Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

יי"וו בלעטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הייַנטיקן נומער 1

נפֿתלי פֿיינערמאַן 3

מ. ווַיינרַיך
דער ייִוואָ אין ייִדישן לעבן 4

שלמה מענדעלסאָן
דער ווידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ 17

יעקבֿ לעשטשינסקי
ייִדישע וואַנדערונגען אין די לעצטע הונדערט יאָר 41

מאַקס ווַיינער
שאָלָ אַשער און די טעאַריע וועגן ייִדנטום ווי אַ רעליגיע 55

יודל מאַרק
אַ קאָנטראָלירטער וואַקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס 80

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זייַט הילע)

יאַנואַר־פֿעברואַר, 1944 באַנד XXIII, נומ׳ 1

יהודה ראָזענטאָל
פּראָפֿ׳ איזמאַר עלבאָגען (1874 — 1943) 117

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

יעקבֿ שאַצקי
מענדעלע און זיין צייַט. מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור
אין 19טן יאָרהונדערט 125

נ. גאָלדבערג
אַ לערנבוך וועגן קהלשן לעבן פֿון יידן אין אַמעריקע 139

לייבוש לעהרער
יידן אין ליכט פֿון סאָציאָלאָגיע פֿון וויסן 142

נ. גאָלדבערג
די שטעלונג פֿון יידישע סטודענטן צו דער איצטיקער מלחמה 146

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

ז. שײַקאָווסקי
די געשיכטע פֿון קאַרפּענטראַסער בית הכנסת אין 18טן יאָרהונדערט 149

י. שאַצקי
אַ באַשרײַבונג פֿון אַ יידישער חתונה אין וואָלין אין 1816 152

צום אָנדענק פֿון וו. לאַצקי־בערטאָלדי 153

י. ש.
צו: ד״ר יעקבֿ שאַצקי [רעצענזיע אויפֿן פֿערטן באַנד פֿון] ש. אָסף, „מקורות לתולדות
החינוך בישראל״ 153

אויטאָביאָגראַפֿישע פֿאַרצייכענונגען פֿון שמואל ראָזענפֿעלד ע״ה 154

פּראָפֿעסאָר מאָריץ פֿאַלקאָ געשטאָרבן 155

אין יידוא 155

פֿון רעדאַקציע 155

תיקון־טעות 156

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 156

ענגלישע קיצורים 160

דאָס אָתריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאָבעס פֿון יידוא
טראָגן די מחברים גופֿא

אין הײַנטיקן נומער צווישן די זײַטן 152 און 153 געפֿינט זיך דער אינהאַלט פֿון באַנד XXII, „יידוא־בלעטער״ אין יידיש און אין ענגליש. בײַם אײַנבינדן דעם דאָזיקן באַנד דאַרף מען דעם יידישן טייל אינהאַלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אין אָנהייב פֿונעם באַנד און דעם ענגלישן אין סוף פֿונעם באַנד.

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער

מ. ווײַנרײַך, דער ייִוואָ איז ייִדישן לעבן

די לעצטע עטלעכע יאָר פֿירט זיך, אַז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ, ד״ר מ. ווײַנרײַך, גיט אָפֿ אויף דער ערשטער עפֿנטלעכער זיצונג פֿון דער יאָריקער קאָנפֿערענץ אַ באַריכט וועגן דער אַרבעט פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָר און וועגן די פּלענער אויף הײַנטער. דאָס יאָר איז דער באַריכט געווען אַרײַנגעראַמט אין אַלגעמיינער אָפּשאַצונג פֿון דעם ייִדישן מצב נאָך די בלוטיקע געשעענישן אין מיזרח־אייראָפּע. ד״ר מ. ווײַנרײַך וויַזט אָן אויף די וויכטיקסטע אויפֿגאַבעס פֿון ייִוואָ אין דעם גײַסטיקן קאָמף פֿון ייִדישן פֿאָלק פֿאַר זײַן קיום און שטעלט זיך ספּעציעל אָפּ אויף אויסבילדן די אַמעריקאַנער געבוירענע ייִדישע יוגנט אויף פֿאַרשייִדענע פֿעלדער פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט (זז׳ 4 — 16).

ש. מענדעלסאָן, דער ווידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטא

די וואָס זײַנען געווען אויף דער לעצטער זיצונג פֿון דער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 9טן יאָנואַר, 1944 וועלן לאַנג בלײַבן אונטערן אומפֿאַרגעסלעכן אײַנדרוק פֿונעם רעפֿעראַט וועגן דעם ווידערשטאַנד אין די געטאָס אין פּוילן. ש. מענדעלסאָן גיט אַ בילד פֿון די טראַגישסטע און געהויבנסטע מאָמענטן אין דער גײַסטער ייִדישער געשיכטע אויפֿן סמך פֿון באַגלייבטע באַריכטן. ער ציטירט פֿאַרשייִדענע אויסגאַבעס פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג און שטעלט צום ערשטן מאָל צונויף אַ קלאָר בילד פֿון די פּאַסירונגען זינט זומער 1942 ביזן לעצטגילטיקן חורבן־וואַרשע. מען קען זיך נישט לייענען אָן נשמהדיקן ציטער, אָן וויטאָג פֿאַר די אומגעקומענע, אָן טיפֿסטן ייִראַת־הכּבֿוד פֿאַר די קדושים (זז׳ 17 — 40).

יעקבֿ לעשטשינסקי, ייִדישע וואַנדערונגען אין די לעצטע 100 יאָר

אויף אַ קורצן, קאָנדענסירטן און אָנגעפּלדיקן אופֿן גיט יעקבֿ לעשטשינסקי אָן איבערבליק איבער אַלע ייִדישע וואַנדערונגען במשך פֿון די לעצטע 100 יאָר. דער אַרטיקל איז אַ סך־הכּל פֿון צענדלינגער יאָר שטודירן די פֿראַבלעם פֿון ייִדישע וואַנדערונגען און ער גיט איבער על רגל־אַחת אָן ענין וואָס האָט אָן ערשטראַנגיקן אינטערעס. באַזונדער ווערט אַרויסגעהויבן די ראָלע פֿון אַמעריקע און פֿון ארץ־ישׂראל וויַ אימיגראַציע־לענדער (זז׳ 41 — 54).

מ. ווינער, שאָלׂ אַשער און די טעאָריע וועגן ייִדנטום וויַ אַ רעליגיע

צי זײַנען ייִדן אַ נאַציע, אַ באַזונדער פֿאָלק מיט אַ באַזונדערער קולטור, אַדער אַ רעליגיעזע גרופּע וואָס באַשטייט פֿון מענטשן פֿון פֿאַרשייִדענע פֿעלקער פֿאַראייניקט דורך משה רבינוס גלויבן — דאָס איז די צענטראַלע פֿראַבלעם אין יעטוויידער ייִדישער אידאָלאָגיע. ד״ר מ. ווינער גיט אונדז איבער, ווי אַזוי עס איז גאָר אויפֿגעקומען דער געדאַנק, אַז ייִדן זײַנען גיט מער ווי אַ רעליגיעזע גרופּע. ער באַ־

טראַכט ספּינאָזאַס און משה מענדלסאָנס שטאַנדפונקטן און אַנאַליזירט זייער געוויי די טעאָריע פֿון שאָול אַשער, דעם פֿאָטער פֿון דער שיטה, אַז יידן זײַנען ניט קיין נאַציע נאָר אַ רעליגיעזע גרופּע (זז׳ 55 — 79).

יודל מאַרק, אַ קאָנטראָלירטער וואָקאַבולאַר פֿאַרן אַנהייבער־קלאַס

בײַם לערנען יידיש מיט קינדער וואָס קומען פֿון היימען, וווּ מען רעדט אין גאַנצן קיין יידיש ניט אָדער וווּ מען קען בלויז ווען ניט ווען הערן אַ יידיש וואָרט, ווערן די לערערס געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿגאַבע פֿון מאַכן אַן אָפּקלײַב אין די ווערטער וואָס זיי מעגן און דאַרפֿן באַנוצן. יודל מאַרק ניט איבער בקיצור, וויי אַזוי מען האָט זיך געגעבן אַן עצה מיט דער פּראָבלעם וואָקאַבולאַר בײַ די אומות העולם; ער דערציילט ווען די אַרבעטן אַרום וואָקאַבולאַר אין דער יידישער שול פֿון אַמעריקע און גיט אַ פּראַיעקט פֿון אַ רשימה ווערטער פֿאַרן ערשטן יאָר אין דער יידישער שול. אין די פֿרי־יערדיקע נומערן „יידאָ־בלעטער" זײַנען שוין געווען ווען דעם די אַרבעטן פֿון י. שטיינבוימען און ד. ברידזשערן. די אַרבעט איז אַ פֿאַרזך־הפֿלונג און אַ דערגאַנצונג פֿון די פֿרי־יערדיקע (זז׳ 80 — 116).

י. ראַזענטאַל, פּראָפֿעסאָר איזמאַר עלבאָגען (1874—1943)

דעם 10טן אויגוסט 1943 איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דער יידישער היס־טאָריקער פֿון דײַטשלאַנד ד״ר איזמאַר עלבאָגען. דער אַרטיקל גיט אַן אָפּשאַצונג פֿון עלבאָגענס אויפֿטון פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער תּפֿילה און ריטואַל בײַ יידן און פֿאַר יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע בכלל. י. ראַזענטאַל דערציילט אויך די לעבנס־געשיכטע פֿון דעם חשובֿן יידישן געלערנטן, איינעם פֿון די לעצטע פֿאַרשטייערס פֿון דער דײַטשער Wissenschaft des Judentums (זז׳ 117 — 124).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 125 — 148).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 149 — 158).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 159 — 160).

דאָנערשטאָג דעם 15טן פֿעברואַר 1944

איז אין עלטער פֿון 59 יאָר געשטאָרבן

דער עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר פֿון ייִדישן

וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

נפֿתלי פֿיינערמאַן

אייגער פֿון די בויערס פֿון אינסטיטוט

דער ייִוואָ אין ייִדישן לעבן*

פֿון מ. ווײַנרײַך

חשובֿע פֿרײַנד פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט:

ווידער איז אַוועק אַ יאָר, און ווידער קומען מיר צום עולם וואָס רינגלט אונדז אַרום, און נאָך קיין מאָל האָבן מיר ניט געהאַט אַזאַ זיכערקייט, אַז איר דאָ אין זאָל זײַט נאָר שלוחי־ציבור פֿון דער גרויסער, אָלץ וואַקסנדיקער מחנה פֿרײַנד פֿון ייִוואָ איבערן גאַנצן לאַנד.

מיר זײַנען געקומען מיט אַ דין־וחשבון. מיר זײַנען אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע אונטער געזעלשאַפֿטלעכן קאָנטראָל, און צום גליק זײַנען מיר נאָך ניט דערגאַנגען צו דער קאַנאָניזירטקייט, ווו מען קען שוין קיין קריטיק ניט פֿאַרטראָגן און מען ריכט זיך נאָר אויף אַ נעשׂה ונשמע. מען האָט געהאַט צו אונדז טענות פֿאַר זאַכן וואָס מיר האָבן יאָ געטאָן אָדער ניט געטאָן, און מען מעג האָבן. אָבער נאָענטע און ווײַטע זענען בחוש, ווי שטאַרק מיר האָבן פֿראָגרעסירט פֿון זינט די מלחמה האָט אין 1940 אַריבערגעבראַכט דעם צענטער פֿון ייִוואָ פֿון ווילנע קיין ניו־יאָרק. דער בודזשעט אונדזערער איז פֿון יעמאָלט אויסגעוואַקסן מער ווי אין דרײַסיג, און נאָך מער איז אויסגעוואַקסן די השגה — אונדזערע אַספּיראַציעס אויף די קומעדיקע יאָרן. מיר זיצן אין רחבות אין אַן אייגענעם פֿרעכטיקן בנין. צו די פֿרײַערדיקע העכער דרײַסיק טויזנט זײַטן פּובליקאַציעס פֿון ייִוואָ זײַנען זינט 1940 צוגעקומען 6,525 נײַע זײַטן, און נאָך עטלעכע טויזנט זײַטן זײַנען גרייט, אָדער כּמעט גרייט, צום דרוק. צו אונדזערע פֿרײַערדיקע צווויי זשורנאַלן, ייִוואָ־בלעטער און ייִדישע שפּראַך, איז 1943 צוגעקומען אַ נײַע פּעריאָדישע אויסגאַבע, ידיעות פֿון ייִוואָ. עס ווערט חוץ דעם געטאָן אַ היפּשע פֿאַרשאַרבעט וואָס איז גאָרניט אויסגערעכנט אויף באַלד פּובליקירן. אונדזער אַספּיראַנטור — דער אָפּצוויג וואָס דאָרף אויסשולן יונגע פֿאָרשערס — איז ניט גרויס, אָבער זי אַרבעט און מיר לערנען זיך, ווי אַזוי זי אַוועקצושטעלן נאָך דער מלחמה. אונדזער ביבליאָטעק און אַרכיוו זײַנען זיך שטאַרק פֿונאַנדערגעוואַקסן. דער קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אַ ייִדישן אימיגראַנט האָט אונדז אַרײַנגעבראַכט 224 אַרבעטן, העכער פֿינף און צוואַנציק טויזנט זײַטן ערשט־קלאַסיקן מאַטעריאַל. דער אָפּרוף אויפֿן קאָנקורס האָט אונדז צוגעגעבן מוט,

---

* באַריכט־רעדע געהאַלטן אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 18טער ייִריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ דעם 7טן יאַנואַר 1944.

און גראָד אין די לעצטע וואָכן האָבן מיר באַשלאָסן צו שאַפֿן אין יוּוּאָ אַ „מוזיי פֿון די אַלטע היימען", וווּ עס וועט קאָנצענטרירט ווערן אַלץ וואָס עס לאָזט זיך דאָ דערראַטעווען פֿון דער אַלטער וועלט און וווּ עס וועט אויך געוויזן ווערן די פֿאַרבינדונג פֿון היגע לאַנדסמאַנשאַפֿטן, סאָסיעטיס, רעליף־קאָמיטעטן און אַזוי ווייטער מיט דער אַלטער היים. ווי שווער דאָס זאָל ניט אָנקומען, וועלן מיר פֿאָרט גענפֿינען דעם וועג צו פֿירן ווייטער די געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואָס אונדזער אומפֿאַרגעסלעכער טשערי־קאָוועך האָט אָנגעהויבן. מיר טרעטן ענדלעך צו אַרויסצוגעבן דעם ענגלישן באַנד — געפֿאָנט איז ער שוין פֿון לאַנג — וואָס זאָל ווייזן דער אַמעריקאַנער ווייסשאַפֿטלעכער וועלט דאָס בעסטע וואָס דער יוּוּאָ האָט אויפֿגעטאָן אין די אַכצן יאָר פֿון זיין עקסיסטענץ. מיר האָבן פֿאַרטיקע פּרטימדיקע באַשלוסן וועגן אַרויסגעבן אַ סעריע וועריעריבער, ענגלישן—יידישן, יידישן—ענגלישן, יידישן—יידישן, און אַ לערנבוך פֿון יידיש געשריבן אין ענגליש אויף דער מדרגה פֿון אַ קאָלעדזש. מיר האָבן זיך אונטערגענומען אַרויסצוגעבן אַ פֿולע ביבליאָגראַפֿיע פֿון ש. ניגערס אַרבעטן אין שייכות מיט זיין זעכציקסטן געבוירן־טאָג. אַזוי וואָלט איך געקאָנט ציען וויטער און וויטער מיין פֿאַקטנדיקן באַריכט וועגן גערָאטענע אַרבעטן און גוטע פֿרענער. און נאָך אין אַ זאַך האָבן מיר מצליח געווען. גיט אַ קוק אַדורך די רשימה מיטאַרבעטערס פֿון אונדזערע אויסגאָבעס אַדער אַפֿילו פֿון דער הינטיקער קאָנפֿערענץ, וועט איר זען, אַז מענטשן פֿון די פֿאַרשיידנסטע טיילן פֿון יידישן פֿאָלק האָבן אַ חלק אין אונדזער אַרבעט. אַלע וואָס וויסן, אַז אַן יידיש וואָלט דאָס יידישע פֿאָלק געווען אַרעמער אייידער מיט יידיש, זינגען מיט אונדז.

מיר האָבן באמת ניט וואָס אַראָפּצופֿאָלן בײַ זיך. נאָר פֿון דעסט וועגן — פֿון דעסט וועגן לאָזט מיך ניט דאָס האַרץ פֿונאַנדערשפּרייטן פֿאַר אײַך הינטיקן אָוונט נאָר די פּרטים פֿון דער דאָזיקער טעטיקייט אונדזערער פֿאַראַנגענעם יאָר. אין אַ צײַט וועו עס וויגן זיך די יסודות פֿון דער וועלט און דער גורל פֿון אונדזער גאַנצן פֿאָלק הענגט אויף משקולת קען מען ניט יוצא זיין מיט דעם וואָס מען האָט געטאָן גוטע רוטין־אַרבעט. עס פֿאַדערט זיך מער.

קוקט זיך אײַן אין דער מאַפּע: „דיסלאָקאַציע פֿון אייראָפּעישע יידן, דע־פֿאַרטירטע און פֿליטים, 1939—1942"; זי איז צוגעגעבן צום נומער „יוּוּאָ־בלעטער" וואָס איז הינט אַרויס. מען מוז קוקן, מען טאָר ניט אָפּקערן דעם בליק. און וועט מיר וועלן האָבן תופֿס געווען, אַז העכער פֿיר מיליאָן יידן זינגען אַרויסגעריסן געוואָרן פֿון זייערע ערטער, דאַרפֿן מיר נאָך ערשט פֿאַר־שטיין, אַז גאָר אַ גרויסער טייל פֿון די דאָזיקע דיסלאָקירטע איז אומגעקומען ממש און אַז ביזן סוף פֿון דער מלחמה איז נאָך וויט און אַז דער רוצח האָלט אין איין איבערחזרן זינגע טויט־סטראָשונקעס קעגן אַלע אונדזערע ברידער ביז איינעם. און אויב מיט ארץ־ישׂראל איז געשען דער נס און דער שונא

איז אַפּגעשטופּט געוואָרן פֿון אירע סאָמע טויערן, איז זי דען פֿרײַ פֿון סכנות? און דאָ־הי, ווּהין דעם שׂונאס טראָט האָט ניט דערגרייכט און וועט ניט דער־גרייכן, — דאָ איז טאָקע אַלץ כּשורה? דער יוואָ שטייט ניט מחוץ דעם אַלעם, און מיר קענען ניט דעפֿינירן אונדזער טעטיקייט און אונדזערע דערגרייכונ־גען נאָר אין אַרגאַניזאַציאָנעלע טערמינען אַליין. מיר קענען יוצא זײַן הלוואי אויף אַ האָר נאָר אין דעם פֿאַל, אויב אונדזערע צילן זײַנען וואָס דינען דעם יידישן פֿאָלק אין קאָמף פֿאָר זײַן קיום און אויב מיר קענען יעדער איינציקן טריט וואָס מיר שטעלן אַרײַנפֿאָסן אין די דאָזיקע גרויסע צילן, הײַנטיקע צײַטן איז ניט געגנוג קיין דין־וחשבון. מיר מוזן קומען מיט אַ חשבון־הנפֿש אויך.

גלײַקלעך בין איך, וואָס איך קען אײַך זאָגן, אַז ווען מיר פֿרוּווּן אונדזערע הערצער, זעען מיר ניט פֿאָר זיך קיין אַנדער וועג ווי דעם וואָס מיר האָבן אויסגעקליבן בײַ דער גרינדונג פֿון יידישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין 1925. אין דעם גײַסטיקן קריזיס וואָס האָט זיך אָנגעהויבן בײַ יידן נאָך לענ־גער, אין דעם בראָך וואָס דער היטלעריזם האָט אויף אונדז געבראַכט זאָגט אונדז אונדזער געוויסן, אַז קיין בעסערס קענען מיר ניט זוכה זײַן צו טון און אַז מיט אונדזער אַרבעט העלפֿן מיר מתקן זײַן דאָס יידישע לעבן.

דרײַ געאָגראַפֿישע אַספּעקטן האָט אונדזער טעטיקייט. מיר זײַנען אַן אייראָפּעישע אינסטיטוציע, מיר זײַנען אַ וועלט־אינסטיטוציע, מיר זײַנען אַן אַמעריקאַנער אינסטיטוציע. און קיין איינעם פֿון די דאָזיקע אַספּעקטן וועלן מיר ניט שאַצן גרינג, ווײַל סוף־כּל־סוף זײַנען זיי דרײַ אין איינס.

בנוגע דער יידישער אייראָפּע שפּירן מיר זיך ווי פֿאַרוואָגלטע אַמ־באַסאָדאָרן פֿון אַ פֿאָלק וואָס איז באַצוווּנגען געוואָרן פֿונעם שׂונא. מיר האָבן אַ באַשלוס און אַ פּלאַן וועגן אויפֿשטעלן דעם אינוועסטאָר פֿונעם יידישן גע־זעלשאַפֿטלעכן און קולטורעלן פֿאַרמעגן וואָס היטלער האָט פֿאַרכאַפּט און מיר פֿאַרהאָפֿן צו געפֿינען דערויף די נייטיקע פֿינאַנציעלע מיטלען. מיר האָבן שוין אויפֿגעקליבן עטלעכע טויזנט ביכער און מיר קלײַבן ווײַטער פֿאַר די יידישע ביבליאָטעקן וואָס וועלן איבער אַ נײַס אויפֿגעבויט ווערן אין אייראָפּע, ווײַל מיר האַלטן מיט יענעם בעל־הבית אין ווערנע, וואָס האָט אין 1702 פֿאַרשריבן אין זײַן צוואה, אַז „אם אין תורה, אין קמח".[1] אונדזער מוזיי פֿון די אַלטע היימען וועט אפֿשר אָפּראַטעוון מער סימנים פֿון עלטערן איירא־פּעיש־יידישן לעבן־שטייגער אײַדער עס וועט זיך דערהיטן אין אייראָפּע גופֿא נאָך דער איצטיקער קאַטאַסטראָפֿע. מיר באַהאַנדלען אין אונדזערע אויס־גאַבעס און אויף אונדזערע וויסנשאַפֿטלעכע זיצונגען פֿראַבלעמען וואָס זײַנען שייך צום יידישן לעבן און צוריקאויפֿבוי אויף יענער זײַט ים.[2] און דאָס וויכ־

---

[1] פֿ״גל ש. אַסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, IV, לד.

[2] פֿ״גל למשל יעקב לעשטשינסקי, יידן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון אומאַפּ־הענגיקן פּוילן, ביבליאָטעק פֿון יוואָ, ניו־יאָרק, 1943.

טיקסטע: ווי ווײַט עס איז אין אונדזערע כוחות העלפֿן מיר אָפּשטופּן דעם ייִאוש וואָס פֿאַרגיבעט זיך אין יעדערנס האַרצן, אַז עס וועט שוין מער ניט זײַן, און מיר קלײַבן פּסיכישע און גײַסטיקע ענערגיע פֿאַר דער ייִדישער אייראָפּע פֿון נאָרגן, ווײַל כאָטש מיר זעען די פֿאַרלענדונג, לעבט אין אונדז די מיסטישע האָפֿענונג, אַז עס קען ניט געמאַלט זײַן, אַלץ זאָל אונטערגיין. „נצח ישׂראל לא ישקר" איז אַ שקר, אויב מען דרינגט דערפֿון, אַז עס וועט שוין רעכט ווערן, אַז מען איז פּטור פֿון טראַכטן און טון. „נצח ישׂראל לא ישקר" איז אַ הייליקער געדאַנק, אויב דאָס ברענגט צום אויספֿיר פֿון לפֿיכך אַנחנו חייבים.

דער ייִוואָ איז אויך אַ וועלט־אינסטיטוציע פֿונעם ייִדישן וועלטפֿאָלק. ערבֿ דער מלחמה האָבן מיר געהאַט געזעלשאַפֿטן פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין עט־לעכע און דרײַסיק לענדער. די מלחמה האָט אונדז אָפּגעריסן אָפֿילו פֿון יענע מקומות, ווּהין די פּאָסט קען יאָ דערגרייכן, און לכתחילה האָבן מיר געהאַט פֿאַרבינדונגען נאָר מיט קאַנאַדע און מעקסיקע. ערשט אין משך פֿונעם לעצטן יאָר, און דער עיקר די לעצטע חדשים, נעמט זיך דער סימבאָלישער צענטער ניו־יאָרק פֿאַרוואַנדלען אין אַ פּאַקטישן צענטער. אויפֿן ערשטן אָרט שטייט אַרגענטינע, ווו דער ייִוואָ איז שוין היפּש אײַנגעפֿונדעוועט, מיט אַ גרויסער צענטראַלער ביבליאָטעק, מיט התחלות פֿון אַן אייגענער פֿאַרשאַרבעט און מיט אייגענע וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאָבעס: צווישן די 6,525 זײַטן ייִוואָ־אויסגאָבעס וואָס זײַנען צוגעקומען, ווי איך האָב געזאָגט, זינט 1940 זײַנען טאַקע פֿאַראַן 483 זײַטן אַרגענטינער פּובליקאַציעס. מיר האָבן באַניצט אונדזערע באַציונגען מיט אורוגווי און עטלעכע אַנדערע דרום־אַמעריקאַנער רעפּובליקן, מיט אויס־טראַליע און לעצטנס אויך מיט ענגלאַנד, און אין דעם נעמען באַנד פֿילאַ־גישע שריפֿטן, דער זעקסטער אין דער סעריע, וואָס איז איצטער פֿאַרטיק צום דרוק וועלן מיר אויך האָבן עטלעכע אַרבעטן וואָס זײַנען צוגעשיקט געווארן פֿון ארץ־ישׂראל. דער ייִוואָ קערט זיך אום צו זײַן פּונקציע פֿון אַ גײַסטיקן קיבוץ־גליות. אָבער לאָמיר ניט אונטערשאַצן אויך די מער אַלגעמיינע מעלה זײַנע: די גרויסע צעמענטירנדיקע ראָלע וואָס ער קען שפּילן מיט דעם וואָס „עס איז פֿאַראַן אַן אַדרעס". צי גיבן מיר זיך אַף גענוג רעכענונג וועגן דעם, וואָס עס באַטײַט אַזאַ צומצענטרישער גײַסטיקער כּוח אַנטקעגן דעם פֿאַקט פֿון צעשטויבונג, אַנטקעגן דער שרעקלעכער סכנה פֿון ייִדישן אַנאַלפֿאַבעטיזם בײַ די צעזייטע און צעשפּרייטע אויף אַלע זיבן ימען?

אָבער אַזוי ווי מיר זײַנען איצטער, בשעת אייראָפּע איז הערמעטיש פֿאַרשלאָסן און די פֿאַרבינדונג אָפֿילו מיט דער פֿרײַער וועלט איז אַזוי גוואַלדיק פֿאַרשוווערט, זײַנען מיר דער עיקר אַן אַמעריקאַנער אינסטי־טוציע. דאָס וואָס אין אונדזערע „ייִוואָ־בלעטער" האָבן פֿאַרגאַנגענעם יאָר אַמעריקאַנער טעמעס באַטראַפֿן בײַ פֿערציק פּראָצענט איז ניט קיין צופֿאַל. מיר וואָקסן אַרײַן אין אַמעריקע. אויף דער קאַנפֿערענץ מיט דרײַ יאָר צוריק, וועו מיר האָבן אָפּיציעל פּראָקלאַמירט ניו־יאָרק פֿאַרן צענטער פֿון ייִוואָ,

האָבן מיר פֿאַרלאָזט פֿון דער יידישער אַמעריקע, זי זאָל אונדז געבן אַ שאַנס. דער אָפּקלאַנג איז געקומען. די יידישע אַמעריקע דאַרף אונדז, ווײַל עס איז ביזן יוּוואָ ניט געווען דאָ קיינער וואָס זאָל זען דאָס אַמעריקאַנער יידישע לעבן פֿון אינעווייניק אַרויס, אין זײַן אַרטיקער ספּעציפֿישקייט און פֿאַר איינס אַזוי געבונדן מיט די יידישע וואַרצלען און מיטן יידישן גורל.

דאָ אין אַמעריקע שטייט אונדזער אַרבעט, פונקט ווי פֿריִער, אויף דרײַ יסודות: דאָקומענטאַציע; פֿאַרשונג; אויסשולונג פֿון יונגע וויסנשאַפֿטלערס. וועגן די ערשטע צוויי האָב איך שוין געריידט און וועל וועגן דעם מער ניט מאריך זײַן; וועגן דער אַספּיראַנטור און איר שליחות וועל איך באַלד רײַדן באריכות. נאָר אויף אַ מינוט וויל איך זיך אָפּשטעלן בײַ אַ טײל פֿון אונדזער אַרבעט, וואָס איז אַ בײַפֿאַדוקט, אָבער ער האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר זייער וויכטיק. דאָס איז די אויפֿגאַבע פֿון געבן דער אַמעריקאַנער אָקאַדעמישער אינטעליגענץ פֿאַרלאָזלעכע אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם וואָס עס טוט זיך מיט יידן.

די פֿאַראַיריקע קאַנפֿערענץ האָט זיך געווענדט מיט אַן אָפּעל „צו אַלע מענטשן פֿון גוטסט און פֿון וויסן", זיי זאָלן ניט בלײַבן גלײַכגילטיק צו די שחיטות אויף יידן אין אייראָפּע. דאָס אויספֿיר־ביורא האָט דעם דאָזיקן אָפּעל ברייט פֿאַרשפּרייט (פּרטים וועגן דעם זײַנען געווען אין די „יוּוואָ־בלעטער"), איבער הויפּט צוויישן די פּראָפֿעסאָרן פֿון סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן אין די קאָלעזשן און אוניווערסיטעטן; צוזאַמען מיט דער דעקלאַראַציע פֿון אונדזער קאַנפֿערענץ זײַנען אויך פֿונאַנדערגעשיקט געוואָרן מאַטעריאַלן וועגן די פֿאַקטן. דערפֿון איז אַרויסגעוואַקסן אַ פּעטיציע פֿון 283 געלערנטע, נאָר אַ קלייניע צאָל צווישן זיי יידן און אַ סך פֿון זיי ראַשי־המדברים אין זייער פֿאַך, צום פֿרעזידענט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ער זאָל זיך אָננעמען פֿאַר יידן אונטער די נאַצים.[3] די פּראָקטישע וועדזע פֿון דער פּעטיציע קענען מיר ניט אָפּשאַצן, אָבער איינס איז זיכער: עטלעכע טויזנט אַמעריקאַנער אינטעליגענטלע, וואָס טייל פֿון זיי זײַנען פֿאַרבונדן אָדער וועלן זײַן פֿאַרבונדן מיט דער קומעדיקער אַדמיניסטראַציע פֿון איייראָפּע, האָבן זיך פֿון אונדז צום ערשטן מאָל דערוווסט וועגן דעם יידישן גרויל אונטער היטלערן. אַנדערע אָפּרופֿן זײַנען געווען באמת האַרציק, און עס ווילט זיך פֿאַרצייכענען, אַז אייגער אַ קאָלעדזש־פּראָפֿעסאָר אין באָסטאָן האָט אויף זײַן אייגענער איניציאַטיוו צונויפֿגענומען נאָך 21 אונטערשריפֿטן בײַ זײַנע קאָלעגן.

אָן ענלעכע אויפֿקלערישע אַרבעט האָבן מיר דורכגעפֿירט אין שײַכות מיט דער דערקלערונג פֿון סטייט־דעפּאַרטמענט וועגן דער צאָל פּליטים וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿאַר די לעצטע צען יאָר,

---

[2] זע יוּוואָ־בלעטער XXI, 1, זז׳ 100—108.

[3] פֿ״גל א. דיזשור, „די צוגרייטונג צו דער בערמודער קאָנפֿערענץ", יוּוואָ־בלעטער, XXI, 1, זז׳ 5—19.

און סוף דעצעמבער זײַנען מיר געווען בכּוח צו ווײַזן אין דער „ניו־יאָרק טײַמז",[5] אַז די ציפֿער פֿון מ״ר ברעקינרידזש לאָנג פֿון סטײַט־דעפּאַרטמענט שטימען ניט מיט דער ריכטיקייט.

מיר טוען ווײַטער אין דער ריכטונג, און איינער פֿון אונדזערע פֿרײַנד אויף בקרובֿ איז אַ ספּעציעלער נומער „יִיווּאָ־בלעטער" מיט פֿאַרשונגען וועגן דער פּראָבלעם נעגערס און יידן. אויב מיר וועלן אַרײַנבאַקומען די אַלע אַרבעטן וואָס מען האָט אונדז צוגעזאָגט וועלן מיר דאָס זאָמלבוך אויך אַרויס־געבן אין ענגלישער איבערזעצונג פֿאַרן ניט־יידישן לייענער, וואָס אַגבֿ־אורחא וועט עס צו ניץ קומען אויך יענע יידן וואָס קענען קיין יידיש ניט לייענען.

וועגן דער דאָזיקער אינפֿאָרמאַטאָריש־אויפֿקלערערישער אַרבעט איז וויכ־טיק צו געדענקען, אַז ניט נאָר איז גוט, וואָס זי וועט בכלל געטאָן, נאָר אַז בײַ דעם ספּעציפֿישן קרײַז אינטעלעקטואַלן איז דער צוטרוי צו אַ וויסנ־שאַפֿטלעכער אינסטיטוציע — מיר זענען דאָס פֿון פֿאַרשיידענע סימנים — אַ סך אַ גרעסערער אידער וועג אַפֿילו די זעלביקע אינפֿאָרמאַציע וואָלט גע־קומען פֿון פּאָליטישע אַרגאַניזאַציעס וואָס מען איז חושד, אַז זיי זײַנען אַ צד.[6]

דאָס אַלץ וואָס מיר האָבן אויפֿגעטאָן אויפֿן ספּעציעלן אָמעריקאַנער פֿעלד גיט אונדז אָבער אויך ניט קיין צופֿרידנקייט, וועג מיר מעסטן די רעזולטאַטן אויף דער גראַנדיעזקייט פֿון דער אויפֿגאַבע וואָס שטייט פֿאַר אונדז: אײַנ־צונעמען די פֿינף מיליאָן יידן דאָ אין לאַנד. יאָ, אין דער פֿערספּעקטיוו וועלן מיר ניט מוותר זײַן אויף קיין איינעם פֿון די פֿינף מיליאָן יידן אין אָמעריקע, אַפֿילו ניט אויף יענעם יוצא־דופֿנדיקן כּלל־טוער וואָס האָט מורא, צי וועט ניט חלילה אַ גרויסע יידישע אָסיפּה אויף פֿאַרגרעסערן די מאַס רשעות אין דער וועלט. אַפֿילו אַזאַ יידן האָבן מיר עפּעס צו געבן, אַפֿילו אים קענען מיר אַ ביסל גרינגער מאַכן די משׂא פֿון זײַן יידישער פּראָבלעמאַטיק. אײַ ער וויסט ניט דערפֿון? דאָרפֿן מיר זען, עס זאָל צו אים דערגיין. מיר זײַנען רעאַליסטן אין דעם זינען, אַז מיר פֿאַרמאַכן ניט די אויגן אויף דער ווירקלעכקייט; אָבער מיר זײַנען ניט פֿון די וואָס פֿאַלן כּורעים פֿאַר די פֿאַקטן וווי זיי זײַנען. מיר ווילן דערקענען די וועלט כּדי זי איבערצובויען.

דעריבער: כאָטש מיר זײַנען אַן אינסטיטוציע וואָס איז פֿאַרקניפּט מיט יידיש, מיט דער שפּראַך פֿון דער אַלד האָם אויף יענער זײַט ים און פֿון דעם אַלד מאָן דאָ אין לאַנד, האָבן מיר די איבערצײַגונג, אַז אונדזער אַרבעט איז קודם־כּל פֿאַר דער יידישער יוגנט, וואָס זי וויסט נאָך וועגן אונדז אַזוי ווינציק, אָבער וען זי וועט וויסן פֿון אונדזערע צילן און וועט באַווירקט ווערן פֿון אונדזער אַרבעט, וועט איר לעבן ווערן אַ ביסל גרינגער, וועט זי זײַן ווינציקער געהאָמוועט פּסיכיש.

---

[5] *New York Times*, December 31, 1943.

[6] פֿ״גל יוּוּאָ־בלעטער, XXI, 1, זז׳ 96—97.

קיינער פֿון אונדז ווייל ניט קיין יידישקייט וואָס איז געבויט אויף אַפּ־
שטויסונג און אַנטיסעמיטיזם, און מסתמא דאָרף מען די וועדעג פֿון אַנטי־
יידישע אַרויסטרעטונגען אין אַמעריקע ניט איבערטרייבן. איינס איז דאָך
געווים זיכער: אין וואַרשע, לובלין און טשערנאָוויץ זיצנען שטיינער געפֿלויגן
גאָר מיט אַן אַנדער אימפּעט איידער אין באָסטאָן און אויף וואַשינגטאָן הייטס,
און די דיסקרימינאַציע אין רוסלאַנד, פוילן און רומעניע האָט אויך געהאָט
גאָר אַן אַנדער פּאַרנעם ווי דאָ. נאָר וואָס דען, — וועלן איר שאַצט דעם
פּוח וואָס וועט אַ ריר טאָן דעם אָביעקט פֿון אָרט, נעמט איר אין אַכט
ניט נאָר דעם דרוק, נאָר אויך דעם צוריקדרוק. מענטשן קומען איבער
דורך קאָמפּענסאַציעס די קלעפּ וואָס דאָס לעבן דערלאַנגט זיי. פֿאָר אונדזער
יוגנט האָבן מיר ביז אַהער ניט צוגעגרייט געניג קאָמפּענסאַציעס. קיינער וועט
ניט האָבן קיין פֿאַראיבל אויף יידישע עלטערן, וואָס זיי האָבן געשיקט זייערע
קינדער אין די קאָלעדזשן מער ווי וועלכע עס איז אַנדער אימיגראַנטישע
גרופּע: בילדונג איז אַ גרויסע זאַך, און פֿאָר מיטגלידער פֿון אַ באַוועלטער
מינאָריטעט אָוודאי. נאָר מיר האָבן ניט באַווייזן צו גענוג אונדזער יוגנט דאָס
געפֿיל פֿון צוגעהעריקייט צו אַ גרעסערן כּלל וואָס זאָל זיין גרעסער ווי די
פֿאַמיליע און וויניקער אַבסטראַקט ווי דער באַגריף אַמעריקע.

אָבער צי איז ניט דווקא יידישקייט אַן אַבסטראַקציע פֿאָר אונדזער
יוגנט? די וויסנשאַפֿט לאָבט זיך דאָך אויס פֿון די ראָסיסטישע טעאָריעס;
קומט דער וואָס זאָגט, אַז סביבה איז אַלץ — מיר קענען אים אַנרופֿן סביביסט
— און לערנט מיט אונדז פּשט: אונדזערע קינדער זיצנען דאָך אַמעריקאַנער,
וואָס וויליט איר פֿון זיי מיט יידיש און העברעיש, מיט טביה דעם מילכיקן
און מיט איובן, מיט דער אַמאָליקער יידישער געטאָ אין פֿראַנקפֿורט און מיטן
נשיא פֿון בבל. אָזאָ פֿלאָכע אָפּלייקענונג פֿון ראָסיזם איז ניט ווינציקער פֿאָלש ווי
דער ראָסיזם גופֿא. וואָרעם סביבה, אָפּילו וועלן מען זאָל לייקענען אין ביאָלאָגישער
ירושה אין גאַנצן, איז ניט נאָר די דירעקטע אַרומרינגלונג פֿונעם יחיד
הצנט אָדער אָפּילו במשך פֿון זיצן גאַנצן דערוואַקסענעם לעבן. סביבה איז
דאָס וואָס דער יחיד האָט אינגעזאַפּט אין זיך פֿון זיצנע פֿריסטע קינדערשע
יאָרן. ממילא האָבן געווירקט אויף אים טאַטע־מאַמע מיט דעם סכום לעבנס־
פּראַקטיק וואָס זיי האָבן געהאַט איבערגענומען; און אַזוי ווירקן די פֿריערדיקע
דורות אָפּילו אויב דער זיידע און די באָבע זיצנען געשטאָרבן נאָך אייידער
דאָס קינד איז געקומען אויף דער וועלט. און דאָס עצם געהערן צו אַ געצייכנטן
קיבוץ, ווי ייִדן זיצנען, שאַפּט אַזעלכע כאַראַקטער־שטריכן, וואָס דורך אַפּ־
לייקענען זיי אויף אַ ראַציאָנאַליסטישן באַזיס מעקט מען זיי ניט אָפּ. אַדרבא,
מען גייט אויפֿן וועג פֿון נעוראָטיזירונג, וועלן מען לייקנט דאָס. עס איז פֿאַראַן
נאָר איין תרופֿה צום ריס אין דער נשמה: מאַכן די צווייקייט וויסיק, מאַכן
זי פֿאָר אַ באַוווסטזיניקן טייל פֿון דער אייגענער פערזענלעכקייט. מיט אַנדערע
וועלטער: מען דאַרף אַליין זיין אַ מענטש און ניט נאָר קענען באַרימען זיך
מיט אַ רייכן פֿעטער — אָפּילו וועלן דאָס איז אָנקל סעם אַליין.

דאָס איז דער טיפּערער זינען פֿון אונדזער אַספּיראַנטור, וואָס וועט זי וועט זײַן פֿונאַנדערגעבויט אין דער יוּוֹאָ־אייבערשול פֿאַר יִידישע סאָציאַלע ווִיסנשאַפֿטן וועט דער קורס אין איר געדויערן פֿיר יאָר צײַט. איר ערשטער ציל איז אויסצוהאָדעוועון יונגע פֿאָרשערס. איר צווייטער ציל איז צוצוגרייטן טוערס פֿאַר יִידישע ארגאַניזאַציעס וואָס זאָלן זײַן אין דער זעלביקער מאָס אינגעוואָרצלט אין יִידישקייט ווי אין אַמעריקאַנישקייט. איר גרויסער ג ע ז ל־ שאַפֿט ל ע כ ע ר ציל איז צו ווײַזן דעם וועג פֿאַר דער אויסבילדונג פֿון האַרמאָנישע פערזענלעכקייטן, אינעווייניק פֿרײַע. וואָס מיינט פֿאַר אַ יִידן זײַן אינעווייניק פֿרײַ? איר האָט געוויס געלייענט אַנומלט די דערקלערונג וואָס געגראָבן סמוטס פֿון דרום־אַפֿריקע האָט אַרויסגעגעבן נאָך זײַן באַגעגעניש מיט פרעזידענט ראָזוועלט אין קאַירא. „מיר צוויי האָלענדער האָבן זיך זייער גוט פֿאַרשטאַנען", האָט ער געזאָגט. אויב אַ יִיד קען ווערן אין אַ לאַנד אַ מיניסטער, זאָגן מיר, אָן דאָס איז אַ פֿרײַ לאַנד. ווען מיר וועלן דערגיין דערצו, אַז יִידן זאָלן קענען רייַדן אַזוי ווי סמוטס, וועלן מיר זאָגן, אַז זיי זײַנען פּסיכיש פֿרײַ אויך.

מיר טראַכטן ניט וועגן אַפֿרײַסן די יִידישע יוגנט פֿון אַמעריקע, און אַזוי ווי דאָס איז ניט מיגלעך, פֿאַרשפּאַרן מיר אַפֿילו צו דיסקוטירן, צי דאָס וואָלט געווענטשן. אָבער די קולטור, אין וועלכער מיר לעבן הײַנט, איז ניט קיין שאַפֿונג פֿון הײַנט, נאָר זי איז אַ פּראָדוקט פֿון דער קולטור פֿון נעכטן. מיר זאָגן דער יִידישער יוגנט אין אַמעריקע, אַז איר אויפֿגאָבע איז ניט צו פֿאַרלאָזן זיך (און אומזיסט צו פֿאַרלאָזן זיך) אַפּצוטרייסלען זיך פֿון דער ירושה און אויסצוגלײַכן זיך מיט אַנדערע, נאָר איבערנעמען די ירושה און אַנט־ וויקלען זי.

צי וועט די יִידישע יוגנט אונדז דערהערן און פֿאַרשטיין? מיר גלייבן אַזוי, ווײַל מיר קומען ניט צו איר מיט קיין פּאַרציעס מוסר, זי זאָל ברענגען אַ קרבן און „טאָן איר פֿליכט צום יִידישן פֿאָלק", נאָר מיר אַפּעלירן צו איר אין נאָמען פֿון אירע אייגענע העכערע אינטערעסן. מיר גלייבן, אַז די יִידישע יוגנט וועט דערגיין אויפֿן סמך פֿון אירע אייגענע איבערלעבונגען, אַז דאָס וואָס זי האָט באַהערשט דעם באַגריף פֿון split infinitive איז ניט געווען קיין סגולה קעגן אַ split personality. און מיר זײַנען זיכער, אַז דאָס וואָס עס וואָלט אין שטילע צײַטן געדויערט אפֿשר אַ דור וועט די יוגנט אונדזערע איצטער, בײַם בלײַ פֿון דער מלחמה, פֿאַרשטיין אַ סך גיכער.

מיר באַקומען אין יִיוואָ פֿון צײַט צו צײַט בריוו פֿון זעלנערס, און ניט דווקא נאָר פֿון דעם מנין אַספּיראַנטן אונדזערע וואָס דינען הײַנט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי, נאָר אויך פֿון אַנדערע וואָס זײַנען אויף דעם אָדער יענעם אופֿן פֿון אונדז געווויר געוואָרן. איר וועט מיר דערלויבן צו ציטירן אַ פּאָר זאַצן פֿון אַ בריוו וואָס איז אָנגעקומען פֿאַרגאַנגענעם נאָוועמבער פֿון אַ קאָדעט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי; גראָד איז ער אייַנגעפֿון די וואָס זײַנען ניט דורכגעגאַנגען אונדזער שול, און ער שרײַבט אין ענגליש:

„אין ניו־יאָרק, ניו־דזשוירזי, קאַנעטיקוט האָב איך באַגענט דעם סאָרט מענטשן וואָס האָבן אָנגעקליבן פֿאַרמעגנס אין זייערע געשעפֿטן אָדער פֿרײַע פּראָפֿעסיעס און האָבן זיך אײַנגערעדט אין זייער נאַרישקייט, אז וועלן זיי וועלן לייקענען זייער רעליגיעזן אָפּשטאַם, וועלן זיי אויפֿהיטן און נאָך פֿאַרגרעסערן זייער מאַטעריעלן וווילשטאַנד... די גלאָבאַלע מלחמה, אין וועלכער מיר זײַנען איצט אַרײַנגעצויגן, האָט אויפֿגעוועקט אין א סך פֿון די דאָזיקע אײַנגעשפּאַרטע יידישע קינדער א געפֿיל, אז אומקערן זיך צום וועג פֿון זייערע פֿאָטערס איז די אייניציקע מיגלעכקייט צו געפֿינען פֿאַר זיך א רעאלן פּלאַץ אין דער וועלט. דערפֿאַר קען דער יִוּוּאָ צום בעסטן זיך אנטוויקלען דווקא איצט, ווײַל אויסנוצנדיק די דאָזיקע נײַסטיקע אויפֿוואַכונג קען דער יִוּוּאָ ווײַזן דאָס ליכט און אויף אזא אופֿן מאכן פֿון די וואָס זײַנען יִדן נאָר לויטן נאָמען אויך יִדן אין נעראַנק און אין מעשׂים".

אין שײַן פֿון די דאָזיקע געדאַנקען און אויפֿגאַבעס בין איך נוטה צו באַטראַכטן דעם פּלאַן פֿון דעם מוזיי פֿון די אַלטע היימען ווי א פּלאַן וואָס איז אין די אינטערעסן פֿון דער אַמעריקאַנער געבוירענער יידישער יוגנט נאָך מער אײַדער פֿון די אימיגראַנטן, פֿונקט ווי דער סאָציאַל־פסיכאָלאָגישער מאַטעריאַל פֿון אונדזער קאָלעקציע אויטאָביאָגראַפֿיעס איז אפֿשר נאָך וויכטיקער פֿאַר יענע וואָס האָבן קיין מאָל ניט אָנגעזען אונדזער יידישע אייראָפּע מיט די אייגענע אויגן.

מיר ווייסן, אז א גרויסער טייל פֿון אונדזער יידישער יוגנט האָט „א וואַרעם יידיש האַרץ". אָבער איך פֿרעג: וווּ איז דער קילער יידישער קאָפּ?

יידישע הערצער זײַנען פֿאַראַן ברוך־השם, און אויך שכל־הישר איז פֿאַראַן היפּש אין דער יידישער אַמעריקע. אָבער איך שטעל ניט האַרץ קעגן שכל, נאָר האַרץ קעגן קאָפּ. איידער לעבן מיט עמאָציעס און נאַכריידן בלײַנד דעם כמו שנאמר, וואָס מיר זענען דאָס אַזוי אָפט אין יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, איז אַוודאי בעסער צו גיין על־פּי שכל. אָבער צײַטנווײַז דוכט זיך מיר, אז ערגער פֿון דער דיקטאַטור פֿון שכל־הישר וואָלט געקאָנט זײַן נאָר די דיקטאַטור פֿון נאַרישקייט. לאָמיר געדענקען, אז עס איז נאָך פֿאַראַן אזא קאַטעגאָריע ווי ווייסן. איין שטודיע וועגן דעם מהות פֿון אַסימילאַציע — און מיר האָבן די לעצטע יאָרן געדרוקט א טוץ שטודיעס וועגן דער יידישער אַסימילאַציע אין פֿאַרשיידענע לענדער — איז א מאָל מער ווערט איידער פֿופֿציק הייסע רעדעס קעגן אַסימילאַציע אויפֿן באַזיס פֿון „מײַן שכל טראָגט אויס". איבער דעם וואָס דער שכל־הישר איז בײַ אונדז א סובסטיטוט פֿון וויסן איז אַזוי אַרעם אונדזער גאַנצער געזעלשאַפֿטלעכער געדאַנק וואָס אָפּע־רירט סך־הכל מיט א טוץ אָפּגעבלאָקירטע סטערעאָטיפּן און ווערט אַזוי זעלטן באַפֿרוכפּערט פֿון נײַע אידעעס און פֿאַקטן.

א, איך ווייס אַזוי גוט ווי איר, אז דערציונג וואָס בויט זיך אויף אינטע־לעקט אַליין קען ניט טויגן. וווּ זײַנען רוסאָ און פּעסטאַלאָצי, וווּ איז פֿרויד, וווּ איז דאָס אַלץ וואָס די אַמעריקאַנער ווייסנשאַפֿט האָט אַרויסגעבראַכט וועגן

דער פּסיכאָלאָגיע פֿון לערנען? אָבער פֿון פֿרוידן — מיר שטאָלצירן מיט דעם, אַז ער איז געווען אייגנער פֿון אונדזערע ערן־פֿרעזידענטן — האָבן מיר אויך געלערנט, אַז באַהערשן די אומוויסיקע כוחות אינעם מענטשן קען מען נאָר דורך דערקענען זיי, און דערקענען הייסט וויסן.

דער גרעסטער טייל פֿון דער יידישער יוגנט וועט סײַ ווי גיין, ווי דאָס איז נאָטירלעך, אין די טעכניש־פּראַקטישע פֿאַכן. אָבער פונקט אַזוי ווי עס איז נייטיק פֿאַר אַמעריקע בכלל אויפֿצוהאָלטן נעסטן פֿון אַלגעמיינער ליבע־ראָלער בילדונג, אַזוי איז נאָך נייטיקער פֿאַר אונדז צו האָבן אַן אַוואַנגאַרד וואָס זאָל גיין אין יידישן לעבן און וואָס פֿון אים זאָל אויסשטראָלן יידישקייט ביז אין די ווײַטע ווינקעלעך אַרײַן.

דאָס קען זײַן די גרויסע צוקונפֿט פֿון אונדזער אַספּיראַנטור. מיר לייגן זיך ניט קיין פֿייגעלעך אין בוזעם, אַז אין דער נאָענטסטער תּקופֿה וועלן מיר צוציען גרויסע צאָלן, און ס׳וואָלט ניט געטויגט אויך. פֿרײַער לאָמיר אַרבעטן לאַבאָראַטאָריש און אַנשטאָט דעם תּיכפֿדיקן רוישיקן סוקצעס האָבן געדולד און גלויבן. אונדזער פּאַרטיי איז: הונדערט יונגע־לײַט אין פֿינף יאָר צײַט. מיר האָבן דאָך שוין אין אַמעריקע דורכגעמאַכט די תּקופֿה פֿון מאַסנדיקייט און מיר האָבן געזען, אַז אויב מען גייט ניט גלײַכצײַטיק אין דער טיף האָט עס ניט קיין האַפֿט. פֿאַר די וואָס זײַנען באַהאָוונט אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט אין מיזרח־אייראָפּע וועלן איך ניצן די מעטאַפֿער, אַז מיר מוזן גיין צוריק פֿון אַגיטאַציע צו פּראָפּאַגאַנדע.

אונדזער יוּוּאָ איז ווי אַנגעמאַסטן פֿאַר דער היסטאָרישער אויפֿגאַבע וואָס איך האָב דאָ אָנגעצייכנט. אָרום יוּוּאָ זײַנען קאָנצענטרירט פֿיל צענדלינגער ערשטקלאַסיקע ספּעציאַליסטן אין פֿאַך פֿון יידישע סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן צו באַקומען פּראָפֿעסאָרן איידער סטודענטן. אָבער עס מאַכט ניט אויס, עס וועלן זײַן סטודענטן אויך, מען דאַרף נאָר גיין מיט אַמעריקאַנער וועגן און ניט מיט קיין גרינע. אויב ערשטקלאַסיקע אַמעריקאַנער אוניווער־סיטעטן מאָלן זיך אויס, אַז נאָר דורך אַ סיסטעם סטיפּענדיעס וועלן זיי נאָך דער מלחמה קענען אײַנהאָלטן פֿעיקע יונגע־לײַט אין די „ניט־פּראָקטישע״ פֿאַכן, איז עס אַחת כּמה וכּמה מיר. דער לימוד דאַרף זײַן אַוועקגעשטעלט אויפֿן שטייגער פֿון אַ מאַדערנער לערן־אינסטיטוציע, כאָטש ער דאַרף אַרײַננעמען אין זיך אָלע פֿאַזיטיוות זײַטן פֿון אונדזער אַמאָליקער ישיבֿה. און וווּ נאָך ווי אין יוּוּאָ, וואָס ער איז ניט נאָר אַ לערן־אינסטיטוציע, נאָר אויך אַ פֿאַרש־אינסטיטוציע, ווו עס קען זײַן די דירעקטע באַרירונג און צוזאַמענאַרבעט פֿונעם יונגן סטודענט מיט צײַטיקע געלערנטע, איז דאָ דער שאָנס פֿון משמש זײַן תּלמידי חכמים און באַווירקט צו ווערן פֿון זיי אין התּמדה, מעטאָדן און אינטערעסן.

וויטער מוזן מיר קענען וויזן פֿאַר די יונגע־לײַט וואָס וועלן קומען צו אונדז ניט נאָר אָקאַדעמישע אַנערקענונג, נאָר אויך די פּערספּעקטיוו פֿון באַ־קומען אַרבעט אין דעם פֿעלד, אויף וועלכן זיי וועלן זיך אויסבילדן. אפֿשר נאָר אַ קלענערער טייל פֿון די ערשטע הונדערט יונגע־לײַט, וועגן וועלכע מיר רעדן, וועלן בלײַבן בײַ וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט, אָבער אַפֿילו זיי וועלן שוין זײַן אַ גרויס געווינס. גלײַבט מיר, אַז ווי געענגט מיר זאָלן ניט זײַן אין געלט, איז בײַ הײַנטיקן טאָג דער גרעסטער שטער אין אויסברייטערן אונדזער פֿאַרשערישע טעטיקייט דאָס וואָס קיינער האָט זיך ניט מטריח געווען צוצו־גרייטן וויסנשאַפֿטלעך אויסגעבildעטן יינגערן פּערסאָנאַל. וואָסערע פֿלענער מיר זאָלן בײַ אונדז ניט באָטראַכטן: עקאָנאָמישע אַדער סאָציאָלאָגישע פֿאַר־שונגען, יידישע וועלטערביכער, היסטאָרישע אויספֿאָרשונגען אַפֿילו וועגן אָמעריקע גופֿא — אומעטום שטויסן מיר זיך אָן אויף דעם פֿאַקט, אַז עס זײַנען קיין גרייטע מענטשן ניטאָ.

די וואָס וועלן ניט בלײַבן בײַ וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט, אָדער ניט דער עיקר בײַ דעם, מוזן אָבער אויך קענען געפֿינען פּרנסה, אויב אַפֿילו בדוחק, איז לכל הפּחות בכבֿוד. און פֿאַר וואָס ניט? וווּ שטייט דאָס געשריבן, אַז די אינציקע יידישע קאָריערע, צו וועלכער מען קען זיך צוגרייטן, דאַרף זײַן רבנות? וועמען וועט דאָס שאַטן, אויב דער סעקרעטאָר פֿון אַ יידישער קהלשער אינסטיטוציע, דער דירעקטאָר פֿון אַ יידישן קולטור־צענטער וועט ניט נאָר האָבן געענדיקט אַ קאָלעדזש, נאָר ער וועט אויך האָבן אַ גרונטיקע אויסבילדונג אין יידישע סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן? אָט דאָ באַגעגענען זיך די אינטערעסן פֿונעם יידישן יחיד און זײַן שטרעבונג צו אינעווייניקסטער אויס־געשטימטקייט מיט די אינטערעסן פֿון בריטן יידישן כּלל.

בכדי די הונדערט יונגע־לײַט זאָלן קומען צו אונדז, איז נייטיק, אַז דער ייוואָ זאָל ארומואָקסן מיט פּרעסטיזש. די פּראָבלעם פֿון סאָציאָלן פּרעסטיזש איז אייניג פֿון די וויכטיקסטע אין אונדזער לעבן.

די עטימאָלאָגיע פֿונעם וואָרט פּרעסטיזש זאָגט אונדז שוין עדות, וואָס עס שטעקט דערין. עס וואָקסט פֿון לאַטיניש פּרעסטרינגערע 'פֿאַרבינדן, צו־בינדן די אויגן'. לכתחילה האָט דאָס געמיינט די קונצן־מאַכערײַ פֿון אַ מאַ־גיקער, און הײַנט מיינט עס דעם כּוח פֿון משפּיע זײַן.

וואָס איז די צרה מיט יידיש — וואָס מען קען עס ניט? דאָס אויך, אָבער נאָך בײַ הײַנטיקן טאָג זײַנען דאָך פֿאַראַן אין ניו־יאָרק אַליין צענד־לינגער טויזנטער בחורים און מיידלעך וואָס זײַנען דאָ געבוירן געוואָרן און קענען פֿון דעסט וועגן גאַנץ גוט פֿאַרשטיין און אַפֿילו רעדן יידיש. די גרעסטע צרה מיט יידיש (און אין אַ בריטערן זינען מיט יידישקייט בכלל) איז דאָס וואָס מען האָלט ניט דערפֿון. איך דערמאָן זיך, ווי איך האָב אין 1932 געדאַרפֿט נעמען אין וואַרשע אַן אָמעריקאַנער וויזע. דער קאָנסול האָט געוואָלט וויסן, מיט וואָס איך פֿאַרנעם זיך. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך בין אייניער פֿון די אָנפֿירערס פֿונעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. האָט ער איבער־

געפֿרעגט: ווי אַזוי האָט איר געזאָגט? יידדיש סטיענטיפֿיק אינסטיטיוט? איך האָב איבערגעחזרט. האָט ער זיך אָפּגערופֿן: אַנטשולדיקט וואָס איך פֿרעג וויטער, מסתמא ווייס איך ניט, נאָר מיר האָט געזאָגט איינער אַ באַקאַנטער מיינער, אַ ראַבי, אַז יידדיש מיינט דווקא נ י ט וויסנשאַפֿטלעך; אויב עפּעס איז סטיענטיפֿיק ביי יידן, איז דאָס ניט יידדיש, און אויב עס איז יידדיש, איז דאָס ניט סטיענטיפֿיק...

אָקערשט האָב איך געזאָגט, אַז די גרעסטע צרה איז דאָס וואָס מען האָלט ניט פֿון אונדז. איך דאַרף זיך פֿאַרריכטן, עס איז פֿאַראַן נאָך אַ גרעסערע צרה: דאָס וואָס אונדזערע יידישע יידן גופֿא גייען אויך מיטן זעלביקן גאַנג. צי זייענען שוין אין גאַנצן אַוועק די צייטן, וועלן אַ יידישע האָט זיך געשעמט אַרויסצוגעמען אין סאַבווויי אַ יידישע צייטונג? איינס קען איך אייך דערציילן פֿון מיין אייגענער פּראַקטיק. מיט אַ חודש צוריק האָט מען אין טעאַאַגישן סעמינאַר אָפּגערייכט דעם 70סטן געבוירן־טאָג פֿון פּראָפֿעסאָר לוי גינצבורג, און איך האָב געהאַט דעם כּבֿוד צו באַגריסן דעם בעל־היובֿל אין נאָמען פֿון אונדזער אינסטיטוט. נאָך דעם איז צוגעגאַנגען צו מיר אַ חשובֿער יידישער שרייבער און מיר געזאָגט: איר האָט געהאַלטן אַ פּיינע רעדע, און איבער הויפּט איז מיר געפֿעלן געווארן, וואָס איר האָט זיך ניט אַנטשולדיקט, וואָס איר רעדט יידיש, ווי מען איז זיך נוהג ביי אונדז.

וועלן מיר וואָלטן געפֿאָלגט די גוטע פֿרייַנד וואָס האָבן אונדז, „פֿון אייגענער אייגענער טובֿה וועגן", געהייסן איבערבייטן אין אונדזער ענגלישן נאָמען דאָס וואָרט Yiddish אויף Jewish, וואָלטן מיר איבערגעלאָזן אין דער עפֿנטלעכער מיינונג פֿון לאַנד, אין דער יידישער און אין דער ניט־יידישער, די פֿאַרשטעלונג, אַז די יידן טויגן ניט, אַז נאָר וועלן מיר ווערן דזשוז (אַ מאָל האָט מען אונדז געהייסן זיך משנה שם זיין אויף היברוּ) ווערן מיר לייטישע מענטשן. ניין, מיר ווילן דאָס ניט, מיר גייען אויף דעם גלייכן וועג, כאָטש ער זעט אויס צו זיין שווערער, ווייל נאָר דורך ניט פֿאַרדעקן דאָס פּנים ווערט נתעלֶה דער יידישער יחיד און דער יידישער כּלל.

פֿאַרשערס פֿון געזעלשאַפֿטלעכע פּראָצעסן ווייסן, אַז פּרעסטיזש קומט ניט נאָר דורך גרויסע מיליטעריש נצחונות, און בכלל ניט נאָר דורך גרויסער מאַכט וואָס פֿאַרכישופֿט דעם מענטש פֿון אַ גאַנץ יאָר. פּרעסטיזש ווערט אויך געשאַפֿן און פֿאַרגרעסערט באַוווסטזיניק דורך געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען. פּרעסטיזש פֿאַר יידיש וואָקסט אויף הונדערטער פֿאַרשיידענע אופֿנים, און יעדער נייער שמץ פּרעסטיזש, וואָס קומט צו, האָט אַ קומולאַטיוון עפֿעקט. דאָס וואָס איז פֿאַראַן אַ יידישע ווייסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע און זי פֿובליקירט סטאַטיסטיש אַרבעטן אויף יידיש טראָגט צו צו אונדזער פּרעסטיזש. דאָס וואָס דער הויפּט־סטאַטיסטיקער פֿאַר באַפֿעלקערונג אין דעם צענזוס־ביורא פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן נעמט אַ וואָרט אין די „יוּוּאָ־בלעטער"[1]

[1] יוּוּאָ־בלעטער, XXI, 2, זז' 250—251.

ברענגט פרעסטיזש. דאָס וואָס אַן אינסטיטוציע העלפט אַרויס אַ יידישן שילד מיט שיינע אותיות איז אַ צוקום צום פרעסטיזש. וועלן דער זון הערט וועגן דעם יידאָ צום ערשטן מאָל ניט פון זיין טאַטן דעם שנידער, נאָר פון זיין פראָפעסאָר אין קאָלאָמביע, איז דאָס אַ סגולה צו פרעסטיזש, און וועלן דער טאַטע הערט וועגן יידאָ ניט פון זיין יידישן פייפער, נאָר פון זיין זון דעם קאָלעדזש־סטודענט, איז דאָס ווייטער אַ סגולה. וועלן די Ecole Libre des Hautes Etudes, דער פראַנצייזישער גלות־אוניווערסיטעט אין נ״י, אַרדנט אײַן אַ שטענדיקן קורס פון יידישער שפראַך און ליטעראַטור, קען דאָס מיט דער צייט ברענגען דערצו, אַז אויך יידישע וויסנשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין אַמעריקע זאָלן זיך אַרומזען, אַז יידישע שפראַך און ליטעראַטור איז אַן ענין פאַר שטודיום, כאָטש יידיש איז נאָך ניט געשטאַרבן. מיט איין וואָרט, פרעסטיזש גייט אויף פאַרפלאַנטערטע וועגן און איינעם פון זיינע געזעצן קען מען אַפילו פאַרמוטירן אַזוי, אַז טייל מאָל דאַרף אַ יידישע גופא באַקומען אַ הספמה אויפן ענין יידיש פון אַן אַפגעפרעמדטן יידן און יענער אַפגעפרעמדטער ווידער דאַרף באַקומען אַ הכשר פון אַ גוי.

לאָמיר זיך נאָך אַ מאָל מודה זיין פאַר אײַך, אַז מיר האָבן אויפגעטאָן אַן אַ שיעור ווינציקער ווי מיר וואָלטן געוואָלט. אויב ווער עס איז איז ניט געגוג צופרידן פון אונדזערע אויפטוען, זיינען מיר דאָס אַליין. אָבער נאָך די אַלע באַוואַרענישן וואָס מיר האָבן געמאַכט דאַרפן מיר פאַרט כאָטשבי אויף איין רגע דערזען אויך דאָס דערגרייכטע, כדי מיר זאָלן קענען אויספלאַנירן אונדזער טעטיקייט אויף ווייטער. און אין דער מינוט פון יישוב־הדעת, איידער מיר שטעלן זיך ווייטער צום וואַרשטאַט, לאָמיר קאָנסטאַטירן, אַז ניט נאָר האָבן מיר פאַרט עפעס דערלאַנגט אין פאַרגלייך מיט די באַשייידענע געצייג וואָס קהל האָט אונדז ביז אַהער געהאָט געגעבן אין האָנט ארויס, נאָר נאָך עפעס גרעסערס:

אַז דאָס וואָס מיר טוען דאָ אַלע בציבור איז גרויסע יידישע פאַלקסארבעט פאַר דורות; אַז אין דער צייט וואָס מיר ריידן אַרום אויף דער קאָנפערענץ וואָכעדיקע און האַלב וואָכעדיקע זאָכן, הערן מיר דאָ איבער זיך דעם פליגלפאַך פון דער יידישער געשיכטע.

דער ווידערשטאַנד אין ווארשעווער געטא

פון שלמה מענדעלסאָן

1

עס איז אוממעגלעך צו געבן אַ פולשטענדיק בילד פון דעם ווידערשטאַנד אין ווארשעווער געטא אָן פון די קאַמפֿן וועלכע זיינען פאָרגעקומען אויף די גאַסן פון ביאַליסטאָק, נעסווישז און קריניק. מיר האָבן נאָך צו ווייניק מאַטעריאַל, צו ווייניק אינפֿאָרמאַציע. דער ווידערשטאַנד איז אין דער איצטיקער מלחמה אָן אין דער יידישער געשיכטע אַ געשעעניש פון אַזאַ פאָרנעם אָן באַטייט, אַז יעדער פרט איז וויכטיק, אַז יעדע אינצלהייט שפילט אַ ראָלע. אָן טאַקע דערפאָר איז נייטיק שוין איצט צונויפצוזאַמלען וואָס עס לאָזט זיך, כדי צו האָבן כאָטש טיילווייז אַ פאָרשטעלונג פון דעם וואָס עס איז פאָרגעקומען אין 1943 אין די געטאָס.

איך ווייס די גרויסע פאָראַנטוואָרטלעכקייט פון צונויפשטעלן דעם מאַטעריאַל אָן אים אַיך איבערגעבן. יעדע גוזמא איז אַ פאָרשוועכונג, יעדעס נישט דערשאַצן איז אַ גרויסע עוולה. איך וועל נאָכגיין פוסטריט די דאָקומענטן.

וועלכע מאַטעריאַלן זיינען פאָראַן וועגן דעם ווידערשטאַנד אָן ווי אַזוי דאַרף מען זיי אָפשאַצן?

מיר האָבן פֿירערייַ מאַטעריאַלן, נישט אַלע פון גלייכן ווערט, נישט אַלע פון גלייכער באַגלייבטקייט.

1. אונטערדישע באריכטן. די באריכטן פון דער אונטערערדישער באַוועגונג זיינען די זיכערסטע און, ווי עס האָט זיך ביז איצט אַרויסגעוויזן, די נאָענטסטע צום אמת. ליידער זיינען קיין באריכטן וואָס זאָלן שילדערן דעם פאָרויף פון ווידערשטאַנד נישט פאָראַן. עס קען זיין, אַז אַ סך שרייבער פון די דאָזיקע באריכטן זיינען געפאַלן אין שלאַכט און די וואָס זיינען געבליבן לעבן זיינען פאָרנומען מיט ראַטעווען דאָס און די יעניקע וועלכע לאָזן זיך נאָך ראַטעווען. עס קען אויך געמאַלט זיין, אַז די בעסע לעבן געבליבענע זיינען איצט טעטיק אין די נייע צענדלינגער קאַמפֿסגרופּעס און קאַמפֿסאָפּטיילן. די פֿרי־ערדיקע באריכטן פון דער אונטערערדישער באַוועגונג גיבן אונדז אָבער וויכטיקן מאַטעריאַל וועגן דער צייט פון ערשט־ווידערשטאַנד און וועגן די צוגרייטונגען צו אים.

2. אומגעהיער וויכטיק זיינען די מאַטעריאַלן וועגן ווידערשטאַנד, וועלכע זיינען פאָרפֿנטלעכט געווארן אין דער פוילישער אונטערערדי־

שער פרעסע. דאָס זײַנען באַריכטן געשריבן אויפֿן אָרט. אמת, נישט פֿון מענטשן וועלכע האָבן זיך דירעקט אין די קאַמפֿן באַטייליקט, אָבער זייער אָפֿט פֿון מענטשן וועלכע האָבן זיך געפֿונען אין פֿאַרבינדונג מיט די קעמפֿער אין געטאָ. די שילדערונגען פֿון דער אונטערערדישער פרעסע אָטעמען מיט עכטקייט, מיט אוממיטלבאַרקייט. עס פֿעלן אין זיי אָ סך פּרטים, אָבער דאָס וואָס ס׳איז פֿאַראַן גיט אונדז אָ שטיקל בילד פֿון דעם וואָס עס איז פֿאָרגעקומען. איך מוז אָבער אונטערשטרײַכן, אַז נישט אַלע פוילישע אונטערערדישע צײַטונגען זײַנען אין דער זעלבער מאָס באַגלייבט. פֿאַראַן צווישן די דאָזיקע צײַטונגען אַזעלכע וואָס זײַנען געבליבן געטרײַ דער אײַנשטעלונג פֿון דער פוילישער פֿאַרמלחמהדיקער רעאַקציע און איר אַנטיסעמיטיזם. אַפֿילו אין אָנבליק פֿון דעם היסטאָרישן גראַנגל אין געטאָ האָבן זיך שרײַבער און אַרויסגעבער פֿון די צײַטונגען ניט באַפֿרײַט פֿון זייער יִידנהאָס. די פֿראַעטאַרישע, פויערישע און דעמאָקראַטישע אונטערערדישע פרעסע האָט מיט אָ סך וואַרעמקייט און באַוווּנדערונג געשילדערט די הערואישע קאַמפֿן.

3. אָ וויכטיקער קוואַל פֿון אינפֿאָרמאַציע זײַנען די באַריכטן פֿון דעם פוילישן רעגירונגס־דעלעגאַט וועלכער געפֿינט זיך כסדר אין לאָנד. זײַנע באַריכטן צו דער גלות־רעגירונג אין לאָנדאָן זײַנען זייער אויס־פֿירלעכע, זיי נעמען ניט אַרום בלויז די יִידישע ענינים און די יִידישע לאָגע, נאָר זיי שילדערן אַלזײַטיק דאָס לעבן אין נאַצי־אָקופּירטן פוילן. אין דעם באַשטייט די מעלה און דער חסרון פֿון די דאָזיקע באַריכטן פֿאַר אונדזער ענין. די מעלה: מיר האָבן אָ קלאָר בילד פֿון דעם פֿאָן, אויף וועלכן די געשענישן האָבן זיך אָפּגעשפּילט. דער חסרון: צוליב דער רײַכקייט און פֿאַר־שיידנאַרטיקייט אין מאַטעריאַל ווערן אָפֿט אין די דאָזיקע באַריכטן געגעבן פֿאַראַלגעמיינערונגען און אָפּשאַצונגען אַנשטאָט פּרטימדיקע פֿאַקטן. אָפּשאַצונגען מוזן דאָך שטענדיק זײַן סובּיעקטיוו און פאַליטיש באַפֿאַרבט.

4. פֿאַראַן נאָך אָ קוואַל פֿון אינפֿאָרמאַציע: דאָס עדות זאָגן פֿון מענטשן וועלכע האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט פֿון נאַצי־גיהנום. צו די דאָזיקע מאַטעריאַלן מוז מען זיך באַציען מיט דער גרעסטער געוואָרנטקייט. עס איז שוין אין דער געריכטס־פסיכאָלאָגיע אָ פֿעסטגעשטעלטער כלל, אַז ווען צוויי מענטשן זעען אָפֿילו גלײַכצײַטיק איין און די זעלבע געשעעניש (און דערצו ניט פֿון אַזאָ פֿאַרנעם ווי דער ווידערשטאַנד), קענען זיי בײַם עדות זאָגן גאָנץ פֿאַרשיידן שילדערן די פֿאַקטן אין דער פֿולער איבערצײגונג, אַז יעדערער פֿון זיי גיט איבער פינקטלעך דאָס וואָס ער האָט געזען. אין אונדזער פֿאַל איז די זאַך נאָך מער קאָמפּליצירט. פֿון די וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין ווידער־שטאַנד האָט זיך נאָך ביז איצטער קיין איין איינציקער מענטש ניט אַרויסגעראַטעוועט קיין אויסלאַנד. די אַלע וועלכע גיבן איצט איבער פרטים פֿון דעם ווידערשטאַנד האָבן פֿאַרלאָזן פוילן, אַדער לכל־הפּחות וואַרשע, מיט חדשים איידער דער ווידערשטאַנד איז אויסגעבראָכן. אַזוי אָ שטייגער דער שפּיח וועלכער געפֿינט זיך איצט אין לאָנדאָן און טרעט אויף אָ מאָל ווי קלאָנאָווסקי,

אָ מאָל ווי וואַרשאַווסקי און אָ מאָל אונטער אָ דריטן נאָמען און גיט געניט באַשרײַבונגען פֿון דעם ווידערשטאַנד: ער האָט פֿאַרלאָזן די וואַרשעווער געטאָ אין סעפּטעמבער 1942 און פֿוילן אין מאַרץ 1943. זײַנע שילדערונגען זײַנען דעריבער געבויט אויף דערציילונגען וועלכע ער האָט געהערט און נישט אויף זאַכן וועלכע ער האָט אַליין אײַבערגעלעבט. אין דער שילדערונג וועלכע איך וועל פֿאַר אײַך הײַנט געבן וועל איך כּמעט נישט נעמען אין אַכט די באַשרײַבונגען פֿון די אַרויסגעראַטעוועטע שלוחים.

איידער מיר טרעטן צו צו דעם עצם ווידערשטאַנד מוזן מיר אָ ביסל צײַט אָפּגעבן אויף דער שטימונג אין געטאָ איידער דער ווידערשטאַנד האָט אויסגעבראָכן. איך קום צוריק צו דער שרעקלעכער און טראָגישער דאַטע פֿון 22סטן יולי 1942, ווען די נאַצימאַכט איז צוגעטראָטן צו דער מערדערלעכער לִיקווידאַציע פֿון וואַרשעווער געטאָ. אין דעם דאָזיקן טאָג האָט די געסטאַפּאָ אַרויסגעשטעלט אָ פּאָדערונג, אַז דער יודענראַט זאָל צושטעלן יעדן טאָג אויף דעפּאָרטאַציע קיין מיזרח פֿון זעקס ביז צען טויזנט מענטשן. דער ראָש־הקהל פֿון וואַרשע אינזשעניר טשערניאַקאָוו האָט ווי אָ פּראָטעסט קעגן דער דאָזיקער פּאָדערונג באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אין אַלע באַריכטן און דאָקומענטן איז אָנגעגעבן דער 22סטער ווי דער טאָג פֿון זײַן זעלבסטמאָרד, בלויז אין דעם טאָגבוך פֿון אָ פּוילישן באַאַמטן, וואָס איז מיט אָ קורצער צײַט צוריק פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין לאָנדאָן, איז אָנגעגעבן די דאַטע פֿון 24סטן יולי. אַלע אונטערערדישע צײַטונגען און באַריכטן האָבן געשריבן וועגן דעם דאָזיקן זעלבסטמאָרד ווי וועגן אַן אָקט וואָס האָט אויפֿגעטרייסלט די יִידישע באַפֿעלקערונג און אָפּילו אויף אָ קורצער צײַט דערשראָקן די דײַטשע מאַכט. ווידער אָ מאָל בלויז דאָס דאָזיקע טאָגבוך דערציילט, אַז עס זײַנען געווען טיילן פֿון דער יִידישער באַפֿעלקערונג, וועלכע האָבן פֿאַראורטיילט דעם דאָזיקן שריט פֿון דעם פֿירער פֿון דער קהילה און האָבן געהאַלטן, אַז זײַן פֿליכט איז געווען אויפֿצופֿאָדערן די געזעלשאַפֿט צו אָקטיוון אָדער פּאַסיוון ווידערשטאַנד לִגבי דעם אָקופּאַנט.

איך מיין, אַז די דאָזיקע שטימונג לִגבי טשערניאַקאָוס אָקט איז געבורן געוואָרן ערשט דעמאָלט, וען אַלע האָבן זיך איבערצײַגט, וואָס פֿאַר אָ טויטאומגליק די דעפּאָרטאַציע האָט געטראָגן אין זיך.

די נאַציסטישע מאַכט, ווי עס קלערט אויף דער באַריכט פֿון דעם רעגירונגס־דעלעגאַט, האָט זיך גערעכנט מיט דער מעגלעכקייט פֿון אָ ווידערשטאַנד אין דער צײַט, ווען עס האָט זיך נאָך געפֿונען אין וואַרשעווער געטאָ כּמעט אָ האַלבער מיליאָן יִידן. זי האָט פֿאַר דעם מורא געהאַט, זי האָט דאָס נישט געוואָלט איבער אָ גאַנצער ריי סיבות. די דעפּאָרטאַציע האָט געהאַט פֿאַר אָ ציל אין אָ גיכן טעמפּ מאַראָליש צו פֿאַרניכטן די יִידישע באַפֿעלקערונג און זי פֿיזיש צו לִיקווידירן.

דאָס יִידישע לעבן אין געטאָ איז געווען, נישט געקוקט אויף הונגער און רדיפֿות, גוט אָרגאַניזירט. דער יִידישער יישוב, פֿאַרשפּאַרט אין די געטאָס

פֿון לאַנד, האָט צוריק געפֿונען זײַן גײַסטיקע, מאַראַלישע און פּאָליטישע גלײַכווּאָג. ער האָט געהאַט שוין אַ שטאַרקן געזעלשאַפֿטלעכן חוט־השדרה.[1] דער נאַצי־אָקופּאַנט האָט געוואָלט דעמאָראַליזירן די יידישע באַפֿעלקערונג, צעברעכן איר רוקנביין און מאָראַליש מאַכן זי אומפֿעיק צו וועלכן עס איז געשלאָסענעם אָקט. דאָס איז דער אָלטער היטלער־מעטאָד לגבי אַלע פֿעלקער וועלכע ער האָט געוואָלט באַצווינגען. די מעלדונגען וועגן דעפּאָרטאַציע האָבן דעריבער גערעדט וועגן דעם, אַז דאָס פֿירט מען אַריבער די באַפֿעלקערונג אויף אַרבעט אין פֿאַרשיידענע פֿאַבריקן אַדער אויף לאַנדווירטשאַפֿט. אין די גרויסע פֿלאָקאַטן וועלכע די דײַטשע מאַכט האָט אַרויסגעהאַנגען און געוואָלט אַז אויך טשערניאָקאָוו זאָל אונטערשרײַבן, האָט זיך גערעדט וועגן דעם, אַז מען דאַרף מיטנעמען די משפחות און אַ ביסל זאַכן און אַז אַלע וועלן אײַנגע־אַרדנט ווערן אויף רויקער אַרבעט. די דעפּאָרטירטע פֿון פֿראַנקרײַך פֿלעגן פֿרעגן ווו איז „דער פֿאַלוואַרק טרעבלינקע" — און טרעבלינקע איז געווען דאָס אָרט, ווו מען האָט אומגעבראַכט יידן אין די גאַזקאַמערן. די דאָזיקע מעלדונגען האָבן אַנגעטראָפֿן אַ באַפֿעלקערונג וועלכע האָט שוין חדשים געלעבט אין אַ פּסיכאָז פֿון שרעק פֿאַר דעם וואָס דאַרף געשען. גלײַכצײַטיק איז אויסגענוצט געוואָרן דער אָפּאָראַט פֿון דער יידישער פֿאָליציי צו פֿאַרשפּרייטן קלאָנגען וועגן די גוטע באַדינגונגען פֿון אַרבעט, וואָס די דעפּאָרטירטע וועלן געפֿינען.

עס האָבן זיך געפֿונען אַ סך — לויט אײַן באַריכט צוואַנציק טויזנט, לויט אַן אַנדער באַריכט דרײַסיק טויזנט, און פֿאַראַן אַן אונטערערדישע צײַטונג וועלכע רעדט וועגן פֿערציק טויזנט — וועלכע האָבן זיך פֿרײַוויליק געמאָלדן צום Umschlagplatz — דער דעפּאָרטאַציע־פּלאַץ אויף סטאַווקי — אין וואַרשע. אַ בילד, פֿון וועלכן דער מוח קען זיך שפּאַלטן: טויזנטער און טויזנטער וואָס זײַנען פֿרײַוויליק געגאַנגען צום טויט.

נאָך די ערשטע טעג פֿון דער דעפּאָרטאַציע, ווען טויזנטער פֿון די אַרויסגעפֿירטע זײַנען שוין געלעגן דערשטיקטע אין די גאַזקאַמערן פֿון טרעבלינקע, זײַנען פֿלומרשט אַנגעקומען בריוו פֿון די אַרויסגעשיקטע וועגן דעם, ווי גוט עס לעבט זיך זיי אויף די נײַע ערטער. אין אַן אָפּיציעלן באַריכט צו דער פּוילישער רעגירונג שרײַבט זיך אַזוי:

> אין די ערשטע טעג פֿון דעפּאָרטאַציע האָבן זיך באַוויזן אויפֿרופֿן פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג, וועלכע האָבן געוואָרנט קעגן דעם שווינדל און גערופֿן וויניקסטנס צו אַ פּאָסיוון וויderשטאַנד. די באַפֿעלקערונג איז געווען אַרומגעכאַפּט מיט אזא שרעק פֿון איין זײַט און פֿאַלשע צוהיצטע האָפֿענונגען פֿון דער צווייטער, אַז קיינער האָט זיך צו דעם רוף ניט געוואָלט צוהערן.

---

[1] זע: שלמה מענדעלסאָן, ווי אַזוי לעבן פּוילישע יודן אין די געטאָס, ביבליאָטעק פֿון יִוואָ, 1942, 32 זז'; יִוואָ־בלעטער, XIX, 1, 1942, זז' 1—27.

טאָג אײַן טאָג אויס זײַנען טויזנטער אָדער מיט גוואַלד אַרויסגעפֿירט געוואָרן אָדער זיי האָבן זיך פֿרײַוויליק געמאָלדן. אויפֿן זעקסטן טאָג פֿון דער דעפּאָרטאַציע איז שוין פֿאַר אַלעמען געווען קלאָר וואָס זי באַטײַט. קיינער האָט שוין קיין אילוזיעס נישט געהאַט. עס זײַנען שוין געווען זיכערע ידיעות וווהין עס פֿאָרן די וואַגאָנען, געפּאַקט מיט מענטשן און באַשאָטן מיט נישט־געלאָשענעם קאַלך. נישט געקוקט דערויף וואָס די אומגליקלעכע איינווווינער פֿון געטאָ האָבן גע וואָ לט גלייבן די דײַטשן, כדי זיך צו ראַטעווען, כדי צו לעבן פֿאַר יעדן פּרײַז — איז די טײַוולשפּיל פֿאַר אַלעמען אויפֿגעדעקט גע־ווָארן. עס האָט נאָך געדויערט דער סאָמנאַמבולישער טאַנץ אַרום די דײַטשע אַרבעט־צײַטגענישן, מען איז נאָך געווען פֿאַרהיפּנאָטיזירט מיט דעם מאַגישן כּוח פֿון די פּאַפּירלעך וואָס קענען ראַטעווען דאָס לעבן. דאָס אַלץ האָט שוין לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. דער תּהום פֿון טויט איז פֿאַר אַלעמען געפֿונט גע־ווָארן. די נאַציס האָבן דערגרייכט זייער ציל. די אין טויטאָנגסטן אויפֿגע־וואַכטע מאַסע איז געוואָרן פֿולשטענדיק ווילנלאָז, זי איז שוין געווען צע־שראָקן.

אָט וואָס עס שרײַבט דער רעגירונגס־דעלעגאַט:

> איבער די נאָסן פֿון וואַרשע האָבן געוואַנדערט בלאָסע שאָטנס מיט צעשראָקענע און גלײַכצײַטיק טויטע אויגן. מען איז נעלאָפֿן פֿון נאָס צו נאָס. מען האָט זיך איינגערעדט, אַז אפֿשר איז אויף יענער נאָס די ספּנה קלענער. איבער די נאָסן זײַנען געפֿאָרן וועגענער אָנ־געלאָדנט מיט טויטע קערפּערס פֿון קינדער. אויף די טראָטוארן האָבן זיך געוואָלגערט מתים.

דער ציל פֿון די היטלער־מערדער איז דערגרייכט געוואָרן. שוין בלויז מיט דער הילף פֿון אוקראַיִנישע, לימווישע און לעטישע פֿאַשיסטן און א גרויסן טייל דעמאָראַליזירטע ייִדישע פּאָליציי אונטער דער השגחה פֿון געס־טאַפּאָ איז די מערדערישע אַרבעט געטאָן געוואָרן. איך האָב נישט בדעה צו געבן א געניוע שילדערונג פֿון דעם דאָזיקן פֿעריאָד. עס גייט ניט אַרײַן אין מײַן אויפֿגאַבע. איך האָב בלויז געוואָלט כאַראַקטעריזירן דעם פֿאַרלויף פֿון דעם דעפּאָרטאַציע־פֿעריאָד, כדי מיר זאָלן זיך קלאָר מאַכן, פֿאַר וואָס עס איז אין יענעם מאָמענט קיין ווידערשטאַנד ניט געווען. אַן אַקטיוור ווידערשטאַנד איז געווען אוממעגלעך, ווײַל די ייִדישע באָפֿעלקערונג איז נישט געווען באַ־וואָפֿנט, אָבער אויך דער פּאַסיוור ווידערשטאַנד איז צעשטערט געוואָרן דורך דער אָפּנאַרעריי און די מעטאָדן פֿון געסטאַפּאָ.

די דעפּאָרטאַציע האָט געדויערט א היפּשע צײַט. עס ווערן געשאָפֿן צוויי געטאָס: א קלײַנע געטאָ וואָס נעמט אַרום נאָר עטלעכע גאַסן, וווּ עס ווינען אַן ערך 6,000 מענטשן — בעיקר אַרבעטער אין די דײַטשע קריגס־פֿאַבריקן — און א גרויסע געטאָ, פֿון אַן ערך 40,000 מענטשן.

עס קומען א פּאָר חדשים פֿון פֿולמורשטער שטילקייט אין סוף פֿון יאָר 1942. דער תּלין רוט זיך אָפּ. די דײַטשן רויבן נאָר דאָס ביסל אייגנס וואָס

איז נאָך איבערגעבליבן פון די דעפאַרטירטע. פאַר דעם דאָזיקן רויב האָבן זיי צוגעקלערט, אויף זייער שטייגער, אַ באָונדער נאָמען: Werterfassung. אין די אויסגעליידיקטע גאַסן פון וואַרשעווער געטאָ הערשט מורא. אין די פּינצטערע נעכט קוקן אַרײַן אויגן פון מיט אימה. די אויערן זײַנען צוגעשפּיצט. מען הערט זיך כסדר צו, צי הילכן ניט אָפּ די באַקאַנטע טריט פון די מערדער — אַזוי שילדערט די דאָזיקע טעג דער אָפּיציעלער באַריכט פון פוילישן רעגירונגס־דעלעגאַט.

2

שוין בעת די דעפּאַרטאַציע און דער מאָרד זײַנען געווען אין פולן גאַנג איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק פון וויידערשטאַנד.

די ערשטע ידיעות וועגן דעם דערגייען צו אונדז אין אַ באַריכט פון דער אונטערערדישער באָוועגונג, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע דעם 31סטן אויגוסט 1942. דאָרט שרײַבט זיך:

די גאַנצע נעטאָ לעבט אין אַן אָטמאָספֿער פון נערוועזער אָנגעשפּאַנטקייט, אומבאַשרײַבלעכער שרעק און הילפֿלאָזער פֿאַרצווייפֿלונג, און אין רעזולטאַט דערפון ווערן אַלץ אָפֿטער און אָפֿטער פֿאַלן פון אַראָפּגיין פון זינען און פון זעלבסטמאָרדן. עס זײַנען באַקאַנט פֿאַלן, ווען עלטערן סמען אָפּ זייערע קינדער און קינדער סמען אָפּ זייערע עלטערן, פּדי אויסצומײַדן די פֿײַניקונגען פון די מערדער. דאָ און דאָרט זײַנען נעווען פֿאַלן פון אַקטיוון וויידערשטאַנד. הײַזער זײַנען פֿאַרטיידיקט געוואָרן דורך באַריקאַדן, און אין נעוויסע שטעט, למשל נעסווויזש, איז אָפֿילו געשטעלט געוואָרן אַ באַוואָפֿנטער ווידערשטאַנד. די דאָזיקע פֿאַראײַניגלטע פֿאַלן זײַנען אָבער פֿאַרענדיקט געוואָרן דורך ליקווידירן די באָפֿעלקערונג, און צוליב דעם זײַנען די פֿאַלן פון ווידערשטאַנד פֿאַרבליבן בלויז ספּאָראדישע דערשײַנונגען. קיין מאָסן־ווידערשטאַנד איז ניט געווען און איז ניטאָ. די סיבה, פֿאַר וואָס עס איז ניטאָ אַזאַ מאָסן־ווידערשטאַנד איז, וואָס די אומגלויקלעכע ווילן זיך אַליין אײַנרײַדן, אַז די „עוואַקואַציע" באַטײַט בלויז דאָס אַריבערפֿירן אין אַנדערע פּלעצער. די דאָזיקע אילוזיע ווערט באַווײַסטזיניק געשפּײַזט דורך די מאַכטאַרגאַנען, פּדי אויסצולעשן יעדן ווילן צו קאַמף און ווידערשטאַנד.

עס ווירקט אויך דער פֿאַקט, וואָס געוויסע שיכטן רײַדן זיך אײַן, אַז די „עוואַקואַציע" וועט זיי נישט אָנרירן. די צווייטע סיבה פון דעם וואָס עס פֿעלט אַ מאָסן־ווידערשטאַנד איז, וואָס די ברייטע יידישע מאָסן האָבן דעם פֿולן באַווײַסטזיין, אַז די נאַצי־באַנדיטן וועלן אין אַלע ענלעכע פֿאַלן דעם פּרינציפּ פון קאָלעקטיווער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט. עס איז דעריבער פֿאַר זיי קלאָר, אַז אַזאַ ווידערשטאַנד וואָלט תּיפֿה געבראַכט צו אַן אַלגעמיינער עקזעקוציע. די וואָס ווילן שטעלן אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד זײַנען געשטעלט פֿאַר דעם טראַגישן אויסוואָל: צי האָבן זיי דאָס רעכט אויסצושטעלן אויף אַ זיכערן טויט אַנדערע וועלכע האָבן אפֿשר דאָך אַ וועלכן עס איז שאָנס זיך צו ראַטעוון. עס ווירקט אויך דער באַווײַסטזיין, אַז אַזעלכע ווידערשטאַנד־אַקטן וועלן ניט אַרויסרופֿן קיין אָפּקלאַנג אין אויסלאַנד, און

דער עיקר, אז עס איז ניטא קיין האָפענונג אויף הילף מחוץ די געטא־מויערן.

דער באַווסטזיניקער טייל פֿון דער ארבעטערשאַפֿט און אינטעליגענץ האָט קלאָר פֿאַרשטאַנען די נייטיקייט פֿון א באַוואָפֿנטן ווידערשטאַנד, ניט נעקוקט אויף דעם פֿאַקט, וואָס דאָס וואָלט ניט נעהאָט קיין שאַנסן אָנצונעמען א ברייטערן פֿאַרנעם צוליב דער אָטמאָספֿער וואָס איז בפֿיוון נעשאַפֿן נעוואָרן דורך די דײַטשן אין נעטא און מחוץ דער נעטא. אָבער די מער קאָנסערוואַטיווע שיכטן זײַנען קאָטעגאָריש קעגן דעם נעדאַנק פֿון אזא ווידערשטאַנד, ווײַל דאָס וואָלט באַטײַט די פֿולע פֿאַרניכטונג פֿון יידן, ווי א פּועל־יוצא פֿון דער נקמה מצד דער דײַטשער מאַכט. דעריבער איז יעדער מעגלעכער וועג פֿון ווידערשטאַנד פֿאַראַלײזירט נעוואָרן, פּדי דער טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג וואָס וואָלט זיך אַנטקעגנגעשטעלט זאָל ניט צײַען אויף זיך דאָס אחריות פֿאַר א טאַטאַלער פֿאַרניכטונג פֿון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג.

אין די דאָזיקע לאַגיש פֿאַרמולירטע און אַזוי רויק אָנגעשריבענע שורות פֿון דעם באַריכט פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג איז פֿאַרבאָרגן א טראָגיזם וואָס האָט ניט זײַן גלײַכן. פֿון איין זײַט דאָס פֿולע באַווסטזײַן, דער מאָראַלישער געבאָט און די פּאָליטישע פֿליכט זיך אָנטקעגנצושטעלן דעם שונא. פֿאָלן מיט געוועהר אין האַנט — פֿון דער אַנדער זײַט די מוראדיקע פֿאָרנאָטוואַרטלעכקייט און דער שווערער עול פֿון קאָלעקטיווער ערבֿות. מיר זעען אָבער, אז דער געדאַנק וועגן א ווידערשטאַנד איז געבוירן געוואָרן נאָך אין די יאָמערלעכע טעג פֿון דער דעפּאָרטאַציע. היטלערן איז נישט אַלעמען גלונגען גײַסטיק צו פֿאָרניכטן.

פֿון אָנדערע מקורים וווייסן מיר טייל־וויז, וואָס דער באַריכט האָט גע־מיינט מיטן זאָג: „דאָ און דאָרט זײַנען געווען פֿאָלן פֿון אַקטיוון ווידערשטאַנד". עס זײַנען א שטייגער אונטערגעצונדן געוואָרן בײַ הונדערט שפּײַכלעריס וואָס האָבן געהערט צו דער דײַטשער אָדמיניסטראַציע און עס איז געמאַכט געוואָרן אַן אָנפֿאַל — ער איז ניט געראָטן — אויפֿן פּערסאָנאַל פֿון דעם Umsiedlungsamt אויף זשעלאַזנע גאַס.

די גרויסע געטא אין וואַרשע הייבט פֿאָרט אָן צו קומען צו זיך. לויט דער שילדערונג פֿון דער פּוילישער אונטערערדישער צײַטונג *Przez walkę do zwycięstwa* פֿון 15טן דעצעמבער 1942 (א דעמאָקראַטישע פּויערים־צײַטונג) זײַנען אין געטא געבליבן בעיקר יוגנט און מענטשן אין מיטלען עלטער, לפּי ערך געזונטע און אַרבעט־פֿעיקע. דער געדאַנק וועגן ווידערשטאַנד פֿאָרפֿעסטיקט זיך אין זיי. אין באַריכט פֿון דער אונטערערדישער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג פֿון אָקטאָבער 1942 לייענען מיר שוין:

מיר וועלן קיין מאָל ניט מוחל זײַן דעם קאָמענדאַנט [פֿון דער אונטערערדישער פּוילישער מיליטערישער אָרגאַניזאַציע] פֿאַר ניט געבן אונדז געווער, פּדי מיר זאָלן קענען שטאַרבן ווי מענטשן.

עס הייבט זיך אָן אַ פּעריאָד פֿון זאָרג פֿאַר באַוואָפֿענונג. אין אַ בריוו פֿון 17טן דעצעמבער 1942 שרײַבט פֿון לאָנדאָן דער אומפֿאַרגעסלעכער אַרטור זיגלבוים אַזוי:

> איך ראַנגל זיך איצטער מיט דער פּראָבלעם וועגן די ווײַטערדיקע שריט וואָס איך דארף טאָן אין [פּוילישן] נאַציאָנאל־ראַט און וואָס איך דארף פֿאַרלאַנגען פֿון דער רעגירונג. די וויכטיקסטע פּראָבלעם איז אָט וואָס: אין לאָנד נייט אַ קאַמף, צי עס איז שוין נעקומען די צײַט אַרויסצוטרעטן מיט וואָפֿן אין האַנט קעגן די אָקופּאַנטן. אָלע [פּוילישע] אַרגאַניזאַציעס אָן אויסנאַם זײַנען קעגן דעם, ווײַל דאָס וועט דערווײַל פֿאַרניכטן און אָפּצופֿן דאָס בלוט פֿון פֿאָלק ניט נעבנדיק אים קיין רעזולטאַטן. איבער דעם טעם האָט מען אָפּגעזאָגט צו נעבן די יידישע מאַסן נעווער אויף זיך אַנטקעגנצושטעלן דער דײַטשער אויסראָטונג.

אַרטור זיגלבוים האָט געהאַלטן, מיט רעכט, אַז אַווידערשטאַנד דאַרף געשטעלט ווערן אָפֿילו ווען קיין אויפֿשטאַנד אין לאַנד וועט נישט אויסברעכן.

די פֿראָגע איז באַהאַנדלט געוואָרן אויף אַ געהיימער זיצונג פֿון דעם פּוילישן נאַציאָנאַל־ראַט. איך האָב נישט קיין רעכט איבערצוגעבן אייגנצלהייטן וועגן דער דאָזיקער זיצונג. אָבער שוין אין סוף דעצעמבער אַדער אָנהייב יאַנואַר ווערט דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג געגעבן געווער. טײַלווײַז האָט עס אַ שטיכות מיט דער דאָזיקער געהיימער זיצונג פֿון נאַציאָנאַל־ראַט, און אין אַ גרויסער מאָס איז עס געווען אַ רעזולטאַט פֿון די אַרטיקע פֿאַרבינדונגען און פֿאַרהאַנדלונגען אין פּוילן גופֿא.

אין יאַנואַר 1943 ווערט וואַרשע ווידער אָנגעפֿילט מיט קלאַנגען, אַז עס גרייט זיך אַ נײַע ליקווידאַציע אין געטאָ. אין דער צײַטונג *Przez walkę do zwycięstwa* פֿון 20סטן יאַנואַר 1942 לייענען מיר:

> נאָך אַ לענגערן איבערריס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 18טן און 19טן הײַנטיקן חודש די ווײַטערדיקע ליקווידאַציע פֿון וואַרשעווער געטאָ. פֿון דער אַלגעמיינער צאָל 40,000, וואָס עס איז איבערגעבליבן פֿון די אַמאָליקע 400,000 אײַנוווינער אין געטאָ, האָט מען אויסגערגעט אויפֿן אָרט אַדער אַרויסגעפֿירט צווישן פֿינף און צען טויזנט מענטשן. אויף אזא אופֿן געפֿינען זיך איצט אין געטאָ צווישן 30,000 און 35,000 אײַנוווינער. צווישן אַנדערע האָט מען אויך אַרויסגעפֿירט אַלע אָנגעשטעלטע פֿון דער פֿאַרזאָרגונג־אָפּטיילונג און כּמעט אַלע דאָקטוירים. איבער דעם איז אזא שרעקלעכער הונגער און עפּידעמיע. עס איז ווערט אונטערצושטרײַכן און ס'פֿאַרדינט דעם העכסטן לויב דער פֿאקט, אַז בעת דער לעצטער ליקווידאַציע פֿון יידן איז די קאַמף־אָרגאַניזאַציע אַרויסגעטראָטן מיט געווער אין האַנט. עס האָט אויסגעבראָכן אַ שיסערײַ און אָפּילו אַ פֿאַרמעלע שלאַכט (אויף זאַמענהאָף־נאַס), פֿון וואַנען די נעסטאַפּאָ־אָנגענטן און דײַטשע זשאַנדאַרמען זײַנען אָנט־לאָפֿן, און זיי זײַנען צוריקגעקומען ערשט נאָך דעם ווי זיי האָבן גע־ברענגט פֿאַרשטאַרקונגען. יידן האָבן זיך פֿאַרטיידיקט מיט האַנט־גראַנאַטן און רעוואָלווערן. עס זײַנען פֿאַראַן 20 דערהרגעטע געסטאַפּאָ־אָנגענטן און זשאַנדאַרמען, חוץ דעם אַ סך פֿאַרוווּנדעטע.

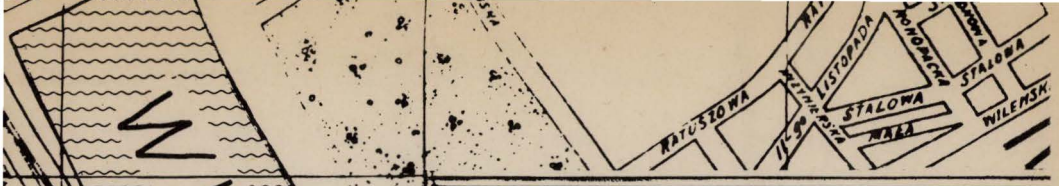

די קאַמפֿן אין ווארשעווער געטא
אין אַפּריל 1943

מיט דער גרעסטער שוועריקייט לויפֿט איז אײַנגעריסנגלט די טעריטאָריע פֿון דער געטא, ווי זי איז אײַנגעשטעלט געווארן דורך די דײַטשע פֿאַראָרדענונגען פֿון 16טן און 21סטן אָקטאָבער 1940.

מיט דער גרעסטער רויטער לויפֿט איז אײַנגעריסנגלט די רעדוצירטע געטא וואָס די דײַטשן האָבן אײַנגעשטעלט סוף סעפּטעמבער 1942, נאָך דעם ווי דער גרעסטער טייל יידישע באַפֿעלקערונג איז שוין געווען אַרויסגעפֿירט פֿון וואַרשע. דאָס האָבן די דײַטשן אָנגערופֿן די גרויסע געטא.

מיט דער דינער רויטער לויפֿט איז באַצייכנט די א״ג קליינע געטא וואָס איז אויסגעשניטן געווארן אין דרום־מערבֿדיקן ווינקל פֿון דער אַמאָליקער געטא סוף סעפּטעמבער 1942 (לויט אײַן מקור איז זי באַגרענעצט דורך זשעלאַזנע, טוואַרדע און פּראָסטע; לויט אַ צווייטן איז זי דערגאַנגען ביז צעגלאַנע גאַס). די דאָזיקע „קליינע געטא״ איז ליקווידירט געווארן צווישן דעם 3טן און 18טן מײַ 1943.

די וויטערדיקע ידיעות ווערן געגעבן אויפֿן סמך פֿון די באַריכטן פֿון דער פּוילישער אונטערערדישער פּרעסע.

(1) דער פֿלאַץ אויף סטאַווקי, ווו מען האָט געהייסן יידן מעלדן זיך אויף דעפּאָרטאַציע.

(2) די זיבן־לויף פֿון דער אײַזנבאַן אויף סטאַווקי, פֿון וואַנען מען האָט די וואַרשעווער יידישע באַפֿעלקערונג אַרויסגעפֿירט „אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג״.

(3) דאָס אָרט פֿון ערשטן ווידערשטאַנד (זאַמענהאָף—דזשיקע—ניסקע—סטאַווקי) אין יאַנואַר 1943. 20 דײַטשן זײַנען דערהרגעט געווארן און נאָך אַ צאָל דײַטשן פֿאַרוווּנדעט געווארן.

(4) דער יידישער בית־עולם, ווו די געסטאַפּאָ האָט מיטן אַפּריל צונויפֿגענומען פֿרויען און קינדער ווי ערבֿניקעס.

(5) און (6) די צוויי ערטער (סטאַווקי און נאַלעווקיס) פֿון וואַנען די עס־עס־לײַט זײַנען דעם 19טן אַפּריל 1943 אַרײַן אין דער „גרויסער געטא״, כדי זי צו ליקווידירן.

(7) אויף ראָג באַניפֿראַטן און קאַנוויקטאַרסקע איז דעם 20סטן אַפּריל דערשאָסן געווארן אַ פּאַטראָל פֿון 5 דײַטשן.

(8) אויף דלוגע גאַס, מחוץ דער געטא, האָבן די דײַטשן דעם 21סטן אָדער 22סטן אַפּריל אויפֿגעריסן דרײַ „אַרישע״ הײַזער בכדי צו קענען בעסער אַטאַקירן די געטא.

(9) אַ גרופּע יידישע קעמפֿער האָט זיך אין דער נאַכט פֿון 22סטן אַנטקעגן 23סטן אַפּריל געפֿרוווט דורכרײַסן דורך וואַל־נאַשטש־גאַס, אָבער דאָס פֿײַער פֿון דײַטשע קוילן־וואַרפֿערס האָט זיי אָפּגעטריבן צוריק.

(10) דעם 23סטן אַפּריל אין אָוונט איז געווארן אַ באַמבע אויף אַ דײַטשן אויטאָמאָביל אויף פּרעטאַ־גאַס. עטלעכע עס־עס־לײַט זײַנען דערהרגעט געווארן.

(11) די געגנט לעבן אָקאָפֿאָוע און פֿאָוונזעק, ווו דער יידישער ווידערשטאַנד האָט זיך געהאַלטן צום לענגסטן.

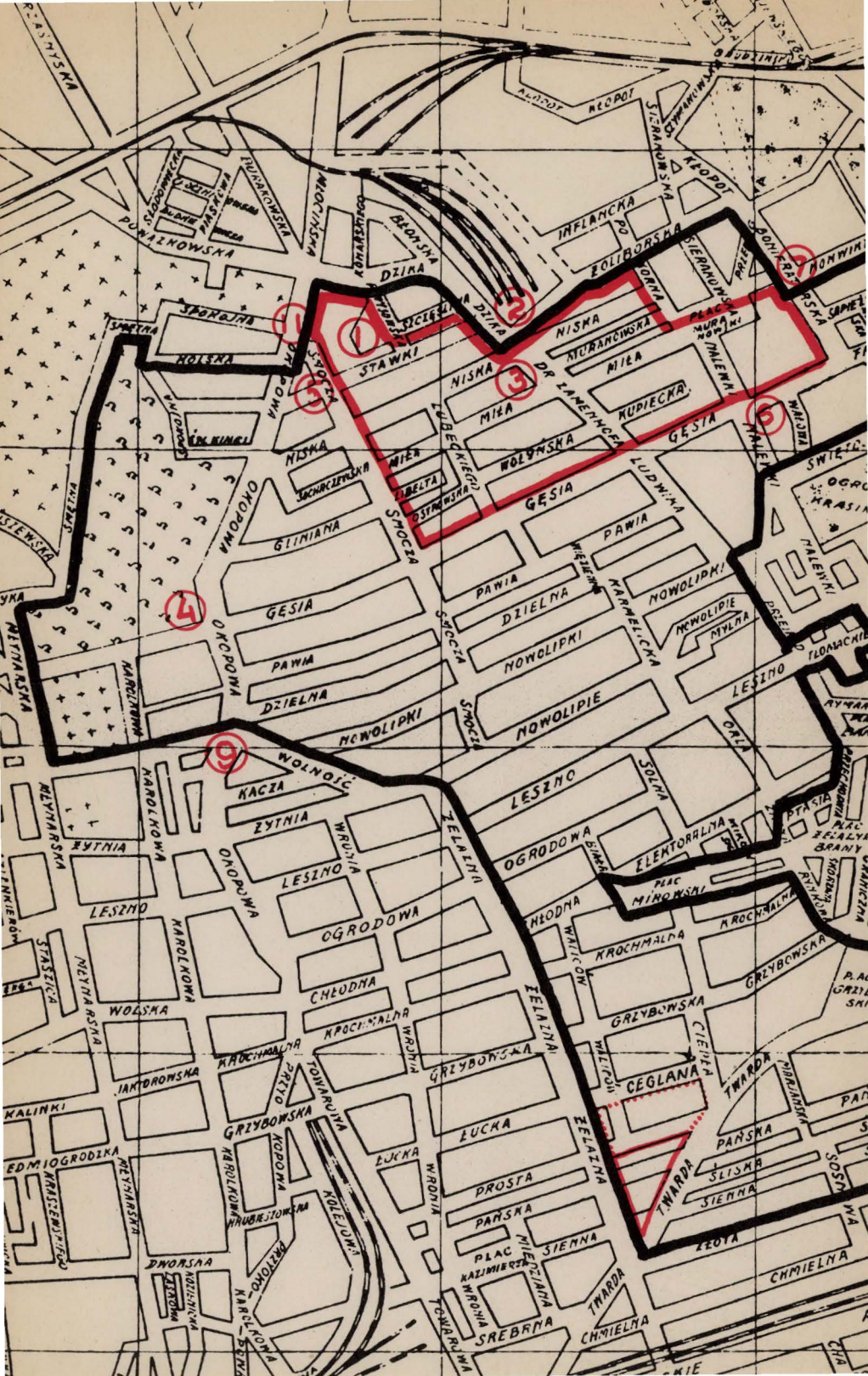
ERAZMYSKA
GDAŃSK
GŁÓWNY
DWORZEC
GŁÓWNY
GDAŃSK
GŁÓWNY
GDAŃSK
OLIWA
GDAŃSK
WRZESZCZ
GDAŃSK
PODWALE
GDAŃSKIE
GDAŃSK
PODWALE
GDAŃSKIE
GDAŃSK
PODWALE
GDAŃSKIE

אין דער אונטערערדישער צײַטונג *Rzeczpospolita Polska* פֿון 25סטן יאַנואַר 1943 ווערט דערציילט:

דעם 18טן יאַנואַר ה"י פֿאַר טאָג האָבן אין געטא אַרײַנגעמאַרשירט שטאַרקע אָפּטיילונגען עס־עס־לײַט, דײַטשע פּאָליציי און לעטישע גרופּעס. די דײַטשן האָבן אָננעטראָפֿן אַזעלכעס, אויף וואָס זיי האָבן זיך לנמרי נישט געריכט. א טייל יידן איז געווען פֿאַרבאַריקאַדירט אין הײַזערבלאָקן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א פֿאַרביסענער קאַמף־אַרגאַניזאַציע פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג האָט געהאָט צוגעגרייט געווער און אַמוניציע. עטלעכע טעג האָבן געדויערט די קאַמפֿן. און שבת, דעם 23סטן יאַנואַר האָבן די דײַטשן אַרײַנגעפֿירט אין געטא טאַנקן. א רײַ הײַזער זײַנען פֿאַרברענט געוואָרן.

די ערשטע ידיעה וועגן ווידערשטאַנד איז אָנגעקומען פֿון דער יידישער אונטער־ערדישער באַוועגונג. זי לײַענט זיך אַזוי:

אין יאַנואַר האָבן די דײַטשן אָננעהויבן צו לִיקווידירן די רעשט־לעך פֿון דער וואַרשעווער געטא. יידן האָבן זיך קעגנגעשטעלט. צענדלינ־גער פֿון די דײַטשן און א פֿאָר הונדערט יידן זײַנען דערבײַ דערהרגעט געוואָרן. צווישן די אומגעקומענע געפֿינען זיך מירמעלשטיין, כאַלאַ־דענקא און ניטערמאַן. נאָך דרײַ טעג האָבן די דײַטשן אָפּגעשטעלט זייער אַקציע און אַוועקגעשלעפּט זעקס טויזנט יידן.

איבער נאַנץ פּוילן וועט ווײַטער געפֿירט די לִיקווידאַציע פֿון יידן. די נאַצים פּלאַנעווען צו פֿאַרענדיקן די לִיקווידאַציע פֿון די רעשטלעך פֿון דעם וואַרשעווער געטא אין מיטן מאַנאַט פֿעברואַר.

אַלאַרמירט די וועלט! אָפּפֿירט צום פּויפּס, ער זאָל זיך אָפּפֿיעל אַרײַנמישן, און אָפּפֿירט צו די אַלײַרטע זיי זאָלן גלײַך אָנוועגנדן אוי־סערָאַרדנטלעכע טריט קעגן די דײַטשן וואָס געפֿינען זיך אין די לענדער פֿון די אַלײַרטע.

מיר לײַדן שרעקלעך. די איבערנעבלִיבענע עטלעכע הונדערט טויזנט יידן געפֿינען זיך אין ספּנה פֿון באַלד אומגעבראַכט צו ווערן. נאָר איר קאָנט אונדז ראַטעווען. די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר דער געשיכטע לינט אויף אײַך.

דורכקוקנדיק גענוי די פֿאַרשיידענע מאַטעריאַלן וואָס האָבן א שײַכות צו דעם יאַנואַר־ווידערשטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג קענען מיר פֿעסטשטעלן אָט וואָס:

1. די שלאַכטן האָבן געדויערט פֿמעט אַכט טעג;
2. די שלאַכטן האָט בעיקר געפֿירט די קאַמף־אַרגאַניזאַציע פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג און אין זיי זײַנען נישט געווען אַרײַנגעצויגן די מאַסן פֿון דער באַפֿעלקערונג;
3. די דײַטשן האָבן געהאַט א פֿאָר צענדלינג קרבנות; ווי גרויס עס איז געווען די צאָל יידישע קרבנות איז נישט באַווּסט;
4. א רײַ הײַזער זײַנען ווי א נקמה פֿאַרברענט געוואָרן און די אײַנוווינער דערהרגעט געוואָרן.

עס הייבן זיך אָן די דרײַ חדשים וואָס טיילן אָפּ דעם ערשטן ווידערשטאַנד פֿון דעם צווייטן. מיר האָבן ניט קיין ידיעות. וואָס עס איז פֿאַרגעקומען אין

געטאָ אין משך פֿון די דרײַ חדשים. איך רעד ניט וועגן די רציחות פֿון די דײַטשן און אויך ניט וועגן די איינציקע באַוואָפֿנטע אָנפֿאַל אויף ספּעציעל פֿאַרהאַסטע נאַציס (עטלעכע, שרײַבט דער *Robotnik* פֿון 20סטן יוני 1943, האָבן זיך צום באַדויערן ניט אײַנגעגעבן, אַ שטייגער די אַטנטאַטן אויף קירכענמייערן און פֿישערן פֿון דעם אַווי גערופֿענעם Sonderdienst GG). איך האָב אין זינען די אינעוויניקסטע אַרגאַניזאַציע, די פּאָליטישע און גײַסטיק מאַראַלישע צוגרייטונג פֿון די דאָזיקע קנאַפּע פֿערציק טויזנט מענטשן צו דעם גרויסן, אומפֿאַרגלײַכלעכן היסטאָרישן אָקט. עס האָט געמוזט דורכגעפֿירט ווערן אַ ריזיקע אַרבעט, פֿול מיט פֿיבער, מוט און אינעוויניקסטער דעצידירטקייט. באַוואָפֿנען אין די באַדינגונגען, אין וועלכע די געטאָ האָט געלעבט, אַ גרויסן טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג, אַרגאַניזירן די אָנפֿירערשאַפֿט, פֿונאַנדערטיילן די שטאָט אויף פֿאַרטיידיקונגס־פּאָזיציעס, דורכבויערן טונעלן כדי צו האָבן אַ פֿאַרבינדונג מיט דעם טייל שטאָט, וואָס געפֿינט זיך אויף יענער זײַט געטאָ־מויערן — דאָס אַלץ האָט געמאַדערט אַן אויסערגעווײַנלעכע דיסציפּלינירטקייט, אַן אומבאַשרײַבלעכן ווילן, גוואַלדיקע מסירת־נפֿש און דערהויבענעם רעוואָלוציאָנערן פּאַטאָס. עס האָט געמוזט אויף אַן אויסערגעווײַנלעכן אופֿן מאָביליזירט ווערן דער מאַקסימום נאַציאָנאַלע ווערדע, רעוואָלוציאָנערע טראַדיציע און מענטשלעכער שטאָלץ. אַרגאַניזירן און אויסגעראַטעוועט צוגרייטן אַ מלחמה, וואָס מען ווייס פֿאַרויס, אַז זי וועט זײַן פֿאַרשפּילט — דאָס איז אַן אָקט וועלכן אונדזערע ראַציאָנאַליסטישע מוחות זײַנען נישט אין שטאַנד צו באַנעמען.

אַן אונטערערדישער באַריכט גיט איבער:

[ערך דעם אויסבראָך פֿון די קאָמפּן] האָט זיך אויף די וועגן פֿון די נעטאָהײַזער געפֿירט אַן אָפֿענער ווערטער־דועל צווישן דער ײִדישער אונטערערדישער באַוועגונג און די דײַטשן. וואָלטער טעבענס, דער קאָמאַנדאַנט פֿאַר אַרויספֿירן פֿון דער ווארשעווער געטאָ די אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, האָט אַרויסגעלאָזן אויפֿרופֿן, מען זאָל ניט גלייבן די קלאָנגן, אַז דעפּאָרטאַציע מיינט אומקום.

אָט איז דער טעקסט פֿונעם אויפֿרוף וואָס טעבענס האָט אַרויסגעלאָזט דעם 20סטן מאַרץ, אַ חודש פֿאַרן אויפֿשטאַנד:

„צו די ײִדישע אַרבעטער פֿון דער קריגס־אינדוסטריע אין ווארשעווער ײִדישן דיסטריקט:

„די קאָמאַנדאַנטור פֿון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע האָט אין דער נאַכט פֿון 14טן אַנטקעגן 15טן מאַרץ פֿלאָקאָטירט אַן אויפֿרוף, אויף וועלכן איך וויל אײַך ענטפֿערן.

„ײִדישע קריגס־אינדוסטריע־אַרבעטער! גלייבט נישט די וואָס ווילן אײַך אַרײַנפֿירן אין טעות. זיי ווילן אײַך אונטערהעצן, כדי אַרויסצורופֿן רעזולטאַטן וואָס וועלן זיך ניט לאָזן אויסמײַדן. אין זייערע „באַהעלטענישן" איז ניטאָ קיין שום זיכערקייט און לעבן דאָרט איז אוממעגלעך, פּונקט ווי עס איז אוממעגלעך פֿאַר ײִדן אין דעם אָרישן דיסטריקט. די אומזיכערקייט און אומטעטיקייט וועט שוין אַליין צעברעכן מאָראַליש די אַרבעטער וואָס זײַנען געוווינט צו אַרבעט.

יִידישע אַרבעטער! פֿאַרט קיין טראָווניק, פֿאַרט קיין פּאָניאַטאָוו, ווייל דאָרט וועט איר קענען לעבן און איבערהאַלטן דעם קריג. און נעמט מיט אייַערע פֿרויען און קינדער, ווייל אויך פֿאַר זיי ווערט דאָרט נע־זאָרגט".

טעבענסעם אויפֿרוף האָט ניט אָפּגעשטעלט די אונטערערדישע קעמפֿער.

די געטאָ האָט זיך אָפּגעטרייסלט פֿון ווילנאַזיקייט. דאָס קנעכטהויז איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין הערלעכסטן פֿאַלאַץ פֿון העלדישקייט.

3

העלפֿט אַפּריל 1943 האָבן די דייטשן געגעבן אַ באַפֿעל: 5,000 יִידן מוזן זיך שטעלן אויף סטאַווקי דעפּאָרטירט צו ווערן. דער ערשטער טראַנספּאָרט איז באַלד אַוועק. די אונטערערדישע צייטונג *Polska* פֿון 29סטן אַפּריל 1943 דערציילט:

עטלעכע יִידן איז געלונגען צו אַנטלויפֿן פֿון טראַנספּאָרט. זיי האָבן געבראַכט א שרעקלעכע ידיעה. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז דער טראַנספּאָרט יִידן פֿון געטאָ איז געפֿירט געוואָרן נישט וויַיט פֿון וואַרשע. דאָרט האָט מען זיי געהייסן גראָבן קברים פֿאַר זיך. אַרום די קברים זייַנען געווען אויסגעשטעלט קויל־וואַרפֿערס. אַהין האָט אויך געזאָלט גיין א צווייטער טראַנספּאָרט יִידן, דאָס האָט געזאָלט געשען דעם 20סטן אַפּריל, אין היטלערס געבורן־טאָג. די נייַס פֿון ערשטן טראַנספּאָרט האָבן מוראדיק אויפֿגערודערט די געטאָ. די גאַסן זייַנען געוואָרן פּוסט. אַלע מענטשן זייַנען פֿאַרשווונדן געוואָרן פֿון די גאַסן, פֿון די וואַרשטאַטן, הייַזער און פּאַבריקן. די געטאַפּאָ האָט זיי אָנ־געהויבן זוכן, אַרויסשלעפּנדיק פֿרויען און קינדער ווי ערבֿנים. מען האָט זיי צונויפֿגענומען אויפֿן יִידישן בית־עולם און באַפֿוילן גראָבן קברים און וואַרטן ביז די מענער וועלן קומען. אָבער ווי אַן ענטפֿער דערוויף איז פֿון די פֿלומרשט פּוסטע הייַזער געקומען א האָגל קויל־ן און האַנטגראַנאַטן. דעצער און בוידעמער האָבן אָנגעהויבן שפּייַען מיט פֿייַער און זייַען טויט צווישן דער דייַטשער פּאָליציי. היטלערס קנעכט איז באַפֿאַלן א שרעק. זיי זייַנען אַנטלאָפֿן אין גרויסער בהלה.

אָט ווי עס באַשרייבט דעם פֿאַרלויף פֿון די שלאַכטן דער אָפּיציעלער באַריכט פֿון דעם רעגירונגס־דעלעגאַט:

דער קאמף האָט זיך אָנגעהויבן אין דער נאַכט פֿון 18טן אויפֿן 19טן אַפּריל. באַוואָפֿנטע דייַטשע אָפּטיילונגען האָבן אַרומגערינגלט די געטאָ, דערנאָך האָבן זיי אַרייַנגעמאַרשירט אויף דורכצופֿירן די פֿולע ליקווידאַציע. די דייַטשן האָבן אָנגעהויבן די אקציע דורך פֿילצאָליק, שטאַרק באַוואָפֿנטע אָפּטיילונגען פֿון עס־עס אויף אויטאָס מיט קויל־ן וואַרפֿערס און אויף טאַנקן און מיט אוקראַיִנישע, לעטישע און ליטווישע הילף־אָפּטיילונגען. די יִידישע קעמפֿער האָבן תיכף נאָך דעם אַרייַ־מארשירן פֿון די דייַטשן אָנגעהויבן דעם קאמף.

דער ערשטער פּעריאָד פֿון קאמף האָט געדויערט א וואָך צייַט. די אקציע פֿון די פֿאַרטיידיקער איז געווען אַרגאַניזירט אין איין גע־שלאָסענער איינהייט, און די קאמפֿן האָבן אַרומגענומען כּמעט דעם גאַנצן שטח פֿון דער געטאָ. דער יִידישער וויידערשטאַנד איז געווען

גלענצנד אויסגעפלאנירט, אזוי אז נישט נעקוקט אויף דער גרויסער איבערוואג פון כוחות און געווער אויף דער זייט פון די דייטשן האט ער נעגעבן גוטע רעזולטאטן. אין די ערשטע טעג פון די קאמפן האבן די דייטשן נעהאט ווייטאגדיקע קרבנות, הונדערטער געהרגעטע און הונדערטער פארוואונדעטע. די דייטשן זיינען ארויסגעשטויסן געווארן עטלעכע מאל פון נעטא. אין משך פון דער ערשטער וואך האט דער קאמף געטראגן א כאראקטער פון רעגולערע מילימעטרישע אפעראציעס, אזוי אז פון נעטא האט זיך פסדר געטראגן דער טראסק פון א מעכטיקער קאנאנאדע.

איבער די מפלות פון די ערשטע צוויי טעג פון קאמף האבן די דייטשן דעם 21סטן אפריל געביטן זייער טאקטיק און אנגעהויבן באקעמפן די פונקטן פון ווידערשטאנד איינס נאך איינס דורך פייער (צינדבאמבעס אראפנעווארפן פון אראפלאנען, צינדגראנאטן, פלאמען־ווארפער), ווי אויך דורך א גרויסן סכום ארטילעריע. אין נעטא זיינען אויסגעבראכן א סך שרפות. איבער סטראטעגישע טעמים האבן די דייטשן אויך פארברענט דרעי „ארישע" הייזער אויף דלוגע גאס, מחוץ דער נעטא, באזייטיקנדיק פון זיי די אינווויינער אין משך פון א פופצן מינוט. אויף די גאסן ארום נעטא האבן די דייטשן אויסגעשטעלט א סך הארמאטן, אויף די דעכער פון די שכנותדיקע הייזער זיינען אוועקגעשטעלט געווארן שוועכע קויל־ווארפער, מיט וועלכע מען האט אויף א ווילדן אופן אטאקירט די באלענרטע יידן.

אויף דער טעריטאריע פון נעטא פלעגן די דייטשן ארויסגיין נאר ביי טאג. ביי נאכט האבן זיי זיך צוריקגעצויגן און נאר געהיט די ארויסגאנגען פון נעטא און אומאויפהערלעך געשאסן. די יידישע קעמפער פער האבן דורכגעפירט א ריי זייער געלונגענע אנפאלן, ארויסרייסנדיק זיך מחוץ דעם שטח פון זייערע באפעסטיקונגען. דעם 23סטן אפריל האבן די דייטשן אויסגענומען די מיטלסטע און ברעגיקע טיילן פון נעטא. דער קאמף איז אריבערגעטראגן געווארן ווייטער אויף צפון. דארט איז געווארן דער צענטער פון דער מלחמה. אבער אפילו אין די אויסגענומענע טיילן האט ניט אויפגעהערט א שארפער פארטיזאנישער קאמף. די הויפט־כוחות פון די יידישע קעמפער האבן זיך איצט קאנצענטרירט נעענטער צו אקאפאוועג־גאס און אין שכנות פון פאוואנזעק. אויף דעם שטח האבן דייטשע אראפלאנען אנגעהויבן ווארפן צינדבאמבעס. דערויף האבן די קעמפער פון נעטא געענטפערט מיט אונטערצינדן די דייטשע פאבריקן וואס האבן זיך דארטן געפונען און מילימעטרישע מאגאזינען, פארכאפנדיק פריער דאס געווער וואס איז נעווען אין די מאגאזינען.

די נעטא האט אנגעהויבן אלץ שטארקער און שטארקער צו ברענען. די שרפות זיינען געווארן מוראדיק. נאך נייע זעקס טעג קאמף, ווען די דייטשן האבן געלאזן אין גאנג אראפלאנען, ארטילעריע און טאנקן, איז זיי געלונגען זיך ארייננצורייסן אויך אין צפונדיקן טייל נעטא. א וואך פיל־ווינציק האט געדויערט דער רעגולערער קאמף אין נעטא. דעם 28סטן אפריל האבן די דייטשן נעהאט געווארפן אין דער מלחמה ארום 6,000 זעלנער גלענצנד באוואפנטע. לויט אלע אפשאצונגען האבן די דייטשן פארלארן פון 1,000 ביז 1,200 געהרגעטע. די יידישע קעמפער האבן פארלארן אין די דאזיקע שלאכטן פון 3 ביז 5 טויזנט.

אַזוי שילדערט די קאָמפּן דער רעגירונגס־דעלעגאַט.

די פּוילישע אונטערערדישע צײַטונג *Polska* אין דעם פּרײַער דערמאָנטן נומער פֿון 29סטן אַפּריל 1943 גיט נאָך אַזוינע פּרטים:

אין דער מיליטערישער אקציע מצד יידן האָבן זיך אויך באטייליקט יידישע הילף־אָפּטיילונגען, ווי סאַניטאַרן, שוצגרופּעס און פּײַער־לעשער־בריגאַדעס; די לעצטע האָבן זיך פֿאַרנומען צו לאָקאַליזירן די שׂרפֿות וואָס האָבן אויסגעבראָכן פֿון דער באָמבאַרדירונג. יידן האָבן בײַ צײַטנס צוגעגרייט אין די הויפֿן א רײַ ברונעמער פֿאַרויס־זעענדיק, אז די דײַטשן קענען אָפּשטעלן דעם צופֿלום פֿון וואַסער.

עס הייבט זיך אָן דער צווייטער פּעריאָד פֿון דעם קאָמף, וועו מען גייט אַריבער פֿון רעגולערע מיליטערישע אָפּעראַציעס צו פּאַרטיזאַנען־קאָמף. אָט וואָס עס שטייט אינעם באַריכט פֿון רעגירונגס־דעלעגאַט:

אין מאָמענט, וועו איך שרײַב דעם באריכט, וועו עס ענדיקט זיך די פֿינפֿטע וואָך פֿון דער יידישׂ־דײַטשער מלחמה, האָבן די יידן ניט רעזיגנירט פֿון זייער פֿאַרבישענעם וויידערשטאַנד. אײַנער פֿון די באַווײַזן דערויף זײַנען די קאַרעטעס פֿון רויטן קרייץ וועלכע פֿירן אָפֿט אַרויס פֿון געטאָ דערהרגעטע אָדער פֿאַרוווּנדעטע דײַטשן. די דײַטשן זײַנען זייער אָפּגעהיט אין פּאַציפֿיצירן די געטאָ. זיי ווײַזן אַרויס אַן אויסערגעווײנטלעכע פּחדנות. זייער הויפּטמיטל איז אונטערגנדן הײַזער אָדער אויפֿרײַסן. די הײַזער מיט דינאַמיט אָדער פֿאַרגיסן מיט וואַסער די קעלערן, וווּ עס באַהאַלטן זיך אויס די יידישע קעמפֿער. די אויפֿשטענדלער הייבן אָן זיערע קעגנאַקציעס דער עיקר שפּעט בײַ נאַכט. שוין דרײַ וואָכן וויי עס ווערט אונטערגעצונדן הויז נאָך הויז, גאַס נאָך גאַס אין געטאָ. די שׂרפֿות אין געטאָ זײַנען, לויט די מיינונגען פֿון ספּעציאַליסטן, די גרעסטע וועלכע די געשיכטע פֿון איראָפּע האָט ווען עס איז געקענט.

די אונטערערדישע צײַטונג *Biuletyn Informacyjny* פֿון 4טן מײַ 1943 שרײַבט:

די דײַטשן האָבן אָנגעהויבן אויפֿרײַסן די ארויסגאַנגען פֿון די קאַנאַלן, דורך וועלכע די יידן האָבן געפֿרווט אַנטלויפֿן הינטער דער שטאָט. דער ווידערשטאַנד איז געבראָכן געוואָרן בעיקר דורך די שׂרפֿות וואָס די דײַטשן האָבן ארויסגערופֿן. די דאָזיקע שׂרפֿות האָבן פֿאַרניכט הונדערטער הײַזער אויפֿן שטח פֿון געטאָ. די גאַסן נאַלעווקעס, נאַוואַלִיפּקי, קאַרמעליצקע, ניסקע, מילע, מוראַנאָוו, סמאָטשע און נענשע זײַנען פֿולשטענדיק פֿאַרבּרענט געוואָרן. קיין אײַנציק הויז איז נישט געבליבן גאַנץ.

דער ווידערשטאַנד וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 19טן אַפּריל איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אמתער פֿאַלקס־מלחמה. אַלע שיכטן פֿון דער 40,000קעפּיקער מאַסע האָבן זיך באַטיילִיקט אין קאַמף. וועו מיט געווער אין האַנט, וועו דורך העלפֿדינסט, וועו דורך ברענגען מעדיצינישע הילף די פֿאַרוווּנדעטע. דאָס איז דער כאַראַקטעריסטישער שטריך און דער היסטאָרישער באַטײַט פֿון דעם אויפֿשטאַנד. עס האָט אים צוגעגרייט אַן אונטער־

ערדישער קאָאַרדיניר־קאָמיטעט (פֿון בונד און פֿון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט) און עס האָט אים אויף אַ העלדישן אופֿן רעאַליזירט דער יידישער פֿאָלקסמענטש.

אין דער שפּיץ פֿון דער יידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע איז געשטאַנען די קאָמענדאַנטור. דאָס איז געווען די פֿירערשאַפֿט פֿון אויפֿשטאַנד.

איך וועל נישט באַשרײַבן אין פֿרטים די בעסטיאַלישקייט פֿון די דײַטשן בעת די קאַמפֿן. זיי זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ חיהשער רציחה אָן גרענעצן. זאָלן פֿאָרט אַ פּאָר פֿאָקטן, וועגן וועלכע עס דערציילט די אונטערערדישע פֿרעסע, הײַנט דאָ שוועבן אין דער פֿאָרזאַמלונג. אין פּראָוויזאָרישן יידישן שפּיטאָל האָבן די דײַטשן דערשאָסן אין די בעטן אַלע קראַנקע. אויף די יידן וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן פֿון די ברענענדיקע הײַזער האָבן זיי געשאָסן אָדער געטריבן זיי צוריק אין פֿלאַמען.

אויפֿן פֿינפֿטן טאָג פֿון קאַמף האָט די יידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע איבערגעשיקט מחוץ די גרענעצן פֿון געטאָ דעם וויטערדיקן אויפֿרוף:

פּאָליאַקן, בירגער, זעלנער פֿון פֿרײַהייט! בײַם קנאַל פֿון האָמאַטן, פֿון וועלכע די דײַטשע אַרמיי שמעטערט אין אונדזערע הײַזער, אין די דירות פֿון אונדזערע מאַמעס, קינדער און פֿרויען; בײַם טראַסק פֿון די קוילן־וואַרפֿערס וועלכע מיר פֿאַרכאַפֿן אין קאָמף קענן די פּחדנותדיקע דײַטשע זשאַנדאַרמען און ס״ס־לײַט, בײַם רויך פֿון פֿײַער און בײַם בלוט פֿון געמאָרדעטן וואַרשעווער געטאָ — שיקן מיר אײַך, מיר שקלאַפֿן פֿון געטאָ, אַ הארציקן גרוס. מיר ווייסן, אַז מיט הארציקן וווייטאָג און טרערן פֿון מיטגעפֿיל, מיט באַוווּנדערונג און שרעק קוקט איר זיך צו צום אויסגאַנג פֿון דעם קריג וואָס מיר פֿירן זינט עטלעכע טעג מיט דעם גרויזאַמען אָקופּאַנט.

אָבער איר זעט דאָך, אַז יעדע שוועל פֿון געטאָ איז ביז אַצינד און וועט וויטער זײַן אַ פֿעסטונג. מיר קענען אַלע אין דאָזיקן קאָמף אומקומען, אָבער מיר וועלן זיך ניט אונטערגעבן. מיר אָטעמען אַזוי ווי איר מיטן פֿאַרלאַנג פֿון נקמה און שטראָף פֿאַר אַלע פֿאַרברעכנס פֿון אונדזער אַלעמענס שׂונא.

עס גייט אַ קאָמף פֿאַר אונדזער און אײַער פֿרײַהייט.

פֿאַר אײַער און אונדזער מענטשלעכן, סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן כּבֿוד.

מיר וועלן נקמה נעמען פֿאַר די פֿאַרברעכנס פֿון אָשפּיצין, טרעבלינקע, בעלזשעץ און מײַדאַנעק.

לעבן זאָל די ברודערשאַפֿט פֿון קאָמף און בלוט פֿון דעם קעמפֿנדיקן פּוילן.

לעבן זאָל די פֿרײַהייט.

טויט די תּלינים.

לעבן זאָל דער קאָמף אויף לעבן און טויט מיטן אָקופּאַנט!

אַן אָנדער אויפֿרוף פֿון דער קאָמענדאַנטור האָט זיך געלייענט אַזוי:

אײַנוווינער פֿון וואַרשע!

מיר ווייסן, אַז די פּוילישע אונטערערדישע באַוועגונג גיט אָפֿ כּבֿוד די קעמפֿער פֿון געטאָ. אָבער בלויז די פֿאַראײניקטע פֿעלקער קענען נעבן תּיפֿדיקע און קאַנקרעטע הילף.

אין נאָמען פֿון די מילְיאָנען געמאָרדעטע יִידן, אין נאָמען פֿון די וועלכע זײַנען געוואָרן פֿאַרברענט, פֿאַרפֿײַניקט און געשאָכטן; אין נאָמען פֿון די וועלכע קעמפֿן נאָך הערָאִישׁ, הגם זיי זײַנען פֿאַרמישפּט צו אַ זיכערן טויט אין אומבלַיכן קאַמף — רופֿן מיר צו דער וועלט, זי זאָל אונדז הײַנט הערן.

די אַלְיַרטע מוזן נעמען נקמה פֿאַר אונדזער טויט און פֿאַר אונדזערע לְיידן, פֿדי אַפֿילו דער בעסטיאַלישער שׂונא זאָל פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס מען באַשטראָפֿט אים. אונדזערע אַלְיַרטע מוזן סוף־כּל־סוף באַנעמען די אומנעהײַערע היסטאָרישע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט וואָס וועט פֿאַלן אויף די וואָס זײַנען געבליבן ניט־אַקטיוו פּנים אל פּנים מיטן בײַשפּיל־לאָזן פֿאַרברעך פֿון די נאַצים קעגן אַ גאַנץ פֿאָלק, וועמענס טראַגישער עפֿילאָג עס שפּילט זיך אָפּ הײַנט.

דער פֿאַרצווייפֿלונג־הערָאִזם פֿון די מענטשן אין געטא מוז אויפֿהייבן די וועלט צו אַן אַקציע וואָס זאָל זײַן צונעפּאַסט צו דער גרויסקייט פֿון מאָמענט!

פֿון דעם אויפֿרוף איז קלָאָר, אַז די אויפֿשטענדלעך האָבן געהאַט אין אויג נישט נאָר וועריִדיק צו פֿאַלן אין קאַמף, נאָר אויך אויפֿצוטרייסלען דאָס געווישן פֿון דער וועלט. זיי זײַנען בײַגעקומען די מורא וועלכע איז אויסגעדריקט אין דעם אונטערערדישן באַריכט פֿון 31סטן אויגוסט 1942, אַז ס׳וועט נישט קומען קיין הילף מחוץ דער געטאָ. זיי האָבן זיך געריכט, אַז די העלדישע קאַמפֿן וועלן צווינגען אָנצונעמען מיטלען קעגן דעם היטלעריזם תּלין און וועלן אָפּשטעלן די וויטערדיקע שחיטות. די וואָס זײַנען געפֿאַלן האָבן אפֿשר די האָפֿענונג געהאַט ביז דער לעצטער מינוט פֿון זייער לעבן. די וואָס זײַנען געבליבן לעבן האָבן געמוזט טראָגן טיף אין הארצן די ביטערע אָנטוישונג. די גרויסע וועלט האָט חדשים לאַנג נישט דערזען און נישט פֿאַרשטאַנען דעם גרויסן זינען פֿון דעם וויידערשטאַנד אין געטאָ. איך וועל שפּעטער אַ ביסל כאַראַקטעריזירן, ווי אַזוי האָט זיך דער וויידערשטאַנד אָפּגעשפּיגלט אויף דער נישט־יִידישער זײַט פֿון פּוילן. אָבער מיט טיפֿן צער און פֿאַרשעמטקייט מוזן מיר פֿעסטשטעלן, אַז דער רוף צו דער וועלט איז געבליבן אָן ענטפֿער. נישט נאָר דער שטילער רוף פֿון די צוויי קלייניע שטעטלעך קריניק און נעסווִיזש — וועגן די דאָזיקע העלדישע קאַמפֿן וויסן מיר לְיידער גאָרנישט, חוץ דעם פֿאַקט, אַז זיי זײַנען פֿאַרגעקומען, — נאָר אָפֿילו די גרויסע שלאַכטן פֿון וואַרשעווער געטאָ האָבן אין דעם פֿרט זייער ציל נישט דערגרייכט. דאָס איז נישט די שולד פֿון די קעמפֿער. זייער שולד איז אפֿשר נאָר אין דעם, וואָס זיי האָבן געגלייבט.

4

וועָן און ווי אַזוי האָט זיך פֿאַרענדיקט די שלאַכט אין וואַרשעווער געטאָ? עס איז שווער צו ענטפֿערן אויף דער דאָזיקער פֿראָגע. די אונטערערדישע צײַטונג *Nowe Drogi* פֿון 20סטן יוני 1943 דערציילט וועגן דעם, אַז די פֿאַרטיזאַנישע אַרויסטרעטונגען פֿון די יִידן וועלכע זײַנען נאָך בא־

האָלטן אין געטאָ האָבן נישט אויפֿגעהערט. די ידיעות פֿון נאָוועמבער הייאָר דערציילן, אַז איצט איז שוין די גאַנצע געטאָ חרובֿ און פּוסט. עס מאַרשירן נאָך אַרום דײַטשע מאַראָדערן, זיי זוכן אין די חרובֿע הײַזער וועלט־זאָכן וואָס זײַנען אפֿשר איבערגעבליבן נאָך די אויסגעהרגעטע בעלי־בתּים.

די אונטערערדישע צײַטונג פֿון דער פּוילישער אַרבעטער־באַוועגונג, *W. R. N.*, פֿון 26סטן מײַ 1943 שרײַבט:

הגם ס'זײַנען שוין אַוועק פֿיר וואָכן זינט דעם אָנהייב פֿון באַוואָפֿנטן ווידערשטאַנד אין געטאָ, שטײַגט נאָך אַלץ דער רויך איבער דעם צפֿון־טייל פֿון שטאָט. מען קען נאָך הערן אויפֿרײַסן. דאָס זײַנען די לעצטע קלאַנגען פֿון דער שלאַכט. דער גאַנצער ראיאָן איז פֿאַרברענט, און אונטער די חורבֿות ליגן יענע וועלכע האָבן זיך אָפּגענומען, וואָס איז דער גורל פֿון זייערע דעפּאַרטירטע און נעמאַרדעטע ברידער אין טרעבלינקע און בעלזשעץ.

זיי זײַנען געפֿאַלן קעמפֿנדיק. באַהערשט האָט זיי יענער גײַסט פֿון ווארשע, וואָס האָט שטענדיק געפֿירט די בירגערס פֿון דער פּוילישער הויפּטשטאָט אויפֿן וועג פֿון ערע צום קאָמף.

פֿון די אַלע ידיעות איז צו זען, אַז דער פֿאַרטיזאַנען־קאָמף האָט געדויערט אַן ערך צוויי חדשים און געקאָסט די דײַטשן אַ סך קרבנות. די יידן וועלכע האָבן זיך באַהאַלטן אין די קעלערס און אין די חורבֿות פֿון די הײַזער, וועלכע זײַנען פֿאַרניכט געוואָרן בעת די באָמבאַרדירונגען פֿון 1939, זײַנען ביסלעכווײַז אויף אַן אַכזריותדיקן אופֿן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס. דאָ און דאָרט — אין די אונטערערדישע צײַטונגען, אין די באַריכטן פֿון דעם פּוילישן רעגירונגס־דעלעגאַט — ווערן געבראַכט פּרטים פֿון גרויזאַמקייטן בײַם פֿאַרניכטן די איבערגעבליבענע יידישע באַפֿעלקערונג אין דער וואַרשעווער געטאָ. איך וועל זיי נישט ברענגען. גענוג בלויז צו זאָגן, אַז אין פּרט פֿון מענטשלעכער פֿאַרווילדערונג שטײַגן זיי איבער אַלץ וואָס מיר האָבן ביז איצט געהערט און געלייענט וועגן די נאַציס. אַזוי האָנדלען קענען מענטשן וואָס זײַנען נישט בלויז פֿאַרחיהשט, נאָר אויך ווילד פֿון דער חרפה פֿאַר אייגענער פּחדנות. די דאָזיקע פּחדנות פֿון די דײַטשן בעת די געטאָקאַמפֿן וועלט אַ סך מאָל אונטערגעשטראָכן אין דער אונטערערדישער פּרעסע, און זי האָט אַן ספֿק שטאַרק אַרונטערגעריסן דעם פּרעסטיזש פֿון דער דײַטשער „אַרישער העלדישקייט". טאַקע אין דעם נאַקעט־אויסטאָן דעם דײַטשן געסטאַפּא־יונג און דעם מעכאַניזירטן דײַטשן זעלנער איז אויך געווען דער גרויסער אויפֿטו און באַטײַט פֿון ווידערשטאַנד.

ווי אַזוי האָט זיך אָפּגערופֿן די פּוילישע געזעלשאַפֿט אויף די קאָמפֿן אין געטאָ?

דערויף קענען מיר געפֿינען אַן ענטפֿער אין די אונטערערדישע פּויליש צייטונגען וואָס זיינען אַרויס תּיכף נאָכן וויידערשטאַנד. לאָמיר ברענגען א פּאָר וויכטיקערע אויסצוגן.

Biuletyn Informacyjny פֿון 29סטן אַפּריל 1943 נומ׳ 17 (172) שרייבט:

...די פּויליש געזעלשאַפֿט, זעענדיק מיט די אייגענע אויגן מערניט ווי דעם וועג צום טויט (וואָרעם די סודות פֿון די לאַנגרן זיינען גוט אָפּגעהיט געווארן) און קענענדיק דעם דייטשן אָקופּאַנט האָט ניט געהאַט קיין אילוזיעס וועגן דעם גורל פֿון די יידן וואָס ווערן עוואקויִרט. טיף אויפֿגעטרייסלט, האָט זי [די פּויליש געזעלשאַפֿט] ניט געקאָנט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס ס׳איז ניטאָ קיין קאַמף און קיין ווי־דערשטאַנד, פֿאַר וואָס איז אזוי אייפֿעריק די יידישע פּאָליציי און פֿאַר וואָס ס׳זיינען אזוי פֿאסיוו די וואָס זיינען נאָך אויף א צייט געבליבן בייַם לעבן. די טראַגעדיע פֿון די יידן האָט זי [די פּויליש געזעלשאַפֿט] אויפֿגענומען ווי עפּעס פֿאַטאַליסטישס אין איר שרעק־לעכקייט, וואָס דאָס איז נאָך פֿאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם וואָס די ציווילייזירטע וועלט האָט אָקטיוו ניט רעאַגירט.

די צווייטע פֿאזע פֿון דער טייוולאַנישער פֿאַרניכטונג פֿון די יידן אין פּוילן האָט זיך אָנגעהויבן מיט א וואָך צוריק. די דייטשן זיינען צוגעטראָטן צו עוואקויִרן די איבערגעבליבענע 40,000 יידן פֿון וואר־שע. די געטאָ האָט געענטפֿערט מיט א באַוואָפֿנטן וויידערשטאַנד. די יידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן דעם אומגליכן קאַמף. מיט באַגרענעצטע פּוחות, מיט זייער וויניק געווער און אמוניציע, אָן וואסער, געבלענדט דורך רויך און פֿייַער, האָבן די יידישע קעמפֿער פֿאַרטיידיקט נאָסן און אייניצלנע הייזער, צוריקצינדיק זיך שוויַנג־דיק טראָט נאָך טראָט. נישט אזוי פֿאַרן שׂונא וואָס האָט זיך באַנוצט מיט די מאָדערנסטע קאַמפֿמיטלען, נאָר בעיקר וויַל עס איז געווען אוממעגלעך אויסצוהאַלטן די היץ פֿון די ענג צונויפֿגעפֿרעסטע ברע־נענדיקע בנינים. א זיג פֿאַר די קעמפֿער האָט געקענט באַשטיין נאָר אין דעם, וואָס זיי זאָלן העלפֿן אנטלויפֿן א צאָל פֿון די וואָס זיינען געווען פֿאַרשפּאַרט צווישן די נעטאָוועטס; א זיג וואָלט געווען אָפּ־צושוואַכן די פּוחות שׂונא; א זיג, ענדלעך, וועט זיין טויט מיט געווער אין די הענט.

ביז איצט האָט דער פּאסיוער טויט פֿון יידן נישט נעשאַפֿן קיין נייַע ווערטן, ער איז געווען אומנוציק; דער טויט מיט געווער אין האַנט קען אריינטראָגן נייַע ווערטן אין לעבן פֿון יידישן פֿאָלק און האָט צוגענעבן דער פּיַן פֿון די יידן אין פּוילן דעם גלאַנץ פֿון באַוואָפֿנטן קאַמף פֿאַרן רעכט צו לעבן. אזוי האָט אויפֿגענומען די פֿאַרטיידיקונג פֿון נעטאָ די וואַרשעווער [פּויליש] געזעלשאַפֿט, אַיינ־הערנדיק זיך מיט אָנערקענונג אין דעם קלאַפ פֿון די זאלפֿן פֿון די פֿאַרטיידיקער און אַיינקוקנדיק זיך מיט זאָרג אין דעם אָפּשיַין פֿון די פֿלאַמען און אין רויך פֿון די שׂרפֿות וואָס צעשפּרייטן זיך אלץ מער. די קעמפֿנדיקע בירגער פֿון דער פּויליש־שער מלוכה פֿון הינ־טער די נעטאָווענט זיינען געוואָרן נעענטער. די פּויליש געזעלשאַפֿט קען זיי בעסער פֿאַרשטיין איידער יענע קרבנות וועלכע האָבן זיך נע־לאָזט שלעפּן צום טויט אָן וויידערשטאַנד.

SZANUJ WYSIŁEK DRUKARZY I KOLPORTERÓW.
ODDAJ PISMO W PEWNE RĘCE. NIE NISZCZ!

BIULETYN informacyjny

Rok V Warszawa, 29 kwietnia 1943 r. Nr. 17 (172)

Komunikat

1. Dnia 13.IV.43 o godz. 8.00 w Warszawie na ul. Rysiej został zastrzelony wyższy urzędnik Arbeitsamtu Hugo Dietz, który odznaczył się szczególnym okrucieństwem i zwyrodzeniem przy przeprowadzaniu łapanek w rejonie Otwocka.

2. Dnia 16.IV.43 o godz. 11.20 koło ubezpieczalni na Wybrzeżu Kościuszkowskim został zastrzelony komisarz Ubezpieczalni Bruno Kurth, szczególnie szkodliwy dla Polaków.

Kierownictwo Walki Konspiracyjnej.

20.IV.43.

OSTATNI AKT WIELKIEJ TRAGEDII

Od niemal roku umęczone przez najeźdźców społeczeństwo polskie miotane uczuciami zgrozy, wstrętu i oburzenia, jest świadkiem niespotykanej w nowożytnych dziejach świata zbrodni — zorganizowanej i planowej masakry całego narodu żydowskiego w Europie. Złożył się na nią poganizm, ziejącej zwyrodniałą nienawiścią doktryny hitlerowskiej, właściwa całemu narodowi niemieckiemu systematyczność w przeprowadzaniu częstych w jego historji zbrodniczych planów, oraz brak zorganizowanego czynnego oporu ze strony bestialsko wleczonych na rzeź Żydów.

Po zakończeniu przez Niemców przygotowań, polegających na zamknięciu w ghettach polskich Żydów i zwiezieniu do nich licznych transportów Żydów z zachodniej Europy — rozpoczął się akt pierwszy tragedii. Pod komendą znaczonych trupimi czaszkami SS-manów, najrozmaitszych rodzaj niemieccy oprawcy opróżniali dom po domu, dzielnica po dzielnicy, miasto po mieście, pędząc nieszczęśliwe ofiary usłanymi trupami drogami, lub wiozą w barbarzyńskich warunkach pociągami do miejsc zbiorowej kaźni w Treblince, Bełżcu i Sobiborze. Tam nauka niemiecka rozwiązała celująco atrakcyjne dla niej zadanie zbiorowego unicestwiania, możliwie bez śladu, setek tysięcy ludzi. Mniejsze ośrodki żydowskie likwidowano na miejscu. Pozostawiono jedynie Żydów, których praca przydatna była dla niemieckiej machiny wojennej.

Społeczeństwo polskie, widząc własnymi oczami jedynie drogę do śmierci (bo tajemnice obozów były dobrze strzeżone), znając niemieckiego najeźdźcę nie miało złudzeń co do losu wywożonych Żydów. Wstrząśnięte głęboko nie mogło pojąć braku walki i oporu, gorliwości policji żydowskiej i bierności pozostałych na pewien czas przy życiu. Tragedię Żydów odczuło jako coś fatalistycznego w swej grozie, spotęgowanej brakiem czynnej reakji cywilizowanego świata.

Tydzień temu rozpoczął się akt drugi bestialskiego niszczenia Żydów w Polsce Niemcy przystąpili do wywożenia

די ערשטע זײט פון דער אונטערערדישער צײטונג „ביולעטין אינפֿאָרמאַציני"
פֿון 29סטן אַפּריל 1943.

דער באַוואָפֿנטער וויִדערשטאַנד אין געטא איז א שטאַרקער קלאַפּ פֿאַר דעם פֿרעסטיזש פֿון נאַצי־דײַטשלאַנד, וואָס ווערט פֿסדר קלענער.

עס איז אונדזער שטרענגע קריסטלעכע פֿליכט צו העלפֿן יענע יִידן, וואָס זײַנען אנטלאָפֿן פֿון דער ברענענדיקער געטא...

דער *Robotnik* פֿון 20סטן יוני 1943 ברענגט נאָך דעם פֿרט, אַז טייל פֿאַזיציעס פֿון די יִידישע קעמפֿער זײַנען געווען אַרומגערינגלט מיט דראָטן, דורך וועלכע זיי האָבן אַדורכגעלאָזן עלעקטרישן שטראָם. צווישן די קאַמפֿאַקטן פֿון די פֿאַרטיידיקער דערמאָנט די צײַטונג מיט אַ באַזונדער אָנערקענונג „דעם געשלאָסענעם קאָנטראַטאַק פֿון די בערשטער־אַרבעטער".

די צײַטונג *W. R. N.* פֿון 21סטן מײַ 1943 נומ׳ 10 (116) שרײַבט:

וואַרשע איז ווידער געוואָרן דער קרבן פֿון פֿײַער און אויפֿרײַס. די דײַטשן צעשטערן איין הויז נאָך דעם אַנדערן, איין גאַס נאָך דער אַנדערער.

די צינישע פּראָקלאַמאַציע פֿון הויפּטבאַנדיט פֿון וואַרשע, פֿישער, דערקלערט, אַז דער דאָזיקער בארבארישער אקט פֿון פֿארניכטן א גאַנצן טייל פֿון אונדזער הויפּטשטאָט קומט פֿון דעם וואָס קאָמוניסטן באַהאַלטן זיך דאָרט. אָבער אפֿילו די קינדער אין פּוילן ווייסן, אַז די דײַטשן זײַנען געווען געצווונגען צו נעמען אַזעלכע טריט, ווײַל זיי האָבן נישט געקענט אונטערדריקן דעם באַוואָפֿנטן יִידישן ווידערשטאַנד.

די אונטערערדישע צײַטונג *Przez walkę do zwycięstwa* פֿון 20סטן מײַ 1943 נומ׳ 11 (80) פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אויפֿרוף פֿון דער פֿירערשאַפֿט פֿון דער פֿאַראייניקטער אונטערערדישער באַוועגונג, אין וועלכן עס שרײַבט זיך:

דאָס פּוילישע פֿאָלק וואָס איז דורכגעדרונגען מיט קריסטלעכן סענטימענט האָט קיין מאָל נישט געגלייבט אין א טאָפּעלער מאָראל און האָט אלע מאָל באטראכט די טײַוולאָנישע אנטי־יִידישע אקטן פֿון די דײַטשן מיט פֿאַראכטונג. זינט דעם 19טן אפּריל 1943 באַהאַנדלען די פֿאַלישקן די העלדישע קעמפֿנדיקע יִידן מיט דרך־ארץ און מיטלייד. פֿאַרקערט האָבן מיר די פֿולסטע פֿאַראכטונג פֿאַר די היטלער־מערדער. מיר האָבן פֿסדר אויסגעדריקט אונדזער טיפֿסטע פֿאַרפֿלוכטן זיך צו געבן די יִידן אונדזער פֿולסטע שטיצע.

די צײַטונג *Robotnik* פֿון 1טן מײַ 1943 נומ׳ 113 שרײַבט:

נאָך דער ליקווידאַציע פֿון דער קראָקעווער געטא האָט די נאַציש פֿארניכטונג־קאַלאָנע זיך געמומען צו דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע פֿון דער וואַרשעווער געטא. דאָס מאָל זײַנען די היטלער־תּלוינים אנטוישט געוואָרן. די יִידן פֿון וואַרשעווער געטא, וואָס זײַנען באַשטאַנען דער עיקר פֿון ארבעטער, האָבן זיך געריכט אויף אזא מעג־לעכקייט און האָבן זיך צוגעגרייט צו קעמפֿן. די דײַטשן זײַנען נעצווונגען געוואָרן א דאנק דעם העראָישן ווידערשטאַנד צו פֿירן א מלחמה מיט פֿעלד־ארטילעריע און אראָפּלאָנען, פֿדי צו באַלעגערן די געטא לויט די טראדיציאָנעלע כּללים פֿון דער מילִיטערישער וויסנ־שאַפֿט. די פּוילישע באַפֿעלקערונג פֿון אונדזער הויפּטשטאָט סימפּא־

טיזירט מיט די הערשאַפֿט יודן, אָבער גלייכצייטיק לאָכט זי אין די הויפֿנס פֿון די דייטשע „העלדן" פֿון סטאַלינגראַד. אין משך פֿון די ערשטע טעג פֿון ווידערשטאַנד האָבן די יודן געלאָזט פֿלאַטערן צוויי פֿאָנעס — א פּוילישע און א יידישע. אָחוץ דעם איז אויך נעווען א פֿלאַקאַט וואָס האָט גערופֿן די פּוילישע באַפֿעלקערונג צו סאַבאָטירן. די ערשטע דרײַ טאָנקן וואָס די דייטשן האָבן אַרײַנגעפֿירט אין נעטאָ האָבן זיך ניט צוריקגעקערט. עס טראָגט זיך ארום א קלאָנג, אז די יודן האָבן געגומען דעם פֿאוויאָק און באַפֿרייט די ארעסטירטע.

דעם 20סטן יוני 1943 קערט זיך אום די אונטערערדישע צײַטונג *Nowe Drogi* צו די קאָמפֿן אין אַרטיקל וואָס הייסט „אויף די חורבֿות פֿון וואַר־שעווער געטאָ". נאָך א באַשרײַבונג פֿון די קנאַפּע צוויי יאָר לייקווידיר־ארבעט פֿון די דייטשן [די דייטשן] האָבן אָנגעטראָפֿן אויף א פֿארצווייפֿלטן באַוואָפֿנטן ווידערשטאַנד. צוויי צי דרײַ טויזנט קעמפֿער האָבן נעצווונגען די דייטשן זיך צוריקצוציִען, און ווען זיי זײַנען צוריקגעקומען מיט שווערע קויל־וואַרפֿערס, הארמאָטן און טאנקן, האָט זיך אין אַן א צאָל פּונקטן אָנגעהויבן א פֿאַרבייסענער קאמף, א פֿארטיידיקונג ביזן לעצטן גראַנאָט, ביזן לעצטן פּאטראָן. דער אייגנטלעכער ווידערשטאַנד האָט נעדויערט ניט לאַנג, ער איז פֿאַרשטייט זיך דערטרונקען נעוואָרן אין בלוט. אין לאַבירינט פֿון חורבֿות וואָס שטאַמען נאָך פֿון דער סעפּטעמבער־קאמפּאניע [פֿון 1939], אין קעלערן און אונטערערדישע דורכגאַנגען, אין ספּעציעל קאַנסטרוירטע היילן־באַהעלטענישן איז נאָך איבערגע־בליבן א נעוויסע צאָל באַהאַלטענע מענטשן... טייל קעמפֿער... זײַנען אומגעקומען, אָדער ס'איז זיי געלונגען זיך דורכצורײַסן אויף יענער זײַט געטאָ־מויערן. איבערגעבליבן זײַנען אויסלכע וועלכע האָבן זיך לעבעדיקערהייט, נאָך מיט חדשים צוריק, אײַנגעמויערט מיט שפּײַז־זאַפּאַסן אין דער האָפֿענונג, אז זיי וועלן אונטער דער ערד אויס־ווארטן ביזן סוף פֿון דער מלחמה. די דייטשן אין זייער אָנמאַסט און פֿחדנות זײַנען געפֿאָלן אויף דעם טײַוולאָנישן אײַנפֿאָל אויסצו־רייסערן זיי מיט פֿײַער און רויך, דערווארגן די בײַם לעבן געבליבענע, דערשטיקן זיי מיט די חורבֿות. זיי האָבן פֿארברענט א גרויסן טייל וואַרשע, געברענט א הויז נאָך א הויז. דער פֿרײַערדיקער „יידישער ווועכנדיסטריקט" האָט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן.

אונטער דעם באַשלום אויף אזא אופֿן צו פֿארניכטן די נעטאָ לינט — נישט נעקוקט אויף דעם נאָנצן טראָגיזם — אַן אויסערגע־וויינטלעכע, א לעכערלעכע דייטשע קאַמפּראָמיטאַציע. בײַם סוף פֿון פֿערטן יאָר פֿון אָקופּאַציע, וואָס די וועלט האָט אזוינס ניט גע־זען, מוזן די דייטשן אַרײַנפֿירן זייערע שווערסטע נעוואָר און אָפּטיילונגען באַוואָפֿנטע ביז די צײַנער, לאַזן אין נאָנג אַן אמתן שטאָב, לײַדן גרויסע אָנווערן, כּדי נובֿר צו זײַן דעם ווידערשטאַנד פֿון עטלעכע הונדערט... יודן. פֿאַראַן נענוג בייזע איראָניע אין אָט דעם נצחון אויפֿן פֿראָנט פֿון די נאָלעווקעם און מוראָנאָוו פּנים אל פּנים מיט די דורכפֿאָלן, און אפֿילו מפלות, אויף אַלע פֿראָנטן פֿון דער וועלט. אָבער אין די דאָזיקע נעשעענישן פֿון דער גרויסער וואָך פֿון אפּריל איז פֿאַראַן א טיפֿערער זינען ווי איראָניע — א פּאָליטישער און מאָראַלישער. אויף די מויערן פֿון דער קעמפֿנדיקער געטאָ האָט נעפֿלא־

טערט די פּוילישע פּאָן; דער שׂונא האָט זי אַראָפּגעריסן און זי איז איבער א נייַם אַרויסגעהאַנגען געוואָרן. די יִידן האָבן געפּירט ווייַטער די סעפּטעמבער־טראַדיציע פֿון ווּאַרשע — דעם קאַמף פֿאַר פֿרייַהייט אונטער דער פּאָן פֿון דער רעפּובליק. די [יִידישע] נאַציאָנאַלע מינאָריטעט האָט אַרויסגענעבן אָפּטיילונגען זעלנער וואָס האָבן פֿון אייַגענעם וויללן באשלאָסן צו קעמפֿן קעגן אונדזער שותּפֿישן שׂונא. זייער בלוט איז דעריבער נישט פֿאַרגאָסן געוואָרן אומזיסט... נאָך א מאָל שטרייַכן מיר אונטער דעם מ א ר ש ל י ש ן וועלט פֿון דעם טראַגישן קאַמף וואָס איז נעווען פֿול מיט פּאַטאָס און האָפֿענונגסלאָזיקייט... דער פּוילישער דעמאָקראַטישער לאַגער פֿאַראייניקט זיך מיט דער געזעלשאַפֿט פֿון דער הויפּטשטאָט און פֿון פּוילן נישט נאָר אין סענטימענטאַלן געפֿיל פֿאַר די ליידן — לייַדן איז אונדזער אלעמענס גורל — נאָר אין אויפֿריכטיקן דרך־ארץ פֿאַר די וועלכע האָבן אויסגעקליבן און וועלן אויסקלייַבן דעם טויט פֿון זעלנער אנשטאָט דעם טויט פֿון קנעכט. דער אומפֿאַרגלייַכלעכער צינישער אויפֿרוף פֿון גובערנאַטאָר פֿישער טייַטשט אויס דעם באשלוס פֿון ליקווידירן די נעטאָ מיט קאַמף קענן קאָמוניזם, ער פֿאָדערט אויף צו דענונצירן דער מאכט „יעדן לעבעדיקן יִיד" און זאָגט אות־באות: „קיין שום עטישע פּרינציפּן קענען דאָ ניט שפּילן קיין ראָלע".

די וואָלקנס שוואַרצער רויך פֿון די ברענענדיקע געטאָס טראָגן זיך טאָג ווי נאכט איבער פּוילן. זיי וועלן ניט פֿאַרשטעלן דעם דייַטשן פֿאַרברעך און ניט די העלדישקייט פֿון די קעמפֿער, און אויך ניט אונדזער געווישן.

ווי אַזוי די דייַטשע אָקופּאַציע־מאַכט גופֿא האָט אָפּגעשאַטן איר מפּלה, קען מען זען פֿון דעם פֿאַקט, אַז באַלד נאָכן אויפֿשטאַנד האָט דער אַנפֿירער פֿון דער עס־עס און פֿון פּאָליציי אין וואַרשעווער דיסטריקט פֿאָן זאַמערן באַקומען דעמיסיע; אויף זיין אָרט איז באַשטימט געוואָרן דער הויפּט פֿון געסטאַפּאָ, דער פּאָליציי־געניראַל סטראָפּ. לויט דעם באריכט פֿון *Walka* נומ׳ 18 פֿון 12טן מײַ 1943 איז אויך דער וואַרשעווער גובערנאַטאָר פֿישער אַראָפּגענומען געוואָרן פֿון זיין פּאָסטן און אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין לובלין.

דער *Biuletyn Informacyjny* פֿון 8טן יולי 1943 דערציילט, אַז בײַ נאכט דויערט נאָך אַלץ די שיסערײַ און די אויפֿרײַסן אין וואַרשעווער געטאָ. די צאָל וווינונגען וואָס די דייַטשן צעשטערן איצט פּלאַנמעסיק איז מער ווי צוויי מאָל גרעסער אייַדער די צאָל וווינונגען וואָס איז צעשטערט געוואָרן דורך דער באָמבאַרדירונג אין 1939.

דער רעגירונגס־דעלעגאַט מאַכט אַזאַ חשבון:

אין די מלחמה־אָפּעראַציעס פֿון סעפּטעמבער 1939 זײַנען צעשטערט געוואָרן 78,000 וווינצימערן און דורך דער ליקווידאַציע פֿון געטאָ איבער 100,000. אזעלכע גאַסן ווי נאַלעווקעס, נאָוואָליפּקי, נאָוואָליפּיע, פֿראַנצישקאַנער, קאַרמעליצקע, ניסקע, מילע, מוראַנאָוו, סמאַטשע, גענשע און א סך אַנדערע זײַנען אָפּגעברענט געוואָרן ביזן גרונט.

אויפֿן צווייטן טאָג נאָכן אויסבראָך פֿון אויפֿשטאַנד האָט די פּוילישע אונטערערדישע אַרבעטער־באַוועגונג אַרויסגעגעבן אַזאַ אויפֿרוף:

פֿאראורטיילט דורך היטלערן צום טויט, האבן די יידן אין נעטאָ זיך אָפּגעזאָגט פֿאסיוו זיך איבערצוגעבן די נאציש תּלינים. זיי שטעלן אַ פֿארבייסענעם ווידערשטאנד די בלוטיקע כולגאנעס; זיי פֿאר־טיידיקן זייער רעכט ווי בירגער און זייער כּבוד ווי מענטשן.

ווידער אַ מאָל מאכן די פֿלאמען רויט דעם הימל פֿון ווארשע; ווידער אַ מאָל קלינגען אָפּ אין די גאסן פֿון שטאָט די שאָסן פֿון ביקסן און הארמאטן, די אויפֿרייסן פֿון גראנאטן. ארבעטער און אר־בעטדיקע אינטעליגענץ זינען דאָס הארץ און די נשמה פֿון די מחנות קעמפֿנדיקע יידן וועלכע זינען אויפֿגעשטאנען מיט געווער אין האנט קעגן די נאציש גוואלט־מעשׂים.

אין איצטיקן היסטאָרישן מאָמענט איז אומגעהייער וויכטיק, אז גאנץ פּוילן און די גאנצע וועלט זאָל גרונטיק משׂיג זיין דעם באטייט פֿון יערן עפּיזאָד אין אונדזער קאמף פֿאר באפֿרייונג. די שלאכט פֿון קראסנאבראָד, אַ ריי צוזאמענשטויסן צווישן די אונטערערדישע בא־וואָפֿנטע פּוחות אין פּוילן און דעם נאציש אָנפֿאלער, דער איצטיקער באוואָפֿנטער קאמף פֿון די פּוילישע בירגער וועלכע זינען ארײַנגע־קוועטשט געווארן הינטער די וועגט פֿון וואַרשעווער געטאָ — דאָס אלץ זאָגט עדות אויף פּוילנס אומאויסלעשלעכער שׂינאה צום אָקופּאַנט, פֿון אונדזער אומצעטרייסלטער דעצידירטקייט צו געפֿינען פֿולשטענדיקע אומאָפּהענגיקייט. קיין איין טראָפּן בלוט וואָס איז געפֿאלן אין די דאָזיקע שלאכטן פֿאר פֿרייהייט וועט ניט גיין לאיבוד. יעדער נייער קרבן וועט נאָך שטאַרקער צעמענטירן דעם קומענדיקן בנין פֿון פֿרײַ־הייט און סאציאלער גערעכטיקייט פֿאר אלע בירגער פֿון אַ נײַ פּוילן.

מיר שיקן אונדזערע ברידערלעכע גרוסן צו די יידישע ארבעטער און אינטעליגענץ וועלכע האבן אין אָנבליק פֿון זיכערן און אומפֿאר־מײַדלעכן טויט אויסגעקליבן אומצוקומען מיט געווער אין האנט איידער פֿאסיוו זיך איבערגעבן אין די הענט פֿון תּלין.

מיר גיבן זיי פֿײַערלעך אַ שבועה, אז זייערע מעשׂים וועלן ניט בלײַבן אָן אָפּקלאנג. זיי וועלן זיך פֿארבינדן מיט די הערצן לעגענדעם פֿון קעמפֿנדיקן פּוילן; דאָס וועט ווערן די בשותּפֿותדיקע ירושה פֿון פּוילישן פֿאלק, אַ ירושה וואָס וועט ווערן אַ פֿעסטער יסוד אונטער דעם בנין פֿון דער קומענדיקער איבערגעבויטער פּוילי־שער רעפּובליק.

אַ פֿאָר וועלטער וועגן די נאָר וואָס ציטירטע דאָקומענטן. איך האָב פֿון אָנהייב פֿון מײַן רעפֿעראַט אָנגעוויזן די סיבות, פֿאָר וואָס דער וויידערשטאַנד איז נישט געקומען פֿרײַער. די אָנווײַזונגען אין אַ ריי אונטערערדישע צײַטונגען וועגן דעם, אז די קאָמפֿן זײַנען געקומען צו שפּעט, זײַנען ניט אויפֿן אָרט, ספּעציעל ווען מען נעמט אין אַכט וויי אײַנגעהאַלטן עס איז אין זײַנע אָרויס־טרעטונגען, איבער זייער פֿארשטענדלעכע טעמים, דער פּוילישער אונטער־גרונט גופֿא. כּדי די קאָמפֿן זאָלן קענען אויסברעכן איז פֿון אָנהייב אָן געווען נייטיק, אז די אײַנוווינער פֿון געטאָ זאָלן האָבן די פֿולע אויפֿרעכטגונג, אז זיי וועלן האָבן נישט נאָר די סימפּאַטיע, נאָר אויך די פֿולע אונטערשטיצונג פֿון דער פּוילישער באַפֿעלקערונג. מיר האָבן ניט קיין גרונד צו זאָגן, אז זיי האָבן געקענט האָבן די דאָזיקע פֿולע איבערצײַגונג. דערצו מוז מען נאָך אַ מאָל

אונטערשטרײכן, אַז די דעפֿאַרטאַציעס האָבן דעזאָרגאַניזירט און גײַסטיק־פֿאַליטיש צעבראָכן די יידישע באַפֿעלקערונג.

כּמעט אין אַלע אונטערערדישע צײַטונגען ווי אויך אין די באַריכטן פֿון דעם רעגירונגס־דעלעגאַט רעדט זיך וועגן דער יידישער קאַמף־ארגאַניזאַציע וועלכע האָט דעם קאַמף אָנגעהויבן און דעם קאַמף אָנגעפֿירט. מיר האָבן אין ערגעץ ניט קיין ידיעות, ווי אַזוי ס׳איז אַוועקגעשטעלט געווארן די קאַמף־ארגאַניזאַציע. אָבער סײַ דער אויפֿרוף פֿון דער פּויליש־ער ארבע־טער־באַוועגונג סײַ עטלעכע צײַטונגען ווײַזן אַן אויף דעם צוזאַמענשטעל פֿון דער ארגאַניזאַציע. דאָס זײַנען געווען ס׳רובֿ ארבעטער, בעיקר מענטשן יונגע. אָבער ס׳איז קיין ספֿק ניט, אַז באַלד פֿון אָנהייב אָן זײַנען אין די שלאַכטן ארײַן אַלע אײַנווינער פֿון געטא אָן אונטערשייד פֿון עלטער, איבערצײַגונגען און אָפּשטאַם.

עס ווערט עטלעכע מאָל דערמאָנט דער אויפֿרוף פֿון גובערנאַטאָר פּישער. ביז איצט איז נאָך דער אָריגינאַל פֿון אויפֿרוף צו אונדז ניט דערגאַנגען, אָבער די ציטאַטן ווײַזן, אַז די נאַצישע מאַכט האָט געפֿרווט פֿאַרדעקן איר פֿאַרברעך מיט פּלומרשטע פֿאַליטישע מאָטיוון.

דער ערשטער באַריכט וועגן אויפֿשטאַנד אין געטא איז געקומען פֿון דער פּויליש־ער געהיימער ראַדיאָ־סטאַציע Swit דעם 22סטן אַפּריל. דער קאָמוניקאַט האָט דערמאָנט, אַז אין די קאַמפֿן איז געפֿאַלן מיכאַל קלעפּפֿיש וואָס איז כאַראַקטעריזירט געווארן ווי „דער זײַל פֿון ווידערשטאַנד". אָט דער יונגער אינזשעניר, 28 יאָר אַלט, איז דערצויגן געווארן צום קאַמף אין דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג. קיין שום אַנדערע נעמען פֿון די העלדן וואָס זײַנען געפֿאַלן אין די געטאָקאַמפֿן זײַנען נאָך צו אונדז ניט דערגאַנגען — פֿון אָט די נאָמענלאָזע העלדן פֿון אַלע טיילן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וואָס סימבאָליזירן דאָס בעסטע און דאָס מוטיקסטע וואָס דער יידישער ישובֿ אין פּוילן האָט פֿארמאָגט. פֿון פֿארשיידענע קוואַלן איז אַהער דערגאַנגען אַ ריי נעמען פֿון וויכטיקע טוער, שרײַבער און פּובליציסטן וואָס זײַנען אומגעקומען אידער די שלאַכטן אין געטא האָבן זיך אָנגעהויבן. זיי זײַנען אונדז טײַער ווי קרבנות פֿון נאַציזם און ווי קעמפֿער פֿאַר פֿרײַהייט. אָבער איך דאַרף זיך דאָך הײַנט באַגרענעצן מיט דעם ווידערשטאַנד גופֿא. לאָמיר האָפֿן, אַז מיר וועלן באַקומען וואָס מער נעמען פֿון די מענטשן וואָס האָבן אַוועקגעגעבן זייערע לעבנס בכדי דאָס יידישע פֿאָלק אין פּוילן זאָל קענען לעבן. יעדער פֿון זיי איז אונדז טײַער און הייליק.[2]

נאָך איין פּרט אין פֿאַרבינדונג מיט דעם ווידערשטאַנד זאָל דאָ דערמאָנט ווערן. אין אַלע באַריכטן, אין אַלע צײַטונגען רעדט זיך וועגן דער ראָלע

[2] בשעת מען האָט שוין געהאַלטן אין דרוקן דעם רעפֿעראַט, איז אָנגעקומען אין ניו־יאָרק די ערשטע רשימה פֿון פֿערזאָנען וואָס זײַנען געפֿאַלן בעת די געטאָשלאַכטן. זי האַלט 222 נעמען.

פֿון די אונטערערדישע דורכגענג, פֿון קאַנאַליזאַציע־רערן, פֿון פֿאַרמויערטע צימערן, וווּ עס האַלטן זיך אויף די בײַם לעבן געבליבענע יידן. איך וויל בלויז אָקצענטירן דעם דאָזיקן פֿאַקט און די רעשט זאָל שוין טאָן אײַער פֿאַנטאַזיע און אײַער געפֿיל.

פֿון די אײַך איבערגעלייענטע דאָקומענטן זעען מיר, אַז צום לעבעדיקסטן האָט רעאַגירט אויף דעם ווידערשטאַנד די פּוילישע אונטערערדישע אַרבעטער־באַוועגונג.

פֿאַרשיידענע מענטשן וועלכע זײַנען געקומען פֿון פּוילן האָבן געשיל־דערט די באַטייליקונג פֿון דער קליינער געטאָ אין דעם ווידערשטאַנד. צום באַדויערן איז דאָס ניט ריכטיק. אי די אָפּיציעלע באַריכטן פֿון דעם רעגירונגס־דעלעגאַט אי די אונטערערדישע צײַטונגען ווײַזן אָן, אַז די קליינע געטאָ איז געווען פֿולשטענדיק איזאָלירט פֿון דער גרויסער געטאָ בעת דעם ווידערשטאַנד, און שוין אין דער ערשטער העלפֿט מײַ זײַנען אײַנגעווינער אין דער צאָל פֿון קנאַפּע 5,000 אַרויסגעפֿירט געוואָרן פֿון וואַרשע.

דער וואַרשעווער ווידערשטאַנד האָט אָנגעצונדן דעם קאַמפֿסווילן פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג. סוף זומער 1943, אין אויגוסט אָדער אין סעפּ־טעמבער, זײַנען ווידער אַ מאָל פֿאַרגעקומען קאַמפֿן אין ביאַליסטאָק. וועגן דעם איז דערוויילע פֿאַראַן איין קורצע באַשרײַבונג פֿון דער פּוילישער ראַדיאָ־סטאַנציע Świt. לויט דער באַשרײַבונג זײַנען 300 דײַטשע זעלנער דערהרגעט געוואָרן אין די קאַמפֿן. מיט די קאַמפֿן האָבן אָנגעפֿירט, לויט דעם Świt, די יידי־שע אַרבעטער. מיר האָבן ליידער ביז איצט נישט מער קיין פּרטים וועגן דעם ווי־דערשטאַנד אין ביאַליסטאָק. איבער די פּוילישע וועלדער און פֿעלדער וואַנדערן איצט אַרום צענדליגער און צענדליגער יידישע קאַמפֿגרופּעס וועלכע קעמפֿן פֿאַר זייער לעבן און נעמען נקמה פֿאַר אונדזער בלוט.

איך האָב זיך באַמיט מײַנע ווערטער וועגן ווידערשטאַנד אָפּצוקילן פֿון אַ צו הייסער טעמפּעראַטור. איך האָב זיך באַמיט צו דערשטיקן אין זיך סײַ די פֿײַן, סײַ די באַוווּנדערונג און סײַ אונדזער שולדיקייט.

ווען עס וועט קומען דער טאָג פֿון רעכענונג און פֿאַר דעם מישפּט פֿון דער וועלט וועט מען ברענגען די הויכפֿונקטן פֿון העלדישקייט און קאַמף פֿאַר אַ נײַער וועלט, וועט מוזן געבראַכט ווערן אויך דער אוצר פֿון יידישן ווידערשטאַנד אין פּוילן. צי וועט זיך געפֿינען צווישן אונדז כאָטש איין מענטש, וואָס וועט אין שטאַנד זײַן און ראָוי זײַן דעם ווונדערלעכן אוצר צו טראָגן? איך האָף, אַז עס וועט נאָך בלײַבן אַ יידיש פֿאָלק אין אירופּע, וואָס וועט באַרופֿן זײַן צו פֿרעזענטירן פֿאַר דער וועלט די דערהייבונג פֿון אונדזער יאָרהונדערט — דעם ווידערשטאַנד אין געטאָ.

[דער רעפֿעראַט, געלייענט אויף דער 18טער יאָריקער קאַנפֿערענץ פֿון יזוא, ניו־יאָרק, דעם 9טן יאַנואַר 1944, איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿונעם יזוא אין באַזונדערע אויסגאַבעס אין יידיש און אין ענגלישער איבערזעצונג.]

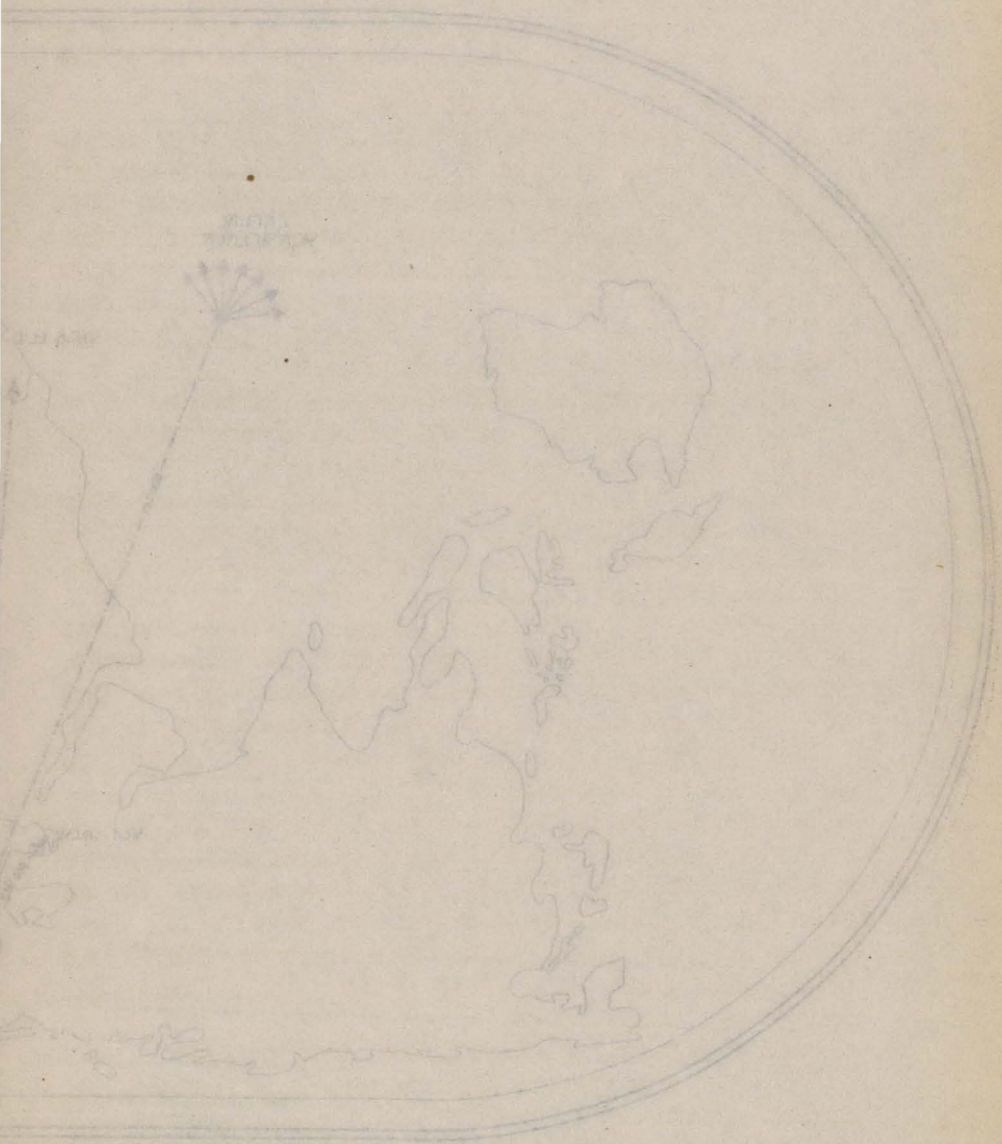

ווהין איז געגאַנגען ד

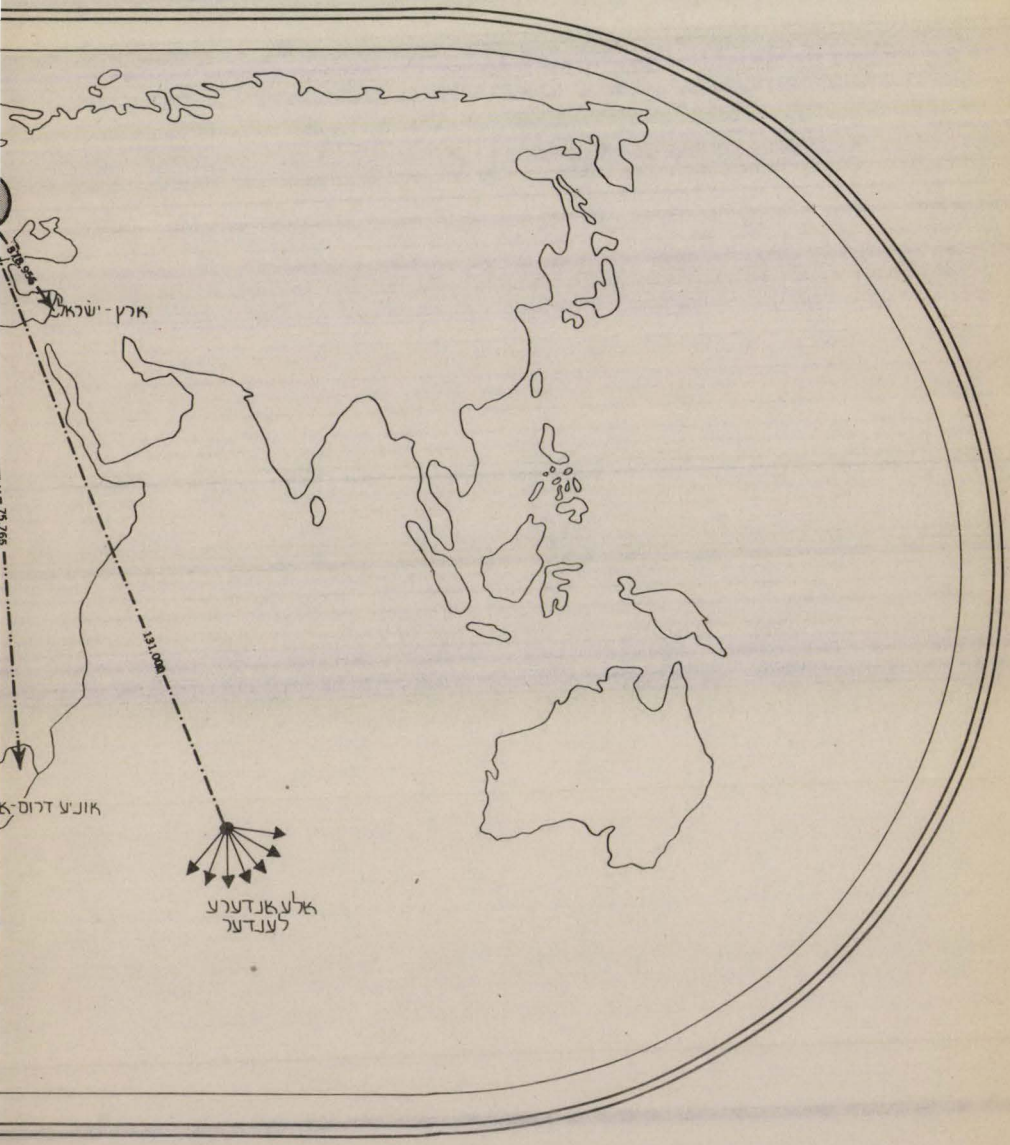

1942–1840 יאַגראַציע

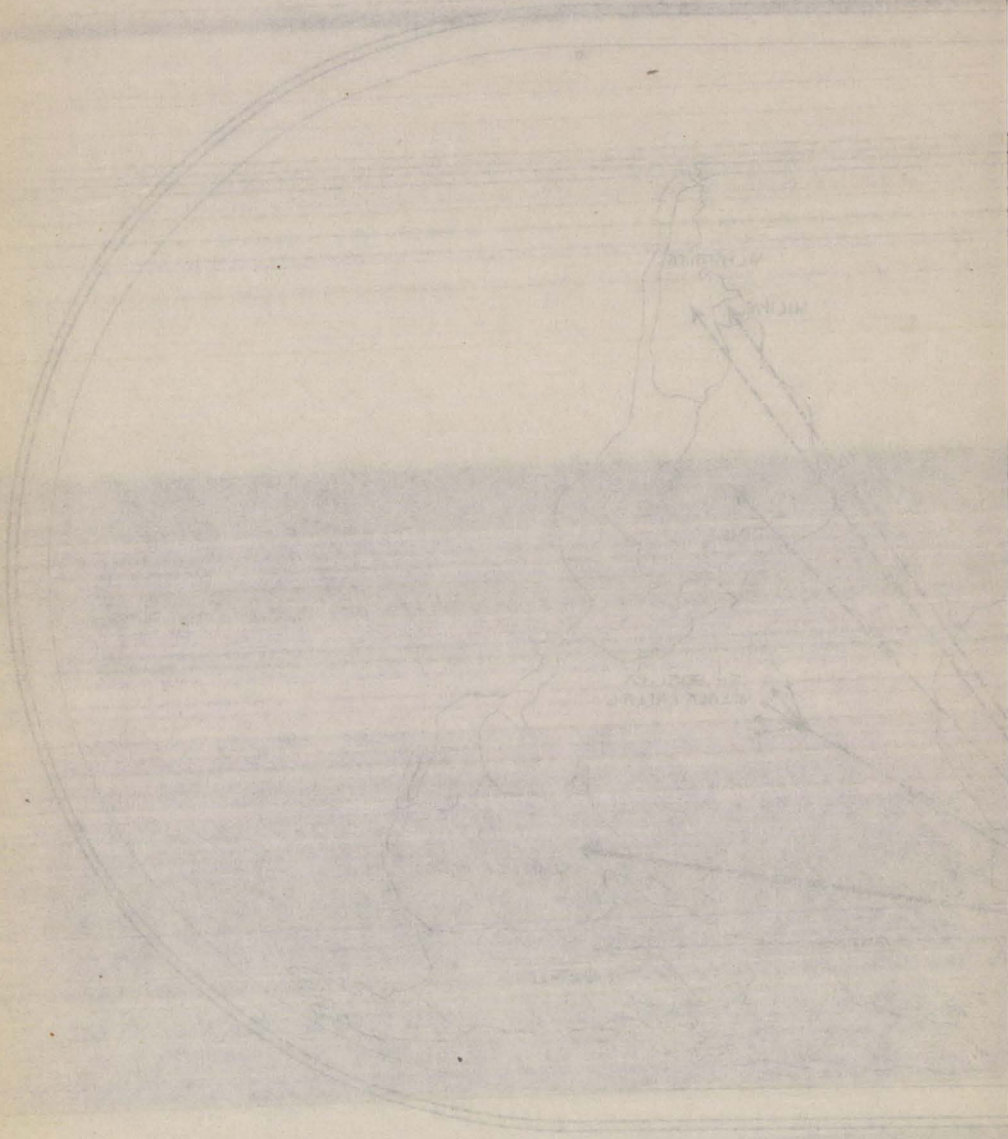

יידישע וואַנדערונגען אין די לעצטע הונדערט יאָר

פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי

דער פֿאָרגעלייגטער פֿרוּוו פֿון אַ סך־הכל פֿון הונדערט יאָר יידישע וואַנדערונגען און פֿון פֿאַרטיילונג פֿון די יידישע וואַנדערער לויט אינוואַנדערונג־לענדער פֿרעטענדירט ניט אויף קיין אַבסאָלוטער פֿינקטלעכקייט. מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין אָפֿיציעלן מאַטעריאַל וועגן יידישער אינוואַנדערונג פֿאַר דער צייט פֿון פֿאַר 1899. ערשט פֿון דעם דאָזיקן יאָר גיט אונדז די סטאַטיסטיק פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן געניוע דאַטעס וועגן דער יידישער אינוואַנדערונג. פֿאַר ארץ־ישׂראל פֿאַרמאָגן מיר דאַטעס וועגן דער יידישער אינוואַנדערונג נאָר פֿאַר די יאָרן פֿון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. פֿאַר קאָנקרעט פֿאַרמאָגן מיר אָפֿיציעלע ידיעות נאָר אַנהייבנדיק פֿונעם יאָר 1925. אָבער די אָפֿיציעלע אויסגאָבעס פֿון די נאָר וואָס אויסגערעכנטע דרײַ לענדער גיבן העכער 2 מיליאָן מיט 300 טויזנט אינוואַנדערער, דאָס הייסט אַרום 60 פּראָצענט פֿון אַלע אינוואַנדערער פֿון אונדזער טאַבעלע 1א. ווי באַלד מיר פֿאַרמאָגן זיכערע דאַטעס פֿאַר דעם גרעסטן טייל אינוואַנדערער אין די לענדער מיט אַ מאַסן־אימיגראַציע, זײַנען די ספֿקות בנוגע דער אינוואַנדערונג אין לענדער מיט קליינע צאָלן אימיגראַנטן שוין ניט אַזוי אָפּשרעקנדיק. די אינפֿאָרמאַציעס פֿון ייקא און פֿון היצעם בנוגע יידישער אינוואַנדערונג אין די מלוכות פֿון דרום־אַמעריקע קענען באַטראַכט ווערן פֿאַר מער אַדער ווייניקער פֿינקטלעכע, ווײַל די אַגענטורן פֿון די דאָזיקע געזעלשאַפֿטן האָבן דאָרטן פֿונקציאָנירט אָן הפֿסקות און זײַנען תמיד אָנגעפֿירט געווָארן פֿון באַאַמטע וועלכע האָבן אין דעם פֿרט געוויס אויסגעפֿילט זייערע אויפֿגאָבעס אין אַ באַפֿרידיקנדיקער מאָס. גיבן מיר צו דעם מאַטעריאַל וועגן די דרום־אַמעריקאַנישע לענדער, וועלן מיר שוין באַקומען געניוע דאַטעס וועגן בערך 70 פּראָצענט יידישע אינוואַנדערער.

אויף בלויז שאַצונגען זײַנען מיר אָנגעוויזן בנוגע דעם קרוב אַ מיליאָן אינוואַנדערער ביז דעם יאָר 1899. אָבער אויך בנוגע דעם דאָזיקן פֿעריאָד, ווען די אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט צוגענומען אַריבער 90 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יידישער עמיגראַציע, זײַנען מיר ניט אויסגעשטעלט אויסשליסלעך אויף טרעפֿענישן. טיילווײַז דאַטעס פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן זײַנען געלייגט געווָארן אין יסוד פֿון די שאַצונגען וועגן דער דעמאָלטיקער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און די דאָזיקע טעמע

איז שוין געגוג קריטיש דורכגעלוֹפֿטערט געוואָרן אין אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער לִיטעראַטור, אַז מיר זאָלן מיט אַ ריינעם געוויסן זיך באַנוצן מיט די שאַצונגען.[1] בכן קומען מיר צום אויספֿיר, אַז די פֿאַרגעלייגטע טאַבעלע, כאָטש אַן פֿרע־טענזיעס אויף אַבסאָלוטער פֿינקטלעכקייט, איז אין אַזאַ גרויסער מאָס קרוב לאמת, אַז מיר קענען מיט פֿולן רעכט בויען אויף אירע ציפֿער די רעלאַטיוו פֿאַרטיילונג פֿון די יִידישע וואַנדערער לויט לענדער.

די דאַטעס גיבן פֿאַר אַלע לענדער נעטאָ־אינוואַנדערונג, דאָס הייסט אַז די רעזולטאַטן איז שוין אַראָפּגערעכנט. פֿאַר די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן מיר פֿון 1908 גענאָמען פֿעסטשטעלן די צאָל רעזולטאַטן אויפֿן סמך פֿון די אַפֿיציעלע מקורים און בנוגע די יאָרן 1899 ביז 1908 האָבן מיר אַראָפּגע־רעכנט די זעלבע פּראָפּאָרציע צוריקוואַנדערונג ווי פֿאַר די יאָרן 1908 — 1914.

לגבי די פֿרִיערדיקע יאָרן איז ניט שייך צו טיילן די אינוואַנדערונג אויף נעטאָ און ברוטאָ, ווייל די שאַצונג נעמט אין באַטראַכט נאָר די ריינע אינוואַנדערונג. בנוגע ארץ־ישׂראל האָבן מיר פֿאַר די יאָרן פֿון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געגאָנגען פֿעסטשטעלן די נעטאָ־אינוואַנדערונג אויפֿן סמך פֿון די דאַטעס פֿון דער יִידישער אַגענטור און פֿאַר די פֿרִיערדיקע יאָרן האָבן מיר געשאַצט די אינוואַנדערונג אויפֿן סמך פֿון דער פֿאַראַנענער בא־פֿעלקערונג אין לאַנד. דאָס זעלבע איז חל אויף אַלע איבעריקע לענדער, בײַ וועלכע מיר זײַנען גענוען אויסגעשטעלט אויף שאַצונגען: די אינוואַנדערונג איז געשאַצט גענוואָרן אויפֿן סמך פֿון דער פֿאַראַנענער באַפֿעלקערונג. בכלל דאַרף מען געדענקען, אַז די יִידישע צוריקוואַנדערונג האָט תמיד באַטראַפֿן ניט קיין הויכן פּראָצענט, און אין די גאָר לעצטע יאָרן איז זי געפֿאַלן ביז וויי־ניקער וויי איין פּראָצענט פֿון אַלע יִידישע אינוואַנדערער.

בנוגע ארץ־ישׂראל האָבן מיר פֿאַר אַלע יאָרן גענומען נאָר די לעגאַלע אינוואַנדערונג, אַנגענעמענדיק, אַז די אומלעגאַלע עולים זײַנען שפּעטער אַרויפּ־

---

[1] זע דעם מחברס אַרבעט: „די יִידישע אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" אין: געשיכטע פֿון דער יִידישער ארבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאָווער, יִוָאָ, ניו־יאָרק 1943, זז׳ 27—40.

חוץ די שוין דערמאָנטע אַפֿיציעלע סטאַטיסטיקעס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, קאָנאַדע און ארץ־ישׂראל און חוץ די באַריכטן פֿון יִקא און היצעם האָבן מיר נאָך אויס־גענוצט די ווײַטערדיקע אויסגאַבעס:

American Jewish Yearbook;
L. Rosenberg, *The Jews in Canada*, Montreal, 1939;
A. Ruppin, *Jewish Fate and Jewish Future*, New York, 1940;

און די שטודיעס פֿון דעם מחבר פֿון דער איצטיקער אַרבעט, ווי:
די יִידישע וואַנדערונג פֿאַר די לעצטע 25 יאָר, בערלין 1927;
די אָנהייבן פֿון עמיגראַציע און קאָלאָניזאַציע בײַ יִידן אין 19טן יאָרהונדערט, בערלין 1929;
„יִידישע וואַנדערונגען אין לעצטן יאָרהונדערט" (דײַטש) אין: *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1927, 1 און 1928, 1.

געוואָרן אויף דער קוואָטע, על כל פנים אַ היפּשער טייל פֿון זיי, און זיי זײַנען אויף אַזאַ אופֿן אײַנגעשלאָסן געוואָרן אין דער לעגאַלער צאָל אײַנוואַנדערער. נאָר פֿאַר די לעצטע דרײַ מלחמה־יאָרן האָבן מיר צוגערעכנט די אומלעגאַלע — 28,000 — ווײַל זייער צאָל איז עטלעכע מאָל דערמאָנט געוואָרן אין ענגלישן פּאַרלאַמענט און זיי זײַנען געוויס נאָך ניט אַרײַנגערעכנט געוואָרן אין דער אָפּיציעלער צאָל אײַנוואַנדערער.

לאָמיר איצטער אַריבערגיין צו די טאַבעלעס.

די טאַבעלעס 1א און 1ב גיבן אונדז די אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן אײַנוואַנדערער. ס׳האָבן אײַנגעוואַנדערט אין אַלע אימיגראַציע־לענדער העכער 3 מיליאָן מיט 900 טויזנט יידן. מיר ווילן דאָס מאָל זיך ניט אָפּשטעלן אויף די באַזונדערע אויסוואַנדערונג־לענדער; דאָס איז נאָך אַ פֿיל שווערערע און קאָמפּליצירטערע פראָבלעם איידער די פֿאַרטיילונג פֿון די יידישע וואַנדערער לויט די אײַנוואַנדערונג־לענדער. מיר ווילן אָבער אונטערשטרײַכן, אַז די קרובֿ 4 מיליאָן אײַנוואַנדערער זײַנען געקומען כּמעט אויסשליסלעך פֿון איראָפּע און כּמעט אויסשליסלעך פֿון די אַשכּנזישע יידן. די אויסוואַנדערונג פֿון ספֿרדישע יידן פֿון אייראָפּע, אָפֿריקע און אַזיע און פֿון אַראָבישע יידן פֿון די לעצטע צוויי קאָנטינענטן האָט באַטראָפֿן ניט מער פֿון 7 אָדער 8 פּראָצענט, הייסט עס אַרום 300 טויזנט פֿאַרן גאַנצן געזונטענעם פּעריאָד. ס׳בלײַבט אַ צאָל פֿון בערך 3 מיליאָן מיט 600 טויזנט אויסוואַנדערער אויפֿן חשבון פֿון די אייראָפּעישע אַשכּנזישע יידן. דאָס איז כּמעט די גאַנצע צאָל אַשכּנזישע יידן וואָס אייראָפּע האָט פֿאַרמאָגט אין 1840.

פֿון דער גאַנצער מאַסע אויסוואַנדערער פֿאַר העכער 100 יאָר האָט דער אַמעריקאַנער קאָנטינענט צוגענומען 3,331,267 אָדער 85 פּראָצענט. פֿאַר באַזונדערע צײַטאָפּשניטן איז אַבער דער פּראָצענט אײַנוואַנדערער אויפֿן אַמעריקאַנער קאָנטינענט זייער פֿאַרשיידן.

דער אַמעריקאַנער קאָנטינענט האָט צוגענומען פֿון אַלע יידישע אײַנוואַנדערער:

1840־1880	92.8
1880־1900	93.2
1901־1914	96.1
1915־1920	111.0
1921־1925	82.4
1926־1930	82.5
1931־1935	28.0
1936־1939	47.6
1940־1942	64.2
1840־1942	85.0

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה נעמט צו דער אַמעריקאַנער קאָנטינענט אַריבער 90 פּראָצענט פֿון אַלע אײַנוואַנדערער. אין די מלחמה־יאָרן נעמט

טאבעלע ו׳א: פֿאַרטיילונג פֿון די יידישע וואַנדערער לויט די אײַנוואַנדערונג־לענדער, 1840—1942 (אַבסאָלוטע צאָלן)

יאָרן	פֿאַראײַניקטע שטאַטן	קאַנאַדע	אַרגענטינע	בראַזיל	אוראוגוואי	אַנדערע אמעריקע לענדער	דרום־אפֿריקע	ארץ־ישׂראל	אַלע אײַבעריקע לענדער	צוזאַמען
1840-1880	200,000	1,600	2,000	500	--	1,000	4,000	10,000	2,000	221,100
1881-1900	675,000	10,500	25,000	1,000	--	1,000	23,000	25,000	4,000	764,500
1901-1914	1,346,400	95,300	87,614	8,750	--	5,000	21,377	30,000	10,000	1,602,441
1915-1920	76,450	10,450	3,503	2,000	1,000	5,000	907	-15,000	5,000	89,310
1921-1925	280,283	14,400	39,713	7,139	3,000	7,000	4,630	60,765	10,000	426,930
1926-1930	54,998	15,300	33,721	22,296	6,370	10,000	10,044	10,179	10,000	172,908
1931-1935	17,986	4,200	12,700	13,075	3,280	15,000	4,507	147,502	20,000	238,250
1936-1939	79,819	900	14,789	10,600	7,677	15,000	5,300	75,510	60,000	269,595
1940-1942	70,954	500	4,500	6,000	1,000	2,000	2,000	35,000	10,000	131,954
סך־הכל	2,801,890	153,150	223,540	71,360	22,327	59,000	75,765	378,956	131,000	3,916,988

טאבעלע ו׳ב: פֿאַרטיילונג פֿון די יידישע וואַנדערער לויט אײַנוואַנדערונג־לענדער, 1840—1942 (פּראָצענטער)

יאָרן	פֿאַראײַניקטע שטאַטן	קאַנאַדע	אַרגענטינע	בראַזיל	אוראוגוואי	אַנדערע אמעריקע לענדער	דרום־אפֿריקע	ארץ־ישׂראל	אַלע אײַבעריקע לענדער	צוזאַמען
1840-1880	90.5	0.7	0.9	0.2	--	0.5	1.8	4.5	0.9	100.0
1881-1900	88.4	1.3	3.3	0.1	--	0.1	3.0	3.3	0.5	100.0
1901-1914	84.0	5.9	5.5	0.5	--	0.2	1.4	1.9	0.6	100.0
1915-1920	85.6	11.7	3.8	2.2	1.1	5.6	1.0	-16.6	5.6	100.0
1921-1925	65.6	3.4	9.3	1.7	0.7	1.7	1.2	14.0	2.4	100.0
1926-1930	31.7	8.9	19.5	12.9	3.7	5.8	5.8	5.9	5.8	100.0
1931-1935	7.6	1.8	5.4	5.5	1.4	6.3	1.9	61.7	8.4	100.0
1936-1939	29.7	0.3	5.4	3.9	2.8	5.5	2.0	28.1	22.3	100.0
1940-1942	53.7	0.4	3.3	4.6	0.7	1.5	1.5	26.6	7.7	100.0
סך־הכל	71.5	3.9	5.7	1.8	0.6	1.5	1.9	9.7	3.4	100.0

טאבעלע ו׳ג: פֿאַרטיילונג פֿון די יידישע וואַנדערער לויט אײַנוואַנדערונג־לענדער, 1840—1942 (אין פֿיר גרויסע גרופּעס)

יאָרן	די גאַנצע אײַנוואַנדערונג	אין די פֿאַראײַניקטע שטאַטן		קי"ן אַרגענטינע און קאַנאַדע		קי"ן ארץ־ישׂראל		אין אַלע אַנדערע לענדער	
	אַבסאָלוט	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
1840-1900	985,000	875,000	88.8	39,000	4.0	35,000	3.6	36,000	3.6
1901-1925	2,119,000	1,703,000	80.4	250,000	11.8	76,000	3.6	92,000	4.3
1926-1942	813,000	224,000	27.5	88,000	10.8	268,000	33.0	233,000	28.7
1840-1942	3,917,000	2,802,000	71.5	377,000	9.6	379,000	9.7	361,000	9.2

ער צו מער פֿון הונדערט פּראָצענט פֿון אַלע יידישע אײַנוואַנדערער, ווײַל ער דעקט דעם חסר פֿון ארץ־ישׂראל.[2] נאָך דער מלחמה הייבט דער חלק פֿון אַמעריקע אָן פֿאַלן. אין די קריזיסיאָרן פֿון 1931—1935 פֿאַלט ער אַראָפּ ביז ניט מער פֿון 28 פּראָצענט פֿון אַלע יידישע אײַנוואַנדערער פֿון דער וועלט. אין די גאָר לעצטע יאָרן גיט זיך דער אַנטייל פֿון דעם אַמעריקאַנער קאַנטינענט ווידער אַ הייב, אָבער ער דערגרייכט שוין ניט די מדרגה פֿון פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דעם אויבנאָן צווישן די אײַנוואַנדערונג־לענדער פֿאַרנעמען די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָבער נאָר ביזן יאָר 1925. פֿון דעמאָלט אָן פֿאַלט די וואָג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דער יידישער אײַנוואַנדערונג און דער אַנטייל פֿון ארץ־ישׂראל נעמט שטײַגן. פֿאַר די יאָרן פֿון 1926 ביז 1942 האָבן אײַנגעוואַנדערט יידן:

אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן	220,757
קיין ארץ־ישׂראל	268,191

די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן אין די דאָזיקע 17 פֿאַטאָלע יאָרן אין לעבן פֿונעם אייראָפּעיִשן יידנטום געמומען נאָר 27.1 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יידישער וואַנדערונג און ארץ־ישׂראל האָט צוגענומען 33 פּראָצענט.

וויכטיק איז די רובריק אַלע אײַבערקע לענדער, וועלכע איז כולל אין זיך צענדלינגער לענדער פֿון דער גאָרער וועלט, ווּהין יידן זײַנען פֿאַרשלעפּט דערט געוואָרן אין די לעצטע יאָרן, און אויך די רובריק אײַבערקע לענדער פֿון אַמעריקע, וועלכע שליסט אײַן אין זיך 16 לענדער פֿון צענטראַל־ און דרום־אַמעריקע, וווּ יידן זײַנען אויך צעזייט אין קליינע גרופּקעס. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה נעמען צו די דאָזיקע צוויי רובריקעס ניט מער פֿון 1% פֿון דער גאַנצער צאָל יידישע עמיגראַנטן. אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען שוין די יידישע וואַנדערער געצוווּנגען צו זוכן מקום־מיקלטס ניט נאָר אין די לענדער מיט געדיכטע יידישע יישובֿים, נאָר אויך אין גאַנץ נײַע מקומות, און די צענדלינגער לענדער פֿון יידישער צעוואָרפֿנקייט נעמען שוין צו יעמאָלט העכער 11 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יידישער וואַנדערונג. אין דער קריזיסצײַט פֿון די דרײַסיקער יאָרן וועלכע די טענדענץ צו צעשפּרייטונג נאָך אַן אַ שיעור גרעסער. פֿון 1931 ביז 1935 וועלן צעזייט איבער פֿיל לענדער 14.7% פֿון אַלע יידישע וואַנדערער, און פֿון 1936 ביז 1939 שוין 27.8% פֿון אַלע יידישע וואַנדערער. די מלחמה־יאָרן האָבן דעם דאָזיקן פּראָצעס אָפּגעשטעלט.

---

[2] ס׳האָבן אײַנגעוואַנדערט פֿון 1915 ביז 1920 אין כלל אין אַלע אַמעריקאַנער לענדער 98,403 נפֿשות, אָבער אינעם לעצטן סך־הכל פֿון דער אײַנוואַנדערונג אין דעם דאָזיקן צײַטאָפּשניט האָבן מיר נאָר 89,310, ווײַל אין ארץ־ישׂראל איז געווען ניט קיין אײַנוואַנדערונג, נאָר אַן אויסוואַנדערונג. ווען מען נעמט די רעלאַציע צווישן די דאָזיקע צוויי צאָלן, באַקומט זיך, אַז דער אַמעריקאַנער קאַנטינענט האָט אין די דאָזיקע 6 יאָר געדעקט 111 פּראָצענט פֿון דער יידישער אײַנוואַנדערונג אין דער גאַנצער וועלט.

כדי גרינגער זיך צו אָריענטירן אין דער דאָזיקער ביז גאָר וויכטיקער פֿראָגע צעטיילן מיר די גאַנצע יידישע וואַנדערונג אין פֿיר גרויסע גרופּעס:

א. די אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן — די גרעסטע כמות־דיקע קאַנצענטראַציע פֿון די יידישע וואַנדערער און אין רעזולטאַט די גרעסטע כמותדיקע אַנזאַמלונג פֿון יידן אין איין מלוכה בכלל;

ב. דער ארץ־ישׂראלדיקער שטראָם, לכתחילה אָ שמאָל ריטשקעלע פֿון גרויסן ים וואַנדערער, אָן אימיגראַציע וואָס האָט זיך געשטעלט באַשטימטע נאַציאָנאַלע אידעאַלן און איז די לעצטע יאָרן פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אויך אין אָ כמותדיק וויכטיקן שטראָם;

ג. די קליינע צענטערס אַרגענטינע און קאַנאַדע, וועלכע האָבן ניט די קוואַנטיטאַטיווע וואָג פֿונעם צפֿון־אַמעריקאַנער צענטער און ניט די איכות־וואָג פֿונעם ארץ־ישׂראלדיקן צענטער, שטעלן אָבער נאָך אַלץ פֿאָר מיט זיך אין נאַציאָנאַלן זינען אָ געוואָג גרויסע אַנזאַמלונג יידן אויף איין אָרט צו שטעלן אָן ערנצטן וויכטיקן וידערשטאַנד דער אַסימילאַציע;

ד. די שפּליטערס מיט וויניקער פֿון 100 און דאָס רובֿ מיט וויניקער פֿון 50 טויזנט יידן אין אָ לאַנד, וווּ יידן קענען אַזוי גרינג בטל בששים ווערן. אין דער דאָזיקער לעצטער גרופּע נעמען מיר שוין אַרײַן ניט נאָר די צוויי רובריקעס אַנדערע לענדער פֿון אַמעריקע און אַלע איבעריקע לענדער, נאָר אויך בראַזיל, אורוגווי און דרום־אַפֿריקע.

די טאַבעלע 1 גיט אונדז די זעלביקע צײַטאַפּשניטן נאָר מער צוזאַמענגע־פֿרעסט, כדי דאָס בילד פֿון דער טענדענץ פֿון די יידישע וואַנדערונגען אין פֿאַר־שיידענע פּעריאָדן זאָל אַרויסטרעטן בולטער. פֿון די 9 צײַטאַפּשניטן פֿון דער טאַבעלע 1א מאַכן מיר דרײַ גרעסערע פּעריאָדן: 1. דער 19טער יאָרהונדערט, וועלכער איז פֿאַראייניקטע שטאַטן זײַנען געווען אָ לאַנגע צײַט כמעט דער איינציקער צוזיצ־ענדיקער צענטער; 2. דאָס ערשטע פֿערטל פֿון 20סטן יאָרהונדערט, וועלכן די יידי־שע וואַנדערונג האָט פֿרײַוויליק אָנגעטאָפּט אין דער וועלט נײַע לענדער פֿאַר מעגלעכע יידישע כמותדיקע צענטערס פֿאַראַלעל מיטן צפֿון־אַמעריקאַנישן; 3. דער פּעריאָד פֿון די קוואָטעס און סעלעקציעס, וועלכן די יידישע וואַנדערונג איז געווען געצוווּנגען זיך צעוואַרפֿן איבער דער גאַרער וועלט, אַבי זיך אַרויס־רײַסן פֿון אייראָפּע.

מיר האָבן געזומען קלעלעכדיקע צאָלן, כדי צו מאַכן די טאַבעלע איבערבליק־לעכער. די אינטערעסאַנטסטע צאָל איז די וואָס גיט די אַנטוויקלונג פֿון אַנטייל פֿון ארץ־ישׂראל אין דער יידישער אינוואַנדערונג. פֿון ניט פֿיל מער ווי 3% האָט דער חלק פֿון ארץ־ישׂראל אין משך פֿון 86 יאָר (פֿון 1840 ביז 1925) זיך געהויבן ביז גאַנצע 33 פּראָצענט. ניט וויניקער וויכטיק איז אָבער די לעצטע רובריק, וואָס זי גיט אונדז די מדרגה צעזיטקייט פֿון יידישע וואַנדערער: אין משך פֿון די ערשטע 86 יאָר פֿון דער באַטראַכטער תקופֿה איז זי געשטיגן פֿון 3.6% ביז העכער 28 פּראָצענט. העכער אָ פֿערטל פֿון אַלע יידישע וואַנדערער

אין די לעצטע 17 יאָר זײַנען געווארן צעוואַרפֿן איבער צענדלינגער לענדער צו עטלעכע צענדלינג טויזנט אין אַ לאַנד, און גאָר אָפֿט צו עטלעכע טויזנט אָדער גאָר צו עטלעכע הונדערט אין אַ לאַנד. געוואָקסן איז דער אַנטייל פֿון ארץ־ישׂראל אין דער יידישער אײַנוואַנדערונג און ס׳איז געשטיגן דער פּראָצענט יידן־וואַנדערער וואָס האָבן געמוזט זוכן שפּאָלטן און שפּאַרונגעס אין די פֿאַר־וואַרפֿנסטע ווינקעלעך פֿון דער וועלט, וויבל די אַלטע קולטורעלע אײַנוואַנדע־רונג־לענדער מיט געדיכטע יידישע מאַסן האָבן זייערע טויערן כּמעט ווי פֿאַר־שפּאַרט פֿאַר נײַע אײַנוואַנדערער. די פֿאַראיניקטע שטאַטן, וואָס אין דער ערש־טער תקופֿה, אין גאַנצן 19טן יאָרהונדערט, האָבן זיי צוגענומען קרוב 90 פּראָ־צענט פֿון אַלע יידישע וואַנדערער, האָבן אין לעצטן צײַטאָפּשניט שוין צוגע־נומען נאָר בערך אַ פֿערטל. דערבײַ האָט זיך עס אין לעצטן צײַטאָפּשניט גע־האַנדלט וועגן אַ סך קלענערע אַבסאָלוטע צאָלן.

טאַבעלע 2: יערלעכער דורכשניט פֿון וואַנדערונג אין פֿאַרשיידענע צײַטאָפּשניטן

יאָרן	דורכשניט־וואַנדערונג א יאָר
1840־1880	5,393
1881־1900	38,225
1901־1914	114,460
1915־1920	14,885
1921־1925	85,386
1926־1930	54,581
1931־1935	47,650
1936־1939	67,400
1940־1942	43,985
1840־1942	38,029

טאַבעלע 2 גיט אונדז די יאָריקע דורכשניטן פֿאַר פֿאַרשיידענע צײַט־אָפּשניטן. אין די ערשטע 41 יאָר באַטרעפֿט די יידישע וואַנדערונג ניט פֿיל מער פֿון 5,000 נפֿשות אַ יאָר. ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה וואָקסט זי אַריבער 100 טויזנט אַ יאָר, און מען קאָן אַננעמען, אַז זי האָט נאָך אָפֿילו דעמאָלט ניט דערגרייכט איר פֿולן אימפּעט און וואָלט בײַ נאָרמאַלע באַדינגונגען געווען ווײַ־טער געשטיגן. אָבער די מלחמה האָט דעם דאָזיקן פּראָצעס פֿון יידישער וואַנ־דערונג איבערגעהאַקט. נאָך דער מלחמה זײַנען געקומען די קוואָטעס און האָבן אויפֿגעשטעלט הויכע צוימען, וואָס אָפֿילו די יידישע וואַנדערער האָבן זיי ניט געקאָנט תמיד אַריבערשפּרינגען. די יאָריקע וואַנדערונג באַטרעפֿט שוין אין די יאָרן פֿון 1931 — 1935 נאָר אַזעלכע 40 פּראָצענט פֿון דער וואַנדערונג פֿון פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אין די לעצטע מלחמה־יאָרן, ווען די נויט אין אײַנוואַנדערונג־לענדער איז אַזוי גוואַלדיק אויסגעוואַקסן, איז זי אָפֿילו געווארן נאָך קלענער.

פֿאַר די צוויי הויפּטלענדער פֿון יידישער אײַנוואַנדערונג — די פֿאַראײַ־ניקטע שטאַטן און ארץ־ישׂראל — פֿאַרמאָגן מיר געניוערע ידיעות וועגן דער

דיאַגראַם 1: באַזירט אויף טאַבעלע 2

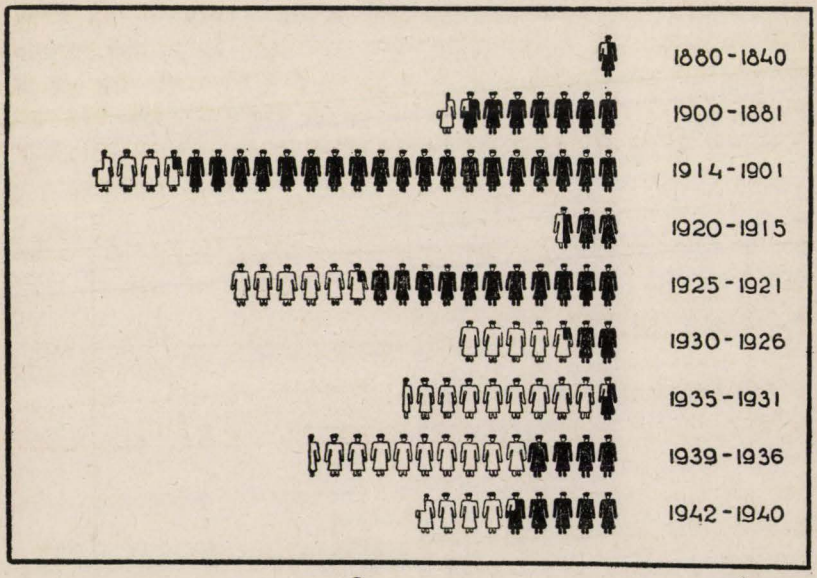

יידישער אינוואַנדערונג, און ס׳איז כּדאי זיך אויף זיי אָפּצושטעלן א ביסל מער באַריכות.

טאַבעלע 3: יערלעכער דורכשניט פֿון יידישער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 1942—1840

יערלעכער דורכשניט	יאָרן
4,878	1880-1840
33,750	1900-1881
96,171	1914-1901
12,740	1920-1915
56,056	1925-1921
11,000	1930-1926
3,597	1935-1931
19,955	1939-1936
23,651	1942-1940
27,203	1942-1840

טאַבעלע 3 גיט אונדז די יאַריקע דורכשניט־אינוואַנדערונג פֿון יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין פֿאַרשיידענע צייטאַפּשניטן. פֿון קוים קנאַפּע 5 טויזנט אין ערשטן צייטאַפּשניט שטיגט דער יאַריקער דורכשניט כּמעט ביז 100 טויזנט ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָך דעם נעמט ער פֿאַלן, דער־גייענדיק אין די קריזיסיאַרן צו אַזעלכע דרייַ טויזנט אינוואַנדערער יערלעך.

אין די גאָר לעצטע יאָרן איז די אינוואַנדערונג אין די שטאַטן געשטיגן, אָבער אַפֿילו אין די לעצטע דרײַ יאָר, וועו מען האָט טאַקע אַרײַנגעלאָזט אַ באַטיטיקע צאָל יידישע וואַנדערער אויס רחמנות, האָט זי ניט דערגרייכט אַפֿילו צו אַ פּערטל פֿונעם יערלעכן דורכשניט פֿון ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה. פֿאַר דעם גאַנצן געגנומענעם פּעריאָד פֿון 103 יאָר האָט די יערלעכע דורכשניט־אינוואַנדערונג אין די שטאַטן באַטראַפֿן א ביסל מער פֿון 27 טויזנט נפֿשות.

דיאַגראַם II: באַוירט אויף טאַבעלע 3

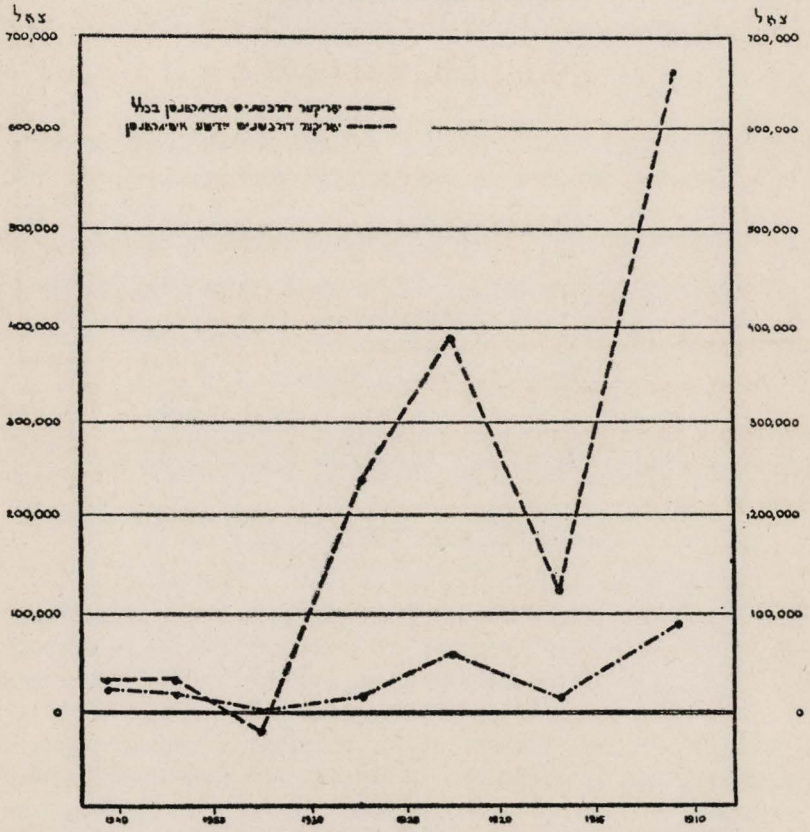

טאַבעלע 4 גיט אונדז די פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון דער יידישער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿאַר פֿאַרשיידענע צייטאָפּשניטן. ס׳באַקומט זיך, אַז אין די איינע 15 יאָר פֿון ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אינגעוואַנדערט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן כמעט אַזוי פֿיל יידן וויפֿל אין אַלע איבעריקע 88 יאָר. אין די 15 יאָר פֿון אַנהייב 20סטן יאָרהונדערט האָבן אינגעוואַנדערט 48 פּראָצענט פֿון אַלע יידישע אינוואַנדערער. נעמט מען

טאַבעלע 4: פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון דער יידישער אימיגראַנטן־דערנעמונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן לויט צייטאָפּשניטן

צייט־אָפּשניטן	% פֿון דער גאַנצער אימיגראַנטן־דערנעמונג
1840–1880	7.1
1881–1900	24.1
1901–1914	48.0
1915–1920	2.7
1921–1925	10.0
1926–1930	2.0
1931–1935	0.6
1936–1939	2.9
1940–1942	2.6
1840–1942	100.0

די 34 יאָר פֿון די צאָרישע פּאָגראָמען פֿון 1881 ביז 1914 באַקומט מען, אַז אין דער דאָזיקער עפּאָכע האָבן אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן הע־כער 72 פּראָצענט פֿון אַלע יידישע אימיגראַנטן־דערער, דאָס הייסט צוויי און אַ האַלב מאָל מער ווי אין די איבעריקע 68 יאָר.

טאַבעלע 5: אַנטייל פֿון יידן אין דער ברוטאָ־אימיגראַנטן־דערנעמונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 1908—1942

יאָרן	די גאַנצע אימיגראַנטן־דערנעמונג	יידן אַבסאָלוט	%
1908–1914	6,709,447	656,397	9.78
1915–1920	1,602,680	79,921	4.99
1921–1925	2,638,913	282,560	10.68
1926–1930	1,468,296	57,394	3.91
1931–1935	220,209	19,790	8.99
1936–1939	237,466	80,790	34.08
1940–1942	151,513	71,400	47.13
1908–1942	13,028,524	1,248,252	9.58

טאַבעלע 5 גיט אונדז דעם אַנטייל פֿון יידן אין דער ברוטאָ־אימיגראַנטן־דער־נונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון 1908 ביז 1942. פֿאַר די דאָזיקע יאָרן, פֿאַר וועלכע ס׳זיצען פֿאַרפֿאַנטלעכט געווארן צאָלן וועגן דער צוריקוואַנדערונג פֿון פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַלע גרופּעס, קענען מיר פֿעסטשטעלן דעם אַנטייל פֿון יידן אין דער נעטאָ־אימיגראַנטן־דערנעמונג, און מיר טוען דאָס טאָקע אין דער נאָענטס־טער טאַבעלע. אָבער כדי דער זיצען פֿון אָט דער טאַבעלע זאָל אונדז זיין קלאָרער, מוזן מיר פֿריִער זיך אָפּשטעלן אויפֿן אַנטייל פֿון יידן אין דער ברוטאָ־אימי־וואַנדערונג. פֿון העכער 13 מיליאָן אימיגראַנטן־דערער אין די שטאַטן פֿאַר די גע־נומענע 35 יאָר זיצען געווען יידן קרוב צו אַ מיליאָן מיט אַ פֿערטל, כּמעט אַ צענטל. די אימיגראַנטן־דערנעמונג פֿון אירלאַנד אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן מאַכט אויס בערעך 90 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער אימיגראַנטן־דערנעמונג. די יידישע אימיגראַנ־דערנעמונג פֿון אירלאַנד מאַכט אויס בערעך מער מיט אַ פּאָר פּראָצענט. עלכ־פּנים קאָן מען רויִק אַננעמען, אַז די יידישע אימיגראַנטן־דערער פֿון אירלאַנד באַטרעפֿן

בערך אַ צענטל פון אַלע אייראָפּעישע אינוואַנדערער; דאָס איז 5 מאָל מער איידער דער פּראָצענט, וואָס יידן מאַכן אויס לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אין אייראָפּע. אַנדערש געזאָגט: אייראָפּעישע יידן האָבן זיך באַטייליקט אין דער ברוטאָ־אויסוואַנדערונג 5 מאָל אינטענסיווער איידער די גאַנצע איבעריקע באַפֿעלקערונג פון אייראָפּע.

אין פֿאַרשיידענע צייטאָפּשניטן איז דער אַנטייל פון יידן אין דער ברוטאָ־אינוואַנדערונג זייער פֿאַרשיידן. ער וואַקלט זיך צווישן דעם מינימום פון 4 פּראָצענט אין די יאָרן צווישן 1926 און 1930 און דעם מאַקסימום אין די יאָרן צווישן 1940 און 1942. ער איז דערגאַנגען אין די ערשטע דרײַ יאָר פון דער צוויי־טער מלחמה כמעט צו אַ העלפֿט פון דער גאַנצער ברוטאָ־אינוואַנדערונג אין די שטאַטן.

טאַבעלע 6: אַנטייל פון יידן אין דער נעטאָ־אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 1908—1942

יאָרן	די גאַנצע אינוואַנדערונג	יידן	
		אַבסאָלוט	%
1908־1914	4,645,590	609,559	13.12
1915־1920	696,142	76,450	10.98
1921־1925	1,941,516	280,283	14.42
1926־1930	1,120,617	54,998	4.91
1931־1935	−103,654	17,986	
1936־1939	123,052	79,819	65.04
1940־1942	105,375	70,954	67.62
1908־1942	8,528,638	1,190,049	14.00

אָבער דאָס ריכטיקע ביל֫ד פון יידישן אַנטייל אין דער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן באַקומען מיר ערשט פון טאַבעלע 6, וואָס זי גיט אונדז דעם נעטאָ־אַנטייל פון יידן אין דער אינוואַנדערונג. דער נעטאָ־אַנטייל באַטרעפֿט שוין גאַנצע 14 פּראָצענט. די יידישע אויסוואַנדערונג פון אייראָפּע איז הייסט עס אין דער אמתן געווען זיבן מאָל אינטענסיווער אייידער די אויס־וואַנדערונג בײַ דער איבעריקער באַפֿעלקערונג פון דעם דאָזיקן קאָנטינענט. אין די לעצטע 12 יאָר פון דער באַטראַכטער תקופֿה, פון אַנהייב קריזיס ביז 1942, האָט די יידישע אינוואַנדערונג כמעט אויסגעפֿילט די גאַנצע אינוואַנדערונג און נאָך מיט א מותר. פֿאַר די דאָזיקע 12 יאָר איז אין די שטאַטן געווען דער ריינער צוקום פון אינוואַנדערונג וויניקער פון 123 טויזנט, בעת יידן האָבן גע־בראַכט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿאַר די זעלבע יאָרן העכער 168 טויזנט אינוואַנדערער. אין דער ווירקלעכקייט וועט זיך דעריבער באַקומען, אַז די צו־ריקוואַנדערונג פון ניט־יידן פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז געווען גרעסער פון זייער אינוואַנדערונג. אין די קריזיסיאָרן 1931—1935 האָבן ניט־יידן אויסגעוואַנדערט מיט העכער 103 טויזנט מער ווי אינגעוואַנדערט, אָבער יידן האָבן אָפֿילו אין די דאָזיקע יאָרן געהאַלטן פֿאַר בעסער ניט נאָר צו בלײַבן אין אַמעריקע, נאָר פֿאַרלאָזן די אַלטע אייראָפּעישע היים און קומען אין דער הונ־

געדנדיקער אמעריקע זוכן אַ שטיקל ברויט. אין די לעצטע 7 יאָר פֿון דער תקופֿה, אַרײַנגערעכנט די דרײַ מלחמה־יאָרן, האָבן ייִדן אויסגעמאַכט אַרום צוויי דריטל פֿון אַלע אײַנוואַנדערער. די דאָזיקע הויכע רעלאַטיוו צאָלן דאַרפֿן אָבער ניט שאַפֿן קיין פֿאַלשע פֿאָרשטעלונג, אַז די לעצטע יאָרן זײַנען אַרײַנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן גרויסע מאַסן ייִדן. די אָבסאָלוטע צאָלן זײַנען געווען מער ווי באַשיידענע: נעמט מען די לעצטע 12 יאָר צוזאַמען, וועלן מיר באַקומען אַ יאָריקן דורכשניט פֿון אַזעלכע 14 טויזנט נפֿשות. און ווען מען נעמט אַפֿילו די גאָר לעצטע דרײַ פֿאַטאַלע מלחמה־יאָרן, ווען דאָס גאַנצע אייראָפּעיִשע ייִדנטום האָט זיך ממש געבאַדן אין אייגענעם בלוט און מיליאָנען ייִדן זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן זײַנען קוים אַרײַנגעקומען העכער 105 טויזנט ייִדן, אַרום 35 טויזנט אַ יאָר.

טאַבעלע 7: ייִדישע צוריקוואַנדערונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 1908—1942

יאָרן	די צוריקוואַנדערונג	
	אבסאָלום	% פֿון דער ייִדישער אי־מיגראַנטן־באַפֿעלקערונג
1914-1908	46,838	7.13
1920-1915	5,471	4.34
1925-1921	2,277	0.80
1930-1926	2,396	4.14
1935-1931	1,804	9.11
1939-1936	971	1.20
1942-1940	446	0.62
1942-1908	58,203	4.66

טאַבעלע 7 גיט אונדז די דאַטעס פֿון דער ייִדישער צוריקוואַנדערונג פֿאַר 34 יאָר זינט 1908. פֿאַרן גאַנצן פֿעריאָד האָט די ייִדישע צוריקוואַנדערונג באַטראַפֿן ווייניקער פֿון 5 פּראָצענט. אָבער אין די דרײַ יאָר פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי געפֿאַלן ביז ניט קיין סך מער פֿון אַ האַלבן פּראָצענט. אין די יאָרן פֿון 1936 ביז 1939 האָט דער פּראָצענט צוריקוואַנדערער בײַ ייִדן ניט אויסגעמאַכט פֿיל מער פֿון איין פּראָצענט. כאַראַקטעריסטיש איז דער פּראָצענט ייִדישע צוריקוואַנדערער באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישער פֿאַרגלײַך פֿון דער צוריקוואַנדערונג פֿאַר די יאָרן פֿון 1919 ביז 1925 (אַרײַנגערעכנט) בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער פֿון פוילן: פֿאַליאָקן האָבן געגעבן 156.9 פּראָצענט צוריקוואַנדערער; אוקראַיִנער — 28.9 און ייִדן — 0.9[3]

טאַבעלע 8 און 9 גיבן אונדז די יערלעכע דורכשניט־אײַנוואַנדערונג קיין ארץ־ישׂראל פֿאַר די פֿאַרשיידענע צײַטאָפּשניטן: פֿון 250 אַ יאָר אין די ערשטע 41

[3] זע וועגן דעם אויספֿירלעכער:
Jacob Lestchinsky, "National Groups in Polish Emigration", *Jewish Social Studies*, vol. V, No. 2.

טאַבעלע 8: יערלעכער דורכשניט פֿון יידישער אימיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל, 1840—1942

יאָרן	יערלעכער דורכשניט
1840־1880	250
1881־1900	1,250
1901־1914	2,143
1915־1920	2,500
1921־1925	12,153
1926־1930	2,035
1931־1935	29,500
1936־1939	18,878
1940־1942	11,666
1840־1942	8,679

טאַבעלע 9: פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון דער יידישער אימיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל לויט צייטאָפּשניטן

יאָרן	% פֿון דער גאַנצער אימיגראַציע
1840־1880	2.6
1881־1900	6.6
1901־1914	7.9
1915־1920	-4.0
1921־1925	15.9
1926־1930	2.7
1931־1935	38.9
1936־1939	20.1
1940־1942	9.3
1840־1942	100.

יאָר (1840 — 1880) איז זי פֿאַמעלעך געשטיגן ביז העכער טויזנט אַ יאָר אין צווייטן צייטאָפּשניט און ביז העכער צוויי טויזנט אַ יאָר. דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ מאַסן־כאַראַקטער נעמט אָן די אימיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל ערשט נאָך דער וועלט־מלחמה, און באַזונדער אין די קאַטאַסטראָפֿאַלע יאָרן 1931 — 1942. אין די ערשטע פֿינף יאָר, פֿון 1931 ביז 1935, האָט די יאַריקע יידישע אימיגראַציע דערגרייכט אַ צאָל פֿון כּמעט 30 טויזנט, כּמעט צען מאָל העכער ווי די אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אין 1938 האָבן זיך אָנגעהויבן די אַראַבישע אָנפֿאַלן אויף יידן און די אימיגראַציע איז געשטערט

דיאַגראַם III: באַזירט אויף טאַבעלע 8

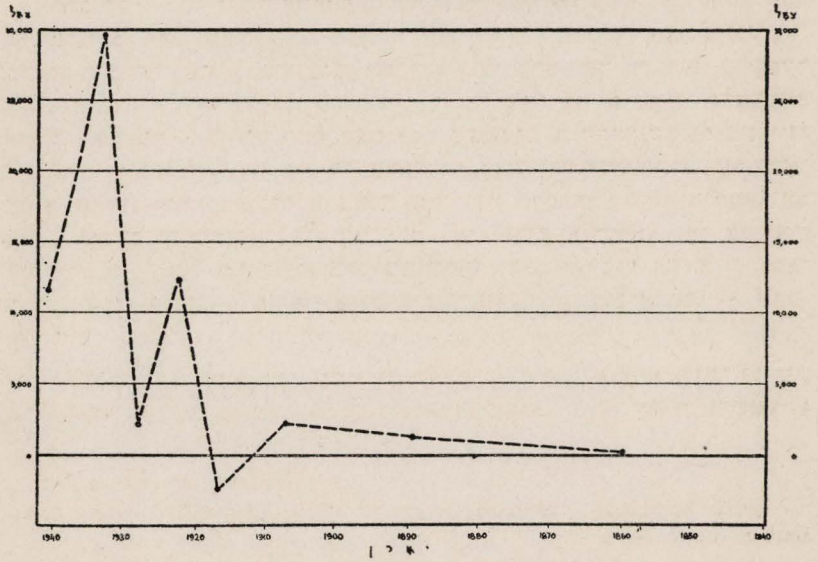

געוואָרן און האָט שוין באַטראָפֿן נאָר קרובֿ צו 19 טויזנט אַ יאָר. אין די דרײַ יאָר פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די אײַנוואַנדערונג באַטראָפֿן שוין נאָר אַריבער 11 טויזנט אַ יאָר. מען דאַרף אָבער ניט פֿאַרגעסן, אַז די אײַנוואַנדערונג קיין ארץ־ישׂראל איז שטאַרק באַגרענעצט פֿון דער ענגלישער אַדמיניסטראַציע, און אויב זי האָט פֿאַרט דערגרייכט לפּי־ערך אַזעלכע הויכע ציפֿער, איז דאָס אין גאָר אַ גרויסער מאָס אַ דאַנק דעם דראַנג קיין ארץ־ישׂראל, וואָס איז געקומען צום קלאָרן אויסדרוק אין דער אומלעגאַלער אײַנוואַנדערונג פֿון צענדליגער טויזנטער יידן.

תיקון־טעות

אינעם טעקסט פֿון דאָזיקן אַרטיקל:

ז׳ 48, דריטע שורה פֿון אויבן, אַנשטאָט באַזירט אויף טאַבעלע 2, דאַרף זײַן באַזירט אויף טאַבעלע 2 און 3.

ז׳ 49, זיבעטע שורה פֿון אויבן, אַנשטאָט באַזירט אויף טאַבעלע 3, דאַרף זײַן באַזירט אויף טאַבעלע 5.

שאול אשער און די טעאריע וועגן יידנטום ווי א רעליגיע[1]

פון מאקס ווינער

1

קיינער ווייס נאך ניט, צי נאכן איצטיקן חורבן פון דעם יידישן קיבוץ אין דײַטשלאנד וועט דאָרטן אויפשטיין א יידישער קיבוץ פון דאס נײַ. אבער עס איז שווער זיך משער צו זײַן אז די אידעע פון אסימילאציע וואס האט במשך פון די לעצטע זעקס דורות געוועלטיקט איבער דעם דײַטשישן יידנטום וועט ווידער זיך צוריקקערן אין אט דעם לאנד. עס זײַנען אין אלע צײַטן געווען יידן וואס האבן געזוכט די ישועה אין דעם, אז מען זאל אויפגעבן דעם אייגענעם לעבנסטיל און איבערנעמען די חוקות הגויים. און דערבײַ דאַרף מיר גאָרניט האבן אין זינען בלויז פרײַוויליקע משומדים וואס זײַנען אַריבער צום קריסטלעכן קלויסטער אדער צום איסלאם, — נאָר אויך די, וואס בײַ זיי איז דער וויל צו לעבן וויי יידן פאַרשלאפט געוואָרן, כאטש זיי זײַנען ניט אַוועק זוכן א מקום־מיקלט פאַר זיך אין דער פרעמד. ניט אלע פון די פרײַער־דיקע דורות זײַנען געווען צדיקים, אדער קדושים, אדער סתם הייסע יידן.

די צאל אינדיפערענטע יידן איז געווען באזונדער גרויס צווישן די ספרדים, די גולי שפאניע און פאָרטוגאל וואס האבן זיך באזעצט אין די האנדלס־צענטערס פון איראפעיזשן צפון און דאָרטן געוואָרן גרויסע סוחרים. צווישן זיי זײַנען אויפגעקומען די ערשטע „מאדערנע מענטשן", א ליבעראלע בורזשואזיע, וואס עקאנאמישע אינטערעסן זײַנען בײַ איר געשטאַנען אין פאַר־דערגרונט. אבער דאָרטן האט נאך ניט געקאנט געמאלט זײַן קיין טעאריע וועגן אסימילאציע מיט דער ארומיקער וועלט. אז מען קען זײַן נאך דעם גלויבן נאך א יִיד, אבער נאציאנאל אדער קולטורעל א האלענדער, צי א האמ־בורגער, צי אן ענגלענדער — אזוינס האט קיינער ניט ארויסגעבראכט. מען האט זיך געקאנט לעבן אויך אן פילאסאפיע, און דערבײַ אפילו גוט און אנגע־נעם לעבן, אבי מען האט זיך ארויסגעראטעוועט פון דער פאנאטישער אט־מאספער פון א לאנד וואס איז געווען פאַרקנעכט פון דער אינקוויזיציע און מען האט זיך פאַרפלאנצט אין אזא לאנד ווי האלאנד מיט איר לפּי־ערכדיקער טאלעראנץ.

---

[1] די גאנצע פראבלעם פון יידנטום ווי א רעליגיע און ווי א נאציאנאליטעט האב איך באטראכט אין מײַן בוך:
Jüdische Religion im Zeitalter der Emanzipation, Berlin, 1933, 278 (4) pp.
איך גרייט אויך א ווערק יידנטום און אויפקלערונג.

אזוי ווי א סך אנדערע טעאריעס, איז אויך די טעאריע פון אסימי־
לאציע אויפגעקומען און זיך צעוואקסן אין דײַטשלאנד. דארטן האט זיך פאר־
וואס די אידעע, אז יידנטום איז א רעליגיעזע סיסטעם, א „קאנפעסיאן",
אזוי ווי די קאטוילישע אדער די פראטעסטאנטישע. פונקט אזוי ווי עס זײַנען
פארן דײַטשן פון קאטוילישן אדער עוואנגעלישן גלויבן, אזוי קענען אויך
און דארפן אויך זײַן דײַטשן פון משה רבינוס גלויבן וואס זיי שיידן זיך אונטער
פון זייערע אנדערשגלייביקע „פאלקס־גענאסן" — די דײַטשישע „פאלקס־
גענאסן" — סך־הכל מיטן גלויבן. איינער א נאך איצט לעבנדיקער חשובער
פארשטייער פון אט דעם קוק האט דעריבער געהאט א טבע צו רעדן ניט פון
דײַטשישע יידן, נאר פון יידישע דײַטשן. וועז די נאצים זײַנען געווארן די
בעלי־בתים, האבן זיי אפגעצאלט פאר אט דער „חוצפה" מיט דעם וואס זיי
האבן פארווערט אפילו דעם אויסדרוק דײַטשישע יידן, עס האט געמעגט
הייסן בלויז: יידן אין דײַטשלאנד.

מיר קלײַבן זיך דא איבערצוגעבן עפעס פון דער געשיכטע, ווי אזוי עס
האט זיך אנגעהויבן אט דער פראצעס וואס איז כאראקטעריסטיש פאר דער
אסימילאציע אין דײַטשלאנד. וועז מען הייבט אן צו קלערן וועגן אט די
ענינים, קומט ארויף אויפן זינען, ווי אזוי אריסטאטעלעס האט זיך אויסגע־
מאלט די שיכות צווישן וועלט און גאט, און באזונדער צווישן מענטש און
גאט. דער גריכישער פילאסאף האט געלערנט, אז דער אבסאלוט שלימות־
דיקער גאט נייטיקט זיך אין קיין זאך ניט מחוץ דעם זיך. ניט ער האט די
וועלט באשאפן, ניט אים גייט אן צו באגלייקן די באשעפענישן אויף דער וועלט.
א גליקלעכער אין זײַן שלימות, דענקט דער אבסאלוטער גאט נאר זיך. ער
האט קיין זאך ניט ליב און קיין זאך ניט פיינט, און אים ארט קיין זאך ניט,
פארזונקען אין דעם תענוג פון אייגענער אומענדלעכער שיינקייט. די וועלט
אבער, און ראשית כל דער דענקענדיקער גייסט, ווערט צעלעכצט פון בענ־
קענישן נאך דעם שלימותדיקן און דערבײַ אזוי קאלטן גאט. דורכגענומען מיט
בענקשאפט, שטרעבט די וועלט צו גאט, און ער ווערט דער ציל און דער
פרינציפ פון אלץ וואס לעבט. יעדער באוועגונג, יעדער דענקען איז געווענדט
צו אים, צום גאט וואס קען אפילו קיין שמייכל ניט טאן איבער אט דער
איינזײַטיקער, גליקלעך־אומגליקלעכער לײַבשאפט. נו, צי איז דען דער גאט
פון אריסטאטעלעסן ניט געגליכן צום דײַטשלאנד, וואס דער אסימילירטער
יידישער האט זי אזוי טיף און אזוי בענקענדיק ליב געהאט? דער מין יידישער איז
געווען גרייט אלץ מקריב צו זײַן פארן פארגעטערטן לאנד, אלץ וואס ער
האט געהאט אייגנס. אבער אומזיסט האט ער געוואלט זיך דערשלאגן צו ליב־
שאפט מצד זײַן לאנד, אומזיסט. דאס געטלעכע דײַטשלאנד, וואס דאס גאנצע
טראכטן און פילן פון דעם מין יידישן איז געווען פול מיט איר, איז געבליבן
קאלט ווי א גזלן. דײַטשלאנד האט אים אפילו נישט באערט מיט א געפיל
פון שינאה. וועז עס איז געקומען דער לעצטער אקט פון דער שפיל און די
נאצישע מערדער־באנדע האט געגנומען אויסראטן יידן, איז דאס גרעסטע רוב

דיטשטן פֿאַרבליבן אין גאַנצן גלייכגילטיק. ניט קיין אויפֿגעהעצטע מאַסן־באַוועגונג האָט זיך געוועגדט קעגן יידן — עס איז געווען בלויז קאַלטע גלייכ־גילטיקייט, אין גאַנצן אַן שום געפֿיל. די דיטשישע מענטשן פֿון גייסט האָבן דעם ענין אויפֿגענומען אַזוי ווי געטע. ער האָט גרייַעך געהייסן, אַז דאָס מוזיקאַלישע וווּנדערקינד פֿעליקס מענדלסאָן זאָל פֿאַר אים פֿארשפילן, אָבער ער איז זיך געבליבן בייַ דעם זינניקן: מיר האָבן גאָרניט שותפֿותדיקס מיט יידן און ווילן זיך ניט טרעפֿן מיט זיי ניט אין גוטן, ניט אין בייזן. קיין שום יידישער קיבוץ האָט ניט דורכגעלעבט די טראַגעדיע פֿון דעם דיטשישן יידּ, ווייל קיין שום יידישער קיבוץ האָט ניט געוואָלט אַזוי בולט־באַוווסט, אַזוי ערליך, אַזוי בכלל־נפֿשם זיך צונויפֿהעפֿטן מיטן אָרום — און איז דערבייַ אַזוי מאוימדיק דורכגעפֿאַלן.

אָבער לאָמיר זיין געראַטן. אַלע אייראָפּעישע פֿעלקער האָבן בייַם איבער־גיין פֿון דער מיטל־עלטערישער געבונדנקייט צו דעם מאָדערנעם אינדיווי־דואַליזם מפֿקיר געווען אַ סך פֿון זייערע רעליגיעזע און נאַציאָנאַל־קולטורעלע טראַדיציעס און באַוונדערקייטן. זיי האָבן זיך דערנעענטערט איינס צום אַנדערן אין זייער לעבנסוועג, זייערע השׂגות, זייערע פֿירונגען און אידעאַלן. מיר קענען זאָגן, אַז זיי האָבן זיך היפּש אָסימילירט צווישן אַנאַנד. און דאָס איז אַזוי, וואָס עס זאָל ניט טענהן דער עקסטרעמער נאַציאָנאַליזם און וויפֿל מלחמות די פֿעלקער זאָלן ניט פֿירן צווישן זיך. עס האָט זיך נאָך עד־היום ניט אָפּ־געשטעלט אָט די אַנטוויקלונג, וואָס זי האָט זיך אַנגעהויבן מיטן הומאַניזם און רענעסאַנס אין 15טן און 16טן י״ה און איז דערגאַנגען צום הויכפונקט בעת דער אויפֿקלערונג פֿון 17טן און 18טן י״ה. ווי אַ רעאַקציע, ווי אַ פּראָ־טעסט קעגן אָט דער באַוועגונג קען מען באַטראַכטן דעם מאָדערנעם נאַציאָ־נאַליזם, וואָס האָט זיך אינגעשטעלט נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה און וואָס זינגט העכסטע שפּיצן זינגען דערווייל די ביידע וועלט־מלחמות.

איבער טעמים וואָס מיר באַטראַכטן דאָ ניט האָבן יידן געלעבט לענגער ווי אַנדערע פֿעלקער (און די פֿילאָסאָפֿיקערע יידן אין מיזרח־אייראָפּע נאָך לענ־גער ווי די אין צאָל קנאַפּערע יידן אין מערבֿ) אונטער דער שליטה פֿון אַ טראַ־דיציאָנעלער בינדונג וואָס האָט צונויפֿגעקניפּט אין איין אינהייט־קולטור די רעליגיעזע, עטישע, סאָציאָלע, גייסטיקע, קינסטלערישע און אַפֿילו אין אַ גרויסער מאָס די עקאָנאָמישע זייטן פֿון כּלל־לעבן. וועגן אָט די בינדונג האָט זינט דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע אַנגעהויבן זיך צו צע־לאָזן, האָבן יידן, און פֿריער פֿון אַלץ טאַקע די קלייניע אין צאָל צעווארפֿענע גרופּעס אין מערבֿ, געדאַרפֿט אַ נייעם אָנהאָלט. וואָס זשע איז געשען?

ניט קיין קנאַפּע צאָל האָט זיך מיאש געווען אין יידישקייט און אין איר עתיד. אַזוי ווי דער רוימיש־קאַטולישער קלויסטער, און אים נאָכגייענדיק אויך די פּראָטעסטאַנטישע קירך, האָבן באַטראַכט יידן ווי אַ רעליגיעזע גרופּע, איז דער וועג פֿאַר אָפּטריניקע געווען אַ פֿאַרויסגעצייכנטער: מען דאַרף בייטן דעם גלויבן. אין דער ערשטער צייט, אַיידער עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ מאַסן־

שמד, האָט די מלוכה און די בירגערלעכע געזעלשאַפט דאָס אַנגענעמען דעם קריסטלעכן גלויבן באַטראַכט ווי אַן אויפריכטיק וועגדן זיך צו דער קריסט־לעכער אמונה און אויך צו דעם קריסטלעך־נאַציאַנאַלן ציבור.

אַנדערע וואָס האָבן זיך געשראָקן פאַר שמד אָדער ער איז זיי אַפילו געווען דערווידער האָבן מוותר געווען אויף אַזאַ אָדער אַן אַנדער טייל פון דער טראַדיציע, וואָס זי איז געווען געהיילט פון דער אמונה. אַזוינס איז אויך שוין פֿריִער געשען. איצט איז נאָר צוגעקומען דער מאָטיוו: דאָס „מאַדערנע לעבן" צווישן גויים מאַכט אוממיגלעך צו האַלטן זיך בײַ אַלע תרי״ג מיצוות. מען האָט זיך געהאַלטן בײַ דעם וואָס מען האָט געמיינט, אַז מען קען זיך בײַ דעם האַלטן און דערבײַ ניט פֿאַרשאַפֿן זיך קיין צו גרויסע שווערִיקייטן אין עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן. דערבײַ האָט מען אונטערגעזאַפט אויף די צייטן, וועו עס איז אַזוי שווער אָפּצוהיטן די מיצוות, אַדער זיך גע־חכמהט איבער די וואָס מאַכן אַזאַ וועזן פון ענינים און צערעמאָניעס וואָס פאַסן זיך ניט צו דער צייט.

א דריטע גרופּע — און זי איז געווען בנימצא נאָר אין דײַטשלאַנד — האָט די פראָבלעם פון צופאַסן זיך צו דער נייַער צייט געוואָלט פאַרענטפֿערן דורך דעם, וואָס זי האָט זיך באַמיט צו צערײַסן די רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע באַשטאַנדטיילן פון דעם רעליגיעז־נאַציאָנאַלן איינס וואָס יידן זײַנען געווען פון קדמונים אָן. נאָר די רעליגיעזע בינדונג זאָל בלײַבן, אַל דאָס אַנדערע זאָל מען אויפֿגעבן. אַזאַ בלויז־רעליגיעז יידנטום איז אָבער בשום אופֿן ניט אידענטיש מיט ליבעראַלע און רעפֿאָרם־גרופּעס פון פֿריִערדיקן יאָרהונדערט און דער איצטיקער צייט. צווישן דער שטרענגסטער ריכטונג אין דער דײַ־טשער אָרטאָדאָקסיע האָט מען געקענט געפֿינען מענטשן וואָס האָבן געמאַכט דעם ריס. שמשון רפֿאל הירש, דער שאַפֿער פון דער נעאָ־אָרטאָדאָקסיע, אַדער מיכל זאָקס, דער שטרענג קאָנסערוואַטיווער בערלינער רב, האָבן זיך באַ־טראַכט פאַר אַזעלכע גוטע דײַטשן ווי זאָמועל האַלטהיים, דער ערשטער פֿריידיקער פון דער בערלינער רעפֿאָרם־געמיינדע. און אַזוי איז עס פאַרבליבן ביזן סאַמע סוף, ווי מען קען דאָס דרינגען פון דער קעמפֿערישער שטעלונג מצד א סך דײַטשישע אָרטאָדאָקסן קעגן דעם ציוניזם.

איינער פון די ערשטע וואָס האָבן קלאָר און באַווּסטזיניק דורכגעפֿירט דעם ריס צווישן דעם רעליגיעזן און נאַציאָנאַלן מאָמענט אין יידישקייט איז געווען שאָל אַשער. זײַנע אידעעס וועלן מיר אַנאַליזירן. כּדי אָבער זיי טיפֿער צו פֿאַרשטיין, איז נייטיק אָנצוהייבן אַזש מיט ברוך ספינאָזאַ און דורכ־צונעמען משה מענדלסאָנען.

2

שווער אָנצורופֿן עמעצן וואָס זאָל האָבן געהאַט אויף דער וועלט פון 18טן און צום טייל אַפֿילו פון 19טן י״ה אַ גרעסערע השפּעה ווי ברוך ספינאָזאַ, אויב מיר האָבן אין זינען די באַצוגונג צו יידן. ספינאָזאַס „טעאָלאָגיש־פאָלי־טישער טראַקטאַט" וואָס גיט איבער זײַן קוק אויף יידישקייט גייט אויפֿן

דרך פֿון יידישער טראַדיציע, אויף וויפֿל יידן ווערן דאַרטן באַטראַכט ווי אַ פֿאָלק, מיט אַלע אייגנשאַפֿטן פֿון אַ פֿאָלק. יידן האָבן זייער אייגן לאַנד, אַן אייגענע שפּראַך און אייגענע געזעצן, אַן אייגנטימלעכן אופֿן לעבן, באַזונדערע מינהגים און פֿירונגען. דאָס אַלץ איז געהייליקט און בנוגע זיי — אָבער נאָר בנוגע זיי! — באַשטימט דורכן ווילן פֿון יידישן גאָט וואָס האָט מיט יידן געשלאָסן אַ בונד. אין זײַן טראַקטאַט ניצט ספּינאָזאַ רעליגיעזע אויסדרוקן, ער רעדט ווען אַ פערזענלעכן גאָט וואָס האָט גערעדט צום פֿאָלק דורך זײַנע נבֿיאים, וואָס סטראָשעט, זאָגט צו און שטראָפֿט און דורך דעם פֿירט ער דורך זײַן פֿאַרלאַנג בנוגע דעם אויסדערוויילטן פֿאָלק. אָבער מען באַדאַרף גאָרניט לייענען זײַן פּילפֿאָסאָפֿיש הויפּטווערק, „די עטיק", כדי צו פֿאַרשטיין, אַז ספּינאָזאַ גופֿא גלייבט ניט אין אַ פערזענלעכן גאָט, אָדער אין אויסדערוויילטקייט, צי אין נבֿואה אָדער אין ניסים. זײַן אופֿן אויסדריקן זיך איז ניט מער ווי אַ מיטל צו דערווײַזן אויפֿן סמך פֿון דער הייליקער שריפֿט די אומנייטיקייט פֿון דער יידישער רעליגיע פֿאַרן הווה.[2]

פֿאָלק, לאַנד און תורה זײַנען על־פּי ספּינאָזאַ געבונדן צווישן אַנאַנד. דער סוף פֿון נאַציאָנאַלן קיום אין אַן אייגן לאַנד, וואָס גאָט האָט דורך זײַנע נבֿיאים טויזנט מאָל געסטראָשעט מיט דעם זײַן אויסדערוויילטן פֿאָלק, נעמט צו יעדער זינען פֿון אַ באַזונדערן יידישן געזעץ. ער וועט ווידער האָבן אַ וועלט — גיט ספּינאָזאַ אירָאָניש צו — ווען משיח וועט צונויפֿנעמען פֿון אַלע עקן וועלט די צעשפּרייטע קינדער פֿון ישׂראל און זיי צונויפֿקלייבן אין אייגענעם לאַנד. בײַ יידן האָט געמוזט וואָקסן אַ חוק אויף אַ חוק און אַ סיג אויף אַ סיג און מען האָט פֿאַרווערט אַ סך אומשולדיקע זאַכן, ווײַל די בני־ישׂראל זײַנען געשטאַנען אויף דער נידעריקסטער מדרגה פֿון ציוויליזאַציע.[3] זיי זײַנען געווען באַרבאַרן, האַלב ווילדע, וואָס מען האָט זיי געקענט צוימען נאָר דורך די שטרענגסטע כּללים פֿון דיסציפּלין און מען האָט זיי געקענט דערציען נאָר צו אַ פּרימיטיווער מאָראַל. דערביבער איז ניט מיגלעך צו געפֿינען אין חומש אָדער אַפֿילו אין גאַנצן תנך פֿילאָסאָפֿיש ריינע באַגריפֿן אָדער דאָס הויכע באַנעמען גאָט, דעם מענטשלעכן גייסט און דאָס עכטע גליק. די כוונה איז דאַרטן ניט צו דערציען, אַז מען זאָל באַנעמען דעם העכסטן אמת, נאָר צו שטויסן אויף דורכצופֿירן די עלעמענטאַרסטע מאָראַלישע חיובֿים. מיר קענען גאָרניט דאַרטן טרעפֿן אַזעלכע השׂגות וואָס גייען אַרויס מחוץ די נאַציאָנאַלע גרענעצן פֿון אַ נאָך פּרימיטיוו פֿאָלק און וואָס זאָלן אַרומנעמען די גאָרע מענטשהייט.

על־פּי ספּינאָזאַ באַקומט זיך, אַז נאָר ישוב לאָרץ איז אַרויס צום אונטערגאַנג, צום אַלמענטלעכן.[4] בכוונה און במזיד צעריסט ספּינאָזאַ יעטווידן

---

[2] זען קאַפּיטל V פֿון טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט.

[3] דאַרטן גופֿא.

[4] זען קאַפּיטל IV פֿון צ״ו.

צוזאַמענהאַנג צווישן יידנטום און קריסטנטום. ער איז דערבײַ אומגעריכטער ווי דער קלויסטער איז וועג ניט איז געווען. דער קלויסטער האָט לכל הפחות באַטראַכט דאָס יידנטום ווי אַ פֿאַרשטאַפּל צו קריסטוסן. דאָס ביסעלע שיצן און דער מינימום פֿאַרטראָגן די יידן, וואָס די קריסטלעכע וועלט האָט אַרויס־געוויזן, האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען דער שיטה, אַז דער אַלטער און דער נײַער טעסטאַמענט זײַנען אַנטפּלעקונגען פֿון אײַן אמתן גאָט; יידן האָבן בלויז נישט געוואָלט אײַנזען, אַז די נײַע תורה האָט אין געוויסע וויכטיקע פונקטן אַריבער־געשטיגן די אַלטע. אָט דער געדאַנק האָט באַשטימט די באַציונג צווישן דעם קלויסטער און יידן.

דאָס האָט זיך שטאַרק געביטן, וועו די אויפֿקלערונג אין ענגלאַנד און אין פֿראַנקרײַך, און צום טייל אויך אין דײַטשלאַנד, האָט אַנגעהויבן איר קאַמף קעגן קלויסטער. אין תוך האָט די אויפֿקלערונג געהאָט אַן אינטערעס אין יידנטום נאָר אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל אַ קלאַפּ קעגן יידנטום האָט געטראָפֿן דעם געהאַסטן קלויסטער; עס איז דאָך נאָך געווען היפּש געפֿערלעך דירעקט אַנצופֿאַלן אויפֿן קריסטנטום. איצט איז ספּינאָזאַס בייזקייט צו יידן געווארן דער יסוד פֿאַר די דעיִסטן אין מישפּטן יידן. יאָ, יידן זײַנען געווען אַ נאָציע. אָבער וואָס פֿאַר אַ? אַ פֿאַלק מיט אויסטערלישע און ווידערווילקע פֿירונגען, וואָס זיי האָבן ניט קיין טעם און קיין זינען, און דאָך האָלט זיך עס קשה־עורפֿדיק אין זיי, ווײַל עס האָט אַרומגערינגלט זײַן נאָציאָנאַלע תורה מיטן גלאַנץ פֿון געטלעכער אַנטפּלעקונג; דאָס איז אַ פֿאַלק וואָס פֿראַגרעסירט ניט און וואָס לעבט ניט חבֿריש מיט אַנדערע פֿעלקער.

דאָ ליגט אויך דער שורש, פֿון וואַנעט עס נעמט זיך די באַציונג פֿון פֿאַליטישן ליבעראַליזם צו דער יידן־פֿראַגע במשך פֿון דעם 19טן י"ה. דער ליבעראַליזם איז דאָך אַ קינד פֿון דער אויפֿקלערונג. דער יִיד דער יחיד דאַרף קריגן די זעלביקע רעכט ווי אַ מענטש, ווי אַ ברודער — ווי עס קומט דעם מענטשן בכלל. אָבער מיטן יידישן פֿאַלק דאַרף מען גאָרניט האָבן צו טאָן, דאָס יידישע פֿאַלק דאַרף זיך צעלאָזן, זײַנע יחידים דאַרפֿן אַריבער צו דער „מענטשהייט". אפֿשר איז ספּינאָזאַ אין אָט דעם פונקט געווען ניט בלויז אַ לערער פֿאַר גויים, נאָר אויך פֿאַר אַ סך יידן.

אָבער מיר וועלן זיך האַלטן בײַ אַן אַנדער געדאַנקען־ליניע. ספּינאָזאַ לערנט, אַז די תורה איז די נאַציאָנאַלע קאָנסטיטוציע פֿון דעם יידישן פֿאַלק. אמת, דאַרטן רעדט זיך וועגן רעליגיע, וועגן באַציונג צו גאָט, אָבער אַלע אירע געזעצן פֿאַררופֿן זיך דאָך אויף געטלעכער אַנטפּלעקונג, און אַלע געבאָטן, צי דאָס זײַנען די עשׂרת הדיברות אָדער דער לא תבשל גדי בחלב אמו — פֿאַרלאַנגען פֿון דעם יידן אַ פֿולן נעשׂה־ונשמע. אָבער פֿאַר דעם קולטורמענטש פֿון אַן אויפֿגעקלערטער צײַט, און אַוודאי פֿאַר דעם פֿילאָסאָף, איז דאָס נישט מער קיין רעליגיע. די אמתע לערע פֿון גאָט, ניט ווי זי איז צוגעפּאַסט צום קינדישן באַנעם פֿון אַ האַלב ציווילִיזירטן פֿאַלק,[5] נאָר אַזוי ווי עס איז זי משיג

[5] זען קאַפּיטל III פֿון צ"ו.

דער שכל פונעם דענקער, — דאָס איז די מעטאַפיזיק פון דער „עטיק". ווי עס איז ווײַט הימל פון דער ערד, איז אָט די מיינונג געווען ווײַט פון דער יידישער טראַדיציע, פון דער רבנישער יידישקייט וואָס האָט געזען אין דער תורה די העכסטע חכמה וועגן גאָט און מענטש. על־פי די רבנים האָט מען בלויז געדאַרפט אויסטײַטשן די תורה אויפן ריכטיקן אופן, כדי עס זאָל אין קלאָרסטן לײכט ארויסשטראָלן פון איר דער גאָלדענער טעאָלאָגישער און מעטאַפיזישער אמת. אָבער אַז נאָר ישׂראל, דאָס פאָלק ישׂראל איין, איז באַשאַנקען געוואָרן מיט דער געטלעכער אָנטפלעקונג, וואָס צו אירע סודות און טיפֿעניש קענען זיך ניט דערטראָכטן די קליגסטע פון צווישן די אומות העולם — אין דעם האָט אַ פרומער רב ניט געקענט ספֿקן. די תורה איז ישׂראלס פאַרמעג, און דאָס פאָלק פון דער תורה איז אַן שום ספֿק אַ פאָלק.

דער אונטערשייד בנוגע דעם פונקט פאָלק צווישן ספֿינאָזאַן און די רבנים איז סך־הכל דער: דער פֿילאָסאָף וועלכער גלייבט ניט אין „אָנטפלעקונג" האָט געשטעלט די תורה אויף זייער אַ נידעריקער מדרגה פון גיסטיקער אָנטוויקלונג, בשעת די רבנים האָבן זי געשטעלט אויף אַזאַ הויכער מדרגה וואָס העכער קען שוין ניט געבן. על־פי ספֿינאָזאַ איז זי אַן אָנטפלעקונג פון פאָלקסגיסט, על־פי די רבנים די מאַניפעסטירונג פון דעם אמתן גאָט אין דעם גיסט פונעם יידישן פאָלק.

3

משה מענדלסאָן איז אַ שארפער קעגענער פון דער פילאָסאָפיע און טעאָלאָגיע פון דעם „גאָטלאָזן" ספֿינאָזאַ. ער האָט דאָך געגלייבט אין אַ פּערזענלעכן גאָט, אין אינדיווידועלער אומשטאַרבלעכקייט און אויך אין דער השגחה פרטית, וואָס דער פאָטער אין הימל וואָכט מיט איר איבער אַלע זײַנע קינדער — הכלל ער האָט אָנגענומען די רעליגיעזע דאָגמעס פון יענע אויפקלערערס וואָס זײַנען ניט אַריבער אין דער מחנה פון אָטעיזם. וואָס שייך אָבער דעם מהות פון יידנטום, באַזונדער אין דער פֿראָגע, צי דאָס איז אַ רעליגיע אָדער אַ נאַציאָנאַלער איינס, איז ער געטרייַער ווי אַנדערע נאָכגעגאַנגען דעם „טעאָלאָגיש־פאָליטישן טראַקטאַט". על־פי מענדלסאָן איז יידישקייט אָנטפלעקטער דת, זײַן טרעגער איז דאָס יידישע פאָלק וואָס דאַרף אָפהיטן אַלע דינים און אַלע חוקים. ער שטרײַכט שארף אונטער, אַז אָט די דינים פון דת, וואָס זײַנען חלק אויף שטענדיק, זײַנען אָבער חלק בלויז אויף יידן. דער יידישער דת האָט הייסט עס אַ נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. די תורה איז פון גאָט. מתן־תורה האָט פון אַ געוויסער גרופּע מענטשן געמאַכט אַ פאָלק. די תורה פורעמט דאָס יידנטום, זי באַשטייט און פאָלט אין איינעם מיט אים, עס איז אַ פאָלקסובסטאַנץ.

מיט רעליגיע האָט עס ווייניק אָדער גאָרניט וואָס צו טאָן. רעליגיע איז פאַראַן אומעטום וווּ דער מענטשלעכער שכל שטויסט זיך צונויף מיט דער לעצטער סיבה און די העכסטע צילן פון לעבן. רעליגיע האָט צו טאָן מיט גאָט, מיט נשמה, מיט איר גורל און איר פֿריהייט. משה מענדלסאָנס רעליגיע איז,

ווי געזאגט, די רעליגיע פון דער ראַציאָנאַליסטישער אויפקלערונג. זי האָט געגלייבט אינעם כוח פון שכל צו פאַרפעסטיקן אָט די לערעס מיט קלאָרע ראיות ניט אפצופרעגן. אַוודאי געפינען מיר אויך אמתע לערעס אין דער יידישער אַנטפלעקונג. אָבער עס איז גאָרניט געווען קיין מוז, אַז דורך דעם העכסטן, דעם געטלעכן אויטאָריטעט האָבן זיי געדאַרפט איבערגעבן ווערן צו יידן. וואָרעם דער מענטשלעכער גייסט, אויב ער ווערט נאָר ניט פאַרדרייט, געשטערט צי קאָרומפירט, האָט פון תמיד אַן אינגעזען אָט די אמתן. און די פונקציע פון יידישן דת איז גראָד אין אַלע צייטן באַשטאַנען אין אָפזונדערן יידן פון אַנדערע פעלקער וואָס זיינען גיכער ארונטערגעפאַלן אונטער אַ גייסטיקער, מאָראַלישער פאַרדאַרבונג, כדי אַזוי אָרום אויפצוהיטן דאָס וואָס דער ריינער שכל האָט אינגעזען.

משה מענדלסאָנס „ירושלים" האָט אויפגעשטעלט אַ קלאָרן דואַליזם.[9] אויף איין זייט שטייט רעליגיע: זי איז אַן אָפגעמיין מענטשלעכע אידעע וואָס קען דערווייזן ווערן עלי־פי שכל און נייטיקט זיך ניט אין אַנטפלעקונג; אויף דער אַנדערער זייט — דאָס פאַלק יידן, קאָנסטיטוירט פון די פראַקטישע, פון גאָט געגעבענע חוקים ומישפטים. דעם טויער צו דער וועלט עפנט מען מיטן שליסל פון שכל, דעם אוניווערסאַלן כלי־זיין וואָס קען גובר זיין אַלץ. און אַוודאי איז ניט בלויז רעליגיע דער ענין און דער ציל פאַרן שכל, נאָר ממש אַלץ: אַלגעמיינע וויסנשאַפטן, קונסט, ליטעראַטור, דאָס סאָציאַלע און דאָס עקאָנאָמישע לעבן א"א — הכלל אַלץ וואָס אינטערעסירט דעם מענטשן ווי אַ מענטשן. אין דעם נוסח פון דער אויפקלערונג האָט עס געהייסן: דורכן שכל ווערט דער יחיד אַ וועלטבירגער; וען ער שטייט אָבער אויפן פונדאַמענט פון תורת משה, בלייבט ער דער זון פונעם יידישן פאַלק. משה מענדלסאָנען איז געווען געגנוג, וואָס עס איז ניטאָ קיין סתירה צווישן שכל און דת. וואָרעם סוף־כל־סוף איז דאָך דער פאַרבאָט אויף שעטנז ניט אַזוי סותר דעם שכל ווי, לאָמיר זאָגן, די קריסטלעכע פאַרשטעלונג, אַז ניט געטויפטע עופע־לעך קומען אַריין אין גיהנום.

אָבער הגם מענדלסאָן איז געווען אין גאַנצן זיכער אין דער עקסיסטענץ פון אַ יידישער אומה, וואָס איר קאָנסטיטוציע איז פאַר אַלע צייטן די תורה; הגם ער גופא האָט געטרי און מיט חשק אָפגעהיט דאָס טראַדיציאָנעלע לעבן, — איז דאָך קלאָר, אַז דער וועלטבירגער אין אים און דער שכל־מענטש האָבן אַוועקגעפירט מחוץ די ראַמען פון יידישקייט. אַליין אַ פירער פון דער דייטשישער אויפקלערונג, האָט ער דורכגעבראָכן אַ וועג — ניט פאַר דעם יידישן פאַלק, נאָר פאַרן יידישן יחיד — צו קולטורעלער אַסימילאַציע מיטן

[9] איך האָב בפרטיות וועגן דעם געשריבן אין מיין אַרבעט:
"Moses Mendelssohn und die religiösen Gestaltungen des Judentums im 19. Jahrhundert", *Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland*, I, 1929, pp. 201—212.

אָרום. וועָן מען זאָל דעם יידישן דת „שכלדיק" אויסטייטשן, קען מען דאָך קיין זאַך ניט האָבן קעגן דעם, אַז יידן זאָלן ניצן די דיטשישע שפראַך אָדער אַז זיי זאָלן זיך אַרייַנטאָן אין דער אַלגעמיינער פילאָסאָפיע, לייטעראַטור, פאָעזיע, קונסט. און אין וואָס איז אייגנטלעך באַשטאַנען דער מהות פון דער „נאַציע", וואָס דער פילאָסאָף מענדלסאָן האָט געערעדט וועגן איר מיט אַזאַ טיף געפיל? בסך־הכל — דת, דאָס פאַררופן זיך אויף אַ רעליגיעזער פראַקטיק, וואָס בלייבט אַזוי ווי הענגען איזאָלירט פון אַלע אַנדערע געביטן פונעם זיין און וואָס דער מאָדערנער מענטש דערוויטערט זיך רק מער און מער פון דעם אין זיין פאַקטישן פירן זיך. דאָ שטעלט זיך אויף אַ דואַליזם: דת, דער סטיל פון יידישן לעבן, וואָס באַשטייט אין מקיים זיין די תרי״ג מיצוות — איז אויף איין זייט; אויף דער אַנדערער זייט איז דאָס איבערגעבן זיך צו דער וועלטקולטור, וואָס עס דאַרף איבער איר געווען אַדער לכל־הפחות זי קאָנטראָלירן דער שכל וואָס איז גלייך בײַ אַלע מענטשן און בײַ אַלע פעלקער.

די ראַציאָנאַליסטישע אויפקלערונג, וואָס דער יידישער מענדלסאָן איז געווען איר פאָרקעמפער, איז געווען געווענדט צו דעם אָלץ אַרומנעמענדיקן הומאַנעם יסוד, צו דעם וואָס איז שייך צו מענטשהייט בכלל. דאָס וואָס עס איז באַזונדער, אייגנטימלעך, כאַראַקטעריסטיש פאַר אייניקע פעלקער, די נאַציאָנאַלע קולטורן — דאָס איז אָפגעטראָטן אין הינטערגרונט. אַז עס איז בנימצא אַנטוויקלונג — אָט די אידעע האָט ער, מענדלסאָן, ווינציקער באַנומען ווי יעדער אַנדערער בן־דור זיינער. ער האָט געזאָגט, אַז ער דערפילט אַ פחד, ווען ער גיט אַ טראַכט — געשיכטע. פאַר וואָס? ווייל לשיטתו איז אויסגעקומען, אַז דאָס וואָס עס זאָל זיין, דאָס „שכלדיקע", איז געווען שוין פון אַנהייב אָן אין דער אורצייט, איז אָפילו בײַם ערשטן מענטש געווען דאָס דערקענטע און אָנערקענטע. עס האָט גאָרנישט געקאָסט מאַכן אויף אים אָן אײַנדרוק דער געדאַנק וועגן אַ באַזונדערער דיטשישער, צי ענגלישער, צי פראַנצייזישער קולטור.

וואָס זשע האָט געקאָסט באַטייטן די פונקציע פון אַ באַזונדערער יידישער נאַציאָנאַלער קולטור? יידן, אַ באַשטימטע גרופּע מענטשן פון איין גזע, דאַרפן מקיים זיין די תורה וואָס שטאַמט פון גאָט. קיגן שכל קען זי ניט זיין, וואָרעם גאָט, דער העכסטער שכל, האָט זי געגעבן. אָבער וועָן מען האָט אַ פרעג געטאָן, וואָס זשע איז די כוונה פון דעם אָדער יענעם געבאָט, האָט מענדלסאָן געמוזט יוצא זיין מיט אָן ענטפער: די מיצוות און די צערעמאָניעס זיינען סימבאָלן וואָס ווייזן אויפן אחד, דעם איין־איינציקן גאָט. יידן מוזן זיי שטרענג היטן, ווייל דורך אַזאַ לעבנספּיר זונדערן זיי זיך אָפ פון די אַנדערע גרופּעס, וואָס בײַ יענע איז אין גאַנצן ניטאָ, אָדער קוים־קוים פאַראַן דאָס ריינע אַכפערן גאָט.

אַזאַ דערקלערונג האָט ניט קיין פוח צוצוציען. בײַ די ערלעכסטע כוונות, האָט זי אויסגעזען באַזונדער מאָדנע מצד אַ מענטשן וואָס האָט געגלייבט, אַז

בלויז שׂכל איז טײַערער פון אלץ און פֿירט צו גליק און צו תּוך. עס איז דעריבער גאָרניט קיין חידוש, וואָס פון די ביידע זײַטן פון זײַן דואַליזם האָט היסטאָריש געהאַט אַ השפּעה נאָר יענע וואָס האָט דערהויבן דעם אוניווער־סאַלן שׂכל וויי די מאַכט וואָס איז אָפֿן פֿאַר דער גאָרער וועלט און פֿאַרברי־דערט אלץ מענטשן. וואָרעם אין וואָס איז סוף־כּל־סוף באַשטאַנען מענדל־סאָנס נאַציאָנאַליזם? ער האָט למשל זיך אָפּגעזאָגט פון דער משיחישער האָפֿענונג אויף שיבת ציון און ניט געזוכט, אז דאָס זאָל האָבן עפּעס אַ ממשות־דיקן ווערט. פֿאַר זײַנע שוועך געדריקטע ברידער האָט ער נאָר געווינטשן, אז די רעגירונגען זאָלן אין „די אויפֿגעקלערטע צײַטן" פֿאַרגרינגערן אַ ביסל זייער יאָך. יאָ, ער האָט געאַרבעט צו דערציען זײַן „נאַציע", אָבער די ציל פֿאַר אָט דער דערציונג זײַנען אין תּוך געווען באַשטימט פון די אידעאָלן פון דער אַרומיקער וועלט. די אידעע פון אַן אויטאָמאַציפֿאַציע איז געווען אין גאַנצן מחוץ פון זײַן געדאַנקען־גבול. און אַגב האָבן דאָך אָפֿילו די מאַסן־מיט זייער רענעסאַנס פון העברעיש, וואָס מענדלסאָן האָט נאָך דער־לעבט צו זייער אַנהייב, אויך ניט געחלומט פון מער.

אין מענדלסאָנס צײַטן האָט מען נאָך ניט געדאַרפֿט זיך פּילפּלען, צי יידן — וועלן זיי הערן אויף צו שאַפֿן אַ ייִדישע נאַציע — דאַרפֿן ווערן סתּם דײַטשן, אַדער גאָר אפֿשר פרײַסן צי האַמבורגער. פֿאַרן ראַציאָנאַליזם פון דער אויפֿקלערונג איז גאָר געווען אַן אַנדער מין אַלטערנאַטיוו: דער וועג האָט געפֿירט ניט פון ייִד צו דײַטש, נאָר פון ייִד צום וועלטבירגער, צו סתּם־מענטש. די ייִדישע נאַציע, וואָס גאָט האָט זי קיין מאָל ניט באַפֿרײַט פון די התּחײַבותן וואָס זי האָט געמוען אויף זיך בײַם בארג סיני, האָט פֿאַר משה מענדלסאָנען געהאַט אַ קלענערן באַטרעף ווי די מענטשהייט, וואָס אירע עטישע און רעליגיעזע אידעאָלן קוואָלן אַרויס פון שׂכל און זײַנען טאַקע פֿונעם ייִדישן שטאַם אויפֿגעהיט געוואָרן צום געטרײַסטן.

אָבער צו וואָס מחמת דעם זיך האַלטן בײַ די תּרי״ג מיצוות? צו וואָס מחמת דעם ווײַטער שׂעפּן אויף זיך דעם שווערן עול פון אַ באַזונדער ייִדיש לעבן? דער ייִדישער דענקער האָט כסדר אײַנגעחזרט, אַז כּדי זיך צו האַלטן בײַ רעליגיע, בײַם גלויבן אין איין גאָט, אין פֿרײַהייט פון ווילן, אין שׂכר ועונש, באַדאַרף מען ניט ניט דעם נס פון בארג סיני, ניט קיין שום אַנדערע געטלעכע אַנטפּלעקונג. אַזוי ארום איז פון ייִדנטום צוגעוויבט געוואָרן די פונקציע פון אַ רעליגיעזן וועלטבאַגעם. דאָס מאַכּט שׂ גענוג ווידער נייטיקט זיך אויך ניט אין אַ סאַנקציע מצד אַ געטלעכן אקט. זײַן יסוד איז שׂכל. בלײַבט איבער ריטואל און צערעמאָניאל — נו, צי קען דען אַ וואָכער און אויפֿגעקלערטער גײַסט ניט אויסקומען אָן דעם? נייטיקט ער זיך דען אין אַזעלכע אַנשפּאַרן און העלפֿמיטלען? ער איז דאָך אויטאָנאָם און סווערן. ייִדישע נאַציאָנאַל־פּאַליטישע און קולטורעלע האָפֿענונגען און אידעאָלן זײַנען געווען ווײַט אי פון מענדלסאָנען אי פון זײַן עדה. זיי האָבן געלעבט ערב דער גרויסער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע וואָס איז געקומען

מיט די לאָזונגען פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט פאַר אַלע מענטשן, אפילו פאַר יידן. זיי האָבן געאָטעמט די לופט פון אַ צייט, וואָס אויף איר פאָן איז געווען אויפגעשריבן די אַחדות פון אַלע יחידים און אַלע פֶעלקער אין דעם כלל־ישׂראל. איז געקומען הייסט עס די פאַסיקע שעה צו ברענגען אַ לעצטן קרבן וואָס האָט די געבילדעטע, די „שכלדיקע", קיין סך ניט געקאָסט, און שאָפן מיט אַלע אַנדערע אַ לעבן בציבור. דער רוף איז געווען: ניט זיך אָפזונדערן, נאָר זיך פאַרבינדן מיט די „געקליבענסטע בינ־דונגען". די אויפקלערערס האָבן געלערנט: דאָס וואָס עס איז ריכטיק, וואָס עס איז ווערט אויפצוהאַלטן אין קריסטנטום איז פונקט דאָס אייגענע וואָס עס איז פאַראַן אין יידנטום, וועלכע עס איז אויסגעריניקט פון שטויב און בא־לאַסט. לאָמיר אַלע זיין ברידער אין שכל און מענטשן־ליבשאַפט! ניין, ניט שמד, ניט ליגן, ניט בגידה! שכל און כּבוד־געפיל פאַרוועלן עס. אָבער — אַ יידישקייט וואָס זאָל זיין קלאָר און לויטער, ריין און וואָר ווי דער געטלע־כער גייסט וואָס טוט געוועלטיקן אין דעם מענטשן!

4

אַזוי האָבן געטראַכט די אויפגעקלערטע פירערס פון די דרייטשישע יידן: דוד פרידלענדער, לאַצאַרוס בן־דוד, הערץ האָמבערג א"א. אויב יידנטום האָט בכלל נאָך אַ זינען, באַשטייט עס אין אייך רעליגיעזער פונקציע — די אמתע רעליגיע פון שכל.

דער ערשטער וואָס איז אַוועק מיט דער ליניע פון דער דיסקוסיע: רעליגיע אַדער נאַציע, ספינאָזאַ אַדער מענדלסאָן, איז געווען שאול אַשער (Hobbes: 1767 — 1822).[7] זיין בוך האָט אַ נאָמען מיט אַ רמז אויף האָבזן „לויתן אַדער וועגן רעליגיע אין שייכות צו יידנטום".[8] הגם ער גייט ניט אַזוי ווייט אין דעם זעלביקן אַבסאָלוטיסטישן ראַדיקאַליזם ווי האָבז, איז אָבער אויך פאַר אַשערן די מלוכה דער אַנטשיידנדיקער אַרגאַניזאַטאָר פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט. דאָס בוך איז לכּבוד פרידריך־ווילהעלם דעם צווייטן, דעם קיניג פון פרייסן און דעם יורש פון פרידריך דעם גרויסן, וואָס יידן האָבן זיך געריכט, אַז ער מיט זיין גרויסמוטיקייט וועט פאַרבעסערן זייער קלאָגעדיקן סאָציאַלן און פּאָליטישן מעמד.

אַשער האָט געלעבט פון דער פּען. ער איז געווען אַ זשורנאַליסט, וואָס אפילו די תּפיסה האָט אים ניט אפגעשראָקן פון אַרויסזאָגן זיינע פרייהייטלעכע השקפות. אין די יינגערע יאָרן האָט ער געקעמפט צו דערשלאָגן זיך כאָטש

---

[7] וועגן זיין לעבן זען:

F. Pincus, "Saul Ascher, ein Theoretiker der Judenemanzipation aus der Generation nach Moses Mendelssohn", in *Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland*, VI (1935), p. 28 sq.

[8] Saul Ascher, *Leviathan oder über Religion in Rücksicht des Judentums*, Berlin, 1792.

פּרימיטיווע רעכט פֿאַר זײַנע יידישע אָחים בצרה; שפּעטער, וועלן עס האָט זיך נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה צעשפּילט דער שדים־טאַנץ פֿון שאָוויניסטישן אַנטיסעמיטיזם, האָט ער די גערמאַנאַמאניע געשטעלט צום שאַנדסלופּ מיט ווײַט, שפּאָט און שכל־הישר.

אין אים האָט נאָך געגלימט דאָס פֿײַער פֿון 18טן, דעם „פֿילאָסאָפֿישן יאָרהונדערט", וואָס האָט שטענדיק געוואָלט דערגיין צו די טיפֿסטע יסודות. האָט אויך אַשער געוואָלט דערגיין צו די גרונטפֿעסטן פֿון יידנטום און זיי אויפֿדעקן, כדי איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל צו פֿאַרענטפֿערן די פֿראָגע וועגן יידישקייט. מען מוז עס אויפֿהאַלטן — דאָס איז געווען זײַן געפֿיל, און אָט דאָס געפֿיל האָט געפֿעלט בײַ ביידע ריכטונגען וואָס האָבן זיך אײַנגעשטעלט נאָך אים און דערגאַנגען עד היום הזה. איין שיטה האָט געזאָגט: יידישקייט לאָזט זיך ניט צונויפֿפֿאָרן מיט די פֿאַדערונגען פֿונעם מאָדערנעם לעבן און בכן דאַרף זי קאַפּיטולירן. די צווייטע שיטה האָט געטענהט: ווי באַלד די פֿאַדערונגען פֿונעם געזעלשאַפֿטלעכן צוזאַמענלעבן מיטן אָרום פֿירן דערצו, אַז מען זאָל זיך אָפּזאָגן פֿון דער טראַדיציע, דאַרף מען מווהר זײַן אויף דער גאַנצער עמאַנציפּאַציע. אַשער האָט ניט געוואָלט מאַכן קיין קאָנצעסיעס און ער האָט געראַטן, אַז מען קען געפֿינען אַן ענטפֿער אָן אַ שײַכות צו דער פֿאָליטישער סאָציאָלער פּראָבלעם פֿון דער עמאַנציפּאַציע. אין זײַן דראַנג זיך צו האַלטן בײַ קלאָרע וויסנשאַפֿטלעכע פּרינציפּן איז ער אײַנער אַליין צווישן זײַן דור. און דאָס איז אויך די סיבה, למאי ער איז ניט נאָר ניט געווארן פּאָפּולער, נאָר וואָס כמעט אַלע היסטאָריקערס האָבן פֿאַרזען אָדער — אין בעסטן פֿאַל — אים אָפּגעפּטרט מיט שהי־פּהי.

אַשער איז בלי ספֿק געווען אַ סך טיפֿער, פֿילאָסאָפֿיש און היסטאָריש אומפֿאַרגלײַכלעך בעסער צוגעגרייט ווי למשל דוד פֿרידלענדער, וואָס האָט זיך געהאַט זײַנע פֿאַרדינסטן ווי אַ מעצענאַט, אַ פֿילאַנטראָפּ און אַ שתדלן, אָבער ער איז ניט געווען קיין דענקער און ווי אַ פּראַקטישער פֿירער אַפֿילו האָט ער זיך געווארפֿן אַהין און אַהער, הגם ער האָט געהאַט די בעסטע כוונות. פֿרידלענדערס באַקאַנט Sendschreiben an den Probst Teller איז אַרויס פֿינף יאָר שפּעטער ווי אַשערס „לויתן". עס איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס אָט דאָס „שרײַבן" איז אַרויס אַנאָנים, פּונקט ווי אַנדערע פֿרידלענדערס אַקטן וואָס האָבן אַ שײַכות צו יידישער פּאָליטיק. ווי באַקאַנט, האָט פֿרידלענדער דאַרטן אָנגעבאָטן אין נאָמען פֿון אַ צאָל בערלינער בעלי־בתים, אַז זיי זײַנען גרייט אָנצונעמען דעם פּראָטעסטאַנטיזם, אויב דאָס שמדן זיך וועט ניט באַטראַכט ווערן ווי אַ התחײַבות צו גלייבן אין די קריסטלעכע דאָגמעס.

אַזאַ קאַפּיטולאַציע מיט אַ תנאי איז אויפֿגענומען געוואָרן פֿײַנדלעך און שפּאָטיש אַפֿילו מצד די ליבעראַלסטע קריסטן[9] און אַזאַ מין אויפֿגענומען באַווײַזט, אַז פֿרידלענדער און זײַנע בעלי־בתים זײַנען געווען אַ סך אויפֿגעקלערטער ווי די גויים. אָט די יחיד — רײַך געוואָרענע בערלינער גרויסע סוחרים, וואָס צווישן זיי האָבן די פֿרידלענדערס און זייערע מחותנים, די איציגס, געשפּילט די הויפּטראָלע — זײַנען געווען געשלאָגן מיט בלינדקייט בנוגע געשיכטע און בנוגע דעם, וו׳ זיי האַלטן אין דער וועלט. אַפֿילו דער אַדרעסאַט,

[9] Ellen Littmann, "David Friedlaender's Sendschreiben u. sein Echo", *Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland*, VI (1935), pp. 92—118.

דער פּריסטער און פּראָפעסאָר טעלער, וואָס זײַן טעאָלאָגישער ראַדיקאַליזם האָט אים געקאָסט זײַן אַמט ווי אַ פּריידיקער, האָט אין זײַן ענטפֿער אַרויסגעוויזן, אַז פֿאַר אים איז אין קריסטנטום פֿאַראַן אַ סך מער ווי דער רייַנער שׂכלדיקער גלויבן.

די יידן, וואָס זייַער שליח־ציבור איז געווען פֿרידלענדער, האָבן עס ניט געקאָנט משׂיג זײַן. פֿאַר וואָס האָבן זיי עס ניט געקאָנט ? עס איז דאָ פֿאַלש אָדער לכל־הפּחות קרום אַן אַלטערנאַטיוו : רעליגיע אָדער נאַציע. פֿאַר יענע יידן, דעם ערשטן דור וואָס האָט זיך אָפּגעטוקט אין דער אַלגעמיינער קולטור, אין דער דייטשישער שפּראַך און ליטעראַטור, — פֿאַר זיי איז דאָס נײַע געווען פֿאַרבלענדיק און אומגעהײַער, און יידישקייט אַקעגן האָט אויסגעזען מינערוואַרטיק, מיט אַ קנאַפּן אינהאַלט, און יידן — אַן אונטער־דריקטע, מיט פֿאַראַכטונג געשטעמפּלטע גרופּע. פֿאַר זיי איז ניט געשטאַנען די אויפֿ־גאַבע איבערצואָנדערשן דאָס נאַציאָנאַלע אין אַ רעליגיעז באַוווסטזײַן, נאָר פּשוט און פּראָסט : אַרײַנצודרינגען אין דער אַרומיקער וועלט. וועגן אַן אייגנמיניקער יידישער רעליגיע האָבן זיי גאָרניט אָדער כּמעט גאָרניט געווסט. די אמתע רעליגיע איז דאָך שוין פֿאַראַן אין דעם שׂכל. דאָס אַקעגנשטעלן זיך מצד די קריסטן, און טאַקע אויך אַן אינסטינקטיוו געפֿיל, האָט אַ סך פֿון זיי אָפּגעהאַלטן פֿון מאַכן דעם לעצטן טריט. און וועג מען מוז שוין יאָ בלײַבן אַ יוד, האָט מען געוואָלט האָבן אַ „בעריניקטע“ יידישקייט, אַן על־פּי־שׂכלדיקע, אַזאַ וואָס זאָל ניט שטערן זיך אַרײַנצופּאַסן אין דער אַרומיקער וועלט, אַזאַ וואָס מען זאָל קענען אָפּהיטן אַפֿילו מיט שטאָלץ. מען האָט געוואָלט זיך האַלטן בײַ אַזאַ גלויבן וואָס זאָל אין גאַנצן צונויפֿשטימען מיט דער „ווייסנשאַפֿט“. דאָס איז געווען די ראַציאָנאַליס־טישע אָדער דעיסטישע רעליגיע פֿון פֿרידלענדערן און זײַנע נאָכגייערס.

פֿרידריך ווילהעלם דעם צווייטנס פּרײַסישע רעגירונג האָט צו נישט געמאַכט די האָפֿענונגען אויף עיקרדיקע פֿאָליטישע אָדער עקאָנאָמישע פֿאַרבעסערונגען. נאָר עפּעס אַן אויסקומ־פּל האָבן די יידן געקענט האָבן : אויב זיי ווילן זיך ניט רופֿן מיטן אומאָנגענעמען נאָמען „יידן“, מעגן זיי הייסן „מאָזאַיִטן“ אָדער... דעיסטן. דאָס רעפֿאָרם־יידנטום איז דײַטשלאַנד וואָס באַטראַכט דוד פֿרידלענדערן ווי זײַן גײַסטיקן פֿאָטער איז געווען ניט מער ווי אַן אויפֿקלערונג־רעליגיע — אַ דעיזם — מיט אַ פֿײַנדלעכער טענדענץ לגבי דעם אַלעם וואָס איז מיסטיש און טראַנסצענדענט, וואָס דאָס איז אין תוך דאָס רעליגיעזע. ווי די זאַך איז געווען אין אַמעריקע — וועגן דעם זאָלן אַנדערע מישפּטן. פֿרידלענדער אָבער איז ניט געווען קיין רעליגיע־בויער.

5

שאָול אַשער איז אויך ניט געווען קיין רעליגיע־בויער, אָבער ער איז געווען אַ דענקער וואָס קען דורכטראַכטן אַ פּראָבלעם ביזן סוף, און וועג ער האָלט דערבײַ, גליטשט ער זיך ניט אַראָפּ צום דורכזיכטיקן אָפּפּראָטוניזם. ער איז געווען קאָנטס אַן אָנהענגער און האָט באַוונדער געהאַלטן פֿון זײַנע טעאָריעס וועגן רעליגיע און מאָראַל, און ער האָט ניט געהאַט קיין קלאָר באַוווסטזײַן וועגן חילוק צווישן אַ נאַציאָנאַלן און אַ רעליגיעזן יידנטום. ער האָט אייגנטלעך באַטראַכט דאָס וואָקסן פֿון דעם גײַסטיק־רעליגיעזן געדאַנק אין די ראַמען פֿון דעם יידישן שטאַם, כדי צו קומען צו געוויסע טעאָרעטישע מסקנות און צו פּראָקטישע אויספֿירן. פֿאַר אים איז געווען מובן מאַליו, אַז די סובסטאַנץ פֿון יידישן שטאַם איז רעליגיע און אַז די סעקולאַריזירונג פֿון יידנטום — אויב מיר זאָלן דאָ ניצן אַן אויסדרוק פֿון אַ שפּעטערער צײַט — רויבט אַוועק פֿון אים יעטווידער זינען און רעכט אויף צו לעבן.

אַ ביז גאָר כאַראַקטעריסטישער אונטערשייד מערקט זיך אין דער באַ־ציונג צו דער יידישער רעליגיע מצד אָט דעם נאָכמענדלסאָנישן יידישן דענקער און די קריסטלעכע ראַציאָנאַליסטן פונעם 18טן י״ה. וועז שאַפטסבערי, וואָלטער אַדער מאָנטעסקיע רעדן וועגן דער יידישער רעליגיע, איז זי פאַר זיי א ייִנ ע פון אַ סך אַרויסוויזונגען פון דעם יידישן פאָלקסגייסט; פאַר אַשערן איז זי דער תוך און דער תמצית פון דער יידישער נשמה.

דעריבער האָט אַשער גערעכנט, אַז די אָנטוויקלונג פון יידישן פאָלק קען מען אַרויסדרינגען פון דער געשיכטע פון דער יידישער רעליגיע וואָס האָט דאָ די אייבערשלִיטה. בײַ אים קומט אויס, אַז רעליגיע איז אייגנער פון די נאַטירלעכע כוחות אינעם מענטשן. די ביבלִיש־יידישע רעליגיע שיידט זיך אונטער פון די אַנדערע אמונות מיט דעם וואָס זי צווינגט אַרויף געבאָטן וואָס קומען מן השמים. דער קאָנטינאָנער אַשער פאָרזיכערט אונדז בפירוש — און מיר וואָלטן אים גערגלייבט אויך אַן דעם — אַז ער וואָרפט זיך ניט אונטער אונטער אַזאַ אויטאָריטעט. מיר האָלטן אויך, אַז בײַ אים איז עס ניט קיין צבִיעות און ניט קיין מאָקיאַוועלִיזם, וועז ער מיינט, אַז אָט די מדרגה לאָזט זיך דערהייבן צו אַ העכערער, אַ „פראָגרעסיווערער״, וווּ דער אויטאָנאָמער, פרײַער שכל אינעם יידישן גלויבן פאָרבײַט דעם אמאָליקן מסיני, די געטלעכע אָנטפלעקונג. אייגנטלעך האָט קאָנט דאָס זעלביקע דורכגעפירט בנוגע דעם קריסטנטום.

אַשער, ווי אַלע אַנדערע אויפגעקלערטע פון זײַן דור, האָט אין דעם גלויבן וואָס בויט זיך אויף אָנטפלעקונג, אויף געטלעכן געבאָט, געזען די אַריענטאַלישע נטיה צו דעספּאָטיזם, וואָס אין דער רעליגיעזער ספערע שפיגלט זי זיך נעפלדיק אָפּ אויף אָט דעם אופן. דער פועל־יוצא פון דעם איז, אַז טעאָלאָגישע אינטערעסן באַהערשן לחלוטין אַלע אַנדערע נאַטירלעכע נייגונגען פונעם פאָלק, און קונסט, וויסנשאַפט און די עקאָנאָמישע אָנטוויקלונג פאָר־טראָגט מען נאָר אויף אַזוי פיל, אויף וויפל זיי שפּאָנען זיך אײַן לעבודת הבורא. זינט משה רבינוס צײַטן זײַנען בײַ יידן אייגנטלעך געווען בלויז רבנים און שמשים. אָבער — און דאָ ווײַזט זיך אַרויס ספּינאָזאַ! — דאָס האָט געקענט זײַן אַ גוטער אופן פאָר פרימיטיוער דערציונג.

אָבער אונדזער יידישע געשיכטע הייבט זיך ניט אָן מיט משה רבינו, נאָר מיט אַבֿרהם אָבֿינו. סאָראַ גרויסער אונטערשייד עס איז פאָראַן — ניט אין אינהאַלט, נאָר אין די געבאָטן — צווישן דער אמונה פון די אָבות און דער רעליגיע פון משה רבינוס צײַטן און פון שפּעטער! די אָבות האָבן בלויז געדאַרפט זיך פאָרלאָזן אויף גאָט און פירן אַ גערעכט לעבן. משה רבינו האָט אָבער געבראָכט דעם דת, חוקים און מישפּטים, שטראָף און באַלוינונג. דער גלויבן פון די אָבות איז געווען וניווערסאַל, יעדער מענטש האָט אים גע־קאָנט אָננעמען. ער איז געווען ווײַטהאַרציקער ווי דער גלויבן פון ישו הנוצרי. דאָרטן זײַנען דאָך ניטאָ קיין דאָגמעס אָקעגן דעם שכל, ווי דאָס קריסטנטום האָט באַלד געדאַרפט אָנקומען צו זיי. דער גלויבן פון די אָבות האָט רעגו־

לירט, האָט פֿרײַנדלעך געפֿירט דעם מענטשלעכן ווילן מיט געבאָטן וואָס זײַנען ווויל פֿאַרן געמיט און לאָזן פֿרײַ דעם גײַסט. אָבער די רעליגיע פֿון משה רבינו איז געווען אַ שטרענגע קאָנסטיטוציע וואָס האָט פֿאַרלאַנגט, מען זאָל פֿאַלגן — אָן שום תנאָים. אויב פֿרײַער האָט געהערשט אַ „טעאָקראַטיע", ד״ה גאָט וואָס אַנטפּלעקט זיך פֿאַרן געוויסן פֿון דעם מענטשן און פֿירט עס ערנצט אָדער פֿרײַנדלעך — האָט אָט די „קאָנסטיטוציע" פֿאַרביטן די מילדע הערשאַפֿט פֿון גאָט מיט אַ „היעראַרכיע", מיט אַ רעזשים פֿון כהנים און סופֿרים, מיט דער ממשלה פֿון פּלי־קודש. און זייער ווילן געוועלטיקט עס איבערן ווילן פֿון דעם יחיד, און דער שכל פֿון יחיד איז געוואָרן אַן אונטער־טאָן פֿון זייער פֿירן.[10]

אָבער וואָס איז אייגנטלעך דאָס? מענדלסאָנס אויסטײַטשונג איז ניט קיין ריכטיקע. פֿון דער סיסטעם פֿון דער תורה שבכתב און שבעל־פּה איז ניט מיגלעך אָפּצוטיילן אַ מעטאָפֿיזישן וועלטבאַגעס. מען קען ניט אָפּזונדערן די הלכה פֿון די טעאָלאָגישע הנחות און דאָגמעס וואָס זײַנען איר יסוד. אי מענדלסאָן אי ספּינאָזאַ — ביידע זײַנען אומגערעכט, הגם זיי באַוועגטיקן עס פֿאַרשיידן, וועג זיי זאָגן, אַז יידנטום און אַ סיסטעם געבאָטן זײַנען הײַנט־הך. דאָס איז אָביעקטיוו פֿאַלש און דאָס שטערט יעדער וויטערדיקער אַנטוויקלונג. אָבער עס איז אמת, אַז משה רבינוס רעליגיעזע קאָנסטיטוציע האָט פֿאַר־שמעלערט דעם קולטורעלן האָריזאָנט פֿונעם פֿאָלק ישׂראל. קיין שום פֿילאָ־סאָפֿיע, קיין שום קונסט האָט זיך ניט געקאָנט צעבלײַען אונטער איר האָר־בער דינים־דיקטאָטור. אָט די טיראַניע פֿון אויטאָריטעט האָט זיך געצויגן דורך עזראן, דורכן תלמוד. בלויז דער רמבם, דער ראַציאָנאַליסט און דער פֿילאָסאָף, וואָס די רבנים האָבן געקוקט אויף אים מיט חשד, האָט דורכן שטרענגן האַלטן זיך אין אַלע מיצוות זיי געקאָנט דערווײַזן, אַז זײַן וועג פֿירט ניט אַרויס מחוץ דעם גדר פֿון יידנטום.

וואָס זשע איז די גײַסטיקע סיטואַציע איצט? ווי באַדאַרפֿן מיר מישפּטן מענדלסאָנס טעאָריע פֿון יידנטום? אַ גײַסט וואָס איז צײַטיק קען זיך ניט לאָזן אַרויפֿצווינגען קיין שום סיסטעם געבאָטן, וואָס זייערע מאָטיוון זײַנען מטושטש און וואָס מענדלסאָן אַפֿילו קלערט זיי ניט אויף. און צי זאָלן מיר איבערלאָזן צום סוביעקטיוון אײַנזען, וואָס מען דאַרף אויפֿהאַלטן און אָפּהיטן און וואָס מען דאַרף פֿאַרוואַרפֿן? מילא, דער וואָס האָט אויסגעפֿונען די טע־אָריע פֿון דעם „דת וואָס איז אַנטפּלעקט געוואָרן" האָט אַליין בײַ געוויסע געלעגנהייטן צוגעגעבן, אַז אַ סך צערעמאָניעס זײַנען סימבאָלן, וואָס מיר ווײַזן דורך זיי אַרויס אונדזערע „רעליגיעזע" איבערצײַגונגען. דורך דעם האָט ער אין תוך געזאָגט, הגם אומפֿרײַ און אומבאַשטימט, אַז דער „דת וואָס איז אַנטפּלעקט געוואָרן" האָלט זיך אויפֿן יסוד פֿון וועלטבאַגעס. אין דער אמתן איז אָט דער יסוד פֿון גלויבן דער עיקר אויך בײַ דער יידישער רעליגיע. מיר

[10] *Leviathan*, p. 48.

דאַרפֿן בלויז אויסגעפֿינען, אין וואָס עס באַשטייען די אַני־מאמינס אַדער דאָגמעס פֿון דער סיסטעם. אין דעם פֿרט איז דאָס קריסטנטום אין אַ בעסערן מצב — דאָרטן זײַנען די דאָגמעס אויפֿגעבויט סיסטעמאַטישער. אַשער הייבט ניט אָן צו וועלן איבערנעמען פֿון קריסטנטום די דאָגמעס, ער רעדט נאָר וועגן זייער סיסטעמאַטישער פֿאָרעם.[11]

דער קלויסטער האָט פֿאַרוונדיקט די סיסטעם פֿון אַ גלויבן, און איטלעכער גלייביקער האָט געוווסט, וווּ ער האָלט אין דער וועלט און אין וואָס זײַן רעליגיע באַשטייט. בײַ יידן זײַנען ניט געווען קיין אַני־מאמינס וואָס זאָלן זײַן פֿון אַלעמען אָנגענומען און זאָלן שאָפֿן אַ קלאָרע קאָנסטיטוציע. וואָלטן יידן געוווסט, אין וואָס זיי דאַרפֿן גלייבן כדי צו זײַן און צו בלײַבן יידן, וואָלטן זיי ניט מעכאַניזירט זייער רעליגיע ביז דער מדרגה פֿון אַן אומפֿאַרשטענדלעכן ריטואַליזם און דאָ זי פֿאַרשטיינערט. אויב יידישקייט וואָלט געווען פֿאַרמולירט אין קלאָרע אַני־מאמינס, וואָלטן די אַנהענגערס פֿון יידישקייט געווווסט, בײַ וואָס זיך צו האַלטן, און וואָלטן דערבײַ ניט געדאַרפֿט זיך ראַטעווען צו פֿאַרשטאַרטע, גאָרניט זאָגנדיקע, טרוקענע צערעמאָניעס. עס איז געווען אַ גורלדיקער פֿעלער מצד די רבנים וואָס זיי האָבן אויפֿגעריכט אַ סיסטעם געזעצן און ניט קיין לערע אויף צו גלייבן.[12]

מען דאַרף ניט זאָגן, האָלט אַשער, אַז דאָס איז געווען אַ לכתחילהדיקער כאַראַקטער־שטריך פֿון יידנטום. וואַרעם עס פֿאַרמאָגט בלי שום ספֿק אַ ביז גאָר ווערטיקן טעאָלאָגישן און מעטאַפֿיזישן אינהאַלט. דער רמבם האָט געפֿרווט אים פֿאַרמולירן, און ער האָט געהאַט גרויסע נאָכגייערס, אָבער אָט די „דאָגמאַטיקערס" זײַנען ניט געווען גענוג פֿאָלקסטימלעך כדי אַרײַנצודרינגען אין דעם באָגעם פֿון דעם יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר. אין אונדזער צײַט דאַרף מען אַוודאי אויסאַרבעטן דעם יידישן אַני־מאמין, ווײַל מען לעבט — מיט רעכט — אַלץ ווינציקער און ווינציקער על־פי דעם שולחן־ערוך.

אויף וויפֿל איך וויים, איז אַשער געווען דער ערשטער אין דער מאָדערנער יידישער געשיכטע, וואָס האָט מאָטיווירט די נויטוועניקייט פֿון אויפֿשטעלן אַ סיסטעמאַטישע יידישע לערע פֿון רעליגיע. אין די ווײַטערדיקע צענדלינגער יאָרן זײַנען יידישע „קאַטעכיזמן" אַרויס טוצנווײַז — כדי צו באַפֿרידיקן דעם זעלביקן פֿאָרלאַנג.

דער אַנטינאַמיסט אַשער וועגט דינים און דאָגמע אײנס אַקעגן דאָס אַנדערע. צי איז עס טאַקע אמת — אַזוי ווי מענדלסאָן האָט געזאָגט — אַז דאָגמע איז אַ בייזערע פּענטע פֿאַרן גײַסט איידער די צערעמאָניע וואָס איז „נאָר צום ווײַן געווענדט"? פֿאַראַן, על־פי קאַנט, אַ ספֿערע אויף יענער זײַט פֿון דער ווינשאַפֿט, וווּ דער גלויבן האָט זיך זײַן באַרעכטיקט אָרט, און עס איז קלאָר אַז די מענטשלעכע געזעלשאַפֿט קען בכלל ניט האָבן קיין קיום

[11] *ibid.*, p. 57.
[12] *ibid.*, p. 110.

אן אזא בינדונג. אויב א דאגמע גייט קעגן שכל, ווערט אונדזער גייסט ממילא אויפגעבראכט קעגן איר, ער קען אזא דאגמע ניט פארדייגן, און זיין פרייהייט ווערט בכן ניט געשטעלט אין ספקנה. גלייבן הענגט ניט אפ פון ווילן. אבער עס הענגט יא אפ פון ווילן עפעס יא אדער ניט צו טון. אפהיטן עפעס וואס האט ניט קיין זינען איז בכן א טאפעלע פענטע, א שטער פארן אינטעלעקט און פארן ווילן.[13]

כדי ארייננצובערענגען ארדענונג אין דער צעוואקלטער סיסטעם פון אונדזער רעליגיע נייטיקן מיר זיך איצט ביז גאר אין אן אויטארייטאטיוועך אינסטוציע וואס זאל אין איין סיסטעם אויספורעמען הן דעם רעליגיעזן גאנק, הן זיין פראקטישן ארויסווייז. דער אומקום פון דער יידישער מלוכה און דער לאנגער גלות האבן געשטערט אונדזער פאלק אויסצוארבעטן אזא עצטגילטיקע „קאנסטיטוציע". אז דווקא אשערס צייט, ווען די נאציאנאלרעליגיעזע בינדונגען האבן זיך צעשמאלצן אין דעם מאדערנעם אינדיווידואליזם, קען ניט זיין גינסטיקער ווי פריער אויף אויפצושטעלן אזא אויטאריטעט סנהדרין — וועגן דעם האט אונדזער רעפארמאטאר א פנים ניט געקלערט. אבער ער רעדט בלויז וועגן דעם וואס עס דארף זיין, ניט וועגן דעם וואס עס קען זיין. און ער דערזעט אויך, אז דאס פעלן פון אזא אויטאריטעט העלפט נאך מער דער פריהייט פון גייסט.

אמת, די סיסטעם וואס ער פארלאנגט — זי דארף אויך איבערלאזן געניג שטח פאר דער פריהייט. אשער האט ניט געהאט אין זינען קיין דאגמאטישן שולחן־ערוך. זיין יידישע רעליגיע איז סך־הכל א צארטע שאטירונג פון דעם גלויבן פון די אויפקלערערס וואס האט זיך פארלאזן אויפן כוח פון שכל. בייַ אים איז פעסט און זיכער די אויטאנאמיע פון גייסט, ד״ה דער אויפגעוויס אז יעדער אמת, אפילו דער וואס האט צו טון מיט גאט און מיט דער שליחות פון דעם מענטש אויף דער וועלט, באזירט זיך אויפן שכל. מיר גלייבן אין גאט ניט דערפאר וואס ער האט זיך אנטפלעקט פאר אונדז, נאר ווייל מיר זעען אין זיין עצם זיין און זיין געטלעכן מהות.[14]

אין א פראקטישער רעפארם פון יידישקייט דארף מען ראשית־כל אויפקלארן זיין אלזויטיקע שכלדיקייט און דורכויסיקע אמתדיקייט בנוגע צום גייסט. אשער פארגלייכט די רעפארם, וואס מיר נייטיקן זיך אין איר, מיט דער וואס לוטערס פראטעסטאנטיזם האט דורכגעפירט לגבי דעם רוימישן קלויסטער. ער האט דערבייַ אין זינען דאס אפזאגן זיך פון אלע טראדיציאנעל־רעליגיעזע בינדונגען וואס האבן געהאט זייער וואַרצל אין קאטעכיזיס. דערווייל זיינען יידן נאך געטרייַע אפהיטערס פון דער הלכה, דערווייל איז די גאנצע יידישע דערציונג געווענדט אויף אויסצוהאדעוועז רבנים, תלמידי־חכמים, אדער לכל הפחות קענערס פון דער תורה. אבער צי דערגרייכט מען אט דעם פעדאגא־

[13] *ibid.*, p. 129.
[14] *ibid.*, p. 147.

גישן ציל? אין דער אמתן פּראַדוצירט מען ניט אַזוי דאָס קלאָרע וויסן און די עכטע פֿרומקייט, נאָר קנאָות וואָס שייך דעם שולחן־ערוך, מעכאַניזירטע רעליגיעזקייט און אינגלייבענישן. אמת, אַפֿילו אין דער איצטיקער צייט פֿון יידישן פֿונאַנדערפֿאַל קען מען נאָך געפֿינען צווישן די בעלי־תורה באמתדיקע יראת־שמים און צידקות. אָבער בײַ זייער גאַנצער חריפֿות און בקיאות זײַנען די למדנים ניט אין שטאַנד צו פֿאַרענטפֿערן די גרונטיקע קשיות וואָס זײַנען שייך צו זייער אייגענעם פֿאַך און קומען אָפֿ מיט אַ פֿילפֿול און טאָפּן גאָר אין דער פֿינצטער וואָס שייך צום פֿילאָסאָפֿישן זינען פֿון דער הלכישער סיסטעם.

אונדזער יאָרהונדערט — דער אַכצנטער — איז די תקופֿה פֿון אויטאָנאָמיע. עס לאָזט זיך מער ניט גיין מיט דער שיטה פֿון אַן אַרויפֿגעצוווּנגענעם אויטאָריטעט און דעם כּפֿה הר כּגיגית בײַ מתן־תורה. מיר יידן קענען ניט זיך אַרויסדרייען פֿון דעם הערשנדיקן גײַסט פֿון דער צײַט. אָבער מיר דאַרפֿן זיך אויך היטן פֿון אַ ריין נעגאַטיוועם רעפֿאָרם וואָס רוקט אַוועק אין אַ זײַט אָן שום פֿאַרוואָס די גאַנצע געירשנטע סיסטעם. די יידישע קאָנסטיטוציע איז באַשטאַנען דער עיקר אין דת. וועג מיר זאָלן אין גאַנצן סוביעקטיוו עובֿר זײַן אויף דעם דת, צעשטערן מיר מיט דעם אונדזער קאָנסטיטוציע. באַקומט זיך אַ שרעקלעכער תהו־ובֿהו מיט ביטערע מחלוקתן צווישן רעכטס און לינקס. פֿאַנאַטיזם און ניהיליזם, צביעות און גלײַכגילטיקייט ווילדעוועט אין אונדזער קיבוץ און שטעלן אונדז פֿאָר דער ספּנה פֿון פֿולקומען אומקום. דאָס טאָר ניט זײַן! מען מוז אויפֿבויען אַ נײַע קאָנסטיטוציע וואָס זאָל צונויפֿהאַלטן יידן. מיר ווילן דאָך אויף שטענדיק זיך האַלטן בײַם גלויבן פֿון אונדזערע אָבֿות.

דעריבער נייטיקן מיר זיך אין אַ פּאָזיטיווער רעפֿאָרם. זי דאַרף אויפֿשטעלן אַ נײַע סיסטעם פֿון יידישקייט, בהסכם מיטן גײַסט פֿון דער צײַט, מיט דער הערשאַפֿט פֿון שכל. די פֿרינציפּיעלע איבעראַנדערשונג באַשטייט אין דעם, אַז אַנשטאָט אַ סיסטעם דינים זאָל ווערן אויפֿגעבויט אַ רעליגיעזער וועלטבאַגריף, אַ ריי אַני־מאמינס, אַ בנין פֿון דאָגמעס. אַז אָט די „דאָגמעס" זאָלן ניט אין דער פֿאָרעם און ניט אין אינהאַלט באַלייידיקן דעם מענטש־לעכן שכל — וועגן דעם האָט זיך געזאָרגט דער קאָנטיאַנער אַשער. אַזעלכע דאָגמאָטיקערס ווי דער רמבם, שמעון דוראַן, יוסף אַלבאָ האָבן דאָך אויך אַזוי געטראַכט, נאָר זיי אין אייגעם מיט זייער צײַט האָבן באַטראַכט ווי אַב־סאָלוט „שכלדיק" אַנדערע זאַכן איידער דער תלמיד פֿון דער „קריטיק פֿון רייגעם שכל". די מאַדערנע יידישע ראַציאָנאַליסטן האָבן שטענדיק געקענט זיך פֿאַררופֿן אויף זייערע מיטל־עלטערישע מיינונגספֿרײַנד, און זיי האָבן עס טאָקע אַזוי געטאָן, כּדי דורך דעם אויפֿצווויזן אַז זייער אייגענע לערע איז אין הסכם מיט די שיטות פֿון חשובֿע דענקערס פֿון אַ מאָל.[15]

[15] *ibid.*, p. 165.

דאָס וואָס אַריסטאָטעלעס איז געווען פֿאַר דעם רמבם — דאָס איז קאָנט געווען פֿאַר אַשערן. ער איז דער ערשטער צווישן מאָדערנע יידישע מחברים וואָס האָבן אָט דעם דיסטישישן דענקער באַטראַכט ווי זייער רבין. בכן האָט אַשער גענומען גרייטן דעם וועג וואָס האָט אַ הונדערט יאָר שפּעטער געפֿירט צו הערמאַן קאָהען. איך זאָג גאָרניט, אַז די השפּעה פֿון דער קריטישער פֿילאָסאָפֿיע אין דעם 19טן און אין דעם 20סטן י״ה איז געגאַנגען דורך דעם „לויתן״; די אַרבעט האָט קיין גרויס אָנזען ניט געהאַט. אָבער אַשער איז דער ערשטער וואָס פֿאַררופֿט זיך כסדר אויף קאָנטן און וויל אים באַנוצן ווי אַ זכל אין אַ סיסטעם פֿון יידישקייט.

נאָך דעם ווי יידנטום ווערט כאַראַקטעריזירט ווי אַ רעליגיע פֿון שכל, ווערט פֿאַרמולירט אַן „אַרגאָאָן״ פֿון 14 פּונקטן, דאָס גרונטגעבעט פֿון דער סיסטעם. דאָרטן זענען צונויפֿגענומען די דעזיסטישע יסודות מיט עטלעכע ספּעציפֿיש יידישע אידעעס. עס קלינגט מאָדנע פֿאַר אַ יידן, אַז מען זאָל אים דאָרפֿן מחייב זיין צו גלייבן אין „אַ באַזונדערער אָנטפּלעקונג פֿון גאָט צו זענע אָבות און אין דעם געטלעכן כאַראַקטער פֿון משה רבינוס געזעץ־געבונג״. אָבער שפּעטער, אין אַן אָנדער פּונקט, ווערט עס אויסגעטייטשט סך־הכל אַזוי: „מיר גלייבן, אַז דאָס אָפּהיטן די מיצוות איז פֿאַר אונדזערע פֿאָטערס געווען הייליק, און אַז זיי האָבן דורך דעם דורכגעבראַכן פֿאַר אונדז אַ וועג, אויף וועלכן מיר זאָלן קענען ווייטער גיין בלויז מיטן רייניגן גלויבן אין גאָט און אין זענע נביאים (אָן די מיצוות מעשׂיות)״... באמת, אַן אויסטערלישע דאָגמע! אַז די זיידעס, און אפֿשר אויך שאָול אָשערס אייגענע טאַטע־מאַמע, האָבן געלאָזט פֿון תורה מסיני — דאָס האָט זיך ניט געזייטיקט אין קיין שום פֿייערלעכן צושטים. אָבער אָט אויף דעם אופֿן האָט מען געוואָלט געפֿינען אַ געוויסע פֿאַרבינדונג צווישן דעם נייעם „יידישן וועלטבאַגעם״ און דעם טראַדיציאָנעלן לעבן אין מיצוות. עס הייסט, אַז אויב אַפֿילו דער מאָדערנער יינד ווערפֿט זיך ניט אונטער אונטער די מיצוות מעשׂיות, קוקט ער כאָטש מיט האַרציקן דרך־ארץ אויף זענע ווייַב, אָלטע זיידעס און שאָקלט צו מיטן קאָפּ: יאָ, זיי זענען טאָקע ניט געווען אַזוי אויפֿגעקלערט ווי איך אַליין, דערפֿאַר אָבער זענען זיי געווען גוטע יידן.

ש. אַשער באַפֿרייט אָבער ניט זענע מיטצייטלערס גאָר אין גאַנצן פֿון דת. געוויסע דינים, וואָס די תורה פֿאַרבינדט זיי מיטן בונד צווישן גאָט און יידן, ווייל אַשער אויפֿהיטן. שבת, יום־טובֿים און ברית־מילה זענען דאָגמאַטישע פונקטן אין אָט דער רעפֿאָרמירטער סיסטעם פֿון גלויבן. זיי גילטן ווי עיקרדיקע סימבאָלן, ווי צייכנס פֿון פֿאַרקניפּונג צווישן גאָט און ישׂראל. אַוודאי איז דאָס ניט קאָנסעקווענט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אַ ראַציאָנאַליזם, וואָס טעאָרעטיש ווערט ער אַרויסגעשטעלט אין פֿולער אַבסאָלוטקייט. אָבער אַזוינס איז ניט וויניקער ניט־קאָנסעקווענט ווי דאָס אַלגעמיינע באַגערן בכלל אויפֿצוהיטן אַ יידישע בשותפֿותדיקייט מיט אַזאַ רעליגיעזן אינהאַלט וואָס דאַרף זענען אידעאַנטיש מיט דער רעליגיע פֿון שכל. אויך דאָ איז אַשער געווארן דער

פֿאַרגייער פֿון רעפֿאָרמירטן ייִדנטום, וואָס — לכל הפחות אין אַמעריקע — האַלט עס זיך בײַ אַ שבתדיקער תּפֿילה בציבור און בײַ ברית־מילה.

שוין פֿון אַנהייב אָן זעען זיך די שוועריקייטן וואָס עס איז זיי קוים גובֿר צו זײַן בײַם איבערבויען אַ דורך און דורך ריטואַליסטישע סיסטעם אין אַזאַ וואָס האַלט זיך נאָר אויף „רעליגיעזן וועלטבאַגריף". וועמען מען זאָל מיט דעם פֿרוושטיין פֿון געטרײַשאַפֿט צו די תּרי״ג מיצוות דורכשטודירן די פֿאַר־שיידענע גרופּעס אין דעם דײַטשישן ייִדנטום און פֿון די מערבֿדיקע קיבוצים וואָס האָבן זיך געפֿונען אונטער זײַן השפּעה, — דערזעט מען, אַז עס זײַנען כּלל ניטאָ קיין פֿעסטע גרענעצן צווישן אָרטאָדאָקסיע, קאָנסערוואַטיזם, דעם מעסיקן און זייער ניט מעסיקן ליבעראַליזם, דעם היסטאָרישן און ראַדיקאַלן רעפֿאָרמיזם און נאָך פֿאַרשיידענע אַנדערע צווישנגרופּעס. אויב אַפֿילו דער שולחן־ערוך פֿון יוסף קאַראָ, מיט אָדער אָן דעם רמ״א, האָט ניט אין גאַנצן אײַנגעשטעלט דעם ריטואַליזם פֿון די טראַדיציע־געטרײַע ייִדן, וועלן אַ גע־וויסע צאָל אונטערשיידן אין מינהג און דין זײַנען פֿאַרבליבן ניט פֿאַרענט־פֿערט, — הײַנט ווי שווער איז שוין צו שאַפֿן אַ סיסטעם פֿון אַזאַ ייִדישקייט וואָס וועלן אויפֿהאַלטן בלויז געוויסע דינים און וואָרפֿט אָבער אָפּ דעם „איבער־געטריבענעם" ריטואַליזם.[16]

אָבער אַזעלכע פּרטים אינטערעסירן אונדז דאָ ווינציקער אײדער אַשערס פּרינציפּ. נאָך אים נאָך איז ייִדנטום אַ „רעליגיע", ד״ה אַ מעטאַפֿיזיש־טעאָ־גישע סיסטעם. דת און דינים געהערן צו דער צווייטער מדרגה און זיי פֿאַר־לירן יעדער זינען, אויב מען קען דאָרטן ניט געפֿינען קיין קלאָרע, דורכזיכ־טיקע באַצוונג צום גלויבן אין גאָטס עקסיסטענץ, אין זײַן לײַבשאַפֿט, אין געטלעכער כוונה. דאָ הערן מיר קיין איין וואָרט ניט ווען די דינים פֿון כּשרות, ווען אַלע ספּעציעלע שבת־פֿאָרבאָטן, און ווען טויזנט אַנדערע דינים און מינהגים. ער האָט פֿאַרלאַנגט אַזאַ לערע פֿון דער ייִדישער רעליגיע וואָס זאָל זיך שטיצן אויף קאַנטס „קריטיק פֿון פּראַקטישן שכל". מיט אַנדערע ווערטער — ער האָט געבויט אַ סיסטעם פֿון מאָראַל אויפֿן יסוד פֿון אַ ראַציאַ־נאַלן גלויבן אין גאָט. געוויסע דינים זאָלן ווײַטער לעבן, וואָרעם מיר זײַנען דאָך אַ היסטאָרישע גרופּע וואָס קען ניט אין גאַנצן מוותר זײַן אויף טראַ־דיציע, ווײַל זי האָט דאָך אין זינען איר קיום און דאָס שטיצן איר געפֿיל פֿון צוזאַמענגעהעריקייט. אָבער ווען די פּרטים ברעכט ער זיך ניט דעם קאָפּ. דאָס לאָזט ער איבער פֿאַר די „טעאָלאָגן", צו ווען ער ווענדט זיך, צו די רבנים וואָס זײַנען ווײַסנשאַפֿטלעך, היסטאָריש און פֿילאָסאָפֿיש צוגעגרייט, אָבער „אויטאָנאָמיסטיש" געשטימט. זיי דאַרפֿן זיך צונויפֿקומען אין אַ סנהדרין און זאָגן: וואָס איז ייִדישע אמונה? וואָס דאַרף מען איבערלאָזן פֿון די מיצוות כּדי זי צו מאַכן אָנזעעוודיק? וואָס איז נייטיק צו לאָזן פֿון די געוירשנטע סימבאָלן כּדי אַרײַנצוקריצן זי אין האַרץ און געמיט?[17]

[16] *ibid.*, p. 172.
[17] *ibid.*, p. 205.

עס איז קלאָר, אַז אַשער האָט געוואָלט דינען אויך דער עמאַנציפּאַציע, ער האָט עס אָפּט גאַנץ בפירוש געזאָגט.[18] אָבער עס וואָלט געווען ניט יושרדיק צו אים, אויב מען זאָל אים צושרייבן אָפּאָרטוניסטישע מאָטיוון. זיינע מאָטיוון זיינען פּילאָסאָפּישע און ניט פּראַקטיש־פּאָליטישע, זיי נעמען זיך פון דעם תוך פונעם ענין. ער איז קאַנטס אַ פּייערדיקער אַנהענגער און ער קען קאַנטן בעסער ווי חומש אָפּילו. דאָס זאָגט נאָך ניט קיין סך, ווייל זיין יידישע בילדונג איז ווי פּאָר אַ קולטורעלן יידן פון זיין צייט (ער האָט שוין געהאַט אַ דאָקטאָר־טיטל) געווען קנאַפּ ביז צום שטוינען. ער האָט געלעבט מיט דער קריטישער פילאָסאָפיע. נאָך איר נאָך דאָרף מען עס רעפּאָרמירן. דאָס יידנטום. ער איז אַ הומאַניסט, אַ וועלטבירגער, און דערבייַ ניט פון דעם מילדן, נאָר פון דעם קעמפּערישן מין. ווי אַ צייטונג־שרייבער און ווי אַ פאַמפלעטיסט האָט ער אזוי אויפגערייצט די דייטשישע שאָוויניסטישע אָקאַדעמיקערס און סטודענטן, אזוי ווי געאָרג בערנהאַרד פון דער „פאָסישער צייטונג" אַדער דער סאַציאל־דעמאָקראַט קורט אייזנער אַ הונדערט יאָר שפּעטער. לאָמיר דאָ דערמאָנען זיין קאַמף קעגן ראַסיזם פון די דייטשישע פראָפעסאָרן און דער אָקאַדעמישער יוגנט. זיין שריפט „געדאַנאַמיע" האָט זיך דערדינט צום כּבוד פאַרברענט צו ווערן בעת דער „פאָטערלענדישער" פייערונג אויף דער וואָרטבורג אין 1817.[19] בעת יידן, וואָס ער האָט געקעמפט און געליטן פאָר זיי, האָבן אים פאַרגעסן, איז זיין נאָמען דערמאָנט אין אַ בוך פון קאַרל שמיט, דעם בערלינער פראָפעסאָר און דעם ראָש איבער די נאַציש יוריסטן אין די הויכשולן.

ער האָט געוואָלט זיין אַ יוד. צום סוף פון זיין „לויתן" וועגדט ער זיך קעגן דוד פרידלענדערן וואָס האָט אין איינעם מיט מענדלסאָנען צו נישט געמאַכט יידישע דאָגמעס און אין סתירה צום געאָכטן רבין זיינעם האָט ער אין גאַנצן אויפגעגעבן תורה מסיני. אַשער איז אַ שאַרפער שונא פון דעם ראַדיקאַלן ניהיליזם, וואָס פון גאַנצן יידנטום בלייבט ביי אים איבער אַ שטיל אַדער הויך בקול אַרויסגעזאָגט געפיל פון באַדויערן, למאי מען איז גאָר געבאָרן געווארן אַ יוד. ווי ערנצטע טעאָרעטיקערס פון דער פראָבלעם, מיט וועלכע עס לוינט זיך אַרייַנצולאָזן אין אַ וויכוח, באַטראַכט ער נאָר ספּינאָזאַן און מענדלסאָנען. ער זעט קלאָר אַזוי, אַז דאָס שותפותדיקע בייַ ביידן באַשטייט אין דעם וואָס ביידע זעען זיי דאָס יידנטום ווי אַ סיסטעם דינים, און דער חילוק צווישן זיי איז דער, וואָס בייַם ערשטן האָבן זיי בלויז אַ צייטווייליקן ווערט געהאַט, בייַם צווייטן האָבן זיי אַן אייביקן וועדט. ער דערזעט אויך, אַז דער ערשטער איז געווען אַ מער קאָנסעקווענטער דענקער און אַז מענדלסאָנס שיטה, הגם ער האָט אונטערגעשטראָכן דעם כאַראָקטער פון דער הייליקער יידישער אַנטפּלעקונג, האָט דאָך געמוזט פירן צום צעגאַנגען־ווערן. אין אייַ־

[18] *ibidem.*

[19] Pincus, *o. c.*, p. 31, n. 7.

נעם מיט ספּינאָזאַן שטייט ער אויפֿן שטאַנדפונקט, אַז א פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע געזעץ־געבונג קען ניט פֿאַרבליבן אויף תּמיד. אָזוי ווי ספּינאָזאַ איז ער מוותר אויף איר, וועט עס פֿעלן די מאָטיוון וואָס האָבן געפֿירט צו אירע צערע־מאָניעס אָדער וועט עס בייטן זיך די אָלגעמיינע לעבנס־תּנאָים, די פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע געבונדנקייט וואָס האָט צוגעגעבן א זינען די אָלע צערעמאָניעס.

6

מיר, וואָס מיר לעבן אָנדערהאַלבן יאָרהונדערט שפּעטער, האָבן געזען, ווי דער גייסט פֿון די היסטאָרישע רעליגיעס איז במשך פֿון דער צייט מער און מער צערונען. עס זעט אויס אין אונדזערע אויגן אויסטערליש דער גאַנ־צער פּרוצו צו וועלן אויפֿהאַלטן דאָס יידנטום דורך דעם וואָס מען דענאַציאָ־נאַליזירט עס אין גאַנצן און מען באַטראַכט עס בלויז ווי א רעליגיע. און דאָס האָט דאָך אַשער געטאָן קלאָרער און באַוווסטזיניקער ווי ווער ניט איז פֿון זיין דור. און נאָך אויסטערלישער זעט אויס אַזא פֿאַרמעסט, ווען די לערע פֿון אָט דער „גערייניקטער" יידישער רעליגיע וועלט גאָר פּשוט בא־טראַכט ווי דער שכל־גלויבן פֿון דער אויפֿקלערונג, ווי דער דעיזם. אַפֿילו דער שאַרפֿזיניקסטער היסטאָריקער פֿון רעליגיעס וועט קוים קענען געפֿינען עפּעס אַן אונטערשייד צווישן דעם גלויבן פֿון אונדזער שאָל אַשער און פֿון אַזעלכע דעיסטן ווי דער ענגלענדער טאָלאַנד צי שאַפֿטסבערי, ווי וואָלטער, אָדער פֿון דעם גלויבן וואָס עס פֿאַרמאָגט רוסאָ סאָוואָיישער וויקאַר צי לע־סינגס נתן דער חכם, צי גאָר דער דייטשישער פֿאָפּולערער פֿילאָסאָף ניקאָלאי. צווישן אָט די דערמאָנטע מענטשן איז קיין אונטערשייד ניט געווען. די אָזוי שטאַרק געלויבטע טאָלעראַנץ פֿון יענער צייט איז באַשטאַנען ניט אין טא־לערירן אַן אָפּווייכנדיקע מיינונג, נאָר די אייגענע מיינונג, ווען זי וועלט אַרויס־געזאָגט פֿון אָנדערע און אין אָנדערע וועלטער.

פֿאַר אַשערן איז ניט געבליבן קיין סוד, אַז אויב מען נעמט צו פֿון יידן־טום זיין באַזונדערן שטייגער לעבן און עס וועלט פּראָקלאָמירט ווי א גלויבן פֿון שכל, אַז אויב זיינע „דאָגמעס" זיינען די כלומרשט אָבסאָלוטע און ממילא־דיקע זאָכן פֿון דער רעליגיאָלער טעאָלאָגיע, — פֿאַרלירט עס אין גאַנצן זיין אייגנארט, זיין יחידישקייט. קען זיין, אַז גראָד מחמת דעם זיינען פֿאַראַן אין דער „קאָנסטיטוציע" וואָס ער לייגט פֿאַר אַזעלכע יידישע באַזונדערקייטן ווי מילה און שבת, וואָס זיי וועלן דערקלערט ווי דאָגמאַטישע מוזן. אין תּוך איז בייַ אים, ווי בייַ די אָנדערע רעפֿארמאַטארן נאָך אים, געווען א געפֿיל פֿאַר דעם היסטאָרישן פֿאַקט, אַז עס איז יא פֿאַראַן א באַזונדער יידיש פֿאָלק, אָבער ער האָט אָזוי ווי די אָנדערע רעפֿארמאַטארן ניט געווווסט, וואָס מען הייבט אָן צו טאָן מיט די כאַראַקטעריסטישע נאַציאָנאַלע באַזונדערקייטן זיינען. אין אַזעלכע „גלויבן־סיסטעמען" בליבן זיך געווויסע דינים און צערעמאָניעס אָזוי ווי זכר־לחורבנס, אָזוי ווי עדות פֿון אַלטער, פֿאַרזונקענער וועלט.

עס איז אינטערעסאַנט צו מערקן דעם חילוק צווישן דעם מיטל־על־טעריש און דעם מאָדערנעם ראַציאָנאַליזם. אין תוך זיינען דאָך דער רמבם אָדער רלבג אויך געווען אויפקלערערס, און די אויפקלערונג פון זייער צייט האָט אַ סך בשותפותדיקע שטריכן מיט דער אויפקלערונג פון 18טן י״ה. מען האָט אַ סך מאָל אָנגעוויזן, אַז דער בעל־„מורה־נבוכים״ איז גלייכצייטיק געווען דער בעל־„משנה־תורה״, בכן האָט אין דעם זעלביקן גייסט די ראַציאָנאַליס־טישע פילאָסאָפיע געהאָט איר קעגנוואָג, אָדער אפשר גאָר איר איבערוואָג. אָבער נאָך וויכטיקער איז עפעס אָנדערס. אַוודאי האָט דער רמבם געהאַלטן, אַז פרינציפיעל איז פאַר איטלעכער מיצווה פאַראַן אַ שכלדיקער אויסטייטש און אַז דער ייד איז אפילו מחויב צו דערגיין צו אט דעם אויסטייטש. אָבער דער ייד וואָס זאָל געווען אפהיטן אַלע געבאָטן פון שבת און דערבייזיי דורכפירן ניט ווייל ער האָט עס באַטראַכט ווי הייליקע געבאָטן, ווי מסיני, נאָר ווי אויספירן פון מענטשלעכן שכל — אזא ייד איז אַ זינדיקער, ניט גע־קוקט אויף זיין אפהיטן מיצוות. בייַ די מאָדערנע יידישע ראַציאָנאַליסטן איז געווען פונקט פאַרקערט. מיט עכט יידישער האַרטנעקיקייט האָט אשער גע־בוקט זיך פאַר דער אויטאָנאָמיע פון שכל. ער האָט געטאָדלט דעם אָלטן דת ניט בלויז ווייל ער גיט דינים וואָס זיינען אזוי ווי אַן אומנייטיקער יאָך, נאָר אויך ווייל דת איז טעאָנאָמיש, ד״ה דיקטירט דעם מענטשן אין נאָמען פון גאָט, און פאַרלאָנגט אַ שטומען נעשה־ונשמע, וואָס דאָס איז אַ באַליידיקונג פאַרן צייטיק געווארענעם גייסט פון דעם מענטשן.[20]

אַשערס באַציונג צום יידנטום בכלל און צו דער „יידישער רעליגיע״ בפרט איז אַ טיפישער בייַשפיל פאַר דעם שפעטערדיקן „רעליגיעזן ליבע־ראַליזם. בייַדע האָבן זיך געהאַלטן פאַרן ראַציאָנאַליזם, און בייַדן האָט גע־פעלט פאַרשטענדניש פאַרן אייגנארט פון דער רעליגיעזער פונקציע. סוף 18טן און אָנהייב 19טן י״ה איז אין דער אָלגעמיינער דייטשישער קולטור די אויפקלערונג שוין אָוועק בארג אראפ. דער פראָטעסטאַנטישער פריידיקער שלייערמאַכער, וואָס ער האָט געפונען אזוי פיל חן אין די אויגן פון געביל־דעטע יידישע פרויען, איז געווארן דער פירער פון דער ראַמאַנטישער באַוועגונג בנוגע רעליגיע. די ראַמאַנטיק האָט דערווייל שוין באַפרוכפערט פילאָאַגיע און געשיכטע מיטן סענטימענטאַלן וועקן אויף ס׳נייַ דעם אינטערעס צום עבר. די דייטשישע אָדער פון דייטשלאַנד באַווירקטע „וויסנשאַפט דעס יודענטומס״ מיט צונצן בראש האָט זייער אַ סך צו פאַרדאַנקען אָט דעם נייַעם גייסט. אָבער עס איז קוים צו מערקן זיין השפעה אויף דער נייַ־געבאָרענער יידישער רעליגיע. די ראַמאַנטיק האָט ארויסגעהויבן ווי דאָס ווערטיקע גראָד דאָס אייגנארטיקע, דאָס אָריגינעלע, דאָס אינדיווידועלע, דאָס וואָס מען קען ניט ארויסדרינגען פון אַלגעמיינע שכלדיקע כללים; אָבער דער יידישער ליי־בעראַליזם איז פאַרבליבן בייַ די אידעאַלן פון 18טן י״ה און ער האָט זיך

[20] *Leviathan*, p. 238.

כּמעט ווי ניט געביטן אין די שפּעטערדיקע דורות. דערפֿון קומט דער אומ־צוטרוי און אַפֿילו די שׂינאה צו מיסטיק און חסידיזם, קעגן אַלטע יידישע מינהגים און פֿירונגען און לסוף אויך קעגן דעם נייעם באַווּוסטזיניקן יידישן נאַציאָנאַליזם. שלמה מיַמאָן האָט געמיינט, אַז זײַנע ליטווישע לאַנדסלײַט וואָס רײדן יידיש רײדן בכלל ניט אויף קיין שום לשון, און גרעץ איז ניט ווײַט אַוועק פֿון אַזאָ מין קוק.

אָבער אין אָנהייב פֿון דער תקופֿה — און אין דעם באַשטייט דער היס־טאָרישער ווערט פֿון אַשערן דעם טעאָרעטיקער — האָט זיך אויסגעדוכט, אַז עס איז מיגלעך פֿון דאָס נײַ צו קאָנסטיטוירן דאָס יידנטום ווי אַ פֿורע רע־ליגיע. וועמען יידן זאָלן זיך האַלטן בײַ אַזאָ „אויפֿגעקלערטן" גלויבן ווי די קריסטן און וועמען זיי זאָלן „שכלדיק" זיך באַציען צו דער געזעלשאַפֿט און צו דער מלוכה, — טאָ וואָסערע אײַנוועندונגען וועט מען קענען האָבן קעגן פֿול־קומער עמאַנציפּאַציע? סײַדן נאָר אַז עס איז פֿאַראַן בײַ זיי אַ רעשט פֿון פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע האָפֿענונגען און עס יערט אין זיי דער אומאויסראַט־לעכער גלויבן אין משיחן. און די גויים האָבן דאָך טאָקע אויף דעם געטײַט מיט די פֿינגער. פֿאַרלאַנגט דאָך שלייערמאַכער, וועמען ער נעמט שטעלונג צו פֿרידּ־לענדערס Sendschreiben an den Probst Teller, אַז יידן זאָלן פֿײַערלעך זיך אָפּזאָגן פֿון אָט דעם גלויבן.[21] און מענדלסאָן האָט שוין פֿריִער פֿאַרזיכערט, אַז יידן — ער האָט דערבײַ געהאַט אין זינען די רײַכע סוחרים פֿון בערלין, קיניגסבערג, פֿראַנקפֿורט־מײַן אאַז"וו — פֿאַרבינדן מער ניט מיט אָט דער אידעע קיין שום פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע אספּיראַציעס.

אַשער טײַטשט אויס די משיח־אידעע ווי דעם גלויבן אין דער וווּנ־דערלעכער גאולה פֿאַרן יחיד און אין תחית המתים. דאָס איז אַוודאי ניט געווען זײַן פֿערזענלעכע אמונה. אָבער די אויפֿגעקלערטע וואָלטן ניט נאָכגע־גאַנגען אין די פֿוסטריט פֿון אַ נייעם שבתי־צבי — וואָר קען דאָ האָבן אַ ספֿק? אַ פּנים אַז די שבתי־צבי־באַוועגונג האָט געמאַכט גאָר אַ גרויסן אײַנדרוק אויף קריסטן. דעם סאָמע מאָדנעם ענטפֿער האָט שפּעטער געגעבן אַ לײַבאַראַלער ראַבינער אויף אַ ראַבינישער קאָנפֿערענץ. ער האָט זיך אַ זאָג געטאָן, אַז די מאָדערנע מלוכה וואָס בויט זיך אויף רעכט, וואָס באַטראַכט דעם יידן ווי אַ גלײַך־בערעכטיקטן בירגער און לאָזט אים צו צו מלוכה־שטעלן — אַזאָ מין מלוכה איז שוין איפּסא פֿאַקטאָ דאָס מקוים וועלט פֿון דעם משיח־אידעאַל. אַזוי אַרום האָבן די קריסטן ניט מער פֿאַר וואָס מורא צו האָבן: די יידישע האָפֿענונג וועלט אַזוי וווּנדערלעך פֿאַרווירקלעכט פֿאַר זייערע אייגענע אויגן!

הגם אין דער גאַנצער אַנטוויקלונג פֿון יידיש פֿאַלק צו יידישע רעליגיע איז שטענדיק פֿאַראַן די ספּנה פֿון אַ פּראַקטישן אָפּאַרטוניזם, וואָלט געווען אומיושרדיק צו שטעלן אונטער אַ מינדסטן ספֿק די ערלעכקייט פֿון אַזאָ מענטשן ווי שאול אַשער איז געווען. זײַן „לויתן" האָט ניט אין זיך אַזאָ טעא־

[21] E. Littmann, *l. c.*

לאָגיע, וואָס איר מיין איז פאָליטישע געשעפט־מאַכערײַ. איר מחבר איז גע־וויס ניט מסוגל צו ווערן אַ רעליגיעזער רעפאָרמאַטאָר. אָבער ער האָט יאָ געהאַט אינטעלעקטועלע ריינקייט און דורכדרינגיקייט, שאַרפזיניקייט און גע־פֿיל פֿאַר יידישן כּבֿוד, אַז ער זאָל דערזען ספּינאָזאָס בייזקייט, מענדלסאָנס שוואַכקייט און פֿרידלענדערס אויבנאויפֿקייט בײַם באַטראַכטן די פֿראָבלעם. ער איז דער ערשטער פֿירשפּרעכער פֿאַרן „רעליגיעזן לִיבעראַליזם", הגם די שפּעטערדיקע האָבן אים ניט געגומען אין אַכט, הגם אויך שפּעטער האָט קיי־נער — אויך ניט גייגער — ניט אויפֿגעשטעלט קיין בעסערע טעאָריע.

אַשער האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעכן טעאָרעטיקער און ער איז דער ערשטער אַרויסזאָגער פֿון דער מיינונג וואָס מען האָט נאָך דעם איבערגעחזרט אַן אַ צאָל מאָל — מען זאָל אויפֿריכטן יידישקייט מיט וויסנ־שאַפֿטלעכע מעטאָדן. אונדזער ראַציאָנאַליסט האָט ניט געפֿילט, אַז „וויסנ־שאַפֿט" איז ניט קיין מיטל צו שאַפֿן אַ רעליגיע אָדער זי צו רעפֿאָרמירן. אָבער דאָס האָבן אויך ניט דערשפּירט אַ סך אַנדערע לִיבעראַלן, עולמשע מענטשן און ראָבינערס, וואָס זײַנען געקומען נאָך אים. דאָס וואָס עס זײַנען די גאָנצע צײַט ביזן הײַנטיקן טאָג ניט געווען אין דעם „רעפֿאָרמירטן יידנטום" קיין שום שעפֿערישע כּוחות מיט אינספּיראַציע, מיט באַגײַסטערונג און מיט דער שורשדיקער קראַפֿט מיטצורײַסן מענטשן, זיי אָנצופֿילן מיט פֿײַער פֿון גלײבן — אָט דאָס רעדט קעגן דער אמתדיקייט פֿון דעם עצם פּרינציפּ. געשיכטע איז ניט ריכטיק און ניט פֿאַלש, זי ווירקט אָדער ווערט ניט, ווי פֿאַר־פֿאָלסן איז זאָמד. יידן מעגן זיך פֿאַרגינען יעדן מין ראַציאָנאַליזם און יעדן מין פֿילאָסאָפֿיע, יעדן גלויבן צי אומגלויבן, כּל־זמן אָט די גײַסטיקע כּוחות צעשטערן ניט זייערע איניקסטע אינסטינקטן, די זיכערקייט אין דעם אייי־גענעם איך. אָבער וועמעצער זאָגט: דער תּמצית און דער סך־הכּל פֿון יידנטום איז שכל; עס קען מיך קיין זאָך ניט לערנען, עס קען פֿאַר מיר קיין זאָך ניט זײַן, קיין זאָך ניט באַטײַטן, וואָס עס זעט נישט אײַן דער שכל פֿון אַיעדן שכלדיקן מענטשן, — וואָסער זינען האָט עס צו זײַן אַ יִד און וואָסער ממשות קען האָבן דאָס שטרעבן אויפֿצוהאַלטן יידישקייט?

שאָל אַשערן און די אויפֿקלערערס פֿון זײַן צײַט מעג מען מוחל זײַן, וואָס זיי האָבן דאָס אָפּט מאָל ניט דערזען. שווימענדיק אין שטראָם פֿון בא־גײַסטערונג פֿאַר הומאַניטעט, האָבן זיי זיך ניט קלאָר געמאַכט די קאָנסעקווענצן פֿון זייער „יידישער רעליגיע". אָבער אַז אויך איצט חזרט מען איבער דעם זעלביקן געדאַנק, פּרינציפּיעל אַן שום שינויים, וועגן אמונה וואָס איז אי־דענטיש מיט שכל און וועגן דעם, אַז דאָס איז יידנטום — אַזוינס איז ניט גרינג משיג צו זײַן.

אַ קאָנטראָלירטער וואָקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס

פֿון יודל מאַרק

צו דער געשיכטע פֿון ענין וואָקאַבולאַר

אין די „ייִוואָ־בלעטער" האָבן מיר לעצטנס זיך אַ היפּש ביסל פֿאַרנומען מיטן ענין וואָקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס פֿון דער ייִדישער דערגאַנצונג־שול. אין מײַ־יוני־נומער 1943 איז געווען אַן אַרטיקל פֿון פּ׳ י. שטיינבוימען מיט אַ פּראָיעקט פֿון אַ וועלטער־רשימה פֿאַרן ערשטן יאָר ייִדיש אין דער אָנפֿאַנגשול; אין סעפּטעמבער־אָקטאָבער־נומער האָט פּ׳ דוד ברידזשער געדרוקט דעם סך־הכל פֿון זײַן שטודיע וועגן וואָקאַבולאַר פֿון פֿיר ייִדישע אָנפֿאַנגערס און געגעבן זײַנע אַ רשימה פֿאַר דעם זעלביקן ערשטן קלאַס. דער ערשטער האָט זיך באַצויגן קריטיש, דער צווייטער האָט זיך אין אַ גרויסער מאָס אָנגעשפּאָרט אויף דער טענטאַטיווער וועלטער־רשימה פֿאַרן ערשטן קלאַס וואָס איך האָב אויסגעארבעט אין 1939.[1] בין איך געשטעלט אין אַ סיטואַציע פֿון פֿאַרטיידיקן זיך און פֿון אויפֿקלערן געוויסע ענינים. אָבער איך האָב אויך בדעה דאָ צו דרוקן אַ דריטע רשימה פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס, און דערבײַ פֿריִער איבערצוגעבן בקיצור די געשיכטע פֿון אַן אידעע אין אונדזערע קרײַזן און אונטערצופֿירן אַ סך־הכל פֿון אַן ארבעט וואָס ציט זיך שוין עטלעכע יאָר.

כדי דער גאַנצער ענין זאָל זײַן קלאָר, דאַרף מען אָנהייבן אַ ביסל פֿון דער ווײַט. אונדזער ייִדישע שול דאָ אויף דעם קאָנטינענט שטאַמט פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער באַוועגונג וואָס האָט אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים געפֿרוווט פֿאַראייניקן דאָס נאַציאָנאַל־ייִדישע מיט דעם סאָציאַלן; אונדזערע לערערס שטאַמען אין זייער אַ גרויסער מאָס פֿון פֿאַרטייקרײַזן, זייער צוגרייטונג איז דער עיקר געווען אַ געזעלשאַפֿטלעכע, און אין אַ קלענערער מאָס אַ פּעדאַגאָגישע. אויף וויפֿל די לערערס האָבן געהאָט פֿאַר זיך אַ מוסטער פֿון אַן אַנדער שול, איז דאָס געווען די רוסישע שול. נאָר זייער אַ קלייניער פּראָצענט, און דערבײַ בלויז אויבן אויף, איז באַווירקט געוואָרן פֿון דער אַמעריקאַנער שול. אַזוי אַרום איז דער ייִדישער לערער אין אַמעריקע אַ מין „אַלגעמיינע, די פּרינציפּיעלע, די פֿילאָסאָפֿיש־פּסיכאָלאָגישע נײַסן פֿון דער אַמעריקאַנער ראַדיקאַלער דערציִונגס־באַוועגונג זײַנען יאָ דער־גאַנגען (דירעקט אָדער אומדירעקט) צו אַ טייל לערערס, אָבער עס זײַנען אין אַ סך

---

1 פּראָיעקט פֿון אַ פּראָגראַם פֿאַר ייִדיש אין דער עלעמענטאַר־שול, צוגעשטעלט צום עלפֿטן צוזאַמענפֿאָר פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן (מימעאָגראַפֿירט), זען זז׳ 17—20 און די דערקלערונגען זז׳ 1—5, 12—17.

אַ קלענערער מאַס קאָנטיק השפּעות אויפֿן געביט פֿון מעטאָדיק. אויב אין געוויסע פֿאַלן האָט מען געגומען געדאַנקען פֿון דזשאַן דיוי, האָט מען אָבער ניט געלייגט קיין אַכט אויף די אַלע שטודיעס וועגן די פּרטים פֿון דעם לערן־פּראָצעס און די פֿאַרשיידנקייטן אין די מעטאָדן, און ניט געהאַט קיין אינטערעס פֿאַר די נייַסן וואָס עס האָבן אַרײַנגעבראַכט די צענדלינגער פּינקטלעכע פֿאָרשונגען וועגן דעם אָדער יענעם אופֿן לערנען אויסלייג, אָדער וועגן דעם וויַ אַזוי עס באַווּעגט זיך דאָס אויג בײַם לייענען, אָדער וועגן די פֿאַרשיידענע פֿאָרמען פֿון שטילן לייענען אאַז"ו אאַז"ו.

האָט מען אויך אין אונדזערע קרײַזן אַזוי גוט ווי ניט געווּסט וועגן די אַלע פּראָבלעמען, באַמיִונגען, פֿאָרשונגען, וועריטער־ציילונגען, דיסקוסיעס, קאַמף פֿון ריכטונגען און דערגרייכונגען אַרום דעם ענין וואָקאַבולאַר הן בײַם לערנען די אייגענע שפּראַך, הן בײַם לערנען אַ פֿרעמדשפּראַך — וועגן אַ גרויסער און פֿאַרצווײַגטער באַווּעגונג במשך פֿון די לעצטע צווויַ צענדלינג יאָר.[2] אויב עטלעכע חבֿרים האָבן אַ מאָל אָנגעריר ענינים בשײַכות מיטן וואָקאַבולאַר, האָבן זיי עס געטאָן ס׳רובֿ אָגב אורחא.

כּשנים קדמוניות — וועז די קינדער וואָס האָבן אָנגעהויבן זיך צו לערנען אין דער שול האָבן פֿאַרשטאַנען אַלץ וואָס מען רעדט צו זיי און געקענט

---

[2] כּדי צו זען ווי גרויס עס איז דאָס געביט פֿון די שטודיעס וועגן וואָקאַבולאַר און כּדי צו האָבן אַ שליסל צו דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער פּראָבלעם, איז געניג זיך צו וועגן צו:

a) T. E. Oliver, *The Modern Language Teacher's Handbook*, 1935, pp. 691—704; b) M. A. Buchanan & E. D. McPhee, *An Annotated Bibliography of Modern Language Methodology*, 1928, pp. 265—275; c) Algernon Coleman, *An Analytical Bibliography of Modern Language Teaching, 1927—1932*, University of Chicago, 1933, Nos. 222—265, pp. 124—152; d) A. Coleman & C. B. King, *An Analytic Bibliography, 1932—1937*, Nos. 456—554, pp. 211—273; e) Robert D. Cole, *Modern Foreign Languages and Their Teaching*, revised and enlarged by J. B. Tharp, N. Y. 1937, pp. 149—180 (The Teaching of Vocabulary and Idiom).

ווייל מען דורכמאַכן אַ קפּיצת־הדרך אין דער פּראַגע, איז כּדאַי זיך צו באַקענען מיט צוויי קורצע אַרטיקלען פֿון איינעם פֿון די גרעסטע אויטאָריטעטן אויפֿן געביט פֿון מעטאָדאָלאָגיע פֿון פֿרעמדשפּראַכן H. Fife, R., דעם פֿאָרזיצער פֿון דעם באַווּסטן „אַמעריקאַנער פֿון קאָנאַדער קאָמיטעט צו שטודירן דאָס לערנען פֿרעמדשפּראַכן" און נאָך דעם פֿון דער „קאָמיסיע פֿאַר מאָדערנע שפּראַכן" בײַם American Council of Education:

a) Frequency word Lists, *Modern Language Forum*, Oct. 1930 pp. 125—128; b) in *Experiments and Studies in Modern Language Teaching*, compiled by A. Coleman, Chicago, 1934, pp. 19—30.

אַ ספּעציעלע אַרבעט גיט אַ קורצן איבערבליק איבער אַלע מינים וועריטער־רשימות אין ענגליש:

Charles C. Fries & A. A. Traver, *English Word Lists*, American Council of Education, Washington, D. C., 109 pp.

די ביבליאָגראַפֿיע, דאַרטן, זי׳ 95—107, גיט די וויכטיקסטע טעאָריטישע אַרבעטן און וועריטער־רשימות.

עס איז זייער באַלערנדיק די קורצע דיסקוסיע צווישן וועסטן און פּאַלמערן, וווּ בייַדע גיבן קורצע כאַראַקטעריסטיקעס פֿון פֿאַרשיידענע ריכטונגען אין ענין קאָנטראָלירן דעם וואָקאַבולאַר:

Palmer & West, "Discussion of Word Frequency", *Modern Languages*, v. XVIII, No. 3 (March 1937), pp. 136—38.

אפילו ענטפערן אויף ייִדיש — איז ניט געווען אזוי וויטאגדיק די פראבלעם וואקאבולאר. אמת, זי איז שטענדיק פאראן. זי האט ניט קיין שיכות בלויז צו א פרעמדשפראך, זי איז ניט חלילה נאר בײַם אנהייבן דאס לערנען לייענען פון גאנצע ווערטער, אדער וען מען וויל גובר זײַן די שווערקייטן פון דעם ענגלישן אויסלייג. אפילו בײַם לערנען די מוטערשפראך, בײַם אנהייבן דאס לייענען פון דעם אות און ערשט שפעטער קומען צום וואָרט; אפילו אין אזעלכע שפראכן וווּ דער אויסלייג איז רעלאטיוו א גרינגער — אומעטום איז פרינציפיעל וויכטיק אײַנצושטעלן א געוויסע אויסגעוואָרבעטע פראגראם פאַרן וואקאבולאר און אומעטום מוז מען באגרענעצן דעם ווערטער־אוצר וואס מען גיט די קינדער. אבער דאך איז עס אין א פרעמדשפראך וויכטיקער וויי אין דער אייגענער שפראך פון קינד, און וען עס קומען צו געוויסע צוגאב־הכבדות, ווי אין ענגליש, — ווערט די פראבלעם בלי שום ספק האַרבער, אדער מאניקער, בולטער, אומאויסמיידלעכער. וען מען האט בײַם אנהייב פון דער שולבויונג דא אין אמעריקע געקענט צוזויפגענעמען קינדער פון דער גאס און פאר זיי פארלייענען שלום־עליכמס אדער פרצעס א מעשה און מיט דעם זיי פארכישופן, זיי געווינען פאר דער יידישער שול, — האט מען מיט א ניט־באברילט אויג ניט געקענט דערזען א פראבלעם וועגן ווערטער וואס מען מעג יא ניצן, ווערטער וואס מען טאר זיי ניט ניצן און ווערטער וואס מען מוז זיי ניצן מיט אנהייבערס.

אבער במשך פון די לעצטע יאָרן ווערט אלץ אנטאפלעכער דער פאקט, או די קינדער קומען מיט קנאפערע און קנאפערע קענטענישן אין ייִדיש. האט זיך פאר יעדערן וואס איז געקומען אין באירונג מיט די קינדער אנגעהויבן די מאטערניש מיט ווערטער: ווי אזוי פשוטער צו מאכן דאס לשון בײַם דער־ציִלן די פרימיטיווסטע און וואכעדיקסטע זאך, ווי איבערצוגעבן מיט א גרינ־גער וואָרט עפעס וואס די קינדער פארשטייען ניט, ווי אזוי פאר זיך, פאר דעם יחידישן געברויך, אויסצוגעפינען בשעתן פראצעס פון לערנען די ווערטער וואס מען מעג יא ניצן מיט א האפענונג או דער תלמיד וועט פארשטיין. די אלע פלאגענישן זײַנען געווען א פריוואטזאך. די דערגרייכונגען זײַנען אויך געבליבן א רשות־היחיד.

נאך סוף 1936 האב איך געפרווט אויפהייבן א ויצעקו קעגן אזא מצב. טייל לערערס וואס פאר זיי איז די פראבלעם געווען ווייטאגדיקער ווי פאר די אנדערע קאלעגן האבן דערבײַ געקראגן א טבע אונטערצושטרײַכן אז יידיש איז איצט געוואָרן א „פרעמדשפראך" פאר אונדזערע קינדער — און מיט דעם האבן זיי געטאן א בערישע טובה דער אידעע, אז מען דארף אײַנשטעלן א געוויע פראגראם פאַרן וואקאבולאר, או מען דארף האבן אן איבערגעקליבענעם, אן אויסגעקליבענעם וואקאבולאר פאר דער גאנצער שול, דער עיקר אבער פאר די אנהייבערס. מיט די רייד „פרעמדשפראך" האט מען מאבילייזירט א ווידער־ווילן מצד דעם סענטימענט קעגן דער פראגע וואקאבולאר. און אגב האט מען מיט דעם פאלש פארגעשטעלט (און דעם זעלביקן טעות מאכט נאך עד היום פּ׳ דוד

ברידזשער[3]) די באמתדיקע סיטואַציע. צום גליק איז עס אַ גוזמא, אַז יידיש איז פֿאַר אונדזערע קינדער אַווי ווי לאַטײַן, אָדער אַזוי ווי פֿראַנצייזיש. עס איז אָבער אַ טרויעריקער פֿאַקט אַז יידיש איז ניט מער די ערשטע, די נאַטיר־לעכע, די עיקרדיקע שפּראַך פֿון דעם רובֿ קינדער וואָס קומען אין דער יידישער שול.

עס זײַנען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע מדרגות פֿרעמדקייט בנוגע אַ שפּראַך,[4] און אונדזערע קינדער זײַנען אויף פֿאַרשיידענע שטאַפּלען פֿון דעם לייטער וואָס פֿירט פֿון אייגענער שפּראַך ביז צו פֿרעמדער. די דאָזיקע צווישנדיקייט פֿון יידיש בײַ אונדזערע קינדער האָב איך אַ סך מאָל[5] אונטערגעשטראָכן,[6] וויַזנדיק אַז מיר מוזן זיך לערנען הן פֿון די אויפֿטוען אין דער מעטאָדיק פֿון דער אייגענער שפּראַך, הן פֿון די אומבאַשטריטיקע דערגרייכונגען אין דער מעטאָדיק פֿון דער פֿרעמדשפּראַך.

אין „קולטור און דערציונג", אין אַ רײַ אַרבעטן אין דעם „פּעדאַגאָגישן בולעטין", דורך רעפֿעראַטן אויף קאָנפֿערענצן און צוזאַמענפֿאָרן פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן און לסוף דורך דעם „פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם פֿאַר יידיש אין דער עלעמענטאַר־שול" איז מיר אויס־געקומען אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים און דורך פֿאַרשיידענע צוגאַנגען צו פּראָפּאַגאַנדירן די אידעע פֿון קאָנטראָלירטן וואָקאַבולאַר.[7] לסוף קען מען פֿאַרציכענען אַ געוויסן פֿאַרמעלן נצחון[7] און אויך אַ פּראַקטישן רעזולטאַט אין פֿאָרעם פֿון אַ ווערטער־רשימה פֿאַרן אַנהייבער־

---

[3] פֿ׳ ברידזשער גייט אַרויס פֿון דער הנחה אַז יידיש איז שוין איצט אַ פֿרעמדשפּראַך און דער עלגעמיינער, צוגרייטנדיקער טייל פֿון זײַן שטודיע האָט צו טאָן בלויז מיט פֿרעמד־שפּראַכן. אין ערגעץ באַרירט ער לײדער ניט די פּראָבלעמס אַז אויך בנוגע אַן אייגענער שפּראַך איז חל דער ענין קאָנטראָלירטער וואָקאַבולאַר. זען זײַן שטודיע, די זז׳ 4 און 6—29 וואָס ער האָט צוגעשטעלט דער „שול פֿאַר דערציונג" בײַם אוניווערסיטעט פֿון באָפֿאַלאָ (אויף אַ שרײַבמאַשין):

David Bridger, *An Evaluation of the Vocabulary Content of Four Yiddish Readers,* June 1941, 122 pp.

[4] Moses N. H. Hoffman, *The Measurement of Bilingual Background*, Teachers College, Columbia University, New York, 1934, 75 pp.

[5] זען אין קולטור און דערציונג, מײַ 1939, דעם קיצור פֿון מײַן רעפֿעראַט אויפֿן עלפֿטן צוזאַמענפֿאָר פֿון די אַ״ר־שולן, „יסודות פֿאַר אַ פּראָגראַם פֿון יידיש"; פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם... ז׳ 1; פּעדאַגאָגישער בולעטין, נומ׳ 7 (15טער אָקט׳ 1939), „וועגן לערנען רײַדן"; דאָרטן גופֿא, נומ׳ 9 (15 דעצ׳ 1939), „וועגן דאָס לערנען לייענען איז פֿאַרבונדן מיטן לערנען פֿאַרשטיין".

[6] זען למשל, אין פּעדאַגאָגישן בולעטין, נומ׳ 17 (דעצ׳ 1940), זז׳ 1—16, „וועגן אַ קאָנטראָלירטן וואָקאַבולאַר"; דאָרטן גופֿא, נומ׳ 19 (פֿעברואַר 1941), זז׳ 14—16; דאָרטן גופֿא, נומ׳ 20 (מאַרץ 1941), זז׳ 7, 9—11; אין קולטור און דערציונג, מײַ 1938, „בשיטכות מיט דער פּראָגראַם פֿאַרן וואָקאַבולאַר"; דאָרטן גופֿא, אַפּריל 1939, „וועגן אַ חשבון הנפֿש אין אופֿן לערנען יידיש"; דאָרטן גופֿא, פֿעברואַר 1940, „פֿאַר ניצע שוערע אויפֿגאַבעס".

[7] דער דרײַצנטער צוזאַמענפֿאָר פֿון די אַ״ר־שולן (פֿילאַדעלפֿיע, אַפּריל 1943) האָט אָנגענומען אַזאַ רעזאָלוציע:

„דער צוזאַמענפֿאָר באַשליסט: 1) דער בילדונגס־קאָמיטעט זאָל באַשטימען אַ קאָ־מיסיע וואָס זאָל אויסאַרבעטן אַ רשימה פֿון די נייטיקסטע יידישע וועדטער, וועלכע דאַרפֿן

קלאָס, וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן פון אַ ספּעציעלער קאָמיסיע בײַם פּעדאַגאָגן־ראַט פון אַרבעטער־רינג.[8] אמת, מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן אַז די רעזולטאַטן זײַנען דערווײַל ניט מער ווי פּאַפּירענע: מיר האָבן נאָך ניט קיין איין לערנביכל פֿאַר אַן אָנהייבער־קלאַס וואָס איז געבויט על־פּי דעם פּרינציפּ פון קאָנטראַלירטן וואָקאַבולאַר. וועגן אַזעלכע לערנ־ביכער פֿאַר די אָנדערע קלאַסן איז אָפֿילו פֿרי צו חלומען. עס איז אָבער דורכגעבראָכן די וואַנט פון גלײַכגילטיקייט צום ענין און מען קען שוין ניט אַריבערשפּרינגען איבער דער פֿראָגע מיט דעם ייִדישלעכן עט־וויס־אין־וואָס.

י. שטיינבוימס קריטיק און די אָפּשאַצונג פון זײַן רשימה

אומאָפּהענגיק פון די אָנגעוויזענע באַמיִונגען מײַנע צו געווינען דעם דעת־הקהל פֿאַר אַ קאָנטראָלירטן וואָקאָבולאָר, איז פּ׳ י. שטיינבוים, וואָס האָט שוין ניט איין מאָל אַרײַנגעבראַכט נאַוואַטאָרישע אידעעס אין אונדזער שול,[9] געקומען צו אַן ערך די זעלביקע אויספֿירן.

ער לייגט פֿאַר ווי אַ פֿונדאַמענט פֿאַר אַ וואָקאָבולאָר אין דער אָנפֿאַנגשול די קרובֿישע וועגרטער פון ייִדיש און ענגליש.[10] אין תּוך אָבער זײַנען כּמעט אַלע ייִדישע וועגרטער וואָס שטאַמען פון מיטלדײַטש קרובֿים מיט די ענגלישע וועגרטער וואָס שטאַמען פון דעם זעלביקן שורש. אַזוי איז האָנט אַ קרובֿ מיט hand, בײַסן מיט to bite, דער שטיין מיט the stone, שטיין מיט to stand אאַז״וו. עס זײַנען אָפֿילו פֿאַראַן אַזעלכע קרובֿים וואָס זײַנען צווישן זיך צע־קריגט און זיי פֿאַרשטייען זיך ניט מער, ווי למשל: קליין און clean, זאַט און sad. עס זײַנען פֿאַראַן אַ סך קרובֿים וואָס מען דערקענט ניט אַזוי גרינג נאָך זייער אויסזען נאָר אַז זיי האָבן אַ בשותּפֿותדיקן עלטער־זיידן, ווי למשל: קינד און child, קעז און cheese, האָגל און hail, זאָרג און sorrow. די קרובֿישאַפֿט קען זײַן זייער נוציק, ווען זי איז טאַקע בולט און באַהיפֿיק אין די ערשטע סטאַדיעס פון לערנען. זי קען אויך זײַן שעדלעך.[11] פֿאַראַן אַן

וועלן דאָס פֿולע אייגנטום פון די קינדער במשך פון די ערשטע צוויי זמנים; 2) דער בילדונגס־קאָמיטעט זאָל אַרויסגעבן אַן אָנפֿאַנגער־ביכל וואָס זאָל זיך שטיצן אויף דער אויס־געאַרבעטער רשימה וועגרטער; 3) דער בילדונגס־קאָמיטעט זאָל אַרויסגעבן אַרבעטסהעפֿטן און אָנדערע הילפֿסמיטלען... וואָס זאָלן העלפֿן פֿאַרפֿעסטיקן בײַ די קינדער דעם וואָקאָבולאָר״...

[8] דער באַשטאַנד פון דער קאָמיסיע: אַ. בראָמבערג, ז. יעפֿרויקין, יעקבֿ לעווין, י. קאַ־מינסקי, י. מאַרק. די קאָמיסיע האָט געאַרבעט דעם גאַנצן חודש מײַ און די ערשטע העלפֿט יוני 1943.

[9] זען י. שטיינבוים, מעטאָדיק פון ערשטן יאָר ייִדיש, ניו־יאָרק, 1924, 127 זז׳.

[10] זען י. שטיינבוימס אַרבעט, „ייִדיש־וואָקאָבולאָר אין אָנפֿאַנגשול״, יִוואָ־בלעטער, ב׳ XV, נומ׳ 3, זז׳ 225—246.

[11] פון אַ גרויסער צאָל אַרטיקלען, וווּ מען פֿאַרנעמט זיך מיט דער סכנה פון וועגרטער־קרובֿים, לאָמיר אָנווײַזן אויף:

a) Stephen Scatori, "Deceptive Cognates in Spanish", *Modern Language Journal*, XVI, No. 5, Feb. 1932, pp. 396— 401; b) W. K. Jones, "Deceptive Doubles—Twin Words", *M. L. J.*, XX, Oct. 1935, pp. 15—18; c) Rudolph Altrocchi, "Some Deceptive Cognates", *Italica*, VI, pp. 107—12; VII, pp. 73—79;

אַרבעט וועגן די פֿאַרשיידענע מדרגות פֿון דערקענען די קרובֿישאַפֿט און וועגן דער מאָס נוציקייט פֿון קרובֿישאַפֿט בײַם לערנען אַ שפּראַך.[12]

פֿ׳ י. שטיינבוים באַנאַמט דעם ענין אַ ביסל צו פּשוט. אין זײַן רשימה מאַכט ער ניט קיין אונטערשייד צווישן אינטערנאַציאָנאַליזמען (וויִ: אַרמיי, אַראַנזש, אַטאָמאָביל, קאָפּיטאַן, א״אַ) און די שותפֿותדיקע געמאַניש וועלטער פֿון ייִדיש און ענגליש; ער טיילט ניט אײַן די נאַענטקייט צווישן ייִדישע און ענגלישע וועלטער נאָך גראָדן נאָך. בלײַבט די רשימה הענגען אין דער לופֿטן, וואָרעם מען קען זי זייער גרינג פֿאַרגרעסערן, אַפֿילו ווען מען האָט אין זינען נאָר די אַפֿטסטע וועלטער, און פֿון דער אַנדערער זײַט קען מען אַנווײַזן אויף קרובֿישאַפֿטן וואָס העלפֿן גאָרנישט, למשל: שטיל און still, וואָס קומט אַ סך זעלטענער מיטן באַטײַט ׳שטיל׳ איידער quiet. אין דער רשימה קרובֿים איז פֿאַראַן דער אַנגליציזם ׳נעקסט׳ און דאָס וואָרט ׳דענקען׳ וואָס פֿאַרפֿירט זייער אָפֿט אויך חשובֿע שרײַבערס, וועלכע ניצן עס במקום טראַכטן, מיינען, קלערן א״א. די רשימה האָט דאָס וואָרט גרויס וואָס זײַן אָפֿטסטער באַטײַט איז big און ניט great; זי האָט דאָס וואָרט זינט, ווי אַ פֿאַראַלעל צו since אַ פּנים, און פֿאַרגעסט אַז דער באַטײַט איז דאָ געווײַנטלעך אַן אַנדערער. אַז אַנדער דאַרף זיך אַ פּנים פֿאַרן מיט other, בעת די וועלטער צעגייען זיך גאָר אין אַ גאַנצער ריי פֿראַזעס, וואָרעם דער באַטײַט איז נאָר טיילווײַז דער זעלביקער. עס קומט אַזאַ וואָרט ווי ליב מסתּמא ווי אַ טייל פֿון וועלב ליב האָבן, — דאָס איז אויך אַ קנאַפּער פֿאַראַלעל צו to love. די אַלע בײַשפּילן, וואָס מען האָט זיי געקענט זייער גרינג פֿאַרטאָפּלען און פֿאַרדרײַפֿאַכן, אילוסטרירן אַז דער ענין קרובֿישאַפֿט איז ניט אַזוי פּשוט און ניט אַזוי זיכער.

מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט אַז פֿאַר אונדז, וואָס מיר קענען מער ווי איין לשון, איז דער ענין קרובֿישאַפֿט פֿון וועלטער פּשוטער ווי פֿאַר קינדער, און פֿאַר תּלמידים פֿון עלעמענטאַר־שולן איז עס האַרבער ווי פֿאַר תּלמידים פֿון העכסקולן, און פֿאַר יענע שוועלטער ווי פֿאַר סטודענטן פֿון קאָלעדזשן. וואָס אונדזערס אַ קינד קען שוואַכער ענגליש — אָפֿט ווינציקער נוצן וועט אים ברענגען דער ענין קרובֿישאַפֿט.[13]

עס לאָזט זיך ניט בויען אויף אָט דעם איין פּרינציפּ. אין איינעם מיט נאָך אַנדערע מאָסן בײַם אויסקלײַבן דעם וואָקאַבולאַר דאַרף מען זיך אויך רעכענען מיט דער נאַענטקייט פֿון ייִדישן וואָרט צום ענגלישן עקוויוואָלענט.

VIII, pp. 33—39; IX, pp. 5—9; d) C. A. Douner, "Pitfalls in the French Vocabulary", *Le Petit Journal*, 1924, Dec. 1.

[12] L. Swanson & M. P. West, *On the Counting of New Words in Textbooks for Teaching Foreign Languages*, University of Toronto press, 1934.

[13] דאָס איז איינער פֿון די הויפּטאויספֿירן אין דער שטודיע וועגן די קרובֿים צווישן ענגליש און פֿראַנצייזיש:

L. H. Limper, *Student Knowledge of Some French English Cognates*, unpublished Doctor's Dissertation, State University of Iowa, 1931.

רעפֿערירט בקיצור אין:

A. Coleman, *An Analytical Bibliography of Modern Language Teaching, 1927—1932*, University of Chicago, 1933, pp. 142—43, No. 256.

און פֿון מחבר גופֿא אין:

French Review, 1932, v. VI, pp. 37—49.

דאָס איז אַ וועלטיקע בײַמאָס, איינער פון עטלעכע אויסקלײַב־פּרינציפּן, אָבער בשום אופֿן ניט דער איינציקער און ניט דער וויכטיקסטער.[14]

אַז מען קען זיך ניט פֿאַרלאָזן גאָר אין גאַנצן אויף דער קרובֿישאַפֿט פון די וועלטער, איז אומדירעקט מודה פּ׳ י. שטיינבוים אַליין מיט דעם וואָס ער האָט זײַן רשימה געבויט אין תוך אויף אַן אַנדער יסוד, אויף אַ ציילונג פון אָפּטקייט. אַזאַ ציילונג אָפּילו פון אַזאַ קליינער צאָל ווי 54,000 וועלטער איז אַ גוטע זאַך. מען דאַרף ניט האָבן פֿאַר דער אַרבעט קיין ספּעציעלע באַ־רעכטיקונג. פּ׳ י. שטיינבוים געפֿינט אָבער פֿאַר נייטיק — ווי אַ יסוד פֿאַר זײַן אונטערנעמונג — צו שטעלן אונטער אַ ספֿק די טענטאַטיוו רשימה וואָס איך האָב געגעבן אין דעם פֿראָיעקט פון פֿראָגראָם... (זז׳ 17—20). ער האָט אַ סך טענות צו די 682 וועלטער וואָס וועלן דאַרטן אויסגערעכנט.

איצט, נאָך פֿיר און אַ האַלב יאָר ווײַטערדיקן פֿאַרנעמען זיך מיטן ענין וואָקאַבולאַר פֿאַר אונדזער צוגאַבשול, בין איך אויך ניט גרייט אײַנצושטעלן זיך אָפּצוגעשטעלן קעגן איטלעך וואָרט וואָס איז איטלעך וואָרט וואָס איז דאַרטן פֿאַראַן און זיך אָפּצוגעשטעלן קעגן איטלעך וואָרט וואָס איז דאַרטן ניט דערמאָנט. איך דערלויב זיך אָבער אָנצוווײַזן אַז פֿאַר ייִדיש איז דאָס די ערשטע רשימה פון דעם מין. חוץ דעם איז די רשימה געווען אַ רעזולטאַט פון אָנשטרענגונגען פון אַ יחיד, קיין שום קאָמיסיע האָט דערבײַ ניט געאַרבעט. פֿאַר דער לעצטער רשימה איז דער ענין געווען נײַ און פֿרעמד.[15]

אמת, איך האָב ניט געהאַט קיין וועלטער־ציילונגען וואָס זאָלן האָבן אויפֿגעשטעלט אַן אָפּטקייט־טאַבעלע פֿאַר ייִדיש וועלטער. דאָס איינציקע וואָס איז געווען איז וויידער אַ מאָל י. שטיינבוימס אַן אַרבעט, אַ פּרווו אויפֿצושטעלן אַן אָפּטקייט־טאַבעלע פֿאַר די הע־ברעזמען.[16] אויב זײַן פֿאַרשונג זאָל געווען זײַן מער ווי אַן ערשטער פּרווו, האָט זי דאָך

[14] דאָס איז אַגב מ. וועסטס שטעלונג. זען למשל, דאָס בוך וואָס איז אָנגעווויזן אין הערה 12. זען וועגן דעם די קלאַרע פֿאַרמולירונגען פון:

V. A. C. Henmon, "Recent Developments in the Study of Modern Foreign Languages", *M. L. J.*, v. XIX, No. 3 (Dec. 1934), pp. 187—201.

[15] מען האָט זייער קאַלט, און צווישן די שרײַבערס און זשורנאַליסטן ממש פֿײַנד־לעך, אויפֿגענומען מײַן רעפֿעראַט אויף דעם צוועלפֿטן צוזאַמענפֿאָר פון די אַרבעטער־רינג־שולן אין וואַשינגטאָן, ד״ק, בעת איך האָב מאַטיווירט דעם פֿראַיעקט פון פֿראָגראַם און דער עיקר זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם ענין וואָקאַבולאַר. מען האָט געטענהט אַז עס איז אַ פֿאַרשוועכונג פון דער ליטעראַטור, ווען מען פֿאַרמעסט זיך פשוטער צו מאַכן די שפּראַך פון יענע דערציילונגען, וואָס מען נעמט זיי אַרײַן אין די לערנביכער פון דער עלעמענ־טאַר־שול.

[16] זע י. שטיינבוים, „דער העברעיִשער עלעמענט אין ייִדיש״, יוּוואָ־בלעטער, ב׳ 4 נומ׳ 3 (מאַרץ־מײַ 1933), זז׳ 304—329.

דאַרטן גיט פּ׳ שטיינבוים אַן אָפּטקייט־טאַבעלע פון וועלטער וואָס שטאַמען פון העברעיִש אויפֿן סמך פון אַ ציילונג פון 460,600 וועלטער. דאָס איז דער ערשטער פּרווו פון דעם מין אַרבעטן און י. שטיינבוימס פּאַנירישע פֿאַרשונג האָט אַ געוויסן וועלט. אָבער אַזוי ווי די מאַטעריאַלן וואָס ער האָט געניצט זײַנען צו איינמיניק; אַזוי ווי מען דאַרף דאָ געפֿינען די אָפּטקייט פון אַ קליינעם פּראָצענט וועלטער, און אַזוי ווי דער פֿאַרשער האָט אָנגעווויזן נאָר די צאָל מאָל וואָס אַ וואָרט טרעפֿט זיך און זיך ניט האָבן זיך געטראָפֿן, זײַנען די אויספֿירן ניט קיין זיכערע. דאָס ווײַזן מיר אָפּגאַ די דערווײַליקע רעזולטאַטן פון אַ סך אַ גרעסערער ציילונג, וואָס איך פֿאַרנעם זיך מיט איר.

ניט געקענט באַהילפֿיק זײַן, ווען מען דאַרף אַן אָפּטקייט־טאַבעלע ווי אַן אָנשפּאַר פֿאַר אַ שול־וואָקאַבולאַר וואָס זאָל אַרומנעמען אַלע טיפּן ווערטער פֿון דער יידישער שפּראַך. איז געווען אַ ברירה: אָדער בכלל אָפּלייגן דעם גאַנצן ענין אויף דעם לכשירחיב, וואָס איז נאָך עד־היום ניט געקומען, אָדער זיך לאָזן שווימען אַן אַ זיכערן קאָמפּאַס. איך האָב אויסגע־קליבן דאָס צווייטע. אָבער דערבײַ האָב איך זיך געמיט אויסצומײַדן סתּם צופֿעליקע רעזולטאַטן. אַז איך בין באַרעכטיקט צו לאָזן זיך שווימען אַן גרייטע אָפּטקייט־רשימות, האָב איך געזען פֿון דעם וואָס אָפּילו בײַ לײַטן איז עס אויך אַזוי געווען. האָט דאָך דער דירעקטאָר פֿאַר פֿרעמדשפּראַכן אין דער ניו־יאָרקער שולסיסטעם ווילקינס צונויפֿגעשטעלט אין 1924 די סטאַנדאַרד־רשימה פֿאַר ווערטער און אידיאָמען אין פֿראַנצייזיש, איידער עס זײַנען געווארן דורכגעפֿירט די ציילונגען.[17] טאָקע אַן אַ קאָמפּאָס — אָבער איך האָב געהאָט שטערן וואָס זאָלן מיר ווײַזן דעם וועג.

איך האָב דורכגעשטודירט דעם וואָקאַבולאַר פֿון עטלעכע לערנביכער און פֿון אַ פּאָר נומערן זשורנאַלן פֿאַר קינדער;[18] דאָס זײַנען טעקסטן וואָס די קינדער וועט אויסקומען צו לייענען. אַזוי ווי עס איז אויסגעקומען צו האָבן צו טאָן מיט צו קלייניע צאָלן וועדטער איז דאָס געווען ניט קיין גענוג זיכערער פֿונדאָמענט. וויכטיער איז דאָך געווען שטענדיק דער ספֿק, צי דאַרפֿן טאָקע להבא פֿאַרבליבן אין די שולן אָט די לערנביכער און אָט די טעקסטן, און צי קינדער וועט אין דער צוקונפֿט טאָקע אויסקומען צו לייענען די טעקסטן וואָס זייער וועדטער־באַשטאַנד איז אַנאַליזירט געווארן. אָט דער פֿונדאָמענט געפֿעלט פֿ׳ י. שטיינבוימען, אָבער ער פֿרעגט אָפּ אַלע איבעריקע.

מיר האַלטן אָבער אָפּילו הינבט פֿון די ווייטערדיקע יסודות פֿאַר אַ סטאַנ־דאַרד־רשימה:

1. „ענינים וואָס די קינדער וועלן דאַרפֿן שמועסן וועגן זיי" — מיר מוזן דאָך לערנען ריידן! און ווען מען האָט פֿאַר זיך 7—8 אַריקע קינדער פֿון די היגע יידישע היימען, ווען מען האָט קלאָר פֿאַר די אויגן די מינימום־ציל וואָס די צוגאַבשול שטעלט זיך בנוגע יידישער דערציונג, ווען מען געדענקט אַז מיט קינדער קען מען ריידן נאָר ווען זאָכן וואָס קענען זיי אינטערעסירן — איז דאָך מיגלעך אויסצוארבעטן אַ מין פּראָגראַם פֿאַר שמועס. האָבן מיר עס געטאָן[19] און נאָך דעם געפֿרווט אויפֿשטעלן אַ מינימום־צעטל פֿון די נייטיקסטע ווערטער פֿאַר אָט די שמועסן, זיך היטנדיק דערבײַ פֿאַר אַן איבעריק וואַרט. שוֹל, היים, די פּשוטסטע און טיפּישסטע געשעענישן פֿון קינדער־לעבן, דאָס פּרימיטיווסטע פֿון דעם לעבן איז גאָס און פֿון דעם אַרום האָבן צוגעשטעלט די אומפֿאַרמידלעכע ווערטער פֿאַר דער ריידשפּראַך אין דעם אָנהייבער־קלאַס.

---

[17] L. A. Wilkins, "Standardized Word and Idiom List in French", *High Points*, v. VI., pp. 24—32, May, 1924.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז 80 פּראָצענט ווערטער און אידיאָמען פֿון דער רשימה זײַנען געווען פֿאַסיק און נוציק און האָבן געשטימט מיט די ציילונגען.

[18] ח. בעז און ז. יעפֿרוימין, מײַן שפּראָכבוך, ערשטער טייל; יעקב לעווין, דער אָנפֿאָנגער, צווייטער און דריטער טייל; צוויי נומערן קינדער־צײַטונג און איין נומער קינדער־זשורנאַל. מיר איז דערבײַ געגאַנגען אין אויסגעפֿינען דער עיקר די אומפֿאַרמידלעכע פֿאַרבינד־ווערטער און די אָפּטסטע ווערטער.

[19] זען פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם... זז׳ 8—12.

וועז אַפֿילו מען זאָל האָבן אַזאַ אַפּטקייט־רשימה פֿאַר יידיש ווי טאָרנ־דייק האָט צונויפֿגעשטעלט פֿאַר ענגליש פֿון ביכער,[20] אַדער אַזאַ רשימה ווי האָרן האָט אויסגעארבעט אויפֿן סמך פֿון בריוו,[21] — וואָלטן מיר סײַ ווי גע־דאַרפֿט נאָך אַנקומען צו אָט דעם יסוד. עס איז ביז איצט ניטאָ בנוגע קיין שום לשון אַ פֿאַרלאָזעכע ארבעט וועגן דער אַפּטקייט פֿון וועלטער אין דער געלעדטער שפּראַך.[22] און אַפֿילו וועז מען בויט די אַפּטקייט־רשימה אויף דראַ־מאַטישע ווערק אַדער אויף פּריוואָטע בריוו, קומט מען נאָך אַלץ ניט צו דעם וועלטער־באַשטאַנד אין ריידן. דער וואָקאַבולאַר פֿון דער געשריבענער שפּראַך איז רײַכער און איז — און דאָס איז דאָ דער עיקר! — אַן אַנדערער. היות מיר קענען ניט און מיר וועלן קיין מאָל זיך ניט אַפּזאָגן פֿון לערנען ריידן ייִדיש, איז אַבסאָלוט אומפֿאַרמײַדלעך דער גאַנג צוצוגעבן וועלטער וואָס קענען יאָ אַדער ניט זײַן קיין אַפּטע וועלטער אין דער לייטעראַטור, אַבער וואָס אַן זיי איז ניט מיגלעך צו פֿירן שמועסן אויף אַ געוויסער צאָל באַשטימטע טעמעס. די טעמעס גופֿא זײַנען אַנגעוויזן ביז גאָר בפֿרטיות און עס איז פֿאַראַן אַ בולטער פֿאַראַלעליזם צווישן דער פֿראַגראַם פֿאַר שמועס און קאַמפּאָזיציע און דער פֿראַגראַם פֿאַרן וואָקאַבולאַר.[23]

איך מיין ניט אַז די פֿראַגראַם פֿאַר שמועס, וואָס איך האָב אויסגעארבעט און וואָס איז געווען דער יסוד פֿאַר אַ פֿראַגראַם פֿון וואָקאַבולאַר, איז דאָס לעצטע, דאָס קליגסטע אַדער דאָס זיכערסטע וואָרט אויף דעם געביט. אַבער — עס איז אומפֿאַרמײַדלעך די טעמע 'מאַמע' און די טעמע 'טאַטע' און די טעמע 'דאָס קליינע ברודערל' צי 'דאָס קליינע שוועס־טערל', און פֿון דער צווייטער זײַט: שמועסן וועגן שפּילערײַען, וועגן עסן, וועגן דער שול אאַז"ו. און וועגן יעדער זאַך דאַרף מען קענען זאָגן כאָטש אַ פּאָר גאָר קורצע און גאָר פּשוטע זאַצן. אָט די אַלע פּשוטע רייד לאָזן זיך פֿאַרויסזען. סוף־כל־סוף האָט דאָך יעדערער פֿון אונדז אַ היפּש דערפֿאַרונג, בפֿרט נאָך וואָס מיר איז גראָד אויסגעקומען צו זײַן אַ צונויפֿקלײַבער פֿון דערפֿאַרונגען. דעריבער רעכן איך נאָך עד־היום אַז „ענינים וואָס די קינדער וועלן דאַרפֿן שמועסן וועגן זיי" איז מער־ווייניק אַ זיכערער יסוד פֿאַר אַ סטאַנ־דארד־וואָקאַבולאַר. פּונקט ווי עס וואָלט געווען אַ חטא זיך ניט צו רעכענען מיט רעזולטאַטן פֿון אַפּטקייט־ציילונגען, אויב מיר וואָלטן זיי פֿאַרמאַגט, אַזוי איז אַבער ניט קיין קלענערער פֿאַרזון דאָס ניט נעמען אין באַטראַכט די נייטיקייט צו לערנען ריידן און די מיגלעכע טעמעס פֿאַר שמועסן מיט די קינדער.

2. „מער־ווייניק גלײַכבאַטײַטיקע וועלטער אין די אַפּטקייט־רשימות פֿון אַנדערע שפּראַכן" — דאָס איז ווידער אַ מאָל אַ גאַנץ פֿאַרלאָזעכער יסוד.

---

[20] E. L. Thorndike, *The Teachers Word Book*, Teachers College, Columbia University, 1921; revised edition 1932: *A Teachers Word Book of the Twenty Thousand Words, Found most frequently and widely in General Reading for Children and Adolescents.*

[21] Ernest Horn, *A Basic Writing Vocabulary*, University of Iowa, Monographs in Education, First Series, No. 4, April 1, 1926.

[22] ר. ה. פֿײַף זאָגט: „מען האָט נאָך ביז איצט ניט אויסגעארבעט קיין טעכניק ווי אַזוי צו מעסטן די אַפּטקייט פֿון וועלטער אין דער געלעדטער שפּראַך", זע: *Modern Language Forum*, Oct. 1930, p. 127.

[23] פֿאַרגלײַך פּראָיעקט פֿון פּראַגראַם..... זע 9—12 מיט די זע 13—17.

פֿ׳ דוד ברידזשער האָט שוין געשריבן וועגן העלפֿן איטאַנס אַרבעט,[24] ווו עס ווערן אויסגערעכנט 739 וועלטער וואָס זײַנען בשותפֿותדיק אין דעם ערשטן טויזנט אָפּטסטע וועלטער פֿון ענגליש, דײַטש, פֿראַנצייזיש און שפּאַניש. אָט די רשימה וועלטער איז פֿאַר אונדז ממש אַן אוצר. מיר קענען מיט אַ רויק האַרץ זיך סומך זײַן אויף העלפֿן איטאַנס רעזולטאַטן. עס איז אומקלאָר וואָסער טענה מען קען דאָ האָבן, וועלן מען וויל אָנווענדן בנוגע ייִדיש דאָס וואָס עס האָט זיך אַרויסגעוויזן בשותפֿותדיק אין פֿיר פֿאַרשיידענע שפּראַכן. פֿאַר־שטייט זיך אַז אין דעם צווייטן טויזנט אָפּטסטע וועלטער וועט שוין ניט זײַן מער אַזאַ מיטשײַכות ווי בײַם ערשטן טויזנט, און אין דריטן טויזנט — נאָך ווינציקער ווי אין צווייטן. דעריבער טאָקע איז אַ סך שווערער אויפֿצושטעלן די סטאַנדאַרד־רשימה פֿאַרן צווייטן לערניאָר, ווי דאָס איז פֿאַרן ערשטן, און פֿאַרן דריטן נאָך שווערער ווי פֿאַרן צווייטן. דאָס גליק איז בלויז אַזאַ: וואָס דער קלאָס איז העכער, אַלץ איז די רשימה פֿון אַ מינימום־וואָקאַבולאָר ניט אַזוי שרײַק נויטווענדיק ווי זי איז פֿאַר די אַנהייבערס.

אמת, דאָ זײַנען פֿאַראַן געוויסע שטרויכלונגען, און ניט שטענדיק קען מען מיט זיכערקייט באַשטימען דאָס ייִדישע וואָרט וואָס פּאַסט זיך צו דער ריי פֿון די בשותפֿותדיקע וועלטער. אָבער ס׳רובֿ איז דאָס פּשוט און זיכער. חוץ דעם — אויב העלפֿן איטאַנס אַרבעט וואָלט געווען דער איינציקער יסוד פֿאַר אַ ייִדישער רשימה, וואָלט מען געקענט האָבן טענות, אָבער וועלן דאָס איז נאָר איינער פֿון פֿינף זײַלן אויף אונטערצושפּאַרן אַ בנין, איז עס אַן אָביעק־טיוועל אָנהאָלט, וואָס לאָזט זיך ניט אַוועקמאַכן מיט אַ ביטולדיקן עט.

3. „די באַגריפֿן און פֿאַרשטעלונגען וואָס מיר ווילן געבן די קינדער" — איז ווידער אַ נויטווענדיקער מאַמענט, וואָס מען קען זיך לחלוטין ניט באַגיין אַן אים. קומט פֿ׳ י. שטיינבוים און זאָגט אַז דאָ טרעטן מיר אויף אַ געפֿער־לעכן באָדן, וואָרעם „דאָס פֿירט שוין גאָר צו די מחלוקתן צווישן די אי־דעאָלאָגיעס, און זיי קענען צוליב דעם ניט אָנגענומען ווערן פֿון אַלע טיפֿן שולן". אונדזער פֿאַרשער איז דאָ מגזם. אויב מען זאָל האָבן צו טאָן מיט אַ וואָקאַבולאָר פֿאַרן לעצטן קלאָס עלעמענטאַר־שול, וואָלט דער אונטערשייד אין די אידעאָלאָגיעס געווען אַ שטער, וואָס וואָלט זיך אויך אָגב געלאָזט גובֿר זײַן, ווײַל דער אונטערשייד צווישן די אידעאָלאָגיעס איז אַ סך גרעסער בײַ די טוערס און אין דער אַטמאָספֿער אַרום דער שול, ווי אין דער שול

---

[24] Helen S. Eaton, "Comparative Frequency List, Based on the First Thousand Words in English, French, German and Spanish Frequency Lists", in *Experiments and Studies in Modern Language Teaching*, compiled by Algernon Coleman, Chicago, 1934, pp. 244—279.

העלפֿן איטאַן האָט אויסגענוצט טאַרנדיקס רשימה פֿאַר ענגליש, וואַנדער־בעקס — פֿאַר פֿראַנצייזיש, מאַרגאַנס — פֿאַר דײַטש און ביוקענענס — פֿאַר שפּאַניש.

אין 1940 איז אַרויס העלפֿן איטאַנס שטודיע אין אַ פֿאַרגרעסערטער פֿאָרעם (זען הערה 39).

גופֿא. אָבער בנוגע קינדער פֿון אַן ערשטן לערניאָר, און נאָך דערצו אַזעלכע וואָס קומען פֿון אָפּגעפֿרעמדטע היימען, איז דער הספּם אין לשער גרעסער ווי עס זיינען די אונטערשיידן. אָלע זיינען מסכּים אַז שבת, צי פּסח, צי חנוכּה, צי פּורים און דאָס גלייכן זיינען נייטיקע וועריטער פֿאַר די קינדער. עס וועט שוועך זיין צו געפֿינען אין דער רשימה כּאָטש איין וואָרט וואָס זאָל אַרויסרופֿן פֿרינציפּיעלע אינוועדונגען. אָבער אויב מיר זאָלן זיך פֿאַרלאָזן בלויז אויף ציילונגען פֿון אָפּטקייט, קען זיך דאָך באַקומען אַז אַזאַ וואָרט ווי פּסח זאָל ניט זיין צווישן דעם ערשטן טויזנט — נו, טאָ זאָל מען דורכלאָזן אָט דאָס וואָרט? עס איז אַ סך געזינטער דער דרך וואָס פֿירט צו אַ מינימום אַבסאָלוט נייטיקע וועריטער פֿון שטאַנדפּונקט „באַגריפֿן און פֿאַרשטעלונגען וואָס מיר ווילן געבן די קינדער".

אויף דעם יסוד לאָזט זיך ניט אויפֿשטעלן אַ רשימה וועריטער פֿאַרן ערשטן לערניאָר. אָבער דער פרינציפּ איז נוציק בײַם דערגאַנצן די רשימה און בײַם באַפֿרײַען זי פֿון צופֿעליקייטן, וואָס קומען דאָך אַרײַן אין אָלע רשימות, געבויט בלויז אויף ציילן, און פֿון „גוי־ישקייטן", אָדער ריכטיקער פֿון איינזיטיקן טראָפּ אויף אָלגעמיין מענטשלעכע, איבערנאַציאָנאָלע שותפֿותדיקייטן, וואָס באַקומט זיך, ווען מען זאָל זיך באַזירן בלויז אויף די אָלצאיינע באַגריפֿן אין די ערשטע טויזנט וועריטער פֿון די פֿיר אויסגעפֿאָרשטע לשונות (זען דעם פֿרי־ערדיקן פונקט).

4. ווי אַן אָנדערן חבֿיב האָבן מיר געלאָזן דעם פונקט וועגן שכל־הישר. יאָ, עס איז נייטיק צו נעמען צו הילף דאָס ביסעלע שכל־הישר וואָס מען האָט במתּנה און זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף אַ ריין מעכאַנישן פֿרינציפּ. אמת, וואָס עס איז גלייך אין איינעמס אויגן — איז קרום בײַם צווייטן. אָבער דאָך איז שכל־הישר אַזוינס וואָס איז איבעריחידיש און גאָרניט אַזוי סובּיעקטיוו, ווי דאָס קאָן זיך אויסדוכטן, ווען מען חכמהט זיך איבער דעם.

אָט למשל: ווען אַ ציילונג זאָל געבן אַ ניט גענוג פֿראַפֿאַרציאָנעלע אינטיילונג צווישן די וואָרטקלאַסן, ווען עס זאָל זיך אַרויסשטעלן אַז מען האָט צו ווינציק וועלבן אָדער כּמעט גאָרניט קיין אַדיעקטיוון, איז נייטיק אַ ביסל צו פֿאַרריכטן דאָס באַקומענע פֿון אַנדערע מקורים, כּדי די קינדער זאָלן קענען אויפֿשטעלן זאַצן מיט די וועריטער וואָס זיי לערנען זיך אויס. אָדער ווען מען ווייל אָלץ באַזירן אויף איין מאַניסטישן פרינציפּ, קען דער שכל־הישר אָנווײַזן אויף די ספּנות וואָס שטעקן אין אַזאַ אינזיטקייט, און דאָס עצם נעמען צו הילף פֿאַרשיידענע יסודות און דאָס האַרמאָניזירן זיי איז אויך ניט מיגלעך אַן לכתּחילהדיקן און אַ נאָכדעמדיקן באַטראַכטן דעם ענין. וועו מיר מײַדן אויס סינאָנימען[25] און מיר זאָרגן זיך אַז די קינדער — בײַ די ערשטע טריט וואָס זיי שטעלן אויפֿן פֿעלד פֿון יידיש, —

---

[25] איינער פֿון די פרינציפּן על־פּי וועלכע די Conference on the Teaching of English as a Foreign Language (זע הערה 40) האָט געבויט איר וואָקאַבולאַר איז געווען:
"In general we have endeavored to avoid synonyms" (*Interim Report on Vocabulary Selection ...*, London, 1936, p. 18).

זאָלן זײַן פֿרײַ פֿון איבעריקע שוועריקייטן, איז עס אויך שׂכל־הישר. וען מיר שטעלן צו בײַ אַדיעקטיוון די נייטיקסטע אַנטאָנימען,[26] עס זאָלן זיך באַקומען געוויסע פּשוטע פּאָרלעך ווי גוט—שלעכט, טרוקן—נאַס, איז דאָס ווידער אַ מאָל זיך געוואָגט מיט אַ לערן־פּרינציפּ וואָס האָט ניט קיין דירעקטע שײַכות צום אויפֿשטעלן די רשימה וועלטער, אָבער האָט יאָ אַ שײַכות צום אינגלערנען די וועלטער.[27]

חוץ דעם האָבן זיך שטענדיק באַקומען געוויסע קוריאָזן בײַ די אָפּטקייט־ציילונגען, וואָס די קעגנערס פֿון גאַנצן ענין באַגרענצן דעם וואָקאַבולאַר האָבן אויסגענוצט.[28] עס האָט זיך געקענט באַקומען, אַז געוויסע נעמען פֿון טעג פֿון דער וואָך גייען יאָ אַרײַן, אַנדערש ניט; אַז איין קאָליר זאָל זיך יאָ באַקומען און אַ צווייטע גרונטפֿאַרב ניט. איז שטענדיק נייטיק די קאָרעקטיע פֿון דעם שׂכל־הישר: ווי באַלד עס איז פֿאָראַן מאַנטיק און מיטוואָך, זאָל אויך זײַן פֿרײַטיק און זונטיק; ווי באַלד עס איז פֿאָראַן ווינט און ברוין, זאָל אויך זײַן רויט און גרין; ווי באַלד עס איז דאָ ווינען און שרײַבן, זאָל אויך זײַן לאָכן אאַז"ו אאַז"ו.

דער וואָס האָט צוגעפֿגעשטעלט די ערשטע ייִדישע רשימה האָט אַגב ניט קיין כּוונה אַרויסצוגעמען אַ פּאַטענט אויף שׂכל־הישר. ער האָט געזען אַז בײַ לײַטן, וווּ מען קען יאָ זיך באַזירן אויף גרייטע אָפּטקייט־רשימות, איז מען זיך אויך אַזוי נוהג — מען אַפּעלירט ווי צו אַ העכסטן געריכט צום „קאָמאָן סענס".[29]

---

[26] ווי וויכטיק עס זײַנען אַנטאָנימען בײַם אינגלערנען אַ וואָקאַבולאַר איז דער גרונט־געדאַנק בײַ:

Peter Hagboldt, *Building the German Vocabulary*, University of Chicago Press, 1928, pp. XVII+71.

[27] אַ קורצע סקיצירונג פֿון דער פּראָבלעם וועגן שײַכות צווישן וועלטער־אויסקלײַב און מעטאָדן פֿון אינגלערנען די וועלטער זען בײַ:

Ch. H. Handschin, *Modern Language Teaching*, World Book Co., 1940, Chapter Seven: "Word and Idiom Study", pp. 160—185.

מיט אַ סך ביבליאָגראַפֿישע אָנווײַזן.

[28] פֿון די פֿילצאָליקע אַרטיקלען וואָס ווײַזן אָן אויף חסרונות פֿון אָפּטקייט־רשימות זען:

a) S. A. Freeman, "Some Practical Suggestions for the Teaching of Modern Language Vocabulary", *Education*, v. LV, No. 1 (Sept. 1934), pp. 30—35; b) F. A. Hedgecock, "Word Frequency in French", *Modern Languages*, v. XVII, No. 1 (Oct., 1935), pp. 17—18.

[29] א) אָט למשל איז אַ כאַראַקטעריסטישער אָפּרוף וועגן דער ווערטיקייט און נוציקייט פֿון די אָפּטקייט־רשימות:

"If common sense is used in supplementing them". R. D. Cole, *Modern Foreign Languages etc.* p. 154.

ב) Louis Marchand, אַ באַווסטער מחבר פֿון לערנביכער פֿון פּראָגרעסיוויזם און אַ שאָפּער פֿון אַן אייגענעם מעטאָד, האָלט בכלל אַז ניט ציילונגען, נאָר דער שׂכל־הישר דאַרף באַשטימען, ווײַל לכתחילה, פֿאָר די ציילונגען, וויסן מען אַז מען ניצט דאָס וואָרט „רויט" איידער מען וויסן „צונטער", „אָלע מאָל" און „געדויערן" איידער מען וויסן וואָס דאָס איז „אייביקייט", „זען" איידער מען האָט געהערט פֿון אַ „וויזיע" אאַז"ו. פּאָרשטייט זיך אַז דאָ פֿאָלט דער פּראָגרעסיוויזישער מעטאָדיקער אַרײַן אין אינזײַטיקן פֿאַרגוזמאן איין אינציקן פּרינציפּ.

ג) צו בויען בלויז אויף common sense לייגט פֿאָר:

אין מײַן רשימה זײַנען געווען געוויסע ווערטער וואָס האָבן זיך אַרויסגעוויזן הינ־טערשטעליק אויפֿן סמך פֿון פֿ׳ י. שטיינבוימס ציילונג. אַוודאי האָבן זיי געמוזט זיך אַרויסווײַזן אַזוי. ווען דאָ האָט מען פֿאַרגעסן אַזאַ פּשוט ייִדיש וואָרט ווי ברילן און מען האָט געגומען ניצן גלעזער אָדער אויגנגלעזער — ווען ברילן נעבעך לײַדן בײַ אַ ציילונג. אָבער דאָס וואָרט איז נייטיק: ערשטנס טראָגן טייל קינדער ברילן, עס קומט אויס אונדזערן אַ לערער אויך צו האָבן צו טאָן מיט ברילן פֿאַר קינדער; צווייטנס שפּילט דער זיידע אין אונדזערע שולן אַ גאַנץ בכּבֿודיקע ראָלע, און עס קומט אויס עפּעס צו דערציילן ווען זיידן, פֿאַרשטעלן דעם זיידן — פֿאַסן זיך פֿאַרן זיידן ברילן, הגם ניט אַלע זיידעס טראָגן זיי. מיר האָבן נאָך אַ ביסל זיידעס מיט בערד, אין דער סטאַנדאַרד־פֿאַרשטעלונג (אויב מען קען אַזוי זאָגן) פֿון דעם זיידן גייט אַריין די בערד, איז צוליב דעם זיידן פֿאַראַן אויך אין דער רשימה — בערד. אפֿשר איז דאָס לעצטע וואָרט ניט אַזוי נייטיק ווי ברילן, דערפֿאַר איז עס גראָד ניט ווײַט פֿון ענגליש און ניט באַזונדער שווער.

פֿ׳ י. שטיינבוימס האָט קיין איין מאָל ניט געטראָפֿן פֿאַרב, אָבער די קינדער מוזן ניצן דאָס וואָרט אין דעם ערשטן קלאַס, מען מוז זיך פֿאַרנעמען מיט פֿאַרבן און באַ־פֿאַרבן — און אויב מען טוט עס ניט איז שלעכט, איז מען ניט יוצא, דאַרף מען עס פֿאַרריכטן.

אָדער עס איז קיין איין מאָל ניט געווען אין פֿ׳ שטיינבוימס טעקסטן דאָס וואָרט קרעמער — און דאָס איז פֿאַרט אַ נייטיק וואָרט! ווי באַלד עס איז יאָ פֿאַראַן קויפֿן, דאַרף מען דאָך האָבן בײַ וועמען צו קויפֿן. און מיר וועלן ניט זאָגן דאָס וואָרט גראָסער (ווי אָרעם עס זאָל ניט זײַן דאָס ייִדישע לשון אין אַן אָנהייבער־קלאַס, אָבער עס מוז זײַן קאָרעקט און ריין!), און עס איז זייער גוט זיך צו שפּילן אין קרעמער, כּדי אײַנצולערנען אַ גרויסע צאָל וועלטער. שאָקאָלאַד קען טאַקע שפּילן אַ קליינע ראָלע אין די טעקסטן וואָס פֿ׳ י. שטיינ־בוים געהאַט צו טאָן מיט זיי, אָבער איר וועט ניט פֿועלן בײַ קינדער אַז מען זאָל זיי ניט געבן קיין שאָקאָלאַד איבער דעם וואָס אין די 54 טויזנט וועלטער האָט מען עס ניט געטראָפֿן. דאָס וואָרט שאָקאָלאַד איז אַגבֿ אַריין ווי אַ באַוואָרענישׂ קעגן דעם ענגלישן נוסח פֿון אָט דעם וואָרט. איך בין גרייט איצט אײַנצוזען אַז שוועבעלעך איז אַריין אין מײַן ערש־טער רשימה אפֿשר ווי אַ צו־להכעיס די אומדערטרעגלעכע „מעטשעס". איך וועל זיך איצט ניט שפּאַרן וועגן איטלעכן וואָרט פֿון יענער רשימה, אָבער איך פֿאַרטיידיק נאָך איצט אַ גאַפּל, ווי באַלד עס איז דאָ עסן און טעלער און מעסער. מיר האָבן קיין פֿאַרט ניט אַרומ־צוריידן איטלעך וואָרט באַזונדער, אָבער קיין איינס איז ניט אַריין סתּם אַזוי, אָן אַ פֿאַרואָס.

מיר וועלן זיך אויך ניט אָפּשטעלן אויף די אַלע כלומרשטע „מוזוועלטער" וואָס פֿעלן אין דער רשימה. מיר וועלן בלויז אָנווײַזן אויף סיבות וואָס האָבן געשטויסן צו עלימינירן וועלטער. 'פֿלוצלינג' איז ניטאָ און דאַרף ניט זײַן, וויל מען קען אויסקומען אין ערשטן קלאַס מיט דעם אויסדרוק מיט א מאָל — און דאָס לעצטע איז אָפּטער, ספּע־

E. B. de Saugé, *The Cleveland Plan for the Teaching of Modern Languages*, 1929, pp. 9—10.

ד) מ. פּ. וועסט האָלט פֿון די ווערטער־ציילונגען, אָבער ער ווײַזט גלײַכצײַטיק אָן אויף זייער אינזײַטיקייט און אויף דער נייטיקייט צו דערגאַנצן די רעזולטאַטן מיט אָנדערע ווערטער, וואָס מען נעמט זיי מחמת זייער נוציקייט פֿאַר דער סטרוקטור פֿון זאַץ און פֿאַר די אידעעס וואָס מען דאַרף זיי. זען:

M. P. West, "The Present Position in Vocabulary Selection", *M. L. J.*, v. XXI, No. 6 (March 1937), pp. 433—35.

ה) פֿאַר דערגאַנצן און קאָנטראָלירן די אָפּטקייט־רשימות אויפֿן סמך פֿון שׂכל־הישר טרעט אויך אַרויס:

H. Walpole, "The Theory of Definition and its Applications to Vocabulary Limitation", *M. L. J.*, v. XXI (March 1937), pp. 398—402.

ציעל אין מעשׂיות פֿאַר קינדער און אין קינדערשע רייד (בייַ פּ׳ י. שטיינבוימען וועלן בכלל ניט געציילט אַזעלכע אויסדרוקן). ׳שטענדיק׳ איז ניטאָ, ווײַל דערווײַל איז געגנוג אַלע מאָל — וואָס איז אויך געגנוג פּשוט און גרינג. ׳שנעל׳ דאַרף מען ניט, גיך איז בעסער. איך מיין אַז מען קען אויסקומען אין אַנהייב אָן דעם ׳וווהין׳, ווי עס קומען אויס אָן אים די ליטוישע ייִדן. זאָל מען ניט וועלן לערנען גלײַך אין אַנהייב די קאָמבינאַציע זש און יעמאָלט איז גאָרניט נייטיק די ׳זשאַבע׳, וואָס זי לעבט אין די אָנפֿאַנגערס בזכות פֿון דעם אותיות־מעטאָד בײַם לערנען לייענען. ׳עמעץ׳ איז אַבסטראַקט און ניט קינדערש. ׳טויט׳ און ׳שטאַרבן׳ קען מען אָפּלייגן אויף שפּעטער. פֿאַר וואָס אונדזערע שטאָטישע קינדער דאַרפֿן גלײַך אין אָנהייב דעם ׳פּויער׳ וויײַס איך ניט. דאָס אייגענע איז מיט ׳היי׳. אַז ׳אָדלער׳ און ׳יעגער׳ זאָלן שפּילן אַ גרויסע ראָלע בײַ אונדזערע ייִדישע קינדער איז מיר אַ חידוש. אַז ׳אייביק׳ וועט פֿאַרגעלייגט ווי אַ מוזוואָרט — איז מאָדנע.[30] און צי איז דאָ בײַ די קינדער ׳ליליע׳ די פּאָפּולערסטע בלום? און נאָך אַלע מײַנע קעגנטענות, בין איך פֿאָרט גרייט צוצוגעבן אַז געוויסע וועלטער פֿעלן אין מײַן ערשטער רשימה און איך האָב געהאָלפֿן זיי אַרײַנשטעלן אין דער רשימה, וואָס די דערמאָנטע קאָמיסיע בײַם פּעדאַגאָגן־ראַט פֿון אַרבעטער־רינג האָט אויסגעאַרבעט.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר פּ׳ י. שטיינבוימס קאָנסטרוקטיוון צוגאַנג וואָס ער האָט זיך ניט באַנוגנט מיט קריטיק פֿון אַ פֿרימערדיקער רשימה, נאָר ער אַליין האָט אונטערגענומען די שווערע און נודנע אַרבעט און אויסגעציילט 54,371 וועלטער און אויף דעם סמך פֿאַרגעלייגט זײַנע. אַ נײַע רשימה מיט 468 וועלטער וואָס ער רעקאָמענדירט זיי פֿאַרן אַנהייבער־קלאַס. דאָס איז אַ שיינע און נוציקע אַרבעט. דאָס איז אַ געוויסער יסוד, אָבער ניט אַזאָ איין־און־אייניקער און ניט אַזאָ אַבסאָלוט זיכערער, ווי ער מיינט.

ערשטנס, איז לחלוטין ניט מיגלעך צו באַזירן אויפֿן צייכן אַזאָ קלייַנע צאָל וועלטער. בײַ די אומות העולם האָט מען אָנגעהויבן מיט הונדערטער טויזנטער און מען זיך צופֿרידן געשטעלט, וועלן מען איז דערגאָנגען צו די שווערע מיליאָנען.[31]

---

[30] דאָס וואָרט eagle איז אין ענגליש אין דער צווייטער העלפֿט פֿון צוויייטן טויזנט, פֿונקט ווי hunter און eternal. אין אַנדערע מאָדערנע לשונות איז ׳אָדלער׳, ׳יעגער׳ נאָך זעלטענער. בײַ געיטסן (זען הערה 41) איז eagle אין צווייטן טויזנט, hunter אין דער צווייטער העלפֿט פֿון צווייטן טויזנט און eternal איז בכלל ניטאָ.

[31] טאָרנדײַק האָט געהאָט צו טאָן מיט 279 פֿאַרשיידענע מקורים און מיט 9,565,000 לויפֿיק וועלטער; די פֿראַנצייזישע רשימה פֿון וואָנדער־בעק איז צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון 88 מקורים (אײַנגעטיילט אין 9 קאַטעגאָריעס) מיט אַ מיליאָן לויפֿיק וועלטער; מאָרגאַנס דײַטשישע רשימה איז אויפֿן סמך פֿון בעדינגס גרויסער אַרבעט פֿון צײַלן איבער צען מיליאָן וועלטער פֿון 290 מקורים; ביוקענענס שפּאַנישע רשימה איז פֿון 40 מקורים (אײַנגעטיילט אין 7 קאַטעגאָריעס) מיט 1,200,000 לויפֿיק וועלטער.

L. P. Ayres, *Measuring Scale for Ability in Spelling*, Russel Sage Foundation, N. Y. 1915 האָט אין דער ערשטער אַרבעט דאָ אין לאַנד, וווּ מען האָט אַנגעוענדט דאָס צײַלן וועלטער, געהאַט אויסגעפֿאָרשט 380,000 לויפֿיק וועלטער.

Tacie M. Knease, *An Italian Word List from Literary Sources*, University of Iowa, 1931 האָט באַזירט די רשימה אויף 400,000 לויפֿיק וועלטער.

מיר האָבן ניט געטראָפֿן קיין פֿאַל וועו מען זאָל זיך סומך זײַן אויף אַזאָ קליינער צאָל ווי 54,000 וועלטער.

צווייטנס, איז דער גאַנצער מאַטעריאַל געזומען צו איינזיטיק. גראָד אויף די אַנפאַנגערס איז ערגער זיך סומך צו זיין ווי אויף די צווייטע טיילן, וואָס זיינען באַשטימט פאַר א ווייטערדיקן קלאַס. פאַר וואָס? ווייל אַלע אַנ־פאַנגערס, חוץ פ׳ שטיינבוימס, זיינען געבויט אויף דער סיסטעם וואָס פירט פון אות צום וואָרט, און מען נעמט אַריין וועדטער ניט ווייל מען דאַרף זיי טאַקע אויף צו דערציילן א מעשׂה אַדער אויף צו שמועסן וועגן זיי און מיט זיי, נאָר אויף צו לערנען די אותיות און ווייל גראָד די וועדטער באַקומען זיך ווי א קאָמבינאַציע פון די אותיות וואָס מען קען זיי שוין. הייבט פערלע אָן פון עסן ׳סאַלאַט׳, און ׳שאַל׳ וועדט איינס פון די ערשטע וועדטער אין דער שפראַך. אין די טעקסטן וואָס פ׳ י. שטיינבוים האָט זיי אַנאַליזירט איז צו שטאַרק פאַרטראַטן פאַעזיע. הכלל, דער אויסקלייב פון די טעקסטן איז ניט קיין באַלאַנסירטער און ניט קיין גערעטענער.

דריטנס, פאַרפירט א בלינדער גלויבן אין אַפּטקייט־טאַבעלעס. א טאַבעלע איז ניט דער איינציקער יסוד פאַר א סטאַנדאַרד־רשימה פון וואָ־קאַבולאַר. מען איז זיך ניט נוהג אַזוי, אַפילו וען מען האָט אויסגעציילט מיליאָנען כסדרדיקע וועדטער און מען קען ניט אַפּפרעגן די פאַרלאַזקייט פון דער טאַבעלע גופא. צי דאָס איז א לערנביכל, צי א לידער־זאַמלונג — אַלץ איינס זיינען עס ליטעראַרישע דאָקומענטן, און זייער שפראַך איז איינזיטיק און אַפּט ניט געניג נאָענט צו דער שפראַך פון פשוטן קינדערשן אָרום (אַדער צו דער שפראַך וואָס דאַרף זיין דעם קינדס, אויב עס וואָלט געדעדט דער עיקר ייִדיש). אין אַזא טאַבעלע זיינען נוציק און אומאויסמיידלעך די אַלע פאַרבינד־וועדטער, די פרעפאַזיציעס און קאָניונקציעס, די הילפסוועדבן, געוויסע אַד־וועדבן, גאָר אַפּטע וועדבן מיט א פאַרשיידענעם באַטייט — הכלל, אַזוי צו זאָגן די וואָפּנע צווישן די ציגל פון דעם שפראָכיקן בנין. אַבער וען עס קומט צו סובסטאַנטיוון, וועדבן און אַדיעקטיוון (צום טייל אויך אַדווערבן) — איז נייטיק צו באַטראַכטן איטלעך וואָרט באַזונדער און זיך ניט פאַרלאָזן בלינדער־הייט אויף דער טאַבעלע. מען מוז זיך פרעגן: א) צי דאַרף מען טאַקע דעם באַגריף? ב) צי איז שוין ניט פאַראַן זעלביקן באַגריף אַן אַנדער וואָרט, וואָס איז נאָך פשוטער אַדער גרינגער? ג) צי איז דאָס וואָרט נוציק אויף צו פאַרטיטשן מיט דעם אַנדערע וועדטער? ד) צי וועט עס אַפּט זיך באַגעגענען ביים דערציילן א מעשׂה? ה) צי איז עס אומפאַרמיידלעך אין דעם שמועס?

הכלל, אַן אַפּטקייט־טאַבעלע איז א פעסטער יסוד פאַר אַן אַנאַליז וואָס פון אים קען אַרויסקומען א סטאַנדאַרד־רשימה. אַבער זי איז ניט מער ווי א יסוד.[22] ביים אויסאַרבעטן א ייִדישע רשימה איז איצט אַבסאָלוט נייטיק — און

---

[22] וען די „קאָנפערענץ וועגן לערנען ענגליש ווי א פרעמדשפראַך" (זען הערה 40) איז צוגעטראָטן צו איר אַרבעט — אויפצושטעלן א סטאַנדאַרד־וואָקאַבולאַר פאַר ענגליש ווי א פרעמדשפראַך, האָט זי זיך געהאַלטן מיט די ציילונגען וואָס טאַרנדיק און האָבן דורכגעפירט און געזומען ווי איינעם פון אירע יסודות די אַרבעט וואָס פאַרבינדט די ביידע ציילונגען:

וועט אויך נייטיק זײַן אויף לְהבא — זיך צו רעכענען מיט די 468 וועלטער וואָס פֿ׳ שטיינבוים רעקאָמענדירט זיי. אָבער סתם איבערשרײַבן זיי און מיט דעם זיך באַרויקן און מיינען אַז מען האָט שוין די געוווּנטשענע רעזולטאַטן — דאָס טאָר מען ניט.[33]

L. W. Faucett & I. Maki, *A Study of English Word Values statistically Determined from the Latest Extensive Word Counts*, Tokyo, 1932.

אָבער זי האָט אויך געבויט אויף אַן אָנדער יסוד, אויף מ. פּ. וועסטס פֿרינציפּ פֿון נוציקייט בײַם דערקלערן אָנדערע וועלטער. זען:

M. P. West, *Defining Vocabulary, A Study of Words Useful in Defining the Meaning of Other Words, as in a Dictionary*, Bulletin No. 4, Ontario College of Education, Toronto.

דער עיקר האָט די קאָנפֿערענץ פֿון די מומחים גלײַך אין אָנהייב באָשלאָסן: „די רע־זולטאַטן פֿון אַלע ציילונגען, וואָס זיי שטיצן זיך אויף דעם וואָקאַבולאַר פֿון לייענען און ניט פֿון ריידן, נייטיקן זיך אין מאָדיפֿיקאַציעס, אויב זיי דאַרפֿן ווערן נוציק בײַם אויס־דריקן זיך, ניט בלויז בײַם באָנעמען דאָס געלייענטע" (ז׳ 2 פֿון דעם „באַריכט").

[33] מיר ברענגען דאָ אַ פּאָר אילוסטראַציעס צו ווײַזן אַז מען נעמט ניט סתם אַזוי די אָפּטקייט־טאַבעלע, און יוצא:

א) אָט האָט דאָך ענגליש אי טאָרנדײַקס, אי האָרנס ציילונגען, און דאָך האָט אַרטור געיטס יאָרן לאַנג געאַרבעט איבער אַ סטאַנדאַרד־רשימה פֿאַר די אָנהייבער־קלאַסן. ער האָט אין 1926 אַרויסגעגעבן אַזאַ רשימה און אין 1935 אַ נײַע, אַ רעווידירטע רשימה. נאָך אַ לאַנגער און פֿאַרשיידנאַרטיקער שטודיע און אויפֿן סמך פֿון מיינונגען פֿון מומחים (זען הערה 41);

ב) פֿון 1924 ביז 1931 האָט געדויערט די אַרבעט פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַרשערס, ביז עס איז געקומען צו דער סטאַנדאַרד־רשימה פֿאַר דײַטש. זען:

C. M. Purin, *A Standard German Vocabulary of 2000 Words and Idioms, Selected from Frequency Counts and Illustrated in Typical Sentences*, University of Chicago Press, 1931, pp. XVI+195.

נאָך אַלע ציילונגען פֿון וועלטער און אידיאָמען דערקלערט דאָרטן אין דער הקדמה דער צונויפֿשטעלער פֿון דער סטאַנדאַרד־רשימה:

"Very frequently the inclusion of a word was determined simply by its usefulness in narration of incidents of common occurrences".

נאָך דעם איז געקומען די סטאַנדאַרד־רשימה פֿון:

American Association of Teachers of German, *German Quarterly*, v. VII, May, 1924, pp. 87—119.

עס האָבן די רשימה צונויפֿגעשטעלט:

Morgan, Bagster-Collins, Purin, Faust, Wadephul, *German Quarterly*, v. VII (May, 1934), pp. 76—119; v. VIII (May, 1934), pp. 119—128; v. IX, pp. 10—16.

ג) נאָך דעם ווי מען האָט שוין געהאַט די פֿראַנצייזישע רשימה פֿון וואַנדער־בעק און די רשימה אידיאָמען פֿון Cheydleur האָט אַ קאָמיסיע נאָך אַ סך אַרבעטן געגעבן די פֿראַנצייזישע סטאַנדאַרד־רשימה. זע:

J. B. Tharp, A. E. Bovée, A. Coleman, N. Eddy, R. P. Jameson, *A Basic French Vocabulary*, Washington, D. C., 1934, pp. 39.

ד) דעם פֿרינציפּ, אַז מען מוז ממלא זײַן די אָפּטקייט־רשימות מיט וועלטער פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן, מיט וועלטער וואָס טרעפֿן זיך ניט אָפֿט אין ביכער, אָבער פֿסדר בײַם ריידן, פֿאַרטיידיקן צוויפֿל אַנדערע:

אָבער דאָך איז די רשימה אַ וויכטיק זאַך און זי האָט אין זיך זייער אַ סך אומפֿאַרמיידלעכע ווערטער. עס קומט דער אַרציקסטער יישר־כּוח פֿ׳ שטיינבוים פֿאַר דער אַרבעט. אָט האָט די רשימה פֿון דער קאַמיסיע צווישן אירע 660 ווערטער — 382 אַזעלכע וואָס געפֿינען זיך בײַ פֿ׳ י. שטיינבוימען. דאָס מאַכט אויס 81 פּראָצענט, זייער אַ הויכער פּראָצענט. ווען מען זאָל נאָך שטיינבוימס רשימה באַטראַכטן ניט גאַנצערהייט, נאָר אײַנגעטיילט אין הונדערטער, ווען דאָס ביילד זיך באַקומען נאָך קלאָרער: פֿון שטיינבוימס ערשטן הונדערט — האָט מען גענומען 99 ווערטער (בלויז איין וואָרט 'פֿלעגן' איז ניטאָ, ווײַל מען האָט מיט רעכט געמיינט אַז אין אַנהייבער־קלאַס דארף מען אויסקומען אָן דער פֿאָרעם); פֿון צווייטן הונדערט — 95 ווערטער (עס פֿעלן דאָ בלויז: אָרום, טאַקע, פֿרוי, פֿלוצלינג, פֿאַרמער, און איך רעכן אַז אָרום און פֿרוי האָט מען יאָ געדאַרפט אַרײַנגענעמען); פֿון דריטן הונדערט — 80 ווערטער; פֿון פֿערטן הונדערט — 66 ווערטער (אָבער דאָ איז שוין די פֿרעקווענץ בײַ שטיינבוימען אַ נידעריקע: צווישן 27 ביז 19 מאָל) און פֿון די לעצטע 68 ווערטער — נאָר 62 פּראָצענט. וועמ מיר שטעלן צונויף די פּראָצענטן פֿון די אײַנטיילונגען באַקומט זיך אַזאַ פֿאַלגנדיקע ריי: 99 — 95 — 80 — 66 — 62. דאָס איז גאַנץ נאַטירלעך, וואָרעם וואָס העכער עס איז די פֿרעקווענץ, אַלץ פֿאַרלאָזלעכער איז די אָפּטקייט פֿון וואָרט על־פּי דער טאַבעלע.

פֿ׳ י. שטיינבוים באַרעכנט אַז זײַנע 468 ווערטער האָבן אויסגעמאַכט 85 פּראָצענט פֿון די באַטראַכטע לייען־מאַטעריאַלן און זיי האָבן געגעבן אַ קיימא־לן פֿון 46,266 ווערטער צווישן 54,371 פֿון זײַנע מאַטעריאַלן. אָבער די 382 ווערטער וואָס מען האָט פֿון זײַן רשימה אַרײַנגענומען אין דער רשימה פֿון דער קאַמיסיע גיבן ניט קיין סך נידעריקערן פּראָצענט — 79.6 און גיבן אַ קיימא־לן פֿון 43,303 פֿון זײַנע טעקסטן, דאָס הייסט ניט קיין סך ווינציקער ווי בײַ אַלע זײַנע ווערטער. הייסט עס אַז מען האָט ניט באַגאַנגען קיין עוולה מיטן עלר־מינירן די 86 ווערטער פֿון זײַן רשימה. אַגב, נעם איך אַרײַן אין מײַן רשימה נאָך 6 ווערטער (אָרום, פֿרוי, לאַנד, מיינען, הינטער, ווײַב). באַקומט זיך פֿון צווישן זײַן רשימה — 83.1 פּראָצענט, און אַ קיימא־לן פֿון 43,535 ווערטער, וואָס מאַכט אויס כּמעט 80 פּראָצענט פֿון גאַנצן סכום לייען־מאַטעריאַל וואָס ער האָט באַארבעט.

פֿ׳ י. שטיינבוימס רשימה האָט געדינט דער קאַמיסיע ווי אַ מאַטעריאַל, הגם זי איז נאָך ניט געווען פֿאַרענטלעכט. זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן דער דאַנק פֿון דער קאַמיסיע און מײַן פּערזענלעכער דאַנק פֿ׳ שטיינבוימען אי פֿאַר זײַן טרחה און זײַן התמדה, אי פֿאַר דער

---

a) F. M. Baker, "A Tentative Vocabulary for First Year French Students", *Journal of Educational Research*, v. XVIII (5 December, 1928), pp. 369—77; b) V. A. C. Henmon, "The Vocabulary Problem in the Modern Foreign Languages", *Monatshefte für deutschen Unterricht*, v. XX (February, 1930), pp. 33—39; c) Curtis Vail, "Basic Vocabulary Studies", *German Quarterly*, v. V (May, 1932), pp. 123—130; d) M. P. West, "Speaking Vocabulary in a Foreign Language, *M. L. J.*, XIV (April, 1930), pp. 509—21; Idem, *Modern Languages*, XII (Oct., 1930), pp. 3—14.

דער הויפּטגעדאַנק איז אַזאַ: „די אָפּטקייט־רשימות זײַנען ניט קיין געגוגיקער יסוד פֿאַרן וואָקאַבולאַר פֿון ריידן".

פֿרײַנדלעכער צושטימונג, מען זאָל זיך באַנוצן מיט זײַן רשימה, נאָך איידער זי איז גע־ווארן פֿובליקירט אין די „יִוואָ־בלעטער".

דוד בריזשערס אויספֿאָרשונג און זײַן רשימה

אין זײַן אַרטיקל אין יִוואָ־בלעטער (XXII, 1, סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1943) האָט פֿ׳ דוד בריזשער געגעבן נאָר אַ קורצן סך־הכל פֿון זײַן אויספֿאָר־שונג, וואָס ער האָט זי צוגעשטעלט אין דער „שול פֿאַר דערציִונג" בײַם אוּ־ניווערסיטעט פֿון באָפֿאַלאָ, נ״י. וועג מען באַקענט זיך מיט דער גאַנצער אַרבעט, זעט מען אַ סך בולטער איר ווערט און איר גרונטיקייט. מיר האָבן צום ערשטן מאָל אַן אָפּשאַצונג פֿון דעם ווערטער־באַשטאַנד פֿון פֿיר יִידישע אַנפֿאַנגערס, וואָס איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַזוי סיסטעמאַטיש, אַלזײַטיק, אָפּגעהיט, אַז דאָס גופֿא איז אַ פֿרייד און אַ דערגרייכונג. יעדע וויסנשאַפֿטלעכע טעכניק, וואָס איז נייטיק בײַ אַזעלכע אַרבעטן און וואָס איז דאָ אין אַמעריקע אײַנגע־שטעלט געוואָרן און דורכגעפֿירט געוואָרן בײַם אויספֿאָרשן ענגלישע, שפּא־נישע, דײַטשישע, פֿראַנצייזישע און אַנדערע לשונות, איז צום ערשטן מאָל אַנגעוועندט געוואָרן אויף יִידישע לשונות. וועג מען וואָלט בײַ אונדז געהאַט מער דרך־ארץ פֿאַר אַרבעט און פֿאַר סיסטעמאַטישקייט, וואָלט פֿ׳ דוד בריזשערס אויספֿאָרשונג, וואָס ער האָט שוין לאַנג רעפֿערירט וועגן איר פֿאַר לשונות, געפֿירט צו פֿראַקטישע אויספֿירן, ד״ה צו פֿאַרוואַרפֿן די אַנאַליזירטע לשונות און צום אויפֿקום פֿון אַ נײַעם טיפּ אַנפֿאַנגערס.

ספּעציעל זאָל אונטערגעשטראָכן ווערן די שטרענגע און לשונות־פֿראַקטישע באַציִונג צום באַגריף ווערט און דאָס באַטראַכטן ווי אַ באַזונדער ווערט איטלעכע פֿאַרעם וואָס קען פֿאַרשאַפֿן דעם תּלמיד געוויסע נײַע שווע־ריקייטן. וואָרעם ווערט איז דאָך ניט בלויז אַזוינס וואָס דאַרף דורכגעלייענט ווערן — עס דאַרף אויך פֿאַרשטאַנען ווערן הן בײַם לייענען, הן בײַם הערן, און עס דאַרף אויך ווערן אַן עלעמענט אין דער אַקטיוויטעט שפּראַך פֿון דעם תּלמיד, בײַם רײַדן און בײַם שרײַבן. די שטודיע איז אויפֿגעקומען אַ דאַנק די אַלע רייד וועגן אַ באַגרענעצטן וואָקאָבולאַר במשך פֿון די לעצטע יאָרן. זי איז אַ המשך פֿון אַ ריי אַרטיקלען אין „פּעדאַגאָגישן בולעטן".

איך האָב שוין אָנגעוויזן אַז די שטודיע האָט דעם חסרון וואָס זי באַטראַכט יִידיש ווי אַ פֿרעמדשפּראַך און פֿאַראײַנפֿאַכט דערמיט די פּראָבלעם וואָס עס שטייט פֿאַר אונדז פֿאַקטיש אין דעם אַנהייבער־קלאַס. דאָס איז ניט בלויז אַ פֿראַגע פֿון טערמינאָלאָגיע, נאָר אויך פֿון אַן אײַנשטעל, וואָס פֿירט אויך צו אַ צו בצימצומדיקן וואָקאָבולאָר. דער פֿאַרשער איז אויך צו שטרענג צו די מחברים פֿון די לערנביכער. ער פֿאַרגעסט, אַז דרײַ פֿון די פֿיר לערנביכער וואָס ער האָט אַנאַליזירט זײַנען צוגעגרייט געוואָרן אַנהייב 20ער יאָרן, וועג עס איז נאָך ניט געווען פּאָפּולער דער גאַנצער ענין געמאַסטענער און קאָנטראָלירטער וואָקאָבולאָר און וועג אויך לערנביכער פֿאַר אַנדערע שפּראַכן זײַנען ניט געווען בעסער (פֿון שטאַנדפּונקט פֿון ווערטער־באַשטאַנד) ווי די יִידישע אַנפֿאַנגערס וואָס ער פֿאַרשט זיי.[34] ער איז אַזוי צו זאָגן

[34] אין 1923 האָט אַן אויספֿאָרשונג פֿון אָפּט געניצטע 23 דײַטשישע גראַמאַטיקעס אויס־געראָכנט 3,500 פֿאַרשיידענע ווערטער מיט בלויז 227 שותפֿותדיקע. זען:

היסטאָריש ניט אין גאַנצן גערעכט צו די מחברים, אַדער ריכטיקער — ער וואָלט געדאַרפט געפֿינען פֿאַר זיי „מילדערנדיקע אומשטאַנדן". אמת, עס קען בלייבן די טענה, למאי מען האָט כסדר איבערגעדרוקט די לערנביכער וואָס זיינען געווען פֿאַרעלטערט אין זייער מעטאָד און האָבן זיך מער ניט געפּאַסט צו דעם נייעם טיפּ תלמיד וואָס אָנגעהויבן אָנצוקומען אין דער יידישער שול.

די רשימה וועלכער וואָס פּ׳ דוד ברידזשער לייגט פֿאָר איז געבויט אין תוך אויף די זעלביקע פּרינציפּן וואָס מיין רשימה פֿון 1939. ער האָט געזומען זייער ערנצט אין באַטראַכט העלפֿן איטאָגס 739 וועלכער וואָס זיינען שותפֿות־דיק פֿאַר די פּיר שפּראַכן (ענגליש, דייטש, פֿראַנצייזיש, שפּאַניש).[35] ער איז נאָר געווען איבעריק שטרענג צו אָט דער רשימה און עלימינירט צו פּיל וועלכער פֿון דאָרטן. וויטער האָט דוד ברידזשער זיך באַנוצט מיטן פֿאַרשול־וואָקאַבולאַר. דאָס איז גוט און פֿיין. און אויב עס וואָלטן צו אונדז אָנגעקומען קינדער וואָס זיינען אַן ערך 6 יאָר אַלט (אָדער אפֿשר נאָך יינגער) און אויב די יידישע דערגאַנצונג־שול וואָלט פֿאַר זיי געווען זייער ערשטע שול — וואָלט דאָס געווען אַן אומפֿאַרמידלעכער דרך. אָבער עס קומען אַן קינדער ניט פֿריער ווי אין עלטער צווישן 7 און 8, און זיי האָבן שוין שול־דערפֿאָרונגען. זייער וועלט, זייערע אינטערעסן און זייער וואָקאַבולאַר איז אַ סך, אַ סך ברייטער. דאָרף מען זיך רעכענען מיט דעם. אין תוך זיינען בני מיר געווען די אַלע וועלכער וואָס פּ׳ דוד ברידזשער האָט זיי געזומען פֿון פֿאַרשול־וואָקאַבולאַר, וויל זיי זיינען אַרײַן ווי די אומפֿאַרמידלעכע וועלכער אויף צו פּירן שמועסן וועגן די טאָג־טעגלעכע געשעענישן פֿון קינדער־לעבן. די ענינים וואָס מען דאָרף וועגן זיי שמועסן ברענגען אַרײַן במילא די פשוטסטע וועלכער פֿון דעם

W. Wadephul, "A Standardized Vocabulary for Elementary German", *M. L. J.*, 1923, pp. 23—30.

אַן ערגערער מצב איז געווען אין שפּאַניש, ווו צווישן צען גראַמאַטיקעס מיט 4,488 פֿאַרשיידענע וועלכער זיינען נאָר געווען 249 שותפֿותדיקע. זען:

E. I. Jamieson. "A Standard Vocabulary for Elementary Spanish", *M. L. J.*, 1924, pp. 325—333.

ניט בעסער איז געווען די סיטואַציע בײַם לערנען פֿראַנצייזיש, ווי עס ווײַזט אַ ביסל אַ שפּעטערע שטודיע וואָס האָט אין 16 פֿראַנצייזישע לערנביכער געפֿונען בלויז 134 שותפֿותדיקע וועלכער. זען:

B. D. Wood, "A Comparative Study of the Vocabularies of 16 French Textbooks", *M. L. J.*, 1927, pp. 263—289.

אָבער די סיטואַציע האָט גיך זיך געביטן צום בעסערן, ווי דאָס אילוסטרירן:

A. Coleman, "Reading Vocabulary in French and in Spanish", in: *Experiments & Studies in Modern Language Teaching*, Chicago, 1939, pp. 50—88, 219—43; N. S. Bement & E. M. Smith, "Standardizing French Vocabulary for Beginners", *M. L. J.*, v. XVII, No. 8 (May, 1933), pp. 579—91.

[35] ד. ברידזשער איז אין גאַנצן געווען, ווען ער זאָגט: „דער שרײַבער האָלט אַז דאָס וואָס עס איז בכלל געזומען ריכטיק בנוגע די מאָדערנע שפּראַכן — דאַרף אויך זײַן אויף אַ גלײַכן אופֿן ריכטיק בנוגע צו יידיש". זע זײַן:

An Evaluation of the Vocabulary Content . . . p. 91.

קינדער־לעבן. אַוודאי איז גוט אַזאַ רשימה נאָכצוקאָנטראָלירן, אַקעגנשטעלנדיק איר אַ רשימה פֿון פֿאַרשול־וואָקאַבולאַר, אויף וויפֿל זי איז שוין אויסגעפֿונען פֿאַר די אַמעריקאַנער קינדער. און דאָס האָט אין תוך פֿ׳ ברידזשער געטאָן. ער נעמט אויך אָן דעם פרינציפ „באַגריפֿן און פֿאַרשטעלונגען וואָס מיר ווילן געבן די קינדער", אָבער אָט די קאָטעגאָריע וועלטער פֿאַרבינדט ער אין איינעם מיט די ספּעציעלע שוועלוערטער (ווי: פֿאַפּיר, לייענען, בוך אאז״וו) און מיט די וועלטער וואָס זיינען נייטיק בײַם דערציילן מעשׂיות (בער, הונט, האָן, אַ מאָל א״א).

אויף אַזאַ אופֿן האָב איך ניט קיין טענות צו פֿ׳ ברידזשערס רשימה. זי איז בלויז צו קליין, צו אַרעם פֿאַר צוויי זמנים, און אין אַ לערנביכל וואָס וואָלט געווען אויסגערעכנט אויף אַ גאַנץ יאָר און וואָס וואָלט געטרײַ אָפּגעהיט די רשימה, וואָלט מסתּמא געווען צו ווינציק לייענען־מאַטעריאַל. די לכתּחילהדיקע פֿאַרשטעלונג אַז מיר האָבן טאָקע צו טאָן מיט קינדער וואָס פֿאַרשטייען שוין גאָר קיין איין ייִדיש וואָרט ניט (אַזעלכע קינדער זיינען דערווײַל קליין אין צאָל) האָט דאָ געצוווּנגען פֿ׳ ברידזשערן צו זײַן צו קאַרג.

22 וועלטער זיינען פֿאַראַן אין דוד ברידזשערס רשימה וואָס האָבן געפֿעלט אין מײַן לכתּחילהדיקן פּראָיעקט מיט די 682 וועלטער. איך זע אײַן אַז די אָלע מילואים זיינען נייטיקע (למשל: פֿרוי, פֿראָסט, פֿרײַ, שעה, סוף, אָפֿן, אַרויף א״א). עס איז אַ פֿײַנע באַשטעטיקונג פֿון מײַנע אַמאָליקע באַמיִונגען, בעת 95.4 פּראָצענט וועלטער זיינען בשותּפֿותדיקע אין די ביידע רשימות.

אויך פֿ׳ דוד ברידזשערס רשימה האָט געדינט דער קאָמיסיע בײַם פּעדאַגאָגן־ראַט פֿון אַ״ר ווי אַ מאַטעריאַל. דער דאָנק פֿ׳ דוד ברידזשערן פֿאַרן באַהילפֿיק זײַן מיט דער רשימה וועלט דאָ בפֿרהסיא אַרויסגעזאָגט הן אין מײַן נאָמען, הן אין נאָמען פֿון דער קאָמיסיע.

די וועלטער־רשימה פֿון דער קאָמיסיע

די רשימה וואָס די קאָמיסיע האָט אויסגעאַרבעט איז אַ רעזולטאַט פֿון פֿריִערדיקע פֿאַרשונגען און פּראָיעקטן, פֿון אײַן זײַט, און פֿון לערערשער דערפֿאַרונג, פֿון דער צווייטער זײַט. חוץ פֿ׳ י. שטיינבוימס רשימה, פֿ׳ דוד ברידזשערס רשימה, מײַן אָלטער רשימה אין פּראָיעקט פֿון אַ פּראָגראַם . . . , האָט די קאָמיסיע געהאַט פֿאַר זיך נאָך מײַנע אַ רעווידירטע און געקירצטע רשימה; פֿ׳ יעקבֿ לעווינס אַ רשימה, צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון זײַן לערערשער און מחברישער פּראַקטיק (פֿון זײַנע 422 וועלטער זיינען אַריין 337) און פֿ׳ א. בראָמבערגס אַ רשימה, צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון ספּעציעלע מאַטעריאַלן פֿאַרן אַנהייבער־קלאַס. פֿ׳ בראָמבערג האָט אָט די מאַטעריאַלן אַ פּאָר יאָר אויסגעפּרוווט (פֿון זײַנע 382 וועלטער זיינען אַריין 285). די קאָמיסיע האָט אויך געהאַט עקוויוואָלענטן פֿאַר די אָפּטסטע 500 העברעישע וועלטער על־פּי י. ריגערן[30] (דאָ האָב איך בלויז דורכגעלאָזט די ספּעציעלע

[30] אוצר מלות היסוד, ערוך ע״י ד״ר אליעזר ריגר, לשכת התנוך העברי דשיקגו, תרצ״א, 39 זז׳ (מימעאָגראַפֿירט).

דאָס איז אַ רשימה פֿון 2,008 העברעישע וועלטער נאָך דער אָפּטקייט נאָך אויפֿן

אויסדרוקן: ווערטער וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן נוסח פֿון בריוו, לאָקאַלע אויסדרוקן).

אויפֿן סמך פֿון אָט די מאַטעריאַלן האָט די קאָמיסיע אויפֿגעשטעלט אַ רשימה פֿון 659 ווערטער, וואָס אַ מערהייט (כּל הפחות דרײַ מיטגלידער פֿון פֿינף) איז געווען פֿאַר יעדער וואַרט. צו דער רשימה איז בײַגעלייגט אַ קלענערע פֿון 71 ווערטער וואָס האָבן געקראָגן נאָר צוויי שטימען. ווי מען קען זען איז די קאָמיסיע געווען וויכטיקע[37] צו ווערטער און האָט צונויפֿגעשטעלט אַ היפּש־לעך לענג רשימה. עס איז ניט געגאַנגען אַזוי אין דערפֿירן די רשימה צום מינימום שבמינימום, ווי אין אײַנשטעלן אַן אַרדענונג און שאַפֿן אַ מער־ווייניק זיכערן יסוד פֿאַר אַ לערנביכל און פֿאַר אַלע אַנדערע לערן־ און לייענ־מאַטעריאַלן וואָס קענען זיך טויגן פֿאַרן אַנהייבער־קלאַס.

די פֿולע רשימה און אַ געניויער אַנאַליז פֿון איר באַשטאַנד איז געדרוקט אין פּעדאַגאָגישן בולעטען נומ׳ 18, יוני, 1943, זז׳ 1—19. דאָ זאָל נאָר גע־זאָגט ווערן אַז די רשימה וויל דעקן די באַדערפֿענישן פֿון לייענען און פֿון רײַדן אויף זי האָט דעריבער זיך געריכטעט מיט די נויטוועניקייטן אויף מיט די שוועריקייטן אי פֿון לייענען אי פֿון רײַדן. דעריבער זײַנען פֿון איין זײַט פֿאַראַן ווערטער וואָס האָבן כּמעט ניט קיין ספֿעציעל שוועריקייטן אין לייענען, אונדזערע קינדער (פֿאַראַן נאָר איין וואָרט מיטן וויכן למד — ׳לייאָלקע׳, עס זײַנען בכלל כּמעט ניטאָ קיין ווערטער פֿון סלאַווישן), פֿון דער צווייטער זײַט האָט מען זיך געזאָרגט אַז די קינדער זאָלן קענען גרינג לייענען די ווערטער, זײַנען בכן דאָ פֿאַראַן אַן ערך 60 פּראָצענט איינטראָפֿיקע, 34 פּראָצענט צווײ־טראָפֿיקע און נאָר 6 פּראָצענט דרײַטראָפֿיקע ווערטער. ווידער זײַנען יאָ פֿאַראַן ווערטער וואָס זיי וועט אפֿשר קיין מאָל ניט אויסקומען צו באַגעגענען אין אַ ביכל פֿאַרן ערשטן קלאַס, אָבער זיי זײַנען אומפֿאַרמײַדלעך בײַם ריידן. די

סמך פֿון אַ ציילונג פֿון 200,000 ווערטער, וואָס צווײ דריטל מאַטעריאַלן פֿאַר דעם האָט מען גענומען פֿון בריוו פֿון קינדער און דערוואַקסענע אין ארץ־ישׂראל, און איין דריטל פֿון דערציילעריש שטעלן אין תּנך און פֿון טיפּישע אויסשניטן פֿון משנה, אַגדה און סידור.

די ציילאַרבעט האָט מען דורכגעפֿירט אין א״י, אין תּר״ק. די ערשטע צען ווערטער אין דער אַלפֿאַבעטיש־טאַבעלע (את, לא, כל, על, של, זה, היה, אמר, אותו, כי) האָבן צונויפֿגעשטעלט 12 פּראָצענט, די ערשטע הונדערט — 41 פּראָצענט און די ערשטע 500 — 85 פּראָצענט פֿון אַלע לויפֿיקע ווערטער. די 2,008 ווערטער פֿון דער רשימה מאַכן אויס 95.5 פּראָצענט פֿון אַלע צווייַ מאָל הונדערט טויזנט ווערטער.

[37] אין אַ קלאַסישן פֿאַל מיט אַ קאָמיסיע פֿון גרויסע מומחים וואָס האָבן צונויפֿ־געשטעלט אַ רשימה פֿאַר ענגליש (זען הערה 40) האָט זיך געפֿאַדערט אײַנשטימיקייט אויף אַרײַנצונעמען אַ וואָרט אין דער רשימה. דער מער ליבעראַלער צוגאַנג פֿון אונדזער קאָמיסיע איז אַ רעזולטאַט פֿון אײַנזען אַז יידיש איז דאָך ניט אַבסאָלוט פֿרעמד אונדזערע קינדער און אַז דאָ קען ניט זײַן קיין אַנאַלאָגיע צו דער סיטואַציע פֿון ענגליש אין אינדיע, כינע אָדער יאַפּאַן. בכן איז ניט געווען גרויס די מורא פֿאַר אַן איבעריק וואָרט.

רשימה נעמט אין באַטראַכט די קלאַס־סביבֿה, די לערער־תּלמיד־סיטואַציע (דעריבער זײַנען פֿאַראַן די נעמען פֿון די טעג פֿון דער וואָך, די צאָלן ביז הונדערט, א גרויסע צאָל ווערטער וואָס זײַנען נייטיקע טערמינען בײַם לערנען, ווי: אות, שורה, העפֿט, מעשׂה, טאָוול, נאָמען א"אַ).

די קאָמיסיע האָט זיך ניט פֿאַרנומען מיט פֿאַרמולירן פּרינציפּן, זי האָט זיך מתווכּח געווען וועגן איטלעכן וואָרט באַזונדער און בײַם אַרגומענטירן האָט מען אָנגעוויזן אי אויף פֿאַרשיידענע פּרינציפּן אי אויף סיטואַציעס, ווען דאָס וואָרט איז ממש אומפֿאַרמײַדלעך. אָבער אין תּוך האָט מען אָנגענומען יענע יסודות וואָס זײַנען פֿאַרמולירט געוואָרן אין פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם... (זע 3—4). די קאָמיסיע האָט אָבער גאָנץ קלאָר אײַנגעשטעלט, וואָס זי באַטראַכט ווי א באַזונדער וואָרט. אָט דאָס איז בקיצור איר פֿאַרמולירונג:

יעדער וואָרט האָט נאָר אײַן באַטײַט; האָמאָנימען ווערן באַטראַכט ווי באַזונדערע ווערטער. די פֿאַרעם פֿון מערצאָל ווערט ניט באַטראַכט ווי א באַזונדערע פֿאַרעם, אַפֿילו ווען עס זײַנען פֿאַראַן געוויסע שוועריקייטן בײַ דער מערצאָל; דאָס אייגענע איז בנוגע פֿאַרקלענער־פֿאַרמען. עס ווערן אָבער אין אַלע פֿאַלן, ווען מערצאָל און פֿאַרקלענער־פֿאַרעם קען זײַן א נײַע שוועריקייט, געגעבן אין קלאַמערן אויך אָט די פֿאַרמען (למשל, בײַ בילד קומט אין קלאַמערן בילדער, בײַ בוים — ביימער, ביימלעך). ווי באַזונדערע ווערטער ווערן אָנגעגעבן די בייגפֿאַל־פֿאַרמען פֿון די פֿראָנאָמען. די פֿאַרמען פֿון ווערב ווי אָאַ האָבן געוויסע צוגאַב־שוועריקייטן ווערן אָנגעגעבן ווי באַזונדערע ווערטער (איז דעריבער פֿאַראַן: האָב, האָסט, האָט, ווע, ווסט, בין, ביסט, איז, זײַנען, זײַט, געווען, גיב, גיסט, גיט). ווען דער פֿאַרטיציפּ ענדיקט זיך אויף ־ן (־ען) און עס בײַט זיך אויך עפּעס אין שטאַם, ווערט דער פֿאַרטיציפּ אָנגעגעבן חוצן אינפֿיניטיוו (למשל: בליבן — געבליבן, גיין — געגאַנגען, העלפֿן — געהאָלפֿן א"אַ). ווען עס דאַרף צוקומען צום ווערב זיך, ווערט עס געשטעלט אין קלאַמערן, אָבער די פֿאַרעם מיט זיך ווערט ניט באַטראַכט ווי א באַזונדער וואָרט (אָבער קריגן און קריגן זיך זײַנען גאָנץ באַזונדערע ווערטער). די ווערבאָלע צוגאַבן וואָס הייבן זיך אָן מיט אַר־ און גיבן צו א קאָנקרעטן באַטײַט ווערן אי־בערגערעכנט צווישן די ווערטער, אָבער ווען זיי בינדן זיך מיט ווערבן, ווערן די באַזונדערע פֿאַרבינדונגען ניט אַרײַנגענומען אין דער רשימה, דאָס הייסט אויב עס איז דאָ דאָס וואָרט גיין און דאָס וואָרט אַרויס און דאָס וואָרט אַרויף, איז ניטאָ קיין נייטיקייט אויך צו פֿאַרצייכענען ווי א באַזונדער וואָרט „אַרויס־גיין" און „אַרויפֿגיין", אָבער עס מוז קומען ווי א באַזונדער וואָרט אויפֿגיין (אָדער עס וואָלטן אויך געדאַרפֿט ווערן פֿאַררעכנט ווי באַזונדערע ווערטער צעגיין און אָפֿילו צוגיין, אויב מען וואָלט געווען האָלטן אַז זיי זײַנען נייטיק אין דעם ערשטן קלאַס). א ריי אויסדרוקן ווערן באַטראַכט ווי באַזונדערע איינס, הגם זייערע באַשטאַנדטיילן זײַנען במילא פֿאַראַן: אין גאַנצן, אין דער הייס, מיט א מאָל, נאָך א א"א.

אויף וויפֿל עס זײַנען געווען אָפּרופֿן אויף דער רשימה פֿון דער קאָמיסיע בעל־פּה און אין שריפֿטן,[38] זײַנען זיי געווען גאָנץ גינציקע. עס זײַנען געווען טענות וועגן עטלעכע וועגן וועגן וועגן

טערטע רשימה וואָס אַרטור געיטס האָט אויסגעאַרבעט.[41] די ביידע רשימות אין איינעם קענען זײַן אַ גוטער יסוד פֿאַר אַ טענטאַטיוועך רשימה פֿאַרן וואָקאַבולאַר פֿון די ערשטע דרײַ יאָר אין עלעמענטאַר־שול, וועו מען איז מוסיף די ווערטער וואָס מען וויל לכתחילה אַז די קינדער זאָלן זיי קענען, ד״ה אַ סכום יידישע באַגריפֿן.

אויב אַ וואָרט, וואָס ווערט פֿאַרגלייכט אַרײַנגענומען צו ווערן אין אַ רשימה פֿאַר אָנהייבער־קלאַס, איז ניטאָ צווישן די 2,000 גרונטוועך פֿון דער ערשטער רשימה און די 1,811 ווערטער פֿון דער צווייטער רשימה, איז עס אַ געוואָג זיכערער סימן, אַז מען דאַרף דאָס וואָרט ניט אַרײַננעמען אין אַ יידישן וואָקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס — סײַדן מען דאַרף עס פֿאַרן יידישן אינהאַלט פֿון דער שול. אויב ווידער עס איז פֿאַראַן אַ וואָרט צווישן די ערשטע 500 ווערטער פֿון געיטס׳ רשימה, וואָס זי איז אויסגעאַרבעט אויך פֿאַר קינדער וואָס גייען אין אונדזערע שולן, ד״ה ווערטער וואָס אונדזערע קינדער ווייסן זיי אויף זיכער און באַגעגענען זיי אין די ענגלישע ביכער — איז עס אַ שטויס גוט איבערצוקלערן, פֿאַר וואָס זאָל מען אָזאַ וואָרט ניט אַרײַננעמען אין דער יידישער רשימה. אָבער אַרײַננעמען פֿון געיטס׳ ערשטע 500 ווערטער איז לחלוטין ניט מיגלעך, ווײַל די בערכדיקע רײַכקייט אין גראַמאַטישע פֿאָרמען אין יידיש לגבי ענגליש וואָלט פֿון אָט די 500 ווערטער געשאַפֿן שיער ניט 700—800 ווערטער אין יידיש[42] און עס וואָלט ניט געווען

און אין 1936 איז אין לאָנדאָן אַרויס אַ באַריכט פֿון דער קאָנפֿערענץ און אַ פּראָיעקט פֿון אַ וואָקאַבולאַר (אָן ערך 2,000 ווערטער). דער באַריכט הייסט:

Interim Report on Vocabulary Election for the Teaching of English as a Foreign Language, 506 pp.

אָט דעם באַריכט צונויפֿגעשטעלט על־פּי דעם באַשלוס פֿון דער Conference on the Teaching of English as a Foreign Language די פֿיר מומחים: ל. פֿאַסעט, ה. פֿאַלמער, מ. ווען ע. טאָרנדײַק.

עס איז זייער וויכטיק פֿאַר אונדז דער עיקר־פּרינציפּ פֿון באַריכט:

"The report does not deal with what is sometimes called simplified English. To borrow Dr. Ballard's phrase it is concerned with the simplification of teaching, not with the simplification of language" (p. 1).

[41] Arthur I. Gates, *A Reading Vocabulary for the Primary Grades*, Revised and Enlarged, Teachers College, Columbia University, N. Y. C., 1935, 29 pp.

פֿון פֿאַרשידענע אָפּטקייט־רשימות (טאָרנדײַקס, פֿון לערנביכער, פֿון קינדער־ליטעראַטור; פֿון האָרנס רשימה פֿון רייד־וואָקאַבולאַר א״א) האָט געיטס אַרויסגענומען 5,6000 ווערטער און זיי איבערגעגעבן מומחים וואָס האָבן געדאַרפֿט וועגן איטלעכן וואָרט באַזונדער באַשטימען, צי דאָס וואָרט איז פֿאַרבונדן מיט קינדערשע אינטערעסן און צי עס איז נוציק אין דער קינדערשער וועלט, ווי אויך צי די קינדער ניצן עס אין ריידן. אויפֿן סמך פֿון די אָלע אָפּרופֿן האָט געיטס געמאַכט די רשימה, אײַנגעטיילט אין פֿיר גרופּעס (נאָכן ווערט נאָך): אין גרופּע 1 קומען אַרײַן די 500 וויכטיקסטע ווערטער, אין גרופּע 2 — די ווײַטערדיקע 500 ווערטער אאַז״ו.

[42] למשל, פֿאַר געיטסן איז געוואָג איין וואָרט answer הן פֿאַרן סובסטאַנטיוו הן פֿאַרן ווערב. דאָס זעלביקע איז בנוגע אָזעלכע ווערטער ווי: dress, drink, fire, fish, fly, guess

קיין אָרט פֿאַר די נייטיקסטע ייִדישע פֿאַרבינדוועָרטער און פֿאַר די ספּעציעלע וועָרטער וואָס מיר ווילן געבן די קינדער. אָבער וועָן געיטס וועָרט קאָנפֿראָנטירט מיט דעם באַריכט פֿון דער קאָנפֿערענץ וועָגן לערנען ענגליש און מיט העלען איטאָנס רשימה פֿון איין זיצונג און מיט די ביזאיצטיקע ייִדישע רשימות פֿון דער צווייטער זיצונג, גיט דאָס אַלץ אין איינעם אַן אָנשפּאַר פֿאַר אַ פּאָזיטיוון אָדער נעגאַטיוון באַשלוס וועגן אַרבעטערכענען דאָס וואָרט אין אַ ייִדישער אָנהייב־רשימה.

מיר זיצנען אויף אַזאַ אופֿן דורכגעגאַנגען די וועָרטער פֿון דער קאָמיסיע און עס איז נאָך דער אַרבעט אויסגעקומען די רשימה אי צו קירצן אי צו דערגאָנצן. מיר ברענגען דאָ די איבערקאָנטראָלירטע רשימה וועָרטער און בייַ איטלעכן וואָרט באַזונדער וויזן מיר אַן זיצן סטאָטוס אין די אַלע רשימות וואָס האָבן געדינט ווי דער פֿונדאַמענט פֿאַר דעם בנין.

ראשית כּל, די רשימה פֿון דער קאָמיסיע: אויב עס איז בייַם וואָרט קיין שום צייכן ניטאָ, הייסט עס אַז עס איז פֿאַראַן אין דער רשימה פֿון דער קאָמיסיע; אויב עס קומט בייַם וואָרט אַ סמך אין קלאַמערן (ס) — הייסט עס אַז דאָס וואָרט איז צווישן די וואָס די קאָמיסיע האָט געשטעלט אין דער רשימה ספּקדיקע: אויב אַ וואָרט האָט אַ שטערנדל (*) — באַטייט עס אַז עס איז נישט אַן אין דער רשימה פֿון דער קאָמיסיע. דער ס באַטייט אַז דאָס וואָרט איז געווען אין מיין לכתחילהדיקער רשימה אין דעם פֿראָיעקט פֿון פֿראַגראַם... און א ב באַטייט אַז עס איז פֿאַראַן אין דוד ברידזשערס רשימה, דער ש וויזט אַז דאָס וואָרט פֿיגורירט אין שטיינבוימס אָפּטקייט־רשימה, און אַן 1 זאָגט אַז עס איז צווישן דעם ערשטן הונדערט אָפּטסטע וועָרטער, א 2 — צווישן דעם צווייטן הונדערט, א 3 — צווישן דעם דריטן הונדערט, א 4 — צווישן דעם פֿערטן הונדערט, א 5 צווישן די לעצטע 68 וועָרטער פֿון שטיינבוימס רשימה. א שטערנדל בייַם ציפֿער לעבן ש וויזט אַז בייַ שטיינבוימען איז פֿאַראַן נאָר דער שטאַם אָדער עס קומען אין איינעם א פּאָר האָמאָנימען. א ר זאָגט אַז דאָס וואָרט איז פֿאַראַן (אין וואָסער עס איז פֿאַרעם) צווישן די ערשטע 500 וועָרטער פֿון ריגערס העברעישער אָפּטקייט־רשימה.

וויַטער, נאָך אַן אָפּרוק, קומען צייכנס וואָס וויזן אויף דער שייכות פֿון וואָרט צו ניט־ייִדישע רשימות. דער ה באַטייט אַז דאָס וואָרט איז פֿאַראַן בייַ העלען איטאַן אין איר פֿאַרגליַך־טאַבלע. דער ג דערציילט אַז דאָס וואָרט איז דאָ אין געיטס' רשימה און די ציפֿער בייַם ג וויזן אויף געיטס' אייגענער

און א סך אַנדערע. אַדער עס איז למשל געגוג איין וואָרט clear פֿאַר 'רייַן' און 'רייניקן' (מיר האָבן געמוזט דורכלאָזן 'רייניקן' וויַ מיר האָבן דורכגעלאָזן א סך אַנדערע באַטייטן פֿון די ערשטע 500 וועָרטער).

אַן אַנדער מין בייַשפּיל איז me וואָס באַטייט אויף ייִדיש 'מיר' און 'מיך' און נאָך בולטער איז the וואָס באַטייט: 'דער', 'די', 'דאָס', 'די' (אין מערצאָל; מיר האָבן אין דער רשימה שוין מוותר געווען אויף דעם האָמאָגים), 'דעם' און 'דער' (דאָטיוו וויַבלעך — מיר האָבן דאָס לעצטע ניט געגומען אין אַכט).

אינטיילונג נאָך דער וויכטיקייט נאָך (זען הערה 41). די שטערנדלעך בײַ די ציפֿערן לעבן ג וויזן אַז עס איז ניטאָ קיין אַבסאָלוט דירעקטע אַלצאיינסקייט צווישן דעם יידישן און ענגלישן וואָרט (ווי דאָס ווערט קלאָר פֿון דער הערה 42, אָדער וען דאָס יידישע וואָרט קען ווערן איבערגעזעצט מיט צוויי פֿאַרשיידענע ענגלישע ווערטער, למשל: בארג — mountain וואָס געהערט צו גרופּע 3 און בערג — hill וואָס געהערט צו גרופּע 1). אַזוי ווי כּמעט אַלע ווערטער זײַנען פֿאַראַן צווישן די וואָס די «קאָנפֿערענץ וועגן לערנען ענגלישׂ...» האָט אַרײַנגענומען אין איר «באַריכט», ווערט דער פֿאַקט פֿון מיטשטימונג ניט אַנגעוויזן, אָבער עס קומט אַ מינוס (—) צו באַצייכענען אַז דאָס וואָרט איז ניטאָ אין יענעם «באַריכט».

לסוף ווערט אָנגעוויזן אויף דער קרובֿישאַפֿט פֿון דעם וואָרט מיט דעם גלײַכבאַטײַטיקן ענגלישן וואָרט. ע1 הייסט אַז קלאַנגיק זײַנען די יידישע און די ענגלישע קרובֿים אין גאַנצן (אָדער כּמעט אין גאַנצן) ענלעך; ע2 באַטײַט אַז דער אונטערשייד פֿון דעם יידישן וואָרט לגבי דעם ענגלישן איז בלויז אין אין קאָנסאָנאַנט (און דערבײַ דאָרטן וווּ עס איז פֿאַראַן אַ כּסדרדיקער, אַ געזעצמעסיקער פֿאַראַלעליזם וואָס לאָזט זיך גרינג באַמערקן) אָדער דער אונטערשייד איז בלויז אין אַ וואָקאַל און דערבײַ בלויז ניט קיין ראַדיקאַל אַנדערשדיקער פֿון שטאַנדפונקט פֿון הערער. וועלכער דער וואָקאַל איז אין גאַנצן אַן אָנדערער אָדער עס זײַנען בכלל פֿאַראַן צוויי אונטערשיידן אין דעם יידישן וואָרט לגבי דעם ענגלישן — האָבן מיר געשטעלט די באַצייכענונג ע3; און ע4 קומט אין די פֿאַלן וווּ דער אונטערשייד איז נאָך גרעסער וויִ פֿריִער, אָבער דאָך איז די ענלעכקייט נאָך גענוג קאָנטיק אַז די קרובֿישאַפֿט זאָל בפֿירוש זײַן נוטיק; ע5 באַטײַט אַז אין דער קרובֿישאַפֿט איז פֿאַראַן בלויז אַן אָנהאַלט פֿאַר אַ געוויסער אַסאָציאַציע נאָך אַ קלאַנג נאָך. די קרובֿישאַפֿט וועלכע גאָרניט באַצייכנט, וועלכע זי קען זײַן ניט געוואָר באָהילפֿיק אָדער וען זי קען אַפֿילו שטערן. איך מוז צוגעבן אַז בײַם באַצייכענען ע4 און ע5 האָבן געקענט זײַן געוויסע וואָקאַלענישן און אָפּדוכטענישן. איך גיב דאָ ניט קיין שום בײַשפּילן, ווײַל מען קען זיי געפֿינען לרוב, וועלכע מען גיט אַ קוק אויף דער רשימה, וואָס זי קומט דאָ גלײַך:

אַ (אַן):	מבש1ר הג1 ע2	אויך:	מבש1ר הג1*
אַ ביסל:	מבר הג2 ע4	אויסטאָן (זיך):	מב
אָבער:	מבש1ר הג1	אויער:	מבש5 ג1 ע4
אָדער:	מבש4ר הג1	אויף (אויפֿן):	מבש1ר הג1
אַהיים:	מבש2ר הג1 ע4	אויפֿהייבן:	מב ג2
אַהער:	ש5 ג1* ע4	אויפֿעסן:	מ
אָונט:	מבר הג2 ע5	אויפֿשטיין:	מבש5ר
אָוועק:	מבש2 הג2 ע5	און:	מבש1ר הג1 ע5
אויב:	מבש4ר הג1	אונדז:	מבש1ר הג1
אויג:	מבש2ר הג1	אונדזער:	מבר הג1
אויטאָ* (אויטאָמאָביל):	ש4 ג1-2* ע5	אונטער:	מבש3ר הג1 ע4

אות (אותיות) : מ גו
אַז : מבשו"ר הגו
אַזא : מבש2 ג2
אַזוי : מבשו"ר הגו ע5
אַזוי פֿיל : מב
אַ זייגער : ג2
אָט * : מבשו"ר
איבער : מבשו"ר הגו ע5
איז : מבש1 הגו ע1
איז דאָ : מבר ג3*
אייַ (אייער) : מבש3 גו
אייַז : גו ע1
אייזל(ס) : ש4ר ג2
אייַך : ש2ר הגו
איין : ש1ר הגו* ע5
איינס : מב גו*
אייַנשלאָפֿן : מ גו*
אייַער : מבש4ר הגו
איך : מבשו"ר הגו
אים : מבשו"ר הגו ע2
אין : מבשו"ר הגו ע1
אין גאַנצן : מבר
אין דער היים : מבש4* ע5
אין דער פֿרי : מב
אין דרויסן : מבש5*
אין פּעס (ס) : מב ג2
איצט : מבש2*ר הגו
איר (מערצאָל) : מבש1*ר הגו
איר (דאָטיוו) : מבש1*ר הגו ע5
איר (פּאָס' פֿראָג') : מבש1*ר הגו ע5
אַכט : מבר הגו ע5
אַכציק : מ
אַכצן : מ
אַלט : מבש2ר הגו ע4
אַליין : מבש2ר הג2* ע4
אַלע : מבשו"ר הגו ע4
אַלע מאָל : מבר הגו
אַלץ : משר הגו*
אַ מאָל : מש3 הגו
אמת : מבר הג3*
אָן : מבשו"ר הג2
אָן אַנדער : מבש2*ר הגו
אָנהייבן : מבשו"ר הגו
אָנטאָן (זיך) : מבש5
אָנטלויפֿן : מבש4
אַ סך : מבר הגו
אָפֿן : ב גו ע3
אפֿשר : מבר הג3*
אַראָפּ : מבש2ר הגו
אַרבעט : מר הגו*
אַרבעטן : מבש2ר הגו*
אַרבעטער : מבר
אַרויס : מבשו"ר הגו*
אַרויף : מבש3ר הגו*
אַרום* : ש2ר גו ע5
אַרט : מבר הגו
אַריבער : מר גו*
אַרײַן : מבש2 הגו*
אַרעם : מבש4* הג2
באָבע : מבש2 גו
באַהאַלטן (זיך) : מבש2ר הגו
באַלד : מבש2ר הגו*
באַן*: ר גו
באַצאָלן : מבר ג2
באַק : גו (—) ע5
באַקן : מבש4 ג3 ע3
באַר : ש5 ג2 (—)
באַרג (בערג) : ש3ר גו *(—)3*
באַרד : מב ע3
בוים (ביימער, ביימל): מבש2ר הגו
בויען : מר ג2 ע5
בוך : מבש2ר הגו ע2
ביז : מבש2ר הג2
ביטער : מב ג4 ע1
בײַ (בײַם) : מבש1 הגו
בייַדע : ש4 גו ע5
בײַ טאָג : מ ע5
בײַ נאַכט : מש5 ע4
בײַסן : מש4 ג2 ע2
בילן* : גו
בילד (בילדער) : מב גו
בין (איך) : מבש1* הגו
בין (די) : ש1* גו (—) ע2
ביסט (דו) : מבש3 גו*
בלאַט (בלעטער) : מש5 גו
בלוי : מבש4 גו ע3
בלום (בלימל) : משר גו
בלײַען : ר ג3 ע4
בלײַבן : מבש3ר הגו*
בלײַפֿעדער : מב ג2
בעט : מבש3* הגו ע2
בעטן : מבש3* ר הגו
בעסטער : מב הגו ע2
בעסער : מש5 הגו ע2

בעקער : מבש4 ג3 ע2
בער : מבש2 ג1 (—) ע3
ברודער (ברידער) : מבש2ר הג1 ע2
ברויט : מבש1ר הג1 ע4
ברוין : מב ג1 ע2
בריוו : מבש4ר הג1
בריט : מב הג2* ע5
בריל : מ ג1*
ברענגען : מבש2ר הג1 ע2
ברענען : ש4 ג3 ע5
גאָט : ש4ר הג2 ע3
גאָלד : מבש3ר הג1 ע1
גאַנדז : ש3 ג2 (—) ע5
גאַנץ : מבש2ר הג1* (—) 3*
גאַס : מבש2ר הג1
גאַסט : מב ע2
גאַפּל : מ ג1
גאָר : ש2 ג1*—2*
גאָרטן : מבש3ר הג1 ע3
גאָרניט : מבש3 ג2
גוט : מבש1ר הג1 ע2
גיב : מבר ג1* ע2
גיט : מב ג1* ע3
גיין (גייען) : מבש1ר הג1 ע3
גיך : מבש3ר ג1
גיסט (געבן) : מ ג1* ע5
גיסן : ש5 ג2
גלאָז (גלעזל, גלעזער) : מבש5 הג2 ע3
גליטשן זיך : מ ג2
גליַך : מבש3ר הג1 ע5
גליקלעך : מב הג2
געבאָרן* : מב הג3 ע3
געבליבן : ר ג3
געבן : מבש1ר הג1 ע4
געגאַנגען : ר ג1*
געגעסן : ר ג1
געדענקען : מר ג2
געהאַט* : ג1
געהאַלפֿן : ר ג1*
געוואָסט : מבר ג2
געוואָרן : ג2
געוואָלט : ר הג1*
געווינען* : מב ג2 ע4
געוועזן : מבש3ר הג1
געזונגען* : ג1 ע5
געזונט : מבש4 ג3
געזעסן : ר ג1
געטאָן : ר ג1
געטרונקען : ר ג3 ע5
געל : מש4 ג1 ע5
געלאָפֿן* : ג1
געלט : מבש3ר הג1
געלעגן : ר ג1
געגנוג : מבש5ר ג2
געגומען : ר ג1
געפֿונען : ר ג1 ע5
געפֿינען : מבש3ר הג1 ע5
געפֿעלן : מב ג1*
געערכט : מבר הג1* ע5
געשטאַנען : ר ג2
געשען : מב הג3
געשריבן : ר ג3
געשריי : מש5 הג1*
גראָבן* : ג1
גראָגער : ב (—)
גראָז : מבש5 ג1 ע3
גרוי : מ ג2 ע3
גרויס : מבש1ר הג1
גרין : מבש4 ג1 ע2
דאָ : מבש2ר הג1
דאַך : ש2 ג2
דאָס : מבש1 הג1*
דאַנק : ר הג1* ע3
דאַנקען : מבר הג1* ע3
דאָנערשטיק : מב ג4
דאָקטער : מב הג2 ע2
דאָרטן (דאָרט) : מבש2ר הג1 ע5
דאָרף : מבר ג2*—4*
דאָרפֿן : מבש2ר הג1*
דו : מבש1ר הג1*
דורך : מבש5ר הג1*
די : מבש1ר הג1* ע5
דינן : מבש2ר הג1*
דיך : מבש3ר הג1*
דיל* : הג1
דינסטיק : מב ג4
דיר : מבש1ר הג1*
דעם : ש1ר הג1*
דעמאָלט : ש4ר הג1
דער : מבש1ר הג1*
דערמאָנען (זיך) : מבר הג3 ע5
דערפֿאָר : מבש4ר ג1*
דערציילן : מבש2ר ג1*
דערשרעקן (זיך) : מ ג2*

דריטער : ר הג3
דרײַ : מבר הג1 ע5
דרײַיל : ב (—)
דרײַסיק : מ
דרײַען : ש3 ג1
דרײַצן : מ
האַרן : מבש1* הג1 ע4
האַט : מבש1* הג1 ע5
האַלב : מבר הג2 ע5
האַלדז : מש5 ג2
האַלטן : מבש3 הג1* ע3
האַמער : מ ג2 ע2
האַן : מבש2 ג1 (—)
האַנט (הענט) : מבש1ר הג1 ע3
האַסט : מש1* הג1* ע5
האָר : מבש4 הג1 ע3
האָרט* : מב הג1*
האָרן* : ג1 (—) ע1
הויז (הײַזער, הײַזעלע) : מבש2ר הג1 ע2
הויזן : מ ג3
הויך : מבש2ר הג2 ע5
הויף : מבש3 ג3
הון (הינער, הינדעלע) : מבש2* ג1 ע5
הונגעריק : מב ג1 ע4
הונדערט : מבר הג2 ע4
הונט (הינט, הינטל) : מבש2 ג1
היטל : מבש5 ג1 ע4
היטן (ס) : מבש2ר ג4
הייבן* : מבש1 הש1*
הײַנט : מבש2ר הג1 ע5
הייס : מבש4 הג1 ע5
הייסן : מש2 ג1* — 3*
הימל : מבש3ר הג1
הינטער* : מש4ר הג2 ע5
המן־טאַש* :
העכער : מב הג2* ע5
העלפֿאַנט : ג1 ע3
העלפֿן : מבש5ר הג1 ע2
העפֿט : מב ג1*
הערן : מבר הג1 ע3
וואָך : מבר ג2 ע5
וואַלד : מבש2 ג1* — 2*
וואַלט* : מ ג1 ע5
וואַלף (וועלף) : מש2 ג1 (—) ע3
וואַנט (וועגט) : מב הג1 ע5
וואָס : מבש1ר הג2 ע5
וואַסער : מבש2ר הג1 ע4
וואַקסן : מש4 ג1
וואָרט (ווערטער) : מבש1ר הג2 ע3
וואַרטן : מבש3ר הג2 ע5
וואַרעם : מב הג1 ע2
וואַרפֿן : מבש3 הג2 —
וואַשן (זיך) : מבש3 ג2 ע2
וווּ : מבש2ר הג1 ע5
וווינען : מש4 ג1*
ווי : מבש1ר הג1
ווידער : מש3ר הג1
וויב (ס) : ש4ר הג2 ע3
וויזן : מבש3ר הג1
וויט : מבש1ר הג1
ווי טאָן : מש3 ג1
וויך* : ג1
וויכל : מבש2ר הג1
וויניק : מבר ג1*
וויינען : מבש1ר ג1*
וויס (איך) : מש1*ר הג1* ע2
וויס : מבש1 הג1 ע3
ווייל : מבש1*ר הג1
ווינט : מבש3 ג1 ע3
ווינטער : מבש3 ג1 ע2
וויסן : מבש1*ר הג1*
וויפֿל : מבש3ר
וועג (ס) : ש3ר הג1
וועגן (פֿר׳) : מש3*ר* הג1*
וועוריקל : ג1 (—)
וועט : ר הג1*
וועל : ר הג1*
וועלכער* : מבש4 הג1*
וועלן : מש1* הג1*
וועמען : ש4 ג2
ווען : מבר הג1 ע2
וועסט : ר ג1*
ווער : מבש1ר הג1
וערן : מבש1*ר הג2
זאָגן : מבש1ר הג1*
זאָך : מבש3ר הג1
זאָלן : מבש1ר הג1
זאָמד (ס) : מ ג2 ע3
זאָקן : מר ג1 ע5
זוכן : מבש3 הג1*
זומער : מבש3 ג1 ע3
זון (דר׳) : מבש1*ר הג1 ע4
זון (דער) : מבש1*ר הג2 ע4
זונטיק : מב ג2 ע5

זופֿ* : מ גז 2ע
זי : מבש1ר הגז 3ע
זיבן : מבר הגז 5ע
זיבעציק : מ 5ע
זיבעצן : מ 5ע
זיי : מבש1ר הגז 5ע
זייגער : מבש4 הגז
זיידע : מבש2 גז
זיט (די) : מש4ר הג2 3ע
זיצן (פֿר׳) : מבש1ר הגז
זיצן (וועריב) : מבש1*ר הגז
זינען : מבש1ר הגז
זייער (פֿר׳) : מבש1*ר הגז
זייער (אַדוי׳) : מבש1*ר הגז*
זיך : מבש1 הגז
זינגען : מבש2ר הגז 2ע
זיס : מבש4 גז
זיצן : מבש2ר הגז 5ע
זעכציק : מ
זעכצן : מ
זעמל : גז
זען (זעען) : מבש1ר הגז 5ע
זעצן (זיך) : מבש3 הגז
זעקס : מבר הגז 4ע
חבֿר : מבר גז*
חבֿרטע : מבר גז*
חודש (ס) : ר גז
חלה (ס) : (—)
חנוכּה : מב (—)
טאָג (טעג) : מבש2ר הגז
טאָוול : מ גז (—)
טאַטע : מבש1ר גז
טאַכטער : מבר הג2 4ע
טאָן : מש1*ר הגז 5ע
טאַנצן : מבש2 גז 4ע
טאָפּ (טעפּל, טעפּ) : ש2ר גז
טאָר ניט :
טויזנט : מבר הג3 4ע
טומל* : גז
טוען : מבש1* הגז 5ע
טיַך : ש3 גז
טיַער : מבש3ר הגז 5ע
טיף : מש4 הג2 3ע
טיר : מבש2 הגז 5ע
טיש : מבש2ר גז
טעלער : מבש4 גז
טעפּעלע* : גז

טראָגן : מבש2ר הגז
טראַכטן : מבש2ר הגז
טרוקן (ס) : מ הגז 5ע
טרעפֿן : מב הג2* 5ע
טרינקען : מבש4ר הגז 2ע
טרעפּן : מבש3ר הגז
יאָ : מבש4ר הגז 5ע
יאָר : מבש3ר הג2 3ע
יום־טובֿ : ר
יונג : מבר הג2 3ע
יידּ : מבש1ר (—)
יידיש : מבש2 (—)
ייִנגל : מבש1ר הגז
ים : ר הגז
יעדערער : מבש4 הגז*
כאַפּן : מבש2 גז
לאָזן : מבש1 הגז* 5ע
לאַטקעס : ב גז* (—)
לאַכן : מבש2 גז 5ע
לאָמיר : מבש3
לאַנג : מבש1ר הגז 2ע
לאַנד* : ש4ר הג2* 2ע
לבֿנה* : הגז
לויפֿן : מבש1ר הג2
ליאַלקע : מ גז (—)
ליב האָבן : מבש2*ר הגז 5ע
ליגן : מבש2ר הגז 5ע
ליד : ש3ר גז*
לייב (ס) : מש5 גז (—)
לייגן (זיך) : מש2ר גז*
לײַכט : מבר הג3 3ע
לייענען : מבש2ר הגז
ליכט* (light) : מבש5*ר הג2 4ע
ליכט (candle) : מבש5* גז (—)
ליכטיק : מ גז*—2*
לינק (ס) : מב הגז 5ע
ליפֿן : מב גז 1ע
לעבן (פֿר׳) : מבש2*ר הגז*
לעבן (וועריב) : מבש2*ר הגז 5ע
לעמפּל : ב גז 2ע
לעמעלע : גז (—) 2ע
לעפֿל : מבש4 גז
לעצטע : מבר הג2 3ע
לעקן : ש3 גז (—) 3ע
לערנען (זיך) : מבש2ר הג2
לערער : מבש1ר הגז
מאַכן : מבש1ר הגז 5ע

מאַל : מבש3ר הג1 *
מאַלן : מש3 ג1
מאַלפּע * : ג1
מאַמע : מבש1ר ג1 ע2
מאַן : מבש2ר הג1 ע2
מאַנטיק : מב ג3 ע4
מאַנטל : מ ג1 *
מאַרגן : מבש4ר הג1 ע5
מוזן : מבש4ר הג1 *
מוטער : ר הג1 ע3
מויז (מײַז, מײַזל) : מבש2ר ג1 ע3
מויל : מבש4ר הג1 ע5
מומע : מ ג2
מיט (מיטן) : מבש1ר הג1 *
מיט אַ מאָל : ר הג3 *
מיטוואָך : מב ג4
מיידל : מבש3ר הג1
מײַן : מבש1ר הג1 ע2
מיינען * : מבש3 הג1 * ע3
מיך : מבש2ר הג1 * ע3
מילך : מבש3ר ג1 ע2
מינוט (ס) : בר ג2 ע2
מיר (מערצאָל) : מבש1*ר הג1
מיר (דאָטיוו) : מבש1*ר הג1 * ע3
מעגן : מר הג1 * ע5
מעל : ש5ר ג1
מען (מע) : מבש1
מענטש : מש2ר ג1 *
מעסער : מבש4 ג2
מער (מערניט) : מבש2ר הג2 * ע3
מעשׂה (מעשׂהלע) : מב הג1
מצה : מב (—)
נאַ דיר : מ
נאָדל : מב ג2 ע3
נאָז (נעזל) : מבש3 ג1 ע2
נאָך : מבש1ר הג1
נאָך אַ :
נאָך אַ מאָל : מב
נאָך דעם : מר ג2ה
נאַכט : מבש2ר הג1 ע4
נאָמען (נעמען) : מבר הג1 ע4
נאָענט : מבר הג1 ע5
נאָס : מב הג1
נאַר : מש5 ג3
נאַר : משׂר הג1
נאַריש : מ ג3
נו : מש3
נוס (ניס, ניסל) : מש2 ג1 ע5
נידעריק * : מב הג2
ניט : מבש1ר הג1 ע5
ניטאָ : מבש3ר
ניט מער : מ
ניי : מב הג1 ע1
ניין : מבש3ר הג1 ע5
ניין : מבש3ר הג1 ע5
ניינציק : מ ע5
ניינצן : מ ע4
נייען : מש3 ג2
נעכטן : במר הג2
נעמען : מבש1ר הג1
נעסט : מב ג1 ע1
סדר : מבר * (—)
סוף : מבר הג1
עלף : מ ג3 ע5
ענדיקן : מבש5ר הג2 ע4
ענטפֿער : מבר הג1 * ע5
ענטפֿערן : מבש2ר הג1 * ע5
עס : מבש1 הג1
עסן : מבש1ר הג1
עפּל : מבש1 הג1 ע2
עפּעס : מבש3 הג2
עפּענען : מבש3ר הג1 *
עק : ש4 ג1
ער : מבש1ר הג1
עראָפּלאַן *: ש4 ג2 ע3
ערד : מבש5ר הג1 ע4
ערשטער : מבש3*ר ג1 *
פֿאַפּיר : מבש3ר הג1 ע4
פֿאָר : מבש4 ג3 ע3
פֿוטער : מב ג1 ע4
פֿורים : מב (—)
פֿײַקל * : ג1 (—)
פֿילקע : מ ג1
פֿנים : מבר הג1
פֿסח : מב (—)
פֿען : ש5 ג2 ע1
פֿאַטער : שׂ3ר הג1 ע3
פֿאַלן : מבש1ר הג1 ע3
פֿאַמיליע * : מבר הג2 ע3
פֿאַר : מבש1ר הג1 * ע3
פֿאַרב : מ הג1 *
פֿאַרבן : ש5 ג1 *
פֿאַרגעסן : מבש4 הג3 ע3
פֿאַר וואָס : מבש3ר הג1

פֿאַרטיק : מ הגו1
פֿאַרלאָרן * : גו1
פֿאַרלירן : מש5 גו3
פֿאַרמאַכן : מבר הגו1
פֿאַרן : מבש2ר הגו1 *
פֿאַרנומען : מב גו2
פֿאַרקויפֿן : מבר הגו2
פֿאַרשטיין : מש4ר גו4
פֿויל : מב גו3
פֿול : מבש2ר הגו1 ע1
פֿון : מבש1ר הגו1 *
פֿוס (פֿיס, פֿיסל) : מבש2ר הגו1 ע2
פֿופּציק : מ ע5
פֿופּצן : מ ע5
פֿוקס : מש2 גו1 (—) ע2
פֿייגעלע : מבש1 * גו1
פֿיין : מבש5 הגו1 ע1
פֿיינט האָבן : מב הגו3
פֿיינער : מבש3 הגו1 ע1
פֿילן (ס) : מבר הגו1 ע1
פֿינגער : מב גו2 ע1
פֿינף : מבר הגו1 ע4
פֿינצטער : מבש5ר הגו2
פֿיר : מבר הגו1 ע3
פֿירן : מבש2ר הגו3 *
פֿיש (פֿישעלע) : מש4 גו1 ע1
פֿליגל : ש5 גו2
פֿלייש : מש4ר גו1
פֿלײַן : מש1 גו1 * ע2
פֿעדער : מ גו2 ע2
פֿעטער : מש4 גו2
פֿעלד : מבש2ר הגו2 ע3
פֿענצטער : מבש3 הגו1
פֿערד : מש2 גו1
פֿערציק : מ ע5
פֿערצן : מ ע4
פֿראַגע : מבר הגו3
פֿראַסט : ב גו2 (—) ע2
פֿרוי (ס) : ש2ר הגו1
פֿרי : ש4 גו1
פֿריי : ש5 גו2 ע2
פֿריִטיק : מ גו4 ע4
פֿריילעך : מש3 גו3
פֿריִנד : מש4ר הגו1 ע3
פֿריִען זיך : מש4ר גו1 *
פֿרײַער : מבש5ר הגו1 *
פֿרישע : מבש4 גו2 ע2
פֿרעגן : מבש1ר הגו1 *
פֿרעמד (ציין) : מש5 גו2
פֿרי : מבש1ר הגו1 ע2
פֿרי גאַסט : מ ע5
פֿרישטיק : מ ע5
פֿרישטיקל : מ ע5
פֿרישקייט : מ ע5
פֿרעמדער : מ ע5
פֿרעמדקייט : מ ע5
פֿרעמדשפּראַך : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיק : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקער : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקע : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנסן : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנס : מ ע5
פֿרעמדשפּראַכיקעסנ

קלוג : מבר גו *—4 *
קלייד (קליידל) : מבש3 הגו
קליין : מבש1ר הגו
קליגגען (ס) : מש3 הגו
קעגן : מבר הג2
קעז : מב ג2 ע5
קענען : מבש3ר הגו ע2
קעשענע : מ ג2
קראַם : גו
קראַנק : מבר ג2
קריגן : מבש1ר הגו *
קריַיד : מב ג2
קרייען : ש5 ג2 * (—) ע4
קריכן : מש4 גו *—3 *
קרעמער : מש5 ג3
רַאדיאָ * : ג2 ע2
רויק : מב ג2
רויז : ג2 (—) ע2
רויט : מבש2 הגו ע4
רוען : הגו
רופֿן : מבש2ר הגו
רַיִך : מב הג2 ע5
ריין : מב הגו
רַיסן : מש3 ג2 *
ריכטיק : מבש2ר גו *
רירן : מבש4 הג3
רעגן : מבש4 גו * ע5
רעגנט : מ גו* ע5
רעדן : מבש3ר הגו
רעכט (ס) : מ גו * ע4
רעקל : מש4 גו *
שאָ * : ש4
שאַפֿ * : מב ג2 ע1
שאָקאָלאַד (ס) : מב ג2 (—) ע4
שאַרף : מב ג3 ע2
שבת : מבר ג2 *—4 *
שוואַרץ : מבש2 הגו
שוויַיגן : מב ג2 *
שוימען : ש4 ג2 ע3
שוועסטער : מב הגו ע4
שוער : מבש3ר הגו *—3 *
שוין : מבש1ר הגו *
שוך (שיך, שיכל) : מבש3 גו ע3
שול : מבש2ר הגו ע3
שוסטער : ש4 ג4
שורה : מב הג2
שטאָט : מבש3ר הגו
שטאַרק : מבש2ר הג2 ע5
שטול : מב גו
שטופֿן (זיך) : מ ג2
שטיין (דער) : מבש1*ר הג2 ע4
שטיין (שטייען) : מבש1*ר הגו
שטיל : מבש2 ג2
שטיקל : מבש3 ג2
שטעלן (זיך) : מבש2 הגו *
שטעקן : מבש4 גו ע5
שטערן (אין הימל) : ש3 * גו ע5
שיין : מבש1ר הגו
שינען : מש5 ג2 ע1
שיסל : מבש3 גו
שיפֿל (שיף) : מבש2ר הגו ע2
שיקן : מבש4ר הג2
שלאָגן : מבש4ר הגו *
שלאָפֿן : מבש1ר הגו ע5
שליטן : מבש5 ג2 (—) ע5
שלעכט : מבש4ר הגו
שלעפֿן : מבש4 ג2 *
שמוציק : מ ג2
שניי : מב גו * ע4
שנייט : מש2 גו * ע4
שנידן : מבש3 הגו
שנידער : מ
שפיל * : גו *
שפילכל * : גו
שפילן זיך : מבש1ר גו *
שפעט : מבש3 הגו
שפרינגען : מבש2 גו
שעה : בר הג2
שעפס (ס) : גו ע3
שער : מב גו
שיערן : מש2 גו *
שרייבן : מבש2ר הגו
שרייען : מבש2ר הגו *—3 *
שרעקן (זיך) : מבש2 הג2 *
שימחה : ר הגו

קורצער אַנאַליז פֿון דער רשימה פֿון דער קאָמיסיע פֿעלן דאָ די ווייטער־דיקע 51 ווערטער: אויסזען, אויסמעקן, איבערשרייבן, א פּאָר, אַפּגעבן, אַפּעסן,

באַנק, בייז, ברעקל, דערלאַנגען, האַנטעך, האָק, האָקן, הוסטן, העמד, ווי־
געלע, וויגן, ווישן, זעג, זעגן, טיכל, טעצל, טשעפּען, ליב, מורא, מידע,
נאַשן, נאַשער, נאַשערײַ, סאַראַ, עלטערן, פּאַטשן, פּײַפּל, פּײַפּן, צעקלאַפּן זיך, צע־
שלאָגן זיך, קאַץ־און־מויז, קול, קלאַפּ, קלאַפּן, קלײַבן, קלעפּן, קריגן זיך,
שטוב, שטיפֿן, שטיפֿער, שטערן (וועדר), שטערן (פֿון פּנים), שיליער, שפּאַצירן.
דערפֿאַר זײַנען דאָ פֿאַראַן פֿון די ספֿקדיקע די 18 וועדטער: אייזל, אין כעס,
היטן, וויב, וועג, זאָמד, חלה, חודש, טרוקן, לייב, לינק, מינוט, פֿילן, פֿרוי,
קלינגען, רעכט, שאָקאָלאָד, שעפּס. עס זײַנען אַרײַן 45 וועדטער אין גאַנצן נײַע:
אויטאָ, אָט, אָרום, באַן, בילן, געבאַרן, געהאָט, געווינען, (געזונגען, געלאָפֿן,
גראָבן, דיל, האָדט, האָרן, הייבן, הינטער, המן־טאַש, וואָלט, וויך, וועווריקל,
וועלכער, זופֿ, טומל, טעפּעלע, לאַנד, לבֿנה, ליכט, מאַלפּע, מיינען, נידעריק,
עראָפּלאַן, פּיַקל, פּילקע, פֿאַמיליע, פֿאַרלאָרן, צוקערקע, קאַטשקע, קאָסטן, קוכן,
קלאָר, ראַדיאָ, שאָ, שאָפּ, שפּיל, שפּילכל. די נײַע וועדטער זײַנען אַדער סתּם
דורכגעלאָזן פֿון דער קאָמיסיע (למשל: געהאָט, געזונגען), אָדער אַזעלכע וועד־
טער וואָס די קאָמיסיע האָט זיי ניט אַרײַנגערעכנט אין חשבון בכלל (למשל:
אָט, שאָ), אָדער אינטערנאַציאָנאַליזמען (למשל: עראָפּלאַן, שאָקאָלאָד), אָדער
אַזעלכע וואָס דאָס רובֿ חבֿרים אין דער קאָמיסיע האָבן געהאָט קעגן זיי טענות,
ווײַל זיי זײַנען ניט קיין פּאָפּולערע וועדטער דאָ אין לאַנד (למשל: פּילקע,
צוקערקע); לסוף אַזעלכע וואָס זײַנען פֿאַראַן בײַ געיטסן צווישן די 500 אָפּטסטע
און נייטיקסטע און וואָס זײַנען ביז גאָר נוציק פֿאַר קינדער (למשל: פּיַקל,
באָן, דיל), דורך אָט די אַלע שינויים איז די רשימה געוואָרן גרעסער און האָט
איצט 671 וועדטער.

כּל־זמן עס קומען אָן אין די שולן קינדער וואָס האָבן דאָך אַ געוויסע, הגם אָפֿט
אומדירעקטע שײַכות צו ייִדיש, וואָס אין זייערע היימען הערט מען פֿון צײַט צו צײַט אַ
ייִדיש וואָרט, וואָס לעבן אין אַ סביבֿה וווּ ייִדיש איז ניט אין גאַנצן אויסגעשלאָסן, — איז
אַ משׂא פֿון אָן ערך 700 וועדטער במשך פֿון איין לערניאָר ניט קיין צו גרויסע. מיר
שטעלן זיך פֿאָר אַז פֿאַרן ערשטן יאָר דאַרפֿן זײַן צוויי לערנביכלעך: דאָס ערשטע מיט אַ
מאַקסימום פֿון 300 וועדטער, דאָס צווייטע מיט אַ מאַקסימום פֿון 700 וועדטער (אַרײַנגע־
רעכנט פֿאַרשטייט זיך די 300 וועדטער פֿון ערשטן זמן). פֿאַר קינדער וואָס זײַנען באמת
און לחלוטין פֿרעמד פֿון אַ ייִדיש וואָרט זײַנען 700 וועדטער צו שוועד.

כּמעט אַלע וועדטער זײַנען פֿאַראַן אין דעם „באַריכט" פֿון דער „קאָנ־
פֿערענץ וועגן לערנען ענגליש ווי אַ פֿרעמדשפּראַך". אָבער דאָך זײַנען דאָ פֿאַראַן
35 וועדטער מיט מינוסן. זיי זײַנען ראשית כּל די ייִדישע באַגריפֿן: ייִד, ייִדיש,
פּסח, סדר, מצה, פּורים, גראָגער, המן־טאַש, חנוכּה, דריידל, לאָטקע, חלה. וויטער
פֿעלן דאָרטן די „קינדערשע" וועדטער: פּיַקל, צוקערקע, קוכן, קיכל, שאָקאָלאָד
און דאָס „שוילווארט" טאָווול. די קאָנפֿערענץ האָט אַרײַנגענומען נאָר אַזעלכע
בעלי־חי וואָס זײַנען פֿאַראַן אומעטום איבער דער וועלט, דעריבער פֿעלן דאָרטן:
בין, בער, גאַנדז, האָן, האָרן, וואָלף, וועווריקל, לייב, לעמעלע, פֿוקס, קאָלב
(קו איז דאָרטן יאָ פֿאַראַן) און די וועדבן: לעקן, קריען. מיר האָבן די אַלע
וועדטער יאָ אַרײַנגענומען, ווײַל פֿאַר דער קינדערוועלט און פֿאַרן אינטערע־

סאַנטער מאַכן דאָס לערנביכל זיינען זיי נייטיק. פון דער צומח־וועלט פֿעלן אין „באריכט“: רויז און באָר (רויז איז אַגב נאָענט צו ענגליש און באָר איז אפֿשר טאַקע איבערריק, אָבער עס טרעפֿט זיך אָפֿט אין לידעלעך און איז אַ קורץ און גרינג וואָרט).

אין געיטס' רשימה זיינען ניטאָ די ווערטער: באָרד, גאַסט, יום־טוב, אַרבעטער, שנידער, חוץ די „יידישע“ ווערטער וואָס מיר האָבן אויסגערעכנט אין פֿרײַערדיקן פֿאַראַגראַף. מיר האָבן דאָך אָט די ווערטער יאָ אַרײַנגענומען, ווײַל מיר האַלטן אַז זיי זיינען פֿאַסיק אין אונדזערן אַ יידישן לערנביכל אָדער אין שמועסן מיט די אָנהייבערס. ווײַטער פֿעלן בײַ געיטסן די צאָלן דרײַצן ביז נײַנצן און דרײַסיק, פֿערציק אאַז״וו ביז נײַנציק אַרײַנגערעכנט. מיר האָבן זיי יאָ אַרײַנגענומען, ווײַל זיי זיינען אַבסאָלוט נייטיק אין רײַדן מיט די קינדער אין קלאַס (למשל, בײַם אָנווײַזן דאָס זײַטל וואָס מען דאַרף לייענען), ווײַל מיר רעכענען אַז מען דאַרף זיך אויסלערנען שוין אין ערשטן לערניאָר צו צײַלן ביז הונדערט; אין „באָריכט“ זיינען זיי יאָ פֿאָראַן. פֿאַרשטייט זיך אַז מען קען ניט געפֿינען אין געיטס' רשימה קיין פֿאָראַלעלן צו די אַלע אויסדרוקן וויי: אין דער היים, אין דרויסן, בײַ טאָג, טאָר ניט, נאָך אַ מאָל אאַז״וו, צו אָזעלכע ספּעציפֿיש יידישע ווערטער וויי: לאָמיר, מען, נו, ניטאָ, און צו ווערבן מיט פֿרעפֿיקסן אָדער ווערבאַלע צוגאָבן וויי: צעשנײַדן, אויפֿשטיין, אויפֿעסן א״א.

41 פֿראָצענט ווערטער פֿון דער רשימה האָבן ענגלישע קרובֿים: 3 פֿראָצענט גאָר נאָענטע (ווי פֿיש), 8.2 פֿראָצענט פֿון אַ צווייטער מדרגה (ווי בעט), 9.3 פֿראָצענט פֿון דער דריטער מדרגה (ווי בער), 6.5 פֿראָצענט פֿון דער פֿערטער מדרגה (ווי ברויט) און 14 פֿראָצענט פֿון דער פֿינפֿטער מדרגה (ווי גאַנדז). אין אַלגעמיין איז דאָ געווען די באַצײַכנונג צו קרובֿישאַפֿט אַ שטרענגע. פֿון אַ לינגוויסטישן שטאַנדפּונקט איז די צאָל ווערטער־קרובֿים אַ סך אַ גרעסערע.

כאָטש די רשימה איז אַ לאַנגע, האָט זי ניט קיין סך מער שווערקייטן ווי למשל פֿ' י. שטיינבוימס. וואָרעם אויב מען זאָל אַהין צוגעבן די צאָלן, די נעמען פֿון די טעג, נייטיקסטע באַגריפֿן פֿון יידישן לעבן און די פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פֿון די ווערטער וואָס ער גיט נאָר זייערע שטאַמען, ווי אויך צעגלידערן די האַמאַנימען (וואָס זיי ווערן פֿאַררעכנט בײַ אים ווי גאַנצע איינסן), וועט זיך באַקומען זייער אַ קלײנער אונטערשייד. פֿון שטאַנדפּונקט פֿון לייענען אָדער פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פֿאַרשטיין זיינען דאָ ניטאָ קיין 671 שווערקייטן, נאָר אַ סך, אַ סך וויניקער. אויב מיר האָבן באַזונדער אַרבעט, אַרבעטן, אַרבעטער, אָדער ענטפֿער און ענטפֿערן, אָדער שניט און שניט אאַז״וו, וואָלטן מיר גרינג געקענט קירצן די רשימה אויף איבער הונדערט ווערטער. אָבער מיר וואָלטן זיך אַליין אָפּגעאַרט, וואָרעם יעטווידע אַנדערשקייט איז דאָך אַ שווערקייט בײַם אַקטיוון ניצן די שפּראַך, הגם אָפֿט אַ מינימאַלע. אַזוי ווי די רשימה מוז האָבן אין זינען דאָס ריידן און דאָס שרײַבן אַליין, וואָלט געווען אַ פֿאַרזען צו זײַן קאַרג און אָפּשפּאַרן פֿון דער רשימה. אַלע קריטיקערס פֿון אָגדענס Basic English האָבן שוין אָנגעוויזן אַז אין זיינע 850 ווערטער זיינען אין דער אמתן פֿאָראַן פֿאַר־

באַהאַלטענערהייט מער ווי טאָפּלט שוועריקייטן.[35] געטריי צו דעם גאַנג וואָס ס׳האָבן אײַנגעשטעלט וועסט און פּאָלמער און די מאָדערנערע סטאַנדאַרד־רשימות, האָבן מיר אויסגערעכנט אַלע פֿאַרמען און אַלע מיגלעכע צוגאַב־שוועריקייטן.

נאָך די וואַרטקלאַסן נאָך באַקומט זיך אָזא אײַנטיילונג פֿון די וועלטער אין דער רשימה: 243 סובסטאַנטיוון, 187 וועלבן, 75 אַדיעקטיוון, 35 פּראָ־נאָמען, 33 צאָלוועלטער, 29 פֿאַרבינדוועלטער (אַרטיקל, פּרעפּאָזיציע, קאָניונק־ציע) און 69 אַדווערבן, צונויפֿגעשטעלטע אויסדרוקן, פֿאַרשיידענע אַנדערע וועלטער וואָס גייען ניט אַרײַן אין די פֿריערדיקע גרופּעס. די אײַנטיילונג וויזט אָן די וועלטער־רשימה איז ניט קיין אײַנזײַטיקע און אָן דאָרטן זײַנען ניט פֿאַר־געסן די אַלע וועלטער וואָס זײַנען נייטיק צונויפֿצושטעלן זאָצן.

פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אינהאַלט איז געוואָרגט וועגן דעם אָן וועגן איטלעכן סובסטאַנטיוו זאָל מען קענען עפּעס זאָגן, אָז כּמעט יעדער וועלב קענען דינען ווי אַ פּרעדיקאַט פֿאַר אַ סך מער ווי איין סוביעקט, אָן די אַדיעקטיוון זאָלן זײַן די אַלגעמיינסטע. אַ גרויסע גרופּע וועלטער האָט צו טאָן מיט דער סיטואַציע אין קלאַס, נאָך אַ גרעסערע מיט די קינדערשע פֿריידן און שפּי־לערײַען. עס וועלט ניט פֿאַרזען די משפּחה, דאָס לעבן אין דער היים, דאָס עסן, דאָס אָנטאָן זיך, דאָס נייטיקסטע פֿון דער אָרומיקער וועלט אאַז״ו״ו.״ מיר זײַנען איבערגעצײגט אין דעם אָן די וועלטער זײַנען גענוג פֿאַר די שמועסן בעל־פּה און פֿאַר דערציילונגען אין אַ לערנביכל. אין געוויסע לידלעך וועלן מסתּמא נאָך צוקומען אַ ביסל וועלטער. דאָס לעצטע איז ניט צו פֿאַרמײַדן.

לסוף האָלטן מיר דאָך פֿאַר נייטיק אָנצוווײַזן, אַז ניט געקוקט אויף אַלע קאָנ־פֿראָנטירונגען מיט רשימות פֿון אָנדערע קאָלעגן און פֿון אָנדערע לשונות, איז דאָך פֿאַראַן אין יעדער רשימה אַ געוויסער עלעמענט סוביעקטיווקייט. ער איז אויך פֿאַראַן אַפֿילו אין די אָביעקטיוסטע וועלטער־ציילונגען, וואָרעם דאָרטן שטעקט דאָס סוביעקטיווע פֿאַראָרגן אין דעם אויסקלײַבן דעם מאַטעריאַל פֿאַרן ציילן. בכלל אופֿן האָבן מיר זיך באַמיט אויסצומײַדן די נטיה צו געוויסע וועלטער ווי אויך דעם אָפּנייג פֿון אָנדערע, וואָס דאָס שטעקט אין יעדער איינעם פֿון אונדז.

דער זינען פֿון דער אָרבעט

די אָרבעט פֿון י. שטיינבוים, דוד בריזשער און מײַן אייגענע אָרבעט

---

[35] דאָס איז איינע פֿון די הויפּט־טענות קעגן אָגדענס סיסטעם מצד:
Michael West, E. Swenson, Elaine Swenson & others, *A Critical Examination of Basic English*, University of Toronto, Department of Educational Research, Bulletin No. 2, 1934.

[36] אַזוי ווי מײַן רשימה פֿאַלט כּמעט צונויף מיט דער רשימה פֿון דער קאָמיסיע, וואָלט געווען נוצלעך זיך צו באַקענען מיט אַ געוויסערן אָנאַליז פֿון דעם וועלטער־באַשטאַנד פֿון יענער רשימה, וואָס געפֿינט זיך אין פּעדאַגאָגישן בולעטין, נומ׳ 18, יוני, 1943, זז׳ 11—19 (מימעאָגראָפֿירט).

האָבן אַ זינען ווי דאָס בשותפותדיקע לייגן אַ פֿונדאַמענט, וואָס אויף אים זאָל מען קענען אויפֿבויען דאָס לערנען מיט קינדער אין דעם ערשטן קלאַס פֿון אונדזערע צוגאַבשולן.

א ווערטער־רשימה איז נאָר דער ערשטער יסוד. איצט דאַרף מען האָבן הן לערנביכער, הן פֿאַרשיידענע צוגאַב־מאַטעריאַלן, אַרבעטהעפֿטן, טאַבעלעס, בילדער, טעסטן, לאַטאַשפּילן, קאַרטלעך א״א אַרויסהעלף־מכשירים פֿאַרן לערער, וואָס זיי אַלע באַזירן זיך אויף די זעלביקע ווערטער.

ערשט ווען דאָס אַלץ וועט ווערן געשאַפֿן, וועט זיך אַרויסווייזן דער אמתער זינען פֿון דער ווערטער־רשימה און די מזל־ברכה וואָס שטעקט אין קאָנטראַלירן דעם וואַקאַבולאַר.

מיינע אַרבעטן איבערן וואַקאַבולאַר פֿאַרן ערשטן קלאַס זיינען זיגן 1942 געווען אַ פּראַיעקט וואָס איך האָב דורכגעפֿירט פֿאַר דער „קאָמיסיע פֿאַר יידישע שולן", בײַם „יידישן דערציונגס־קאָמיטעט" אין ניו־יאָרק.

פראָפ׳ איזמאר עלבאָגען (1874—1943)

פון ד״ר יהודה ראָזענטאָל

זונטיק דעם 1טן אויגוסט, 1943, איז אין עלטער פון 68 יאָר פלוצלינג געשטאָרבן אין ניו־יאָרק פראָפ׳ איזמאָר (יצחק משה) עלבאָגען אייניער פון די פראָמינענטע יידישע געלערנטע פון אונדזער צייט.

דאָס הויפטגעביט פאָר עלבאָגענס פאָרשונגען איז געווען די געשיכטע פון דער יידישער ליטורגיע. אויף אט דעם פעלד זיינען עלבאָגענס ארבעטן ערשטראַנגיק און זיי האָבן א באַטייט אויך פאָר אַנדערע צווייגן פון יידישער היסטאָריישער וויסנשאַפט: געשיכטע פון ליטעראַטור, געשיכטע פון טעאָלאָגישע באַגריפן און סתם קולטור־געשיכטע.

אין 1902 האָט עלבאָגען אַרויסגעגעבן אַן ארבעט וועגן דער געשיכטע פון שמונה־עשׂרה, פאָר וועלכער ער האָט געווונען א פריז פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ברעסלע.[1] אין 1907 איז אַרויס זיין בוך שטודיעס צו דער געשיכטע פון תפילות.[2] דאָס דאָזיקע ווערק נעמט אַרום שטודיעס וועגן קריאת־שמע, שמונה־עשׂרה, וועגן דער עבודה אום יום־כיפור און וועגן נייע גניזה־טעקסטן. אין 1913 איז אַרויס זיין הויפטווערק אויפן ליטורגישן געביט, זיין סינטעטישע געשיכטע פון תפילה בײַ יידן.[3] ביז היינט איז עס דאָס מאָנומענטאָלע ווערק אויף אט דעם פעלד, און קיין פאָרשער פון יידישן גייסטיקן לעבן קען זיך ניט באַגיין אָן אים. דאָ האָט עלבאָגען אַרויסגעוויזן זיינע גרויסע אַרכיטעקטאָנישע און סינטעטישע פעיקייטן. חוץ אט דעם צענטראַלן ווערק וואָס איז אַרויס אין עטלעכע אויפלאָגעס, האָט עלבאָגען אָפגעדרוקט א סך פרט־שטודיעס, טעקסטן און פאָרשונגען אויפן ליטורגישן געביט. ליטורגיע איז געווען און געבליבן זיין באַליבט שטודירפעלד ביזן סוף פון זיין לעבן.

ווי א וויסנשאַפטלער האָט א. עלבאָגען פאָרמאָגט צוויי גרויסע מעלות, וואָס זיי טרעפן זיך זעלטן אין איינעם: ער איז געווען אָן אויסגעצייכנטער

---

[1] "Geschichte des Achtzehngebets", *Monatsschrift*, 1902, pp. 330—357, 427—439, 513—530.

סעפאַראַט־דרוק, ברעסלע, 1903.

[2] *Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes*, Berlin, 1907.

[3] *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung*, 1913.

צווייטע פאַרבעסערטע אויפלאָגע 1924; דריטע פאַרבעסערטע אויפלאָגע 1931. א העברעישע איבערזעצונג פון ערשטן טייל פון דאָזיקן ווערק איז אַרויס אין 1924 א״נ תולדות התפלה והעבודה בישראל, חלק ראשון, ירושלים־בערלין, „דביר", 1924.

אנאליטיקער און אן ערשטקלאסיקער סינטעטיקער. א סך טעאריעס וואס עלבאגען האט אויפגעשטעלט בלויז אויפן סמך פון זיין אנאליטישן חוש זיינען דערנאך באשטעטיקט געוואָרן דורך דאקומענטן. אזוי למשל איז באשטעטיקט געוואָרן דורך דער גניזה זיין הנחה, אז די יונגסטע ברכה, די נינצנטע, אין שמונה־עשרה איז ניט „ולמלשינים", נאר „את צמח דוד עבדי".[4]

אמת, עלבאגענס פארשונגען זיינען ניט געווען קיין שאפונגען פון א פיאניר. די ארבעט האט נאך אנגעהויבן דער „מענדעלסאן פון יידישן סידור" ר' וואלף היידענהיים (רוו"ה), און נאך דעם האבן איבער דער געשיכטע פון יידישע תפילות געארבעט צונץ און ראפאפארט, שד"ל און זעליגמאן בער און נאך אנדערע. אבער עלבאגען איז געווען דער גרויסער סיסטעמאטיקער מיטן קלארן קאפ און מיט דער אפגעהיטער סיסטעם. ער האט די פרט־ארבעטן און די באזונדערע פארשונגען פון עטלעכע דורות געלערנטע באארבעט און די רעזולטאטן אונדז געגעבן אין זיין גרויסן ווערק. ער איז געווען דער „מאסף הגורנה" פון א הונדערט יאר פארשונג אויפן ליטורגישן געביט.

עלבאגען האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין התמדה. זיינע פרט־שטודיעס וועגן די פארשיידנסטע ענינים אין יידישער געשיכטע זיינען פאראן כמעט אין אלע ענציקלאפעדיעס, אין א גרויסער צאל זאמלביכער און אין א סך צייט־שריפטן וואס זיינען ארויס במשך פון די לעצטע פערציק יאר.[5] אן אפגעהיטער וויסנשאפטלער וואס לאזט זיך ניט פארפירן פון סענטימענט, א מענטש מיט א קלארן שכל־הישר און מיט סינטעטישע פעיקייטן, איז ער געווען דער געבוירענער רעדאקטאר פון וויסנשאפטלעכע אויסגאבעס, פון צייטשריפטן, יובל־ און אנדערע יום־טוב־אויסגאבעס. מיר וועלן דא ניט איבערראכענען אלץ, נאר בלויז דאס וויכטיקסטע:

עלבאגען איז געווען איינער פון די רעדאקטארן פון די צוויי העברעישע זאמלביכער „דביר", פון די פיר בענד „די לעהרען דעס יודענטומס",[6] פון „יידישעס לעקסיקאן", פון דער „ענציקלאפעדיא יודאיקא" (10 בענד דייטש, 2 בענד העברעיש), פון די געזאמלטע שריפטן פון משה מענדלסאן (אקאדעמישע אויסגאבע). עלבאגען האט אויך פארעפנטלעכט א סך ארבעטן אויף יידישע טעמעס אין ניט־יידישע ענציקלאפעדיעס און צייטשריפטן. די ביבליאגראפיע פון זיינע ווערק נעמט ארום הונדערטער נומערן.

---

[4] *Der jüdische Gottesdienst*, p. 40.

[5] זשעני ווילדע (Jenny Wilde) די ביבליאטעקערין פון דער „לעהראנשטאלט", האט פארעפנטלעכט די ביבליאגראפיע פון עלבאגענס ארבעטן ביז 1934 אין דרייַ המשכים. זע: Wilde, Jenny, *Verzeichnis der von Prof. Dr. Ismar Elbogen von 1898—1924verfassten Schriften*, Berlin, 1924; Idem, "Verzeichnis der von Prof. Dr. I. Elbogen von 1924—1927 verfassten Schriften", *Mitteilungsblatt des Vereins ehemaliger Hörer der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, No. 2, Dezember, 1927; Idem, "Verzeichnis der von Prof. Ismar Elbogen von 1927—1934 verfassten Schriften", *Monatsschrift*, 1934, pp. 465—471.

[6] *Die Lehren des Judentums*, Berlin, 1920—1924.

מען קען אויך ניט פֿאַרזען זײַן אויסגאַבע פֿון 1927, דעם באַנד „גע־שטאַלטן און מאַמענטן פֿון דער יידישער געשיכטע“ [7] — אַ זאַמלונג אַרטיקלען און אויסשניטן פֿון די בעסטע געשיכטע־ווערק. די זאַמלונג הייבט זיך אָן מיט אַן אַרטיקל וועגן דוד המלך און ענדיקט זיך מיט מאַקס נאָרדויס טרויער־רעדע אויף הערצלס טויט. דאָס נאָכוואָרט האָט געשריבן עלבאָגען. עלבאָגען איז אויך איינער פֿון די רעדאַקטאָרן פֿון דעם סטאַנדאַרדווערק „גערמאַניאַ יודאַי־קאַ“ [8] — אַ גרינטלעכער היסטאָריישער לעקסיקאָן פֿון דער געשיכטע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד ביזן מיטן 13טן י״ה.

אָזוי ווי עס איז ממש אוממיגלעך אַרײַנצוגיין אין פּרטים וועגן די אומצאָליקע פֿראָבלעמען, וואָס עלבאָגען האָט געהאַט צו טאָן מיט זיי אין אַלע זײַנע אַרבעטן, וועלן מיר זיך אָפּשטעלן בלויז אויף צווויי פונקטן. דאָס באַרירן זיי וועט אונדז געבן אַ בעסערע פֿאַרשטעלונג וועגן דער פּערזענלעכקייט און דעם געלערנטן.

אין 1902 האָט ער אָנגעשריבן אַ ענציקלאָפּעדיק וועגן יצחק־אײזיק הלוי׳ס „דורות הראשונים“. אָט די קריטיק האָט מער ווי אַ פֿאַרבײַגייענדיקן ווערט.[9] זי האָט אָנגעוויזן דעם וועג, אויף וועלכן עס וועט גיין עלבאָגען דער פֿאָרשער, וואָס האָט דאָס גאַנצע לעבן זײַנס געפֿירט אַ קאַמף קעגן צוויי מינים דילעטאַנטן. פֿון איין זײַט האָט ער געקעמפֿט קעגן אמתע תּלמידי־חכמים, גרויסע געלערנטע (אַזאַ איז אויך געווען יצחק־אײזיק הלוי), אָבער אַן אַלגעמיין וויסנשאַפֿטלעכער צוגרייטונג און אַן אַ קריטישן חוש. זיי האָבן געוואָלט מבֿטל מאָכן די חכמת־ישׂראל־וויסנשאַפֿט, ווײַל זיי האָבן געפֿונען אין געוויסע פּרטים גרײַזן; אָזוי האָט יצחק־אײזיק הלוי געפֿונען גרײַזן בײַ גרעצן און בײַ א. ה. ווײַסן — און דעריבער איז ער אַרויס אין קאַמף קעגן דעם וויסנ־שאַפֿטלעכן מעטאָד בכלל. פֿון דער צווייטער זײַט האָט ער זיך געשטעלט קעגן היפּערמאָדערנע וויסנשאַפֿטלערס, וואָס זיי וועגדן טאָקע אַן וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדן צו יידישע פֿאָרשגעביטן, אָבער זיי וועגדן זיי אַן פֿאַלש און זיי חקירהן זיך אָזוי פֿיל איבער אַ טעקסט, אַז זיי פֿאַרגעסן דעם עצם טעקסט און זייערע אַ סברה איז טײַערער אין זייערע אויגן ווי דאָס וואָס מען קען און מען מעג אַרויסדרינגען פֿון דעם טעקסט. אָזוי לאַנג ווי דאָס האָט עלבאָגען אָנגעוויזן, ווי אָזוי עס איז נכשל געווען בנימין־מנשה לעווין, דער פֿאָרשער פֿון דער גאָנישער לִיטעראַטור, וועלן ער האָט אונטער דער השפּעה פֿון דער איבערגעטריבענער מאָדע אויף טעקסטקריטיק געוואָלט דווקא געפֿינען צוויי ווערסיעס פֿון אגרת

---

[7] *Gestalten und Momente aus der jüdischen Geschichte*, Berlin, 1927, pp. 320.

[8] *Germania Judaica*, herausgegeben von I. Elbogen, A. Freimann und H. Tykocinski, *Von den ältesten Zeiten bis 1238*, Breslau, 1934.

[9] "Die neueste Construction der jüdischen Geschichte", *Monatsschrift*, 1902, 1—40.

שרירא — א שפאניש און א פראנצייזישע. עלבאגענס זאלעכע קריטיק[10] האט גרינג צעשטערט דעם גאנצן בנין וואס איז געווען געבויט אויף זאמד. פונקט ווי עלבאגען איז געווען קעגן יעטוועדער מין פסעודאוויסנשאפט, אזוי איז ער געווען קעגן די איבערגעאיילטע אויספירן פון אן איבערקריטישן צוגאנג צו דאקומענטן און כמו־וויסנשאפטלעכע פילפולים.

א געטריער תלמיד פון זינע חכמת־ישראל־רביים, האט עלבאגען נישט געוואלט מוותר זיין אפילו כחוט השערה אויף די דערגרייכונגען פון דער עמאנציפאציע. ער האט תמיד געקעמפט קעגן די וואס האבן ניט ווי געהעריק אפגעשאצט דעם שטרענג וויסנשאפטלעכן צוגאנג און בכלל דאס פאזיטיווע פון דער מאדערנער אירפאפישער בילדונג. ער איז געווען קעגן פארהערלעכן דאס יידישע לעבן אין געטא און קעגן געטא־מעטאדן אין דער יידישער ווישנשאפט. ער האט פארלאנגט שטענדיק פון זיך און פון אנדערע א זינען פאר מאס און פערספעקטיוו. ער האט אויך פארשטאנען ניט צו פארלירן דאס גאנצע בילד איבער די פרטים, צו דערזען דעם וואלד — און ניט בלויז די אינציקע ביימער. ער איז ניט מיד געוואָרן צו באטאנען, אז וויסנשאפט האלט אין איין קארעגירן זיך, אז זי בליבט ניט שטיין אויף אן ארט אין איר אנטוויקלונג. ער האט דעריבער שטענדיק באקעמפט די וואס זינען נוטה מבטל צו מאכן זייערע פארגייערס צוליב די טעותים וואס זיי האבן געפונען ביי יענע, עס איז נאטירלעך, אז די אחרונים זאלן געפינען טעותים בכי די ראשונים, אבער די ראשונים בליבן שטענדיק די ראשונים.

בטבע איז עלבאגען ניט געווען קיין קעמפער. זיין גאנץ לעבן איז ער געגאנגען מיטן רמבמס גאלדענעם מיטעווג. בלויז אין עטלעכע פאלן איז ער געווען א הייסער פאלעמיסט און א שארפער קעגענער. איין אינצידענט אזא איז זייער כאראקטעריסטיש:

אין 1904 האט ד״ר יעקב פראמער, א יוד פון לאדזש וואס האט שטודירט אין דייטשלאנד און איז געווארן דער ביבליאטעקער פון דער יידישער קהילה אין בערלין, אפגעדרוקט אונטער א פסעודאנים אן ארטיקל אין מאקסימיליאן הארדענס Die Zukunft אז יידנטום איגנארירט די פרינציפן פון עסטעטיק און פון לאגיק און אנערקענט בלויז עטיק; בכן קען דער יוד, בליבנדיק א יוד, ניט ווערן קיין אמתער קולטורמענטש, און איין עצה בליבט אים: פולקומער אונטערגאנג, שמד.[11] אויף דעם ארטיקל, וואס ער האט ארויסגערופן גרויס אויפרעגונג אין געוויסע יידישע קרייזן, האט א. עלבאגען געגעבן א וועד־

---

[10] "Wie steht es um die zwei Rezensionen des Scherira Briefes?" *Festschrift zum 75-jährigen Bestehen des Jüdisch-Theologischen Seminars*, Breslau, 1929, II, 61—84.

[11] פראמערס ארטיקל איז געווען געדרוקט אין האַרדענס *Die Zukunft* פון 18טן יוני 1904 (נומער 38); זע אויך פראמערס:
Vom Ghetto zur modernen Kultur, Berlin, 1906, pp. 195 sq.

דיקן און שטאַלצן ענטפֿער, אַנווײַזנדיק דערבײַ די אויבנאויפֿקייט פֿון ד״ר פֿראָמערס געשיכטע־באַגעם און זײַן פּוסטע שיינגײַסטיקייט.[12]

עלבאָגען האָט אײַנגעזען די ספּנה וואָס שטעקט אין איבערנעמען אַנטי־יידישע אײַנשטעלונגען פֿון ניט־יידישע געלערנטע וועגן יידנטום. די קריסטן וואָס טײַטשן אָפֿט אויס אויף אַ פֿײַנדלעכן אופֿן דעם תּנך קענען דאָך זיך ניט אָפּזאָגן פֿון דרך־ארץ צו אים, ווײַל אַזוי צווינגט זיי זייער אייגענע רעליגיעזע טראַדיציע. אָבער וועג מען קומט צו דער נאָכתּנכישער יידישקייט, דאַרף זײַנען די ניט־יידישע געלערנטע פֿרײַ פֿון אַרויפֿגעצווונגענער אַכטונג און זיי ווײַזן אַרויס פּאַרטיישקייט און טאָקע דירעקטע פֿײַנדשאָפֿט צום יידנטום. דאָס דריקט זיך אויס למשל אין דער באַצײַכנונג צו די פּרושים. א. עלבאָגען האָט אין אַ ווערק וועגן די רעליגיעזע השקפֿות פֿון די פּרושים באַקעמפֿט די יידן־פֿײַנדלעכע אינטערפּרעטאַציע פֿון זייערע לערער. אין זײַן בוך וועגן די פּרושים שטעלט ער זיך אָפּ אויף זייערע פֿאַרשטעלונגען וועגן גאָט און מענטש און גיט אַ קלאָר בילד פֿון זייער וועלטבאַגריף.[13] אויך אין פֿילאָזאָפֿיק רעצענזיעס אויף ביכער פֿון דײַטשע טעאָלאָגן האָט ער געקעמפֿט קעגן די אַנטי־יידישע טענדענצן אין דער דײַטשער וויסנשאַפֿט. ער האָט זייער אָפֿט געקענט אויפֿווײַזן עם־הארצות, וועו עס קומט צו יידישע ענינים און ספּע־ציעל וועו עס קומט צום תּלמוד.

וועו עלבאָגען איז אויפֿגעטראָטן מיט זײַנע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן, איז די צײַט געווען אַ שווערע און אַ קריטישע פֿאַר דער גאַנצער יידישער וויסנשאַפֿט אין דײַטשלאַנד. דער מושל בכיפּה איז געווען די אַסימילאַציע. וואָס עס האָט געזאָגט אַ ניט־יידן וועגן אַ יידישן וויסנשאַפֿטלעכן ענין איז געווען אַ תּורת־משה. די יידישע אינטעליגענץ איז געווען בײַ זיך געפֿאַלן, זי האָט ניט געהאָט קיין וויזיע פֿון אַן אייגענער צוקונפֿט. מען האָט גרייטערהייט איבערגענומען אַלץ וואָס דײַטשע געלערנטע האָבן געזאָגט וועגן דער יידישער געשיכטע. קיינער האָט זיך ניט דערוועגט אָפּצופֿרעגן אַן אָנטיסעמיטישע מיינונג, אויב זי איז געווען פֿאַרשטעלט אין אַ שווערוואָגיקער פֿאַרשונג פֿון דער יידישער פֿאַרגאַנגענהייט. עלבאָגען האָט געהאָט דאָס אינעווייניקסטע געפֿיל פֿון זיכערקייט, וואָס עס האָט אים געגעבן זײַן וויסן און זײַן רויקער קאָפּ. האָט ער פֿאַרשטאַנען אָפּצוטיילן דאָס עכטע און גוטע אין דער וויסנשאַפֿט פֿון דעם אומעכטן און כּמו־וויסנשאַפֿטלעכן.

אין אַ רעדע, געהאַלטן דעם 18טן פֿעברואַר 1918, האָט עלבאָגען געזאָגט: אַ יידישער וויסנשאַפֿטלער קען זײַן נאָר דער וואָס איז דורכגעדרונגען מיט די מעטאָדן פֿון וויסנשאַפֿט בכלל. קיין איין אײַנציק געביט פֿון מענטשלעכן זײַן און אַוודאי ניט דאָס גיסטיקע לעבן קען מען זיך פֿאַרשטעלן איזאַלירטער־

---

[12] *Im Deutschen Reich*, 1904, 377 sq.

[13] *Die Religionsanschaungen der Pharisäer mit besonderer Berücksichtigung des Begriffes Gott und Mensch*, Berlin, 1904.

הייט. די יידישע קולטור איז ניט אוך איז אוודאי קיין מאל ניט געווען א טויטע קולטור. זי לעבט ווייטער אוך שטרעבט צו א בעסערער צוקונפט. מיר מוזן אנווענדן די כללים פון וויסנשאפטלעכער אינטערפרעטאציע, מיר מוזן פרטימ־דיק אוך שטרענג באטראכטן די אייגנציקע מאמענטן. די יידישע וויסנשאפט קען ווערן געבויט נאר פון פאכמענער, מיט א וויסנשאפטלעכער דיסציפלין.[14] מיר זעען דא פון די רייד (וואס מיר האבן איבערגעגעבן א ביסל פרעי אין דער פארעם, אבער פינקטלעך), אז די דייטשע שול פון וויסנשאפטלעכקייט האט זיך דא בייַ עלבאגענען פארבונדן מיט דער אינטשטיטוציע פון א יידישן גע־לערנטן וואס גלייבט אין עתיד פון זיין פאלק אוך וואס ארבעט פאר אט דעם עתיד.

עס איז כאראקטעריסטיש פאר עלבאגענען דער בריטער קוק וואס ער האט געהאט אויף דעם יידישן קולטור־לעבן אוך אויף דער ליטעראטור בייַ יידן. די אויפגאבע פון דער ליטעראטור בייַ יידן איז א נאציאנאלע אוך א כלל־ישראלדיקע. אין אן ארבעט וועגן דעם האט ער געשריבן: „דאס גאנצע ליטעראריש שאפן, פון די עלטסטע צייטן ביז דער איצטיקייט, איז ארגאניש געבונדן. די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור נעמט ארום אלע שא־פונגען פון יידנטום אין אלע שפראכן".[15]

זיינע איינשטעלונגען בנוגע יידישער צוקונפט אוך בנוגע די אויפגאבעס פון דער יידישער וויסנשאפט האט עלבאגען ניט שטענדיק געהאט א גע־לעגנהייט אויסצודריקן אין די שטודיעס זיינע, ווייל זיי האבן דאס רוב צו טאן מיט פרט־ענינים. אבער פאר זיינע תלמידים איז ער ניט מיד געווארן זיי איבערצוחזרן אוך זיי אנצווויזן, אז דער עיקר איז דאס גאנצע בילד פון דער יידישער וויסנשאפט אוך די אידעע פון פראגרעס אין דער אנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור־געשיכטע. ער האט זיי געוואלט פארהיטן פון אומקרי־טישקייט אוך פון איבערנעמען רייד פון ניט־יידישע פארשערס וואס האבן אפשר גארניט קיין פרינדלעכע כוונות.

עלבאגען האט אויך געפרווט אויפשטעלן א גאנצן בנין פון דער יידישער געשיכטע. אין 1919 איז ארויס אין דער זאמלונג *Aus Natur und Geisteswelt* זיינע א קורצע געשיכטע פון יידישן פאלק זינט דעם חורבן בית שני,[16] אוך שוין נאך היטלערס קומען צו דער מאכט האט ער ארויסגעגעבן א געשיכטע פון יידן אין דייטשלאנד,[17] וווּ ער שטעלט זיך פאר אן אויפגאבע

[14] "Neuorientierung unserer Wissenschaft", *Monatsschrift*, 1918, 81—96.

[15] "Zum Problem der jüdischen Literaturgeschichte", *Festgabe zum 10-jährigen Bestehen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums*, 1929, pp. 69—75.

[16] *Geschichte der Juden seit dem Untergange des jüdischen Staates*, Leipzig-Berlin, 1919, 126 pp.

[17] *Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin, 1935,

דאס דאזיקע בוך איז קאנפיסקירט געווארן פון די נאצים.

צו שטאַרקן דעם גיסט פֿון די ערוד־פֿטע דיטשע יידן. דאָרטן שטרייכט ער אויך זייער שטאַרק אונטער דעם עקדה־מאָטיוו, ווי אַ צענטראַלן מאָטיוו אין דער געשיכטע פֿון יידישן מיטל־עלטער. אַלײן אַ טיף רעליגיעזער מענטש, געפֿינט ער אַ טרייסט אין געדאַנקען וועגן דעם, אַז די איצטיקע יידישע צרות זײַנען אַ נסיון פֿאַר יידן. עלבאָגען גייט אַוועק פֿון זײַן שטרענגער וויסנ־שאַפֿטלעכקייט און זאָגט צו זײַנע דיטשע יידן: ענטפֿערט מיטן גרייטן הנני — ווי אַבֿרהם און ווי יצחק בײַ דער עקדה.

אָט דער הנני־ און עקדה־אָקאָרד איז געקומען צום סוף פֿון אַ רויק און שעפֿעריש לעבן. געבוירן איז א. עלבאָגען אין שידלבערג, אַ שטעטל פֿון פּויזענער געגנט, וואָס זי איז געווען דער לעצטער און גרעסטער רעזערוואָר פֿון שעפֿערישע יידישע כּוחות אין דיטשלאַנד אין די לעצטע צענדליגער יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער שטאַמט פֿון אַ הויז פֿון בני־תּורה (זײַן פֿעטער איז געווען דער באָקאַנטער לעקסיקאָגראַף יעקבֿ לוי, זײַן פֿאָטער איז געווען אַ לערער פֿון רעליגיע). ער האָט שטודירט אין ברעסלער אוני־ווערסיטעט און אין דאָרטיקן יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר. ער איז שפּעטער געוואָרן לערער פֿון געשיכטע און פֿון תּנך־עקסעגעזע אין איטאַליענישן רא־בינער־סעמינאַר אין פֿלאָרענץ און דרײַ יאָר שפּעטער (1902) האָט ער גע־קראָגן די שטעל אין ברעלינער „להרא̈נשטאַלט פֿיר די וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס". דאָרטן איז ער געווען דער לערער פֿון יידישער געשיכטע און ליטורגיע און דאָרטן איז ער אָפּגעווען דעם גרעסטן טייל פֿון זײַן לעבן, גאַנצע 36 יאָר. איינער פֿון די לעצטע, ערשט אין 1938, האָט ער פֿאַרלאָזן בערלין און זײַן שטעל און איז געקומען קיין אַמעריקע, אַרויסגעפֿאָדערט און אַרויס־גערא̈טעוועט פֿון פֿיר וויכטיקע פֿאַרש־אינסטיטוטן דאָ אין לאַנד.[18]

אין זײַן פֿריוואָטן לעבן איז עלבאָגען געווען אַן אָפּגעהיטער קאָנסער־וואָטיווער יִד, אַ מיטגליד פֿון דער אָרטאָדאָקסישער שול אויף דער לעסינג־שטראָסע אין בערלין, וווּ מען האָט אים געקענט טרעפֿן יעדן שבת צוזאַמען מיט פּראָפּ׳ מיטוואָכן, מיט י. גוטמאַנען א״אַנד. זײַנע סימפּאַטיעס זײַנען געווען מיטן קאָנסערוואָטיוו מעסיקן זכריה פֿראָנקל,[19] דעם גרינדער פֿון דעם יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ברעסלע.

געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטיש האָט עלבאָגען אויך נוטה געווען צום גאָל־דענעם מיטן. אין דער בערלינער קהילה האָט ער שטענדיק געהערט צו דער מיטל־פּאָרטיי, צווישן די ציוניסטן און די ליבעראַלן. אָבער ער האָט תּמיד

---

[18] Jewish Theological Seminary; Jewish Institute of Religion; Hebrew Union College; The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning.

[19] "Der Streit um die positiv historische Reform", *Festgabe für Claude G. Montefiore*, Berlin, 1928, pp. 24 sq.

עלבאָגען שרײַבט דאָרט:

"Die Geschichte hat Frankels Stellungnahme gerechtfertigt".

געהאָט אַ פּאָזיטיווע יידישע אינשטיטוציע. האָבן אים אָבער געאָכט, און זיינע ארטיקלען האָבן זיך געדרוקט אין פֿאַרשיידענע פּאַרטיי־אַרגאַנען. עלבאָגען איז ניט געווען בלויז א ביכערמענטש. ער האָט געהאָט אַן אינטערעס פֿאַרן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. ער האָט געגומען אַן אַנטיי אין יידישע קולטור־ארגאניזאַציעס.[20] ער איז געווען א צענטראַלע פיגור אין א סך קולטור־אונטער־נעמונגען פון דער בעריגער קהילה.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר עלבאָגענס זינען פֿאַרשטענדעניש פֿאַר אַזעלכע ענינים, וואָס ניט אַלע יידיש־דיטשע פֿאַרשערס זיינען זיי משיג. וועג עס איז אַרויס דער ערשטער באַנד „היסטאָרישע שריפֿטן" פון ייוואָ, האָט ער דעם באַנד גלייך געבראַכט אין געשיכטע־סעמינאַר פון „לעהראַנשטאַלט", אים געווען זיינע תלמידים און לאַנג גערעדט וועגן דער טעטיקייט פון ייוואָ בכלל. ער איז געשטאַנען זייער נאָענט צום ירושלימער אוניווערסיטעט און איז געווען א מיטגליד פון קוראַטאָריום פון יודאַיסטישן אינסטיטוט פון ירושלימער אוניווערסיטעט. וועג ער איז אין 1935 צוריקגעקומען פון ארץ־ישׂראל, האָט ער געהאַלטן פֿאַר א גרויסן עולם אין טעמפּל אויף דער אַראַניענבורגער שטראָסע א באַגיסטערטע רעדע וועגן אוניווערסיטעט אין ירושלים און וועגן ארץ־ישׂראל בכלל.

עלבאָגען האָט געפֿירט א ווייסנשאַפֿטלעכע קאָרעספּאָנדענץ מיט כמעט אַלע וויכטיקע פֿאַרטרעטערס פון דער יידישער וויסנשאַפֿט במשך פון מער ווי 40 יאָר. זיין פּריוואַט־אַרכיוו האָט בלי ספֿק זייער ווערטיקע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער יידישער וויסנשאַפֿט אין אָט דער צייט.

אין די לעצטע יאָרן אין אַמעריקע איז עלבאָגען אויך געווען זייער אַקטיוו. ער האָט געלייענט אין דראַפּסי־קאַלעדזש, געווען מיטרעדאַקטאָר פון דעם געשיכטע־אָפּטיילן אין Universal Jewish Encyclopedia און געשריבן א דערגאַנצונג־באַנד צו גרעצס יידישער געשיכטע. דער באַנד נעמט אַרום די הונדערט יאָר פון 1840 ביז 1940. דאָס לעצטע זיבטל פון אָט דעם באַנד האָט ער אָנגעשריבן א וואָך פֿאַר זיין פּלוצלינגדיקן טויט.

די גאַלדענע תקופֿה פון דער יידישער וויסנשאַפֿט אין דיטשלאַנד וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט צונצן, האָט אין זיין ווייטן תלמיד און משלים — אין עלבאָגענען — געפונען איר וועריקן פֿאַרענדיקער.

---

[20] עס איז געווג צו דערמאָנען נאָר א פּאָר פון זיי, ווי למשל:
Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums; Gesamtarchiv der deutschen Juden; Verband der Vereine für jüdische Geschichte und Literatur.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

מענדעלע אוו זיין צייט. מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון ;דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס", מאַסקווע, 1940, 252 זז'.

אַלגעמיינע אָפּשאַצונג

אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן בוך ווערט דער לייענער געוואָרנט, אז ער זאָל נישט דערוואַרטן צו געפֿינען „פֿאַרגאַנצטע און פֿאַרסך־הפּלדיקע פֿאַרשונגען", ווייל די פֿוונה פֿון די אַרויסגעבערס איז געווען צו געבן וואָס מער מאַטעריאַל פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט.

אמת, מאַטעריאַלן דאַרף מען אויך באַארבעטן אָדער דערקלערן, אז ניט ווערן זיי א הויפֿן אַנטיקווארישע שמות. גראָד אין דעם דאָזיקן בוך זיינען מאַטעריאַלן אויב נישט באַארבעט געוואָרן, איז לכל־הפּחות אויסגע־טיַטשט געוואָרן פֿון די מיטאַרבעטערס גופֿא. חוץ דעם זיינען פֿאַראַן עט־לעכע אַרבעטן וואָס געהערן דווקא צו דער קאַטעגאָריע וואָס איז באַציכנט אין דער הקדמה ווי „פֿאַרגאַנצטע און פֿאַרסך־הפּלדיקע פֿאַרשונגען".

זאָל דאָ פֿעסטגעשטעלט ווערן אז די דאָזיקע פּובליקאַציע געהערט צו די וואָגיקסטע וואָס זיינען ארויס אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד אין משך פֿון די לעצטע עטלעכע יאָר. א גרויסער טייל פֿון דעם דאָזיקן נייַעם און בפֿירוש אינ־טערעסאַנטן מאַטעריאַל שטאַמט פֿון דעם אַדעסער מענדעלע־מוזיי וואָס איז חרוב געוואָרן. דערפֿאַר איז דער אויפֿטו נאָך גרעסער מחמת דעם וואָס א דאַנק דער דאָזיקער אויסגאַבע איז כאָטש א קליינער טייל פֿון די מוזיי־אוצרות אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור־פֿאָרשונג. „ציגל פֿאַר א בנין", ווי די ארויסגעבערס באַצייכענען די פֿאַרעפֿנטלעכטע מא־טעריאַלן, זיינען אין דעם איצטיקן מאָמענט א סך מער ווי סתם ציגל. דאָס זיינען קודם־כל געראַטעוועטע דאָקומענטן פֿון אן עפּאָכע, וואָס עס וועט זיין שווער זי היסטאָריש צו רעקאָנסטרויִרן מחמת דעם וואָס די ליטעראַרישע דאָקומענטאַציע פֿון דער דאָזיקער עפּאָכע איז מחוץ מיזרח־אייראָפּע כּמעט ווי נישט בנימצא. דאָרטן אָבער האָט די מלחמה חרוב געמאַכט די צענטערס פֿון דער יידישער קולטור און פֿון א גרויסער צאָל מאַטעריאַלן איז קיין זכר נישט געבליבן.

מענדעלעס ניט־פֿאַרעפֿנטלעכטע דערציילונגען

די ערשטע אַרבעט אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך באשטייט פֿון פֿראַגמענטן פֿון מענדעלעם נישט־פֿאַרעפֿנטלעכטע דערציילונגען, וואָס זײַנען אָפּגעהיט געוואָרן אין מענדעלע־מוזיי. די ערשטע דערציילונג געהערט צום ציקל „פּתּבֿים פֿון ישׂראליק דעם משוגענעם". דער אַרויסגעבער (א. וואַראָבייטשיק) האָט שוין 1939 פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַנדער וואַריאַנט פֿון דעם דאָזיקן ציקל אין זשור־נאל שטערן (1939, נומ׳ 7). ווי באקאַנט זײַנען דאָס די ערשטע עסקיזן פֿאַר דער „קליאטשע".

א צווייטע נישט פֿאַרענדיקטע דערציילונג וואָס איז דאָ אָפּגעדרוקט געוואָרן איז נעשריבן אין פֿאָרעם פֿון בריוו. אַזוי ווי די דאָזיקע דערציילונג האָט אין פּתּב־יד נישט געהאַט קיין נאָמען, האָט דער אַרויסגעבער זי בא־טיטלט מיטן נאָמען „די מלחמות פֿון הבאסע קאָמאַנדע", וואָס דאָס שטימט אַגב מיטן אינהאַלט. מענדעלע האָט זי געשריבן באַלד נאָך די פֿאָגראָמען פֿון 1881. מענדעלע לאַבט אויס אַלעקסאַנדער צעדערבוימס שתּדלנות און זײַן אומבאַגרינדעטע האָפֿנדיקייט בנוגע „בעסערע צײַטן" פֿאַר יידן אין רוסלאַנד. צעדערבוים, וואָס פֿיגורירט אין די בריוו ווי ר׳ סענדערל, האַלט שטאַרק פֿון די יידישע גבֿירים אין פּעטערבורג און פֿון זייער קאָמיטעטישער פֿאָליטיק. מענדעלע לאַבט זיך אויס פֿון זיי. אײַן בריוו איז א וווּנדערלעכע פֿאַרדיע אויף צעדערבוימס סטיל. פֿאַר מענדעלעם פֿאָליטישער אָריענטאַציע אין יענער תּקופֿה איז דער דאָזיקער עפּיסטאָלאַרישער פֿראַגמענט זייער וויכטיק.

חוץ דעם איז אָפּגעדרוקט געוואָרן א פּלאַן פֿאַר א דערציילונג א״נ: „די אויסגענארטע בכורה". אין דעם דאָזיקן פּלאַן פֿיגורירט א געשטאַלט פֿון א צבֿועקישן פֿרומאַק און א ראַדיקאַל דענקענדיקן בערעלע דעם משוגענעם.

אין שײַכות מיט דעם דאָזיקן פּלאַן האָט דער אַרויסגעבער אָפּגע־דרוקט אינטערעסאַנטע העברעיש געשריבענע באַמערקונגען וועגן חסידות, וואָס ער האָט געפֿונען אין מענדעלעם נאָטיצבוכל. צו יענער צײַט האָט מענדעלע סימפּאַטיזירט מיט חסידות און געזען אין אים א „פֿרײַען רעליגיעזן גײַסט". אין דער זעלבער צײַט אָבער געפֿינען מיר אין טייל שטעלן פֿון דעם נאָטיץ־ביכל געדאַנקען וועגן דער „נאַטירלעכער רעליגיע", א מין דעיסטישע פֿילאָ־סאָפֿיע וואָס איז פֿון דעם אַרויסגעבער נישט געזונג קלאָר אויסגעטײַטשט גע־וואָרן. גראָד צו יענער צײַט האָט אין אַדעם געשטורעמט מיט א משׂכּיל, איינעם ישׂראל ראָל, וואָס האָט אַרויסגעגעבן א באַנד איבערזעצונגען פֿון די רוי־מישע פֿאָעטן, צווישן זיי נאָנצע שטיקער פֿון דער באַרימטער פֿילאָסאָפֿישער פֿאָעמע פֿון לוקרעציוס De Rerum Natura. היות ווי דער דאָזיקער משׂכּיל האָט געוווּסט אז דווקא די דאָזיקע אָפּיקורסישע פֿאָעמע וועט אַרויסרופֿן פּראָ־טעסטן מצד די מעסיקע משׂכּילים, האָט ער צוגענעבן א גאָר אינטערעסאַנטע הוספֿה א״נ „דע מה שתּשיב לאָפּיקורס", א מין פֿאַרטיידיקונג פֿון לוקרע־ציוס און א פּרווו צו דערווײַזן אז זײַנע געדאַנקען זײַנען אומשעדלעך פֿון יידישן שטאַנדפּונקט. דאָס דאָזיקע ביכל הייסט שירי רומי (אדעס, 1867, 150

זײַטן) און עס איז קיין שום ספֿק נישט, אז מענדעלע האָט עס געלייענט. דערפֿאַר האָט מען באַדאַרפֿט די נאָטיצן זײַנע קאָנפֿראָנטירן מיט ראַלפֿ חיבור.

בריוו פֿון מענדעלען און צו מענדעלען

וואָראָבייטשיק האָט אויך פֿאַרעפֿנטלעכט ספּעקטאָרס בריוו צו מענדעלען, וואָס זײַנען געווען געשריבן אין די יאָרן 1886—1888, אין שײַכות מיט א פּלאַן אַרויסצוגעבן א פּעריאָדישע אויסגאַבע א"נ „דער שפּיגל". וועגן דעם דאָזיקן פּלאַן האָבן מיר שוין געווויסט פֿון די בריוו, וואָס מענדעלעס פֿרײַנד און ערשטער ביאָגראָף בינשטאָק האָט געשריבן (בריוו פֿון 20סטן אויגוסט און 24סטן אָקטאָבער 1886). עס איז אויך באַקאַנט מענדעלעס א בריוו צו ספּעקטאָרן אין שײַכות מיטן דאָזיקן פּלאַן (שרײַבט פֿון דער יידישער שטאָטדרע, קיעוו, 1, ז׳ 245, בריוו 19). נאָר וואָס דען? מען האָט נישט געווויסט די פּרטים פֿון דעם דאָזיקן פּלאַן און אויך נישט דעם פֿאַקט, וואָס בעת מענדעלע האָט געבויט זײַנע האָפֿענונגען אויף א רוסישן פּראָפֿעסאָר בעזסאָנאָוו, האָט ספּעקטאָר געהאָפֿט צו קריגן א דערלויבעניש דורך דעם העברעישן דיכטער קאָנסטאַנטין שאַפּירא (1840—1900), וועלכער איז געווען א משומד און דער פֿאַטאָגראָף פֿון דעם צאַרישן הויף. פֿאַקטיש איז דער גדאַנק געווען דאָס מאָל ספּעקטאָרס, אַזוי אַז דאָס זײַנען נישט „מענדעלעס פּלענער וועגן א יידישער פּעריאָדישער אויסגאַבע", ווי דער ארוים־געבער באַטיטלט זײַן אַרטיקל, נאָר ספּעקטאָרס.

לײַדער איז די הקדמה צו די בריוו זייער א טענדענציעזע און פֿול מיט אומפּינקטלעכקייטן. קודם־כל וועלן נישט פֿעסטגעשטעלט, וואָס האָט געשטויסן ספּעקטאָרן צו זוכן א דערלויבעניש אויף א פּעריאָדישער אויסגאַבע, וואָס דאָס האָט נעמיינט א מלחמה מיט אלעקסאַנדער צעדערבוימען וואָס האָט געוואָלט זײַן א בן־יחיד אויף דעם גביט. דווקא אין יענער צײַט, וען ספּעקטאָר שלאָגט פֿאָר מענדעלען צו זײַן א שותף אין דער נעפּלאַנטער אויסגאַבע, האָט ער אַרויסגענגבן א שריפֿט אויף העברעיש א"נ אותות ומופתים (וואַרשע, 1887, 62 זײַטן), וווּ ער פּירט א וויכוח מיטן ארויסגעבער פֿון „המליץ" וועגן פֿאַרשיידענע געשעפֿט־ענינים.

א. וואָראָבייטשיק מיינט אז קאָנסטאַנטין שאַפּירא האָט „געצויגן צו דער יידישער נעזעלשאַפֿטלעכקייט", דערפֿאַר האָט ער געזוכט טאָן יידן טובות (ז׳ 24). דאָס איז ווײַט פֿון אמת. לויט אלע באריכטן פֿון מעמואַריסטן פֿון יענער צײַט (פֿרוגם בריוו, דובנאָוס מעמואַרן, מרדכי בן הלל הכהנס זכרונות א"א) האָט מען אויף שאַפּיראָן נישט געקוקט ווי אויף אַן „אָפּטריניקן" וואָס דארף זיך ערשט אויסקויפֿן פֿון זינד דורך טאָן יידן טובות. אויך איז נישט ריכטיק אז שאַפּירא האָט נישט געטרויט ספּעקטאָרן, ווײַל יענער האָט געאַרבעט אין „יודישן פֿאָלקסבלאַט", וואָס איז געווען „פּראָפֿאַלעסטיניש", און דערפֿאַר געשטעלט א תנאי, אז מענדעלע זאָל זײַן דער רעדאַקטאָר. פֿון די בריוו וואָס זײַנען באַקאַנט פֿון פֿרײַער און אויך פֿון די וואָס וואָראָבייי־

טשיק האט אפגעדרוקט קען מען אזא אויספיר נישט ארויסדרינגען. נאר פאלש איז די מיינונג, אז מענדעלע האט נישט געזען אין א ירידישער צייטונג „ניט קיין געשעפטזאך און ניט קיין ירידישיסטישן זעלבסטציל". מילא, דער טערמין „ירידישיסטישער זעלבסטציל" פאר מענדעלען בכלל און פאר יענער תקופה בפרט — איז מער ווי אן אנאכראניזם. וואס איז שייך דער פראגע פון „געשעפט" איז נענוג צו לייענען מענדעלעס בריוו אין שייכות מיט זיינע פלענער ארויסצוגעבן א פעריאדישע אויסגאבע, כדי זיך צו איבערצייגן, אז גראד מענדעלע האט פאר־בונדן זיינע זשורנאליסטישע פלענער מיט נעדאנ־קען וועגן פרנסה. אויב פרנסה פון רעדאקטערי איז נאר „געשעפט", איז נישט פדאי ארויסצושטעלן מענדעלען קאנטרא ספעקטאקל. אפילו געווייסע פאליטישע טענדענצן, ווי למשל פריידיקן רוסיפיקאציע דורך ירידיש, איז געווען מער א פראקטישער ענין („געשעפט"), א מיטל צו באקומען א דער־לויבעניש ארויסצוגעבן א צייטונג (זע: מענדעלעס פראיעקט פון 1871, צייט־שריפט, V, בריוו 22).

די אינפארמאטיוו זייט פון וואראבייטשיקס הקדמה איז אין גאנצן נענומען פון נחום שטיפס פרטימדיקע הערות צו זיין עדיציע פון מענדעלעס בריוו, נעדרוקט אין די קיעווער שריפטן (ב׳ 1), אבער דער מקור ווערט אין גאנצן נישט דערמאנט. דערפאר פעלן אין דער הקדמה אלע אנדערע ידיעות וועגן מענדעלעס פלענער ארויסצוגעבן א זשורנאל וואס נחום שטיף האט וועגן דעם נישט געווסט. אזוי למשל האט שוין אין 1880 בינשטאק זיך משתדל געווען צו קריגן א קאנצעסיע אויף א צייטונג. וועגן דעם האט ג־ שריבן די נאוואיע וורעמיא (1880, נומ׳ 1408) און די ווארשעווער איזרא־עליטא האט עס איבערגעדרוקט (1880, נומ׳ 15) מיט אזא הערה: „מיר האבן נישט קיין אדוואקאט בינשטאק און קיינער טראגט זיך נישט ארום מיטן נעדאנק צו פארשפרייטן זשארנאן און שאפן פאר אים א באזונדערע ליטע־ראטור". אויך איז דער ארויסגעבער נישט זיכער צי דער פלאן פון זשורנאל בן־עמי (1867) איז נעווען פאר א העברעישן זשורנאל אדער א ירידישן. ער וואלט דאס נעקענט גרינג אויסגעפינען פון יהודה לייב נאדאנס בריוו (אגרות י״ג, ב׳ ו, ז׳ 116) אז מענדעלע האט געפלאנט ארויסגעבן דעם „בן־עמי" אויף העברעיש צוזאמען מיט גאטלאבערן און בינשטאקן.

וועגן אנדערע פראיעקטן זיינען פארן ידיעות אין שאול גינזבורגס ארטיקלען וועגן מענדעלען (צוקונפט, 1923, יאנואר) און אין די זכרונות פון מרדכי בן הלל הכהן (אין פערעזשיטאיע, III, ז׳ 145).

צו דער פראגע פאר וואס ספעקטאר האט געוואלט, אז די צייטונג זאל דווקא ארויסגיין אין וואַרשע און נישט אין אדעס, לאזט זיך זאגן אט וואס:

אין דער פוילישער פרעסע האט מען צו יענער צייט (נעווען פאר דעם פאליטישע מאטיוון) מער סימפאטיזירט מיט ירידיש ווי אין רוסלאנד. בעת דער קוריער וואַרשאווסקי האט נישט נאר אינפארמירט וועגן אלע אויסגא־בעס אויף ירידיש, נאר האט אויך געדרוקט אויספירלעכע ארטיקלען וועגן

דער יִידישער ליטעראַטור (יעסקע־כאַינסקי אין נומ׳ 7 פֿון 1867 א״א), האָט די אַסימילאַטאָרישע אידעאָלויטע באַקעמפֿט די דאָזיקע פּראָ־יִידישע טענדענץ. דער פֿאַקט נופֿא, וואָס לינעצקים און מענדעלעם ווערק האָבן זיך נעדרוקט אין ערשטקלאַסיקע זשורנאַלן, האָט נעגעבן דער יִידישער ליטעראַטור א גרויסע אָנערקענונג. דאָס האָט געמוזט אָפּילו די אידאָלויטע (1886, נומ׳ 30) צוגענעבן. וואַרשע איז נעווען בישלעכווייַז דער צענטער פֿון דער יִידישער ליטעראַטור, בעת אַדעם איז דאָס נעווען פֿאַר דער העברעִישער. ווען ש. ל. ציטרון פֿאַרלאָזט ווילנע פֿדי זיך צו באַזעצן אין וואַרשע, האָט אים לעוואַנדאַ זייער מקנא געווען; אין א ברייוו פֿון 30סטן אַפּריל (אלטן סטיל) 1885 שרַייבט ער צו ציטראָנען, אז ער פֿרייט זיך וואָס א יִידישער שרַייבער האָט פֿאַרביטן „די טויטע און פֿאַרטונקלטע ליטע אויף דעם לעבעדיקן און באַלעבנדיקן פֿוילן״, ווײַל וואַרשע איז א „קלַיין פּאַריז״ (יעווריִיסקאַיַא ביבליאָטעקע, X, 43).

די ברייוו נופֿא זײַנען זייער וויכטיק, ווײַל זיי שפּיגלען אָפּ די השׂגות פֿון יענער צײַט און גיבן אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דער נעשעפֿטלעכער זײַט פֿון אַרויסגעבן דעמאָלט א יִידיש בלאַט. אויך די פּראָגראַם פֿאַרן זשורנאַל וואָס מענדעלע האָט אויסגעאַרבעט איז זייער טשיקאַווע.

א. גורשטיין האָט פֿאַרעפֿנטלעכט דרַי רוסישע בריוו פֿון מענדעלען, געשריבן אין די יאָרן 1882—1883 און אַדרעסירט צו דער בינשטאָק־משפּחה. פֿון די דאָזיקע בריוו איז צו זען ווי מענדעלע האָט זיך נעראַנגלט מיט דער רוסישער גראַמאַטיק. די געדאַנקען וועגן די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד וואָס מיר נעפֿינען אין די דאָזיקע בריוו זײַנען אינטערעסאַנט און באַשטעטיקן די מיינונגען וואָס מיר נעפֿינען אין דעם פֿראַגמענט, וואָס וואָראַבייטשיק האָט פֿאַרעפֿנטלעכט. די הערות פֿון דעם אַרויסגעבער זײַנען בדרך פֿלל זייער קאַרנע, אָבער זאַכלעכע און ריכטיקע.

אַן אינפֿאָרמאַטיוון כאַראַקטער טראָגט די נאָטיץ פֿון א. וואָראַבייטשיקן וועגן מענדעלעם אַרכיוו (זז׳ 58—61). דער דאָזיקער באַריכט לייענט זיך מיט גרויס צער, שוין צוליב דעם פֿאַקט נופֿא, וואָס דער אַרכיוו איז שוין מער נישטאָ. די אַבדה איז אַזוי גרויס, אַז מיר זײַנען קוים בכוח אָפּצושאַצן וואָס מיר האָבן פֿאַרלאָרן.

אַלעקסאַנדער בינשטאָקס זכרונות וועגן מענדעלען

די זכרונות פֿון אַלעקסאַנדער בינשטאָק (1866—1937), דעם זון פֿון לעאָן בינשטאָק, זײַנען זייער לעבעדיק געשריבן. די דאָזיקע „דערינערונגען וועגן מענדעלען״ זײַנען איבערגעזעצט געוואָרן פֿון דעם רוסישן פּתּ־יד. די איבערזעצונג לייענט זיך א ביסל שווערלעך. די מעמוארן גיבן א נַי און פֿריש בילד וועגן מענדעלע דעם מענטשן, א סך מער זאַכלעך און אָביעקטיוו ווי די זכרונות וואָס אַנדערע האָבן געשריבן. עס איז אָבער א גרויסער פֿאַרדראָס וואָס די דאָזיקע מעמוארן זײַנען נישט רעדאַגירט געוואָרן פֿון שטאַנד־

פונקט פון כראנאלאגישער פינקטלעכקייט און נישט קאנפראנטירט געווארן מיט אנדערע מאטעריאלן וועגן מענדעלעם.

א. בינשטאק למשל דערציילט וועגן מענדעלעם באזוך אין וואַרשע אין שייכות מיט דער פּוילישער אויסגאבע פון זיין „קליאטשע" און „מסעות בנימין השלישי". די „מסעות" האבן זיך נעדרוקט אין וואכנבלאט וויעק אין 1885; „די קליאטשע" אין וואכנבלאט וועגדראָוויעץ אין 1886. דער איבערזעצער איז געווען דער פּוילישער שרייבער שאניאווסקי, מער באקאנט א"נ קלעמענס יונאשא. ווי אזוי יונאשא האט געמאכט די דאזיקע איבער־זעצונג האט שוין דערציילט פּנחס קאן (ביכערוועלט, 1928, נומ' 7, זז' 36—38) און וועגן זייער ביבליאגראפיע האט געשריבן ווילטשינסקי (דאָרטן, נומ' 4, זז' 8—16). די דאזיקע מענדעלע־איבערזעצונג האט נאָרנישט גע־האט צו טאן מיט עליזא אזשעשקא. א. בינשטאק שרייבט, אז אזשעשקא האט יונאשאן פאראינטערעסירט מיט מענדעלעם ווערק, ווייל איר מאן וואס איז פלומרשט נעווען א יוד, האט זיי געלייענט אין אריגינאל. די גאנצע מעשה איז לא היה ולא נברא. אזשעשקאס ביידע מאנען זיינען נעווען „רייניע ארישע" גויים. נאָר וואס דען? דעם טעות אין א. בינשטאקס זכרונות קען מען זייער לייכט אויפקלערן. ער שרייבט אז זיין מוטער האט נעקענט גוט פּויליש און פלעגט אין דער היים פאָרלייענען די ארטיקלען וועגן מענדעלען, וואס זיינען בשעתו נעווען אין דער פּוילישער פּרעסע אין שייכות מיט יונאשאס איבערזעצונג. האט זי מסתמא געלייענט דעם גרויסן און נאָר סימפּאטיש אנגעשריבענעם ארטיקל פון יעסקע כאַינסקי,[1] אין וועלכן דער מחבר שרייבט אז צוויי מענטשן האבן צום מערסטן אויפגע־טאן אז פּוילן זאל דערקענען יידן: עליזא אזשעשקא און קלעמענס יונא־שא. אין קאפ פון דעם בעל־הזכרונות איז געבליבן עפעס פון דעם, וואס ער האט נעהערט אין זיין יונגט (ער איז דעמאלט אלט נעווען 20 יאר) און דערפון האט זיך נענומען דער טעות. וועגן די פּוילישע איבערזעצונגען האט אנג אויך געשריבן מענדעלעם א פרייַנד אנופראָוויטש (וואַסכאָד, 1887, יאנואר, זז' 26—32), וועלכער האט שפעטער עמיגרירט קיין אמעריקע, נע־קירצט זיין נאמען אויף Onuf און געשטאַרבן ווי זייער א פּראמינענטער פּסיכיאטער.

אויך די מעשה מיטן באנקעט וואס פּוילישע שרייבערס אין וואַרשע האבן געגעבן לכבוד מענדעלען איז נישט אין נאנצן ריכטיק. עס איז נעווען א קערמעשל, ווי דאס איז צו זען פון א נאטיץ אין קוריער וואַרשאַווסקי; אנג זיינען קיין פּוילישע שרייבנדיקע יידן נישט נעקומען צו דעם האלב־פּריוואטן קערמעשל.

„די יידישע אינטעליגענץ — האט געשריבן די איזראַעליטאַ (1887, נומ' 29) — וועט אלע מאל זיין קענן זשארנאן, אפילו ווען מען זאל ארויס־געבן 100 דאן קישאטס („מסעות בנימין השלישי") און טויזנטער שקאפעס („די קליאטשע").

[1] "Z literatury żargonowej", *Kurjer Warszawski*, 1867, No. 7.

וועגן מענדעלעס מיטצייטלערס

עטלעכע בריוו פֿון יעקב דינעזאָנען און מרדכי ספּעקטאָרן צו יצחק־יואל לינעצקין זײַנען וויכטיק מחמת דעם וואָס אין זיי געפֿינען מיר עטלעכע פּרטים צו דער נעשיכטע פֿון דעם „אַנטי־מענדעלע־פֿראַנט", וואָס האָט זיך צו יענער צײַט אָנגעהויבן אויספֿיקן און וואָס וועגן דעם געפֿינט זיך א סך מאַטעריאַל אין פּלטיאל זאמאַשטשינס בריוו צו שלום־עליכמען, וואָס איך האָב פֿאַרעפֿנטלעכט אין די יִוואָ־בלעטער (ב׳ xi, זז׳ 20—152, 199—231). קודם־כל ווערט קלאָר אז דינעזאָנס שטעלונג צו מענדעלען איז געווען פֿול מיט סתּירות. פֿון איין זײַט, האָט ער געטאַדלט מענדעלען, הלמאי יענער „שרײַבט פֿאַר די ווילקענער" און באַנוצט זיך מיט א „לומדישן סטיל" וואָס דאָס פּאַלק קען נישט פֿאַרשטיין. אין דער זעלבער צײַט האָט ער זייער הויך געשאַצט מענדעלען און דערפֿאַר איז זײַן „אַנטי־מענדעליזם" נאָר פֿון אַן אַנדער שניט ווי לינעצקים, ביי וועמען פֿערזענלעכע מאָטיוון זײַנען א סך בולטער ווי ריין ליטעראַריש־קינסטלעריש טעמים. אַגב ווערט אין א בריוו פֿון ספּעקטאָרן צו לינעצקין באַרירט די פֿראַגע פֿון האָנאָראַר, וואָס האָט אין יענער צײַט אַרויסגערופֿן אַן עפֿנטלעכן סקאַנדאַל. וועגן דעם האָט שוין געשריבן ש. ל. ציטראָן אין ביכערוועלט (1923, זז׳ 330—331), אָבער א. וואָראָבייטשיק דערמאָנט עס אין נאָנצן נישט. אויך וועגן האָנאָראַר־תּנאָים פֿון יענער צײַט זײַנען פֿאַראן עטלעכע פּרטים אין יִוואָ־בלעטער, ב׳ xi, ז׳ 218, וווּ עס איז אָנגעוויזן געוואָרן די וויכטיקסטע ליטעראַטור וועגן דעם ענין.

אונטער א פּולדיקן קעפּל „מענדעלעס מיטנייער אין די 60—70 יאָרן" האָט נ. אויסלענדער צונויפֿגענומען א רײַ קלייניע צושטײַערס וואָס באשטייען דאָס רובֿ פֿון נאָר ברייטע אויסצוגן פֿון זעלטענע שריפֿטן פֿון פֿאַרשיידענע מחברים מיט מאָגערע הקדמות אָדער נאָכוואָרטער, וואָס דאַרפֿן באַלײַכטן די דאָזיקע „ליטעראַטור־היסטאָרישע ציגל". זיי פֿאַרנעמען קנאַפּע 80 זײַטן (זז׳ 92—171). טייל מאַטעריאַלן זײַנען באמת אינטערעסאַנט און אַפֿילו נײַ.

דער ערשטער ענין וואָס ווערט באַטראַכט איז וועגן לינעצקין און מענדעלעם „ריכטונג". נ. אויסלענדער מיינט, אז אין לינעצקים אני־מאמין, פֿאַרמוירט אין יאָר 1869 אין קול מבשר (וווּ ער טרעט ארויס זייער שארף קעגן די יידישע שרײַבערס, וואָס איבער פֿאַרשיידענע טעמים ווילן זיי נישט אָדער האָבן מורא א „רײַב טאָן" אָדער „א קניפ טאָן" די „אומזיסטיקע קהילה־פֿרעסער") איז פֿאַראן א בולטע השפּעה פֿון מענדעלען. ווי אַן אילוסטראַציע פֿאַר זײַן טעמע ברענגט אויסלענדער „די וויבֿאַרעס", וואָס לינעצקי האָט אָנגעהויבן שרײַבן אין 1869. דאָס איז געווען א טעמע צו יענער צײַט זייער א פּאָפּולערע נישט נאָר אין רוסלאַנד, וווּ מענדעלעס השפּעה איז געווען זייער גרויס, נאָר אויך אין פֿוילן און אין גאַליציע. עס איז דערפֿאַר נאָך קיין באַווײַז נישט, אז דווקא מענדעלע האָט נענעבן דעם שטויס צו א דעמאָסקירנדיקן שילדערן די קהילה־פֿאַראַנדקעס. אזוי למשל נעפֿינען מיר אין אַן

אנאנימען ביכל א"נ דער שפיגעל פֿון יודעשין מעמד באיי איצטיגער צייט, (אדעס, 1867) דעם ענין קהלשע וואלן. די זעלבע טעמע ווערט באריכט אין א ריי דערציילונגען און פיעסעס פֿון דעם ווינציק באקאנטן מחבר מארקוס בן הירש עפשטיין, וואס זיינע ביכלעך זיינען ארויס אין די יאָרן 1875—1880. אין ווארשע האָט א מחבר, א געוויסער נוסבוים, ארויסגענעבן א ביכל וועגן די קהילה־סודות (אין 1880). אין לעמבערג האָט אהרן בערנ־פֿעלד (א ברודער פֿון שמעון בערנפֿעלד) ארויסגענעבן אנאנים א ביכל (אין 1883) א"נ דיא קליין שטעטיל אסיפה מיט זייערי פּאָרשטעהער (16 זז').

זייער אינטערעסאנט איז די מיטטיילונג וועגן דער ערשטער אויפֿלאגע (1875) פֿון דינעזאנס „דער שווארצער יונגערמאנטשיק" (זז' 105—115). נ. אויסלענדער האָט באוויזן אויפֿן סמך פֿון אויספֿירלעכע ציטאטן די גרויסע שינויים, סטיליסטישע און אידעאלאגישע, צווישן דער ווינציק באקאנטער ערשטער אויסגאבע פֿון דעם דאזיקן בשעתו אזוי פּאָפּולערן ראמאן און דער אויסגאבע וואס איז אנגענומען געוואָרן ווי די איינציק אויטענטישע. אין דער ערשטער אויסגאבע איז דער העלד יוסף נישט אזוי סענטימענטאל און נעזעלשאפֿטלעך פּאסיוו, ווי ער איז אין דער צווייטער אויסגאבע, וווּ זיין קאמף קעגן „קהלשע לייט" ווערט שטארק פֿארקלענערט. זיינע לאנגע מאנא־לאָגן קעגן סאציאלן אומרעכט פֿארשווינדן. לויט נ. אויסלענדערן איז די סיבה פֿון די דאזיקע עיקרדיקע שינויים אין טעקסט פֿון ראמאן נעווען פֿאר־בונדן מיט דינעזאנס אידעישן איבערבראָך. ער האָט אויפֿגעהערט צו גלייבן אין סאציאליזם (דער ענין פֿון דינעזאנס סאציאליזם וואלט ערשט באדארפֿט אויסגעפֿארשט ווערן אין שייכות מיט דער אקטיוויטעט פֿון דעם מאהילעווער קרייז „יידישע ניהיליסטן" — אנכ זייער אן אינטערעסאנטע טעמע) און האָט אנגעהויבן קוקן אויף דער יידישער ארגאניזירטער צדקה ווי אויף א וואָגיקן סאציאלן פּוח אין יידישן לעבן.

אין דריטן צושטייער ווערט דערציילט וועגן שלמה־שמואל בערנשטיין, דעם מחבר פֿון דער פּאָפּולערער פּיעסע „ר' יאחצי דל גאה" (1871), וואס זיינע שילדערונגען פֿון דער שטאָט פּאָדלאָוויץ, א מין וואריאציע פֿון מענדעלעם קאבצאנסק, האָבן זיך געדרוקט אין קול מבשר. אויך בייַ אים פֿארנעמט די טעמע „וויבארעם" א וויכטיק אָרט. אין זיינע שילדערונ־גען און אויך אין זיין שפּראך איז ער נעענטער צו לינעצקין ווי צו מענדעלען. עס איז נישט מער ווי א נייער פּרט צו דער געשיכטע פֿון דער סאציאלער סאטירע אין דער יידישער ליטעראטור.

וויטער רעדט נ. אויסלענדער ארום די אינטערעסאנטע „בריוו פֿון גאליציען", וואס האָבן זיך נעדרוקט אין קול לעם, אין 1879. דער מחבר האָט זיך באהאלטן אונטערן פּסעוודאָנים ד"ר ציגענסאָן. נ. אויסלענדער מיינט, אז דאָס איז נעווען י. י. לערנער. עס איז אָבער א גרויסער ספֿק צי די דאזיקע השערה איז א ריכטיקע. הגם עס איז אין איצטיקן מאָמענט שווער צו דערניין, ווער עס האָט זיך באהאלטן אונטער דעם פּסעוודאָנים, איז אָבער זיכער,

אז י. י. לערנער קומט בכלל נישט אין באטראכט. דעם מחבר דארף מען אָבער אויך נישט זוכן אין נאליציע, ווייל אין דעם פֿאל איז נאליציע נישט מער ווי א פֿארמאסקירטע טאפֿאנראפֿיע, פֿארשטייט זיך צוליב צענזור־טעמים, פונקט ווי מען פֿלענט דאָס טאָן מיט רומעניע. ווי עס זאָל נישט זיין, ביז עס וועט זיך נישט לאָזן מער דעפֿיניטיוו פֿעסטשטעלן די מחברשאפֿט פֿון די צוועלף פּרעכטיק נעשריבענע בריוו, איז שוין דאָס איבערדרוקן זיי א וויכ־טיקער אויפֿטו. דער „קול לעם" איז א גרויסע זעלטנקייט און די דאָזיקע סאָ־ציאלע סאטירע איז נעבליבן אין נאנצן אומבאקאנט.

זייער אינטערעסאנט איז די נאָטיץ וועגן דעם ראָמאן „אדעסער ווויל־יונגען", וואָס איז ארויס אנאנים אין אדעס אין 1872. דער מחבר איז נע־וועז משה דאנציג אדער מער באקאנט ווי משה חאשקעס (נ. אויסלענדער ניט נישט ריכטיק איבער דעם ליטעראריש באגאזש פֿון דאנציג־חאשקעס; אזוי למשל פֿארשווייגט ער דאָס ביכל א"נ „לידער פֿונ'ם הערצען", וואָס איז ארויס אין קראקע, אין 1888, וווּ דער נאציאנאלער מאָטיוו איז זייער שטאַרק און די לידער נופֿא זיינען נראָד די בעסטע וואָס ער האָט אָנגעשריבן). דער ראָמאן איז אָן ספֿק אָנגעשריבן אונטער דער דירעקטער השפּעה פֿון ווסעווא־לאָד קרעסטאָווסקים א ראָמאן וועגן דער פּעטערבורגער אונטערוועלט. וועגן דעם ראָמאן גופֿא אינפֿארמירט נ. אויסלענדער זייער אויספֿירלעך. עס זיינען אָבער פֿאראן ביבליאָגראפֿישע אומפּינקטלעכקייטן. קודם־כּל איז דער ערש־טער טייל ארויס שוין אין 1871 און ווי די מחברים פֿינורירן: פּלטיאל לאָנג־האָנדינער און ירחמיאל פֿינגערקלעפּינער. דער פֿולער נאָמען פֿון ראָמאן איז „אדעסער ווויל־יונגען אָדער צען מיל פֿון אדעס ברענט דער נהינום". אויף חאשקעס־דאנציגן ווי אויף דעם מחבר פֿון דעם ראָמאן האָט שוין אָנגעוויזן זלמן רייזען (יִיווּאָ־בלעטער, ב' xiii, ז' 616).

נ. אויסלענדער דערציילט אויך וועגן דער סעריע זייער מוטיקע אר־טיקלען, וואָס האָבן זיך נעדרוקט אין קול מבשר (1871, עלף המשכים). די דאָזיקע ארטיקלען, וואָס נעהערן בלי ספֿק צו די בעסטע מוסטערן פֿון נע־זעלשאפֿטלעכער פּובליציסטיק, וואָס דער „קול מבשר" האָט וועז עס איז נעדרוקט, זיינען נעחתמעט מיט לאָטיינישע אותיות .L. M אונטער די דא־זיקע אותיות האָט זיך באהאלטן משה־ליב ליליענבלום. נ. אויסלענדער, וואָס איז אזוי זיכער מיט זיין השערה, אז די „בריוו פֿון נאליציען" האָט נעשריבן י. י. לערנער, איז אין דעם פֿאל נישט זיכער, צי ליליענבלום איז נעווען דער מחבר פֿון די דאָזיקע ארטיקלען. ער וויים, אז ליליענבלום איז נעווען אין יענעם יאָר דער רעדאקטאָר פֿון „קול מבשר". אויב דאָס איז נישט קיין ראיה פֿאר זיין מחברשאפֿט פֿון דער דאָזיקער סעריע, זיינען פֿאראן א סך אנדערע, נאָר וואָניקע באוויזן, וואָס באשטעטיקן דאָס. שוין זלמן רייזען האָט אין זיין לעקסי־קאָן (ב' ii, ז' 158) פֿארצייכנט די דאָזיקע ארטיקלען, ווי ליליענבלום. לויט קלויזנערן (הסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך רביעי, זז' 263—264) האָט ליליענבלום רעדאקטירט דעם „קול מבשר" פֿון נומ' 1 ביז 29 און האָט

באקומען 15 רובל א חודש. וועגן זיין מיטארבעטערשאפט דערמאנט לילינ־בלום אין זיין טאגבוך (רשומות, ב' ו). קלויזנער גיט א בריטערן אנאליז פון דער דאזיקער סעריע וואס האט געהייסן „יידישע לעבנספראגן". די דאזיקע ארטיקלען האט לילינבלום נישט פארענדיקט. נ. אויסלענדער רוקט ארויס א השערה אז דאס איז נעווען איבער צענזור־טעמים. דאס איז אבער נישט ריכטיק. אין דער אמתן האט ער זיך אפגעזאגט וויטער רעדאקטירן דעם „קול מבשר" צוליב דעם וואס דער דרוקער ביילינסאן האט אננעהויבן איבערמאכן לילינבלומס ארטיקלען. די פעטערבורגער נבירים האבן פראטעסטירט קעגן דעם רעדיקאלן טאן פון די דאזיקע ארטיקלען. דאס איז אויך נעווען די סיבה, פאר וואס מען איז אין נעוויסע קרייזן נישט נעווען צופרידן מיט דעם זשורנאל און מען האט זיך באמיט צו קרינן א דערלויבעניש ארויסצוגעבן אן אנדער פעריא־דישע אויסגאבע אויף יידיש. קלויזנער ציטירט פון לילינבלומס נישט גע־דרוקטן טאגבוך, אז ביילינסאן האט נעפאדערט פון לילינבלומען צו בייטן די ריכטונג (ז' 554). לילינבלום גופא האט אין נומער 29 פון קול מבשר פון 1871 געשריבן אז אין פרייערדיקן נומער האט ער געפונען אין זיין ארטיקל ווערטער, וואס זיינען אים נעווען נישט באקאנט און דערפאר האלט ער פאר זיין חוב צו לאזן וויסן אז „זיי זיינען נעווען נישט געשריבן פון מיר". דאס איז נעווען ביילינסאנס ארבעט (זע אויך צינבערג אין יעווריייסקי וויעסט־ניק, 1928, ז' 249; דובנאוו, קניגא זשיזני, ב' ו, ז' 130). אז לילינבלומס ארטיקלען האבן נישט געקענט ארויסרופן קיין באזונדערע צענזור־שווריקייטן קען מען דרינגען שוין פון דעם פאקט גופא, וואס די פראבלעמען פון יידישן עקאנאמישן לעבן אין רוסלאנד, וואס דער מחבר האט מיט אזוי פיל ליידנ־שאפט באריבן אין די דאזיקע ארטיקלען, האבן מיט עטלעכע יאר שפעטער אויפגענומען עטלעכע העברעישע פובליציסטן, אמת, אן זיין טעמפעראמענט, און דאך האט מען זיי נישט אפגעשטעלט (למשל, מרדכי בן הלל הכהן אדער זאב־וואלף מענדלין אין המליץ 1879—1880). ביידע סעריעס זיינען ארויס אפילו אין באזונדערע ביכלעך. לילינבלומס קריפטאנים ווערט אגב אויך דעשיפרירט ריכטיק פון שאול חיותן אין זיין אוצר בדויי השם (ווין, 1933, נומ' 5024).

אן ארבעט וועגן אקסנפעלדן

א גרעסערע ארבעט וועגן ישראל אקסנפעלדן האט פארעפנטלעכט ש. באראוואי (ז' 172—196). דאס איז א פולליקע ביאגראפיע וואס נעמט ארײן פמעט די נאנצע ליטעראטור וועגן אקסנפעלדן. הגם דער מחבר האט צוגענעבן א סך פרטים, ספעציעל וועגן אדעם, דאך זיינען זיי נישט עיקרדיק בײם פעסטשטעלן ביאגראפישע דאטעס וועגן אקסנפעלדן אדער וועגן זיינע ווערק. באראוואי למשל גיט אפ א סך פלאץ דער אנטוויקלונג פון דער יידי־שער באפעלקערונג אין אדעם. אבער די צאל יידן אין אדעם פארענטפערט נישט די פראגעם פון אקסנפעלדס שרייבערישער טעטיקייט. פאר דעם צוועק דארף מען זוכן מאטעריאל נאר ערגעץ אנדערש. אין די וויכטיקסטע ביאגרא־

פֿישע פּרטים נייט באַראַוואי אין די פֿוסטריט פֿון מאַקס עריקס די יידישע ליטעראַטור אין 19טן י״ה (זז׳ 50—53), הגם ער דערמאָנט אים אין נאָנצן נישט, פֿונקט ווי ער פֿאַרשוויגט שאָל גינזבורגס ארבעט אין צווייטן באַנד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון יִוואָ.

געוויסע פּרטים זיינען נישט ריכטיק. אזוי למשל איז שוואר מסכּים צו זיין מיט דער מיינונג, אז סוף 18טן י״ה האָט מען זעלטן געקענט טרעפֿן א יִדן אין אוקראַינע אָדער וואָלין וואָס האָט געקענט פּוילישׂ אָדער רוסיש. אין די מיטזיטלערישע מעמואַרן וועלן געבראכט זייער א סך פֿאַקטן פֿון פּוילישׂ־קענטעניש, זעלטענער פֿון רוסיש. עס איז אויך נישט ריכטיק אז דער אדעסער משׂכּיל באזילּיום שטערן איז געווען א קורלענדער. ער איז נעבוירן געוואָרן אין טאַרנאָפּאָל אין 1798 און איז געשטאָרבן אין אדעס אין 1853 (זע מײַן נאָטיץ אין יִוואָ־בלעטער ב׳ IV, זז׳ 189—190).

די סיבה פֿאַר דער פּערמאַנענטער עמיגראַציע פֿון בראָד קיין אדעס, וואָס האָט נורם געווען די אנטוויקלונג פֿון א נײַעם משׂכּילישן צענטער אין דער דאָזיקער יונגער שטאָט, איז געווען דער עקאָנאָמישער קריזיס אין בראָד, טאקע אין יענע יאָרן וועלן אקסנפֿעלד האָט דאָרטן נעלעבט.[2] עס איז אויך פֿראַי אָנצוווײַזן, אז אקסנפֿעלד האָט נעהאט אין בראָד א ברוי־דער, וואָס האָט זיך אין 1833 באזעצט אין לײַפּציג און האָט געשפּילט א ראָלע אין ריכּארד וואגנערס לעבן. וועגן אים דערציילן די דײַטשע שרײַבערס לאובע און גוצקאָוו אין זייערע זכרונות.

געוויסע וועלן פֿון אקסנפֿעלדן, וואָס זיינען פֿאַרלאָרן געגאַנגען, לאָזן זיך צום טייל רעקאָנסטרוירן לויט אנדערע מקורים. אזוי למשל וועלט אַנ־נעגעבן, אז אקסנפֿעלד האָט אָנגעשריבן א ראָמאַן א״נ „דער יִדישער זשיל בלאָם״ (פּערעזשיטאָיע, IV, נומ׳ 329). מ. ווינער גיט אָן,[3] אז זיין מוסטער איז געווען דער „רוסישער זשיל בלאָם״ פֿון דעם פֿאַרגעסענעם רוסישן ראָ־מאַניסט נאַריעזשני, ארויס אין 1814 (איבערגעדרוקט אין 1940). אָבער צוליב וואָס האָט אקסנפֿעלד באַדאַרפֿט פֿאַריידישן א רוסישן ראָמאַן, בעת א דײַטש־יִדישער שרײַבער זעלביג קאַרן (1803—1850)[4] האָט אין 1834 ארויסגענעבן אין לײַפּציג א יִדישן זשיל בלאָם, וואָס איז געווען א סך גרינ־נער צו באַארבעטן און צופּאַסן אים צום לעבן פֿון יִדן אין רוסלאַנד, וואָס איז נאָך אלעמען נישט געווען אזוי שטאַרק אנדערש פֿון דעם יִדישן לעבן אין בייַמען?

אז מען האָט באַארבעט אויף יִדיש יִדיש־דײַטשע ראָמאַנען, קען מען זען פֿון אזא פֿאַקט: אין 1867 איז אין אדעס ארויס א דערציילונג א״נ „דיא ברילען״ (18 זז׳), געהתמעט א. ד. נ. אויף דעם שער־בלאָט וועלט נע־

---

[2] T. Lutman, *Studia nad dziejami handlu Brodów*, 1937, pp. 182—183.

[3] אקסנפֿעלדס ווערק, ב׳ I, כּאַרקאָוו, 1931, ז׳ 54.

[4] קאַרנס ראָמאַן איז אַרויס אַנאָנים. וועגן זיין מחבר זען: צײַטשריפֿט פֿיר העברעוישע ביבליאָגראַפֿי, XVIII, ז׳ 85.

זאגט, אז עס איז „נאכגעמאכט א נאוועלע פון דעם באריהמטן יודישן דיכטער אין דייטשלאנד ה. קאמפערט... איבערגעארבייט און מעהר צו־געפאסט צו אונזערע פערהעלטענישס אין רוסלאנד, אים נייסט פון אונזערע היגע יודען". אין דעם זעלבן גייסט האט אויך ישראל אקסנפעלד איבערגע־מאכט ראמאנען און דערציילונגען פון דער דייטש־יידישער ליטעראטור.

נאך א פאר באמערקונגען בשייכות מיט אקסנפעלדן:

1. וועגן דעם גרויסן רושם וואס אקסנפעלדס ראמאנען האבן געמאכט אויף ליליענבלומען, דערמאנט דער לעצטער אין זיין טאגבוך (רשומות, 2, 394), ליליענבלום האט זיי געלייענט אין בערדיטשעוו אין 1869, ד"ה דרעי יאר נאך דעם מחברס טויט.

2. אקסנפעלדס ווערק זיינען געווען באקאנט אין דייטשלאנד. עס איז פדאי אנצוויזן אז דער דייטשער פילאלאג הערמאן לאטצע, האט אין 1870 געשריבן אז „דער יידישער רעקרוט" און „דאס שטערנטיכל" זיינען „מיס־טערהאפטע שילדערונגען פון לעבן אין א רוסיש־יידישן שטעטל".[5]

וויכטיק איז די פראגע וואס באראוואי האט אין נאנצן נישט פאר־ענטפערט: וואס איז געווען די סיבה וואס דעם אדעסער קאמיטעט האט זיך נישט איינגעגעבן ארויסצוגעבן אקסנפעלדס פתבים און פאראינטערעסירן די דארטיקע משפילים אין דער ארבעט? גראד צו יענער צייט וועו די פרייגד זיינע האבן זיך באמיט צו שאפן א פאנד אויף ארויסצוגעבן די איבערגעבלי־בענע פתבים, האט צעדערבוים געשריבן אין א הקדמה צו א ביכל דער חסידישער אונטערהאלט (אדעס, 1867, 42 זז'), אז חסידישע מעשיות ווערן געדרוקט אין דרייסיק טויזנט (?) עקזעמפלארן און זיי צענייען זיך זייער גיך. אמת, מען דרוקט אויף זייער א ביליקן פאפיר פאר די פאקן־טרע־גערס. אפט מאל דרוקט מען אויף א שער־בלאט א נאמען פון אן אויסלענ־דישער שטאט, פדי די סחורה זאל זיך בעסער פארקויפן. צעדערבוים דער־ציילט אין דער דאזיקער אינטערעסאנטער הקדמה, אז ער האט אייגנטלעך געגרינדעט דעם „המליץ" און דעם „קול מבשר" נאר פדי צו באקעמפן חסידות און די חסידישע ליטעראטור. אבער די „רייבערע און בעסערע יהדן" שטיצן אים נישט, דערפאר קען ער די אנטיחסידישע ליטעראטור נישט פארקויפן אזוי ביליק, ווי די חסידים פארקויפן זייערע אויסגאבעם און דעריבער מוז ער זיך „מוטשען". וויטער שרייבט ער: ווי נאר מען „צעגלידערט אקוראט די לעגענדע וועגן חסידישע נענג, ווירד א ליארם, א געפילדער צווישן חסידים און זיי זאגן: מען טאר נאר די בלעטער נישט ליינען, זיי זיינען ר"ל פונם רוח הטומאה. דער פראסטאק ציטערט און מיינט עס נייט אים ח"ו אום לעבן".

ווי גוזמאדיק עס זאל נישט זיין די דאזיקע מיינונג, איז אבער פארן אין דעם א גרויסער אמת. דווקא צו יענער צייט האבן זיך אין וואלין און

[5] Hermann Lotze, "Zur jüdish-deutschen Literatur", *Archiv für Literatur-Geschichte*, I, 1870, 91.

אוקראַינע שטאַרק פֿאַרשפּרייט די חסידישע מעשׂה־ביכלעך. אין אדעס נופֿא זײַנען די משׂפּילים געווען שטאַרק קענן יידיש. די גרויסע צאָל העברעיִשע מחברים, וואָס אדעס האָט צו יענער צײַט זיי נעהאַט און וואָס האָבן פֿראָדוצירט חיבורים, אילוסטרירט אז די אדעסער אַטמאָספֿער איז נישט נעווען קיין גינציקע אויף ארויסצוגעבן אזא גרויסע צאָל ווערק אויף יידיש, וואָס אפֿסנפֿעלד האָט איבערגעלאָזט און וואָס זײַנען שוין טעמאַטיש נעווען פֿאַרעלטערט.

אויך דער פֿאַקט וואָס אין אדעסער קאָמיטעט ארויסצוגעבן אפֿסנפֿעלדס ווערק איז נישט נעווען קיין איין וויכטיקער משׂפּיל — איז נענוג צו באַשטעטיקן, אז די סיבות פֿון דעם דורכפֿאַל פֿון דעם אפֿסנפֿעלד־קאָמיטעט זײַנען נעווען ריין לאָקאַלע. אפֿילו די משׂפּילים וואָס האָבן צו יענער צײַט געשריבן יידיש האָבן זייערע ווערק ארויסגעגעבן נראָד אויף העברעיִש און טייל שוין אויף רוסיש. אזוי למשל האָט דער אדעסער משׂפּיל יעקב חר"ש אָננעשריבן א דערציילונג פֿון יידישן לעבן אין רוסלאַנד און לערנער האָט זי איבערגעזעצט פֿון פּתח־יד און ארויסגעגעבן (יחיס מקדם, אדעס, 1869, 38 זז').

צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם אפֿסנפֿעלד־קאָמיטעט וואָס איז געשאַפֿן נעווארן אין אדעס נאָכן טויט פֿון דעם שרײַבער פֿדי ארויסצוגעבן זײַנע ווערק, איז פֿדאי צו דערמאָנען אז איין מיטגליד — מ. זשוויוו — איז געווען א פּאָפּולערער לערער, וואָס האָט זיך א סך אָפּגעגעבן מיט בילדן יידישע עקסטערנס, וואָס זײַנען זיך צו יענער צײַט אָננעפֿאַרן קיין אדעס (דובנאָוו, קוגיגע זשיזני, ב' ו, ז' 287). ער האָט נאָך געלעבט אין יאָר 1893.

אדעס האָט אפֿילו נעהאַט א יידן, וואָס האָט געשריבן שלעכטע דראַמעס אויף... איטאַליעניש. נראָד וועגן אים (ער האָט נעהייסן וואָלטוך) האָט מען געשריבן אין דער רוסישער און העברעיִשער פּרעסע (זען: די רוסישע בײַלאָגע צום הפֿרחל, 1862, 15; דיעו, 1870, 50).

די אונטערשטע שורה: עס זײַנען פֿאַראן א סך פּראָבלעמען, פֿאַרבונדן מיט אפֿסנפֿעלדס לעבן און סביבה, באַזונדער מיט די אדעסער ליטעראַרישע קרײַזן, וואָס זײַנען נאָך נישט אויסגעפֿאָרשט געווארן. דאָך מוז מען פֿעסטשטעלן, אז באַראַוואי האָט אין זײַן ארבעט נעגעבן א סך נײַס. אָבער זי איז נאָך ווײַט פֿון אן אויסשעפּנדיקער שטודיע וועגן דעם ערשטן מאָדערנעם יידישן פּראָזע־שרײַבער.

צושטײַערס צו דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער

א. גורשטיינס ארבעט וועגן דעם יידישן טעאַטער אין די 60ער יאָרן פֿון 19־טן י"ה (זז' 197—220) איז א פֿאַרסך־הפֿלונג פֿון באַקאַנטע פֿאַקטן וועגן יידישע פֿאַרשטעלונגען אין וואַרשע, דאָס רוב באַזירט אויף מײַנ ארבעט אין זשורנאַל יידיש טעאַטער (וואַרשע, 1927). א פּאָר פֿאַקטן וואָס דער מחבר האָט צוגעגעבן זײַנען אויך שוין פֿון פֿרײַער נעווען באַקאַנט. וועגן דער פּיעסע פֿון שלמה בדחן בעלאָו, דעם ברודער פֿון וואַרשעווער טעאַטער־דירעקטאָר און מחבר הירש נדליה בעלאָו האָב איך נעשריבן אין די ייִוואָ־בלעטער

(ב׳ XIX, זז׳ 1—9, 1939), וואָס דאָס איז משמעות נעבליבן גורשטיינען אומבא־קאַנט. דערפֿון נעמען זיך די טעותים אין זיין ארבעט. נאָר אומנייטיק איז נעווען צו פֿאַרבינדן די פֿאַלקשפּיל ווענן יהודית, וואָס מען האָט נעשפּילט אין ווארשע אין 1868, מיט דער נעשיכטע פֿון דעם יהודית־מאָטיוו וואָס איז צו יענער צייט נעווען פּאָפּולער. די שטריכן פֿון פּורים־שפּיל, וואָס גורשטיין שטעלט פֿעסט אין דער דאָזיקער אויפֿפֿירונג, נעמען זיך פֿון א פּוילישער בא־ארבעטונג פֿון א פּיעסע וואָס גורשטיין דערמאָנט (פֿון Laulo Giacometti, 1816—1882). אָבער אין דער פּוילישער ווערסיע איז עס אויך נישט די ארינינעלע דראַמע. דאָ זעט מען א בולטע השפּעה פֿון דעם ענגליאַנדן ווינער קאָמיקער און קאָמעדיע־שרייַבער נעסטראָי, וואָס זיין פֿאַראָדיע אויף העבעלס „יהודית" האָט ארומגעוואַנדערט איבער אלע טעאַטערס פֿון אייראָפּע.[*]

עטלעכע קלענערע פּרטים אין א. גורשטיינס ארבעט וועלן אָבער צו נוץ קומען פֿאַר א פּוללדיקער נעשיכטע פֿון יידישן טעאַטער אין דער פֿאַר־נאַלדפֿאַדען־עפּאָכע.

י. ריסיניק האָט איבערנענעבן אין זיינע „מיטטיילונגען צו דער נעשיכטע פֿון יידישער ליטעראַטור און טעאַטער" (זז׳ 221—238) עטלעכע אינטערע־סאַנטע פּרטים. אזוי דערציילט ער וועגן דער „שארפֿער מודעה" פֿון דעם ארויסגעבער פֿון שאַצקעסעס „דער יידישער פֿאַר־פּסח", אז קיינער זאָל זיך נישט דערוועגן איבערצודרוקן דעם דאָזיקן בוך. אגב, האָט ח. ליבערמאַן דער־ווייל פֿאַרעפֿנטלעכט א סך מער מאטעריאל וועגן דעם „יידישן פֿאַר־פּסח" און וועגן דער פֿראָגע פֿון זיין מחברשאַפֿט (יידן־בלעטער ב׳ XIX, זז׳ 130—134). וואָס איז שייך דער פּאָפּולערקייט פֿון דעם בוך, איז פּדאי אָנצוווייזן אויף אזא פֿאַקט: אין 1888 האָט א מחבר וואָס האָט זיך געהתמעט „א וואהרער פֿאַלקס פֿרייַנד" ארויסגענעבן א פּאמפֿלעט אויף דער צדקה־סיסטעם אין אדעס און האָט זיין ביכל א נאַמען נעגעבן „דער יודישער פֿאַר־פּסח" (פּעטערבורג, 1888, 22 זז׳).

אינטערעסאַנט איז די סצענע, וואָס ריסיניק האָט פֿאַרשריבן פֿון אן אלטן אדעסער תושב און וואָס איז אויפֿגעפֿירט נעווארן אין די אדעסער ווינקעלערס אָנהייב 70ער יאָרן.

פֿאַר דער אקסנפֿעלד־פֿאַרשונג איז וויכטיק די נעשיכטע פֿון די אויפֿ־פֿירונגען פֿון „די נענארטע וועלט", וואָס י. י. לערנער האָט באַארבעט א"נ „דער אוצר", נישט דערמאָנענדיק דעם מחברס נאַמען.

די לעצטע מיטטיילונג איז וועגן דעם אינהאַלט פֿון ליליענבלומס פּיעסע „דער מאן פֿון צוויי ווינטער", וואָס וועלט דערציילט לויט אן ארכיוואַלישן דאָקומענט.

פֿון דעם פֿאַרשטאַרבענעם היסטאָריקער א. יודיצקי קומען עטלעכע פּרטים וועגן טעאַטער־שפּילן אין זשיטאָמירער ראַבינער־שול (זז׳ 239—242).

---

[*] זע: Max Bührman, *Nestroys Parodien*, 1939, זז׳ 112—127.

אין לעצטן סך־חפֿל: א וואָגיק בוך מיט א סך נייע מאַטעריאַלן. דער יידישער ליטעראַטור־היסטאָריקער וועט האָבן פֿון דעם בוך א סך וואָס צו שעפֿן. אַזעלכע אויסגאַבעס זײַנען בײַ אונדז א זעלטנקייט, בפֿרט אין די איצטיקע שוועריקע צײַטן.

דאָס בוך בארײַכערט אונדזער וויסן און רופֿט גלײַכצײַטיק אַרויס א סך טרויעריקע מחשבות וועגן דעם מצב פֿון אונדזער ליטעראַטור־פֿאָרשונג.

ד"ר יעקב שאצקי

א לערנבוך וועגן קהלשן לעבן פֿון יידן אין אַמעריקע

Ben M. Edidin, *Jewish Community Life in America*, Associated Talmud Torahs, Philadelphia, Part 1, 1942, 71 pp., Part 2, 1943, 89 pp. [מימעאָגראַפֿירט].

דער עצם נעדאנק פֿון ב. ידידינס בוך איז בלתי ספֿק א גוטער. יידן אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער זײַנען א קיבוץ פֿון א מער קאָמפּלי־צירטן כאַראַקטער און ניט בלויז א רעליגיעזע עדה. במילא דאַרפֿן אונדזערע קינדער וויסן וועגן דעם וואָקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וועגן די ספֿע־ציפֿישע פֿונקציעס פֿון אונדזערע אַרגאַניזאַציעס, וועגן אונדזער עקאָנאָמישער סטרוקטור, וועגן די באַציונגען צווישן יידן און זייערע שכנים דאָ אין לאַנד, וועגן פֿאַרבינדונגען מיט יידן אין אַנדערע לענדער. מיט איין וואָרט, מיר דאַרפֿן זען, אַז אונדזער יונגער דור זאָל וויסן אַלץ וואָס איז נוגע דעם יידישן קיבוץ אין אַמעריקע.

ב. ידידינס „דאָס יידישע קהילה־לעבן אין אַמעריקע" איז א לערנבוך פֿאַר תּלמידים אין העכערע קלאַסן. ער באשרײַבט אין די פֿערצן קאַפּיטלען פֿון זײַן בוך דעם אויפֿקום פֿון קהילה־לעבן אין אַמעריקע, די היים, שול און סינאָגאָגע ווי אַרגאַנען פֿון דער קהילה, יידישע צדקה־אַרגאַניזאַציעס און הילף פֿאַר יידן מעבר־לים, די עקאָנאָמישע סטרוקטור, פֿראַטערנאַלע און אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, יידן און זייערע שכנים און דעם ווידעראויפֿבוי פֿון ארץ־ישׂראל.

דאָס בוך איז אָבער ניט גוט באַלאַנסירט. אזא לערנבוך, וואָס אין תּוך איז עס אַן ארײַנפֿיר־קורס אין דער סאָציאָלאָגיע פֿון יידן אין אַמעריקע, וואָלט באַדאַרפֿט האָבן מער פּרטים וועגן דער דעמאָגראַפֿיע, אורבאַניזאַציע, פֿראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג און אײַנוואַנדערונג פֿון יידן. דער מחבר האָט אויך פֿאַרפֿעלט אָנצוווײַזן אויף ווי וויַיט אונדזער סאָציאַל־עקאָנאָמישע סטרוק־טור איז ענלעך צי אַנדערש פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. אין אזא לערנבוך דארף מען אויך ווײַזן די השפּעה פֿון דער אַמעריקאַנער סביבה אויף דער אַנטוויקלונג פֿון אונדזער נעזעלשאַפֿטלעכן און נײַסטיקן לעבן אין לאַנד. צי איז דען די עוואָלוציע פֿון יידישן קיבוץ אין אַמעריקע פֿאַר־געקומען אין א חלל? צי זײַנען ניט די שינויים אין אונדזער לעבן אין א

נעוויסער מאָס א פּוּעלקיוצא פֿון דעם וואָס די אַמעריקאַנער סביבה האַלט זיך אין בייטן? ב. ידידין האָט אויך ניט אָפּגעהיט דעם פּלאַן פֿון פּראָפֿעסאָר ציע. א צענטל פֿון בוך איז וועגן דעם ווידעראויפֿבוי פֿון ארץ־ישׂראל. דאָס איז א פּאַסיקער מאַטעריאַל פֿאַר א קורס וועגן יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, אָבער אין א לערנבוך וועגן דעם קאָמונאַלן לעבן פֿון די יידן אין אַמעריקע קען עס ניט פֿאַרנעמען אזא גרויס אָרט. די עטלעכע שורות ווידער וועגן דער יידישער פּרעסע, ארבעטער־באַוועגונג און וועלטלעכע שולן אין אַמעריקע גופֿא זיינען ניט גענוג.

חוץ דעם איז ב. ידידין זיך פֿון צייט צו צייט סותר אין געוויסע פּרטים. אין ערשטן טייל (ז׳ 3) זאָגט ער, אז די יידישע באַפֿעלקערונג אין אַמעריקע האָט זיך אין משך פֿון צוואַנציק יאָר פֿאַרגרעסערט פֿון 15,000 ביז 250,000, און אויף ז׳ 8 שרייבט ער, אז אין 1840 זיינען געווען 15,000 יידן און פֿערציק יאָר שפּעטער 250,000. אין צווייטן טייל (ז׳ 18) וועלט ער אז אין אַמעריקע לעבן איצט 5,000,000 יידן, אז די צאָל יידן אין דער וועלט איז 14,000,000 (ז׳ 27) און אז איין פֿינפֿטל (!) פֿון אַלע יידן לעבן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן (ז׳ 28). אין זעלבן טייל (ז׳ 56) דערציילט ער, אז דער אָרדן בני ברית איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין 1842 און דערנאָך (ז׳ 59) גיט ער דאָס יאָר 1843.

פֿאַראַן אויך עטלעכע טעותן. אין צווייטן טייל (ז׳ 27) וועלט ער אז אין קאַנאַדע לעבן איצט מיט 5 מיליאָן מער מענטשן ווי די צאָל יידן אויף דער וועלט. דאָס הייסט, אז קאַנאַדע האָט א באַפֿעלקערונג פֿון 19 מיליאָן; דער אמת איז, אז אין קאַנאַדע לעבן איצט ניט מער ווי 11.5 מיליאָן מענטשן. ארגענטינע האָט איצט א באַפֿעלקערונג פֿון א 13.5 מיליאָן; ב. ידידין גיט אָבער אָן (ז׳ 27), אז דאָרט זיינען פֿאַראַן מער מענטשן ווי די צאָל יידן (14 מיליאָן) אויף דער וועלט. מיר לייענען, אז פּמעט איין דריטל, 27 מיליאָן, אמעריקאַנער זיינען קאַטוליקן (זז׳ 17—18); עס וועלט אָבער נעשאַצט, אז בלויז 23 מיליאָן אמעריקאַנער זיינען אין 1943 געווען קאַטוליקן.[1] אפֿילו ווען מיר נעמען אָן, אז 27 מיליאָן אמעריקאַנער זיינען קאַטוליקן, יעמאָלט קומט אויס, אז פּמעט איין פֿינפֿטל, ניט איין דריטל, פֿון דער באַפֿעלקערונג געהער צום קאַטולישן קלויסטער. לויט יידינם טאַבעלע פֿון דעם עטנישן אָפּשטאַם פֿון אמעריקאַנער (ז׳ 18) קומט אויס, אז די איצטיקע באַפֿעלקערונג באַטרעפֿט בלויז 123,660,000, בעת דאָס צענזוס־ביורא גיט אָן, אז אין 1940 זיינען דאָ געווען מיט אַן אכט מיליאָן מער, דהיינו 131,669,275 מענטשן.

ב. ידידין וויזט אָן, אז דער אָרדן בני־ברית האָט א מיטגלידערשאַפֿט פֿון 175,000 (2טער טייל, ז׳ 33). אין אמעריקאַנער יידישן יאָרבוך, 44/1943, וועלט אַנגענעבן בלויז 163,000.

---

[1] P. J. Kenedy, *The Official Catholic Directory*, 1943, p. 1246.

איבער 250,000 אמעריקאַנער יידן נעהערן צו די פֿאַרשיידענע ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציעס אין לאַנד (2טער טייל, ז׳ 46). אין דעם דערמאָנטן יאָרבוך ווערט געזאָגט, אז זיי האָבן א מיטגלידערשאַפֿט פֿון בלויז 207,000.

דער היברו יוניאָן קאָלעדזש איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין 1875, ניט אין 1876. דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין 1914, ניט אין 1916.

אין אייראָפּע, דערציילט ב. ירידין, האָבן יידן זיך פֿאַרנומען מיט מיסחר, ווײַל זיי האָבן ניט געהאַט קיין צוטריט צו מלאָכות, און במילא האָבן די יידישע אימיגראַנטן אין אמעריקע זיך געזומען צו פּערלערײַ און מיסחר. (ערשטער טייל, ז׳ 2; צווייטער טייל, ז׳ 1). צי זײַנען אין אייראָפּע ניט געווען קיין יידישע בעלי־מלאָכות, פֿאַבריק־ארבעטערס און פּראָפֿעסיאָנאַלן? און צי האָבן די יידישע אימיגראַנטן אין אמעריקע זיך ניט געזומען צו קיין שום אַנדער ארבעט ווי צו מיסחר און פּערלערײַ?

אויך איז א פֿראַגע, צי ב. ירידין האָט אויסגעקליבן דעם ריכטיקן מעטאָד אויף איבערצוגעבן די פֿאַקטן. דאָס בוך, ווערט געזאָגט אין דער הקדמה, איז פֿאַר עלטערע קינדער. אַזוינע קינדער זײַנען שוין מסוגל אויפֿ־צונעמען פֿאַקטן ווי זיי זײַנען. וואָס טוט אָבער דער מחבר? ער רעדט וועגן אן אויסגעטראַכטער צי פֿיקטיווער יידישער קהילה, וואָס ער רופֿט אָן „אונ־דזער קהילה". ניט געקוקט אויף דעם, איז אָבער פּמעט דאָס נאַנצע בוך סתם וועגן יידן אין אמעריקע און ניט וועגן דער טיפּיזירטער „אונדזער קהילה". צי וואָלט ניט געווען א סך בעסער, וועו דער מחבר וואָלט זיך געהאַלטן בײַ איין סיסטעם און איבערגענגעבן די נייטיקע פֿאַקטן וועגן יידן אין לאַנד? די תּלמידים וואָלטן יעמאָלט געהאַט א קלאָרער בילד פֿון דעם יידישן קיבוץ אין אמעריקע. זיי וואָלטן איינציטיק געקענט אויסגעפֿינען, אָדער זייער לערער וואָלט זיי געקענט איבערגעבן, די נייטיקע פּרטים וועגן זייער אייגענער קהילה, ווו זיי לעבן. ב. ירידינס „אונדזער קהילה"־מעטאָד איז אפֿשר צוגעפּאַסט פֿאַר יוגנע קינדער, אָבער ניט פֿאַר עלטערע תּלמידים.

א קורס אין סאָציאָלאָגיע פֿון יידן אין אמעריקע וואָלט אפֿשר באַדאַרפֿט נעפֿירט ווערן אויף אזא אופֿן: דער לערער גיט א סעריע לעקציעס און די קינדער באַדאַרפֿן האָבן א פּאָסיק לערנבוך און אַנדערע נייטיקע מאַטעריאַלן; די תּלמידים וואָלטן אויך באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען אלע נייטיקע פּרטים וועגן דער לאָקאַלער קהילה און פֿאַרגלײַכן מיט דעם קולטורעלן, עקאָנאָמישן און סאָציאַלן לעבן פֿון יידן אין נאַנצן לאַנד און אויך מיט דעם לעבן פֿון די ניט־יידן אין זייער שטאָט. די קינדער וואָלטן אויך באַדאַרפֿט באַזוכן יידישע אָרגאַניזאַציעס און זען ווי אזוי זיי פֿונקציאָנירן; דאָס אלץ וואָלט אריינגעבראַכט א היפש ביסל פֿון רעאַלן לעבן אין דעם לימוד.

פֿאַר אזא לימוד איז א לערנבוך אליין ניט אלץ און איז ניט אפֿילו דער עיקר. דער לערער וואָס גיט א קורס אין דער סאָציאָלאָגיע פֿון יידן אין

אמעריקע דארף וויסן די נייטיקע פאקטן פון יידישן לעבן אינעם גאנצן לאנד און פון זיין שטאט.

דעריבער דארף מען חוץ דעם צענטראלן לערנבוך צוגרייטן אויך הילפס־מאטעריאלן וועגן די וויכטיקסטע קהילות אין לאנד און אויך פרטימדיקע אינסטרוקציעס פארן לערער. די סאציאלאגיע פון יידן אין אמעריקע איז אזא וויכטיקער ענין, אז עס לוינט זיך אויף אים צו ארבעטן. דער לימוד דארף קריגן זיין תיקון. ב. ידידינס לערנבוך דארף מען באטראכטן ווי דעם ערשטן, און (אפשר דערפאר) ניט אין גאנצן נעראטענעם טריט אויף אט דעם פעלד.

נ. גאלדבערג

יידן אין ליכט פון סאציאלאגיע פון וויסן

Gerard De Gré, *Society and Ideology: An Inquiry into the Sociology of Knowledge*, New York, 1943.

די פראגע וועגן דעם, אויף וויפל א מענטשנס נעדאנקען קענען זיין אין גאנצן אביעקטיוו, אדער אויף וויפל זיי זיינען אונטערגעוואָרפן סוביעקטיווע פאקטארן, — די דאזיקע פראגע איז שוין באמת זייער אלט. אין פארשיידענע ציַיטן האבן געלערנטע און דענקערס זי פארמולירט אויף פארשיידענע אופנים. אבער דאס האט מען ביז ניט לאנג צוריק נעטאָן אומדירעקט, ניט סיסטעמאטיש, און בכלל אן דעם נעפיל פון די נרויסע מענלעכקייטן וואס לינן באהאלטן אין אט דעם פעלד. ערשט מיט א צוואנציק יאר צוריק האט מאקס שעילער אוועקגעשטעלט די פראבלעם אין ליכט פון סיסטעמאטישער סאציאלאגישער פארשונג. דאָ האבן מיר שוין צו טאן ניט אזוי וויַיט מיט נעדאנקען בכלל ווי מיט אויסגעהאלטענע רעזאנירטע שטעלונגען, אין וועלכע מענטשן דריקן אויס זייער צוגאנג צו די אינטעלעקטועלע ראנגלענישן פון אן עפאכע.

פון דעמאלט אן איז די ליטעראטור אויף דעם פעלד פסדר נעוואקסן און זי פינורירט איצט ווי א נייַע דיסציפלין, די סאציאלאגיע פון וויסן. קארל מאנהיימס וועלק „אידעאלאגיע און אוטאפיע", וואס ער באצייכנט ווי אן „ארַיינפיר צו דער סאציאלאגישער וועלט, און דערמיט סטימולירט א ריי פאר־שונגען וואס האבן מער באפעסטיקט די נייַע וויסנשאפט. וואס מען זאל ניט טראכטן פון די פארשיידענע ארויסגעבראכטע טעאריעס וועגן די סא־ציאלע פאקטארן אין מענטשלעכן דענקען, מעג מען אבער מיט זיכערקייט זאגן, אז די דאזיקע פארשונגען גופא, דער פאקט, וואס נראָד אין אונדזער עפאכע האט מען זיך נענומען סיסטעמאטיש צו באטראכטן די ווירקונג פון סאציאלן לעבן אויף אינטעלעקטועלע פראצעסן, איז א שטארקע ראיה, אז אזעלכע פראצעסן זיַינען ניט קיין פריוואטע, יחידישע אונטערנעמונגען, אז זיי בויען זיך ניט אויף א ריין לאגישן פונדאמענט.

דאָס בוך וואָס מיר באטראכטן איצט איז קליין אין פֿארנעם (111 זײַטן), אָבער עס שטעלט זיך צוויי וויכטיקע אויפֿנאבעס. ערשטנס, צו נעבן א קורצן אַרײַנפֿיר אין דער סאָציאָלאָגיע פֿון וויסן; צווייטנס צו באהאנדלען די צושטײַערס פֿון געלערנטע, דער עיקר פֿון אמעריקע, פֿראנקרײַך און איטאַליע, וואָס מען האָט ביז איצט ניט קלאָר פֿארבונדן מיט אָט דעם פֿעלד.

נאָך אַן איבערבליק איבער דער פּראָבלעמאטיק פֿון דער סאָציאָלאָגיע פֿון וויסן פֿארנעמט זיך דער מחבר מיט די טעאָריעס פֿון ווילפֿרעדאָ פּארעטאָ. א גרויסער שטח פֿון סאָציאָלן לעבן, האלט פּארעטאָ, דערפֿ אָפּגענעבן וועלן דער ראָלע פֿון סענטימענטן, און אלץ וואָס דרינגט ארויס דערפֿון דירעקט און אומדירעקט. מענטשלעכע האנדלונגען וועלן בײַ אים צעטיילט אויף „לאָגישע" און „ניט־לאָגישע", און אפֿילו די לאָגישע זײַנען ניט פֿונעם קאָנסעקווענטן פֿארמעל־לאָגישן מין. איז דעריבער קיין חידוש ניט, וואָס נרעי זעט אין פּארעטאָס ווערק א וויכטיקן צושטײַער צו דער סאָציאָלאָגיע פֿון וויסן.

א סך גרינטלעכער און קלארער ווערט באהאנדלט דער בארימטער סאָציאָלאָג עמיל דורקהיים (אין דריטן קאפּיטל פֿונעם בוך). דורקהיים, ווי באקאנט, האָט געהאט די גרויסע אמביציע צו באווייזן, אז אפֿילו די אזוי געוויפֿענע קאטעגאָריעס — די באגריפֿן פֿון רוים, צײַט, סיבה, סובסטאנץ אאז"ו — זײַנען פּראָדוקטן פֿון סאָציאָלע פֿאקטאָרן. דורקהיים, מיט זײַן טעאָריע פֿון „קאָלעקטיווע רעפּרעזענטאַציעס", מיט זײַנע באגריפֿן פֿון דער סטרוקטור פֿון דער געזעלשאפֿט און וועגן דעם אויפֿקום פֿון רעליגיע, איז נאָך אלץ דער קרעפֿטיקסטער פֿארטיידיקער פֿונעם נעדאנק, אז מיר זײַנען א סך מער געבונדן צום לעבן וואָס מיר פֿירן ווי צו אבסטראקטע געזעצן פֿון דער פֿארמעלער לאָגיק.

דער שרײַבער שטעלט זיך אויך אָפּ אויף זשארזש סארעלס טעאָריע וועגן דער ראָלע פֿונעם „מיטאָס", ד"ה, די ווײַטלויפֿיקע אידעאלן פֿון סאָציאָלע באוועגונגען, אויף ג. ה. מידס „סאָציאָלן ביהעיוויאָריזם", אויף פֿלאָריאן זנאניעצקים בוך „די געזעלשאפֿטלעכע ראָלע פֿונעם געלערנטן",* און אויף אנדערע וואָס שפּילן א קלענערע ראָלע. דאָס אלץ פֿירט אים צום נעדאנק, אז דאָס אינטעלעקטועלע לעבן וועלט באהערשט פֿון א „באציונג־קאָמפּלעקס" וואָס באשטייט פֿון דרײַ פֿאקטאָרן. דער אָפּגעקוועלטער פֿאקטאָר דריקט זיך אויס אין עמאָציאָנעלע טרײַב־כוחות, ווי הונגער, מורא אאז"ו. דער ראַציאָנאַלער פֿאקטאָר ווײַזט זיך ארויס, ווען א מענטש שטרענגט זיך אָן בכוונה צוצופּאסן זײַן לעבן צו די מעגלעכקייטן פֿון דער סביבה. צום לעצטן קומט דער נאָרמאַטיווער־אימפּעראַטיווער פֿאקטאָר וואָס טרײַבט פֿארויס אדער האלט אָפּ זײַנע טעטיקייטן לויט א געווישן סטאַנדארד פֿון אויפֿפֿיר וואָס ער האָט פֿרײַער אָנגענומען. אָט די אלע פֿאקטאָרן באשטימען אין לעצטן סך־הכל אונדזער

* זע ד"ר ש. קעניגס רעצענזיע אין יוו"ס־בלעטער, XXI (1942), זז' 372—373 — רעד'.

וויסן, כאטש מיר האבן דעם אינדרוק, אז דאס וואס מיר וויסן, און וואס מיר האלטן דערפון, נעמט זיך פון ריינער לאגישער איבערצייגונג.

אויב מיר זאלן אננעמען, אז קיין אביעקטיוו וויסן איז בכלל ניט מעגלעך, אין קיין שום זינען ניט מעגלעך, דעמאלט איז די לאגע נארניט קיין פרייליעכע. וואס אויב אזוי פאלן דאך פונאנדער אלע סאציאלע וויסנשאפטן און אפשר ניט בלויז די סאציאלע. אין אזא אומעטיקן מאמענט האט טאקע דער גרויסער אמעריקאנער היסטאריקער טשארלז בירד אויסגעדריקט זיין גלויבן, אז געשיכטע־שרייבונג איז בכלל בלויז אן אמונה־זאך.[1] אן אנדער היסטאריאסאף שטארקט זיך און וועגדט אן אלע לאגישע פוחות צו באווייזן, אז ס'איז יא מעגלעך צו דערגרייכן אביעקטיוע היסטארישע געזעצן.[2] ווי דע גרעי האלט אין דער דאזיקער זייער וויכטיקער פראבלעם איז שווער צו זאגן. עס וועגדט זיך אין דעם פוח פונעם ראציאנאלן פאקטאר וואס ליגט אין זיין „באציונג־קאמפלעקס".

דער גאנצער ענין, כאטש א גאנץ אלטער, איז אבער ניי דערמיט, וואס מען האט זיך אננעהויבן פארנעמען מיט אים גרינטלעכער, סיסטעמאטישער. די פראבלעמען וואס וואקסן דא ארויס זיינען אומגעהייער טיף און אפילו פראקטיש וויכטיק. מיר וועלן נאך נענוג לאנג דארפן וואַרטן אויף מער ליכט און אויפקלערונג. עס איז קלאר, אז דער פוח פון מענטשן צו באהערשן אינעווייניקסטע אימפולסן און סאציאלע ווירקונגען איז ניט גלייך. עס איז אויך פונקט אזוי קלאר, אז אלע מענטשן האבן א זיכער געפיל לויט וועלכן זיי מאכן אן אונטערשייד צווישן סוביעקטיוו און אביעקטיוו, כאטש פון דער סאציאלאגיע פון וויסן איז שווער צו דערגיין פון וואנען אזא געפיל נעמט זיך און וואס זיין טבע איז.

בכלל אופן, דע גרעי איז זיכער גערעכט, וען ער זאגט, אז עס ווירקן אפעקטיוו און נארמאטיוע פאקטארן אין פראצעס פון וויסן. מען קען דאס נאנץ אפט זען אין די ביישפילן וואס א שרייבער ברענגט צו אילוסטרירן זיין גערענק. איין ביישפיל אינעם בוך פארדינט, מיר זאלן זיך אויף אים באזונדער אפשטעלן.

דער פרויער דערמאנטער מאקס שעילער, רעדנדיק וועגן דעם ווידערגעפיל ביי פארשיידענע גרופעס, פארלירט אויך עטלעכע ווערטער וועגן יידן. ער זאגט: „דאס ווידערגעפיל ביי יידן, וואס ניטשע שטרייכט אונטער צוליב גאנץ גוטע סיבות, ווערט אויפגעהאלטן דורך דעם וואס ביי זיי איז פאראן א פארבינדונג צווישן א שטארקן קולטורעלן שטאלץ פון איין זייט (די אידעע פון אתה בחרתנו), און פון דער אנדערער זייט א סובארדינירטע פאזיציע, אן

[1] Charles Beard, "Written History as an Act of Faith", *American Historical Review*, XXXIX, 1934.

[2] Maurice Mandelbaum, *The Problem of Historical Knowledge*, Liveright, New York, 1938.

אוראַלטע אונטערדריקונג, וואָס האָט מיט דער צייַט געמומען אויסזען אין זייערע אויגן ווי אַ גורל־זאַך; און אין די לעצטע יאָרן, ביז אַ געוויסער מדרגה, דורך אַ פֿאַרבינדונג צווישן טעאָרעטישע גלייַכע רעכט און פֿאַקטישן גע־זעלשאַפֿטלעבן חרם".

דער שרייַבער נוצט אויס די דאָזיקע באמערקונג פֿון שעילערן, כּדי זיך נענוי אָפּצושטעלן אויפֿן נאָנצן ענין יידן. אין דער אַנטוויקלונג פֿון אידעאָלאָגיעס בייַ יידן, האָלט דע גרעי, זייַנען פֿאַראַן דערשיינונגען וואָס לאָזן זיך פֿאַרשטיין אין ליכט פֿון סאָציאָלאָגישע סיבות. דאָ באַנוצט ער זיך מיט באַקאַנטע פּסיכאָאַנאַליטישע מעכאַניזמען. יידן צייכענען זיך אויס דערמיט וואָס זיי ווייזן אַרויס שטאַרקע סימפּאָטיעס צו אַנדערע אונטערגעדריקטע פֿעלקער. דאָס לאָזט זיך דערקלערן דורכן מעכאַניזם פֿון אידענטיפֿיקאַציע, ד"ה יידן אידענטיפֿיצירן די ליידן פֿון אַנדערע אונטערגעדריקטע פֿעלקער מיט זייערע אייגענע, ממילא שפֿרייטן זיך אויס אויף אַנדערע די נעפֿילן וואָס זיי האָבן צו זיך אַליין.

נאָך אַ פּסיכישער מעכאַניזם וואָס ווירקט אין יידישן לעבן איז קאָמ־פּענסאַציע, ד"ה דאָס וואָס אויף יידן ווערט אַרויפֿגעוואָגנגען אַ נידעריקער סטאַטוס אין דער אַרומיקער געזעלשאַפֿט, פֿאַרגיטיקן זיי דערמיט וואָס זיי נוצן אויס, מער ווי זייערע ניט־יידישע שכנים, אַנדערע מענלעכקייטן וואָס זייַנען נעבעלבן אָפֿן פֿאַר זיי. דערמיט דערקלערט זיך דאָס וואָס זיי רייַסן זיך צו האַנדל און צו פֿרייַע פֿראָפֿעסיעס. די דאָזיקע ביידע מעכאַניזמען שאַפֿן אויך אַ נייגונג צו ליבעראַליזם, פֿראָגרעסיוויזם אָדער ראַדיקאַליזם. אמת, די אַלע פּלַלים זייַנען ניט אַלע מאָל און ניט אומעטום גילטיק; אָבער דאָס איז דערפֿאַר ווייַל די לעבנס־תּנאָים זייַנען ניט אַלע מאָל און ניט אומעטום די זעלביקע.

אין אַלגעמיין זייַנען פֿאַראַן פֿינף פֿאַקטאָרן וואָס דערקלערן די פּאָליטישע אָריענטאַציעס בייַ יידן: 1) זייער היסטאָרישע אומווילקייט זיך אונטערצו־וואַרפֿן רדיפֿות; 2) דער גלויבן אין דער נביאישער מיסיע פֿון יידישן פֿאָלק; 3) די אידעאָלאָגיע (וואָס זי שטאַמט פֿון דער ביבלישער טראַדיציע און פֿון היסטאָרישע באַדינגונגען) וואָס רייַסט זיך צו סאָציאָלער גלייַכהייט, שלום, און איז פֿול מיט סימפּאַטיע פֿאַר אַרעמע, שוואַכע און דערשלאָגענע; 4) די אורבאַניזאַציע און די בורזשואַזירונג פֿון די יידישע מאַסן אין משך פֿון זייער געשיכטע, און 5) דער סאָציאָלער, עקאָנאָמישער, יורידישער און פּא־ליטישער סטאַטוס פֿון יידן אין די לענדער וווּ זיי לעבן.

פֿון אויבן אויף זענען אויס די דאָזיקע נענערַאליזאַציעס צו זיין אַ נאַנץ נישקשהדיקע אָפּשפּיגלונג פֿון דער יידישער ווירקלעכקייט. דאָך זייַנען זיי ניט בריט גענוג אויף אַרייַנצונעמען אַלע פֿאַקטן. דער שרייַבער וויים דאָס. ער אַליין ברענגט בייַשפּילן פֿון דער יידישער געשיכטע, וואָס באַווייזן גראָד דעם היפוך פֿון דעם, אויף וואָס מען וואָלט זיך געדאַרפֿט ריכטן לויט זייַנע פֿרייַערדיקע השערות. דאַרף מען שוין אַרייַנפֿירן אַנדערע פֿאַקטאָרן, און

אזוי קען דאָס גיין אָן א סוף. מיר וועלן דעריבער ניט זיין אומנערעכט צום שרייבער, וען מיר וועלן באשליסן, אז כאָטש דאָס בוך איז אין אלגעמיין א גאנץ אינטערעסאַנטער סך־הכל פון וויכטיקע צושטייערם צו דער סאָציאָלאָגיע פון וויסן, האָט אָבער דער יידישער ביישפיל ניט ארויסגעוויזן קיין באזונדער פֿארדינסט פֿאר דער גאנצער טעאָרעטישער דיסקוסיע.

אָבער דער פֿאקט וואָס דער שרייבער פֿארנעמט זיך אזוי דעטאל מיט א יידישער אילוסטראציע באווייזט פֿאָרט, אז עס איז פֿאראן א סך אמת אין דער טעאָריע. פון זיינע סימפּאטישע דערקלערונגען פון יידישן לעבן, פון דער ליטעראטור, מיט וועלכער ער באנוצט זיך צו שטודירן די יידישע לאגע, זעט מען גאנץ קלאָר, אויף וויפֿל די איצטיקע אומגליקלעכע צייט פֿאר מענטשן בכלל און פֿאר יידן בפֿרט האָט געווירקט אויף א שרייבער, כאָטש ער גיט זיך גאָר אפּ מיט אן אלגעמיינעם וויסנשאפֿטלעכן ענין.

לייבוש לעהרער

די שטעלונג פון יידישע סטודענטן צו דער איצטיקער מלחמה

E. T. Katzoff and A. R. Gilliland, "Student Attitudes toward Participation in the War", *Sociometry*, vol. 6, May, 1943, pp. 149—155.

די פֿאָרשערם האָבן געפרוווט אויסצוגעפֿינען די שטעלונג פון קאלעדזש־סטודענטן צום אָנטייל פון אמעריקע אין דער איצטיקער אייראָפּעישער מלחמה. די סוביעקטן האָבן באדאַרפֿט ענטפֿערן, צי זיי זיינען מסכּים צי ניט מיט אזוינע ארויסזאָגונגען: וואָס עס זאָל ניט פּאַסירן אין אייראָפּע, דארף אָבער אמעריקע ניט פֿארגיסן קיין בלוט; אמעריקע דארף גלייך דערקלערן מלחמה קעגן דייטשלאנד. געווען איז דאָס, פֿארשטייט זיך, פֿאר פּוירל־הארבאר.

די פֿאָרשונג האָט ארויסגעבראכט צוויי וויכטיקע פֿאקטן. א גרופּע יידישע סטודענטן אין נאָרטוועסטערן יוניווערסיטי איז אין 1941 געווען מער געשטימט פֿאר מלחמה ווי ניט־יידישע סטודענטן אין דעם זעלביקן אוניווערסיטעט. די שטעלונג פון סטודענטן אין ברוקלין־קאלעדזש, וווּ די מערהייט זיינען יידן, איז געווען ענלעך צו דער שטעלונג צו מלחמה פון ניט־יידישע תּלמידים אין נאָרטוועסטערן־יוניווערסיטי.

אפֿילו אויף מאָרגן נאָכן אטאק אויף פּוירל־הארבאָר, אָבער איידער דייטשלאנד האָט דערקלערט אמעריקע מלחמה, האָבן בלויז 6.10% סטודענטן אין ברוקלין־קאלעדזש געהאט א נאָרמע ("score") פון 9.26 און מער — וואָס עס ווערט אויסגעטייטשט ווי א שטעלונג פֿאר מלחמה — לגבי 13.25% סטודענטן אין נאָרטוועסטערן־יוניווערסיטי. דעריבער זאָגן די מחברים, אז עס זיינען פֿאראן אויך אנדערע פֿאקטאָרן, חוץ צוגעהעריקייט צום יידישן קיבוץ, וואָס באשטימען די שטעלונג פון יידן צו מלחמה.

א גרעסערער פּראָצענט יידישע סטודענטן ווי אַנדערע אין נאָרטוועסטערן יוניווירסיטי איז געווען פֿאַר אַנטיילנעמען אין דער איצטיקער מלחמה. דאָס ווייזט משמעות, אַז היטלעריזם און יאַפּאַנס אינטערנאַציאָנאַלע פּאָליטיק און היטלעריזם באַשלום אומצוברענגען יידן האָבן געביטן די שטעלונג פֿון געווייסע יידן צו מלחמה. פּל־זמן מען האָט גערעכנט, אַז די נאַציס און פֿאַשיסטן האָבן ניט בדעה צו אַטאַקירן זייערע שכנים און אַז מען וועט קענען אויסגלייכן די סיכסוכים צווישן זיי און די אַנדערע פֿעלקער, זיינען יידישע סטודענטן בדרך־כּלל געווען קעגן מלחמה, ווי מע קען זען פֿון פֿאַרשיידענע פֿאָרשונגען וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן אין די 30ער יאָרן.[1] יידישע זין און טעכטער זיינען יעמאָלט געווען אַקטיוו אין דער אַנטימלחמה־באַוועגונג אין די אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן און א סך פֿון זיי האָבן אין יענער צייט געגומען די „אַקספֿאָרדער שבֿועה" קעגן מלחמה.

זייער וויכטיק איז אויך דער פֿאַקט, וואָס ניט אַלע יידישע סטודענטן האָבן אַפֿילו איצט די זעלביקע שטעלונג צו מלחמה. דאָס איז נאָך א ראיה, אַז מען קען ניט ריידן וועגן סתּם יידן, פֿונקט ווי מע קען ניט ריידן וועגן סתּם פּראָטעסטאַנטן, קאַטוליקן אָדער אַמעריקאַנער. די נאַציאָנאַל־קולטורעלע סביבֿה פֿון יחיד איז בלתּי ספֿק א וויכטיקער פֿאַקטאָר, עס זיינען אָבער אויך פֿאַראַן אַנדערע פֿאַקטאָרן חוץ דער סאָציאַלער ירושה. אַזוי למשל ווייסן מיר, אַז סטודענטן וואָס ספּעציאַליזירן זיך אין סאָציאַלע וויסן־

---

[1] H. B. Carlson, "Attitudes of Undergraduate Students", *Journal of Social Psychology*, vol. 5, p. 207;

D. D. Droba, "A Scale of Militarism—Pacifism", *Journal of Educational Psychology*, vol. 22, p. 110;

D. D. Droba, "The Effect of Various Factors on Militarism—Pacifism", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 26, p. 147;

V. Jones, "Attitudes of College Students and the Changes in Such Attitudes during Four Years in College", *Journal of Educational Psychology*, vol. 29, p. 126.

T. Newcomb and G. Svehla, "Intra-Family Relationships in Attitude", *Sociometry*, vol. 1, p. 205;

C. T. Pihlblad, "Student Attitudes toward War", *Sociology and Social Research*, 1936, vol. 20, pp. 248—254;

B. R. Sappenfield, *A Contribution to the Study of Attitudes and Attitude Estimates*, p. 64 (Ph. D. dissertation, New York University), 1941;

B. R. Sappenfield, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students", *Journal of Social Psychology*, vol. 16, pp. 173—197;

א רעפֿעראַט פֿון סאַפּענפֿילדס אַרבעט איז אָפּגעדרוקט אין די יוּוא־בלעטער, נאָוועמבער דעצעמבער, 1943, זז׳ 225—230.

R. Stagner, "Some Factors Related to Attitude toward War", *Journal of Social Psychology*, vol. 16, p. 136.

שאפֿטן זײַנען בדרך־כלל מער פּאציפֿיסטיש געשטימט ווי די וואָס ספּעציע־
לִיזירן זיך אין נאַטור־וויסנשאפֿטן. אויך וויסן מיר, אַז סטודענטן מיט א
העכערן אינטעלִיגענץ־וויפֿלער זײַנען בדרך־כלל מער לִיבעראַל און מער נע־
שטימט קעגן מלחמה ווי די איבעריקע.

צי איז דאָס געווען די סיבה, פֿאַר וואָס די תּלמידים אין ברוקלין־קאָלעדזש
זײַנען ניט געווען אזוי געשטימט פֿאַר מלחמה ווי די יִדן אין נאָרטוועסטערן־
יוניווערסיטי? אין דעם אַרטיקל זײַנען ניט פֿאַראן קיין שום פּרטים וועגן
די סטודענטן גופֿא, און דעריבער קען מען ניט געפֿינען קיין ענטפֿער אויף
דער פֿראָגע וואָס מיר האָבן דאָ אָפּגערשט געשטעלט.

נ. גאָלדבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

די געשיכטע פֿון קאַרפּענטראַסער בית הכנסת אין 18טן י"ה *

די קאַרפּענטראַסער קהילה האָט צוליב איר אַלטן בית הכנסת וואָס טיילן זיינע שטאַמען נאָך פֿון 14טן י"ה דורכגעלעבט אַ פּאָר צענדליגן שטורמישע יאָרן. די דאָזיקע געשעענישן זיינען מער וויניק שוין באַקאַנט פֿון קריסטלעכע קאַנצעלאַרישע דאָקומענטן. שוין אין 1714 און 1730 האָבן די קאַרפּענטראַסער יִידן געוואָלט איבערבויען זייער שול וואָס איז געווען צו קליין פֿאַר דער פֿאַרגרעסערטער קהילה, אָבער ערשט אין 1741 האָט מען זי אָנגעהויבן איבערבויען. אַזוי ווי די שול איז אויסגעקומען העכער פֿון די שטאָטישע קלויסטערס האָט דער ביסקופ באַפֿוילן צו צעוואַרפֿן די צוגעבויטע טיילן, צו פֿאַרמויערן די פֿענצטער אין דער מיזרח־וואַנט וואָס זיינען אַרויסגעאָנגען אין דער זײַט פֿון אַ קלויסטער. ערשט אין די 70ער יאָרן האָט מען געלאָזט איבערבויען די שול.[1] אין די פּינקסים געפֿינען מיר געגויע באַשרײַבונגען פֿון די געשעענישן מיט אַ סך אומ־באַקאַנטע פּרטים.

אין חודש כּסליו תק"ב (סוף 1741) האָט מען אָנגעהויבן איבערבויען דעם בית הכנסת. אין פּינקס „ספר היחס" ווערט אַזוי באַשריבן די צערעמאָניע פֿון לייגן דעם יסוד:

יסוד בית הכנסת חדש.

במזל טוב ובשעה ברכה ובעת רצון גאולה וישועה ונחמה לכל הקהל הקדוש הזה אכי"ר [אמן כן יהי רצון].

בחמישי בשבת שמונה לחודש כסליו משנת התק"ב לבריאת העולם לסדר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים:[2] הושמה אבן ראשונה ביסוד בית הכנסת פה קארפּינטראַן אשר מרחיבין אותו בקרן דרומית אצל כותל מקוה מצד אחד ובגבול ובתחום בית קרובי יהודה דוד וידאל בן דודי איש אחות אמי עזריאל וידאל: על ידי שלמה בן שאול כרמי והאלוף רבי יוסף דמילאב בן משה נ"ע: ויצחק חיים נאקיט בן יעקב נ"ע: ור' יוסף דמיאיראַרגוש[3] שליח ציבור הדין בן בנימין נ"ע: ודודי יוסף חיים שמואל אח אמי בן זקני אליהו שמואל נ"ע חזקה ושקעה בבנין היטיב כה זכו הנזכרים וזכינו אנחנו לראותה על מתכונתה כן נזכה לראות הבית הכנסת בשלמותו בקרוב כה עשו בעצם היום הזה סביב שלושה שעות

---

* זע מײַן אַרטיקל, „קאַרפּענטראַסער פּינקסים פֿון 18טן י"ה", יוואָ־בלעטער, XXI, 3, זז' 351—355.

[1] Loeb, Isidore, "Les Juifs de Carpentras sous le gouvernement pontifical", *RES*, v. 12, pp. 227—235; Mossé, A., *Les Juifs d'Avignon...*, pp. 107—109; Perugini, "L'inquisition Romaine et les Juifs", *RES*, v. 3, p. 35.

עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז נאָך אין 1891 האָט אַ קאַרפּענטראַסער היסטאָריקער געשריבן, אַז די צוקונפֿט וועט באַשטימען צי אויפֿן אָרט פֿון דער סינאַגאָגע דאַרף שטיין אַ דענקמאָל פֿאַרן ביסקופ אינגעמבערג, דער וואָס האָט אין 18טן י"ה געלאָזט צעוואַרפֿן די שול:

Liabastres, J., *Histoire de Carpentras*, Carp. 1891, p. 227.

[2] בראשית, כח' 22.

[3] אין חזקת החזנים („עמק עכור לפתח תקוה") געפֿינען מיר: יוסף דמיאיראַרגש מכונה פּנטואַן בן בנימין.

קודם הצהרים בקרן דרום הנקרא ימין לרמז ימין ה׳ רוממה ימין ה׳ עושה חיל[4] הרחמן ישיב ימינו לפנים אכי״ר: ובששי בשבת חמשה עשר לחדש טבת נתיסד כותל מזרחי אשר בכותל הזאת יניחו ארון הקדש והספרים מקצה אחד: ותשעה ועשרים בו נשלמו היסודות מארבע הפיאות עד גבול בית יהודה דוד וידאל הנזכר בתחלת היסוד באבן הראשונה לסדר למען תדע כי להי הארץ:[5] משנת התק״ב הנזכר.

אין פינקס „עמק עכור לפתח תקוה" וועלן דערציילט די ווייטערדיקע געשעענישן: דאָס בויען דעם בית הכנסת האָט אָפגעקאָסט 40,000 פֿראַנק. געבויט איז דער בית הכנסת געווען העכער פֿון די קלויסטערס אין שטאָט, וואָס דאָס איז די קריסטן נישט געפֿעלן געווארן און זיי האָבן דעם בית הכנסת צעווארפֿן (מיינט זיכער בלויז די צוגעבויטע טיילן) אין תק״ג (1743). — עס איז אינטערעסאַנט אַז די קריסטן האָבן אויסגעקליבן דעם טאָג פֿון תשעה באָב אויף צו צעווארפֿן די שול, מסתמא האָבן זיי עס געטאָן בכיוון און דער כּותב שרייבט טאַקע, אַז די יידן האָבן טאָפּלט געקלאָגט דעם טאָג. מען האָט אויך פֿאַרמאַכט די גאַלעריע, ד״ה דעם אַלטן טייל פֿון דער שול. אין תק״ו (1745—1746) האָט דער הגמון דערלויבט בויען די שול אַזוי וויי ער האָט געוואָלט, אָן שום פֿענצטער אין דער מיזרח־וואַנט, אָן שום באַצירונג און ער האָט אויך פֿאַרמאַכט די ישיבֿה וואָס האָט זיך געפֿונען אין אַ חדר אויף דער מערבֿ־זייט אין דער שול. די ישיבֿה איז געווען פֿאַרמאַכט 14 יאָר צייט. ערשט אין תקכ״ו (1765־66) האָט דער נייער ביסקופ ווינציאַלי דערלויבט צו פֿאַרגרעסערן די שול, מיט פֿענצטער און באַצירונגען. צום סוף דערציילט דער כּותב, אַז מ׳האָט פֿאַרקויפֿט די שטעט אין שול, אָבער דאָס גאַנצע געלט האָט מען געמוזט אַוועקגעבן צוליב אַ גזרת־שמד. אויך דערציילט דער כּותב, אַז די בעלי־בתים האָבן בײַ אים צוגענומען זײַן שטאָט אין שול און ער פֿאַרשרײַבט עס בכדי די ראָשי־הקהל זאָלן זיך נישט האַלטן גרויס.

מיר דרוקן דאָ די באַשרײַבונג:

מגלת בנין הכנסת חדש וסתרתו על ידי ההגמון גימבירטי מלאייה יר״ה.
כתובה על דף אחרון של ספר היחס השנה כלקמן:

בשנת חמשת אלפים וחמש מאות ושנים לבריאת העולם נטו כותלי בית הכנסת קדמון וישן ליפול. והסכימו הקהל פה קארפינטראץ לסותרו ויפילוהו כלו והטריבונו[6] אשר היה בבית הכנסת ישן על היסוד בפעם אחת: ואחרי כן התיעצו לבנות בית הכנסת יותר רחב מאשר היה הישן וגם לעשות טריבונה מכל צדדיו[7] ובאו עד תכליתו וגם עשו אותו גבוה מכל בתי העיר ובנו גגו גבוה מכל גגות בית תפלתם ומכל גגות בומות בית תפלת הגויים בלי נטילת רשות והומנא [=והורמנא] מאת ההגמון ולא משום בעלי החצרות וממשלה ובזבזו על אותו הבנין יותר מארבעים אלפים חפשים:[8] ויחרישו עלינו הגוים הרעה עד אשר באנו עד תכליתו למען הפסד ממונינו:

ויי היה[9] ברביעי בשבת שלושה עשר לחדש סיון משנת התק״ג לב״ה [=לבריאת העולם] בא ההגמון שמו גימבירטי מלאייה יר״ה ועמו ברורי העיר וסופרי החצרות ומקצת גלחים ויבטלו הבונים ממלאכה ויכתבו עלינו שטנה לעיר רומי הבירה

---

[4] תהלים, קיח, 16.

[5] שמות, ט, 29.

[6] Tribuna, מיינט דעם גאַרן מיטן בעלעמער, עקסיסטירט נאָך איצט אויף מערבֿ־זייט. דער טייל שול זאָל שטאַמען פֿון 16טן י״ה. פ״גל: לעב, ז׳ 228.

[7] איצט איז טאַקע פֿאַראַנען אַ גאַלעריע פֿון אַלע 4 זײַטן שול. פֿון דעם פֿינקס איז אָבער צו זען, אַז ביז דעמאָלט איז געווען בלויז דער גאַרן אויף מערבֿ־זייט.

[8] חפֿשים — וועערטערלעכע איבערזעצונג פֿון francs. פ״גל מיט די הוצאות ביים איבערבויען די קאַוואַיאַנער שול (1772—1774), העכער 8,000 פֿונט. זע:
Chobaut, H., "Notes archéologiques sur Cavaillon" (*Mémoires de l'Académie de Vaucluse*, v. 33, 1933, p. 50).

[9] ויי היה, זע מדרשים צו ויהי, למשל, רות רבה, פתיחתא, ג׳ 7.

לחצר שס אופישי כי לא יהיה מן הדין שיהיה בית תפלתנו יותר גבוה ונאה ורחב מבתי תפלתם : וייעלילו עלינו עלילות דברים על זה כונתנו לומר כי ידינו רמה עליהם ועל אלהיהם :[10]

ובעונותינו הרבים בא פסק דין מעיר רומי להחריבו לאלתר והגיע הפסק דין ליד ההגמון ובערב תשעה באב פרסמו וגזרו עלינו להחריבו ולסותרו בו ביום יום תשעה באב שנת התק״ג הנזכר וביום תשעה באב בבוקר נתקבצו כל הגויים כל העם מקצה ויתחילו לסותרו : ובמוצאי תשעה באב הנזכר הבעירו הגוים אש של שמחה בשוקים וברחובות והיו הערלים שמחים וצועקים ראו איך בית הכנסת של יהודים נופל ואנחנו דואגים כפלים על אשר אירע לנו זאת ביום חרבן שתי בתי מקדשנו : גם סתרו ביד חזקה הטריבונוה :[11]

ואחר הדברים האלה בנה אותו ההגמון הנזכר בשנת התק״ו כרצונו בהסכמות חצר שס אופישי[12] כאשר אתה רואה בלי שום חלונות בכותל מזרחי[13] וגם סגר חדר העליונה המכונה ישיבה מצד מערב בית הכנסת ועמדה סגורה בעונותינו ארבע עשר שנים[14] וגזר עלינו שלא לעשות שום ציור וכיור ויופי ולא שום טריבונוה ולא להרחיבו יותר :

וכתבתי כל זאת בזה הספר למען תהיה לנו ולבנינו הבאים אחרינו לזכרון שאם נצטרך לבנות שוב בית הכנסת או להרחיב בית הכנסת זה נטול רשות מאת בעלי הממשלה שאלמלא נטלנו רשות מאת ההגמון יר״ה קודם סתירת בית הכנסת ישן לא אירע לנו כל זאת ולא הפסדנו ממונינו והיינו בונין אותו כרצוננו ביופיו ובחלונותיו כאשר היה הישן ציור וכיור ואורו היתה גדולה וזורחת:

כל זה העתקתי מספר היחס.

עמדנו וישבנו בבית הכנסת הנזכר בדוחק ובחשך מעת שבנה אותו ההגמון שנת התק״ו עד שנת התקכ״ו שהעיר עלינו השם ממרום רוח ההגמון... וינוליאי[15] ירה [=ירום הודו] ונתן לנו רשות לבנות ולהרחיב בית הכנסת כאשר אתה רואה בחלונות רבות וגדולות ולעשות ציור וכיור כרצוננו ונבנה על דעת ועצה מושור טיאישי דישנואור והתחילו בתחלת חדש כסליו שנת התקכ״ו לב״ה :[10]

---

[10] Cf. Perugini, *o. c.*

[11] ד״ה די אַלטע טייל שול. אַזוי אַרום זײַנען יידן געבליבן אַ ציִט לגמרי אָן אַ שול. אין „ספר היחס״ (תק״ח, 1747) געפֿינען מיר בפֿירוש, אַז די ווײַבערשול איז געווען פֿאַרמאַכט במשך פֿון 5 יאָר : „ואמרו שבעה ברכות בבית הכנסת כאשר אתה רואה בחלונות רבות וגדולות ולעשות ציור וכיור כרצוננו ונבנה על דעת ועצה מושור טיאישי דישנואור והתחילו בתחלת חדש כסליו שנת התקכ״ו לב״ה :[10]

[12] פֿויפּס.

[13] די מיזרח־וואַנט איז געווען אַנטקעגן דעם קלויסטער פֿון די Pénitents Blancs וואָס האָבן נישט דערלאַזט צו בויען פֿענצטערס אין דער שול. וועגן דעם ענין געפֿינען זיך נאָך נישט־קאַטאַלאָגירטע דאָקומענטן אין דער קאַרפּענטראַסער ביבליאָטעק.

[14] אין פּינקס „ספר היחס״ ווערט דערציילט ווי דער חדר איז צוריק געעפֿנט געוואָרן אין תקכ״א (1761) :

חנוכת חדר הנקראת ישיבה מצד מערב בית הכנסת.

בשני בשבת תשעה עשר לחדש תשרי משנת התקכ״א לב״ה ביום שלישי לחול המועד של חג הכסות [הסכות] נפתחה חדר העליונה המכונה ישיבה מצד מערב בית הכנסת מכוון להיכל על פי עצת והסכמה הגדול מעלת החבר העוסק ומשתדל בצרכי ציבורא הדין לשם שמים ה״ה המשכיל והחכם הכולל ר׳ יהודה דוד כרמי בן חנאל : כי בעונות עמדה סגורה ארבע עשר שנים וחדש אחד בגזרת חצר שס אופישי ועתה העיר ה׳ רוח הנזכר ונתחנכה החדר הנזכרת ביום הושענא רבא ארבע בשבת עשרים ואחד לחדש הנזכר משנת הנזכר : ועשו מקצת בעלי בתים ההקפות בתוך החדר עם ספר תורה שעלו שם והניחו באמצע החדר דוד דידיניה בן גד זכה לתפוש הספר תורה כל עוד שהיו מקיפין :

[15] Vignoli.

[10] פֿרײַער נאָך (תקכ״א, 1761) האָט מען געבויט אַ טערַאַסע אויפֿן דאַך פֿון דרום־זײַט מחדש לבֿנה צו זײַן. אין „ספר היחס״ איז וועגן דעם פֿאַרשריבן :

בתוך משך השנה הנזכר התקכ״ו לב״ה עשו חנוכת ארון הקדש והחזירו הספרי תורה תוך ארון הקדש כאשר אתה רואה ועשו נדבות ביום שבת קדש בפרשת שופטים כל אשר נדבה רוחו לתפוש ספר תורה להביאו אל מקום וסבבו כל הספרים כל סיבוב בית הכנסת וגם חנכו התיבה והשלחן שקורין עליה בספר התורה בשבתות ובימים טובים ובימי הכניסה בשירות ותשבחות:[17]

סוף דבר מכרו מקומות בית הכנסת לכל המתנדב כנגד הדין והישר וגבו הפרנסים סך שמנה עשר אלף חפשים ולא הספיקו לגבות עד שבאה שמד וגזרה רעה ונתנו הסך לחוקרים ולחצרנים ולכתבים:[18] לקיים עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו[19] ולי הכותב פקדו עצמם נגדי ובזו אותי וכמעט היו מכים אותי ואשתי ובני ונטלו מקומי שהיתה לי בהיכל קדש הישן קנויה לי בכספי וזהבי:[20] כתבתי זאת ללמד לכל מי שיזכה למנות פרנס שלא יתגאה על הציבור לעשות דברים כנגד דין ודת משה וישראל:

ז. שיקאָווסקי

אַ באַשרייבונג פֿון אַ ירידישער חתונה אין וואָלין אין 1816

אין יאָר 1816 האָט אַ פּריסישער אָפּיציר פֿערדינאַנד פֿאָן באַטשקאָ געמאַכט אַ רייזע צום אַזאָווישן ים. די דאָזיקע נסיעה האָט ער געמאַכט דורך פּויזן, פּוילן און אַ טייל פֿון דער רוסישער אימפּעריע. אויף דער בקשה פֿון זײַן פֿאָטער האָט ער געפֿירט אַ טאָגבוך, וואָס איז טאָקע פֿון דעם פֿאָטער אַרויסגעגעבן געוואָרן. דאָס בוך האָט בשעתו שטאַרק אויסגענומען און האָט אין משך פֿון דרײַ יאָר געהאַט צוויי אויפֿלאָגעס.

באַטשקאָ רייזט־באַשרײַבונג איז וויכטיק פֿאַר דער קולטור־געשיכטע פֿון ייִדן. זי איז ליידער געבליבן אין גאַנצן אומבאַקאַנט די ירידישע היסטאָריקערס, הגם די פּוילישע היסטאָריקערס האָבן זייער אָפֿט זיך באַנוצט מיט זײַנע אָביעקטיוון און אינטערעסאַנטע אָבסערוואַציעס וועגן דעם דעמאָלטיקן לעבן.

דער ירידישער עלעמענט פֿון באַטשקאָס רייזע־באַשרײַבונג וועט בײַ אַ גינציקער געלעגנהייט ווערן אַן אָביעקט פֿון אַ ספּעציעלער אַרבעט. דאָ ברענגן מיר אַן אינטערעסאַנטן פּאָקס וועגן אַ ירידישער חתונה אין אַ וואַלינער שטעטל.

דער דאָזיקער אויסשניט ווערט איבערגעזעצט לויט דער צווייטער אויסגאָבע וואָס איז אַרויס אין 1824 א״נ:

Reise von Posen durch das Königreich Polen und einen Theil von Russland

---

בנין הטרשואה

ובחדש אלול הנזכר משנת זו התקכ״א [1761] נבנה טראשואה על גג בתי מדרשות בצד דרום בית הכנסת לברך בתוכה ברכת הלבנה וזכינו לחנכה בליל שני בשבת שמונה לחדש אלול על פי עצת הפרנס החכם המרומם יושב על כסא ההוראה ברור מיד הראשונה ה״ה המשכיל מורי רבי אברהם דרוקומארטינו נר״ו יאיר לעד אכי״ר.

שפּעטער האָט מען, ווײַזט אויס, איבערגעבויט די טעראַסע אויף מיזרח־זײַט, וווּ זי געפֿינט זיך איצט. מיט יאָרן צוריק האָט מען דאָרט אויפֿגעשטעלט אַ סוכה.

[17] פֿרײַער האָט מען געלייענט די תּורה אויף אַ קעסטל אין מיטן שול וויל דער הגמון האָט נישט דערלויבט צו בויען קיין היכל. אין „ספר היחס״ איז ווען דעם פֿאַרשריבן:

בנין היכל בית הכנסת חדש וחנוכותו בחמישי בשבת שמונה לחודש שבט משנת התק״י לב״ה [1750].

...כי מיום שסתרו הב״ה ישן לא קראו הספר כי אם על תיבה באמצע ב״ה למטה כי ההגמון לא נתן לנו רשות לבנות היכל: ועתה העיר ה׳ את רוחו וגזר לבנות ההיכל כאשר אתה רואה היום הזה.

[18] מיינט זיכער די גזרת שמד אין אַוויניאָן אין 1767 וואָס איז באַשריבן אין פּינקס און וואָס מיר וועלן דרוקן אין אַ ווײַטערדיקן נומער.

[19] אין „ספר היחס״ איז פֿאַרשריבן, אַז הפּותבֿ אליהו כרמי האָט אין חודש שבט תקי״ד געקויפֿט פֿאַר 30 פֿר׳ אַ שטאָט בײַ דער צפֿון־וואַנט.

[20] ירמיהו, יז, 11.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

צוויי און צוואַנציקסטער באַנד

(סעפּטעמבער—דעצעמבער)

ניו־יאָרק, 1943

אינהאלט

1. אלגעמיינס:

אין יוואָ ..... 119—121, 250—251

אליהו טשעריקאָווער (1881 — 1943)

יודל מאַרק — דער מענטש און דער חבֿר ..... 1—8

אַ. מענעס — דער היסטאָריקער פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג ..... 8—14

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 122—125, 252—254

בריוו פֿון ש. דובנאָוון צו י. אַפּאַטאָשון ..... 242—250

ש. ניגערן צו זײַן זעכציקסטן געבורין־טאָג ..... 129—130

פֿון רעדאַקציע ..... 121—122, 251

2. געשיכטע:

י. ש. — פּיאָנירן — אימיגראַנטן אין קאַנאַדע:
David Rome, *The First Two Years: A Record of the Jewish Pioneers on Canada's Pacific Coast 1858—1860* ..... 240—241

ד"ר יעקבֿ שאַצקי — אין דראַנג צו טאָטאַלער אַסימילאַציע. דער פֿאַל אַלעקסאַנדער קרויזהאַר ..... 43—83

ד"ר יעקבֿ שאַצקי — מקורים צו דער געשיכטע פֿון יידישן חינוך:
שמחה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל (מתולדות ימי הבינים עד תקופת ההשכלה) ..... 215—225

3. דעמאָגראַפֿיע, עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, סאָציאָלאָגיע:

הירש אַבראַמאָוויטש — דאָרפֿישע יידישע פּרנסות אין ליטע ..... 178—200

נ. גאָלדבערג — צי איז די געבורט־ראַטע בײַ אַמעריקאַנער יידן קלענער ווי די טויטראַטע?:
P. K. Whelpton and Clyde V. Kiser, "Social and Psychological Factors Affecting Fertility", *The Milbank Memorial Fund Quarterly* ..... 107—108

נ. גאָלדבערג — יידישע פֿאַרבראַכערישקייט אין אַמעריקע ..... 117—119

B. Gold: Fred Brown, "A Note on the Stability and Maturity of Jewish and non-Jewish Boys", *The Journal of Social Psychology* 108—109

N. Goldberg: Bert Reese Sappenfield, *A Contribution to the Study of Attitudes and Attitude Estimates;* 2. Bert Reese Sappenfield, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students", *The Journal of Social Psychology;* 3. Abraham P. Sperling, "A Comparison between Jews and non-Jews with Respect to Several Traits of Personality", *Journal of Applied Psychology* ..... 225—232

N. Goldberg: 1. Andrey M. Shuey, "Differences in Performance of Jewish and non-Jewish Students on the American Council Psychological Examination" *The Journal of Social Psychology;* 2. Andrey M. Shuey, "The Intelligence of Jewish College Freshmen as Related to Parental Occupation", *Journal of Applied Psychology* 232—235

Max Weinberg: Jacques Bielinky, "Les Savants juifs et la Faculté de Montpelier", *Revue "Ose"* ..... 109—110

Max Weinberg: 1. G. M. Davidson, "An Interpretation of Anti-Semitism", *The Psychological Quarterly;* 2. Benjamin Lee Gordon, "Medicine Among the Ancient Hebrews", *Annals of Med. History;* 3. T. T. Golub, "Post Graduate Medical Education", *Medical Leaves;* 4. Max Neuberger, "Jewish Physicians in the History of Medicine", *Medical Leaves;* 5. Max H. Weinberg, "Jewish Diplomates in Pennsylvania", *Medical Leaves* ..... 110—112

3. HISTORY:

J. S.: David Rome, *The First Two Years: A Record of the Jewish Pioneers on Canada's Pacific Coast 1858—1860* ..... 240—241

Jacob Shatzky: The Drive to Total Assimilation: The Case of Alexander Kraushar ..... 43—83

English Abstract 127

Jacob Shatzky: S. Asaf, *Mekorot le-toldot ha-hinuk be-yisrael* ..... 215—225

4. LITERARY HISTORY:

Ch. Liberman: Two Reprints of Blitz from the Vienna Press of Schmidt ..... 113—117

Ch. Liberman: On the Attitude of Khassidism to Yiddish ..... 201—209

English Abstract 255

Sol Liptzin: Attitudes towards Heine's Jewishness in England and America ..... 163—177

English Abstract 255

Jacob Shatzky: Antonio Portnoy, *Los Judíos en la Literatura Española Medieval* ..... 235—240

5. PHILOSOPHY, RELIGION:

Leibush Lehrer: Zhitlowsky's Theory of the Association of Ideas .. 131—146

English Abstract 255

Jehudah Rosenthal: Michael Higger, *Ozar Habraitot* ..... 104—107

6. PSYCHOLOGY AND EDUCATION:

David Bridger: A Study of Vocabulary in Yiddish Primers ..... 84—103

English Abstract 127

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

At the Yivo ..... 119—121, 250—251

Books Received ..... 122—125, 252—254

Congratulations to Samuel Niger ..... 129—130

English Abstract 256

Editorial Notes ..... 121—122, 251

Elias Tcherikower (1881—1943)

Yudel Mark: The Man and the Friend ..... 1—8

A. Menes: The Historian of the Jewish Labor Movement ... 8—14

English Abstract 128

Letters from Simon Dubnow to J. Opatoshu ..... 242—250

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

Hirsh Abramovitch: Rural Jewish Occupations in Lithuania..... 178—200

English Abstract 255

I. Dijour: Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe* ..... 210—214

N. Goldberg: P. K. Whelpton and Clyde V. Kiser, "Social and Psychological Factors Affecting Fertility", *The Milbank Memorial Fund Quarterly* ..... 107—108

N. Goldberg: Jewish Criminality in America ..... 117—119

Josef Guttman: Determination of Ethnic Nationality in Europe between the Two World Wars ..... 15—42

English Abstract 128

Jacob Lestchinsky: The Mother-Tongue of the Jews in Independent Poland ..... 147—162

English Abstract 256

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXII — 1943

SEPTEMBER-DECEMBER

NEW YORK, 1943

ד"ר יוסף גוטמאן — דאס באשטימען די נאציאנאלע צוגעהעריקייט ..... 15—42

א. דיזשור — סטאטיסטיק פון אומקום:

Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe* 210—214

ד"ר מאקס ווינעבערג — מעדיצין בײַ יידן אַ מאל און יידישע מעדיקערס הײַנט:

Jacques Bielinky, "Les Savants juifs et la Faculté de Montpelier", *Revue "Ose"* ..... 109—110

ד"ר מאקס ווינעבערג — די וואַרצלען פון אַנטיסעמיטיזם:

1. G. M. Davidson, "An Interpretation of Anti-Semitism", *The Psychoanalytic Quarterly;* 2. Benjamin Lee Gordon, "Medicine Among the Ancient Hebrews", *Annals of Medical History;* 3. T. T. Golub, "Post Graduate Medical Education", *Medical Leaves;* 4. Max Neuberger, "Jewish Physicians in the History of Medicine", *Medical Leaves;* 5. Max H. Weinberg, "Jewish Diplomats in Pennsylvania, *Medical Leaves* ..... 110—112

יעקב לעשטשינסקי — די שפראַכן בײַ יידן אין אומאַפהענגיקן פוילן .... 147—162

4. ליטעראַטור־פֿאַרשונג:

ח. ליבערמאַן — די צוויי איבערדרוקן פון בליצן אין שמידס ווינער דרוקערײַ 113—117

ח. ליבערמאַן — צו דער פֿראַגע ווער באַצוונג פון חסידות צו יידיש.. 201—209

סאל ליפצין — דער אָפרוף אויף הייַנעס יידישקייט אין ענגלאַנד און אַמעריקע 163—177

ד"ר יעקב שאַצקי — יידן אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור אין מיטל־עלטער:

Antonio Portnoy, *Los Judíos en la Literatura Española Medieval* 235—240

5. פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

דוד ברידזשער — אַן אויספֿאַרשונג ווענן וואַקאַבולאַר פון די יידישע אַנפֿאַנגערס ..... 84—103

ב. גאַלד — צי זײַנען יידישע ינגלעך נעוראָטישער ווי ניט־יידישע?:

Fred Brown, "A Note on the Stability and Maturity of Jewish and non-Jewish Boys", *The Journal of Social Psychology* ..... 108—109

ג. גאַלדבערג — אַספּעקטן פון דער פערזענלעכקייט פון יידישע סטודענטן:

1. Bert Reese Sappenfield, *A Contribution to the Study of Attitudes and Attitude Estimates;* 2. Bert Reese Sappenfield, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students", *The Journal of Social Psychology;* 3. Abraham P. Sperling, "A Comparison between Jews and non-Jews with Respect to Several Traits of Personality", *Journal of Applied Psychology* ..... 225—232

ג. גאָלדבערג — די אינטעליגענץ פֿון יידישע סטודענטן:
1. Andrey M. Shuey, "Differences in Performance of Jewish and non-Jewish Students in the American Council Psychological Examination", *The Journal of Social Psychology;* 2. Andrey M. Shuey, "The Intelligence of Jewish College Freshmen as Related to Parental Occupation", *Journal of Applied Psychology* ..... 235—232

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאָרשונג:

לייבוש לעהרער — זשיטלאָווסקיס טעאָריע וועגן אידעען־פֿאַרבינדונגען .... 146—131

ד"ר יהודה ראָזענטאָל — ד"ר מיכאל היגער, אוצר הברייתות ..... 107—104

ענגלישע קיצורים ..... 126—127, 255—256

bis an das Meer von Assov von Ferdinand von Baczko. Herausgegeben von seinem Vater Ludwig von Baczko. Leipzig, 1824, pp. 18—19.

„אין פּולן גלאַנץ האָב איך געזען די יידן דעם ערשטן פּעברוּאַר [1820] אין שטעטל ניעלעכאָוויצע, וואָס איז כּמעט אין גאַנצן באַווויינט פּון יידן. די דאָזיקע יידן האָבן פּאַראַדירט יום־טובֿדיק איבער די גאַסן, וויייל עס איז גראָד געווען אַ חתונה [אין שטעטל]. די פּרויען האָבן געטראָגן טשיפּיקעס באַזעצט מיט אמתע פּערל (שפּעטער האָב איך עס געזען זייער אָפּט). וויי מען האָט מיך פּאַרזיכערט זיינען עטלעכע פּון די דאָזיקע טשיפּיקעס ווערט געווען אַ פּאָר הונדערט טאָלער. בייַ דער דאָזיקער חתונה־פּראָצעסיע האָט איין יידּ געשפּילט די ראָלע פּון אַ לוסטיק־מאַכער. ער איז געווען פּאַרקליידט פּאַר אַ קאָזאַק. אין איין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ נאַקעטע שוווערד און אין דער צווייטער — אַ קאַנטשיק. אונטער דער באַגלייטונג פּון אַ פּריילעכן געלעכטער פּון די וואָס האָבן ניט באַקומען קיין קלעפּ, האָט ער געשלאָגן די חתונה־געסט, וואָס זיינען אים אונטערגעקומען אונטערן האַנט. אַנדערע האָבן זיך געלאָזט ווויגיין מיט פּריילעכע שאָסן פּון פּיסטאָלעטן, וואָס זיי האָבן געהאַלטן אין זייערע הענט".

י. שאַצקי

צום אָנדענק פּון וו. לאַצקי־בערטאָלדי

וויי מיר ווערן געווויר פּון קרית ספּר (ירושלים), XX, 2 (תמוז תש"ג), האָט דער יוגנט־צענטער פּון הסתדרות אַרויסגעגעבן אין 1941, צום ערשטן יאָרצייט, אַ זאַמלונג צום אָנדענק פּון יעקבֿ־זאבֿ לאַצקי־בערטאָלדי (געבוירן אין קיעוו 1881, געשטאָרבן אין תּל־אָבֿיבֿ 1940). דאָס זאַמלבוך האָלט 104 זייטלעך און נעמט אַרייַן 22 אַרטיקלען און עסייען וואָס לאַצקי האָט געשריבן אין די יאָרן 1902 — 1939, וויי אויך אָפּשאַצונגען וועגן לאַצקין פּון ב. קאַצענעלסאָן, זלמן רובאַשאָוו, יעקבֿ לעשטשינסקי און יוסף קרוק און לאַצקיס אַ ביאָגראָפּיע, געשריבן פּונעם רעדאַקטאָר פּון דער אויסגאָבע אַברהם לעווינסאָן.

צו: ד"ר יעקבֿ שאַצקי [רעצענזיע אויפֿן פּערטן באַנד פּון] ש. אָסף, „מקורות לתולדות החינוך בישראל" IV, יִוואָ־בלעטער, ב' XXII, נומ' 2, זז' 215—225

וויי דעם דאָקומענט 152 ברענגט ש. אָסף די באַקאַנטע „צייטוויליקע תּקנות" וועגן דער אָרגאַניזאַציע פּון אַ שולסיסטעם פּאַר יידישע קינדער. די דאָזיקע תּקנות האָט די רוסישע מאַכט אַרויסגעגעבן אויך אין אַ יידישער איבערזעצונג, וואָס איז אָפּגעדרוקט אין די היסטאָרישע שריפֿטן פּון יִוואָ, II, זז' 598—600. אַזוי ווי דאָרטן קומען אַרייַן אין קלאַמערן אַ צאָל העברעישע טערמינען, מיינט אָסף אַז די יידישע איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פּון אַ העברעישער וואָס איז מער ניט בנימצא. אָבער דאָס איז קיין ראַיה ניט, וואָרעם די יידישע איבערזעצונג האָט געהאַט אין זינען אי דעם המון־עם אי די לומדים, אָדער בייַ געוויסע אויסדרוקן פּון דייַטש אָדער פּון רוסיש איז דער איבערזעצער ניט געווען זיכער אַז מען וועט אים פּאַרשטיין, האָט ער אין קלאַמערן אַרייַנגעשטעלט די העברעישע אויסדרוקן, וואָס כאָטש לומדים וועלן זיי פּאַרשטיין. די איבערזעצערס זיינען געווען די משכּילים טוגענדהאָלד, דער צענזאָר אין ווילנע, און זיין געהילף ראָזען. די זעלביקע שפּראַך און די זעלביקע סיסטעם אַרייַנצושטעלן העברעישע טערמינען אין יידישן טעקסט איז פּאַראַן אין די איבערזעצונגען פּון די אַפּיציעלע דאָקומענטן וועגן באַזעצן יידן אויף ערד, פּון די יאָרן 1847 און 1852. זען:

S. Salit, *Kolonja Izaaka*, Warszawa, 1934, pp. 19—20.

י. ש.

אויטאָביאָגראַפישע פּאַרטייכענונגען פֿון שמואל ראָזענפּעלד ע"ה

אָנהייב די צוואַנציקער יאָרן האָט דער י. ל. פּרץ־פּאַראַיין אין ניו־יאָרק פֿונאַנדערגעשיקט אַן אָנקעטע צו יידישע שרייבערס אין אַמעריקע מיטן גדעה אַרויסצוגעבן ביאָגראַפישן לעקסיקאָן. שמואל ראָזענפּעלד ע"ה האָט געענטפֿערט מיט דעם ברייוו וואָס זײַן פּאַסימילע גיבן מיר דאָ.

דער אָריגינאַל בעפֿינט זיך אין אַרכיוו פֿון יידוֹא; ער איז איבערגעגעבן געוואָרן אַהין פֿון מ. שטאַרקמאַנען.

TELEPHONE: ORCHARD 7000

דער טאָג

THE DAY

THE NATIONAL JEWISH DAILY

183 East Broadway, New York

(קאָפּיע, ליניאַטור פֿון אונ')

לעבנסלויף, ליטעראַרישע אַרבעט:

1) [illegible] אין [illegible] 1904.

2) 1869

3) [illegible] קלויזנבורג, ליטע.

4) 1923 [illegible]

5) 1884 – [illegible] 1889

6) [illegible]: [illegible], "[illegible]", "[illegible]", "[illegible]",

פּראָפּעסאָר מאַריאָ פּאַלקאָ געשטאָרבן

פֿון איטאַליע קומט די ידיעה, אַז אין סעפּטעמבער אָדער אָקטאָבער 1943 איז אין פֿלאָרענץ, אונטער דער דײַטשער אָקופּאַציע, געשטאָרבן אין עלטער פֿון 59 יאָר, דער בא־ווּסטער יוריסט מאַריאָ פּאַלקאָ. ביז די איטאַליענישע רעאַקציע־געזעצן איז ער געווען פּראָפֿעסאָר פֿון עפֿנטלעכן רעכט אין מילאַן, מיטגליד פֿון ראַט פֿון דעם בונד פֿון ייִדישע קהילות אין איטאַליע און וויצע־פּרעזידענט פֿון דער ייִדישער קהילה אין מילאַן. פּאַלקאָ איז געווען דער מחבר פֿונעם איטאַליענישן ייִדישן קהילה־געזעץ פֿון 1930 און מחבר פֿון צוויי אַרבעטן וועגן דער יורידישער שטעלונג פֿון די ייִדישע קהילות אין איטאַליע:

Lo spirito della nuova legge sullae communità israelitiche italiane; La natura guiridica delle communità ishaelitiche italiane.

אין ייִוואָ

אויף דער 18טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק דעם 7טן—9טן יאַנואַר 1944 זײַנען געלייענט געוואָרן די וויכטערדיקע רעפֿעראַטן:

1. אויף די פּלענאַרע זיצונגען: דער ייִוואָ און דאָס ייִדישע לעבן — מאַקס ווײַנרײַך; ייִדן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי — שמואל קאָהס; ייִדישער אוניווערסאַליזם — יצחק־נחמן שטײַנבערג; די הסתדרות, די אַרגאַניזאַציע פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער אַרבעטערשאַפֿט — מאַרק ווישניצער; אויפֿבאַבעס און פּלענער פֿון דער UNRA אין פֿאַרגלײַך מיט דער העלפֿאַרבעט נאָך ינער מלחמה — אליהו דיזשור; שאָול טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַלן — ישׂראל אפֿרת; דער וויידערשטאַנד אין די פּוילישע געטאָס — שלמה מענדעלסאָן.

עס האָבן אויך געהאַלטן רעדעס בײַ דער עפֿענונג־זיצונג: פּאָל קלאַפּער און ה. לייוויק.

2. אין דער פֿילאָסאָפֿישער סעקציע: געניטיוו־פֿאַסעסיוו? — יודאַ א. יאָפֿע; די ענ־שיכטע און דער נאַמען פֿון יאַרצײַט — יהודה ראָזענטאָל; דאָס ייִדיש פֿונעם אַלטן אַשכּנזישן ייִשובֿ אין ארץ־ישׂראל — מרדכי קאָסאָווער; עטאַפּן אין דער ייִדישער ליטעראַטור־קריטיק — נחום־ברוך מינקאָוו.

3. אין דער היסטאָרישער סעקציע: מאיר באַלאַבאַן און יצחק שיפֿער — ד״ר יעקבֿ שאַצקי; דער משיח־געדאַנק אין דער הלכה — צבי כהן; די געשיכטע פֿון די ליטווישע ייִדן ביז דעם גירוש פֿון 1495 — יולּיוס ברוצקוס; די עקאָנאָמישע סטרוקטור פֿון ייִדן אין פּוילן ערבֿ די צעטיילונגען — רפֿאל מאַהלער.

4. אין דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע: ייִדישע וואַנדערונגען פֿאַר די לעצטע הונדערט יאָר — יעקבֿ לעשטשינסקי; די יורידישע פֿראַבלעם פֿון דײַטשלאַנדס אַחריות פֿאַר די מעשׂים פֿון די נאַציס — מאַקס לאַזערסאָן; די אויסזיכטן פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום אין דער נאָכמלחמהדיקער עקאָנאָמיק — נתן רײַך.

5. אין דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע: נעגערס און ייִדן — מלכיאל קאָנווינ; אָן אויספֿאָרשונג וועגן ייִדישן לעבן אין אַמעריקאַנער ייִדישע היימען — ישׂראל שטײַנבוים; פּראָקטיק און מוסר־השׂכל פֿון אַרבעט אין יוגנט־גרופּעס — עזריאל נאָקס.

חוץ דעם האָבן אָפּגעלייענט באַריכטן פֿון דער אַדמיניסטראַציע — נפֿתּלי פֿײַנערמאַן און פֿון דער ביבליאָטעק — מענדל עלקין.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די „ייִוואָ־בלעטער".

ד״ר מאַקס ווינער איז געבוירן געוואָרן אין אָפּעלן, שלעזיע. שטודירט אין ברעסלע און בערלין, ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון ברעסלער אוניווערסיטעט. געווען רב אין דיסלדאָרף, שטעטין, בערלין; 1926—1939 דאָצענט פֿון פֿילאָסאָפֿיע אין דער „האָכשולע פֿיר די וויסנ־שאַפֿט דעס יודענטומס״, בערלין. זינט 1939 אין אַמעריקע. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס און ביכער, צווישן זיי: Jüdische Religion im Zeitalter des Emanzipation, 1933.

ד״ר מאַקס ווײַנרײַך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון יוואָ.

לייבוש לעהרער איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַ־גאָגישער סעקציע פֿון יוואָ.

יעקבֿ לעשטשינסקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַ־טיסטישער סעקציע פֿון יוואָ.

יודל מאַרק איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יוואָ.

שלמה מענדעלסאָן איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון יוואָ.

ד״ר יהודה ראָזענטאָל האָט געענדיקט דעם מלוכה־סעמינאַר פֿאַר יידישע רעליגיע־לערערס אין וואַרשע. שטודירט אין בערלין און לײַפּציק. זינט 1939 אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן. דעם דאָקטאָר־טיטל באַקומען אין דראַפּסי־קאָלעדזש.

ד״ר יעקבֿ שאָצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יוואָ.

ז. שטיקאָווסקי איז געווען אַן אַספּיראַנט פֿון יוואָ. שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „יוואָ־בלעטער״. 1939—1940 געדינט ווי אַ פֿרײַוויליקער אין דער פֿראַנצײזישער אַרמיי און פֿאַרוואָגדעט געוואָרן אויפֿן פֿראָנט. איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

תיקון־טעות

צום אַרטיקל פֿון ח. ליבערמאַן, די צוויי איבערדרוקן פֿון בליצן אין שמידס ווינער דרוקערײַ, יוואָ־בלעטער, XXII, 1:

ז׳ 117, די הערות 11, 12, 13 זײַנען שלעכט נומערירט, די הערה 12 דאַרף זײַן באַצייכנט מיט נומ׳ 11, הערה 13 מיט נומ׳ 12 און הערה 11 מיט נומ׳ 13.

צו דער נאָטיץ: אין ביבליאָטעק:

ז׳ 121 שורה 19 פֿון אונטן, אַנשטאָט עטלעכע הונדערט טויזנט דאַרף זײַן עטלעכע הונדערט.

צום אַרטיקל פֿון ח. ליבערמאַן, צו דער פֿראָגע וועגן דער באַצוגונג פֿון חסידות צו יידיש, יוואָ־בלעטער, XXII, 2:

ז׳ 201 הערה 3, אַנשטאָט דצ״ו ז׳ 17 און 20 דאַרף זײַן דאָרט ז׳ 493.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

חיים ליבערמאַן, אידן און אידישקייט אין די שריפֿטן פֿון ד״ר ח. זשיטלאָווסקי, **ניו־יאָרק, 1944, 117 זז׳.**

אַ ביטעלמאַן, די מלחמה, די אידן און די אידישע אַסעמבלי, 32 זז׳; אידישע פֿאָלקס־אייניקייט, 48 זז׳, **אַרויסגעגעבן פֿון „מאָרגן־פֿרײַהייט־פֿאָרלאָג.**

תפלות, פּאָעמעס און געזאַנג, יום־כּפּור, תש״ב, 34+20 זז׳; ראָש השנה, תש״ד, 34 זז׳, **צוזאַמענגעשטעלט פֿון דער אידיש־עטישער געזעלשאַפֿט יבנה סינסינעטי, אָהיע.**

די צוקונפט, יאָנוואַר, פֿעברואַר, 1944.

מיר, זשורנאַל פֿאַר ליטעראַטור און געזעלשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען, פֿעברואַר, 1944.

יודישע שריפֿטן, פֿערטליאָריקע זאַמלהעפֿטן, פֿאַר יידיש־עטישער קולטור, ווירטשאַפֿט און צייט־פֿראַגן רעדאַקטירט פֿון אַבא גאָרדין, האַרבסט, 1943.

טשענסטאָכאָווער ברידער־הילף, פֿינף און צוואַנציק יאָר, ניו־יאָרק [1944?] 56 זז׳.

לאָדזשער יזכור־בוך, אַרויסגעגעבן פֿון פֿאַראייניקטן רעטונגס־קאָמיטעט פֿאַר דער שטאָט לאָדזש, ניו־יאָרק, 1943, 236+LXIV+152 זז׳.

שמועסן מיט קינדער און יונגד, מאַנאַטסהעפֿט, 2טער יאָרגאַנג, נומ׳ 1—13, טבת תש״ג—כסלו תש״ד, אַרויסגעגעבן פֿון מרכז לעניני חנוך, ברוקלין, נ״י.

ה. מ. קודלאָוויטש, מעת־לעת׳ן, לידער, פֿאַרלאַג צעשינסקי, שיקאַגע, 1938, 71 זז׳.

געדאַנק און לעבן, צייטשריפֿט פֿאַר יידישע שטודיעס, דערשיינט צוויי מאָל אין יאָר, יידישער לערער־סעמינאַר און פֿאָלקס־אוניווערסיטעט, דעצעמבער, 1943 [יידיש און ענגליש].

פֿאַרן היימלאַנד, אין שלאַכט! (זאַמלונג), אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 64 זז׳.

ברידער יודן פֿון דער גאַנצער וועלט! רעדעס פֿון פֿאַרשטייער פֿונעם יודישן פֿאָלק אָפּ מיטינג... אין מאָסקווע דעם 24 אויגוסט 1941, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 42 זז׳.

דאָלאָרעס איבאַרורי, צו די סאָוועטישע פֿרויען, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 16 זז׳.

מ. שאָלאָכאָוו, די קוילנווערפֿער־קאָמאַנדע, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 40 זז׳.

ד. בערגעלסאָן, יודן און די פֿאַטערלאַנד־מילכאָמע, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 23 זז׳.

יעמ. יאַראָסלאָווסקי, די גרויסע פֿאַטערלענדישע מילכאָמע פֿונעם סאָוועטישן פֿאָלק, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 16 זז׳.

ד. זאַסלאָווסקי, דער דיוטשער פֿאַשיזם ברענגט קנעכטשאַפֿט די פֿעלקער, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 32 זז׳.

צ. ה. וואַקסמאַן, יודן נאָכן נצחון, אַ זאַמלונג פֿון דאָקומענטן, די גלות־רעגירונגען און זייער שטעלונג צו יידן, ניו־יאָרק, „דער ווידערשטאַנד״, 1943, 96 זז׳ יידיש, VIII ענגליש.

צ. ה. וואַקסמאַן, יאָן מאָסאָריק, א פֿרײַנד פֿון יידישן פֿאָלק, ניו־יאָרק, „דער ווידערשטאַנד״, יאָרגאַנג IV, נומ׳ 36־37, 1943, 13 זײַטן יידיש, 9 ענגליש.

אַהרן בעקערמאַן, ברוך גלאָזמאַן, א מאַנאָגראַפֿיע, מיט אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון זײַנע ווערק, אַרויסגעגעבן פֿון איוואַנאָוואַדער בר׳ 130 א. נ. פֿ. ניו־יאָרק, 1944, 160 זז׳.

הענריק ערליך און ויקטאָר אַלטער, געדענק־בוך, אַרויסגעגעבן: די בונדישע גרופּע, בועונאָס אײַרעס, 1943, 205 זז׳.

די געשיכטע פֿון ציוניזם אין אורוגוואַי, אַרויסגעגעבן אין שײַכות מיטן אַלבן יובל פֿון אַרגאַניזירטן ציוניזם אין לאַנד, מאָנטעווידעאָ, נאָוו׳ 1943, חשון התש״ד, 92 זז׳ יידיש, 41 זײַטן שפּאַניש.

אַב, ויקטאָר, איך זע לאַנד, לידער און פּאָעמעס (1921—1942), ניו־יאָרק, 1942, 60 זז׳.

ש. צ. זעצער, אליעזר בן יהודה, אהלים, יוני־דצמבר, 1943, חוברת 6.

א. א. גולדין, כירכור הכליון, הוצאת קיום, ניו־יורק, 1943, 32 עמ׳.

ה. סקלר, ספר המחזות, הוצאת עגן על יד ההסתדרות העברית באמריקה, ניו־יורק, התש״ד, 416 עמ׳.

שמואל י. פֿייגין, מסתרי העבר, מחקרים במקרא ובהסטוריא עתיקה, הוצאת „ספרים" מטעם אגודת הסופרים בארץ ישראל וההסתדרות העברית באמריקה, ניו־יורק, תש"ג, XIV + 450 עמ'.

תכנית למודים, א. למוסדות חנוך לנערים, ב. לבתי ספר לנערות, הוצאת המרכז לעניני חנוך, ברוקלין, נ"י, 18 זז' [מימעאָגראַפֿירט].

יהודה רוזנטאל, לשאלת התהוותו של הספר „בחינת הקבלה", 4 עמ', תדפיס מיוחד מן *Journal of Jewish Bibliography*, IV, 1939 v.

כתבי יצחק ביבער, מחקרים בתנ"ך, ציורים היסטוריים ומאמרים בחינוך, בעריכת דניאל פרסקי, ניו־יורק, הוצאת... וועד החינוך... של ברית הפועלים היהודים הלאומיים באמריקה, תש"ד, 186 עמ'.

י. ר. בלום, חיי הדבורים בארץ־ישראל, הוצאת ספרים „מצפה", תל־אביב, תש"ג, 116 עמ'.

שמחה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, (מתחלת ימי הבינים עד תקופת ההשכלה), ערוכים בידי שמחה אסף, כרך רביעי... רשימת ספרי הלמוד עד שנת ת"ר, הוצאת „מוסד הרב קוק", ירושלים, תש"ג, 14+348 עמ'.

חיים בלאַך, ודע מה שתשיב, תשובותי להוטיקן שנתתי בשנת תרצ"ד עם שאלות תלמודיות־רבנית... נלוה לזה: בקורי אצל אוגוסט רוהלינג, ה„רבי" של האנטישמיות החדשה... עם פתח דבר מאת ד"ר יהושע בלאך, הוצאת רעזניק — סאלים, ניו־יורק, תש"ג, 114 עמ'.

משה ליבוביץ, שירי ילדים, הוצאת „עברים", ניו־יורק, תש"ג [מיט אַ הקדמה פֿון דניאל פרסקי], 199—4 עמ' [אילוסטרירט].

דניאל פרסקי, זמנים טובים, ניו־יורק, הוצאת „פרדס", תש"ד, 272 עמ'.

בן־ציון דינבורג, ספר הציונות מבחר הספרות הציונית ורשומי התנועה ומפֿעליה... ערוך ומסודר לפי הזמנים והענינים... בחמשה כרכים, כרך ראשון: מבשרי הציונות... מימי כשלונה של התנועה השבתאית עד ראשית חבת ציון, הוצאת „מוסד ביאליק", על ידי „דביר", תל־אביב, תרצ"ט, כ"א+205 עמ'.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָר: מ. ווינריך, י. מאַרק.

of the works of Saul Ascher, the author points out that Ascher was the first to propound the theory that Jews existed only as a religious group, a theory which later found adherents among the supporters of Reform Judaism and assimilation.

A SELECTED VOCABULARY FOR THE BEGINNER CLASS

By Yudel Mark (pp. 80—116)

This paper gives a survey of the literature on vocabulary selection in various languages and analyzes the studies by I. Steinbaum (*Yivo Bleter,* XXI, 3) and David Bridger (*Yivo Bleter,* XXII, 1) on word frequency in Yiddish. The author comments on the vocabulary lists and the principles on which each was designed. On the basis of a number of other lists, he presents a list of 671 words for use in the beginner classes of the Yiddish schools.

PROFESSOR ISMAR ELBOGEN (1874—1943)

By Judah Rosenthal (pp. 117—124)

On August 1, 1943, the prominent Jewish historian Ismar Elbogen died in New York. This paper discusses his contributions to Jewish scholarship.

ABSTRACTS

THE PLACE OF THE YIVO IN JEWISH LIFE

By Max Weinreich (pp. 4—16)

This paper was read by the Research Director of the Yiddish Scientific Institute at the opening session of the eighteenth annual conference of the Yivo, January 7, 1944. It discusses the functions of the Yivo and the need for it even at a time when the fate of the world hangs in the balance. The three geographical aspects of the Yivo are described: European, American and universal. Emphasis is laid on the program of the Research Training Division in training young American Jews for leadership and research in the Jewish social studies.

THE BATTLE OF THE WARSAW GHETTO

By Shlomo Mendelsohn (pp. 17—40)

This survey of all material on hand about the uprising in the Warsaw Ghetto was presented at the eighteenth annual conference of the Yiddish Scientific Institute, January 9, 1944. It is available in pamphlet form in English translation.

JEWISH MIGRATION FOR THE PAST HUNDRED YEARS

By Jacob Lestchinsky (pp. 41—54)

The concise analysis given here of Jewish migrations during the past century is a summary of years of work on the part of the author. Migratory trends are studied and presented in tables and graphs. Particular stress is laid on migration to the Western Hemisphere and to Palestine. This paper may be obtained in English translation from the Editorial Office of the *Yivo Bleter.*

SAUL ASCHER AND HIS THEORY OF JUDAISM AS A RELIGION

By Max Wiener (pp. 55—79)

The author analyzes three main sources in an effort to find the origin of the theory that the Jews constitute a religious group rather than a nation. He first discusses Spinoza's *Tractatus Theologico-Politicus* in which the Jews are defined as a nation. Then follows a survey of Moses Mendelsohn's writings on the subject. Finally, in a detailed study

TABLE OF CONTENTS (Continued)

REVIEWS

JACOB SHATZKY
Mendele un Zayn Tsayt: Materialn tsu der Geshikhte fun der Yidisher Literatur in 19tn Yorhundert .....

N. GOLDBERG
Ben M. Edidin, *Jewish Community Life in America* .....

LEIBUSH LEHRER
Gerard De Gré, *Society and Ideology: An Inquiry into the Sociology of Knowledge* .....

N. GOLDBERG
E. T. Katzoff and A. R. Gilliland, "Student Attitudes toward Participation in the War", *Sociometry* .....

MISCELIANEA

Z. SZAJKOWSKI
The History of the Carpentras Synagogue in the 18th Century .....

JACOB SHATZKY .....
A Description of a Jewish Wedding in Volhynia in 1816 .....

In Commemoration of W. Latzky-Bertoldi .....

Addendum: Jacob Shatzky: S. Asaf, *Mekorot le-toldot ha-hinuk be-yisrael*

Facsimile of Autobiographical Notes by Samuel Rosenfeld .....

Obituary: Professor Mario Falco .....

In the Yivo .....

Editorial Notes .....

Corrigendum .....

Books Received .....

The table of contents of volume XXII of the YIVO BLETER is prin in this issue between pages 152 and 153. In binding, the table of conte should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of volume and the English at the end.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

l. XXIII JANUARY-FEBRUARY, 1944 No. 1

TABLE OF CONTENTS

es on the Articles in this Issue 1

athan Feinerman 3

X WEINREICH
The Place of the Yivo in Jewish Life 4

MENDELSOHN
The Battle of the Warsaw Ghetto 17

COB LESTCHINSKY
Jewish Migration for the Past Hundred Years 41

X WIENER
Saul Ascher and His Theory of Judaism as a Religion 55

DEL MARK
A Selected Vocabulary for the Beginner Class 80

DAH ROSENTHAL
Professor Ismar Elbogen (1874—1943) 117

(Continued on Inside Cover)

ABSTRACTS IN ENGLISH 160

YIVO BLETER—Jan.-Feb., 1944—Vol. XXIII, No. 1

Published bi-monthly except July and August by the
SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן

ייִסנטאַפּטלעכן אינסטיטוט

ייִנהאַלט פון נומער

אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 161

. ניגער
ש. דובנאָוו ווי אַ לִיטעראַטור־קריטיקער 163

גאָלדבערג .
דער מצבֿ פֿון ייִדישן שנײַדער אין אַמעריקע 1880—1900 178

עקבֿ שאַצקי
אַ געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה 206

ריאל ווײַנרײַך
די וועלטישע שפּראַך אין קאַמף פֿאַר איר קיום 225

ים בלאָך
ד״ר ישׂראל טאָגליכט 249

עפֿעראַטן און רעצענזיעס:

למן מרמר
אליהו שולמאַן, געשיכטע פֿון דער ייִדישער לִיטעראַטור אין אַמעריקע 1870—1900 .. 255

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

אַפּריל, 1944 — באַנד XXIII, נומ׳ 2

י. ראזענטאל
מסתרי העבר, מחקרים במקרא ובהסתוריה עתיקה, מאת שמואל י. פייגין .....

שלמה נאבל
די אלטענגלישע ביבל־איבערזעצונגען 73

מ. ווינבערג
האַרצקראַנקע בני יידן אין בוענאס־אירעס 80

מאטעריאלן און נאטיצן:
יידישע אימיגראַנטן ווערן מער נישט קלאַסיפיצירט ווי יידן 82

מ. ל.
שפראַכנערעכט אין אַמעריקע, וואָס ווערן ניט אויסגענוצט 83

מ. טעפליצקי
זכרונות וועגן בראַדער זינגערס אין ניקאַראַיעוו 84

רודאלף גלאַנץ
א דיטשער פאליציי־עקזאמען אין דער ראסן־פראגע 88

א בריוו פון י. צינבערגן צו י. אפאטאשון 90

ב. ג.
מאטעריאלן וועגן צען יידישע קאלאניעס אין ניו־דזשוירזי אין 1892 92

אין יוואָ 96

פון רעדאקציע 97

אנגעקומען אין רעדאקציע 98

ענגלישע קיצורים 04

דאָס אחריות פאר די וויסנשאפטלעכע שטאנדפונקטן וואָס ווערן ארויסגעזאגט אין די אויסגאבעס פון יוואָ טראגן די מחברים גופא

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

ש. ניגער, ש. דובנאָוו ווי אַ ליטעראַטור־קריטיקער

דער מחבר וויזט אָן אויף די שוועריקייטן וואָס שטייען פֿאָר דעם היסטאָריקער און דעם פּובליציסט. ער קלערט אויף, ווי אַזוי דובנאָוס פּובליציסטישע אַרבעט איז געווען אַ פֿאָרשול פֿאַר זיין שפּעטערדיקער לעבנסלאַנגער אַרבעט פֿון אַ היסטאָריקער און ער שטעלט זיך געניוע אָפּ אויף דובנאָוון דעם ליטעראַטור־קריטיקער. עס ווערט קלאָר ווי אַזוי ש. דובנאָוס אַר־ טיקלען איבער ייִדישער ליטעראַטור האָבן געהאָלפֿן הייבן דעם פּרעסטיזש פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פֿון ייִדיש און ווי אַזוי זיי האָבן געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויף דעם שאַפֿן פֿון מענדעלע מוכר־ספֿרים און ספּעציעל פֿון שלום־עליכמען. דובנאָוו איז געווען אַ קאָנ־ טיקער כּוח וואָס האָט געפֿירט אויפֿן וועג פֿון „זשאַרגאָן" צו ייִדיש (זז׳ 163—177).

נ. גאָלדבערג, דער מצבֿ פֿון ייִדישן שניידער אין אַמעריקע 1880—1900

נאָך דעם ווי עס איז אַרויס דער ערשטער באַנד פֿון דער „געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַר־ בעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" האָט מען אין דער פּרעסע און אויף וויסנשאַפֿט־ לעכע זיצונגען געפֿירט אַ דעבאַטע, צי דער מצבֿ פֿון ייִדישע אַרבעטערס אין די אַכציקער און נײַנ־ ציקער יאָרן פֿון פֿריִערדיקן יאָרהונדערט איז דאָ אין אַמעריקע טאַקע געווען אַ סך ערגער ווי דער דורכשניטלעכער מצבֿ פֿון די אַרבעטערס אין יענער צײַט. נ. גאָלדבערג קומט איצט מיט באַווײַזן פֿון די ערשטע מקורים, מיט אַפּיציעלע סטאַטיסטישע דאַטעס, מיט מאַטעריאַלן פֿון קאָנגרעס־אויספֿאָרשונגען און מיט באַשטעטיקונגען פֿון וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונגען אין יענער צײַט, וואָס זיי אַלע גיבן אונדז צום ערשטן מאָל אַ קלאָר בילד וועגן דעם אמתן מצבֿ פֿון ייִדישע שניידערס אין די לעצטע צוויי צענדלינג יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט.

עס שטעלט זיך אַרויס, אַז ייִדישע שניידערס האָבן שווערער געאַרבעט און פֿאַקטיש אַ סך וויניקער פֿאַרדינט ניט נאָר אין פֿאַרגלײַך מיט איצט, נאָר אויך אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע אַרבעטערס פֿון יענער צײַט. נ. גאָלדבערגס שטודיע איז אינטערעסאַנט פֿאַר יעדער אייניעם וואָס וויל וויסן וועגן דעם מצבֿ פֿון ייִדישע אַרבעטערס דאָ אין אַמעריקע מיט פֿופֿציק־ זעכציק יאָר צוריק (זז׳ 178—205).

ד״ר יעקבֿ שאַצקי, אַ געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה

אין 1943 איז אַרויס אויף ענגליש אַ דרײַבענדיקע געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה פֿון פּראַפּ׳ ש. באַראָן; דאָס איז דער ערשטער פּרווו אויף אַ סינטעטישן אופֿן צו געבן די געשיכטע פֿון דער אינעוויניקסטער ייִדישער אָרגאַניזירטקייט במשך פֿון כּמעט דער גאַנצער ייִדישער געשיכטע. י. שאַצקי פֿאַרנעמט זיך מיט אָפּשאַצן דאָס דאָזיקע ווערק. ער וויזט אָן אויף די פּראָבלעמען, וואָס דער היסטאָריקער פֿון דער ייִדישער קהילה האָט צו טאָן מיט זיי, און ברענגט אַרײַן אַ היפּש צאָל תּיקונים און דערגאַנצונגען צום ווערק וואָס ער אַנאַליזירט (זז׳ 206—224).

אוריאל ווײַנרײַך, **די וועלטישע שפּראַך אין קאַמף פֿאַר איר קיום**

די אַלע וואָס זײַנען פֿאַראינטערעסירט אין גורל פֿון ייִדיש און אין די אויסזיכטן בײַם שטרעבן אויפֿצוהיטן און צו אַנטוויקלען ייִדיש — האָבן אויך אַ נאַטירלעכן אינטערעס פֿאַרן מצבֿ פֿון מינאָריטעטן־שפּראַכן אין פֿאַרשיידענע לענדער. וועט מען בכן מיט אינטערעס אויפֿנעמען די געשיכטע פֿון קאַמף פֿאַר וועלטישע אין גרויס־בריטאַניע און דאָס בילד וועגן דעם מצבֿ פֿון וועלטישע אין דער איצטיקער צײַט, וואָס דאָס אַלץ וועט געגעבן פֿון מחבר אין אַ קורצער און אַ בולטער פֿאָרעם (זז׳ 225—248).

חיים בלאָך, **ד״ר ישׂראל טאַגליכט**

אין לאָנדאָן איז סוף 1943 געשטאָרבן ד״ר טאַגליכט, דער לעצטער הויפּט־רעפּרעזענטאַנט פֿון ווין און אַ חשובֿער ייִדישער געלערנטער. דער מחבר, אַ נאָענטער פֿרײַנד פֿון דעם גיפֿטער, שילדערט פֿאַר אונדז דעם אייִדעלן כאַראַקטער פֿון ד״ר טאַגליכטן, גיט איבער בקיצור זײַן לעבנסוועג און דערציילט וועגן זײַנע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן (זז׳ 249—254).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 255—282).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 283—302).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 303—304).

ש. דובנאָוו ווי אַ ליטעראַטור־קריטיקער *

פֿון ש. ניגער

זײַנע ערשטע שרײַבערישע טריט האָט ש. דובנאָוו געמאַכט אויף די געביטן פֿון זשורנאַליזם, פּובליציסטיק און ליטעראַטור־קריטיק. דאָס איז געווען דעם היסטאָריקערס ליטעראַרישע פֿאָרשונג — און זי האָט אים זיכער ניט געשאַט. זי האָט אים געלערנט ניצן זײַן ספּעציעלע פֿאָרשערישׂ, ניט בלויז זײַן אַלגעמיין ליטעראַרישׂ געצײַג. וואָרעם כאָטש ניט פֿון יעדן זשורנאַליסט אָדער פּובליציסט קאָן אויסווּקסן אַ פֿאָרשער פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, זײַנען היסטאָריקערס זייער אָפֿט זשורנאַליסטן.

עס איז דאָ עפּעס אַ שותּפֿותדיקייט אין די גײַסטיקע אינטערעסן, כאָטש ניט אין די מעטאָדן, פֿון ביידע מיני שרײַבערס. דאָס זײַנען, פֿריִער פֿון אַלץ, סאָציאַל־עטישע אינטערעסן. זייער מקור איז: די דינאַמיק פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, אירע סיבות, אירע רעזולטאַטן און אויך איר זינען. ביידע פּובליציסטישן אויסטײַטשער פֿון סאָציאַלע געשעענישן איז מער אַקצענטירט, וואָס ס׳וואָלט געדאַרפֿט פֿאַרקומען, ביים היסטאָרישן — וואָס ס׳איז פֿאַרגעקומען, אָבער ביידע האָבן אַ מאָס אויף צו מעסטן פֿאַקטן און פֿאַסירונגען, ביידע האָבן אַ וואָג זיי צו וועגן; ביידע זײַנען ניט גלײַכגילטיק צו סאָציאַלע ווערטן. די עצם ענינים, מיט וועלכע זיי גיבן זיך אָפּ, זײַנען אינע און די זעלביקע. דאָס זײַנען ענינים, וואָס אין זיי אַנטפּלעקט זיך אָדער האָט זיך אַנטפּלעקט דער גאַנג פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג און אירע פֿירנדיקע כוחות. מיט געוויסע רעזערוואַציעס וואָלט מען געקאָנט זאָגן, אַז זשורנאַליזם איז די געשיכטע פֿון איצט, בעת געשיכטע בכלל איז זשורנאַליזם אויף צוריק.

דער היסטאָריקער איז מער אויסקלײַבעריש און ווינציקער פֿאַרטיײַש ווי דער זשורנאַליסט בנוגע די פֿאַקטן און געשעענישן וואָס ער זאַמלט, סיסטעמאַטיזירט און באַלײַכט. בכלל אָבער באַשעפֿטיקט זיך סיי דער היסטאָריקער סיי דער וואָס שרײַבט וועגן צײַטפֿראָגעס מיט דעם אָפּקלײַב, מיט דער סיסטעמאַטיזירונג און דער אויסטײַטשונג פֿון געזעלשאַפֿטלעכע געשעענישן און געזעלשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג. בייידע מיען זיי זיך צו זײַן אָביעקטיוו און ביידן געלינגט עס זייער זעלטן (דעם זשורנאַליסט פֿאַרשטייט זיך זעלטענער ווי דעם

---

* לויט אַ רעדע, געהאַלטן אויף דער אַזכרה־פֿאַרזאַמלונג נאָך שמעון דובנאָוון אין ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט דעם 17טן אָקטאָבער, 1943.

היסטאריקער). דאס איז ריכטיק וועגן יעדן אויסטיטשער פון אמאל, נאר בא־
זונדער ריכטיק איז עס וועגן זשורנאליסטן און היסטאריקערס פון ש. דובנאוס
טיפ און טעמפעראמענט. אין ביידע פארמען, סיי אין דער מער פובליציסטי־
שער, סיי אין דער מער וויסנשאפטלעכער פארעם, צייכענען זיך היסטאריקערס
פון דעם מין אויס דערמיט וואס זיי טיילן אויס, שטעלן ארויס און גלאריפיצירן
א געוויסן אמת, א געוויסן פרינציפ אין דעם גאנג פון דער גענעלשאפטלעכער
עוואלוציע; זייער ציל איז, ווען זיי שרייבן געשיכטע, צו לערנען עפעס פונעם
אמאל וועגן איצט, ניט נאר פונעם איצט — וועגן דעם אמאל.

עס איז, פארשטייט זיך, דא א גרענעץ צווישן דער פארשונג פון איצט
אדער פובליציסטיק און דער אנאליזירונג פון פריער אדער געשיכטע. אבער
ביי היסטאריקערס און פובליציסטן פון דובנאוס סטיל און מעטאד איז עס
א גרענעץ וואס ווערט ניט צו שטרענג באוואכט, — אזוי אז אין אזא ווערק
דובנאוס ווי די „בריוו וועגן דער אלטער און נייער יידישקייט" גייט ער איבער
פון געשיכטע צו צייטפראגעס און פון צייטפראגעס צו געשיכטע כמעט אין
גאנצן אומגעשטערט.

דוכט זיך מיר דעריבער, אז ש. דובנאוס פובליציסטישע און ליטעראטור־
קריטישע זשורנאליסטיק וואלט באמת טאקע געקאנט באטראכט ווערן ווי אן
ארייננפיר צו זיינע שפעטערדיקע ריין היסטארישע פארשונגען, און עס וואלט
געווען כדאי זיך אפצושטעלן אויף דעם פאראלעליזם צווישן דעם אידעען־
געראנגל און דער אידעען־עוואלוציע פון דעם פובליציסט דובנאוו, און דעם
געראנגל און דער עוואלוציע פון אידעעס אין דובנאוון דעם היסטאריקער.

אבער דא אינטערעסירט אונדז ניט אזוי דער קאנקרעטער אידעען־פארא־
לעליזם ווי די אלגעמיינע נאענטקייט — די נאענטקייט פון מעטאד, צוגאנג
און אינשטעל — צווישן דובנאוס זשורנאליסטישע און היסטארישע ארבעטן.
דער עיקר וועלן מיר זיך אפשטעלן אויף דער גאר באזונדער גרויסער קרובי־
שאפט וואס איז פאראנען צווישן דובנאוון דעם היסטאריקער אדער פארשער פון
ליטעראטור און דובנאוון דעם קריטיקער און פארשער פון געשיכטע. יעדער
מער אדער ווינציקער אביעקטיווער ליטעראטור־קריטיקער איז א פארשער,
ד"ה אן אפקלייבער און א סיסטעמאטיזירער פון פאקטן, און יעדער, אפילו
דער אביעקטיווסטער היסטאריאגראף, איז א קריטיקער, ד"ה א כאראקטע־
ריזירער און אן אפשאצער. סיי אויף דעם ליטעראריש־קריטישן, סיי אויף
דעם היסטארישן געביט האט דובנאוו זיך געדארפט אפגעבן מיט דער אויפ־
זאמלונג, דער סעלעקציע, דעם אנאליז און דער אויסטיטשונג פון וואר־
מאטעריאלן. די כוונות און די ציל־ן פון דער ארבעט זיינען ביי דעם קריטיקער
און דעם היסטאריקער ניט געווען איינע און די זעלביקע: דעם ליטעראטור־
קריטיקער האבן די וואר־דאקומענטן אינטערעסירט דער עיקר ווי א קוואל
פון ליטעראריש גענוס, דעם היסטאריקער — ווי א קוואל פון אינפארמאציע
אדער ווי א פאקטאר פון היסטארישער וירקונג. ביידע האבן זיי דאך אפגעירט
מיט דעם זעלביקן מין מאטעריאל — ליטעראריש דענקמאלן.

דער קריטיקער דובנאָוו האָט פֿריִער פֿאַר אַלץ געדאַרפֿט זיין אַ ליי ע נ ע ר, אויך דובנאָוו דער היסטאָריקער האָט עס געמוזט זיין. אמת, זיין צוגאַנג צו יידישער געשיכטע האָט אַלץ מער און מער אויפֿגעהערט צו זיין אַ „טעאַלאָגישער“ און אַנגעהויבן צו ווערן סאָציאָלאָגיש, און לְהיפּך צו פֿריִערדיקע יידישע היסטאָריקערס, האָט ער געפֿאָרשט דעם גאַנג פֿונעם גאַנצן יידישן לעבן, נישט בלויז פֿון יידישע ספֿרים, יידישער גייַסטיקייט און יידישע צרות; דאָך זיינען די הויפּטקוואַלן, פֿון וועלכע ער האָט געשעפּט זיינע ידיעות, געווען ווארט־קוואַלן, ליטעראַרישע ווערק, קראַניקעס, פּנקסים אד״גל. און דאָס מיינט, אַז סיַ ווי אַ קריטיקער, סיַ ווי אַ היסטאָריקער האָט ער זיך געמוזט אָפּגעבן מיט אַנאַליזן פֿון שפּראַכפּראָדוקטן. און דער אמת איז, אַז ער האָט טייל־ווייז אָנגעווענדט ליטעראַטור־קריטישע און ביבליאָגראַפֿישע מעטאָדן אין זיינע היסטארישע פֿאָרשונגען. זיין „געשיכטע פֿון חסידיזם“ איז פֿריִער ווי אַלץ אַ קאָפּיטל ליטעראַטור־קריטיק און ליטעראַטור־געשיכטע, פּונקט אַזוי ווי איין טייל פֿון זיינע ליטעראַטור־קריטישע און ליטעראַטור־היסטאָרישע אַרבעטן ווי אַ שטייגער אין זיין „אַלגעמיינעם בליק אויף דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור“ (1886) האָט ער געניצט און געמוזט ניצן היסטאָריאָגראַפֿישע פֿאָרשמעטאָדן.

טייל פֿון זיינע סאָמע ערשטע אַרבעטן רירן אָן טעמעס וואָס שטייען אויפֿן גרענעץ צווישן ליטעראַטור־געשיכטע און געשיכטע בכלל. אַזוינע אַרבעטן אַ שטייגער ווי Нѣсколько моментовъ изъ исторіи развитія еврейской мысли (עטלעכע מאָמענטן אין דער אַנטוויקלונגס־געשיכטע פֿונעם יידישן געדאַנק) אין Религіозныя повѣрія 1881, Русскій Еврей („רעליגיעזע גלייבונגען פֿונעם יידישן פֿאָלק“) אין Восходъ 1885—1886.[1] דאָס איז אָבּ געווען אַן אַרבעט, וווּ אין דער פֿאָרשונג פֿונעם יידישן פֿאָלקלאָר זיינען צום ערשטן מאָל אַנגעוענדט געווארן די עוואָלוציע־טעאָריעס פֿון ספּענסער, טיילאָר און לאָבאָק, דובנאָוו איז געווען שטאָלץ מיט דער דאָזיקער יוגנטלעכער אַרבעט זיינער און ער שרייבט אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע, אַז ער וואָלט איצט נאָך דערלויבט זי איבערצודרוקן מיט די נייטיקע אויסבעסערונגען (Книга Жизни, I, ז׳ 181). איך דערמאָן עס דערפֿאַר, ווייל דאָס וויזט אַז איינע פֿון זיינע ערשטע, מער אַדער ווינציקער זעלבשטענדיקע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן האָט געהאַט צו טאָן מיטן יידישן פֿאָלקלאָר וואָס איז וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע — אין יעדן פֿאַל פֿאַר דער פֿאָרגעשיכטע — פֿון דער ליטעראַטור בכּי יידן.

דאָ וועלן מיר זיך אָפּשטעלן דער הויפּט אויף יענעם טייל פֿון דער ירושה וואָס ער האָט איבערגעלאָזן דער געשיכטע און דער קריטיק פֿון דער ל י ט ע ר א־טור אויף יידיש.

---

[1] אין נאָוועמבער־נומער 1885, ז׳ 43—63; אין דעצעמבער־נומער 1885, ז׳ 87—102; אין יאַנואַר־נומער 1886, ז׳ 113—133; אין פֿעברואַר־נומער 1886, ז׳ 58—73. דובנאָוו האָט דאָרטן זיך אונטערגעשריבן מיט זיין פּסעוודאָנים מ. מסטיסלאָווסקי.

דאָס איז אַ ירושה וואָס איז אָנגעזאַמלט געוואָרן דער הויפט אין די 80ער און 90ער יאָרן פֿון פֿריִערדיקן יאָרהונדערט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט דובנאָוו זיך זייער זעלטן אומגעקערט צו דער פֿונקציע פֿון אַ יידישן ליטעראַטור־קריטיקער, — דער פֿונקציע וואָס ער האָט (אונטערן פּסעוודאָנים „קריטיקוס") אויסגעפֿירט אין די ערשטע אָנדערהאַלבן צענדלינג יאָר פֿון זײַן ליטעראַרישן שאַפֿן. וועגן־ניט־וועגן פֿלעגט ער אויך אין די שפּעטערדיקע „ריין היסטאָרישע" יאָרן אָפּשפּאָרן צײַט אויף זאַכן וואָס זײַנען וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור און ליטעראַטור־קריטיק. ער פֿלעגט שרײַבן ליטעראַרישע זכרונות. דעם תּמצית פֿון די דאָזיקע זכרונות האָט ער איבערגעגעבן אין זײַן דרײַבענדיקער אויטאָביאָגראַפֿיע אויף רוסיש. אויף יידיש האָט ער אַ טייל פֿון זײַנע ליטעראַרישע מעמואַרן — דער הויפּט די וואָס זײַנען שייך צו דער יידיש־ליטעראַטור — אויפֿגעזאַמלט אין זײַן בוך: פֿון זשאַרגאָן צו יידיש (ווילנער פֿאַרלאָג פֿון ב. קלעצקין, 1929, 177 זז'). אין דעם דאָזיקן בוך גייען אַרײַן: 1) כאַראַקטעריסטיקעס פֿון יענע יידיש־שרײַבערס, וואָס זײַנען געווען זײַנע צײַט־חבֿרים און וואָס ער איז פּערזענלעך געווען מיט זיי באַפֿרײַנדט (מענדעלע מוכר־ספֿרים, יעקבֿ דינעזאָן, שלום־עליכם, מרדכי ספּעקטאָר, ש. פֿרוג) און 2) זײַנע זכרונות וועגן זיי, ווי אויך זייערע בריוו צו אים.

דאָס זײַנען מאַטעריאַלן און דאָקומענטן וואָס האָבן אַ גרויסע באַדײַטונג פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור און ליטעראַטור־קריטיק סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. פֿון די דאָטעס מיט פֿאַקטן וואָס געפֿינען זיך אין דעם בוך קאָן מען, די ערשטע זאַך, זען די ראָלע וואָס ש. דובנאָוו אַליין האָט געשפּילט אין דעם דאָזיקן פּעריאָד וויִ אַיינער פֿון די ערשטע יידישע ליטעראַטור־קריטיקערס.

ער איז געווען אַיינער פֿון די וואָס האָבן געהאָלפֿן אָנטוויקלען דעם יידישן ליטעראַטור־ און שפּראַך־באַווּסטזײַן, געהאָלפֿן דער יידישער ליטעראַטור פֿאַר־נעמען דעם אָרט וואָס זי האָט פֿאַרנומען אין דעם יידישן קולטור־לעבן, געהאָלפֿן דער יידישער שפּראַך דורכמאַכן דעם איבערגאַנג — פֿון זשאַרגאָן צו יידיש.[2]

דאָס לעצטע איז געווען אי אַ רעזולטאַט אי אַ פֿאַקטאָר פֿון דעם היסטאָרישן פּראָצעס וואָס האָט געפֿירט צו דער דערהייבונג און דעם ווּקס פֿון אונדזער שעפֿערישן וואָרט. יידיש וואָלט געבליבן זשאַרגאָן, ווען עס זאָל ניט האָבן געווּאָרן דער אינסטרומענט פֿון ווערטפֿולע ליטעראַרישע שאַפֿונגען, און פֿון דער אַנדערער זײַט וואָלטן אָט די ווערטפֿולע ליטעראַרישע שאַפֿונגען ניט מיגלעך געווּאָרן, ווען יידיש זאָל אינעם באַווּסטזײַן פֿון דער גאַנצער יידישער אינטעליגענציע בלײַבן אַ זשאַרגאָן. די דאָזיקע ביידע דערגרייכונגען זײַנען איינע מיט דער אַנדערער פֿאַרבונדן, זיי האָבן איינע אויף דער צווייטער קעגנ־

---

[2] ש. ניגער, „ש. דובנאָוו און די יידישע ליטעראַטור", דער טאָג (ניו־יאָרק), 28סטן סעפּטעמבער 1930.

זײַטיק משפּיע געווען. און ש. דובנאָוו האָט אין זײַ ביידן אַ חלק. ווי ער אַליין דערצײלט, האָט ער זוכה געווען „איבערצולעבן דעם היסטאָרישן פּראָצעס", וואָס אַ דאַנק אים „איז די ייִדישע פּאָלקשפּראַך אַרויס פֿון פֿאַרוואָרפֿענעם ווינקל אין אונדזער ליטעראַטור און האָט פֿאַרנומען אין איר אַן אָרט אויבן אָן".[3] דעם דאָזיקן היסטאָרישן פּראָצעס האָט דער היסטאָריקער ניט בלויז איבער־געלעבט, ער האָט אין אים געזומען אַן אָנטייל. ער האָט געהאָלפֿן ייִדיש אויפֿ־הערן צו זײַן (אינעם באַוווסטזײַן פֿון זײַן דור אינטעליגענציע) אַ „זשאַרגאָן"; די שרײַבערס, וואָס ייִדיש איז געווען זייער הויפּטמעדיום, האָט ער געהאָלפֿן קריגן מער צוטרוי צו זיך אַליין און ממילא אויך צו דערגרייכן בעסערע רע־זולטאַטן. ער האָט אויף רוסיש געטאָן וואָס אַנדערע האָבן געטאָן אויף ייִדיש: צוגעגרייט דעם באָדן פֿאַר דעם אָרגאַן פֿון דעם ייִדיש־ליטעראַרישן זעלבסט־באַוווסטזײַן — פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור־קריטיק.

שוין אין יאָר 1881, אין נומער 35 פֿון דעם פּעטערבורגער רוסיש־ייִדישן וואָכנבלאַט Р а з с в ѣ т ъ, האָט דובנאָוו געשריבן אַן אַנאָנימען אַרטיקל, וואָס דער נאָמען זײַנער סומירט שוין דעם אינהאַלט. דער נאָמען פֿונעם אַרטיקל איז געווען: „אַ ייִדישע צײַטונג פֿאַרן פֿאָלק". מען האָט יעמאָלט נאָך ערשט גע־דאַרפֿט באַווײַזן, אַז אַ צײַטונג אויף ייִדיש איז וויכטיק — אויב ניט פֿאַר אַלעמען, איז וויניקסטנס פֿאַרן פֿאָלק. דובנאָוו אַליין האָט זיך נאָך געניטיקט אין אַזוינע באַווײַזן. ער איז אַליין געווען איינער פֿון יענע וואָס האָבן געקוקט אויף זשאַרגאָן און זײַן ליטעראַטור פֿון אויבן אַראָפּ,[4] דאָך האָט ער אײַנגעזען, אַז מיט העברעיש און מיט דער לאַנדשפּראַך אַליין קאָנען ייִדן זיך בשום אופֿן ניט באַנוגענען. מען מוז שרײַבן א ו י ך אויף ייִדיש. אין דעם „אויך" איז נאָך געלעגן אַ היפּש משפּיליששער ביטול, אָבער דאָס איז געווען שוין אַ טריט פֿאַרויס אויפֿן וועג „פֿון זשאַרגאָן צו ייִדיש". אָנדערע זײַנען נאָך ניט גרייט געווען צו מאַכן אָט דעם ניט גאָר דרייסטן טריט. דובנאָוו האָט זיי געלערנט און גע־האָלפֿן אים מאַכן. אין זײַן אַרטיקל האָט ער „באַווײַזן, וואָס פֿאַר אַ מעכטיקע ביל־דונגסקראַפֿט עס לייגט אין אַ לעבעדיקער שפּראַך פֿאַר מיליאָנען ייִדן און וואָס פֿאַר אַ גרויסן פֿעלער עס האָבן געמאַכט אונדזערע משכּילים וועלכע האָבן ביז אַהער מבטל געווען די דאָזיקע קראַפֿט, אַדער באַנוצט זשאַרגאָן אין ליטעראַטור נאָר צו צוועקן פֿון בדחנות אַדער נאַרישע מעשׂהלעך".[5]

אמת, עס זײַנען פֿריִער שוין געווען משכּילים וואָס האָבן געווווסט צו שאַצן די „מעכטיקע בילדונגסקראַפֿט" און אויך די שעפֿערישע קראַפֿט וואָס לייגט אין דער לעבעדיקער פֿאָלקשפּראַך. עס זײַנען געווען אַקסנפֿעלד און עטינגער, מענדל לעפֿין און יעקבֿ־שמואל ביק, א. ב. גאָטלאָבער און אליעזר צווייפֿל, אַ. מ. דיק און אַלעקסאַנדער צעדערבוים, מענדלע מוכר־ספֿרים און י. י. לינעצקי, שוין ניט געריידט וועגן אַזאַ באַווווסטזיניקן און קעמפֿעריש

[3] פֿון זשאַרגאָן צו ייִדיש, ווילנע, 1929, ז׳ 9.
[4] דאָרטן, ז׳ 11. [5] דאָרטן, ז׳ 12.

יידישיסט ווי עס איז געווען יהושע לֵיפֿשיץ. אָבער זיי אַלע זײַנען סוף־כּל־סוף געווען אויסנעמען; דערצו זײַנען זיי ס׳רובֿ געווען פֿאַרשטייערס פֿון דער העברעיִשער און דער יידישער, ניט פֿון דער רוסיש־יידישער לִיטעראַטור. די רוסיש־יידישע שרײַבערס זײַנען כּמעט אַלע געווען קעגן „זשאַרגאָן", זיי האָבן אים פֿאַראַכט. „מיר, דער קרײַז פֿון „וואָסכאָד", האָבן זיך געריכטעט פֿאַר מיוחסים און האָבן געקוקט פֿון אויבן אַראָפּ אויף די העברעיִסטישע מלִיצים, די „בטלנים", פֿון אײַן זײַט, און אויף די זשאַרגאָנישע ׳לערניִנגלעך׳ — פֿון דער אַנדערער."[6] צו העברעיִש האָבן זיי דאָך אַרויסגעווויזן אַ שטיקל אינטערעס, יידיש האָבן זיי אין גאַנצן איגנאָרירט. און אַפֿילו נאָך דעם ווי קריטיקוס האָט זײַן באַציִונג צו יידיש געביטן, איז אָנ טיפֿישער פֿאַרשטייער פֿון דער דעמאָקראַטיקער רוסיש־יידישער אינטעליגענציע ווי אַדאָלף לֵאָנדוי, דער רעדאַקטאָר פֿון „וואָסכאָד", געבליבן בײַ זײַן סנאָביזם. „איך האַלט, — האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו זײַן מיטאַרבעטער, — אַז מיר שמועסן שוין צו פֿיל וועגן זשאַרגאָנישער לִיטעראַטור, וואָס זי איז בכלל, אָזוי ווי די הײַנטיקע העברעיִשע לִיטעראַטור, מיט עטלעכע אויסנעמען, קיין גראָשן ניט ווערט. אָט די אַלע מחברים און מחברימלעך זײַנען דאָך אומגעבילדעטע מענטשן, און וועגן מען וואָלט געמוסט איבערזעצן זייערע שרײַבעכצן אויף אַן אייראָפּעיִשער שפּראַך, וואָלטן זיי ניט דערוואַרט צו זען זייערע אַ געדרוקט ווערט. צו פֿיל כּבוד פֿאַר זיי, מיר זאָלן זיך מיט זיי אָזוי פֿיל באַשעפֿטיקן."[7] פֿאַר אָט די סנאָבן אָדער „יחסנים", ווי דובנאָוו האָט זיי גערופֿן, זײַנען זײַנע אַרויסטערעטונגען געווען אַ נײַס און — אַן אויפֿטו. אָבער ניט נאָר פֿאַר זיי אַליין. מיט זײַן אַרטיקל האָט דובנאָוו דערמוטיקט צעדערבוימען, דעם רעדאַקטאָר פֿון „המלִיץ" און דעם פֿרײַערדיקן אַרויסגעבער פֿונעם יידישן „קול מבשר". צעדערבוים האָט אין האַרבסט 1881 אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן „דאָס יודישע פֿאָלקסבלאַט". דובנאָוו אַליין האָט אין „פֿאָלקסבלאַט" ניט מיטגעאַרבעט, ער איז געווען דער הויפּט אַ שרײַבער פֿאַר דער אינטעליגענציע, ניט פֿאַרן פֿאָלק. ער האָט אָבער געהאַט אַ גוטע ווירקונג אויף יענע וואָס האָבן דאָרטן יאָ געשריבן.

ער האָט, אמת, אַליין נאָך ניט געהאַט קיין גאָר פֿעסטע מיינונג וועגן יידיש ווי וועגן אַ לִיטעראַטור־שפּראַך. ער האָט זיך נאָך גענעקלט. אָזוי שפּעט ווי אין 1886 האָט ער זײַן רעצענזיע אויף י. ל. גאָרדאָנס „שׂיחת חולִין — לִידער אין דער פֿאָלקס שפּראַכע" אין וואָסכאָד אָנגעהויבן מיט אָט די ווערטער:

> דעם אמת געזאָגט, זײַנען מיר ניט אַן אַ פֿאַראורטיילט צוגעטראָטן צו לייענען אָט דאָס קלײַנע ביכל וואָס האָט די חתימה פֿון אַ שרײַבער מיט אזא חשובן נאָמען אין דער יידישער לִיטעראַטור. אונדזער פֿאָראורטיילט האָט זיך באַצויגן בלויז צו דער פֿאַרעם פֿונעם נײַעם פּאָעטישן ווערק, פֿינקטלעכער געזאָגט — צו זײַן שפּראַך. די רעכט פֿונעם יידישן

[6] דאָרטן, זז׳ 17—18.
[7] דאָרטן, ז׳ 21.

זשארגאָן אויף ליטעראַרישקייט און בפֿרט אויף דיכטערישקייט זײַנען געוועזן ספֿקדיקע. איידער א שפּראַך וועלכע א ליטעראַטור־שפּראַך, דאַרף זי קודם־כל זײַן א שפּראַך, ד"ה האָבן א פֿעסט איינגעשטעלטע גראַמאַטיק און פֿראַזעאָלאָגיע, וועלכע זאָלן ניט ארויסרופֿן קיין חילוקי־דעות. זשארגאָן באַפֿרידיקט ניט אָט די פֿאָדערונגען. די זשארגאָנישע רייד האָבן אין זיך עפּעס אומגעלומפּערטס און לעכערלעכס און זײַנען צוגעפּאַסט צו זייער א באַגרענעצטן קרײַז באַגריפֿן.[8]

דובנאָוו האָט נאָך ניט גענוג שפּעטערדיקן קוק אויף ייִדיש ווי אויף א שפּראַך, אָבער די ליטעראַטור אויף ייִדיש האָט אים שוין אָנגעהויבן צו אינטערעסירן, און אין זײַן מאַנאַטלעכער „ליטעראַרישער כראָניק" („ליטעראַטורנאַיע לייטאָפּיס") אין „וואָסכאָד" האָט ער ביסלעכווײַז אָנגעהויבן צו רעצענזירן אויך „זשאַרגאָנישע" ביכער און זאַמלביכער. דאָס איז פֿון דובנאָוס זײַט געווען א טריט אויפֿן וועג צו דער גלײַך־בארעכטיקונג פֿון אָלע דרײַ שפּראַכן (דער לאַנדשפּראַך, העברעיש און ייִדיש) — דער גלײַך־בארעכטיקונג, פֿאַר וועלכער ער האָט אַזוי ענערגיש זיך אינגעשטעלט אין די שפּעטערדיקע יאָרן. דערווײַל האָט ער, ווי געזאָגט, נאָך אַלץ געהאַלטן העברעיש און די לאַנד־שפּראַך פֿאַר די צוויי יחסנים. אָבער דער עצם פֿאַקט וואָס ער האָט געזומען „רייניקן די שטאַלן" פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און (באַגוצנדיק זײַן אייגענעם אויסדרוק) זוכן „דימענטן אין אירע קופּעס מיסט", — אָט דער עצם פֿאַקט האָט באַוויזן, אַז ער איז גרייט געווען אַרײַנצונעמען דאָס ייִדישע שטיפֿקינד אין דער משפּחה אַרײַן און עס אַוועקזעצן בײַם טיש — זאָל זײַן בײַם ברעג טיש.

די יונגע ייִדישע ליטעראַטור האָט זיך געפֿילט יעמאָלט זייער עלנט, און דער וואַרעמער בליק פֿון קריטיקוס, דעם קריטיקער פֿון „וואָסכאָד", דעם הויפּטאַרגאַן פֿון דער רוסיש־ייִדישער אינטעליגענציע — איז פֿאַר אירע יונגע חסידים און רביים געווען ממש א דערקווikקונג. ווינציקסטנס צווייַ פֿון זיי, מרדכי ספֿעקטאָר און שלום־עליכם, האָבן עס אַליין דערציילט: ספֿעקטאָר אין זײַנעם „א קאַפּיטל זכרונות" און שלום־עליכם אין זײַנע בריוו צו י. ח. ראַבניצ־קין און ש. דובנאָוון.

ספֿעקטאָר האָט אָט וואָס דערציילט אין זײַנע זכרונות וועגן שלום־עליכמען:

...און מיר ביידע יונגע שריפֿטשטעלער [שלום־עליכם און ער] האָבן דערפֿילט אויף זיך פֿליגלען און מיר זײַנען געפֿלויגן אין הימל אַרײַן און [האָבן] געבויט נײַע וועלטן. איין זאַך פֿלעגט אונדז אָבער אָלע מאָל אראָפּווואַרפֿן פֿון אונדזער הויכקייט און צעשמעטערן די נײַע וועלטן, וואָס מיר האָבן אין אונדזערע יונגע פֿאַנטאַזיעס געבויט. מען האָט ניט געוואָלט אָנערקענען ניט אונדזער שרײַבן און ניט אונדזער ליטעראַטור בכלל. די ייִדישע לעזער

[8] Восход, февраль 1886, p. 26.

מיט אומגעלומפּערטס האָבן מיר אין דער איבערזעצונג איבערגעגעבן דעם אויסדרוק פֿון אָריגינאַל: несообразное.

האָבן אונדז געלעזן מיט גרויס חשק... נאָר אונדזערע חברים, די העב־רעזשע און די יידיש־רוסישע שריפטשטעלערס אין איינעם מיט דער יידישער אינטעליגענץ האָבן ניט געוואָלט אָנערקענען די יידישע ליטעראַטור און [די] שריפטשטעלערס וואָס האָבן געשריבן יידיש.[9] ... דער הויפט האָט פון דער שׂינאה צו יידיש געליטן דער יונגער שלום־עליכם... וועגן יעדן נײַ ביכל, וואָס איז געדרוקט אויף העברעיש אָדער רוסיש, שרײַבן די צײַטונגען און זשורנאַלן רעצענזיעס און „קריטיקעס" — און וועגן אונדז דערמאָנט קיינער קיין וואָרט: גוטס אָדער שלעכטס. פשוט שרײַב זיך אָפּ די פֿינגער — העלפֿט ניט.[10]

און שלום־עליכם האָט אין אַ בריוו געבעטן ספּעקטאָרן, ער זאָל נעמען זײַנס אַ ביכל, אַרײַנטראָגן עס צו לאַנדוין, דעם דעמאָליטיקן רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד" — און מאָנען אַ רעצענזיע. ספּעקטאָר האָט עס געטאָן. עס האָט ניט געהאָלפֿן. „זשארגאָן איז ניט קיין ליטעראַטור, — האָט אים לאַנדוי געענט־פֿערט, — דעריבער קאָן איך קיין רעצענזיעס ניט געבן אין מײַן זשורנאַל".[11] ספּעקטאָר האָט זיך הייס אײַנגעשטעלט פֿאַר יידיש, אָבער דער רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד" האָט זיך ניט געלאָזט איבערריידן. ער איז ווייכער געוואָרן נאָר יעמאָלט, ווען ספּעקטאָר האָט אים געוויזן שלום־עליכמס אַ בריוו צו אים. „לייענען שלום־עליכמס בריוו, דערציילט ספּעקטאָר, און ניט לאַכן איז געווען אַן אוממעגלעכע זאַך, און דער שטאָלצער 'מוראדיקער' רעדאַקטאָר האָט זיך צעלאַכט און מיט אַ שמייכל געזאָגט: לאָזט איבער, זײַט מוחל, אײַערע ביכלעך, מיר וועלן זען".[12]

אין אַ קורצער צײַט אַרום (דאָס איז געווען אין יולי־אויגוסט 1887) איז אין „וואָסכאָד" פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן דובנאָוס רעצענזיע וועגן שלום־עליכמס „דאָס מעסערל" — וועגן אָט דעם „דימענט" וואָס קריטיקוס האָט אָפּגעזוכט אין אַ קופּע „מיסט", וועגן „אָט דעם לעבעדיקן גראָשן אין אַרעמאַנס טאַרבע".

עפּעס אַ פֿריש ווינטעלע — לייענען מיר אין דובנאָוס שפּעטערדיקע זכרונות, — האָט אויף מיר אַ בלאָז געטאָן פֿון אָט די עטלעכע בלעט־לעך — פֿון דער טרויעריקער קינדער־מעשׂה, וואָס איז געווען לעבעדיק, הומאָריסטיש געשריבן.

ניט אַזאַ שטאַרקן רושם האָט ספּעקטאָר געמאַכט אויף קריטיקוסן, אָבער ער האָט באַגריסט ספּעקטאָרס ערשטע טריט אין דער יידישער ליטעראַטור. שלום־עליכם איז געווען אַזוי גלײַקלעך, אַז ער האָט גראָטולירט ספּעקטאָרן מיט אַ טעלעגראַם, ווו עס איז געשטאַנען, אַז „די יידישע ליטעראַטור האָט סוף־כּל־סוף מנצח געווען".

ווי גרויס שלום־עליכמס פֿרייד איז געווען קאָן מען זען פֿון דעם אויטאָ־ביאָגראַפֿישן בריוו צו י. ח. ראבניצקין, דאָטירט חוה"מ סוכות, תרס"ד (1903):

---

[9] צום אָנדענק פֿון שלום־עליכם, זאַמלונג, רעדאַקטירט פֿון י. ציבערג און ש. ניגער, פּעטראָגראַד, 1917, ז׳ 34.

[10] דאָרטן, ז׳ 35.

[11] דאָרטן, ז׳ 36.

[12] דאָרטן גופֿא.

ויהי היום, איך לייגן דעם „וואָסכאָד", טרעף איך אַן איבער־בליק איבער ליטעראַטור פֿון קריטיקום (דובנאָוו) וועגן פֿאַרשיידענע שמאָטעס ובתוכם מײַן „מעסערל". מיט אַ שרעקלעך האַרצקלאָפענישׂ האָב איך איבערגעלייענט די עטלעכע וואַרעמע שורות פֿון דעם קריטי־קום, וואָס לויבט דאָס „מעסערל" מײַנס און זאָגט נבֿיאות, אַז דער יונגער מחבר פֿון דעם „מעסערל" וועט אויס אַ טאַלאַנט צו זײַן אַן ער וועט נאָך אַ מאָל געבן גוטע זאכן פֿאַר אונדזער אַרעמער זשאַרגאָן־ליטעראַטור. מיט טרערן פֿון פֿרייד און דאַנקבארקייט האָב איך איבער־געלייענט נאָך אַ מאָל די דאָזיקע וועדטער פֿונעם ליבהאַרציקן קריטיקום און האָב מיר געגעבן דאָס וואָרט, איך זאָל שרײַבן אין דעם אַרט נאָך און נאָך. פֿון דעמאָלט אָן ביזן הײַנטיקן טאָג שטייען מיר פֿאַר מײַנע אויגן די עטלעכע וואַרעמע, גוטע, געטרײַע וועדטער, און איטלעכס מאָל, וועו איך שרײַב אָן אַ נײַע זאָך, פֿאַרגעס איך ניט צו פֿרעגן בײַ זיך אַליין: וואָס וועט זאָגן דערויף קריטיקום?[13]

אין דעם זעלביקן יאָר 1903 האָט שלום־עליכם צוגעשיקט דובנאָוון אַ מתּנה די ערשטע בענד פֿון זײַנע געזאַמלטע ווערק מיט אַן אויפֿשריפֿט („פֿון דעם דאָנקבאַרן מחבר"), וואָס האָט זיך געלייענט אַזוי:

דעם ערשטן אימפּולס און דעם ערשטן געדאַנק צו פֿירן וויַיטער מײַן ליטעראַרישע טעטיקייט האָט מיר געגעבן די רעצענזיע פֿון קריטי־קום אין וואָסכאָד וועגן מײַן ערשטן שטיקל אַרבעט, „דאָס מעסערל". אָט דעם צופֿאַל דאַרף איך באמת דאַנקען מײַן גאַנצע ליטעראַרישע קאַריערע.[14]

און ניט נאָר שלום־עליכם אַליין האָט געהאָט פֿאַר וואָס דאַנקבאַר צו זײַן קריטיקוס־דובנאָוון. די גאַנצע יונגע יידישע ליטעראַטור, איר פֿרעסטיזש, איר זעלבסטבאַוווסטזײַן האָט פֿיל געוווּנען דערפֿון וואָס קריטיקוס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוווײַזן אַן אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור.

איר וועט מסתּמא ניט פֿאַרגעסן, האָט געשריבן צו אים שלום־עליכם אין אַ בריוו פֿון פֿעברואַר 1889, — אומצוקערן זיך [אין דער קריטיק־אָפּטיילונג פֿון „וואָסכאָד"] צו אונדזער זשאַרגאָן, וואָס האַלט אײַך פֿאַר זײַן הויכן באַשיצער נאָך דעם ווי צען יאָר נאָך אַנאַנד, אויב ניט מער, האָט אונדזער עמאַנציפּירטע שוועסטער, די רוסיש־יידישע ליטעראַטור, אין גאַנצן אויסגאַרירט איר פֿעיקן קלייענעם ברודערל — דעם זשאַרגאָן.[15]

אין דעם זעלביקן טאָן שרײַבט צו אים שלום־עליכם אין אַ בריוו וואָס איז דאַטירט דעם 17טן אויגוסט 1889: „איר זײַט דער אײַנציקער שרײַבער וועלכער באַציט זיך מיט מיטגעפֿיל און הומאַניטאַר [!] צום אַרעמען זשאַרגאָן".[16] דעם „זשאַרגאָניסטס" הכנעהדיקער טאָן קלינגט איצט מאַדנע אין אונדזערע אויערן, בפֿרט נאָך אַז דובנאָוו איז פֿאַקטיש ניט געווען שוין יעמאָלט „דער אײַנציקער שרײַבער" וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט יידישער ליטעראַטור־

[13] דאַרטן, ז׳ 95.
[14] פֿון זשאַרגאָן צו יידיש, זז׳ 60—61.
[15] דאַרטן, זז׳ 37—38.
[16] דאַרטן, ז׳ 83.

קריטיק. י. י. לערנער, י. ח. ראבניצקי און אנדערע האבן יעמאלט שוין גע־
שריבן — און פֿון געשריבן — וועגן ליטעראַרישע שאַפֿונגען אויף יידיש
(ראבניצקיס ארבעטן האָט שלום־עליכם אליין געדרוקט אין זײַן יידישער פֿאלקס־
ביבליאָטעק). אבער זיי האבן געשריבן... אויף יידיש, — און אויף יידיש־
שרײַבערס האָט מען זיך ניט אומגעקוקט, מיט זייערע מינונגען האָט מען זיך
ניט גערעכנט, מען האָט זיי (מיטן אויסנעם פֿון מענדעלע מוכר־ספֿרים) ניט
געהאלטן פֿאַר קיין אויטאָריטעטן. ס מ י כ ה האָט אַ יידישן שרײַבער געקאָנט
געבן נאָר „אונדזער עמאַנציפּירטע שוועסטער, די רוסיש־יידישע ליטעראַ־
טור“... און דאָס איז געווען ניט נאָר דערפֿאַר וואָס „זשאַרגאָנישע“ שרײַבערס
האבן נאָך דעמאָלט שטאַרק געליטן פֿון עפּעס אַ שיפֿלות־געפֿיל. עס איז געווען
נאָך אַ סיבה, אַ מער פּאָזיטיווע. די רוסיש־יידישע פּרעסע איז יעמאָלט טאָקע
מיט אַן אמת געשטאַנען אויף אַ העכערער קולטור־מדרגה ווי די העברעישע
און די יידישע פּרעסע — אַזוי אַז ש. דובנאָוו איז באַרעכטיקט געווען צו דער־
ציילן, אַז — „מען האָט געהאַט דרך־ארץ דווקא פֿאַר אַ רוסיש וואָרט, ווײַל
דאָ איז געווען אייראָפּעישע מעטאָדע, אַן בטלנות און קלײַנלעכער פּאָלעמיק. אַן
אורטייל פֿון קריטיקוס איבער דער אָדער יענער ליטעראַרישער דערשײַנונג
פֿלעגט מאַכן אַ שטאַרקן רושם“ (פֿון זשאַרגאָן צו יידיש, ז׳ 20).

דערפֿאַר איז פּסיכאָלאָגיש גאָר באַזונדער וויכטיק געווען די „סמיכה“
וואָס קריטיקוס האָט געגעבן פֿרײַער (מיט אַ האַלבן מויל) דער פּרעסע אויף
יידיש און דערנאָך — דער גיי אויפֿגעקומענער יידישער ליטעראָטור.

מיר האָבן שוין דערמאָנט זײַנע אָפּרופֿן אויף שלום־עליכמס און ספּעק־
טאָרס דערציילונגען אין 1887. אבער דערמיט אַליין האָט ער זיך ניט באַנוגנט.
אין דעם זעלביקן יאָר האָט ער אָנגעהויבן אַ קאַמפּאַניע קעגן שמרן און דעם
שמריזם.[17] ער האָט „געריניקט“, ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדריקט, מיט אַ
האַרטן בעזעם די בטלנות אין אונדזער ליטעראָטור, געקעמפֿט קעגן דער
פּוסטער העברעישער מליצה פֿון די משכילים און קעגן די נאָרישע בבא־מעשׂיות
פֿון שמרס חברה אין זשאַרגאָן.[18]

קריטיקוס איז ניט געווען אַליין אין זײַן קאַמף קעגן דער פּוסטער
העברעישער מליצה: דוד פֿרישמאַן (און פֿרײַער נאָך קאָוונער) האָט דעם דאָזיקן
קאַמף געפֿירט אין העברעיש גופֿא. אויך אין זײַן קאַמפּאַניע קעגן שמרן און

---

[17] וי שמעון דובנאָוו האָט שפּעטער אַליין דערציילט, „האָט שײַקעוויטש־שמר אָנגע־
מאַכט אַ רעש [צוליב די אַרטיקלען פֿון קריטיקוס] — און צו מיר האָט ער אונטערגעשיקט
דעם ליטעראַרישן מעקלער יהושע מזח מיט בקשות און דראָונגען — איך האָב דעם שליח
אַרויסגעטריבן“ (פֿון זשאַרגאָן צו יידיש, זז׳ 20—21). אין זײַנע אָנפֿאַלן אויף שלום־עליכמען
האָט שמר אויך „דעם שרײַבערל פֿון ‚וואָסכאָד‘“ ניט געשאָנעוועט, און אין זײַן פּאַמפֿלעט
יהי אור, ניו־יאָרק, 1898, האָט ער געשריבן, אַז „די צוויי חברה־לײַט [פֿרישמאַן און דובנאָוו]
וויסן ניט, וואָס זיי ריידן“ און געגעבן אָנצוהערעניש, אַז שלום־עליכם האָט זיי ביידן
אונטערגעקויפֿט.

[18] פֿון זשאַרגאָן צו יידיש, ז׳ 20.

זײַן חבֿרה האָט ער געהאַט מיטהעלפֿערס אין ייִדיש: שלום־עליכמען, ספּעקטאָרן, ראַבניצקין און אַנדערע. אָבער דובנאָוס אַרויסטרעטונגען אין „וואָסכאָד" האָבן געהאַט גאָר אַ באַזונדערע באַדײַטונג; ווי זאָגט ער: „מען האָט געהאַט דרך־ארץ פֿאַר אַ רוסיש וואָרט". בפֿרט נאָך, אַז ער האָט באַקעמפֿט די שמרס און די בלאָשטיינס ניט בלויז כּדי זיי צו באַקעמפֿן, נאָר אויך כּדי צו מאַכן אַן אָרט פֿאַר די מענדעלעס און די שלום־עליכמס. ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן דער „המון־ליטעראַטור" אין נאָמען פֿון דער ייִדישער „פֿאָלקס־ליטעראַטור" („פֿאָלקס־ליטעראַטור און המון־ליטעראַטור" האָט געהייסן זײַן אָרבעט אין וואָסכאָד, סעפּטעמבער 1890). ער האָט זיך אײַנגעשטעלט פֿאַר די רעכט און דעם חוב פֿון דער פֿאָלקשפּראַך צו ווערן אַ ליטעראַטור־שפּראַך. יאָ, ער האָט געריניקט און געגרייט דעם באָדן פֿאַר די ציטערדיקע קערנדלעך פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור.

ווי ער אַליין סומירט זײַן דעמאָלטיקע אַרבעט, ספּעציעל זײַן אָפּהאַנדלונג „וועגן דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור בכלל און עטלעכע נײַע ווערק אין זשאַרגאָן בפֿרט" (אין וואָסכאָד, אָקטאָבער, 1888), האָט ער געפֿריידיקט צוויי גרופּן־פּרינציפּן: 1) „דעמאָקראַטיזירונג פֿון אידעעס" — „ליטעראַטור ניט פֿאַר מיוחסים־אינטעליגענטן אַליין, נאָר פֿאַרן גאַנצן פֿאָלק"; 2) „אין רוסלאַנד מוזן ייִדן האָבן אַ דרײַשפֿראָכיקע ליטעראַטור — אויף רוסיש, העברעיש און ייִדיש".[19] דערבײַ האָט ער וואָס וויַטער אַלץ מער און מער אײַנגעזען די וויכטיקייט פֿון ייִדיש — דער הויפּט בײַם שילדערן דאָס ייִדישע פֿאָלקסלעבן. ער האָט מיט זײַנע אויגן געזען דעם וווקס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור...

> אין פֿאַרגאַנגענעם יאָר, — שרײַבט ער אין איינעם פֿון זײַנע ליטעראַרישע איבערבליקן, אין וואָסכאָד, יולי, 1889 (זז׳ 19—37), — האָבן מיר געהאַט די געלעגנהייט זיך אָפּצושטעלן אין אונדזער כראָניק אויף אַ מערקווערדיקן פֿאַקט וואָס איז באמת דערפֿרייענדיק אין דעם איצטיקן בין־השמשות. מיר האָבן אָנגעוויזן אויף דעם איבער־בויען זיך און דעם באַנײַען זיך פֿון דער ייִדישער פֿאָלקס־ליטעראַטור, אויף דער ייִדישער שפּראַך אין דער לעצטער צײַט, אויפֿן קענטיקן אַריבערגיין פֿון ביליקע מאַכערײַקעס, צוגעפּאַסט צום גראָבן געשמאַק פֿון המון, צו ערנצטע און נוציקע ווערק וואָס זײַנען מסוגל אויסצואיידלען דעם געשמאַק און אַרײַנצוברענגען אין דער פֿאָלקסמאַסע מער דער־הויבענע גײַסטיקע שטרעבונגען. איצט קאָנען מיר מיט צופֿרידנקייט קאָנסטאַטירן, אַז אָט די צום גוטן ווירקנדיקע באַוועגונג ווערט ניט שוואַכער, נאָר אַדרבא זי שטאַרקט זיך אַלץ מער, און אַז אונדזער באַנײַטע פֿאָלקס־ליטעראַטור אַנטוויקלט זיך וויַטער אין דער פֿרײַער אָנ־געצייכנטער און צום טײל פֿאַרוסנזעאָנטער פֿראָגרעסיווער ריכטונג.

די דאָזיקע אַנטוויקלונג פֿון „אונדזער באַנײַטער פֿאָלקס־ליטעראַטור" האָט ער ניט אויפֿגעהערט נאָכצוגיין אויך שפּעטער, ווען ער איז געווען שוין נאָר אירער אַ ייִעניקער, ניט קיין קריטיקער, און אין 1929, פֿונקט פֿערציק יאָר

[19] דאָרטן, ז׳ 21.

נאָך דעם ווי ער האָט געשריבן דאָס וואָס איז נאָר וואָס ציטירט געוואָרן, האָט ער אין זײַן הקדמה צום בוך „פֿון זשאַרגאָן צו ייִדיש" געמאַכט אָט דעם סך־הכל:

אונדזער דור האָט דערלעבט צוויי ווענדער: די אלטע נאציאָנאלע שפּראַך וואָס איז שוין העכער צויי טויזנט יאָר געווען נישט מער ווי א תּפֿילה־ און בוך־שפּראַך וועלט אין ארץ־ישׂראל א לעבעדיקע שפּראַך אין הויז, שול און גאַס; און די לעבעדיקע פֿאָלקשפּראַך פֿון מיליאָנען ייִדן, וואָס מען האָט נאָך ניט לאַנג באַהאַנדלט ווי א שטיפֿקינד אין דער ליטעראַטור, וועלט א רײַכע ליטעראַטור־שפּראַך און דרינגט אַרײַן פֿון איר בעלעטריסטישן תּחום אין פּובליציסטיק און וויסנשאַפֿט. שוין איצט קאָן מען אויפֿן גרונט פֿון געוויסע פֿאַקטן און דײַטלעכע סימנים פֿאָרויסזאָגן, אז אין דער נאָענטער תּקופֿה וועט העברעיש ווערן די ערשנדיקע שפּראַך אין ארץ־ישׂראל, וואָס וועט צושטעלן העברעישע ליטעראַטור פֿאַרן גאַנצן „גלות", און אין מיזרח־אײראָפּע מיט אַמעריקע וועט הערשן די ייִדישע שפּראַך אין דער פֿרעסע, ליטעראַטור און אין א גרויסן טייל פֿון דער פֿאָלקשול.

דער נײַער דור מוז ווײַסן, אז מיט פֿערציק־פֿופֿציק יאָר צוריק האָט זיך אָפּגעלעבט מענדעלען, שלום־עליכמען און אַנדערע „זשאַרגאָנישע" שרײַבער ניט געהלומט, אז ס'וועט קומען א צײַט, וואָס ייִדיש וועט קאָנען קאָנקורירן מיט העברעיש אָדער נאָך מער מיט די „געהויבענע" אײראָפּעישע שפּראַכן אין דער מאָדערנער שול און ליטעראַטור, אין דער פֿרעסע און אין וויסנשאַפֿט, אז זי וועט אזוי גיך פֿון א „המון־שפּראַך" אויסוואַקסן צו אַן אמתער פֿאָלקשפּראַך.

וועלן ער אַליין האָט אָנגעהויבן צו העלפֿן איר דורכמאַכן אָט דעם שווערן וועג, האָט ער פֿאַר די וויכטיקסטע פֿאַרשטייערס פֿון דער אויפֿקומענדיקער פֿאָלקס־ליטעראַטור געהאַלטן מענדעלע מוכר־ספֿרים און שלום־עליכמען, — און ער איז געווען צווישן די סאַמע ערשטע וואָס האָבן אָנאַליזירט זייערע ווערק און אָפּגעשאַצט זייער ווערט. ער האָט זיך שפּעטער באַפֿרײַנדט מיט זיי פֿער־זענלעך, זיך אָפֿט באַגעגנט מיט זיי און געפֿירט מיט זיי א קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איין טייל אירן (די בריוו, וואָס ער האָט באַקומען פֿון מענדעלען און שלום־עליכמען) האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין דעם פֿיל מאל ציטירטן בוך „פֿון זשאַרגאָן צו ייִדיש". אָבער איידער נאָך ער האָט זיי געקענט און הויך געשאַצט פֿערזענלעך, האָט ער געווויסט ווי צו שאַצן זייער קינסטלעריש שאַפֿן.

אַנדערש איז געווען דער פֿאַל מיט דעם דריטן פֿון אונדזערע דרײַ קלאַסי־קערס, מיט י. ל. פּרצן. ער איז דובנאָוון, אזוי ווי די ערשטע צוויי אויך מענדעלען און שלום־עליכמען, געבליבן פֿרעמד און, ווי דובנאָוו אַליין דערציילט אין זײַנע „זכרונות און רעיונות", האָט ער פֿאַרהאַלטן זיך צו פּרצעס ערשטע בעלעט־ריסטישע פּרווון זייער בייז: „אין זײַנע עסקיזן און פֿעלזן האָט מיך אָפּגעשטויסן דער מאַנעריזם און די פּרעטענציעזקייט פֿון סטיל, די קורצע אָפּגעהאַקטע זאַצן, די גאַנצע שורות מיט פּינטלעך, און איך האָב אויסגעדריקט מײַנע ספֿקות, צי דער לייענער וועט קאָנען כאָפּן דעם שרײַבערס טונקלע רמזים".[20] ער

[20] קניגא זשיזני, ב׳ I, זז׳ 208—209.

האָט דערקלערט זײַנע ספֿקות וועגן דעם יונגן פּרצן דערמיט, וואָס — „אין דעם אָנפֿאַנגער פּרצן דעם העברעיִסט איז שווער געווען צו דערשפּירן דעם קומענדיקן מײַסטער“ און וואָס „אויך די ערשטע זאַכן זײַנע אויף דער פֿאַלק־שפּראַך האָבן נאָך ניט עדות געזאָגט אויף אַ באַדײַטנדיקן טאַלאַנט“.[21] וועגן מען נעמט אָבער אין אַכט, אַז צו אָט די ערשטע זאַכן פּרצעס האָבן געהערט אויך די פּאָעמע „מאַניש“ און אַנדערע אייגנאַרטיקע שאַפֿונגען, מעג מען מאַכן די השערה, אַז ס׳איז געווען אַ טיפֿערע סיבה פֿאַר וואָס קריטיקוס האָט געגעבן אַזאַ וואַרעמען קבלת־פּנים מענדעלעען און שלום־עלײכמען און אַזאַ קאַלטן — פּרצן. צום טײל איז די סיבה געווען אין דעם קריטיקער גופֿא. לויט זײַן אַגגעמיינעם וועלטבאַגריף איז ער געווען אַ פֿאָזיטיוויסט; לויט זײַן לײטערארישן געשמאַק אַ רעאַליסט. פּרץ האָט אָפּילו אין דעם ערשטן, מער רעאַליסטישן פּעריאָד פֿון זײַן שאַפֿן געהאַט אין זיך עפּעס פֿון אַ ראָמאַנטיקער. ער האָט שוין יעמאָלט זיך פֿאַרגונען יענע „פּינטעלעך“ און „טונקעלע רמזים“, וואָס דובנאָוון זײַנען זיי ניט געווען צום הארצן. וועגן ר׳ נחמנס ספּורי מעשׂיות האָט ער געשריבן, אַז „זיי זײַנען די פֿרוכט פֿון אַ ניט אײַנגעצאַמטער פֿאַנטאַזיע, וויט פֿון דער וויִרקלעכקייט און פֿון געזונטן מענטשן־פֿאַרשטאַנד, פֿיבער־פֿאַנטאַזיעס פֿון אַ מענטשן וואָס איז קראַנק אויפֿן גוף און אויף דער נשמה“.[22]

דובנאָוס ליטעראַטור־קריטישע, אָזוי ווי זײַן וויסנשאַפֿטלעך־היסטאָרישע ספֿערע איז געווען די ספֿערע פֿון קלאַרקייט, פֿון נ ג ל ה. פֿון נ ס ת ר האָט ער ניט געהאַלטן.

אמת, ער איז, ווי ער אַליין דערציילט, געווען פֿאַרכאַפּט פֿון טאַלמוד־אידם און דער הויפּט פֿון רעאַניזם — וויִל ניט קיין ריין ראַציאָנאַליסטישע אָדער פּאָזיטיוויסטישע שיטות. „רענאַנען האָט — ווי דובנאָוו דערקלערט עס — געצויגן צו דער פֿאַרשונג פֿון טיפֿע רעליגיעזע פֿראָבלעמען צולײַב זײַן בענקען נאָכן פֿאַרלוירענעם גלויבן; און דער גאָרניט פֿרייַלעכער סקעפּטיציזם, די פֿרוכט פֿון זײַן כסדרדיקן פֿילן זיך אָפּגענאַרט סײַ אין ג ל ו י ב ן, סײַ אין פֿ א ר ש ט א נ ד, האָט אים אויפֿגעהאַלטן אויפֿן גרענעץ צווישן אָט די צוויי סתירותדיקע עלע־מענטן פֿון דער מענטשלעכער נשמה“.[23] און אָזוי ווי דובנאָוון אַליין „האָט די רעליגיעזע פֿראָגע אין אונטערבאָווסטזײַן ניט אויפֿגעהערט צו באַאומרויקן“, האָט ער זיך געפֿילט נאָענט צו רענאַנען; גלײַכצײַטיק אויך צו טאַלמוד־אידן, דעם שאַפֿער פֿונעם עטישן גאָט און פֿונעם לאָזונג „גאָטס קיניגרײַך אין אונדז אי־נעווייניק“.[24] דאָס אַלץ האָט געפֿירט דערצו, אַז דער ערשטער נוסח פֿון זײַנע ערשטע קאַפּיטלען „געשיכטע פֿון חסידות“, דער הויפּט די קאַפּיטלען וועגן ר׳ ישׂראל בעל־שם־טוב, זאָלן זײַן דורכגעדרונגען מיט אַ געוויסן לירידזם, — מיט אַ לירידזם וואָס האָט זיך באַזונדער שטאַרק געפֿילט „אין די זײַטלעך, וווּ

---

[21] דאַרטן, ז׳ 209.

[22] געשיכטע פֿון חסידיזם, ב׳ II, ז׳ 222.

[23] קניגע זשיזני, ז׳ 221.

[24] דאַרטן גופֿא.

עס האָט זיך גערעדט וועגן דעם בעשטס רעליגיעזן פאַנטעזיזם, וועגן זײַן פּראָוועג פאַעטישע התבודדות אין די קאַרפאַטן־בערג, וועגן זײַן נעגאַטיוועט שטעלונג צו רבנישן פאַרמאַליזם".[25] אָבער... ס׳איז ניט קיין צופאַל, וואָס אָט די אַלע פאַעטישע שטעלן אוּן שטעלונגען זײַנען אין דעם לעצטן, העברעישן נוסח, פון תולדות החסידות (1930—1931) כּמעט אין גאַנצן באַזײַטיקט גע־ווארן, — אוּן כאָטש די פאַעטישקייט האָט, ווי דובנאָוו אַליין זאָגט אין זײַן אויטאָביאָגראַפיע, געליטן דערפון, האָט די וויסנשאַפטלעכקייט געווינען.[26] אויב מען זאָל אָנווענדן צו דובנאָוון זײַן אייגענעם אויסדרוק וועגן רעפאָרם, — קען מען זאָגן, אַז פון די צוויי כוחות וואָס ראָגלען זיך אין דער מענטשלעכער נשמה, דעם כוח פון גלויבן אוּן דעם כוח פון פאַרשטאַנד, האָט דער פאַרשטאַנד זיך אַרויסגעווינען צו זײַן דער דאָמינירנדיקער כוח. אוּן ניט נאָר אין דער לעצטער, — אויך אין דער פרימערדיקער, מער פאַעטישער רעדאַקציע, איז דובנאָוו פון־דאָמענטאַל שטעלונג צו חסידות אוּן איר פאָטער, דעם בעשט, געווען מער אַ מתנגדישע אוּן אַ משכּילישע ווי אַ חסידישע. דערמיט, ווי געזאָגט, דערקלערט זיך וואָס אים האָט געלאָזט קאַלט אויך פּרץ, דער רבי פון נעאָ־חסידיזם. אין פּרצן איז געווען עפעס חסידישס, ראָמאַנטישס, אַפּילו יעמאַלט וועט ער איז געווען אַ משכּיל, בעת אין דובנאָוון איז, פאַרקערט, געווען עפעס פון אַ מתנגד אוּן אַ משכּיל אַפּילו יעמאַלט, וועט דעם בעשטס רעליגיעזער פאַנטעזיזם האָט געמאַכט אין אים ציטערן סטרונעס פון עכטן לירizם.

אפשר נעמט זיך עס דערפון, וואָס דובנאָוו איז געווען אַ ליטוואַק אוּן ניט קיין פוילישער יידּ ווי פּרץ. בײַם פוילישן יידּ איז אַפּילו דער ראַציאָנאַליזם אוּן דער משכּילזם ניט טרוקן; דער ליטוואַק זעט אויס צו זײַן, פאַרקערט, אינגעהאַלטן, אויסגערעכנט אוּן „ניכטער", אַפּילו וועט ער איז פול מיט חבדישער דבקות! „וועט גליבט אַ ליטוואַק? וועט ער צילט איבער צוויי מאָל", אוּן ער „צילט צוויי מאָל" אַפּילו וועט ער צילט די שטערן, די אומצאָליקע שטערן אין הימל.

צו דובנאָווס ליטוואַקישער טבע צו... פאַרשטעלן זיך פאַר אַ „ליטוואַק" אוּן צו מאַכן דעם אַנשטעל פון זאָגן פּראָזע אַפּילו יעמאַלט וועט ער זינגט לידער, איז דוכט זיך מיר צוגעקומען נאָך עפעס וואָס האָט אים נאָענט געמאַכט דעם „זיידן" אוּן זײַן אייניקל", אָבער ניט פרצן. אין ש. דובנאָוון האָבן „די צוויי עלעמענטן, וואָס ראָגלען זיך אין דער מענטשלעכער נשמה" אוּן וואָס האָבן זיך געראַגלט אויך אין זײַן נשמה — דער גלויבן אוּן דער פאַרשטאַנד — גע־מאַכט צווישן זיך עפעס אַ פשרה: דער גליבן האָט זיך באַזעצט אין דוב־נאָוס כאַראַקטער, אין זײַן פערזענלעכקייט, אוּן אים געמאַכט פאַר אַ מענטשן וואָס האָט אַ מיסיע, די מיסיע אַנצושרײַבן די וועלט־געשיכטע פונעם יידישן פאָלק; פאַר אַ מענטשן, וואָס שיער ניט יעדע מינוט אין זײַן לעבן

---

[25] דאָרטן גופא.
[26] דאָרטן גופא.

האָט געהאַט אַ ציל, אַ תּכלית, אַ בּאַרעכטיקונג... און דער פּאַרשטאַנד? ער האָט געגומען, אַז נגענומען דאָס געביט פֿון דובנאָווס וויסנשאַפֿטלעכן און לימוראַרישן שאַפֿן. איז ער, דער פּאַרשטאַנד, וואָס האָט זיך געבריהט צו שאַפֿן אַלץ אין זיין געשטאַלט און לויט זיין פֿורעם, געשטאַנען צווישן אים און דער אינעווייניקסטער וועלט פֿון חסידות, צווישן אים און דעם אינעווייניקסטן, דעם „סודותדיקן" און „פּינטלעכדיקן" פּרצן. און ער האָט, אַזוי ווי זיין פֿרײַנד שלום־עליכם, אַנטקעגנגעשטעלט דער שונד־פּאַנטאַסטיק פֿון שמריזם ניט פּרצעס קונסט־פּאַנטאַזיע, נאָר דעם „זיידנס" און דעם „אייניקלס" קינסטלערישן רעאַליזם.

ניט געקוקט אויף זיין פֿאַרבאָרגענער רעגאַנישער רעליגיעזקייט און זיין אָפּענעם טאָלסטאָיזם, איז ער סײַ אין זיין היסטאָריאָגראַפֿיע, סײַ אין זיין פּובליציסטיק און קריטיק געווען אַ ר ע אַ ל י ס ט.

דער מצב פֿון ייִדישן שניידער אין אַמעריקע 1880 — 1900

פֿון נ. גאָלדבערג

די עיקר־טעזע

אין די לעצטע צוואַנציק יאָר פֿון 19טן יאָרהונדערט האָט זיך די שנייַ־דערס אין אַמעריקע געלעבט ערגער ווי אַ סך אַנדערע אַרבעטערס אין לאַנד.

קלייַדער האָט מען יעמאָלט פֿאַבריצירט אין דרייַ פֿאַרשיידענע טיפּן וואָר־שטאָטן. די אַזוי גערופֿענע אינסייד שאָפּס האָבן געהערט צו די פֿאַבריקאַנטן גופֿא און די שנייַדערס האָבן במילא געאַרבעט דירעקט פֿאַר זיי. אין די אַוט־סייד שאָפּס האָבן די שנייַדערס געאַרבעט פֿאַר קאָנטראַקטאָרן, אַ מין פֿאַרמיט־לער־גרופּע צווישן די אַרבעטערס און די פֿאַבריקאַנטן. נאָך אַנדערע שנייַדערס, ספּעציעל פֿרויען, האָבן געגנייט בייַ זיך אין דער היים פֿאַר קאָנטראַקטאָרן צי אויף באַשטעלונג.

דער מצב פֿון די פֿאַבריק־שנייַדערס (אין די אינסייד שאָפּס) איז געווען בעסער ווי פֿון אַנדערע נאָדל־אַרבעטערס; זייער אַרבעטסטאָג איז געווען קיר־צער, זיי פֿלעגן קריגן מער שכירות און זיי פֿלעגן אַרבעטן אין מער סאַניטאַרע וואָרשטאַטן. אָבער אַפֿילו אָט די שנייַדערס האָבן יעמאָלט פֿאַרדינט ווייניקער ווי דער דורכשניטלעכער פֿאַבריק־אַרבעטער אין לאַנד.

די ווייטערדיקע פֿאַקטן וועגן דעם עקאָנאָמישן מצב פֿון די שנייַדערס אין אַמעריקע גיבן אונדז אויך אַ השׂגה וועגן דעם לעבן פֿון אַ גרויסער צאָל ייִדן אין לאַנד. אַ סך ייִדישע אימיגראַנטן פֿון מיזרח־אייראָפּע האָבן געאַרבעט אין דער באַקלייד־אינדוסטריע. אַן ערך אַ דריטל פֿון די עקאָנאָמיש אַקטיווע רו־סישע ייִדן אין באַלטימאָר, באָסטאָן, ניו־יאָרק, פֿילאַדעלפֿיע און שיקאָגאָ זענען אין 1900 געווען נאָדל־אַרבעטערס.[1] במילא קענען מיר פֿון די רעפֿאָרטן וועגן די שכירות פֿון שנייַדערס אויסגעפֿינען ניט בלויז די פֿאַרדינסטן פֿון ייִדן אין דער באַקלייד־אינדוסטריע, נאָר אויך באַקומען אַ בילד, הגם אויף אַן אומ־דירעקטן אופֿן, ווי עס האָט זיך געלעבט ייִדישע קרעמערס וואָס פֿלעגן פֿאַרקויפֿן עסנוואָרג, מלבושים, שיך און אַנדערע זאַכן צו דעם טייל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט שנייַדערייַ און די אַנדערע וואָס האָבן געמאַכט אַ לעבן פֿון זיי.

---

[1] א. טשעריקאָווער, רעד., געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייי־ניקטע שטאַטן, ערשטער באַנד, ז׳ 350.

די פֿאַרהערן פֿון דער סענאַט־קאָמיסיע, 1883

אין 1883 האָט אַ סענאַט־קאָמיסיע אויף אויסצוגעפֿינען די באַציונגען צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל אויך אויסגעפֿאָרשט דעם מצב פון די ניו־יאָרקער שטיבעלעך.

דזשאָן ס. מעק־קלעלאַנד (McClelland), אַ פֿאָרשטייער פֿון די טעלע־גראַפֿיסטן, האָט דעם 13טן אויגוסט 1883 געזאָגט אויף אַ פֿאַרהער פֿון דער קאָמיסיע, אַז אַ גרויסער פּראָצענט קלאָקמייקערס זיצנען פֿרויען וואָס פֿאַרדינען פֿון פֿינף ביז זעקס דאָלאָר אַ וואָך. זיי האָבן לעצטנס דערקלערט אַ סטרייק, פֿאַדערנדיק העכערע שׂכירות, און זיי האָבן געווונען. דאָס — האָט ער צוגע־געבן — איז אַ חידוש, ווײַל בדרך כלל ווילן פֿאַבריקאַנטן ניט נאָכגעבן די פֿאַדערונגען פֿון סטרייקערס.

דער פֿאָרזיצער פֿון דער קאָמיסיע, סענאַטאָר הענרי ו. בלעיר (Blair), האָט בײַ דער געלעגנהייט געזאָגט, אַז די קלאָקמייקערס האָבן מיט 8—10 יאָר צוריק פֿאַרדינט אַ סך מער; זיי האָבן יעמאָלט געקראָגן פֿון 8 ביז 12 דאָלאָר פֿאַר דער אַרבעט וואָס טראָגט זיי איצט, אין 1883, בלויז 2.50 דאָלאָר.[2]

דעם 16טן אויגוסט 1883 האָט סאַמיועל גאָמפּערס, דער פֿירער פֿון דער פֿעדעראַציע פֿון אָרגאַניזירטע פֿאַך־ און אַרבעט־פֿאַראייניגן, איבערגעגעבן אויפֿן פֿאַרהער די ווײַטערדיקע פּרטים וועגן דעם מצב פֿון די ניו־יאָרקער שטיבעלעך. פֿרויען קענען אויפֿנייען 10 פּאָר אַרבעטהויזן אין צוועלף שעה און זיי קריגן 7 סענט פֿאַר אויפֿנייען אַ פּאָר אָזוינע הויזן, וואָס דאָס מיינט, אַז זיי פֿאַרדינען 70 סענט אַ טאָג. הויזן פֿאַר ייִנגלעך קענען זיי אויפֿנייען פֿון 14 ביז 16 פּאָר אין צוועלף שעה און מע צאָלט זיי 5 אָדער 6 סענט אַ פּאָר. זיי אַרבעטן בדרך כלל זיבן טעג אַ וואָך; זונטיק אַרבעטן אָנדערע בלויז אַ האַלבן טאָג; יעדע אייגע אַרבעט אָבער שבת. זייערע דורכשניטלעכע וועכנטלעכע פֿאַרדינסטן זיצנען אַרום 3.80 דאָלאָר, אויב, פֿאַרשטייט זיך, זיי אַרבעטן אַ גאַנצע וואָך. פֿון אָט דעם געלט דאַרפֿן זיי באַצאָלן פֿאַר זייערע נאָדלען, פֿינגערהוטלעך, באַוול און פֿאַר אָנדערע מאַטעריאָלן און אינסטרומענטן.[3]

פֿיר טאָג שפּעטער, דעם 20סטן אויגוסט, האָט קאָנראָד קאָרל, אַ שנײַדער, דערציילט דער קאָמיסיע ווי אַזוי די שׂכירות פֿון שנײַדערס זיצנען אין די לעצטע עטלעכע יאָר געפֿאַלן. פֿאַר דער אַרבעט וואָס מע פֿלעגט אין די יאָרן 1864—1873 צאָלן פֿון 2.00 ביז 3.50 דאָלאָר, אַ מאָל אויך 4 דאָלאָר, קריגט מען איצט, אין 1883, ניט מער ווי 1 דאָלאָר; פֿאַר אויפֿנייען אַ פּאָר הויזן פֿלעגט מען יעמאָלט צאָלן אַ דאָלאָר און איצט פֿון 15 ביז 28 סענט. אַ שנײַדער, האָט ער געזאָגט, קען איצט פֿאַרדינען 8—9 דאָלאָר אַ וואָך; פֿרויען וואָס נייען צו קנעפּ־לעך אָדער זיצנען פֿיניישערס קריגן פֿון 3 ביז 4 דאָלאָר אַ וואָך. עס איז אמת,

---

[2] U. S. Senate Committee on Education and Labor, *Report of the Committee of the Senate upon Relations between Labor and Capital,* 1885, vol. I, pp. 144—145.

[3] דאָרט, ד׳ 284.

האָט דער עדות מוסיף געווען, אַז אַפֿילו מיט יאָרן צוריק, איידער מען האָט זיך אָנגעהויבן באָנוצן מיט ניימאַשינען, פֿלעגן די שׂכירות פֿון דורכשניט־לעכן שנײדער זײַן ניט מער ווי 8 צי 10 דאָלאָר אַ וואָך. אָבער יעמאָלט פֿלעגט מען פֿאָר אַ דאָלאָר קענען קויפֿן מער ווי איצט פֿאָר צוויי דאָלאָר. דער עדות האָט געזאָגט, אַז ער און זײַן ווײַב אַרבעטן פֿון זונאויפֿגאַנג ביז זונפֿאַרגאַנג און פֿאַרדינען בלויז 8 צי 9 דאָלאָר אַ וואָך. אויף דער פֿראָגע, וויפֿל קען אַן אַרבעטער אָפּשפּאָרן פֿון זײַנע שׂכירות, האָט ער געענטפֿערט, אַז אָחוץ די פֿאַבריקאַנטן קען קיינער ניט שפּאָרן.[4]

טשאַרלז ל. מילער, אַ דיטשער יידי, האָט אויך געזאָגט אויף איינעם פֿון די פֿאַרהערן פֿון דער סענאַט־קאָמיסיע, אַז די שׂכירות פֿון שנײדערס זײַנען אין די לעצטע עטלעכע יאָר געפֿאַלן. ער האָט דערציילט, אַז שוין צען יאָר אַרבעט ער אין דער קליידער־אינדוסטריע (ער האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אין עלטער פֿון עלף יאָר); ער איז אַ צושנײדער; די דורכשניטלעכע שׂכירות פֿון אַ צושנײדערס זײַנען 15 דאָלאָר אַ וואָך. צוליב דעם אָבער וואָס צושנײדערס אַרבעטן ניט מער ווי אַ נײַן חדשים אַ יאָר, פֿאַרדינען זיי בלויז 640 דאָלאָר אַ יאָר, אָדער אַרום 12 דאָלאָר אַ וואָך. אין די יאָרן 1867—1869 פֿלעגן זיי אָבער קריגן 20—25 דאָלאָר אַ וואָך, אַ מאָל אַפֿילו מער. ער האָט געזאָגט, אַז די שׂכירות זײַנען געפֿאַלן צוליב דער צושנײד־מאַשין, וואָס האָט פֿאַראײַנפֿאַכט די אַרבעט און האָט אײַנצײַטיק אומגעהײַער שטאַרק פֿאַרגרעסערט די פּראָדוקטיווקייט פֿון צושנײדערס. איין מאַשין־צושנײדער מאַכט איצט (אין 1883) די אַרבעט פֿון 1,000 צושנײדערס מיט שערן.[5]

דער עדות האָט אויך געזאָגט, אַז די שנײדערס לעבן אין גרויס אָרעמ־קייט. אויב אַ מאַן, ווײַב און קינדער אַרבעטן פֿון זעקס פֿרי ביז צען בײַ נאַכט, וועלן זיי אויפֿנייען צוויי מאַנטלען און זיי וועלן קריגן פֿאָר אָט דער אַרבעט ניט מער ווי 2.50 דאָלאָר. אַ מאַן אַליין וואָלט אפֿשר געקענט אויפֿנייען אַ מאַנטל אַ טאָג און אויף אַזאַ אופֿן פֿאַרדינען 1.25 דאָלאָר, די וואָס אַרבעטן פֿאָר קאָנטראַקטאָרן קריגן בלויז אַ דאָלאָר פֿאָר אַ מאַנטל. אויף דער פֿראָגע, צי שנײדערס האָבן אַ מיגלעכקייט צו עפֿענען אייגענע וואַרשטאַטן, האָט מילער געזאָגט, אַ נעגאַטיוון ענטפֿער. ער האָט געזאָגט, אַז בײַ די עקסיסטירנדיקע תנאָים פֿון אַרבעט, האָבן זיי קוים וואָסערע ניט איז שאָנסן זיך צו באַפֿרײַען פֿון סוועטשאָפּ.[6]

אין ניו־יאָרק זײַנען פֿאַראַן, האָט מילער דערציילט, אַן ערך 8,000—10,000 שנײדערס. ס׳רובֿ זײַנען דאָס יידן, אַריבערגעקומענע פֿון רוסלאַנד. אָט די אימיגראַנטן האָבן פֿאַרטריבן די דיטשן פֿון דער קליידער־אינדוסטריע, וויפֿל זיי זײַנען מרוצה צו נעמען 1.50 דאָלאָר פֿאָר אַזאַ אַרבעט, וואָס די דיטשן

---

[4] דאָרט, זז׳ 414—417

[5] דאָרט, זז׳ 747—748.

[6] דאָרט, זז׳ 750—751.

פֿלעגן קריגן פֿאַר איר 2.50 דאָלאַר. ניט געקוקט אויף זייערע קליינע פֿאַר־דינסטן, האָט מילער געזאָגט, לעבט זיך דאָ אָט די רוסישע יידן בעסער ווי אין דער אַלטער היים. ער האָט אויך צוגעשטעלט דער סענאַט־קאָמיסיע בא־ווײַזן, אַז יעדע 86.58 דאָלאַר ברענגען אַרײַן דעם קליידער־פֿאַבריקאַנט 13.42 דאָלאַר פּראָפֿיט. ער האָט פֿאַרגעלייגט, אַז די שנײדערס זאָלן קריגן אַ שׂכירות־הוספֿה פֿון 50 פּראָצענט.[7]

אַזוי זײַנען געווען די אַרבעט־באַדינגונגען אין דער קליידער־אינדוסטריע, בעת די יידישע מאַסן־אימיגראַציע האָט זיך אַנגעהויבן. די נײַע מאַשינען און דער גרויסער אַנבאָט פֿון אַרבעטערס האָבן גורם געווען, אַז די שנײדערס זאָלן קריגן קלענערע שׂכירות ווי אַרבעטערס אין אַ סך אַנדערע אַמעריקאַנער אינדוסטריעס.

דאָס האָט זיך אַזוי געצויגן שיינע עטלעכע יאָר. די צאָל אימיגראַנטן איז געוואָרן כסדר גרעסער און די קאָנקורענץ צווישן זיי און די אַנדערע אַרבעטערס, און אויך צווישן די אַריבערגעקומענע גופֿא — איז געוואָרן גרעסער און שאַר־פֿער. עס איז יעמאָלט אויך געווען שווער צו אַרגאַניזירן אָט די אַרבעטערס, מחמת די שנײדערס זײַנען נאָך צוליב פֿאַרשיידענע פּסיכאָלאָגישע און סאָציא־לאָגישע טעמים ניט געווען פֿאַראינטערעסירט אין דער יוניאָן־באַוועגונג; דער־צו איז די קליידער־אינדוסטריע געווען שטאַרק דעצענטראַליזירט און עס פֿלעגן יעדן טאָג צוקומען נײַע אַרבעטערס.

די ניו־יאָרקער רעפֿאָרטן פֿון אַרבעט־סטאַטיסטיק

אין די יערלעכע רעפֿאָרטן פֿון ניו־יאָרקער ביורא פֿאַר אַרבעט־סטאַ־טיסטיק ווערט כסדר אָנגעוויזן אויף דעם שלעכטן עקאָנאָמישן מצב פֿון שנײ־דער.

אין דעם רעפֿאָרט פֿאַר דעם יאָר 1886 ווערט געזאָגט, אַז די טענות און תּביעות פֿון די קלאָקמייקערס זײַנען באַרעכטיקטע, ווײַל די תּנאָים פֿון אַרבעט זײַנען זייער שלעכטע און מען פֿאַרדינט ניט גענוג. עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן, זאָגט דער מחבר פֿון רעפֿאָרט, אַז אַ קריסטלעכע געזעלשאַפֿט וואָס איז פֿאַראינטערעסירט אין צדקה און אין דעם געזונט פֿון אירע מיטגלידער זאָל אָזוינס טאָלערירן. אין דעם זעלביקן רעפֿאָרט שטייט ווײַטער, אַז די סוועטערס — די בעלי־בתּים פֿון די שוויצווּאַרשטאַטן — זענען צו קריגן פֿון די פֿאַברי־קאַנטן (די בעלי־בתּים פֿון די אינסײַד שאָפּס) וואָס מער, און דאָך צאָלן זיי

[7] דאָרט, זז׳ 751—754 און 835—836.

מילער איז זיך אַליין סותר. צו ערשט זאָגט ער, אַז אַ שנײדער וועמען די וויכ און קינדער העלפֿן אויס קען פֿאַרדינען 2.50 דאָלאַר אַ טאָג און אין זײַן אַנאַליז פֿון די קאָסטן פֿון פֿאַבריצירן קליידער און פֿון די פּראָפֿיטן פֿון די פֿאַבריקאַנטן (זז׳ 835—836) גיט ער גאָר אָן אַז אַזאַ שנײדער פֿאַרדינט 16.92 דאָלאַר אין צוועלף טעג, וואָס עס באַטרעפֿט בלויז 1.41 דאָלאַר אַ טאָג.

זייערע אַרבעטערס אַ הונגער־לוין און אַז די וואָס אַרבעטן אין אינסַיד שאָפּס פֿאַרדינען מער ווי די וואָס אַרבעטן פֿאַר קאָנטראַקטאָרן.[8]

אין דערמאָנטן רעפּאָרט (ז׳ 618) איז אָפּגעדרוקט אַ דערקלערונג פֿון דער פֿאַראייניקטער שנײַדערי־יוניאָן, וווּ עס ווערט געזאָגט אַז אַ דאָנק דער טעסק־סיסטעם[9] קומט די שנײַדערס אויס צו אַרבעטן 16—18 שעה אַ טאָג און אַז זיי קריגן באַצאָלט פֿאַר אַ וואָך אַרבעט די שכירות וואָס זיי וואָלטן באַדאַרפֿט קריגן באַצאָלט פֿאַר פֿיר טעג.[10]

אין דעם רעפּאָרט פֿאַר דעם יאָר 1889 ווערן ווידער דערמאָנט די קלייניע פֿאַרדינסטן און דער לאָנגער אַרבעטסטאָג פֿון די ניו־יאָרקער שנײַדערס. די קאָנקורענץ אין דעם פֿאָך, שטייט דאָרטן, איז זייער גרויס. די פֿאַרדינסטן פֿון די בעסערע בעלי־מלאָכות זײַנען ניט שלעכט; זייער אָפּט קומט אָבער אויס צו אַרבעטן פֿאַר הונגער־שכירות, ספּעציעל ווען מען אַרבעט פֿאַר אַ קאָנטראַקטאָר צי סוועטער, וואָס ער מאַכט זײַנע פּראָפֿיטן פֿון דעם וואָס ער דערצאָלט ניט די אַרבעטערס לגבי דעם וואָס ער קריגט פֿון פֿאַבריקאַנט פֿאַר דער אַרבעט פֿון זײַנע מענטשן. ער נעמט אַרבעט פֿון פֿאַבריקאַנט פֿאַר אַ נידעריקן לוין און צאָלט זײַנע אַרבעטערס נאָך קלענערע שכירות. אין יאָר 1889 האָבן שנײַדערס בײַ קינדער־הויזן פֿאַרדינט 7—8 דאָלאָר אַ וואָך; געווויסע פֿרויען, פֿיניישערס האָבן געקראָגן 1.50—2.00 דאָלאָר אַ וואָך. געאַרבעט האָבן זיי 13—15 שעה אַ טאָג. וועגן די פֿרויענקלייַדער־ און מאַנטלען־שנײַדערס ווערט געזאָגט, אַז דער פֿאַך האָט שוין אַ שם פֿאַר די אָפּטע סטרײַקן פֿאַר מער שכירות, וואָס איצט זײַנען זיי זייער קליין.[11]

אין אַ שפּעטערדיקן רעפּאָרט ווערט געזאָגט, אַז עס זײַנען ניטאָ קיין ערגער באַצאָלטע אַרבעטערס ווי קלאָקמייקערס. קיינער נעמט זיך ניט צו אָט דער מלאָכה, אויב ער קען זיך נאָר אַן עצה געבן אַנדערש. דאָס איז אויך חלק אויף שנײַדערײַ בכלל. די קלאָקמייקערס האָבן אָבער אין דער לעצטער צײַט געליטן גרויסע צרות. זיי האָבן ניט געהאַט קיין שום יוניאָן. דער מחבר פֿון רעפּאָרט טרייסט זיך מיט דעם, וואָס דער מצב פֿון די שנײַדערס אין לאָנדאָן איז אויך ניט בעסער. ער שרײַבט, אַז לויט די באַריכטן פֿון דער קלאָק־מייקערס־יוניאָן קומט אויס, אַז אירע מיטגלידער האָבן אין די יאָרן 1888 און

---

[8] New York State, Bureau of Statistics of Labor, *Annual Report*, 1886, pp. 539—540. (וויטער באַנוצן מיר די ראַשי־תיבֿות N. Y. B. S. L. פֿאַר די רעפּאָרטן).

[9] געוויר ווערן דער „טעסק״־סיסטעם אין ערשטן באַגינ געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, א. טשעריקאָווער, רעד׳, זז׳ 372—373.

[10] יידישע זעצערס, אַגב אורחא, האָבן יעמאָלט אויך פֿאַרדינט ווייניקער וויַ ניט־יידישע. אין 1887 איז די דורכשניטלעכע שכירות פֿון די אַרבעטערס אין אַ יידישער דרוקערײַ געווען 9.50 אַ וואָך, בעת ניט־יידישע דרוקערס האָבן פֿאַרדינט פֿון 12—18 דאָלאָר. די יידישע זעצערס האָבן אויך געהאַט אַ לענגערן אַרבעטסטאָג. פ״גל:

N. Y. B. S. L., 1888, pp. 703, 747.

[11] N. Y. B. S. L., 1889, pp. 660—662, 664.

1889 פֿאַרדינט 10 דאָלאַר אַ וואָך אין דורכשניט און אין 1890 האָבן זיי גע־קראָגן 15 דאָלאַר. דער אַרבעטסטאָג איז רעדוצירט געוואָרן פֿון 14 שעה אין 1888—1889 ביז 13 און 12 שעה; די וואָס אַרבעטן אין אינסײַד שאָפּס — דירעקט פֿאַר די פֿאַבריקאַנטן — אַרבעטן אָבער ניט מער ווי 10 שעה אַ טאָג.[12]

די יוניאַן פֿון שנײדערס בײַ אייבערהעמדער האָט יעמאָלט איבערגע־געבן, אַז דער מצב פֿון אירע מיטגלידער איז געוואָרן ערגער.[13] זיי פֿלעגן אין 1888 פֿאַרדינען אַ 9 דאָלאַר אַ וואָך אין דורכשניט, און אַ יאָר שפּעטער בלויז 8 דאָלאַר. אין 1888 פֿלעגן זיי אַרבעטן 12 שעה אַ טאָג און פֿרײַטיק 11 שעה; אַ יאָר שפּעטער האָבן זיי יעדן טאָג געאַרבעט מיט אַ שעה מער. עס איז בכן קלאָר, אַז שנײדערײַ איז אין די 1880ער יאָרן געווען אַ שלעכט באַצאָלטער פֿאַך.

די קליידער־אינדוסטריע האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויך געצאָלט וויניקער שׂכירות וויי אַ סך אַנדערע אינדוסטריעס. שנײדערס בײַ פֿרויען־מאַנטלען און קאָסטיומען, בײַ אייבערהעמדער, קאָלנערס און מאַנזשעטן אין דער שטאָט ניו־יאָרק (מאַנהאַטן און ברוקלין) האָבן אין די יאָרן 1891—1895 פֿאַרדינט וויניקער וויי אַנדערע ניו־יאָרקער אַרבעטער, אָבער מער ווי טאָבעק־אַרבעטערס (זען טאָבעלע ו).

טאָבעלע ו:

דורכשניטלעכע יערלעכע שׂכירות פֿון אַרבעטערס אין דער שטאָט ניו־יאָרק[14]

אינדוסטריע	1891	1892	1893	1894	1895
פֿרויען־מאַנטלען און קאָסטיומען, אייבערהעמדער, קאָלנערס, מאַנזשעטן	$568.38	$567.04	$644.47	$576.40	$691.99
	311.04	327.44	314.24	308.85	316.12
שירץ	541.39	566.26	568.07	481.29	496.95
טאָבעק	443.06	417.36	401.83	381.01	394.11
סטאָליערס און בויערס	785.87	740.35	913.60	1069.74	697.36
בראַנפֿן	960.13	906.52	876.18	821.20	882.85
קאָנקעסלען, לאָקאָמאָטיוון, מאַשינען	667.58	667.38	669.38	581.92	568.13
אייזן (בויען)	800.45	642.65	629.82	587.49	717.24
זיגערס, ציר וגע	825.41	836.96	854.69	846.55	786.97

שנײדערס בײַ פֿרויען־מאַנטלען און קאָסטיומען האָבן אין די יאָרן 1891—1894 פֿאַרדינט ניט מער ווי 54—78 פּראָצענט פֿון די שׂכירות וואָס מען האָט געצאָלט אין דער בויען־אינדוסטריע און נאָך וויניקער איידער אַרבעטערס אין דער מעטאַל־ און בראַנפֿן־אינדוסטריע האָבן געקראָגן. שנײדערס בײַ אייבערהעמדער, קאָלנערס און מאַנזשעטן האָבן פֿאַרדינט אַ סך וויניקער ווי אַפֿילו

[12] N. Y. B. S. L., 1890, pp. 284, 1032.

[13] *ibid.*, p. 289.

[14] N. Y. B. S. L., 1896, pp. 28—31, 36—39, 52—57.

שנידערס אין דער פֿרויענקלײדער־אינדוסטריע. זיי האָבן אין די יאָרן 1891—1895 פֿאַרדינט ניט מער ווי פֿון 24 ביז 45 פּראָצענט פֿון דעם וואָס בויאַרבעטערס.

עס קען בכן גאָר קיין ספֿק ניט זײַן, אַז ניו־יאָרקער שנידערס האָבן אין די 1890ער יאָרן פֿאַרדינט ווייניקער ווי אַ סך אַנדערע אָרטיקע אַרבעטערס. דאָס מיינט אויך, אַז די שכירות פֿון אַ לפֿי־ערך גרויסן טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג זײַנען געווען קלענער ווי פֿון אַנדערע עטנישע גרופּעס, וויבל יענע זײַנען ניט געווען אָזוי שטאַרק פֿאַרטראָטן אין דער קלײדער־אינדוסטריע.

דער חילוק אין די פֿאַרדינסטן פֿון שנידערס און אַנדערע אַרבעטערס איז משמעות׳ן גרעסער ווי עס איז אָנגעגעבן געוואָרן אין דער טאַבעלע ו. די באַריכטן פֿון שטאָט זײַנען באַזירט אויף רעפּאָרטן וואָס די פֿאַבריקאַנטן פֿלעגן צושטעלן. אין יענע יאָרן האָבן אָבער אַ סך יידישע שנידערס געאַרבעט פֿאַר קאָנטראָקטאָרן, וואָס זיי פֿלעגן צאָלן וויניקער שכירות און פֿלעגן ניט צושטעלן קיין שום באַריכט צו דעם ניו־יאָרקער אַרבעט־דעפּאַרטמענט.

אויף ווי וויבט עס איז געווען שווער אַרויסצוקריגן אינפֿאָרמאַציע פֿון קאָנטראָקטאָרן קען מען זען פֿון דעם רעפּאָרט פֿון דעם פֿעדעראַלן צענזוס־ביוראָ פֿאַר דעם יאָר 1900. מיר לייענען דאָרט, אַז עס איז געווען אוממיגלעך אויסצוגעפֿינען אַלע פּרטים וועגן דער קלײדער־אינדוסטריע, מחמת

> די ספּעציעלע אָגענטן און צייַלערס, וואָס מען האָט זיי אַרויס־געשיקט צו קריגן די נייטיקע פֿאַקטן, האָבן אין אַ סך ערטער, וווּ מע פֿאַרטיקט אויס קלײדער, ניט געקענט קריגן קיין שום אינפֿאָרמאַציע. דאָס רובֿ אָזעלכע וואָרשטאַטן געפֿינען זיך אין די דירות־הײַזער און אין קלײנע שפּעטער הינטער די ווינונגען, און דער גרעסטער טייל אַרבעט ווערט דאָרט געמאַכט פֿאַר קאָנטראָקטאָרן... אין אַ סך פֿאַלן קען מען זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף דעם וואָס די קאָנטראָקטאָרן האָבן אָנגעגעבן... זיי פֿירן ניט קיין ביכער און חשבונות, און במילא האָבן מיר צו טאָן דער עיקר מיט השערות.[15]

פֿאַר דעם ניו־יאָרקער אַרבעט־דעפּאַרטמענט, דאָרפֿן מיר געדענקען, איז אין אַ געוויסן זינען געווען שווערער צו קריגן די נייטיקע אינפֿאָרמאַציע ווי פֿאַרן פֿעדעראַלן צענזוס־ביוראָ, וויבל לויטן געזעץ מוז יעדער איינער געבן די פֿאַרשטייערס פֿון צענזוס־ביוראָ די פֿאַרלאַנגטע פּרטים וועגן זיך און זײַנע געשעפֿטן.

מע דאַרף אויך אין זינען האָבן, אַז די ניו־יאָרקער רעפּאָרטן זײַנען באַזירט בלויז אויף אַ מוסטערונג. צי די אַנדערע פֿאַבריקאַנטן וואָס פֿלעגן בכלל ניט צושטעלן קיין רעפּאָרטן האָבן געצאָלט די זעלביקע שכירות צי ניט, איז אַ פֿראָגע, וואָס אויף איר איז שווער צו ענטפֿערן.

ביים באַטראַכטן די דורכשניטלעכע שכירות פֿון שנידערס און אַנדערע אַרבעטערס, דאַרף מען אויך ניט פֿאַרגעסן, אַז אין דער קלײדער־אינדוסטריע

---

[15] ציטירט לויט ווי עס וועט איבערגעגעבן אין ערשטן באַנד געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, א. טשעריקאָווער, רעד., ז׳ 362.

האָבן געאַרבעט אַ סך מער פֿרויען ווי אין די אַנדערע אינדוסטריעס. עס איז במילא מיגלעך, אַז דער חילוק אין שכירות פֿון מענער־שנייַדערס און אַנדערע מענער־אַרבעטערס איז ניט געווען אַזוי גרויס ווי עס ווערט אָנגענומען אין טאַבעלע ו פֿאַר אַרבעטערס בכלל. מיר וועלן אָבער שפּעטער זען, אַז מענער־שנייַדערס האָבן יעמאָלט פֿאַרדינט ווייניקער ווי אַנדערע מענער־אַרבעטערס.

איטאָנס אויספֿאָרשונג[16]

אַז די דורכשניטלעכע שכירות פֿון די וואָס האָבן יעמאָלט געאַרבעט פֿאַר קאָנטראַקטאָרן זיצנען געווען קלענער ווי פֿון די פֿאַבריק־שנייַדערס קען מען זען פֿון אַ פֿאַרשונג וואָס איז געמאַכט געווארן אין 1894. די פֿאַרשערין האָט פֿאַרגלייכן די פֿאַרדינסטן פֿון שנייַדערס פֿאַר און בעת די קריזיסיאַרן 1893—1894 און זי האָט אויך אויסגעפֿאָרשט די תּנאָים פֿון אַרבעט אין פֿאַרשיידענע נאַדלפֿאַכן. ווידער אַ מאָל דאַרף באַטאָנט ווערן, אַז זי האָט זיך באַנוצט מיט אַ מוסטערונג און אויסגעפֿאָרשט אַ לפּי־ערך קלייַנע צאָל שנייַדערס. די רעזולטאַטן פֿון איטאָנס פֿאָרשונג גיבן אונדז אָבער אַ השׂגה פֿון דעם מצב פֿון שנייַדערס וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר קאָנטראַקטאָרן אָנהייב די 1890ער יאָרן און וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט אין יעמאָלטיקן עקאָנאָמישן קריזיס.

איטאָנס גרופּע (זען טאַבעלע וו) האָט פֿאַרדינט ווייניקער ווי פֿאַבריק־שנייַדערס (טאַבעלע ו). די דורכשניטלעכע וועכנטלעכע שכירות פֿון אַרבעטערס בייַ פֿרויען־מאַנטלען ביז דעם עקאָנאָמישן קריזיס איז געווען, ווי זי גיט איבער, 11.65 דאָלאָר. היות זיי האָבן געאַרבעט, אין דורכשניט, 6.4 חדשים אַ יאָר, קומט אויס, אַז זייער וועכנטלעכע הכנסה דורכן יאָר האָט באַטראָפֿן ניט מער ווי 6.21 דאָלאָר. דאָס מיינט, אַז זיי האָבן דורכן יאָר פֿאַרדינט אַ 323 דאָלאָר לגבי אַ 570 דאָלאָר וואָס פֿאַבריק־שנייַדערס האָבן יעמאָלט געקראָגן. די קאָנטראַקטאָרן האָבן בכן יעמאָלט געצאָלט זייערע שנייַדערס וויניקער ווי דרייַ פֿינפֿטל (אַ 57 פּראָצענט) פֿון דעם וואָס די גרויסע קליידער־פֿאַבריקאַנטן פֿלעגן צאָלן.

אין די קריזיסיאַרן איז דער עקאָנאָמישער מצב פֿון די נאָדל־אַרבעטערס געווארן אַ סך ערגער. די וועכנטלעכע שכירות פֿון איטאָנס גרופּע זיצנען אין די יאָרן 1893—1894 געווען צווישן 3.72 און 5.82 דאָלאָר און זייער וועכנטלעכע הכנסה אין יאָריקן דורכשניט האָט יעמאָלט באַטראָפֿן פֿון 2.42 ביז 3.79 דאָלאָר.

אָבער אָפֿילו אין די גוטע יאָרן האָבן די שנייַדערס וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר קאָנטראַקטאָרן ניט געקענט דעקן זייערע הוצאות. איטאָן האָט אויסגערעכנט, אַז אַ ניו־יאָרקער קלאָקמייקער איז ביז דעם עקאָנאָמישן קריזיס געווען הינטערשטעליק 148 דאָלאָר אַ יאָר; דאָס מיינט, אַז כּדי צו קענען דעקן די סאַמע נייטיקע הוצאות וואָלט ער באַדאַרפֿט פֿאַרדינען מיט אַ 148

[16] Isabel Eaton, "Receipts and Expenditures of Certain Wage-Earners in the Garment Trades", *Publications of the American Statistical Association*, New Series, 1895, vol. 4, pp. 138, 155.

דאָלאָר מער ווי ער פֿלעגט קריגן. אַ שיקאַגער קלאָאַקמייקער איז געווען הינ־ טערשטעליק 110 דאָלאָר אַ יאָר. איטאָן גיט אויך איבער, אַז אַ צוויי דריטל פֿון די אויסגעפֿרעגטע נאָדל־אַרבעטערס האָבן געזאָגט, אַז זיי זיצנען בעלי־חובות. איז כדי צו קענען דעקן זייערע הוצאות, האָבן זייערע ווײַבער און קינדער גענדער געזען צו פֿאַרדינען, און זיי האָבן אויך אַרײַנגענומען באָרדערס (קוואַרטיראַנטן).[17]

שׂכירות אין 1896 — 1899

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון די 1890ער יאָרן האָבן שנײַדערס נאָך אַלץ פֿאַרדינט וויניקער ווי דער דורכשניטלעכער אַרבעטער, ווי מע קען זען פֿון טאַבעלע III. אין דער קליידער־אינדוסטריע (וואָס זי איז אויך כולל די פֿראָדוקציע פֿון היט, היטלען און קינסטלעכע בלומען און דאָס וואַשן, רייניקן און פֿאַרבן קליידער און „פֿאַרשיידענע") האָט אַן אַרבעטער אין די יאָרן 1896— 1899 פֿאַרדינט אַ 379 דאָלאָר אַ יאָר אין דורכשניט. אין די אַנדערע אינ־ דוסטריעס אָחוץ קליידער־אינדוסטריע, האָבן אַרבעטערס יעמאָלט פֿאַרדינט אין דורכשניט אַ 475 דאָלאָר אַ יאָר. אין דער קליידער־אינדוסטריע האָט מען בכן אין יענע יאָרן געצאָלט בלויז פֿיר פֿינפֿטל פֿון די דורכשניטלעכע שׂכירות אין די אַנדערע אינדוסטריעס אין דעם שטאָט ניו־יאָרק.

פֿון דעם ערשטן טייל פֿון דער טאַבעלע III קען מען זען, אַז ניט אין אָלע צווײַגן פֿון דער קליידער־אינדוסטריע האָט מען יעמאָלט געצאָלט די זעל־ ביקע שׂכירות. די וואָס האָבן געאַרבעט בײַ מענער־ און פֿרויען־קליידער, בײַ היט און היטלען פֿאַר מענער אָדער בײַ פֿוטערוואַרג האָבן פֿאַרדינט כּמעט אַזוי פֿיל ווי דער דורכשניטלעכער אַרבעטער אין אַנדערע אינדוסטריעס. די ווידער, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט נייַען ווײַסצײַג — אייבערהעמדער, וועש וכדומה — און די וואָס האָבן געוואָשן, גערייניקט אָדער געפֿאַרבן קליידער האָבן יעמאָלט פֿאַרדינט בלויז אַ 70 פּראָצענט פֿון דעם וואָס אַרבעטערס בײַ מענער־ און פֿרויען־ קליידער און קירזשנערס פֿלעגן קריגן. דערבײַ איז כּדאַי אָנצווויזן, אַז די פֿאַרהעלטעניש פֿון שׂכירות אין די פֿאַרשיידענע צווײַגן קליידער־אינדוסטריע צו די פֿאַרדינסטן פֿון דעם דורכשניטלעכן אַרבעטער האָט זיך במשך פֿון דער צײַט כּמעט ניט געביטן. דאָס הייסט, אַז די שׂכירות פֿון די פֿאַרשיידענע אַר־ בעטערס זיצנען פֿאַרגרעסערט צי פֿאַרקלענערט געווארן כּמעט אין דער זעל־ ביקער פּראָפּאָרציע.

אין צווייטן טייל פֿון דער טאַבעלע III ווערן איבערגעגעבן די דורכ־ שניטלעכע שׂכירות אין צוועלף אינדוסטריעס. אין די ערשטע זעקס אינדוסטריעס האָט מען יעמאָלט געצאָלט מער ווי די דורכשניטלעכע פֿאַרדינסטן זיצנען געווען. די טעקסטיל־אינדוסטריע איז געווען די אייניציקע וואָס האָט געצאָלט וויניקער שׂכירות ווי די אַזוי גערופֿענע קליידער־אינדוסטריע.

---

[17] דצ״ו, זז׳ 141—142, 174, 177—178.

שכירות און הכנסה פון נאָדל־אַרבע־טערס אין ניו־יאָרק פאַר און אין 1893 —1894 (לויט אי־טאַנס אויסאַרשונג)

פאַך	ארבע־טערס	העכנסטלעכע שכירות	ארבעטער־חדשים אין יאָר	העכנסטלעכע הכנסה	שכירות, 1894־1893	הכנסה, 1894־1893	ארבעטער שעהען
מאַנטלען	185	$11.53	7.42	$7.13	$4.90	$3.03	11.48
פרויען־מאַנטלען	150	11.65	6.40	6.21	4.92	2.46	12.30
שניידערס	150	10.00	7.82	6.51	3.72	2.42	11.50
העסטן	100	10.50	7.10	6.21	4.85	2.87	12.20
הויזן	190	8.92	7.50	5.57	3.92	2.45	12.50
אייבער־העמדער	204	8.21	8.15	5.57	3.95	2.68	11.30
היטלען	200	11.84	7.83	7.72	5.82	3.79	11.40
קינדער־קלעך	160	10.99	7.80	7.14	5.32	3.28	11.67
קינדער־הויזן	201	7.21	8.00	4.80	קיין אינפארמאציע		13.30
דורכשניט	—	—	—	—	—	—	11.96

טאבעלע III :

דורכשניטלעכע שכירות אין דער קליידער־אינדוסטריע און אַנדערע אינדוסטריעס אין שטאַט ניו־יאָרק[18]

אינדוסטריע	דורכשניטלעכע שכירות				% לגבי אַלע אַנדערע			
	1896	1897	1898	1899	1896	1897	1898	1899
			טעגלעך					
אַלע אַרבעטערס, חוץ אין דער קליידער־אינדוסטריע	$484.2	$468.1	$476.4	$472.8	100.0	100.0	100.0	100.0
קליידער, הויט און וועשערס	380.9	369.8	382.3	381.4	78.7	79.0	80.2	80.7
שניידערס און פרויען־קליידער	461.8	455.9	462.0	459.7	95.4	97.4	97.0	97.2
מיטצעג	331.7	318.6	331.3	337.9	68.5	68.1	69.5	71.5
הויט, היטלען, פוטערונארג	484.0	459.0	469.1	457.2	100.0	98.1	98.5	96.7
פרויענהויט, קינסטלעכע בלומען	334.8	333.9	349.6	349.5	69.1	71.3	73.4	73.9
וועשערס, ריניקערס, פאַרבערס	323.3	327.8	322.6	314.2	66.8	70.3	67.7	68.2
פארש־דענג	385.7	375.7	401.9	385.3	79.7	80.3	84.4	84.4
			וויכלב					
אַלע	$471.2	$455.3	$463.9	$456.5	100.0	100.0	100.0	100.0
עסנטלעכע נוציקייטן	641.4	708.0	630.5	647.6	136.1	155.5	135.9	141.9
בוי	605.2	580.0	641.5	573.3	128.4	127.4	138.3	125.6
דרוק	579.1	579.8	584.5	572.5	122.9	127.3	126.0	125.4
מעטאַל, מאַשינען	522.6	503.7	509.5	500.5	110.9	110.6	109.8	109.6
כעמישאַרג	520.5	497.0	485.4	484.2	110.5	109.2	104.6	106.1
עסנוואַרג, בראַנפן, טאַבעק	481.3	473.0	477.8	455.2	102.1	103.9	103.0	99.7
האָלץ	457.5	458.4	454.0	441.9	97.1	100.7	97.9	96.8
פאַפיר	413.3	425.7	445.8	429.1	87.7	93.5	96.1	94.0
שמין, קלי	409.5	389.0	401.9	397.4	86.9	85.4	86.6	87.1
לעדער, גומי	403.3	389.7	395.5	393.2	85.6	85.6	85.3	86.1
קליידער, הויט, וועשערס	380.9	369.8	382.3	381.4	80.8	81.2	82.4	83.5
טעקסטיל	358.8	317.4	353.0	343.5	76.1	69.7	76.1	75.2

[18] N. Y. B. S. L., 1899, pp. 1167, 1169.

דיאגראַם 1 צו טאַבעלע III (טייל ב)

עס דאַרף ווידער באַטאָנט ווערן, אַז די פֿאַרדינסטן פֿון דורכשניטלעכן שנייִדער זײַנען יעמאָלט באמת געווען קלענער ווי עס ווערט אָנגענומען אין דער טאַבעלע III. אין די רעפֿאַרטן פֿון ביוראָ פֿאַר אַרבעט־סטאַטיסטיק ווערן איבערגעגעבן די פֿאַרדינסטן בלויז פֿון די וואָס האָבן געאַרבעט אין גרויסע קליידער־פֿאַבריקן, ווו מען האָט געצאָלט אַ סך מער ווי אין די סוועטשעפֿער. אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט גרויסע קליידער־פֿאַבריקן קען מען זען פֿון דעם וואָס אין 1899, למשל, האָבן אין אָט די פֿאַבריקן וואָס האָבן צוגעשטעלט רע־פֿאָרטן צום ביוראָ פֿאַר אַרבעט־סטאַטיסטיק געאַרבעט אין דורכשניט צו 148 מענטשן; אין די אַנדערע אינדוסטריעס זײַנען יעמאָלט, אין דורכשניט, געווען צו 92 אַרבעטערס אין אַ פֿאַבריק. אין 1899 איז די דורכשניטלעכע צאָל אַרבע־טערס אין קליידער־פֿאַבריקן, וואָס האָבן צוגעשטעלט רעפֿאָרטן, געווען:

היט, היטלען, פֿוטערוואַרג	255	אַרבעטערס
וויַסציַג	232	„
קליידער	131	„
פֿאַרשיידענע	104	„
וועשערי, רייניקן, פֿאַרבערי	73	„
פֿרויענהיט, קינסטלעכע בלומען	63	„

אַ צווייטע זאַך דאַרף מען אין זינען האָבן בײַם פֿאַרגלײַכן די שכירות אין די פֿאַרשיידענע אינדוסטריעלע צווײַגן: די קליידער־אינדוסטריע איז געווען דער עיקר קאָנצענטרירט אין דער שטאָט ניו־יאָרק, בעת אַ סך פֿון די אַנדערע אינדוסטריעס זײַנען געווען מחוץ דער מעטראָפּאָליס. אין דער שטאָט ניו־יאָרק זײַנען אָבער די הוצאות גרעסער ווי אין אַנדערע ערטער, מחמת געווויסע זאַכן, ספּעציעל דירה־געלט, קאָסטן דאָרט מער. במילא קומט אויס, אַז די וואָס האָבן יעמאָלט געאַרבעט אין דער קליידער־אינדוסטריע האָבן פֿאַרדינט ווייניקער ווי אַ סך אַרבעטערס און האָבן אייגנטיק געהאָט גרעסערע הוצאות.

מע דאַרף אויך ניט פֿאַרגעסן, אַז מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע האָבן יעמאָלט פֿאַרדינט אַ רעכט ביסל ווייניקער ווי מענער־אַר־בעטערס אין אַ סך אַנדערע אינדוסטריעס. די פֿאַרדינסטן פֿון מענער אין דער קליידער־אינדוסטריע זײַנען יעמאָלט געווען אַ סך העכער ווי די דורכשניט־לעכע שכירות פֿון מענער־אַרבעטערס, א 794 דאָלאָר לגבי 1,170 (זען טאַבעלע IV).

די טעגלעכע שכירות פֿון דורכשניטלעכן אַרבעטער זײַנען יעמאָלט געווען 2.62 דאָלאָר לגבי 2.15 דאָלאָר פֿון מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע, אָדער מיט 18 פּראָ־צענט ווייניקער. ניט געקוקט אויף דעם וואָס עס איז געווען אַ חילוק פֿון בלויז 18 פּראָצענט אין די טעגלעכע שכירות, האָבן אָבער די מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע פֿאַרדינט במשך פֿון דער צײַט ניט מער ווי אַ צוויי דריטל פֿון דעם וואָס די אַנדערע האָבן געקראָגן. דאָס האָט זיך געגרומען פֿון דעם וואָס די מענער אין דער קליידער־אינדוסטריע האָבן במשך פֿון די 21 חדשים געאַרבעט 370 טעג, בעת די דורכשניטלעכע צאָל אַרבעטס־טעג פֿאַר אַלע איז געווען 447. דערביבער קומט אויס, אַז די דורכשניטלעכע טעגלעכע הכנסה פֿון דורכשניטלעכן מאַן־אַרבעטער איז במשך פֿון די 21 חדשים געווען 1.83 דאָלאָר און פֿון מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע בלויז 1.25, — מיט 32 פּראָ־צענט ווייניקער.

טאַבעלע IV :

שכירות אין דער קליידער־אינדוסטריע און אַנדערע אינדוסטריעס, 1טן יאַנואַר 1897 — 30סטן סעפטעמבער 1898, אין שטאַט ניו־יאָרק[19]

אינדוסטריע	צאָל אַרבעטס־טעג	שכירות (21 חדשים)	% לגבי אַלע	טעגלעכע שכירות	% לגבי אַלע	דורכשניטלעכע טעגלעכע הכנסה	% לגבי אַלע
		מענער					
אַלע	447	$1170.19	100.0	$2.62	100.0	$1.83	100.0
קליידער	370	794.49	67.9	2.15	82.1	1.25	68.3
הים, היטלען, פוסערוואָרג	437	941.01	80.4	2.15	82.1	1.47	80.3
בוי	405	1208.43	103.3	2.98	113.7	1.89	103.3
אינזן, שטאָל	496	1343.70	114.8	2.71	103.4	2.11	115.3
מעטאַל	443	1098.36	93.9	2.48	94.7	1.72	94.0
באַן	565	1496.81	127.9	2.65	101.1	2.35	128.4
סאָבעק	453	779.40	66.6	1.72	65.6	1.22	66.7
		פֿרויען					
אַלע	425	566.10	100.0	1.33	100.0	0.89	100.0
קליידער	395	468.52	82.8	1.19	89.5	0.73	82.0
הים, היטלען, פוסערוואָרג	513	680.19	120.2	1.33	100.0	1.07	120.2
סאָבעק	448	557.66	98.5	1.24	93.2	0.87	97.8

די מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע האָבן בכן אין די דערמאָנטע 21 חדשים פֿאַרדינט וויניקער ווי אַנדערע אַרבעטערס, אָחוץ די טאָבעק־אַרבעטערס. פֿאַר וואָס איז דאָס אַזוי געווען? ראשית זײַנען זייערע טעגלעכע שכירות געווען קלענער; צווייטנס, אין דער קליידער־אינדוסטריע איז די צאָל אַרבעטסטעג אין יאָר געווען קלענער ווי אין אַנדערע אינדוסטריעס. צוליב דעם אָלעם איז די דורכשניטלעכע טעגלעכע הכנסה פֿון מענער־אַרבעטערס אין דער קליידער־אינדוסטריע געווען ניט מער ווי אַ צוויי דריטל פֿון דער הכנסה פֿון דורכשניטלעכן אַרבעטער. די קויפֿקראַפֿט פֿון די שנײַדערס איז נאָך אָחוץ דעם געווען קלענער ווי פֿון אַ סך אַנדערע אַרבעטערס, מחמת די הוצאות אין דער שטאָט ניו־יאָרק, וווּ די מערסטע שנײַדערס האָבן געלעבט, זײַנען געווען גרעסער ווי פֿון אַרבעטערס וואָס האָבן ניט געלעבט אין דער מעטראָפּאָליע. און די קויפֿקראַפֿט פֿון די שנײַדערס וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר קאָנטראַקטאָרן צי אין סוועטשעפּער איז געווען אַ רעכט ביסל קלענער ווי אַפֿילו פֿון די פֿאַבריק־שנײַדערס.

ניט בעסער איז געווען די מערכה פֿון דער פֿרוי אין דער קליידער־אינדוסטריע. אירע דורכשניטלעכע טעגלעכע שכירות זײַנען געווען אַרום 90 פּראָצענט פֿון די פֿאַרדינסטן פֿון דער דורכשניטלעכער פֿרוי אין פֿאַבריק, אָבער איר דורכשניטלעכע טעגלעכע הכנסה איז געווען ניט מער ווי 82 פּראָצענט פֿון דעם וואָס די דורכשניטלעכע פֿרוי אין פֿאַבריק האָט געהאַט (טאַבעלע IV), אויבער די טעמים וואָס זײַנען שוין דערמאָנט געווארן.

אין דעם רעפֿאָרט פֿון דעם ניו־יאָרקער ביורא פֿאַר אַרבעט־סטאַטיסטיק

[19] N. Y. B. S. L., 1898, pp. 866—867.

פֿאַר דעם יאָר 1899 (זי׳ 1192—1215) ווערט אויך אָנגענעבן, אַז שנײדערס און שוסטערס האָבן אין דער שטאָט ניו־יאָרק פֿאַרדינט ווייניקער ווי אַ סך אַנדערע בעלי־מלאָכות. אַ קלאָקמייקער, למשל, האָט אין 1899 פֿאַרדינט אַ 430 דאָלאָר לגבי 604 דאָלאָר פֿון אַרבעטערס אין אײַזן־ און מעש־גיסערײַען; יענעם יאָר האָט דער דורכשניטלעכער אַרבעטער אין דער בראַנפֿן־אינדוסטריע פֿאַרדינט צו 817 דאָלאָר און בלײַשמידן („פֿלאָמבערס") צו 879 דאָלאָר אַ יאָר.

אַנדערע פֿאַרשונגען פֿירן אויך צום געדאַנק, אַז שנײדערס האָבן אין די 1890ער יאָרן פֿאַרדינט ווייניקער ווי דער דורכשניטלעכער פֿאַבריק־אַרבעטער. אין די יאָרן 1890—1900 זײַנען די דורכשניטלעכע ווענטלעכע שכירות פֿון שנײדערס געווען ניט מער ווי אַ צוויי דריטל פֿון די דורכשניטלעכע פֿאַרדינסטן פֿון אַנדערע אַרבעטערס (זען טאַבעלע V).

טאַבעלע V:

דורכשניטלעכע ווענטלעכע פֿאַרדינסטן פֿון אַרבעטערס[20]

יאָר	אין אַלע אינדוסטריעס	אין דער קלײדער־אינדוסטריע	% פֿון שכירות אין דער קלײדער־אינדוסטריע לגבי אַלע אינדוסטריעס
1890	$11.94	$7.97	66.8
1891	12.06	7.99	66.3
1892	12.14	8.23	67.8
1893	12.24	8.02	65.5
1894	11.82	7.84	66.3
1895	11.90	7.95	66.7
1896	12.14	8.09	66.6
1897	12.00	7.98	66.5
1898	12.10	8.41	69.5
1899	12.35	8.42	68.2
1900	12.74	8.38	65.8

די שכירות אין דער קלײדער־אינדוסטריע האָבן זיך יעמאָלט געהויבן צי זײַנען געפֿאַלן כּמעט אין דער זעלבער מאָס ווי אין אַנדערע אינדוסטריעס; דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן די צוויי סעריעס שכירות איז 0.8632+ מיט אַ משמעותדיקן טעות 0.0518±. דאָס מיינט, אַז עס זײַנען געווען אַלגעמיינע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן באַשטימט די שכירות אין די פֿאַרשיידענע אינדוסטריעס און אויך ספּעציעלע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן באַשטימט די שכירות אין יעדער אינדוסטריע באַזונדער.

די קויפֿקראַפֿט פֿון די שנײדערס

אין 1904 האָט דער שעף פֿון פֿעדעראַלן ביוראָ פֿאַר אַרבעט אָפּגעדרוקט אַ פּרטימדיקן רעפּאָרט וועגן שכירות אין פֿאַרשיידענע אינדוסטריעס. זײַן רע־פּאָרט וועגן די פֿאַרדינסטן פֿון שנײדערס איז אָבער באַזירט אויף זייער אַ קליינער צאָל אַרבעטערס, און במילא איז אַ ספֿק, צי זײַנע אויספֿירן זײַנען גילטיק פֿאַר דער גאַנצער קלײדער־אינדוסטריע.

אין דעם דערמאָנטן רעפּאָרט ווערן אָנגענעבן די ווײַטערדיקע פֿאַקטן וועגן שכירות פֿון שנײדערס (טאַבעלע VI). אין די יאָרן 1890—1899 האָט אַן אויסנייער פֿון קנאַפּקייט, וואָס האָט געארבעט אין אַ קלײדער־פֿאַבריק מיט

[20] Paul H. Douglas, *Real Wages in the United States*, pp. 124, 130.

דיאגראם 2 צו מאנעלע א

א מאַשין, געקראָגן אין דורכשניט 27 סענט א שעה. וואָלט ער געאַרבעט 59 שעה א וואָך — אין רעפּאָרט ווערט אָנגענעבן, אז דאָס איז יעמאָלט געווען די דורכשניטלעכע צאָל שעה א וואָך פֿאַר אַזוינע ארבעטערס — 52 וואָכן א יאָר, וואָלט ער געהאַט א הכנסה פֿון א 16.15 דאָלאָר א וואָך. א פֿרוי וואָס האָט געטאָן די זעלבע אַרבעט האָט געקראָגן א דריטל פֿון זײַנע שכירות. א צו־שנײדער מיט דער האַנט, וואָס האָט געאַרבעט 59 שעה א וואָך, האָט פֿאַרדינט אין דורכשניט 12.90 דאָלאָר; א פֿרעסער ווידער האָט געקראָגן ניט מער ווי א 10 דאָלאָר א וואָך. א מאַן וואָס האָט געאַרבעט בײַ מאַנטלען פֿאַר מענער אויף באַשטעלונג האָט געקראָגן 32 סענט א שעה און ער האָט אין א וואָך פֿון 59 שעה אַרבעט געקאָנט פֿאַרדינען 18.60 דאָלאָר; די וואָס האָבן געגייט הויזן האָבן אין דורכשניט אין די יאָרן 1890—1899 געקאָנט פֿאַרדינען 14.70 דאָלאָר א וואָך.

טאַבעלע VI:

דורכשניטלעכע וועכנטלעכע שכירות פֿון שנײדערס[21]

פֿאַך	שעה־שכירות 1890 – 1899 דורכשנים	ארבעט־שעהען א וואָך 1890 – 1899 דורכשנים
מענער		
פֿאַבריק־שנײדערס		
אויסנײַערס פֿון קנעפּלעכער (מיט דער מאַשין)	$0.2738	59.0
צושנײדערס (מיט דער האַנט)	0.2186	59.1
צושנײדערס (מיט דער מאַשין)	0.2440	57.9
פֿרעסערס	0.1722	58.2
מאַשין־ניי־ערס („אָפּער־אָרס")	0.2646	59.0
שנײדערס בײַ באַשטעלטע קלײדער		
פֿאַרניכטערס („בושעלמען")	$0.2413	59.9
מאַנטלען	0.3157	59.0
צושנײדערס	0.5286	58.1
הויזן	0.2490	59.0
פֿרויען		
פֿאַבריק־שנײדערקעס		
אויסנײַערס פֿון קנעפּלעכער (מיט דער מאַשין)	$0.0966	57.3
עקזאַמענירערינס	0.1325	58.1
„פֿינישערס"	0.0874	56.5
מאַשין־ניי־טערקעס	0.0828	57.5
פֿרעסערינס	0.0736	64.1
שנײדערקעס בײַ באַשטעלטע קלײדער		
פֿאַרניכטערינס („בושעלמען")	$0.1211	60.0
הויזן	0.1104	56.0

די פֿאַרדינסטן פֿון די פֿרויען זײַנען געווען א סך קלענער. אויב אַן אַרבעטער האָט בײַ הויזן אויף באַשטעלונג געקאָנט פֿאַרדינען 14.70 דאָלאָר א וואָך, האָבן אַבער פֿרויען, וואָס זיי האָבן געאַרבעט בלויז מיט דרײַ שעה וויניקער א וואָך ווי ער, געקאָנט פֿאַרדינען ניט מער ווי 6.18 דאָלאָר. היות זיי האָבן ניט געאַרבעט יעדע וואָך אין יאָר, איז זייער וועכנטלעכע הכנסה געווען א סך קלענער ווי זייערע שכירות.

[21] U. S. Commissioner of Labor, *19th Annual Report*, 1904, pp. 67—72.

אגב אורחא, דער שעף פֿון פֿעדעראַלן ביורא פֿאַר אַרבעט האָט געפֿרוווט פֿאַרגלײַכן די שכירות פֿון שנײַדערס אין אַמעריקע מיט די פֿאַרדינסטן פֿון נאָדל־אַרבעטערס אין אַנדערע לענדער. אין ניו־יאָרק האָט אַ שנײַדער אין 1890 פֿאַרדינט 1.86 דאָלאָר אַ טאָג אין דורכשניט לגבי 56 סענט אין רוסלאַנד. פֿינף יאָר שפּעטער האָט אַ שנײַדער אין ניו־יאָרק געקראָגן פֿון 1.08 דאָלאָר ביז 2 דאָלאָר אַ טאָג, אַדער 1.95 דאָלאָר אין דורכשניט, בעת אין עסטרײַך־אונגערן האָבן שנײַדערס פֿאַרדינט פֿון 68 סענט ביז 1.02 דאָלאָר אַ טאָג. די דורכשניט־לעכע צאָל שעהען אַ וואָך פֿון אַ ניו־יאָרקער שנײַדער איז יעמאָלט געווען 60 לגבי 66 אין עסטרײַך־אונגערן.[22]

וועג מע פֿאַרגלײַכט די שכירות פֿון אַרבעטערס אין פֿאַרשיידענע לענדער, דאַרף מען אָבער אין זינען האָבן, אַז די לעבן־סטאַנדאַרדן און די קויפֿקראַפֿט זינען ניט אומעטום די זעלבע. אין איראָפּע האָט מען אפֿשר יעמאָלט געקענט קריגן אַ סך מער זאַכן פֿאַר אַן אַמעריקאַנער דאָלאָר ווי אין ניו־יאָרק. דעריבער קען מען פֿון אָט דעם רעפֿאָרט וועגן שכירות אין פֿאַרשיידענע לענדער ניט וויסן געניו, צי דער אַמעריקאַנער שנײַדער האָט באמת פֿאַרדינט מער ווי דער איראָפּעיִשער, צי דעם איראָפּעיִשן אַרבעטער האָט זיך גאָר בעסער געלעבט.

מיר קענען יאָ ביז אַ געוויסער מאָס פֿאַרגלײַכן די קויפֿקראַפֿט פֿון אַן אַמעריקאַנער שנײַדער אין די 1890ער יאָרן מיט זינען קויפֿקראַפֿט ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. דערבײַ דאַרף מען אָבער אין זינען האָבן, אַז במשך פֿון די 40—50 יאָר זינגען פֿאַרגעקומען וויכטיקע שינויים אין אונדזער לעבן־סטאַנדאַרד. קיינער למשל האָט ערב דעם איצטיקן יאָרהונדערט ניט געטראַכט וועגן אַן אויטאָמאָביל, ראַדיאָ, קינאָ און עלעקטריש־אײַזקאָסטן אין הויז. מאָניקירן די נעגל, אַנדולירן צי קרײַזלען די האָר און ענלעכע זאַכן זינגען יעמאָלט געווען אַ לוקסוס. איצט ווידער איז שווער זיך פֿאַרצושטעלן אַן אַמעריקאַנער ארבעטער וואָס זאָל ניט אויסגעבן קיין שום געלט אויף אַזויגע זאַכן. אויך זינגען פֿאַרגנוקומען אַ צאָל שינויים אין דער קוואַליטעט פֿון די אַרטיקלען, וואָס מיר באַנוצן זיך מיט זיי. די איצטיקע פֿרוי טראָגט למשל זײַדענע צי קונסטזײַדענע זאָקן און וועש, בעת איר מוטער און באָבע האָבן זיך באַנוצט מיט אַן אַנדער מין שטאָף. געביטן האָבן זיך אויך די מעטאָדן אויף אויסצורעכענען דעם פֿאַמיליע־בודזשעט און לעבנסקאָסט. איבער די אַלע טעמים איז שווער צו פֿאַרגלײַכן געניוי דעם פֿאַמיליע־בודזשעט און די קויפֿקראַפֿט פֿון אַן אַרבעטער אין די 1890ער יאָרן מיט זינען הכנסה און הוצאה איצט. די פֿאַרגלײַכן און אויסרעכענונגען זינגען בכן ניט מער ווי בערכדיקע, קרוב־לאמתדיקע חשבונות. מען קען ניט זינען זיכער, אַז זיי זינגען הונדערט פֿראָצענט ריכטיק. ניט געקוקט אויף דעם האָבן זיי אָבער אַ ווערט, ווײַל זיי גיבן אונדז אַן אַלגעמיינע השגה וועגן דער קויפֿקראַפֿט און דעם שטייגער לעבן אַ מאָל און איצט.

דעם שנײַדערס קויפֿקראַפֿט איז אין 1935—1939 געווען אַרום 2.4 מאָל

[22] U. S. Commissioner of Labor, *15th Annual Report*, 1900, pp. 1457—1459.

אַזוי גרויס ווי זיין קויפֿקראַפֿט אין די יאָרן 1890—1900 (טאַבעלע VII). דאָס הייסט, אַז אין די 1930ער יאָרן האָט ער געקענט מיט זיינע שכירות קויפֿן 2.4 מאָל אַזוי פֿיל ווי דער שטיידער וואָס האָט געלעבט אין די 1890ער יאָרן האָט געקענט קויפֿן לויט די יעמאָלטיקע פּרייזן.

טאַבעלע VII :

קויפֿקראַפֿט פֿון שטיידערס [23] (1935—1939 דורכשניט = 100)

יאָר	שכירות־אינדעקס	לעבנסקאָסט־אינדעקס	קויפֿקראַפֿט־אינדעקס
1890	20.0	51.1	39.1
1891	20.1	49.7	40.4
1892	20.7	49.7	41.6
1893	20.1	49.0	43.1
1894	19.7	47.7	41.3
1895	20.0	47.7	41.9
1896	20.4	49.0	41.6
1897	20.1	49.0	41.0
1898	21.2	49.0	43.3
1899	21.2	50.4	42.1
1900	21.1	51.8	40.7

דער חשבון איז אַזאַ: דאָס וואָס ס׳האָט אין 1935—1939 געקאָסט איין דאָלאַר האָט אין 1890, למשל, געקאָסט אַרום 51 סענט. וואָלט די קויפֿקראַפֿט פֿון נאָדל־אַרבעטער ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען ווי אין 1890, וואָלט ער בכן באַדאַרפֿט אין די יאָרן 1935—1939 קריגן בלויז איין דאָלאַר פֿאַר דער אַרבעט וואָס האָט אים אין 1890 געטראָגן 51 סענט. פֿאַקטיש אָבער האָט ער געקראָגן ניט איין דאָלאַר, נאָר 2.55 דאָלאַר. זיין קויפֿקראַפֿט איז, הייסט עס, ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען 2.6 מאָל אַזוי גרויס ווי אין 1890, ווייל במשך פֿון דער צייט האָבן די לעבנסקאָסטן געשטיגן אויף כּמעט 100 פּראָצענט. דאָס מיינט, אַז ווען אַ שטיידער וואָלט אין 1890 געקראָגן 36.5 סענט אַ שעה במקום 14.3 סענט, וואָלט ער יעמאָלט געהאַט די זעלבע קויפֿקראַפֿט ווי אַ שטיידער אין 1935—1939. אין 1890 איז זיין קויפֿקראַפֿט בכן געווען ניט מער ווי 39 פּראָצענט פֿון דעם וואָס אַ שטיידער אין 1935—1939 האָט געהאַט (זיך רעכענענדיק שוין מיט דעם וואָס אין 1890 זיינען די פּרייזן געווען כּמעט אַ העלפֿט ווי אין די 1930ער יאָרן).

דער חשבון איז באַזירט אויף די וועכנטלעכע שכירות. דער חילוק צווישן דער יערלעכער הכנסה פֿון שטיידערס אין די 1890ער יאָרן און אין 1935—1939 איז אָבער געווען אַ סך גרעסער ווי צווישן די וועכנטלעכע שכירות אין די צוויי פּעריאָדן. דאָס נעמט זיך דערפֿון וואָס אין די 1890ער יאָרן איז דער סעזאָן אין דער קליידער־אינדוסטריע געווען אַ סך קירצער ווי אין די 1930ער

[23] דער שכירות־אינדעקס איז אויסגערעכנט געוואָרן לויט:

Paul H. Douglas, *Real Wages in the United States*, p. 101; New York State Department of Labor, *Industrial Bulletin*, February, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939.

דער לעבנסקאָסט־אינדעקס איז אויסגערעכנט געוואָרן לויט דאָגלעס, דצ״וו, ז׳ 60, און:

Faith M. Williams and Stella Stewart, *Changes in Cost of Living in Large Cities in the United States, 1913—1941;* U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, *Bulletin*, No. 699, p. 49.

יאָרן, מחמת יעמאָלט פֿלעגט מען בעת דעם סעזאָן אַרבעטן כּמעט אָן אַן אויפֿ־הער. איצט ווידער זעט מען צו רעגולירן די אַרבעט אַזוי, אַז דער שנײדער זאָל ניט דאַרפֿן אָפּטאָן זײַן אַרבעט במשך פֿון עטלעכע וואָכן און דערנאָך אָרום־גיין לײַדיק. דעריבער האָט מען אין די 1890ער יאָרן געאַרבעט ווי־ניקער וואָכן דורכן יאָר ווי איצט און במילא איז דער חילוק צווישן דער יערלעכער הכנסה פֿון יעמאָלט און אין די 1930ער יאָרן געווען אָפֿילו גרעסער ווי צווישן זייערע וועכנטלעכע פֿאַרדינסטן אין די צוויי פּעריאָדן. דאָס מיינט בכּן, אַז דעם שנײ־דערס קויפֿקראַפֿט איז סוף דעם 19טן יאָרהונדערט געווען ניט אַ 40 פּראָצענט פֿון דעם וואָס זי איז געווען אין 1935—1939, נאָר אַ רעכט ביסל קלענער.

בכלל גערעדט קען מען זאָגן, אַז די שעה־שכירות פֿון שנײדערס זײַנען פֿון 1890—1900 ביז 1935—1939 געשטיגן אויף פֿינף מאָל אין דער צײַט וואָס די לעבנסקאָסטן זײַנען דורך דער צײַט געשטיגן אין צווייען. במילא קומט אויס, נאָך דעם ווי מיר עלימינירן די שינויים אין פּרײַזן, אַז די קויפֿקראַפֿט פֿון שנײדערס איז אין די 1890ער יאָרן געווען ניט מער ווי אַ 40 פּראָצענט פֿון דעם וואָס אין 1935—1939.

זעען מיר, הייסט עס, אַז במשך פֿון די ערשטע פֿערציק יאָר פֿון איצטיקן יאָרהונדערט האָט זיך דער עקאָנאָמישער מצבֿ פֿון שנײדערס אַ סך פֿאַרבעסערט. אויב אין די 1890ער יאָרן זײַנען די טעגלעכע שכירות פֿון שנײדערס געווען אַ פֿיר פֿינפֿטל פֿון דעם וואָס דער דורכשניטלעכער אַרבעטער פֿלעגט קריגן (טאַבעלע IV), האָט ער אין די יאָרן 1935—1939 געקראָגן פֿאַר אַ שעה אַרבעט ניט ווי־ניקער ווי דער דורכשניטלעכער פֿאַבריק־אַרבעטער.[24] דער שנײדער האָט עס אין אַ גאָר גרויסער מאָס צו פֿאַרדאַנקען די פֿיאָנירן פֿון זײַנע איצטיקע יוניאָנס. זיי האָבן געזען צו באַזײַטיקן די סוועטשעפּער פֿון דער קלײדער־אינדוסטריע און צו פֿאַרבעסערן דעם עקאָנאָמישן מצבֿ פֿון שנײדער. און ניט נאָר איז דעם שנײדערס קויפֿקראַפֿט צי רעאַלע שכירות איצט גרעסער ווי אין די 1890ער יאָרן, נאָר ער אַרבעט איצט אַ סך ווייניקער, כּמעט אַ העלפֿט שעהען אַ וואָך לגבי יעמאָלט.

די לענג פֿון אַרבעטסטאָג

אין די לעצטע 15 יאָר פֿון 19טן י״ה, ווען אין אַמעריקע איז שוין געווען אַ שטאַרקע באַוועגונג פֿאַר אַן 8שעהדיקן אַרבעטסטאָג, האָט מען נאָך אין דער קלײדער־אינדוסטריע געאַרבעט אַ סך מער שעהען אַ טאָג, אויב עס איז נאָר געווען אַרבעט, ווי אין געוויסע אַנדערע פֿאַכן.

דעם ערשטן מײַ 1886 האָבן אַ סך אַמעריקאַנער געוואַרפֿן זייער אַרבעט, מחמת די פֿאַבריקאַנטן האָבן געוואָלט, זיי זאָלן אַרבעטן מער ווי 8 שעה אַ טאָג. די באַמבע וואָס מען האָט דעם 4טן מײַ 1886 געוואַרפֿן אויף דעם היימאַרקעט אין

[24] געוויער וועגן די שכירות אין שטאַט ניו־יאָרק אין:
New York State, Department of Labor, *Industrial Bulletin*, 1935—1939.

שיקאַגאָ האָט לכתחילה אָפּגעשוואַכט די באַוועגונג פֿאַר דעם 8שעהדיקן אַר־ בעטסטאָג. ניט נאָר האָט מען בשעת־מעשׂה אָנגעקלאָגט עטלעכע אומשולדיקע אַנאַרכיסטן אין ווּאַרפֿן די באָמבע, נאָר מען האָט אָנגעהויבן קוקן אויף פֿירערס פֿון דער באַוועגונג פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג ווי אויף געפֿערלעכע עלע־ מענטן. די „אַמעריקען פֿעדעריישן אָוו לייבאָר" האָט אין 1888 באַנײט און פֿאַרשטאַרקט די באַוועגונג, און די סטאַליערס האָבן דעם 1טן מײַ 1890 באַ־ דאַרפֿט אויפֿהערן אַרבעטן מער ווי אַכט שעה אַ טאָג.

אין דער קליידער־אינדוסטריע האָט מען נאָך אַבער יעמאָלט אָפֿילו ניט געהאַלטן וועגן אַן 8שעהדיקן אַרבעטסטאָג. אין די סוועטשעפּער האָט מען בעת דעם סעזאָן געאַרבעט כּמעט אַן אויפֿהער; אָפֿילו אין די קליידער־פֿאַבריקן איז דער אַרבעטסטאָג אויך געווען לענגער ווי אין אַנדערע אינדוסטריעס. עס ווערט איבערגעגעבן, אַז אין 1885 האָבן אַ סך אַרבעטערס אין דער פֿרויען־ קליידער־אינדוסטריע געאַרבעט צו 14 שעה אַ טאָג. די „יוניײַטעד טיילאָרס יוניאָן" האָט אין 1886 געזאָגט, אַז אירע מיטגלידער אַרבעטן 16—18 שעה פֿאַר אַ טאָג שׂכירות. שנײדערס בײַ קינדער־הויזן האָבן אין 1889 געאַרבעט 13—15 שעה אַ טאָג. אין 1888 און אין 1889 האָט מען אין דער ניו־יאָרקער פֿרויען־ קליידער־אינדוסטריע געאַרבעט צו 14 שעה אַ טאָג; אין 1890 איז דאָס רעדו־ צירט געוואָרן צו 13 און 12 שעה. יעמאָלט איז אויך אײַנגעפֿירט געוואָרן אַ 10שעהדיקער אַרבעטסטאָג פֿאַר פֿאַבריק־שנײדערס. די יוניאָן פֿון שנײדערס בײַ אייבערהעמדער האָט איבערגעגעבן, אַז אירע מיטגלידער האָבן אין 1888 געאַרבעט צו 12 שעה אַ טאָג און אין 1889 צו 13 שעה און אַז פֿרייטאָג איז זייער אַרבעטסטאָג געווען מיט אייניקע שעה קירצער. סטאַליערס, מאַליאָרס און אַנדערע אַרגאַניזירטע אַרבעטערס האָבן אַבער אין 1887 געאַרבעט צו 9 שעה אַ טאָג.[25]

איטאָן גיט איבער (טאַבעלע II), אַז שנײדערס האָבן אַנהייב די 1890ער יאָרן געאַרבעט צו 12 שעה אַ טאָג אין דורכשניט. דער סעקרעטאַר פֿון דער קאָאָפּעראַטיווער יוניאָן האָט איר געזאָגט, אַז זיי אַרבעטן בעת דעם סעזאָן צו 16 שעה אַ טאָג און מער. שוואַרץ, פֿון דער יוניאָן פֿון מאַנטל־שנײדערס, האָט איר געזאָגט, אַז זיי אַרבעטן צו 14 שעה אַ טאָג. אַבערמאַן, אַ פֿירער פֿון הויזן־ מאַכערס, האָט אויך געזאָגט, אַז זיי אַרבעטן צו 14 שעה אַ טאָג אין דורכשניט. ראָזענטאַל האָט איר איבערגעגעבן, אַז דער דורכשניטלעכער אַרבעטסטאָג פֿון שנײדערס פֿון קינדער־הויזן איז מער ווי 14 שעה. איטאָן זאָגט, אַז געוויסע קאָנטראַקטאָרן פֿלעגן בעת דעם סעזאָן עפֿענען זייערע ווערשטאַטן 4 אַ זייגער אין דער פֿרי און אַז מע פֿלעגט זיך באַנוצן מיט געוויסע מיטלען כּדי צו קענען אַרבעטן פֿון 30 ביז 48 שעה אָן אַן אָפּשטעל; מע פֿלעגט געבן אָט די מיטלען אָפֿילו קינדער וואָס האָבן געאַרבעט אין אַוויגע ווערשטאַטן.[26]

---

[25] N. Y. B. S. L., *Annual Report*, 1885, p. 289; 1886, p. 618; 1888, pp. 70—71, 102—103, 127, 747; 1889, p. 662; 1890, pp. 284, 289.

[26] איטאָן, דצ״ו, זז׳ 156—157.

לויט דעם רעפּאָרט פֿון דעם שעף פֿון פּעדעראַלן ביוראָ פֿאַר אַרבעט־סטאַטיסטיק (טאַבעלע VI), האָבן שנייַדערס אין די 1890ער יאָרן געאַרבעט כּמעט 60 שעה אַ וואָך. דאָס ניו־יאָרקער ביוראָ פֿאַר אַרבעט־סטאַטיסטיק גיט איבער, אַז 77.8 פּראָצענט פֿון 4,405 שנייַדערס האָבן אין 1896 געאַרבעט 52—57 שעה אַ וואָך און אַז 16.3 פּראָצענט פֿון זיי האָבן געאַרבעט פֿון 58—63 שעה. אין 1899 האָבן 67.5 פּראָצענט פֿון 29,378 אַרבעטערס אין דער קליידער־, היט־ און וועשערײַ־אינדוסטריעס געאַרבעט 52—57 שעה אַ וואָך און די אַרבעט־שעהען בײַ 18.8 פּראָצענט זײַנען געווען 58—63. דאָס זײַנען משמעות געווען פֿאַבריק־שנייַדערס. אין די סוועטשעפּער פּלעצט מען בעת דעם סעזאָן אַרבעטן אַ סך לענגער. אין דער בוי־אינדוסטריע ווידער האָבן אין 1899 אַ 52 פּראָצענט געאַרבעט 48—51 שעה אַ וואָך; אַ 14 פּראָצענט 52—57 שעה און אַ 9 פּראָצענט 58 שעה און מער. עס זײַנען אָבער יעמאָלט געווען אַרבעטערס וואָס האָבן געהאַט אַ לענגערן אַרבעטסטאָג ווי שנייַדערס.[27]

פּראָפֿעסאָר פּאָפּ וואָס האָט אויסגעפֿאָרשט דעם מצבֿ פֿון דער קלײַדער־אינדוסטריע צום סוף 19טן י״ה גיט אויך אָן אַז שנייַדערס האָבן יעמאָלט געאַרבעט לאַנגע שעהען. פֿרעסערס האָבן אין די יאָרן 1890—1894 געאַרבעט פֿון 84—96 שעה אַ וואָך; מאַנטל־מאַכערס האָבן אין די יאָרן 1891—1893 געאַרבעט 72—84 שעה אַ וואָך; שנייַדערס בײַ פֿרויען־מאַנטלען האָבן אין 1892 געאַרבעט 90 שעה אַ וואָך, אַ יאָר שפּעטער צו 96 שעה און אין 1895 70—102 שעה אַ וואָך.[28]

שנייַדערס האָבן יעמאָלט געאַרבעט אַזוינע לאַנגע שעהען נאָר אין סעזאָנצײַט. עס פֿלעגן אָבער אַוועקגיין וואָכן, אַ מאָל אַפֿילו חדשים, וועו זיי האָבן געווואָלט אַרבעטן און האָבן ניט געקענט געפֿינען קיין שום אַרבעט. זיי זײַנען געווען אין אַ מין פֿאַרכישופֿטן קרײַז: וועו זיי האָבן געווואָלט אַרבעטן, איז ניט געווען וואָס צו טאָן; און וועו עס איז געווען אַרבעט, האָבן זיי באַדאַרפֿט אַרבעטן איבער זייערע כּוחות.

עס זײַנען פֿאַראַן צוויי עיקר־סיבות, פֿאַר וואָס דער אַרבעטסטאָג אין דער קלײַדער־אינדוסטריע איז הײַנט אַ סך קלענער, אַרום אַ העלפֿט, ווי אין די 1890ער יאָרן. די אַלגעמיינע באַוועגונג פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג האָט גורם געווען, אַז שנייַדערס זאָלן אויך ניט דאַרפֿן אַרבעטן אַזוינע לאַנגע שעהען ווי אין 19טן י״ה. דער אויפֿקום פֿון די יוניאָנס פֿון שנייַדערס האָט אויך געפֿירט צו דעם, אַז מע זאָל אײַנפֿירן בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען אין דער קליידער־אינדוסטריע.

דער פּועל־יוצא איז, אַז דער הײַנטיקער שנייַדער אַרבעט ווייניקער אוון האָט אַ גרעסערע קויפֿקראַפֿט ווי דער נאָדל־אַרבעטער צום סוף 19טן י״ה. דאָס איז אָבער ניט גרינג אָנגעקומען.

---

[27] N. Y. B. S. L., 1900, pp. 116—124, 171, 178, 195, 204, 215, 231.

[28] Jesse Eliphalet Pope, *The Clothing Industry in New York,* University of Missouri Studies, Social Science Series, vol. I, 1905, p. 142.

דער מצב פֿון שנײדערס פֿאַר אַ קאָנגרעס־קאָמיסיע אין 1899

דער מצב פֿון שנײדערס אין די 1890ער יאָרן איז געווען אַזוי שלעכט, אַז די שטאָטן, ווו די קליידער־אינדוסטריע איז געווען קאָנצענטרירט, און די פֿע־ דעראַלע רעגירונג האָבן געזען צו רעגולירן, אויב ניט בכלל אָפּשאָפֿן, דעם סוועטשאָפּ. אַזוי למשל האָט די אינדוסטריעלע קאָמיסיע וואָס דער קאָנגרעס האָט אויסגעקליבן אין 1899 אויף אויסצופֿאָרשן די באַצי׳ונגען צווישן אַרבעט און קאָפּיטאַל אויך אויסגעפֿאָרשט דעם מצב פֿון שנײדער.

די דערמאָנטע אינדוסטריעלע קאָמיסיע האָט דעם 8טן מאַרץ 1899 אויס־ געפֿרעגט דעם הויפּט־אינספּעקטאָר פֿון פֿאַבריקן אין ניו־יאָרק, דעניעל אָ׳לירי (O'Leary), וועגן דעם מצב פֿון שנײדערס. אויף דער פֿראָגע, צי עס איז פֿאַראַן אַ חילוק אין די שׂכירות פֿון שנײדערס אין בראָנזוויל (ניו־יאָרק) און נאָדל־אַרבעטערס אין ראָטשעסטער, באָפֿאַלאָ און סיראַקיוז, האָט דער אינס־ פּעקטאָר געענטפֿערט, אַז מחוץ ניו־יאָרק צאָלט מען מער געלט פֿאַר דער זעל־ בער אַרבעט ווי אין דער מעטראָפּאָליע. פֿאַר דער אַרבעט וואָס טראָגט אין ניו־יאָרק 32—39 סענט קריגט מען אין ראָטשעסטער און אין אַנדערע שטעט אַרום 45 סענט. די שנײדערס מחוץ ניו־יאָרק, האָט ער געזאָגט, וואָלטן גע־ קראָגן אָפֿילו מער, אויב ניו־יאָרק וואָלט ניט געהאָט אַזוי פֿיל מענטשן וואָס זײַנען מרוצה צו אַרבעטן פֿאַר זייער נידעריקע שׂכירות.

וועג מען האָט געפֿרעגט דעם זעלבן פֿאַבריק־אינספּעקטאָר, צי אַ שנײדער וואָס אַרבעט 16 שעה אַ טאָג קען דעקן זײַנע סאָמע נייטיקסטע הוצאות, האָט ער געענטפֿערט, אַז ער קען ניט פֿאַרשטיין, ווי אַזוי ער קען עס, און אַז ער שטעלט זיך ניט פֿאָר, אַז שנײדערס קענען אײַנקויפֿן אָפֿילו די סאָמע נייי־ טיקסטע זאַכן. ער האָט זיך ניט איין מאָל געווונדערט, האָט ער געזאָגט די מיטגלידער פֿון דער אינדוסטריעלער קאָמיסיע, ווי אַזוי אָט די שנײדערס קומען אויס מיט זייערע פֿאַרדינסטן. דער הויפּט־פֿאַבריק־אינספּעקטאָר האָט אויך דער־ קלערט, אַז אַ געזעץ וואָס זאָל רעגולירן די אַרבעט־באַדינגונגען וועט ניט האָבן קיין ממשותדיקן וועדט, כּל־זמן דער אָנבאָט אויף אַרבעט איז גרעסער ווי דער נאָכפֿרעג. כּדי צו פֿאַרבעסערן דעם מצב פֿון די שנײדערס וואָלטן זיי באַ־ דאַרפֿט זײַן גוט אַרגאַניזירט. אָבער זיי פֿאַרשטייען נאָך ניט די וויכטיקייט און נייטיקייט פֿון אַ יוניאָן, האָט אָ׳לירי צוגעגעבן.[29]

די אינדוסטריעלע קאָמיסיע האָט דעם 14טן נאָוועמבער 1900 אויסגע־ הערט דזשיימס ב. ריינאָלדסן, דעם דירעקטאָר פֿון דער „יוניווירסיטי סעטל־ מענט סאָסײַעטי" אין ניו־יאָרק. ער האָט געזאָגט, אַז עס זײַנען פֿאַראַן שנײי־ דערס וואָס אַרבעטן צו 18 און 20 שעה אַ טאָג. דער סעקרעטאָר פֿון דער יוניאָן האָט אים געזאָגט, אַז דאָס זײַנען בדרך כּלל מענטשן וואָס ווילן אַריבער־ ברענגען זייערע פֿאַמיליעס. זיי אַרבעטן איין סעזאָן צי לענגער אַזוינע לאַנגע

---

[29] U. S. Industrial Commission, *Report*, vol. 7, pp. 31—32.

(וויטער באַנוצן מיר די ראָשי־תיבֿות I. C. פֿאַר די רעפּאָרטן.)

שעהען, ווײַל זיי ווילן אָפשפּאָרן געלט פֿאַר זייערע פֿרויען און קינדער. דאָס וואָס זיי אַרבעטן אַזוי פֿיל שעהען און זײַנען מרוצה צו נעמען קלייניע שכירות האָט אָבער אַ שלעכטע ווירקונג אויף דעם גאַנצן שנײַדערפֿאַך, ווײַל די קאָנטראָקטאָרן ווילן, אַז די אַנדערע זאָלן אויך אַרבעטן פֿאַר דעם זעלבן לוין.

ריינאָלדס האָט אויך געזאָגט, אַז דער יידישער עלעמענט אין דער קליי־דער־אינדוסטריע איז זייער אַן אינטעליגענטער. יידישע שנײַדערס זײַנען גרויסע האַרעפֿאָשניקעס און זײַנען שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין בילדונג. עס איז פּשוט צו באַוווּנדערן, ווי זיי שטרענגען זיך אַן אַרויסצוקריכן פֿון דער בלאָטע, אין וועלכער זיי זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן. די שנײַדער־יוניאָנס וועלן שטאַרקער און דער מצב פֿון די מיטגלידער ווערט בהדרגהדיק בעסער. ער האָט באַמערקט, אַז די איטאַליענער האָבן אין די לעצטע פֿינף יאָר אָנגעהויבן אַרויסצושטופּן די יידן וואָס האָבן נאָך ניט באַווײַזן אײַנצופֿירן די נײַטיקע שינויים און אויס־בעסערונגען אין דער אינדוסטריע.[30]

די דערמאָנטע קאָמיסיע האָט אָפּגעדרוקט די רעזולטאַטן פֿון אַ פֿאַרשונג וועגן דעם מצב פֿון שנײַדערס אין פֿילאַדעלפֿיע. קומט אויס, אַז יידישע מענער־אָפּעריי־טאָרס בײַ מאַנטלען האָבן יעמאָלט, אָרום דעם יאָר 1900, פֿאַרדינט אין דורכשניט צו 10.73 דאָלאָר אַ וואָך. היות זיי האָבן געאַרבעט ניט מער ווי אַ 27 וואָכן אין יאָר, איז זייער דורכשניטלעכע וועכנטלעכע הכנסה במילא געווען ניט מער ווי אַ 5.40 דאָלאָר. פֿרעסערס בײַ מאַנטלען האָבן געקראָגן אין דורכשניט 8.24 דאָלאָר אַ וואָך; זייער וועכנטלעכע הכנסה דורכן יאָר איז אָבער געווען אַ 4.58 דאָלאָר, ווײַל זיי האָבן געאַרבעט ניט מער ווי אַ 27 וואָכן. פֿרעסערס בײַ וועסטן האָבן געהאַט אַ דורכשניטלעכע וועכנטלעכע הכנסה פֿון 6.58 דאָלאָר, בעת הויזן־פֿרעסערס וואָס האָבן געאַרבעט אַ 25 וואָכן אין יאָר האָבן געקראָגן אַ וועכנטלעכן לוין פֿון 7.30 דאָלאָר און זייער וועכנטלעכע הכנסה האָט באַטראָפֿן ניט מער ווי 3.63 דאָלאָר.

די פֿאַרדינסטן פֿון פֿרויען זײַנען געווען קלענער. אַזוי למשל ווערט דאָרט איבערגעגעבן, אַז יידישע פֿרויען וואָס זײַנען געווען פֿינישערס בײַ וועסטן האָבן פֿאַרדינט 5.36 דאָלאָר אַ וואָך; אָבער זייער דורכשניטלעכע וועכנטלעכע הכנסה איז געווען אַ העלפֿט פֿון דעם, מחמת זיי האָבן געאַרבעט בלויז אַ 26 וואָכן אין יאָר. פֿרויען־פֿינישערס בײַ מאַנטלען האָבן פֿאַרדינט נאָך ווייניקער.

קיין אייַנער פֿון אָט די שנײַדערס האָט ניט געאַרבעט ווייניקער ווי 10 שעה אַ טאָג. קיין אייַנער פֿון זיי איז ניט געווען אין לאָנד ווייניקער ווי אַ 6.6 יאָר; אַ רעכט ביסל פֿון זיי זײַנען געווען מער ווי צען יאָר אין אַמעריקע.[31] פֿון דעם קען מען זען, אַז „גרינע" זײַנען ניט געווען די איינציקע וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר אַזאַ נידעריקן לוין.

---

[30] I. C., vol. 14, pp. 84—85, 93.

[31] I. C., vol. 15, pp. 732—739.

די סיבות פֿאַר סטרײַקן

די קאָמיסיע האָט אויך אַנאַליזירט די סיבות פֿאַר סטרײַקן אין פֿאַרשיידענע אינדוסטריעס אין די יאָרן 1887—1894. פֿון איר רעפֿאָרט[32] קען מען זען, אַז די אָפּטקייט פֿון סטרײַקן פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג און פֿאַר אַנער־קענען די יוניאָנס איז בדרך כלל געווען גרעסער אין די בעסער באַצאָלטע און בעסער אָרגאַניזירטע פֿאַכן ווי אין די איבעריקע.

דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דער אָפּטקייט פֿון סטרײַקן פֿאַר מער שׂכירות און פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג אין 0,82965 — מיט אַ משמעותדיקן טעות ±0,07008. דאָס הייסט, אַז אַ גרעסערער פּראָצענט סטרײַקן אין די בעסער באַצאָלטע פֿאַכן איז געווען פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג ווי אין סכסוכים אין שׂכירות.

בלויז 41.7 פּראָצענט פֿון די יעמאָלטיקע סטרײַקן אין דער בוי־אינדוסטריע זײַנען געווען צוליב שׂכירות און 27.6 פּראָצענט פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג (דאָס איז געווען די צײַט ווען די בוי־אַרבעטערס האָבן געקעמפֿט פֿאַר אַן 8שעהדיקן אַרבעטסטאָג), לגבי 57.3 פּראָצענט פֿאַר מער שׂכירות און ניט מער ווי 12.8 פּראָצענט פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג אין דער קליידער־אינדוסטריע. אין דער טאַבעק־אינדוסטריע ווידער זײַנען 68.4 פּראָצענט פֿון די סטרײַקן געווען צוליב סיכסוכים וועגן שׂכירות און 0.1 פּראָצענט צוליב דער צאָל אַרבעט־שעהען.

דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דעם פּראָצענט סטרײַקן פֿאַר מער שׂכירות און פֿאַר אַנערקענען די יוניאָן איז 0.65087 — מיט אַ משמעותדיקן טעות ±0.12958. פֿון דעם קען מען זען, אַז אין די בעסער באַצאָלטע פֿאַכן האָט מען גיכער געסטרײַקט פֿאַר אַנערקענען די יוניאָן ווי אין די איבעריקע אינדוסטריעס. 10 פּראָצענט פֿון די סטרײַקן אין דער קליידער־אינדוסטריע זײַנען געווען פֿאַר אַנערקענען די יוניאָן לגבי 16.5 פּראָצענט אין דער בוי־אינדוסטריע און 2.6 פּראָצענט אין דער טאַבעק־אינדוסטריע.

דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דעם פּראָצענט סטרײַקן פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג און פֿאַר אַנערקענען די יוניאָן איז 0.53463+ מיט אַ משמעותדיקן טעות ±0.1606. דאָס הייסט, אַז די אָפּטקייט פֿון סטרײַקן פֿאַר אַנערקענען די יוניאָן איז בדרך־כלל געווען גרעסער אין די פֿאַכן מיט אַ גרעסערער אָפּטקייט פֿון סטרײַקן פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג, וואָס דאָס איז יעמאָלט בדרך־כלל געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די בעסער באַצאָלטע אַרבעטערס.

שנײדערס, ווי מיר ווייסן, איז יעמאָלט געווען אַ שלעכט באַצאָלטע מלאָכה. דעריבער זײַנען כּמעט דרײַ פֿינפֿטל (57.3 פּראָצענט), פֿון די סטרײַקן אין דער קליידער־אינדוסטריע אין די יאָרן 1887—1894 געווען פֿאַר מער שׂכירות און בלויז 12.8 פּראָצענט פֿון די סטרײַקן פֿון שנײדערס זײַנען געווען פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג.

די פּראָפּאָרציע פֿון סטרײַקן פֿאַר שׂכירות צו סטרײַקן פֿאַר ווייניקער אַרבעט־שעהען איז אין דער קליידער־אינדוסטריע געווען 4.48 : 1 לגבי 2.55 : 1 אין דער בוי־אינדוסטריע און 1.51 : 1 אין דער דרוק־אינדוסטריע. ווען מענטשן פֿאַרדינען ניט גענוג, זעען זיי קודם־כל צו קריגן מער שׂכירות און דערנאָך הייבן זיי אָן צו טראָכטן וועגן אַ קירצערן אַרבעטסטאָג. דעריבער איז די אָפּט־קייט פֿון סטרײַקן פֿאַר שׂכירות אין דער קליידער־אינדוסטריע און אין אַנדערע שלעכט באַצאָלטע פֿאַכן געווען אַ סך גרעסער ווי פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג.

[32] I. C., vol. 17, p. 656.

דאָס זעלבע איז אויך ריכטיק וועגן אָנערקענען די יוניאָן. די אַריבער־געקומענע שנײַדערס האָבן נאָך יעמאָלט ניט אָפּגעשאַצט ווי געהעריק די וויכ־טיקייט און נייטיקייט פֿון אַ יוניאָן און עס איז אויך געווען שווער זיי צו אַר־גאַניזירן. דעריבער איז דאָס אָנערקענען די יוניאָן פֿאַר זיי ניט געווען אַזאַ אַקטועלער ענין ווי פֿאַר די בעסער אָרגאַניזירטע און אײַנצײַטיק בעסער באַ־צאָלטע אַרבעטערס.

פֿון דעם אָנאַפֿיז קען מען בכן זען, אַז שנײַדערס האָבן אין די 1880ער און 1890ער יאָרן דער עיקר געטראָכט וועגן פֿאַרגרעסערן זייערע שׂכירות, ווײַל זייערע פֿאַרדינסטן זײַנען יעמאָלט געווען אַ סך קלענער ווי פֿון אַרבעטערס אין אָנדערע אינדוסטריעס.

וואָס די פֿאַבריקאַנטן גופֿא האָבן צוגעגעבן

אויף ווי ווײַט קען מען זיך פֿאַרלאָזן אויף די מחברים פֿון די דערמאָנטע רעפּאָרטן, אויף די פֿאַרשערס און אויף די עדות וואָס די מלוכה־קאָמיסיעס האָבן אויסגעפֿאָרשט? מען וואָלט געקענט אפֿשר אָנגענומען, אַז זיי זײַנען געווען רע־פֿאָרמאָטאָרן וואָס האָבן בפיוון מגזם געווען די צרות פֿון שנײַדערס, כדי צו קענען דורכפֿירן זייערע געזעצן און אויסבעסערונגען, אָדער אַז זיי זײַנען גאָר געווען אימיגראַנטן־פֿרעסערס וואָס האָבן געוואָלט באַווײַזן, אַז אימיגראַנטן זײַנען אַ ספּנה פֿאַר אָמעריקע. מיר וועלן דעריבער לאָזן ריידן די קלײדער־פֿאַבריקאַנטן גופֿא.

דער קאָנגרעס האָט דעם 13טן פֿעברואַר 1892 באַשלאָסן, אַז אַ ספּעציעלע קאָמיסיע זאָל אויספֿאָרשן די סוועטשאָפּ־סיסטעם אין דער קלײדער־אינדוסטריע. אָלבערט פֿ. האָכשטאָטער, אַ קלײדער־פֿאַבריקאַנט, האָט דערציילט די מיטגלידער פֿון דער קאָמיסיע, אַז זײַנע צושנײַדערס פֿאַרדינען 18—25 דאָלאָר אַ וואָך און אַז די באָפּוצערס (טרימערס) קריגן 12—18 דאָלאָר. פֿרויען פֿאַרדינען 5—7 דאָלאָר און מיידלעך 3—3.50 דאָלאָר אַ וואָך. ער האָט צוגעגעבן, אַז מען אַרבעט אין דורכשניט 53 שעה אַ וואָך און אַז מערסטע שנײַדערס זײַנען רוסישע יידן און איטאַליענער.[33] מע דאַרף אָבער אין זינען האָבן, אַז האָכשטאָטער האָט גע־רעדט בלויז וועגן זײַנע פֿאַבריק־אַרבעטערס און ניט וועגן די פֿאַרדינסטן פֿון די וואָס האָבן געאַרבעט אין סוועטשאָפּס, וואָס האָבן יעמאָלט פֿאַרדינט ווײַניקער ווי פֿאַבריק־שנײַדערס.

סידני קאָשינג (Cushing), אַ קלײדער־פֿאַבריקאַנט פֿון באָסטאָן, האָט צוגעגעבן, אַז פֿאַבריק־שנײַדערס קריגן אַ העכערן לוין ווי די וואָס אַרבעטן אין די סוועטשאָפּס. מענער אין שוויצשאָפּס, האָט ער געזאָגט, פֿאַרדינען 9—15 דאָלאָר אַ וואָך. אַ פֿערטל פֿרויען אין זײַן פֿאַבריק פֿאַרדינען 6 דאָלאָר אַ וואָך, נאָך אַ פֿערטל קריגן 7.50 דאָלאָר, און די שׂכירות פֿון די איבעריקע

[33] House of Representatives, 52nd Congress, 2nd Session, *Report of the Committee on Manufactures on the Sweating System,* Report No. 2309, 1893 pp. 16—17.

באָטרעפֿן פֿון 8 ביז 9 דאָלאָר אַ וואָך. ער האָט אויך דערקלערט, אַז אין ניו־יאָרק צאָלט מען וויניקער.[34]

אין זעלבן רעפּאָרט (ז׳ 53) ווערט איבערגעגעבן, אַז מאַקס סילווערבערג, אַ קלײדער־פֿאַבריקאַנט פֿון סינסינאַטי, האָט געזאָגט, אַז קאָנטראַקטאָרן צאָלן מענער־שנײדערס 12—15 דאָלאָר אַ וואָך און אַז פֿרויען־שנײדערקעס קריגן 4—6 דאָלאָר.

מאָזעס גאַרסאָן, אַ פֿאַבריקאַנט פֿון ראָטשעסטער, האָט עדות געזאָגט פֿאַר דער קאָמיסיע, אַז פֿרעסערס קריגן פֿון 7 ביז 12 דאָלאָר אַ וואָך; די שכירות פֿון הויזן־מאַכערס זײַנען פֿון 7 ביז 9 דאָלאָר אַ וואָך, אַנדערע פֿאַרדינען 11 און 12 דאָלאָר. פֿרויען, האָט ער געזאָגט, פֿאַרדינען וויניקער. מיידלעך אין עלטער פֿון 14 יאָר און מער קריגן אַ 2—3 דאָלאָר אַ וואָך.[35]

קינג האָט איבערגעגעבן (ז׳ 136), אַז ער צאָלט עטלעכע אַרבעטערס צו 22 דאָלאָר אַ וואָך. די איבעריקע קריגן צו 12 דאָלאָר און אויך פֿון 14 ביז 18 דאָלאָר אַ וואָך. די שכירות פֿון די פֿרויען זײַנען פֿון 5 ביז 10 דאָלאָר.

די דורכשניטלעכע וועכנטלעכע הכנסה פֿון די שנײדערס איז אָבער געווען אַ סך קלענער ווי די פֿאַבריקאַנטן האָבן אָנגענעבן. דאָס האָט זיך געמוטמעט פֿון דעם וואָס מען האָט ניט געאַרבעט 52 וואָכן אין יאָר. זיי האָבן געקרײַגן די דערמאָנטע שכירות בלויז בעת דעם סעזאָן, וואָס ער האָט געדויערט עטלעכע חדשים אין יאָר, און דערנאָך האָבן זיי פֿאַרדינט וויניקער אָדער זײַנען בכלל אַרומגעגאַנגען ליידיק.

די פֿאַרדינסטן פֿון די שנײדערס אין די סוועטשעפּער זײַנען געווען אַ רעכט ביסל קלענער ווי פֿון די פֿאַבריק־שנײדערס און אַ סך וויניקער ווי פֿון אַנדערע פֿאַבריק־אַרבעטערס.

די דערמאָנטע קאָנגרעס־קאָמיסיע האָט אין אַפּריל 1892 באַזוכט עטלעכע סוועטשעפּער. איין קאָנטראַקטאָר האָט געזאָגט דער קאָמיסיע, אַז זײַן שאָפּ איז בדרך־כלל אָפֿן פֿון 7 פֿרי ביז 6 אוונט, אַ מאָל אָבער ביז 9 אוונט. מענער פֿאַרדינען ביז 15 דאָלאָר אַ וואָך און פֿרויען אַ 6 דאָלאָר. בעת דעם סעזאָן נעמען די שנײדערס אויך אַרבעט אַהיים. דער קאָנטראַקטאָר האָט צוגעגעבן, אַז איצט, אין 1892, צאָלט מען דעם שנײדער וויניקער וי מיט אַ צוויי יאָר צוריק.[36]

אַ צווייטער קאָנטראַקטאָר האָט געזאָגט דער קאָמיסיע, אַז בעת דעם סעזאָן ווערט געאַרבעט ביז 10 אַ זייגער אין אוונט. זײַנע אַרבעטערס פֿאַרדינען 8—10 דאָלאָר אַ וואָך; אַנדערע קריגן 10—15 דאָלאָר. ער האָט געזאָגט, אַז איצט וואָלטן זיי געווען העכסט צופֿרידן צו קענען פֿאַרדינען 8 דאָלאָר אַ וואָך.[37]

---

[34] דאָרט, זז׳ 25—26.
[35] דאָרט, זז׳ 64—65.
[36] דאָרט, זז׳ 66—67.
[37] דאָרט, זז׳ 67—68.

אין אַ צווייטן סוועטשאפ האָט מען געזאָגט די מיטגלידער פֿון דער קאָ־מיסיע, אַז בעת דעם סעזאָן פֿאַרדינען די אַרבעטערס אַ 12 דאָלאַר אַ וואָך און דערנאָך 8 אַדער 9 דאָלאַר. מיידלעך פֿאַרדינען פֿון 4 ביז 7 דאָלאַר. דער קאָנ־טראַקטאָר האָט אויך געזאָגט, אַז איצט (אין 1892) צאָלט מען וווייניקער פֿאַר אויפֿנייען אַ בגד ווי מיט צוויי יאָר פֿריִער (זז׳ 68—69).

די קאָמיסיע גיט אויך איבער (ז׳ 70), אַז איין קאָנטראַקטאָר האָט גע־צאָלט בלויז 9 דאָלאַר אַ וואָך שכירות בעת דעם סעזאָן און אַ 4—5 דאָלאַר, וועַן עס איז ניט געווען קיין סך אַרבעט.

די פֿאַבריקאַנטן האָבן דערקלערט, אַז די שכירות זיינען געפֿאַלן מחמת דער אָנבאָט איז גרעסער ווי דער נאָכפֿרעג אויף אַרבעט. די אימיגראַנטן ווילן לכל־הפחות עפּעס פֿאַרדינען, און במילא זיינען זיי מרוצה צו אַרבעטן מער שעהען פֿאַר וווייניקער געלט. די קאָנקורענץ צווישן די אַרבעטערס האָט גורם געווען, אַז די שכירות פֿון שניידערס זאָלן רעדוצירט ווערן.

וואָס די סיבות זאָלן ניט זיין געווען, דער פֿאַקט בלייבט, אַז אָפֿילו די פֿאַבריקאַנטן גופֿא האָבן מודה געווען, אַז די שכירות אין 1892 זיינען געווען נידעריקער ווי אין 1890. זיי האָבן אויך צוגעגעבן, אַז די קאָנטראַקטאָרן צאָלן וווייניקער ווי זיי.

אויספֿירן

לאָמיר סומירן דאָס וואָס אונדזער מאַטעריאַל האָט אַרויסגעבראַכט:

1. אין די לעצטע צוויי צענדלינג יאָר פֿון 19טן י״ה האָבן שניידערס אין אַמעריקע פֿאַרדינט אַ סך וווייניקער ווי אַנדערע אַרבעטערס. זיי האָבן געקראָגן וווייניקער שכירות פֿאַר אַ טאָג אַרבעט; זיי האָבן געאַרבעט וווייניקער טעג אין יאָר.

2. דאָס איז ריכטיק ניט בלויז וועגן שניידערס וואָס האָבן געאַרבעט אין שוויצשעפּער, נאָר אָפֿילו וועגן פֿאַבריק־שניידערס, וואָס זיי האָבן פֿאַרדינט מער ווי די אַנדערע שניידערס.

3. שניידערס האָבן יעמאָלט ניט בלויז פֿאַרדינט וווייניקער ווי אַ סך אַנדערע אַרבעטערס, נאָר אַ רעכט ביסל פֿון זיי האָבן נאָך דערצו געהאַט גרע־סערע הוצאות. געגומען האָט זיך עס פֿון דעם וואָס די קליידער־אינדוסטריע איז געווען קאָנצענטרירט אין די גרויסע שטעט, וווּ דירה־געלט און אַנדערע זאַכן האָבן געקאָסט מער ווי אין די קלענערע שטעט. די קויפֿקראַפֿט פֿון שניי־דער איז בכן געווען קלענער איבער דעם וואָס ער האָט פֿאַרדינט וווייניקער און אויך צוליב דעם וואָס ער האָט באַדאַרפֿט צאָלן מער פֿאַר געווּיסע אַרטיקלען ווי אַרבעטערס אין קלענערע פֿונקטן.

4. די קויפֿקראַפֿט פֿון שניידער אין די 1890ער יאָרן איז געווען אַן ערך 40 פּראָצענט פֿון זיין קויפֿקראַפֿט אין די יאָרן 1935—1939. דאָס איז אַלץ גע־

רעדט אויב מיר פֿאַרגלײַכן בלויז די וועכנטלעכע שכירות פון די צוויי פּעריאָדן. ווען מען זאָל פֿאַרגלײַכן די יאָריקע הכנסה, וואָלט דער חילוק געווען נאָך גרעסער.

5. אין דער קלײדער־אינדוסטריע איז דער אַרבעטסטאָג יעמאָלט געווען אָ סך לענגער ווי אין אָ צאָל אַנדערע אינדוסטריעס. אין די שוויצשעפּער האָט מען בעת דעם סעזאָן געאַרבעט צו 14 שעה אַ טאָג און מער. אַפֿילו פֿאַבריק־שנײדערס האָבן יעמאָלט געאַרבעט מער ווי אַנדערע אַרבעטערס.

6. קלײדער־פֿאַבריקאַנטן האָבן אויף פֿאַרהערן פון אַ קאָנגרעס־קאָמיסיע אין 1892 צוגעגעבן, אַז זייערע שנײדערס אַרבעטן לענגערע שעהען און אַז זיי פֿאַרדינען וויניקער ווי אַנדערע אַרבעטערס.

דער מצב פון שנײדער האָט זיך אָבער במשך פון די יאָרן פֿאַרבעסערט. דאָס איז אין אַ היפּשער מאָס געווען אָ פּועל־יוצא פון דעם, וואָס די שנײדערס האָבן זיך אָרגאַניזירט.

אַ געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה[1]

פֿון ד״ר יעקב שאַצקי

די יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע און די יידישע אויטאָנאָמע אָרגאַנען

די געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה איז אייגנטלעך אַ געשיכטע פֿון אַלע ציבור־פֿאָרמען וואָס דאָס יידישע לעבן האָט אין משך פֿון לאַנגע דורות געשאַפֿן, אַנטוויקלט און קולטיווירט. אין דער דאָזיקער פֿאָרעם פֿון אַ קאָלעק־טיוון זײַן געפֿינט דער היסטאָריקער די אייניקע עמאַנאַציע פֿון דעם יידישן היסטאָרישןווילן צו לעבן אַן אייגנאַרטיק לעבן. אויב די יידישע גלות־געשיכטע איז לויט צונצס באַרימטער פֿאָרמולירונג: ספֿר און לײַדן, ד״ה פּאָליטיש פּאַסיוו און אינטעלעקטועל אַקטיוו, — איז די עוואָלויציע פֿון דער יידישער קהילה דער וויכטיקסטער עדות פֿון אַן אַקטיווער פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכער געשיכטע. דערפֿאַר איז אַ געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה, אַנהייבנדיק מיט די אור־אַלטע צײַטן און ענדיקנדיק מיט אונדזער צײַט, אַ געשיכטע פֿון דער יידישער היסטאָרישער דינאַמיק.

ווי מיר זאָלן ניט קוקן אויף די דרויסנדיקע סיבות וואָס האָבן אין אַ געוויסער מאָס גורם געווען דעם אויפֿקום פֿון דער קהילה און ממילא אויך משפּיע געווען איר אַנטוויקלונג, לכל הפּחות אין אירע אַרגאַניזאַציאָנעלע פֿאָר־מען, מוז מען אָבער פֿעסטשטעלן, אַז זייער אַ סך עלעמענטן, בפֿרט פֿון דעם אינעווייניקסטן לעבן פֿון דער קהילה, זײַנען אַ פּראָדוקט פֿון דעם יידישן ווילן.

די געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה ווײַזט די אַנטוויקלונג פֿון אַלע פֿאָרמען פֿון אַליין־פֿאַרוואַלטונג, אַנהייבנדיק מיט איין קהילה און ענדיקנדיק מיט דער אַרגאַניזאַציע פֿון אַ וועד המדינה, ווי דאָס האָט זיך אַנטוויקלט אין פּוילן און טײַטשלאַנד (דײַטשלאַנד, מערן, ביימען, שפּאַ־ניע א״א). אויך די אַרגאַניזאַציע פֿון דעם אינעווייניקסטן ציבור־לעבן אין דער פֿאָרעם פֿון צדקה־אַנשטאַלטן, בתי־חינוך, סאָציאַלע פּאָליטיק, היגיענישע רע־גולירונגען אאַז״וו — דאָס זײַנען אַלץ אינטעגראַלע באַשטאַנדטיילן פֿון דעם יידישן קהילה־לעבן.

די יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט אין אונדזער יאָרהונדערט זיך ניט

---

[1] Salo Wittmayer Baron, *The Jewish Community, Its History and Structure to the American Revolution,* Volume I, VII+374; II, 3+366; III, 3+572, Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1942.

ווייניק אָפּגעגעבן מיטן פֿאַרשן די יִידישע אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין פֿאַרשיידענע לענדער, הגם עטלעכע פּיאָנערישע אַרבעטן זײַנען שוין געווען באַקאַנט אַ סך פֿריִער (למשל די טיפּע שטודיעס פֿון זכריה פֿרענקל אין די יאָרן 1852—1853 וועגן קהילה־תּקנות לויט די דיני התּלמוד).

אין אַ טייל לענדער האָט די יִידישע אַליין־פֿאַרוואַלטונג געהאַט מער מזל בײַ היסטאָריקערס, און דערפֿאַר זײַנען די וויסנשאַפֿטלעכע פֿרות דאָרטן אַ סך רײַכער אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע אַספּעקטן פֿון אונדזער עבֿר. אַזוי למשל איז די יִידישע אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין פּוילן און ליטע ניט נאָר אויס־פֿירלעך באַאַרבעט געוואָרן, נאָר אַפֿילו געוואָרן אַן אָביעקט פֿון עטלעכע סינ־טעטישע סך־הכּלען וואָס זײַנען ליידער פֿריצײַטיקע פֿרוכט, ווײַל עס איז נאָך געבליבן אַ סך צו דערפֿאָרשן. אויך אין דײַטשלאַנד האָבן אַ פּאָר רעגיאָנעלע אַרגאַניזאַציעס פֿון דער יִידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג געפֿונען זייערע היסטאָ־ריקערס. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן שפּאַניע, ביימען־מערן און האָלאַנד. דאָס זײַנען אָבער געווען צופֿעליקע אַרבעטן (מיטן אויסנעם פֿון פּוילן און ליטע), צעוואָרפֿן אין פֿאַרשיידענע אָלגעמיינע מאַנאָגראַפֿיעס וועגן יִידישע יִשובֿים, צעברעקלט ווי צושטײַערס צו אַ געשיכטע אין פֿאַרשיידענע פֿעריאָדישע אויס־גאַבעס (סײַ ווי היסטאָרישער רוישטאָף, סײַ ווי אַן אויבנאויפֿיקע פֿאַרסך־הכּלונג אויף אַ געוויסן געאָגראַפֿישן שטח). די דאָזיקע אַרבעטן זײַנען געווען ניט מער ווי ציגל צו אַ בנין וואָס זאָל טראָגן דעם חשובֿן נאָמען: אַ ג ע־ש י כ ט ע פֿ ו ן ד ע ר י ִ ד י ש ע ר ק ה י ל ה.

אויך אידעאָלאָגישע מאָטיוון האָבן אין אַ געוויסער מאָס געווירקט, אַז דער דאָזיקער מאַטעריאַל זאָל ניט אומעטום און ניט אין אַלע צײַטן האָבן דעם זעלבן וועדט (ספּעציעל בײַם אָפּשאַצן די נאַציאָנאַלע ראָלע פֿון דער יִידישער קהילה). דובנאָוו האָט אַן ספֿק געהאַט אַ גרויסע ווירקונג, אַז דער פֿאַרש־אינטערעס פֿון דעם יִידישן היסטאָריקער זאָל זיך פֿאַרקערעוון אין דער ריכטונג צו שטודירן די געשיכטע פֿון יִידישע אויטאָנאָמע אַרגאַניזאַציעס.

דער רעזולטאַט פֿון דער גרויסער, דערווײַל מער אַרכיוואַליש־היסטאָרי־שער ווי סינטעטישער אַרבעט איז אַ שלל ביבליאָגראָפֿישע אײַנסן וואָס זײַנען ניט אַלע מאָל גלײַך אין זייער וועדט, וואָס זײַנען ווײַט ניט פֿראָפּאָרציאָנעל פֿאַרטיילט לויט לענדער, ווו יִידן האָבן אַ לאַנגע צײַט געלעבט; וואָס זײַנען אויך ניט גלײַכמעסיק פֿאַרטיילט לויט די פֿרט־ענינים וואָס האָבן אַ שײַכות מיט יִידישן קהילה־לעבן. אויב פֿאַר געוויסע ענינים, ווי למשל צדקה, חינוך, באַצירונג צו ארץ־ישׂראל, איז דער מאָטעריאַל גראָד אַ רײַכער, זײַנען אָבער אַ סך אַנדערע געביטן כּמעט ווי ניט אויסגעפֿאָרשט געוואָרן.

אין יאָר 1881 האָט דוד קויפֿמאַן, דער גרויסמײַסטער פֿון דער יִידישער געזעלשאַפֿטישער היסטאָריאָגראַפֿיע, געצויגן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די יִידישע היסטאָריקערס אויף דעם חשובֿן וועדט פֿון דעם קאָדעקס פֿון יִדן אין סיצי־ליע, וואָס די צוויי ברידער־גלחים לאָגומינאָ האָבן אַרויסגעגעבן.

„דאָס קהילה־לעבן פון יידן — האָט קויפֿמאַן דעמאָלט געשריבן[2] — איז ניט געווען אַזוי איינפֿאַרמיק, ווי מען וואָלט מיינען לויט די ביזאיצטיקע באַשרײַבונגען. די פֿאַרשיידענע תקנות עפֿענען פֿאַר אונדז אַן אַרײַנבליק אין דער כּמות פון כּלערליי אינסטיטוציעס וואָס האָבן זיך דאָ געפֿונען אין אַ בונטער פֿאַרשיידנקייט".

מאָריץ שטיינשנײַדער האָט אויף זײַן אייגנאַרטיקן, לאַפּידאַרן אופֿן אָנ־געוויזן, ווי עס איז וויכטיק צו שרײַבן אַ געשיכטע פון יידישע געזעלשאַפֿטן (חבֿרות), וואָס ער רופֿט אָן מיטן נאָמען: „סאָציאָלײזם בײַ יידן", פון וואָרט סאָציעטאָס, געזעלשאַפֿט.[3]

די פֿאַרשונגען אַרום דער יידישער אויטאָנאָמיע אין אָמאָליקן פוילן האָבן געמוזט פֿרײַער אָדער שפּעטער ברענגען אויפֿן סדר־היום די פֿראָגע פון אָנאָ־לאָגישע אינסטיטוציעס אין מערבֿ־אײראָפּע. די דאָזיקע אָנאָלאָגיעס זײַנען פֿאַר־שטייט זיך ניט געווען קיין אידענטישע דערשײַנונגען. אויב אין איר עמבריאָ־נישער סטאַדיע האָט די יידישע אַליין־פֿאַרוואָלטונג געהאַט כּמעט די זעלביקע מאָרפֿאָלאָגישע גלײַדערונג, האָט זי אָבער אין איר וויטערדיקער אָנטוויקלונג גע־מוזט אָנועמען אויף פֿאַרשיידענע וועגן, אין הסכּם מיט די באַדינגונגען פון דעם לאַנד וווּ יידן האָבן זיך געפֿונען.

ממילא זײַנען אין פּראָצעס פון דער פֿאַרצוויגטער פֿאַרשאַרבעט אַרום דער יידישער קהילה אַרויסגעשטעלט אַ רײַ מעטאָדאָלאָגישע פּראָבלעמען, וואָס האָבן געקענט טיילווײַז פֿאַרענטפֿערט ווערן נאָר דורך אַ פֿאַרגלײַכיקן שטודירן די אָנטוויקלונג פון דעם יידישן ציבור־לעבן אין פֿאַרשיידענע לענדער און אויך דורך פֿאַרגלײַכן די אָנטוויקלונג פון דעם יידישן קאָמונאָליזם מיט דער עוואָלוציע פון אַרומיקן מוניציפּאַלן און קאָמונאַלן לעבן.

אַזוי למשל האָט די פּראָבלעם פון געזעלשאַפֿטלעכער דעמאָקראַטיע, וויַ זי איז פֿאַר־שטאַנען געוואָרן אין דער יידישער קהילה, ד״ה די פֿראָגע פון קוואַליטאַטיווער און קוואַנ־טיטאַטיווער מערהייט (רוב מנין ורוב בנין) און ווי זי איז געלייזט געוואָרן אין הסכּם מיט אַן אָנדער פּרינציפּ פון אָפּחרי רבים להטות (נאָכגיין נאָך דער מערהייט), וואָס איז אַ סתּירה מיטן ערשטן פּרינציפּ, געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבן פון דער יידישער קהילה. די אָנטוויקלונג פון זכות־מינדערהייטן איז אַ דערשײַנונג ניט נאָר אין יידישן ציבור־לעבן; ממילא קען אַזאַ ענין בולטער דערקלערט ווערן ניט לויט די נאָרמאַטיווע תּקנות וואָס טראָגן כּידוע אַ דעקלאַראַטיוון כאַראַקטער, נאָר טאַקע אין פֿאַרגלײַך מיט דער לעבנס־פּראַקטיק פון די אַרומיקע פֿעלקער, צווישן וועלכע יידן האָבן געלעבט.[4]

[2] D. Kaufmann, *Gesammelte Schriften*, 1920, II, p. 239.

[3] M. Steinschneider, *Allgemeine Einleitung in die jüdische Literatur des Mittelalters*, p. 13.

[4] למשל די השפּעה פון דעם פֿעטמילך־אויפֿשטאַנד אין פּראַנקפֿורט־מײַן (1616) אויף דער דעמאָקראַטיזאַציע פון דער דאָרטיקער יידישער קהילה. זען:
M. Horwitz, *Frankfurter Rabbinen*, Frankfurt a. M., 1883, II, 20—21.
אין פּוילן איז דאָס בולט אין קראָקע און אין לובלין, ווי דאָס איז צו זען פון אַ רײַ אַרבעטן פון Riabinin, Ptaśnik און Zofia Froelich.
דאָס זעלבע לאָזט זיך פֿעסטשטעלן ווען אַ רײַ איטאַליענישע קהילות, ווי למשל רוים אין 1524; זען:
D. Castelli, *Archivio Storico Italiano*, IX, 1893, Fasc. 2

די טעאָריעס פֿון די פֿאַרוואַלטונגס־פּריגציפּן וואָס מען געפֿינט אין דער תּלמודישער קאָזוּיסטיק און זייער אַנווענדונג אין דער פּראַקטיק פֿון יידישן קהילה־לעבן — איז אייגע פֿון די פֿראָבלעמען וואָס שטייען פֿאַרן פֿאָרשער.[5]

די פּראָבלעמאַטיק פֿון דער געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה

קודם כל האָט דער היסטאָריקער צו פֿאַרנטפֿערן אַ וויכטיקע פֿראַגע: וואָס איז אין תּוך געמומען אַ יידישע קהילה? אויב דאָס איז אַן אָרגאַניזירטע פֿאָרעם פֿון ציבור־לעבן פֿון אַ רעלּיגיעז־נאַציאָנאַלן מיעוט, איז ווי קומט עס, וואָס אַנדערע מיעוטים האָבן ניט געשאַפֿן קיין ענלעכע אינסטיטוציעס? די פֿאַראַלּעלן וואָס עטלעכע היסטאָריקערס פֿירן דורך למשל צווישן די אויטאָנאָמע אינסטיטוציעס פֿון די אַרמענער אין פּוילן, אָדער הוגענאָטן אין דײַטשלאַנד גייען ניט ווײַטער פֿון ריין אויבנאויפֿיקע אַנאַלאָגיעס.[6] מען קען ניט פֿאַרלייקענען דעם עצם־פֿאַקט, אַז צווישן אַ „קהילה" פֿון שאָטלענדער אין לעמברג למשל, אָדער אַ „קהילה" פֿון אַרמענער אין סטאָניסלאָוו און אַ קהילה פֿון יידן אין זעלבע שטעט איז דאָך פֿאַראַן אַ גרויסער חילוק.[7]

וואָס האָט גורם געווען אָט דעם אונטערשייד צווישן די פֿאַרשיידנאַרטיקע פֿאָרמען און אינהאַלטן פֿון קהילות? פֿאַראַן היסטאָריקערס וואָס מיינען, אַז די יידישע קהילה איז אין אירע אַלגעמיינע ראָמען אַ ירושה פֿון ארץ־ישׂראל און פֿון בבל, און אַז אין די דאָזיקע צוויי לענדער דאַרף מען קודם כל זוכן דעם „אורטיפּ פֿון דער יידישער קהילה".

---

[5] זען די אַרבעטן פֿון א. אַלטמאַן וועגן רובּ און מיעוט אין וועלטבאַנעם פֿון יידנטום, געדרוקט אין

Jüdische Welt-und Lebensperspectiven, Pressburg, 1926, pp. 219—240.

[6] Henri Tollin, *Geschichte der französischen Colonie von Magdeburg,* III, 1893.

ער שרײַבט, אַז ס׳איז דאָ אַן ענלעכקייט צווישן דער קאָמונאַלער אָרגאַניזאַציע פֿון די הוגענאָטן און דער יידישער קהילה. אויף אַזאַ ענלעכקייט ווערט אויך אָנגעוויזן אין דער אָרגאַניזאַציע פֿון די דײַטשע „קהילות" אין טראַנסילוואַניע. וועגן דעם איז פֿאַראַן אַ גרויסע ליטעראַטור; זען:

Zimmerman-Werner, *Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen,* Hermannstadt, 1902.

[7] אויף דער ענלעכקייט צווישן יידישן ציבור־לעבן אין שפּאַניע און אין פּוילן האָט אין 1835 אָנגעוויזן יאָאַכים לעלעוועל אין זײַן אַרבעט:

Paralléle historique entre l'Espagne et la Pologne.

אין דער נײַסטער פּובלישער געשיכטע־ליטעראַטור האָט מען זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט אָנאַלאָגיעס צווישן אַרמענישע „קהילות" און יידישע. זען חוץ דער אַלטער ליטעראַטור, ווי Rolle (וועגן קאָמענץ־פֿאַדאַלסק), די אַרבעטן פֿון

Cz. Chowaniec, *Dawne przywileje Żydów Stanisławowskich,* 1926. — *Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII w.,* 1928.

אָפּילו אין דער סאָציאָלער סטרוקטור פֿון די דאָזיקע צוויי מיעוטים אין פּוילן געפֿינען די פֿאַרשערס אַ סך ענלעכקייט.

אין דער גלות־תקופה איז די סטרוקטור פון דער יידישער קהילה שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער העלעניסטיש־רוימישער מוניציפאַלער אַרגאַניזאַציע. אין דער אַנטוויקלונג פון די יידישע חברות לאָזן זיך פעסטשטעלן געוואַנישע השפעות. אָבער דאָס זיינען אַלץ פרט־זאַכן. אין תוך, ד"ה אין אירע רעכטבאַגריפן, אין דער אַרגאַניזאַציע פון קהילה־פאַרוואַלטונג, מיט דער אינסטיטוציע פון פרנסים, די שבעה טובי העיר אאז"וו — וואַרצלט די יידישע קהילה אין אַ וועלט וואָס האָט וויניק בשותפותדיקס מיט דעם אָרום.[8]

אַוועקשטעלנדיק אַזוי די פראָבלעם פון דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קהילה, מוז מען קומען צו דעם אויספיר: דער גיסט פון דער יידישער קהילה איז אַן אַלטיידישער און וואַרצלט אין די ספעציפישע היסטאָרישע תנאָים, אין וועלכע די יידישע אמונה האָט זיך פאָרמירט. דער קערפער אָבער איז אַ פראָדוקט פון גאָר אַנדערע היסטאָרישע תנאָים, אין וועלכע עס איז אויסגעקומען יידן צו לעבן און צו קעמפן פאַרן רעכט צו לעבן ווי יידן. אויף אַזאַ אופן ווערט די געשיכטע פון דער יידישער קהילה אַ טייל פון דער יידישער פאָליטישער געשיכטע, וועט עס האַנדלט זיך וועגן צופאַסן זיך צו די דאָזיקע תנאָים און אויסקעמפן פאַר זיך די יורידישע באַזע פאַר אַ רעפערזענטאַטיוער קערפערשאַפט. די יידישע קהילה ווערט די כלי וואָס פרעזערווירט די היסטאָריש־נאַציאָנאַלע ירושה, פאַרוואָרצלט אין יענע רעכטפרינציפן וואָס די תקופה פון תלמוד האָט אַזוי שטאַרק באַפעסטיקט און וואָס זיי זיינען געווען די אייניציקע וועגווייזערס אין נאָרמירן דאָס יידישע לעבן, וואָס אַנטוויקלט זיך אין אַ סביבה, פרעמד און פיינדלעך צו דעם דאָזיקן מיעוט. מאָמזען האָט שוין ריכטיק אָנגעוויזן, אַז דער „ריטוס יודאַיקוס" האָט זיך גענייטיקט אין אויטאָנאָמער אַרגאַניזאַציע, וואָס דאָס האָט געמיינט דאָס ניט אַריינמישן זיך פון מלכות אין די יידישע חוקים ומשפטים, געבויט אויף דער תורה.[9] דער גלות־יוד איז ניט קיין בירגער פון דעם אָרט וווּ ער ווינט נאָר אַן incola.

די סטאַטיק פון דער יידישער קהילה וואָרצלט אין דעם פרעזערווירן דאָס וואָס מאָמזען רופט אָן „ריטוס יודאַיקוס", אין דעם אָפהיטן פון דרויסנדיקע השפעות די יידישע פירונגען, וועלכ אין זיי האָט מען געזען די יסודות פון קיום האומה. דער קאָנפליקט צווישן דעם פרינציפ פון פירן אַ קהילה אויסשליסלעך אין גיסט פון דעם דאָזיקן „ריטוס יודאַיקוס", וואָס איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ הייליקע ירושה, און דעם פרינציפ פון צופאַסן זיך צו די פאַדערונגען פון מלכות (דינא דמלכותא דינא) — האָט זיך קודם כל אויסגעדריקט אין דעם קאַמף צווישן דעם סעקולערן פרינציפ (קהילה־פאַרוואַלטונג) און דעם רעליגיעזן (רבנישע אָנפירערשאַפט). דער דאָזיקער קאַמף איז די צענטראַלע אַקס אין דער געשיכטע פון דער יידישער קהילה. דער ווּוקס פון דער אפאָזיציע אין דער יידישער אַליין־פאַרוואַלטונג קעגן דער העגעמאָניע פרייַער פון דעם

[8] Fritz Baer, "Gemeinde und Landjudenschaft", *Korrespondenzblatt der Akademie für die Wissenschaft des Judenthums*, 1921, 16 sq.

[9] Mommsen, *Gesammelte Schriften*, III, 416 sq.

רבנישן אויטאָריטעט און שפּעטער קעגן דער אַליגאַרכישער ממשלה אין די קהילות — שפּיגלט אָפּ די עוואָלוציע פֿון דעם יידישן ציבור־לעבן אין דער יידישער געשיכטע.

אין ליכט פֿון די דאָזיקע פֿראָבלעמען וועט אפֿשר ליכטער זײַן צו אַנאַליזירן דאָס דרײַבענדיקע ווערק פֿון פֿראָפֿ׳ שלום באַראָן, וואָס דאַרף מיט זיך פֿאַרשטעלן דווקא אַ סינטעטישע געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה. דער כאַראַקטער פֿון דעם ווערק איז אַ ריין דעסקריפּטיווער. דער מחבר דערציילט ווי אַזוי האָט זיך די יידישע קהילה אַנטוויקלט פֿון די עלטסטע צײַטן ביז דער תקופֿה פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע.

זײַן באַשרײַבונג הייבט דער מחבר אָן מיט דעם „פֿאַלעסטינער מוניציפּאַליטעט", וואָס איז לויט זײַן מיינונג דער שורש „פֿאַר דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג פֿון דער גלות־קהילה" (ב׳ ו׳, ז׳ 53).

באַזונדער אויספֿירלעך שטעלט זיך ש. באַראָן אָפּ אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דער אינסטיטוציע סינאַגאָגע. ווי באַקאַנט, מיינט דאָס וואָרט סינאַגאָגע אין גריכיש אָן עדה און אויך אַ קהל. אין מיטל־עלטער ווערן די באַגריפֿן עדה און קהל אָפֿט געטרײַשט ווי סתם אַ מנין.[10]

סינאַגאָגע האָט געמיינט סתם אַ פֿאַרזאַמלונג, אָן אַסיפֿה. אין דער אַלטער ליטעראַטור ווערט דאָס וואָרט סינאַגאָגע אָנגעוענדט ניט דווקא אויף אַ יידישן קהל אָדער אַסיפֿה און אָפֿילו ניט אַלע מאָל אויף אַ בית־התּפֿילה, וואָס מיט דעם איז עס שפּעטער אין גאַנצן אידענטיפֿיצירט געוואָרן.[11]

אַזוי למשל איז די יידישע מיליטערישע קאָלאָניע אין עלעפֿאַנטין, אייבערמצרים, וואָס האָט אין 4טן און 3טן יאָרהונדערט פּ״ק געהערט צו דער פּערסישער מלוכה, געווען אַ קאָמבינאַציע פֿון אַ קהילה, געפֿירט פֿון וועלטלעכע עלעמענטן, אָבער אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פֿון כּלי־קודש. עס איז אָבער שווער פֿעסטצושטעלן, אויך וויפֿל איז אַזאַ פֿאַרעם פֿון אַ קהילה־פֿאַרוואַלטונג כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער תקופֿה, וויבאַלד די מאַטעריאַלן זײַנען ניט גענוג רײַך אויף צו מאַכן וועלכע עס איז אויספֿירן.[12]

---

[10] לקט יושר, ו׳, 36: „אני יעקב ב״ר שמשון ז״ל עם התשעה העומדים פה הנקראים קהל ועדה".

[11] אין דער עלטערער פּוילישער ליטעראַטור ווערט אַ ניט־קאַטוילישע קירך אָפֿט אַנגערופֿן סינאַגאָגע. אַזוי למשל ווערט אין אַקט פֿון 1559 דערמאָנט אַ גריכיש־קאַטוילישע קירך ווי Sinagoga ritus graeci (Wierzbowski, *Matricularium*, V, 2534).

דער פּוילישער מחבר פֿאַפֿראָצקי שרײַבט וועגן די פֿראָטעסטאַנטן, אַז זיי בויען פֿאַר זיך שולכלעך (czynią sobie bóżniczki); אַ צווייטער (סעקלוציאַן) רופֿט אָן די יידישע אָרגאַניזירטע אמונה „קירך" און שרײַבט:

Kościół w żydowstwie jeden był; bóżnic zaś było dosyć, gdzie się na naukę słowa bożego schodzili.

אין ליטע האָט מען אין די אָפּיציעלע אַקטן טיטולירט דעם וועד: סינאַגאָגע.

Starsi Kahałowie całey Synagogi w X. Litewskiego (Акты Виленск. Арх.

אין דער גריכיש־רוימישער תקופה — ווייזט אַן דער מחבר — איז אַ דאַנק דער גוואַלדיקער טעריטאָריעלער עקספּאַנסיע מיגלעך געווארן די פֿאַרשיידנאַרטיקע אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער קהילה. אין העלעניסטישן מצרים האָבן יידן באַקומען דעם סטאַטוס פֿון אַ מינאָריטעט, גלײַך מיט אַנדערע ניט־אויטאָכטאָנע גרופּעס. די פֿולע רעליגיעזע אויטאָנאָמיע איז געווען אַן אַנאַלאָגיע צו די פֿרײַע רעליגיעזע פֿאַראײניגן פֿון די גריכן. אין קירענאַיקע למשל איז, אַ דאַנק דעם צושטראָם פֿון יידישע אימיגראַנטן, דער יורידישער מעמד פֿון דעם יידישן קיבוץ געווען מער־וויניקער אַ נאָרמאַליזירטער. אין די צײַטן פֿון פֿילון אַלכסנדרוני האָט די יידישע באַפֿעלקערונג אין מצרים אויס־געמאַכט קנאַפּע 12 פּראָצענט, אַ וואָגיקע צאָל וואָס אַט אַן ספֿק משפּיע געווען אויף דעם באַפֿעסטיקן זיך פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג.

אַנדערש אַבער שילדערט ש. באַראָן די סיטואַציע אין רוים. אַהין זײַנען יידן געקומען דאָס רובֿ ווי שקלאַפֿן, ממילא האָבן זיי ניט פֿאַרמאָגט יענעם סאָציאַלן פּרעסטיזש וואָס זאָל מיגלעך מאַכן צו שאַפֿן אַ יורידיש סאַנקציאָנירטע קהילה־אָרגאַניזאַציע. אויפֿן סמך פֿון די מצבֿות וואָס מען האָט געפֿונען אין אַלטן רוים לאָזט זיך אָבער פֿעסטשטעלן די עקסיסטענץ פֿון אַ יידישער אָרגאַניזאַציאַלער פֿאָרמאַציע, מיט איבער אַ טוץ קהילות און שולן, באַזירט אויף יסודות וואָס ש. באַראָן רופֿט אָן מיטן רעכט אַ „לאַנדסמאַנשאַפֿט־טיפּ“ (ב׳ ו, ז׳ 81).

אין יענער תקופֿה ווערט באַפֿעסטיקט דער כאַראַקטער פֿון דער יידישער קהילה ווי זי האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט אין איר איראַפּעישער פֿאָרעם. דאָס איז די פֿאַרבינדונג פֿון דער שול מיט דער תלמוד־תורה, מיט אַן אָרכיוו וואָס האָט אָפּגעהיט די יורידישע דאָקומענטן (ב׳ ו, ז׳ 93) און אויך דאָס אָרט, ווו דער בית־דין האָט געהאַט זײַנע אַסיפֿות.

די נײַסטע היסטאָריקערס פֿון דער שול־אָרכיטעקטור האָבן אָרויסגעבראַכט אַ השערה, אַז די אַמפֿילאַדע (אַ צובוי), וואָס מען געפֿינט אין די אַלטע שולן פֿון יענער תקופֿה, איז געווען דאָס אָרט וואָס איז געווען באַשטימט פֿאַר אורחים. אַזוי אָרום איז די שול געווען ניט נאָר אַ הויז פֿאַר תּפֿילה, נאָר אויך אַ מין

Ком., V, 526 (1695).

די סעמאַנטישע אַנטוויקלונג פֿון וואָרט שול (bóżnica), וואָס ווערט אָפֿט אין אַ סך אַלט־אוקראַיִנישע מקורים אָנגעוענדט אַפֿילו אויף פּראָוואָסלאַווענע צערקווע, להיפּך צו דעם פּוילישן טערמין וואָס איז ענג פֿאַרבונדן מיט אַ יידישער שול, פֿאַרדינט אַ ספּעציעלע אויספֿאָרשונג.

[12] אָפֿט שטימען ניט די פּרטים וואָס ש. באַראָן גיט אַן וועגן דער צאָל פּאַפּירוסן פֿון מוזיא בן נתן פֿון דעם אַרכיוו אין עלעפֿאַנטין מיט די וואָס עס גיבן אָן:

E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka,* 1911, און Sayce-Cowley *Aramaic Papyri Discovered at Assuan,* London, 1906.

הכנסת־אורחים, אַ סאַציאַלער צענטער פֿאַר יידן פֿון דער פֿרעמד, — אַ שטריך וואָס איז געבליבן אין דער געשיכטע פֿון שולן און בתי־מדרשים.[13]

די קאָמונאַלע אַרגאַניזאַציע אין דער גריכיש־רוימישער תקופֿה האָט שוין פֿאַרמאָגט אַ בולטע פֿאָרעם פֿון אַליין־פֿאַרוואַלטונג. בראָש פֿון אַ קהילה איז געשטאַנען אַ פֿאַרוואַלטונג פֿון עלטסטע (זקנים). די דאָזיקע פֿאַרוואַלטונג האָט אויך גריכיש געהייסן 'גערוזיאַ'. געווייניקלעך זענען די באַאַמטע פֿון דער קהילה געקליבן געוואָרן אויף אַ יאָר צייט. פֿאַקטיש זענען זיי אָבער געווען אין זייער אַמט אַ סך לענגער (ב׳ ו׳ זז׳ 99—103), אָפט מאָל אַפֿילו אַ גאַנץ לעבן. די דאָזיקע פֿראַקטיק פֿון לאַנגע אַמטערמינען איז פֿאַקטיש דער אָנהייב פֿון אַ סטאַביליזירטן קהילה־באַאַמטנטום. דאָס האָט גורם געווען די פֿאַרשמעלערונג פֿון דעם מענטשלעכן אַקטיוו וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער אַנפֿירערשאַפֿט פֿון די קהילות און האָט ביסלעכווײַז באַפֿעסטיקט די חזקות פֿון אינפֿלוסרײַכע משפֿחות וואָס האָבן געירשנט דאָס רעכט זיך מתעסק צו זײַן מיט די ענינים פֿון דער קהילה. שוין אין דער גריכיש־רוימישער תקופֿה געפֿינט מען די ערשטע סימנים פֿון דעם טיפּ כלל־טוער וואָס אין אונדזער צײַט האָט אַ פֿאַרשער עס אַ נאָמען געגעבן: „פֿאַרוואַלטונג־יידנטום".[14]

די קהילה אין ארץ־ישׂראל און אין בבל

אַנדערש האָט זיך אַנטוויקלט די יידישע אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין ארץ־ישׂראל און טיילווײַז אין בבל. דאָ איז די יידישע באַפֿעלקערונג געווען בדרך כלל אַ מערהייט פֿון אַלע שטאָט־אינווינערס (ב׳ ו׳ ז׳ 118). ממילא זענען די רעליגיעזע אַרגאַניזאַציעס געווען אָפט מאָל כּמעט אידענטיש מיט דער מוני־ציפּאַלער פֿאַרוואַלטונג. אין טייל שטעט פֿון יהודה למשל זענען אין די ציטטן פֿון די תנאַים געווען אַפֿילו יידישע גבאַים אין די שטאָטישע צדקה־אַנשטאַלטן. היות אָבער ווי אין אַ סך ערטער זענען יידן געווען אין דער מינאָריטעט, האָט זיך געפֿאָדערט אַ סיסטעמאַטישע הדרכה בנוגע דעם, ווי אַזוי מען זאָל זיך נוהג זײַן אין ענינים, ווו דער יידישער דת דאַרף זיך אַרײַנוועבן אין די געזעצן פֿון דעם אָרום. דאָ האָט די תלמודישע געזעץ־געבונג געשפֿילט די ראָלע פֿון דעם רעגולאַטאָר פֿון אַלע קהלשע טעטיקייטן. אויפֿן סמך פֿון דער פּראַקטיק איז סטאַנדאַרדיזירט געוואָרן אַ לעבנס־נוסח וואָס איז כּולל אַלע פּרטים אין לעבן פֿון ציבור און פֿון יחיד. אַ דאַנק דעם תלמוד בבלי איז געשאַפֿן געוואָרן די באַזע פֿאַר אַ ציבור־לעבן וואָס דאַרף זײַן געפֿירט פֿון די זקנים אָדער חכמים

---

[13] אויף דעם ענין פֿון אורחים־הויז אין שייכות מיט דער שול און בית־מדרש האָט אַנגעוויזן ש. קליין אין *M. G. W. J.* (269,78). אין רוים איז דער צובוי געווען באַשטימט פֿאַר אורחים. זען: Friedlaender, *Sittengeschichte Roms*, 1922, v. I, p. 348. אין ספֿר תניא (סודילקאָוו, 1836, כה־כו), ווערט אַרויסגעבראַכט דער געדאַנק, אַז חנוכה־ליכט אין שול האָט אַ שייכות מיט הכנסת־אורחים.

[14] Felix Goldmann, *Liberales Judentum*, 1915, p. 130.

און 'אונדזערע לערערס' (רבותינו), ווי מען האָט זיי טיטולירט אין דריטן און פערטן יאָרהונדערט.

דער פרינציפ, אַז די תנאים זײַנען די מדריכים פון דער לאָקאַלער קהילה, איז בדרך כלל אָנגענומען געוואָרן. דאָס זײַנען ניט געווען קיין באַאַמטע, נאָר טרעגערס פון לומדישער חשיבות, וואָס האָבן פֿאַרמאָגט דעם נייטיקן מאָראַ־לישן אויטאָריטעט צו מישפטן און צו דינען דעם כלל אין נאָמען פון דער תורה (ב׳ ו, זז׳ 133—140). פֿאַראַלעל אָבער מיט דעם דאָזיקן מאָראַלישן אוי־טאָריטעט פון די טרעגערס פון דער לומדישער יידישקייט שיילט זיך אַרויס דער עלעמענט וואָס פֿירט אויס די פונקציעס פון פּראָקטישע פֿאַרוואַלטערס פון אַלע קהלשע הצטרכותן. דאָס זײַנען די וואָס דאַרפֿן זאָרגן פֿאַר די קהילה־שטײַערן, צדקה און אַנדערע וויכטיקע ענינים פון דעם ציבור־לעבן.

שוין דער כאַראַקטער פון די דאָזיקע פֿאַרפֿליכטונגען האָט געמוזט גורם זײַן, אַז דווקא פֿאַרמעגלעכע יידן זאָלן האָבן אַ גרעסערע דעה אין דער פֿאַר־וואַלטונג פון דער קהילה. דאָס האָט געמוזט פֿירן צו דעם אומפֿאַרמײַדלעכן קאָנפֿליקט פֿאַר אַ חלוקה פון דער מאַכט. די ברייטע יידישע מאַסע האָט זייער גיך דערפֿילט דעם טעם פון דער מאַכט פון דעם רײַכן עלעמענט וואָס האָט אײַנגעמאַנט שטײַערן וויײַט ניט לויט דער פּראָפּאָרציע פון פֿאַרמעגן, און זי האָט צו די פֿאַרמעגלעכע קהילה־פֿאַרזאַרגערס קיין צוטרוי ניט געקענט האָבן. זי האָט זיך געוואָלט אָנשפּאַרן דווקא אויף דעם רבנישן אויטאָריטעט און גע־האָפֿט, אַז זי וועט באַשיצט ווערן קעגן די שווערע שטײַערן וואָס די פֿרנסים לייגן אַרויף. שוין אין דער תקופֿה פון דער רוימישער אַדמיניסטראַציע ווערן די גרויסע שטײַערן וואָס מען האָט אַרויפֿגעלייגט אויף דער יידישער באַפֿעל־קערונג אײַנגעמאַנט נאָר אַ דאַנק די פֿאַרמעגלעכע בעלי־בתים פון דער קהילה. ממילא ווערט דער גבֿירישער עלעמענט חשובֿער אין באַשטימען די בודזשעטאַ־רישע פּראָבלעמען פון דער קהילה.

ווי אַ בוליטע איליוסטראַציע קען דינען די יידישע קהילה אין דער שטאָט צפורי (Sepphoris), וווּ די בני צפורי אָדער די גדולי צפורי, ד״ה די רײַכע יידן, קעמפֿן קעגן דעם רבנישן אויטאָריטעט, בעת עס האָנדלט זיך וועגן קלײַבן קהילה־באַאַמטע, ווײַל זיי זײַנען פֿאַראינטערעסירט אין באַשיצן זייערע אינ־טערעסן בײַם פֿונאַנדערטיילן די שטײַערן.[15]

עס איז ניט כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויף אַ גאַנצער ריי אינסטיטוציעס וואָס זײַנען אויפֿגעקומען אין דער תלמודישער תקופֿה, אײַנגעשלאָסן די אינסטי־

[15] A. Büchler, *The Political and the Social Leaders of the Jewish Community of Sepphoris in the Second and Third Centuries*, London, 1905, p. 5.
בעאַראַ (ב׳ III, ז׳ 27) דערקלערט, אַן שום ראַיות, אַז די פּראָגראַם פון די רבנים איז געווען „צו באַפֿעסטיקן אַ באַזונדערע, ניט־געקלײבענע דעמאָקראַטיע פון לומדות". אין דער אמתן, איז דאָס געווען אַ קאַמף צווישן רעליגיעזן און אַדמיניסטראַטיוון פּרינציפּ אין פֿירן די קהילה. דער דאָזיקער קאַמף איז דער הויפּט־נוסח אין דער גאַנצער געשיכטע פון דער יידישער קהילה.

טוציע פֿון ריש־גלוּתא, ווײַל בדרך־כּלל זײַנען דאָס באַקאַנטע זאַכן און די קלײַנע פּרטים וואָס בײַטן אַ ביסל דאָס באַקאַנטע בילד זײַנען ניט איבעריקס וויכטיק.

בעת פֿון ארץ־ישׂראל איז אַרויס דער פּרינציפּ פֿון לומדישער פֿירער־שאַפֿט אין ייִדישן ציבור־לעבן, איז אין בבֿל באַפֿעסטיקט געוואָרן דער פּרינציפּ פֿון סעקולערער מאַכט אין דער פּערזאָן פֿון ריש־גלותא. דאָס איז די אַדמיניסטראַטיוו רעפּרעזענטאַנץ פֿון דעם ייִדישן ציבור־לעבן, וואָס שפּאַרט זיך אָן אויף אַ דרויסנדיקן, ניט קיין ייִדישן מאַכט־עלעמענט און וואָס באַפֿעסטיקט זיך מיט דער הילף פֿון ממש אַ מאַנאַרכישן פּרעסטיזש (ב׳ ו׳ ז׳ 145). אין דער אַלב פֿעאַדאַלער ווירטשאַפֿט פֿון דעם לאַנד, אין דער אַטמאָספֿער פֿון דרויסנדיקער פּראַכט וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער פּערסישער מאַכט, ווערט דער פֿיסקאַלער מהות פֿון דער קהילה־אַדמיניסטראַציע אַלץ מער און מער בולט. אין זכות פֿון אָט דעם פֿיסקאַליזם האַלט זיך קודם כּל די מאַכט פֿון דעם ריש־גלותא.

אַזוי אַרום פֿאַרמירט זיך אין בבֿל די אַרגאַניזאַציע וואָס ש. באַראָן פֿאַרמולירט זייער ריכטיק, ווי „אַ מערקווערדיקע קאָמבינאַציע פֿון פֿונדאַמענטאַלער איינפֿאַרמיקייט מיט דער עשירות פֿון אינדיווידועלע וואַריאַציעס, וואָס כאַראַקטעריזירט די העכסט אינטערעסאַנטע געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה־עוואָלוציע אין די טויזנט יאָר נאָכן אויפֿקום פֿון איסלאָם״ (ב׳ ו׳ ז׳ 156).

ווײַל דער איסלאָם האָט אַרומגענומען אַ ריזיקן שטח וואָס איז געווען באַווויינט פֿון פֿאַרשיידענע אמונות, האָט יעדע פֿון די דאָזיקע אמונות געהאַט דאָס וואָס ש. באַראָן רופֿט אָן דעם סטאַטוס פֿון אַ „פֿראָטעקטירטן אָדער באַשיצטן פֿאָלק״ (ב׳ ו׳ ז׳ 158).

די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון אַ קהילה אין דער דאָזיקער היסטאָרישער קאָנסטעלאַציע איז געווען צו שאַפֿן דאָס נייטיקע געלט וואָס איז געווען באַשטימט ווי אַ שכר פֿאַר דער דאָזיקער פֿראָטעקציע. אויף די ייִדישע קהילות איז דעריבער געלעגן דער חוב פֿון ווערן דער שטײַער־אינקאַסעטור. אָזאַ אַרבעט האָט מען געקענט אָנפֿאַרטרויען די חשובֿע, די רײַכע ייִדן וואָס האָבן געקענט באַשטימען זייער חלק לויטן אייגענעם אײַנזען און דערפֿאַר זײַנען זיי געווען מער פֿאַר־אינטערעסירט אין אַן אָלגעמיינעם שטײַער פֿאַר אַ גאַנצער קהילה אידער אין אַ באַשטײַערונג, אַרויפֿגעלייגט אויף יחידים. אָזאַ מין מעטאָד פֿון קאָלעקטיווער שטײַער־אַחריות האָט געמוזט אַרויסרופֿן אַ סאָציאַלן קאָנפֿליקט צווישן די רײַכערע און אָרעמערע עלעמענטן אין דער קהילה.

ש. באַראָן פֿאַרמוירט עס ווי „אינעוויניקסטער קלאָסנקאַמף״ (ב׳ ו׳ ז׳ 165). דערבײַ חזרט ער איבער די אַלטע טעאָריע, אַז דער קאַמף האָט געהאַט אַן אָרט בעת ייִדן איז בכלל געווען גוט, אָקעגן זשע בעת אַ קאַטאַסטראָפֿע האָט אין דעם לעבן פֿון דער ייִדישער קהילה געהערשט שלום ושלווה און צו קיין קאָנפֿליקטן איז ניט געקומען. אַז דאָס איז ניט ריכטיק קען מען זען פֿון אַ מקור, וואָס דער מחבר גופֿא ציטירט:

די צייטן זיינען שלעכט, די מלוכה שטרענג און אכזריותדיק און מיר קענען ניט אַרויפצווינגען א געזעץ אויף די וואָס פֿאַלגן ניט אויס דעם בית־דין (ב׳ ו, ז׳ 166).

הייסט עס, אַז אין די צייטן פֿון גזירות איז ניט געווען אַזוי לייכט אײַנצושטעלן די אַחדות, וועגן וועלכער דער מחבר רעדט. משמעות אַז די סיבות זיינען געווען די זעלבע וואָס בעת די רויקע צייטן, ד״ה אַז די סאָציאַלע קאָנפֿליקטן אין דער יידישער קהילה זיינען ניט געווען אָפּהענגיק פֿון דער פּאָליטישער לאָגע אין לאַנד.

די „באַשיצטע קהילה״ גייט איבער אונטער דער השגחה פֿון טערקיי. אין 1517 פֿאַרנעמען די טערקן מצרים. אין 1556 ווערט אײַנגעפֿירט דער הויפּט־ראַבינאַט. די אינסטיטוציע פֿון נגיד ווערט באַשיצט פֿון דער אָטאָמאַנישער מאַכט. זינט דעם 15טן יאָרהונדערט אַנטוויקלט זיך אין טערקיי די אינסטיטוציע פֿון חכם באַשי. די תאווה צו געלט און מאַכט אָבער זייער אַראָפּגענידערט די דאָזיקע אינסטיטוציע וואָס האָט געזאָלט זײַן א קאָמבינאַציע פֿון א רעליגיעזער און פֿיסקאַל־אַדמיניסטראַטיוער מאַכט. אַגב איז אין וואָלעכיי די אַנטוויקלונג פֿון חכם־באַשי געווען אַנדערש ווי אין טערקיי. זינט 1743 איז דער חכם־באַשי געווען דער רב אין יאַס. אין 1792 באַקומט בוקאָרעשט איר אייגענעם חכם־באַשי. בכלל האָט מען די דאָזיקע אינסטיטוציע ביז איצט צו וויניק געפֿאָרשט, הגם דער מאַטעריאַל איז די לעצטע יאָרן געווארן שטאַרק באַרייכערט. דער גאַנצער ענין מוז נאָך שטודירט ווערן.[16]

די יידישע קהילה אין מערב־אייראָפּע

די וויכטיקסטע עפּאָכע אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג איז די תקופֿה פֿון דער „אייראָפּעישער קאָרפּאָראַציע״, וואָס פֿאַר־נעמט א גאַנץ גרויסן קאַפּיטל אין באַראַנס בוך (ב׳ ו, ז׳ 208—282). פֿאַר יענער תקופֿה האָבן מיר שוין א קלאָרע פֿאַרמולירונג, וואָס הייסט א קהילה־רעפּרע־זענטאַציע. דער רשב״א (געשטאַרבן 1310) האָט שוין פֿאַרמולירט, אַז אַלע יחי־דים מוזן זיך אונטערוואַרפֿן דעם ווילן פֿון דער מערהייט. די אַרגאַניזאַציע פֿון בית־דין ווערט באַפֿעסטיקט דורך א ריי תקנות וואָס פֿאַדערן אויף דעם יידישן יחיד ניט צו זוכן קיין געריכטקייט מחוץ דעם יידישן געזעץ. דער סינאָד אין Troyes (אין יאָר 1150) האָט אַפֿילו געזאָגט, אַז א יד זאָל ניט אינטערוועניר בי דער מלוכישער מאַכט קעגן א צווייטן יידן. א גאַנצע ריי גזירות

---

[16] M. A. Halevy, *Comunitatile Evreilor din Jaşi şi Bucureşti*, p. 193; *M.G. W. J.*, v. 80, 300—301; *Sinai* (זאַמלבוך) ,1931.

פֿון די עלטערע אַרבעטן איז וויכטיק שוואַרצפֿעלדס אַרטיקל וועגן ראָשי המדינה און דעם חכם־באַשי אין יאַס, אין *Anuar pentru Israeliti*, XVII, 1895, 50—54.

וועגן דער אַרגאַניזאַציע אין סמירנע זען:

Ab. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie. Les Juifs d'Izmir*, I, Istanbul, 1937.

האָבן געפֿאַדערט קאָלעקטיוועס מעשׂים און אַ געפֿיל פֿון סאָלידאַרישקייט כלפּי חוץ.

אייניק פֿון די אָנגעוויטיקטסטע פֿראָגעס וואָס שוימט אַרויס אָנהייב 16טן י״ה, איז דער ענין צענזורירן די ייִדישע ספֿרים און די קהלשע באַמיִונגען צו רעטעוועדיק דעם ספֿר פֿון די הענט פֿון די צענזאָרן. דער מחבר שרייבט, אַז די דאָזיקע צענזאָרן זײַנען דאָס רובֿ געווען משומדים און עם־הארצים (ב׳ ו, ז׳ 223). אין ליכט פֿון די היסטאָרישע מקורים פֿון יענער צײַט איז דאָס וויַט ניט ריכטיק, וויַיל די קהילה האָט זיך באַמיט צו מאַטיווירן, אַז די ספֿרים געהערן צו די יחידים און ניט צו די שולן, וווּ זיי האָבן זיך דאָס רובֿ געפֿונען, כדי אויף אַזאַ אופֿן צו באַפֿרײַען די קהילה פֿון גזירות. קודם כל האָט דער מחבר באַדאַרפֿט קלאָר מאַכן, אַז בכלל איז די צענזור אויף ביכער געווען אַ פֿראָדוקט פֿון דער קאַטולישער רעאַקציע אין איטאַליע און איז לכתחילה ניט געווען געווענדט דוקא קעגן דעם ייִדישן ספֿר. די צענזור אויף ביכער איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אין 1516 און די פּויפּסלעכע בולע וועגן ברענען דעם תלמוד איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 2טן סעפּטעמבער 1553. די צענזאָרן פֿון די ייִדישע ספֿרים זײַנען געווען ייִדן גופֿא, באַזונדער קנענרס פֿון קבלה, וואָס האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט דורכצופֿירן זייער צענזור אין די ראַמען פֿון דער אַלגעמיינער קאַמפּאַניע קעגן ניט־געווינטשענע ביכער, וואָס די קאַטולישע קירך האָט צו יענער צײַט געפֿירט.

עס איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אַ מין פֿאָרצענזור, וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן אויף דער אַסיפֿה פֿון די קהילות אין פֿערראַרע, דעם 21סטן יוני 1554. דער מאַנטואַנער רב אַבֿרהם בן דוד פֿרובֿינצל האָט אַפֿילו צוזאַמענגעשטעלט אַ רשימה העברעיִשע ספֿרים וואָס מען דאַרף פֿאַרבאָטן. אַזוי אַז דער גאַנצער ענין צענזור און די גזירות אויף ייִדישע ספֿרים זעט אויס גאָר אַנדערש ווי דער מחבר שילדערט. עס איז זיכער, אַז די פֿאָרצענזור איז געווען אַ מיטל אויסצומײַדן גזירות אויף אַלע ספֿרים און אַ מיטל צו רעטעוועדן דעם ספֿר פֿון די הענט פֿון צענזאָרן וואָס זײַנען בדרך־כלל וויַט ניט געווען קיין עם־הארצים.[17]

די אַנטוויקלונג פֿון די ייִדישע קהילות אויף דעם אייראָפּעיִשן קאָנטינענט פֿאָרטיילט דער מחבר לויט געאָגראָפֿישע פּרינציפּן. דאָס איז זייער אַ מכאָנישע פֿאָרטיילונג.

קודם כל נעמט ער אַרום די געביטן אַרום מיטלענדישן ים: ביזאַנץ, דרום־איטאַליע, אַראַגאָן, קאַסטיליע א״א. בנוגע שפּאַניע פֿאָרמולירט דער מחבר זייער ריכטיק (ב׳ ו, ז׳ 238), אַז די ייִדישע אַליין־פֿאָרוואַלטונג האָט דער־גרייכט איר העכסטן פּונקט פֿון בליִען אין 13טן י״ה, ד״ה אין דער תקופֿה, וועלן דאָס לאָנד האָט ניט געהאַט קיין קריסטלעך־שפּאַניש מיטלקלאַס.

אין אַ באַזונדערער גרופּע זײַנען די קהילות אין צפֿון פֿון די אַלפּן און פֿון די פּירענעען, דאָס הייסט די קהילות אין ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, דײַטש־לאַנד און נידערלאַנד. ניט אומעטום איז דער כאַראַקטער פֿון דער קהילה אַבער געווען דער זעלביקער. ייִדן אין דרום־פֿראַנקרײַך זײַנען געווען מער

[17] A. Berliner, *Censur und Confiscation hebräischer Bücher im Kirchestaate*, Berlin, s. a.

די „תקנות חכמים״ (וועגן דער אַסיפֿה אין פֿערראַרע) איז אָפּגעדרוקט פֿון האַלבער־שטאַמען אין דעם בראָדער עברי אנכי (1879), די רשימה פֿון פֿאָרבאָטענע ספֿרים וואָס דער מאַנטואַנער רב האָט צוגעשטעלט — בייַ:

Gustave Sacerdote, "Deux index expurgatoires de livres hébreux", *R. E. J.* 1895, XXX, pp. 260—261.

באַווירקט פֿון שפּאַניע ווי למשל יידן אין צפֿון־פֿראַנקרײַך. אויך אין צפֿון־איטאַליע זײַנען געווען קאַנטיקע השפּעות פֿון ארץ־ישׂראל אין אַ סך אַ שטאַרקערער מאָס ווי פֿון בבֿל. דער יורידישער סטאַטוס איז אויך געווען פֿאַרשיידנאַרטיק. דער גערמאַנישער באַגריף, אַז יידן זײַנען דאָס אייגנטום פֿון דער קרוין, איז ניט געווען באַקאַנט אין אַנדערע לענדער. אויך די ראָלע פֿון בית־דין און באַזונדער דאָס רעכט צו באַנוצן זיך מיטן חרם איז געווען פֿאַרשיידן אין פֿאַרשיידענע לענדער. דאָ האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע דער פּרעסטיזש אָדער חשיבֿות פֿון די פּרנסים וואָס האָבן אָפּט מאָל געהאַט אַ גרעסערע ווירקונג ווי דער גאַנצער אַרגאַניזירטער קיבוץ.

דער לעגאַלער סטאַטוס פֿון די יידישע קהילות אין צענטראַל־און מערב־אייראָפּע ווערט פֿון מחבר סקיצירט (ב׳ ו׳, זז׳ 252־266) אין אַ קורצן אונטערקאַפּיטל. קודם כל קומען דאָ אין באַטראַכט לענדער פֿון נײַע אָדער באַנײַטע יידישע יישובֿים, ווי האָלאַנד, ענגלאַנד און אויך דער אַנהייב פֿון יידישן יישובֿ אין אַמעריקע. די ידיעות וואָס ווערן געבראַכט אין דעם דאָזיקן קאַפּיטל זײַנען ליידער זייער מאַגערע. דער אַנהייב פֿון דעם יידישן יישובֿ אין האָלאַנד האָט פֿאַרדינט אַ סך אַ בריטערע באַהאַנדלונג. קודם כל איז וויכטיק פֿעסטצושטעלן, אַז אין האָלאַנד איז די אינטערוועניץ אין דעם יידישן רעליגיעזן לעבן געווען אַ סך שטאַרקער ווי מען איז נוטה צו מיינען. עס איז געווג אַנצוווײַזן, אַז מען האָט געמוזט אַנפֿרעגן בײַ די טעאָלאָגן פֿון דער רעפֿאָרמירטער קירך, צי אַ ייד מעג חתונה האָבן מיט אַ שוועגערין. אויך די פֿראַגע פֿון עירובֿ האָט געמוזט פֿון זיי רעגולירט ווערן.[18]

חוץ דער פֿראַגע פֿון יורידישן סטאַטוס פֿון דער קהילה אין יענעם געאַגראַפֿישן שטח איז אויך זייער וויכטיק דער אונטערשייד צווישן אַ ספֿרדישער און אַשכנזישער קהילה, וואָס דאָס ווערט פֿון דעם מחבר אין גאַנצן ניט באַרירט. די ספֿרדים באַמיען זיך קודם כל צו באַקומען פֿאַר זיך אַ יורידישן סטאַטוס און ערשט שפּעטער באַזעצן זיי זיך, בעת די אַשכנזים טראַכטן וועגן לעגאַליזירן זיך ווי אַ קהילה ערשט נאָך דעם ווי זייער צאָל איז אַ געניגיקע פֿאַר אַן עפֿנטלעכער קאָמונאַלער אַרגאַניזאַציע.

מיר זעען דאָס למשל אין דער געשיכטע פֿון דער ירושלמער קהילה אין כראַניקבן. דער ליידענער רבֿ פֿרעגט זיך אָן, צי עטלעכע „פֿאַרטוגעזישע יידן" פֿון אַמסטערדאַם קענען זיך דאָרטן באַזעצן. דאָס זעלבע האָט פּאָסירט מיט ספֿרדישע יידן פֿון אַמסטערדאַם וואָס האָבן זיך געוואָלט באַזעצן אין האַרלעם.[19]

---

[18] L. Knappert, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 1911, I, pp. 176—177; II, pp. 117—121.

T. Tal, *Haagsche Bruggen*, Eene Joodsche Kwestee, Die Haghe, 1900, pp. 95—112.

[19] דער אונטערשייד אין דער לעגאַליזאַציע פֿון אַ ספֿרדישער אָדער אַן אַשכנזישער קהילה אין האָלאַנד פֿאַרדינט אַ מאַנאַגראַפּישע באַהאַנדלונג. די סיבה פֿון אַזאַ אונטערשייד דאַרף מען זוכן אין דעם העכערן סאָציאַלן פּרעסטיזש פֿון די ספֿרדים. זען: I. Mendels, *De Joodse Gemeente te Groningen*, 1910; M. Wolff, *De Geschie-*

אין האָג למשל האָבן די ספֿרדים געהאַט די העגעמאָניע איבער די אַשכנזים. אַן אַשכנזישער יִד האָט ניט געקענט גיין דירעקט צום מאַגיסטראַט, נאָר געמוזט אָנקומען צו דער פֿאַרמיטלונג פֿון דער ספֿרדישער קהילה. אַפֿילו די תּקנות פֿון דער אַשכנזישער קהילה אין האָג זײַנען צונויפֿגעשטעלט געוואָרן פֿון די ספֿרדים.[20]

פֿאַר דער העכערער קולטור פֿון די ספֿרדים רעדט שוין דער פֿאַקט גופֿא, וואָס מיר געפֿינען אין די תּקנות פֿון דער האָגער קהילה, אַז זיי טאָרן זיך ניט באַטייליקן אין וויכוחים מיט קריסטן וועגן רעליגיעזע ענינים און ניט שרײַבן קיין פֿאַמפֿלעטן קעגן יחידים אָדער וועגן מלוכה־ענינים (שטאַמט פֿון 1725).[21]

די זעלבע דערשײַנונג געפֿינט מען אין די יידישע ספֿרדישע קהילות מחוץ האָלאַנד. אין האַמבורג למשל זײַנען די טעדעסקאָס (אַשכנזים) אָפּיציעל פֿאַררעגיסטרירט ווי די „דינערס פֿון דער פֿאָרטוגעזישער נאַציע" (אין 1654). דאָס רעכט פֿון חרם האָט געהערט נאָר צום ספֿרדישן ציבור.[22]

די לעגאַלע פֿראָצעדור פֿון אָרגאַניזירן אַ ספֿרדישע קהילה, וואָס טראָגט די פֿאָרעם פֿון אַ יורידישן אָפּמאַך צווישן צוויי גלײַכע צדדים, קען מען זען פֿון עטלעכע פֿריווילעגיעס, ווי למשל פֿאַר די ספֿרדים פֿון גליקשטאַט (לעבן האַמבורג), וואָס ווערן געוועזן דורך דעם הערצאָג פֿון שלעזיע (אין 1625), אין דער פֿריווילעגיע פֿאַר די ספֿרדים אין זאַמאָשטש (1588) א"אַ.[23]

אויך אין דער ווײַטער טראַנסילוואַניע, ווו ספֿרדים זײַנען געווען אַ מיעוט אין אַ קהילה, האָבן זיי זיך געהאַלטן פֿאַר חשובֿער און זיך באַמיט זיך אָפּצוטיילן פֿון די אַשכנזים. אין פּלאָעשט (רומעניע) קומט פֿאָר אַ סיכסוך צווישן אַשכנזים און ספֿרדים, וואָס זיי ווילן האָבן אַן אייגענע חבֿרה קדישא: „מחמת שהספֿרדים יש להם איזה מנהגים שונים ממנהגינו". דאָס ווערט זיי דערלויבט. אין טעמעשוואַר (באַנאַט) זײַנען אין 18טן י"ה פֿאַראַן צוויי קהילות: אַן אַשכנזישע און אַ ספֿרדישע; הגם די צאָל אַשכנזים איז אַ סך אַ גרעסערע, איז אָבער די ספֿרדישע קהילה געווען אַ סך חשובֿער, אפֿשר דערפֿאַר ווײַל זי איז געווען עלטער.[24]

די זעלבע דערשײַנונג פֿון אַ מער פֿריווילעגירטער סיטואַציע בײַם לעגאַליזירן זיך פֿון אַ מאָראַנישער עדה אין אַ ספֿרדישער קהילה קען מען זען אין דרום־פֿראַנקרײַך. עס איז אונדז געגנוג זיך צו באַקענען מיט די תּקנות פֿון די יִדן אין באַיאָן, מיט זייערע

---

denis der Joden te Haarlem (1600—1815), Haarlem, 1917; Jac. Zwarts, *Uit het Verleden de portugeesche Joden in de Vechtstreck,* 1920, 21 pp.

[20] D. S. van Zuiden, *De Hoogduitsche Joden in's Gravenhage,* 1913, pp. 12—17, 18—20.

[21] די תּקנות באַשטייען פֿון 24 פֿאַראַגראַפֿן און האָבן אַ גרויסן קולטור־היסטאָרישן ווערט. זיי זײַנען אָפּגעדרוקט בײַ:

J. H. Buzaglo, Bijdrage tot de Geschiedenis der Portugeesche Israëlieten en hunner Gemeenten te 's—Gravenhage van 1690 tot 1730, *Die Haghe, Jaarboek,* 1939, pp. 26—111.

[22] A. Feilchenfeld, "Die älteste Geschichte der deutschen Juden in Hamburg", *M. G. W. J.,* 1899, pp. 272—282; Idem, *Zeitschrift für Hamburgische Geschichte,* X, 370 sq.

[23] Alfonso Cassuto, *Die portugiesischen Juden in Glückstadt,* Hamburg, 1930; Idem, "Ein unbekanntes Document zur Geschichte der Juden in Troppau", *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslovakei,* I, pp. 81—90; K. Sochaniewicz, *Teka Zamojska,* 1920, pp. 31—32.

[24] *Sinai,* II (1929), pp. 72—82, 96—98; I. Sapira, *Istoricul Comunităţii din Ploeşti,* IV, 1889, pp. 48—49.

גזירות קעגן דײַטשע און איטאַליענישע יידן, כדי זיך איבערצוצײַגן, אַז די פֿאַרמאַציע פֿון דער ספֿרדישער קהילה האָט געהאַט אַן אַנדער באַזע און ממילא האָט זי באַדאַרפֿט אויס־געטיילט ווערן אין אַ באַזונדערן קאַפּיטל און ווערן בעסער דאָקומענטירט.[25]

די קהילה אין פּוילן און ליטע

דער קלייניער קאַפּיטל וועגן דעם אויפֿקום פֿון דער קהילה אין פּוילן און ליטע איז פֿײַנגלעך אומפּינקטלעך. דער מחבר רעדט וועגן אַ מאַסן־אימיגראַציע קיין פּוילן אין 15טן און 16טן יו״ה, וואָס דאָס איז לחלוטין פֿאַלש (ב׳ ו, ז׳ 280). ביז יענער צײַט איז שוין דער פֿראָצעס פֿון דײַטשער קאָלאָניזאַציע אין פּוילן געקומען צו אַן ענד. די שטעט ווערן שוין שטאַרק פֿאָלאָניזירט, אַזוי אַז דעם מחברס טעאָריע וועגן דעם „גײַסט פֿון אומטאָפֿערענץ״ וואָס איז אַרײַנגעדרונגען פֿון „מיטצײַטלעריש דײַטשלאַנד״ קיין פּוילן איז ווײַט ניט ריכטיק. אויך איז ניט ריכטיק דאָס וואָס דער מחבר שרײַבט וועגן דער פֿאָלאָניזאַציע פֿון 17טן און 18טן יו״ה. פֿאַרקערט דווקא אין 18טן יו״ה באַמערקט זיך אין פּוילן אַ נײַע כוואָליע פֿון געראַמאַניזאַציע איבער דעם נײַעם צושטראָם פֿון דײַטשע אימיגראַנטן, באַזונדער אין די מערב־טיילן פֿון לאַנד.

לויט ש. באַראַנען קומט אויס, אַז דאָס פֿונאַנדערשפֿרייטן זיך פֿון יידן אין די דרום־מיזרח־טיילן פֿון פּוילן קומט פֿאַר אין 18טן יו״ה, בעת אין דער אמתן האָט זיך דאָס פֿאַרענדיקט אַ סך יאָרן פֿאַר גזירות ת״ח. עס איז אויך דער־פֿאַר ניט ריכטיק, אַז דאָס איז געווען די סיבה פֿון דער ירידה פֿון וועד אין פּוילן. פֿאַרקערט, דער וועד האָט געבליט דווקא אין יענער צײַט, ווען די צאָל גלילות איז געוואַקסן צוליב דער פֿאַרשפֿרייטונג פֿון יידישע ישובֿים. דער אונ־טערגאַנג פֿון וועד איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון צוויי סיבות: פֿון אַ וואַקסנדיקער אָפּאָזיציע פֿון אומצופֿרידענע עלעמענטן קעגן דער אַליגאַרכישער פֿירערשאַפֿט פֿון קהילה־לײַט און פֿון די זעלבע פֿיסקאַלישע טעמים, איבער וועלכע דער וועד האָט בכלל געקענט זיך אַזוי גיך אויפֿבויען. די מלוכה־אַרגאַנען האָבן געוואָלט פֿאַרגרעסערן די הכנסות פֿון יידן און דערפֿאַר ניט געוואָלט האָבן קיין פֿאַרמיט־לערס, ווײַל די דאָזיקע פֿאַרמיטלערײַ האָט פֿאַרשלונגען סומעס וואָס דער מלוכה־אוצר האָט געוואָלט האָבן פֿאַר זיך. ווען מען שטודירט די פּוילישע מקורים פֿין דער ערשטער האַנט, זעט מען, אַז שוין סוף 17טן יו״ה איז די שלײַאַכטישע עפֿנטלעכע מיינונג געווען קעגן דעם וועד, טאַקע איבער פֿיסקאַלישע סיבות. וועגן דעם געפֿינען מיר אין אַ רעדע וואָס האָט אין 1727 געהאַלטן אַ טשענ־טאָאָוור שלײַאַכטשיץ דעמבינסקי. אין די פֿראָטאָקאָלן פֿון פּוילישן סיים פֿון 1748 געפֿינען מיר אַפֿילו אַ רעזאָלוציע אָפּצושאַפֿן די יידישע וועדים.[26]

---

[25] A. Degert, Réglement des Juifs de Bayonne, *Revue de Gascogne*, XII, pp. 347—368.

[26] J. Dębinski, *Różne mowy publiczne seymikowe y seymowe*, Czenstochowa, 1727, pp. 9—11;

W. Konopczyński, *Djarjusz Seymu 1748 r.*, Warszawa, 1911, pp. 328—329.

דאָרט ווערט געזאָגט:

אויך אין דער אָפּשאַצונג פֿון די יידישע שטיצערן איז ש. באַראָן ניט ריכטיק אינפֿאָרמירט, מחמת דעם וואָס ער נעמט ניט אין אַכט די געשיכטע פֿון דעם פוילישן געלט. בעת דער מחבר זאָגט, אַז אין 1578 האָבן קראָקע און לעמבערג געצאָלט 2,127 פֿלאָרין שטיצערן און אין 18טן י״ה גאָנצע 11,000 — איז דאָס טאַקע אַ גרעסערע צאָל, אָבער ניט קיין גרעסערע סומע, נאָר אַ סך אַ קלענערע אין פֿאַרגלײַך מיט דעם וואָס די צוויי יידישע קהילות האָבן געצאָלט אין 1578.[27] די פּראָבלעם פֿון שטיצערן אין ליכט פֿון זייער פֿאַקטישן וואַרט איז אין גאָנצן בוך ניט אויפֿגעקלערט געוואָרן, אַזוי אַז די אַלע פּרטים אין טעקסט און אין די הערות האָבן אַ קליינעם וואַרט, ווײַל זיי זאָגן גאָרניט אין טערמינען פֿון קויפֿקראַפֿט פֿון דער געגעבענער צײַט.

טעריטאָריעלע אָרגאַניזאַציעס פֿון קהילות

אין דעם קאַפּיטל וואָס טראָגט דעם נאָמען „אייבערקהילה״ (Supercommunity) באַשרײַבט דער מחבר די אַנטוויקלונג פֿון די רעגיאָנעלע אָדער טעריטאָריעלע וועדים און אָנדערע פֿאָרמען פֿון קהילות־אָרגאַניזאַציעס מיט אַ ספּאַראַדישן אָדער פּערמאַנענטן כאַראַקטער (ב׳ ו, זז׳ 283—347). דער דאָזיקער קאַפּיטל איז דער וויכטיקסטער, ווײַל ער גיט אונדז די אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער אַליין־פֿאָרוואַלטונג אין ברייטערע ראָמען פֿון אַ רעפּרעזענטאַטיווער טעטיקייט.

„בײַ גינציקע תנאָים, שרײַבט באָראָן, האָבן זיך די צופֿעליקע רבנישע אָדער וועלטלעכע אָסיפֿות פֿאָרוואַנדלט אין פּערמאַנענטע רעפּרעזענטאַטיווע וועדים פֿון רבנים אָדער קהלס־לײַט״ (ב׳ ו, ז׳ 284).

די ערשטע אָסיפֿות אין דײַטשלאַנד וועלן צונויפֿגערופֿן פֿון רבנים. אין די תקנות שו״ם (שפּײַער, וואָרמס און מײַנץ) פֿון 1220—23 געפֿינען מיר שוין אַפֿקלאָנגען פֿון די אַקטועלע פּראָבלעמען: אײַנהאַלטן די זעלבשטענדיקייט פֿון דער קהילה און זי שיצן קעגן דרויסנדיקע אָטאָקן. אויך די שטיצערן זײַנען געווען אַ סיבה צונויפֿצורופֿן אָזאַ צוזאַמענפֿאָר, און אפֿשר טאָקע די סאַמע וויכטיקסטע.

קאָנסטראַפֿאַלע געשעענישן רופֿן אָרויס די נייטיקייט פֿון בשותפֿותדיקע אָקציעס. דעמאָלט קומען פֿאָר ספּאָראַדישע צוזאַמענפֿאָרן. אָבער פֿאָר וואָס

..."wszelkich zjazdów, schadzek, quocumque titulo nazwanych, podatków i ekstorsji najuboższych żydów wymyślonych nałożenia rabinom i innym ziemskim dyspartymentów zakazuje".

עס איז אויך פּאַסיק צו קאָרעגירן אַ טעות אין באָראָנס הערה (ב׳ III, ז׳ 64) וועגן דעם באָרימטן אָנטיסעמיטישן בוך פֿון מיטשינסקין. עס איז ניט געדרוקט אין לעמבערג, ווי דער מחבר גיט אָן, נאָר אין קראָקע (אין 1618). ס׳איז אַ באַקאַנטע זאַך, אַז די קראָקעווער קהילה האָט זיך געוועדט צום קיניג זיגמונט דעם דריטן און געבעטן קאָנפֿיסקירן דעם דאָזיקן גיפֿטיקן פּאַשקעוויל קעגן יידן.

[27] A. Szelągowski, *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów, 1902; M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914.

איז אויף דער טעריטאָריע פֿון דײַטשלאַנד ניט געקומען צו אַ סיסטעמאַטישן פֿונאַנדערבלי פֿון אַן „אייבערקהילה"־אַרגאַניזאַציע, ווי אין פּוילן למשל, — דאָס ווערט פֿון דעם מחבר ניט דערקלערט. אַ טיפֿערע שטודיע פֿון סאָציאַלע קאָנפֿליקטן אין די דײַטשע קהילות פֿון מיטל־עלטער און די ראָלע פֿון די ייִדישע גבֿירים אין זייער אָפּאָזיציע קעגן דער העגעמאָניע פֿון דעם רבנישן אויטאָריטעט וואָלט אפֿשר געקענט אַ סך מער דערקלערן ווי סתּם געאָגראַפֿישע אָדער פּאָליטישע סיבות. דאָס איז אַן ענין וואָס איז נאָך בכלל ניט אויסגעפֿאָרשט געווארן, הגם דער געדרוקטער מאַטעריאַל איז זייער אַ רײַכער.

אין 16טן י״ה זײַנען די ייִדישע אַסיפֿות אין דײַטשלאַנד אַ מין פֿאָרשפּיל צו די פֿאַרזאַמלונגען פֿון דײַטשן רײַכסטאָג, ווו מען האָט געגרייט פֿאָרשייַדענע גזירות אויף ייִדן. מען האָט געמוזט זיך מיישבֿ זײַן, ווי אַזוי קען מען די דאָזיקע גזירות אָפּשרײַבן. עס איז דערפֿאָר ניט קיין וווּנדער, אַז אַזעלכע אַסיפֿות האָט מען באַטראַכט אין די מלוכה־קרײַזן ווי אַ פֿאָרראַט אָדער אַ פֿאַרשווערונג, ווי דאָס איז געווען למשל מיטן פֿראַנקפֿורטער צוזאַמענפֿאָר פֿון 1603, וואָס האָט אויסגעקליבן פֿינף העכערע בית־דינס, כדי אויף אַזאַ אופֿן צו באַשיצן די אומאָפּהענגיקייט פֿון דעם רבנישן געריכט, און מען האָט אויך פֿאַרטיידיקט אַלע קהילות פֿון לאַנד אין אַכט שטיצער־גלילות.

אויף אַ טייל פֿון די דאָזיקע אַסיפֿות אין מיטל־עלטער האָט קהל געקעמפֿט פֿאַר די רעכט פֿון האָבן אַ דעה בײַם אויסאַרבעטן די תּקנות (אין בינג למשל אין 1455־56). די „אייבערקהילה"־אַרגאַניזאַציע וואָקסט ארויס קודם כל פֿון דער נייטיקייט צו פֿאַרבינדן דעם אויטאָריטעט פֿון דעם ייִדישן כלל מיט פֿיסקאַלע פֿונקציעס. אַזוי וואָקסט ארויס דער Magister Judaeorum אין פֿראַנקרײַך און אין ענגלאַנד, דער Hochmeister אין דײַטשלאַנד, דער אייבערקהילה־שתּדלן וויִ דער באַרימטער ר׳ יוסף פֿון ראָסהיים, דער ראַבי־נאָט אין פּוילן אאַז״ו.

אין פֿאַל פֿון נויט, וועלן עס פֿאָדערט זיך אַן אינטערטעריטאָריעלע קאָאָפּעראַציע, כדי צו באַקומען מער הילף אָדער אָבן מער השפּעה אַ דאַנק די חשובֿסטע קהילות, ווי רוים אָדער אַמסטערדאַם, ווערן אויך צונויפֿגעפֿוגן אַסיפֿות פֿון אַ גרעסערער צאָל קהילות.

די אַסיפֿות זײַנען זעלטן געווען צוזאַמענגעשטעלט נאָר פֿון רבנים (ב׳ ו, ז׳ 309). די ראָלע פֿון די קהלס־לײַט אין פֿאַרוואַלטן די קהילות איז געווען צו גרויס, אַז מען זאָל קענען באַהאַנדלען ספּעציעל פּאָליטישע און פֿיסקאַלע פֿראַגעס אַן זייער מיטהילף. אַזעלכע אַסיפֿות קומען פֿאָר אָפֿט אין פֿראַנקרײַך אין 13טן י״ה, אין דײַטשלאַנד נאָך דעם ערשטן קרייצצוג און אויך אין איטאַליע.

אַ סך פֿון די דאָזיקע אַסיפֿות האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַן אָפּאָזיציע, ווי למשל די קאָנפֿערענץ אין 1456, וועלכע זעליגמאַן אָפּענהיים האָט געוואָלט באַפֿעסטיקן זײַן אויטאָריטעט פֿון אַ הויפּט־רב.

די אַסיפֿה פֿון 1307 אין דער שטאָט מיינץ האָט געהאָט פֿאַר איר הויפּט־ציל קלײַבן געלט פֿאַר דעם דײַטשן אימפּעראַטאָר ווי אַ שכר פֿאַרן אַרײַנלאָזן

יידישע פּליטים פֿון פֿראַנקרײַך. אָפּט מאָל האָט זיך בכלל אַזאַ עפּעמערישע אַסיפֿה באַגרענעצט נאָר מיט דער פֿראַגע פֿון לא־יחרץ־געלט פֿאַר אָפּשרײַען פֿאַרשיידענע גזירות.

זייער אינטערעסאַנט איז די געשיכטע פֿון דער געפֿלאַנטער אַסיפֿה פֿון 1509, וואָס דער מחבר גיט בקיצור איבער. זי האָט געזאָלט צונויפֿגערופֿן ווערן קיין פֿראַנקפֿורט־מײַן אין שײַכות מיטן קאַמף קעגן דעם משומד פֿעפֿערקאָרן. דער פֿראַנקפֿורטער קהילה איז ניט געלונגען צונויפֿצורופֿן די דאָזיקע אַסיפֿה. דער קיצור האָט דערלויבט אַ יאָר שפּעטער צונויפֿצורופֿן אַן אַסיפֿה פֿון יידישע קהילות קיין וואָרמס. זי איז פֿאָרגעקומען ערשט אין 1513, אָבער זי האָט קיין פּעולה ניט געהאַט.

ש. באַראָן וויל דערקלערן דעם דורכפֿאַל פֿון דער פֿראַנקפֿורטער אַסיפֿה מיט דעם וואָס יוסף פֿון ראָסהיים האָט זיך אין איר ניט באַטײליקט (ז׳ 314). אָבער עס איז געווג צו לייענען די אַקטן וועגן די צוגרייטונגען צו דער דאָזיקער אַסיפֿה, כדי זיך איבערצוצײַגן, אַז יוסף פֿון ראָסהיים האָט מיט דעם דורכפֿאַל פֿון דער אַסיפֿה קיין שום שײַכות ניט. דער גאַנצער ענין פֿון ראַטעווען קאָנפֿיסקירטע ספֿרים, וואָס האָט געזאָלט זײַן די הויפּט־פֿראַגראָם פֿאַר דער אַסיפֿה אין 1509, האָט משמעות ניט שטאַרק געהירט די קלענערע יידישע קהילות וואָס האָבן געהאַלטן, אַז די גרויסע און רײַכע פֿראַנקפֿורטער קהילה קען זיך דערלויבן צו דעקן די הוצאות פֿון אַזאַ אַסיפֿה, און שנית, אַז דער ענין איז ניט אַזוי וויכטיק, וויל דאָ רעדט זיך ניט וועגן פּיקוח־נפֿש. די רעפֿאָרטן פֿון די שלוחים פֿון דער פֿראַנקפֿורטער קהילה זײַנען זייער וויכטיק פֿאַר דער הינטערקוליסן־געשיכטע פֿון דעם דאָזיקן ניט צו שטאַנד געקומענעם צוזאַמענפֿאַר. די קלענערע קהילות האָבן צוגעזאָגט געלט פֿאַר די אַלגעמיינע הוצאות פֿון דער אַסיפֿה, האָבן אָבער ניט צוגעשיקט קיין פּרוטה. אַנדערע האָבן פּשוט מורא געהאַט זיך צו באַטיילקן אין דער אַסיפֿה און געהאָפֿט, אַז דורך שתּדלנות וועט זײַן גרינגער אומשעדלעך צו מאַכן פֿעפֿערקאָרנען.

אין אַ בריוו פֿון דער פֿראַנקפֿורטער קהילה צו דער ראַטענבורגער קהילה האָט מען זיך באַקלאָגט, אַז „כל איש הישר בעיניו יעשה ובונה במה לעצמו".[28]

עס האָט אין דער אמתן געפֿעלט אַן אינטערעס פֿאַרן ענין, און דערפֿאַר איז דער פּלאַן ניט געוואָרן דורכגעפֿירט.

אין אַ באַזונדערן קאַפּיטל דערציילט ש. באַראָן וועגן די יידישע אַסיפֿות אין איטאַליע. אין 1289 איז צונויפֿגערופֿן געוואָרן אַ וועד פֿון אָנהענגערס פֿון רמבמס שיטה, אויך פֿון קהילות אין דײַטשלאַנד און פֿראַנקרײַך. ער איז אָבער ניט צו שטאַנד געקומען.

אין דרום־איטאַליע זײַנען אַסיפֿות געווען פֿאַרבונדן מיט דער עקסיס־טענץ פֿון דעם אָמט פֿון הויפּט־רב אין סיציליע. די דאָזיקע אַסיפֿות זײַנען צונויפֿגערופֿן געוואָרן (1421, 1447), כדי אָפּצושאַפֿן דעם דאָזיקן אָמט. וועגן דעם ענין איז פֿאַראַן אַ וויכטיקער דאָקומענט, דאַטירט 9טער מײַ, 1447, וואָס וואָלט פֿאַרדינט אַן אויספֿירלעכן אָנאַליז.[29]

---

[28] I. Kracauer, "Actenstücke zur Geschichte der Confiscation der hebräischen Schriften in Frankfurt a. M.," *M. G. W. J.*, 1900, pp. 114—126, 167—177, 220—234.

[29] Lagumina, *Codice diplomatico dei Guidei di Sicilia,* Palermo, 1884, I, pp. 470—473.

די וויכטיקסטע אַסיפֿה, דערציילט אונדז דער מחבר, איז פֿאַרגעקומען אין פּאַלערמאָ, אין 1489, ווו מען האָט באַהאַנדלט די פֿראַגע פֿון אַ מלוכה־אָפּצאָל (donativo). בכלל איז די געשיכטע פֿון יידישע צוזאַמענפֿאָרן אין סיציליע ווינ־ציק באַקאַנט און פֿאַרדינט אַ ברייטערן אָרט אין דער יידישער געשיכטע־שרײַבונג, ווי עס ווײַזט מיט רעכט אָן ש. באַראָן; אָבער דאָס איז אָן ענין פֿאַר אַ ספּעציעלער פֿאָרשונג וואָס וועט מוזן נעמען אין אַכט די אייגנאַרטיקע אַנטוויקלונג פֿון אַלגעמיינעם מוניציפּאַליטעט אין סיציליע. אין אַנדערע טיילן איטאַליע זײַנען יידישע אַסיפֿות אַ סך זעלטענער און ווײַט ניט קאָאַרדינירט.[30] נאָר אויף דער טעריטאָריע פֿון דעם פּויפּס׳ מלוכה זײַנען זיי מער סיסטע־מאַטיש און זײַנען ענג פֿאַרבונדן מיט די אָפּטע גזירות אויף יידן.

[דאָס איז דער אַנהייב פֿון אַ פּרטימדיקן אַנאַליז פֿון פּראָפּ׳ ש. באַראָנס ווערק. אין אַ צווייטן קאַפּיטל, וואָס צום סוף פֿון אים גייט אַ גרעסערע ביבליאָגראַפֿישע הוספֿה, ווערט פֿאַרענדיקט דער איבערבליק איבערן באַגאַנד איינס מיט די געהעריקע מקורים אין באַגד דרײַ. דערנאָך וועט קומען אַן אַנאַליז פֿון באַגאַנד צוויי מיט די גע־העריקע טיילן פֿון באַגאַנד דרײַ. — רעד׳.]

---

[30] וועגן אַן אַסיפֿה אין Bologna, דעם 18טן מײַ 1415 ווערט דערציילט אין אַ דאָקומענט בײַ האַלבערשטאַמען *Graetz-Jubelschrift*, p. 55, n. 11, וועגן אַ וועד קטן אין Bussato (אין דער פּראָווינץ מאַדענאַ) און אַן אַסיפֿה פֿון 1728 זען:

V. Urbach, "Aus der Geschichte der Juden in Italien", *M. G. W. J.*, 80, pp. 275—281.

די וועלשישע שפראך אין קאמף פאר איר קיום

פון אוריאל ווינרייך

וואס איז וועלשיש?

אין מיטל־עלטער, ווען געביל‌דעטע מענטשן האבן זיך נאך צו אנדערע הינטיקע רייד‌שפראכן באצויגן מיט גרויס ביטול, האבן וועלשישע מאנאכן און שפיל‌מענער שוין קולטיווירט די וועלשישע שפראך אויף א פאעטישער הייך. שפעטער איז אבער איר חשיבות ביסלעכווײז געפאלן. ערשט אין מיטן נײנצנטן יאר‌הונדערט האט זיך אנגעהויבן א פעסטע און ארגאניזירטע באוועג־גונג צו גלײַכבארעכטיקן וועלשיש אינעם רוב שולן פון ווילז, און דורך דעם סוף־כל־סוף צו העכערן און פארשטארקן די פאזיציע פון דער שפראך. אט די באוועגונג, וואס מען רופט זי אויף ענגליש Welsh National Movement for Education in Language, האט זיך געראנגלט, און ראנגלט זיך, מיט צוויי הויפט־שווערי‌קייטן: די טענדענץ צו אסימילירונג מיט ענגלישער קולטור, און אן עם־הארצות בײַ די וועלשן גופא וועגן דער געשיכטע און וועגן די מיג־לעכקייטן פון זייער אלטער שפראך.

דא האבן מיר בדעה איבערצוגעבן בקיצור די געשיכטע פון דער סא־ציאלער פאזיציע פון וועלשיש, צו ווײַזן ווי אזוי עס האט זיך אנגעהויבן און ווי עס גייט די נײַע שפראך־באוועגונג, און צו דערציילן אין קורצן, ווו עס האלט הינט מיט דער וועלשישער שפראך.

וועלשיש געהער צו דער קעלטישער משפחה פון די אינדא־אירא‌פעיִשע לשו־נות (זע מאפע 1). צו איין גרופע קעלטישע שפראכן געהערן איריש־געלישׁ, סקא־טיש־געלישׁ און מאנקס; צו דער צווייטער באלאנגען גאלישׁ (די שפראך פון דער אלטער גאליע), ברעטאניש, קארניש, און וועלשיש. פון אלע שווסטער־שפראכן אין איר גרופע האט וועלשיש די רײַכסטע ליטעראטור. וועלשיש שפיגלט אפ אין זיך אין א גרויסער מאס פארשיידענע קולטור־היסטארישע עפאכעס אין דער געשיכטע פון ווילז. זי איז רײַך אין אידיאמען און ניואנסן אין ווערטער־אוצר, זאגן מבֿינים, און די שאטירונגען ווײַזן אן אויף סאציאלע באציונגען אין משך פון איר געשיכטע. די מיטל־עלטערישע סטרוקטור פונעם אדלשטאנד זעט זיך למשל אן אין דער שפע ספעציאליזירטע נעמען פון קרובֿים.[1] פון די ריטערצײַטן זײַנען פארבליבן מער ווי 20 נעמען פאר שפיז, מער ווי 16 פאר שווערד. ס׳זײַנען פארא‌ן ספעציאליזירטע נעמען פאר אדלליט. פון דער שפיל־מאן־טראדיציע זיינען פארא‌ן די ווערטער peror, perorydd, anaw, aridd, dageiniad, וואס אלע מיינען זיי ׳זינגער׳. דערצו הייסט puror א גוטער זינגער;

[1] בײַשפילן אין: *The Cymric Language, Prize Essays*.

penceod — אַ הויפּטזינגער. האַרמאָניע ווערט באַצייכנט אָדער מיט erddigan אָדער מיט cynghanedd, ביידע ניט קיין פֿרעמדווערטער אויף וועלשיש.

וועלשיש ווערט הײַנט באַנוצט מער ווי אירע שוועסטערשפּראַכן, וואָס זיי זײַנען שוין כּמעט אויסגעשטאָרבן. אין די ענגלישע דיאַלעקטן בשכנות מיט וועל־שיש זײַנען היפּש אַרײַנגעדרונגען וועלשישע ווערטער; אָבער אין דער ענגלישער ליטעראַטור־שפּראַך, וואָס זי קומט פֿון מיזרח־מיטל־ענגלאַנד, זײַנען פֿאַראַן ווייניקער. דאָך, פֿון די אָפּטע ווערטער, שטאַמען פֿון וועלשיש: basket, gown, hurt, tall.[2]

פֿון דער כּמעט דרײַמיליאָניקער באַפֿעלקערונג פֿון ווייל֫ז זײַנען העכער אַ דריטל קוילן־גרעבערס; אַ ביסל אַ קלענערער טייל זײַנען פֿאַבריק־אַרבעטערס. די דאָרפֿישע ראַיאָנען זײַ־נען מערער נאַציאָנאַל־וועלשיש ווי די שטאָ־טישע. עס קענען הײַנט וועלשיש אַ 37%. וועל־שיש ווערט געריידט דער עיקר אין מיטל־און מערב־ווייל֫ז; נענ־טער צו ענגלאַנד שוין ווייניקער; מער צו צפֿון אַל֫ץ מער (זע מאַ־פּע 2). לכתחילה איז די מיזרחדיקע שפּראַך־גרענעץ זיך צוזאַמענ־געפֿאַלן מיט Offa's Dyke, אַ באַפֿעסטי־קונג־וואַל֫ וואָס די יע־מאַלטיקע אינווויינערס פֿון ענגלאַנד האָבן אויסגעבויט אַרום דעם יאָר 780 נ״ק זיך צו באַשיצן קעגן די אטאַקן פֿון די וועל֫שן. די גרע־נעץ רוקט זיך אַ פּנים ביסל֫עכווײַז אויף מערב־און איז הײַנט שוין ניט אידענטיש מיט דער אַד־מיניסטראַטיווער גרע־נעץ פֿון ווייל֫ז.

מאַפּע 1

די קעלטישע שפּראַכן

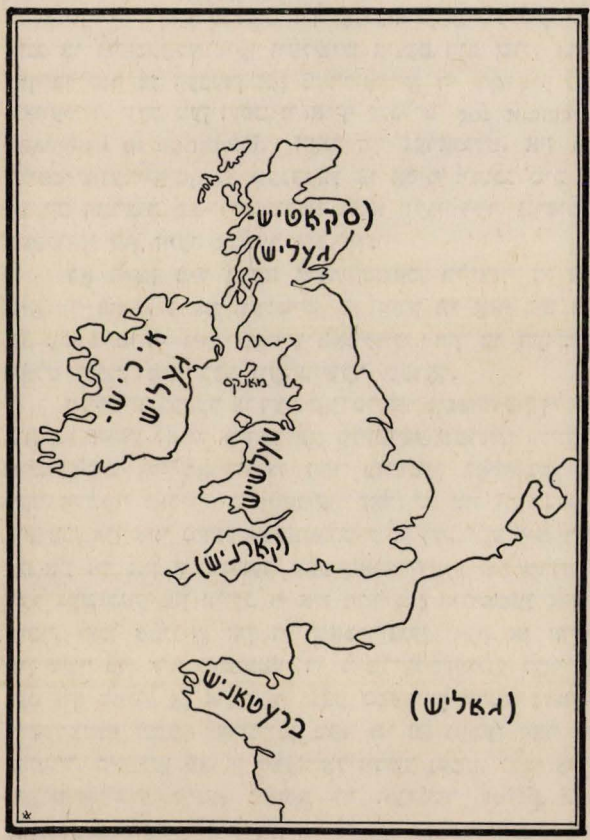

אין האַלבע לבֿנות שטייען די אויסגעשטאָרבענע שפּראַכן.

[2] עטלעכע וועלשישע ווערטער זײַנען אַפֿילו אומדירעקט דערגאַנגען ביז ייִדיש, למשל פֿלאַנעל, קאַבינע.

מאַפּע 2

וועלשיש-רייַדערס אין ווייַלז און מאַנמוטשיַר, 1931

די אַלטע וועלשישע קולטור

וועז ווילִיאַם דער ערשטער האָט אײַנגענומען ענגלאַנד אין 1066, איז אַ טייל פֿון ווייַלז אויך אַרײַנגעפֿאַלן אונטער זײַן ממשלה. איבער דער זעלבשטענדיקייט פֿון ווייַלז זײַנען דערנאָך פֿאָרגעקומען לאַנגע מלחמות צווישן דער ענגלישער קרוין און די וועלשישע אַדלִיטן, אַפֿילו נאָך דעם ווי דער ענגלישער קיניג עדוואַרד I האָט סוף דרײַצנטן יאָרהונדערט פֿאַקטיש אײַנגענומען ווייַלז. אונטער הענרי VIII

אין 1536 האָט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט אָנגענומען אַן „אַקט פֿון פֿאַראייניקונג“[3] און וויילז איז פֿון יענעמלט אָן אַפּיציעל אַן ענגליש פּרינצטום.[4]

פֿאַראַן אַ געוויסע פּאַראַלעל צווישן דער פּאָזיציע פֿון וועלשיש אין דער וועלשישער געזעלשאַפֿט און פֿון ענגליש אין דער ענגלישער, נאָר יעדע סטאַדיע הייבט זיך אָן בײַ די וועלשן אַ סך שפּעטער ווי בײַ די ענגלענדער. אין ענגלאַנד איז נאָך דער נאָרמאַנישער אינוואַזיע ענגליש געווען נאָר דאָס פּראָסטע לשון פֿון קנעכט און פּויערים, בעת פּײַנערע מענטשן האָבן גערעדט און גערשריבן דאָס יעמאַלטיקע פֿראַנצייזיש. אין וויילז האָבן נאָך יעמאַלט אַריס־טאָקראַטן גערעדט און געשריבן וועלשיש ווי די אַפּיציעלע שפּראַך. שפּעטער האָט מען אין ענגלאַנד און וויילז אײַנגעפֿירט אין די שולן לאַטײַן, און דאָס פֿאַלק האָט נאָך אַלץ גערעדט ענגליש אין ענגלאַנד און וועלשיש אין וויילז. אָבער נאָך דער רעפֿאָרמאַציע קעגן לאַטײַן אין די שולן (אַנהייב 16טן יאָרהונדערט) האָט ענגליש פֿאַרנומען דאָס אָרט פֿון דער אַפּיציעלער און קולטורעלער שפּראַך פֿון לאַנד ניט נאָר אין ענגלאַנד גופֿא נאָר אויך אין וויילז, אַזוי אַז בעת אין ענגלאַנד האָט שוין די קולטורשפּראַך געשטימט מיט דער שמועסשפּראַך, האָט זיך נאָך אין וויילז געצויגן די אומגלײַכקייט ביז אין 20סטן יאָרהונדערט אַרײַן — און זי איז נאָך הײַנט פֿאַראַן אין אַ היפּשער מאָס.

נאָך שפּעט אין מיטל־עלטער זײַנען געווען פֿאַרבאַנדן פֿון שפּילמענער (באַרדן) וואָס האָבן געזונגען און געשריבן אויף וועלשיש. אַפֿילו אין די מאַ־נאַסטירישע שולן איז וועלשיש אפֿשר געווען דער וויכטיקסטער לימוד נאָך לאַטײַן. ענגליש האָט ניט געהאַט קיין שום גרעסערע ווערדע אין וויילז איידער וועלשיש אין ענגלאַנד. ניט בײַ קיין סך פֿעלקער האָט די נאַציאָנאַלע שפּראַך אין יענער צײַט געשפּילט אַזאַ ראָלע און געווען אַזוי חשובֿ.

ביז דער אוניע צווישן ענגלאַנד און וויילז אין 1536 האָט מען וועלשיש געזען פֿאַרשריבן אויף וועלשיש. די קראָניקערס וואָס האָבן פֿאַרצייכנט די געזעצן האָבן זאָרגעוודיק געהיט די ספּעציפֿישקייט און אידיאָמאַטישקייט פֿון זייער שפּראַך, בעת אַנדערשוווּ האָט מען נאָך אויף הײַנטיקע ריידשפּראָכן גע־קוקט מיטן גרעסטן ביטול.

אין 14טן און 15טן יאָרהונדערט האָבן די שפּילמענער שוין געהאַט אַן ענגע אַרגאַניזאַציע מיט אַ פֿעסטער סיסטעם פֿון אויסשולן נײַע זינגערס. דאָרט האָט זיך אַנטוויקלט און אויפֿגעהיט די מסורה פֿון לערנען וועלשיש גראַמאַטיק און פּאָעטיק. לערנען זיך וועלשיש האָט מען באַטראַכט פֿאַר אַ קונסט גיכער ווי פֿאַר אַ וויסנשאַפֿט. הויכע שׂררות האָבן געהאַלטן פֿאַר אַ כּבֿוד, וועמען מען האָט זיי אַנערקענט פֿאַר וועלשישע פּאָעטן; זינגערס האָבן געלויבט זייערע פּאַטראָנען פֿאַר זייער גוטן וועלשיש. עס פֿלעגן אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט פֿאַרקומען צו־נויפֿפֿאָרן,[5] וווּ מען פֿלעגט פּסקענען פֿראַגעס פֿון מישקל און האַרמאָניע. שפּעטער זײַנען די צונויפֿפֿאָרן געוואָרן פֿאַרמעסטן אין געזאַנג.

---

[3] Act of Union.
[4] Principality of Wales.
[5] eisteddfod, מערצאָל — eisteddfodau.

אין דעם ווײַטערדיקן פּעריאָד, אָלץ ביז דער אוניע, ווען פּאָעזיע האָט זיך ספּעציעל שטאַרק אָנטוויקלט, האָט וועלשיש זיך נאָך מער געהויבן בײַ די חשובֿים. מען האָט טאַקע אָנגעהויבן אַרײַנלאָזן אין דער פּאָעזיע ענגלישע און פֿראַנצייזישע ווערטער, אָבער די אָפּגעהיטקייט מיט דער שפּראַך פֿון אַ קינסטלערישן שטאַנדפּונקט האָט זיך אײַנגעהאַלטן, כאָטש מען האָט אַ ביסל פֿאַרלאָזן איר לעקסיקאַלישע ריינקייט.

די גרויסע ירידה פֿון וועלשיש

די ערשטע גזירה קעגן וועלשיש איז אַרויס אין 1401. דער פּרעסטיזש פֿון ווייַז און וועלשיש איז אין יענער צײַט געווען אַזוי שטאַרק, אַז בײַ די ענגלישע אַריסטאָקראַטן פֿון די גרענעץ־טעריטאָריעס איז געווען אַ טענדענץ זיך צו אַסימילירן מיט די וועלשן, און אונטער הענרי IV האָט מען אַרויסגעגעבן אַ געזעץ וואָס האָט דורך פֿאַרקלענערן די רעכט פֿון וועלשיש־רעידערס געוואָלט אײַנצאַמען אָט די נטיה.

מיטן אָנקומען פֿון דער טיודאָר־דינאַסטיע האָט זיך אָנגעהויבן די ירידה פֿון דער אַלטער וועלשישער קולטור. הענרי VII, דער ערשטער טיודאָר (1485 — 1509), האָט געשטרעבט צו אייניקייט אין איניקייט אויף די בריטישע אינזלען; דאָס איז אַגב געבליבן די ענגלישע פּאָליטיק ביז די מאָדערנע שפּראַך־באַוועגונג האָט אויסגעפּועלט, מען זאָל זיך אָפּזאָגן פֿון אוניפֿיצירונג איבער גוואַלד. צו קיין אייניקייט אין דער אָט די פּאָליטיק בשום אופֿן ניט דערפֿירט, אָבער די וועלשישע באַזונדערקייטן זײַנען אַראָפּגעשטופּט געוואָרן צו די אַרעמערע שיכטן. אַנשטאָט צו האָבן די אונטערשטיצונג פֿון די חשובֿע לײַט איז וועלשיש געבליבן בײַ יענע וואָס זײַנען פֿשוט ניט געווען געהויבן זיך צו אַסימילירן מיט ענגלאַנד.

מיטן אָקט פֿון דער אוניע האָט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט אונטער הענרי VII אויסגעגליכן אַלע ענגלישע און וועלשישע געזעצן, געגעבן ווייַז רעפּרעזענטאַנץ אין לאַנדאַנער פּאַרלאַמענט און געעפֿנט דעם וועג פֿאַר דער אַסימילאַציע פֿון די העכערע קלאַסן פֿון ווייַז. דער אָקט האָט געפּסלט די וועלשישע שפּראַך און דערלאַזן פֿאַר באַאַמטע נאָר אַזעלכע וואָס ריידן ענגליש:

No Person or Persons that use the Welsh speech or Language shall have or enjoy any Manner Office or Fees within this Realm of England, Wales or other the King's Dominion upon pain of forfeiting the same Offices or Fees unless he or they use and exercise the English speech or Language.[6]

דאָס איז גראָד געווען אין דער צײַט, ווען אין ענגלאַנד גופֿא האָט זיך געמומען שטאַרקן די חשיבֿות פֿון ענגליש אָנטקעגן לאַטײַן. מען האָט דאָרט אײַנגעפֿירט דרוקערײַען און עס האָבן זיך געמומען פֿאַרשפֿרייטן געדרוקטע ביכער אויף ענגליש. אויף וועלשישע ביכער איז קיין מאַרק ניט געווען, ווײַל די וואָס

[6] 27 Henry VIII, Cap. 25, § 20.

האָבן שוין יאָ געקענט לייענען האָבן געלייענט ענגליש. די רעפֿאָרמאַציע, וואָס נאָך דער אוניע איז זי געקומען ווי אַן ענגלישע באַוועגונג, האָט אויך געהאָלפֿן פֿאָפּולאַריזירן ענגלישע ליטעראַטור אין ווייל׳ז. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז ענגלישע בילדונג איז אַלץ העכער און העכער געשטיגן אין די אויגן פֿון די וועלשן ווי אַן אידעאַל וואָס ס׳איז ניט צו שווער צו דערגרייכן.

אַזוי איז ביזן 16טן יאָרהונדערט די פֿאַזיציע פֿון וועלשיש געזונקען אַלץ נידעריקער:

> די שפּראַך איז בלית ברירה, פֿון דער מי זי צו אַנגליזירן, געוואָרן שטאַרק פֿאַרדאָרבן אין פּרט פֿון וועלטער־אוצר און אידיאָמ. די צאָל ענגלישע לייוועלטער אין דער וועלישישער ליטעראַטור פֿון 16טן און 17טן יאָרהונדערט איז זייער גרויס, נאָר אין ערגעץ איז זי ניט גרעסער ווי אין *Cannwyll y Cymry*.[7] דאָס בוך האָט מען בפּירוש אָנגעשריבן פֿאַרן פּשוטן פֿאָלק; עס וויזט אָבער נאָר, ווי פֿאַרדאָרבן די טאָג־טעגלעכע שפּראַך איז שוין יעמאָלט געווען, על־פּל־פּנים אין קערמאָר־טענשייר. ... די שפּראַך האָט מען פּמעט ניט געניצט ווי א קולטור־אינסטרומענט, ניט ביי שרייבערס און ניט ביי גענילדעטע מענטשן.[8]

די פּירערס פֿון וויילז האָבן פּמעט אַלע פֿון וועלשיש קנאַפּ וואָס געהאָלטן. די נידּ־אויפֿגעקומענע אַריסטאָקראַטיע האָט אָפּגעוואָרפֿן אַלץ וואָס איז וועלשיש — פֿאַר איר איז לאָנדאָן געווען די מאָס. און די נידעריקערע קלאַסן אַליין האָבן שווער געקענט אויפֿהאַלטן די קולטור־ירושה. אַלץ האָט זיך געריכט צו ענגלאַנד, און דער עיקר האָט זיך אויפֿגעריכט די סיסטעם פֿון מאָנאָסטי־רישער און שפּילמאַנישער אויסבילדונג וואָס האָט געהאָלפֿן אויפֿהאַלטן די וועל־שישע שפּראַך און ליטעראַטור אין פֿרי־ערדיקע צייטן. וויילז האָט געהאָלטן ביי אַנגליזירן זיך, ווי דאָס איז טאָקע געשען אין דרום, אין קאַרנווייל׳ז.

די איבערזעצונג פֿון דער ביבל און פֿונעם תּפֿילה־בוך

אַפֿילו די איבערזעצונג פֿון דער ביבל אויף וועלשיש — אַן עיקרדיקער פּונקט אין דער געשיכטע פֿון דער שפּראַך, אַ געשעעניש וואָס האָט זי אפֿשר גערעטעוועט פֿון אונטערגאַנג — איז פֿאַרטראַכט געוואָרן פֿון מענטשן וואָס האָבן געקוקט דערויף ווי אויף אַ דערוויליקער זאַך, ביז דער עולם וועט זיך אויס־לערנען לייענען ענגליש. נאָך דעם ווי דער נייער טעסטאַמענט איז שוין געווען אַרויסגעגעבן אין 1567, איבערגעזעצט פֿון וויליאָם סיילזבורי מיט געהילפֿן, האָט קיניגין עליזאַבעט אין 1568 באַשטעלט אַ פּולע איבערזעצונג פֿון דער ביבל; ד״ר וויליאָם מאָרגאַן האָט דאָס געמאַכט און אַרויסגעגעבן אין 1588.[9] דער צוועק דערפֿון איז געווען, אַז דאָס וועלשישע פֿאָלק זאָל ניט בלייבן אין עם־האָרצות ביז עס לערנט זיך אויס ענגליש.

---

[7] אַ פּאָפּולער מוסר־בוך פֿון יענער צייט.

[8] ציטירט פֿון קאַנאַן דושאַן פֿישערס מעמאָראַנדום, אינעם באָריכט פֿון דער קאָמיסיע פֿון 1925.

[9] דער הויפּטיקער סטאַנדאַרד־נוסח איז פֿון ביסקופּ ריטשאַרד פּאַרי (Parry) פֿון יאָר 1620.

גוואַלדיק וויכטיק איז אויך געווען דער צווייטער אויפֿטו פֿון דער פּראָטעסטאַנטישער רעפֿאָרמאַציע — די איבערזעצונג פֿונעם תּפֿילה־בוך. ער איז אַרויס אויף וועלטיש אין 1567, איבערגעזעצט פֿון ריטשאַרד דייוויז. פֿאַר מענטשן, בײַ וועמען די וועלטישע שפּראַך איז געווען האַלב אָפּגעשטאַרבן, האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע צו הערן די תּפֿילות אין אַ פּאָעטישער שפּראַכפֿאָרעם לויט די בעסטע טראַדיציעס פֿון דער אַלטער פּאָעטישער קולטור. זיי האָבן אָנגעהויבן פֿאַרבינדן בײַ זיך וועלטיש מיט דער הייליקייט פֿונעם קלויסטער. דאָס תּפֿילה־בוך האָט מיט זיין סטאַנדאַרדשפּראַך אויך פֿאַרהיט אַ שפּאָלטונג פֿון וועלטיש אויף עטלעכע דיאָלעקטן. מאָרגאַנס ביבלשפּראַך איז אויך געווען אַ קלאָסישע, ניט דאָס שמועס־לשון, און האָט אויך שטאַרק געווירקט צו פֿאַרבינדן וועלטיש מיט דער טראַדיציע פֿון פֿאַר די טיודאָרס. ס׳איז געווען אַן אָנהייב אין אויסדריקן אויף וועלטיש אַזעלכע קאָמפּליצירטע און אַבסטראַקטע געדאַנקען ווי אין „פּאַולוסעס בריוו״, און מבֿינים זאָגן, אַז מאָרגאַן האָט זיך אַן עצה געגעבן ניט ערגער ווי די ענגלישע דזשיימז־ביבל.[10] עס איז אָנגענומען אַז די איבערזעצונג פֿון די צוויי ביכער האָט גערעטעוועט די וועלטישע שפּראַך.

אין 17טן יאָרהונדערט זײַנען קיין נײַע אָנטוויקלונגען ניט פֿאָרגעקומען. די וועלטישע שפּראַך, דערווײַל אַן אָפּגעראָטעוועטע דורך דער ביבל און דורכן תּפֿילה־בוך, איז ניט אָנגערקענט פֿון דער אָריסטאָקראַטיע, אָבער בײַם פּראָסטן פֿאָלק האָט זי געלעבט ווײַטער. צו ביסלעך האָט מען אָפֿילו געדרוקט ביכער אויף וועלטיש, אָבער ניט אַזוי מיט אַ געדאַנק וועגן דער שפּראַך ווי צוליבן לייענער וואָס קען ניט קיין ענגליש. פֿאַר 1718 פֿלעגן וועלטישע ביכער קומען פֿון ענגלאַנד. ערשט אין יענעם יאָר האָט זיך געשאַפֿן די ערשטע דרוקערײַ אין ווייל גופֿא. נאָך דעם זײַנען אויפֿגעקומען נאָך אַ סך דרוקערײַען און זיי האָבן אַרויסגעלאָזט אַלץ מער ביכער. צווישן 1700 און 1800, האָט מען אויסגערעכנט, זײַנען אַרויס 1,293 וועלטישע ביכער.

די וואַנדערנדיקע „צדקה־שולן״ און דער מעטאָדיזם

אַ וויכטיקע באַוועגונג אין 18טן יאָרהונדערט זײַנען געווען די וואַנדער־שולן אָדער „צדקה־שולן״ [11] פֿון גריפֿיט דזשאָונז [12] (1683—1761).

דזשאָונזן איז געגאַנגען ניט אין דער וועלטישער שפּראַך, נאָר אין ביידונג

---

[10] „ביז יענער צײַט האָט מען וועלטיש כּמעט ניט געניצט אויסצודריקן אַבסטראַקטע און האַרבע געדאַנקען; אַ טיפּישער זאַץ פֿלעגט זײַן פּשוט, און אַ צונויפֿגעזעצטער זאַץ איז געווען געבויט דער עיקר אויף קאָאָרדיניר־קאָניונקציעס: די אייגנאַרטיקייט פֿון וועלטישע בײַזאַצן האָט שווער געמאַכט צו שרײַבן וועלטישע פּראָזע. ווען מען זעט אײַן, אַז סיללזבורין און מאָרגאַנען איז געראָטן אויסצוצוגעבן די האַרבע קאָמפּליצירטקייט פֿון „פּאַולוסעס בריוו״ אויף אַ האָר ניט ערגער ווי די איבערזעצערס פֿון דער ענגלישער ביבל, קענען מיר בעסער פֿסקענען, וואָסער אויסגעצייכנטן פֿונדאַמענט די וועלטישע ביבל האָט געליגט פֿאַר דער צוקונפֿט״. פֿון באַריכט פֿון דער קאָמיסיע פֿון 1925, ז׳ 33.

[11] charity schools אָדער circulating schools.

[12] Griffith Jones.

פֿאַרן וועלשישן פֿאָלק. ער איז געווען אַ גרויסער פּעדאַגאָג און האָט אויסגע־
פֿונען, אַז עס איז ניט שווער אויסצולערנען יונג צי אַלט לייענען די ביבל
אין זייער מוטערשפּראַך. די שולן אין ענגליש זײַנען דורכגעפֿאַלן, ווײַל די קינ־
דער האָבן אין עטלעכע יאָר זיך קוים אויסגעלערנט לייענען לטכטע ערטער פֿון
דער ביבל און האָבן אַפֿילו ניט פֿאַרשטאַנען דעם באַטײַט פֿון די ערטער וועלכע
זיי האָבן געלייענט. איז ער געקומען צום באַשלוס, אַז מען מוז האָבן וועלשישע
שולן. דערויף האָט ער אָנגעהויבן אויסבילדן לערערס, און אין 1739 האָט ער
שוין געהאַט 50. די לערערס האָט ער אויסגעשולט אויפֿן פּרינציפּ, אַז אין
„צווייספּראַכיקע ראַיאָנען [דאַרף מען] לערערס וואָס זײַנען קוואַליפֿיצירט צו
לערנען ביידע שפּראַכן". ער שרײַבט, אַז ער איז „ניט פֿאַרנומען איצט מיט דעם
וואָס וועט ווערן מיט דער שפּראַך [וועלשיש] אַבסטראַקט געזונט". פֿון דעסט
וועגן וויזט ער אָן אויפֿן אײַנשפּאָרן צײַט און מי, אויב מען ניצט וועלשיש ווי
אַ מיטל צום גרויסן ציל.

> צי זאָלן מיר זיך מער פֿאַרנעמען מיט דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון
> דער ענגלישער שפּראַך ווי מיט דער דערלייזונג פֿון אונדזער פֿאָלק? ...
> זיכער בין איך, אַז די וועלשישע צדקה־שולן שטערן באין אופֿן נישט
> אויסצולערנען זיך ענגליש, נאָר זיי העלפֿן נאָך צו אַ סך דערין. און
> אפֿשר וועט איר מודה זײַן, מײַן האַר, אַז אויסלערנען זיך אונדזער איי־
> גענע שפּראַך צו ערשט איז דער פּראַקטישסטער אופֿן צו קענען אַ
> צווייטע, אַניט פֿאַר וואָס גיט מען ניט אונדזערע יונגע־לײַט אין ענגלאַנד,
> וואָס זײַנען באַשטימט צו ווערן געלערנטע, צו לערנען זיך לאַטײַן אָדער
> גריכיש, אײדער מען לערנט זיי ענגליש? ... איר וועט באַמערקן דעם
> חילוק צווישן די דרײַ צי פֿיר חדשים, וואָס במשך פֿון זיי לערנען זיך
> די לײַט אויס גוט לייענען זייער אייגענע שפּראַך, און די דרײַ צי פֿיר
> יאָר וואָס מען מוז זיי לערנען אַן אומבאַקאַנטע שפּראַך, און קיין נע־
> לעגנהייט צו רײַדן אויף איר איז ניטאָ.[13]

דזשאָונזעס לערערס האָבן זיך געלאָזן אַרומפֿאָרן איבערן לאַנד. מיט זייערע
וואַנדערשולן אָדער צדקה־שולן זײַנען זיי לאַנג ניט אײַנגעשטאַנען אויף אײַן
אָרט, ווײַל זייער קורס האָט לאַנג ניט געדאַרפֿט געדויערן, און זיי האָבן געדאַרפֿט
דעקן אַ היפּשע טעריטאָריע.

די וואַנדערשולן האָבן זייער שטאַרק אויסגענומען. ביז 1760 זײַנען שוין
געווען 215 אַזוינע שולן, און איבער 10,000 תלמידים זײַנען דורכגעגאַנגען דורך
זיי.[14] אָבער די איבערקערעניש האָט געגרייכט אַ סך טיפֿער ווי די ציפֿער ווײַזן,
דער גײַסט פֿון לערנען זיך האָט אָנגעשטעקט דאָס לאַנד. די שולן האָבן ממש
אויסגעטראָטן אַ וועג פֿאַר דער מעטאָדיסטישער רעפֿאָרמאַציע, הגם אויפֿגע־
קומען זײַנען זיי אומאָפֿהענגיק פֿון איר.

נאָר מאָנמוטשײַר און ראָדנאָרשײַר זײַנען ניט אָנגעירט געווארן (אין די
סיבות קען איך דאָ ניט אַרײַנגיין). אַ פֿאַקט איז אָבער אַז דאָרט איז וועלשיש

---

[13] דזשאָונזעס שריפֿטן ציטירט אינעם בּאָריכט, ז' 37.

[14] די צאָלן וואָס עס גיט ביר, אַז עס זײַנען געווען אין 1760 העכער 3,000 שולן און העכער 150,000 תלמידים זײַנען דורך זיי דורכגעגאַנגען, זײַנען זיכער אַ טעות.

ביז הײַנטיקן טאָג אַ סך שוואַכער ווי אין אַנדערע טיילן פֿון דער וועלשישער שפּראַך־טעריטאָריע.

צום סוף 18טן יאָרהונדערט איז געקומען די גרויסע כוואַליע פֿון דער מעטאָדיסטישער רעפֿאָרמאַציע. איר אויסשפּרייטונג אין וויילז האָט זי ספּעציעל צו פֿאַרדאַנקען די וואַנדערשולן. די וועלשן זײַנען געווען אַ פֿאָלק פֿון ביבל־לייענערס. די מעטאָדיסטישע פֿירערס האָבן זיך געלאָזט אינספּירירן פֿון דער עיקר אַרויסהעלפֿן פֿון גריפֿיט דשאָונזעס אַרבעט. די מעטאָדיסטישע גײַסטלעכקײט זײַנען אויך געווען אַ וואָגיקער כּוח אין שטופּן פֿאָרויס די אַנטוויקלונג פֿון דער שפּראַך, ווײַל זיי האָבן אויף איר געפֿריידיקט און געלערנט אין די קלויסטער־שולן. אין אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָבן זיך די שולן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן און צו קאָאָרדינירן, און זיי זײַנען געווען אַ גאַנצע נאַציאָנאַלע בילדונג־סיסטעם. די זונטיקשול פֿלעגט אָפֿט זײַן דער קערן, וואָס פֿון אים איז אַרויס־געוואַקסן אַ קלויסטער. זי איז געווען אָפֿן פֿאַר מענטשן פֿון יעדער עלטער און אמונה. די אײַנציקע קוואַליפֿיקאַציע פֿאַר תּלמידים איז געווען — דער חשק צו לערנען זיך. סאָציאָלע אונטערשיידן פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן זײַנען צײַטווײַליק פֿאַרווישט געוואָרן אין שול. דער קאָנטאַקט צווישן די לערערס און די תּלמידים איז געווען זייער אַן אינטימער, אין גײַסט פֿונעם מעטאָדיזם. אַזוי ווי קיין גראַדויר־עלטער איז ניט געווען, פֿלעגן אַנדערע אָפּגיין אין די שולן צענדלינגער יאָרן.

דער פֿירער פֿון דער באַוועגונג פֿון די זונטיקשולן איז געווען טאָמאַס טשאַרלז פֿון באַלאַ.[15] טשאַרלז האָט געמוזט קעמפֿן מיט דער אײַנרייַדנישן, אַז אויב מען לערנט זיך פֿרײַער אויס לייענען וועלשיש איז שפּעטער שווערער זיך אויסצולערנען ענגליש, אַ פֿרעמדע שפּראַך. אים האָט זיך אײַנגענעבן בײַצוקומען די מיינונג און אײַנצופֿונדעווען אַ פֿאַרקערטע. אויך האָט ער אויפֿגעוויזן, פֿאַר וואָס די נאַרמאַלע שולן האָבן אַזוי לאַנג געהאַט אַ קנאַפּע פּעולה.

צוזאַמען מיט דער „גרויסער אויפֿלעבונג"[16] פֿון בילדונג, אויפֿקלערונג און לעבעדיקער רעליגיע איז געקומען אַ קלאַסישע אויפֿלעבונג אין ליטעראַטור מיט אַן אַנטיקוואַרישן בײַטעם. אַזאַ טיפּ וועלשן געפֿינט מען נאָך הײַנט צווישן פֿײַנערע מענטשן: „בײַ זיי — דריקט זיך אײַנער אויס פֿאַלעמיש — איז דער שאַרבן פֿון אַ פֿאַרצײַטיקן וועלש אינטערעסאַנטער ווי דער מוח פֿון אַ הײַנטיקן; וועלשיש איז פֿאַר זיי אַן אינטערעסאַנטער קוריאָז. אַזעלכע וועלשן גרופֿירן זיך אָפֿט אַרום די ‚גלעלערנטע געזעלשאַפֿטן'" (learned societies).[17]

[15] Thomas Charles of Bala.

[16] The Great Revival.

[17] אין יענע קרײַזן האָט מען זיך געגריבלט אין היימישער, ליבהאָבערישער „פֿילאָלאָגיע" צו באַווײַזן דעם יחוס פֿון וועלשיש. מען פֿלעגט למשל אויפֿשטעלן רשימות פֿון ווערטער וואָס ענגליש האָט געגנומען פֿון וועלשיש; אין די רשימות פֿלעגן אַרײַנפֿאַלן אַזעלכע ווערטער ווי road, kitchen, coal, bait, וואָס זיי נעמען זיך אין דער אמתן גאָרנישט פֿון וועלשיש. אין איין אַרבעט האָט דער מחבר אַרויסגעשטעלט אַ טעזיס, אַז וועלשיש האָט נאָך אין זיך סימנים פֿון העברעיש, וואָס מענטשן האָבן אַ מאָל געריידט אין בבֿל. עס ווערן דאָרט גע־

אין 19טן יאָרהונדערט, הייסט עס, האָט וועלשיש ווי אַ קולטורשפּראַך זיך שטאַרק פֿאַרשפּרייט ספּעציעל צווישן די נידעריקערע קלאַסן. אינטערעסאַנט איז, אַז ביזן 19טן יאָרהונדערט זײַנען כּמעט ניט בנימצא קיין מצבֿות מיט וועלשישע אויפֿשריפֿטן; ערשט יעמאָלט איז די שפּראַך געווואָרן ענגוג חשובֿ פֿאַר אַזוינע פֿײַערלעכע געלעגנהייטן. ערשט אין 19טן יאָרהונדערט האָט מען צום ערשטן מאָל באַשטימט אַ וועלשיש־ריידנדיקן ביסקופ.[18] ערשט צום סוף פֿון יאָרהונדערט האָט מען וועלשיש אָנגעקענט אין די שולן.

אַ סך פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע פֿירערס זײַנען אַפֿילו אין 19טן יאָרהונדערט ניט געווען פֿאַראינטערעסירט אין וועלשיש. פֿאַר זיי איז טאַקע וועלשיש געווען די שפּראַך פֿון רעליגיע און פֿון גרויסער פֿײַערלעכקייט, אָבער זיי איז געגאַנגען אין פֿאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די וועלשן און אויסלערנען ענגליש איז געווען בײַ זיי אַן עלעמענטאַרע פֿאָדערונג.

דער אָנהייב און די פּראָבלעם פֿון דער שפּראַך־באַוועגונג

אָוון מאָרגאַן עדוואַרדז[19] (1858—1920) איז געווען פֿון די ערשטע און פֿון די גרעסטע וואָס האָבן אײַנגעזען, אַז עס טויג ניט דאָס ביזאיצטיקע ניט־ספּעציאַליזירטע גריבלען זיך אין פּעדאַגאָגיש־מעטאָדישע פֿראָגעס. אַ סך פֿרײַער־דיקע דעה־זאָגערס זײַנען געווען אויטאָדידאַקטן, און אַזאַ מין אַליין־בילדונג האָבן זיי געהאַט אין זינען, ווען זיי האָבן געערעדט וועגן לערנען זיך וועלשיש. עדוואַרדז איז געווען באַקאַנט מיט די מאַדערנע ריכטונגען אין פּעדאַגאָגיק און האָט פֿאַרפֿירט אַ סיסטעמאַטישן קאַמף פֿאַר דער אָנערקענונג פֿון זײַן מוטערשפּראַך. אונטער זײַן השפּעה איז „די שפּראַכפֿראָגע"[20] געווואָרן אַ טעמע פֿאַר דיסקוסיעס אין יעדן ווינקל פֿון לאַנד.

מיטן דיסקוטירן די טעמע איז אויך אויפֿגעשטאַנען אַ קולטור־פּאָליטישער אינטערעס צו וועלשיש, און אויבן אָן האָט זיך בײַ די אָנהענגערס פֿון דער שפּראַך געשטעלט די שאלה: ווי אַזוי האָט די וועלשישע שפּראַך געקענט אי־

געבן הונדערטער העברעישע שרשים און פֿאַראַלעל מיט זיי די וועלשישע וועדטער וואָס „שטאַמען" פֿון זיי. איך ברענג דאָ דרײַ עטימאָלאָגיעס פֿאַר אַ בײַשפּיל:

אָב־greenness, verdure; pleasantness.	OV—crude; raw; that is elementary.
איש־a being; a person, a man. -to be.	OES—a space of existence, or being; an age.
ברך־to honor, as in bending the knee; to bless.	PARCHU—to revere, to respect, to honor; to confer honor.

(Idrison, *Characteristics of Welsh*)

[18] פֿון זינט די האָנאָוער־דינאַסטיע איז געקומען צום טראָן אין 1714.

[19] Owen Morgan Edwards.

[20] Pwnc yr iaith.

בערל׳עבן אַל׳ע אירע קריזיסן און ניצול׳ווערן, כדי מיט געזונ ענערגיע זיך צו צע־וואַקסן און זיך צו פֿאַרשפּרייטן?

קיין קל׳עפֿ, ווייסן מיר דאָך, האָבן ניט געפֿעל׳ט.

דער ערשטער קריזיס פֿאַר וועלשיש איז געווען די רוימישע אינוואַזיע. לאַטײַן איז אין משך פֿון דרײַ הונדערט יאָר געווען די אָפֿיציעלע שפּראַך; אָבער די אָר־טיקע פֿאָלקשפּראַך איז געבליבן און די השפּעה פֿון לאַטײַן איז נאָך אַלעמען געווען צום גוטן: עס האָט זיך פֿאַרגרעסערט דער וועלשישער וואָקאַבולאַר, און עס האָט זיך אַ ביסל אויסדיסציפּלינירט די וועלשישע פֿאָנעטיק. דערנאָך איז אָנגעקומען דער מיטל־עלטער, ווען די אירלענדער האָבן אײַנגענומען און באַזעצט די מערב־טיילן פֿון ווייל׳ז און דאָס לאַנד איז אָפּגעשניטן געוואָרן פֿון דער דרויסנדיקער וועלט. ניט פֿון דרויסנדיקע כּוחות, נאָר פֿון אינעווייניקסטער פּוסטקייט האָט וועלשיש געהאַלטן בײַם אָפּשטאַרבן. סך־הכל אַ דינער פֿאַדעם פֿון דער שפּילמאַנישער טראַדיציע האָט זיך דורכגעצויגן. נאָך דעם זײַנען אָנגעקומען די נאָרמאַנען און האָבן פֿאַרכאַפּט דרום־ווייל׳ז אין 12טן יאָרהונדערט. וועלשיש איז דאָרט געוואָרן אויס געריכטשפּראַך און איז פֿאַרבליבן נאָר אין פֿאָלקס מויל; אָבער דאָך איז זי געבליבן אין דעם גרעסטן טייל פֿון דרום־ווייל׳ז.

דער גרעסטער קריזיס, ווי מיר האָבן פֿריִער געזען, איז געקומען פֿון דער אוניע מיט ענגלאַנד און פֿונעם פֿאַרוואָס איז דאָס וועלשיש אַזוי פֿיל כּוחות? — האָבן מיט רעכט געפֿרעגט אירע אָנהענגערס. אַ קאָנקורירנדיקע שפּראַך האָט כּסדר געלאָקערט און געצויגן צו זיך מיט אירע פּראַקטישע מיגלעכקייטן און מיט איר ליטעראַטור: פֿריִער לאַטײַן, שפּעטער ענגליש, וואָס ביידע האָבן פֿאַרנומען אַ וועלט, נאָר ווייל׳ז האָבן זיי ניט פֿאַרנומען. פֿאַר וואָס? קיין צו גרויסע און פֿאַרשיידנאַרטיקע ליטעראַטור האָבן די וועלשן פֿאַר זיך אויך ניט געהאַט. און קיין שולן וווּ מען זאָל די שפּראַך לערנען זײַנען ביז דזשאָונזעס וואָנדערשולן, ווי מיר ווייסן, ניט געווען. די שולן וואָס זײַנען יאָ געווען האָבן פֿאַרקערט געפֿירט אַוועק פֿון וועלשיש. קיין געווינס אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן איז אַ קענטשאַפֿט פֿון וועלשיש ניט געווען. און דער אינציקער עפֿעקט פֿון דער שכנות מיט ענגליש זײַנען די לעקסיקאַלישע פֿון איין שפּראַך אין דער אַנדערער. די שוועסטער־שפּראַכן פֿון וועלשיש זײַנען אונטערגעגאַנגען, אָבער וועלשיש איז געבליבן.

ע. ראָבערטס, אַ שרײַבער פֿון דער צוויטער העלפֿט 19טן י״ה, האָט אַנא־ליזירט די פֿאַקטאָרן וואָס האָבן געהאָלפֿן אײַנהאַלטן די וועלשישע שפּראַך בײַם לעבן. ער זעט אײַן דרויסנדיקע און אינעווייניקסטע פֿאַקטאָרן. דרויסנדיקע גע־פֿינט ער אַזעלכע:

1. די זונטיקשולן. אין ווייל׳ז זײַנען זיי נאָך חשובֿער ווי אין ענג־לאַנד. בעת אין ענגלאַנד גייט דער עלטער פֿון די תּלמידים זעלטן העכער ווי אַ יאָר 15—16, געפֿינט מען אין די וועלשישע שולן אַפֿילו טאַטעס און מאַמעס פֿון קינדער. אין די שולן זאָפֿן זיי זיך אָן מיט ליבשאַפֿט צו זייער ביבל אויף וועלשיש.

2. די פּריידיקן פֿלעגן שטענדיק צוציען אַ גרויסן עולם צו די קלויסטערס, מערער ווי אין ענגלאַנד. די פּריידיקן האָבן בכלל געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אינעם לעבן פֿון אַ וועלש פֿון אַ גאַנץ יאָר, און דעריבער אויך אין אויפֿהיטן די וועלשישע שפּראַך.

3. די פּעריאָדישע פּרעסע. נאָר אין דער וועלשישער, און ניט אין דער ענגלישער פּרעסע ווערן געדרוקט וועלשישע נייס, וועלשישע מיי־נונגען, אָדער קינסטלערישע שאַפֿונגען לויטן וועלשישן געשמאַק.

4. די אָפֿטע ליטעראַרישע פֿאַרמעסטן. די אָלגעמיינע צו־נויפֿפֿאָרן פֿאַרלירן איצט דעם וועלשישן כאַראַקטער, אָבער די פּראָווינציעלע זייענען נאָך אָלץ אַ שטאַרקער אָנשפּאַר פֿאַר דער וועלשישער טראַדיציע.

די אינעוויניקסטע אייגנשאַפֿטן וואָס האָבן אויפֿגעהיט וועלשיש (ד״ה אין דעם פֿאַל מעלות אָנטקעגן ענגליש) האָט ראָבערטס פֿאַרמולירט מיט אַ היפּש ביסל סענ־טימענטאַלקייט; קיין וונדער ניט — ער איז געווען אַ הייסער וועלשישער נאַציאָ־נאַליסט און אַ שאַרפֿער אָנטיאָנגליציסט:

1. אָרטאָגראָפֿיע. כאָטש פֿאַר פֿרעמדע זעט אויס אַ וועלשישער טעקסט משונהדיק און ניט אָרויסצוריידן, איז די אָרטאָגראָפֿיע אין דער אמתן אַ לייכטע און אַ פֿאָנעטישע.

2. אייגענעמע קלאַנגען. וועלשיש איז פֿול מיט אָפּענע וואָקאַלן. זי נוצט וויניק צישקלאַנגען. אָזאַ שפּראַך פּאַסט זיך בעסער פֿאַרן פֿייַידיקן.

3. אָקצענט. דער אָקצענט פֿאַלט ריטמיש אויפֿן לעצטן טראָפּ, און אין לאַנגע ווערטער אויפֿן פֿערטן פֿון סוף, זעקסטן פֿון סוף, אאַז״ו. דער אייַנדרוק איז זייער אַ ריטמישער.

4. ווערטער־סדר. דער ווערטער־סדר איז זייער שפּירעוודיק צו עמפֿאַזע און אַן עמפֿאַטיש וואָרט וועט באַשיידפּערלעכער אַרויסגעבראַכט אין זאַץ אייַדער אין ענגליש.

5. נעאָלאָגיזמען. וועלשיש האָט גרויסע מיגלעכקייטן צו פֿורעמען נעאָלאָגיזמען. פֿאַר ניט־געבילדעטע ענגלענדער זייַנען למשל ׳אגראַפֿיע׳ אָדער ׳פֿילאַ־טראָפּיע׳ גאָר נייַע וועלטער, אָן אַסאָציאַציעס; אויף וועלשיש וועלן די קינסטלעכע וועלטער געמאַכט פֿון עלטערע שרשים און לויט פֿעסטע מוסטערן, און אַ וועלש קען פֿאַרשטיין, אַז daearyddiaeth הייסט געאָגראַפֿיע וויל daear, ווייס ער, הייסט ערד; די ענדונג yddiaeth- קען ער פֿון ענגלעכע וועלטער, און ער קען אַזוי אַרום קאָנסטרויִרן דעם באַגריף.

6. גלאַטיקייט. לויט אַ צאָל כללים, וואָס זיי זייַנען אפֿשר קאָמפּליצירט פֿאַר אַ פֿרעמדן, בייַטן זיך וואָקאַלן און קאָנסאָנאַנטן אין געוויסע קאָמבינאַציעס, אַזוי אַז דער עפּעקט איז אַ גלאַטערער און אַ וויכערער, למשל אַנשטאָט cydtporth באַקומט זיך cymmorth. עס זייַנען ניטאָ קיין צו פֿיל וועלטלעך און פֿאַרטיקלען, די שפּראַך איז פֿעסט און באַשטימט. עליזיע און עליפּסיס קומען אויך פֿאַר גאַנץ אָפֿט.

די קאָמיסיע פֿון 1847/1846

מיט דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון אַנהייב יאָרהונדערט האָט זיך אויפֿ־געוועקט בייַ די וועלשן אַן אינטערעס צו דער בריטערער וועלט און ספּעציעל צום גרויסן רייַכן שכן, ענגלאַנד. זיך אויסצולערנען ענגליש און צו קריגן אַן ענג־לישע בילדונג איז בייַ בריטע קריזן געוואָרן אַן אידעאַל. די מלוכה האָט זיך

אבער קיין סך מיט בילדונג ניט פארנומען ביזן סוף יארהונדערט. פריוואטע אינסטיטוציעס האבן געמוזט שטיצן שולן. אין 1846 האט דער ענגלישער פאר־לאמענט באשטימט אן קאמיסיע פון דרײ „אויסצופארשן דעם מצב פון בילדונג אין דעם פרינצטום ווייל, ספעציעל וועגן די מיטלען ווי אזוי מען העלפט די ארבעטער־קלאסן זיך אויסלערנען די ענגלישע שפראך".[21]

די קאמיסיע האט אויסגעפונען די נעבעכדיקע סיטואציע פון די נאר־מאלע טאגשולן, די ענגלישע (ניט די זונטיקשולן), פון ווייל. זיי האבן געפונען שלעכטע, ניט־סאניטארישע בנינים, לחלוטין ניט קיין אדעקוואטע לערן־מכשירים, אומפאסיק מעבל, אן דוחק אין ביכער, און דער עיקר ניט־קאמפעטענטע לע־רערס. די וועלשישע שפראך, האט אויסגעפונען די אויספארשונג, ווערט פשוט גערודפט. ווען דער לערער דערהערט עמעצן רײדן וועלשיש, גיט ער אים תיכף אן „וועלשישן צעטל".[22] דאס קינד קען פטור ווערן פונעם צעטל נאר דורך געבן אים אן אנדערן, וועמען ער כאפט בײם רײדן וועלשיש. בײ וועמען מען געפינט דעם „וועלשישן צעטל" צום סוף פון שולטאג — דער ווערט באשטראפט.

כאטש די קאמיסיע האט געהאלטן פארן אינציקן ציל פון דער דערציונג פון אן וועלשיש קינד אים אויסצולערנען ענגליש, האט זי אײנגעזען דעם אומ־זינען פון פרוון דערציען וועלשישע קינדער דורך אן שפראך וואס זיי פאר־שטייען ניט. איין מיטגליד פון דער קאמיסיע זאגט: „זיי רײדן ארויס ווערטער פון דער ביבל אויף ענגליש און קומען ניט צו פארשטיין וואס זיי באטײטן, כאטש גיט זיי צו לייענען גריכיש". אט איז אן ציטאט פון ר. וו. לינגען, אויך אן מיטגליד פון דער קאמיסיע:

> עס איז אוממיגלעך מגזם צו זײן די שוועריקייטן וואס קומען ארויס פון דעם חילוק צווישן דער לערנבוך־שפראך און דעם קינדס מוטערשפראך. וואס מערער דער לערער האלט זיך בײ ענגליש, אלץ קלענער ווערט זײן קאנטאקט מיט די קינדער; און וואס מער ער ניצט וועלשיש, אלץ מער פארבייגט ער אויפן עיקר־טייל פון דער בילדונג. וווּ דורכצופירן די גרענץ, ווי אזוי צו געבן די פרינציפן פון וויסן דורכן אינציקן מעדיום אין וועלכן דאס קינד קען זיי אויפנעמען, און דאך אײנקריצן זיי אין זײן זפרון אין אנדערע טערמינען און פארמען; ווי אזוי אויסצונוצן די אלטע שפראך ווי א רישטעוואניע און דאך ניט איבערלאזן קיין שפור אירן אויפן פארטיקן בנין, און אויב ניט פארלירן די רישטעוואניע, איז כאטש פארשטופן זי, — אויף דעם אלעם דארף מען האבן א לערער וואס איז ניט נאר מיסטעריש באהאוונט אין זײן לימוד, נאר קען אויך ביידע שפראכן וואס זײנען אזוי אומענלעך אין גײסט און אידיאם, אז ער זאל קענען לויט זײן אײנזען ברענגען דעם ענין מיט גלײכער קלארקייט אויף אײנער אדער אויף דער אנדערער.

[21] "To inquire into the state of education in the principality of Wales, especially into the means afforded to the labouring classes of acquiring a knowledge of the English language".

[22] Welsh note.

קיין שום לערער וואָס איז ווייניקער טאַלענטירט וואָלט זיך ניט געקענט קיין עצה געבן מיטן איצטיקן מצב.

בכן גיבן די קאָמיסיע־מיטגלידער צו, אַז די מעטאָדן פון די וועלשישע זונטיקשולן זײַנען די אייגנציקע מיגלעכע.

דעם פֿירנדיקן טאָן האָט דער קאָמיסיע געהאַט געגעבן איר גרינדער, סער דזשיימז קיי־שאָטלווירט.[23] ער האָט איר אַרויסגעגעבן אינסטרוקציעס, אַנגעווויזן אויפֿן אונטערשייד צווישן וועלשישע זונטיקשולן און ענגלישע, ווו עס האָבן זיך געלערנט נאָר קינדער. ער אַליין האָט געהאַלטן פון מישן שפּיל מיט אַרבעט אין שול, פון אָפּטע קאָנטאַקטן צווישן לערערס און עלטערן, צווישן שולן און זייערע גראַדוירטע אאַז"וו.

דער באַריכט פון דער קאָמיסיע האָט אויפֿגעהויבן אַ שטורעמדיקע דעבאַטע. נאָר מען האָט מודה געווען, אַז דער גרעסטער באַדאַרף איז אין לערערס, און מען האָט באַלד זיך פֿאַרנומען מיט אַוועקשטעלן לערער־סעמינאַרן, למשל דעם Training College אין קערמאַרטן, געעפֿנט אין 1849.

די מלוכה האָט אָבער דערווײַל אָנגעהויבן אונטערצושטיצן די נאָרמאַל־שולן, וואָס ביז יעמאָלט זײַנען זיי געווען דורכויס פּריוואַטע. און ווען אַ נײַע שול־רעגולאַציע האָט אין 1861 אָפּילו ניט דערמאָנט וועלשיש, האָט מען בכלל אויפֿגעהערט עס צו לערנען אין די לערער־סעמינאַרן, ווײַל עס איז שוין געווען אַ מאַטעריעלער אינטערעס צו פֿאַלגן די פּראָגראַם פון דער מלוכה.

דער אינצידענט פֿאַל, ווו מען האָט יעמאָלט געלערנט וועלשיש אין אַ מיטל־שול אין יענער צײַט, איז געווען די Welsh Collegiate Institution אין לאַנדאַ־ווערי, געעפֿנט פּריוואָט פון טאָמאָס פֿיליפּס אין 1848. ער האָט אָנגערקענט, אַז וועלשיש איז פֿאַסיק פֿאַר אַ קולטורשפּראַך און בײַם אַוועקגעבן דאָס געלט פֿאַר דער שול האָט ער אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל דאָרט לערנען וועלשיש. די שול האָט ער געגרינדעט "פֿאַר שטודירן און קולטיווירן די וועלשישע אָדער אַלטבריטישע שפּראַך און ליטעראַטור, ניט נאָר ווי אַ מיטל פון קאָמוניקירן זיך, נאָר אויך צו שטיצן אָנטיקווארישע און פֿילאָסאָפֿישע פֿאָרשונג אין אייגעם מיט אַ גוטער, פֿולער, קלאָסישער און ליבעראַלער דערציונג, ווי עס פּאַסט פֿאַר יונגע־לײַט וואָס דאַרפֿן זיך נעמען צו וועלכער עס איז פֿרײַער פּראָפֿעסיע און וויסנשאַפֿטלעכער באַשעפֿטיקונג וואָס וועט געטאָן ווערן אין דעם פּרינצטום וויילז".

דער באַריכט פון דער קאָמיסיע האָט נאָר געגעבן אָנצוהערענישן. אָבער די ליבעראַלע געבילדעטע קרײַזן האָבן פֿאַרשטאַנען דעם רמז און זיך פֿאַראינטערעסירט מיטן ענין אַרײַנפֿירן וועלשיש אין די שולן.

די טעאָריעטישע באַגרינדונג פֿון דער שפּראַך־באַוועגונג

אין גיכן האָט זיך צעברענט אַ קאַמף פֿאַר דער אָנערקענונג פֿון דער וועלשישער שפּראַך. ווען מען האָט געגרינדעט די אוניווערסיטעט־קאָלעדזשן,

[23] Sir James Kay-Shuttleworth.

האָבן זיך דאָרט געפֿונען פֿאַטריאָטישע וועלשישע פּראָפֿעסאָרן, און זיי האָבן אַ סך מיטגעהאָלפֿן דער וויטערדיקער אַנטוויקלונג.

אַ געזעלשאַפֿט פֿון ליבהאָבערס פֿון וועלשישער קולטור, די Honorable Society of Cymmrodorion, האָט אין 1884 אַרויסגעשיקט אַ פֿרעגבויגן צו מענטשן אין פֿאַראַנטוואַרטלעכע שול־פּאָזיציעס און זיך אָנגעפֿרעגט: 1) צי האָט די סיסטעם פֿון לערנען ענגליש דעפֿעקטן; 2) צי דאַרף מען ענגליש לערנען דורך וועלשיש; און 3) צי וואָלט מען וועלשיש געדאַרפֿט לערנען ווי אַ באָזונדערן לימוד. די צאָל פּאָזיטיוו ענטפֿערס אויף דער דריטער פֿראָגע איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט שוין געקענט גרינדן אַ געזעלשאַפֿט אין 1885 — „די געזעלשאַפֿט אויסצוגיצן די וועלשישע שפּראַך אין די שולן".[24] דער צוועק איז געווען זייער אַ באַשיידענער — צו לערנען ענגליש דורך כּסדרדיקן איבערזעצן אויף וועלשיש.

אין יענער צייט האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ הייסע דעבאַטע אין דער פּרעסע. עס האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם, אַז איינער דאָן אויזאַק דייוויז האָט אַרײַנ־געשיקט אין די וועלשישע צײַטונגען אַ סעריע בריוו אונטערן נאָמען „צוויי מיליאָן צווייספּראַכיקע וועלשן אין 1985". דורך צווייספּראַכיקער בילדונג, האָט ער געוואָלט, וועלן אַלע וועלשן ווערן צווייספּראַכיק במשך פֿון אַ יאָרהונ־דערט.

אין יענע יאָרן האָבן זיך געפֿונען סיסטעמאַטיזירן די אַרגומענטן פֿאַר אַ צווייספּראַכיקער בילדונג. די וויכטיקסטע זײַנען אַזעלכע:

1. אַ צווייספּראַכיקע בילדונג אָנטוויקלט דעם חוש פֿאַר שפּראַך דורך פֿאַרגלײַך, און מען טראַכט און שרײַבט פֿינקטלעכער;
2. עס איז אַ טריט פֿאָרויס אין לערנען זיך אָנדערע פֿרעמדע שפּראַכן;
3. עס פֿאַרבעסערט דעם געשמאַק פֿאַר שיינער ליטעראַטור;
4. עס ברענגט אייניקייט אין גאַנץ ענגלאַנד;
5. אויב ניט צווייספּראַכיקייט, איז אָן ענגליש ניטאָ קיין בילדונג, און ענגליש איז אַ ווילד פֿרעמדע שפּראַך פֿאַר אַ סך וועלשן.

די וויכטיקסטע אַרגומענטן פֿאַר אָנערקענען און אויפֿלעבן וועלשיש ווי אַ קולטורשפּראַך בכלל זײַנען יעמאָלט געווען אָזוינע: 1) וועלשיש איז אַ היס־טאָרישער פֿאָרש־אינסטרומענט — אין פֿאָרשן געוויסע וואָנדערונגען פֿון פֿעל־קער וואָס ריידן אויף אינדאָ־אייראָפּעיש שפּראַכן; 2) וועלשיש איז אַ פֿילאָ־לאָגיש־עטימאָלאָגישער פֿאָרש־אינסטרומענט — פֿאַר פֿאָרשן אינדאָ־אייראָפּעיש שפּראַכן בכלל, ענגליש־קעלטישע באָציונגען בפֿרט; 3) וועלשיש ברענגט אַ צושטײַער דער וועלט־ליטעראַטור; 4) אַן וועלשיש וואָלט וויכטיק פֿאַרלאָרן איר אייניקייט און אירע נאַציאָנאַלע אייגנשאַפֿטן, איר רײַכע טראַדיציע פֿון קריגס־מאַן, שפּילמאַן און פֿילאָסאָף.

[24] The Society for Utilizing the Welsh Language in Education.

מען האָט אויך אַרויסגעשטעלט, אַזוי צו זאָגן, נעגאַטיוע אַרגומענטן, ד״ה צוגויפגענומען באַווייזן, אַז וועלשיש וואָלט קיין שאַדן ניט געבראַכט: 1) אויב וועלשישע יונגע־לײַט קענען שוואַך ענגליש, איז שוידיק די שולסיסטעם, און ניט די קענטשאַפט פון וועלשיש; 2) די וואָס נוצן וועלשיש זײַנען ניט וויניקער לאָיאַל צו ענגלאַנד ווי 100פּראָצענטיקע ענגלענדער; 3) די מאַטעריעלע שאַדנס פון ריידן וועלשיש זײַנען קלענער ווי די גײַסטיקע געווינסן; 4) די רעגירונג האָט ניט קיין דעם.

וועלשישע שול־אויטאָנאָמיע

דורך די יאָרן האָט זיך די פאָזיציע פון וועלשיש אין די שולן צו ביסלעך פאַרפעסטיקט. אַ געלעגנהייט נאָך מער אויסצובריייטערן די ספּערע פון וועלשיש איז געקומען אין 1886, ווען עס איז באַשטימט געוואָרן אַ קיניגלעכע קאָמיסיע אויסצופאָרשן די פעולות פון די שול־מאַסמיטלען וואָס מען האָט אָנגענומען זינט דער קאָמיסיע פון 1846. די קאָמיסיע האָט אײַנגעפונען, אַז מען האָט אויפגעטאָן אָט וואָס:

מען האָט דערלויבט צו ניצן צווייישפּראַכיקע לייענביכער און צווייישפּראַכיקע העפטן; מען האָט באַשטימט אַ סובסידיע פון צווי שילינג פאַר אַ תלמיד פאַר גוטע פעולות אין לערנען וועלשיש ווי אַ לימוד, פאַראַלעל מיט ענגליש; מען האָט באַשטימט אַ סובסידיע פון 4 שילינג פאַר אַ תלמיד וואָס איז אַדורך אַ געוויסן וועלשישן גראַמאַטיק־עקזאַמען; מען האָט אָנגענומען איבערזעצונגען פון וועלשיש אויף ענגליש אַנשטאָט ענגלישער קאָמפּאָזיציע; מען האָט רעקאָמענדירט צו לערנען געשיכטע און געאָגראַפיע פון ווייל.

די תקנות פון אויבן האָבן פאַרשטייט זיך געהאָט אַ גרויסע ווערדע. ניט נאָר איז אויסגעוואָקסן די צאָל תלמידים וואָס האָבן זיך געלערנט וועלשיש ווי אַ באַזונדערן לימוד, נאָר דער אַלגעמיינער אינטערעס צום ענין האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט.

די נאָענטסטע וויכטיקע געשעעניש איז געווען די פּעדעירונג פון די קאָלעדזשן פון אַבעריסווּיט, באַנגאָר און קאַרדיף אין אוניווערסיטעט פון ווייל[25] דורכן טשאַרטער פון 1893.

אין 1895 האָט מען אײַנגעפּירט דאָס וועלשישע צענטראַל־ביורא[26] צו קאָנטראָלירן די מיטלשולן וואָס מען האָט געגרינדעט אין יעדער קאָונטי לויטן געזעץ פון 1889. אין 1907 האָט מען געשאַפן דעם וועלשישן דעפּאַרטמענט בײַם באָרד אָוו עדיוקיישן פון גרויס־בריטאַניע, בראָש מיט מענטשן, וואָס זיי איז געווען סימפּאַטיש דער ענין וועלשיש. אין 1907 האָט זיך אויך געגרינדעט די נאַציאָנאַלע ביבליאָטעק פון ווייל.

דאָס וועלשישע צענטראַל־ביורא האָט ניט געשטופּט, מען זאָל לערנען וועלשיש. קיין דראַסטישע שינויים האָט עס ניט געקענט אָדער ניט געוואָלט

[25] University of Wales.
[26] Central Welsh Board.

אײַנפֿירן. די איבערבײַטן וואָס זײַנען יאָ געקומען זײַנען געקומען פֿון אונטן אַרויף. עס האָט זיך געפֿאָדערט צו ערשט אַ דרוק אויף גאָר אַ סך קלײַנע לאָקאַלע שולאינספּעקציעס. נאָכן געזעץ פֿון 1902 האָט מען שוין געדאַרפֿט מאַכן נאָר בײַ אַרום צוואַנציק אַמטן, אַז עס זאָל דורכגיין די פּראָגראַם פֿון דער וועלשיש־באַוועגונג. מען האָט אַזוי לאַנג געמאַכט, ביז אַפֿילו קאַרדיף, די גרויסע שטאָט (הײַנט אַרום 225,000 אײַנווינערס) וואָס איז ווײַט פֿאַרפֿאַלן אין אַנגלי־זירונג, האָט אָנגענומען אַ לערנפּלאַן פֿון וועלשיש (1906).

ס׳איז אינטערעסאַנט צו זען, וואָס עס שרײַבט די שול־רעגולאַציע פֿון 1908 וועגן דער אַדמיניסטראַציע פֿונעם וועלשיש־לימוד:

> די געגעבענע רעגולאַציעס זאָלן אָנגעוואַנדט ווערן אויף עפֿנט־לעכע עלעמענטאַר־שולן אין ווײַלז (מאַנמוטשײַר אַרײַנגערעכנט), מיט אזעלכע צוגאָבן:
>
> א) די פּראָגראַם זאָל בדרך־כלל אַרײַנגענומען די וועלשישע שפּראַך, און מען זאָל זי לערנען ווי עס איז אין אַלגעמיין אָנגעצייכנט [אין א פּאַראַגראַף וואָס ווערט דאָ ניט ציטירט].
>
> ב) וועלכע עס איז לימודים פֿון דער פּראָגראַם מעג מען (אויב די לאָקאַלע אומשטאַנדן פֿאַרלאַנגען עס) לערנען אויף וועלשיש, אָבער עס איז ניט נייטיק, אַז וועלשיש זאָל געלערנט ווערן אין יעדער שול אָדער אין יעדער קלאַס.
>
> ג) דאָרט וווּ וועלשיש איז די מוטערשפּראַך פֿון די קינדער זאָל די שפּראַך זײַן די לערנשפּראַך אין זייערע קלאַסן.
>
> ד) מען דאַרף אויך באַזאָרגן, אַז מען זאָל אין יעדער שול לערנען וועלשיש געשיכטע און געאָגראַפֿיע פֿון ווײַלז, און וועלשיש לימוראַ־טור דאַרף מען אויך אַרײַנענעמען אין דער פּראָגראַם פֿון די העכערע עלעמענטאַר־שולן.[27]

די פֿאָזיציע פֿון וועלשיש אין די מיטלשולן[28] ווערט אָנגעוויזן אין דער רעגולאַציע פֿאַר מיטלשולן (ווײַלז):

> די פּראָגראַם מוז פֿאַרזאָרגן לימודים פֿון ענגלישער שפּראַך און לימוראַטור, לכל הפּחות אין שפּראַך חוץ ענגליש, געאָגראַפֿיע, געשיכטע, מאַטעמאַטיק, נאַטור־וויסנשאַפֿט און צייכענען. אין געגנטן, וווּ מען רעדט וועלשיש, דאַרף וועלשיש זײַן די שפּראַך, אָדער איינע פֿון די שפּראַכן חוץ ענגליש. וועלכע עס איז לימודים פֿון דער פּראָגראַם מעג מען (וווּ לאָקאַלע אומשטאַנדן פֿאַרלאַנגען עס) לערנען, אין גאַנצן אָדער טיילווײַז, אויף וועלשיש.

אין 1909 האָט מען וועלשיש געמאַכט פֿאַר אַ לימוד פֿאַרן לערער־סער־טיפֿיקאַט פֿונעם וועלשישן צענטראַל־ביורא. איבער דעם האָט מען אַ סך מער גענומען לערנען זיך וועלשיש אין די לערער־סעמינאַרן. למשל דער פּראָצענט סטודענטן וואָס נעמען וועלשיש בײַם עקזאַמען פֿאַרן סערטיפֿיקאַט איז אַרויף פֿון 25 אין 1908 ביז 41 אין 1925.

---

[27] Board of Education, Welsh Department, *Accounts and Papers*, 1907 and 1908, Command Nos. 3604, 3608 and 4170.

[28] Secondary schools.

אַנדערע קולטור־כוחות

אויך עטלעכע אַנדערע כוחות, חוץ דער שול־באַוועגונג, האָבן געהאָלפֿן פֿאַרשפּרייטן און פֿאַרשטאַרקן די וועלטישע שפּראַך. מען דאַרף דאָ דערמאָנען די „וועלטישע געזעלשאַפֿטן“[29] וואָס עקסיסטירן כּמעט אין יעדער וועלטישן שטאָט. אין וועלטיש־ריידנדיקע געגנטן קומט מען זיך אין די געזעלשאַפֿטן צוזאַמען און מען דיסקוטירט אויף וועלטיש וועלטישע אָדער אַנדערע לאָקאַלע טעמעס — ליטעראַרישע, היסטאָרישע צי מוזיקאַלישע. אין גרויסע שטעט וואָרפֿט ענגליש כּסדר אָן אַ סכנה פֿון אומקום אויף וועלטיש, אַזוי אַז אויך אויפֿהיטן די שפּראַך איז אַ ציל פֿון די געזעלשאַפֿטן. מען פֿאַרבעט אויף לעקציעס פּראָפֿעסאָרן פֿון אוניווערסיטעטן און אַנדערע עקספּערטן. אין אַנדערע געגנטן האָט מען ערשט דורך אַזעלכע געזעלשאַפֿטן געפֿרווט אַרײַנברענגען אַ וועלטישע אַטמאָספֿער. אין 1913 האָבן זיך די וועלטישע געזעלשאַפֿטן פֿאַראיניקט אין אַן אוניע[30] פֿון 85 געזעלשאַפֿטן מיט 10,000 מיטגלידער. זיי אינטערעסירן זיך צווישן אַנדערע אויך שטאַרק מיט דער יוגנט, האָבן צוזאַמענפֿאָרן און אָרגאַניזאַציעס פֿון קינדער און פֿירן אויף וועלטישע קינדער־דראַמעס.

הײַנט איז די וויכטיקסטע פֿון די וועלטישע געזעלשאַפֿטן די Honorable Society of Cymmrodorion. זי האָט אַ סך חשובֿע מיטגלידער: ביסקופֿן, אַדליִטן, פּראָפֿעסאָרן, געלערנטע. ניט אַלע ווינען דווקא אין ווייל.

דער אייסטעדוואָד איז אַ מאָל געווען אַ געריכט פֿאַר שפּילמענער. באַנייט דעם אייסטעדוואָד האָט אַ געזעלשאַפֿט אין 1789 דורך געבן פּרעמיעס פֿאַר געזאַנג און פּאָעזיע. די פּאַטראָנען זײַנען קיין גרויסע אָנהענגערס פֿון וועלטישן ניט געווען. זיי זײַנען געווען פֿון יענע, וואָס פֿאַר זיי האָט די וועלטישע קולטור געהאַט מער אַן אָנטיקוואָרישן אינטערעס. דאָך האָבן די אייסטעדוואָדן אויפֿגעטאָן אַ סך אין דעם 19טן יאָרהונדערט. אָן זיי האָט דער נאַציאָנאַלער באַוווסטזײַן געהאָט ווייניק אויסדרוק. דער גרעסטער אויפֿטו זייערער זײַנען אפֿשר געווען די קאָנקורסן אויף עסייען. אין די עסייען איז, הגם אומסיסטעמאַטיש, אָנגעשריבן געוואָרן די געשיכטע פֿון דער וועלטישער ליטעראַטור. חוץ דעם צענטראַלן אייסטעדוואָד האָבן לאָקאַלע ליטעראַרישע פֿאַרזאַמלונגען אויפֿגעשוועמלט איבערן לאַנד און זיי האָבן געשאַפֿן אָן אינטערעס אין זוכן די בעסטע ליטעראַרישע פֿאַרמען.

די וועלטישע דראַמע האָט אויך געטאָן אירס. די וועלשן האָבן זייער אָן ענטוזיאַסטישע באַציונג צו זייער טעאַטער, כאָטש ער איז גאָנץ נײַ. עס זײַנען אָבער אַלץ זייער לאָקאַלע און פּרימיטיווע דראַמאַטישע אונטערנעמונגען און עס פֿעלן נאָך פּאָסיקע פּיעסעס.

---

[29] Welsh societies.

[30] Undeb Cenedlaethol y Cymdeithasau Cymraeg.

די קאָמיסיע פֿון 1925

אין 1925 איז באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיסיע „אויסצופֿאָרשן די פֿאַזיציע וואָס וועלטישע שפּראַך און ליטעראַטור פֿאַרנעמען אין דער בילדונג־סיסטעם פֿון ווייל, און צו לאָזן וויסן, ווי אַזוי מען קען צום בעסטן פֿאַרריכטן און פֿאַרשפּרייטן דעם לימוד אין בילדונגס־אינסטיטוציעס און קלאַסן פֿון יעדן מין, האָבנדיק אין זיבעז: 1) די באַדערפֿענישן פֿון אַ ליבעראַלער בילדונג, 2) די באַדערפֿענישן פֿון האַנדל, פֿון פֿרייַע פראָפֿעסיעס און פֿון עפֿנטלעכן דינסט, און 3) די פֿאַרהעלטעניש צווישן וועלטיש און צווישן ענגליש און די אַנדערע לימודים".[31]

דער באַריכט פֿון דער קאָמיסיע געפֿינט אײַן, אַז ס׳זײַנען שוין דאָ געוואָרן באַווײַזן, אַז וועלטיש פּאַסט זיך פֿאַר אַ מלוכה־שפּראַך. הײַנט איז גוט צו קענען וועלטיש צו זײַן אַ באַאַמטער. אין געריכט מעג מען עדות זאָגן אויף וועלטיש, און דער פּראָצעס פֿון איבערזעצן אין געריכט גייט גוט און גיך. די קאָמיסיע ברענגט אַ סך בײַשפּילן, וווּ וועלטיש ווערט געניצט אין דער אַדמיניסטראַציע און אין אָפּיציעלע דאָקומענטן. ווי אַ סיבה פֿונעם דערפֿאָלג פֿון דער קאָמפּאַניע פֿאַר מלחמה־אָפּשפּאָרונגען ווערט פֿאַרעכנט דאָס ניצן וועלטיש אין דער פּראָפּאַגאַנדע.

דער וועלשישער דערפֿאָרטמענט פֿון בריטישן בּאָרד אָוו עדיוקיישן פֿירט איצט די אַרבעט פֿון פֿאָרמולירן און פֿאַרריכטן פּראָגראַמען. אין אַ סעריע צוויי־שפּראַכיקע בראָשורן פֿון 1929 ווערן למשל באַטראַכט פֿאַרשיידענע פּסיכאָלאָגישע אַספּעקטן פֿון צווישן מיעוט און מערהייט, צווישן מוטערשפּראַך און לערנשפּראַך, וואָס קענען זיך שאַפֿן בײַ די קינדער. דער געדאַנק איז צו אינטעגרירן וועלטיש אין אַ נאָרמאַלער שולאַרבעט.

הײַנטיקע פּראָבלעמען און ציפֿער

צווישן די שווערקייטן וואָס די שפּראַך מוז איצט גובֿר זײַן דאַרף מען דערמאָנען די וואַקסנדיקע השפּעה פֿון דער ענגלישער פּרעסע און פֿונעם ראַדיאָ מיט די ענגלישע פּראָגראַמען. די וועלשישע פּרעסע איז אַלע מאָל געווען אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר אין אײַנהאַלטן די שפּראַך, כאָטש הײַנט איז די צײַטונגשפּראַך אָפֿט אָפּגעלאָזן און פֿאַרוואַקסן, ווי עס זאָגט אַ חסיד פֿון וועלשיש. חוץ דעם זײַנען די טעגלעכע צײַטונגען — ענגלישע. אין 1940 זײַנען געווען 14 וואָכנבלעטער, 16 חודש־שריפֿטן, און 3 קוואַרטאַלשריפֿטן אויף וועלשיש; קיין טעגלעכע צײַטונג אויף וועלשיש איז ניט געווען.

[31] Departmental Committee appointed by the President of the Board of Education to inquire into the position occupied by Welsh (language and literature) in the educational system of Wales, and to advise how its study might best be promoted in educational institutions and classes of all types, regard being had to (i) requirements of a liberal education; (ii) the needs of business, the professions and public services; (iii) the relations of Welsh to English and other studies.

ירושלים-העיר העתיקה וסנג'ק-שריף ירושלים, 1801 — 1921

דער פּראָצענט וועלשיש־קענערס (זע דיאַגראַם) האָלט אין איין פֿאַלן, כאָטש די אַבסאָלוטע צאָל פֿון די וועלשיש־קענערס וואָקסט צו ביסלעך און כּמעט כּסדר (וועלשיש־קענערס זײַנען די וואָס קענען אָדער נאָר וועלשיש אָדער ענגליש און וועלשיש). וועג די באַפֿעלקערונג וועלט גרעסער, וועלט די צאָל וועלשיש־רעדנדיקע גרעסער, הגם ניט מיט דער זעלבער גיכקייט.

מיר גיבן דאָ די ציפֿער פֿאַר די לעצטע פֿיר צענזוסן:

וועלשיש־קענערס אין ווייל און מאָנמוטשיר, 1901—1931

	1901	1911	1921	1931
גאַנצע באַפֿעלקערונג	2,012,876	2,420,921	2,656,474	2,593,332
קענען נאָר וועלשיש	280,905	190,292	156,695	97,932
קענען וועלשיש און ענגליש	648,919	787,074	772,188	811,329
קענען נאָר ענגליש	928,222	1,208,282	1,477,741	1,508,477
אַנדערע שפּראַכן און ניט אָנגעגעבן	6,650	62,279	79,816	54,640
באַפֿעלקערונג איבער 3 יאָר אַלט	1,864,696	2,247,927	2,486,740	2,472,378

לויט די צענזוס־באַריכטן פֿון 1911, 1921, און 1931

די צאָל וועלשישע מאָנאָגלאָטן האָלט אין פֿאַלן אין 20סטן יאָרהונדערט; די צאָל ענגלישע מאָנאָגלאָטן (אין ווייל) וואָקסט אָן ערך פֿונקט אָזוי גיך, אָזוי אַז די צאָל צווישפּראַכיקע בלײַבט בערך די זעלביקע. די גרעסטע צאָל וועל־שישע מאָנאָגלאָטן זײַנען די גאַנצע צײַט צווישן קליינע קינדער (אונטער 5 יאָר אַלט) און צווישן עלטערע מענטשן (איבער 65). ענגלישע מאָנאָגלאָטן זײַנען אָפֿטער צווישן קליינע קינדער און זעלטענער צווישן עלטערע מענטשן — אָן אָנווײַז אויפֿן גאַנג פֿון דער אָנגליזאַציע.

מען האָט פֿאַרגליכן די שפּראַכן־פֿאַרטיילונג לויט עלטער־גרופּעס אין יאָר 1911 מיט דער שפּראַכן־פֿאַרטיילונג אין 1921 לויט עלטער־גרופּעס יעדערע צען יאָר העכער. אַראָפּנעמענדיק די געהעריקע צאָלן לויט דער שטאַרביקייט, וואָלט די קאָרע־לאַציע געווען אַ פֿולע, אויב קיינער זאָל זיך קיין אָנדער שפּראַך ניט אויסלערנען אָדער ניט פֿאַרגעסן פֿאַר דער צײַט, און מען וואָלט געקענט פֿאַרויסזאָגן טעאָרעטישע צאָלן אין יעדער גרופּע. אָבער עס לאָזט זיך אויס, אַז די פֿאַקטישע צאָל ענגלישע מאָנאָגלאָטן איז אין אַלע עלטער־גרופּעס העכער ווי די פֿאַרויסגעזאָגטע — אַ סימן, אַז מענטשן וואָס האָבן פֿרײַער געניצט וועלשיש האָבן עס אויפֿגעהערט צו ניצן. די פֿאַקטישע צאָל וועלשישע מאָנאָגלאָטן איז אין אַלע עלטער־גרופּעס נידעריקער ווי די פֿאַרויסגעזאָגטע — אַ סימן, אַז פֿרײַערדיקע מאָנאָגלאָטן האָבן זיך פֿאַר דער צײַט אויסגעלערנט ענגליש. פֿון דער עלטער־גרופּע 5—15 (אין 1921 זײַנען זיי שוין אַלט 15—25) האָבן זיך די גרעסטע צאָל אויסגעלערנט ענגליש פֿאַר דער צײַט; אַ ביסל ווייניקער אין דער גרופּע 15—35 (אין 1921, 25—45). דאָס ווײַזט אפֿשר די השפּעה פֿון די שולן און פֿון די ערשטע יאָרן פֿאַרדינען אויפֿן לעבן. פֿון די וואָס האָבן פֿאַר דער צײַט אויפֿגעהערט ניצן וועלשיש, ד״ה זיי זײַנען געווארן ענגלישע מא־נאָגלאָטן, זײַנען די גרעסטע צאָל אין דער גרופּע וואָס איז פֿון 15—35 אין 1911 עלטער געווארן אויף 25—45. די אַלע ציפֿער זײַנען פֿון אַ פֿאַלקסציילונג, און מען דאַרף געדענקען, אַז די מענטשן האָבן דאָ אַליין אָפּגעשאַצט ווען זיך, צי זיי זײַנען מאָנאָגלאָטן צי ניט.

אין דער געזעלשאַפֿט פֿון ווייל איז אויך פֿאַראַן אַ ריכטונג וואָס וויל זײַן וועלשיש אין גאַנצן, אָבער אויף דער שפּראַך איז זי גרייט מוותר

צו זײַן. דער אַרגאַן פֿון דער גרופּע איז געווען די Welsh Review אין קאַרדיף, וואָס האָט אָנגעהויבן גיין אין 1938 און האָט זיך אָפּגעשטעלט אין די ערשטע חדשים פֿון דער מלחמה. דער ווײַטערדיקער ציטאַט פֿון אָט דעם זשורנאַל גיט אַ השגה וועגן זײַן אידעאָלאָגיע; ספּעציעל איז כּדאַי אונטערצושטרײַכן, אַז אויך די דאָזיקע ריכטונג איז מודה אין דער „ספּעציפֿישער וויכטיקייט פֿון דער וועל־שישער שפּראַך און פֿון דער אייגנאַרטיקער נאַציאָנאַלער קולטור וואָס לאָזט זיך פֿון איר ניט אָפּזונדערן".

אָט וואָס די *Welsh Review* האָט געשריבן אין פּראָגראַם־אַרטיקל אין איר ערשטן נומער:

די וועלטיש־רעידנדיקע וועלטן האָבן זיך זייערע צײַטונגען און זשורנאַלן; די ענגלישׂ־רעידנדיקע וועלטן האָבן ניט — און זיי וואָלטן דאָס בפֿירוש יאָ געדאַרפֿט האָבן. פֿאַראַן זיכער א מיליאָן אזוינע—מענער און פֿרויען, וואָס זייער אינטערעס פֿאַר וועלטישע ענינים און זייער שטאָלץ דערויף, כאָטש אָפֿט א מטושטשער, איז דאָך אַן עכטער בײַם רובֿ פֿון זיי און א לעבנדיקאָפֿטלעכער בײַ א סך. אויב זייער שפּראַך האָבן זיי יאָ פֿאַרלאָרן, איז אָבער זייער נאַציאָנאַלע ספּעציפֿישקייט ניט, און זיי לאָזן זיך ניט אײַנרעידן, אַז זיי האָבן זי אָנגעווואָרן... מען האָט מיר געזאָגט, אַז וואָס בעסער ס'וועט זיך אײַנגעבן די וועלש רעדויו, אַלץ ערגער פֿאַר ווייל... פֿאַרקערט. וואָס קען נאָך זײַן ניצלעכער פֿאַר ווייל, אַזוי ווי עס האָלט דאָרט איצט, ווי אײַנהאַלטן די פֿאַרבינדונג פֿון די ענגלישׂ־רעידנדיקע וועלטן פֿאַר זייער היימלאַנד? ...אויב מען דרינגט אַנדערש, האָלט מען, אַז דער ענגלישׂ־רעידנדיקער וועלש איז פֿאַרלאָרן פֿאַר ווייל, און וואָס גיכער ער וועט זיך אײַנפּאַקן און אָפּטראָגן זיך, אַלץ בעסער. וועלטיש דאַרף זײַן די ערשטע שפּראַך בײַ אַלעמען פֿון אונדז וועלטן — אָבער זי איז דאָס ניט, און די מערסטע האָבן מורא, אַז זי וועט דאָס קיין מאָל ניט זײַן. ... [אָבער די וועלש רעדויו] כאָטש זי וועט זיך דרוקן אויף ענגלישׂ, וועט אָנערקענען די ספּעציפֿישע וויכ־טיקייט פֿון דער וועלטישער שפּראַך און פֿון דער אייגנארטיקער נא־ציאָנאַלער קולטור וואָס לאָזט זיך פֿון איר ניט אָפּזונדערן. זי וועט טאָן וואָס זי קען נאָר אויפֿצוהיטן און אויסצוטיטשן אָט די שפּראַך און די קולטור, דורך אָננעמען זיך פֿאַר ווייל בכלל, דורך קאָאָפּערירן מיט יעטווידער אָרגאַניזאַציע וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט אויפֿהאַלטן די וועל־טישע שפּראַך, דורך גרייט זײַן צו דרוקן די מיינונגען פֿון כּשרע וועלטן, און דורך פּובליקירן איבערזעצונגען פֿון וועלטיש.

די באַוועגונג אויסצובייטערן און צו פֿאַרשטאַרקן די וועלטישע שפּראַך גייט הינט ווײַטער. אין 1939 האָט זיך געגרייט א פּעטיציע צום פּאַרלאַמענט וואָס האָט פֿאַרלאַנגט: „א) צו גלײַכבאַרעכטיקן די וועלטישע שפּראַך מיט ענגליש אין אַלע ענינים בשײַכות מיט דער אַדמיניסטראַציע פֿון יוסטיץ און פֿון עפֿנט־לעכן דינסט; ב) אָפּרופֿן די פֿאַראַלטענונגען[32] וואָס מאַכן ענגליש פֿאַר דער אייניקער אָפּיציעלער שפּראַך".

די פּעטיציע האָט אַרויסגערופֿן א סך דיסקוסיעס. די הויפּטפּראָבלעם זעט

[32] Statutory provisions.

דאָ אויס צו זײַן: צי לײַדן וועלשן וואָס קענען ניט געניג ענגליש פֿון אומגעריכטיקייט אין געריכט? דאָס אַליין לאָזט זיך ענטפֿערן מיט יאָ און מיט ניין. אָבער דאָ שטעקט אַ טיפֿערע פֿראַגע, שרײַבט ה. ד. לוּיס אין אַן אַרטיקל „קולטור און נאַציאָנאַל לעבן".[33] עס גייט דאָ אין פֿעסטשטעלן, אַז די שפּראַך האָט אַפֿילו אין טאָג־טעגלעכן לעבן מערער וועדע פֿאַר אירע נוצערס, אויב מען ניצט זי ווי אַ קולטורשפּראַך בײַ אַלע ערנצטע פֿריוואַטע אָדער אַפֿיציעלע געלעגנהייטן. ער דערמאָנט אַ נײַ בוך,[34] וווּ עס ווערט אַטאַקירט דער נאַציאָנאַליזם פֿון די וועלשן. דער שרײַבער, ווײַזט אויף לוּיס, האָט פֿאַלשע אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם, ווי אַזוי עס ווערט געפֿירט דער לימוד פֿון וועלשיש. ער וויַיס ניט, אין וואָס עס באַשטייען די אויפֿטוען פֿון דער וועלשישער ליטעראַטור. איז קיין וווּנדער ניט, אַז ער רופֿט דאָס לערנען וועלשיש „אַן אידיאָטישער אופֿן פֿון פּטרן צײַט... אָט די מענטשן פֿון די דערפֿעער זײַנען הונגעריק נאָך וויסן... הייסט מען זיי גאָר ריידן וועלשיש, לערנען פֿאַרעלטערטע ביכער און אַ ווערטלאָזע ליטעראַטור און לייענען וועלשישע ביכער". לוּיס אַרגומענטירט, אַז פֿאַרשיידנאַרטיקייט איז אַ מוזאַך אין קולטור, אַז די וועלשישע קולטור מוז מען דעריבער אויפֿהאַלטן, און דאָס קען געטאָן ווערן נאָר דורך אָנווענדן וועלשיש בײַ פֿײַערלעכע און ערנצטע געלעגנהייטן, ווי למשל אין געריכט.

א. ר. באָטלער,[35] דער פֿרעזידענט פֿון באָרד אָוו עדיוקיישן, האָט אין 1942 געהאַלטן עטלעכע רעדעס און געענטפֿערט אויף עטלעכע אינטערפּעלאַציעס אין פּאַרלאַמענט, וווּ ער האָט אַרויסגעוויזן סימפּאַטיע פֿאַר וועלשיש. ער האָט געלייקנט, אַז די שול־אַדמיניסטראַציע האָלט זיך בײַם שטאַנדפּונקט פֿון 1846, ווען מען האָט געוואָלט אָוועקמאַכן וועלשיש מיט דער האַנט. ער האָט באַווויזן גרייטקייט צו העלפֿן די וועלשן אין זייער נאַציאָנאַלער שולפּראָגראַם.

פֿון דעסט וועגן שרײַבט אַ צירקולאַר פֿון וועלשישן דעפּאַרטמענט פֿון באָרד אָוו עדיוקיישן פֿון אויגוסט 1942, אַז עס מערקט זיך אַ געוויסע אַפּאַטיע צום ענין, צו וועלכן מען האָט זיך באַצויגן אַזוי ענטוזיאַסטיש אין 1927. אין אַן איבערבליק לויבט דער צירקולאַר די קאָלעדזשן און אוניווערסיטעטן פֿאַר זייער וואַגיקער הילף אין אויסבילדן קוואַליפֿיצירטע לערערס. אויף להבא, מאָנט דער צירקולאַר, דאַרף מען זיך פֿאַרטראַכטן וועגן פֿלענער אויף נאָך דער מלחמה, ווי מען טוט דאָס אין אַנדערע שולקרײַזן.

דער איבערבליק וויַזט אונדז, וויפֿל שותפֿותדיקס עס איז פֿאַראַן אין דעם קאַמף פֿון פֿאַרשיידענע שפּראַכן פֿאַר זייער קיום, אַפֿילו ווען די דרויסנדיקע אומשטאַנדן זײַנען שטאַרק אַנדערע.

---

[33] H. D. Lewis, "Culture and National Life", *Life and Letters To-Day*, London, March, 1940, No. 24.

[34] C. E. M. Joad, *Guide to Modern Wickedness.*

[35] A. R. Butler.

ביבליאגראפיע:

Beere, Thekla J. "The Language Revivals in Finland, Norway and Wales", *Journal of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland,* Volume XVII, Part CIV, Dublin, October, 1930.

The Cymric Language, Prize Essays, Duncan, Cardiff, 1879.

Gt. Britain, Board of Education, *Welsh in Education and Life,* H. M. Stationery Office, London, 1927.

Gt. Britain, Board of Education, Welsh Department, *Education in Wales,* Suggestions for the consideration of educational authorities and teachers, 1929.

Gt. Britain, *Census of England & Wales,* 1911, 1921, 1931, London.

Hughes, Hohn, *Ancient and Present State of the Welsh Language,* Simpkin and Marshall, London, 1823.

Idrison, "Characteristics of Welsh", *Transactions of the Cymmrodorion,* Vol. 2, 1822.

Jenkins, Dafydd, "The Welsh Language Petition", *Welsh Review,* Vol. I, No. 3, Cardiff, April, 1939.

Jenkins, J. Austin, *The Progress of the Welsh Language Movement,* "The Nationalist", Cardiff, 1907.

Jones, Gwyn, "Editorial", *Welsh Review,* Vol. I, No. 1, Cardiff, February, 1939.

Rhys, John, *The Welsh People,* Unwin, London, 1909.

Southall, John E., *Wales and Her Language,* Hicks, London, 1892.

Southall, John E., *Welsh Language Census of 1901,* Newport, 1904.

The Times Educational Supplement, Times, London, 1942.

Welch Piety, or a Succinct Account of the Rise and Progress of the Circulating Schools from 1737 to 1761, London, 1761.

Williams, D. Trevor, "Linguistic Divides in North Wales. A Study in Historical Geography", *Archaeologia Cambriensis,* Vol. XCI, Part 2, Cardiff, December, 1936.

Willing's Press Guide of 1943, London, 1943.

ד״ר ישׂראל טאַגליכט

פֿון חיים בלאַך

אין קעמברידזש (בײַ לאַנדאַן) איז דעם 22סטן דעצעמבער 1943 גע־שטאָרבן דער לעצטער ווינער הויפּט־רבֿ ד״ר ישׂראל טאַגליכט. ער איז אַלט געוואָרן 82 יאָר.

מיט טאַגליכטס טויט איז אַוועק פֿון אונדז איינער פֿון די אינטערע־סאַנטסטע געלערנטע פֿון דער יידישער שטאָט ווין. פֿופֿציק יאָר יידישע גע־שיכטע פֿון ווין איז מיט אים באַגראָבן געוואָרן. פֿון אָט די פֿופֿציק יאָר אין ווין איז ער בלויז צוויי יאָר געווען דער רבֿ הכולל פֿון דער אַלטער יידישער קהילה, דער לעצטער רבֿ־הכולל.

כאָטש דער ניפּטער איז געווען מיט אַ פֿערטל יאָרהונדערט עלטער פֿון מיר, האָט אונדז פֿאַרבונדן אַ יאָרנאַנגע פֿרײַנדשאַפֿט. ער האָט זיך באַצויגן צו מיר ווי צו אַ קאָלעגע און צו אַן אינטימען פֿרײַנד, און איך בין געווען בײַ אים אַ בן־בית. מיר איז שווער צו זאָגן, צי דאָס שטאַרקסטע געפֿיל מײַנס בנוגע צו אים איז געווען ליבשאַפֿט אָדער דרך־ארץ.

אויב איך האָב עפּעס גלעשריבן וואָס האָט אַ שײַכות צו יידן, האָב איך זיך באַראָטן מיט די חכמי ווינא: מיט ד״ר גרונוואַלד, פּראָפֿ׳ שמואל קראָוס, און להבֿדיל בין חיים למתים — מיט פּראָפֿ׳ אַבֿיגדור אַפּטאָוויצער און ד״ר ישׂראל טאַגליכט. איך בין געווען דער ממונה איבער יידישע ענינים אין דער גרויסער טאָגצײַטונג Neues Wiener Journal, און ד״ר טאַגליכט האָט מיר אָפֿט געגעבן וויכטיקע מאַטעריאַלן און מיך אויפֿמערקזאַם געמאַכט אויף אינ־טערעסאַנטע זאַכן.

ישׂראל טאַגליכט איז געבוירן געוואָרן אין 1861, אין דעם אונגעריש שטעטל ברעזנע (נאַגי־בערעזנאַ). ער האָט זיך געגרייסט מיט זײַן שטעטל, ווײַל דאָרטן איז אויך געבוירן געוואָרן דער גרויסער גאָון און פּוסק ר׳ משה שיק זצ״ל וואָס איז באַרימט ווי דער מהר״ם שיק. ר׳ ישׂראל טאַגליכט שטאַמט טאַקע אָפּ פֿון מהר״ם שיק. אויך דער גאָון וקדוש ר׳ יוסף חיים ראָזענפֿעלד פֿון ירושלים האָט אַ גרויסע שײַכות מיט ברעזנע, און אויך ער איז געווען טאַגליכטס אַ קרובֿ. אין די יונגע יאָרן האָט טאַגליכט זיך ווי געהעריק איז אָנגעלערנט מיט תלמוד און פּוסקים, אָבער ער האָט אויך געענדיקט אַ גימ־נאַזיע. פֿון זײַן שטעטל איז ער אַוועק קיין בערלין, אין רבנים־סעמינאַר פֿון דעם פֿירער פֿון דער אָרטאָדאָקסיע אין דײַטשלאַנד — ד״ר עזריאל הילדעס־הײמער. אין בערלין האָט ער אויך פֿאַרענדיקט דעם אוניווערסיטעט און גע־קראָגן דעם טיטל דאָקטאָר פֿון פֿילאָסאָפֿיע.

נאָכן קריגן דעם ראָבינער־דיפּלאָם, איז ישׂראל טאַגליכט געוואָרן רבֿ אין אַ קלײנער קהילה אין מערן. אָבער אין גיכן האָט די ווינער קולטוס־געמיינדע אים פֿאַרבעטן אויף אַ פּראָבע־דרשה און גלײַך נאָך דעם איז ער באַשטימט געוואָרן ווי דער ראָבינער פֿונעם טעמפּל אויף דער שמאָלצהאָפֿגאַסע. דאָס איז יעמאָלט געווען דער איינציקער טעמפּל אין ווין, ווו אום שבת האָט געשפּילט אַן אָרגל. דער נײַער ראָבינער האָט זיך דאָרטן ניט גוט געפֿילט, ווײַל ער איז געקומען פֿון אַן אָרטאָדאָקסישער קהילה. אָרום 1910 איז געשטאָרבן דער „אַלטער שמידל", ווי מען האָט אים געפֿרוכט, דער הויפּט־רבֿ פֿונעם צווייטן באַצירק (לעאָפּאָלדשטאָט) און פּריידיקער פֿונעם „גרויסן טעמפּל". די קולטוס־געמיינדע האָט באַשטימט ד״ר מאַקס גרונוואַלדן, דעם געשיכטע־פֿאָרשער און אָרויס־געבער פֿון Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde (1897 — 1922). און אויף גרונוואַלדס אָרט אין דעם טורנער־טעמפּל איז געקומען ד״ר טאַגליכט.

דאָ, אין דעם שטיל באַצירק פֿון ווין, האָט ד״ר טאַגליכט געהאָט גענוג פֿרײַע צײַט פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן. ביז 1932 איז ער דאָרטן געווען דער ראָבינער. ווען ד״ר גרונוואַלד האָט געבעטן די קולטוס־געמיינדע, זי זאָל אים באָפֿרײַען פֿון זײַן אָמט, כדי ער זאָל קענען אין גאַנצן זיך אָפּגעבן מיט געשיכטע־פֿאָרשונג, האָט די קהילה באַשטימט אויף זײַן אָרט ד״ר טאַגליכטן, אַווי אָרום איז ער געוואָרן דער רבֿ אין דעם גרעסטן טעמפּל פֿון ווין און פֿון גאַנץ עסטרײַך — אין דעם „לעאָפּאָלדשטאָטער טעמפּל". אַ פּאָר יאָר שפּעטער, אין 1936, איז ניפּטער געוואָרן דער רבֿ־הכולל ד״ר דוד פֿויכטוואַנג. עס איז געוואָרן אַ מחלוקת צווישן די פּאָרטייען אין ווינער ייִדנטום, וואָרעם יעדער פּאָרטיי האָט געוואָלט אָרויפֿברענגען איר רבֿ־הכולל. לסוף האָבן זיך אַלע ריכטונגען געאייניקט אויף ד״ר ישׂראל טאַגליכט, וואָס ער איז דאָס גאַנצע לעבן געשטאַנען ווײַט פֿון פּאָרטייישן תּוהו־ובֿוהו. טאַגליכטס געמיט האָט זיך ניט אַרײַנגעפּאַסט אין פּאָרטייישע שטרײַטן. ער האָט פּאָר מיר ניט אײַן מאָל זיך געקלאָגט, אַז פֿון דעם „יודאַיזמוס" איז געוואָרן אַ „פּאָרטייִזמוס", און אַז דער ייִדישער כּלל האָט אויפֿגעהערט צו פֿונקציאָנירן.

אָבער דאָך האָט טאַגליכט זיך געפֿילט גליקלעך, ווען ער איז געשטאַנען אויף דער בימה פֿון דעם „זײַטנשטעטער טעמפּל", אויף דער בימה, פֿון וואָנען עס האָבן געערעדט צו די ווינער ייִדן מאַנהיימער און יעלינעק און גידעמאַן. פֿון 1918 ביז 1927 איז אויף דער בימה אויך געשטאַנען דער „אָסטיודע" ד״ר צבי פּרץ חיות ז״ל, אַ גרויסער געלערנטער און אַן אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט. אָבער טאַגליכט און חיות זײַנען ניט געווען נאָענט צווישן אַנאַנד. טאַגליכט איז געווען אַ גרויסער חסיד פֿון ד״ר גידעמאַן, דעם באַרימטן מחבר פֿון דער „ייִדישער קולטור־געשיכטע פֿון מיטל־עלטער",[1] וואָס ער האָט אַרײַנ־

[1] Moritz Güdemann, *Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der abendländischen Juden während des Mittelalters und der neueren Zeit,* 1880—1888, 3 v.

געבראַכט אַזוי פֿיל ווּאַרעמקייט צום יידנטום און וואָס איז, ווי טאַגליכט האָט זיך אויסגעדריקט, אירער דעם פּאַרטייישן שאָוויניזם שפּעטער פֿאַרשרײַען געוואָרן ווי אַן אַסימילאַטאָר. בנוגע דעם אינהאַלט פֿון זײַנע רייד האָט טאַגליכט ווײַטער געצויגן דעם גידעמאַן־פּאָדעם. וואָס שייך דער טעכניק, דער דרויסנדיקער פֿאָרעם, האָט טאַגליכט אַ סך איבערגענומען פֿון דעם גרויסן יעלינעק.

יאָרן לאַנג האָט טאַגליכט זײַן גאַנצע פֿרײַע צײַט אָפּגעגעבן פֿאַר היסטאָרישע פֿאָרשונגען. ספּעציעל האָט אים אינטערעסירט די געשיכטע פֿון ווינער יידן. ער האָט צונויפֿגעקליבן אַ ריזיקן מאַטעריאַל און ער האָט געפּלאַנט אַרויסצוגעבן אַ גרויס ווערק. וועג אַלע צוגרייט־אַרבעטן זײַנען שוין געווען פֿאַרטיק און טאַגליכט האָט געהאַלטן בײַם דורכפֿירן אין לעבן זײַן פּלאַן, איז גראָד געקומען די קאַטאַסטראָפֿע. שבת דעם 12טן מאַרץ 1938 האָט זיך אָנגעהויבן חורבן ווין.

אַז איך בין אַרויס פֿון דער נאַצישער תּפֿיסה בתּנאַי אַז איך זאָל פֿאַרלאָזן ווין, האָב איך געטראָפֿן מײַן אַלטן פֿרײַנד אַ צעבראָכענעם. עס איז שווער געווען צו דערקענען דעם פֿריִערדיקן טאַגליכט. איצט האָט דער רבֿ־הכּולל פֿון ווין זיך געמיט בײַם רבֿ־הכּולל פֿון פּאַריז (ר׳ ישׂראל לעווי), אַז יענער זאָל זאָרגן, איך און מײַן משפּחה זאָלן קענען קומען קיין פּאַריז. ער האָט זיך אויך געווענדט וועגן דעם צו די רבֿ־הכּוללים פֿון דענמאַרק, נאָרוועגיע, שוועדן, סוף־כּל־סוף זײַנען פֿון אומעטום געקומען דערלויבענישן פֿאַר מיר, אָבער איך בין שוין געווען אין אַמסטערדאַם: דער גרויסער און אײדעלער לעאָן דע ווינטער ז״ל האָט מיך פֿון היטלער־גיהנום געראַטעוועט. אָנהייב אויגוסט 1938 האָב איך זיך געזעגנט מיט ד״ר טאַגליכטן. ער האָט לאַנג געהאַלטן מײַן האַנט און מיט אַ ציטער געזאָגט: „ווייס גאָט, צי מיר וועלן זיך נאָך זען. נתּפּרדה החבֿילה״.

פֿון אַמסטערדאַם בין איך געקומען קיין לאָנדאָן און דאָרטן געוואָרט אויף דער אַמעריקאַנער וויזע. אָנהייב מײַ 1939, עטלעכע טעג פֿאַרן אָפּפֿאָרן קיין אַמעריקע, דערציילט מיר דער אַלטער ווינער „שׂיפֿשול״־רבֿ ר׳ ישעיה פֿירשט ז״ל: „טאַגליכט איז אָנגעקומען מיט זײַן פֿרוי קיין לאָנדאָן. ער וויל אײַך זען״. איך בין תּיכף אַוועק צו מײַן אַלטן פֿרײַנד. ווי דערשלאָגן בין איך געוואָרן ווען איך האָב אים דערזען! ממש אַ תּל איז פֿון אים געוואָרן. זײַן פֿרוי איז שוין יעמאָלט געווען פּסיכיש געירעט. טאַגליכט האָט מיר געמוען דערצייַלן, וואָס ער האָט דורכגעלעבט אין ווין.

מען האָט אים דערנידעריקט. מען האָט אים געשלאָגן. ער האָט געמוזט פֿאָראַדירן איבער די גאַסן מיט אַ פּלאַקאַט Ich bin ein Jude. די גאַנצע ביבליאָטעק זײַנע, אַלע זײַנע כּתבֿ־ידן, אַלץ מיט וואָס ער האָט געלעבט צענדלינגער יאָרן — אַלץ האָבן די נאַציס אַוועקגערויבט. עס איז אונדז ביידן געווען שווער זיך צו געזעגענען. לסוף האָט ער מיט טרערן אין די אויגן געזאָגט: „אל תּקרא לי טאַגליכט, אלא נאַכט־פֿינצטערניש״. עטלעכע מאָל האָבן מיר זיך געזעגנט, און איך בין ווידער געבליבן, זאָגן נאָך אַ פּאָר ווערטער, הערן נאָך עפּעס, נאָך אַ וואָרט פֿון מײַן אַלטן שווער געפּלאָגטן פֿרײַנד...

פֿון קעמבריזש האָט ער מיר אַפֿט געשריבן. די בריוו האָבן גערישן דאָס הארץ: אַזאַ שווערע איינזאַמע עלטער! אַנהייב דעצעמבער 1943 האָט זיין פֿרוי דורכגעמאַכט דעם וועג פֿון איר טונקעלֿער וועלֿט צו דער טויטנוועלֿט, און מיט עטלעכע וואָכן נאָך דעם איז איר געטרייער מאַן נאָכגעגאַנגען — הנאהבֿים בחייהם, במותם לא נפֿרדו.

ד״ר טאַגלֿיכטס דאָקטאָר־אַרבעט איז וועגן די כותים.[2] שפּעטער האָט ער אָפּגעדרוקט אַ וועלק וועגן ווינער יידן אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט.[3] דאָרטן האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט וויכטיקע בריוו פֿון ווינער יידן, בריוו וואָס האָבן אַ גרויסן קולטור־היסטאָרישן ווערט. פֿון אָט די בריוו ווערט מען געווואָר וועגן לעבן פֿון די ווינער יידן אין דער פֿאַרעמאַנציפּאַציע־תקופֿה. אַ ווייטערדיק ווערק, אין וועלכן ער האָט אַ חלק, איז „די העברעישע פּובליציסטיק אין ווין״.[4]

עטלעכע חדשים פֿאַר היטלערס אַרײַנמאַרש קיין עסטרײַך האָט די היס־טאָרישע קאָמיסיע פֿון דער קולֿטוס־געמיינדע אַרויסגעגעבן דעם 11טן באַנד „מקורים און פֿאָרשונגען צו דער געשיכטע פֿון יידן אין עסטרײַך״. אָט דער באַנד האָט פֿינף אַרבעטן.[5] ד״ר טאַגלֿיכט האָט דאָרטן דעם המשך פֿון זיין ווערק „עזבֿונות פֿון ווינער יידן אין 17טן און 18טן י״ה״. ד״ר טאַגלֿיכט באַ־מערקט אין דער הקדמה: „דער גאַנצער אָקטן־מאַטעריאַל איז נאָך אַלץ ניט אויסגעשעפּט. אַ סך דאָקומענטן וואָס האָבן אַ שייכות צו דער געשיכטע פֿון יידן אין ווין זיבנען אומגעקומען בעת דער שרפֿה פֿון יוסטיץ־פּאַלֿאַץ אין 1927״.

---

[2] *Die Kuthaer als Beobachter der Gesetze,* nach talmudischen Quellen, nebst Berücksichtigung der samaritanischen Correspondenz und Literatur, dargestelt und entwickelt, Erlangen, 1888, VIII+45 pp.

[3] *Nachlässe der Wiener Juden im 17ten und 18ten Jahrhundert,* Wien, 1917.

[4] *Die hebräische Publizistik in Wien,* I. Teil — Dr. Bernhard Wachstein, II. Teil — Dr. I. Taglicht, Die Zeitschriften Bet-ha-Medrass 1865, red. I. H. Weiss; Bet Talmud, I-v, 1881—1889, red. I. H. Weiss, III. Teil — Dr. A. Kristianpoller, Wien, 1930.

[5] *Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich,* XI. Band: Nachträge zu den zehn bisher erschienenen Bänden, Wien, 1936, Verlag der Historischen Kommission, Beiträge zu Arthur Goldmann, Bernhard Wachstein, I. Taglicht, M. Grunwald.

דער באַנד האָט פֿינף אַרבעטן:

1. Arthur Goldmann: Das verschollene Wiener Judenbuch 1372—1420. 2. Bernhard Wachstein: Randbemerkungen zu meinen Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien, Wien, 1912—1917. 3. I. Taglicht: Nachlässe der Wiener Juden, II. Teil. 4. Bernhard Wachstein: Der Anteil der Wiener Juden an Handel und Industrie nach den Protokollen des Wiener Merkantil- und Wechselgerichtes. Mit einer Einleitung von Dr. Arthur Goldmann. 5. Grab-schriften des jüdischen Friedhofes im 18. Wiener Gemeindebezirk (Währing) aus den Jahren 1784—1799.

און ווײַטער זאָגט ער: „אין גײַסטיקן און רעליגיעזן לעבן ווײַזט זיך אַרויס איין שטרעבן — צו דער פֿרײַ. מיר באַגעגענען דאָ דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, קונסט־אַקאַדעמיקערס און מענער וואָס האָבן פֿאַרנומען הויכע מיליטעריש פּאָזיציעס. דאָס לעבן איז נאָך דורכגעדרונגען מיט אַלטער פֿרומקייט. צווישן די גרויסע סוחרים זײַנען פֿאַראַן אַ סך אַזעלכע וואָס צייכענען זיך אויס מיט יִראה און מיט תּורה. אָבער בײַ יחידים מערקט זיך שוין, ווי די אַלטע ירידישע טראַדיציע לאָזט ביסלעכווײַז אָפּ״.[6]

איבער געוויסע סיבות איז דאָס בוך וואָס טראָגט אויף זיך די דאַטע 1936 פֿאַרטיק געוואָרן ערשט אין ווינטער 1937. ד״ר טאַגליכט האָט מיר געגעבן אַן עקזעמפּלאַר פֿון דעם בוך און איך האָב געשריבן אַ רעצענזיע וועגן דעם ווערק אין דער ליטעראַטור־בײַלאָגע פֿון דער „נײַער פֿרײַער פּרעסע״. ווען דאָס בוך איז נאָך געלעגן בײַם אײַנבינדער, זײַנען די נאַציס אַרײַן אין ווין. די נאַצישע מחבלים האָבן אומגעבראַכט די גאַנצע אויפֿלאַגע. אַזוי ווי די נאַציס האָבן אַוועקגעריבט די גאַנצע ביבליאָטעקן בײַ ד״ר י. טאַגליכט און בײַ פּראָפֿ׳ ש. קראָוס — איז דער עקזעמפּלאַר וואָס געפֿינט זיך בײַ מיר אפֿשר דער אײַנ־ציקער וואָס האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פֿון אַלע 3,000 געדרוקטע ביכער.

ד״ר ישׂראל טאַגליכט האָט געהאַט אַן אײַדעלן כאַראַקטער. ער האָט ליב געהאַט מענטשן און אַלע האָבן אים ליב געהאַט. ער איז געווען אַן איבער־געגעבענער פֿרײַנד. צו העלפֿן אַ פֿרײַנד איז אים קיין זאַך נית געווען שווער. עס איז געווען בײַ אים רעכט אָפּצוגעבן צײַט צו לייענען קאָרעקטורן פֿון מײַנע אַרטיקלען. ווען איך האָב געאַרבעט איבער מײַן ווערק „היכל למאמרי ופתגמי חז׳ל״, האָט ער מיר אַ סך געהאָלפֿן, און ווען דאָס ווערק איז געווען פֿאַרטיק, האָט ער זיך משתּדל געווען בײַ דער קולטוס־געמיינדע, זי זאָל אָפּנעמען 500 עקזעמפּלאָרן פֿון דעם בוך. אָבער היטלער האָט חרוב געמאַכט ווין, די ווינער יידן און אַלע אונדזערע גרויסע האָפֿענונגען. היטלער האָט אויך אומגעבראַכט אָט דעם איידעלן, ענייוותדיקן מענטשן וואָס האָט אויף דער עלטער געמוזט עוקר זײַן פֿון זײַן שטאָט, אויסשטיין באַלײַדיקונגען און פּײַן און אָפּקומען אין דער פֿרעמד, ביז דער טויט האָט אים באַפֿרײַט פֿון זײַנע לײַדן. דער טויט איז דאָך געקומען צו פֿרי, כאָטש ד״ר י. טאַגליכט איז געשטאָרבן אין דער עלטער פֿון 82 יאָר — עס איז אים ניט באַשערט געווען צו דערלעבן היטלערס מפּלה.[7]

*

צושריפֿט פֿון דער רעדאַקציע. אין די יוואָ־בלעטער דאַרפֿן

---

[6] ibidem, p. 126.

[7] פֿון אַ בריוו וואָס ד״ר שמואל קראָוס האָט מיר געשריבן, ציטיר איך:
„הוא נקבר בבית עלמין דפה, שהוא חדש לגמרי, ונתקן רק מעת בא פליטים הנה. ספדו עליו ג׳ רבנים מעדת הפליטים, אך אני ידידו מאז נאלצתי לשבת בייתה, כי הייתי מוטל על ערש דוי. יום מותו של ר׳ ישראל טאגליכט December 13, 1943, — ט״ז כסלו תש״ד והובא לקברות ביום הבא. כל עצמו שיש בית עלמין בעיר א, הוא חדש והוא פרימיטיבי מאד, אבל בקרוב יתמלא קברים וכמה גדולים מכתי הפליטים ימצאו שם מנוחתם כבוד״.

מיר אויך פֿאַרצייכענען ד״ר טאַגליכטס טיפֿן אינטערעס פֿאַר דעם יידישן וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט. צוויי אַרבעטן זײַנען געווען גרויסע אונדזערע אויסגאַבעס,[8] און וועגן אַנדערע האָבן מיר געהאַלטן אין פֿאַרהאַנדלען, וועגן ס׳איז געקומען דער חורבן. אויך איז ער געווען אַרגאַניזאַציאַנעל פֿאַרבונדן מיטן יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע, וואָס איז אויפֿגעשטאַנען אין 1925 אויף אַ מיטגליד־פֿון זײַן ״ווינער אַרבעטקרײַז״ זינט 1927, און אין יאָנואַר 1938, ערב היטלערס אַרײַנמאַרש, האָט ער אויף אַ גרויסן אָוונט לכּבֿוד דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט נומ׳ 71־72, יאָנואַר־פֿעברואַר 1938, זז׳ 8־9) וואָס איז עד־היום געבליבן אין זכרון בײַ אַלע וואָס זײַנען בײַגעווען.

[8] ״די געזאַמלטע שריפֿטן פֿון טשעכאָסלאָוואַקײַ און פֿון שכנותדיקן בורגן־לאַנד אין די יידישע מקורים״, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן יוואָ 1 (1926), זז׳ 337—346; ״לידער פֿון אונגערן און דער סלאָוואַקײַ״, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן יוואָ 3 (1929), זז׳ 297—312.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

אליהו שולמאַן, געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע 1870—1900, ניו־יאָרק, 1943, 244 זז׳.

בעסער וואָלט געווען אָנצורופֿן שולמאַנס בוך מיטן נאָמען „עטיודן צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע". דאָס בוך האָט א רויי פֿײַן געשריבענע עטיודן ווי: „זשורנאַליסטיק און זשורנאַליזם", „דער יידישער פֿאָרווערטס־ראָמאַן" און „די קינסטלערישע פּראָזע". קיין געשיכטע איז עס אָבער נאָך ניט.

דער וועלט פֿון שולמאַנס בוך באַשטייט דער עיקר אין דעם, וואָס ער גיט אין א פּאָפּולערער פֿאָרעם און אין א לײַכטער און פֿליסיקער שפּראַך א מער־ווייניק קלאָרן באַגריף וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע אינעם 19טן י״ה. אָזוי ווי דאָס איז דער ערשטער פֿרוּוו פֿון אזא וועלק, זײַנען נאַטירלעך פֿאַראן בלויזן און אומפֿינקטלעכקייטן. אויף א טייל פֿון זיי וועלן מיר דאָ אָנווײַזן.

לויט זײַן הקדמה האָט שולמאַן זײַן בוך „געשריבן אין ווילנע במשך 1935—1936", וועט ער איז דאָרט געווען אַן אַספּיראַנט פֿון יִווא. לויט זײַנע ציטאַטן אָבער אין די ערשטע קאַפּיטלען דאַרף מען עס אָננעמען פֿאַר א וועלק פֿון סוף 1942.

זײַן ערשטער קאַפּיטל „די יידן אין אַמעריקע אין 19טן יאָרהונדערט" איז אייגנטלעך אַן ארײַנפֿיר צום גאַנצן בוך. ס׳איז א קאַמפּילאַטאָרישע אַרבעט. ער גיט דאָרט איבער אין א קאָנדענסירטער פֿאָרעם, אויף 20 זײַטן (זז׳ 11—31), וואָס א דרײַסיק געשיכטע־שרײַבערס, עקאָנאָמיסטן, סטאַטיסטיקערס און מעמוּאַריסטן האָבן ביז סוף 1942 וועגן דעם געשריבן. ער באַרירט: די סיבות פֿון דער יידישער אימיגראַציע קיין אַמעריקע; די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע לאָגע אינעם נײַעם לאַנד; די צאָל יידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אינעם 19טן י״ה, זייערע באַשעפֿטיקונגען און זייער גײַסטיק לעבן; די סאָציאָלסטישע פּראָפּאַגאַנדע אין יידיש, די גרינדונג פֿון יידישע אַרבעטער־יוניאָנס און אָלערליי — ראַדיקאָלע ווי אויך אַרטאַדאָקסישע — אַנישטאָלטן; די ראָלע פֿון „עם־עולם" און דעם אויפֿקום פֿון דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור.

א בלויז איז אין אָט דעם קאַפּיטל דאָס ניט דערמאָנען, אז דער גענאַק וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע ווי א פּראָדוקט פֿון דער יידישער אַרבעטער־פּרעסע — איז אַרויסגעוואַקסן געוואָרן מיט איבער דרײַסיק

יאָר צוריק פֿון די פּיאָנערישע שרייבערס לעאָן קאָבּרין און יעקבּ מילך. דער ערשטער האָט עס געזאָגט אין דער הקדמה צו זיינע געזאַמלטע שריפֿטן (ניו־יאָרק, 1910) און דער צווייטער — אינעם פּוסק (ווילנע, 1913). א פּאָר־זען איז דאָרט אויך, וועו בײַם אילוסטרירן דעם דאָזיקן געדאַנק נעמט ער ווי בײַשפּילן באָושאָווערן, עדעלשטאַטן, קאָבּרינען און ליבינען (ז׳ 28) און לאָזט אויס די נעמען פֿון ווינטשעווסקין, ראָזענפֿעלדן און גאָרדינען.

אין זײַן באָגער צו באָוויזן, ווי שטאַרק די פּרעסע האָט באָווירקט די ליטעראַטור, קומט שולמאַן צו ניט קיין ריכטיקן אויספֿיר. ער דערקלערט אין זײַן צווייטן, טייל־ווײַז קאָמפּילאַטאָרישן קאָפּיטל „דער אָנהייב פֿון דער יידי־שער פּרעסע״ (ז׳ 33—56): „די דערציילונגען און סקיצן פֿון יענע יאָרן האָבן געמוזט זײַן הן אין טעכניק הן אין אינהאַלט צוגעפּאַסט צו איר [צו דער פּרעסע]. די דערציילונגען האָבן ניט געטאָרט זײַן צו לאַנג און צוליב דעם דאָמינירט די קורצע דערציילונג אין דער קינסטלערישער ליטעראַטור פֿון יענע יאָרן״ (ז׳ 33). אין דער אמתן אָבער האָט די אמעריקאַנער יידישע פּרעסע געדרוקט דעמאָלט דערציילונגען אין המשכים און זייער לענג האָט זיך ניט געריכט פֿאַר קיין חסרון. נאָך מער — זי האָט אויך געגעבן לידער, ציט־אַרטיקלען און פֿאָפּולערע וויסנשאַפֿט אין המשכים.

אזוי ווי דער מחבר ציטירט א באמערקונג פֿון פֿיליפּ קראַנצן, האָט מען געמעגט זיך ריכטן, אז שולמאַן זאָל באָנוצן יענעם אַרטיקל אויפֿצו־קלערן זײַנע פֿראַגעס בנוגע בוכנערס ליטאָגראַפֿישע נומערן יידישע ציטונג אין די זיבעציקער יאָרן. קראַנצס אַרטיקל „א בליק אויף די יידישע פּרעסע אין אמעריקע״ (טאָגעבלאַט, מאַרץ 20, 1910, זז׳ 10—11) האָט אזא אנ־מערקונג פֿון דער רעדאַקציע:

„בוכנערס ציטונג קאָן אויך ניט נערעכנט ווערן פֿאַר א רעגעלע ציי־טונג, ווײַל זי איז ערשינען צוויישן די יאָרן 1873 [1] און 1877 צו עטלעכע מאָל אָן אָפּט נאָר איין מאָל א יאָר. ער פֿלעגט ערשיינען מיט א ליטאָגראַפֿ־ציטונג עלעקשן־צײַט, אָדער בײַ אזעלכע געשעעניש ווי בײַ פּסח ניסן רובינשטיינס פּראָצעס,[2] אָדער בײַ דער רוסיש־טערקישער קריג״.

„עס איז געווים ניט ריכטיק צו זאָגן דאָס אין די 70ער יאָרן איז קיין יידישע שריפֿט ניט געווען אין ניו־יאָרק. די דרוקערײַ פֿון פֿראַנק[3] אין די בויערי בײַ באיארד סטריט האָט שוין עקסיסטירט א לאַנגע צײַט. זײַנע סידורים, מחזורים און חומשים מיט ענגלישער איבערזעצונג זײַנען שוין דאָן געווען אין מאַרקעט״.[4]

---

[1] פֿאַקטיש 1870.

[2] 1872 (פֿאַר דערמאָרדן זײַן כּלה).

[3] אַגב האָט דער דאָזיקער חיים (הענרי) פֿראַנק אין יאָר 1850 געדרוקט דאָס ערשטע בוך אין „יידיש־דײַטש״ — מער דײַטש ווי יידיש — די איבערזעצונג פֿון „בן־סירא״.

[4] ציטאַטן פֿון נאָך די 70ער יאָרן וועלן דאָ געגעבן מיטן אויסלייג פֿון יוונאָ, אָבער מיר לאָזן איבער דעם שפּראַכיקן נוסח פֿון די ציטאַטן.

שולמאן ציטירט פֿון בוכנערס יודישע צייטונג (פֿון 14טן פֿעברואר 1873) דעם „לייט־ארטיקל" און א „ליד". דעם ארטיקל ציטירט ער מיט דעם זעלביקן דרוקפֿעלער („דאָס האלב ווײַל, אנשטאָט ווי אין אַריגינאל: דעסהאַלב אײַגנעשטעלט ווײַל), וואָס געפֿינט זיך אין שטארקמאנס ציטאט אין זאַמלבוך צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע (ניו־יאָרק, 1934, ז' 15). צום צווייטן ציטאט באמערקט שולמאן: „דאָס ליד איז מסתמא איינס פֿון די גאָר ערשטע ייִדישע שאָפֿונגען, וואָס איז געשריבן און געדרוקט געוואָרן אין אמעריקע" (ז' 36). אין דער אמתן איז עס ניט קיין ליד און ניט קיין ייִדישע שאָפֿונג. ס'איז א משל פֿון דעם פֿארצייטיקן גריך עזאָפּ, באַאַר־בעט אין דײַטשמעריש פֿון א דײַטשישער איבערזעצונג.

דאָס פֿארעפֿנטלעכן דעם אלטן משל האָט אָבער דעמאָלט געהאט א פּא־ליטישע באדײַטונג. ער האָט אילוסטרירט א זאַץ אין בוכנערס פֿרײַער דער־מאָנטן לייט־ארטיקל אין דעם זעלביקן נומער. שולמאן וואָלט עס מסתמא באמערקט וען בוכנער וואָלט די ערשטע דרײַ שורות געגעבן ווי ס'דארף צו זײַן, ווי אַן איבערשריפֿט פֿון משל. יענע שורות לייענען זיך אַזוי:

„די וואָל אין ניו־יאָרק אם פֿינפֿטן נאָוועמבער שנת התרל"ג איין [אַרײַנ] געשיקט פֿון ה' מאיר".

אין יענעם טאָג, דינסטיק דעם 5טן נאָוועמבער 1872, זײַנען פֿאַרגע־קומען די פֿרעזידענט־וואָלן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון אמעריקע. יוליסעס גראַנט איז געלאָפֿן פֿאַר א צווייטן טערמין. די ליבעראַלע אָפּאָזיציע האָט אַרויסגעשטעלט קעגן אים דעם זייער אָנגענעמעם ניו־יאָרקער זשורנא־ליסט און מלוכה־מאַן האָריס גריליי. גראַנט איז געוואָרן אויסגעקליבן. האָריס גריליי איז געשטאָרבן איידער די עלעקטאָרן זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען אָפּ־צושטימען. בוכנער האָט געהאָלטן, אז די רעפּובליקאַנער האָבן געווונען די וואָלן ניט אויף קיין ערלעכן אופֿן. ער שרײַבט אין זײַן לייט־ארטיקל אזוי: „הי אין ניו־יאָרק שטאַרב אונזער געליבטער פֿרײַנד האָרעס גריליי דער צום פֿרעזידענטן דער פֿאַראייניגטן שטאַטן פֿאָן די גערעכטעסטן אונד ערליכסטן מענער אונזערעס פֿאָלקעס ערווײַלט וואָרדן איזט". אין דעם זינען האָט בוכנער פֿארעפֿנטלעכט עזאָפּס משל וועלכער שילדערט, ווי אזוי א גרויסער פֿוקס האָט אויסגענארט בײַ צוויי פֿייגעלעך זייער בייגל און פּוטער און זיך אויסגעלאכט פֿון זיי.

דער באַרבעטער פֿון דעם דאָזיקן משל איז מעגלעך געווען מאיר רא־בינאָוויטש, א בעל־דרשן, חזן, שוחט און סופֿר, וואָס איז געקומען פֿון ווילנע קיין ניו־יאָרק אין 1871. ער האָט געשריבן שירים און „דברי תורה" אינעם העברעיִשן וואָכנבלאַט הצופֿה בארץ החדשה און ייִדישע לידער אין די גאַזעטן פֿון די 70ער יאָרן און אין דער ניו־יאָרקער ייִדישע פֿאָלקס־צייטונג און אַנדערע ייִדישע אויסגאבעס פֿון די 80ער יאָרן. אינטערעסאַנט איז אז דער דאָזיקער משפֿיל האָט נאָך זײַנדיק אין ווילנע זיך געווענדט מיט א בריוו

צו הירש בערנשטיינען, דעם אַרויסגעבער פֿון דער פֿאָסט (1870), ער זאָל אים שיקן א נומער פֿון דער דאָזיקער צײַטונג (אין א קאָנווערט).

די כאַראַקטעריסטיק פֿונעם ערשטן רעדאַקטאָר פֿון דער פֿאָסט, ווי „א פּלי־בו — א משפּיל, א משומד" (ז׳ 37), איז ניט עטיש און ניט עסטעטיש. דער הויך געבילדעטער צבי גרשוני האָט אין זײַן יוגנט, ווי א סטודענט פֿון פּעטערבורגער אוניווערסיטעט, זיך פֿאַרליבט אין דער טאָכטער פֿון א רוסישן גראָף. ער שמדט זיך איר צו ליב, נאָר האָט באַלד חרטה; אַנטלויפֿט קיין אויסלאַנד, טרעט אַרויס עפֿנטלעך מיט א ווידוי און בעט דאָס יידישע פֿאָלק אים מוחל זײַן זינן יוגנטזינד (המגיד, סעפּטעמבער 23 און 30 און אָקטאָבער 14, 1868). געקומען שפּעטער, אין 1869, קיין אמעריקע, לעבט ער דורך שווערע צײַטן, ער בליַיבט אַבער אַלע מאָל געטריַי זײַנע פּראָגרעסיווע איבערצײַגונגען. די פּיאָנעריש סאָציאַליסטן, ווי בראָסלאַווסקי, קראָנץ א״א האָבן פֿון אים פֿיל געהאַלטן, כאָטש ער איז געווען מער יידיש־נאַציאָנאַל ווי ראַדיקאַל.

ניט פּינקטלעך איז דער אויסדרוק דאָרט, אז גרשוני איז „אַרויסגעשטויסן געוואָרן פֿון דער צײַטונג". דער פֿאָסט וואָס גרשוני, אין א קאָרעספּאָנדענץ אין המליץ (אָקטאָבער 31/19, 1870), דעם צוויטן חודש נאָך זײַן פֿאַרלאָזן די פֿאָסט, דערמאָנט בערנשטיינען ווי זײַן „פֿרײַנד", באַווײַזט, אז זיי זײַנען זיך פֿונאַנדערגענאַנגען פֿרידלעך. מיר קאָנען זיך פֿאָרשטעלן, אז באַלד ווי ס׳איז אָנגעקומען פֿון ווילנע דער שריפֿטזעצער הירש קאָטאָן, האָט דער פֿײַנפֿילנדיקער גרשוני זיך צוריקגעצויגן פֿון דער פֿאָסט (ווו ער איז אויך געווען א שריפֿט־זעצער), זי זאָל ניט לײַדן דורך שׂונאים וואָס באַנוצן זיך מיט זײַן ווידוי צו שעדיקן די צײַטונג, וואָס ער איז איר רעדאַקטאָר.

דאָס גלײַכן איז ניט פּינקטלעך, אז די פֿאָסט האָט זיך פֿאַראייניקט מיט היברו ניוז. גענוייער איז, אז בערנשטיין האָט ליקווידירט די פֿאָסט, כּדי צו ווערן א שותף (דער עיקר אין דער דרוקערײַ) פֿון א געפֿאַנטער נײַער פֿירשפֿראָכיקער צײַטונג וואָס אָנגעהויבן אַרויסצוגיין עטלעכע חדשים שפּעטער.

אַן אומפּינקטלעכקייט איז אויך דאָס ציטירן א שרײַבער אין ציטירצייכנס און דערבײַ ניט איבערגעבן אָקוראַט אזוי ווי יענער האָט געשריבן. למשל, אלכסנדר האַרקאַווי, אין זײַן אַרטיקל „די ערשטע צײַטן פֿון די יידישע פּרעסע אין אמעריקע" (יובילײַי־נומער טאָגעבלאַט, 20סטן מאַרץ, 1910, זז׳ 65—66) שרײַבט אזוי: „די באַנוצונג פֿון דײַטש אין א צײַטונג פֿאַר יידן וועלכע זײַנען געקומען מיסטנס פֿון לענדער, ווו זיי האָבן געדעדט איינפֿאַכע יידיש, איז מערקווירדיק. דאָס קאָן זיך נאָר ערקלערן מיט דעם „משפּיליזמום", וועלכן די ערשטע יידישע אינטעליגענטן האָבן מיטגעבראַכט אין זייער נײַער היים". שולמאַן אַבער גיט איבער אין ציטיר־צייכנס האַרקאַווים וואָרטער אזוי:

„מען האָט זיך באַנוצט מיט דײַטשמעריש[5] דערפֿאַר וואָס די משׂפּילים האָבן דאָס ארײַנגעבראכט" (זי 38—39).

דערבײַ פֿאָלעמיזירט שולמאן קעגן האַרקאַווים מיינונג זיך שטיצנדיק אויף דעם אַרויסגעבער פֿונעם טאָגעבלאַט. ער דערמאָנט אָבער ניט, אַז דאָס זײַנען די וואַרטער פֿון דער רעדאַקציע אין איר אָנמערקונג צו האַרקאַווים אַרטיקל. די רעדאַקציע פֿון טאָגעבלאַט דערקלערט, אַז אין יענער צײַט איז געווען נייטיק „צו שרײַבן א יידיש וואָס איז געווען א ביסל מער אַדער ווייניקער ענלעך צו דײַטש, ווײַל די מיסטע לעזער פֿון די גאַזעטן און דאָס טאָגעבלאַט זײַנען דאַן געווען דײַטשע און אונגערישע יידן". די רעדאַקציאָנעלע אָנמערקונג דערציילט אויך, אַז „די שפּראַך פֿון די גאַזעטן איז אָנפֿאַנגס געווען גאַנץ פּראָסט יידיש. אָבער זעענדיק ווי ווייניק דער פּראָסטער עולם האָט זיך געקימערט יידיש צו לעזן — האָבן מיר זיך באַמיט בעסער צופֿרידנצושטעלן די קלאַסע וועלכע האָט שוין געווּסט וואָס א צײַטונג איז, נאָר זיי האָבן עס אין א 'בעסערע שפּראַכע' פֿאַרלאַנגט".

ניט געקוקט אויף זײַנע פֿאַרמעלע אומפֿינקטלעכקייטן אין אָט דער שטעל פֿון זײַן בוך, מאַכט שולמאן דעם לאָגישן אויספֿיר פֿון דער אָנמערקונג פֿון רעדאַקציע טאָגעבלאַט: ער דערקלערט, אַז דורך דעם וואָס זי האָט זיך אריינגעטירט אויף די דײַטשישע יידן — „דער פֿאַרמעלעכסטער עלעמענט צווישן די יידן אין ניו־יאָרק" — די פֿאַבריקאַנטן פֿון קלײַדער — איז די יידישע גאַזעטן געווארן דער קאַמפּאַרגאַן פֿון די בעלי־הבתים און „אָנגעפֿירט א קאַמף קעגן דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג".

צו האַרב און ניט מאָטיווירט איז שולמאנס פּסק־דין איבער דער ניו־יאָרקער יידישער פֿאָלקס־צײַטונג (1886—1889). ער גיט אַליין צו, אַז אָט די „פֿריוואָטע יידישע סאָציאַליסטישע צײַטונג" האָט אָפּגענעבן א סך פּלאַץ „פֿאַר דער ארבעטער־באַוועגונג און פֿאַר פֿראַבלעמען פֿון דער ארבעטער־שאַפֿט". ער באַשולדיקט זי אָבער, אַז „סאָציאַליזם איז דאָרטן געווען אויסגעמישט מיט משׂפּילעריש, מגידות און בטלנות". ער ברענגט ניט קיין אייניקן באַווײַז אויף דעם. ער זאָגט בלויז אַז „דער ראָמאַנטיסט וואָלמאן האָט אין דער צײַטונג ארומגערעדט אויף א בטלנישן שטייגער ניו־יאָרקער קהלישע אָנגעלעגנהייטן" (זי 43).

יהושע וואָלמאן (1834—1912) איז געווען א פּעלעטאָניסט, מענלעך דער ערשטער אין דער אמעריקאַנער יידישער פּרעסע. ער פּלעגט ארומריידן הומאָריסטיש די געשעענישן אין דער וואָך. ס'איז אַן אומרעכט מבטל צו זײַן א פּעלעטאָניסט פֿון די 80ער יאָרן פֿונעם 19טן י"ה דערפֿאַר וואָס זײַן הומאָר איז ניט געווען אַזוי ראַפֿינירט ווי אין די 40ער יאָרן פֿונעם 20סטן י"ה.

---

[5] אָבֿ, האַרקאַווי באַנוצט ניט אין דעם גאַנצן אַרטיקל דאָס וואָרט דײַטשמעריש.

די ניו־יאָרקער יידישע פֿאָלקס־צײַטונג האָט געהאַט גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר דעם אָנהייב פֿון אַ יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. אַחוץ לידער, ראָמאַנען און דערציילונגען, האָט זי אויך פֿאַרעפֿנטלעכט קאָפּיטלעך יידישע געשיכטע, נאַטור־וויסנשאַפֿט, פּאָליטישע עקאָנאָמיע; איבערגעזעצטע ווערק פֿון פּיסאַרעוו, מאַרקס, בעלאַמי, אַקסעלראָד; געגעבן ווערטיקע ארטיקלען וועגן דער מעגלעכקייט פֿאַר יידישער לאַנדווירטשאַפֿט אין אַמעריקע און וועגן אַנדערע פּראָבלעמען פֿונעם יידישן לעבן. ס'האָבן זיך אין איר באַטייליקט כּמעט אַלע פּראָגרעסיווע יידישע שרײַבערס פֿון די 80ער יאָרן: אַפֿאָטעקער, בראַסלאַווסקי, דוד גאָלדשטיין, גוטעסוילן, דוד גרינבערג, הארקאַווי, הילקוויט, הערמאַלין, וואָגמאַן, ב. ווײַנשטיין, ר. ווײַסמאַן, וויערניק, זאָלאָטאַראָף, זאָלאָטאָף, זאַסלאַווסקי, זייפֿערט, זעליקאָוויטש, יאַנאָווסקי, יאַפֿאַ, לוּיס, מאַגיליאַנסקי, מינץ, מעריסאָן, בערטא נאָגלע, טויבע סענאָל, חיים ספּיוואַק, עדעלשטאַט, פּעטריקאָווסקי, מיכאל קאָהן, מאיר ראַבינאָוויטש, מאַרים ראָזענפֿעלד, ראַיעווסקי, ראָכלים, שור און צענדלינגער אַנדערע פּיאָנערישע שרײַבערס און געזעלשאַפֿטלעכע טוערס. אַרום פֿינף יאָר נאָך איר אונטערגאַנג האָט אירער א פֿרײַערדיקער קאָנקורענט, דער פֿאָלקס־אַדוואָקאַט, געשריבן (אויגוסט 1894), אז אירע רעדאַקטאָרן זײַנען געווען „ערלעכע אונד געטרײַע פֿאַרשטייער אויף דעם זשאַרגאָניש לִיטעראַרישן פֿעלד, מיט הויכע בילדונג, ווײַסנשאַפֿט, פֿעיקייט".

ניט באַווײַזן האָט אויך שולמאַן זײַן מיינונג, אז אין די קאָמענטאַרן אויף נײַס אינעם פֿאָלקס־אַדוואָקאַט — „האָט זיך געפֿילט בטלנות און פֿראָוויניציעלער משכּילזם" (ז' 41). זײַן אייגנציקער בײַשפּיל איז געלעזן זעלי־קאָוויטש, וואָס זײַן אופֿן שרײַבן איז ניט געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די סך ציַיטונגען, וווּ ער האָט מיטגעאַרבעט אין משך פֿון זײַנע 40 יאָר שרײַ־בערישער טעטיקייט. דער פֿאָלקס־אַדוואָקאַט פֿאַרדינט א שבח, וואָס גלײַך אין זײַן ערשטן נומער האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט הארקאַווים אַן ארטיקל: „דער חובֿ אויסצומענטשלען אונזער שפּראַך". אַחוץ א סך פֿון די פֿרײַער דערמאָנטע שרײַבערס פֿון דער ניו־יאָרקער יידישער פֿאָלקס־צײַטונג האָבן אינעם פֿאָלקס־אַדוואָקאַט אויך מיטגעאַרבעט: אבֿשׁ (אב. קאהאן), אַרטמאַן, יהודה פֿין און די אַנדערע סאָציאַליסטן. מאַרים ראָזענפֿעלד האָט דאָרט פֿאַרעפֿנטלעכט איבער הונ־דערט לידער און א פּאָר צענדלינג פּראָזעשריפֿטן. פֿאַרמישפּטן דעם פֿאָלקס־אַד־וואָקאַט קאָן מען לײַכטער פֿאַר זײַנע העצעם און זידלערײַען קענען דעם „רבֿ הפּולל" ר' יעקבֿ יוסף און דער אַנארכיסטישער „וואַרהייט" — ניט צולײַב פּרינ־ציפּן, נאָר מחמת קאָמערציעלע מאָטיוון.

א טעות איז, אז די דאָזיקע צײַטונג איז געוואָרן געגרינדעט אין 1887 דורך געוויסע זעליקאָוויטשן. פֿאַקטיש האָט זי אָנגעהויבן אַרויסצוגיין דעם 27סטן יולי 1888 דורך מיכאל (מײַקל) מינץ און קאָמפּאַניע. זעליקאָוויטש איז נאָר גע־וועזן איר ערשטער רעדאַקטאָר (ביזן סוף 1889). ניט פֿינקטלעך איז אויך אז זי איז „פֿאַרוואַנדלט געוואָרן" אינעם טעגלעכן יידישן הערָלד. שולמאַן אַליין

ציטירט זי פֿון 1894, דרײַ יאָר נאָכן דערשײַנען פֿונעם הערָאלד. דער פֿאָלקס־אַדוואָקאַט ווערט ניט אָפּגעשאַפֿט דורך דעם טעגלעכן הערָאלד, נאָר ווערט זײַן וואָכנבלאַט, אַזוי ווי די גאַזעטן בײַם טאָגעבלאַט און (שפּעטער) די אַרבײטער־צײַטונג בײַם אַבענדבלאַט.

א בעסערע מיינונג האָט שולמאַן פֿון דער וועכנטלעכער אַנארכיסטישער וואָרהייט פֿון 1889. ער האָט זיך, שרײַבט ער, אַזוי לאַנג אָפּגעשטעלט אויף דער וואָרהייט, ווײַל דאָס איז געווען „דער ערשטער געזעלשאַפֿטלעכער רא־דיקאַלער יידישער אָרגאַן אין אַמעריקע" (ז׳ 50). דאָס שטערט אים אָבער ניט צו דערקלערן, אַז „די צײַטונג איז אין געוויסע פֿרטים געווען טויט־ערנסט, און אין אַנדערע פֿרטים איז זי געווען משפּיליש און בטלנותדיק" (ז׳ 45). די מוסטערן פֿון „נײַעס" וועלכע שולמאַן ציטירט צו באַווײַזן, אַז זיי זײַנען געשריבן „אויף א מגידישן און לעבערלעכן אופֿן" זײַנען אייגנטלעך ניט קיין נײַס, נאָר פֿירושים, געשריבן מיט „שטעכווערטלעך" און „קיבעצערײַ" אויפֿן חשבון פֿון דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפֿט וואָס די צײַטונג האָט באַקעמפֿט.

די פּאָר לידער וואָס א. שולמאַן ציטירט פֿון דער וואָרהייט מיט דער דערקלערונג , אַז זיי „דריקן אויס די אידעאַלאָגיע פֿון דעם אַנארכיסטישן אָרגאַן", שיידן זיך פּלל ניט אונטער פֿון די לידער אין ניו־יָארקער יידישער פֿאָלקס־צײַטונג. דאָס ערשטע ליד „די קלאַץ־קשיא" פֿון גאַלאַדניקאָוו (ניט 'גלאַד־ניקאָוו', ווי אין שולמאַנס בוך), איז ענלעך צו די לידער פֿון ס. שור און אַנדערע אַזוינע פֿערזן־שרײַבערס מיט דרײַ יאָר פֿרײַער. פֿון א העכערער קוואַליטעט איז דאָס צווייטע ליד „א בילד" פֿון X. Y. Z. (א פּנים הלל זאַלאַטאַראָוו). דאָס ליד איז קאָנטיק באַווירקט פֿון ווינטשעווסקים ערשטע לידער אין אַרבײ־טער פֿרײַנד פֿון 1885. בכל אופֿן קאָן זיך אויך אָט דאָס ליד ניט פֿאַרגלײַכן, ניט פּאָעטיש און ניט אידעאָלאָגיש, מיט די לידער וואָס דוד עדעלשטאַט האָט אָפּגעדרוקט אין די צוואַנציק נומערן וואָרהייט.

זײַן סימפּאַטישע אָפּשאַצונג פֿון דער סאָציאַליסטישער אַרבײטער־צײַטונג פֿאַרענדיקט שולמאַן מיט אַן אומגערעכטער באַמערקונג, אַז איר „פּאָעזיע איז געווען עלעמענטאַר און קינדיש" (ז׳ 52). פֿאַקטיש האָט מאָריס ראָזענפֿעלד דאָרט פֿאַרעפֿנטלעכט פֿון מײַ 1890 ביז אַפּריל 1891 איבער דרײַ צענדלינג לידער צווישן וועלכע ס׳געפֿינען זיך עטלעכע פֿון זײַנע בעסטע.[6] אמת, אין 1890 — 1891 שרײַבן דאָרט לידער אָדער „פֿערזן" סאָציאַליסטישע טוערס, ווי הילקוויט און קאַהאַן, אָדער וויסנשאַפֿטלערס ווי דער שפּעטערדיקער ביבליאָגראַף א. ז. פֿרײַדוס. בײַלעכווײַז אָבער גייט דאָרט די פּאָעזיע אַריבער אין גאַנצן צו די פּאָעטן. אין 1892 שרײַבן אין דער אַרבײטער־צײַטונג אָחוץ מאָריס

[6] אינעם ערשטן יאָרגאַנג אַרבײטער־צײַטונג, אָקט׳ 10, 1890, איז אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אַבֿרהם (מיכל) שאַרקאַנסקיס אַ ליד: „דאָס שיקזאַל פֿון אַ פּאָעט" (צום אָנדענק פֿון אַבֿרהם מאַפּו) — זײַן ערשט ליד געדרוקט אין אַמעריקע.

ראָזענפֿעלדן אויך די יונגערע דיכטער נ. מ. באבאד, יוסף באָוושאָווער (אונטערן פּסעוודאָנים מ. טורבאָוו), יצחק זיילין, הייאמאן סטרונסקי, ז. קאָרנבליט און בנימין ראָזענבלום. אין 1893 שרייבן דאָרט אויך מאָרים ווינטשעווסקי, פּלאי (י. ל. פּרץ), אנא ראפאפּאָרט (די פֿרייערדיקע אנגא זיף) און שארקאנסקי. פּרץ האָט דאָרט אויך מיטגעאַרבעט אין 1894—1895. אין יענע יאָרן און אויך שפּעטער גרופּירן זיך אָרום איר און אָרום אַבעוד־בלאַט כּמעט אַלע יונגע דיכטער פֿון יענער צייט.

אינעם דריטן קאַפּיטל: „זשורנאַליסטיק און זשורנאַליזם" (זז׳ 58—82) פֿאָרנעמט זיך שולמאן מיט דעם יידישן זשורנאַליזם פֿון די נייַנציקער יאָרן. וועָן ער וויל אָבער וויַזן, אז „די קאָנסערוואַטיווע יידישע צייַטונגען האָבן אָרומגערעדט פּאָליטישע פֿראָגן אויף א בטלנישן אופֿן", נעמט ער ניט פֿאָר א מוסטער א צייַטונג פֿון די נייַנציקער יאָרן, נאָר גאָלדפֿאַדנס ניו־יאָרקער יידישע אילוסטרירטע צייַטונג, וואָס איז אָרוים אין 1887—1888 און איז אין יענער צייט געווען נעענטער צו דער פּראָגרעסיווער ווי צו דער קאָנסערוואַטיווער פּרעסע.

קאָנטיק, שולמאן האָט אַליין געפֿילט, אז עפּעס וואָס שטימט דאָ ניט. ער דערקלערט דערבי אז „גאָלדפֿאַדן איז געווען א קולטורמענטש און זייַן צייַטונג איז געשטאַנען אויף א העכערער מדרגה ווי עס זייַנען געשטאַנען די איבעריקע יידישע קאָנסערוואַטיווע צייַטונגען", נאָר „אין דער קאָנסערוואַטיווער בעלי־הבתישער סביבה איז אפֿילו גאָלדפֿאַדן אַרייַנגעפֿאַלן אין א טאָן פֿון בטלנות" (ז׳ 60).

אין דער אמתן אָבער איז גאָלדפֿאַדנס ליטעראַטיק אין דעם זעלביקן סטיל ווי ער און לינעצקי האָבן געשריבן אין אייראָפּע. דאָס איז בכלל אויך געווען דער סטיל פֿון ווינטשעווסקים פּאָליטישע פֿעליטאָנען, וואָס איינעם פֿון זיי האָט י. ל. פּרץ איבערגעדרוקט אין זייַנע יום־טובֿ־בלעטלעך אין מיטן פֿון די 90ער יאָרן.

נאָך ערגער מאַכט עס א. שולמאן א פּאָר זייַטן שפּעטער, ווו ער דערקלערט, אז גאָלדפֿאַדנס צייַטונג „האָט זיך כּמעט מיט גאָרניט ניט אויסגעצייכנט לגבי די אַנדערע פּריוואַטע קאָנסערוואַטיווע צייַטונגען" (ז׳ 62). א וונדער, וואָס א. שולמאן האָט ניט געזען אין דעם קיין סתּירה צו זייַנע אייגענע ווערטער, אז — גאָלדפֿאַדנס צייַטונג איז „געשטאַנען אויף א העכערער מדרגה ווי עס זייַנען געשטאַנען די איבעריקע יידישע קאָנסערוואַטיווע צייַטונגען".

גאָלדפֿאַדנס צייַטונג אין ניו־יאָרק האָט זיך אָבער יא אויסגעצייכנט לגבי דער קאָנסערוואַטיווער פּרעסע פֿון שרהזאן, וועקסלער א"א. אחוץ מיט איר שיינער פּאָרעם, קינסטלערישע אילוסטראַציעס, האָט זי זיך אויך אויסגעצייכנט מיט אירע פּראָגרעסיווע ארטיקלען, ראַדיקאַלע דערציִלונגען און מיט איר פּאָזיטיווער באציונג צו דער יידישער שפּראַך, יידישער ליטעראַטור און יידישן טעאַטער.

בכל אופֿן איז ניט רעכט צו טאַדלען דעם „טאַטן פֿון יידישן טעאַטער" און „פֿאָלקסטימלעכן דיכטער" גאָלדפֿאַדן, למאי ער „האָט אין זײַן ציטטוויליקער נײַער היים ניט געשאַפֿן קיין ווערטפֿולם אויפֿן געביט פֿון יידישער פּובליציסטיק" (דאָרט).

די אַנארכיסטישע „תּפֿילה־זפֿהם" זײַנען הײַנט אַ זעלטנהייט. שולמאַן האָט דעריבער געדאַרפֿט אָנווײַזן די מקורים, פֿון וואַנען ער ציטירט זיי און וואָס אויף דעם סמך כאַראַקטעריזירט ער זיי.

מיר וועלן דאָ ניט דיסקוטירן שולמאַנס אופֿן אָפּשאַצן די סאָציאַליסטישע און אַנארכיסטישע „פּובליציסטן, שרײַבערס און קריטיקערס". לויט אונדזער מיינונג דערשאַצט ער זיי ניט. ווי „די פֿאָנעמען־טרעגערס פֿון יידישן בעל־הבתישן זשורנאַליזם און פֿון דער פּובליציסטיק" פֿאַרצייכנט שולמאַן נאָר דרײַ: זעליקאָוויטש, פֿאַלי און טאַנענבוים (ז׳ 61). ער האָט געקענט צוגעבן ווייניקסטנס נאָך אַזוי פֿיל: בוקאַנסקי, הערמאַלין און זאַלאַטקאָף. ענלעכע אוים־לאָזונגען זײַנען אויך פֿאַראַן צווישן די סאָציאַליסטישע און אַנארכיסטישע שרײַבערס, למשל: יצחק אײַזיק הורוויטש, מאָריס הילקוויט, ליעסין און עדעל־שטאַט (ווי פּובליציסטן), ד״ר קאַספֿע, ווי אַ פֿאַכמענישער שרײַבער וועגן נאַטור־ווייסנשאַפֿט.

דער הויפּט־חסרון פֿונעם דריטן קאַפּיטל איז זײַן אָפּגערינקייט פֿון דעם פֿרײַערדיקן. ס׳פֿעלט די געשיכטלעכע אַנטוויקלונג, ס׳פֿילט זיך ניט דער המשך פֿון דער פֿרעסע פֿון די אַכציקער יאָרן. פֿון דעם זעלביקן חסרון לײַדט אויך דער פֿעלעטער קאַפּיטל: „דער יידישער פֿאַרווײַלונג־ראָמאַן אין אַמעריקע" (ז׳ 84—102). די דאָזיקע וויכטיקע אַרבעט לייענט זיך ווי אַ באַזונדערער עפּיזאָד, אָן שום שײַכות צו די פֿרײַערדיקע קאַפּיטלען. דער מחבר באַמערקט אַפֿילו ניט אַז די אָדער יענע פֿערזאָן איז שוין דערמאָנט געווָארן פֿרײַער. עס באַקומט זיך אויך דער אײַנדרוק, אַז די יידישע פֿרעסע אין אַמעריקע האָט אָנגעהויבן געבן פֿאַרווײַלונג־ראָמאַנען ערשט אין די 90ער יאָרן. באמת אָבער איז עס שוין דעמאָלט געווען אַן אַלטע אינסטיטוציע. אַפֿילו די אָרטאָדאָקסישע גאַזעטן האָט נאָך אין 1876 פֿאַרעפֿנטלעכט ראָמאַנען און דערציילונגען, צווישן זיי אויך די „אנוסים" (פֿון קאָנטאָניסטן־לעבן) פֿון קאַרל עמיל פֿראַנצאָז. שפּעטער האָט זי זיי אַרויסגעגעבן אין אַ בוכפֿאָרעם. אינעם קאַטאַלאָג פֿון אירע אויסגאַבעס זײַנען געווען „שמעון און מרים" (3 טיילן), „בוסתּנאי" (2 טיילן), „דער יידישער רעגירער" (יאָסלמאַן פֿון ראָסהיים) אין 4 טיילן, „דער יידישער אינקוויזיטאָר", „א געהיימער יהודי", „טרײַ ביז אין טויט", „דער פֿאַרשטעלטער בחור", די „פֿאַרוועקסלונג" אד״גל, א טייל איבערגעזעצט פֿון דעם „פֿאַרטרעט־אַרטיסט" פֿראָפֿעסאָר ערליך. די גאַזעטן האָט אויך פֿאַרקויפֿט „שיינע יידישע מעשׂה־ביכלעך, וואָר־שעווער אונד ווילנער". „די יידישע פֿאָלקס־צײַטונג פֿון 1878 האָט אויך געגעבן אין המשכים אַן „אָריגינעל ראָמאַן" מיטן נאָמען „דער יידישער פּעדלער".

אינעם פֿערטן קאַפּיטל איז אויך צו פֿיל צוזאַמענגעמישט דער פֿאַר־ווײַלונג־ראַמאַן מיטן שונדראַמאַן, באַזונדער דער טיפּ ראַמאַן אין העפֿטן. ניט אַלע ראַמאַנען וואָס האַרקאַווי האָט אויסגערעכנט אין זײַן זשורנאַל דער נײַער גײַסט (1897—1898) זײַנען באַשטאַנען פֿון שונד. געווען צווישן זיי אויך ליטעראַרישע איבערזעצונגען אָדער „באַארבעטונגען". בלויז א קלײנער טייל פֿון זײַן צעטל איז אָרויס אין העפֿטן, וואָס זיי זײַנען אָפּגעפֿאַבריצירט געוואָרן ניט בלויז פֿאַר אַמעריקע: זיי זײַנען גוט פֿאַרשפּרייט געוואָרן אויך אין איראָפּע. זיי זײַנען געווען אויסגעשטעלט צום פֿאַרקויפֿן אין חשובֿע בוכהאַנדלונגען פֿון ווילנע און אַנדערע יידישע קולטור־צענטערס. די העפֿטן־מגפּה האָט געדויערט אין אַמעריקע בלויז צוויי יאָר. זיי ווערן פֿאַרשווונדן, ווען מען הייבט אָן איבערזעצן אין יידיש גוטע ווערק פֿון דער וועלט־ליטעראַטור.

דאָליצקי, זאָלאָטאָף, יצחק ראַבינאָוויטש און נאָך שרײַבערס פֿון דעם מין זײַנען ניט געווען קיין פּראָפֿעסיאָנעלע שונדשרײַבערס, נאָר איבער־זעצונגס־הענט פֿאַר א שונד־פֿאַבריקאַנט. זיי האָבן עס באַטראַכט פֿאַר אַזא ארבעט ווי איבערזעצן א קאַטאַלאָג פֿון א „מעיל־אָרדער"־הויז.

ניט פֿינקטלעך איז, אז דאָליצקי איז געקומען קיין אַמעריקע פֿרִיער ווי שמ"ר (ז' 84), באמת איז שמ"ר געקומען דרײַ יאָר פֿרִיער ווי דאָליצקי. דאָס גלײַכן איז ניט ריכטיק, אז יצחק ראַבינאָוויטש האָט געשריבן אין יידיש נאָר „אַוואַנטורע־ראַמאַנען" (ז' 98). דער עיקר האָט ראַבינאָוויטש געשריבן לידער. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט לידער אין יידיש אין דער אַמעריקאַנער פּרעסע שוין אין מיטן די 80ער יאָרן, ווען ער האָט זיך נאָך געפֿונען אין דער אלטער היים.

דער פֿינפֿטער קאַפּיטל: „די קינסטלערישע פּראָזע" (זז' 104—138) איז ווי ליטעראַטור־געשיכטע געשריבן בעסער אײַדער דער פֿרִיערדיקער. אין דער דאָזיקער ארבעט איז שוין פֿאַראן א געשיכטלעכע שײַכות צו פֿרִיערדיקע קאַפּיטלען. גאַנץ איבעריק איז אָבער דאָרט די דערקלערונג, אז „די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע אין די יאָרן 1870—1900 קאָן זיך לחלוטין ניט פֿאַרגלײַכן מיט דער אײַראָפּעיש־יידישער ליטעראַטור פֿון יענער צײַט". בא־זונדער ווען א. שולמאַן הייבט גלײַך אָן זײַן ארבעט וועגן דער קינסט־לערישער פּראָזע ערשט פֿון די 90ער יאָרן. און וועגן אָט דער צײַט איז אומגערעכט זיך אויסצודריקן: „פֿון איין זײַט פֿאַרמאָגן מיר מענדעלע מוכר־ספֿרים און פֿון דער צווייטער זײַט יעקב גאָרדין. אין אײַראָפּע — י. ל. פּרץ, אין אַמעריקע — ז. ליבין, דאָרטן שלום־עליכם, דא — ז. לעווין" (ז' 138). מען דארף ניט פֿאַרגעסן, אז אויך אין מיזרח־אײַראָפּע, ווו ס'האָבן זיך נע־פֿונען די מילִיאָנען יידן מיט זייער פֿעסט עטאַבלירטן יידישן לעבן־שטייגער, זײַנען ניט אַלע יידישע שרײַבערס געווען ענלעך צו די דרײַ קלאַסיקערס. נעמט מען אָבער ווי א בײַשפּיל די אַנדערע שרײַבערס פֿון די 90ער יאָרן, האָט די פֿיאָנערישע יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע (פֿון דער זעלביקער צײַט) ניט

וואָס צו שעמען זיך מיט גאַרדינען און ווינטשעוווסקין, ליבינען און קאָברינען, גאָרינען און ז. לעווינען, ראָזענפֿעלדן און ליעסינען, עדעלשטאַטן און באָוּ־שאָווּרן אאז"וו.

דער זעקסטער קאָפּיטל: „די יִידישע פּאָעזיע" (זז' 140—236), וואָס פֿאַרנעמט איבער א דריטל פֿונעם גאַנצן בוך, לייגט פֿון צו פֿיל מוסטערן. ס'איז שוין מער ניט קיין געשיכטלעכער איבערבליק איבער דער פּאָעזיע, נאָר אַן אַנטאָלאָגיע אָדער א האַנטבוך פֿון יִידישע פּאָעטן אין אַמעריקע אינעם 19טן יאָרהונדערט.

ניט לאַנגיש און ניט געוווי איז שולמאַנס גרופּירן די פּאָעטן, למשל: צו דער „ערשטער גרופּע" — „די פּיאָנערן" — שרייבט ער „געהערן אַזוינע דיכטער ווי סאָבעל, ריינגאָלד, צונזער, גאָלדפֿאָדן" (ז' 41). שפּעטער רעכנט ער צו זיי אויך צו שמולעוויטשן (ז' 51). צווישן דעם משפּיל סאָבעל פֿון די זיבעציקער יאָרן ביז דעם אַרבעטער־דיכטער ריינגאָלדן, איינעם פֿון די „נאָכ־פֿאָלגערס" פֿון די נייַנציקער יאָרן, איז א צו גרויסער מהלך, אז ביידע זאָלן זיין אין איין גרופּע. ס'קומט אויס מאָדנע, אז די „צווייטע גרופּע", וואָס איז „בא־שטאַנען פֿון מער רייפֿערע דיכטערס ווי מ. ווינטשעווסקי, ד. עדעלשטאַט, י. באָווּשאָווּער און מ. ראָזענפֿעלד" (דאָרט), האָט זיך ערשט באַוויזן נאָך איר נאָכפֿאָלגער יצחק ריינגאָלדן. ס'איז אויך א פֿראָגע, צי מען קאָן באַטראַכטן די צוויי אייראָפּעישע פֿאָלקסדיכטער גאָלדפֿאַדענען און צונזערן ווי פּיאָנערן פֿון דער יִידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע און נאָך דערצו ווי פֿאַרגייערס פֿון ווינטשעווסקין, ראָזענפֿעלדן, עדעלשטאַטן און באָווּשאָווּרן. אָנג דער־קלערט שולמאַן אליין, אז „צונזערס דיכטונג האָט א וויכטע קרובֿישאַפֿט מיט דער אַנטוויקלונג פֿון עכטן יִידישן ליד אין אַמעריקע" (ז' 148).

בײַם קאָפּירן סאָבעלס ליד פֿון פֿונק (ניו־יאָרק, 1927): „דער פֿאָלגישער תּלמיד־חכם אין אַמעריקע" האָלט זיך שולמאַן ניט געוווי בײַם טעקסט. סאָבעל שרייבט „פֿאַמער" (אַנשטאָט פֿאַרמער), „קאָלן" (אַנשטאָט קוילן), „סמאָט" (אַנשטאָט סמאָרט), גראָמט ער דעריבער 'פֿאַמער' מיט יאַמער, קאָלן מיט 'סאָלן' (טשאָלנט), 'סמאָט' מיט דעמאָקראָט. לויט שולמאַנען אָבער גראָמט סאָבעל פֿאַרמער מיט יאַמער, קוילן מיט 'סאָלן', 'סמאָרט' מיט דעמאָקראָט.

א שאָד וואָס א. שולמאַן האָט ניט קאָפּירט כאָטש א טייל פֿון סאָבעלס פּאָעמע פֿון 1876: „די דריי הויפּט־פֿרינציפּן דער תּורה אָדער עולם־התּהו", ציטירט אינעם אַלמאַנאַך פֿונעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן (ניו־יאָרק 1940) דורך דעם זעלביקן שרייבער וואָס האָט איבערגענעבן סאָבעלס ליד (פֿון 1877) אין פֿונק. אין יענעם ליד גיט אויך סאָבעל אָן די ציפֿער, וועלכע ער איז געקומען קיין אַמעריקע (יולי 1876).

מאָרים ראָזענפֿעלד האָט אַלע מאָל אָנגענעבן, אז ער איז געוואָרן א שניידער ערשט נאָכן קומען קיין לאָנדאָן. אזוי שרייבט אויך אַלכסנדר האָר־קאָווי אין זײַן פֿאָרוואָרט צו די געזאַמלטע לידער פֿון מאָריס ראָזענפֿעלד (ניו־יאָרק, 1904). שולמאַן אָבער דערציילט, אז מאָרים ראָזענפֿעלד האָט

„געארבעט בײַ שנײַדערײַ אין אמסטערדאם, האלאנד" (ז׳ 206). האָט ער געדאַרפט אָנגעבן דעם מקור פֿון וואַנען ער נעמט עס.

ס׳איז אויך ניט באַווײַזן, אז מאָרים ראָזענפֿעלד, וואָס האָט נאָך אין 1912 געשריבן דאָס ליד „פֿאַרוואָס בין איך":

שטיי אויף, אָ מוזע! זינג מײַן רעגע;
מײַן ווערט בײַ יידן און בײַ שקלאַפֿן!
באַלײַכט דעם קוואַל פֿון מײַן געזאַנג!
אַנטפלעק די סודות פֿון מײַן שאַפֿן!

אז אָט דער דיכטער האָט נאָכן יאָר 1900 זיך „בלויז איבערגעחזרט", אז מאָרים ווינטשעווסקי האָט אין 19טן י״ה געשריבן „בלויז פֿראָזע", און אז די אַנ־דערע דיכטער, „וואָס זײַנען געבליבן לעבן (נאָכן יאָר 1900) האָבן ווי דערפֿילט, אז זיי האָבן ניט מער וואָס צו זאָגן און זיי ציען זיך בישלעכווײַז צוריק פֿון דער ליטעראַטור" (ז׳ 236). באמת אָבער האָט נאָך שארקאנסקי געשריבן ביז ער איז קראַנק געוואָרן אין 1906, און יוסף יפֿה, י. ש. פּרע־נאָוויץ און א רויי אַנדערע זײַנען נאָך געווען דיכטעריש טעטיק צענדלינגער יאָרן שפּעטער.

דער לעצטער קאַפּיטל „די יידישע דראַמע" (זז׳ 237—244) לײַדט פֿאַרקערט פֿון קורצקייט. אויף אַכט זײַטן איז געווען שווער צו באשרײַבן ווי געהעריק די יידישע דראַמע און דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע אינעם 19טן י״ה.

ניט געקוקט אויף דעם וואָס אליהו שולמאַנס בוך קאָן ניט פֿרעטענדירן צו זײַן א געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע אינעם 19טן י״ה, איז עס א וויכטיקער שטאַפּל אויפֿן וועג דערצו. ס׳איז א בוך פֿאַרן אַלגעמיינעם לייענער וואָס קאָן דערפֿון היפּש לערנען. דאָס בוך איז א דער־גרייכונג פֿאַר א יונגן שרײַבער.

קלמן מרמר

מסתרי העבר, מחקרים במקרא ובהסתוריה עתיקה, מאת ד״ר שמואל י. פֿייגין, הוצאת „ספֿרים", תש״ג, 450 זז׳.

דער תנך־פֿאָרשער און אַריענטאַליסט ד״ר ש. י. פֿייגין (זײַן פֿאָרש־געביט איז אשוראלאָגיע) האָט צוזאַמענגענומען אין דעם בוך א טייל פֿון זײַנע אַרבעטן אויפֿן געביט פֿון תנך־פֿאָרשונג, געשיכטע פֿון דער העברעישער שפּראַך פֿון דער אַלטיידישער געשיכטע בכלל. צום טייל זײַנען די אַר־בעטן שוין געווען געדרוקט אין העברעישע, יידישע און ענגלישע צײַטשריפֿטן, צום טייל באַווײַזן זיי זיך אין דרוק דאָס ערשטע מאָל. אָבער אויך די אַרבעטן וואָס זײַנען שוין געווען א מאָל געדרוקט האָט דער מחבר איבערגעאַרבעט פֿון דאָס נײַ.

דאָס בוך האָט צוויי טיילן. דער ערשטער טייל (זז׳ 1—229) נעמט אָרום דעם מחברס אַרבעטן אויפֿן געביט פֿון תנך־פֿאָרשונג.

אין ערשטן אַרטיקל, יצירת האשה במקרא, אַנאַליזירט פֿייגין די מעשׂה בראשית אין חומש. שוין זינט די גרויסע אַרכעאָלאָגישע אַנטדעקונגען אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י"ה אין מעסאָפּאָטאַמיע און ספּעציעל זינט די כאַמוראַפּי־אַנטדעקונגען אין 1901 האָבן געלערנטע זיך פֿאַרנומען מיט דער השפּעה וואָס די בבֿלישע קולטור האָט געהאַט אויף דער קולטור פֿון ארץ־ישׂראל־דיקע פֿעלקער און אויפֿן תּנך. עס איז אויפֿגעקומען אַ פּאַן־בבֿלישע שול וואָס האָט געשטרעבט צו דערווײַזן, אַז דער תּנך איז אַ „פֿאַלשיאַט" פֿון דער בבֿלישער מיטאָלאָגישער און געזעץ־געבערישער ליטעראַטור.[1] די אַנטי־יִדישע טענדענץ פֿון דער דאָזיקער שול האָט דערגרייכט איר העכסטן פּונקט אין די אַרבעטן פֿון דעם באַקאַנטן אַשוראָלאָג און אַנטיסעמיט פֿרידריך דעליטש.[2] הײַנט איז די פּאַן־בבֿלישע ריכטונג אין דער תּנך־ווייסנשאַפֿט כּמעט ווי פֿאַרשוווּנדן און די השפּעה פֿון דער בבֿלישער קולטור אויף דער קולטור פֿון אלט־ישׂראל ווערט באַטראַכט אַ סך אײַנגעהאַלטענער.

פֿייגין איז אַ פֿלעקלשריפֿט־פֿאָרשער און אַ קענער פֿון דער אלט־בבֿלישער קולטור־געשיכטע און ליטעראַטור. ער איז ווײַט פֿון צו זײַן אַן אָנהענגער פֿון דער פּאַן־בבֿלישער שול. ער איז אַ קעמפֿערישער פֿאַרטיידיקער פֿון דער אָריגינעלער שאַפֿונגסקראַפֿט פֿון יִדישן פֿאָלק. יִדן זײַנען קיין מאָל נישט געווען בלויז קולטור־נעמערס אָדער קולטור־פֿאַרמיטלערס, נאָר אייביק זײַנען זיי געווען קולטור־בויערס, ־שאַפֿערס און ־געבערס. אָבער דאָך באַווירקט זײַן ספּעציאַליטעט — די פֿלעקלשריפֿט־פֿאָרשונג — זײַן שטעלונג צום תּנך און צו פֿראָבלעמען פֿון אלטיִדישער קולטור־געשיכטע. עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז ער זעט אין דער תּנכישער קאָסמאָגאָניע (מעשׂה בראשית) און אויך אין באריכט וועגן דער באשאַפֿונג פֿון דער פֿרוי השפּעות און באַרימפֿונקטן מיט דער בבֿלישער מיטאָלאָגיע.

פֿייגין דערקלערט דאָס וואָרט ברא אין בראשית א, 1 מיט שפּאַלטן. אויפֿן זעלבן אופֿן דערקלערט ער דאָס וואָרט ברא אין בראשית א, 27. חוה איז באשאַפֿן געוואָרן דורך שפּאַלטן אין צוויי טיילן דעם אור־אָדם וואָס איז געווען א טאָפּל־באשעפֿעניש (אן אַנדרוגינס) פֿון מאַן און ווײַב. קענן פֿייגינס דערקלערונג פֿון ברא קען מען פֿילאָלאָגיש גאָרנישט אײַנוועגדן.[3] אויך זײַן

---

[1] זע תולדות בקורת המקרא מאת מנחם סולוביטשיק וזלמן רובשוב, ברלין, תרפ"ח, פּרק י: השפּעת החפּירות, זז׳ 100—113.

און

Eberhard Schrader, *Die Keilinschriften und das Alte Testament,* Zweite Auflage, Giessen, 1883.

דער גרינדער פֿון דער פּאַן־בבֿלישער ריכטונג איז געווען הוגו ווינקלער.

[2] Friedrich Delitzsch, *Die Grosse Täuschung,* neue Ausgabe, 1924/1926.

פֿרידריך דעליטש איז אין אָנהייב 20סטן י"ה אויפֿגעטרעטן מיט זײַנע באַקאַנטע Babel—Bibel־פֿאָרטרָגן וואָס האָבן אַרויסגערופֿן אַ סענסאַציע אין דער וויסנשאַפֿטלעכער וועלט.

[3] פֿ"גל דאָס באַקאַנטע וועריערבוך אויפֿן תּנך פֿון F. Buhl—W. Gesenius, 17טע

באַנעמען דעם אור־אָדם איז געבויט אויף א פֿעסטן יסוד, אַפֿילו אויף אַלטע תּלמודישע אידעעס, וואָס עס איז מיגלעך, אז זיי זיינען שפּורן (שקיעין — לויט ש. ליבערמאַנס צוטרעפֿיקן טערמין) פֿון דער אַלט־בבלישער מיטאָלאָגיע.

אין צווייטן אַרטיקל באַטראַכט פֿייגין כראָנאָלאָגישע און קולטור־הים־טאָרישע פֿראָגעס אין דער ציַט פֿון די שופֿטים, ספּעציעל פֿון יפֿתּחס ציַטן. פֿייגין האַלט, אז יפֿתּח איז געווען אַן אַדאָפּטירטער זון פֿון דעם שופֿט יאיר הגלעדי (שופֿטים, י, 3). דאָס וואָרט ויולד, מיינט ער, אין „ויולד גלעד את יפֿתּח" (שופֿטים יא, 1) האָט א דעקלאַראַטיוון באַטיַט. יאיר הגלעדי האָט דערקלערט יפֿתּחן פֿאַר זיַן זון, ד"ה ער האָט אים אַדאָפּטירט. אויך דאָ ציט פֿייגין א גזירה שווה פֿון די בבלים: אזוי ווי ביַ די בבלים און אויך ביַ אנדערע פֿעלקער איז געווען א געזעץ וועגן אַדאָפּטירן — אזוי איז אזא געזעץ מסתּמא אויך געווען ביַ יִדן, כאָטש מיר געפֿינען נישט אין תּנך קיין בפֿירושע אָנווייזונגען אויף דעם.[4]

ד"ר פֿייגינס מעטאָד איז וויסנשאַפֿטלעך א ריכטיקער. מיר מוזן זייער אָפֿט נעמען אין באַטראַכט פֿאַראַלעלן פֿון פֿרעמדע קולטורן, בכדי צו דערזען אין א קלאָרערער שיַן פֿראָגעס פֿון דער יִדישער קולטור.

אין דער אַרבעט שלמה ואדוניהו גיט פֿייגין אַן אינטערעסאַנטן סאָציאָ־לאָגישן און היסטאָריש־פּאָליטישן אַנאַליז פֿון די פּוחות וואָס האָבן געשטיצט די פֿאַרשיידענע פֿרעטענדענטן אויפֿן כּסא המלוכה אין ירושלים אין די לעצטע טעג פֿון דוד המלכ לעבן. ער וויַזט אָן אויף דעם קעגנזאַץ חברון—ירושלים. אדוניהו איז געבוירן געוואָרן אין חברון, דעם צענטער פֿון שבט יהודה, דעם צענטער פֿון פּאַרטיקולאַריסטישע שטרעמונגען. אויף אדוניהוס צד זיַנען געווען די קאָנסערוואַטיוון, שבטישע עלעמענטן און די לעגיטימיסטן. אויף שלמהס צד זיַנען געשטאַנען די צענטראַליסטישע און אויפֿגעקומענע עלע־מענטן, מענטשן אָן שבטישן יִחוס, און אויך די פּוחות וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם נייַעם צענטראַלן הייליקטום אין ירושלים ווי צדוק הכּהן און דער נביא נתן. אויך דוד המלכ פֿערזענלעכקייט און פּאָליטיק ווערן זייער אינטערעסאַנט געשילדערט. די אַרבעט איז איינע פֿון די בעסטע אין בוך.

אויסגאַבע, לעמבערג, 1921, בראשית, 111. פֿ"גל אבן עזרא צו בראשית א' 1: יש דקדוק המלה ברא לשני טעמים... והשני... וטעמו לגזור... פֿ"גל אויך יחזקאל כ"ג, 47.

[4] זע וועגן אַדאָפּטירן אין תּנך און אין די כאַמוראַפּי־געזעצן:

V. Aptowitzer, "Spuren des Matriarchats im jüdischen Schrifttum", *H. U. C. A., IV* (1927), 216—217.

אויך פֿייגינס אַרטיקל:

"Some Cases of Adoption in Israel", *Journal of Biblical Literature*, 1931, pp. 186—217.

און אין צוקונפֿט, יאַנואַר 1944, ד' 50, ווו דער מחבר באַמיט זיך צו באַווייזן, אַז אין פּסוק ויקרא י"ח, 11 (מולדת אביך) רעדט זיך וועגן אַן אַדאָפּטירטער טאָכטער.

אין דעם אַרטיקל מפּלת סנחריב בארץ יהודה וויזט פֿייגין אויף, אַז די צאָל געפֿאַלענע אין סנחריבס אַרמיי (אין יאָר 701, בעת ער האָט געוואָלט אײַנענעמען ירושלים) איז געווען נאָר 185 און נישט 185,000 ווי עס שטייט אין תנך. די צאָל מאה ושמונים וחמשה אלף (מלכים ב, י"ט, 35) קומט פֿון מאה ושמונים וחמשה איש. איש האָט מען אַ מאָל אָפּגעקירצט א. שפּעטערדיקע קאָפּיסטן האָבן דעם א' דעשיפֿרירט אלף און אַזוי האָבן מיר הײַנט מאה ושמונים וחמישה אלף. פֿייגינס דערקלערונג לייגט זיך אויפֿן שׂכל. א סך גלערנטע האָבן אויפֿגעוויזן אויף אַברעוויאַטורן אין תנך,[5] און עס איז ניטאָ קיין שום סיבה פֿייגינס מיינונג נישט אָנצונעמען.

פֿייגין האַלט, אַז די 185 מענטשן פֿון סנחריבס אַרמיי זײַנען געשטאָרבן פֿון אַ פֿיבער־קראַנקייט וואָס הייסט אויף אָפּדיש שיבו. סנחריב מיט זײַן אַרמיי זײַנען אַנטלאָפֿן ווען מען האָט אין אַ באַשטימטן טאָג אין דער פֿרי אַנטדעקט 185 טויטע אָפּיצירן און זעלנערס וואָס זײַנען פֿלוצעם געשטאָרבן במשך פֿון דער נאַכט. לויט דער בבלישער פישוף־ און טרעף־ליטעראַטור האָט די שיבו־קראַנקייט אייביק אָנגעזאָגט א מפּלה, און צוליב דעם איז סנחריב אַנטלאָפֿן, ווען ער האָט געזען, אַז די שיבו איז אויסגעבראָכן אין זײַן אַרמיי.

פֿייגין האַלט אויך, אַז די פּסוקים אין ישעיהו ט, 4 און י, 16—17, וואָס רעדן וועגן אַ פֿײַער וואָס וועט פֿאַרצערן אַשור זײַנען שייך צום פֿײַער פֿון דער שיבו־קראַנקייט, וואָס פֿון איר זײַנען געשטאָרבן די 185 מענטשן פֿון סנחריבס אַרמיי. מיט דעם איז שוין שווער מסכּים צו זײַן. פֿייגין באַזירט דאָ זײַן סבֿרא אויפֿן וואָרט אש וואָס דער נביא ניצט. אָבער מיר געפֿינען אין תנך אַ סך ערטער, וווּ דער נביא סטראָשעט די שׂונאים מיט פֿײַער,[6] און מען דאַרף אין ערגעץ ניט פֿאַרשטיין דאָס וואָרט אש אות־באות. פֿייגין אַנאַלויזירט אין דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג אויך די נישט־תּנכישע מקורים וועגן סנחריבס מפּלה און ער געפֿינט אײַן, אַז זיי שטימען מיטן תּנכישן באריכט.

אין ערשטן טייל פֿון בוך גייען אויך אַרײַן עטלעכע טעקסטקריטישע אַרבעטן. בכלל שרעקט זיך פֿייגין ניט אָפּ פֿאַר קאָרעגירן דעם טעקסט פֿון תּנך. מען באַקומט טייל מאָל דעם אײַנדרוק אַז ער האָט הנאה פֿון דעם. פֿייגין האָט אַ בפֿירושע נטיה צו טעקסטקריטיק. טעקסטקריטיק איז אייביק גלעזונט אַ לעגיטימער צווייג אין דער תּנך־ווײַסנשאַפֿט. גלעלערנטע פֿון דעם שניט ווי פֿייגין מיט אַ רײַכער פֿילאָלאָגישער בילדונג קענען זיך נעמען דאָס

---

[5] אַברעוויאַטורן געפֿינען מיר שוין אויף אַלטע אײַנשריפֿטן אויף כּלים פֿון דער תּנכישער צײַט; זע:

Harvard Excavations of Samaria, Cambridge, 1929, I, 310.

פֿ"גל:

Felix Perles, *Analekten zur Textkritik des Alten Testaments* (1895), pp. 4—35; *Analekten,* neue Folge, 1922.

און י. מאַרקאָן אין זײַן אַרטיקל וועגן אַברעוויאַטורן אין דער *Encyclopaedia Judaica*. ב׳ 1, שפּאַלט 181.

[6] פֿ"גל דברים ל"ב, 22, עמוס א און ב, הושע ח, 4 אאַז"וו.

רעכט דאָס צו טאָן. על־פּי רוב לייגן זיך זײַנע טעקסט־פֿאַרבעסערונגען אויפֿן שׂכל און זיי זײַנען פֿילאָלאָגיש גוט מאָטיווירט. אָבער דאָך בלײַבן נאָך ספֿקות, צי האָט דער לכתּחילהדיקער טעקסט באמת אַזוי אויסגעזען ווי פֿייגין שטעלט זיך אים פֿאָר. אַזוי למשל איז שוואַר מסכּים צו זײַן מיט פֿייגינען, אַז אין שמואל א, ו, 19 איז געשטאַנען א מאָל: „ויך שמש בן יהוה באנשי בית שמש". די הוספֿה אין תּרגום השבּעים לגבי דעם טעקסט פֿון דער מסורה איז שייך, ווי פֿייגין ווייל האָבן, צו די העברעישע ווערטער: שמחו בני יכניה, וואָס זײַנען קאָרומפֿירט פֿון: שמש בן יהוה. כאָטש פֿייגינס דערקלערן דעם מעטאַמאָרפֿאָזע פֿון „שמש בן יהוה" אין „שמחו בני יכניה" איז שארפֿזיניק — לייגט זיך אָבער פֿאָרט ניט אויפֿן שׂכל, אַז אין תּנכישן טעקסט זאָל א מאָל האָבן געשטאַנען אַזאַ מין בפֿירושער אַנטימאַנאַטעיסטישער אויסדרוק ווי „שמש בן יהוה", כאָטש עס פֿעלן ניט אין תּנך הענאָטעיסטישע און פּאָליטעיסטישע שפּורן, ווי דער באַקאַנטער בריוו פֿון יפֿתּח צו די בני עמון אָדער אַזעלכע אויסדרוקן ווי בני אלהים אאז"וו.[7]

אין ארטיקל האלים בעמוס ח, ייד גיט פֿייגין א קלאָרן אנאליז פֿון דעם פֿירפֿערזיקן פּסוק דאָרטן. ער דערקענט אין דעם דאָזיקן פּסוק די נעמען פֿון געטער פֿון די דריי ערטער: שומרון, דן און באר שבע, ביי וועלכע מען פֿלעגט שווערן. פֿייגין איז צוליב דעם מספּים מיט הוגאָ ווינקלערן, אַז „חי דרך באר שבע" שטייט אנשטאָט חי דדך באר שבע. דער „ך" פֿון דדך איז דער „ך" פֿון הכנוים און דד (אָדער דוד) איז אַן אלטער דרום־ארץ־ישׂראלדיקער גאָט. ער ווערט דערמאָנט אין דער באַקאַנטער אינשריפֿט פֿון מישע מלך מואב.

אין ארטיקל ומלך אלקום עמו איז פֿייגין מספּים מיטן אשוראָלאָג פֿייזער וואָס האָט אנטדעקט אין ווארט אלקום (משלי ל, 31) דעם אדומישן גאָט קום, און פֿייגין זעצט איבער — ומלך אלקום עמו — דער מלך וואָס דער גאָט קום איז מיט אים. פֿייגין געפֿינט אויך דעם אדומישן גאָט קום אין העברעישע פּרי־וואָט־נעמען ווי אדוניקם, עזריקם אאז"וו, וואָס זײַנען אנטשטאַנען פֿון אדוני־קום, עזרי־קום אאז"וו. די שווערישקייטן אויף וועלכע פֿייגין ווײַזט אָן לייגן אויף דער האַנט, און אין גובר זײַן אָט די שווערישקייטן לייגט ער אַריין א סך ווײַסן און חריפֿות. דאָך בלײַבט זײַן ענטפֿער נאָר היפּאָטעטיש, ווי עס זײַנען בכלל ניט מער ווי היפּאָטעטיש א סך טעאָריעס אויפֿן געביט פֿון דער תּנך־וויסנשאַפֿט.

די ראַמען פֿון א רעצענזיע דערלויבן ניט זיך אָפּצושטעלן אויף אַלע ענינים וואָס פֿייגין באַרירט. דער ערשטער טייל פֿון בוך נעמט אַרום פֿראַבלעמען אין א פֿעריאָד פֿון כּמעט צוויי טויזנט יאָר: פֿון דער תּנכישער קאָסמאָגאָניע, וואָס זי גייט מסתּמא צוריק צו מיטאָלאָגישע לענענדעס נאָך פֿון

[7] פ"גל שופטים יא, 24: הלא אז אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש ואת כל אשר הוריש ד' אלהינו מפנינו אותו נירש, און שמואל א, כו, 19: כי גרשני היום מהסתפח בנחלת ד' לאמור לך עבד אלהים אחרים. פ"גל:

S. Zeitlin, "Judaism as a religion". *J. Q. R.* (ns) XXXIV (1943), 4.

דער ערשטער העלפֿט פֿון צווייטן יאָרטויזנט פֿאַר קריסטוסן, ביז דער פֿראָגע, פֿון וואָסערע ספֿרים פֿון תּנך מען האָט פֿאַרגעלייענט פֿאַרן פּחן גדול? אין דער נאַכט פֿון יום־כּיפּור, וואָס דאָס האָט צו טאָן מיט דער צייט קורץ פֿאַרן חורבן בית־שני. די לעצטע פֿראָגע איז אַנג פֿאַרבונדן מיט דער צייט, וועלן די פֿארשיידענע טיילן פֿון תּנך זיינען געווארן קאַנאָניזירט.

דער צווייטער טייל פֿון בוך פֿאַרנעמט זיך מיט צווויי אורגעשיכטעס: פֿון דער העברעישער שפּראַך און פֿון יידישן פֿאָלק.

פֿייגין נעמט אָן, אז די בני ישׂראל האָבן גערעדט העברעיש נאָך איידער זיי זיינען אַרײַנגעקומען קיין ארץ־ישׂראל. די העברעישע שפּראַך האָבן יִדן ניט איבערגענומען פֿון די כּנענים, ווי א סך פֿאָרשערס האַלטן, נאָר פֿאַרקערט — די כּנענים וואָס זיינען געווען פֿון די בני חם (בראשית י, 15־18) האָבן איבערגענומען העברעיש פֿון סעמיטישע פֿעלקער, וואָס זיי האָבן אויך געהערט די בני ישׂראל. פֿייגין פֿאַרטיידיקט דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט ווי אַן ענין פֿון נאַציאָנאַלן כּבוד און פּרעסטיזש. ער זעט אַנטיסעמיטישע טענדענצן אין די מיינונגען פֿון די ניט־יִידישע געלערנטע און זייערע יִדישע תּלמידים וואָס שטרײַכן אייביק אונטער דעם העכערן קולטורעלן ניוואָ פֿון די כּנענים און זייער השפּעה אויף די בני ישׂראל. צוליב דעם דאָזיקן אַנ־קלאָג איז פֿייגינען אויסגעקומען צו פֿירן א פּאָלעמיק מיט ז. קלמנאָוויטשן וואָס האָט אַרויסגעשטעלט די טענה, אז „ד״ר פֿייגין פֿאָלגט אין זיינע הנחות און מסקנות בנוגע דער עלטסטער יִדישער געשיכטע דער עיקר זיין געפֿל. ד״ר פֿייגין איז א קינד פֿון זיין דור, ער איז „נאַציאָנאַל״ געשטימט און וויל רעדן צו א „נאַציאָנאַל״ געשטימטער אוידיטאָריע... ד״ר פֿייגינען גייט קודם־כּל דערין צו שאַפֿן בײַ זיינע לייענער די פֿארשטעלונג, אז דאָס יִדישע פֿאָלק איז א מושלם מיט אַלע מעלות, אין חומריות ניט וויניציקער ווי אין רוחניות... לייענעדיק ד״ר פֿייגינס ארטיקלען קען מען מיינען, אז אין ארץ־ישׂראל איז בכלל ניט געבליבן קיין סימן פֿון קיין ניט־ישׂראלישער קולטור פֿון דער אל־טער תּקופֿה״. פֿייגין האָט די דאָזיקע טענה אָפּגעווארפֿן אין א לאַנגן ענטפֿער.[8] דער וויכוח קלמנאָוויטש—פֿייגין האָט א פּרינציפּיעלן באַטײַט.

אין א רײַ ארטיקלען באַהאַנדלט פֿייגין אויספֿירלעך אַלע נעמען פֿון העברעיש אין תּנך, אין דער אַפֿאָקריפֿישער, פּסעוודא־עפּיגראַפֿישער, העלע־ניסטישער, תּלמודישער, רבנישער, גראַמאַטישער און פּאָעטישער ליטעראַטור.

ענג פֿאַרבונדן מיט דער פֿראָגע פֿון מקור פֿון דער העברעישער שפּראַך איז די פֿראָגע פֿון די ח ב י ר ו און די פֿראָגע, צי עס האָבן א געשיכטלעכן ווערט די דערציילונגען וועגן די א ב ו ת אין חומש.

---

[8] קלמנאָוויטשעס ארטיקל א״נ „וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדע און נאַציאָנאַלע גאווה״ אין יוּוא־בלעטער, ב׳ V (1933), זז׳ 247—263; פֿייגינס ענטפֿער אין צוקונפֿט, 1934, זז׳ 478—484; דער דאָזיקער ענטפֿער איז מיט געוויסע שינויים איבערגעדרוקט אין העברעיש אין רעצענזירטן באַנד זז׳ 267—280.

פֿייגין באַרירט די דאָזיקע פֿראַגעס אין זײַנע רעצענזיעס אויף ווּיסנ־שאַפֿטלעכע וועלק פֿון אַנדערע געלערנטע. צו ערשט אַנאַליזירט ער די מיי־נונגען פֿון די דאָזיקע געלערנטע און דערנאָך דערקלערט ער זײַן שטאַנד־פּונקט. אין זײַנ רעצענזיע אויף פּראָפֿ' קיעראָס ארבעט וועגן די חבירו פֿאַר־טרעט פֿייגין דעם שטאַנדפּונקט, אז מען קען די חבירו אידענטיפֿיצירן מיט די אלטע העברעער (עברים). פֿייגין קעמפֿט קעגן דער מיינונג, אז די חבירו זײַנען נישט געווען קיין אײנהייטלעכע עטנישע גרופּע. אויך איז ער ניט מסכים, אז חבירו איז א באַלײדיקונג־וואָרט, אז עס באַטײַט: 'רויבער', 'געפֿאַנגענער', אָדער אז די חבירו זײַנען געווען בלויז א סאָציאַלע גרופּע פֿון פֿרײַע אר־בעטערס אָדער זעלנערס און א געמיש פֿון פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס. פֿייגין האַלט, אז די עטניש־איינהייטלעכע פֿעלקער־גרופּע חבירו קען פֿאַרגלײכן ווערן צו די כוואַליעס פֿון די פֿעלקער־גרופּעס ווי די אראמעער אָדער אראַבער. זיי האָבן זיך צעגאָסן איבער א סך לענדער. איין טייל האָט געדינט אין מילִיטער פֿון פֿאַרשיידענע שכנותדיקע מלוכות. אַן אנדער טייל האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישׂראל און עבר־הירדן און געשאָפֿן דאָרטן די מלוכות: מואב, עמון, אדום, ישׂראל און יהודה. עס זײַנען נאָך אָבער געבליבן חבירו־גרופּעס אין ארץ־ישׂראל וואָס האָבן נאָך ווײַטער געפֿירט א וואַנדער־לעבן ווי די עברים אין שאָלמ צײַטן[9] אָדער די עבדים עברים, וואָס פֿון זיי רעדט זיך אין דער סדרה משפּטים, אין שמות.

פֿייגין גייט אויך מיט די געלערנטע וואָס האַלטן די אָבות פֿאַר גע־שיכטלעכע פֿערזענלעכקייטן און די דערציילונגען וועגן זיי פֿאַר היסטאָרישע. עטלעכע מאָל באַרירט ער די פֿראַגע פֿון יציאת מצרים. דער פּאַקט, אז יידן, אָדער לכל הפּחות א טייל פֿון זיי, האָבן געלעבט אין מצרים וועלט הײַנט פֿון קיין שום ערנצטן געלערנטן נישט אָפּגעלייקנט, כאָטש א טייל ענגיפּטאָלאָגן זײַנען אפֿשר מגזם די השפּעה וואָס מצרים האָט געהאַט אויף די בני־ישׂראל.[10] פֿייגין רעכנט אויס, אז יציאת מצרים איז געווען אין יאָר 1379 פֿאַר קריסטוסן. ווי באַקאַנט איז די פֿראַגע זייער א פֿאַרוויקלטע. פּמעט יעדער געלערנטער געפֿינט אויס אַן אנדער דאַטע פֿאַר יציאת מצרים. מען מוז אָבער מסכים זײַן מיט פֿייגינען, אז מען מוז יציאת מצרים רעכענען אַן ערך אין אָנהייב 14טן י"ה און נישט אזוי שפּעט ווי אין דער צווייטער העלפֿט 13טן י"ה, ווי ס'מיינען אנדערע.

דאָס בוך באַרירט א שלל היסטאָרישע, קולטור־היסטאָרישע און ליטע־ראַטור־קריטישע פֿראַגעס. פֿייגינס אויסגאַנגפּונקט איז דער מקור. ער איז א גוטער קענער פֿון תנך, פֿון סעמיטישע שפּראַכן און אויך פֿון די אלטע אי־

---

[9] שמואל א, י"ד, 21—22. פֿ"גל דאָס רעצענזירטע ווערק, זײַ 223 א"ו און ז' 385.

[10] אַן עקסטרעמער אָנהענגער פֿון דער עגיפּטישער השפּעה אויפֿן חומש איז פּראָפֿ' א. ש. יהודה. זע זײַן בוך:
The Language of the Pentateuch in Its Relation to Egyptian, London, 1933.

בערוּעצונגען פֿון תּנך. ער ווײַזט אַרויס בקיאות אין דער אויסערגעווײנטלעך רײַכער מאָדערנער תּנך־ליטעראַטור, דער ייִדישער און דער ניט־ייִדישער. ער ווערט אָבער ניט דערטרונקען אין דער דאָזיקער ליטעראַטור. ער פֿאַרלירט ניט זײַן זעלבשטענדיקע אײַנשטעלונג צו די דאָזיקע פֿראַגעס. איינע פֿון די גרויסע מעלות פֿון זײַן אופֿן אַנאַליזירן און באַהאַנדלען פֿראַבלעם איז זײַן גרונטיקייט. ער לאָזט ניט דורך דעם קלענסטן פּרט. ער רעכנט זיך מיט אַלע מעגלעכע סתּירות און אײַנווענדונגען. ער רעכנט זיי אויס און באַמיט זיך זיי צו פֿאַרענטפֿערן. פֿאַרשטייט זיך, אַז געוויס ספֿקות בלײַבן נאָך איבער נאָכן איבערלייענען זײַן בוך.

ד"ר פֿייגין איז דער אינציקער צווישן די תּנך־פֿאָרשערס און אָריענטאַליסטן אין אַמעריקע, וואָס נעמט זיך די מי אויך דעם ברייטערן עולם צו באַקענען מיט די וויסנשאַפֿטלעכע פֿראַבלעמען פֿון זײַנע פֿאָרשונגען. ער פֿאַרדינט דערפֿאַר אַ ספּעציעלן דאַנק.

ד"ר י. ראָזענטאַל

די אַלטענגלישע ביבל־איבערזעצונגען

Otto Martz, *Die Wiedergabe biblischer Personenbezeichnungen in der altenglischen Missionssprache*, Bochum-Langendreer, 1939, 79 pp.

אין זײַן אַרבעט, אַ מינכענער דיסערטאַציע, שטעלט זיך דער מחבר די אויפֿגאַבע אויסצופֿאָרשן די מעטאָדן פֿון איבערזעצן די ביבל פֿון גריכיש־לאַטײַניש אויף אַלטענגליש. דער עיקר איז זיך די אַרבעט מצמצם אויף די עוואַנגעליעס, אויף פֿיר מאַנוסקריפּטן וואָס שטאַמען פֿון דעם צענטן ביזן צוועלפֿטן יאָרהונדערט. דער מחבר באַמיט זיך אָנצוויזן, וועלכע ווערטער מען האָט אויסגעקליבן פֿאַר טײַטשצוועקן פֿון דעם ווערטער־באַשטאַנד וואָס איז געווען בנימצא, פֿאַר וואָס מען האָט גראָד די דאָזיקע ווערטער אויסגעקליבן, אויף וואָסער אופֿן אָדער אופֿנים עס איז געגאַנגען דער וועג פֿון א געווײַסן לאַטײַנישן (גריכישן) וואָרט צו דעם שײַכותדיקן אַלטענגלישן וואָרט, און אויף ווי ווײַט די דאָזיקע איבערזעצונג האָט געטרײַ איבערגעגעבן דעם באַטײַט פֿון דעם מקור. עס איז קלאָר, אַז פֿון שטאַנדפּונקט פֿון ייִדישער פֿאָרשונג איז אַזא מין אַרבעט וויכטיק אין צוואַמענהאַנג מיט די ייִדישע תּנך־איבערזעצונגען. א פֿאַרגלײַך פֿון די אַלטענגלישע און ייִדישע איבערזעצונגען, א קלאָרער באַגריף וועגן א געוויסן איבערזעצונג־פּראָצעס אין אײַנעם פֿון די צוויי לשונות קאָן א מאָל היפֿש באַלײַכטן א טונקעלן ווינקל אין דעם איבערזעצונג־אופֿן אויף דער אַנדערער שפּראַך און פֿאַרענטפֿערן א געוויסע פֿראָבלעם. און אויף דעם דרך לאָזן מיר זיך טאַקע אין אונדזער רעפֿעראַט.

קודם כל פֿאַרלאַנגט זיך א גרינטלעכער אַנאַליז פֿון הינטערגרונט, פֿון דער אויפֿגאַבע און דעם ציל אין די א"ע (אַלטענגלישע) און ייִדישע איבערזעצונגען. די ייִדישע שפּראַך — ווי ווײַט דאָס איז אונדז באַקאַנט —

האָט געמאכט איר ערשטן ליטעראַרישן ארויסטריט מיט פּרוּוון פֿון תּנך־איבערזעצונגען, אָדער געשטעלט די ערשטע טריט פֿאַר אַזעלכע איבערזעצונגען, דהיינו די גלאָסאַטאָרישע טעטיקייט, בעת די התחלות פֿון די א״ע ביבל־איבערזעצונגען באווײַזן זיך ערשט צווישן הונדערט יאָר נאָך דעם אויפֿקום פֿון דער א״ע ליטעראַטור.[1]

אין זייער אויפֿגאַבע און ציל זײַנען גאָר גרויס די אונטערשיידן צווישן די יִדישע און א״ע איבערזעצונגען. די אויפֿגאַבע פֿון דער א״ע איבערזעצונג איז איבערצוגעבן דעם אַנגלאָסאַקס א פֿרעמדע וועלט מיט א פֿרעמדן וועלטבאַגריף, בעת די ביבלישע וועלט איז פֿאַר דעם יִדן כּמעט הייַמיש. דער ציל פֿון די א״ע איבערזעצונגען איז ניט צו דינען ווי אַן ארײַנפֿיר צום מקור פֿון דעם נײַעם טעסטאַמענט, נאָר בלויז איבערצוגעבן דעם תּוכן פֿון דעם דאָזיקן בוך. די יִדישע איבערזעצונגען שטרעבן בלויז צו פֿאַרלײַכטערן די הבנה פֿון דעם מקור און זײַנען גאָרניט אויסן איבערצוגעבן דעם תּוכן.

ניט געקוקט אויף די אַלע אונטערשיידן איז די ענלעכקייט צווישן די איבערזעצונגען גאַנץ גרויס. ראשית, באַצײַגן זיך ביידע איבערזעצונגען מיט יִראת הכּבֿוד צו די אויפֿטוען פֿון די ראשונים אויף דעם געביט. אויף דער דאָזיקער יִראת־הכּבֿוד־באַצײַונג אין די יִדישע איבערזעצונגען האָב איך אָנגעוויזן אין מײַן אַרבעט חומש־טײַטש.[2] דאָ וועל איך באַטראַכטן, ווי אַזוי די דאָזיקע באַצײַונג שפּיגלט זיך אָפּ אין א״ע איבערזעצונגען.

דער אַזוי גערופֿענער קאָרפֿוס־מאַנוסקריפּט פֿון דעם צענטן י״ה פֿאַר־טײַטשט דאָס לאַטײַנישע וואָרט minister מיט thegn, א וואָרט געוומען פֿון דער עפּאָסשפּראַך. אין דעם יאָר 1066 איז פֿאַרגעקומען די נאָרמאַנישע אינוואַזיע וואָס האָט געפֿירט צו א גרויסער איבערקערעניש אין דעם פּאָליטיש־סאָציאַלן לעבן פֿון לאַנד. א סך אַלטע אינסטיטוציעס זײַנען אונטערגעגאַנגען, און מיט זיי איז אויך בטל געוואָרן דער מעמד פֿון דעם thegn. דאָס וואָרט ווערט על־פּי פֿאַרגעסן און אויף אַזוי ווײַט אומפֿאַרשטענדלעך, אַז אין א יורידישן דאָקומענט פֿון דעם צוועלפֿטן י״ה, אין וועלכן עס קומט פֿאָר, נייטיקט עס זיך שוין אין א פּירוש. דאָס וואָרט האָט זיך אָבער אויפֿגעהיט אין דעם האַטאָן־מאַנוסקריפּט וועלכער שטאַמט, לויט דעם אַנגליסט סקיט,[3] פֿון 1154—1184. דער איבערשרײַבער פֿון דעם מאַנוסקריפּט האָט פֿאַר זיך געהאַט דעם עלטערן קאָרפֿוס־מאַנוסקריפּט און זיך ניט דערוועגט אין אים אַרײַנ־ברענגן א שינוי, נאָר אים געטרײַ איבערגעשריבן.[4] אַז דער פֿאַקטאָר פֿון יִראת־הכּבֿוד פֿאַר דעם הייליקן טעקסט איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַרן אויפֿ־

---

[1] Stopford A. Brooke, *The History of Early English Literature*, p. 101 sq.

[2] ש. נאַבל, חומש־טײַטש, ניו־יאָרק, יהוא, 1943, זז׳ 14—15.

[3] Skeat.

[4] Der Kopist des 12. Jh. übertrug aber genau nach der Vorlage jedesmal das Wort *thegn*, wenn er es in C. (דער קאָרפֿוס־מאַנ׳ — ש. נ.) vorfand.

היטן עלטערע ווערטער איז לַייכט צו זען, וועו מיר פֿאַרגלַייכן די ביבלישע מיט ניט־ביבלישע איבערזעצונגען. אינעם נַיינטן י"ה באַווַיזט זיך אַן אי־בערזעצונג פֿון די „דיאַלאָגן" פֿון גרעגאָריוס דעם גרויסן. דאָרטן ווערט discipulus איבערגעזעצט thegn. א שפּעטערע אויסגאַבע פֿון דער דאָזיקער איבערזעצונג האָט דורכוים leorning-cniht אָדער gingra (׳תּלמיד׳) פֿאַרן וואָרט thegn וואָס איז שוין יעמאָלט געווען ארכאַיש. ענלעכס האָבן מיר בַיי דעם וואָרט cniht (׳קנעכט׳). ווי א פּועל־יוצא פֿון דער נאָרמאַנישער אינ־וואַזיע איז דאָס וואָרט עולה לגדולה געוואָרן און עם באַטַייט שוין א וואַסאַל. דעמאָלטיקע ביבל־איבערזעצונגען האַלטן זיך אָבער בַיי דעם וואָרט cniht אַפֿילו וויַ דער אָריגינאַל האָט בפֿירוש servus, ווַיל מסתּמא האָט מען שוין ניט אָפּ־געטראָטן. פֿונקט ווי אין אונדזער חומש־טַייטש האָט זיך אויפֿגעהיט דער עלטערער באַטַייט פֿון א וואָרט, וואָס די שמועסשפּראַך האָט שוין לַאַנג פֿאַר־לוירן, אַזוי האָבן אויך די א"ע ביבל־איבערזעצונגען אויפֿגעהיט א באַטַייט פֿון א פּאָר הונדערט יאָר פֿריִער.

דער איבערזעצער אָדער איבערשרַייבער האָט אָבער אויך געוואָלט דער־פֿילן זַיין חובֿ צום לייענער און אים געבן א פֿאַרשטענדלעכע איבערזעצונג. צו דעם צווועק האָט ער צוגעשטעלט צו דעם ארכאַישן און אומפֿאַרשטענדלעכן וואָרט נאָך א וואָרט און טַייל מאָל צוויי. וועו אין די דַייטשע ביזלוטערשע ביבלען און אין אונדזערע חומש־טַייטשן איז דער מין איבערזעצן — דאָס צושטעלן א מיטצַייטיק וואָרט (מיט אַן אָדער און א כּלומר) בלויז א יוצא־מן־הכּלל, איז עס אין די א"ע ביבלען — דער כּלל, אויב עס זַיינען נאָר רעפֿרע־זענטאַטיוו די ציטאַטן וואָס דער מחבר ברענגט זיי בשפֿע. Lucas .... discipulus apostolorum ווערט איבערגעגעבן discipul אָדער larcneht (לערנַיינגל) אָדער fostring (תּלמיד).

ענלעך ווי אין חומש־טַייטש ווערן אויך אין די א"ע ביבל־איבערזע־צונגען א טַייל ווערטער איבערגעגעבן אַזוי ווי זיי שטייען אין דעם מקור. דאָס גריכישע וואָרט apostolus איז לויט דער קריסטלעכער מסורה ארויסגע־רעדט געוואָרן פֿון יעזוסן אַליין, בעת ער האָט אויסגעקליבן די צוועלף שלוחים; איז עס טאַקע אַזוי פֿאַרבליבן אין די שפּעטערדיקע שפּראַכן. דאָרט וווּ דאָס וואָרט מיינט פּשוט 'שליח', ווי א שטייגער אין יוחנן י"ג, 16, ווערט עס איבערגעזעצט אין די א"ע ביבלען aerendraca (׳דער בשׂורה־ברענגער׳). מיר האָבן די פֿערפֿעקטע אנאַלאָגיע צו דעם פֿאַל אין אונדזער חומש־טַייטש. בשעת משה האָט גערעדט מיט גאָט אויפֿן באַרג חורב, האָט משה געפֿרעגט דעם נאָמען פֿון גאָט און ער האָט באַקומען דעם אַפּאָקריפֿישן ענטפֿער: אהיה אשר אהיה. ווַיטער ווערט גענאָגט: „גיי זאָג די יִידן — אהיה שלחני אליכם" — בלַייבט דאָס וואָרט אהיה אומפֿאַרטַייטשט אין דעם חומש־טַייטש.

ענלעך זַיינען אויך די איבערזעצונגען אין פּרט פֿון נַיי געשאַפֿענע ווערטער. דאָס רובֿ פֿון די דאָזיקע ווערטער אין די א"ע ביבל־איבערזעצונגען

זײַנען מאָוירטע סובסטאַנטיוון וועלכע קומען פֿון דער שטרעבונג איבערצוגעבן דעם מקור פֿינקטלעך און אָפּצוהיטן די פֿאַרבינדונג פֿון דעם שײַכותדיקן וואָרט מיט זײַן שורש. זיי ווערן געשאַפֿן על־פּי רוב מיט דעם סופֿיקס ere leornere (סופֿר), writere, bokere, א"א (פֿאַרגלײַך די יידישע חומש־טײַטשן: ביישפּילער, נאַרער, באַשיידער א"א). א טייל פֿון די נײַע שאַפֿונגען זײַנען פֿאַרמעלע וואָרט־פֿאַר־וואָרט־קאָמבינאַציעס, לויט דעם מקור Legis peritus 'א בקי אין די געזעצן' וועלכע איבערגעזעצט aegleaw, פֿון ae, ('געזעץ') און gleaw ('קלוג'), ווי אונדזערע רחבֿת ידים — האַנטברייטיק, אנשי מדות — מאָסמענטשן וכדומה.

פֿונקט ווי דער חומש־טײַטש שפּיגלט אָפּ דעם רעאַליסטישן וועלט־באַגעם פֿון זײַן צײַט (ווען בועז מאַכט רותן א קאָמפּלימענט און זאָגט איר „כי אשת חיל את" ווערט דאָס איבערגעגעבן אין אונדזער טײַטש־חומש „אז דו ביסט אַן אשה צדקנית") — אזוי שפּיגלען אָפּ די א"ע איבערזעצונגען דעם מיטל־עלטערישן קריסטלעכן וועלטבאַגעם. דאָס וואָרט ethnicus „אַן אַר־טיקער, א געצן־דינער" ווערט איבערגעזעצט aeswica א שווינדלער, א פֿאַר־רעטער.

אין דער רוימישער וועלט האָבן דער praeses און decurio פֿאַרנומען גאָר חשובֿע ערטער. דער א"ע איבערזעצער קאָן זיך מיט די דאָזיקע טיטלען קיין עצה ניט געבן. אים איז אָבער באַקאַנט פֿון דער מיטצײַטיקער געזעלשאַפֿט אַן אמט gerefa; עס איז אין חשיבֿות א סך נידעריקער פֿון דעם praeses אָדער אפֿילו פֿון decurio, אָבער בלית ברירה כאָפּט ער זיך אָן אין דעם gerefa און פֿאַרבײַט די אויבן דערמאָנטע צוויי טיטלען אויף דעם, א שטייגער ווי דער חומש־טײַטש גיט איבער שוטרים (שופֿטים ושוטרים) מיט — שמשים.

מיטצײַטיקע באַדינגונגען ווערן אין א"ע איבערזעצונגען פֿראָיעצירט אויף דעם עבֿר. עס רעדט זיך דאָרט פֿון א maesse בײַ יידן אין דער ביבלי־שער צײַט.

איך האָב אויבן דערמאָנט א שיטה צו לאָזן א טייל ווערטער אומפֿאַר־טײַטשט, וואָס איבערזעצונגען אויף ביידע לשונות האָבן זי בשותפֿות. אָבער ניט געקוקט אויף דער אויבנאויפֿיקער ענלעכקייט אין שיטה צוויישן די צוויי איבערזעצונגען באַווײַזט זיך שוין דאָ אַן עיקרדיקער אונטערשייד אין זייער אײַנשטעלונג. וועלן דער חומש־טײַטש לאָזט א וואָרט אומפֿאַרטײַטשט, איז דאָס ניט צולײב דעם פֿרעסטיזש פֿון דעם לשון־קודשן וואָרט (אחוץ דעם אויבן דערמאָנטן וואָרט אהיה) נאָר ווײַל דאָס וואָרט האָט זיך שטאַרק אײַנ־געהיימישט אין דער יידישער שפּראַך. און דאָך האָט מען גאָר א היפּשע צאָל לשון־קודשע ווערטער, הגם זיי זײַנען דער יידישער שפּראַך גוט באַקאַנט געווען, איבערגעגעבן מיט עקוויוואָלענטן פֿון גערמאַנישן שורש. אין א"ע ביבל־איבערזעצונגען געפֿינען מיר טייל מאָל א פֿרעמדוואָרט א פּנים בלויז צולײב דעם פֿרעסטיזש וואָס אזא וואָרט וועט ברענגען דער איבערזעצונג. פֿאַרשטענדלעך

איז ניט דאָס פֿרעמדוואָרט, און עס ווערט טאקע באַלד פֿאַרטײַטשט מיט א היי־
מיש וואָרט, למשל: ('זאמלוואָרט') Synagogum-Somnungum; discipul-larcneht.
אָבער קאָנספעקווענט זײַנען ניט אין דעם פֿרט די א"ע איבערזעצונגען. אין
דעם זעלבן מאנוסקריפט בלײַבט דאָס ווארט Farisei אומפֿאַרטײַטשט און קומט
אויך פֿאָר אין א היימישן לבוש sundor-hálga אָדער publicanus און baersynnig.

אין נאָך אַן עיקרדיקן פּרט איז פֿאַראַנען א גרויסער חילוק צווישן די
איבערזעצונגען אין בײַדע לשונות. אין פֿלוג האָבן זיי בײַדע הינטער זיך דעם
זעלבן ליטעראַריש עבֿר פֿון אַן ערך 600–700 יאָר.[5] אָבער דער טײַטש־חומש
שטייט שפּראַכלעך אויף א סך א העכערער מדרגה ווי די א"ע ביבל־איבערזעצונ־
גען. דער חומש־טײַטש איז באַוועגלעכער און בייגעוודיקער. ער באַמיט זיך צו
דיפֿערענצירן אין די פֿײַנע באַטײַט־ניואַנסן פֿון א ווארט און ארויסצוברענ־
גען ווי וויַט מיגלעך דעם אפֿעקטיקן תּוכן פֿון א ווארט (צאָרן — גרימצאָרן).
די א"ע ביבל־איבערזעצונגען — לויט די ציטאַטן וואָס ווערן געבראַכט פֿון
דעם מחבר פֿון דעם רעצענזירטן בוך — גיבן דעם אײַנדרוק פֿון אומבאַוועג־
לעכקייט און טאַטאַלער הילפֿלאָזיקייט לגבי דעם מקור. בעת דער חומש־טײַטש
דיפֿערענצירט א שטייגער בײַ דעם ווארט הנחם און פֿאַרטײַטשט עס חזרטה
האָבן בנוגע צו מענטשן און זיך באַדענקען בנוגע גאָט, ווייסט די א"ע
ביבל־איבערזעצונג לחלוטין ניט פֿון אזא מין דיפֿערענצירונג אין טײַטש די
ווערטער cyn, théod (פֿאָלק) שטייען הן פֿאר יידן, הן פֿאר קריסטן און אויך
פֿאר גענצל־דינערס. דעסט גלײַכן sacerd[6] (גײַסטלעכער) קאָן זײַן א יוד, א
קריסט און א גענצל־דינער, הגם מע מײַדט שטרענג אויס דאָס אלטע געצל־
דינערישע ווארט thingere. אזוי קאָן אויך cirice זײַן א יידישע סינאַגאָגע, א
געצל־דינערישער טעמפּל און א קריסטלעכע קירך. אָבער דאָס אלטע געצל־
דינערישע ווארט ealh ווערט אויסגעמיטן.

דער דאזיקער סכעמאַטישער אופֿן טײַטשן, ניט צו רעכענען זיך מיט
די פֿאַרשיידענע באַטײַטן פֿון דעם מקור־ווארט, פֿירט טייל מאָל צו אַבסורדן.
פֿון אלע באַטײַט־מיגלעכקייטן פֿון דעם לאַטײַנישן publicanus האָבן די א"ע
ביבל־איבערזעצונגען אויסגעקליבן דעם באַטײַט 'מוכסן' און דעם באַטײַט
'זינדיקער', מיט דעם איבערוואָג לטובת זינדיקער. דער אספּעקט פֿון ווארט
publicanus ווי א הויכער באַמטער וואָס האָט פֿאַרנומען א בפֿנודיק שטעלע
אין דעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן האָבן די א"ע איבערזעצונגען אינגאַרירט. און

---

[5] דער חומש־טײַטש וואָס מיר האָבן אַנאַליזירט איז שייך צום 19טן י"ה, אין דער
צײַט וואָס די יידישע־טײַטש־טראַדיציע גייט צוריק צום 12טן–13טן י"ה; דעם אַנהייב פֿון
א"ע נעמט מען אַן אין פֿינפֿטן י"ה, און די ינגסטע א"ע ביבל־איבערזעצונג וואָס דער
רעצענזירטער מחבר נעמט אין באַטראַכט, דער האַטאַן־מאַנוסקריפּט (Hatton) איז פֿון
12טן י"ה.

[6] די בליקלינגער דרשות (Blickling Homilies), א ניט־ביבלישער טעקסט פֿון דער
צווייטער העלפֿט צענטן י"ה, דיפֿערענצירן צווישן Sacerd 'יידישער גײַסטלעכער' און
maesse preost — 'גלח'.

אזוי טײַטשן די דאָזיקע איבערזעצונגען דאָם וואָרט publicanus סכעמאטיש baersynnig אָדער eawis firina (׳א חוטא בפֿרהסיא׳). די פֿאַרבינדונג פֿון publicanus-baersynnig ווערט אזוי פֿאַרפֿעסטיקט, אז מען כאפט זיך שוין גאָרנישט, אז דאָם וואָרט קאָן אויך האָבן אַן אַנדער באַטײַט, און וועט מתיא גופֿא ווערט פֿאַרגעשטעלט ווי א publicanus, גיט דאָם די א״ע איבערזעצונג איבער מיט baersynnig. און אַפֿילו דער אומשולדיקער זכאי, דער ה ו י פ ט־מ ו כ ס ן פֿון לוקאס י״ט, 2 ווערט באצייכנט aldormon beor-swinigra, דער הויפּט פֿון די חוטאים בפֿרהסיא!

דאָם וואָרט ealdor (׳עלטסטער׳) ווערט געניצט אין די א״ע איבערזעצונגען צו באצייכענען א צאָל סאָציאָלע און אָפֿיציאָלע שטעלן מיט גאָר פֿאַרשיידענע מדרגות פֿון חשיבות. עס קאָן מיינען דעם פֿהן גדול (מתיא כ״ז, 62), אָדער דעם tribunus, אָבער אויך גאָר א נידעריקן באאמטן. דער חומש־טײַטש ראַנגלט זיך אויך מיט דער שפּע לשון־קודשע סינאָנימען: שׂר, אַלוּף, נשׂיא וכדומה, אָבער ער באַמיט זיך צו דיפֿערענצירן צווישן זיי און באַנוצט זיך מיט האַרן, עלטסטע, ראָטהאַרן און אָפֿילו פֿירשטן, גראָפֿן, און הערצאָגן פֿדי ארויסצושיילן דעם חילוק אין באַטײַט.

דאָם לאַטײַנישע וואָרט propheta אין דעם נײַעם טעסטאַמענט קאָן מיינען א ׳נביא׳, ׳יעזוס׳, ׳דאָם בוך נביאים׳ און ׳פֿאַלשער נביא׳. די אַלע באַטײַטן ווערן איבערגעגעבן אין א״ע איבערזעצונגען מיט איין וואָרט witega. דאָם לשון־קודשע וואָרט נביא האָט ניט אין תּוך די אַנדערע באַטײַטן פֿון דעם לאַטײַנישן, נאָר בלויז דעם באַטײַט פֿון „א זעער וואָם גיט איבער דאָס וואָרט״ און בלײַבט אומפֿאַרטײַטשט אין דעם חומש־טײַטש. איין מאָל קומט דאָם וואָרט פֿאָר אין חומש אין א גאַנץ אַנדערן באַטײַט. גאָט זאָגט צו משהן, אז אַהרון... הוא יהיה נביאך. עס איז לײַכט צו זען, אז ער קאָן דאָ ניט אָנווענדן דעם אָנגענומענעם באַטײַט פֿון דעם וואָרט, און דער חומש־טײַטש האָט דאָם טאָקע איבערגעגעבן מיט פֿירשפּרעכער.

בכלל ווײַזט די א״ע איבערזעצונג ארויס א סך א קנאַפּערע הבנה פֿאַר דעם לאַטײַנישן מקור ווי דער חומש־טײַטש פֿאַר דעם לשון־קודשן מקור. פֿאַרמאָלע ענלעכקייטן צווישן ווערטער פֿאַרפֿירן טייל מאָל דעם איבערזעצער. ווײַל עס איז פֿאַראַן א פֿאַרמאָלע ענלעכקייט צווישן magister (׳לערער׳) און magistratus (פֿירער פֿון דער טעמפּלוואַך) ווערן די צוויי פֿאַרביטן און magistratus ווערט איבערגעגעבן lareow (׳לערער׳). צוליב דער ענלעכקייט אין תּחילתדיקן טײַטש צווישן centurio (א רוימישער מיליטערישער ראַנג) און דעם hundredman (אן אָנגלאָסאַקסישער באַאמטער, לחלוטין אַנדערש אין זײַן פֿונקציע איידער דער centurio) ווערט centurio איבערגעזעצט hundredman. פֿאַר צדוקים האָט די א״ע איבערזעצונג דאָם וואָרט riht-wisend[7] (׳צדיקים׳,

[7] בלויז אין איין אָרט, מתיא ג׳, 7. אין אַלע אַנדערע ערטער בלײַבט דאָס וואָרט אומפֿאַרטײַטשט.

די רעכטפֿאַרטיקע פֿון דעם חומש־טײַטש). מיגלעך אז דאָס קומט צוליב דער פֿאַרמעלער ענלעכקייט צווישן צדוקים און צדיקים, אָדער עס קאָן זײַן, אז אין דעם פֿרט איז זיך די איבערזעצונג תּולה באילן גדול. דער באַרימטער איזידאָר (6־7טן י״ה) אין זײַן Liber Etymologiarum און בעדא (7־8טן י״ה) אין זײַנע Expositiones טײַטשן צדוקים — iusti (׳צדיקים׳).

מיט דעם דאָזיקן זיך סומך זײַן אויף פֿאַרמעלע ענלעכקייטן, ניט צו נעמען אין באַטראַכט דעם זינען פֿון דעם וואָרט און אפֿילו פֿון גאַנצן זאַץ, ווערט א מאָל דער איבערזעצער ניכשל גאָר מיאוס. אין מתיא י״א, 16 שטייט דאָס לאַטײַנישע ווארט foro; ס׳איז דער אַבלאַטיוו פֿון forum און באַטײַט ׳אויפֿן מאַרקפּלאַץ׳. דער איבערזעצער האָט דאָס וואָרט באַנומען ווי דעם ווערב foro און זעצט איבער prodbore ׳איך עגבער׳; איז ארויסגעקומען א פֿאַרזעענש.

עס ווארפֿט זיך אָבער אין די אויגן אזא פֿאַל: דאָס לשון־קודשע וואָרט גר האָט געהאט דעם מקור־באַטײַט ׳פֿרעמד׳ (כי גר הייתי בארץ נכריה; כי גרים הייתם בארץ מצרים), און שפּעטער האָט עס אָנגענומען דעם טעכנישן באַטײַט: ׳איינער וואָס האָט אָנגענומען א נײַע אמונה׳ — דאָס גריכישע proselytos און לאַטײַנישע advena. בײַם איבערגעבן די דאָזיקע אויסדרוקן גייט די א״ע איבערזעצונג צוריק צום לשון־קודשן מקור־באַטײַט און פֿאַר־טײַטשט eltheodig ׳פֿון א פֿרעמד פֿאָלק׳ (דער חומש־טײַטש האָט אויפֿגעהיט דעם זעלבן שורש און זעצט איבער: כי גר הייתי — איך בין געווען עלנט).[8]

פֿון דעם סך־הכּלדיקן בילד וואָס מחברס ארבעט גיט אונדז קאָנען מיר קומען צו די דאָזיקע מסקנות:

די א״ע איבערזעצונגען האָבן הינטער זיך א זעקס־זיבן־הונדערטיאָריקע ליטעראַרישע טראַדיציע. ענלעך ווי דער חומש־טײַטש היטן זיי אויף אן על־טערע לינגוויסטישע שיכט און זײַנען אויך ענלעך אין דער שיטה פֿון פֿאַר־טײַטשן דורך איין אָדער צוויי סינאָנימען מיט אן אָדער (פּלומר). אין פֿרט פֿון לאָזן א טייל ווערטער אומפֿאַרטײַטשט, און אין פֿרט פֿון נישאַפֿונגען זײַנען אויך פֿאַראַנען ענלעכקייטן. ביידע איבערזעצונגען שפּיגלען אָפּ דעם מיט־צײַטיקן וועלטבאַנעם און פֿראָיצירן מיטצײַטיקע באַדינגונגען אויף דעם ביבלישן עבֿר. די איבערזעצונגען שיידן זיך אונטער מיט דעם וואָס די א״ע זײַנען לחלוטין ניט אויסן אַרײַנצופֿירן דעם לייענער אין דעם אָריגינאַל, און מיט דעם וואָס די א״ע ביבל־איבערזעצונגען, להיפּך צום חומש־טײַטש, זײַנען

---

[8] ס׳איז שווער צו זאָגן, צי ס׳איז אַ כּלאַחר־יד, אַ דרוקפֿעלער אָדער עם־הָאַרצות, ווען דער מחבר גיט אן צעקאַלעטשעטע לשון־קודשע און אַרמישע פֿאַרמען. אָבער ווען ער רעדט פֿון אַ כּהן הראש ווי אַ סינאָנים פֿאַר דעם כּהן גדול פֿאַרלירט מען דעם צוטרוי צו זײַנע לשון־קודש־אַרמישער לומדות.

דער מחבר וויל באַווײַזן, אַז writere באַטײַט אין אַלע ביבלען אויך ׳גבֿיא׳ און ציטירט די פֿראַזע Ezras the writere אַ פּנים גיט וויסנדיק, אַז אַזוי ווערט באַצייכנט אין דעם מקור — עזרא הסופֿר.

מעכאניש און סכעמאטיש אין זייער שיטה פֿון טײַטשן. זיי פֿיקסירן פֿון דער טײַטש־מיגלעכקייט פֿון א וואָרט בלויז איין זײַט און איגנאָרירן די אַנדערע זײַטן. אין דער לעבעדיקייט און רירעוודיקייט פֿון דער שפּראַך איז א גרויסער חילוק צווישן דעם חומש־טײַטש און די א"ע איבערזעצונגען. און דאָס איז לײַכט צו פֿאַרשטיין. דער חומש און זײַן טײַטש זײַנען געווען אָן א שיעור לעבעדיקער אין דעם מויל פֿון דעם מיטל־עלטערישן „יידן פֿון א גאַנץ יאָר" ווי די א"ע עוואַנגעליעם אין דעם מויל פֿון דעם אנגלאָאַסאקס פֿון צוועלפֿטן י"ה. און מיגלעך, אז אפֿילו דער אַנגלאָאַסאקסישער גײַסטלעכער פֿון יענער צײַט איז אויך ניט געווען קיין גוואַלדיקער בן־בית אין די דאָזיקע עוואַנגעליעם. חוץ דעם דארף מען אויך נעמען אין אכט, אז אונדזער חומש־טײַטש איז געוואָקסן אין יאָרהונדערטער פֿון א סך א גרעסערער לימט־ראַרישער פּראָדוקטיווקייט און ראַפֿינירטקייט. אָבער אזוי צי אזוי — מעטאָדיש קאָנען מיר זיך היפש אָפּלערנען פֿון א פֿארגלײַך.

שלמה נאָבל

האַרצקראַנקע בײַ יידן אין בוענאָס־אײַרעס

I. Berconsky, J. Neuman, "La Frecuencia de los Differentes Tipos de Enfermedades del corazón en el Hospital Israelita de Buenos Aires". *Revista Argentina de Cardiologia*, IX, Nov.-Dec., 1942, pp. 293—310.

עס איז העכסט אינטערעסאַנט, וואָס אינעם בוענאָס־אײַרעסער יידישן שפּיטאָל זײַנען פֿון די 2,830 האַרצקראַנקע פֿאציענטן, וועגן וועלכע די מחברים באריכטן, 97.5 פּראָצענט געווען יידן (כאָטש מיר האָבן ניט קיין סטאַטיסטיק, גלײַבט זיך מיר קוים, צי וועלכער ס'איז יידישער שפּיטאָל אין די פֿאראײניקטע שטאַטן האָט אזא הויכן פּראָצענט יידישע פֿאציענטן). ס'איז ביז גאָר וויכטיק, וואָס די שרײַבערס האָבן פֿאַרגליכן שטודיעס פֿון יידישע פֿאציענטן מיט שטודיעס פֿון דער ניט־יידישער באפֿעלקערונג. צוליב פֿאַרשיידענע סיבות האָבן זיי ארויסגעוואַרפֿן 438 פֿאלן און פֿון די איבערגעבליבענע 2,392 פֿאלן האַרצקראַנקייט זײַנען געווען: 762 (31.88%) פֿונקציאָנעלע האַרצקראַנקייטן און 1,630 (68.15%) אָרגאַנישע האַרצקראַנקייטן. לײַדער שטעלן זיך אָבער די מחברים וויניק אפֿ אויף פֿארגלײַכנדיקע פֿאַרשונגען — אָחוץ אין זייער טאַבעלע 9, וווּ זיי פֿאַרגלײַכן זייערע רעזולטאַטן מיט די ציפֿערן פֿון דער אלגעמיינער באפֿעלקערונג וואָס קאָסיאָ און אַנדערע האָבן באקומען.

אין זייערע קאָמענטאַרן צו די צאָלן זאָגן די מחברים: „די בולטסטע פֿאקטן וואָס קומען ארויס פֿון אונדזער פֿארשן האַרצקראַנקע יידישע פֿאציענטן אין פֿארגלײַך מיט פֿאַרשונגען פֿון דער אלגעמיינער באפֿעלקערונג הן אין אונדזער לאַנד הן אין אַנדערע לענדער, זײַנען אזעלכע:

1. בײַ יידן איז פֿאַראַן א גרעסערע צאָל פֿונקציאָנעלע האַרצקראַנקייטן;

2. א גרעסערע צאָל היפּערטענסיוו־ארטעריעלע, ווייניקער הארצקראנקייטן פֿון סיפֿילים און ווייניקער רעווומאטישע הארצקראנקייטן.

זיי גיבן צו דעם פּירוש: „די גרעסערע צאָל פֿונקציאָנעלע הארצקראנקייטן צווישן יִידן איז אפֿשר א פּועל־יוצא פֿון דער היפּערטענסיווקייט בײַ יִידן".

זיי ציטירן שאוועז (Chavez) פֿון מעקסיקע, וואָס ווײַזט אויף דעם פֿאקט, אז די אינדיאַנער (אין מעקסיקע) וואָס פֿירן א רויִק לעבן אָן רדיפֿות, א פֿרימיטיוו לעבן — האָבן זייער ווינציק הארצקראנקע. ער גיט נאָך א בײַשפּיל, ווי אזוי עס ווירקט די מאָדערנע ציווילִיזאַציע ספּעציעל אויף די וואָס מוזן לעבן אונטערן דרוק פֿון אומגלײַבקייט:

„א בײַשפּיל פֿון דעם מין איז דער פֿאקט וואָס איז אָבסערווירט געוואָרן אויף דעם נעגער פֿון אפֿריקע וואָס האָט כּמעט גאָרניט קיין ארטעריע־היפּערטענסיוון, לגבי דעם נעגער פֿון די פֿאראייניקטע שטאַטן, וואָס בײַ אים איז די קראַנקייט פֿאַרשפּרייט צווישן א האַלב מאָל מער ווי צווישן די ווײַסע וואָס באַווויינען די זעלביקע סיבֿה בײַ די זעלביקע אומשטאַנדן, הן סאָציאָלע הן עקאָנאָמישע. די גענויקטע פֿון נעגערס אין די פֿאראייניקטע שטאַטן איז גלײַך צו דער גענויקטע פֿון יִידן. די אומשטאַנדן דערקלערן לויט אונדזער מיינונג די סיבות פֿון דער גרעסערער אפֿטקייט פֿון ארטעריע־היפּערטענסיוון בײַ ביידע".

די מחברים באטראַכטן אויך די סיבה פֿון דער קליינער צאָל הארצקראנקע בײַ יִידן מחמת סיפֿילים. די צאָל איז גוואַלדיק קליין, בלויז איין צענטל אין פֿאַרגלײַך מיט אנדערע פֿאַרשוונגען. למשל, צווישן די 1,630 פּאַציענטן בײַ די שרײַבערס זײַנען פֿאַראן בלויז 10 פֿאלן (0.61%). אין דער זעלביקער סיבֿה גרייכן קאָסיאָם פּאַציענטן 7.7%, גאָנזאָלעסעס — 9.4% און קאסטראָ אובאָנעס — 6.8%. זיי טײַטשן אויס דעם פֿאקט אזוי: „די סיבה פֿון דער קלענערער צאָל אזעלכע קראַנקע צווישן יִידן קען זיך אפֿשר דערקלערן דורך דעם אלטן מינהג פֿון חתונות וועו מען איז זייער יונג, דער הויפּט צווישן יִידן פֿון רוסלאַנד, פּוילן, רומעניע און קליין־אזיע, וואָס שטעלן צו די גרעסטע צאָל פּאַציענטן אין שפּיטאָל „עזרה". אנדערע פֿאקטאָרן זײַנען אפֿשר די סעקסועלע צוריקגעהאלטנקייט פֿון דער יִידישער יוגנט פֿאר דער חתונה און מילה בײַ די נײַ־געבוירענע".

מ. ווײַנבערג (פּיטסבורג)

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

יידישע אימיגראַנטן ווערן מער נישט קלאַסיפֿיצירט ווי יידן

דעם 8טן נאָוועמבער 1943 האָט אוירל דוש. האַריסאָן, דער שעף פֿון דעם פֿעדעראַלן אימיגראַציע־ביורא, אַרויסגעגעבן אַן אינסטרוקציע, אַז מע זאָל אויפֿהערן קלאַסיפֿיצירן יידן בײַם אָנקומען אין לאַנד ווי יידן. לויט דער נײַער רעגולאַציע קומט אויס, אַז אַ יִיד וואָס איז למשל געבוירן געוואָרן און האָט געלעבט אין רוסלאַנד און רעדט רוסיש דאַרף בײַם אָנקומען אין אַמעריקע קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי אַ רוס. אויב מע וויים ניט געוויס ווי צו קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן, דאַרף מען פֿשוט פֿאַרשרײַבן, אַז זיי זײַנען מיטגלידער פֿון דער ווײַסער ראַסע.

האַריסאָן האָט אַרויסגעגעבן אָט די אינסטרוקציע מיט דעם הסכם פֿון הויפּט־פּראָקוראָר קוראָר פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג (U. S. Attorney General). דער הויפּט־פּראָקוראָר האָט זיך באַנוצט מיט די ווײַטערדיקע אַרגומענטן. דער פֿעדעראַלער געזעץ דעפֿינירט ניט, וואָס עס איז אַזוינס אַ ראַסע, און במילא האָט די אַדמיניסטראַציע דאָס רעכט צו פֿאָרמולירן אַן אייגענע דעפֿיניציע. צווייטנס, די פֿעדעראַלע רעגירונג האָט נאָך מיט יאָרן צוריק אויפֿגעהערט צו קלאַסיפֿיצירן יידישע אַפּליקאַנטן פֿאַר בירגער־פּאַפּירן ווי יידן. דריטנס, די איצטיקע קלאַסיפֿיקאַציע פֿון יידן ווי יידן איז סתּם־ווי ניט קיין פּינקטלעכע און פֿאַרלאָזלעכע.

דעריבער האָט דער שעף פֿון דעם אימיגראַציע־ביורא געהייסן אויסלאָזן דאָס וואָרט „יִיד" (Hebrew) פֿון אַלע אַפּליקאַציעס, פֿאָרמולאַרן, שיף־מאַניפֿעסטן וכדומה. אויך האָט ער געהייסן זײַנע אָנגעשטעלטע, זיי זאָלן ניט פֿרעגן די אימיגראַנטן וועגן זייער רעליגיעזער צוגעהעריקייט.

אָנגעהויבן קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן ווי יידן האָט מען מיט 46 יאָר צוריק, דעם 1טן יולי, 1898. אין אַמעריקע זײַנען יעמאָלט אָנגעקומען טויזנטער מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע טיילן אייראָפּע. דאָס אימיגראַציע־ביורא האָט געוואָלט ווישן געוויסע, ווער אָט די אימיגראַנטן זײַנען און אויף וואָס מען קען זיך ריכטן פֿון זיי. און פֿדי דאָס צו דערגיין, איז באַשלאָסן געוואָרן צו קלאַסיפֿיצירן די אימיגראַנטן ניט בלויז נאָך די לענדער פֿון וועלכע זיי קומען, נאָר אויך על־פּי זייער עטנישן אָפּשטאַם. עס איז יעמאָלט קלאָר געוואָרן, אַז טשעכן פֿון עסטרײַך, פּאָליאַקן פֿון דײַטשלאַנד צי יידן פֿון רוסלאַנד זײַנען ניט קיין עסטרײַכער, דײַטשן צי רוסן. מען האָט יעמאָלט געוואָלט, אַז אויב מען וועט קלאַסיפֿיצירן די אימיגראַנטן לויט זייער עטנישן אָפּשטאַם (race) אויך, וועט מען האָבן אַ בעסערע השׂגה וועגן דעם אויף וואָס מע קען זיך ריכטן פֿון זיי, און די השפּעה וואָס זיי וועלן האָבן אויף די פֿאַראייניקטע שטאַטן וויי פֿון דער קלאַסיפֿיקאַציע בלויז לויט זייערע געבוירן־צי ווויין־ערטער, וויַיל אין איין לאַנד לעבן אַ סך עטנישע גרופּעס.[1]

צי די קלאַסיפֿיקאַציע וואָס איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אין 1898 האָט באמת געגעבן די געווינטשענע רעזולטאַטן צי ניט, — איז זי אָבער בלתּי־סכּם געווען וויכטיק און נייטיק צוליב ריין וויסנשאַפֿטלעכע און אינפֿאָרמאַטיוו טעמים. איצט אָבער, פּונקט ווי פֿאַר דעם

[1] Commissioner General of Immigration, *Annual Report*, 1898, pp. 33-34; 1899, p. 5; U. S. Immigration Commission, *Reports*, vol. 3, p. 45.

ערשטן יולי 1898, וועלן מיר שוין מסתּמא ניט וויסן קיין שום זאַך וועגן די יידישע אי־מיגראַנטן וואָס קומען אָן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

די אינסטרוקציע וואָס מיר ריידן דאָ אַרום טראָגט דעם נומער 177.

*

אין אַ בריוו צום ייוואָ פֿון אַפּריל 3, 1944 גיט איבער דער יוסטיץ־דעפּאַרטמענט, אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט, אויף אַזאַ מין אופֿן דעם תּמצית פֿון דער נייער אינסטרוקציע:

The immigration law requires that certain statistical data be kept in the cases of aliens arriving in the United States. One item to be recorded is race. For many years the term "Hebrew" was one of many terms used in recording the race of entrants. After considerable study on the part of the Department of Justice and this Service, it was found desirable to discontinue the use of the term "Hebrew" in preparing records. The race designation of persons formerly recorded as Hebrew will now be governed by the country of their origin. The term "Hebrew" is being deleted from manifest forms used by transportation companies and from forms used by the Service. When these forms are reprinted, the term will be omitted.

שפּראַכנרעכט אין אַמעריקע, וואָס ווערן ניט אויסגענוצט

דעם 26סטן יוני 1939 איז אין רעפֿרעזענטאַנטן־הויז פֿון שטאַט מאַסאַטשוסעטס אָג־געגומען געוואָרן אַ צוגאָב־געזעץ וועגן לערנען פֿרעמדע שפּראַכן אין די עפֿנטלעכע היסקולן פֿון שטאַט. דער געזעץ לייענט זיך אַזוי:

„אין יעדער עפֿנטלעכער היסקול וואָס האָט ניט וויניקער וויי 150 תּלמידים קען וועלן געלערנט יעטוויידער פֿרעמדע שפּראַך וואָס איז ניט אַריינגענומען אין דער נאָרמאַלער לערן־פּראָגראַם און וואָס וועט ניט געלערנט לויט איינעם פֿון די צוויי פֿריערדיקע טיילן [פֿונעם געזעץ], אויב די עלטערן אַדער אַפּוטרופּסים פֿון ניט וויי־ניקער ווי 25 תּלמידים וועלן אַריינגעבן אַ געשריבענע בקשה וועגן דעם און אויב עס וועלן זיך פֿאַרעגיסטרירן ניט וויניקער ווי 25 קוואַליפֿיצירטע תּלמידים, בתּנאי אַז די דאָזיקע בקשה איז אָנגענעבן און די רעגיסטראַציע איז פֿאַרענדיקט פֿאַר דעם פֿאַרויסגייענדיקן 1טן אויגוסט. דאָס לערנען פֿון יעטווידער שפּראַך, ווי עס איז באַ־עכטיקט לויט דעם טייל [געזעץ], קען וועלן אָפּגעשטעלט, אויב די צאָל תּלמידים דערויף פֿאַלט אונטער 15.“

וועגן מיר האָבן ניט לאָנג צוריק באַקומען אין ייוואָ די דאָזיקע אינפֿאָרמאַציע, האָבן מיר זיך געווענדט צום הויפּט פֿון העכערער בילדונג פֿון שטאַט מאַסאַטשוסעטס, כּדי גע־ווינען צו וועלן, אויף ווי ווייט איז די דאָזיקע ברייטע פֿריוויליגיע אויסגענוצט געוואָרן. אַט וואָס מיר האָבן אויסגעפֿונען וועגן שיגויים וואָס זיינען לעצטנס פֿאָרגעקומען אינעם לימוד פֿון פֿרעמדע שפּראַכן אין שטאַט:

פֿאָרטגעזיש וועט לעצטנס געלערנט אין צוויי שטעט פֿון שטאַט: פֿאָל ריווער (Fall River) און ניו־בעדפֿאָרד (New Bedford); פֿוילישׂ אין טשיקאָפּי (Chicopee); ג'ערמאַנישׂ אין לאָעל (Lowell); שוועדישׂ אין אייגער פֿון די היסקולן אין ווסטער (Worcester); העברעישׂ אין טשעלסי (Chelsea).

דער ייוואָ האָט זיך דורכגעשריבן מיט די פֿרינציפּאַלן פֿון די דאָזיקע היסקולן כּדי צו דערגיין, צי דאָס לערנען פֿון די שפּראַכן איז אַריינגעפֿירט געוואָרן אויפֿן סמך פֿון געזעץ פֿון 1939.

אַט זיינען די תּשובֿות:

מ״ר א. דאָרמאַן, דער פֿרינציפּאַל פֿון ניו־בעדפֿאָרדער היסקול, האָט געענטפֿערט, אַז מען האָט אַריינגעפֿירט פֿאָרטוגעזיש ווי אַ לימוד „ניט נאָר צוליב דער גרויסער פֿאָרטו־געזישער באַפֿעלקערונג אין ניו־בעדפֿאָרד, נאָר ווייל די שפּראַך ווערט געניצט אין בראַזיל און די שול־פֿאָרוואַלטונג (School Board) האָט געהאַלטן, אַז לערנען זי וואָלט געקענט

ברענגען פֿראַקטישע נוצן. די איניציאַטיוו פֿון פֿאָרליגן דעם לימוד איז געקומען פֿון אַ מיטגליד פֿון דער שול־פֿאַרוואַלטונג גופֿא".

מ"ר ריימאַנד סאַליוועז, פֿרינציפּאַל פֿון לאָעלער הײַסקול, שרײַבט, אַז דער לימוד פֿון נײַגריכיש איז אַרײַנגענומען געוואָרן אין לערן־פּראָגראַם לויט אַ מערהייט־באַשלוס פֿון אָרטיקן שול־קאָמיטעט.

מ"ר ראָבערט וועבער, פֿרינציפּאַל פֿון דער טשעלסיער הײַסקול, אינפֿאָרמירט, אַז העברעיש איז שוין לאַנג געלערנט געוואָרן בײַ זיי (אַ פּנים נאָך פֿאָרן געזעץ פֿון 1939), נאָר אַז אין משך פֿון די לעצטע 2 אָדער 3 יאָר זײַנען געווען וויניק בעלנים אויף צו לערנען זיך העברעיש און סעפּטעמבער 1943 האָט מען דעם לימוד אַרויסגענומען פֿון שולפּראָגראַם. „אויב מיר האָבן וויניקער וי 15 סטודענטן וואָס ווילן אַ געוויסן לימוד, קענען מיר דאָס גיט געבן בײַ עס וועלן זײַן גענוג תּלמידים, עס זאָל זײַן כּדאַי צו לערנען דעם דאָזיקן לימוד".

נאָר צוויי פֿון די 5 הײַסקולן וואָס קומען אין באַטראַכט האָבן געגעבן אַ פֿאָזיטיווע תּשובֿה, ד"ה, אַז נײַע שפּראַך־לימודים זײַנען אַרײַנגעפֿירט געוואָרן אויפֿן סמך פֿון געזעץ פֿון 1939.

מ"ר קריסטאָפֿער פֿיטצדזשעראַלד, פּרינציפּאַל פֿון טשיקאָפּיער הײַסקול, האָט מודיע געווען, אַז דער לימוד פֿון פּויליש איז אַרײַנגעפֿירט געוואָרן אויף דער איניציאַטיוו פֿון די עלטערן פֿון תּלמידים. מען האָט באַקומען אַ פּעטיציע אונטערגעשריבן פֿון מער ווי 25 עלטערן, און העכער 25 תּלמידים האָבן זיך רעגיסטרירט פֿאַרן קורס איידער מען האָט אים אַרײַנגעשטעלט אין דער פּראָגראַם.

מ"ר טאָמאַס פּאַוער, סופּעראינטענדענט פֿון די הײַסקולן אין ווּוסטער, אינפֿאָרמירט, אַז דער לימוד פֿון שוועדיש איז אײַנגעפֿירט געוואָרן אין אייגער פֿון זייערע הײַסקולן אויף דער איניציאַטיוו פֿון „דערוואַקסענע שוועדישע גרופּעס" אין שטאָט.

די נישטיקע אויסנוצונג פֿון דעם עקסט ליבעראַלן שפּראַכן־געזעץ איז היפּש סימפּטאָמאַטיש. וואָס שייך צו מענטשן וואָס זײַנען פֿאַראינטערעסירט אין לימוד פֿון י ז ד י ש, איז צו זיי אַ פּנים דער גאַנצער ענין נאָך ניט דערגאַנגען.

מ. ל.

זכרונות וועגן בראָדער זינגערס אין ניקאָלאַיעוו [1]

...איך בין [אין יאָר 1875] שוין געווען אַ גרויסער בחור, פֿמעט 9 יאָר אַלט... האָב איך אין אַ צוויסן טאָג געפּוועלט בײַ מײַן פֿאָטער, אַז ער זאָל מיך לאָזן פֿאָרן צו מײַן חבֿר אין ניקאָלאַיעוו, וואָס האָט מיך פֿאַרזיכערט, אַז אין אַ גרויסער שטאָט וועל איך דערגרייכן אַ ציל. ווען איך בין אָנגעקומען קיין ניקאָלאַיעוו האָב איך מײַן חבֿר ניט געקענט געפֿינען. אָבער איך האָב געפֿונען אַ ווינקעלער וואָס איז אויך געווען אַ פּלאַץ צום עסן. אין יענעם פּלאַץ בין איך אַרײַן און איך האָב געפֿרעגט, צי איך קען קריגן עפּעס צו עסן. דער בעל־הבית, יחיאל ווינער האָט ער געהייסן, האָט מיך אַ ביסל מאָדנע אָנגעקוקט און מיר אָנגעוויזן זיך צו זעצן און וואַרטן בײַ ער וועט פֿאַרטיק ווערן מיט אַ פּאָר געסט. ווען איך האָב געזען וויי ער בראָזגעט אַרום אַליין אַרום די געסט, איז מיר אײַנגעפֿאַלן אים צו פֿרעגן, אויב ער דאַרף אַ משרת אין זײַן ווינקעלער. אין איין מינוט האָט ער מיך אויפֿגענומען מיט 100 רובל אַ יאָר און מיר צוגעזאָגט, אַז אויב ער וועט זײַן צופֿרידן פֿון מיר, וועט ער מיר דערלייגן. עס זײַנען געווען גליקלעכע מאָמענטן אין מײַן לעבן, ווען ער האָט מיר געהייסן באַדינען די געסט און מיך פֿאַרזיכערט, אַז באַלד מאָרגן וועט ער אַרויסשיקן צו מײַן פֿאָטער 10 רובל פֿאַר אַן אויפֿגאָב.

---

[1] דער מחבר האָט זיך באַטייליקט אינעם קאָנקורס פֿון יוזאָ אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע און האָט באַקומען איינע פֿון די ערשטע פּרעמיעס. דאָס איז אַ קלייניר אויסשניט פֿון זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע. — רעד.

מײַן בעל־הבית יחיאל ווײַנער פֿלעגט פֿאַר די צוויי גרויסע ימים־טובֿים פּסח און ראָש־השנה־סוכות פֿאַרן קיין אַדעס און אַריבערברענגען יידישע פֿאָלקסזינגערס. די דאָזיקע אונטערנעמונג האָט ער געמאַכט אײַנפֿאַך צוליב געלט, די ניקאָלאַיעווער יידן זאָלן צוליב די זינגערס בעסער קומען אין זײַן פֿלאַץ טרינקען ווײַן.

אַראָפּגעבראַכט האָט ער די בראָדער זינגערס. די בראָדער זינגערס זײַנען באַשטאַנען פֿון 4 מענטשן.

דער עלטערער האָט געהייסן אפֿרים. געוروֹפֿן האָט מען אים אפֿרים בראָדער. צי דאָס איז געווען זײַן פֿאָמיליע־נאָמען אָדער ער האָט געשטאָמט פֿון בראָד וויִיס איך ביז הײַנט ניט. אויסגעזען האָט ער וויִ אַ שיינער בפֿבֿודיקער יִד אין די 50ער און פֿאַרמאָגט אין זײַן שטימע שוין אַ ביסל הייזעריקייט, אָבער דאָך פֿול מיט זיסקייט און חן. אַלע לידער וואָס ער פֿלעגט זינגען זײַנען געווען אויף טעמעס פֿון יִידישן גלות, פֿון יִידישן לעבן און יִידישע האָפֿענונגען. אָבער אין באַליבט לידֿ זײַנס איז דעמאָלט געווען דאָס פּאָפּולערסטע, און ער פֿלעגט עס מוזן אִיבערזינגען אַ 5־6 מאָל אין איין נאָכט. דאָס איז געווען אַ לידֿ וועגן אַ פֿאָטער וואָס האָט געדאַרפֿט אויף דער עלטער אָנקומען צו זײַנע קינדער און זײַנע אייגענע קינדער פֿלעגן זיך וואַרפֿן מיט אים. דער עולם פֿלעגט פֿון דעם לידֿ גיסן מיט טרערן און וואַרפֿן אין אפֿרימס טעלער אַרײַן מער געלט ווי אין די טעלערס פֿון די אַנדערע זינגערס. בײַ פֿאַרשיידענע פֿויִזעס פֿלעגן צוויי זינגערס אַרומגיין צווישן עולם מיט טעלערס, און צוויי פֿלעגן זינגען.

דער צווייטער זינגער נאָך אפֿרימען האָט זיך געוروֹפֿן אַהרן טאָגער פֿון אַדעס. אַ ברייטלעך מענטשל מיט אַ העל בריטלעך פּנים און מיט אַן אַרומגעשוירן העל רויטלעך בערדל. געזונגען האָט ער מיט אַ באַסטשטימע, און אין זײַנע לידער פֿלעגט ער אָפּלאָכן פֿון גוטע־יִידן, גבאַים און חסידים.

דער דריטער זינגער האָט געהייסן באָריס אַלטמאַן. ער האָט געהאַט אַ ריין פּנים און האָט אויסגעזען אויף אַ יאָר 25; מיינסטנס פֿלעגט ער אויך זינגען לידער וועגן דײַטשן, חסידים און רבנים.

דער פֿערטער זינגער האָט זיך געהאַלטן מיט שטאָלץ צוליב זײַן אַדעסער אָפּשטאַם. געהייסן האָט ער יעקבֿ קאַצמאַן, אַלט געווען איז ער אַ יאָר 16־17. ער פֿלעגט אַמוזירן דעם עולם מיט קאָמישע זינגערײַען און צום סוף פֿלעגט ער צוזאַמען מיט באָריס אַלטמאַנען שפּילן אַ שטיקל סקעטש „די באָבע מיטן אייניקל“.[2]

איין מאָל זאָגט צו מיר יעקבֿ קאַצמאַן: „דו וויִסט, מענדעלע, איך האָב אַ סך מאָל געהערט, אַז ווען דו לויפֿסט אַרום צווישן עולם זיי דערלאַנגען וויִן, זינגט דײַן נשמה שטיל פֿאַר זיך אַלע לידער וואָס דו הערסט פֿון אונדז. אפֿשר וווילסטו זיך אָפּגעבן מיט אונדזער פֿאַך? מיר וועלן דיך מיטנעמען מיט אונדז קיין אַדעס. אָדער וויִסטו גאָר וואָס? — נאָך מאָרגן בײַ נאַכט קענסטו אַליין זען, צי דו טויגסט זיך פֿאַר אונדזער פֿאַך. מאָרגן בײַ נאַכט וועלן מיר שפּילן „די באָבע מיטן אייניקל“, די זעלבע שפּיל וואָס מיר האָבן געשפּילט פּסח וועלן מיר שפּילן הײַנטיקן שׂמחת־תּורה. דו געדענקסט, ווי באָריס אַלטמאַן האָט געשפּילט די באָבע און איך האָב געשפּילט דאָס שיינע מיידל, דאָס אייניקל? ווי מיינסטו, מענדעלע, ווען מען זאָל דיך אָנטאָן פֿאַר אַ מיידעלע וואָלסטו געקענט שפּילן דאָס אייניקל? אָבער פֿאַר וואָס עפּעס דאַרף מען אָנקומען צו דיר? — וויִל הײַנטיקן שׂמחת־תּורה איז באָריס

---

[2] אונטערן נאָמען „די באָבע מיטן אייניקל“ איז פֿאַראַן גאָלדפֿאַדענס אַ פּיעסע, וואָס אין 1877 האָט זי גאָלדפֿאַדען מיט גראַנערן געשפּילט אין רומעניע. זינט 1879 איז די פּיעסע עטלעכע מאָל געדרוקט געוואָרן (ז. זילבערצוויג, לעקסיקאָן פֿון יידישן טעאַטער, 1, זז׳ 283, 288). די ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ פֿאַרמאָגט אַן עקזעמפּלאַר פֿון דער אויסגאַבע ניו־יאָרק 1893. וועגן דעם מחבר פֿונעם „סקעטש“ זע צום סוף פֿון דער נאָטיץ. זיכער איז, אַז דער טעקסט איז דורכגעגאַנגן עטלעכע גילגולים אַיידעער עס איז געוואָרן די פּיעסע. — רעד׳.

אַלטמאַן ניט מיט אונדז, דער אַלטער אפֿרים בראָדער, אַהרן טאָגער און לייזער דיוק טראָגן בערד, מוז איך שפּילן די באָבע, און איך האָף, אַז דו, מענדלע, וועסט קענען שפּילן דאָס איניקל".

אַ פּאָר וועכטער וועגן דעם לייזער דיוק: געהייסן האָט ער לייזער ראַבינאָוויטש, נאָר געוויס האָט מען אים דיוק דערפֿאַר וואָס ער איז געווען זייער אַ הויכער; אין אַדעס איז געשטאַנען זייער אַ הויכער מאָנומענט פֿון אַ געוויסן קניאַז דיוק,[3] האָט מען דעם הויכן לייזער ראַבינאָוויטש געגעבן אַ צונעמעניש דיוק. לייזער דיוק איז ניט געווען קיין שטענ־דיקער מיטגליד פֿון די בראָדער זינגערס, זיי האָבן אים מיטגענומען אויף איין מאָל קיין ניקאָלאַייעוו צו מײַן בעל־הבית אויפֿן אָרט פֿון באָריס אַלטמאַן (פֿאַר וואָס אַלטמאַן איז דעמאָלט ניט געקומען, וויים איך ניט). בשעת מעשׂה איז ער ניט געווען קיין פּראָפֿעסיאָנעלער קעלנער־זינגער, ער איז גאָר פֿון פֿאַך געווען אַ „רעשטעניק".

וועג איך שטרענג איצט אַן אַלע מײַנע געהירן, זע איך זיך, וי איך בין געזעסן אויף אַ בענקל מיט אַ ביכל אין האַנט און אַרײַנגעקוקט אין דעם, און די באָבע קומט פֿון דער גאַס און זאָגט צו מיר:

„אַ גוטן אָוונט דיר, לאהקעניו! וויסט פֿון וואָנען איך קום איצט? פֿון בית־עולם.

— וואָס עפּעס פֿלוצעם פֿון בית־עולם, באָבעניו?

„איך בין געגאַנגען צו די קבֿרים פֿון דײַנע טויטע טאַטע־מאַמע בעטן, זיי זאָלן זיך דערבאַרעמען איבער דיר, מיר העלפֿן אַרויסטרײַבן פֿון דיר דעם דיבוק.

— וואָס רעדסטו, באָבעניו, וואָס פֿאַר אַ דיבוק?

„אָט דער וואָס קומט אַהער און פֿאַרדרייט דיר דעם קאָפּ מיט זײַנע מעשׂה־ביכלעך. (דערזעט דאָס ביכל, רײַסט עס אויס און וואַרפֿט עס אַרויס). שוין ווידער לייענסטו זײַנע ביכלעך? האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, וועסט מער ניט לייענען! אוי איז מיר, דער דיבוק איז ווידער הײַנט געקומען צו דיר. — אוי, לאהלע, לאהלע! ווען דו זאָלסט וויסן, ווער דײַנע טאַטע־מאַמע זײַנען געווען, דײַן זיידע און דײַן עלטער־זיידע, וואָלטסטו דעם דיבוק אין הויז ניט אַרײַנלאָזן".

אָט אַזוי האָט די באָבע מיר געהאַלטן אין דערציילן פֿון יחוס און נאָך אַ מאָל יחוס און געגענדיקט מיט אַ לידל. מער געדענק איך ניט.

אויך געדענק איך ניט קיינוי, וויי איך האָב דעמאָלט, מיט 65 יאָר צוריק, זיך געפֿילט שפּילנדיק צום ערשטן מאָל אַ ראָלע פֿון אַ יונג מיידל; אָבער דאָס געדענק איך נאָר, אַז פֿון די יידן וואָס זײַנען געזעסן בײַ די טישן טרינקנדיק ווײַן האָבן עטלעכע פּראָבירט מיך צו שלאָפּן נאָענט צו זיך, און אַ וויבל האָט געזאָגט: לאָז זי אָפּעט...

נאָך מײַן ערשטן שפּילן, פֿילנדיק זיך געהויבן פֿון די גראָטולאַציעס און לויב, אַז איך בין געווען אַ שענער מיידל ווי יעקבֿ קאַצמאַן איז געווען, האָב איך אַ גאַנצע נאַכט ניט געקענט שלאָפֿן. פֿאַרשיידענע האָפֿענונגען און פֿאַנטאַזיעס האָבן געוועלטיקט איבער מיר, און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך בין אין הימל פֿון גליק. מיט אומגעדולד האָב איך געווארט אויף דעם טאָג נאָך יום־טובֿ, אַז יעקבֿ קאַצמאַן זאָל מיר זאָגן: מענדלע, מאָך זיך פֿאַרטיק אין וועג אַרײַן, מיר פֿאָרן אַהיים קיין אַדעס. און נאָך ביז הײַנטיקן טאָג וויים איך ניט, פֿאַר וואָס די בראָדער זינגערס האָבן מיך איבערגעלאָזט אַן אַ זײַעזונט. אַ מאָל האָב איך גערעכנט, אַז מיט אָפּנאָרן מיך האָבן די בראָדער זינגערס געוואָלט טאָן אַ טובֿה מײַן בעל־הבית, ער זאָל ניט בלײַבן אַן אַ געטרײַען משרת, וויי איך בין אים געווען גאַנצע זעקס יאָר. אָבער איך בין איבערגעצײגט נאָך ביז הײַנטיקן טאָג, אַז אָפּנאָרן אַ מענטשן, אַפֿילו אַ יונג יינגל, איז אַ מיאוסע זאַך.

---

[3] געמיינט איז בלי ספֿק דער דענקמאָל פֿאַרן הערצאָג (duc אויף פֿראַנצייזיש) רישעליע, דער פֿראַנצייזישער אַריסטאָקראַט וואָס איז אַרײַן אין רוסישן דינסט און איז פֿון 1803 ביז 1814 געווען דער ערשטער גובערנאַטאָר פֿון אַדעס. אין 1826, פֿיר יאָר נאָך זײַן טויט, האָט מען אויפֿן בולוואַר אין אַדעס אַוועקגעשטעלט, מיטן פּנים צום ים, אַ הויכע בראָנזענע סטאַטוע פֿונעם דיוק. — רעד.

וועג אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען האָט געגרינדעט דאָס ייִדישע טעאַטער און ייִדיש טעאַטער איז געוואָרן אַ פֿאַרשפּרייטע זאַך, זײַנען אַלע ייִדישע קעלער־זינגערס געוואָרן אַקטיאָרן. מעגלעך, אַז עס איז זיי דערעסן געוואָרן צו שטיין מיטן טעלער אין האַנט.

וואָס איז געוואָרן מיט מײַנע ברידער זינגערס? — יעקבֿ קאַצמאַן האָט מיר מיט יאָרן שפּעטער דערציילט, אַז אפֿרים ברידער האָט פֿאַרלאָזט רוסלאַנד, האָט זיך צוריק־געקערט קיין ברעד און איז דאָרטן געוואָרן אַ בדחן; וואָס איז געוואָרן מיט אַהרן טאָגער און באָריס אַלטמאַן וויס איך ניט ביז הײַנטיקן טאָג.

וועג איך בין געקומען קיין אַמעריקע [אין 1895], האָט מיר יעקבֿ קאַצמאַן דערציילט, אַז לייזער ראַבינאָוויטש האָט אַ ווײַב אַ „פּרימאַדאָנע“ און אויך אַ פּאָר קינדער און ער שלעפּט זיך מיט זיי אַרום איבער דער ענגלישער פּראָווינץ שפּילן ייִדיש טעאַטער.

מיט יעקבֿ קאַצמאַנען איז מיר באַשערט געווען צו שטיין אויף איין בינע עטלעכע צענדלינג יאָר אונטער דער פֿירונג פֿון יעקבֿ אַדלער, קעסלער, מאַדאַם ליפּצין. יעקבֿ קאַצ־מאַן איז געקומען קיין אַמעריקע מיט 50 יאָר צוריק פֿון לאָנדאָן. דאָרט האָט ער זיך אויסגעלערנט פֿאָטאָגראַפֿיע; געקומען אַהער איז ער מיט אַ ווײַב און פֿיר קליינע קינדער. ער האָט דאָ געפֿונען דאָס ייִדישע טעאַטער און ייִדישע אַקטיאָרן אין ניט קיין געהויבענעם מצבֿ, האָט ער צו גלײַך מיט שפּילן טעאַטער אָנגעהאַלטן די פֿאָטאָגראַפֿישע קונסט, כּדי זיך מפֿרנס צו זײַן; אָבער פֿון בייַדע האָט ער געהאַט גאָנץ קנאַפּ. שפּעטער, וועג דאָס טעאַטער האָט אָנגעהויבן צו גיין בארג אַרויף און ער איז אַריין אין דער יוניאָן און ער איז אויך געווען אַ ליבלינג־אַקטיאָר בײַ דער מאַדאַם קעניִ ליפּצין, האָט זײַן מזל זיך צעשפּילט, ער האָט זיך געקויפֿט אַ הויז אין סיגייט. וועג די ייִדישע בינע האָט אים געהאַלטן פֿאַר אויסגעשפּילט, האָט ער אַ פּאָר מאָל געהאַט אַ גלעזגגהייט צו שפּילן אויף דער ענגלישער בינע צוליב דעם זכות וואָס ער האָט אַ מאָל געשפּילט צוזאַמען מיט מאַדאַם קאַליש אין „קרייצער־סאָנאַטע“. ס׳איז שוין אַ יאָר 8־9 וויי ער איז אַוועק פֿון דער וועלט. ער איז געווען אַ גוטער אַקטיאָר, אַן אָרנטלעכער מענטש, אַ געטרייַער מאַן און אַ ליבער פֿאָטער צו זײַנע פֿיר קינדער, דריַי טעכטער און אַ בן־יחיד.

וועגן דעם מחבר פֿונעם „סקעטש“, אין וועלכן איך האָב אָנטייל גענומען אין ניקאָ־לאַיעוו, קען איך קיין באַשטימטע זאַך ניט זאָגן. איך בין געווען אַ יינגל פֿון קוים צען יאָר, איז מיר ניט געלעגן אין זינען צו וויסן, ווער עס איז דער מחבר. וואָס איך וויס איז אָט וואָס: אין פֿאַרלויף פֿון מײַן קאַריערע אויף דער ייִדישער בינע האָב איך פֿיל מאָל געהערט, דאָ און דאָרט, אַז דער מחבר פֿון „די באָבע און אייניקל“ איז געווען אַ בארימ־טער לידער־זינגער ישׂראל גראַדנער. ער פֿלעגט ניט זינגען אין די ווינקעלערס, נאָר אין די שאָנטאָנען אויף אַ פּלאַטפֿאָרם. גאָלדפֿאַדען האָט צוזאַמען מיט גראַדנערן אויף אַזאַ פּלאַטפֿאָרם אויפֿגעטרעטן — דאָס האָב איך פּערזונלעך געהערט פֿון גאָלדפֿאַדענען; ער האָט זיך ניט געשעמט צו דערציילן, ווי ערגעץ אין רומעניע האָט מען אים אויסגעפֿײַפֿט, וועג ער האָט דעקלאַמירט זײַן פּאָעמע „דאָס פּינטעלע ייִד“. אָבער גראַדנער איז אומעטום אָנגערעכנט געווארן פֿאַר דאָס אייבערשטע פֿון שטייגל וויי אַ לידער־זינגער און שוישפּילער. זײַן פֿאַרשוועדעריש לעבן אין ענגלאַנד האָט אים יונג פֿון דער וועלט אומגעבראַכט... טרעפֿט זיך מיר אַן אַנדער פֿאַל. איך בין אַ מאָל אָנגעקומען צו גאָלדפֿאַדענען אין הויז און געטראָפֿן דאָרט עטלעכע שוישפּילער. ער האָט מיט זיי אַרגומענטירט און זיך אַ ביסל געבייזערט: „נישט די אַקטיאָרן האָבן מיך געמאַכט פֿאַר אַ פֿאַרפֿאַסער, נאָר איך וויי אַ פֿאַר־פֿאַסער האָב אײַך אַלעמען געמאַכט פֿאַר אַקטיאָרן. אמת, מײַנע זאַכן „שמענדריק“, „די באָבע און דאָס אייניקל“, „די רעקרוטן“, „די שוועבעלעך“ זײַנען ניט קיין מײַסטערווערק, אָבער איך האָב זיי געשריבן, די אַקטיאָרן האָבן צו מײַנע זאַכן גאָרניט צוגעגעבן, אָחוץ אַ ביסל סלינג און שפּײַעכץ. און מיט „שולמית“ און „בר כוכבֿא“ דאַרף איך זיך געוויס ניט שעמען“.

מ. טעפּליצקי

אַ דײַטשער פּאָליציי־עקזאַמען אין דער ראַסן־פראַגע

וועָן דער פּאַרשער פֿון קולטור־געשיכטע וועט קומען צום בלוטיקן קאַפּיטל ראַסן־משוגעת, וועט ער האָבן פֿאַר זיך אין דײַטשלאַנד ניט בלויז די ווייסטע העצערײַען און די טײַוולאָנישע פּראָפּאַגאַנדע וואָס האָט צערודערט די מוחות און דאָס געמיט פֿון אַ פֿאַלק, — ער וועט זיך אויך באַגעגענען מיט פּסעוודאָ־וויסנשאַפֿטלעכער חקירה און מיט אַ פּרטימ־דיקער קאַוויסטיק, אַזוי ווי דער גאַנצער ענין וואָלט זיך באַזירט אויף שׂכלדיקע מאָטיוון. פֿאַרן גרעסטן אומזיגען און פֿאַר לײַדנשאַפֿטלעכע צעדרײַטקייטן, פֿאַר רציחות און גזרות, — פֿאַר אַלץ דאָרף דער דײַטש אַ טעאָרעטישע מאָטיווירונג. טאָמאָ מאָסאַריק האָט געזאָגט, אַז יעדער דײַטש ווײל זײַן אַ פּראָפֿעסאָר וואָס האָט בדעה אַרויסצוברענגען דאָס ריכטיקע. עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן דײַטש, אַז ער האָט פֿון ראַסן־גלייבעכצן אויפֿגעשטעלט אַ גאַנצע שיטה, אַז ער האָט באַדעקט רדיפֿות און אויך אויסראָטונג מיט אַ שלייער פֿון געזעלעכקייט און פֿאַרוועבט די פֿאַליטיק אויסצוהאָבן יידן מיט אַ נעץ פֿון קאַוויסטיק. לכל־הפּחות איז עס אַזוי געווען ביז האַרבסט 1938, ביז דער מינכענער קאַפּיטולאַציע.

טעאָריע און פּראַקטיק פֿאַראייניקט זיך בײַם דײַטש אין זײַן פֿאַליציי. פֿאַרן דײַ־טשישן שפּראַכגעפֿיל שטעקט שוין אין דעם עצם וואָרט דער אָנווײַז אויף אַ ט ע ט י ק י י ט, ניט אויף אַ טויטן אָמט. פֿאַליציי איז דער רעגולירער פֿון לעבן. וועָן עס רעדט זיך אַפֿילו וועגן ראַסן־סימפּטאָמען אָדער ראַסן־גיפֿט, דאָרף דער פֿאַליציסט קענען זאָגן זײַן מאַ־טיווירט וואָרט. דערײַבער איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַליציי־עקזאָמען אין דער ראַסן־פֿראַגע, וואָס מיר ברענגען אים דאָ וויטער. אָט דער טייל פֿון אַן עקזאָמען פֿאַר פֿאַליציסטן איז אַרויסגענומען פֿון דעם אָפֿיציעלן זשורנאַל פֿון דער דײַטשער פֿאַליציי. דער פֿאַליציאַנט דאָרף דערווײַזן, אַז ער קען זיך פֿונאַנדערקלײַבן אין פֿאַרויקלטע פֿאַלן פֿון לעבן, וואָס האָבן צו טאָן מיט די ראַסן־געזעצן, און ער דאָרף דערבײַ ניט בלויז דורכפֿירן די כוונה פֿון דעם נאַצישן מושל, ער דאָרף אויך אָפּהיטן זײַן שׂלע פֿאַראַגראַפֿן פֿון געזעץ, אַזוי ווי דאָס איז די אַלטע טראַדיציע פֿאַר דער פֿאַרהיטלעריש תּקופֿה.

די קאָנקרעטע אויפֿגאַבע פֿון עקזאָמען איז אַזאַ:

אַ דײַטש וואָס איז געבוירן געוואָרן אין פּויזן און איז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַ פֿרײַוויליקער אין דער דײַטשער אַרמיי וועלכע איבער עקאָנאָמישע מאָטיוון אַ פּוילישער בירגער; שפּעטער קומט ער קיין בערלין און האָט אַ פֿאַרלאָג אין איינעם מיט זײַן ברודער וואָס האָט אין 1934 אַרויסגעגעבן אין פּאַריז אַ בוך קעגן די נאַציס. איצט דאָרף דער ברודער צו אים קומען. ער לעבט מיט אַן אַרישער פֿרוי, אַן אַלמנה נאָך אַ יידישן מאַן; פֿון איר האָט ער אַ קינד, און איצט ווײל ער חתונה האָבן מיט דער פֿרוי; בײַ אים איז פֿאַראַן אַ יידיש קינד וואָס איז געוואָרן אַדאָפּטירט אין דער משפּחה פֿון אָט דער פֿרוי. פֿרעגט דער דײַטש: צי ער קען לאָזן דעם ברודער וויינען בײַ זיך? אַזוי ווי ער אַליין ווײל איצט וועלן אַ דײַטשישער בירגער, צי וועט מען האָבן אײַנוועגדונגען צו אים איבער זײַנע באַציִונגען מיט דער פֿרוי? וי וועט זײַן מיט דער בירגערשאַפֿט פֿון די בייִדע קינדער? צי קען ער וועלן אַ פֿרײַסישער בירגער? צום סוף איז ער מוסיף, אַז פֿון פֿאָטערס צד זײַנען זײַנע זיידע־באָבע געווען יידן וואָס מען האָט זיי קינדווײַז געשמדט.

דאָס סאָמע טשיקאָווע איז דער פֿילפֿול וואָס דער עקזאָמען־אָפּגעבער דאָרף אָנוועגן כּדי ריכטיק צו ענטפֿערן אויף די פֿראָגעס. מיר ברענגען דאָ וויטער דעם אָריגינאַל, בלויז מיט קליינע דורכלאָזן, וואָס זיי רירן ניט אָן דעם עצם ענין:

Jude u. Blutschutzgesetz. "Praktischer Polizeidienst in Aufgaben und Lösungen". "Aufgabe 3"

"A kommt zum X Polizeirevier in Berlin und trägt dem Reviervorsteher folgendes vor:

Ich bin 1900 in Posen geboren, trat 1917 als Kriegsfreiwilliger ein, zweimal verwundet, Eisernes Kreuz II. Kl., ½ Jahr Freikorps-Kämpfer in Oberschlesien. 1921 eröffnete ich ein Geschäft in Berlin, optierte für Deutschland, 1924

wirtschaftliche Schwierigkeiten, ein Verfahren gegen mich wegen Unterschlagung wurde wegen Mangel an Beweis eingestellt. Ging anschliessend in die Firma eines Onkels in Posen, nahm 1926 aus geschäftlichen Gründen die polnische Staatsangehörigkeit an und kehrte 1930 nach Verkauf des Unternehmens meines Onkels nach Berlin zurück. Übernahm mit meinem Bruder, der Preusse geblieben war, einen Buchverlag. 1934 hat dieser Bruder in Paris eine Schrift gegen das Dritte Reich verfasst, ihm ist damals die deutsche Staatsangehörigkeit abgesprochen, und er ist reichsverwiessen worden. In den nächsten Tagen kommt er hierher, um mit mir die geschäftliche Auseinandersetzung zu regeln. Ich habe, um das Vergehen meines Bruders gutzumachen, jährlich grössere Beträge an das Winterhilfswerk abgeführt.

1934 lernte ich in Wien eine unvermögende arische österreichische Witwe kennen. Mann war Jude, Kinder aus der Ehe nicht vorhanden, nur von einem Verwandten ist ein jüdisches Kind als Adoptivkind aufgenommen worden, jetzt 16 Jahre alt. Aus unserem Verhältnis ist ein Kind hervorgegangen, und ich möchte die Frau heiraten. Ich bin bis auf meine Grosseltern väterlicherseits, die aber bereits als Kinder getauft worden, arisch.

"Ich bitte um Auskunft:

a) Ob mein Bruder bei mir wohnen darf;
b) Ob, falls ich die hiesige Staatsangehörigkeit erwerben kann,
1) gegen den ausserehelichen Verkehr mit der Witwe etwas einzuwenden ist,
2) gegen die Heirat Bedenken bestehen.
3) Welche Staatsangehörigkeit erhalten die beiden Kinder?
c) Halten Sie es für möglich, dass ich die preussische Staatsangehörigkeit erhalte, die ich aus wirtschaftlichen Gründen gern annehmen möchte.

Welche Gedanken gehen dem Reviervorsteher bei Beurteilung des Falles durch den Kopf?"

"Lösung"

Zu a: . . . "muss es der Einstellung des A überlassen bleiben, ob er diesen Staatsfeind aufnimmt oder nicht." . . .

Zu b: . . . Er ist also. . . . Halbjude, d.h. Mischling ersten Grades. Daher ist zwar gegen den ausserehelichen Verkehr gesetzlich nichts einzuwenden, doch verstösst es gegen das gesunde Volksempfinden unserer Zeit, wenn sich eine Frau mit einem Halbjuden einlässt. Auch wäre er, falls A. Jude wäre, nicht strafbar, da sich das Verbot nur auf Juden und Staatsangehörige deutschen und artgleichen Blutes ehstreckt. Die Witwe ist zwar arisch, aber nicht Staatsangehörige, sondern Ausländerin.

Zu b:2.

[אויף חתונה האָבן באַדאַרף ער אַ דערלויבעניש]

Zu b:3 "das uneheliche Kind des A. mit der Witwe erhält . . . die deutsche Staatsangehörigkeit.

[אַדאָפּטירונג שאָפּט ניט קיין שום רעכט; מען קען אָנגעבן אַ בקשה, אָבער]

"Dieser würde hier, da es sich um einen Juden handelt, abgelehnt werden. Es entspricht nicht der Einstellung zur Rassenfrage und auch nicht dem gesunden Volksempfinden, dass jüdische Kinder in die Gemeinschaft des deutschen Volkes aufgenommen werden.' . . .

Zu c):

[אינבירגערונג איז אַ זאַך פֿון אינזען, מאָסגיביק איז דער אינדרוק וואָס דער בעלן מאַכט]

. . . "A hat sich in seiner Jugend um den Staat verdient gemacht. Er meldete sich freiwillig zum Kriegsdienst. . . . Eisern. Kreuz. . . . Oberschlesien. Sein Deutschtum vertrat er auch noch bei der Option für Deutschland . . . charakterlich schwach . . . [פּראָצעס וועגן פֿאַרכאַפּן פֿרעמדס]. 1926 verkaufte er sein Deutschtum aus geschäftlichen Rücksichten. Eine Tat, die ein sehr schlechtes Licht auf ihn wirft. . . . Die politische Tätigkeit seines Bruders braucht ihm nicht

ohne weiteres zur Last gelegt zu werden, doch ist es verwerflich, dass er sich überhaupt mit dem Gedanken trägt, seinen Bruder in seine Wohning aufzunehmen. Echt jüdisch ist deswegen vorher erfolgte vorsichtige Anfrage, damit er auf keinen Fall Unannehmlichkeiten haben kann. Die Spenden für das Winterhilfswerk werden vermutlich aus gleichen Beweggründen heraus gezahlt werden. . . .

. . . Auffallend dabei ist, dass er als Mischling ersten Grades sich ausgerechnet zu einer Person gefunden hat, die als judenfreundlich angesehen werden muss. Dies zeigt ihre frühere Ehe mit einem juden und die Adoption des jüdischen Kindes. A. beweist hiermit, dass sein blutsmässiger Hang zum Judentum noch sehr stark ist. Dieser ganzen Einstellung entspricht es auch, das er die deutsche Staatsangehörigkeit wieder nur aus wirtschaftlichen Gründen erwerben will. . . . Man muss zu der Erkenntnis kommen, dass das jüdische Blut des einen Grosselternpaares das deutsche in ihm überwiegt und ihn in seiner ganzen Lebensauffassung und Charakter beherrscht. Vollkommen wesensfremd zeigt er sich der heutigen Zeit gegenüber, weil er das jüdische Adoptivkind in die Gemeinschaft seiner Familie aufnehmen will . . . dem A. . . . eine gefühlsmässige Zugehörigkeit zum deutschen Volk nicht zuzusprechen ist . . . nicht als wertvoller Zuwachs . . . anzusehen ist." . . .

דאָס ציטירטע איז אַרויסגענומען פֿון

Die Polizei. Fachzeitschrift für das gesamte Polizeiwesen im Deutschen Reich, 34, Berlin, 1937, p. 103.

ד"ר רודאָלף גלאַנץ

אַ בריוו פֿון י. צינבערגן צו י. אָפּאַטאָשון

דאָס איז אַ פּנים דער לעצטער בריוו וואָס איז דערגאַנגען פֿון י. צינבערגן. דער בריוו ברענגט אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן י. צינבערגס פּלענער, וואָס ער האָט זיי ליידער ניט געקענט דורכפֿירן, מחמת ער איז אַרעסטירט געוואָרן. — דער בריוו ווערט געדרוקט מיטן אויסלייג פֿון יִוואָ. — רעד.

21/1 ,1938

ליבער י. אָפּאַטאָשו!

אײַער בריוו פֿונעם 25/12 — 1937 האָב איך בשעתו דערהאַלטן און די טעג האָב איך באַקומען דעם סטענאָגראַפֿישן באַריכט וועגן דעם ייִדישן קולטור־קאָנגרעס. איך דאַנק אײַך זייער פֿאַר אײַער אויפֿמערקזאַמקייט. איך האָב דעם באַריכט געלייענט „מדאָשקע לדאָשקע", גאָרניט דורכגעלאָזן. און נאָך אַ מאָל אַ דאַנק.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום נאָך דעם וויִ איך האָב מײַן פֿאַרלעגער געגעבן די אָנווײַזונגען, ער זאָל אײַך אַרויסשיקן אַן עקזעמפּלאַר פֿון מײַן אַכטן באַנד ליטעראַטור־געשיכטע — האָב איך פֿון אים באַקומען די מעלדונג, אַז ער האָט פֿאַרשפּאַרט פּער פּאָסט איבערצושיקן, ווײַל ער האָט געהאַט די געלעגנהייט מײַן בוך איבערגעבן מיד ליד. וואָס נאָענטער עס רוקט זיך די תקופֿה וועלכע איך דאַרף קריטיש באַהאַנדלען, אַלץ מער מוז איך אויפֿפּאַסן [צו] בלײַבן אין מײַנע אָפּשאָצונגען אָביעקטיוו. דאָכט מיר, אַז אין אַכטן באַנד איז דאָס מיר נאָך פֿולשטענדיק געלונגען. צוויי פּערזענלעכקייטן איז מיר דאָרט אויסגעקומען צו „רעאַביליטירן": שד"לן און אָדם הכהן לעבעדיקן. די העברעיִשע קריטיקער, בכדי ארויס־צוווײַזן זייער „אייראָפּעיִשקייט", האָבן דאָך געהאַלטן פֿאַר זייער חובֿ מיט ביטול זיך פֿאַרהאַלטן צום אַלטפֿרענקישן „מליץ" אָדם הכהן. און וואָס שייך שד"לן האָבן דאָך די מאָדערנע ראַדיקאַלע קריטיקער געהאַלטן פֿאַר מעגלעך אָפּצופֿטרן [אים] מיטן קורצן פּסק: „קליינבירגערלעכער רעאַקציאָנער".

איר פֿרעגט, וויִ עס האַלט מיטן 9טן באַנד. ווייסט איר דאָך מײַן פּיזור הנפֿש. פֿאַר ליטעראַטור־וויסנשאַפֿט בלײַבט מיר דאָך אַזוי ווי־ניק צײַט — בלויז געציילטע שעהען שפּעט אין אָוונט, ווען מע איז שוין אויסגעמאַטערט פֿון דער טאָגעדיקער ארבעט וואָס האָט מיט

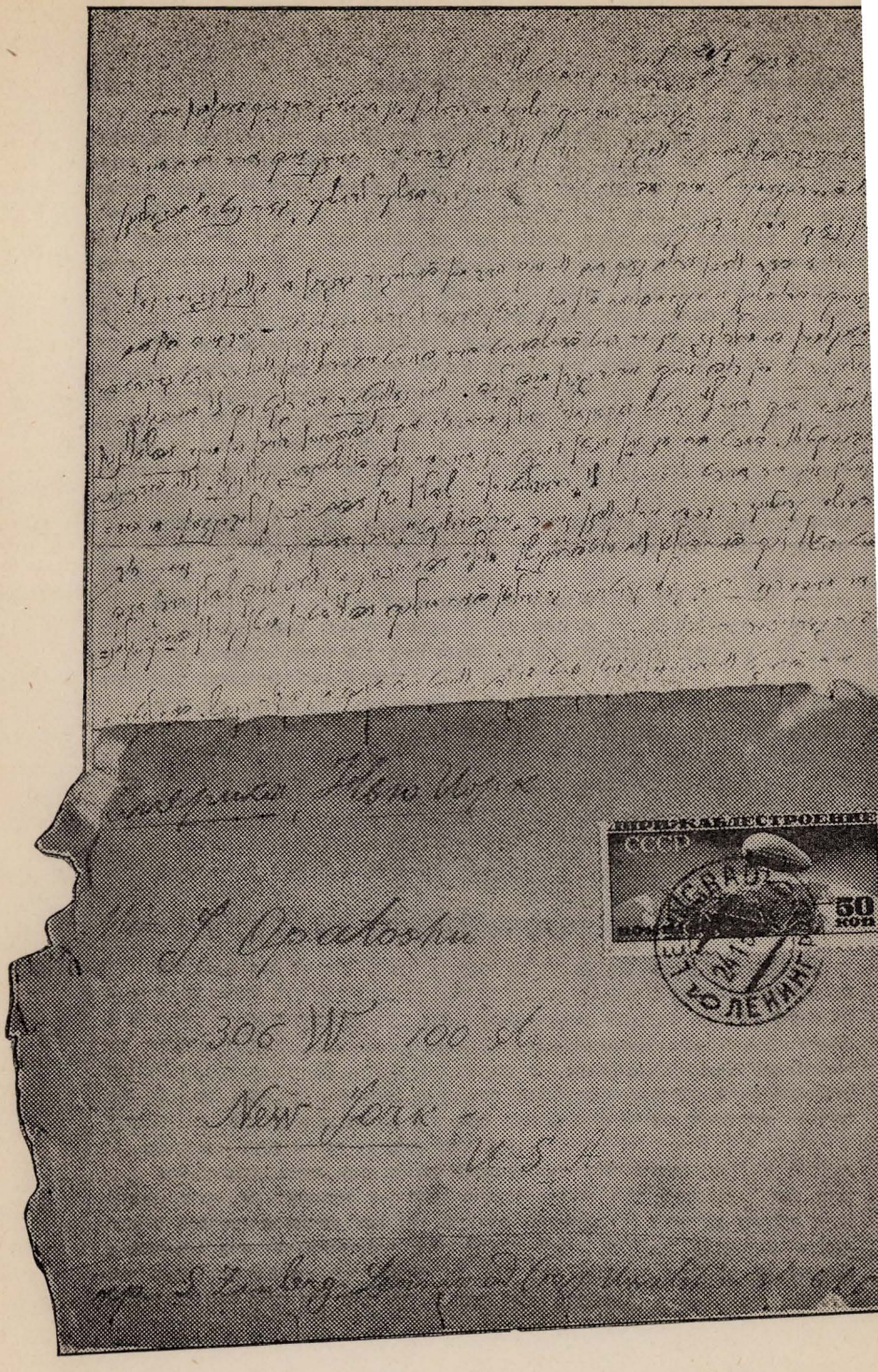
СССР
50
КОП

ליטעראַטור כלל ניט צו טאָן. נאָר ווי עס איז — די שאַפונגסקראַפט און אַרבעטסלוסט זײַנען נאָך ניט אויסגעשעפט און אין משך פֿון דעם פֿאַרגאַנגענעם יאָר 1937 האָב איך פֿאַרטיק געמאַכט די ערשטע העלפֿט פֿונעם 9טן באַנד וואָס וועט אויך, ווי די פֿריִערדיקע צוויי בענד, באַשטיין פֿון צוויי ״טיילן. אָט דער פֿאַרטיקער טייל נעמט אַרום די 60ער יאָרן פֿון פֿאָריקן י״ה, ד״ה די בלי־תּקופֿה פֿון דער השׂכלה. דאָרט וועלן באַהאַנדלט די בעַשפּעָר פֿון דער יידישער פּרעסע (אין העברעיש, יידיש, רוסיש און פּויליש), די ״שטירמער״ קאָוונער, לילי־ענבלום, לינעצקי פֿון איין זײַט און ר׳ ישׂראל סאַלאַנטער, דער באַגרינדער פֿון ״מוסר״ פֿון דער אַנדערער. אויך מענדעלע וועלט שוין דאָרט באַהאַנדלט, אָבער דער־ווײַל בלויז אַלס אַנפֿאַנגער, אַלס באַשעפֿער פֿונעם ״קליינעם מענטשעלע״, ״האָבֿות והבנים״ און ״עין משפּט״. די טעג טרעט איך צו צום צוויי־טייל פֿונעם 9טן באַנד — די 70ער יאָרן. דער מאַטעריאַל איז אַ קאָלאָריט־פֿולער, שוואַנגער מיט נײַע אַנזאַגן, מיט נײַע פֿאַדע־רונגען און ספֿקות וואָס טוען אונדז פֿיל לאָזן לערנען. צי וועט מיר נאָר געלינגען אַרויס־געפֿינען די נייטיקע צײַט און פּאַסיקע שטימונג דאָס אַלץ צו באַוועלטיקן און שאַפֿעריש באַלעבן? אויף ווי ווײַט מען קאָן, טוט מען איבער די כּוחות, און ווײַטער — ווי דאָס מזל וועט טראָגן.

איצט וועגן אײַך, ליבער אָפּאַטאָשו! איך בין זייער נייגעריק צו ווײַסן, ווען וועט אײַער ״ר׳ עקיבֿא״ דערשײַנען אין בוכפֿאָרעם? איך האָב נאָך אַלץ קיין שום באַגריף ניט וועגן זײַן פֿאָרגעם, זײַן מהות .....

איצט האָב איך צו אײַך אַ שטיקל בקשה: צי קענט איר מיר ניט מעלדן וואָס שטעלט מיט זיך פֿאָר איגנאַטאָוום לעצטער ראָמאַן, וווּ עס פֿיגורירן די ״עם־עולמניקעס״. צי האָט ער אויך אַ היסטאָרישן ווערט און ס׳איז נייטיק מיט אים זיך באַקענען בעת איך וועל אינעם 10טן באַנד באַהאַנדלען יענע תּקופֿה.

אַגבֿ האָב איך צו אײַך נאָך אַ ביטע. ווען איך וועל שוין האַלטן בײַם 10טן באַנד וועל איך מיך בלי ספֿק נייטיקן אין געוויסע פּרטים און אַנווײַזונגען מפּח דער ערשטער תּקופֿה פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. וווּ איז אײַער מיינונג: צו וועמען זיך וועגדן וועגן דעם באַטרעפֿנדן מאַטעריאַל .....

מיט בעסטן גרוס,

י. צינבערג

מײַנע פֿרוי און טאָכטער גריסן אײַך האַרציק.

מאַטעריאַלן וועגן צען יידישע קאָלאָניעס אין ניו־דזשוירזי אין 1892

אין 1892, ווען עס איז געווען אַ ספּנה, אַז די כאַלערע זאָל אַריינדרינגען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, האָט דער שטאַט ניו־דזשוירזי געבעטן דעם סאַניטאַרן אינספּעקטאָר, ד״ר לעאָ ס. עלשטיין, ער זאָל אויספֿאָרשן דעם מצבֿ פֿון צען יידישע קאָלאָניעס אין דעם שטאַט. פֿון ד״ר עלשטיינס רעפּאָרט Sanitary Report as to Russian-Hebrew Colonies in New Jersey, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין יערלעכן באריכט פֿון New Jersey Health Department פֿאַר דעם יאָר 1892, זז׳ 371—383, נעמען מיר אַרויס די ווײַטערדיקע פּרטים וועגן דעם סאַניטאַרן מצבֿ פֿון די קאָלאָניעס און אויך וועגן דעם אויפֿקום פֿון אָט די יישובֿים און וועגן דעם עקאָנאָמישן מעמד פֿון די דאָרטיקע יידן.

ד״ר עלשטיין טיילט אײַן די צען קאָלאָניעס אין צוויי גרופּעס. פֿיר — אַלײַנס, וווּדבײַן, כּרמל און ראָזענהײַן — זײַנען געשאַפֿן געוואָרן דורך פֿילאַנטראָפּן וואָס האָבן געוואָלט באַפרײַען אַ געוויסע צאָל יידן פֿון דעם סוועטשאָפּ. די איבעריקע יישובֿים זײַנען אויפֿגעקומען אויף דער איניציאַטיוו פֿון לאַנד־ספּעקולאַנטן, מיט דער איינציקער כּוונה עס צו פֿאַרקויפֿן צו מענטשן וואָס וויסן קיין שום זאַך גיט וועגן לאַנדווירטשאַפֿט.

מיר דערציילן דאָ וועגן יעדער קאָלאָניע באַזונדער.

כּרמל

כּרמל, דערציילט דער אינספעקטאָר, איז ניט קיין לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניע. בלויז 150 פֿון אירע 2,400 אַקער לאַנד ווערן באַארבעט און ניט מער ווי אַ 5 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע יידישע פֿאַרנעמען זיך מיט אַגריקולטור.

מיכל הכּלפּערין, בשעתּו אַ באַווסטער שרײַבער און כּלל־טוער, איז געווען דער גרינדער פֿון דער קאָלאָניע כּרמל. ער האָט אין 1882 דאָרט באַזעצט 17 יידישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן געקראָגן הילף פֿון אים און פֿון אַנדערע יידישע פֿילאַנטראָפּן. צען יאָר שפּעטער, אין 1892, האָבן דאָרט געלעבט אַ 200 יידישע פֿאַמיליעס, אָדער אַרום 750 נפֿשות. אין קיין שום אַנדער קאָלאָניע, זאָגט ד״ר עלשטיין, קען מען ניט געפֿינען אַזאַ רעלאַטיוו גרויסע צאָל אינטעליגענטע און געבילדעטע, גראַדויִרטע פֿון אַ קאַלעדזש.

כּמעט אַלע פֿון דער דאָרטיקער עקאָנאָמיש אַקטיווער יידישער באַפֿעלקערונג זײַנען פֿאַבריק־אַרבעטערס. אַרום צוויי דריטל אַרבעטן אין אַ קאָפּעראַטיווער קליידער־פֿאַבריק. אַלע האָבן אַרײַנגעלייגט די זעלביקע סומע געלט אין דער אונטערנעמונג. בראָש פֿון דער פֿאַבריק שטייען מענטשן וואָס די מיטגלידער פֿון קאָאָפּעראַטיוו האָבן אויסגעקליבן פֿון זייערע אייגענע ריײַען. די איבעריקע אַרבעטן אין סוועטשפּער אָדער בײַ זיך אין דער היים. בלויז 10 יידישע משפּחות (פֿון די 200) פֿאַרנעמען זיך מיט ערדאַרבעט. דער באָדן איז אָבער טרוקן און זאַמדיק, אָדער זומפּיק.

די 155 הײַזער אין כּרמל זענען פֿון דרויסן אויס אַ סך בעסער און שענער ווי אינ־ווײניק. אינעווײניק איז סיזוּב שמוציק. די דאָרטיקע יידן היטן אַפֿילו ניט אָפּ די עלעמענ־טאַרסטע פּריצפֿיפּן פֿון היגיענע. די וואַסער־פֿירונג און קאַנאַליזאַציע זײַנען ניט גוט. פֿון דעם נעמט זיך עס, וואָס דאָס וואַסער דאָרט האָט אַ געווײסן ריח. די גאַסן זײַנען אויך זייער שמוציק.

די יידישע באַפֿעלקערונג לײַדט פֿון פֿאַרשיידענע קלעפּיקע קראַנקייטן. ד״ר עלשטיין גיט איבער, אַז אין ווינטער 1892/1891 זײַנען אַ סך קינדער אין כּרמל געווען קראַנק אויף סקאַרלאַטין. זיי לײַדן אויך פֿון פֿאַרשיידענע הויט־, האָר־, און אויגן־קראַנקייטן. ער זאָגט, אַז אָט די קראַנקייטן זײַנען דאָרט פֿאַרשפּרייט מחמת דעם וואָס די מענטשן האַלטן זיך ניט ריין. זיי לײַדן אויך פֿון טובערקולאָז, מאָגן־קראַנקייטן און פֿון צײַט צו צײַט אויך פֿון מאַלאַריע.

סיפֿילים און אַנדערע וועגערישע קראַנקייטן זײַנען אָבער אין כּרמל אַ זעלטנקייט. מע קען דאָרט אויך ניט געפֿינען קיין יידישן שיכור.

כּרמל האָט אין 1892 נאָך ניט געהאַט קיין שום באַן־פֿאַרבינדונגען.

ראָזענהײַן

די געשיכטע פֿון ראָזענהײַן גייט צוריק צום יאָר 1882, ווען רײַכע ניו־יאָרקער יידן האָבן דאָרט באַזעצט זעקס יידישע פֿאַמיליעס. ראָזענהײַן, אַ דרײַ מײַל פֿון כּרמל, איז יעמאָלט געווען אַ ווילדענישׂ. ווען די זעקס יידישע פֿאַמיליעס האָבן זיך באַזעצט אין ראָזענהײַן, זײַנען דאָרט געווען אײַנס צי צוויי הײַזער.

ראָזענהײַן איז אין 1892 געווען שענער ווי כּרמל. זי געפֿינט זיך אין אַ געגנט וווּ עס זײַנען ניטאָ קיין זומפּן. די לופֿט איז דאָרט געזונטער ווי אין כּרמל. ראָזענהײַן האָט שוין יעמאָלט געהאַט אַ באַן, טעלעגראַף און טעלעפֿאָן. זי האָט אָבער ניט אַזוי פֿיל אינ־טעליגענטע און געלערנטע אינווויִנערס ווי כּרמל.

אין ראָזענהײַן האָבן געלעבט אַרום 165 יידישע פֿאַמיליעס, פֿון 550 ביז 600 נפֿשות, אין 150 הײַזער. אַרום אַ פֿינפֿטל פֿון די 1,900 אַקער לאַנד ווערט באַארבעט. בלויז אַ קליינער טייל פֿון דער דאָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג האָט זיך יעמאָלט פֿאַרנומען מיט אַגרי־קולטור. אין די ווינטער־חדשים האָבן אָבער אַפֿילו די קאָלאָניסטן געאַרבעט אין קליידער־פֿאַבריקן.

די גרעסטע מערהייט ראָזענהיינער יידן זיינען אין 1892 געווען פֿאַבריק־אַרבעטערס. ראָזענהיין האָט יעמאָלט געהאַט דרײַ קליידער־פֿאַבריקן און צו אײַן זאָקן־ און קנעפּלעך־פֿאַבריק. ד״ר עלשטיין דערציילט, אַז די שנײַדערס האָבן דאָרט פֿאַרדינט וויניקער וי אין שטעט און אַז זיי פֿלעגן וואָכן לאַנג אַרומגיין אָן אַ שטאָך אַרבעט. די דאָרטיקע אַרבעט־געבערס פֿלעגן זיינען שולדיק זייערע אַרבעטערס פֿאַר פֿינף־זעקס וואָכן שכירות. דער יידישער שנײַדער אין ראָזענהיין איז במילא תּמיד געווען אַ גרויסער בעל־חוב: ער האָט פֿאַרדינט וויניקער וי דער שטאָטישער שנײַדער, ער האָט ניט געאַרבעט יעדע וואָך אין יאָר און פֿלעגט ניט תּמיד קריגן זיינע שכירות צו דער צײַט. דעריבער פֿלעגט אים אויסקומען צו קויפֿן אויף באָרג. דער קרעמער וואָס פֿלעגט פֿאַרקויפֿן אויף באָרג האָט אַבער טײַערער געראַכנט פֿאַר זיינע סחורות. איז טאַקע דער יידישער שנײַדער אין ראָזענהיין געווען אַ בעל־חוב אײַבערן קאָפּ.

ניט בעסער איז געווען דער מאַטעריעלער מצב פֿון די יידישע אַרבעטערס אין די אַנדערע קאָלאָניעס אין ניו־דזשוירזי. 1,400 פֿון 1,500 אַקער לאַנד ווערן דאָרט באַאַרבעט און אַרום 70 פֿון 75 יידישע פֿאַמיליעס פֿאַרנעמען זיך מיט אַגריקולטור. דער באָדן דאָרט איז טרוקן און זאַמדיק, אָבער ער איז אויסגעצייכנט פֿאַר יאָגדעס, ווײַן, פֿרוכט און זיסע קאַרטאָפֿל.

אין אַלײַענס האָבן יעמאָלט געוווינט בײַ אַ 75 פֿאַמיליעס, אָן ערך 350 צו 400 נפֿשות. זומערצײַט האָט זי אַ גרעסערע באַפֿעלקערונג, ווײַל יעמאָלט קומען אַהין יידן פֿון ניו־יאָרק, פֿילאַדעלפֿיע און באַלטימאָר צו פֿאַרברענגען זייער וואַקאַציע.

אַלײַענס איז געשאַפֿן געוואָרן אין 1882/1881, בעת דעם אָנהייב פֿון דער מאַסן־אימיגראַציע פֿון מיזרח־אייראָפּעישע יידן. דער באָדן וואָס מען האָט דאָרט געקויפֿט מיטן געלט פֿון אַמעריקאַנער יידן איז אײַנגעטיילט געוואָרן אין נחלות פֿון 15 אַקער לאַנד, און אויף יעדער נחלה איז אויפֿגעבויט געוואָרן אַ הויז. דעם קאָלאָניסט האָט מען גערעכנט פֿאַר דער גאַנצער נחלה (פֿאַרן באָדן און הויז) 150 דאָלאָר, און ער האָט דאָס באַצאָלט אויס־צאָלן אין 30 יאָר, 5 דאָלאָר אַ יאָר. ד״ר עלשטיין זאָגט, אַז אין 1892 איז אַן אַקער לאַנד אין אַלײַענס שוין ווערט געווען 100 דאָלאָר.

אָבער אויך אין אַלײַענס היט מען ניט אָפּ די סאַמע עלעמענטאָרע פּרינציפּן פֿון היגיענע, קלאָגט זיך ד״ר עלשטיין. די הײַזער, די בגדים, די קראָמען זיינען זייער שמוציק. אין 1891 איז דאָרט געווען אַן עפּידעמיע פֿון סקאַרלאַטין און דיפֿטעריע. אַרום 85 פּראָצענט פֿון די קראַנקע קינדער זיינען יעמאָלט געשטאָרבן. די עפּידעמיע האָט זיך פֿון דאָרט פֿאַרשפּרייט קיין ראָזענהיין און כּרמל.

ווודבײַן

ווודבײַן איז יעמאָלט געווען די יינגסטע פֿון די פֿיר יידישע קאָלאָניעס אין ניו־דזשוירזי, וואָס פֿילאַנטראָפֿן האָבן געהאָלפֿן אויפֿבויען. זי איז אויפֿגעבויט געוואָרן אין 1891 מיט דעם געלט פֿון בּאַראָן הירש.

אין 1892 האָבן דאָרט געלעבט 60 פֿאַמיליעס. יעדער קאָלאָניסט האָט געקראָגן 15 אַקער לאַנד און אַ צווייגאָרנדיק, פֿירצימערדיק הויז וואָס האָט געקאָסט 550 דאָלאָר. דער בּאַראָן הירש־פֿאַנד האָט אָנטוך דעם געהאָלטן 15 אַקער לאַנד אין רעזערוו פֿאַר יעדן קאָלאָ־ניסט. די קאָלאָניסטן האָבן אין 1892 באַאַרבעט 600 אַקער לאַנד.

אַ 300 נפֿשות האָבן געלעבט אין ווידבזין. די גאַנצע באַפֿעלקערונג (אַפֿילו די קאַלאָניסטן) האָט געאַרבעט אין דער קליידער־פֿאַבריק וואָס דזשאָנאַסאָן און קאָמפּאַניע פֿון ניו־יאָרק האָבן דאָרט געפֿונט. די שכירות פֿון אָט די שנידערס איז זייער נידעריק, דערציילט ד״ר עלשטיין.

די סאַניטאַרע באַדינגונגען זײַנען דאָרט געווען אַ ביסל בעסער ווי אין די אַנדערע קאָלאָניסטן האַלטן זיך און זייערע הײַזער ריינער.

די אַנדערע קאָלאָניעס

די זעקס קאָלאָניעס פֿון די לאַנד־ספּעקולאַנטן האָבן זיך געפֿונען אין אַן ערגערן מצב ווי די פֿיר וואָס פֿילאַנטראָפּן האָבן געהאָלפֿן אויפֿבויען. די סיבה פֿון דעם איז אַ גאַנץ פּשוטע: די לאַנד־ספּעקולאַנטן האָבן געוואָלט נתעשר ווערן אויף דעם חשבון פֿון די אָרעמע אימיגראַנטן, וועמען זיי האָבן בשעת־מעשׂה צוגעזאָגט אַלע גליקן.

אין 1891 האָט אַ גרופּע קלאָק־פֿאַבריקאַנטן פֿון ניו־יאָרק אָפּגעקויפֿט 8,000 אַקער לאַנד און אַ נאָמען געגעבן דעם אָרט מ צ פ ה. זיי האָבן דאָרט געעפֿנט אַ פֿאַבריק, אויפֿגעבויט עטלעכע הײַזער און אָרויסגעשיקט זייערע אַגענטן פֿאַרקויפֿן שטאָטפּלעצער פֿאַר 75 דאָלאָר אַ שטיק. די קויפֿערס האָבן לכתחילה געמיינט, אַז זיי האָבן אַלעלנען אײַן אַ גרויסע מציאה און אַז זיי וועלן אייגנטיק קיינען אַרבעטן אין דער פֿאַבריק. פֿון יוני ביז סעפּטעמבער 1892 איז אָבער די פֿאַבריק גאָרנישט פֿאַרמאַכט. די מענטשן וואָלטן גאָרנישט אַנטלויפֿן פֿון דאָרט, זיי קענען עס אָבער ניט, ווײַל זיי האָבן ניט מיט וואָס.

דער סאַניטאַרער מצב איז דאָרט צום ערגסטן. 30 פֿאַמיליעס, אַרום 100 נפֿשות, לעבן אין 13 הײַזער (צו פֿיר צימערלעך אין אַ הויז). דאָרטן קומט זיי אויך אויס צו קאָכן, וואָשן און באַקן. עטלעכע הײַזער האָבן נאָך ניט קיין דילן און מע קען בכלל נאָך ניט ווויגען אין זיי. איין שוסטער, זײַן ווײַב, פֿיר קינדער און צוויי קוואַרטיראַנטן האָבן גע־ווויגט אין איין צימער און אין אַ קעלער.

דער קלימאַט איז דאָרט גוט, אָבער דער באָדן טויג ניט. פֿון די 8,000 אַקער לאַנד איז נאָך קיין איין אַקער לאַנד ניט באַאַרבעט געוואָרן.

אין 1891 האָבן אַ קלאָק־פֿאַבריקאַנט פֿון ניו־יאָרק און אַ ספּעקולאַנט פֿון פֿילאַדעלפֿיע אָפּגעקויפֿט 1,137 אַקער לאַנד אין ניו־דזשוירזי און האָבן אַ נאָמען געגעבן דעם אָרט זיאָנטאַון (Ziontown). זיי האָבן דאָרט אויפֿגעבויט אַ קליינע קליידער־פֿאַבריק און האָבן געזומען פֿאַרקויפֿן פּלעצער לאַנד. אויך האָבן זיי צוגעזאָגט שטענדיק אַרבעט אין דער פֿאַבריק. דער פּועל־יוצא איז געווען, אַז בײַ אַ דרײַסיק יידישע פֿאַמיליעס האָבן זיך דאָרט באַזעצט. אין אַ קורצער צײַט שפּעטער האָט זיך די פֿאַבריק פֿאַרמאַכט, און די אײַנוווינערס האָבן געזומען לײַדן הונגער. די פּרעסע האָט געשריבן, אַז אַ סך פֿאַמיליעס האָבן וואָכן לאַנג ניט געהאַט קיין שום אַנדער זאַך צו עסן ווי „גרינע עפּל און שלעכט וואַסער״.

בעת ד״ר עלשטיינס אינספּעקציע האָבן דאָרט געלעבט אַרום 20 פֿאַמיליעס, בײַ אַ 75 נפֿשות, אין אַכט הײַזער. קיין איין אַקער לאַנד איז נאָך ניט קולטיווירט געוואָרן. דער סאַניטאַרער מצב איז געווען שלעכט.

אין אַלבערטאָן האָבן יעמאָלט געלעבט 15 פֿאַמיליעס, אַרום 55 נפֿשות. זיי האָבן געאַרבעט אין דער דאָרטיקער קליידער־פֿאַבריק, ווען זי איז געווען אָפֿן.

אַלבערטאָן איז איין סטאַנציע פֿון ווידבזין. צוויי ניו־יאָרקער האָבן דאָרט געקויפֿט אַ שטיק לאַנד און געראַכנט, אַז זיי וועלן קענען פֿאַרדינען פֿון דער אונטערנעמונג. דער גאַנצער פּלאַן איז אָבער דורכגעפֿאַלן.

אַ קאָלאָניסט פֿון אַלטײַנעם איז געווען דער גרינדער פֿון חברון (Hebron). בעת ד״ר עלשטיין איז דאָרט געווען, האָבן אין חברון געלעבט ניט מער ווי צוויי יידישע פֿאַמיליעס.

אין דעם יישוב ריגע וידער האָט ער געפונען בלויז איין יידישע פאַמיליע. אין 1892 זײַנען דאָרט געווען זעקס קליינע הילצערנע הײַזלעך, אין וועלכע עס האָבן געלעבט צוויי איטאַליענישע פאַמיליעס, פיר פוילישע און איין יידישע.

לויט וויי ד״ר עלשטיין גיט איבער, האָבן דאָרט עטלעכע חדשים פאַר זײַן אינספּעק־ציע געלעבט צוואַנציק יידישע פאַמיליעס. זיי האָבן אָבער ניט געקענט אויסקומען מיט די בעלי־בתים פון דער דאָרטיקער פאַבריק, ווו זיי האָבן געאַרבעט, און האָבן דעריבער פאַרלאָזן דעם ישוב. די יידישע פאַמיליע וואָס ד״ר עלשטיין האָט דאָרט געטראָפן איז פאַר־בליבן מחמת זי האָט ניט געהאַט אויף הוצאות איבערצוקלײַבן זיך אין אַן אַנדער שטאָט.

ריגע איז 11 מײַל פון מצפה. אירע גרינדערס זײַנען געווען צוויי פֿילאַדעלפֿיער, אייניגע אַ פאַבריקאַנט פון רעמען פאַר בילדער און דער צווייטער אַ משקאות־סוחר; זיי האָבן געהאַט אָפּגעקויפט אַ שטיק לאַנד פאַר ספּעקולאַטיווע צוועקן.

מ א ל א ג א (Malaga), זאָגט ד״ר עלשטיין, איז ניט קיין יידישע קאָלאָניע. בלויז זעקס פון די עטלעכע הונדערט פאַמיליעס אין מאַלאַגאַ זײַנען יידישע. די יידן ארבעטן דאָרט אין אַ זאָקן־פאַבריק. זיי לעבן אין זייער שמוציקע און שלעכטע הײַזער. דאָס וואָסער איז פול מיט ווערעם און האָט אַ שלעכטן ריח. וען ד״ר עלשטיין האָט אָנגעוויזן דעם זאָקן־פאַבריקאַנט אויף דעם שלעכטן סאַניטאַרן מצב, האָט יענער געזאָגט: „אויב די יידן געפֿעלט עס ניט, קענען זיי זיך אַרויסקלײַבן פון דאָנען״.

ב. ג.

אין יוואָ

מוזיי פון די אַלטע היימען

וועגדונג פון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט צו דער יידישער עפֿנטלעכקייט אין אַמעריקע

דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט—יוואָ גיט צו וויסן דער יידישער עפֿנט־לעכקייט, אַז ער איז צוגעטרעטן צו שאַפֿן אַ מוזיי פון די אַלטע היימען. די אויפֿגאַבע פון דעם מוזיי איז צו פאַראייביקן דאָס אַלץ וואָס איז געווען און ס׳איז דער גײַסטיקער אַנהאַלט פון די גרויסע מאַסן יידן אין מיזרח־איראָפּע.

דער מוזיי וועט האָבן אַ גרויסן ווערט פאַר אַלע אמעריקאַנער יידן און ספּעציעל פאַר די וואָס שטאַמען פון מיזרח־איראָפּע און וואָס בויען זייער קולטור־לעבן אויפֿן פונ־דאַמענט פון דער גײַסטיקער ירושה וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט פון דאָרטן. דער דאָזיקער מוזיי קען אָבער אויך האָבן גאָר אַ גרויסן באַטייט פאַר דער דערציִונג פון די יונגע יידישע דורות אין אַמעריקע. צום וויניקסטן וויים די דאָזיקע יונגט וועגן דער וועלט צו וועלכער זייער אייגענע טאַטע־מאַמע און באָבע־זיידע געהערן. דער מוזיי פון די אַלטע היימען, וען ער וועט זיך פונאַנדערוואַקסן אין אַ באמת גרויסער אינ־סטיטוציע, — וועט קענען געבן דער יידישער יוגנט אין אַמעריקע אַ מער באַשײַמפּערלעך בילד פון לעבן פון גרויסן יידישן קיבוץ אין מיזרח־איראָפּע, פון דעם קיבוץ, וואָס זיי שטאַמען פון אים אפֿ דירעקט. זי וועט בעסער פֿאַרשטיין דאָס דאָזיקע לעבן, און דאָס וועט שטאַרקער מאַכן בײַ די הי־געבוירענע דעם אינטימען פֿאַרבונד מיט זייערע עלטערן און אור־עלטערן.

דער דאָזיקער מוזיי וועט אויך האָבן אַ גרויסן ווערט פאַר אַלע יידישע וויסנשאַפֿטלערס, שרײַבערס, זשורנאַליסטן און בכלל פאַרשערס וואָס ווילן אַרויסברענגען פאַר דער וועלט און פאַר זיך אַליין דעם אומגעפֿעלשטן אמת וועגן יידן און יידישקייט, בפּרט וואָס שייך מיזרח־איראָפּע.

אָבער די דאָזיקע גרויסע אויפֿגאַבע פון שאַפֿן דעם מוזיי וועט קענען דורכגעפֿירט ווערן נאָר בײַ דער ענגסטער מיטהילף פון די בריידסטע קרײַזן פון יידן אין אמעריקע, און באַזונדער — בײַ דער ענגסטער מיטאַרבעט און הילף פון די יידישע לאַנדסמאַנשאַפֿטן, סאָציאַליסטישע, רעליגיאָז־ארגאַניזאַציעס, פאַמיליע־קרײַזן און ענלעכע ארגאַניזאַציעס. אַזעלכע ארגאַניזאַציעס זײַנען דאָ איבערן לאַנד אין די היפּשע טויזנטער, און אַ דאָנק זייער ענגן קאָנטאַקט מיט דער אַלטער היים אין משך פון צענדליגער יאָרן האָט זיך בײַ זיי אָנגעזאַמלט אַן אוצר פון דעם אַלעם וואָס דאָרף זײַן דער יסוד פון מוזיי.

דער יִידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — יִיוואָ וועגדט זיך דעריבער צו אַלע אַרגאַניזאַציעס פֿון דעם מין מיט אַ הייסן רוף אָפּצוגעבן פֿאַר דעם מוזיי פֿון די אַלטע היימען אַלע מיני מאַטעריאַלן וואָס זיי פֿאַרמאָגן און וואָס שפּיגלען אָפּ די געשיכטע, דאָס לעבן און די פֿראָבלעמען פֿון יִידן, אי פֿון כּלל אי פֿון יחיד, אין מיזרח־איירָפּע, באַזונדער פֿאַר די לעצטע 50—60 יאָר. צו די וויכטיקסטע מאַטעריאַלן פֿון דעם מין געהערן:

1. פֿאָטאָגראָפֿיעס: פֿון דרויסנדיקן אויסזען פֿון שטעט און שטעטלעך, פֿון גרופּעס אַדער אַרגאַניזאַציעס, פֿון פֿאַמיליעס און יחידים, פֿון שטייגער לעבן, ימים־טובֿים, חתונות, פֿאַרווײַלונגען אד"גל; 2. בריוו: סײַ געזעלשאַפֿטלעכע, סײַ פּריוואַטע, וועגדונגען פֿון קהילות, געזעלשאַפֿטן און חבֿרות, פֿון פֿאַמיליעס און יחידים צו היגע לאַנדסמאַנשאַפֿטן און ענלעכע אַרגאַניזאַציעס, וועגן וואָסערע ענינים עס זאָל ניט זײַן; 3. כּלערליי דאָקומענטן וואָס זײַנען מיטגעבראַכט געוואָרן אַדער צוגעשיקט געוואָרן שפּעטער פֿון דער אַלטער היים; 4. פֿאַר־שיידענע באַשרײַבונגען פֿון דער אַלטער היים סײַ וועגן אײַנצלנע פֿאַסירונגען אַדער מענטשן, סײַ אַלגעמיינערע זכרונות; 5. סיווענער־זשורנאַלן און זאַמלביכער וואָס זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן דאָ אין אַמעריקע אַדער אין דער אַלטער היים, ווי אויך אַזעלכע מינים מאַטעריאַלן אין כּתבֿ־יד אַדער מימעאָגראָפֿירט; 6. לידלעך, שפּריכווערטער, ווערטלעך, חכמהלעך וואָס זײַנען געווען אַדער אין דער שטאָט, שטעטל אַדער אומגעגנט, סײַ אַזעלכע וואָס זײַנען פֿאַרשריבן פֿון פֿרײַער, סײַ אַזעלכע וואָס מען וויסט אַיצט פֿאַרשרײַבן פֿון זכּרון; אויב מיגלעך אויך נאָטן צו די לידער; 7. ווערטער און אויסדרוקן וואָס זײַנען געווען אַדער אין דער שטאָט, שטעטל אַדער אומגעגנט און וואָס האָבן אין אַנדערע ערטער געקלונגען פֿרעמד.; 8. באַשרײַבונגען פֿון איינציקע טיפּן וואָס זײַנען בארימט געווען אין דער שטאָט אַדער אומגעגנט (רבנים, למדנים, גוטע־יִידן, פֿילאַנטראָפּן, שתדלנים, געזעלשאַפֿטלעכע טוערס, פּאָליטיי־פֿירערס, שרײַבערס, כאַראַקטעריסטישע פֿאָלקסטיפּן, מגידים, בדחנים אד"גל), אויב מיגלעך — צושיקן זייערע פֿאָטאָגראָפֿיעס; 9. חפּצים וואָס האָבן אַ שייכות צום יִידישן שטייגער לעבן אין דער אַלטער היים, סײַ פֿון יום־טובֿ סײַ פֿון דער וואָכנס, וואָס מען האָט מיטגעבראַכט מיט זיך קיין אַמעריקע אַדער וואָס זײַנען צוגעשיקט געוואָרן שפּעטער; 10. כאַראַקטעריסטישע מלבושים פֿון דער אַלטער היים, אד"גל.

ווער עס ווייל פֿרטים וועגן דעם אַלעם זאָל זיך וועגדן צום יִיוואָ.

דער מוזיי וועט אײַנגאָרדנט ווערן אויפֿן רעגיאָנאַלן יסוד, ד"ה אַלע מאַטעריאַלן וואָס האָבן אַ שייכות צו איין שטאָט אַדער שטעטל וועלן קאָנצענטרירט ווערן צוזאַמען אונטערן נאָמען פֿון דעם געהעריקן אָרט; שכנותדיקע יִישובֿים וועלן קאָנצענטרירט ווערן לויט ברייטערע געגנטן (למשל: בעסאַראַביע, פּאָדאָליע, וואָליִן, ליטע, גאַליציע אד"גל). אויף די עקספּאָנאַטן וועלן אָנגעוויזן ווערן די מנדבֿים, אַרגאַניזאַציעס אַדער יחידים.

אַלע מנדבֿים וועלן אויך פֿאַרצייכנט ווערן אין די אויסגאָבעס פֿון יִיוואָ.

דער מוזיי וועט זײַן אָפֿן פֿאַר אַלעמען.

דער יִיוואָ וועגדט זיך צו אַלע לאַנדסמאַנשאַפֿטן, סאָסיעטיס און ענלעכע אַרגאַניזאַציעס, ווי אויך צו אַלע יחידים, — צו די אַלע וואָס ווילן מיט עפּעס זײַן בייהילפֿיק בײַם דורכפֿירן דעם דאָזיקן גרויסן און וויכטיקן פֿלאַן, — זיי זאָלן זיך שטעלן אין קאָנטאַקט מיטן יִיוואָ.

דער יִיוואָ דריקט אויס זײַן זיכערקייט, אַז דאָס שאַפֿן דעם מוזיי פֿון די אַלטע היימען וועט וואַרעם אויפֿנעמען ווערן דורך אַלע יִידן אין אַמעריקע.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

חיים בלאַז — מחבר פֿון אַ ריי אַרבעטן אויף טעמעס פֿון יִידישער קולטור־געשיכטע.

ניסן גאָלדבערג — וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִיוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די „יִיוואָ־בלעטער".

ד"ר רודאָלף גלאַנץ — וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִיוואָ, שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון יִיוואָ־אויסגאָבעס.

ד"ר מאָקס ווינבערג — מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יִיוואָ.

אוריאל ווינרײַך — סטודענט פֿון קאָלאָמבי־אוניווערסיטעט, פֿראָפּעסיראַנט פֿון יִיוואָ.

מ. טעפּליצקי — אַנטייל־נעמער אין קאָנקורס אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון יִיוואָ; באַ־קומען איינע פֿון די ערשטע פּרעמיעס. געבוירן אין אַדעס 1866, געקומען קיין אַמעריקע אין 1884; געווען צענדלינגער יאָרן פֿאַרבונדן מיטן יִידישן טעאַטער.

קלמן מרמר — מחבר פֿון אַ ריי ביכער און אַרטיקלען וועגן דער געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע.

ד״ר שלמה נאָבל — געבוירן אין סאָניק, גאַליציע, אין 1903. זינט 1920 אין אַמעריקע. שטודירט אין ישיבֿת ר׳ יצחק אלחנן און הרצליה, ניו־יאָרק, היברו קאָלעדזש, באַלטימאָר; אין ניו־יאָרק־יוניווירסיטי; יוניווירסיטי פֿון פּענסילוויניע, פֿילאָדעלפֿיע און אין ציריכער אוניווערסיטעט. דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון אַהיי־סטייט־יוניווירסיטי מיט אַ דיסערטאַציע וועגן חומש־טיטש. איצט אַסיסטענט פֿון וויסנשאַפֿטלעכן דירעקטאָר פֿון יוואָ.

שמואל ניגער — מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יוואָ.

ד״ר יהודה ראָזענטאָל — שטודירט אין בערלין, לייפּציג און פֿילאָדעלפֿיע; ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון דראַפּסי־קאָלעדזש, פֿילאָדעלפֿיע. ביבליאָטעקער אין קאָלעדזש אָו דושוּש סטאַדיז, שיקאָגאָ; שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ״יוואָ־בלעטער״.

יעקבֿ שאַצקי — וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יוואָ.

אין די קומענדיקע נומערן ״יוואָ־בלעטער״

דער מיי־יוני נומער יוואָ־בלעטער איז שוין אין דרוק. אין נומער זיינען פֿאַראַן די וויכטיקסטע אַרטיקלען: יעקבֿ לעשטשינסקי, ״סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן״; ד״ר ישׂראל אפֿרת, ״שאָול טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַלן״; נ. גאָלד־בערג, ״די צירקולאַציע פֿון יידיש צייטונגען אין אַמעריקע פֿון 1919 ביז 1944״; ד״ר יעקבֿ וויינבערג, ״פֿראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד אויף יידיש״; ד״ר יעקבֿ שאַצקי, ״אַ געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה״; ד״ר מאָקס ווינרייך, ״די ליליענבלום־אויסטשלונג אין יוואָ״. רעפֿעראַטן און רעצענזיעס זיינען פֿאַראַן פֿון ד״ר שלמה גרייזל (וועגן ד״ר יהושע טראַכטענבערגס ״דער טײַוול און דער יידן״); ד״ר יעקבֿ שאַצקי (וועגן ל. שוואַרצס ״זכרונות פֿון מײַן פֿאָלק״); מרדכי קאָסאָווער (וועגן די ברײוו פֿון ש. שעכטערן צו ש. פֿאָזנאַנסקין); ד״ר עמנואל פֿײַט (וועגן מעדיצינישע אַרבעטן). צווישן מאַטעריאַלן און נאָטיצן: יודל מאַרק, ״דער מצבֿ פֿון די ניו־יאָרקער אַרבעטער־רינג־שולן אין לערניאָר 1940/1939״; ב. גאָלד וועגן יידן אין אַלזשיר א״א.

פֿאַר דעם סעפּטעמבער־אָקטאָבער־נומער יוואָ־בלעטער זיינען אָנגעמערקט די וויכטיקע אַרטיקלען: ד״ר מאָקס ווינער, ״די אידעע וועגן מיסיע אין טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם יהדות״; ד״ר יצחק פֿיין, ״די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט פֿאַר יידן״; ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן, ״דע סאָסיר — דער פֿאָטער פֿון דער מאָדערנער לינגוויסטיק״; ד״ר יהודה ראָזענטאָל, ״קראָנשטאָדער תּנך־מפֿרשים פֿון 5טן יאָרהונדערט״; ד״ר יעקבֿ שאַצקי, ״אַ געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה״. אין דעם נומער וועלן אָרײַן רעצענזיעס, רעפֿעראַטן, מאַטעריאַלן און נאָטיצן פֿון נ. גאָלדבערג, ד״ר מ. ווינרייך, ד״ר מ. ווינבערג, ד״ר מאָרק ווישניצער, ד״ר יצחק שאַפּירא, ז. שײַקאָווסקי און אַנדערע.

פֿאַר די ווײַטערדיקע נומערן זיינען אָנגענומערקט די אַרבעטן: ?. באַכראַך ״צו דער געשיכטע פֿון יידישן יישוב אין ביאַליסטאָקער געגנט״; ד״ר הוגו ביבער, ״לעאָפּאָלד צונץ און דער פֿאַראײַן פֿאַר קולטור און וויסנשאַפֿט פֿון יידן״; נ. גאָלדבערג, ״די צירקולאַציע פֿון יידיש און העברעיש ביכער אין די ביבליאָטעקן פֿון די גרעסטע שטעט אין אַמעריקע״; ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן, ״די סיסטעם פֿון דער יידישער פֿאָנאָלאָגיע״; ב. סאַפּיר, ״צו דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ״; אַבֿרהם עין, ״אַ באַשרײַבונג פֿון שטעטל סיסלעוויטש״ (גראָדנער גובֿ׳); מ. פֿ. קאָן, ״צו דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער אין ווילנער געגנט״; ד״ר ישׂראל רובין, ״וועגן ווירקונג פֿון יידיש אויפֿן געדאַנקן העברעיש פֿון ארץ־ישׂראל א״א.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

שלמה מענדעלסאָן, דער וידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטא, יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, ניו־יאָרק, 1944, 26 זז׳.

מ. ווײַנרײַך, דער יוּוצ אין יידישן לעבן, יִידישער ווִיסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, ניו־יאָרק, 1944, 15 זז׳.

Ilya Dijour, *Statistics of Extinction,* New York, Yiddish Scientific Institute, 1944. 8 pp.

Paul Klapper, *The Pursuit of Light,* New York, Yiddish Scientific Institute, 1944. 8 pp.

Sol Liptzin, *Yivo's Way,* New York, Yiddish Scientific Institute, 1944, 2nd edition. 13 pp.

S. Mendelsohn, *The Battle of the Warsaw Ghetto,* Yiddish Scientific Institute, New York, 1944, 28 pp.

י. י. טרונק, טבֿיה און מנחם־מענדל אין יידישן ווּעלט־גורל, ציקאָ־ביכער־פֿאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1944, 302 זז׳.

י. י. טרונק, פּוילן, זכרונות און בילדער, ערשט בוך, פֿאַרלאַג מעדעם־קלוב, ניו־יאָרק, 1944, 252 זז׳.

געשיכטע פֿון פֿסטר, קורצער קורס, אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּראָפֿ׳ ו. שעסטאַקאָוו, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 234 זז׳.

שפֿרה ווײַס, צו דער ווּעלט, לידער, ז. ווײַנפֿער־לייענקרײז בײַם איקוף, לאָס אַנדזשעלעס, קאַל׳, 1943, 118 זז׳.

חיים ראָזענשטיין, דריטע זײַט מעדאַל, א קאָמעדיע אין 3 אַקטן, מעלבורן, אויסטראַליע, 1943, 80 זז׳.

ל. זינגער, דאָס באַנײַטע פֿאָלק (ציפֿערן און פֿאַקטן ווּעגן די יודן אין פֿסטר), אָגיו, מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 124 זז׳.

אָסיפּ דימאָוו, וואָס איך געדענק (זכרונות), צווייטער באַנד, ציקאָ־ביכער־פֿאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1944, 311 זז׳.

יעקבֿ לעשטשינסקי, ווּהין גייען מיר? יידישע וואַנדערונג א מאָל און הײַנט, יִידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד, ניו־יאָרק, 1944, 135 זז׳.

די געשיכטע פֿון ציוניזם אין אורוגוויי, אַרויסגעגעבן אין שײַכות מיטן האַלבן יובֿל פֿון אַרגאַניזירטן ציוניזם אין לאַנד, ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין אורוגוויי, מאָנטעווידעא, 1943, 92+41 זז׳.

געטא אין פֿלאַמען, זאַמלבוך, אַמעריקאַנער רעפֿרעזענטאַנץ פֿון בונד אין פּוילן, ניו־יאָרק, 1944, 206 זז׳.

ח. שאַשקעס, בלעטער פֿון א געטא־טאָגבוך, פֿאַרלאַג ח. ה. גלאַנץ, ניו־יאָרק, 1943, 126 זז׳.

דוד בערגעלסאָן, יודן און די מלחמה מיט היטלערן, [מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע, 1941, 20 זז׳. [געוועצט מיט שלאָס־אותיות, די העברעיזמען מיטן טראַדיציאָנעלן אוסלייג.]

רפֿאל מאַהלער, סאָציאָלע סטענדענצן און ווּעלטאַנעם פֿון דער קראָוּמישער באַוועגונג, סעפּאַראַטער אָפּדרוק פֿון „געדאַנק און לעבן״, דעצעמבער, 1943.

י. האָרן, העברעיש ערלײַך און ווּיקטאָר אַלטער, פֿאַר וואָס האָס די סאָוועטישע רעגירונג זיי אומגעבראַכט? די בונדישע גרופּע, בוענאָס־אײַרעס, 1943, 32 זז׳.

פּסח־הגדה, קאָנגרעס יידישער קאָנגרעס, טאָראָנטאָ, 1944, 18 זז׳. [מימעאָגראַפֿירט].

קאָמאָוועלט, די ציוניסטן און דער „בונד״, אַמעריקאַנער רעפֿרעזענטאַנץ פֿון בונד אין פּוילן, ניו־יאָרק, 1944.

רעזאָלוציעס פֿון דער וטער לאַנד־קאָנפֿערענץ פֿון דער יידישער הילפֿס־באַוועגונג אין אורוגוויי, מאָנטעווידעא, 1944, 20+20 זז׳.

פראבלעמען פון ווידעראויפבוי פון יידישן לעבן אין אייראפע נאך דער מלחמה, מעמא־
ראנדום פון יידישן ארבעטער־קאמיטעט, צוגעשטעלט צו דער אנגעטור פאר הילף און רעהא־
ביליטאציע UNRRA, 16 זז׳.

סוטער אניווערסאר פון דער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע, „ויצ״ו" אין או־
רוגווי, מאנטעווידעא, 1943.

אונדזער שול, יארבוך, ארויסגעגעבן דורך דער יידישער שול אין מעקסיקע, 1943, 66 זז׳.

צו דער געשיכטע פון יידישן צענטער אין קובא. סעפאראט־דרוק פון דעם יובל־
בוך פון יידישן צענטער אין קובא, האוואנא, 1943, 75 זז׳.

35 יאר ארבעטער־רינג אין לאס אנדזשעלעס, 1909—1944, יוביליי־בוך.

האוואנער לעבן־אלמאנאך, 20 יאר יידישער ישוב, 10 יאר „האוואנער לעבן", אונטער
דער רעדאקציע פון ס. מ. קאפלאן און א. י. דובעלמאן, האוואנא, קובא, 1943, 360+
LXIV זז׳.

פינף און צוואנציק יאר פאלקס־בינע, ארויסגעגעבן צום פינף און צוואנציק יאריקן
יוביליי־פייערונג פון דער דראמאטישער אינסטיטוציע פון ארבעטער־רינג, ברענטש 555,
אונטער דער רעדאקציע פון יעקב פישמאן, ב. לעווין, ב. סטאבינאוויץ, מיי 1940, 192 זז׳.

לאזשער יזכור־בוך, פאראייניקטער רעטונגס־קאמיטעט, ניו־יארק, 1943, 236+
LXIV+152 זז׳.

אחים רחמנים 1938—1943, מאנטעווידעא, אורוגווי.

קונטרס ח״י אלול, התש״ג, שיחות כ״ק אדמו״ר מליובאוויטש, בימי ח״י—כ׳ אלול
התש״ג, אוצר החסידים ברוקלין, נ״י, תש״ד, 80 זז׳.

קונטרס הלכה ואגדה, דברי הלכה ואגדה שנאמרו במקהלות עם ע״י הרב יוסף דוב
הלוי סולוביציק, איש בוסטון, שבת בהעלותך תש״ג, 48 זז׳.

שבילי החנוך, רבעון, מארץ 1944.

קרית ספר, רבעון לביבליוגרפיה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים,
תשרי, תש״ד.

ציון, סדרה חדשה, רבעון לחקר תולדות ישראל, בעריכות יצחק בער ובן־ציון דינבורג,
שנה ח׳ ספר ד׳, ירושלים, תמוז, תש״ב.

קובץ ליובאוויטש, שנה ראשונה, חוברות א׳, אדר תש״ד.

שאול ראסקין, בראשית, ניו־יארק, 1943, 138 זז׳.

אלכסנדר זיסקינד הורוויץ, פתגמי חז״ל בחרוזים.....ותורגם בשפת יהודית בחרוזים,
ניו־יארק, „פרדס", 1943, 160 זז׳.

א. ר. מלאכי, כתבי רפאל שוחט, עם תולדותיו ורשימת מאמריו, הוצאת ידידים, ניו־
יארק, תש״ג, VIII+שנ״ח זז׳.

שמחה אסף, באהלי יעקב, פרקים מחיי התרבות של היהודים בימי הבינים, ירושלים,
תש״ג, 1943, 256 זז׳.

הרב אהרן מיליבסקי, מנחת אהרן, חידושים ותשובות מאת הרב הראשי של הקהלה
העברית במונטיוידיאו, מאנטעווידעא, תש״א, 106 זז׳.

ד״ר פלטיאל בירנבוים, משנה תורה (היד החזקה) לרבנו משה בן מימון, הוצאת היברו
פאבלישינג קא׳, ניו־יארק, תש״ד, 1944, LXII+336 זז׳.

Alfred McClung Lee and Norman D. Humphrey, *Race Riot*, Dryden Press, New York, 1943. XI + 143 pp.

Aron Freimann, *Saadia Bibliography*, New York, 1943. Reprinted from the *Saadia Anniversary Volume* of the American Academy for Jewish Research.

Boaz Cohen, *Quotations from Saadia's Arabic Commentary on the Bible from Two Manuscripts of Abraham Ben Solomon*, New York, 1943. 64 pp. Reprinted

from the *Saadia Anniversary Volume* of the American Academy for Jewish Research.

Harry M. Orlinsky, *Jewish History Outlines*: *Germany, Russia, Poland, Lithuania, Italy,* Baltimore Hebrew College, 1939-1942 [מימעאָגראַפֿירט].

Sol Liptzin, *Heinrich Heine and the Early Victorians.* Reprinted from *Monatshefte für Deutschen Unterricht,* November, 1943. 12 pp.

Jane Bearman, *Happy Chanuko,* Union of American Hebrew Congregations, Cincinnati, Ohio. [1943]. 24 pp.

Harold Orlansky, "The Harlem Riot, a Study in Mass Frustration," *Social Analysis,* Report No. 1 [1943]. 29 pp.

Sol Liptzin, *Heinrich Heine, "Blackguard" and "Apostate": A Study of the Earliest English Attitude Toward Him.* Reprinted from *PMLA,* March, 1943. 11 pp.

Saadia Anniversary Volume. Texts and Studies, vol. II, American Academy for Jewish Research, New York, 1943. 346 pp.

William G. Braude, *Liberal Judaism in a Reactionary World*: *From the Point of View of History.* Reprinted from *Yearbook,* vol. LII, Central Conference of American Rabbis, 1942. 16 pp.

Levi A. Olan, *Liberal Judaism in a Reactionary World*: *From the Point of View of Philosophy.* Reprinted from *Yearbook,* vol. LII, Central Conference of American Rabbis, 1942. 16 pp.

War Records Conference, Bureau of War Records, National Jewish Welfare Board, Newark, N. J., May 17, 1943 [מימעאָגראַפֿירט].

Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America, vol. II, no. 1, New York, October, 1943. 264 pp.

Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. XIII, New York, 1943.

Talks and Tales. Monthly, vol. II, no. 1—13. Tebeth 5703—Kislev 5704. Merkos L'Inyonei Chinuch, Brooklyn, New York.

Annual Report of the President of the National Conference of Christians and Jews, New York, 1943. 31 pp.

Czechoslovak Jewry: *Past and Future.* Czechoslovak Jewish Representative Committee Affiliated with the World Jewish Congress, New York, 1943. 42 pp.

Harry Friedenwald, *The Jews and Medicine, Essays.* 2 volumes. Baltimore, Johns Hopkins Press, 1944.

Journal of Biblical Literature, June, 1944.

Phylon, Atlanta University Review of Race and Culture, Second Quarter, 1944.

Maurice Samuel, *Harvest in the Desert,* Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1944. 316 pp.

Neva R. Deardorff and Marta Fraenkel, *Hospital Discharge Study*: vol. II, *Hospitalized Illness in New York City.* New York, Welfare Council of New York City, 1943. XVII + 349 pp.

Louis Finkelstein, *Rab Saadia Gaon*: *Studies in His Honor.* New York, Jewish Theological Seminary, 1944. 191 + 20 pp.

Joseph A. Weingarten, *Yiddish Proverbs, Compared with Proverbs of Other Nations,* revised and enlarged edition, New York, 1944. 123 pp.

A. Addleson, *The Epic of a People*: *The Story of the Jews*. New York, 1943. X + 359 pp.

Jacob Apenszlak, ed., *The Black Book of Polish Jewry*: *An Account of the Martyrdom of Polish Jewry under the Nazi Occupation*, New York, American Federation for Polish Jews, 1943. XVI + 343 p.

Harvard Theological Review, January, 1944.

Psychological Bulletin, University of Minnesota, July, 1944.

Alexander Sperber, *Hebrew Grammar, A New Approach*. New York, Jewish Theological Seminary, 1943. 125 pp.

Menorah Journal, Spring, 1944.

Jewish Quarterly Review, April, 1944.

Chicago Jewish Forum, Spring, 1944.

Israel Cohen, *Vilna*, Jewish Communities Series, Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1943, XXIII+531 pp.

Jacob Robinson, *The Soviet Solution of the Minorities Problem*, New York, Institute for Religious Studies, 1944. Reprinted from *Group Relations and Group Antagonisms*, pp. 183-197.

Albert Post, *Popular Freethought in America*, 1825-1850, New York, Columbia University Press, 1943, 258 pp.

Alexander Marx, *Studies in Jewish History and Folklore*, New York, Jewish Theological Seminary of America, 1944. XIII + 458.

Historia Judaica, April, 1944.

Louis Greenberg, *The Jews in Russia*, vol. I: *The Struggle for Emancipation*, New Haven, Yale University Press, 1944. 210 pp.

Judaica. Numero especial en commemoración del 10. aniversario. Buenos Aires, Julio-Diciembre de 1943.

Alexander Zak, *Die Mauer*: *Zur Frage der jüdischen Isolierung*. 1939. 118 pp.

Rudolf Zipkes, *Jüdische Selbstkritik, von Wesen und Politik des jüdischen Volkes*, Zurich, 1941. 135 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, א. טשעריקאָווער, י. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווײַנרײַך, י. מאַרק.

the Jewish communal organization in Palestine and Babylonia. An analysis of the Jewish community in Greece and Rome follows. Further, emphasis is placed on the community in Europe in the Middle Ages and the rise of the *vaadim* (the "supercommunity").

Geographical differences (such as between Spain and Central Europe) and group differences (the Sephardim and the Ashkenazim in Holland) are stressed. Exception is taken to Dr. Baron's thesis that inner conflicts in the Jewish community occurred only in periods of comparative peace and a different viewpoint is presented as to the origin of the Jewish community in Poland and Lithuania. Numerous sources are quoted.

THE WELSH LANGUAGE IN ITS STRUGGLE FOR SURVIVAL

By Uriel Weinreich (pp. 225—248)

This paper is one in a series of socio-linguistic studies presented from time to time in the *Yivo Bleter* on the problems of various languages striving for survival or standardization (the last of which dealt with Gaelic). The phases of development and decline of the Welsh language are presented from the peak of its prestige in the Middle Ages to the present day. The period of its legal persecutions by the British government, the translation of the Bible and the Common Prayer Book into Welsh, the rise of itinerant Welsh charity schools and the Parliamentary Commission of 1846-47 are some of the high points discussed. Inasmuch as the primary objective of the English school system in Wales was to teach the pupils the English language, it became increasingly evident that its attainment would be possible only through the medium of Welsh and the new school regulations took cognizance of the situation.

Ample use is made in the paper of the official census statistics on the number of Welsh monoglots on different age levels and the present situation is analyzed in considerable detail, with particular regard to the question of social prestige.

DR. ISRAEL TAGLICHT, CHIEF RABBI OF VIENNA

By Chaim Bloch (pp. 249—254)

On December 22, 1943, Dr. Israel Taglicht, Chief Rabbi of Vienna, died in Cambridge, England, at the age of eighty-two. A historian of renown, he also contributed several times to the publications of the Yivo and took part in its organizational work in Austria.

The obituary, written by a close friend and associate, describes Dr. Taglicht's career in Vienna, his research work under the influence of Dr. Moritz Güdemann, his studies of Viennese-Jewish history and the final tragic episodes in his life since the advent of Hitlerism.

ABSTRACTS

SIMON DUBNOW AS LITERARY CRITIC

By Samuel Charney (pp. 163—177)

The contributions of the great Jewish historian Simon Dubnow in the field of Yiddish literary criticism at the end of the nineteenth century may be considered as an introduction to his later purely historical research. He was one of the rare Russian-Jewish intellectuals who realized the educational potentialities of the Yiddish language and literature as early as the eighties when he wrote under the pen-name *Criticus* in the leading periodical *Voskhod.* Dubnow felt that it was his responsibility to uncover "the jewels among the rubble" and he was one of the first to sponsor Mendele, Sholem Aleikhem, Spector and others. Only in the case of Peretz was Dubnow less perspicacious. The author suggests that Peretz's romanticism and symbolism alienated the historian whose approach to literature was realistic and rationalistic.

THE ECONOMIC STATUS OF THE JEWISH CLOTHING WORKERS IN THE UNITED STATES FROM 1880 TO 1900

By Nathan Goldberg (pp. 178—205)

On the basis of official reports the author analyzes the economic status of Jewish workers in the American clothing industry at the close of the nineteenth century. It is shown that at that time clothing workers earned much less than other workers: their daily wages and the number of working days per year were smaller than in other trades. In addition their expenses as a result of their occupation were higher. Purchasing power of the clothing worker then was about 40% of what it was in 1935-1939. The working day was longer than in other trades. Tables and graphs supplement the presentation.

A HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY

By Jacob Shatzky (pp. 206—224)

This is the first of a series of articles on Professor Salo W. Baron's three volume book, *The Jewish Community, its History and Structure to the American Revolution.* The author begins with a discussion of the historian's approach to the problems of Jewish community organization and the theory that the medieval and modern *kehile* grew directly from

TABLE OF CONTENTS (Continued)

JUDAH ROSENTHAL

Samuel J. Feigen, *Misterey He-Abar, Mehkarim ba-Mikra U-behistorya Atika* 2

SHLOMO NOBLE

Otto Martz, *Die Wiedergabe biblischer Personenbezeichnungen in der altenglischen Missionssprache* 2

MAX H. WEINBERG

I. Berconsky, J. Neuman, "La Frecuencia de los Differentes Tipos de Enfermedades del corazón en el Hospital Israelita de Buenos Aires," *Revista Argentina de Cardiologia* 2

MISCELLANEA

Changes in the Classification of Jewish Immigrants..... 2

M. L.

Rights to Introduce Modern Languages in Massachusetts School Curricula.. 2

MENDEL TEPLITZKY

Reminiscences of the Brody Singers in Nikolaev..... 2

RUDOLPH GLANZ

An Examination for German Police on the Race Question..... 2

A Letter from I. Zinberg to J. Opatoshu..... 2

B. G.

Materials on the Jewish Colonies in New Jersey in 1892..... 2

In the Yivo..... 2

Editorial Notes 2

Books Received 2

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

ol. XXIII MARCH-APRIL, 1944 No. 2

TABLE OF CONTENTS

otes on the Articles in this Issue 161

AMUEL CHARNEY
Simon Dubnow as Literary Critic 163

ATHAN GOLDBERG
The Economic Status of the Jewish Clothing Worker in the United States from 1880 to 1900 178

ACOB SHATZKY
A History of the Jewish Community 206

RIEL WEINREICH
The Welsh Language in its Struggle for Survival 225

HAIM BLOCH
Dr. Israel Taglicht, Chief Rabbi of Vienna 249

EVIEWS

ALMAN MARMOR
Elias Shulman, *Geshikhte fun der Yidisher Literatur in Amerike* 1870-1900 255

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 304

YIVO BLETER—March-April, 1944—Vol. XXIII, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the
SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 305

יעקבֿ לעשטשינסקי
די סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין אומאָפּהענגיקן פוילן 307

ישׂראל אפֿרת
טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַלן 329

נ. גאָלדבערג
די צירקולאַציע פֿון ייִדישע צײַטונגען אין אַמעריקע, 1919—1943 338

יעקבֿ וויינבערג
פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבֿלי אויף ייִדיש 348

יעקבֿ שאַצקי
אַ געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה 370

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

מײַ־יוני, 1944 — באַנד XXIII, נומ׳ 3

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

יעקבֿ שאַצקי
מעמואַרן־ליטעראַטור בײַ יידן 389

שלמה גרײַזל
די פֿינדלעכע פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן 395

מ. קאַסאָווער
ש. ז. שעכטערס בריוו צו ש. א. פֿאָזנאַנסקין 399

עמנואל פֿאַט
די דערנערונג־סיטואַציע אין די לאַגערן פֿון ניט־אָקופּירטן פֿראַנקרײַך 404

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

מ. ווײַנרײַך
די משה לייב ליליענבלום־אויסשטעלונג אין יִוואָ 407

יודל מאַרק
די אַרבעטער־רינג־שולן אין ניו־יאָרק 1940/1939 416

י. ש.
אַן „אַמעריקאַנער" פּראָיעקט פֿון יהל"ל 419

אין יִוואָ 420

פֿון רעדאַקציע 421

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 422

ענגלישע קיצורים 424

דאָס אַחריות פֿאַר די ווײַסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יִוואָ טראָגן די מחברים גופֿא

אין חײַנטיקן נומער צווישן די זײַטן 412 און 413 געפֿינט זיך דער אינהאַלט פֿון באַנד XXIII „ייִוואָ־בלעטער" אין ייִדיש און אין ענגליש. בײַם אײַנבינדן דעם דאָזיקן באַנד דאַרף מען דעם ייִדישן טייל אינהאַלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אין אָנהייב פֿונעם באַנד און דעם ענגלישן אין סוף פֿונעם באַנד.

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

יעקבֿ לעשטשינסקי, די סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

פּוילן צוישן די ביידע וועלט־מלחמות האָט פֿאַרמאָגט אַ גרויסע צאָל איינוווינערס פֿון נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן און אַ צענטראַלע מאַכט וואָס איז געווען פֿאַראינטערעסירט אין אונטערשטרייכן די פּוילישקייט פֿון פּוילן און וואָס האָט געפֿירט אַ פּאָליטיק פֿון פּאָלאָניזירן. אין משך פֿון די יאָרן פֿון דער אומאָפּהענגיקייט האָט מען אין פּוילן דורכגעפֿירט צוויי פֿאָלקסציילונגען, אין 1921 און 1931. בעת דער ערשטער ציילונג איז געווען אַ פֿראָגע וועגן נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט, בעת דער צווייטער נאָר וועגן דער מוטערשפּראַך. די פּאָליטישע פֿירערס פֿון די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן האָבן בשעתּו געהאַט טענות צו דעם אופֿן, וויאַזוי מען האָט דורכגעפֿירט די פֿאָלקסציילונגען. נעמענדיק דאָס אָלץ אין באַטראַכט, שטעלט דער מחבר די פֿראָגע וועגן דעם ווערט פֿון דער פּוילישער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק וועגן נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט. נאָך אַן אָנאַליז פֿון די מאַטעריאַלן פֿון די דערמאָנטע צוויי פֿאָלקסציילונגען, נאָכן פֿאַרגלייכן מיט די פֿריִערדיקע ציילונגען (פֿון רוסלאַנד, עסטרײַך און דײַטשלאַנד) אויף דער טעריטאָריע וואָס האָט שפּעטער געהערט צום אומאָפּהענגיקן פּוילן — קומט דער מחבר צום אויספֿיר, אַז די דאַטעס פֿון 1921 וועגן דער נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט און פֿון 1931 וועגן דער שפּראַך זײַנען ניט קיין אָבסאָלוט זיכערער יסוד פֿאַר דער צאָל אײַנוווינערס פֿון פּוילן וואָס געהערן צו נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן. וועג מען נעמט אָבער אין באַטראַכט אויך די סטאַטיסטיק פֿון רעליגיעס, קען מען קומען צו פֿאַרלאָזלעכע און כּמעט פֿינקטלעכע צאָלן וועגן יידן און אויך וועגן אַנדערע נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן. אויפֿן סמך פֿון זײַנע אָנאַליזן טיילט דער מחבר אײַן די רעפֿובליק פּוילן אין רַיאָנען: אַ פּוילישן (מיט צוויי סובראַיאָנען), אַן אוקראַינישן און אַ ווײַסרוסישן (מיט צוויי סובראַיאָנען).

דער אַרטיקל איז אַ וויכטיקער אַרײַנפֿיר צו אַלע ענינים וואָס האָבן אַ שײַכות צו סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין פּוילן (זז׳ 307 — 328).

ד״ר ישׂראל אפֿרת, טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַל

אין דעם אַרטיקל וואָס איז רײַך מיט בילדער פֿון טשערניכאָווסקיס לידער און מיט ציטאַטן גיט דער מחבר איבער דעם דיכטערס לעבנס־אידעאַלן. זיי דריקן זיך אויס אין דרײַ וועגן: לעבן, גבֿורה, שייגקייט. לעבן איז פֿאַרבונדן מיט ערדישקייט, מיט קערפּער־לעכקייט, מיט דער וועלט פֿון דער גריכישער מיטאָלאָגיע. די אידעאַלן גבֿורה און שייגקייט קניפּן זיך מיט דעם אידעאַל לעבן, און אַלע דרײַ שאַפֿן זיי אַ קרוין פֿאַר אַ פֿולבלוטיקן, אַ תּאוותדיקן, מוסקלדיקן רעאַגירן אויף אַלע דערשײַנונגען אין לעבן. מיט דעם אידעאַל גבֿורה איז אויך פֿאַרבונדן שטאַלץ, זעלבשוץ, נקמה. מיט שייגקייט איז פֿאַרבונדן קונסט, דער העכסטער דערגרייך פֿון מענטשן, דער מיטל אויבערצומאַכן דאָס לעבן. אין אַ שפּעטער דיקער תּקופֿה האָט דער פֿאָעט מער פֿאַרגײַסטיקט זײַנע אידעאַלן. ער האָט געזען שייגקייט פֿאַרבונדן מיט גבֿורה און מיט תּורה און איז דערגאַנגען צו אַ יידישער דעפּיניציע פֿון שייגקייט: דרויסנדיקע גבֿורה פֿלוס אינעווייניקסטע תּורה (זז׳ 329 — 337).

נ. גאָלדבערג, די צירקולאַציע פֿון ייִדישע צײַטונגען אין אַמעריקע, 1919—1943

דער מחבר אַנאַליזירט די צירקולאַציע פֿון דער ייִדישער טעגלעכער פּרעסע אין די לעצטע 25 יאָר. כּדי מען זאָל קענען קלאָרער זען די טענדענצן אין דעם הייבן זיך אָדער אין דעם פֿאַלן פֿון דער צירקולאַציע, האָט נ. גאָלדבערג געגומען דעם דורכשניט פֿון די יאָרן 1925 — 1934 וויי אַ באַזע. דער דאָזיקער דורכשניט איז בכּלי אים פֿאַרעכנט וויי הונדערט. אַפֿילו בלויז פֿון באַטראַכטן די טאַבעלעס און די דיאַגראַמען ווערט שוין קלאָר דער גרויסער איבערבליק אין דער צירקולאַציע זינט 1933 (זז׳ 338 — 347).

ד״ר יעקבֿ ווײַנבערג, פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבלי אויף ייִדיש

שוין הונדערטער יאָרן לערנט מען אויף ייִדיש דעם תּלמוד. אָבער מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין פֿולע ייִדישע תּלמוד־איבערזעצונג. ד״ר יעקבֿ ווײַנבערג פֿאַרנעמט זיך די לעצטע עטלעכע יאָר מיט איבערזעצן דעם תּלמוד בבלי אויף ייִדיש, און ער האָט שוין דורכגעאַרבעט איבער 600 בלאַט גמרא. דער מחבר דערקלערט, ווי אַזוי זײַן טאָפּעלע ליבשאַפֿט, צום תּלמוד און צו ייִדיש, האָט אים געפֿירט צו אָט דער אַרבעט, ער ווײַזט אָן אויף די שוגאים פֿון תּלמוד צווישן ניט־ייִדן און אַפֿילו צווישן ייִדן און שטרײַכט אונטער דעם דעמאָקראַטישן כאַראַקטער פֿון אַלע וויכוחים אין תּלמוד. דער מחבר האַלט פֿאַר ניט ריכטיק דאָס איינזײַטיקע אײַנשטעלן זיך בלויז פֿאַר הלכה אָדער בלויז פֿאַר אַגדה.

דער איבערזעצער איז געגאַנגען מיט דעם דרך, אַז זײַן טעקסט זאָל קענען זײַן פֿאַרשטענדלעך אָן זײַטיקע אויסטײַטשונגען. דערביבער האָט ער געמוזט אַרײַנשטעלן אין דער איבערזעצונג גופֿא די נייטיקסטע צוגאָבן און דערקלערונגען. ער האָט זיי אָבער אַרײַנגענומען אין קאַנטיקע קלאַמערן, כּדי דער לייענער זאָל לײַכט דערזען, וואָס עס איז באמת פֿאַראַן אין טעקסט פֿון תּלמוד און וואָס דער איבערזעצער האָט צוגעגעבן פֿון זיך. זײַן אופֿן איבערזעצן און זײַן סיסטעם דערקלערן זײַנען אייגנאַרטיק. עס ווערן אין דעם אַרטיקל געגעבן דרײַ מוסטערן פֿון זײַן איבערזעצונג: דער אָנהייב פֿון צווייטן פּרק סנהדרין, דער אָנהייב פֿון זיבעטן פּרק און דער אָנהייב פֿון פֿערטן פּרק בבא מציעא.

אין דעם אַרײַנפֿיר קלערט דער איבערזעצער אויך אויף די שפּראַכיקע שוועריקייטן וואָס אים קומט אויס גרויס צו זײַן (זז׳ 348 — 369).

ד״ר יעקבֿ שאַצקי, אַ געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה

אין נומער צוויי פֿון דעם איצטיקן באַנד XXIII איז געווען געדרוקט דער אָנהייב פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקיס גרויסער רעצענזיע אויף ש. באַראַנס דרײַבענדיקער געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה. אין דעם איצטיקן אַרטיקל זײַנען פֿאַראַן די אָפּשאַצונגען, תּיקונים און דערגאַנצונגען צום ווערק, וואָס האָבן אַ שײַכות צו די וועדים אין פּוילן און ליטע, צו דער אַזוי גערופֿענער אייבערקהילה אין מערבֿ־אייראָפּע און צום קאַפּיטל וועגן חבֿרות. מיט דעם ווערט פֿאַרענדיקט אָפּשאַצונג פֿון ש. באַראַנס ערשטן באַנד און די שייכדיקע טיילן פֿון דריטן באַנד. דער רעצענזענט גיט צו אַ רשימה מקורים צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה אין מערבֿ־אייראָפּע (370—388).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (389—406).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (407—422).

ענגלישע קיצורים (423—424).

די סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

דער ווערט פֿון דער פּוילישער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק ווענן נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט

פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי

1

בדרך־כלל האָט פּוילן פֿאַרמאָגט אַ גאַנץ רייכע סטאַטיסטישע און עקאָנאָמישע ליטעראַטור. חוץ אָפּיציעלע אויסגאַבעס פֿון צענטראַלן סטאַטיסטישן אַמט און פֿון באַזונדערע שטאָטישע סטאַטיסטישע אַמטן; חוץ די אויסגאַבעס פֿונעם קאָניונקטור־אינסטיטוט פֿאַר סאָציאָלע פֿראָבלעמען זיינען אין אומאָפּהענגיקן פּוילן אַרויס ניט וויניק וואָגיקע ווערק פֿון אָנגעזעענע פּוילישע געלערנטע. די פֿאָלקסציילונגען וואָס מען האָט דורכגעפֿירט אָפּן צען יאָר שטעלן צו אַ קאָלאָסאַלן מאַטעריאַל וועגן די פֿאַרשיידנסטע זײַטן פֿון לעבן, ספּעציעל וועגן דער פֿראָפּעסיאָנעלער און סאָציאָלער גלידערונג, וואָס דאָס האָט מען שטאַרק געזומען אין אַכט. אַזוי האָט די לעצטע פֿאָלקסציילונג פֿון 1931 געגעבן זייער אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן דעם אַנטייל פֿון באַזונדערע קאָנפֿעסיאָנעלע גרופּעס ניט נאָר אין באַזונדערע צווייגן און בראַנזשעס פֿון האַנדל און אינדוסטריע, נאָר אָפּילו אויך לויט דער גרייס פֿון די אונטערנעמונגען.

דאָך מוז מען אַנווייזן אויף עטלעכע שוואַכע פונקטן אין דער פּוילישער סטאַטיסטיק, וואָס ברענגען דערצו, אַז אַ סך פֿראָגעס בלייבן ניט געניג באַלויכטן אָדער ווערן פֿאַלש פֿאַרגעשטעלט.

גאַנץ גרויסע טיילן פֿון דער באָפֿעלקערונג אין פּוילן, באַזונדער אין די ווייסרוסישע ראַיאָנען, זיינען געווען אַנאָפֿאַבעטן אָדער זייער שריפֿטקייט איז געשטאַנען אויף אַ גאַנץ נידעריקן ניוואָ. ווען עס קומט בײַ אַ פֿאָלקסציילונג צו אויפֿכּע פֿראָגעס ווי נאַציאָנאַליטעט, נאַציאָנאַלע שפּראַך, מוטערשפּראַך, רייד־שפּראַך, איז ניט גרינג צו קריגן אַ קלאָרן ענטפֿער. מחמת דעם נידעריקן קולטור־מצבֿ פֿון גרויסע טיילן באָפֿעלקערונג לייגט שטאַרק אויף די רעגיסטראַציע פֿון חתונות, געבורטן און טויטפֿאַלן. דערבײַ קומט צו די גרויסע אָרעמקייט פֿון דער באָפֿעלקערונג און די פּאַר גראָשן וואָס די רעגיסטראַציע קאָסט שפּילט ניט קיין קליינע ראָלע. גיבן מיר נאָך צו, אַז די מאַכטאָרגאַנען וואָס זיינען מחויבֿ אַכטונג צו געבן אויף דער רעגיסטראַציע פֿון געבוירענע און געשטאָרבענע זיינען ווײַט פֿון פֿולקומקייט, מוזן מיר קומען צום אויספֿיר, אַז די דאָטעס

וועגן דער נאַטירלעכער באַוועגונג בײַ דער באַפֿעלקערונג מוזן זײַן זייער פֿעלערדיק. צו די דאָזיקע אָביעקטיוע סיבות וואָס פֿאַרמינערן דעם וווּרט פֿון די פּויליש סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן, קומט נאָך צו א סוביעקטיווער פֿאַקטאָר — די נאַציאָנאַלע סטאַטיסטיק ווערט מיט אַ כּיוון צוגעשניטן אין הסכם מיט די פֿאַליטישע טענדענצן פֿון דער פּויליש מערהייט וואָס האָט דעם סטאַטיסטישן אַפּאַראַט אין אירע הענט.

בײַ דער לעצטער פֿאָלקסצײלונג פֿון 1931 איז די פֿראַגע וועגן נאַציאָנאַליטעט בכלל ניט געווען אין פֿרעגבויגן. די רעגירונג האָט דאָס דערקלערט מיט דעם וואָס די ענטפֿערס אויף דער דאָזיקער פֿראַגע זײַנען אין 1931 געווען אָזוי פֿעלערדיק, אַז זיי האָבן ניט געהאַט קיין שום ווערט. די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן האָבן באַשולדיקט די רעגירונג אין שלעכטע כוונות: אין וועלן פֿאַרקלענערן די צאָלן פֿון מינאָריטעטן, ווײַל ניט די רעליגיע און שוין אַוודאי ניט די שפּראַך קאָנען געבן אַן אמת בילד וועגן דער פֿאַרטיילונג פֿון דער באַפֿעלקערונג לויט נאַציאָנאַליטעטן.

וועגן דער רעגיסטראַציע פֿון די געבוירענע און געשטאָרבענע שרײַבט ס. פֿאָגעלסאָן וואָס האָט פֿאַרנומען אַ הויכע שטעלע אין צענטראַלן סטאַטיסטישן אַמט:

ס'איז אלגעמיין באקאַנט, אז די באַפֿעלקערונג־סטאַטיסטיק, כאָטש טאָרעטיש שטייט זי אויף א הויכן ניוואָ, לײַדט זי שטאַרק פֿון א סך בלויזן וואָס זײַנען א פּועל־יוצא פֿון דער ניט־גענוגער פּינקטלעכקייט פֿון די גרונט־מאַטעריאַלן. באַזונדער לאָזן זיך פֿילן די דאָזיקע בלויזן אויפֿן געביט פֿון דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער באַפֿעלקערונג, אין דער ערשטער ריי אין די צאָלן געבוירענע און געשטאָרבענע. די שלעכטע אָרגאַניזאַציע פֿון די ציווילע אמטן וואָס זײַנען געבויט אויף פֿאַרלטערטע גרונטן איז גורם צו ריזיקע בלויזן און אומפּינקטלעכקייטן אין דער רעגיסטראַציע פֿון די פֿונדאַמענטאַלע עלעמענטן פֿון דער באַפֿעלקערונג־סטאַטיסטיק; דאָס ברענגט דערצו, אז דאָס בילד פֿון דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער באַפֿעלקערונג איז אָפֿט ווײַט פֿון אמת. ס'איז נייטיק אונטערצושטרײַכן, אז צום ערגסטן איז עס בנוגע דער יידישער באַפֿעלקערונג. שוין ניט רעדנדיק וועגן אזעלכע פֿראָבלעמען ווי די שטאַרביקייט פֿון זויגקינדער אָדער טויט־געבוירענע, וועגן וועלכע די אָפּיציעלע סטאַטיסטיק גיט אונדז פֿמעט קיין שום באַגריף ניט, מוז מען באַזונדער אונטערשטרײַכן, אז די פֿונדאַמענטאַלסטע און עלעמענטארסטע ציפֿער, ווי די אלגעמיינע צאָל געבורטן און טויטפֿאַלן בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג לײַדן פֿשוט פֿון פֿאַנטאַסטישע פֿעלערן.[1]

פֿראָפֿעסאָר הערש כאַראַקטעריזירט די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וועגן דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אויף אזא אופֿן:

די סטאַטיסטיק וועגן דער נאַטירלעכער באַוועגונג בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן קאָן ניט אין געוויסע וויכטיקע פּרטים פֿרעטענדירן אויף א רעלאַטיווער גענויקייט.[2]

---

[1] S. Fogelson, *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce*, Warszawa, 1937, p. 13.

[2] פֿראָפּ׳ ל. הערש, „שטריכן צו דער דעמאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין ווארשע", יוּוא־בלעטער, ב׳ IV (1932), נומ׳ 2, ז׳ 120.

נאָר לְאָמיר בעסער געבן דאָס וואָרט דעם גרעסטן אויטאָריטעט און דעם בעסטן קענער פֿון דער פּויליִשער באַפֿעלקערונג־סטאַטיסטיק, פּראָפֿעסאָר סטעפֿאַן שולץ. ער שרייבט:[3]

ס'איז נאָטיץ גוט באַקאַנט, אז אין א גרויסן טייל פּוילן ווערן די גע־בורטן געמאָלדן מיט א גרויסער פֿאַרשפּעטיקונג. אלע פֿאַראַנטע ידיעות פֿירן צום אויספֿיר, אז בַּיי יִדן איז דאָס מעלדן פֿון א געבורט גיכער א יוצא־מן־הכלל אידער א כּלל. געווייניטלעך ווערט די מעלדונג געמאַכט ווען דאָס איז נייטיק פֿאַר א באַשטימטן צוועק. ד"ר קאָזיעוויטש כאַראַקטעריזירט די לאָגע גאָנץ בולט מיט אזעלכע ווערטער: „יִדישע קינדער ווערן פֿאַרשריבן אין די מעטריקע־ביכער נאָר אין פֿאַלן ווען דאָס איז נייטיק צוליב אַדמיניסטראַטיווע, משפּחהדיקע, עקאָנאָמישע אָדער שול־צוועקן. בעצם ווערן די געבורטן גאָרנישט רעגיסטרירט. אויפֿן אָרט פֿון רעגיסטרירן די געבורט צו דער צייט מאַכט מען א הורט־רעגיסטראַציע מיט צוויי עדות פֿון אלע קינדער מיט א מאָל: פֿון קינדער ווָאס זיינען אלט עטלעכע וואָכן ביז אזעלכע ווָאס זיינען אלט עטלעכע יאָר. יִנגלעך ווערן רעגיסטרירט צווישן מאָל מער ווי מיידלעך צוליב אַדמי־ניסטראַטיווע פֿאַרמאָלטעטן. דאָס רעגיסטרירן מיידלעך ווערט בַּיי א טייל יִדן באַטראַכט ווי אין גאַנצן אן איבעריקע זאַך.

דער זעלבער פּראָפֿעסאָר דערציילט ווײַטער זייער טשיקאַווע זאַכן:

א גרינטלעכער אריינקוק אין די מאַטעריאלן גיט די מעגלעכקייט פֿעסט־צושטעלן, אז די פֿאַרשפּעטיקטע רעגיסטראַציעס זיינען אפֿט געמאַכט ג־ווָארן משפּחותווײַז, דאָס הייסט, אז ס'זיינען געמאַכט געווָארן מעטריקעס מיט א מאָל פֿאַר צוויי און מער קינדער און אפֿט אפֿילו פֿאַר די עלטערן און קינדער איינציַיטיק (למשל, פֿאַר א פֿאָטער וואָס איז געבוירן געווָארן אין יאָר 1886 און פֿאַר דרַיי קינדער געבוירענע אין די יאָרן 1910, 1912 און 1917).[4]

שולץ ברענגט די ווײַטערדיקע אינטערעסאַנטע דאַטעס: אין צוזמערער קרײַז זיינען פֿאַרגעגיסטרירט געווָארן געבורטן: אין ערשטן האַלבן יאָר פֿון 1933 נאָר 223, אָבער אין צווייטן האַלבן יאָר שוין גאַנצע 407. אין זעלבן קרײַז: אין ערשטן האַלבן יאָר פֿון 1934 נאָר 414, אָבער אין צווייטן האַלבן יאָר שוין 724. דאָס דאָזיקע שפּרינגען אין די געבורטצאָלן דערקלערט זיך סוף כּל סוף פּשוט מיט דעם, וואָס ביז 80 פּראָצענט פֿאַרגעגיסטרירטע זיינען געבוירן געווָארן אין פֿאַרשיידענע פֿרײַערדיקע יאָרן.[5]

פּראָפֿעסאָר שולץ גיט אָפּ דער דאָזיקער פּראָגע א גאַנץ גרויסן קאָפּיטל אינעם ציטירטן בוך און קומט צו אזעלכע וויכטיקע אויספֿירן:

פֿדי צו באַקומען די ריכטיקע צאָל געבורטן דארף מען די רעגיסטראַציע־צאָלן פֿאַרגרעסערן: אין די צענטראַלע וואָיעוואָדשאַפֿטן (שטאָט וואַרשע, וואַרשעווער וואָיעוואָדשאַפֿט, לאָדזשער, קעלצער, לובלינער און ביאַליסטאָקער) — בַּיי יִדן אויף 80 פּראָצענט און בַּיי ניט־יִדן אויף 4 פּראָצענט; אין די מיזרח־וואָיעוואָדשאַפֿטן — בַּיי יִדן אויף 60 פּראָצענט און בַּיי ניט־יִדן אויף 2 פּראָצענט. איך נעם די קאָרעקטורן, באַזונדער בנוגע יִדן, באַווּסטזיניק

[3] Prof. S. Szulc, *Zagadnienia demograficzne Polski*, Warszawa, 1936, p. 133.

[4] דאַרטן, ז' 134.

[5] דאַרטן, ז' 133.

א ביסל צו הויך. איך נעם ווייטער אָן, אז די צאָל רעגיסטרירטע געבורטן אין די מערבֿדיקע (פּויזן, פּאָמערן, שלעזיע) און דרומדיקע וואָיעוואָדשאַפֿטן (לעמבערג, סטאַניסלאָוויר, טאַרנאָפּאָלער און קראָקעווער) נייטיקן זיך ניט אין קיין קאָרעקטורן.

שוין ברענגט די ווייטערדיקע דאַטעס ווענן דער צאָל פֿאַררעגיסטרירטע געבוירענע יינגלעך און מיידלעך בײַ יידן אין די מיזרחדיקע וואָיעוואָדשאַפֿטן (ווילנער, נאָוואַרעדקער, פּאָלעסיער און וואָלינער). אויף הונדערט מיידלעך זײַנען געבוירן ייִנגלעך:[6]

150.1	1927
153.1	1928
143.7	1929
141.3	1930
134.6	1931
145.7	1932

און פֿראָפֿעסאָר שוין קומט צו אַזאַ מסקנא:

פֿון די אויבן געבראַכטע טאַבעלעס דרינגט אַרויס, אז מען וואָלט געדאַרפֿט בײַ יידן די צאָל געבורטן, רעגיסטרירטע אין די צענטראָלע און מיזרחדיקע וואָיעוואָדשאַפֿטן, העכערן וויניקסטנס אויף 50-80 פּראָצענט, פּדי צו באַקומען די ריכטיקע צאָל געבורטן. צולויב דער ניט־זיכערקייט פֿון די סטאַטיסטישע דאַטעס און צולויב דעם לפּי־ערכדיקן כאַראַקטער פֿון די שאַצונגען קאָנען ניט די פּראָצענטער זײַן זייער פּינקטלעך. בכלל אופֿן קאָן מען אָננעמען פֿאַר דערווײַז, אז דער אונטערשייד מאַכט אויס עטלעכע צענדלינג פּראָצענט.[7]

מיר זעען, אַז פֿעלערדיק איז די רעגיסטראַציע נאָר אין די אַמאָליקע רוסישע טיילן. אין די געווועזענע דײַטשע און עסטרײַכישע טיילן פֿון פּוילן איז די באַפֿעלקערונג געווען גענוי צו דער רעגיסטראַציע און האָט זיך געהאַלטן דערבײַ אויך אין זעלבשטענדיקן פּוילן.

וועגן דער רעגיסטראַציע פֿון שטאַרביקייט אין פּוילן שרײַבט פּראָפֿעסאָר שוין:

ס'וואָלט זיך געקאָנט דוכטן, אז די רעגיסטראַציע פֿון די געשטאָרבענע מוז זײַן קאַמפּלעט, ווײַל די שטרענגע פֿאָרשריפֿטן וועגן באַגראָבן מתים פֿאָדערן דאָס בפֿירוש. ווען מען איז אָבער צוגעטראָטן אין צענטראַלן סטאַטיסטישן אָמט צו א דעמאָליזירטן באַארבעטן דעם מאַטעריאַל, זײַנען אויפֿגעשוומען ספֿקות אויך אין דעם פּרט.[8]

פֿון די אַלע געבראַכטע ציטאַטן וועלט קלאָר, אַז בנוגע דעם נאַטירלעכן צוואָקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן קאָן מען אַבסאָלוט ניט בויען אויף די אָפֿיציעלע דאַטעס וועגן געבורטיקייט און שטאַרביקייט. פֿיל זיכערער זײַנען די דאַטעס וועגן דער אַלגעמיינער צאָל יידן בײַ די פֿאַלקסצייַלונגען. צוגעבנדיק צום צוקום צווישן די ציילונגען די צאָל עמיגרירטע יידן

[6] דאַרטן, ז' 145.
[7] דאַרטן, ז' 150.
[8] דאַרטן, ז' 151.

פֿאַר דער צײַט צווישן אײַנפֿאַלקסצײילונג און דער צווייטער, באַקומען מיר דעם פֿאַקטישן צוואָקס פֿאַר אַ באַשטימטער צאָל יאָרן. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ מעטאָד קלעפֿט ניט אויף די פֿראַגע וועגן דער נאַטירלעכער באַוועגונג בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג, וויבאַלד מיר ווייסן נאָר דעם לעצטן סך־הכּל, אָבער ניט גענוי די צאָל געבוירענע און ניט געבוי די צאָל געשטאָרבענע יאָרנווײַז.

נאָר אַפֿילו בנוגע דעם פֿאַקטישן צוואָקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג קאָנען מיר ניט זײַן גאָר זיכער אויפֿן סמך פֿון דעם נאָר וואָס פֿאַרגעלייגטן מעטאָד: ראשית, רופֿן אַרויס ספֿקות די אַפֿיציעלע דאַטעס וועגן דער יידישער עמיגראַציע (ס׳איז געגאַנגען אַלע יאָרן צווישן 1921 און 1931 אַן אומלעגאַלע יידישע עמיגראַציע אין די מערב־אייראָפּעישע לענדער, וועלכע האָט, פֿאַרשטייט זיך, ניט געקאָנט אַרײַן אין דער אַפֿיציעלער רעגיסטראַציע); שנית, איז געווען אויך אַ קליינע יידישע אימיגראַציע קיין פּוילן, כאָטש זי איז געווען זייער און זייער אַ נישטיקע און האָט גאָר וויניק געקאָנט ווירקן אויף דער צאָל יידן אין לאַנד.

בנוגע די אַלע פֿעלערן, וועגן וועלכע מיר האָבן נאָר וואָס געזאָגט, קאָן מען ניט באַשולדיקן די רעגירונג אין שלעכטע כוונות: זיי נעמען זיך פֿון קולטורלאַזיקייט און דלות פֿון דער באַפֿעלקערונג און פֿון דער אָפּגעלאָזנקייט פֿון די מאַכטאַרגאַנען. גאַנץ אַנדערש איז די לאַגע מיט דער נאַציאָנאַלער סטאַטיסטיק. אויף דעם דאָזיקן באָדן זײַנען פֿאַרגעקומען רײַבונגען און קאַנפֿליקטן פֿון ערשטן טאָג זינט עס האָט זיך געשאַפֿן די פּוילישע מלוכה.

בײַ דער ערשטער פֿאַלקסצײילונג פֿון 1921 האָט דער קאַמף צווישן די אוקראַינער און פּאָליאַקן אָנגעגנומען אין גאַליציע און וואָלין אַזעלכע פֿאָרמען, אַז לודוויק קשישוויצקי, דער בארימטער פּוילישער סאַציאָלאָג, האָט אין יאָר 1922 געשריבן:

אין אַ סך ערטער האָט די אוקראַינישע באַפֿעלקערונג זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער, געשטעלט אַ באַוואָפֿנטן ווידערשטאַנד, און מען האָט אָפֿט געמוזט רופֿן פּאָליציי און מיליטער צו צווינגען די באַפֿעלקערונג צו געבן די רעגיסטראַטאָרן ידיעות.[9]

די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן האָבן דעמאָלט אָנגטוויקלט אַ גרויסע אַגיטאַציע און געפֿונען צו באַיקאָטירן די צײילונג, דעמאָנסטרירנדיק מיט דעם זייער פֿראָטעסט קעגן דעם וואָס פּאָליאַקן האָבן אָקופּירט מיזרח־גאַליציע און וואָלין. מען מעג משער זײַן, אַז הונדערטער טויזנטער אוקראַינער זײַנען ניט פֿאַרעגיסטרירט געוואָרן בײַ דער ערשטער פּוילישער פֿאַלקסצײילונג, אָבער בײַם אונטערפֿירן דעם סך־הכּל פֿון דער צײילונג און בײַם פֿאַרטיילן די באַפֿעלקערונג לויט פֿעלקער האָט מען דעם דאָזיקן פֿאַקט ניט געקאָנט אין אַכט.

מיט פֿרעטענזיעס זײַנען די אוקראַינער אַרויס אויך בעת דער צווייטער פֿאַלקסצײילונג (סעפּטעמבער 1931).

---

[9] L. Krzywicki, "Rozbiór krytyczny wyników Spisu", *Miesięcznik Statystyczny*, 1922, V. 5, p. 37.

דער אוקראַינישער דעפוטאַט פֿון פּוילישן סיים פּעטרוסעוויטש האָט דעם 24סטן יאַנואַר 1932 דערלאַנגט אַ פּראָטעסט צום פּעלקערבונד און אַרויס־געשטעלט אַ גאַנצע רייַ באַשולדיקונגען קעגן די מעטאָדן פֿון די פּוילישע סטאַ־טיסטישע אָמטן. ער האָט אָנגערופֿן פֿאַלן, ווען מען האָט אוקראַינער פּשוט ניט רעגיסטרירט, כדי צו פֿאַרקלענערן די צאָל אוקראַינער אין מיזרח־גאַליציע. ער האָט באַשולדיקט דעם צענטראַלן סטאַטיסטישן אָמט, אַז ער האָט מיט אַ כיוון באַשטימט אין אוקראַינישע ראַיאָנען נאָר פּוילישע צייַל־קאָמיסאָרן.[10] די פּוילישע רעגירונג האָט אין אויספֿירלעכן מעמאָראַנדום אָפּגעלייקנט אַלע באַשולדיקונגען.[11]

די יידישע דעפּוטאַטן פֿון פּוילישן סיים האָבן אַרײַנגעטראָגן אַן אינטער־פּעלאַציע, למאי מען האָט בײַ דער צייַלונג פֿון 1931 אַרויסגעלאָזט די פֿראָגע וועגן נאַציאָנאַליטעט.[12] די רעגירונג האָט זיך פֿאַרענטפֿערט מיט דער קולטור־רעלער אָפּגעשטאַנענקייט פֿון דער באַפֿעלקערונג וואָס איז ניט דערוואַקסן צו אַ קלאָרער תשובֿה אויף אַזאַ קאָמפּליצירטער פֿראָגע ווי צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק.[13]

2

מיר וויסן זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן אין דער פֿאַליטישער זײַט פֿון דער פֿראָגע און וועלן גלײַך אַריבערגיין צום תוך. די פּוילישע אָפֿיציעלע סטאַטיס־טיק באַמיט זיך די גאַנצע צײַט צו דערווײַזן אָזאַ טעזע: ניט די אוקראַינער און נאָך ווייניקער די ווײַסרוסן האָבן ניט קיין קאָמפּאַקטע מערהייט אין דורכויסיקע פּערי־פֿעריע־ראַיאָנען. די אוקראַינער און ווײַסרוסן ווידער טענהן, אַז די אָפֿי־ציעלע סטאַטיסטיק פֿעלשט די אמתע צאָל פֿון די דאָזיקע צוויי פֿעלקער: 1) דורך פֿאַרשיידענע מאַכינאַציעס בײַ די פֿאַלקסצייַלונגען, אויסנוצנדיק דאָס אומווויסן און דעם אומבאַוווסטזיין פֿון אָפּגעשטאָנענע טיילן פֿון דער באָפֿעלקערונג; 2) דורך צורעכענען צו דער פּוילישער נאַציאָנאַלער גרופּע עלעמענטן וועלכע געהערן ניט נאַציאָנאַל צו איר, ווי למשל די פֿאַלישוקעס אין פֿאַלעסיע אָדער די ווײַסרוסישע קאַטוליקן; 3) דורך בויען די פֿאַוויאַטן (קרײַזן) און אויך וואַיעוואָדשאַפֿטן אַזוי געמישט, אַז ס׳זאָל זיך באַקומען אַ פֿאַלש נאַציאָנאַל בילד.

אָט זײַנען דאָטעס וועגן עטלעכע קרײַזן (פֿאַוויאַטן) פֿון אַ ווײַסרוסישן ראַיאָן.

די באָפֿעלקערונג האָט זיך געטיילט לויט דער נאַציאָנאַליטעט (אין %):[14]

---

[10] *Official Journal of the League of Nations*, Vol. 15, Jan.-June, 1934, p. 57.

[11] *ibid.*

[12] *Sprawy Narodowościowe*, 1932, Nr. 1, p. 91—92.

[13] דאַרטן גופֿא.

[14] Dr. A. Krysiński, "Liczba i rozmieszczenie Białorusinów w Polsce", *Sprawy Narodowościowe*, 1928, p. 359; *Rocznik Statystyczny*, 1920-21, Warszawa, 1921, pp. 317—318.

קרײַז	פּאָליאַקן		וויסרוסן		רוסן		היגע	
	1919	1921	1919	1921	1919	1921	1919	1921
גרויסק	21.3	51.1	45.5	47.0	0.0	1.1	17.7	0.3
קאַבריין	15.2	61.7	4.2	26.5	0.0	0.2	70.1	0.4
פּינסק	4.4	13.8	69.1	65.8	11.0	0.6	3.0	1.1
פּרוזשענע	11.7	44.2	66.6	46.7	4.4	0.0	0.0	0.0

ס׳וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אַז די „היגע" (tutejsi, דאָס זײַנען געוויס די אָפּגעשטאָנענסטע עלעמענטן וואָס זײַנען ניט דערוואַקסן צו קיין אייגענעם נאַציאָנאַלן באַוווסטזײַן) זײַנען פֿון 1919 ביז 1921 כּמעט פֿאַרשוווּנדן פֿון דער סטאַטיסטיק. אין 1919 זײַנען אין קאַבריינער קרײַז פֿאַרצייכנט געווארן אַריבער 70 פּראָצענט „היגע" — ס׳איז פֿון זיי געבליבן צום יאָר 1921 קוים 0.4%. ווו זײַנען זיי אַהינגעקומען? ראשית האָט זיך די צאָל פּאָליאַקן פֿאַרגרעסערט פֿון אַזעלכע 15 פּראָצענט אויף אַריבער 61 פּראָצענט. און די צאָל ווײַסרוסן איז אויסגעוואַקסן אויף דעם איבעריקן. דאָס זעלבע חזרט זיך איבער אין בריסקער קרײַז — די „היגע" ווערן פֿאַרשוווּנדן און די פּאָליאַקן נעמען צו דעם פֿעטסטן חלק פֿון זיי. אָבער דער פּראָצענט פּאָליאַקן איז פֿאַר די פּאָר יאָר געוואַקסן אין אַלע קרײַזן. קיין צוואַנדערונג האָט אין די דאָזיקע יאָרן ניט געקאָנט פֿאַרקומען, חוץ די פּוילישע באַאַמטע, וואָס דאָס האָט ניט געקאָנט אַרײַנטראָגן אַזאַ גרונטיקן שינוי אין די פּראָצענט־פֿאַרהעלטנישן צווישן די פֿעלקער. אין פּינסקער קרײַז זײַנען די 11 פּראָצענט רוסן אין צוויי יאָר כּמעט אין גאַנצן פֿאַרשוווּנדן געווארן.

וועגן צורעכענען צו פּאָליאַקן עלעמענטן וועלכע געהערן ניט צו דער דאָזיקער פֿאָלקסגרופּע, קאָן מען ברענגען אַ גוטן פּוילישן עדות. אַזוי שרײַבט דער אָנגעזעענער פּוילישער סטאַטיסטיקער עדוואַרד מאַלישעווסקי וועגן דער צייַלונג פֿון 1921:

אין דער פּאָלעסיער וואיעוואָדשאַפֿט וואָס באַשטייט פֿון אַן עטנאָגראַפֿיש זייער געמישטער וויַסרוסיש־אוקראַינישער באַפֿעלקערונג, איז אַ גרויסע צאָל פֿון די דאָרטיקע פּאָליזשוקעס בײַ דער צייַלונג צוגערעכנט געווארן צו די פּאָליאַקן. עד היום וויסן מיר נאָך ניט, אויף וויפֿל דער פֿרײַער וויַלן פֿון דער פּאָלעסיער באַפֿעלקערונג האָט דאָ געווירקט... עס מוז נאָך אַ מאָל פֿעסטגעשטעלט ווערן, אַז מען קאָן ניט ערנצט נעמען די צוגעהעריקייט פֿון דער וויַסרוסישער באַפֿעלקערונג צו דער פּוילישער נאַציע. בלּתי ספֿק זײַנען געווען אַ סך פֿאַלן, ווען די צוגעהעריקייט צו דער פּוילישער נאַציע איז פֿארשטאַנען געווארן ווי דאָס זײַן אַ בירגער פֿון דער פּוילישער מלוכה, אָבער ניט אַ גליד פֿון פּוילישן פֿאָלק אָדער פֿון דער פּוילישער קולטור.[15]

עס איז אוממעגלעך צו קאָנטראָלירן דעם נאַציאָנאַלן באַשטאַנד פֿון באַזונדערע קרײַזן (פּאָוויאַטן), ווײַל מיר פֿארמאָגן ניט קיין באַריכטן וועגן קלעַנערע סטאַטיסטישע איינסן. אָבער וואָס איז שייך דעם בוי פֿון די וואיעוואָד־

[15] Edward Maliszewski, *Stosunki narodowościowe w Rzeczpospolitej Polskiej*, Warszawa, 1923, p. 6.

שאַפֿטן ווערט אָנגעוויזן באַזונדער אויף דער לעמבערגער וואַיוואָדשאַפֿט, צו וועלכער ס׳געהערן עטלעכע כּמעט ריין פּויליש קרייזן, וואָס על־פּי שׂכל וואָלטן זיי גיכער באַדאַרפֿט זײַן טיילן פֿון דער שכנישער קראָקעווער וואַיוואָדשאַפֿט. אָזא אײַנטיילונג פֿאַרבאַהאַלט אוודאי אָ פּניה.

די גאַנצע לעמבערגער וואַיוואָדשאַפֿט האָט לויט דער צייַלונג פֿון 1931 געהאַט 3,127,409 נפֿשות. לויט דער רעליגיע האָבן זיי זיך אַזוי געטיילט:

רעליגיע	אַבסאָלוט	%
רוימיש־קאַטוליש (פּאָליאַקן)	1,448,826	46.3
גריכיש־קאַטוליש (אוקראַינער)	1,314,366	42.1
יִידן	342,405	10.9
אַנדערע	21,812	0.7
צוזאַמען	3,127,409	100.0

ס׳באַקומט זיך אָ וואַיוואָדשאַפֿט מיט אָ רעלאַטיוועך פּויליש מערהייט. לאָמיר אָבער פֿרוון אויסטיילן פֿון דער דאָזיקער וואַיוואָדשאַפֿט קרייזן מיט גאָר אָ גרויסער פּויליש מערהייט און מיט גאָר אָ נישטיקער אוקראַינישער באַפֿעלקערונג.

אָט איז דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד[16] פֿון טייל קרייזן וואָס ליגן מער צו קראָקע צו:

קרייזן	פּאָליאַקן		אוקראַינער		יִידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
קאָלבושאָוע	63,999	91.9	91	0.1	5,091	7.3
ניזקע	59,069	91.9	925	1.4	3,985	6.2
רזשיקעע	65,891	89.8	194	0.2	6,333	8.6
פּשעמאַרסק	54,833	89.3	3,042	4.9	3,405	5.5
ר־שע	164,050	88.6	3,277	1.7	17,098	9.2
לאַנצוט	86,066	88.1	4,806	4.9	6,281	6.4
קראַסנע	91,189	80.4	15,132	13.3	6,521	5.8
בזשאָזע	65,813	79.1	12,743	15.3	4,316	5.2
צוזאַמען	650,910	87.0	40,210	5.4	53,030	7.1

פּאָליאַקן באַטרעפֿן אין די דאָזיקע אַכט קרייזן 87 פּראָצענט, דאָס איז בערך דער פּראָצענט וואָס פּאָליאַקן מאַכן אויס אין דער שכנותדיקער קראָקעווער וואַיוואָדשאַפֿט. צוזאַמען מיט יִידן באַטרעפֿט שוין דער פּראָצענט אַריבער 94. אוקראַינער באַטרעפֿן אין אַלע אַכט קרייזן ניט מער ווי אַזעלכע 5.4%, אָבער אין אײַנצלנע קרייזן מאַכן זיי אויס אַפֿילו וויניקער פֿון איין פּראָצענט. נעמט מען אַראָפּ פֿון דער לעמבערגער וואַיוואָדשאַפֿט די נאָר וואָס אויסגע־רעכנטע אַכט קרייזן, בלייבט זיך ראַדיקאַל דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד פֿון דער טעריטאָריע:

נאַציאָנאַלישע	אַבסאָלוט	% לויט נאַציאָנאַלישע	% לויט רעליגיע
פּאָליאַקן	797,916	33.6	46.3
אוקראַינער	1,274,156	53.6	42.1
יִידן	289,375	12.2	10.9
אַנדערע	18,102	0.6	0.7
צוזאַמען	2,379,549	100.0	100.0

[16] חוץ די דריי גרופּעס, פּאָליאַקן, אוקראַינער און יִידן, וואָס זײַנען דערמאָנט אין דער טאַבעלע, זײַנען נאָך געווען 3,710 פּראָטעסטאַנטן, אָ פּנים דײַטשן.

הכּלל, ס׳באַקומט זיך גאָר אַן אַנדער בילד: אוקראַיִנער האָבן שוין אַן אַבסאָלוטע מערהייט פֿון 53.6%; פּאָליאַקן פֿאַלן אַראָפּ צו אַ דריטל פֿון דער באַפֿעלקערונג; דער פּראָצענט ייִדן האָט זיך געהעכערט פֿון 10.9% אויף 12.2%.

איינער פֿון די בעסטע קענערס פֿון דער פּויליש׳ער נאַציאָנאַלער סטאַטיסטיק, אַן אָנגעזעענער מיטאַרבעטער פֿונעם צענטראַלן סטאַטיסטישן אָמט, וועמען קיינער וועט געוויס ניט חושד זײַן אין איבערטריבן לטובת די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן, אַלפֿאָנס קרישינסקי, האָט געמאַכט אַ פּרווו אויסצושנידן נאַציאָנאַלע ראַיאָנען, אומאַפֿהענגיק פֿון דער אַפּיציעלער פֿאַרטיילונג לויט ראַיאָנען און קרייזן. ער האָט באַקומען אזעלכע דרייַ ראַיאָנען:[17]

ראַיאָנען	די פּויליש באַפֿעלקערונג		די ניט־פּויליש באַפֿעלקערונג	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
פּויליש׳ער ראַיאָן	20,244,217	82.2	4,371,415	17.8
ראַיאָן מים אַן אָנזיכיקער פּויליש׳ער מינאָריטעט	1,125,894	36.7	1,945,947	63.3
ראַיאָן מים אַ קלײנער פּויליש׳ער מינאָריטעט	681,702	16.0	3,572,288	84.0
אין סך־הכּל	22,051,813	69.0	9,889,650	31.0

די דאָזיקע טאַבעלע איז צוזאַמענגעשטעלט לויט דער שפּראַך, וואָס זי גיט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, העכער 1,600,000 אַסימילירטע עלעמענטן פֿון אַנדערע פֿעלקער אַדער העכער 4 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג, וואָס האָבן פּויליש אָנגענעבן פֿאַר זייער מוטערשפּראַך. אָבער אַפֿילו לויט דעם שפּראַך־סימן האָבן מיר צוויי ראַיאָנען מיט העכער זיבן מיליאָן אײַנוווינערס, וווּ די מינאָריטעטן מאַכן אויס אַ גרויסע מערהייט. אינעם דריטן ראַיאָן מיט העכער 4 מיליאָן אײַנוווינערס (און דאָס איז דער אוקראַיִנישער ראַיאָן) באַטרעפֿן די פּאָליאַקן קוים 16 פּראָצענט. אַלע מינאָריטעטן צוזאַמען האָבן גאַנצע 84 פּראָצענט, אָבער מיר ווייסן דאָך גאָנץ גוט, אַז אינעם גאַליציש ראַיאָן זײַנען אַ וואָגיקע מיעוטים־גרופּע נאָר ייִדן, וואָס זיי מאַכן אויס בערך 10 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג. העכסטנס קען מען רעכענען נאָך צוויי פּראָצענט אויף דײַטשן און אַנדערע פֿאַרשייִדענע. ס׳בלײַבט לכן אַן אוקראַיִנישע מערהייט פֿון אַרום 72 פּראָצענט. אָבער אויך אינעם צווייטן ראַיאָן, וווּ פּאָליאַקן האָבן אַ וואָגיקע מינאָריטעט (און דאָס איז דער ווײַסרוסישער ראַיאָן), וועט אויך בלײַבן, נאָכן אָפּרעכענען דעם ייִדישן מיעוט, אַ ווײַסרוסישע מערהייט פֿון אַרום 53 פּראָצענט. אָבער גראָד אין דעם דאָזיקן ראַיאָן, וווּ ווײַסרוסן מאַכן אויס אַ מערהייט, זײַנען פֿאַראַן אַ סך ווײַסרוסישע עלעמענטן, וואָס מען האָט ניט צוגעציילט צו דער דאָזיקער גרופּע, ווײַל זיי האָבן אָנגענעבן פֿאַר זייער מוטערשפּראַך ניט ווײַסרוסיש, נאָר די „היגע" שפּראַך.

---

[17] Dr. A. Krysiński. "Mniejszości narodowe w Polsce", *Sprawy Narodowościowe*, 1932, p. 364.

די שפּראַך ווי אַ נאַציאָנאַלער סימן גיט געוויס ניט קיין געגנט שלימותדיק בילד. רעליגיע איז אויך ניט קיין אַבסאָלוט ריכטיקע מאָס, ווײַל ס׳זײַנען פֿאַראַן ווײסרוסן קאַטוליקן. אָבער וועגן מען נעמט די זעלבע צעטיילונג וואָס מיר האָבן נאָר וואָס געבראַכט, ניט לויט דער שפּראַך, נאָר לויט דער רעליגיע, רעכענענדיק דערבײַ אַלע קאַטוליקן פֿאַר פּאָליאַקן, באַקומט מען פֿאַרט, אַז אין דריטן (אוקראַיִנישן) ראַיאָן וועלן שוין פּאָליאַקן אויסמאַכן ניט 16 פּראָצענט, ווי אין דער לעצטער טאַבעלע, נאָר קוים 13.6%, און די אוקראַיִנישע מערהייט וועט זיך הייבן אויף דער דאָזיקער צאָל פונקטן און וועט שוין דער־גרייכן אַרום 75 פּראָצענט. אין צווייטן (ווײסרוסישן) ראַיאָן וועט דער פּראָצענט פּאָליאַקן פֿאָלן פֿון 36.7% ביז 35.5% און דער פּראָצענט ווײסרוסן וועט זיך הייבן ביז אַרום 55.

אין קרישינסקיס טאַבעלע ווערן אָנגעגעבן ראַיאָנען מיט אַ פֿאַרשיידענער גרייס פֿון דער פּוילישער באַפֿעלקערונג און ס׳וועלט ניט קלאָר אָנגעווײזן, צי ס׳איז אין דעם אָדער יענעם ראַיאָן פֿאַראַן אַן אָנדער מערהייט. אַלע מיגאַרי־טעטן גייען אונטער אויך נאָמען — „ניט־פּוילישע באַפֿעלקערונג". פֿריער מיט אַ פּאָר יאָר האָט דער אייגענער מחבר אַ. קרישינסקי געמאַכט אַ דרייסטערן פּרווי: ער האָט אויסגעשניטן אַ דורכויסיקן אוקראַיִנישן ראַיאָן. ער האָט באַקומען אָפֿיציעל זייער כאַראַקטעריסטישע רעזולטאַטן: אויף אַ שטח פֿון 113,106 קוו׳ קילאָמעטער — אַ באַפֿעלקערונג פֿון 6,428,667, און פֿון זיי זײַנען אוקראַיִנער — 3,942,092 אָדער 61.3% און פּאָליאַקן נאָר — 1,500,306 אָדער נאָר 23.3%. די איבעריקע זײַנען יידן און אַנדערע קלײנע גרופּעס.[18]

אָזוי ווי דער זעלבער מחבר קומט אין דער זעלבער אַרבעט צום אויספֿיר, אַז אין 1921 זײַנען אין גאַנצן געווען אין פּוילן ניט מער פֿון 4,318,970 אוקראַיִנער, באַקומט זיך, אַז 91,2% פֿון אַלע אוקראַיִנער פֿון דער פּוילישער מלוכה לעבן אויף אַ דורכויסיקן שטח און באַטרעפֿן דאָרטן אַ היפּש מערהייט.

קרישינסקיס דאַטעס זײַנען געגומען פֿון דער צײַטונג פֿון 1921, וואָס האָט געהאַט די פֿרײַגע וועגן נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט. אָבער גראָד דער נאַציאָנאַלער פּרינציפּ האָט געגעבן די פּאָליאַקן מער מיט עטלעכע פּראָצענט, ווײַל די אָסימילירטע יידן, באַזונדער אין גאַליציע, האָבן זיך צוגערעכנט צו דער פּוילישער נאַציע און צו דער יידישער רעליגיע. דער פּראָצענט פּאָליאַקן איגעם אוקראַיִנישן ראַיאָן וועט לכן זײַן ניט 23,3%, ווי בײַ קרישינסקין, נאָר וויניקער מיט אַ פּאָר פּראָצענט. אויך דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז צווישן דער פּוילישער באַפֿעלקערונג אין גאַליציע זײַנען פֿאַראַן ניט וויניק צוגעוואַנדערטע עלעמענטן. אַ באַזונדער אינטענסיוו צוואַנדערונג פֿון פּוילישע עלעמענטן קיין גאַליציע איז געווען קאָנטיק נאָך דער וועלט־מלחמה, נאָך דעם ווי פּוילן איז געוואָרן זעלבשטענדיק.

---

[18] Dr. A. Krysiński, "Liczba i rozmieszczenie Białorusinów w Polsce", *Sprawy Narodowościowe*, 1928, p. 698.

3

די טאַבעלע 1 גיט אונדז די פֿאַרטיילונג פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון גאַליציע לויט דער רעליגיע און לויט דער שפּראַך במשך פֿון אַ לאַנגער עפּאָכע. אויב מען זאָל אָננעמען רעליגיע פֿאַר דעם קריטעריום פֿון נאַציאָנאַליטעט, איז דער פּראָצענט פֿאַליאַקן אויסגעוואַקסן פֿון 1869 ביז 1931 (בכן פֿאַר 62 יאָר) אויף העכער 40 פּראָצענט. דאָס קאָן ניט זײַן קיין רעזולטאַט פֿון אַ גרעסערן נאַטירלעכן צוווּאַקס בײַ פֿאַליאַקן איידער בײַ דער איבעריקער באַפֿעלקערונג, ווײַל בײַ די אוקראַינער איז דער דאָזיקער צוווּאַקס גרעסער. די עמיגראַציע איז אויך ניט געווען בײַ פֿאַליאַקן קלענער ווי בײַ אוקראַינער. מוז מען קומען צום אויספֿיר, אַז דער דאָזיקער וווקס פֿון פּראָצענט פֿאַליאַקן איז אַ רעזולטאַט פֿון אַ גרויסער צוווּאַנדערונג פֿון אַנדערע טיילן פּוילן. דאָס ווערט נאָך קלאָרער, ווען מען צעטיילט די גאַנצע געגנט תקופֿה אין גלײַכע אפּשניטן פֿון אַן ערך 20 יאָר. מיר זעען דעמאָלט, אַז אין ערשטן צײַטאַפּשניט — פֿון 1869 ביז 1890 — האָט דער וווקס פֿון פּראָצענט פֿאַליאַקן באַטראַפֿן נאָר 4.1%; אין צווייטן צײַטאַפּשניט שוין 11.5%; אָבער אין דריטן צײַטאַפּשניט — פֿון 1910 ביז 1931 — איז דער וווקס שוין געווען גאַנצע 20.9%, און דער גרעסערער חלק פֿון וווקס קומט אַן אויף דער צײַט פֿון פּוילנס זעלבשטענדיקייט.

טאַבעלע 1:

באַוועגונג פֿון דער באַפֿעלקערונג אין גאַליציע לויט רעליגיע און שפּראַך (אין פּראָצענטער)*

רעליגיע	ערך						
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
רוימיש־קאַטוילישע	21.8	22.2	22.7	25.5	25.3	27.8	30.6
גריכיש־קאַטוילישע	64.9	65.4	62.9	62.8	61.7	60.6	58.4
יודישע	13.4	13.4	13.6	12.9	12.3	11.0	10.2
אַנדערע	0.9	1.0	0.8	0.8	0.7	0.8	0.8
שפּראַך							
פּוילישע	28.1	31.2	33.6	33.8	39.8	39.0	41.8
אוקראַינישע־רוסנישע	64.6	64.1	62.6	62.9	58.9	53.7	50.5
יודישע און העברעיִשע	7.3	4.7	3.8	3.3	1.3	0.7	0.6
אַנדערע	7.3	--	--	--	--	6.6	7.1

דער פּראָצענט אוקראַינער האָט געהאַלטן אין אַלן, ניט געקוקט אויף זייער העכערן נאַטירלעכן צוווּוקס. אויך דער פּראָצענט יידן איז געפֿאַלן, נאָר דאָס פֿאַלן הייבט זיך אַן בײַ יידן שפּעטער אַיידער בײַ די אוקראַינער — ערשט צום סאַמע סוף פֿון 19טן יאָרהונדערט. אָבער דערפֿאַר פֿאַלט דער

---

* זען:

Dr. A. Krysiński, "Rozwój stosunków etnicznych w ziemi czerwieńskiej w Polsce Odrodzonej", *Sprawy Narodowościowe*, 1935, Nr. 5, p. 406.

חלק פֿון יידן אין דער לעצטער צײַט אָ סך אינטעלעקטועלער איידער דער חלק פֿון אוקראַינער. דער פּראָצענט יידן אין גאַליציע האָט באַטראָפֿן אין 1890 — 13.6% און אין 1931 נאָר 10.2%, בכן אָ פֿאַלן אויף גאַנצע 25 פּראָצענט; דער פּראָצענט אוקראַינער איז געפֿאַלן אין דער זעלבער צײַט נאָר אויף 7.1%, מער ווי דרײַ מאָל שוואַכער.

אין דער זעלבער טאַבעלע האָבן מיר דאָטעס וועגן ווּוקס פֿון פּראָצענט פֿאַליאָקן לויט דער שפּראַך. און דאָ איז דער ווּוקס פֿון פּוילישן אָנטייל נאָך אינטעלעקטועלער, כאָטש ס׳איז גרינג צו מערקן, אַז דער טעמפּ איז אין די לעצטע יאָרן געוואָרן שוואַכער. דאָס דערקלערט זיך געווײַס מיט דעם דערוואָכן פֿון נאַציאָנאַלן באַווּוסטזײַן בײַ יידן און אוקראַינער. אין דער עסטרײַכישער אימפּעריע איז די יידישע שפּראַך בכלל ניט געווען אָנערקענט, און אָפֿיצּיעל ניט־אָסימילירטע יידן האָבן אָנגעגעבן פּויליש פֿאַר זייער מוטערשפּראַך. פֿאַקטיש האָט טאָקע דער גרעסטער טייל יידן אין גאַליציע געקאָנט פֿיל־ווינציק רעדן פּויליש. די פּראָגע וועגן די נאַציאָנאַלע שפּראָכן האָבן מיר שוין באַטראַכט.[19] דאָ אינטערעסירט אונדז נאָר דער ווּוקס אין וואָג פֿון דער פּוילישער באַפֿעלקערונג אין גאַליציע; און די דאָטעס וועגן רעליגיע און שפּראַך ווײַזן אונדז, אַז די דאָזיקע וואָג איז געשטיגן אָ דאָנק דער צווואָנדערונג און אויך אָ דאָנק דער אָסימילאַציע.

אויך פֿאַר די ווײַסרוסן פֿרוווט קרישינסקי אויסצושנידן אָ דורכויסיקן נאַציאָנאַלן ראַיאָן. ס׳באַקומט זיך זייער אָ קלײנער ראַיאָן, ווײַל בײַ די ווײַס־רוסן איז די נאַציאָנאַלע באַוועגונג נאָך נאָר יונג און אויף דער פֿראָגע וועגן דער מוטערשפּראַך האָבן אָ סך געעגטפֿערט, אַז זיי רעדן די „היגע" שפּראַך. דאָך איז כּדאַי צו ברענגען די דאָטעס. קרישינסקי שנידט אויס אָ ראַיאָן מיט אָ באַפֿעלקערונג פֿון 1,553,000. פֿון זיי זײַנען ווײַסרוסן 998,000 אָדער 63.6%. מען קאָן ווײַטער אויסשנידן אָ קלײנערן ראַיאָן מיט 774,000 אײַנוווינערס, וואָס פֿון זיי וועלן זײַן ווײַסרוסן — 582.000 אָדער שוין גאַנצע 76.5%.[20] אין ביידע פֿאַלן דאַרף מען נאָך צוגעבן, אַז דער רעשט פֿאַלט ניט אויף פּאָליאָקן אַלײן, נאָר אויך אויף יידן. אין ערשטן פֿאַל מאַכן אויס פּאָליאָקן 25.3% און אין צוויטן פֿאַל שוין גאָר נאָר 12.7%. יידן מאַכן אויס אין ביידע פֿאַלן העכער 10 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג.

שוין פֿון דעם ביז איצט געזאָגטן ווערט געגנוג קלאָר, אַז ס׳איז ניט גרינג פֿעסטצושטעלן די אמתע פֿאַרטיילונג פֿון דער באַפֿעלקערונג אין פּוילן לויט פֿעלקער. ס׳איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר די נאַציאָנאַלע פֿאַרהעלטענישן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן, וואָס אין דער זעלבער צײַט ווען די אָפּיציעלע דאָטעס פֿון די ציילונגען גיבן אָן די צאָל אוקראַינער פֿאַרן יאָר 1921 (לויטן נאַציאָנאַלן סימן) — 3,898,428 און פֿאַרן יאָר 1931 (לויטן שפּראַך־סימן) 4,441,622, גיבן

---

[19] זען יוּוֹאָ־בלעטער, ב׳ XXII (1943), נומ׳ 2, זז׳ 147—162.

[20] Dr. A. Krysiński, "Liczba i rozmieszczenie Białorusinów w Polsce", *Sprawy Narodowościowe,* 1928, p. 378.

אָן די אוקראַיִנער אָ סך העכערע צאָלן. דער אוקראַיִנישער דעפּוטאַט פֿון פּוילישן סיים דימיטער לעוויצקי האָט אין צייט גאָר אָנגעגעבן 7 מיליאָן[21] אוקראַיִנער אין פּוילן, אָבער אויך דער אוקראַיִנישער יאָרבוך *IV Ukrainian Statistical Annual*, Warsaw 1938, p. 13 פֿון 1937/1936 גיט אָן די צאָל אוקראַיִנער פֿיל גרעסער — 5,761,000 (מיט העכער אָ מיליאָן מיט אָ פּערצענט מער פֿון די אָפּיציעלע דאַטעס). דאָ שטייט אָ נאַציאָנאַליסטישע פּרעטענזיע קעגן אָ נאַציאָנאַליסטישער פּרעטענזיע.

די אָפּיציעלע דאַטעס פֿאַר די ווייסרוסן זיינען 1,087,080 (1921) און 989,852 (1931), אָבער דער ווייסרוסישער דעפּוטאַט פֿון פּוילישן סיים פֿאַבריאָן יערעמיטש האָט געטענהט, אַז די אמתע צאָל ווייסרוסן אין פּוילן שטייגט אַריבער צוויי מיליאָן.[22]

לאָמיר פּרווון מאַכן אָ פֿאַרגלייך פֿון די אָפּיציעלע פּוילישע דאַטעס מיט די צאָלן וואָס מען קאָן אַרויסבאַקומען פֿון צייטונגען פֿון פֿאַרן אויפֿעבן דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן. מיר פֿאַרמאָגן אַזעלכע דאַטעס וועגן די געווען רוסישע טיילן פֿאַרן יאָר 1897 און וועגן די געווען עסטרייכישע טיילן פֿאַרן יאָר 1910. אַזאַ פֿאַרגלייך קאָן ניט פּרעטענדירן אויף הונדערטפּראָצענטיקער פּינקטלעכקייט, ווייל צווישן די יאָרן איז פֿאַרגעקומען די ערשטע וועלט־מלחמה און זי האָט געווויס אַרײַנגעטראָגן שינויים אין די ראַיאָנען, וואָס מיר אינטערעסירן זיך מיט זיי. ס׳איז אָבער ניטאָ קיין שום גרונד אָנצונעמען, אַז די שינויים האָבן גראָד געטראָפֿן די אוקראַיִנער און ווייסרוסן מער ווי די פּאָליאָקן. פֿאַרקערט, גיכער האָבן פּאָליאָקן, ווי אָ מער שטאָטישער עלעמענט איידער די אוקראַיִנער און ווייסרוסן, געגעבן מער פּליטים און אויך מער מלחמה־קרבנות. צום וויניקסטן איז אָנצונעמען, אַז ווען די גאַנצע באַפֿעלקערונג פֿון די באַטראַכטע ראַיאָנען איז געווואָקסן, זאָל גאָר פֿאַלן די צאָל אוקראַיִנער אָדער ווייסרוסן, וואָס זיי מאַכן אויס אַזאַ הויכן פּראָצענט אין די געגנטן. דער פֿאַרגלייך איז דעריבער אַן אַבסאָלוט באַרעכטיקטער. די רוסישע צייטונג פֿון 1897 גיט אָן נאָר די שפּראַך. די עסטרייכישע צייטונג פֿון 1910 גיט אָן די נאַציאָנאַליטעט. די פּוילישע צייטונגען פֿון 1921 און 1931 גיבן אָן דאָס ערשטע מאָל די נאַציאָנאַליטעט און דאָס צווייטע מאָל די שפּראַך.

די צאָל אוקראַיִנער און ווייסרוסן האָט באַטראָפֿן לויט פֿאַרשיידענע צייטונגען אין די גרענעצן פֿון אומאָפּהענגיקן פּוילן:

יאָר	אוקראַיִנער	ווייסרוסן
1910,1897	4,858,799	1,704,520
1921	3,898,428	1,087,080
1931	4,441,622	989,852

[21] *Natio (Review of National Questions in Poland)*, Warszawa, 1927, 1-2, p. 4.

[22] דאָרטן גופֿא.

לויט די דאטעס פון פוילישן סטאטיסטישן אמט איז די באפעלקערונג פון פוילן אין אירע מלוכישע גרענעצן געוואקסן פון 1900 ביז 1921 אויף 1,700,000 מענטשן. א פארקלענערונג פון דער צאל אוקראינער און ווייסרוסן איז דעריבער אוממעגלעך. ס׳איז אויך אוממעגלעך אנצונעמען, אז מאסן אוקראינער און ווייסרוסן האבן זיך גראד אין די דאזיקע יארן פון אלגעמיינער נאציאנאלער אויפוואכונג אזוי שטארק אסימילירט, אז זיי האבן זיך בכּי די פוילישע צייטונגען שוין אנגעגעבן פאר פאליאקן.

א באזונדער מאדנעם אינדרוק מאכן די צאלן ווייסרוסן — זייער צאל איז אפילו פון 1921 ביז 1931 קלענער געוואָרן. א געווייסע דערקלערונג געפינט מען אין דער רובריק „היגע", וואס זיי באטרעפן אין 1931 גאנצע 707,088. ס׳קאן זייער זיין, אז ס׳זיצנען געראכט די פוילישע סטאטיסטיקערס וואס זאגן, אז די ווייסרוסישע באפעלקערונג שטייט אויף אזא נידעריקער מדרגה אין פרט פון נאציאנאלן באוווסטזיין, אז אין 1921, וועו מען האט בכּי דער צייטונג געשטעלט די פראגע וועגן נאציאנאליטעט, האבן זיי עס פארשטאנען אין זינען פון מלוכה און אנגעגעבן פויליש, און וועו מען האט אין 1931 געפרעגט אויף שפראך, האבן זיי אין א סך פאלן אנגעגעבן „היגע".

די דאזיקע תירוצים זיצנען אבער אבסאלוט ניט פאסיק פאר די אוקראינער, וואס בכּי זיי איז די נאציאנאלע באוועגונג שוין צענדליגער יארן שטארק אנטוויקלט. און אויך בכּי זיי זעען מיר דאך, אז אפילו אין 1931 איז זייער צאל נאך אלץ קלענער פון דער צאל אין 1897 (1910).

איין קלארן אויספיר קאן מען בלתּי־ספק מאכן פון דעם גאנצן מאטעריאל — די דאטעס פון די פוילישע פאלקסצייטונגען וועגן נאציאנאליטעט (1921) און שפראך (1931) זיצנען בשום־אופן ניט געניג באגלייבט וועו מען רעדט וועגן נאציאנאלן באשטאנד פון דער באפעלקערונג.

4

לאמיר זיך פרווון באשאפן א מער קארעקט בילד וועגן דער נאציאנאלער צוגעהעריקייט פון דער באפעלקערונג אין פוילן.

די צייטונג פונעם יאר 1931 גיט אונדז דאטעס וועגן דער באפעלקערונג לויט דער שפראך און לויט דער רעליגיע. לאמיר זען, וואסער פון די דאזיקע סימנים גיט אונדז ציפער וואס זיצנען נעענטער צו דער פארטייטונג פון דער באפעלקערונג לויט נאציאנאליטעטן. מיר זיצנען מודה לכתּחילה, אז צו קיין הונדערטפראצענטיק ריכטיקע צאלן קאן מען דאָ ניט דערגרייכן. אבער וועו מיר נעמען אן די רעליגיעזע פארטייטונג פאָרן יסוד, וועלן מיר דערפירן די טעותן צו א מינימום. אמת, מיר וועלן דערבכּי זען געצוווּנגען זיך אפצוזאגן פון פעסטשטעלן די גענויע צאל אוקראינער באזונדער און די גענויע צאל ווייסרוסן באזונדער ווייל הן בכּי די ערשטע און הן בכּי די לעצטע זיצנען פארן גרויסע צאלן פראוואסלאווע און ס׳איז אוממעגלעך זיי צו צעטיילן לויט נאציא־

נאַליטעט. אָבער וועט מיר געדענקען, אַז די אוקראַיִנער לעבן אין זייער גאָר גרעסטן רובֿ אין גאַליציע און אין וואָלינער וואָיוואָדשאַפֿט און די ווײַסרוסן אין ביאַליסטאָקער, וויליִנער, נאָווערדקער און פּאָלעסיער וואָיוואָדשאַפֿט, — האָבן מיר דאָך אַ בילד כּמעט אַ ריכטיקס. אמת, אין פּאָלעסיער וואָיוואָדשאַפֿט זיצנען אויך פֿאַראַיִנער אוקראַיִנער, אָבער זיי אויסטיילן איז אוממעגלעך.

טאַבעלע 2:

די באַפֿעלקערונג אין 1931 לויט רעליגיע (אין טויזנטער)*

וואָיוואָדשאַפֿט	באַפֿעלקערונג	רוימיש־קאַטוליש	%	גריכיש־קאַטוליש	%	פּראָטעסטאַנטיש	%	יודיש	%	אַנדערע	%
					פּוילישער רעגיאָן א						
וואַרשע־סטאָט	1,171.9	783.9	66.9	10.0	0.8	21.2	1.8	352.7	30.1	4.1	0.4
וואַרשעווער	2,529.2	2,188.9	86.5	5.6	0.2	94.1	3.7	219.1	8.7	21.8	0.9
לאָדזשער	2,632.0	2,041.5	77.6	6.1	0.2	187.9	7.1	378.5	14.4	18.0	0.7
קעלצער	2,935.7	2,593.2	88.3	4.1	0.1	11.5	0.4	317.0	10.8	9.9	0.4
וואָלינער	2,464.9	1,895.8	76.9	213.8	8.7	23.2	0.9	314.3	12.8	17.8	0.7
קראַקעווער	2,297.8	2,045.6	89.1	63.8	2.8	6.9	0.3	173.6	7.5	7.9	0.3
סך־הכל	14,031.5	11,548.9	82.3	303.4	2.2	344.8	2.5	1,755.2	12.5	79.2	0.5
					פּוילישער רעגיאָן ב						
פּוזענער	2,106.5	1,886.8	89.6	3.1	0.1	204.1	9.7	7.2	0.3	5.3	0.3
פּאָמערעלער	1,080.1	969.0	89.7	2.3	0.2	100.8	9.3	3.4	0.3	4.6	0.5
שלעזיע	1,295.0	1,195.0	92.3	1.2	0.1	77.3	5.9	19.0	1.5	2.5	0.2
סך־הכל	4,481.6	4,050.8	90.3	6.6	0.1	382.2	8.6	29.6	0.7	12.4	0.3
פּוילישער סך־הכל	18,513.1	15,599.7	84.3	310.0	1.7	727.0	3.9	1,784.8	9.6	91.6	0.5
					מיטל־פּוילישער רעגיאָן א						
ביאַליסטאָקער	1,643.9	1,114.1	67.8	306.2	18.6	15.2	0.9	197.4	12.1	11.0	0.6
וויליִנער	1,276.0	797.5	62.5	325.7	25.5	3.5	0.3	110.8	8.7	38.5	3.0
סך־הכל	2,919.9	1,911.6	65.5	631.9	21.6	18.7	0.6	308.2	10.6	49.5	1.7
					מיטל־פּוילישער רעגיאָן ב						
נאָווערדקער	1,057.2	424.6	40.2	544.1	51.5	1.3	0.1	82.9	7.8	4.3	0.4
פּאָלעסיער	1,131.9	124.9	11.1	877.6	77.5	5.5	0.5	114.0	10.1	9.9	0.8
סך־הכל	2,189.1	549.5	25.1	1,421.7	64.9	6.8	0.3	196.9	9.0	14.2	0.7
מיטל־פּוילישער סך־הכל	5,109.0	2,461.1	48.2	2,053.6	40.2	25.5	0.5	505.1	9.9	63.7	1.2
					אוקראַיִנישער רעגיאָן						
לעמבערגער	3,127.4	1,448.8	46.3	1,314.3	42.1	13.1	0.4	342.4	10.9	8.8	0.3
סטאַניסלאַווער	1,480.3	246.0	16.7	1,079.9	72.9	12.5	0.8	139.7	9.4	2.2	0.2
טאַרנאָפּאָלער	1,600.4	586.6	36.7	873.9	54.6	3.7	0.2	134.1	8.4	2.1	0.1
וואַלינער	2,085.6	327.9	15.7	1,467.0	70.3	53.4	2.6	207.8	9.9	29.5	1.5
אוקראַיִנישער סך־הכל	8,293.7	2,609.3	31.5	4,735.1	57.0	82.7	1.0	824.0	10.0	42.6	0.5
אַלגעמיינער סך־הכל	31,915.8	20,670.1	64.8	7,098.7	22.2	835.2	2.6	3,113.9	9.8	197.9	0.6

די טאַבעלע 2 און 3 גיבן אונדז דעם מאַטעריאַל לויט דער רעליגיע און שפּראַך פֿאַרן יאָר 1931. לאָמיר קודם־כל פֿרוווון אויפֿן סמך פֿון די דאַטעס וועגן ביידע סימנים פֿעסטשטעלן די צאָל פּאָליאַקן. מאָכן דאָך די פּאָליאַקן אויס אָרום צוויי דריטל פֿון דער באַפֿעלקערונג, און פֿעסטשטעלן זייער צאָל איז דאָס וויכטיקסטע. פֿון טאַבעלע 3 זעען מיר, אַז פּויליש האָבן געריידט 21,993,400, וואָס דאָס מאַכט אויס 68.8% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. די דאָזיקע ציפֿער וועט טאָקע ענדצט פֿון אָפּיציעלע מקורים בײַם פֿעסטשטעלן די צאָל פּאָליאַקן אין לאָנד. צום קאָנטראָל לאָמיר צוציען אַ צווייטע ציפֿער — די צאָל קאָטוליִקן אין לאָנד. ס'איז געווען באַקאַנט, אַז אַלע פּאָליאַקן זיצנען (חוץ אַ גאָר נישטיק גרופּקעלע פּראָטעסטאַנטן) קאָטוליִקן. די צאָל קא־

* חוץ זעלנערס אין קאָזאַרמעס.

טויליקן איז געווען אין גאַנצן — 20,670,100 אָדער 64.8% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. ס׳איז אָבער קלאָר, אַז מיר קאָנען ניט נעמען די דאָזיקע גאַנצע צאָל, ווײַל דאָ גייען אַרײַן דײַטשן־קאַטויליקן (118,470), ליטווינער (82,723), ווײַסרוסן (77,790) און אַנדערע קלײנע גרופקעס. מוזן מיר נעמען נאָר די קאַטויליקן, וועלכע רעדן פויליש. זייער צאָל איז שוין וווייניקער, נאָר — 20,333,300 אָדער ניט מער פֿון 63.7%. וועגן די דאָזיקע 20,333,300 אָדער 63.7% פֿון דער באַפֿעלקערונג קאָנען קיין שאָלות ניט זײַן, אַז זיי זײַנען פּאָליאַקן.

טאַבעלע 3:

די באַפֿעלקערונג אין 1931 לויט מוטערשפּראַך (אין טויזנטער)

ראיאן	באפעלקערונג	פוילים	%	אוקראַינים	%	ווייסרוסים	%
פוילישער ראיאן א	14,031.5	11,987.1	85.4	138.8	1.0	2.6	0.0
פוילישער ראיאן ב	4,481.6	4,071.4	90.5	1.4	0.0	0.5	0.0
פוילישער סך־הכל	18,513.1	16,058.5	86.6	140.2	0.7	3.1	0.0
ווייסרוסישער ראיאן א	2,919.9	1,944.0	66.5	5.0	0.2	495.3	17.0
ווייסרוסישער ראיאן ב	2,189.1	718.0	32.9	55.2	2.5	488.9	22.3
ווייסרוסישער סך־הכל	5,109.0	2,662.0	52.1	60.2	1.2	984.2	19.2
אוקראַינישער סך־הכל	8,293.7	3,272.9	39.4	4,241.2	51.1	2.6	0.0
אַלגעמיינער סך־הכל	31,915.8	21,993.4	68.8	4,441.6	14.0	989.9	3.0

ראיאן	רוסים	%	דײַטש	%	יידיש העברעיש	%	אַנדערע	%
פוילישער ראיאן א	11.6	0.1	263.5	1.9	1,600.2	11.4	37.7	0.2
פוילישער ראיאן ב	1.2	0.0	389.1	8.8	11.8	0.3	6.2	0.1
פוילישער סך־הכל	12.8	0.1	652.6	3.6	1,612.0	8.7	33.9	0.3
ווייסרוסישער ראיאן א	78.4	2.7	8.6	0.3	303.9	10.4	84.7	2.9
ווייסרוסישער ראיאן ב	23.0	1.0	1.4	0.1	190.0	8.7	*712.6	32.5
ווייסרוסישער סך־הכל	101.4	1.9	10.0	0.3	493.9	9.6	797.3	15.7
אוקראַינישער סך־הכל	24.5	0.3	78.4	0.9	626.7	7.6	47.4	0.7
אַלגעמיינער סך־הכל	138.7	0.4	741.0	2.4	2,732.6	8.7	878.6	2.7

מיר זעען אָבער, אַז פויליש רעדן אַ סך מער — 21,993,400, בכן מיט 1,660,100 מער ווי די צאָל קאַטויליקן וואָס רעדן פויליש. וואָס זײַנען עס די דאָזיקע עלעמענטן וואָס האָבן אָנגענעבן פויליש פֿאַר זייער שפּראַך? צי זײַנען דאָס פּאָליאַקן לויט דער נאַציאָנאַליטעט, ווי ס׳וועט אָפּט אָנגענעבן אין אָפּיציעלע אויסגאָבעס? קלאָר, אַז דאָס זײַנען אָנגעהעריקע פֿון פֿאַרשיידענע מיגראַריטעטן וואָס האָבן איבערגענומען די שפּראַך פֿון דער פוילישער מערהייט;

* 707.1 = „היגע" שפּראַך.

אַז זיי אָנערקענען זיך פֿאַר פּאָליאַקן, איז נאָך דערפֿון ניט געדרונגען. דאָס זיצנען אַזעלכע גרופּעס:

אוניאָסן (אוקראַינער)	487,034
פּראָוואָסלאַווע (אוקראַינער, ווייסרוסן אָדער רוסן)	497,290
יידן	371,821
פּאַרטיקולאַרן (קאָנפֿעסיאָנעל אָדער אַנדערע)	84,973
צוזאַמען	1,441,118

מיר האָבן אויסגעלאָזט די 218,993 פּראָטעסטאַנטן, וואָס וועגן זיי קאָן מען ניט זאָגן, אַז זיי זיצנען אַלע דיטשן. עס איז אויך בלתי־ספֿק, אַז ס׳זיצנען פֿאַראַן אין פּוילן דיטשן וואָס האָבן זיך שפּראָכלעך אַסימילירט מיט פּאָליאַקן. די וואָלינער דיטשן, דאָרפֿישע אינווויינערס, רעדן טאַקע דיטש, אָבער די קליינע גרופּקעס אָרבעטער־דיטשן אין ביאַליסטאָקער און אין לאָדזשער ראַיאָן, שטאָטישע אינווויינערס וואָס זיצנען אָפּט אָרטיגעשפּרענקלט אין גרויסע מאַסן פּוילישע אָרבעטער און פֿאַרנעמען פּאָסטנס פֿון פֿאַבריק־מייסטערס, וועלכע מוזן זיך צופּאַסן צו דער אָרבעטער־מאַסע, — אָט די דאָזיקע דיטשן האָבן זיך אין משך פֿון הונדערט יאָר צוזאַמענגעלעבן שפּראָכלעך טיילווייז אַסימילירט.

פֿון דער רובריק וועגן דער דיטשער שפּראָך ווערן מיר געוואָר, אַז ס׳זיצנען געווען דיטש־ריידנדיקע — 741,000, פּראָטעסטאַנטן אָבער זיצנען געווען נאָר 598,944. די איבעריקע זיצנען געווען קאַטוליקן (118,470), יידן (6,827) און אַנדערע. קאָן מען געוויס אָננעמען, אַז אין פּוילן זיצנען פֿאַראַן העכער 118,000 דיטשן־קאַטוליקן. מיר ווייסן אָבער נאָך אַלץ ניט, ווייפֿל עס זיצנען פֿאַראַן פּאָליאַקן־פּראָטעסטאַנטן, בכלל אופֿן — ניט מער ווי 218,993, וואָס האָבן אָננעמען־געבן פּויליש פֿאַר זייער שפּראָך. נאָר דאָס וואָלט געהייסן אָננעמען, אַז ס׳איז ניט געווען קיין איין אַסימילירטער דיטש אין גאַנץ פּוילן. מיר מיינען, אַז מיר וועלן זיצן גאָר נאָענט צום אמת, אויב מיר וועלן צוגעבן צו דער צאָל פּוילישרייד־נדיקע קאַטוליקן נאָך 150,000 פּראָטעסטאַנטן־פּאָליאַקן. מיר וועלן לכן באַקומען — 20,333,300 פּלוס 150,000 — א מאַקסימאַלע צאָל פֿון 20,483,300 אָדער 64.2%.

נאָך דעם ווי מיר האָבן אויסגעפֿונען די כּמעט ריכטיקע צאָל פּאָליאַקן קענען מיר אויפֿשטעלן די צאָל אינווויינערס אין אומאַפֿהענגיקן פּוילן וואָס גהערן צו די ביידע סלאַווישע מינאָריטעטן, צו די אוקראַינער און ווייסרוסן. לויט דער שפּראָך האָבן מיר:

אוקראַינער	4,441,600
ווייסרוסן	989,900
„היגע"	696,900
צוזאַמען	6,218,400

פֿון די „היגע" האָבן מיר צו די סאָוויעט מינאָריטעטן צוגערעכנט נאָר די פּראָוואָסאָוונע (696,397) און די אוניאַטן (524). די דאָזיקע צוויי גרופּעס רופֿן ניט אָרויס קיין ספֿקות, ווײַל פּראָוואָסאָוונע פֿאָלקאָקן זײַנען געווײַס ניט פֿאָראַן.

ס׳איז אָבער גאָר קיין ספֿק ניט, אַז בײַ בײדע סאָוויעט מינאָריטעטן זײַנען פֿאָראַן אָסימילירטע עלעמענטן. דער סימן שפּראַך שעפּט דעריבער ניט אויס די אמתע צאָל אוקראַינער מיט די ווײַסרוסן. לײַגן מיר צונויף די בײדע רעליגיעס, צו וועלכע ס׳געהערן בלויז־ספֿק נאָר אוקראַינער און ווײַסרוסן — די פּראָוואָסאָוונע און די אוניאַטן — באַקומען מיר 7,098,700, מער כּמעט מיט אַ גאַנצן מיליאָן ווי לויט דער שפּראַך. קלאָר, אַז דאָס איז אָבער די מינימאָלסטע צאָל פֿון די בײדע סאָוויעט מינאָריטעטן, ווײַל צו די דאָזיקע צוויי רעליגיעס געהערן דאָך ניט קיין אַנדערע עלעמענטן. ס׳זײַנען געווײַס פֿאָראַן ווײַסרוסישע קאַטוליקן, אָבער פֿעסטשטעלן זייער צאָל איז אַבסאָלוט אוממעגלעך און מיר זײַנען געצוווּנגען צו בלײַבן בײַ דער צאָל לויט דער רעליגיע, בכּן — 7,098,468.

אין דער דאָזיקער צאָל וואָלט מען באַדאַרפֿט מאַכן עטלעכע תּיקונים. מען וואָלט באַדאַרפֿט אַראָפּנעמען די רוסן (99,636) פּראָוואָסאָוונע און 908 אוניאַטן, צוזאַמען — 100,544) און צוגעבן די קאַטוליקן (77,790) וואָס רעדן ווײַסרוסיש, ווײַל קאַטוליקן וואָס רעדן ווײַסרוסיש זײַנען געווײַס ווײַסרוסן און ניט קיין פֿאָליאַקן. אָבער די דאָזיקע בײדע צאָלן זײַנען אַזוי נאָענט צווישן זיך, אַז זיי דעקן זיך אַיינס דאָס אַנדערע.

אַז די צאָל יידן פֿאָלט צונויף מיט די דאָטעס וועגן דער יידישער רעליגיע — וועגן דעם פֿאַרשפּאָרן מיר צו ריידן.

חוץ די דרײַ גרויסע גרופּעס — פֿאָליאַקן, אוקראַינער מיט ווײַסרוסן און יידן — בלײַבן ניט מער ווי אַזעלכע 3 פּראָצענט פֿאַרשיידענע, וואָס זיי קומען ניט אין באַטראַכט.

אויפֿן סמך פֿון גאַנצן געבראַכטן מאַטעריאַל קאָן מען קומען צום אויספֿיר, אַז די פֿאַרטיילונג פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון דער פּוילישער מלוכה לויט פֿעלקער, אויף וויפֿל מיר קענען זי אויפֿשטעלן סאָמע נאָענט צום אמת, איז אַזאַ:

נאַציאָנאַליטעט	אַבסאָלוט	%
פּאָליאַקן	20,485,333	64.2
אוקראַינער און ווײַסרוסן	7,098,648	22.2
יידן	3,113,933	9.8
פֿאַרשיידענע	1,219,865	3.8
צוזאַמען	31,915,779	100.0

מיר חזרן איבער נאָך אַ מאָל, אַז בײַ די פֿאָליאַקן זײַנען מיר געווען געצוווּנגען צו נעמען אַ ביסל אַ גרעסערע צאָל און בײַ די אוקראַינער און ווײַסרוסן אַ ביסל אַ קלענערע, אָבער מיר האָבן קיין אַנדער ברירה ניט און די טעותן

זײַנען אַזעלכע קלייניע, אַז זיי קאָנען ניט אָפּפֿרעגן די גילטיקייט פֿון אונדזערע אויספֿירן.

5

איין גרויסער חסרון איז געווען פֿאַראַן: מיר מוזן נעמען אוקראַיִנער צו־זאַמען מיט ווײַסרוסן און כאַטש, ווי מיר האָבן שוין באַמערקט, די דאָזיקע צוויי פֿעלקער שיידן זיך ניט שטאַרק אָפּ, וואָלט געווויס געווען געווינטשן צו באַ־קומען מאַטעריאָל פֿאַר יעדער גרופּע באַזונדער. אָ געוויסע קאָרעקטור איז מעגלעך צו מאַכן דורך דעם וועג מען טיילט דעם מאַטעריאָל ניט נאָר לויט פֿעלקער־גרופּעס, נאָר אויך לויט ראַיאָנען. מיר וועלן זיך באַמיִען אויסטיילן די ראַיאָנען אַזוי, אַז מיר זאָלן האָבן אָ באַזונדערן אוקראַיִנישן ראַיאָן און אָ באַזונ־דערן ווײַסרוסישן ראַיאָן.

וועג מיר נעמען נישט אָן די אָפּיציעלע אײַנטיילונג פֿון לאַנד אויף 4 ראַיאָנען לויטן געאָגראָפֿישן פּרינציפּ, נאָר מיר צעטיילן דאָס לאַנד לויטן נא־ציאָנאָלן פּרינציפּ — קומען מיר צו אָן אָנפּנעותדיקן, אמתדיקן איבערבליק.[23] אַזוי ווי מיר האָבן אָבער ניט קיין דאַטעס לויטן נאַציאָנאָלן סימן, מוזן מיר ניצן די דאַטעס וועגן רעליגיע. מיר האָבן ראשית אויסגעטיילט אָ פּוילישן ראַיאָן. ער באַשטייט פֿון 9 וואָיעוואָדשאַפֿטן, וווּ פּאָליאַקן מאַכן אויס אָ גרויסע מערהייט לכל הדאַטעס, הן לויט דער רעליגיע און הן לויט דער שפּראַך. דאָס זײַנען די וואָיעוואָדשאַפֿטן וואָס געהערן אין דער אָפּיציעלער צעטיילונג צום צענט־ראָלן ראַיאָן, נאָר אָן דער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפֿט (זי האָט אָפּילו יאָ אָ פּוילישע מערהייט אי לויט דער שפּראַך אי לויט דער רעליגיע, אָבער די דאַטעס פֿון דער ציילונג רופֿן דאָ אַרויס גרויסע ספֿקות. ס׳איז אָנצונעמען, אַז אין דער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפֿט זײַנען פֿאַראַן אָ סך ווײַסרוסישע קאַטו־ליקן). מיר האָבן אָבער צוגעגעבן צום פּוילישן ראַיאָן די קראָקעווער וואָיע־וואָדשאַפֿט, וואָס האָט 89.1% קאַטוליקן און 91.3% פּויליש־רעדערס אין דעם גאַנצן מערב־ראַיאָן, וואָס ער איז בפֿירוש אָ פּוילישער. מיר באַקומען דעמאָלט אָ פּוילישן ראַיאָן וואָס האָט 84.3% קאַטוליקן און 86.6% פּויליש־רעי־דערס. די איבעריקע זײַנען יידן און דײַטשן.

מיר האָלטן, אַז עס איז ניצלעך אײַנצוטיילן דעם דאָזיקן פּוילישן ראַיאָן אויף צוויי סובראַיאָנען, און אָט צוליב וואָסערן טעם. דער דאָזיקער ראַיאָן באַ־שטייט פֿון צוויי טיילן וועלכע האָבן אין לעצטע הונדערט יאָר דורכגעמאַכט אָ גאַנץ פֿאַרשיידענע אַנטוויקלונג. דער מערב־ראַיאָן — פּוזן, פּאָמערן און שלעזיע — האָט אָ מאָל געהערט צו דײַטשלאַנד (און די ייִדישע באָפֿעלקערונג מאַכט דאָרטן אויס קוים 0.7% פֿון דער גאַנצער באָפֿעלקערונג), בעת די אי־בעריקע וואָיעוואָדשאַפֿטן האָבן אָ מאָל געהערט צו רוסלאַנד, חוץ קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט וואָס האָט געהערט צו עסטרײַך (ייִדן מאַכן דאָ אויס 12.5%).

---

[23] זען אונדזערע אַרבעטן אין יוואָ־בלעטער, ב׳ XX, נומ׳ 1, זז׳ 1—28 (ספּעציעל די זײַטן 6—7), ב׳ XXI, נומ׳ 1, זז׳ 20—46 און ב׳ XXII, נומ׳ 2, זז׳ 147—162 (ספּעציעל די זײַטן 153—154).

זייער גרינג און קלאָר איז געווען דער איבערבוי פֿונעם דרום־ראַיאָן פֿון דער אָפּיציעלער אינטייִלונג אין אַן אוקראַיִנישן. מיר האָבן אַראָפּ־ געגומען די קראָקעווער וואיעוואָדשאַפֿט, וואָס זי איז באמת אַ בפֿירושע פוילישע געגנט, און האָבן צוגעגעבן די וואָלינער וואיעוואָדשאַפֿט פֿונעם אָפּיציעלן מיזרח־ ראַיאָן, וויבל די וואָלינער וואיעוואָדשאַפֿט האָט 69.8% פּראָוואָסלאָווע און 68.4% אוקראַיִניש־ריידערס. מיר באַקומען אויף אַזאַ אופֿן אַן אקראַיִנישן ראַיאָן פֿון פֿיר וואיעוואָדשאַפֿטן (לעמבערגער, סטאַניסלאָווער, טאַרנאָפּאָלער און וואָ־ לינער), וווּ די פּראָוואָסלאָווע מאַכן אויס 57.0% און די אוקראַיִניש־ריידערס באַטרעפֿן 51.1%.

שווערער און קאָמפּליצירטער איז די לאָגע מיט וואיעוואָדשאַפֿטן, וואָס לאָזן זיך אַרײַנגעמען אין אַ וויסרוסישן ראַיאָן. פּאָלעסיער וואיעוואָדשאַפֿט האָט 77.4% פּראָוואָסלאָווע און 69.1% וויסרוסיש־ריידערס און ריידערס אויפן „היגן" לשון; איז דאָס געווען אַ וויסרוסישע וואיעוואָדשאַפֿט. נאָוואַרדקער וואיעוואָדשאַפֿט האָט 51.3% פּראָוואָסלאָווע און 39.1% וויסרוסיש־ריידערס. מען קאָן זי אויך פֿאַררעכענען וויי אַ וויסרוסישע וואיעוואָדשאַפֿט, וויבל די פּראָוואָסלאָווע זײַנען דאָך בכל אופֿן געווען ניט קיין פּאָליאַקן.

האַרבער איז די פֿראַגע בײַ די איבעריקע צוויי וואיעוואָדשאַפֿטן, וואָס מיר האָלטן פֿאַר מעגלעך אײַנצושליסן זיי אין וויסרוסישן ראַיאָן — ביאַ־ לישטאָקער און ווילנער. וועג מען נעמט די אָפּיציעלע דאַטעס, האָבן אין די ביידע וואיעוואָדשאַפֿטן אַ בפֿירושע מערהייט קאַטוליקן און פּוילישרייידערס. דאָס דערקלערט זיך מיט אַ סך סיבות: אין די דאָזיקע צוויי וואיעוואָדשאַפֿטן זײַנען בלתי־סקס פֿאַראַן הונדערטער טויזנטער וויסרוסישע קאַטוליקן וועלכע ס׳איז אוממעגלעך אויסצוטיילן; שנית, זײַנען אין די וואיעוואָדשאַפֿטן פֿאַראַן אַ סך אַסימילירטע עלעמענטן וועלכע האָבן אָנגענעבן פּויליש פֿאַר זייער מוטער־ שפּראַך; דריטנס, זײַנען אויך דאָ געווען ניט וויניק קונצן בײַ די ציילונגען, וויי מיר האָבן געוויזן פֿריִער בײַם פֿאַרגלײַכן די באַפֿעלקערונג אין עטלעכע קרײַזן (פּאָוויאַטן). און זאָל אויך צוגעגעבן ווערן, אַז אין די דאָזיקע צוויי וואיעוואָדשאַפֿטן, וואָס זיי לײַגן צום נאָענטסטן צו די ריין פּוילישע געגנטן און וואָס זײַנען אַ סך הונדערטער יאָרן קאָלאָניזירט געווארן פֿון פּאָליאַקן, איז טאַקע דער וויסרוסישער עלעמענט שוואַכער וויי אין פּאָלעסיער און נאָוואַרדקער וואיעוואָדשאַפֿטן.

מחמת די אַלע טעמים האָבן מיר דעם וויסרוסישן ראַיאָן געטיילט אין צוויי סובראַיאָנען: אין אַ בפֿירוש וויסרוסישן (פּאָלעסיער און נאָוואַרדקער) און אין אַ וויניקער בפֿירוש וויסרוסישן (ביאַליסטאָקער און וואָלינער).

ביבליאָגראַפֿיע

1. *Natio, Review of National Questions in Poland*, Nr. 1/2, January-February, 1927, monthly, Warsaw.

2. *Official Journal of the League of Nations*, Vol. 15, January-June, 1934

(Petition of the Ukrainian Minority; observations of the Polish government thereon, January, 1934).

3. *IV. Ukrainian Statistical Annual,* Warsaw, 1936/37.

4. Czech, Joseph, *Die Bevölkerung Polens,* Veröffentlichungen der Schlesischen Gesellschaft für Erdkunde und des Geographischen Instituts der Universität Breslau, Breslau, 1932, 16. Heft.

5. Kurtschinsky, Prof. ord. M., "Die slawischen Minderheiten", *Nation und Staat,* 2. Jahrgang, Wien, Jänner, 1929.

6. Kutschabsky, Dr., W., "Allgemeine Ergebnisse der zweiten Volkszählung in Polen", *Osteuropa,* Osteuropa-Verlag, Königsberg-Berlin, 8. Jahrgang, Heft 6, März, 1933.

7. Makow, Heinrich, *Das Nationalitätenbild Polens,* Statistische Minderheitenrundschau, Leipzig-Wien, Verlag Franz Deuticke, 1925, Heft 1, Hrgb. von W. Winkler.

8. Winkler, Wilhelm, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten,* Verlag W. Braumüller, Wien-Leipzig, 1931.

9. Buławski, Dr. Rajmund, "Kwestja narodowościowa w programie drugiego powszechnego spisu ludności Rzeczypospolitej Polskiej", *Sprawy Narodowościowe,* 1932, Nr. 1, p. 1—27.

10. Fogelson, J. S., *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce,* Warszawa, 1937.

11. Krysiński, Dr. A., "Liczba i rozmieszczenie Białorusinów w Polsce", *Sprawy Narodowościowe,* 1928, p. 359, Nr. 3/4.

"Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce", *Sprawy Narodowościowe,* 1928, Nr. 6.

"Mniejszości narodowe w Polsce", *Sprawy Narodowościowe,* 1932, p. 364, Nr. 4/5.

"Rozwój stosunków etnicznych w ziemi czerwieńskiej w Polsce Odrodzonej", *Sprawy Narodowościowe,* 1935, Nr. 5.

"Ludność Ukraińska (Ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r.", *Sprawy Narodowościowe,* 1937, Nr. 6.

"Struktura narodowościowa miast polskich", *Sprawy Narodowościowe,* 1937, Nr. 3.

12. Krzywicki, L., "Rozbiór krytyczny wyników spisu", *Miesięcznik Statystyczny,* Warszawa, 1922, Nr. 5.

13. Maliszewski, E., *Stosunki narodowościowe w Rzeczpospolitej Polskiej,* Warszawa, 1923.

14. Szulc, Prof. S., *Zagadnienia demograficzne Polski,* Warszawa, 1936.

15. *Mały Rocznik Statystyczny,* 1930, 1937, 1938.

16. *Rocznik Statystyczny,* 1920-21, 1925, 1927.

17. *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9.12. 1931 r.,* Seria C, V. 62, 94a, 94d.

18. *Sprawy Narodowościowe,* 1932, Nr. 1, "Mniejszości narodowe w Polsce", pp. 91—92; 1937, Nr. 1/2, pp. 76—77, 82—84.

19. יעקבֿ לעשטשינסקי, דאָס אידישע פֿאָלק אין ציפֿערן, כּלל־פֿעראַג, בערלין 1922.

20. פּראָפֿ׳ ל. הערש, „שטריכן צו דער דעמאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין וואַרשע", יוּוּאָ־בלעטער, ב׳ IV, (1932), נומ׳ 2, ז׳ 120.

טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַלן *

פֿון ד״ר ישׂראל אפֿרת

טשערניכאָווסקיס „שוואַכקייט״ צו אַלט־גריכנלאַנד איז גוט באַווויסט. מע זעט עס אין זײַנע לידער און אויך אין דעם פֿאַקט, וואָס ער האָט אַזוי פֿיל ענערגיע אָפּגעגעבן פֿאַר איבערזעצונגען פֿון דער אַלטער גריכישער ליטעראַטור. וואָס אַזוינס האָט ער דאָרטן געפֿונען? אין זײַן ליד „דינירה״ מיטן ערשטן אויס־דרוק פֿון זײַן העלענישקייט זינגט ער אַזוי:

ובארץ הפלאות תהלכנה אלילות עדינות ונאות,
עומדות ביפין לנצח, באביב עולמים תפרחנה,
חומדות ומחבבות החיים בסערות החשק ועדניו,
מורא היופי של שיש על פניהן ובלבן אש תוקד.
ואתן אלילים ענקים, המשל ופחד עמהם,
כח וגבורה להמה, וברזל עשות שרירימו;
קרובים לאדם וללבבו וחפצים באשרו ובגילו,
ואנשי הארץ עליזים ונאוים וכח במתנם,
חכמה וגבורה בם נשקו, ונדמו לאלים גם המה,
דור תאות נפשו יודע, ובסערות חשקו לא יבוש,
יגבר לאהבה יוקדה ויאמץ לנקמה במשנאיו.

אויף אַ פּראַזאַישן יידיש הייסט דאָס: אין יענעם לאַנד פֿון וווּנדער גייען אַרום שיינע און צאַרטע געטינס וואָס געדויערן אין נצחדיקער שיינקייט און בלײַען אין אייביקן פֿרילינג, וואָס גלוסטן און האָבן ליב דאָס לעבן מיט שטורעמס פֿון חשק און געגנוס, אַ מירמלשטיינענע מוראדיקע שיינקייט אויף זייער פּנים און אין האַרצן אַ פֿלאַמיק פֿײַער. צוזאַמען מיט זיי — ריזיקע געטער וואָס געוועלטיקן און וואַרפֿן אַן פּחד, וואָס פֿאַרמאָגן כּוח און גבֿורה און מוסקלען פֿון שטאָל, וואָס זײַנען נאָענט צום מענטשנס האַרץ און וויילן, אַז ער זאָל זײַן גליק־לעך און פֿריידיק. און די מענטשן אין לאַנד זײַנען פֿרייַלעך און שיין און האָבן כּוח אין די לענדן, עס קושן זיך בײַ זיי חכמה און גבֿורה און זיי זײַנען אויך ענלעך צו די געטער. ס׳איז אַ דור וואָס וויסט זײַנע תאוות און שעמט זיך ניט מיט זײַנע גלוסטנדיקע שטורעמס, שטאַרק מיט ברענעדיקער ליבע און קרעפֿטיק צו נעמען נקמה פֿון זײַנע שׂונאים.

---

* רעפֿעראַט געלייענט אויף דער 18טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יוואָ אין ניו־יאָרק, זונטיק דעם 9טן יאַנואַר 1944.

אַנאַליזירט מען דעם ציטאַט, זעט מען, אַז העלענישקייט האָט באַצויבערט טשערניכאָווסקין מיט דרײַ חנען: לעבן, גבֿורה און שיינקייט. אָט אַזוי האָט ער עס טאַקע אויסגעדריקט אין זײַן אָפּט ציטירטן ליד „לנגח פסל אפולו". ער שטייט פֿאַר דעם גאָט און באַקלאָגט זיך, וואָס זײַן פֿאָלק און גאָט זײַנען אַלט געוואָרן און די שטאַרקע געפֿילן זײַנען אײַנגעשרומפּן געוואָרן, און ער שטעלט זיך פֿאָר ווי דער ערשטער חוזר בתשובֿה, און איז זיך מודה דערבײַ:

אכרע לחיים, לגבורה וליפי,
אכרע לכל שכיות החמדה, ששדדו
פגרי אנשים ורקב זרע אדם
מורדי החיים מיד צורי שדי,
אל אלהי מדבריות הפלי,
אל אלהי כובשי כנען בסופה —
ויאסרוהו ברצועות של תפלין.

אויף ייִדיש: איך קני פֿאַרן לעבן, פֿאַר גבֿורה, פֿאַר שיינקייט, איך קני פֿאַר די טײַערע אוצרות וואָס פֿגרדיקע מענטשן און פֿאַרפֿוילטע מענטשנקינדער, פֿײַנד פֿון לעבן, האָבן גערַאַבעוועט פֿון אַלמעכטיקן גאָט, דעם גרויסן גאָט פֿון די מיסטעריעזע מדבריות, דעם גרויסן גאָט פֿון די וואָס האָבן באַצוווּנגען כּנען מיט שטורעמס און וועמען זיי האָבן געבונדן מיט רצועות פֿון תּפֿילין.

דאָ זײַנען טשערניכאָווסקיס אידעאַלן קלאָר און סכעמאַטיש אויסגעדריקט: לעבן און גבֿורה און שיינקייט. פֿון אַנדערע לידער זײַנע זעט מען, אַז דאָס איז בײַ אים ניט געווען קיין „כּפֿל הדבֿר במילים שונות"דיקע מלּיצה, נאָר דרײַ באַזונדערע אידעאַלן, ווי מיר וועלן ווײַטער זען. טשערניכאָווסקיס סכעמאַטישע נייגונג צו דרײַ זעט מען אויך פֿון זײַנע לידער „שלשה פּלגים", „שלשה כתרים", „שלש אמתות", „שלש אתונות", און אויך פֿון אַנדערע לידער.

עס איז דאָ אין טשערניכאָווסקיס ליד אַ שטאַרקער אינטעלעקטועלער אָדער אידעאַלאַגישער עלעמענט. ער איז מיט אַ מיסיע געקומען צו זײַן דור. אַגב, פֿון דעם לעצטן ציטאַט און אויך פֿון אַנדערע לידער זײַנע זעט מען, אַז ער האָט די דרײַ אידעאַלן ניט באַטראַכט ווי בלויז גריכישע, נאָר אויך ווי אַלט־ייִדישע און אַלט־כּנענישע, נאָר זיי זײַנען בײַ ייִדן אַוועקגעוואָרפֿן געוואָרן אין אַ זײַט דורך די פּרושים און מוסרניקעס. און ער, הייסט דאָס, האָט געפֿאַדערט אַ צוריקקער צו די אַלטייִדישע און מיזרחדיקע מקורים פֿון באַגײַסטערונג. לאָמיר זען, וואָס טשערניכאָווסקי האָט געמיינט מיט די דרײַ אידעאַלן און וואָס איז געווען זייער גורל אין דער אַנטוויקלונג פֿון זײַן פֿאַעזיע.

אין אַ שפּעטערדיקן ליד זײַנעם „האדם אינו אלא..." זאָגט ער עדות אויף זיך: „בנפש חפשית, חפה מכל סדק וקרע ובלבב שלם בכל נימיו בניב הרמוניה הייתי תועה בעדת בני עמי, עמוסי ברכת „קברים גדולים וקלחתם". (מיט אַ פּרײַער, לויטערער נשמה, אַן אַ שפֿאַלט און אַן אַ ריס און מיט אַ הארץ האַרמאָניש גאַנץ אין אַלע סטרונעס, האָב איך עלנט געבלאָנדזשעט צווישן די קינדער פֿון מײַן פֿאָלק, וואָס זײַנען אַנגעלאָדן מיט דער ברכה און

דער קלָלה פֿון גרויסע קברים). חפשי מכל סדק וקרע — אָן אַ שפּאַלט און אָן אַ ריס. — דאָס וואָרט ריס איז דאָ טערמינאָלאָגיש. אין קעגנזאַץ צו ביאַליקן, איז טשערניכאָווסקי פֿון אָנהייב אָן געווען כּמעט אויף אַ ניסימדיקן אופֿן פֿרײַ פֿון יענעם בערדיטשעווסקי־ריס וואָס האָט טראָגיש געשטעלט די ברירה: יידישקייט אָדער אַלמענטשלעכקייט? דאָס בוך אָדער דאָס לעבן? טשערניכאָווסקיס הארץ איז הארמאָניש גאַנץ געווען אין אַלע סטרונעס, און ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבן.

וואָס אַזוינס מיינט דאָס לעבן, וואָס אונדזער דיכטער שטייט פֿאַר דעם אויף די קני? עס מיינט קודם די גאַנצע וועלט אָן פּלויטן, אָן צוימען, אָן שׂינאה און מחיצות. אין זײַן דראַמע „בר כוכבא" זאָגט ר' עקיבֿא: „מיר זײַנען זאַלבעפֿערט ארײַן אין פּרדס און נאָר איך בין אַרויס בשלום. זיי זײַנען מיט זייער אמונה ארײַן, אָבער ניט מיט ליבע, די גרויסע ליבע צום פֿאָלק, צו אַלע וואָס זײַנען בצלם אלוקים באַשאַפֿן געווארן, און צו דער גאַנצער וועלט. אַפֿלטון, איינער פֿון די וועלט־חכמים און שיינקייט־חסידים, האָט דעם סוד פֿון ליבע געוווסט, ניט זיי. זיי האָבן נאָר אין זייער תורה געלעבט. אַ שטאָלענע פֿעסטונג איז די תורה, ענג און שטרענג. מיר וועלן פֿון איר מאַכן אַ וווּנדערלעכן און לייכטיקן פּאַלאַץ פֿאַר דער גאַנצער וועלט".

אין אַן אַנדער לייד וואָס הייסט „המלך" קומט דער קיניג קיין רמה און טרעפֿט זיך מיט די בני־הנביאים און וואַרפֿט זיך ארײַן אין אַן עקסטאַטישן טאַנץ. ער וואַרפֿט קודם אַראָפּ זײַן קרוין — די מחיצה צווישן אים און זײַן פֿאָלק, נאָך דעם זײַן פּידל — די מחיצה צווישן אים און מענטש. און דער טאַנץ ווערט אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער און די בענקשאַפֿט גייט לעילא ולעילא, און ער וואַרפֿט אַוועק די שווערד — די פֿײַנדשאַפֿט־מחיצה צווישן אים און יעדער לעבעדיקער באַשעפֿענישׂ, און נאָך דעם אויך די קליידער זײַנע, און ער ווערט איינס מיט דער וועלט, איין פֿונק אין דעם אין־סוף, און ער פֿאַלט אַוועק און ליגט נאַקעט אַ גאַנצן טאָג, און אויך אַ גאַנצע נאַכט — נאַקעט, נאַקעט, נאַקעט.

איז וואָס זעט דער דיכטער אין דער וועלט, וואָס אַ נאַקעטע, אָנמחיצהדיקע באַהעפֿטיקונג מיט איר ווערט געטלעכע דבֿקות? ער זעט אַחדות העולם, וואָס זי איז בײַ אים געווארן אַ הערשנדיקער באַגריף, וווהין פֿאַרשיידענע נשמה־שטראָמען פֿאַלן ארײַן ווי אין אַ טיפֿן ים. אַ מאָל איז דאָס אַן אורקאָסמיש געפֿיל. אין יענע אַלטע תהו־ובֿהו־צייטן, ווען דומם, צומח, חי און מדבר זײַנען אַלע געלעגן אײַנגעקנויל אין מוטערלײַב פֿון כאָאָס, איז געווען אַן אייניקייט און וואָרעמקייט. איז געקומען דער שפּעער און האָט געמאַכט הבדלות, און יעדע ווײַטערדיק מדרגה פֿון יצירה, יעדער ווײַטערדיקער יהי האָט מיטגעבראַכט אַ נייַע פֿונאַנדערטיילונג און אַ פֿאַרפֿרעמדונג. בײַ נאַכט אָבער דערזעט דער דיכטער, אַז די לבֿנה און דער וואַלד און די בערג זײַנען די מעכטיקע ברידער, די בראָכשטיקער פֿונעם תהו־ובֿהו („נוקטורן"). קומט ער אין וואַלד און דערהערט דאָס מורמלען און זשומען, דערקענט ער דאָס קול פֿון זײַנע

קלײנע ברידערלעך, וועמען ער האָט מיט אַ סך יאָרן צוריק פֿאַרלאָזן, וועז גאָט האָט די טיטאַנען צעשיידט און זיי זײַנען געבליבן פֿאַריתומט און אײנער דערקענט ניט דעם אַנדערן („שיח קדומים"). אָדער ער זעט די צניעותדיקע שוועסטלעך און ער רעכנט זיי אַלע אויס מיט די נעמען און דערפֿילט וויטער די טראַגישע פֿרעמדקייט פֿון אייגן פֿלייש און בלוט: דאָ לעבן זיי זייער שטיל־רויק לעבן, ווייטאָגן זייער וויטאָג און חלומען זייער חלום, און איך — בן־אָדם — שטיי שטום און פֿרעמד. אָדער ער דערזעט אַ קראַנק פֿייגעלע אויפֿן דעק פֿון שיף, און דער דיכטער וועלט פֿול מיט רחמים: וואָס טוט דיר וויי? וואָס איז דײַן גרויסער מיסטעריעזער הייליקער וויטאָג? אַ פֿייגעלע־וויטאָג אָדער דער וויי־טאָג פֿון אָלץ וואָס לעבט? און איך און דו — איין פֿונק, און צווישן דעם פֿייגעלע־וויטאָג און מענטש־וויטאָג איז קיין אונטערשייד ניטאָ, שוועסטער־פֿייגעלע („ראי אדמה" 62).

און אַ מאָל באַנעמט ער דעם רעיון פֿון אַחדות העולם פֿאַנטעזיסטיש, ווי אין זײַן לידּ „מחזיונות נביא־השקר". אָלץ איז גאָט: בוים און פֿעלד, הירש און יאַשטשערקע, דאָרן און דונער. און אַ מאָל פֿאַגאַניסטיש־זוניק, ווי אין זײַן סאָנעטן־קראַנץ „לשמש", וווּ די 15 סאָנעטן זײַנען אַזוי געקאָוועט און געקייטלט, אַז דער 15טער סאָנעט באַשטייט פֿון די ערשטע שורות פֿון די פֿריִערדיקע 14 סאָנעטן. אָלץ לעבט מיט זון, אָלץ איז שטיקער זוניקייט, שטיקער תמוז. און וועז דער לעצטער דור וועט אַרײַנדרינגען אין די אַטאָמען און וועט אַנטדעקן דעם לעצטן סוד, וועט ערשט יעמאָלט אַרויסברעכן דאָס גרויסע געזאַנג צו דער זון. צו דעם פֿאַגאַניסטישן באַנעמען געהערט אויך דאָס לידּ „מות התמוז" וואָס איז אַזוי ווי אַרויסגעריסן פֿון אַ פֿריצייטיקן עבֿודה־זרהשן סידור און אַנגע־הויכט מיט טרויער איבער דעם יערלעכן טויט פֿון דעם זונגאָט תמוז, און אויך סימבאָליש — מיטן טרויער פֿונעם אונטערגאַנג פֿונעם פֿאַגאַניזם בכלל: דער תמוז, דער לידיכטיקער תמוז איז טויט. און פֿון תמוז ביז דער פֿעניקישער עשתורת, פֿון זוניקייט ביז אראָטיק איז ניט ווייט. די זון קאָכט אויף דאָס בלוט, און דער דיכטער זינגט זײַן „לעשתרת שיר ולבל", וווּ ער רופֿט די מענטשלעכע לידּנשאַפֿט, זי זאָל אַרויס פֿון אירע שפּאַלטן אויף דער פֿרײַ: שטיי אויף און שטיג, זײַ שטאַרק און גלוסט, ס׳איז דער מישפּט און געזעץ פֿון לעבן — „קום ועלה, אמץ וחשוק, משפט חיים הוא וחק".

און דאָס לעבן, פֿאַר וועלכן דער דיכטער שטייט אויף די קני, מיינט אויך דאָס פֿרײַע, פֿרײַלעך מענטשלעכע לעבן, ווי ער האָט דאָס געמאָלן אין זײַנע אידילייעס וואָס האָבן געשאַפֿן אַ שול מיט זייער ברייטן ריטעם, לייכטן הומאָר און גוטמוטיקער ערדישקייט. נאָך אין זײַן „אני מאמין" — איינע פֿון זײַנע ערשטע לידער — האָט ער אַרויסגעזאָגט זײַן גלויבן אין אַ דור וואָס וועט לעבן אויף דער ערד, ניט אין הימל. די ערדישקייט איז דער תוכן פֿון זײַנע אידילייעס.

אָט איז איינע פֿון זײַנע לידלעכסטע אידילייעס: „לביבות מבושלות" (געקאָכטע קרעפֿלעך). דעם רבינס אַלמנה גיטל שטייט אויף אַ זומער־פֿרימאָרגן און ס׳פֿאַר־

גלוסט זיך איר קרעפּלעך. גייט זי אַרונטער אין קעלער און קומט אַרויף מיט לאַדישקעס קעז און סמעטענע. דער הונט צעהאַווקעט זיך, און עס קומט אַריין די גויע דאָמאַכאַ. ס׳איז אַ חגא, גייט זי אין קלויסטער. זי באַקלאָגט זיך נעבעך אויף דער נייער אַפּיקורסישער וועלט, ווען די גויים גייען ניט אין קלויסטער און יידן היטן ניט אָפּ שבת. די גלעקינגען זיך, זי גייט אַרויס, און גיטל פֿאַרנעמט זיך צו קנעטן טייג און אויפֿצוזידן אַ טאָפּ וואַסער, בינתים טראַכט זי וועגן איר אייניקל רייזעלע; זי האָט זי שטאַרק ליב געהאַט: איר פּושקין־בוך האָט זי געהאַלטן אויף אין פּאָליצע צוזאַמען מיטן צאינה־וראינה. און פּלוצעם — דער הונט צעבילט זיך ווײַטער און עס קומט אַן דער בריוון־טרעגער מיט אַ בריוו. רייזעלע איז אַרעסטירט אין פֿעסטונג פֿון פּעטער און פּאָוועל. גיטל חלשט אָוועק, און דער טאָפּ וואַסער זידט און בלעזלט זיך, און די קרעפּלעך קאָכן זיך...

דאָ האָט איר אלע סימנים וואָס האָבן אַזוי באַליבט געמאַכט טשערניכאָווסקיס אידילעס: אַ ליבטער און זוניקער הומאָר, ערדישקייט, וואַכעדיקייט פֿון לעבן, אַ גוטמוטיקע היימישקייט צווישן גוי און ייד און אויך אַ טראַגישער עלעמענט, וואָס מאַכט טיף און גיט צו סימבאָלישע חשיבֿות דער אידיליע: אַ מין פּאַטום וואָס לאָזט זיך אַראָפּ אויפֿן מענטשן און פֿאַרשטערט די קרעפּלעך. דאָס זעלבע קען אויך געזאָגט ווערן וועגן „כחם היום״, וווּ אַ צאַרטער ווייטאָג מישט זיך מיטן זוניקן טאָג, און אויך וועגן „הכף השבורה״, וווּ דער נאָמען איז סימבאָליש: פֿאַראַן אַ לעפּל, נאָר ער איז צעבראָכן, און די וועלט איז אַ תפּיסה און מיר, די תפּיסהניקעס, מוזן זי באַהאַלטענערהייט צוזאַמענהעפּטן מיט פּעדעם: שטייט אויף, לאָמיר זיך שיידן פֿון דער אַלטער וועלט און אָפּטרייסלען איר שטויב פֿון אונדזערע פֿיס!

אַ פֿרייע וועלט, לייבשאָפּט צום לעבן — דאָס איז געווען ש. טשערניכאָווסקיס ערשטער אידעאַל. און דער צווייטער איז ג ב ו ר ה. גבֿורה מיינט שטאַלענע מוסקלען, ווי בײַ די גריכישע געטער אין זײַן לידל „דינירה״, אָדער ווי בײַ זײַן בריטבראוסטיקן העלד אלי וואָס פּלעגט בייגן מיט די הענט אײַזערנע ריפֿן. גבֿורה מיינט אויך מלחמה־העלדישקייטן, עס מיינט די שוועדן. „קדשי קדשים הם ש י ר י ה א ד ם״ — די העכסטע הייליקייטן זײַנען דעם מענטשנס לידער. וואָס זײַנען דעם מענטשנס לידער? ס׳איז דעם פּויערס לידל וואָס גיסט זיך פֿרײַ איבערן פּעלד און אָקער; ס׳איז דאָס ברענעדיקע לידל אין גאָטס הויז, וועלן די נשמה שמאַכט און קניט פֿאַר דער וועלט מיסטעריע. אָבער זיבן מאָל שענער איז דעם קאָוואַלס לידל, אַ לידל פֿון גבֿורה, פֿון שארפֿן די שווערד און שלײַפֿן די שפּיז — אַ געזאַנג פֿון מענטשן וואָס געווען לטיק אויף דער ערד. און אַ סך פֿון טשערניכאָווסקיס לידער זײַנען אָנגעפּלט מיט בענקעניש נאָך אמאָליקער יידישער גבֿורה. זײַן פֿאַרערן גבֿורה דערגייט אַפֿילו אַזוי ווײַט, אַז מיר, געווויס ניט אין הינטיקע צײַטן, קאָנען אים ניט נאָכגיין — צו ניטשעאַנער אמאָראַלישקייט, צו אַ דאַרשט נאָך יענעם שטאַרקן ברענעדיקן ווילן און יענעם שטורעמדיקן פּוח פֿון אַ מאָל, וואָס האָט געשלאָגן כוואָליעס און פֿאַרפֿלייצט די ערד מיט גוואַלד

און בראָך נאָך אַ דור, גרויס אין גלויבן און מעכטיק אין זינד („בין קברות דור־נכר").

אין זײַן זינגעדיק לײַד „מנגינה לי" פֿרעגט ער: „מי אתם דמי רותתים ביי?" ווער ביסטו, זודיק בלוט מײַנס? דאָס בלוט פֿון קדושים פֿון תח און תט? ניין. פֿון די קדושים אויף די פֿײַערן פֿון שפּאַניע? ניין. פֿון די וואָס זײַנען גע־שטאָרבן מיט אחד? ניין. פֿון די מכּבים? אויך ניין. מירמלשטיינענע סטאַטועס זײַנען אים הייליק. ווער דען ביסטו, זודיק בלוט מײַנס? פֿון דור המידבר? יאָ. דאָס בלוט פֿון אײַנגעמערט פֿון כּנען, פֿון גבֿורה און פֿײַער.

און גבֿורה מיינט אויך נקמה, און דאָס גרויסע לײַד זײַנס פֿון נקמה איז „ברוך ממגנצה". דאָרטן ווערט איבערגעגעבן אין אַ סטיל פֿון קלאָרער און שטיפֿער פּשוטקייט און אין אַ ריטעם וואָס ציטערט און בײַט זיך ווי דער זכרון פֿון אַ האַלב־טירוּפֿדיקן מענטשן, אַ מאַנאַשאָג פֿון ברוך ממגנצה אויפֿן פֿרישן קבֿר פֿון זײַן ווײַב, דערהרגעט אין אַ פּאָגראָם.

געדענקסטו — זאָגט ער — דעם טאָג, ווען דער קופּערנער גלאָק האָט געדונערט: גייט אויף די יידן, שלאָגט זיי, קוילעט זיי! און איך אין מיטן! א גלאָנץ פֿון א מעסער. און דער המון ארום מיר שטייט און וואַרט, און איך זאָג נאָך, און וואָס איך האָב געזאָגט געדענק איך ניט מער. און איך געדענק א קלויסטער, אן ארגל, א ים מיט געזאַנג. און איך זאָג נאָך. כ'האָב שוין פֿאַרגעסן וואָס. ניין, איך וועל אייביק גע־דענקען. כ'האָב געלעסטערט מײַן פּאָלק, מײַן מאַמעס ברוסט, כ'האָב באשפּיגן מײַנע הייליקייטן, כ'האָב געזאָגט צו אן אנדערן: פּאָטער! און צו א פֿרעמדער: מאַמע! און פּלוצלינג האָב איך דערזען מײַן קינדהייט. כ'בינד אָן דעם שלי־יד אויף מײַן האַנט, כ'זע מײַן פּאָטערס פּנים ווי עם שײַנט, כ'טו אָן דעם יאָך פֿון דער תורה. כ'בינד צו די רצועה: איינס, צוויי, פֿינף, זיבן — וארשתיך לי לעולם, כ'וועל דיר פֿאַרקנסן אויף אייביק: און איך האָב די פֿאַרקנסונג פֿאַרשוועכט. הער, איך האָב דיר א סוד צו דערציילן, און אין דער פֿינצטערניש וועלן דײַנע אויגן מיך ניט זען. כ'האָב מורא פֿאַר דײַנע אויגן. אונדזערע לײַבלינגען געדענקסטו? זיי זײַנען דאָך שוין פֿרײַ. כ'האָב זייערע נשמות באפֿרײַט. מרים האָט זיך ניט געלאָזט און צפורה האָט געקוקט און געווײַנט. כ'האָב ניט געקענט אויסהאַלטן אירע אויגן, איז זי געווען די ערשטע. — אך טעכטער מײַנע, אַוועק פֿון מיר. עס ברענט אין קאָפּ ווי א פֿלאַם, און אפֿילו אז איך זאָל טויזנט יאָר ווײַנען וועל איך דעם פֿלאַם אויסלעשן? כ'בין דער מענטש וואָס האָט זײַנע טעכטער געקוילעט, און פֿאַר מײַנע אויגן האָבן זיי זיך געראַנגלט און זייער בלוט געלעקט, וואַרעם איך האָב ניט גע־קענט דעם גורל דערלײַדן איבערצוגעבן זיי צום פֿײַנד בײַ וועמען אין הויז זיי וועלן אלע מײַנע הייליקייטן פֿאַרגעסן, און דער דור וואָס וועט קומען פֿון זיי וועט נאָך יום־טובֿן און טאַנצן ווען יידן וועלן זיך בראָטן אויף פֿײַער. ווי גוט איז דיר מײַן טײַערע וואָס דו ביסט געשטאָרבן!

געדענקסט אונדזערע פֿאַרנאַכטן, די לעבנהדיקע נעכט, דאָס שלאָפֿנדיקע דאָרף, ווי איך האָב אויפֿן שלאָף פֿון אונדזערע טעכטער געווואַכט, אויף זייער מורמלען פֿון שלאָף? עפּעס האָט מיך געשראָקן: טאָמער שטייט דער טויט זיי צו קאָפּנס און שטרעקט אויס א האַנט, ווען דער קינדערשער טוי איז נאָך פֿייכט אויף זייער שיינעם קאָפּ? און אונדזער הויז געדענקסטו, און אונדזער גאָרטן? אוי, מיינע טעכטער! ניט איך, נאָר דער פֿיינד האָט אייער בלוט פֿאַרגאָסן. ארור אתה גוי אכזרי — זיי פֿאַרשאָלטן אומברחמנותדיק פֿאָלק! דיין קראָפֿט זאָל פֿויל‌ן, דיין מאַרך זאָל אויסגעטריקנט ווערן, זאָלסט זיך טרינקען אין דעם בלוט פֿון דיינע קרבנות און אין ים פֿון טרערן, און עס זאָל דיך וועקן יעדע נאַכט דאָס געשריי פֿון דיינע הרוגים. שפֿוך חמתך על הגויים, גים אויס דיין צאָרן אויף די גויים! — ס'איז אַזוי פֿינצטער און קאַלט דאָ. און דאָרט אין שטאָט — א קאַלכאויוון. זע ווי ליכטיק דאָרט איז. כ'האָב א פֿלאַם דאָרט אָנגעצונדן, און זאָלן זיי דאָרט פֿאַרברענט ווערן מיט אַלע זייערע שטאַרקייטן און זינד, ביז בלויז שאקאָלן וועלן שרייען אין זייערע פאַלאַצן. מען האָט מיך אַרײַנגעזעצט אין א מאַנאַכן־הויז. כ'שטיי אויף אין דער פֿרי. כ'לויף אַרום אין שטאָט שטום און בלינד מיט בלייענע מחשבות. עפּעס האָט אין מיר געזאָגט, וואָס איך דאָרף טאָן אָבער איך האָב באַלד פֿאַרגעסן. כ'מאַטער מיך זיך צו דערמאָנען. כ'וואָלט מיין גאַנץ לעבן אַוועקגעגעבן, איך זאָל זיך דערמאָנען. צו נאַכט קער איך זיך אום צו מיין קליין חדרל אין מאַנאַכן־הויז. שא, די שטאָט ברומט אונטן. איך בין אליין מיט גאָט. כ'וואַרט, איך זאָל דערהערן, וואָס איך דאָרף טאָן. אַן איקאַנע־לעמפּל ברענט. און פֿלוצלינג, כ'דערמאָן זיך. הייסע כוואליעס פֿאַרפֿליצן מיין קערפּער. מיינע הענט ציטערן. כ'מאַך א הויפֿן פֿון מיינע קליידער, כ'וואַרף אויף זיי דאָס לעמפּל, כ'גים הייליקן בוימל. צינגעלעך פֿון פֿייער שלענגלען זיך, פֿלאַמען שפּרינגען, טויזנט פֿונקען פֿאַלן ווי פֿון הימל. דאָס מאַנאַכן־הויז ברענט, די גאַנצע שטאָט ברענט. כ'לויף אין די גאַסן קוקן. טאַטעס וויינען איבער זייערע קינדער, פֿרויען קלאָגן. כ'לאַך און לאַך. און איך בין מקריב מיינע טעכטער. תמימדיקע עולות אין פֿלאַם. וואָס ליגסטו דאָ, מיין טייבעלע, אין פֿינצטערער גרוב? קום, לאָמיר זען די גרויסע ליכטיקייט. דאָ איז קאַלט, דאָרט ביי אונדז אין שטוב, ביים קאַמין־פֿייער וואַרטן אונדזערע טעכטערלעך. לאָמיר זיך אַרײַן אַיידער זיי הייבן אָן איבערצוטראַכטן. קום טייבעלע, קום.

ס'איז אַ לאַנג און גרויס לייד, און מיר דוכט זיך, אַז עס וועט אייביק לעבן אין דער העברעישער ליטעראַטור.

און דער דריטער אידעאַל איז ש י י נ ק י י ט, ק ו נ ס ט. נאָך אין זיינע ערשטע יאָרן האָט ער געשריבן דאָס לייד „לא תמות בת השיר" — די מוזע וועט ניט שטאַרבן. מע‌ג דאָס מענטשלעכע וועלטל אויסגיסן זיין ממשלה אויף הימל און ערד; מע‌ג עס פֿאַרפֿינצטערן די הימלען מיטן רויך פֿון קאַלכאויוון און ציען

נעצן פֿון עלעקטרישע דראָטן אין די וואָלקנס אַרײַן, מעג עס אויסהאָקן די וועל־דער און מיט דינאָמיט צעשיסן פֿעלדזן; מעגן זײַנע טורעמס שפּאָלטן די וואָלקנס און זײַנע לעמפּלעך אַרויסשטויסן די נאַכט, — די פּאָעזיע וועט ניט שטאַרבן. טאָקע אין קריץ פֿון דער זעג און אין קלאַפּ פֿון דעם האַמער, אין גערויש פֿון בראָזגעדיקן מעטאַל וועט זיך די פּאָעזיע אויפֿכאַפּן און לעבע וועט זיך צע־שטראָלן, און אין גאָלד און אין פֿערזן וועט דער פּאָעטישער געדאַנק אַרויס־קווילן, געדענקענדיק אַ מעכטיקן דור וואָס איז פֿאַרגאַנגען און פֿאַרויספֿילנדיק מיט אומענדלעך גליק דעם דור וואָס וועט ערשט קומען. ס׳וועט קיין מאָל, קיין מאָל די טאָכטער פֿון ליד ניט שטאַרבן.

אין אַ שפּעטערדיקן ליד, אין דעם סאָנעטן־קראַנץ „על הדם״, וואָס רעדט וועגן אונדזער פֿאַרפֿאָלגטערטקייט און צעטומלטקייט און די פֿאַרשיידענע וועגן פֿון גאולה, זעט ער בלויז אין ליכט און אין הבטחה — שיינקייט. ער שילט די פּריסטערס, די נביאים און וועלט־אויסבעסערערס. יעדער רעפֿאָרמאַטאָר גע־פֿינט אַן אַנדער רעפֿאָרמאַטאָר, וועמען ער מאַכט פֿאַר אַ קרבן. יעדער קאַלווין האָט אַ סערוועטוס. אָבער די כהנים פֿון שיינקייט און פֿון קינסטלעריש פֿענדזל — זיי האָבן אַ ריינעם גיסט און אַ הייליקן פֿלאַם. זיי ברענגען ניט קיין קרעכץ און קיין קלאָג אויף דער וועלט, זיי גיסן אויס ימען קאָליר־ן און פֿאַרבן, אָבער ריין זײַנען זיי פֿון פֿאַרגיסן דעם הייליקן פֿורפֿור, דאָס מענטשנבלוט. זיי פֿאַראיי־ניקן עבֿר מיט עתיד, און אין איכנאַטאָנס הימען וואָס ער האָט געזונגען צווישן די פּיראָמידן, אין די תהילים פֿון דוד בן ישי גיסט זיך אונדזער האָרץ אויס אין געבעט. איין וויגליד — פֿאַר פֿרינצעסין און דינסט, „אך כהני היפי ומנחול אמנים הרודים בשירה ומסתרי חנה יגאלו העולם בישר ומנגינה״. די כהנים פֿון שיינקייט און קינסטלערס פֿון פֿענדזל וואָס הערשן אין קונסט און אין אירע מיסטעריעזע חנען וועלן אויסלייזן די וועלט מיט ליד, מיט געזאַנג, מיט פֿאַרב.

אט דאָס זײַנען די דרײַ אידעאַלן, דרײַ זונען אין טשערניכאָווסקיס הימלען, דרײַ פֿונקטן אין זײַן אַני־מאמין. עס קומט אָבער אַ שינוי אין זײַן לעצטן פֿעריאָד. אָט שרײַבט ער צוויי לידער — „שלשה כתרים״ און „שלש אמתות״. טאָקע דרײַ קרוינען און דרײַ אמתן, אָבער דער ערשטער אידעאַל איז פֿאַר־שוווּנדן. דאָס לעבן האָט דאָ דער תורה איר קרוין איבערגעגעבן. ער שטייט ניט מער אויף די קני פֿאַר אַפּאָלאָנען. שטיל געווארן זײַנען די שטורעמס פֿון לײַדנשאַפֿטלעכער ליבע. בלי און עשתרת זײַנען טויט. און גבֿורה? עפּעס וויל דער תורהדיקער ר׳ יוחנן דעם שטאַרקן בריייטברוסטיקן ריש־לקישן אין בית־מדרש אַרײַנצינען. דער אמת איז, אַז נאָך פֿון אָנהייב אָן האָבן זיך אין טשערני־כאָווסקין צוויי אָדערן געראַנגלט: א ייִדישער אָדער און אַ גויישער. דעם גויישן אָדער האָבן מיר געזען. אָבער ער האָט דאָך נאָך דעמאָלט, אין מיטן פֿון זײַן גבֿורה־שירה און שווערד־אַפּאָטעאָז, געשריבן אַ ליד „על חרבות בית שן״. יעדע נאַכט אויף די רוינען פֿון בית־שן באַווײַזט זיך דער גיסט פֿון שאָלן און זוכט זײַן שווערד פֿון נקמה און געפֿינט ניט. און עס וועט קומען אַ צײַט באַחרית הימים, ווען ער וועט די שווערד געפֿינען, אָבער יעמאָלט וועט גאָטס שטים זיך

לאָזן הערן: „שמים וארץ ותהום כה אמר אלהים גם יקם. סלחתי לכל שופכי הדם, סלחתי כי בחסד אנקם" (הימל און ערד און תהום, אַזוי זאָגט גאָט — כ׳פֿאַר־גיב אַלע בלוט־פֿאַרגיסערס, כ׳פֿאַרגיב, וואָרעם חסד איז מײַן נקמה). און אין מיטן פֿון זײַן ניטשעאַנער אַמאַלישקייט שרײַבט ער אַ לײד ווי „מחזיונות הנביא", וווּ ער נעמט זיך אָן די קריוודע פֿון די טאָלן, פֿון די נידעריקע טאָלן קעגן די גאוותדיקע הויכע בערג. אָט אַזוי איז שפּעטער געוואָרן פֿון זײַן פֿריִער־דיקן ברוך מגנצה־מאָטיוו אַ לײד ווי „זאת תהי נקמתנו", וווּ די נקמה ברענט ניט די גאַסן און דאָך איז זי טיף: „מיר וועלן אויף אײַך ניט גיין מיט העק, מיר וועלן ניט ברענגן אײַערע הײַזער, מיר וועלן ניט צעשמעטערן די קעפּלעך פֿון אײַערע קינדער כּל־זמן איר האָט ניט דעם צלם־אלוקים פֿון אונדזער פּנים פֿאַרווישט און ניט צעטרענצלט אונדזערע גײַסטיקע אוצרות וואָס מיר האָבן געזאַמלט אין הונדערטער דורות, אין נזירות און פּרישות און אונטער דעם יאָך פֿון עשׂרת־הדברות".

און דער דריטער אידעאַל — שיינקייט? דאָכט זיך, דאָס איז געבליבן. „שלש אמתות ישנן בעולם". דרײַ אמתן — זינגט ער — זײַנען פֿאַראַן אויף דער וועלט: דער אמת פֿון גבֿורה, דער אמת פֿון כּוח און דער אמת פֿון אַלע אמתן, דער אמת פֿון שיינקייט. כּוח איז דער אמת פֿון יחיד, דער אמת פֿון שלעכטקייט. גבֿורה איז דער אמת פֿון תורה, געזעץ, משמעות — דער אמת פֿון רבים, און עס שטעקט אין דעם אַ קלֿלה: דער אמת פֿון שיינקייט איז דער אור־ניוועראַלער אמת, און ער שטרײַגט אַריבער אַלץ. האָט איר שוין איצט אַ ביסל אַן אַנדער דרײַעק מיט אַ ביסל אַן אַנדער אָפּשאַטונג. אָבער שיינקייט בלײַבט אויפֿן שפּיץ. און דאָך איז זײַן לײד „שלשה כתרים", וווּ ער רעדט פֿון די דרײַ קרוינען — גבֿורה, תורה, שיינקייט — גיט ער אַ נײַע, אַ גאַנץ יידישע דעפֿי־ניציע פֿון שיינקייט: עס איז דרויסנדיקע גבֿורה פֿלוס אינעווייניקסטע תורה.

איז אפֿשר דער וועג פֿון זײַן נשמה דאָך געווען פֿון וועלטלעכקייט צו יידישקייט, טאָקע פֿון אַפּאָלאָנען צו דעם אַלטן צורי שדי, דעם געבונדענעם מיט רצועות של תפילין? איז אפֿשר האָט ער דאָך געהאַט אין זיך אַ ריס, אַ קרע שבלבֿ, פֿון וועלכן ער האָט זיך ניט געקענט באַפֿרײַען? און אפֿשר דאַרף מען זיך ניט באַפֿרײַען? צי איז דאָס דען ניט די טיפּסטע פּאָלאַריטעט פֿון דער אומרויקער נשמה, פֿון וואַנעט עס שטאַמען אַלע גאָט געבענטשטע שטורעמס פֿון גײַסט?

די צירקולאַציע פון ייִדישע צײַטונגען אין אַמעריקע, 1919—1943

פון נ. גאָלדבערג

די איצטיקע אַרבעט איז געבויט אויף אַן אַנאַליז פון דער צירקולאַציע פון דער טעגלעכער ייִדישער פרעסע אין די לעצטע 25 יאָר, 1919 — 1943. אויף אויסצוגעפינען די טענדענצן אין דער אַנטוויקלונג האָבן מיר באַנוצט אַזאַ מעטאָד:

מיר האָבן גענומען דעם דורכשניט פון דעם טיראַזש וואָס זיי האָבן געהאַט אין 1925 — 1934 פֿאַר אַ באַזע (100) און האָבן דערנאָך אויסגערעכנט דעם אָפנייג פון אָט דעם דורכשניט; ער וועט איבערגעגעבן אין פּראָצענטן. 110 למשל מיינט, אַז די צירקולאַציע איז געווען אויף 10 פּראָצענט העכער ווי דער דערמאָנטער דורכשניט; בעת 90 באַטייט אַז דער טיראַזש איז געווען אויף 10 פּראָצענט קלענער ווי דער דורכשניטלעכער יערלעכער פֿאַרקויף אין 1925 — 1934. מיר האָבן דאָ בכן צו טאָן מיט רעלאַטיוו צאָלן און ניט מיט קיין אַבסאָלוטע; די ציפֿער זײַנען בלויז אָנווײַזערס, אינדעקסצאָלן.[1]

די יערלעכע צירקולאַציע וואָס די צײַטונגען האָבן געהאַט אין דורכשניט אין 1925 — 1934 איז געמומען געווארן פֿאַר אַ קריטעריע צוליב אַזעלכע טעמים: אָנהייבנדיק מיט 1925, ווען דער נײַער אימיגראַציע־גזעזע — די צווייפֿראָצענטיקע קוואָטע — איז אַרײַן אין קראַפֿט, איז די ייִדישע אײַנוואַנדערונג אין

---

[1] דער הויפּט־חילוק צווישן דעם איצטיקן אָנאַליז און אַ פֿריִערדיקן („די ייִדישע פּרעסע אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן", יוואָ־בלעטער, ב׳ XVIII, נומ׳ 2) באַשטייט אין דעם, וואָס מיר באַנוצן זיך מיט אַ באַשטימטן מעסטער — דורכשניטלעכער יערלעכער פֿאַרקויף אין 1925—1934 — אויף צו מעסטן די עליות און ירידות, בעת פֿריִער האָבן מיר זיך באַנוצט ניט מיט קיין פֿיקסירטער נאָר מיט אַן אַזוי גערופֿענער באַוועגלעכער מאָס: פּראָצענט פֿון פֿריִערדיקן יאָר. דער איצטיקער אָנאַליז גיט אונדז אַ מעגלעכקייט צו פֿאַרגלײַכן די צירקולאַציע אין יעדן איינעם פֿון די 25 יאָר מיט דעם נאָכפֿרעג אין די אָנדערע יאָרן, וויל מיר אָפּערירן מיט אַ פֿיקסירטער קריטעריע; מיר קענען פֿון דעם אויך דערגיין, אויף וויפֿל די צירקולאַציע איז אין אַ געוויסן יאָר געווען גרעסער צי קלענער ווי אין פֿריִערדיקן יאָר. אויב מיר רעכענען אויס, וואָס דער פּראָצענט פֿון דער רעלאַטיוער צאָל אין דעם שייכדיקן יאָר איז פֿון דער רעלאַטיוער צאָל אין פֿריִערדיקן יאָר. דער פֿריִערדיקער אָנאַליז ווידער האָט אונדז געגעבן אַן ענטפֿער בלויז אויף דער לעצטער פֿון די צוויי פֿראָגעס; עס איז אָבער יעמאָלט ניט געמאַכט געווארן קיין פּרווו צו פֿאַרגלײַכן די צירקולאַציע אין יעדן איינעם פֿון די יאָרן מיט דעם טיראַזש אין די אָנדערע, ווי עס וועט איצט געטאָן. דעריבער דערגאַנצן די צוויי אָנאַליזן איינער דעם אָנדערן.

די פֿאַראייניקטע שטאַטן שטאַרק געפֿאַלן. אין 1924 זײַנען אַרײַנגעקומען אַ 50,000 יידישע אימיגראַנטן און אַ יאָר שפּעטער בלויז אַ 10,000. די יידישע אימיגראַציע איז ווידער געפֿאַלן אין די יאָרן פֿון דער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע. אין 1933 למשל האָט מען אַרײַנגעלאָזן ניט מער ווי 2,372 יידן. בעת דעם עקאָנאָמישן קריזיס איז בכלל דער נאָכפֿרעג אויף ענגלישע, יידישע און אויף אַנדערע צײַטונגען געפֿאַלן. עס איז בכן קלאָר, אַז אין די יאָרן 1925—1934 זײַנען אַהער אַריבערגעקומען זייער ווייניק לייענערס פֿון אונדזערע טעגלעכע צײַטונגען און אַז זייער טיראַזש איז געווען אַפֿהענגיק אויסשליסלעך פֿון די יידן וואָס האָבן זיך דאָ באַזעצט פֿריִער אַדער זײַנען דאָ געבוירן געוואָרן מיט יאָרן צוריק. דעריבער זײַנען די יאָרן 1925—1934 געזומען געוואָרן פֿאַר אַ באַזע.

די פֿרטים וועגן דער צירקולאַציע פֿון אונדזער טעגלעכער פּרעסע קומען פֿון די יערלעכע באַריכטן וואָס די אייער־קאָמפּאַניע דרוקט.[2] מען קען אויך געפֿינען פֿרטים וועגן דעם אין די יאָרביכער פֿון „עדיטאָר ענד פּאָבלישער".[3] דער חילוק אין די צאָלן וואָס די אייער־קאָמפּאַניע און „עדיטאָר ענד פּאָבלישער" גיבן אָן איז זייער אַ קלײנער. אַ דריטער מקור זײַנען די באַריכטן פֿון דעם פֿעדעראַלן צענזוס־ביורא,[4] באַזירט אויף די צענזוסן וואָס דאָס ביורא נעמט איין מאָל אין צוויי יאָר. דער טיראַזש וואָס דאָס צענזוס־ביורא גיט אָן שטימט אָבער ניט מיט די צאָלן פֿון די דערמאָנטע פֿריוואָטע קאָמפּאַניעס. אָחוץ דעם דרוקט דאָס ביורא בלויז סך־הכלל, דהיינו: די צירקולאַציע פֿון אַלע יידישע צײַטונגען, און גיט ניט אָן קיין שום פֿרטים וועגן דעם טיראַזש פֿון איינצלנע צײַטונגען, ווײַל דאָס ביורא טאָר ניט אויסזאָגן קיין שום זאַך וועגן די געשעפֿטן פֿון אַ יחיד, אָן איינצלנער קאָמפּאַניע וכדומה.

*

איידער מיר גייען אַריבער צו די רעזולטאַטן פֿון דעם אַנאַליז, וועלן מיר איבערגעבן עטלעכע פֿאַקטן וועגן דער צירקולאַציע פֿון אונדזערע טעגלעכע צײַטונגען אין 1943.[5] יענעם יאָר זײַנען פֿאַרקויפֿט געוואָרן אין דורכשניט 338,977 נומערן אַ טאָג, וואָס דאָס איז מיט 4.3 פּראָצענט ווייניקער ווי אין 1942. די ניו־יאָרקער צײַטונגען האָבן געהאַט אַ גרעסערן אָנווער, 5.8 פּראָצענט, ווי די אַנדערע, וואָס האָבן געהאַט אָן אָנווער פֿון בלויז 0.9 פּראָצענט. אין די פֿריִער־דיקע יאָרן האָבן די ניו־יאָרקער צײַטונגען געהאַט קלענערע אָנווערן ווי די צײַטונגען אין דער פֿראָווינץ. דער טיראַזש פֿון די ניו־יאָרקער צײַטונגען האָט באַטראָפֿן 68.8 פּראָצענט פֿון דעם גאַנצן פֿאַרקויף אין 1943.

---

[2] N. W. Ayer and Son's, *American Newspaper Annual and Directory.* געניצט וועגן דער קאָמפּאַניע און אירע באַריכטן אין יוסף־בלעטער, ב׳ XVIII, זז׳ 130־131.

[3] Editor and Publisher, *International Year Book.*

[4] U. S. Census Bureau, *Census of Manufactures.*

[5] אין די יוסף־בלעטער ב׳ XVIII, זז׳ 132־141, און ב׳ XXI, זז׳ 252־253, קען מען געפֿינען זייער טיראַזש אין די יאָרן 1900—1942.

די זונטיק־אויסגאַבעס האָבן געהאַט קלענערע אָנווערן ווי די מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־אויסגאַבעס. די צירקולאַציע פֿון דער זונטיק־אויסגאַבע פֿון ניו־יאָרקער און שיקאָגער פֿאָרווערטס, פֿון טאָג און פֿון מאָרגן־זשורנאַל איז אין 1943 געפֿאַלן אויף 4 פּראָצענט און פֿון זייערע מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־אויסגאַבעס אויף 7 פּראָצענט. די זונטיק־אויסגאַבע פֿון ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס און טאָג האָט געהאַט אָן אָנווער פֿון בלויז 2.3 פּראָצענט לגבי 3.9 פּראָצענט פֿון זייערע מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־אויסגאַבעס. די שבת־אויסגאַבע פֿון די צוויי צײַטונגען איז געפֿאַלן אויף 4 פּראָצענט.

די שבת־ און זונטיק־אויסגאַבעס האָבן געהאַט אָ גרעסערן טיראַזש ווי די מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־נומערן פֿון די זעלביקע צײַטונגען. די שבת־אויסגאַבעס פֿון ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס און טאָג האָבן זיך אין 1943 פֿאַרקויפֿט מיט 20.3 פּראָצענט מער און זייער זונטיק־אויסגאַבע מיט 18.9 פּראָצענט מער ווי זייערע מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־נומערן. דער טיראַזש פֿון 4 זונטיק־צײַטונגען — ניו־ יאָרקער און שיקאָגער פֿאָרווערטס, טאָג און מאָרגן־זשורנאַל — איז געווען מיט 14.9 פּראָצענט גרעסער ווי פֿון זייערע מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־אויסגאַבעס. דאָס יאָר 1943 איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין יוצא מן הכלל. מע קען דערײַבער זאָגן, אַז טײַל יידן קויפֿן בלויז שבת און זונטיק אָ יידישע צײַטונג.

*

לאָמיר איצט צוקומען צו די רעזולטאַטן פֿון דעם אַנאַליז.

טאַבעלע 1:

צירקולאַציע פֿון טעגלעכע יידישע צײַטונגען, 1919 — 1943
(אינדעקסצאָלן: 1925 — 1934 דורכשניט = 100)

יאָר	אַלע צײַטונגען	ניו־יאָרקער	אָנדערע שטאָטן
1919	91.7	94.5	85.6
1920	94.5	95.8	91.8
1921	100.2	102.0	96.6
1922	91.9	89.9	96.3
1923	105.0	108.0	98.6
1924	104.8	109.7	94.3
1925	105.8	107.9	101.6
1926	105.7	107.6	101.6
1927	108.1	110.9	102.1
1928	102.9	101.4	106.1
1929	102.1	101.6	103.5
1930	101.6	101.2	102.4
1931	100.8	101.2	100.0
1932	95.4	94.8	96.8
1933	89.7	87.6	94.1
1934	87.9	85.9	92.1
1935	87.9	86.5	91.5
1936	82.2	85.7	74.7
1937	80.9	84.1	74.0
1938	78.8	81.2	73.9
1939	78.2	80.0	74.4
1940	72.8	72.7	73.1
1941	69.3	67.6	72.8
1942	64.0	65.1	61.6
1943	61.3	61.3	61.1

טאַבעלע 1 גיט אונדז אינדעקסצאָלן (אַנווײַזערס) פֿון דער צירקולאַציע פֿון אַלע צײַטונגען און אויך פֿון די ניו־יאָרקער און אַנדערע באַזונדער. ביז 1931, אָנהויב די יאָרן 1919 — 1920 און 1922, איז דער טיראַזש פֿון אַלע צײַטונגען מער ווי די דורכשניטלעכע צירקולאַציע אין די יאָרן 1925 — 1934. זיי האָבן אין 1927 געהאַט דעם גרעסטן פֿאַרקויף, 598,347 עקזעמפּלאָרן אָ טאָג אין דורכשניט. זינט יעמאָלט האָלט דער נאַכפֿרעג אויף טעגלעכע ייִדישע צײַטונגען כסדר אין פֿאַלן. אין 1943 איז זייער טיראַזש געווען בלויז 61.3 פּראָצענט פֿון זייער דורכשניט־צירקולאַציע אין 1925 — 1934.

דיאַגראַם 1: באַזירט אויף טאַבעלע 1

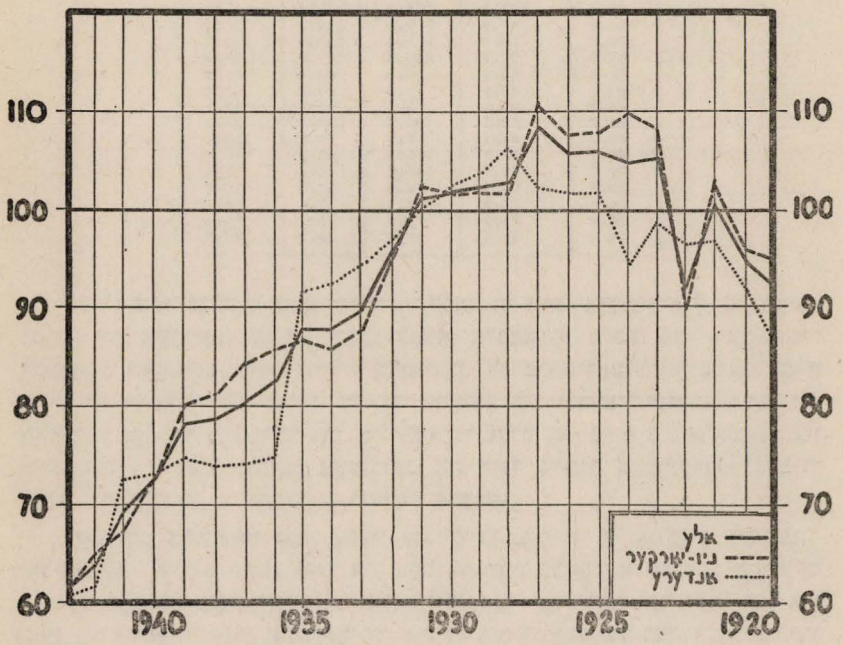

דאָס זעלביקע איז אויך ריכטיק בנוגע די ניו־יאָרקער צײַטונגען. זיי האָבן דערגרייכט זייער הויכפּונקט אין 1927, ווען זיי האָבן געהאַט אָ טיראַזש פֿון 417,931 עקזעמפּלאָרן אָ טאָג אין דורכשניט. אין 1943 האָבן זיי געהאַט אָ פֿאַרקויף פֿון בלויז 231,052 עקזעמפּלאָרן אָ טאָג, וואָס דאָס האָט באַטראָפֿן בלויז 55.3 פּראָצענט פֿון זייער טיראַזש אין 1927.

ניט בעסער האָלט עס איצט מיט דעם נאַכפֿרעג אויף אַנדערע (מחוץ ניו־יאָרק) צײַטונגען. זייער צירקולאַציע איז געפֿאַלן פֿון 187,533 אין 1928 אויף 107,925 אין 1943, אַן אָנווער פֿון 42.5 פּראָצענט.

טאַבעלע 2:

צירקולאַציע פֿון 4 ניו־יאָרקער צייטונגען, 1919 — 1943
(אינדעקסצאָלן: 1925 — 1934 דורכשניט = 100)

יאָר	טאָג	מאָרגן־זשורנאַל	פֿאָרווערטס	פּרעסע*
1919	106.8	87.0	108.0	--
1920	88.9	91.5	118.9	--
1921	82.0	89.2	106.1	--
1922	79.5	87.6	105.3	--
1923	91.2	87.9	113.7	84.9
1924	88.3	90.0	117.8	86.5
1925	80.2	86.7	113.4	96.0
1926	82.0	86.8	108.1	105.5
1927	90.2	89.9	110.2	107.5
1928	108.5	108.2	104.9	107.5
1929	111.4	107.4	102.3	109.8
1930	110.6	109.6	99.8	108.8
1931	111.8	111.5	96.1	108.8
1932	107.3	104.1	90.7	97.9
1933	100.4	99.5	88.6	77.2
1934	97.7	96.1	85.9	80.9
1935	99.2	91.1	88.4	83.2
1936	100.8	90.5	85.1	84.7
1937	98.1	88.7	81.9	86.3
1938	91.9	85.6	77.7	87.9
1939	88.8	83.2	78.0	87.2
1940	87.0	85.5	75.9	34.3
1941	71.3	84.1	75.3	36.3
1942	68.6	75.8	75.2	35.3
1943	66.7	64.6	71.8	36.6

יעדע צייטונג האָט איצט וויניקער קונים וויי מיט יאָרן צוריק (טאַבעלע 2). במילא קען מען זאָגן, אַז עס זיצנען פֿאַראַן אַלגעמיינע סיבות פֿאַר דעם פֿאַר־קלענערטן נאַכפֿרעג אויף ייִדישע צייטונגען. די צירקולאַציע האָלט אין פֿאַלן צולייב די וויטערדיקע סיבות: די אימיגראַציע פֿון ייִדיש־לייענערס האָט זיך אָפּגעשטעלט; דער עלטערער דור אימיגראַנטן פֿאָלט אָפּ; טייל אימיגראַנטן האָבן אויפֿגעהערט לייענען ייִדישע צייטונגען; און זייער וויניק אַמעריקאַנער־געבוי־רענע ייִדן לייענען די טעגלעכע ייִדישע פּרעסע.

עטלעכע צייטונגען האָבן אָבער אָנגעווּוירן מער וויי די אַנדערע. דער ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס למשל האָט אין געוויסע יאָרן געהאַט אַ העכערן אינדעקס וויי דער טאָג און מאָרגן־זשורנאַל, אין די 1930ער יאָרן אַ נידעריקערן און אין 1943 וויידער אַ העכערן אינדעקס וויי זיי. די רעזולטאַטן פֿון דעם אַנאַליז פֿירן במילא צו דעם געדאַנק, אַז עס זיצנען פֿאַראַן אַלגעמיינע און אויך ס פּ ע צ י פֿ י ש ע סיבות פֿאַר דעם פֿאַרקלענערטן נאַכפֿרעג אויף יעדער אייניקער צייטונג.

אויף ווי ווייט עס זיצנען פֿאַראַן ספּעציפֿישע סיבות פֿאַר דער עליה־ירידה פֿון דער צירקולאַציע פֿון יעדער צייטונג באַזונדער קען מען זען פֿון די וויטערדיקע קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענטן: דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דעם טיראָזש פֿון דעם ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס און טאָג אין די יאָרן 1919 — 1943 איז בלויז 0.2141+ מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.1287 ±. דאָס מיינט, אַז עס זיצנען געווען אַ רעכט ביסל יאָרן, ווען דער נאַכפֿרעג

---

* די פּרעסהייט איז ניט אָנגעשלאָסן אין דעם „אָדיט ביורא אָו סוירקיוליישן"; זע וויטער, זז׳ 346—347.

אויף אייגער פֿון די צוויי צײַטונגען האָט זיך פֿאַרגרעסערט, בעת דער טיראַזש פֿון דער צווייטער צײַטונג איז גאָר געפֿאַלן. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דער צירקולאַציע פֿון טאָג און מאָרגן־זשורנאַל [6] איז 0.8567 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.0991 ±. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דעם נאָכפֿרעג אויף דעם ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס און מאָרגן־זשורנאַל איז 0.3387 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.0155 ±.

דער חילוק צווישן די קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענטן פֿון די סעריעס טאָג — פֿאָרווערטס און טאָג — מאָרגן־זשורנאַל איז סטאַטיסטיש וואָגיק; [7] דאָס מיינט, אַז ספּעציפֿישע סיבות האָבן באַשטימט דעם פֿאַרגרעסערטן צי פֿאַרקלענערטן נאָכפֿרעג אויף דעם טאָג און אײַנצײַטיק אויף פֿון פֿאָרווערטס. דער חילוק צווישן די קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענטן פֿון די סעריעס מאָרגן־זשורנאַל — פֿאָרווערטס און מאָרגן־זשורנאַל — טאָג איז אויך סטאַטיסטיש וואָגיק. במילא קענען מיר אָננעמען, אַז מיר האָבן דאָ ניט צו טאָן מיט סתּם אַ צופֿאַל. דער חילוק צווישן די קאָעפֿיציענטן פֿון פֿאָרווערטס — מאָרגן־זשורנאַל און פֿאָרווערטס — טאָג איז סטאַטיסטיש ניט וואָגיק. דערביבער קען מען זאָגן, אַז דער נאָכפֿרעג אויף דעם טאָג און מאָרגן־זשורנאַל איז געווען אָפּהענגיק פֿון געוויסע דערשײַנונגען אין ייִדישן לעבן וואָס האָבן גאָר געהאַט אַן אָנדער ווירקונג אויף דער צירקולאַציע פֿון פֿאָרווערטס. די געזעלשאַפֿטלעכע דערקלערונג דערויף איז זייער וויכטיק, אָבער זי גייט אַרויס פֿונעם גדר פֿונעם איצטיקן אַרטיקל.

די זונטיק־אויסגאַבעס פֿון פֿיר צײַטונגען — ניו־יאָרקער און שיקאָגער פֿאָרווערטס, טאָג און מאָרגן־זשורנאַל — האָבן ניט געהאַט אַזוינע אָנווערן ווי זייערע מאָנטיק־ביז פֿרײַטיק־נומערן. אין די יאָרן 1936—1943 למשל האָבן זייערע זונטיק־אויסגאָבעס העכערע אינדעקסצאָלן ווי זייערע מאָנטיק־ביז פֿרײַטיק־אויסגאָבעס (טאַבעלע 3). דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן די צוויי סעריעס איז אָבער 0.954 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.013 ±. פֿון דעם קען מען זען, אַז עס איז כּמעט ניטאָ קיין שום חילוק אין די טענדענצן און דער צירקולאַציע פֿון זייערע זונטיקדיקע און מאָנטיק־ביז פֿרײַטיק־אויסגאָבעס.

די שבת־ און זונטיק־אויסגאָבעס פֿון צוויי ניו־יאָרקער צײַטונגען — פֿאָרווערטס און טאָג — האָבן אויך ניט אָנגעווויזירן אַזוי פֿיל קונים ווי זייערע מאָנטיק־ביז פֿרײַטיק־אויסגאָבעס (זען טאַבעלע 3). דער נאָכפֿרעג אויף זייערע שבת־ און זונטיק־אויסגאָבעס האָלט אָבער אויך אין פֿאַלן.

---

[6] די אַרויסגעבערס פֿון מאָרגן־זשורנאַל האָבן אין 1928 אָפּגעקויפֿט דאָס טאָגעבלאַט. דעריבער איז דער טיראַזש פֿון מאָרגן־זשורנאַל אין 1928 און אין שפּעטערדיקע יאָרן געווען גרעסער ווי פֿאַר דער פֿאַרשמעלצונג מיטן טאָגעבלאַט. דאָס איז אַ פֿאַקט וואָס מען דאַרף אין זינען האָבן, ווען מע פֿאַרגלײַכט די צירקולאַציע פֿון מאָרגן־זשורנאַל מיט דעם נאָכפֿרעג אויף אָנדערע צײַטונגען; עס דאַרף אויך באַמערקט ווערן, אַז דער פֿאָרווערטס איז געבליבן בײַ זײַן אַלטן פֿרײַז (3 סענט), בעת די אָנדערע צײַטונגען האָבן זייער פֿרײַז פֿאַרגרעסערט.

[7] מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער Z־טראַנספֿאָרמאַציע אויף אויסצוגלײַכנען די פֿאַרלאָזלעכקייט פֿון דעם חילוק צווישן די קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענטן. געניויער וועגן דעם אין:

R. A. Fisher, *Statistical Methods for Research Workers*, Edinburgh, 1941, pp. 190—197.

טאַבעלע 3:

צירקולאַציע פֿון די צייטונגען שבת, זונטיק און מאָנטיק ביז פֿרייטיק, אין 1922 — 1943 *
(אינדעקסצאָלן: 1925 — 1934 דורכשניט = 100)

יאָר	נ״ו־יאָרקער און שיקאָגער פֿאַרעפֿנטלעכונגען, סאָב און סאָנטאָג־זון־ראָנדל		נ״ו־יאָרקער פֿאַרעפֿנטלעכונגען אויף סאָב	
	מאָנטיק ביז פֿרייטיק	זונטיק	מאָנטיק ביז פֿרייטיק	שבת	זונטיק
1922	95.2	90.5	96.1	96.4	90.7
1923	101.4	96.3	105.6	102.9	97.9
1924	102.5	97.0	107.3	99.2	99.3
1925	98.6	96.3	101.6	101.4	98.5
1926	96.7	97.0	98.8	97.8	98.7
1927	100.2	99.0	103.0	101.3	101.8
1928	106.8	104.0	106.2	104.2	103.7
1929	106.2	104.0	105.5	106.7	102.9
1930	105.4	105.3	103.7	105.2	103.5
1931	104.0	109.8	101.7	101.9	109.9
1932	98.5	102.4	96.6	97.8	101.5
1933	93.4	92.6	92.8	93.0	90.8
1934	90.2	89.7	90.1	90.6	88.6
1935	90.0	89.7	92.3	92.4	91.3
1936	89.1	90.1	90.7	91.6	90.8
1937	86.8	89.4	87.7	88.7	90.2
1938	82.7	86.9	82.7	85.7	87.3
1939	81.6	86.2	81.9	84.3	86.8
1940	80.1	86.2	79.3	84.9	85.9
1941	76.1	80.7	73.9	78.4	78.4
1942	75.4	77.6	72.8	76.2	76.0
1943	68.3	74.6	70.0	73.2	74.3

מע קען דאָס זען פֿון די ווייטערדיקע קאָלאָניצירונגען. דער קאָרעלאַציע־קאָאָפֿיציענט צווישן דעם נאָכפֿרעג אויף זייערע שבת־ און מאָנטיק־ ביז פֿרייטיק־אויסגאַבעס איז 0.973 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.008 ±. דער קאָאָפֿיציענט צווישן זייער זונטיק־ און מאָנטיק־ ביז פֿרייטיק־אויסגאַבעס איז 0.933 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.019 ±. דער חילוק צווישן די צוויי קאָאָפֿיציענטן איז סטאַטיסטיש ניט געגנוג וואָגיק און במילא קען זיין, אַז עס איז ניט מער ווי אַ צופֿאַל, וואָס איין קאָרעלאַציע־קאָאָפֿיציענט איז קלענער ווי דער אַנדערער. דער קאָרעלאַציע־קאָאָפֿיציענט צווישן זייערע שבת־ און זונטיק־אויסגאַבעס איז 0.953 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.013 ±. דער חילוק צווישן די קאָאָפֿיציענטן פֿון די סעריעס שבת לגבי זונטיק און שבת לגבי מאָנטיק ביז פֿרייטיק איז סטאַטיסטיש ניט וואָגיק; דאָס זעלביקע איז אויך ריכטיק וועגן די סעריעס שבת־זונטיק און זונטיק־מאָנטיק ביז פֿרייטיק.

אויפֿן סמך פֿון דעם אַנאַליז קען מען זאָגן, אַז עס איז ניטאָ קיין שום וואָגיקער חילוק אין די טענדענצן אויף דעם נאָכפֿרעג אויף די אויסגאַבעס פֿון מאָנטיק ביז פֿרייטיק און שבת און זונטיק.

אין די יאָרן 1941 — 1943 האָט אונדזער טעגלעכע פּרעסע אָנגעווויזן מער קונים ווי אין די יאָרן 1935 — 1937. וואָלטן ניט פֿאַרגעקומען קיין שינויים אין דעם נאָכפֿרעג אויף טעגלעכע צייטונגען, וואָלט זייער טיראָזש אין יעדע דרײַ פֿון די לעצטע נײַן יאָר (1935 — 1943) געווען אַ דריטל פֿון דעם גאַנצן פֿאַרקויף. פֿאַקטיש אָבער איז עס ניט געווען אַזוי.

אין די יאָרן 1935 — 1937 האָט זייער טיראָזש באַטראָפֿן 37.2 פּראָצענט

---

* אין 1922 האָט מען אָנגעהויבן דרוקן באַזונדערע באַריכטן וועגן דער צירקולאַציע פֿון שבת־ און זונטיק־אויסגאַבעס.

דיאַגראַם 2: באַזירט אויף טאַבעלע 3

דיאַגראַם 3: באַזירט אויף טאַבעלע 3

פון דעם פאַרקויף אין די לעצטע נײַן יאָר און אין 1941 — 1943 בלויז 28.8 פּראָצענט. אין פאַל פון די ניו־יאָרקער צײַטונגען איז עס געווען 37.4 פּראָצענט לגבי 28.4. דער טיראָזש פון די צײַטונגען מחוץ ניו־יאָרק האָט אין 1935 — 1937 באַטראָפן 36.6 פּראָצענט און אין 1941 — 1943 בלויז 29.8 פּראָצענט פון דעם וואָס עס איז פאַרקויפט געוואָרן אין די לעצטע נײַן יאָר, 1935 — 1943.

די פּראָצענטועלע פאַרטיילונג פון דער צירקולאַציע פון שבת־ און זונטיק־אויסגאַבעס איז געווען א ביסל אַנדערש ווי פון די מאַנטיק־ ביז פרײַטיק־נומערן. דער טיראָזש פון די זונטיק־אויסגאַבעס פון 4 צײַטונגען האָט אין 1935 — 1937 באַטראָפן 35.3 פּראָצענט לגבי 30.6 פּראָצענט אין 1941 — 1943 און פון די מאַנטיק־ ביז פרײַטיק־אויסגאַבעס איז עס געווען 36.5 און 29.9 פּראָצענט. אין 1935 — 1937 איז די צירקולאַציע פון דער זונטיק־אויסגאַבע פון פֿאָרווערטס און טאָג געווען 35.8 פּראָצענט פון זייער פאַרקויף אין 1935 — 1943 און אין די לעצטע דרײַ יאָר פון דעם פּעריאָד 30.1 פּראָצענט. דער פאַרקויף פון זייערע שבת־אויסגאַבעס איז געווען 36.1 פּראָצענט לגבי 30.2 פּראָצענט אין פאַרגלײַך מיט 37 און 29.6 פּראָצענט אין פאַל פון זייערע מאַנטיק־ ביז פרײַטיק־אויסגאַבעס. אין די יאָרן 1941 — 1943 איז דער נאַכפֿרעג אויף שבת־ און זונטיק־צײַטונגען בכן ניט אַזוי געפֿאַלן ווי אויף מאַנטיק־ ביז פרײַטיק־אויסגאַבעס.

יעדע צײַטונג האָט אין די לעצטע יאָרן אַנגעווויזירן מער קונים ווי מיט א קורצער צײַט צוריק. די פּראָצענטועלע פאַרטיילונג פון זייער טיראָזש איז געווען:

צײַטונג	1935־ 1937	1938־ 1940	1941־ 1943
פֿאָרווערטס	36.0	32.6	31.3
מאָרגן־זשורנאל	36.1	34.0	30.0
טאָג	38.6	34.7	26.7
פֿרײַהײט	44.5	36.6	18.9
מחוץ ניו־יאָרקער צײַטונגען	36.6	33.5	29.8

די פֿרײַהײט, ווי מע קען זען פון דער אָקערשט געבראַכטער טאַבעלע און פון טאַבעלע 2, האָט אין די יאָרן 1940 — 1943 אַנגעווויזירן א סך מער קונים ווי די אַנדערע צײַטונגען. זי האָט אין די יאָרן געהאַט א דורכשניטלעכן טיראָזש פון 20,932, וואָס דאָס האָט באַטראָפן בלויז 35.6 פּראָצענט פון איר דורכשניטלעכער צירקולאַציע אין די יאָרן 1925 — 1934.

מיר וועלן זיך ניט אַרײַנלאָזן אין די סיבות וואָס האָבן געפֿירט צו דעם, אַז די פֿרײַהײט זאָל אַנווערן אַזוי פֿיל לייענערס מיט אין קלאַפּ. אָנשטויסן זיך דערויף איז ניט שווער.

אין שײַכות מיט דעם איז כדאַי אָנצווויזן, אַז עס איז פאַראַן א חילוק אין די באַריכטן פון דער פֿרײַהײט און פון די אַנדערע 3 ניו־יאָרקער צײַטונגען.

פֿאַראַן אַן „אַדיט ביורא אָו סוירקיולײישן", אַן אָרגאַניזאַציע וואָס קוקט דורך די געשעפֿטביכער פֿון די צײַטונגען וואָס זײַנען אָנגעשלאָסן אין דעם ביורא אין די אינטערעסן פֿון די אַרויסגעבערס גופֿא און פֿון די אָנאָנסן־אָגענטורן. די צײַטונגען וואָס זײַנען ניט אָנגעשלאָסן אין דעם דאָזיקן ביורא — צוויישן זיי אויך די פֿרײַהײט — גיבן אַליין די באַריכטן וועגן זיך. דאָרף מען הייסט עס געדענקען, אַז די פֿרײַהײט אַליין האָט אָנגעוויזן, אַז איר צירקולאַציע אין 1940 איז געווען 20,160, דאָס הייסט סך־הכל בערך 40 פּראָצענט פֿון 1939. אויך פֿאַר אַלע אָנדערע יאָרן זײַנען די ידיעות וועגן דער פֿרײַהײט אין טאָבעלע 2 געבויט אויף אינפֿאָרמאַציעס פֿון דער צײַטונג גופֿא. מיר זעען פֿון דער דאָזיקער טאָבעלע, אַז איבער 100 איז די פֿרײַהײט געשטאָנען אין די יאָרן 1926 — 1931 (דער טאָג: 1919, 1928 — 1933, און דערנאָך ווידער 1936; דער מאָרגן־זשורנאַל: 1928 — 1932, דער פֿאָרווערטס: 1919 — 1929). נאָך 1940 איז זי נאָר אַ האָר געשטיגן און שטייט נאָך אַלץ אונטער אַ העלפֿט פֿון דער צירקולאַציע וואָס זי האָט געהאַט אין 1939.

די טענדענץ אין דעם נאָכפֿרעג אויף דער פֿרײַהײט אין די יאָרן 1923 — 1943 איז געווען מער ענלעך צו דעם טיראַזש פֿון טאָג און פֿון מאָרגן־זשורנאַל ווי פֿון ניו־יאָרקער פֿאָרווערטס. דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דער צירקולאַציע פֿון דער פֿרײַהײט און טאָג פֿאַר די יאָרן 1923 — 1943 איז 0.774 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.059 ± און צווישן דער פֿרײַהײט און מאָרגן־זשורנאַל איז 0.729 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.069 ±, בעת דער קאָרעלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דעם טיראַזש פֿון דעם פֿאָרווערטס און פֿרײַהײט איז בלויז 0.628 + מיט אַ משמעותדיקן טעות פֿון 0.089 ±. דער חילוק צווישן די עטלעכע קאָעפֿיציענטן איז אָבער סטאַטיסטיש ניט וואָגיק. במילא האָבן מיר ניט לעת־עתּה די נייטיקע סטאַטיסטישע באַווײַזן, אַז דער נאָכפֿרעג אויף דעם פֿאָרווערטס ווערט גרעסער בעת דער טיראַזש פֿון דער פֿרײַהײט פֿאַלט, צי פֿאַרקערט.

*

דער אַנאַליז ברענגט אונדז צו די ווײַטערדיקע אויספֿירן:

1. דער נאָכפֿרעג אויף טעגלעכע יידישע צײַטונגען ווערט לעצטנס פֿון יאָר צו יאָר קלענער;

2. אין די לעצטע דרײַ יאָר איז דער אָנוועג געווען גרעסער ווי אין פֿריערדיקע יאָרן;

3. יעדע צײַטונג ווערט אַן קונים; עס זײַנען אָבער פֿאַראַן צײַטונגען וואָס האָבן געהאַט גרעסערע אָנווערן ווי אַנדערע;

4. דער נאָכפֿרעג אויף שבת־ און זונטיק־אויסגאָבעס איז גרעסער ווי אויף מאָנטיק־ ביז פֿרײַטיק־צײַטונגען;

5. עס זײַנען פֿאַראַן אַלגעמיינע סיבות, פֿאַר וואָס דער טיראַזש פֿאַלט, און ספּעציפֿישע סיבות, פֿאַר וואָס איין צײַטונג ווערט אַן אַלי־ ערך גרעסערע צאָל קונים ווי אַנדערע.

פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבלי אויף יידיש

פֿון ד״ר יעקב וויסנבערג

עטלעכע אַרײַנפֿיר־ווערטער

אין משך פֿון די פֿיר און אַ האַלב יאָר, וואָס איך האָב זיך אין מײַן פֿרײַער צײַט פֿאַרנומען מיטן איבערזעצן דעם תּלמוד בבלי אויף יידיש, האָב איך דערווײַל באַאַרבעט בלויז איבער 600 בלאַט גמרא. עס איז אמת נאָר אַ קלײנער טײל פֿון דער גראַנדיעזער אויפֿגאַבע וואָס איך האָב געמוען אויף זיך, נאָר וויפֿל די כּוחות דערלויבן אַרבעט איך ווײַטער און טרייסט געפֿין איך אין דעם לא עליך המלאכה לגמור.

הגם איך וויס ניט ווען, דורך ווער און ווי אַזוי עס וועט אַרויסגעבן ווערן מײַן אַרבעט, פֿאַרשאַפֿט זי מיר אינעווייניקסטע באַפֿרידיקונג, וואָרעם די גאַנצע אונטערנעמונג קוואַלט אַרויס פֿון צוויי לײַבשאַפֿטן, פֿון לײַבשאַפֿט צום תּלמוד, דעם גראַנדיעזן סך־הכל פֿון הונדערטער יאָרן גײַסטיקער שאַפֿונג, און פֿון לײַבשאַפֿט צו אונדזער האָרציקן יידיש, דער „שפֿחה״ אין די אויגן פֿון די משפּילים, דער „בת לא רוחמה״, ווי מענדעלע מוכר־ספֿרים האָט זיך אויסגעדריקט.

דער תּלמוד און יידיש קענען זיך שוין הונדערטער יאָרן, זיי זײַנען באַפֿרײַנדט, און יידיש איז אַפֿילו גאָר שטאַרק באַווירקט פֿון דעם תּלמוד. צענדלינגער דורות תּלמודיסטן האָבן זיך גאָרניט געקענט פֿאַרשטעלן, ווי עס וואָלט מיגלעך געווען צו לערנען גמרא ניט אויף יידיש. דער תּלמוד בבלי און יידיש — יאָ, זיי זײַנען שוין לאַנג פֿאַרקנסט. זיי האָבן זיך אײַנער אַן דעם אַנדערן ניט געקענט באַגיין. אָבער צײַטן בײַטן זיך און עס איז פֿאַראַן אַ חשד אַז בייזע צינגער וועלן זוכן זיי פֿונאַנדערצושיידן. די פֿרײַנד פֿון תּלמוד זײַנען זייער אָפֿט גאָרניט קיין פֿרײַנד פֿון יידיש, און ס׳רובֿ זײַנען פֿרײַנד פֿון יידיש ניט קיין צו נאָענטע פֿרײַנד פֿון תּלמוד. זיי ביידע האָבן ווינציק בשותפֿותע פֿרײַנד, וואָס זאָלן זען זיי צו האַלטן צוזאַמען. איז איצט ממש נייטיק זיי צו פֿאַרבינדן אויף אייביק. עס איז דאָס געבאָט פֿון דער שעה...

מלכות — אינעם זינען פֿון מאַיעסטעטישקייט — איז דאָס וואָרט מיט וועלכן די בעלי־קבלה האָבן באַצייכנט דעם תּלמוד. דער דאָזיקער אַטריבוט נעמט זיך פֿון דעם וואָס די מקובלים האָבן צעטיילט די מאַראַישע וועלט אין צען ספֿירעס און זיי סימבאָליזירט דורך די הויפּט־אָבֿרים פֿונעם אייבערמענטש. דער ספֿירע מלכות איז אויסגעפֿאַלן דאָס מויל, פֿה, וואָס האָט זיי דערמאָנט אין

תורה שבעל־פה. און תורה שבעל־פה — דאָס איז דאָך דער אַלגעמיינער נאָמען פֿאַר די אַלע געזעצן, תקנות, אַנווײַזונגען, פּירושים, דערציילונגען, גלײַכווערט־לעך, מאמרים, מיינונגען, אַפֿאָריזמען, וואָס אין קעגנזאַץ צום געשריבענעם תנך האָט מען זיי איבערגעגעבן פֿון מויל צו מויל און שפּעטער האָט מען אַהין אַרײַנגעוועבט ווײַטערדיקע דיסקוסיעס און שאַרפֿזיניקע וויכוחים, אַרײַנגע־פֿלאָכטן נאָך מעשׂיות און ווערטלעך, ביז עס האָט זיך באַקומען דאָס פֿראַכטיק־פֿילקאָלירטע טוך, אין וועלכן מיר האָבן זיך אײַנגעהילט אין שווערע גלות־יאָרן — דער תלמוד. אָבער מיר וועלן אפֿשר ריכטיקער טרעפֿן אין ציל, אויב מיר וועלן פֿאַרגלײַכן דאָס דאָזיקע גרויסע ווערק פֿון דער לײַטעראַטור פֿון ייִדישן פֿאָלק מיט אַנדערע גרויסע שאַפֿונגען און האָבן פֿאָר זיך אַן אַנדער בילד: אויב מיר זאָלן אַנרופֿן דעם תנך דאָס האַרץ און דאָס בלוט פֿון אונדזער פֿאָלק, איז די גמרא דער קאָפּ, דער מוח און די נערוון. דאָס איז ניט מער ווי אַ בילד, ווי אַ משל. אָבער דאָס שטייט מיר פֿאָר די אויגן, פֿונקט ווי איך זע איין אַנט־וויקלונג פֿון גאַנצן ייִדישן שאַפֿן און דערשפּיר אין דער נײַסטער ייִדישער לײַטעראַטור דעם המשך פֿון ייִדישן געפֿיל און פֿון ייִדישן געדאַנק, וואָס האָבן אין די פֿריִערדיקע תקופֿות זיך אויסגעדריקט אויף אַזוי פֿיל פֿאַרשיידענע לשונות.

איך וויל זיך דאָ ניט פֿאַרנעמען מיט געניו באַשרײַבן וואָס עס איז דער תלמוד. די וואָס וווייסן עפּעס וועגן תלמוד באַנעמען גאַנץ גוט אַז ער נייטיקט זיך ניט אין אַ נײַער הסכמה מצד דעם איבערזעצער. איך וויל בלויז דער־מאָנען אַז דער תלמוד האָט אין אַלע דורות געהאַט אָן אַ שיעור שׂונאים. אַפֿילו יענע חסידי אומות העולם וואָס האָבן געווויסט ווי אַפּצושאַצן דאָס פֿאָלק פֿון ביבל האָבן אין אומרעכט זיך אָפּגעקערט פֿונעם תלמוד מיט פֿאַראַכטונג און זיך געלאָזט פֿירן פֿון פֿאַרשיידענע אינניידענישן. דער מקור פֿון דער דאָ־זיקער שׂינאה איז אַ ריי מאָדנע פֿאַרשטעלונגען פֿון דער קריסטלעכער קירך. יאָ, דער האָס צום תלמוד הויערט בײַ דער טיר פֿון דער קירך וואָס אָפּט אַפּט אַ פֿונק צעבלאָזן אין אַ העליש פֿײַער. די שׂונאים האָבן כסדר געטענהט, אַז אין תלמוד געפֿינען זיך שטעלן פֿון פֿאַראַכטונג און אומגערעכטיקייט צום ניט־ייִד. וויסן האָבן זיי ניט געוואָלט וויסן אַז דאָס דאָזיקע ווערק איז אַ פּראָדוקט פֿון קרובֿ צו טויזנט יאָר פֿון מענטשלעכן געדאַנק, בעת עס זײַנען אויך געווען אומבאַשרײַבלעך מאוימדיקע צײַטן; בעת עס זײַנען געווען ענגוג בלוטיקע שעהען, דורכגעזאָפּט מיט סכנת נפֿשות פֿאַרן גאַנצן פֿאָלק; בעת עס זײַנען געווען תקופֿות ווען דאָס הייליקע ווארט האָט געקענט געהערט און געלערנט ווערן נאָר אין היילן און גריבער, און ווען די וואָס האָבן עס געהערט און געלערנט זײַנען געווען אויסגעשטעלט אויף די שרעקלעכסטע פֿײַניקונגען. צי איז דען אַ חידוש אַז עס זײַנען דאָרטן פֿאַראַן אומגינסטיקע באַמערקונגען קעגן די רוצ־חים, די בלוטפֿײַנד אין יענע און אין אַלע צײַטן? זיי ווערן דאָך בטל בשישים אינעם גרויסן תלמודישן ים, וואָס ער איז מלא וגדוש מיט יושר־געפֿיל און מיטן שטרעבן דורכצוזעצן אין דער וועלט גערעכטיקייט און אַ לעבן פֿון רעכט־

פֿאַרטיקייט, וואָס איז איבערגעפֿילט מיט זוכן לייַדנשאַפֿטלעך דעם אמת, וואָס ער האָט אָזא שלל גרינטלעכע שכלדיקע פֿאַרשונגען.

זאָל אויך אונטערגעשטראָכן ווערן דער דעמאָקראַטישער כאַראַקטער פֿון די אַלע וויכוחים און שמועסן וואָס ווערן געבראַכט אין תּלמוד. די אַכטונג צום צווייטנס מיינונג, מעג עס אַפֿילו זיין די מיינונג פֿון אַ תּלמיד, פֿון אַ מענטשן וואָס האָט זיך נאָך ניט קונה שם געווען; דאָס ווערן פֿאַרשטיין דעם חבֿר, אַריינדרינגען אין זיַנע מאָטיוון, געפֿינען די שטאַרקערע מאָטיוווירונגען פֿאַר אים, וואָס ער אַליין האָט זיי אפֿשר גאָרניט געקענט אַרויסהייבן; דער טיפֿער דרך־ארץ צום דענקנדיקן מענטש און די זיכערקייט אין דעם אַז דער שכלדיקער אַנאַליז פֿירט צום אמת; די עכטסטע, טאָלעראַנטע דעמאָקראַטישקייט און דאָס בלַב־ונפֿשדיקע אַריינטאָן זיך אין לערנען, אין שטודירן, אין דערגרונטעוועזן זיך צום תּוך — דאָס אַלץ זיַנען עיקרדיקע שטריכן פֿון דעם תּלמודישן געווען.

ניט געקוקט אויף די ווערטן אין תּלמוד און אויף דער ראָלע פֿון תּלמוד אין משך פֿון הונדערטער יאָרן יידיש לעבן, האָבן זיך לייַדער אויך צווישן אונדז גופֿא געפֿונען אַזעלכע וואָס האָבן זיך נאָכגעשלעפּט נאָך אונדזערע דרויסנדיקע שׂונאים און האַלב־פֿרײַנד־האַלב־פֿײַנד און איבערגעחזרט זייערע אומוועראַנטע רייד קעגן תּלמוד. די צדוקים פֿון אַלטערטום, די קאַראַימער פֿון מיטל־עלטער און די משכּילים און רעפֿאָרמערס פֿון דער נײַער צײַט האָבן געזוכט צו פֿאַרמישפּטן דעם דאָזיקן אומאויסשעפּלעכן אוצר וויסן, און אים געשלעפּט, אויב ניט צום שׂינאַער וויַ די קריסטלעכע וועלט, איז כאָטש צו אַ טיפֿער באַהעלטניש, וווּ ער זאָל פֿאַרגעסן ווערן לעולם ועד. דערבײַ האָבן די נאַציאָנאַל געשטימטע אויך אָנגעהויבן צו חלומען, אַז דאָס יידישע פֿאָלק וועט ווערן ווידער ריין ביבליש, וועט פֿון זיך אַראָפּוואַרפֿן די גלות־קלײַדער און זיך אויספּוצן אין אַ קלאָר וויסן און אומבאַפֿלעקטן גאַרניטער, דעם תּנך. פֿאַרגעסן האָבן זיי דערבײַ, אַז אויב מען זאָל וועלן זיך טשעפּען און זוכן אומגינסטיקע שטעלן, קען מען זיי אין תּנך געפֿינען נאָך גיכער ווי אין תּלמוד. עס איז בכלל אַ שטעלונג קעגן היסטאָרישקייט צו מאַכן אַ ריס צווישן תּנך און תּלמוד, בעת דער תּלמוד איז מיט טויזנטער פֿעדעם אָנגעבונדן אין דעם תּנך. די הויכע מידות פֿון די נביאים, וואָס ווערן צום טייל אויסגעדריקט אַבסטראַקט און אין בערצטלעך, באַקומען דורכן תּלמוד פֿלייש און בלוט; זיי ווערן פֿאַרשטענדלעכע און ממשותדיקע געזעצן, מינהגים און תּקנות, און אין פֿאַרלויף פֿון הונדערטער יאָרן דרינגען זיי דורך דעם אַרײַן אין אַלע ווינקלעך פֿון יידישן פֿאַלקסלעבן און פֿירן צו אַ לעבן פֿון אָפּגעהיטנקייט און פֿון ליכטיקע מעשׂים־טובֿים.

פֿאַראַן נאָך אַן אײַנריידענש, וואָס עס איז כדאַי זיך צו באַפֿרײַען דערפֿון. דאָס זיַנען די גאַנץ פֿאַרשיידענע באַצויונגען צו הלכה און צו אַגדה. די האַרבע און ערנסטע הלכה באַשטייט פֿון געזעצן, דינים, וויכוחים, פֿאַרשונגען, אַרײַנדרינגענישן, אַנטשיידונגען, שאלות און תשובות. אמת, דער נאָמען הלכה פּאַסט

זיך דאָ נישט אין גאַנצן, וואָרעם הלכה איז אין תוך נאָר דער פסק־דין, דער לעצטער אויספֿיר פֿון דער דיסקוסיע, בעת אין דער אמתן באַשטייט די גמרא דער עיקר פֿון די דיסקוסיעס גופֿא, וואָס זיי זײַנען עס דער יסוד פֿאַר דער הלכה. מיט דרך־ארץ האָבן גמרא־לערנערס זיך באַצויגן צו דער הלכה אין דעם ברייטן זינען פֿון וואָרט. אין געוויסע ישיבֿות, ספּעציעל אין די ליטווישע, האָט מען געלערנט בלויז אַ טייל פֿון דער הלכה און ניט מיט דער כוונה צו וויסן דעם אויספֿיר, דעם דין, נאָר כדי זיך צו פֿאַרטיפֿן אין די מיינונגען פֿון די בעלי־התּלמוד, כדי דורכצושטודירן זייערע באַגרינדונגען אין אַלע דינקייטן און כדי דורך דעם צו שאַרפֿן דעם מוח. אָט די שאַרפֿזיניקייט האָט מען גע־פֿונען דער עיקר אין די דיני־ממונות פֿון סדר נזיקין און אין די קאָמפּליצירט־קייטן פֿון סדר נשים. מהאי טעמא זײַנען אַזוי ווי פֿאַרשטויסן געוואָרן אין הינטערגרונט די אַנדערע סדרים, הגם זיי האָבן אַ סך צו טאָן מיט נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע ענינים, מיט יום־טובֿים, מיט פֿאַרשיידנדיקע באַצויונגען צווישן מענטש און גאָט.

די אַגדה ווידער באַשטייט דער עיקר פֿון קונציקע אויסטײַטשונגען פֿון די תּנכישע פּסוקים; זי איז פֿול מיט מעשׂיות און מעשׂהלעך וואָס פֿירן צו אַ מוסר־השׂכל; זי האָט אין זיך אינטערעסאַנטע פּילאָסאָפֿישע און היסטאָרישע באַמערקונגען; זי איז פֿול מיט פֿאָלקלאָר־שאַפֿונגען; ווערטלעך, שפּריכוועלטער, פֿאָרגלײַכן, אײַנרייִדענישן, סגולות; זי האָט פֿון אײַן זײַט טיפֿע אויסדרוקן פֿון אויסגעאיידלטן וועלטבאַגעם און פֿון דער אַנדערער זײַט סתּם שמועסן צווישן תּלמידים פֿון אַ גרויסן רבין, שמועסן וווּ עס קענען זיך אויך טרעפֿן שטעלן ניט גע־נוג איידעלע ליוט די איצטיקע באַגריפֿן פֿון דרך־ארץ. אָט די אַגדה האָט געפֿונען מער חן ווי די הלכה אין די אויגן פֿון געוויסע פֿראָגרעסיווע מענטשן. מען האָט געמומען אָפּקעגנשטעלן אײַן טייל תּלמוד קעגן צווייטן. פֿאָלטן האָבן גע־נומען באַזינגען די פֿאָלטישקייט פֿון דער אַגדה, היסטאָריקערס — דעם גרויסן וועלט פֿון דער אַגדה ווי אַ מקור צו דערגיין ווי דאָס פֿאָלק האָט געלעבט און ווי דאָס פֿאָלק האָט געטראַכט. און דערבײַ האָט מען זיך פֿאַרגונען מיט ביטול זיך אָפּצוקערן פֿון דער הלכה.

אָבער ניט די הלכיסטן און ניט אַגדיסטן זײַנען אין גאַנצן געלעבט. זיי ביידע האָבן ניט געטראָפֿן אין ציל. די הלכיסטן האָבן פֿאַרפֿעלט צו דערזען די פּערל פֿון דער אַגדה און די פֿאַרטיפֿונג אין פּילאָסאָפֿישע און מאָראַלישע ענינים, וואָס די אַגדה איז פֿול מיט זיי. די אַגדיסטן ווידער האָבן ניט באַנומען, אַז פֿון דער הלכה קען מען אַרויסדרינגען ווי יידן האָבן אַמאָליק צײַטן געלעבט איידער פֿון דער אַגדה און אַז אין דער הלכה איז פֿאַראַן די פֿאַרקערפּ־רונג פֿון די געזעץ־ און מאָראַל־יסודות, וואָס דאָס יידישע פֿאָלק האָט זיך אַרויפֿגעאַרבעט צו זיי. די באַצויונגען צו דער אייגענער משפּחה, צו דער שטאָט וווּ מען לעבט, צו דער מלוכה און צו אירע געזעצן, צו אייגענע און צו פֿרעמדע, צו אַרבעטערס און צו בעלי־בתּים, צו תּלמידי־חכמים און צו עם־האָרצים, צו מיסחר און צו אַרבעט, צו קודש און צו חול, צום אייגענעם גוף און צו היגיענע,

צו רײַכע און צו אָרעמע, סתּם צו מענטשן און אָפֿילו צו חיות — אַלץ, אַלץ שפּיגלט זיך אָפּ אין דער הלכה.

דערִיבער האָט דער איבערזעצער זיך ניט געהאַלטן בײַ געוויסע עצות פֿון פֿרײַנד און פֿון קענערס, וואָס זיי האָבן אָנגעוויזן: „אַרבעט איבער דער אַגדה", אָדער „אַרבעט איבער דער הלכה". עס האָט ניט געהאָט קיין זינען זיך צו באַגרענעצן מיט אין טײַל וואָס ווערט קינסטלעך אַרויסגעשניטן פֿון אַ גאַנצקייט. דער איבערזעצער האָט זיך געהאַלטן בײַם מאָטאָ: „דבר ולא חצי דבר". דער פֿאַרמעסט איז די גאַנצע אַרבעט. דאָס דורכפֿירן איז אָפּהענגיק פֿון כּוחות און פֿון יאָרן, ווי גאָט גיט.

איבערזעצן די ווערטער אָדער איבערגעבן די געדאַנקען?

דער איבערזעצער האָט געהאָט פֿאַר זיך די איבערזעצונגען אין דײַטש, אין ענגליש און די איבערזעצונגען פֿון אַ פּאָר פּרקים משנה און דער גאַנצער מסכת ברכות אין ייִדיש; דאָס איז לכתחילה געווען די סעריע מוסטערן. עס איז דאָך שטענדיק פּשוטער זיך צו לאָזן אויף אַן אויסגעטראָטענעם וועג. האָט דער איבערזעצער אָנגעהויבן פֿון נאָכמאַכן דעם גאַנג פֿון די פֿריִערדיקע. און זייער גאַנג איז אין אַלגעמיין דער זעלביקער: זיי גיבן אַלע די איבערזעצונג פֿון די ווערטער פֿון דעם תּלמודישן טעקסט. אַזוי אָבער ווי מען קען ניט פֿאַרשטיין דעם ענין, אָפֿילו אויב מען פֿאַרשטייט זייער קלאָר אַלע ווערטער און זייער באַטײַט, מוזן זיי געבן דערקלערונגען צו די איבערזעצונגען. אָט דאָס איז אין אָנהייב אויך געווען מײַן גאַנג און איך האָב אויף אַזאָ שטייגער איבערגעזעצט אַ היפּשע צאָל בלעטער פֿון תּלמוד בבלי און צונויפֿגעשטעלט מײַן אייגענעם פּירוש. שפּעטער אָבער האָב איך ראַדיקאַל געביטן די שיטה.

פֿאַר וואָס? ווײַל נאָך אַ פּאָר חדשים געשמאַקן אָרבעטן אויפֿן אַלטן שטיי־גער, האָב איך געמוזמען נאָך אַ מאָל דורכקוקן, מגיה זײַן מײַן נוסח. דערבײַ אָבער בין איך ניט בלויז פֿאַרוווּנדערט געוואָרן, איך בין ממש אויפֿגעציטערט געוואָרן דערפֿון — איך אַליין פֿאַרשטיי נישט מײַן טעקסט, איך בין געצוווּנגען יעדע וויילע אַרײַנצוקוקן אין מײַן אייגענעם רשי! און אָפֿילו מיט דער הילף פֿון דעם פּירוש וואָס איך האָב צונויפֿגעשטעלט פֿאַראַלע מיטן איבערזעצן, איז מיר ניט אָנגעקומען גרינג זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין די ענינים. מען האָט געמוזט כּסדר האַלטן אין איין צוזאַמענברענגען די צעברעקלטע מאמרים, אין איין זוכן צו געפֿינען דעם שנור פֿון אַלגעמיינעם געדאַנק.

מה־דאָך, האָט דער איבערזעצער זיך געקלערט, אַז דער בעל־דבר אַליין קען ניט געפֿינען זײַנע הענט און פֿיס, ווי קען מען זיך ריכטן, אַז דער „ליבער לעזער" וועט עס קענען טאָן? הײַנט וואָסער זינען האָט עס צו געבן אַזאָ איבער־זעצונג וואָס מען זאָל דאַרפֿן הארעווען איבער איר ווי איבער דעם אָריגינאַל פֿון תּלמוד? און פֿאַר וועמען קען דאָס זײַן די איבערזעצונג, וואָס ס׳איז אַזוי שווער זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין איר?

האָט דער איבערזעצער זיך פֿאַרטראַכט איבער דעם, אין וואָס אייגנטלעך עס שטעקט די צרה מיט די ביזאיצטיקע פֿרוון איבערצוגעבן דעם תּלמוד אויף אַן אַנדער לשון, פֿאַר וואָס זאָל אָנקומען אַ ייִדן וואָס האָט אַ שטיקל פֿאַרשטאַנד אין ייִדישע לימודים און וואָס קען געוג דײַטש אין גאַנצן צו פֿאַרשטיין איטלעך וואָרט פֿון גאָלדשמידס איבערזעצונג — פֿאַר וואָס זאָל אים זײַן שווער צו פֿאַרשטיין דעם אינהאַלט? און ער איז געקומען צו אַזאַ אויספֿיר:

דער סטיל פֿון תּלמוד איז אין גאַנצן אַן אַנדערער ווי דער סטיל פֿון אַלע ווערק, וואָס מיר האָבן צו טאָן מיט זיי. אייגנטלעך גיט ניט שטענדיק דער תּלמוד גאַנצע און פֿאַרענדיקטע זאַצן. עס זײַנען פֿאַראַן כּסדר עלליפּטישע, זייער קורצע און צו מאָל אַפֿילו האַרבע, פּשוט ניט פֿאַרענדיקטע זאַצן. די שפּראַך איז פֿול מיט אייגנאַרטיקע אידיאָמאַטישע אויסדרוקן, מיט קיצורים, מיט אָנצוהערענישן, מיט ודי לחכימא ברמיזא. חוץ דעם טרעפֿן זיך צוזאַמען אין פֿאַרלויף פֿון אַ שקלא וטריא גאַנץ פֿאַרשיידענע ענינים, און אייַן ענין דרייט זיך אַריין אין אַ צווייטן מיט פֿאַרשיידענע אַגב־אורחא־באָמערקונגען און אַפּוואַכונגען פֿון דער צענטראַלער טעמע. צום טייל האָט מען די תּורה שבעל פּה פֿאַרשריבן ניט אין גאַנצן, נאָר אַזוי ווי אַן אָנהאַלט פֿאַרן זכרון. און פֿונקט אַזוי ווי בעת מען שרײַבט סטענאָגראָפֿיש, קען עס דערנאָך דורכלייענען דער וואָס האָט עס געשריבן, אַזוי איז וועט מען זעצט איבער אַפֿילו וואָרט בײַ וואָרט דעם טעקסט פֿון דער גמרא, הייבט זיך ערשט דערנאָך אויף די פֿראַגע: ווי קלײַבט מען זיך פֿונאַנדער אין דעם אָנגעשריבענעם? נאָר אַ גאָנישער מוח מיט אומבאַגרענעצטער בקיאות קען לערנען גמרא אָן אַ פּירוש. צו אַזאַ גרויסקייט האָט זוכה געווען דער פּרשן פֿון אַלע פּרשנים, דער וואָס האָט געראַטעוועט דעם תּלמוד פֿאַרן כּלל־ישׂראל און פֿאַר רב ישׂראל — רשי! און ניט אומזיסט איז ער אַזוי באַליבט און געהויבן געוואָרן בײַ ייִדן, און ניט אומזיסט האָט מען געזאָגט, אַז זײַן פּירוש איז געשריבן געוואָרן מיט רוח הקודש.

נאָך די אַלע טראַכטענישן איז דער איבערזעצער געקומען צו אַ באַשלוס, וואָס עס איז אים ניט געווען גרינג אָנצונעמען, ווײַל דאָס איז קעגן דער טראַדיציע בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד: האָבן אין זינען ראשית כל איבערצוגעבן די געדאַנקען פֿון דעם טעקסט! טאָקע ניט סתּם איבערדערציילן דעם אינהאַלט, באמת איבערזעצן, אָבער אויך אַריינשטעלן אין דעם טעקסט פֿון דער איבערזעצונג די נייטיקסטע דערקלערונגען און דערגאַנצונגען. אונדזערע מאַדערנע אָפּשטעל־צייכנס, אין אייניעם מיטן אײַנטיילן דעם טעקסט אין באַזונדערע פּאַראַגראַפֿן, פּירן שוין אויס די פֿונקציע פֿון אַ מינימאַלן פּירוש. צו דעם האָט דער איבערזעצער צוגעגעבן אַ מאָל אַ וואָרט, אַ מאָל עטלעכע וועלכע, און אין זעלטענע פֿאַלן אויך אַ גאַנצן זאַץ. פֿאַרשטייט זיך, אַז די אַלע הוספֿות פֿון זיך האָט דער איבערזעצער אַריינגעשטעלט אין קאַנטיקע קלאַמערן, כּדי יעדער לייענער זאָל גלײַך זען, וואָס עס איז דעם איבערזעצערס צוגאָב, כּדי ער זאָל וויסן וואָס עס קען אַרויסרופֿן געוויסע ספֿקות און וואָס עס איז אַבסאָלוט זיכער, און דער לייענער זאָל קענען פֿונאַנדערשיידן פֿון קודש ביז חול. איצט

איז דערגרייכט געוואָרן דער ציל וואָס דער איבערזעצער האָט זיך געשטעלט: מען זאָל קענען לייענען זײַן נוסח און פֿאַרשטיין וועגן וואָס עס רעדט זיך אַן שום פֿירושים און אַן שום שווערקייטן. יעדער לייענער קען אויף זיך גופֿא דורכפֿירן אַ פֿשוטן עקספּערימענט: זאָל ער אין די ווייטער געבראַכטע מוסטערן פֿון דער איבערזעצונג פֿריער פֿרוון לייענען נאָר די ווערטער וואָס גיבן איבער אויף ייִדיש די ווערטער פֿון אָריגינאַל, און נאָך דעם זיך מטריח זײַן און לייענען אַ צוויי מאָל מיט אַלע הוספֿות אין די קאַנטיקע קלאַמערן — צי וועט ער ניט דערזען דאָס ליכט?

דער ציל פֿון דעם איבערזעצער איז געווען: דער תּלמוד אויף ייִדיש מוז זײַן פֿאַרשטענדלעך אַפֿילו דעם געווויינטלעכן אינטעליגענטן לייענער וואָס האָט קיין מאָל קיין תּלמוד ניט געלערנט. זאָל ער נאָר לייענען ניט אין אײַלעניש און צוליב אַ ביסל קאָפּ דערבײַ, וועט ער ניט דאַרפֿן זיך נאָכפֿרעגן, זיך אָפּשטעלן אין פֿאַרלעגנהייט און ניט דאַרפֿן זוכן קיין פֿירושים. כּדי צו זײַן זיכער אין דעם, אַז דער נײַער גאַנג איז אַ גאַנג, האָט דער איבערזעצער טיילן פֿון כּתבֿ־יד בכּיוון געגעבן צו לייענען מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע גראַדן: מתנגדים און חסידים, תּלמידי־חכמים און האַלבע עם־הארצים, מענטשן וואָס געדענקען נאָך דעם טעם פֿון קוועטשן די באַנק אין קלויז און אַזעלכע וואָס האָבן געטראָגן מונדירן פֿון גימנאַזיסטן, פֿרומע לײַט און אָפּיקורסים גמורים — און מיט פֿרייד און מיט שטאָלץ איז דער איבערזעצער געקומען צו דער אינעווייניקסטער זיכערקייט, אַז אים האָט זיך אײַנגעגעבן צו געפֿינען דעם ריכטיקן וועג. און אייגנטלעך איז עס דאָך איצט קלאָר: במקום אַ וואָרט־בײַ־וואָרט־איבערזעצונג איז דאָס ריכטיקע צו געבן אַ געדאַנק־אין־געדאַנק־איבערזעצונג, אַן איבערזעצונג מיט דעם נייטיקסטן פּירוש, אַרײַנגענומען אין מיטן.

אָבער דאָ דאַרף דער לייענער געוואָרנט ווערן נאָך אַ מאָל; זאָל ער זיך ניט ריכטן אויף באַזונדערע פּירושים, קיין שום דרוש איז דאָ ניטאָ, קיין שום אייגענער צוגאָב פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אינהאַלט, קיין שום פֿאַרוואָס זיך אויף אַנדערע שטעלן, קיין פֿאַרגלײַך, קיין פּרווו אויסצוגלײַכן פֿאַקטישע אָדער כּלומרשטע סתּירות. די כּוונה פֿון דעם איבערזעצער איז געווען צו גיין מיטן דרך פֿון פֿשוטסטן פֿשט. זײַנע הויפּט־אויטאָריטעטן זײַנען געווען רשי און דער מענטשלעכער גלײַכער שכל. זײַן הויפּטמוסטער פֿון די אַלטע איבערזעצערס איז געווען דער תּרגום אונקלוס. ווי באַווּסט גיט דער תּרגום אונקלוס ניט בלויז אַן איבערזעצונג, נאָר אויך אַ פּירוש צום תּנך, און דער דאָזיקער קורצער און לײַכטער פּירוש איז אַזוי קונציק ארײַנגעפֿלאָכטן אינעם פּנים, אַז עס ווערט איין גאַנצקייט. ניט אומזיסט הייסט ער תּרגום, וואָרעם תּרגם אין גמרא באַטײַט 'דערקלערן' און דער מתּורגמן איז געווען אַ דערקלערער, אַן אויסטײַטשער. דער אונטערשייד איז דער: די שווערע שטעלן אין תּנך וואָס זײַנען באמת אומפֿאַרשטענדלעך אַן אַ פּירוש זײַנען ווינציק אין צאָל, בעת בײַ דער גמרא מוז מיר כּסדר אָנקומען צו אַ פּירוש, אַפֿילו ווען מען פֿאַרשטייט אַלע העברעישע, אַרמישע, פּערסישע, גריכישע, לאַטײַנישע און אַנדערע ווער־

טער פֿון תּלמוד. דאָ שטעקן די שוועריקייטן אין דער אייגנשאַפֿט פֿון טעקסט וווּ אַ וואָרט באַשטייט פֿאַר אַ זאַץ און אַ זאַץ פֿאַר אַ גאַנצן פּאַראַגראַף. און אַגב האָט מען דאָך דערווײַל ניט אײַנגעטיילט דעם תּלמודישן טעקסט אין פּסוקים און ניט אונטערגעשפּאַרט מיט נקודות און ניט באַצירט מיט טראָפּ, — אָלץ אַרויסהעלפֿ־מיטלען זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין דעם טעקסט פֿון תּנך. דער איבערזעצער האָט אויך ניט די כּוונה צו ווערן אַ תּרגום אונקלוס אויפֿן תּלמוד, און ער האָט דעריבער (ווי שוין געזאָגט) אויסגעטיילט דאָס וואָס ער האָט צוגעגעבן אין קלאַמערן, אָפּגעטיילט זײַן פֿירוש פֿון דער איבערזעצונג ממש אויף אַזאַ אופֿן, אַז דאָס אויג פֿון דעם לייענער זאָל גלײַך זען דעם אונטערשייד צווישן טעקסט און צוגאָב, אָבער דער שכל זאָל גלײַך כאָפּן אין איבעריקע הכּבדות דעם מיין פֿון דעם ענין.

אַזוי ווי דער איבערזעצער האָט פֿון אָנהייב אָן אָנגעשלאָגן אַ פּערזענלעכן טאָן, זאָל מען שוין ניט נעמען פֿאַר אומגוט, ווען ער וועט איבערגעבן, אַז באמת שטאָלץ מיט זײַן אַרבעט איז ער געווען אין יענער רגע, ווען דער גרויסער תּלמודיסט הרב הגאון אלֿיהו קושעלעווסקי האָט בײַם באַקענען זיך מיט זײַן איבערזעצונג אַ זאָג געטאָן: „די אַרבעט איז געגלײכן מיטן תּרגום אונקלוס". דאָס איז געווען דער פֿאַל מיט אַ קריטיקער וואָס לייענט אין האַרצן דאָס פֿאַרבאַרגנסטע און דאָס אינטימסטע פֿון דעם שרײַבער וועמען ער אַנאַליזירט.

צו אילוסטרירן מײַן גאַנג ברענג איך דאָ וויטער דרײַ פֿאַרשיידענע שטעלן: דעם אָנהייב פֿון צווייטן פֿרק סנהדרין, דעם אָנהייב פֿון זיבעטן פֿרק בבֿא מציעא און דעם אָנהייב פֿון דעם פֿערטן פֿרק בבֿא מציעא. די אויסשניטן וועלן געבן אַ פֿאַרשטענדיק וועגן מײַן גאַנג, וועגן די שוועריקייטן וואָס עס איז אויסגעקומען זיי צו באַגעגענען און וועגן די אופֿנים וואָס איך האָב אָנגעוועגדט זיי בייצוקומען.

איך גיב דעם צווייטן און ניט דעם ערשטן פֿרק סנהדרין, ווײַל דער ערשטער פֿרק הייבט זיך אָן מיט גאָר אַ לאַנגער משנה וואָס האָט אַ רשימה פֿון אַ סך ענינים, און צו דעם קומען אַ סך פּסוקים פֿון דער תּורה אויף וועלכע זיי באַציען זיך. פֿאַר דעם וואָלט אייגנטלעך דאָ קיין אָרט ניט געווען, ווײַל דאָ קען ניט אילוסטרירט ווערן דער אויפֿטו פֿון דעם תּלמוד־איבערזעצער. אַקעגן זשע דער אָנהייב פֿון צווייטן פֿרק גיט גלײַך די מעגלעכקייט צו ווײַזן, ווי אַזוי דאָס עצם ניצן אָפּשטעל־צייכנס און דאָס אײַנטיילן אין קורצע פּאַראַגראַפֿן, דאָס ריין דרויסן־דיקע אָנווײַזן, ווי אַזוי דער שמועס פֿירט זיך, ווען עס הייבט זיך אָן אייניעמס רייד און ווען אַ צווייטנס, — ווי דאָס אַלץ העלפֿט שוין זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין אַ טעקסט וואָס איז אויסערגעווײַנטלעך קורץ און עלֿיפּטיש. דערצו קומען דאָרטן צו זייער ווינציק און זייער קאַרג אייגענע דערקלערווערטער.

דער זיבעטער פֿרק פֿון בבֿא מציעא איז אויסגעקליבן איבער דעם וואָס דאָ גייט די הלכה איבער אין אַגדה, און דער לייענער קען זען דעם אופֿן איבער־זעצן די ביידע טיילן פֿון תּלמוד. דער פֿערטער פֿרק בבֿא מציעא הייבט זיך אָן מיט

אַ לענגערער דערקלערונג, מיט אַ מין אַרײַנפֿיר צו דער משנה. אַזאַ אַרײַנפֿיר איז בײַ מיר ניט דער כּלל, נאָר דער יוצא־מן־הכּלל, וואָרעם זייער זעלטן גע־פֿינען זיך אַזעלכע שטעלן וואָס נייטיקן זיך באמת אין אַזאַ לאַנגן אַרײַנפֿיר. אָבער גראָד דאָ האָט מען צו טאָן מיט די באַזונדערקייטן פֿון אַמאָליקן געלט־פֿאַרקער, און אַן אויפֿקלערונג וואָלט דער לייענער אַרײַנגעפֿאַלן ווי אַ יוון אין סוכּה. גראָד איז אַזאַ מין צוגאַנג באַזונדער געפֿעלן געווארן מײַן חשובֿן רבין פּראָפֿ׳ חיים טשערנאָוויצן, אָבער בדרך כּלל האָלט איך זיך אַפּ פֿון אַרײַנפֿירן און פֿון צוגאָבן בײַם אָנהייב פֿון אַן ענין. דער איבערזעצער האָט זיך באַמיט, אַז עס זאָל דאָך פֿאַרבליבן דער אייגנאַרטיקער קורצער סטיל פֿון תּלמוד.

שפּראַכיקע שוועריקייטן

קיינער וועט זיך ניט חידושן, וען דער איבערזעצער וועט דערציילן, אַז עס זײַנען געווען — און עס זײַנען נאָך גענוג פֿאַראַן בײַ דער וויטערדיקער אַרבעט — אַ שלל שפּראַכיקע שוועריקייטן. ראשית כּל איז ניט אַלץ אײַנ־געשטעלט אין דער אָנגענומענער ייִדישער גראַמאַטיק, אין דער מאָדערנאַלאָגיע און אין דעם סינטאַקס, און אין די ספֿקדיקע פֿאַלן איז אויסגעקומען זיך צו אַנטשיידן צו ניצן די אַדער יענע פֿאָרעם, די אַדער יענע קאָנסטרוקציע פֿון זאַץ אויפֿן סמך פֿון אייגענעם שפּראַכגעפֿיל. אָבער דער איבערזעצער האָט זיך געמיט צו זײַן אָפּגעהיט און ער פֿאָרהאָפֿט, אַז דער לייענער וועט ניט האָבן קיין טענות צו דער קאָרעקטקייט פֿון זײַן ייִדיש.

די אַלגעמיינע טענדענץ איז צו זײַן וואָס ווינציקער אַ מחדש, ניט פֿאַר־שווערן דעם טעקסט מיט איבעריקע נעאָלאָגיזמען. אָבער עס איז אויסגעקומען דאָך צו שאָפֿן טערמינען און עס איז פֿאַראַן אַ היפּשע צאָל אייגענע צונויפֿ־העפֿטן, וועלן דער איבערזעצער האָט זיך געמיט פּינקטלעך איבערצוגעבן די טערמינען פֿון תּלמוד.

די טערמינאָלאָגיע איז אַ שווערע נוס אויף צו צעקנאַקן. דאָ זײַנען פֿאַראַן דרײַ גרופּעס וועלטער:

1. צום טייל קען פֿשוט ניט אויסגעמיטן ווערן צו ניצן אין דער איבער־זעצונג דאָס זעלביקע וואָרט פֿון תּלמודישן אָריגינאַל, ווײַל אָט דאָס איז אַ וואָרט וואָס האָט אומגעביטן געמוזט אַרײַן אין ייִדיש דורך דעם תּלמיד־חכם וואָס עס גענייגט אין זײַן לערנען גמרא. אמת, אַזעלכע וועלטער זײַנען געבליבן אומבאַקאַנט דעם בערייטערן עולם, ווי עס זײַנען געבליבן פֿאַר־הוילן פֿון אים די עצם ענינים, די באַגריפֿן וואָס די וועלטער באַצייכענען. אָבער עס איז קיין אַנדער אויסוועג ניטאָ. זײַנען דאָך די יורידישע אַדער מעדי־צינישע טערמינען פֿון אַנדערע מאָדערנע שפּראַכן אויך ניט באַקאַנט יעדן איינעם וואָס רעדט אויף זיי. עס איז קיין ספֿק ניט פֿאַרן איבערזעצער, אַז קל־וחומר איז אויף ייִדיש — קל־וחומר, גזרה שוה איז — אַ גזירה שווה. אַזוי איז אויך טבֿול־יום, עגלה־ערופֿה, חלוצה אאַז״וו. דאָס זײַנען וועלטער וואָס

לאָזן זיך ניט איבערזעצן און וואָס קענען נאָר דערקלערט ווערן מיט אַ מער אָדער ווייניקער לאַנגן זאַץ, און ווען אַזאַ זאַץ זאָל זיך דאַרפֿן איבערחזרן אין אַן ענין עטלעכע מאָל, וואָלט זיך דער ענין גופֿא פֿאַרלוירן.

2. צום טייל האָט דער איבערזעצער געמוזט איבערזעצן העברעיזמען ניט געקוקט אויף דעם וואָס זיי זײַנען זייער פּאָפּולער אין יידיש, און אפֿשר גראָד ווײַל זיי זײַנען געווארן אַזוי פּאָפּולער האָבן זיי פֿאַרלוירן זייער אריגינעלן באַטײַט און אָנגענומען אַ גאַנץ אַנדערן ווי אין דער גמרא. די צאָל פֿון אַזעלכע ווערטער איז ניט קלײן. לאָמיר דאָ געבן אַ פּאָר בײַשפּילן לדוגמא:

דאָס וואָרט מהיכא־תיתי באַטײַט אויף יידיש — 'פֿאַר וואָס ניט?', 'מילא', 'עס מאַכט מיר ניט אויס', 'זאָל זײַן אַזוי'; אָבער אין תּלמודישן טעקסט באַטײַט דער אויסדרוק: 'פֿון וואַנעט זאָל עס קומען?' אַדרבה איז אין יידיש — 'יאָ', 'אַוודאי', 'אַוודאי אַזוי', 'זייער צופֿרידן מיט דעם'; אין דער גמרא ווידער הייסט עס: 'גראָד פֿאַרקערט'. הקדש איז אויף יידיש — אַ פּלאַץ פֿאַר אַרעמע לײַט וואָס מען האָלט אין אומאַרדענונג, אַ שפּיטאָל פֿאַר אַרעמע לײַט, סתם אַ שמוציק אָרט, אַן אומאַרדענונג; אין תּלמוד איז עס — 'אַ הייליק אָרט'. טלית איז אין תּלמוד — 'אַ מאַנטל', 'אַ שטיק סחורה', 'נאָך ניט קיין געניצט שטיק צייג', און אויף יידיש איז עס אַ טלית. אַחריות איז אויף יידיש 'אַחריות', 'פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט' און אין דער תּלמודישער טערמינאָלאָגיע באַטײַט עס 'באַוואָרענישן', 'גאַראַנטיע', וואָרעם בײַ נכסים שאין להן אחריות רעדט זיך ניט וועגן גיטער וואָס האָבן ניט קיין אַחריות — נאָר וועגן זאַכן וואָס קענען אָדער קענען ניט דינען ווי אַ באַוואָרענישן, ווי אַ גאַראַנטיע.

3. נײַע ווערטער אָדער צונויפֿגעפֿטן האָבן גענוצט געשאַפֿן ווערן אויפֿן סמך פֿון אַן אַנאַלאָגיע מיט אַנדערע ווערטער פֿון דעם שטייגער, למשל מדיר הייסט אין מסכת נדרים, וווּ דאָס וואָרט ווערט געברויכט טויזנטער מאָל, איינער וואָס אַסרט עמעצן עפּעס דורך אַ נדר. כדי אויסצומײַדן אַזעלכע הכבדות זײַנען געשאַפֿן געווארן די ווערטער באַנדרן און באַנדרטער ע״פּ אַנאַלאָגיע מיט באַשוועָרן און באַשווערענער. פֿון דעם מין איז דאָס וואָרט יאַרזיבן, ע״פּ אַנאַלאָגיע מיט יאַרהונדערט, וואָס נעמט אָרום אַלע זיבן יאָר פֿון אַ שמיטה און ניט נאָר דאָס זיבעטע יאָר וואָס ווערט געוויינטלעך באַצייכנט מיטן וואָרט שמיטה.

פֿאַראַן נאָך אַ סך שווערישקייטן, וואָס מיר האָבן ניט קיין אָרט זיך אָפּצושטעלן אויף זיי. מיר מוזן אָבער לסוף דערמאָנען די שווערישקייטן בײַם איבערזעצן אַ קרי און אַ כתיב אין תּנך, וועלכע מען דאַרף אויף דעם סמך אָפּיסברענגען אַ געוויסן דרש, אָדער די פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן אַ וואָרט וואָס צוליב געוויסע צווקען דאַרף עס אָננעמען פֿאַרשיידענע באַטײַטן און זיך בינדן מיט פֿאַרשיידענע באַגריפֿן. האָט זיך באַקומען, אַז הגם דער איבערזעצער האָט געהאַט בדעה זיך האַלטן בײַ יהואָשעס נוסח, האָט ער דאָך אין אַ סך פֿאַלן געמוזט אָפּווײַכן פֿון אים.

סנהדרין

צווייטער פרק

כהן גדול — א כהן גדול

משנה א. א כהן־גדול קען מישפטן און מע קען אים מישפטן; ער קען עדות זאגן און מע קען עדות זאגן קעגן אים; ער קען געבן חליצה און [נאך זיין טויט] קען מען זיין ווייב געבן חליצה; און מע קען באשוועגערן זיין ווייב, אבער ער קען ניט באשוועגערן, ווייל אן אלמנה איז אים פארבאטן. איז בני אים עמעצער געשטארבן [און דאס איז א ייבם־קרוב, און עס קען געשען, אז דער כהן־גדול קען זיך נאך פארגעסענערהייט[1] פאראומרייניקן אין אים], מעג ער ארויס נאך דער מיטה ניט אנדערש נאר [אויף אן אופן, אז ווען אירע טרעגערס] ווערן פארהוילן [פון אים און זיי פארקערן זיך הייסט עס אין אן אנדער גאס, און ער קען זיי מער ניט ארויסזען], ווייזט ער זיך — ווייזן זיי זיך, ווערט ער פארהוילן; אזוי זאל ער ארויס מיט זיי ביזן אינגאנג פון שטאט־טויער — דאס איז ר' מאירס מיינונג. ר' יהודה זאגט, ער טאר ניט ארויסגיין פון הייליקטום, מחמת דעם וואס עס ווערט געזאגט: און פון הייליקטום זאל ער ניט ארויסגיין.[2]

און אז ער טרייסט אנדערע, איז דער שטייגער: דער גאנצער עולם גייט איינער נאכן אנדערן פארבי [דעם אבל] און אים האלט דער ממונה צווישן זיך און דעם עולם [אזוי אז דער ממונה איז דעם כהן־גדול פון דער רעכטער זייט און דער עולם איז אים פון דער לינקער זייט]. און אז ער ווערט געטרייסט פון אנדערע, זאגט אים דאס גאנצע פאלק: זאלן מיר זיין דיין כפרה! און ער זאגט זיי: געבענטשט זאלט איר זיין פון הימל! און אז מע דערלאנגט אים דאס טרויער־מאכל, זעצט זיך דער גאנצער עולם אויס אויף דער ערד, אבער ער זעצט זיך צו אויף דער באנק.

משנה ב. א מלך קען ניט מישפטן און מע קען אים ניט מישפטן; ער קען ניט עדות זאגן און מע קען קעגן אים ניט עדות זאגן; ער קען ניט געבן חליצה און מע קען זיין ווייב ניט געבן חליצה; ער קען ניט באשוועגערן און מע קען זיין ווייב ניט באשוועגערן, ר' יהודה זאגט: אויב ער וויליקט אזיין צו געבן חליצה אדער צו באשוועגערן, זאל ער דערמאנט זיין צו גוטן. די [חכמים] האבן צו [ר' יהודהן] געזאגט: מע זאל זיך צו אים ניט צוהערן [וואס עס א מלך קען ניט מוותר זיין אויף זיין כבוד]. און מע קען ניט נעמען זיין אלמנה; ר' יהודה זאגט, א מלך קען נעמען א מלכה אלמנה, וואס עס מיר געפינען בני דוד, אז ער האט געגומען שאולס אלמנה, ווי עס ווערט געזאגט: און איך האב דיר געגעבן דאס הויז פון דיין האר און די ווייבער פון דיין האר אין דיין בוזעם.[3]

גמרא. [אויבן אין אונדזער משנה:] א כהן־גדול קען מישפטן — דאס איז דאך אויף געווים!

---

[1] זען ויקרא כא, 11 א"ו.
[2] ויקרא כא, 12.
[3] שמואל ב, יב, 8.

— אים איז [דער עיקר] נייטיק געווען [צו לערנען] מע קען אים מישפּטן.

— אָט דאָס איז דאָך אויך אויף געווּיס! ווי קען ער דען מישפּטן, אויב מיר קענען אים ניט מישפּטן? אָט שטייט דאָך געשריבן: זאַמלט אײַך אײַן און פֿאַרזאַמלט אײַך[4] [התקוששו וקשו — קלינגט ווי התקושטו וקושטו, ד״ה פּוצט אײַך אויס און פּוצט אויס], און ריש לקיש האָט דערקלערט: [פֿרי׳ער] פּוץ דיך אַליין אויס און דערנאָך פּוץ אויס אַנדערע!?

— נאָר בעסער, ווײַל ער דאַרף לערנען: אַ מען קען ניט מישפּטן און מען קען אים ניט מישפּטן, ווערט שוין אויך געלערנט: אַ כהן גדול קען מישפּטן און מען קען... מישפּטן.

און אַז דו ווילסט, זאָג איך: דאָס לאָזט ער אונדז הערן אָט וואָס, אַזוי ווי ס׳איז פֿאַראַן אַ בריתא:

אַ כהן־גדול אַז ער האָט געהרגעט אַ נפֿש — מוטוויליק, דאַרף ער געטייט ווערן; אומגערן — דאַרף ער גיין אָפּריכטן גלות [אין אייגער פּון די שטעט פּון אַנטרינונג];[5] און ער טרעט איבער אַ געבאָט און אַ פֿאַרבאָט; און זע — אין אַלע ענינים איז ער ווי אַ פּשוטער מענטש.

— מוטוויליק דאַרף ער געטייט ווערן — דאָס איז דאָך אויך געווּיס!?

— אים איז [דער עיקר] נייטיק געווען צו לערנען: אומגערן — דאַרף ער גיין אָפּריכטן גלות.

אָט דאָס איז דאָך אויך אויף געווּיס!?

ס׳איז נייטיק געווען; איך וואָלט, זאָל דיר אַרויפֿקומען אויפֿן זינען, געקענט געווען זאָגן, ווי באַלד אַז ס׳שטייט געשריבן: און ער זאָל זיצן אין איר ביז דעם טויט פּון כהן־גדול,[6] זאָל איך זאָגן: קוים איז עס אַזא אייגער וואָס קען [נאָר] האָבן אַן אויפֿריכטונג מיט צוריקקערן, זאָל ער גיין אָפּריכטן גלות; דער וואָס קען ניט האָבן אַן אויפֿריכטונג מיט צוריקקערן, זאָל ניט גיין אָפּריכטן גלות, ווערעם מיר האָבן אַ משנה: ווען עמעצער האָט געהרגעט דעם כהן־גדול, אַדער דער כהן־גדול, אַז ער האָט געהרגעט אַ נפֿש, גייט ער פּון דאָרטן [פּון דער שטאָט פּון אַנטרינונג] קיין מאָל ניט אַרויס.[7]

וואָלט איך בכן דאָך געווען געקענט זאָגן, ער דאַרף ניט גיין אָפּריכטן גלות; דערום לאָזט ער אונדז הערן.

— וואָלט איך דאָך אפֿשר געדאַרפֿט זאָגן, טאַקע אַזוי!?

— דער פּסוק זאָגט: אויף צו אַנטלויפֿן אַהין פֿאַר איטלעכן טויטשלעגער,[8] ווערט דאָ אַפֿילו אַ כהן־גדול פֿאַרשטאַנען.

---

[4] צפניה ב, 1.
[5] במדבר לה, 10 א״וו.
[6] במדבר לה, 25.
[7] מכות ב, ז.
[8] דברים יט, 3.

[אויבן:] ער טרעט איבער אַ געבאָט און אַ פֿאַרבאָט — גייט עס דען ניט, אַז ער זאָל ניט האָבן איבערגעטראָטן!?

— איך וואָלט, זאָל דיר אַרויפֿקומען אויפֿן זינען, געווען געקענט זאָגן, ווי באַלד אַז מיר האָבן אַ משנה: ניט אַ שבת, און ניט אַ פֿאַלשן נביא און ניט אַ כהן־גדול — זיי מישפט מען ניט אַנדערש נאָר לויט דעם מויל פֿון דעם געריכט פֿון די איין און זיבעציק,[9] און רב אדא בר אהבה האָט דערקלערט: יעט־ווידע גרויסע זאָל וועלן זיי ברענגען צו דיר[10] [מיינט] די זאָכן פֿון דעם גדול, זאָל איך זאָגן, אַלע זאָכן פֿון דעם גדול [אַפֿילו קלייַנע עבֿירות]; דערום לאָזט ער עס אונדז הערן.[11]

— וואָלט איך דאָך אפֿשר געדאַרפֿט זאָגן, טאַקע אַזוי!?

— שטייט דען געשריבן: די זאָל פֿון דעם גרויסן? עס שטייט דאָך געשריבן: גרויסע זאָל, באמת אַ גרויסע זאָל [דאַרף פֿאַרגעבראַכט ווערן פֿאַר העכסטן געריכט].

[אויבן אין אונדזער משנה:] ער קען עדות זאָגן און מע קען עדות זאָגן קעגן אים. ער קען עדות זאָגן — אָט איז דאָך פֿאַראַן אַ ברייתא [אין פסוק שטייט]: און זאָלסט זיך פֿאַרהויליַן פֿון זיי,[12] אַ מאָל איז, אַז דו דאַרפֿסט זיך פֿאַרהויליַן און אַ מאָל איז, אַז דו טאָרסט זיך ניט פֿאַרהויליַן; דהיינו ווי אַזוי איז דאָס? ער איז אַ כהן און די [פֿאַרבאַנדזשעטע בהמה] איז אויפֿן בית־הקבֿרות [ווהין אַ כהן טאָר ניט אַרייַנקומען], ער איז אַן עלטערער מאַן און ס׳איז ניט וועדליג פֿאַר זיין כּבֿוד, אַדער ווען זיין באַשעפֿטיקונג באַטרעפֿט מער פֿון זיין חברס [אַנווער] — דערויף איז געזאָגט געווארן, און זאָלסט זיך פֿאַרהויליַן!?

— רב יוסף האָט פֿאַרענטפֿערט: ער קען עדות זאָגן קעגן אַ מלך.

— אָט האָבן מיר דאָך [אונדזער] משנה: ער קען ניט מישפטן און מע קען אים ניט מישפטן; ער קען ניט עדות זאָגן און מע קען קעגן אים ניט עדות זאָגן!?

— נאָר בעסער, האָט ר׳ זירא דערקלערט, ער קען עדות זאָגן קעגן אַ בן־מלך.

— אַ בן־מלך איז דאָך אַ פֿשוטער מענטש!?

— נאָר בעסער, ער קען עדות זאָגן פֿאַר אַ מלך.

— אַ מלך זעצט מען דאָך אָבער ניט אַרײַן צווישן די [סנהדרין].

— פֿונעם כהן־גדול כּבֿוד ווערט קומט ער און זיצט מיט; נעמט מען בײַ אים אַפֿ דאָס עדות זאָגן, הייבט ער זיך אויף און גייט אַוועק און [דענסמאָל] קוקן מיר אַרײַן אין זיין מישפט [ד״ה די סנהדרין באַטראַכטן דערנאָך דעם ענין].

---

[9] סנהדרין, פֿרק א, משנה ה.
[10] שמות יח; דאָרטן ווערט געזאָגט: „כל הדבר הגדול״.
[11] סנהדרין, טז, א.
[12] דברים כב, 1.

בבֿא מציעא

זיבעטער פּרק

השוכר את הפּועלים — דער וואָס דינגט אַרבעטערס

משנה א. וועז עמעצער האָט געדונגען אַרבעטערס און האָט אויסגערעדט אָנצופֿאָנגען פֿאַר טאָג און אויפֿצוהערן אין אָוונט — איז עס אַן אָרט ווו מען האָט זיך נוהג געווען ניט אָנצופֿאָנגען פֿאַר טאָג און ניט אויפֿצוהערן אין אָוונט, קען ער זיי ניט צווינגען; איז עס אַן אָרט ווו מען האָט זיך נוהג געווען צו געבן שפּײַז, דאַרף ער געבן שפּײַז, צושטעלן אָפּטיטנע זאָכן, דאַרף ער צו־שטעלן אַלץ לויטן מינהג פֿון דער מדינה. אַ מעשׂה מיט ר׳ יוחנן בן מתיאן, וואָס האָט געזאָגט זײַן זון: כאָפּ זיך אַרויס, דינג אונדז אַרבעטערס. ער איז געגאַנגען און האָט זיי אָפּגעשטעלט קעסט. אַז ער איז אָבער געקומען [צוריק] צום טאָטן, האָט ער צו אים געזאָגט: זון מײַנער, אַפֿילו אויב דו שאָפֿסט זיי [אַ מאָלצײַט] ווי די סעודה פֿון שלמה [המלך] אין זײַן צײַט, קענסטו פֿאַר זיי ניט יוצא זײַן, ווארעם זיי שטאַמען פֿון אַברהם, יצחק און יעקבֿ; נאָר בעסער, איידער נאָך זיי האָבן געמאַכט אַן אָנהייב בײַ דער אַר־בעט, כאָפּ זיך אַרויס און זאָג זיי: בתנאי אַז איר האָט בײַ מיר ניט אָנדערש נאָר בלויז ברויט און באָב. רבן שמעון בן גמליאל זאָגט: עס איז ניט נייטיק געווען עס צו לערנען — אַלץ איז לויטן מינהג פֿון דער מדינה.

גמרא. דאָס איז דאָך געוויס [אַז ער קען זיי ניט צווינגען אָנצופֿאָנגען פֿרײַער און אויפֿצוהערן שפּעטער]!?

— ניט אָנדערש עס מוז זײַן, אַז ער האָט זיי צוגעלייגט צו זייערע שׂכירות; און וואָס וואָלטסטו געקענט זאָגן? ער וואָלט געקענט צו זיי טענהן: אָט דאָס וואָס איך האָב אײַך צוגעלייגט צו אײַערע שׂכירות איז געווען מיט דער כוונה, אַז איר וועט בײַ מיר אָנפֿאָנגען פֿאַר טאָג און אַרבעטן אין דער נאַכט אַרײַן; לאָזט ער עס אונדז דערום הערן. ווײַל זיי קענען צו אים זאָגן: דאָס וואָס דו האָסט אונדז צוגעלייגט, איז געווען מיט דער כוונה, אַז מיר זאָלן דיר טאָן גוטע אַרבעט.

ריש לקיש האָט געזאָגט: אַן אַרבעטער — בײַ זײַן גיין [פֿון דער אַרבעט אין שטאָט] אַרײַן, [דאַרף ער מוותר זײַן] פֿון זײַן [צײַט]; בײַ זײַן אַרויסגיין [צו דער אַרבעט, מעג ער נעמען] פֿונעם בעל־הבית׳ [צײַט]. וואָרעם עס ווערט געזאָגט: ...גייט אויף די זון, ווערן זיי [די חיות] אײַנגעטאָן און הויערן אין זייערע נאָרעס; גייט אַרויס דער מענטש צו זײַן ווערק [נאָך זונאויפֿגאַנג] און צו זײַן אַרבעט ביז אָוונט [נאָך זון־אונטערגאַנג].[13]

— וואָלט מען דאָך גאָר געדאַרפֿט זען ווי מע פֿירט זיך!?

— וועז דאָס איז אַ נייַע שטאָט.

— וואָלט מען דאָך געקענט זען, פֿון וואַנען זיי זײַנען געקומען?!

— וועז זיי זײַנען צוזאַמענגעקליבענע [פֿון פֿאַרשיידענע ערטער מיט פֿאַרשיידענע מינהגים]. אַז דו ווילסט, זאָג איך: וועז ער האָט צו זיי געזאָגט:

---

[13] תּהלים קד, 22, 23.

דאָס פֿאַרדינגט איר זיך צו מיר ווי אַן אַרבעטער [לויטן געזעץ] פֿון דער תורה [און ניט הייסט עס לויט די מינהגים].

ר׳ זירא האָט געדרשנט, אויך זאָגט מען עס נאָך, רב יוסף האָט געלערנט: וואָס איז דאָס וואָס שטייט געשריבן: מאַכט פֿינצטערניש און עס ווערט נאַכט, אין איר ווידמענען זיך אַלע חיות פֿון פֿעלד?[14] „דו מאַכסט פֿינצטערניש און עס ווערט נאַכט״, דאָס איז די וועלט וואָס איז גלײַך צו נאַכט; „אין איר ווידמענען זיך אַלע חיות פֿון וואַלד״, דאָס זײַנען די רשעים אין איר, וואָס זײַנען גלײַך צו דער חיה אין וואַלד. „גייט אויף די זון, ווערן זיי אײַנגעטאָן און זיי הויערן אין זייערע נאַרעס״, גייט אויף די זון פֿון די צדיקימס וועגן, ווערן די רשעים אײַנגעטאָן אין גיהנם; „און זיי הויערן אין זייערע נאַרעס״ [„מעונותם״, זייערע ווויוונונגען] — האָסט ניט קיין איין צדיק וואָס האָט ניט אַ ווויוונונג לויט זײַן כּבֿוד. „גייט אַרויס דער מענטש צו זײַן ווערק״ [„לפעלו״, צו זײַן געצאָלטן], די צדיקים גייען מקבל זײַן זייער שׂכר. „און צו זײַן אַרבעט ביז אָוונט״, וועג דאָס איז אַזאַ איינער וואָס האָט ביזן אָוונט [ביזן טויט] דורכגעפֿירט זײַן אַרבעט.

ר׳ אלעזר בן ר׳ שמעון האָט אַנגעטראָפֿן איינעם אַ פּקיד וואָס פֿלעגט כאַפּן גנבֿים. ער האָט זיך צו אים אַנגערופֿן: ווי קענסטו זיי בייקומען? זײַנען זיי דען ניט גלײַך ווי חיות? וואַרעם ס׳שטייט געשריבן: „אין איר [אין דער נאַכט], ווידמענען זיך אַלע חיות פֿון וואַלד״!? פֿאַראַן וואָס זאָגן, דאָס האָט ער עס אים אַרויסגעזאָגט פֿון אָט דעם דאָזיקן פּסוק: „ער לויערט אין פֿאַרבאָרגענישׂ ווי אַ לייב אין זײַן צודעק״.[15] טאָמער פֿאַרנעמסטו די צדיקים און דו לאָזסט די רשעים איבערן? האָט ער צו אים געזאָגט: וואָס קען איך טאָן? עס איז דאָך אַ באַפֿעל פֿונעם מלכות. ער האָט צו אים געזאָגט: קום, איך וועל דיך לערנען וואָס דו זאָלסט טאָן. פֿיר אַ זייגער [אין דער פֿרי] גיי אַרײַן אין שענק; אַז דו זעסט עמעצן ווי ער טרינקט ווײַן און האַלט דעם בעכער אין דער האַנט און שלומערט, פֿרעג אויף אים; אויב ער איז אַ לערנער און שלומערט, האָט ער פֿעדערן זיך געפֿעדערט צום לערנען; אויב ער איז אַן אַרבעטער, דאָס איז ער פֿרי אויפֿגעשטאַנען, האָט געטאָן זײַן אַרבעט; און אויב זײַן אַרבעט איז בײַ נאַכט [וועג מען האָט אים געזאָלט הערן אַרבעטן], קען זײַן, ער האָט אויסגעאַרבעט נאָדלעך [אַן אַרבעט אַן געראָיש]; אויב אָבער ער איז ניט [אייגנ פֿון די], איז ער אַ גנבֿ און דו קענסט אים כאַפּן. די זאַך האָט זיך געלאָזט הערן בײַם מלכות אין הויז. זיי האָבן געזאָגט: דער לייענער פֿונעם בריוו — זאָל ער זײַן דער שליח [אויב ער פֿאַרשטייט הייסט עס אַזוי גוט די קונסט, זאָל ער איבערנעמען דאָס כאַפּן גנבֿים]. זיי האָבן געבראַכט ר׳ אלעזר בר׳ שמעונען און דאָס האָט ער געכאַפּט גנבֿים. האָט ר׳ יהושע בן קרחה אים צוגעשיקט [אַ וואָרט]: דו עסיק, זון פֿון ווײַן [רשע, זון פֿון צדיק], ביז וואַנען וועסטו דאָס האַלטן אין איבערגעבן דאָס

[14] תּהלים קד, 20.
[15] תּהלים י, 9.

פֿאַלק פֿון אונדזער גאָט צו דער הריגה? האָט ער אים אָפּגעשיקט: דערנער פֿאַרלענד איך פֿונעם ווינטגאַרטן. האָט ער אים צוגעשיקט: זאָל [גאָט], דער בעל־הבית פֿונעם ווינטגאַרטן, קומען און פֿאַרלענדן זײַנע דערנער. איין טאָג האָט אים באַגעגנט איינער אַ וועשער; ער האָט אים אָנגערופֿן „עסיק, זון פֿון ווינען". האָט ער געזאָגט: ווי באַלד אַז ער איז אַזוי חוצפהדיק, איז צו פֿאַרשטיין דערפֿון: ער איז אַ רשע! ער האָט אַ זאָג געטאָן צו [זײַנע העלפֿער]: כאָפּט אים! האָבן זיי אים געכאָפּט. דערנאָך, אַז ער האָט זיך באַרויקט, איז ער נאָך אים אַוועק אים אויסצולייזן, אָבער ער האָט עס ניט געקענט אויספֿירן. אויף אים האָט ער געזאָגט דעם פּסוק: דער וואָס היט זײַן מויל און זײַן צונג, היט זײַן זעל פֿון צרות.[16] אים האָבן זיי אויפֿגעהאָנגען; ער האָט זיך געשטעלט אונטער דער תּליה און האָט געווײַנט. האָבן זיי צו אים געזאָגט: זאָל עס ניט זײַן שלעכט אין דײַנע אויגן, וואָרעם ער מיטן זון זײַנעם האָבן באַמאַנט אַ פֿאַרקנסטע מיידל אום יום־כּיפּור [און ס׳איז אים הייסט עס סײַ ווי געקומען מיתה]. האָט ער אַוועקגעלייגט זײַנע הענט אַנטקעגן זײַנע אינגעווייד, ער האָט געזאָגט: פֿרייט אײַך, אינגעווייד מײַנע, פֿרייט אײַך; מה־דאָך אַז [מיט] אײַערע ספֿקדיקע מעשׂים איז אַזוי, איז עס [מיט] אײַערע זיכערע [מעשׂים] אַוודאי און אַוודאי אַזוי; איך בין זיכער וועגן אײַך, אַז קיינערלייַ וועלן איבער אײַך ניט געווינטיקן. און פֿון דעסט וועגן האָט ער זיך ניט געקענט באַרויקן. מע האָט אים געגעבן טרינקען אַ שלאָפֿמיטל און מען האָט אים אַרײַנגענומען אין אַ הויז פֿון מירמלשטיין און אויפֿגעריסן דעם בויך זײַנעם; מען האָט אַרויסגעצויגן פֿון אים קערב איבער קערב פּעטס [כּדי אויסצוגעפֿינען, צי עס קען וועראמדיק ווערן], און עס גע־שטעלט אין זון אין תּמוז און אין אָב, אָבער ס׳איז ניט פֿאַרשטונקען געוואָרן.

— קיין [אַנדער] פּעטס וועלט דאָך אויך ניט פֿאַרשטונקען!?

— קיין שום פּעטס וועלט ניט פֿאַרשטונקען, די רויטע אָדערן וועלן פֿאַר־שטונקען; דאָ [אָבער], הגם עס זײַנען געווען רויטע אָדערן, איז עס ניט פֿאַר־שטונקען געוואָרן. אויף זיך האָט ער געזאָגט דעם פּסוק: אויך מײַן לייב רוט אין זיכערקייט.[17] אויך ר׳ ישמעאל ברבי יוסין איז אָנגעקומען אָט אזא מעשׂה אין דער האַנט אַריין [אים האָט מען אויך אָנגעשטעלט פֿאַר אַ גנבֿים־כאָפּער]. אים האָט אליהו באַגעגנט; ער האָט זיך צו אים אָנגערופֿן: ביז וואָנען וועסטו [האַלטן אין] איבערגעבן צו דער הריגה דאָס פֿאַלק פֿון אונדזער גאָט!? האָט ער אים אָפּגעענטפֿערט: וואָס קען איך טאָן? עס איז דאָך אַ באַפֿעל פֿון מלכות. האָט ער צו אים געזאָגט: דײַן פֿאָטער איז אַנטלאָפֿן קיין אסיא, אַנטלויף דו קיין לודקיא.

וועז ר׳ ישמעאל ברבי יוסי און ר׳ אלעזר ברבי שמעון האָבן זיך צוזאַמענ־געטראָפֿן אייַנער מיטן אַנדערן, האָט אַז אָקסנפֿאָר געקענט אַדורכגיין צווישן זיי [אונטער זייערע לייבער] און זיך ניט אָנרירן אַן זיי [אַזוי באַלייבט זײַנען

---

[16] משלי כא, 23.

[17] תּהלים טז, 9.

זיי געווען]. איינע אַ מאַטראַנע האָט זיך [אַ מאָל] צו זיי אָנגערופֿן: אײַערע קינ־דער זײַנען ניט פֿון אײַך. האָבן זיי צו איר געזאָגט: זייער [לײַב, די לײַבער הייסט עס פֿון די ווײַבער] איז גרעסער פֿון אונדזערע.

— איז דאָך אָוודאי און אָוודאי!? פֿאַראַן וואָס זאָגן, זיי האָבן איר גע־ענטפֿערט אָט ווי: ווײַל ווי דער מאַן אַזוי איז זײַן גבֿורה [זײַן מענלעכקייט].[18] פֿאַראַן וואָס זאָגן, זיי האָבן איר געענטפֿערט אָט ווי: די לֵיבע דריקט אײַן דאָס לײַב.

— צו וואָס האָבן זיי איר בכלל געדאַרפֿט ענטפֿערן? אָט שטייט דאָך געשריבן: זאָלסט ניט ענטפֿערן דעם נאַר אַזוי ווי זײַן נאַרישקייט!?[19]

— כּדי מע זאָל ניט אַרויסלאָזן קיין שלעכטע רייד אויף זייערע קינדער.

ר׳ יוחנן האָט געזאָגט: די גרעב פֿון ר׳ ישמעאל ברבי יוסין איז געווען אַזוי ווי אַ לאַגל פֿון פֿינף קב; אויך זאָגט מען עס נאָך, פֿון דרײַ קב; רב פּפּא אַליין איז געווען אַזוי ווי אַ הרפּנישער קאַרב.

ר׳ יוחנן האָט געזאָגט: איך בין איבערגעבליבן פֿון די שיינע פֿון ירושלים. אָט אַז עמעצער ווײַל זען ר׳ יוחננס שיינקייט, זאָל ער קריגן אַ זילבערנעם בעכער, נאָר וואָס פֿון יוועליר, און זאָל ער אים אָנפֿילן מיט קערעלעך פֿון אַ רויטן מילגרום, און אַרויפֿלייגן אויפֿן מויל פֿון בעכער אַ קרענצל פֿון רויטע רויזן און אים שטעלן צווישן זון און שאָטן; יענער גלאַנץ איז אַ ביסל פֿון ר׳ יוחננס שיינקייט.

— ס׳איז דאָך נישט! אָט האָט דאָך דער רבי געזאָגט, רב כּהנאס שיינקייט איז אַ ביסל פֿון ר׳ אבהוס שיינקייט, ר׳ אבהוס שיינקייט איז אַ ביסל פֿון יעקבֿ אבֿינוס שיינקייט, יעקבֿ אבֿינוס שיינקייט איז אַ ביסל פֿון אָדם הראשונס שיינקייט, בעת ר׳ יוחננען האָט ער גאָרניט געריכטעט?

— ר׳ יוחנן — דאָס איז עפּעס אַנדערש, ווײַל ער האָט ניט געהאַט קיין הדרת־פּנים [מחמת אים האָט געפֿעלט אַ באָרד].

ר׳ יוחנן איז געגאַנגען און האָט זיך געזעצט בײַ די טויערן פֿון טבֿילה [ווען די פֿרויען גייען פֿון מיקווה]; ער האָט געזאָגט: זאָלן די יידישע טעכטער מיך באַגעגענען, ווען זיי קומען אַרויף פֿון דער מיצווה־טבֿילה, כּדי זיי זאָלן האָבן קינדער וואָס זײַנען שיין ווי איך, וואָס קענען לערנען ווי איך. די לערן־בחורים האָבן זיך צו אים אָנגערופֿן: האָט גאָר דער רבי קיין מורא ניט פֿאַר אַן עין־הרע!? האָט ער זיי געענטפֿערט: איך קום אַרויס פֿון יוספֿס זאַמען, אויף ווועמען דאָס „גוטע אויג" האָט קיין שליטה ניט געהאַט, ווײַל בײַ אַ קוואַל [„עלי עין"],[20] און ר׳ אבוהו האָט [דערויף] געזאָגט: לייען עס ניט עלי עין, נײַערט

---

[18] שופֿטים ח, 21.
[19] משלי כו, 4.
[20] בראשית מט, 24.

עולי עין [וואָס שטיצן איבער דאָס אויג; זיי האָבן בכן קיין מורא ניט פֿאַר אַן עין־הרע]. ר׳ יוסי ברבי חנינא האָט געזאָגט: פֿון דאָנען: און זיי זאָלן זיך מערן [„וידגו״, פֿון איין שורש מיט דג — אַ פֿיש] לרוב אויף דער ערד;[21] ווי די פֿיש אין ים, באַדעקט זיי דאָס וואַסער און דאָס אויג האָט איבער זיי קיין שליטה ניט, אַזוי אויך דער זאָמען פֿון יוסף, האָט דאָס אויג קיין שליטה ניט אויף אים.

איין טאָג האָט זיך ר׳ יוחנן געבאָדן אין ירדן, האָט ריש־לקיש [וואָס איז, ווי עס שטייט ווײַטער, געווען אַ רויבער] אים דערזען און [מיינענדיק אַז ס׳איז אַ פֿרוי] איז אַרײַנגעשפרונגען נאָך אים אין ירדן אַרײַן. ער האָט אים געזאָגט: דײַן קראַפֿט אויף תורה [לערנען]; האָט ער אים געזאָגט: דײַן שיינקייט געהערט צו פֿרויען. ער האָט צו אים געזאָגט: אויב דו האָסט חרטה [אויף דײַנע רויבע־רישע מעשׂים], גיב איך דיר מײַן שוועסטער וועלכע איז נאָך שענער פֿון מיר. האָט ער עס געגומען אויף זיך. ער האָט געוואָלט גיין צוריק אַרויפֿנעמען אויף זיך די קליידער, האָט ער עס אַבער ניט געקענט [טאָן אַזוי פֿלינק ווי פֿריִער, וואָרעם דאָס טראָכטן פֿון לערנען האָט אים שוין אָפּגעשוואַכט]. ער האָט אים דערנאָך געלערנט תנך און משנה און האָט פֿון אים געמאַכט אַ גרויסן מאַן.

בבא מציעא

פֿערטער פרק

הזהב — דאָס גאָלד

משנה א. [דער דין איז: ווען דער קונה ציט צו זיך די זאַך, און ער טוט הייסט עס אַ משיכה מיט איר, וועלט דערמיט דאָס געשעפֿט פֿאַרענדיקט און דאָס געלט וועלט דאָס אייגנס פֿונעם פֿאַרקויפֿער, אַפֿילו ווען ער האָט עס נאָך ניט געקראָגן. דאָס בלויזע קריגן דאָס געלט, אָן דעם נייטיקן משיכה טאָן מיט דער זאַך, קען ניט שטערן דעם פֿאַרקויפֿער אָדער דעם קונה פֿון כאָפּן צוריק. איז דאָס אַ געלט־עסק און מע פֿאַרקויפֿט גילדערנע, זילבערנע אָדער קופּערנע מטבעות פֿאַר אַנדערע מטבעות, רעכנט זיך תמיד די זילבערנע מטבע ווי געלט און די אַנדערע מטבעות הייסן סחורה. [דערום] איז דאָס גאָלד [די גילדערנע מטבע] קונה דאָס זילבער, דאָס זילבער אָבער איז ניט קונה דאָס גאָלד; דאָס קופּער איז קונה דאָס זילבער, דאָס זילבער אָבער איז ניט קונה דאָס קופּער; שלעכט געלט איז קונה גוטס, אָבער גוטס איז ניט קונה שלעכטס [וויבל עס רעכנט זיך ווי סחורה]; אַן אַסימון[22] איז קונה אַ מטבע;[23] די מטבע אָבער איז ניט קונה דעם אַסימון. מטלטלין זײַנען קונה אַ מטבע, די מטבע איז ניט קונה די מטלטלין. דאָס איז אַ כלל: אַלע מטלטלין זײַנען קונה איינע די אַנדערע [סײַ אין אַן אופֿן פֿון האַנדל, ווען די זאַכן פֿון ביידע הענדלערס וועלן געשאַצט אין געלט מיט באַשטימטע פּרײַזן, סײַ אין אַן אופֿן פֿון אויסבײַט, ווען די ספּעציעלע וועלט פֿון דער זאַך וועלט געגומען אין באַטראַכט; באַלד ווי איינער האָט דער־

---

[21] בראשית מח, 16.

[22] לייענען אַסיימאָן; געלטשטיק אָן אַ צורה אָדער אַ שטעמפּל דערויף.

[23] אַ געפּרעסט געלטשטיק.

האָלטן די געגאָרטע זאַך, ווערט די אַנדערע זאַך דאָס אייגנס פֿונעם אַנדערן, און דאָס געשעפֿט ווערט הייסט עס פֿאַרענדיקט בײַ דער ערשטער משיכה].

משנה ב. דהײַנו ווי אַזוי? האָט [דער קונה] אַ צי געטאָן פֿונעם [פֿאַר־קויפֿער] די פֿירות און האָט אים ניט געגעבן דאָס געלט, קען ער ניט [ניט דער פֿאַרקויפֿער און ניט דער קונה] כאָפּן צוריק; האָט ער אים געגעבן דאָס געלט און די פֿירות האָט ער ניט אַ צי געטאָן, קען ער [סײַ דער פֿאַרקויפֿער סײַ דער קונה] כאָפּן צוריק. זיי האָבן אָבער געזאָגט: דער וואָס האָט זיך אָפּגערעכנט מיט די לײַט פֿון דור־המבול און פֿון דור־הפּלגה וועט זיך אַ מאָל אָפּרעכענען מיט דעם וואָס שטייט ניט בײַ זײַן וואָרט. ר׳ שמעון זאָגט: קוים אַז דאָס געלט איז שוין בײַם [פֿאַרקויפֿער] אין דער האַנט [און צו ערשט האָט ער הייסט עס דאָס געלט אַרײַנגעקראָגן], האָט ער די אייבערהאַנט [און ער קען טאָקע כאָפּן צוריק, אָבער דער קונה קען עס ניט, אַפֿילו אַז ער האָט נאָך ניט געטאָן די משיכה].

[נאָך דער משיכה האָבן זיי ביידע קיין ברירה ניט, אַפֿילו פֿאַרן געלט צאָלן; נאָכן געלט צאָלן און פֿאַר דער משיכה האָט דער קונה אויך קיין ברירה ניט, אָבער דער מוכר האָט יאָ אַ ברירה. לויטן תנא־קמא אָבער האָבן זיי אין לעצטן פֿאַל ביידע, אַפֿילו דער קונה, די ברירה חרטה צו האָבן.]

גמרא. רבי האָט געלערנט זײַן זון שמעון: דאָס גאָלד איז קונה דאָס זילבער. האָט מען צו אים געזאָגט: רבי, אין דײַן יוגנט האָסטו אונדז געלערנט: דאָס זילבער איז קונה דאָס גאָלד, און דערנאָך אויף דײַן עלטער ווידער לערנסטו אונדז גאָר: דאָס גאָלד איז קונה זילבער!

— וואָס איז געווען זײַן סבֿרא אין דער יוגנט און וואָס איז געווען זײַן סבֿרא אויף דער עלטער?

— אין דער יוגנט האָט ער געקלערט, גאָלד, וואָס איז ווערטפֿול, איז אַ מטבע, זילבער, וואָס איז ניט [אַזוי] ווערטפֿול, איז [ווען מיט אייגעם ווערט באַצאָלט פֿאַרן אַנדערן] אַ פֿראָדוקט, און דער פֿראָדוקט איז קונה די מטבע; אויף דער עלטער האָט ער געקלערט: זילבער וואָס איז גאַנגבאַרער איז די מטבע, גאָלד, וואָס איז ניט [אַזוי] גאַנגבאַר, איז דער פֿראָדוקט, און דער פֿראָדוקט איז קונה די מטבע.

רב אַשי האָט געזאָגט: [דאָס וואָס ער האָט געלערנט] אין דער יוגנט לאָזט זיך דערקלערן [און עס פּאַסט זיך הייסט עס גיכער אַרײַן אין אונדזער משנה, דאָס קען מען דרינגען] פֿון דעם וואָס ער האָט געלערנט, דאָס קופֿער איז קונה דאָס זילבער. מילא רעכט, אויב דו זאָגסט, זילבער אַנטקעגן גאָלד איז אַ פֿראָדוקט — דערפֿאַר טאָקע האָט ער געלערנט, דאָס קופֿער איז קונה דאָס זילבער, הגם אַנטקעגן גאָלד איז עס אַ פֿראָדוקט, איז עס אַנטקעגן קופֿער אַ מטבע; אויב אָבער דו זאָגסט, זילבער אַנטקעגן גאָלד איז אַ מטבע — הײַנט אַז אַנטקעגן גאָלד, וואָס איז חשובֿער דערפֿון, זאָגסטו, עס איז אַ מטבע, איז דען נאָך נייטיק געווען [צו לערנען, אַז] אַנטקעגן קופֿער, וואָס דאָס [זילבער] איז אי חשובֿער אי גאַנגבאַרער פֿון דעם [איז עס אַ מטבע]!?

— עס איז נייטיק געווען; איך וואָלט, זאָל דיר אויפֿקומען אויפֿן זינען, געקענט זאָגן, אָט דאָס דאָזיקע מינץ איז אַ מטבע [וואָרעם] אין אַ געגנט, וווּ עס גייט, איז עס גאַנגבאַרער פֿון זילבער; לאָזט ער אונדז [דערום] הערן, ווי באַלד אַז עס איז פֿאַראַן אַן אָרט, וווּ עס גייט ניט, איז עס אַ פּראָדוקט.

און ר׳ חייא [זעט אויס] האָלט אויך, אַז גאָלד איז אַ מטבע. רב האָט אַ מאָל אַנטפֿלעקט בײַ ר׳ חייאס טאָכטער [גאָלד] דינאַרן. שפּעטער זײַנען די דינאַרן טײַערער געוואָרן. [וועג רב האָט געהאָלטן בײַם אָפּצאָלן און איז אָבער געווען באַזאָרגט, טאָמער הייסט די העכערונג אין פּריז אַ צולאָג פֿון צינזן, וואָס איז פֿאַרבאָט] האָט ער זיך געוואַנדט צו ר׳ חייאן. ער האָט אים געזאָגט: גיי, באַצאָל איר גוטע און פֿולוואָגיקע. מילא רעכט, אויב דו זאָגסט, דאָס גאָלד איז אַ מטבע — דאָס איז ווײַל [וואָרעם ניט דאָס געלט בײַט זיך אין פּריז און די דינאַרן זײַנען גאָרניט געוואָרן טײַערער, נײַערט די פּראָדוקטן זײַנען געוואָרן בילליקער; רב וואָלט דערום ניט געווען געצאָלט מער ווי ער האָט אַנטפֿלעקט]. אויב אָבער דו זאָגסט, עס איז אַ פּראָדוקט, הייסט עס דאָך אַ סאָה אַקעגן אַ סאָה, און [צו לײַען, למשל, אַ סאָה תּבֿואה קעגן אַ סאָה תּבֿואה] איז פֿאַרבאָטן [וואָרעם בײַם צוריקגעבן קען זי האָבן טײַערער געוואָרן און עס זעט דעמאָלט אויס ווי אַ צאָלונג פֿון צינזן].

— רב האָט [דענסמאָל] געהאַט [זײַנע אייגענע] דינאַרן, און ווי באַלד אַז ער האָט געהאַט דינאַרן, מוז עס הייסן, ווי ער וואָלט איר געזאָגט:

„לײַ מיר ביז מײַן זון וועט קומען, אָדער: ביז איך וועל געפֿינען דעם שלי֫סל״.[24]

[אין אָזאַ פֿאַל איז אַ סאָה קעגן אַ סאָה יאָ דערלויבט, מחמת ווי דאָ בײַ דער תּבֿואה אַזוי דאָרט בײַ די דינאַרן גייט דאָס צוגעזאָגטע גוטס באַלד אויפֿן אָרט אַריבער אינעם לײַערס באַזיץ און ווען די פּריז פֿון דער אַנטפֿלעקונג זאָל שטײַגט, שטײַגט זי ניט בײַ דעם וואָס האָט אַנטפֿלעקן פֿאַר זיך, נײַערט בײַ דעם וואָס האָט זי אַוועקגעפֿלעקן.]

רבא האָט געזאָגט: אָט דער דאָזיקער תּנא האָלט אַז גאָלד איז אַ מטבע, ווי ס׳איז פֿאַראַן אַ ברײַתא:

די פּרוטה, פֿון וועלכער זײַ האָבן געראַדט, איז אַן אַכטל איטאַליענישער איסר; אַנטקעגן וואָס איז די נפֿקא־מינה? אַנטקעגן אַ פֿרויס קידושין [וויבל מע מוז מקדש צו זײַן געבן וויניציקסטנס אַ פּרוטה]. אַן איסר איז אַ פֿיראונצוואַנציקסטל זילבער־דינאַר; אַנטקעגן וואָס איז די נפֿקא־מינה? אַנטקעגן קויף־און־פֿאַרקויף [אַז אויב דער רווח אויפֿן באַטראַף פֿון אַ דינאַר איז אַ זעקסטל לויט דער דאָזיקער געשטעלטער ווערט, מוז דאָס איבעריקע צוריקגעגעבן ווערן]. אַ זילבער־דינאַר איז אַ פֿינפֿאונצוואַנציקסטל גאָלד־דינאַר; אַנטקעגן וואָס איז די נפֿקא־מינה? אַנטקעגן פּדיון הבן [דער פֿאָטער פֿון בכור גיט דעם כהן פֿינף שקלים וואָס באַטרעפֿן צוואַנציק זילבער־דינאַר].

---

[24] בבֿא מציעא, ה, ט.

מילא רעכט, אויב דו זאָגסט, עס איז אַ מטבע — דאָס מעסט דער תּנא אַפּ מיט אַ זאַך וואָס האָט אַן אײַנגעשטעלטע ווערט; אויב אָבער דו זאָגסט, עס איז אַ פּראָדוקט, מעסט [גאָר הייסט עס] דער תּנא מיט אַ זאַך וואָס ווערט טײַערער אָדער ביליקער, אַז אַ מאָל זאָל דער כהן אים דאַרפֿן אַרויסצאָלן און אַ מאָל זאָל ער דאַרפֿן צולייגן דעם כהן?! נאָר אַוודאי, דערפֿון איז צו פֿאַרשטיין, עס איז אַ מטבע. פֿאַרשטיי דערפֿון.

דאָרטן האָבן מיר אַ משנה: די פֿון שמאַיס בית־מדרש זאָגן, די סלָעים [די זילבערנע מטבעות, מיט וועלכע מעשר־שני איז אויסגעלייזט געווארן, און וועלכע מען דאַרף אַוועקפֿירן קיין ירושלַים זיי דאָרטן אויסצוגעבן], זאָל אַ מענטש [כּדי זיך לײַכטער צו מאַכן בײַם אַוועקפֿירן] ניט בײַטן אויף גאָלד־דינאָרן; די אָבער פֿון הלֵל בית־מדרש דערלויבן עס.[25]

[שפּאָרן זיך איבער דעם] ר׳ יוחנן און ריש־לָקיש: אײַנער זאָגט, דאָס מחלוקת איז איבער [דעם אויסבײַט פֿון] סלָעים אויף דינאָרן; עס האָלטן די פֿון שמאַיס בית־מדרש, אַז זילבער איז אַ מטבע און גאָלד איז אַ פּראָדוקט און [מעשר־שני־] געלט אויף אַ פּראָדוקט טאָרן מיר ניט אויסבײַטן, און די פֿון הלֵל בית־מדרש האָלטן, אַז זילבער איז אַ פּראָדוקט און גאָלד איז אַ מטבע, און אַ פּראָדוקט אויף געלט מעגן מיר אויסבײַטן, אָבער [די לכתּחילה־דיקע מעשר־שני־]פֿרוכט אויף דינאָרן — דאָס איז אַלעמענס מיינונג, אַז מיר מעגן אויס־בײַטן. וואָס איז דער שכל? דאָס איז עפּעס וואָס איז [גלַײַך] צום [פֿאַל פֿון] זילבער לויט די פֿון הלֵל בית־מדרש. לויט די פֿון הלֵל בית־מדרש איז זילבער — הגם זילבער אַנטקעגן גאָלד איז אַ פּראָדוקט, איז עס אַנטקעגן פֿרוכט געלט [אויף וועלכן מען קען זיי אויסבײַטן]; דעס גלַײַכן, לויט די פֿון שמאַיס בית־מדרש איז גאָלד — הגם גאָלד איז אַנטקעגן זילבער אַ פּראָדוקט, איז עס אַנטקעגן פֿרוכט געלט. און אײַנער זאָגט, דאָס מחלוקת איז אויך איבער [דעם אויסבײַטן] פֿרוכט אויף דינאָרן [און לויט די פֿון שמאַיס בית־מדרש טאָר מען דאָס אויך ניט, ווארעם גאָלד איז אַ פּראָדוקט, און דער מעשר־שני קען נאָר אויסגעביטן ווערן אויף געלט].

— וואָלטן זיי דאָך נאָך דעם נאָך וואָס זאָגט, אַז דאָס מחלוקת איז איבער [דעם אויסבײַט פֿון] פֿרוכט אויף דינאָרן, אַנשטאָט וואָס זיי פֿירן די פּלוגתּא איבער „סלָעים אויף דינאָרן״, געדאַרפֿט געווען פֿירן די פּלוגתּא איבער „פֿרוכט אויף דינאָרן״ [אַז אַפֿילו אַזוי טאָר מען לויט שמאַי ניט אויסבײַטן]!?

— וועלן זיי זאָלן געווען פֿירן די פּלוגתּא איבער „פֿרוכט אויף דינאָרן״, וואָלט איך געקענט זאָגן, דאָס איז געזעדט געווען בײַ „פֿרוכט אויף דינאָרן״, אָבער בײַ „סלָעים אויף דינאָרן״ גיבן די פֿון הלֵל בית־מדרש און די פֿון שמאַיס בית־מדרש צו, אַז גאָלד אַנטקעגן זילבער איז אַ פּראָדוקט און מיר טאָרן ניט אויסבײַטן; [דערום] לָאָזט ער עס אונדז הערן.

---

[25] מעשר־שני ב, ז.

עס קען באַצייכנט ווערן, אַז יוחנן איז דער וואָס זאָגט, מע טאָר ניט [לויט די פֿון שמאַיס בית־מדרש אויסבייטן די לכתחילה־דיקע מעשר־שני־פֿרוכט אויף דינאַרן]. וואָרעם ר׳ יוחנן האָט געזאָגט, מע טאָר ניט אַנטלייען אַ דינאַר אַקעגן אַ דינאַר [ווײַל דער דינאַר קען נאָך ביים צוריקגעבן זײַן העכער אין פֿרײַז און עס וועט הייסן אַן אָפּצאָלונג מיט צינזן, וואָס דאָס איז פֿאַרבאָטן]. וואָסער מין דינאַר? אויב מען זאָל זאָגן, אַ זילבער־דינאַר אַקעגן אַ זילבער־דינאַר — איז דען פֿאַראַן עמעצער וואָס זאָגט אַקעגן זיך אַליין איז ער ניט אַ מטבע? נאָר אַ פּשיטא, דאָס איז געווייס אַ גאַלד־דינאַר קעגן אַ גאַלד־דינאַר. לויט וועמען אָבער? אויב לויט די פֿון הלל בית־מדרש — זיי זאָגן דאָך, עס איז געלטן? נאָר אַוודאי, ניט אַנדערש, לויט די פֿון שמאַיס בית־מדרש. און דערפֿון קענסטו פֿאַרשטיין, אַז ר׳ יוחנן איז דער וואָס זאָגט, מיר טאָרן ניט אויסבייטן.

— נייַן; לעולם, קען איך דיר זאָגן, אַז ר׳ יוחנן איז דער וואָס זאָגט, מיר מעגן אויסבייטן; אַ הלוואה אָבער איז עפּעס אַנדערש; ווי באַלד אַז אַנטקעגן קויף־און־פֿאַרקויף האָבן די רבנן פֿאַררעכנט [דאָס גאַלד] פֿאַר אַ פּראָדוקט, וואָרעם מיר זאָגן, אַז עס ווערט טייערער און בילליקער, איז עס ביי הלוואה אויך אַ פּראָדוקט.

אַ געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה*

פֿון ד״ר יעקב שאַצקי

די וועדים אין פּוילן און ליטע

דער קאָפּיטל וועגן די פּוילישׂ־ייִדישע וועדים גיט אַ סך ווינציקער ווי מען וואָלט געקענט זיך ריכטן אויף דעם אין אַ סינטעטישער אַרבעט וואָס קען זיך שוין אָנשפּאַרן אויף אַ גרויסער צאָל פֿאַראַרבעטן. לייִדער זײַנען אַ סך פֿון די דאָזיקע פֿאַראַרבעטן, די אַלטע אָזוי גוט ווי די נײַע (באַזונדער די גרויסע צאָל רעגיאָנאַלע מאָנאָגראַפֿיעס), אין גאַנצן ניט אויסגענוצט געווארן.

ש, באַראָן דערקלערט דעם אויפֿקום פֿון דער ייִדישער אָליין־פֿאַרוואַל־טונג אין פּוילן און ליטע מיט אַ ריי סיבות. קודם כּל, פֿאַרשטייט זיך, פֿיסקאַלע. דאָס איז ריכטיק. חוץ דעם מיינט דער מחבר אָז די פֿאַרשיידנקייט פֿון מינהגים וואָס די אָנגעקומענע ייִדן האָבן מיט זיך געבראַכט פֿון דײַטשלאַנד האָט גע־מוזט אָנטוויקלען אַ דראָנג צו האָבן אַ צענטראַליזירטע אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל ניט זײַן קאָנטראָלירט פֿון דער מלוכה. די נויטוועדיקייט צו באַשיצן די אָרום־פֿאָרנדיקע ייִדישע סוחרים, בפֿרט די באַזוכערס פֿון די ירידים אין לעמפּיק און ברעסלע, די אינטערוועלן אין פֿאַלן פֿון גזירות, ווי עלילת־דם אאַז״וו — דאָס זײַנען לויט ש. באַראָנס מיינונג וויכטיקע סיבות פֿאַר דער אָנטוויקלונג פֿון דער צענטראַלער ייִדישער אָליין־פֿאַרוואַלטונג אין פּוילן. אָבער דאָס קען מען גיכער צורעכענען צו די רעזולטאַטן פֿון דער אויטאָנאָמיע און ניט צו אירע סיבות. זײַנען דאָך ייִדן פֿון אָנדערע לענדער אויך געפֿאָרן קיין לעמפּיק און ברעסלע, און עטלעכע ייִדישע ישׂובֿים האָבן אָפֿילו דאָרטן געהאַט אויסצו־שטיין כּלערליי גזירות און געמוזט אָנוועלדן שתדלנות, אָפֿט מאָל אַרגאָניזיר־טערהייט,—און דאָך געפֿינט מען ניט אין אָנדערע לענדער אַן ענלעכע אינסטיטוציע ווי דער וועד אין פּוילן און ליטע. אָפֿילו די אָנאָלאָגיע מיט דער סטרוקטור פֿון דער פּוילישער פֿאַראָמענטאַרישער סיסטעם (ד״ה מיט די פֿראָווינציעלע סיימיקעס און דעם מלוכה־סיים) איז ניט מער ווי אַ ריין מעכאַנישע. קיין מוס־טערן זײַנען זיי פֿאַר די ייִדישע וועדים ניט געווען. דאָרף מען הייסט עס זוכן די סיבה פֿאַרן אויפֿקום פֿון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע אין פּוילן קודם כּל אין דעם דורכפֿאַל פֿון דעם מלוכה־אוצר בעניַן אָרגאָניזירן דאָס אײַנמאָנען ייִדישע שטײַערן דורך באַשטימטע יחידים.

---

* דער ערשטער טייל פֿון דעם אַרטיקל איז געווען געדרוקט אין פֿרײַערדיקן נומער יוואָ־בלעטער (ב׳ XXIII, 2, מאַרץ־אַפּריל, 1944). די נומעראַציע פֿון די הערות גייט דעריבער פֿסדר, אָנהייבנדיק פֿון נומער 31.

די ערשטע פֿראַגע וואָס שוויבט אַרויס בײַם אַנאַליזירן דעם אויפֿקום פֿון דעם וועד איז אַזאַ: וואָס פֿאַר אַ שטיבכות האָט די ערשטע היסטאָריש פֿאַרפֿיק־סירטע אַסיפֿה מכוח שטיבערן פֿאַר אַ גאַנצער פּראָווינץ מיט דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין פּוילן? ווי באַקאַנט איז דעם 19טן פֿעב־רואַר 1519 פֿאַרגעקומען אין דער שטאָט וולאָצלאָווק אַן אַסיפֿה פֿון עלף גרויס־פּוילישע קהילות. אויפֿן סדר־היום פֿון דער דאָזיקער אַסיפֿה איז געשטאַנען די פֿראָגע, ווי אַזוי פֿונאַנדערצוטיילן די שטיבערן אויף די קהילות פֿון יענעם קריזיז. צווישן די דאָזיקע קהילות האָט זיך געפֿונען די פּלאָצקער קהילה וואָס איז ערשט אין 1495 אינקאָרפּאָרירט געוואָרן אין קרוין־פּוילן. אויך געפֿינט מען צווישן די דאָזיקע עלף קהילות די מעזריטשער און די גנעזנער, וואָס האָבן ביזן יאָר 1505 געצאָלט זייערע שטיבערן בשותפֿות מיט דער פּויזענער קהילה. אין 1505 צאָלן זיי אָבער ביידע צוזאַמען, דאָס מאָל אַן פּויזן, מחמת דעם וואָס די דאָזיקע קהילה (ווי עס ווערט געזאָגט אין אַן אָפּיציעלן אַקט) איז פֿאַראַרעמט געוואָרן. דער באַשלוס אויף דער אַסיפֿה פֿון 1519 האָט פֿאַקטיש פֿאַרבריטערט די געאָגרא־פֿישע באַזע פֿאַר אַ שטיבער־סיסטעם פֿון אַ גרופּע — אַן עקספּערימענט וואָס האָט געשטרעבט צו אַרגאַניזירן דאָס אויפֿמאַנען שטיבערן אַן דער הילף פֿון די אַזוי גערופֿענע עקזעקוטאָרן, ד״ה יחידים־אַרענדאַטאָרן פֿון שטיבערן, ווי זיי זײַנען זיך אָנגעשטויסן אויף אַן אַרגאַניזירטער אָפּאָזיציע מצד די קהילות.[31]

כּמעט גלײַכצײַטיק קומט פֿאַר אַ צוזאַמענפֿאַר פֿון צען רײַסיש־פּאָדאָלישע קהילות וואָס קלײַבן אויס פֿיר דעלעגאַטן אויף צו קלײַבן שטיבערן (1520). מיר האָבן אויך אַ ידיעה, אַז אין 1523 איז פֿאַרגעקומען אין בערעסטעטשקע אַ וועד פֿון וואָליִנער קהילות.[32]

פֿון די דאָזיקע ספּאָראַדישע אַסיפֿות, וואָס זייער צאָל איז זיכער געווען אַ סך גרעסער, ווי מען קען מישפּטן פֿון די אויפֿגעהיטענע פֿאַקטן, איז צו זען, אַז די אידעע פֿון אַ טעריטאָריעלער אָרגאַניזאַציע אינצומאַנען שטיבערן איז געבוירן געוואָרן גלײַכצײַטיק צווישן אַ ריי יידישע ישובֿים וואָס זײַנען געווען קאַנ־צעלטרירט אין אין פּראָווינץ פֿון דער פּוילישער מלוכה. דער ציל פֿון די דאָזיקע וועדים איז ניט געווען אַזוי צו באַדינען די מלוכה, אַז זי זאָל קריגן פֿון יידן די שטיבערן אויף אַ בעסערן און אפֿשר ביליקערן אופֿן, נאָר כּדי צו קענען אָרגאַניזירטערהייט זיך באַשיצן קעגן צו גרויסע שטיבערן. מיר זעען דאָס צום בולטסטן פֿון דער אַקציע פֿון צוויי בריסקער יידן וואָס זײַנען אין 1587 באַ־פֿולמעכטיקט געוואָרן פֿון אַלע ליטווישע קהילות אַרײַנצופֿירן אַ בעסערן סדר אין דעם אופֿן פֿון שטיבער־אָפּצאָל. מיט רעכט האָט אַ יידישער היסטאָריקער אָנגערופֿן די אַסיפֿה פֿון 1587 דעם קערן פֿון אַן אָרגאַניזירטער אינסטיטוציע

---

[31] Русско-Еврейскій Архивъ, III, 38, "propter pauperatem et paucitatem eorum" (וועגן פּויזן); M. Bersohn, *Dyplomataryusz*, 5.

[32] O. Balzer, *Corpus Juris Polonicum*, III, 251; Акты западной Россіи, II, 193, 203.

פון וועד. עס איז ניט אויסגעשלאסן, אז דעם דאזיקן קערן דארף מען זוכן אפשר פריער, הגם עס פעלן היסטארישע באווייזן.[33]

א צווייטער וויכטיקער ענין וואס ווערט לגמרי ניט אנגעריר אין דעם בוך איז די שייכות פון א וועד הגליל צו די קהילות וואס זיינען אים אונטער־געוואָרפן און דער עיקר דער קאמף קעגן דער פיסקאלער העגעמאניע פון א „מוטער־קהילה". די „פריקאהאלקעס" וואס האבן זיך געזאלט עמאנציפירן פון דער אפיטרופסות פון דער „מוטער־קהילה" קוקן אויף דעם וועד הגליל ווי אויף דער יושרדיקער אינסטאנץ וואס ווערט זיי העלפן זיך באפרייען פון דער אפט מאל זייער דריקנדיקער אפהענגיקייט. די קהילה קאלושקי (אין ווייסרוס־לאנד) למשל האט אין 1772 דרייַ פריקאהאלקעס, וואס צוויי פון זיי האבן געהאט א גרעסערע יידישע באפעלקערונג ווי די „מוטער־קהילה" גופא.[34] דער דראנג צו דעקן דעם גרעסטן טייל פון דעם קהילה־בודזשעט דווקא דורך באשטייערן די פעריפעריעס האט בלי ספק געווירקט, אז עס זאל פאלן דער פרעסטיזש פון די צענטראלע קהילה־קערפערשאפטן, דערפאר וואס יענע האבן ניט פארטיידיקט די שוואכערע קיבוצים. אין 16טן י"ה וואקסט די צאל יידישע קהילות טאקע דורך א מיגראציע פון גרויסע יידישע משפחות אין שטעט, דאס רוב פריוואטע, וו יידן האבן נאך געווינט; אין 17טן און 18טן י"ה וואקסט די צאל קהילות דורך דעם וואס א סך פריקאהאלקעס ווערן זעלבשטענדיקע קהילות. די דעצענטראליסטישע טענדענצן אין די יידישע קהילות פאלן זיך צונויף מיט דער וואקסנדיקער דע־צענטראליזאציע אין לאנד גופא. דעם יידישן קאפשטייער האט דער פוילישער סיים אויסגעפירט אין 1549 (און נאר אויף יידן און ניט אויף אנדערע, ווי ש. באראן שרייבט); די ארגאניזאציע פון דעם יידישן וועד דאטירט זיך פון 1581, און דער וועד נעמט דאך אויף זיך די פונקציע פון שטייער־קאלעקטאר.

אז די דאזיקע פונקציע האט ניט באפרידיקט די פראווינציעלע וועדים און די קהילות איז צו זען פון דער אפאזיציע וואס די טעטיקייט פון דער צענטראלער קערפערשאפט האט ארויסגערופן. פון איין זייט איז די אינטערוועניע פון דער מלוכה אין אינעווייניקסטע ענינים פון דער קהילה פארשטארקט גע־ווארן. אויב די קהילה איז געווען ניט מער ווי אן אביעקט פון פיסקאליזם, זיי־נען דאך די קהילה־באאמטע געווען ניט מער ווי משרתים פון די מלוכה־אינ־טערעסן. עס איז גענוג צו לייענען די אינסטרוקציעס וואס דער קראקעווער וואיע־ווא׳דע גיט אין 1641 בנוגע פלייכטן פון א שמש. דאס זיינען פלייכטן פון א שפיאן וואס דארף זיך צוהערן און דערציילן וואס יידן טוען, וועלכע פרעמדע יידן קומען אין שטאט ארייַן. דאס זעלביקע שפיגלט אויך אפ די שבועה פון די קראקעווער

---

[33] אויף דעם האט שוין ריכטיק אנגעוויזן ווישניצער אין:
История еврейскаго народа, XI, p. 182.
זען אויך:
Русско-Еврейскій Архивъ, II, p. 266.

[34] Еврейская Старина, IV, p.175.

קהילה־לייט (אין 1621).[35] שוין זייער פֿרי באַווײַזן זיך די סימנים פֿון פֿאַלקס־אומצופֿרידנקייט צו די פֿירערס פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג. די דאָזיקע פֿירערס מוזן זייער אויטאָריטעט באַפֿעסטיקן מיט דער זיקף פֿון דער דרויסנדיקער מאַכט. די פּינסקער קהילה דאַרף אין 1719 אָנקומען צו דער הילף פֿון מלכות, כּדי צו קענען אײַנמאָנען שטײַערן.[36] אין דער אָפּאָזיציע שפּילן אַ גרויסע ראָלע טאָקע די „שטיפֿקינדער" פֿון קהילה, דער קהל קטן אָדער דער פּריקאַהאַליק. אָבער די קהילה גופֿא ווערט מיט דער צײַט דאָס „שטיפֿקינד" פֿאַר דעם וועד הגליל אאַז"וו. פֿרעמדע אינסטאַנצן דאַרפֿן אינטערוועניר־ן אין וואַלן וואָס זײַנען ווײַט פֿון וועלכע עס איז דעמאָקראַטישע פּרינציפּן, אָפֿילו פֿון יענער דעמאָקראַטיע, וואָס האָט צו יענער צײַט געהערשט בײַ יידן (דער אָנקלאָג אויף דער בריסקער קהילה אין 1719).[37]

די דעפּוטאַטן וואָס ווערן געקליבן ווילן זיך פֿאַרזיכערן, אַז די באַשלוסן וואָס זיי ווילן פֿון וועד ברענגען וועלן דורכגעפֿירט ווערן. דעם דאָזיקן אָפּמאַך טראָגן זיי אַרײַן אין די שטאָטישע ביכער, כּדי אַ דריטער צד, ניט קיין יידישער, זאָל זײַן אַן עדות און אפֿשר שפּעטער העלפֿן דורכפֿירן די החלטות אָפֿילו מיט צוואָנג, אויב קהל ווערט כּעגן דעם פֿראָטעסטירן.[38]

יידן האָבן ניט אַלע מאָל אײַנגעשטימט מיט דעם דרך, מיט וועלכן די קהילה־פֿאַרוואַלטונגען זײַנען געגאַנגען, אָבער ניט שטענדיק האָט מען געקענט זיך אַנטקעגנשטעלן. „אָפֿילו די וואָס זײַנען דערבײַ, ווי מען נעמט אַן נײַע תקנות — שרײַבט שמואל בן דוד הלוי פֿון מעזריטש (1625—1681)[39] — האָבן מורא צו עפֿענען אַ מויל, ווײַל זיי זײַנען גרויסע אביונים... פֿון מורא שטעלן זיי זיך ניט אַנטקעגן".

שוין זייער פֿרי ווערן רײַכע יידן די הויפּט־דעה־זאָגערס סײַ אין די קהילות

---

[35] St. Kutrzeba, "Zbiór aktów do historyi ustroju sądów prawa polskiego", *Collectanea ex Archivo Collegii Juridici*, Tomus VII, pars posterior, 1909, No. 139 149, 150, 151.

[36] Еврейская Библіотека, VIII; Бершадскій, Документы, XXIX.

[37] Акты Вил. Архивной Ком., V, pp. 260—261.
וועגן אַנדערע קאַנפֿליקטן זען:
Бершадскій, Литовскіе Евреи, 18, 26, 29.

[38] אַ מוסטער פֿון אַן אָפּמאַך פֿון 1666 אין בערשאַדסקיס זאַמלונג דאָקומענטן: Еврейская Библіотека, VIII, XX.
וועגן בודזשעטאַרע עוולות זען: דובנאָוס אַרכיוו־דאָקומענט וועגן וועד מדינת רײַסין (וואַסכאָד, 1894, 4, ז׳ 36) און מאַרעקס דאָקומענט פֿון ווישעבסקער פּנקס (1738), דאָרטן, 1903, מײַ, ז׳ 19. וועגן אינטערוועניר פֿון דעם פּריוואַטן בעל־הבית פֿון שטעטל, אַז דער וועד־הגדול זאָל אויסאַרבעטן תקנות פֿאַר אַ שטעטל וואָס קען צוליב סיכסוכים ניט קומען צו אַ שלום־בית, אין דעם זעלבן וואַסכאָד, 1894, 2, זז׳ 99—104.
אַ גרויסע צאָל מאַטעריאַלן געפֿינט זיך אין די נײַע סאָוועטיש־ווײַסרוסישע פּובליקאַציעס און אויך אין די ליטווישע אַרבעטן פֿון K. Jablonskis (קאָוונע, 1934).

[39] שו״ת נחלת שבעה, ו, כ״ז.

סײַ אין די וועדים. אויף דעם האָט שוין דער מהרש״א זיך געקלאָגט בעת ער שרײַבט ,אז די וואָס ווערן רײַך וועלן קהלֿשע רעדלֿ־פֿירערס.[40] מיט דער צײַט ווערט די גאַנצע פֿינאַנץ־פֿאָליטיק פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג קאָנטראָלירט פֿון אַ גרופּע יידישע משפּחות. געגנוג אָנצוווײַזן אויף דער משפּחה יעקעלעס אין קראָקע, וואָס האָט אין משך פֿון 150 יאָר קאָנטראָלירט די דאָרטיקע קהילה, אויף די משפּחות גאָרדאָן און פּעסעלֿעס אין ווילֿנע; אויף ענלֿעכע דערשײַנונגען אין כּמעט אַלע גרויסע קהילות אין פּוילן. אַ טייל פֿון די זעלבע משפּחות האָבן געהאַט די הויפּט־דעה אויף די אַסיפֿות פֿון די וועדים און אויף אַזאַ אופֿן אַרויסגערופֿן קעגן זיך אַן אָפּאָזיציע, און דאָס קלערט אויף די רעטענישׂ, פֿאַר וואָס קיינער האָט ניט באַווײַזט דעם אונטערגאַנג פֿון וועד.[41]

אַרום די דאָזיקע פּני האָט זיך מיט דער צײַט געשאַפֿן אַ היימישע ביו־ראָקראַטיע, כּלֿערלײַ באַאַמטע מיט פֿאַרשיידענע פֿונקציעס, וויכטיקע און פּיק־טיווע, וואָס דאָס איז אין לעצטן סך־הכּל געווען אַ מין אייגענע „גאַליאָרקע״, ווי דאָס איז געווען דער אָרעמער שׂלֿיאַכטשיץ לגבי דעם מאָגנאַט בײַ די סיימ־וואַלן.

אין פֿאַרגלײַך מיט דער פֿאַרוואַלטונג פֿון שטאָטישע מוניציפּאַליטעטן וואָס זײַנען בהדרגהדיק, אמת מיט גרויסע שוועריקייטן, אַ ביסלֿ רעפֿאָרמירט געוואָרן, זײַנען די יידישע קהילה־תּקנות געווען אַנאַכראָניזמען שוין בעת זיי זײַנען אָנ־גענומען געוואָרן. אַזאַ אויטאָריטעט ווי ד״ר מאיר באַלאַבאַן ע״ה באַצייכנט די קראָקעווער תּקנות פֿון 1595 ווי אַ דאָקומענט פֿון אַ „לאַנג פֿאַרגאַנגענער תּקופֿה״.

אין דעם קאָנפֿליקט צווישן די וועדי הגלילות האָבן די קהילות גראָד אין די פֿריוואָטע שטעט געשפּילט אַ דעציידירנדיקע ראָלע. אַ דעטאַליזירטער אָנאַ־ליז פֿון בודזשעטן פֿון קהילות אין שײַכות טאָקע מיט דער טעכניק פֿון וואָלן אין פּוילן וואָלט זיכער געגעבן אַן אינטערעסאַנטן אײַנבליק אין דער געשיכטע, ווי אַזוי די קהילה האָט זיך אַנטוויקלט אין פּוילן — אַן ענין וואָס איז נאָך עד־היום ניט אויסגעפֿאָרשט געוואָרן, הגם דער מאַטעריאַל איז זייער אַ גרויסער.

די „אייבערקהילה״ אין מערב־איראָפּע

וואָס איז שייך דער יידישער „אייבערקהילה״ אין אַנדערע לענדער, גיט דאָס בוך אויך אַ סך ווינציקער ווי עס וואָלט געקענט געבן דער מאַטעריאַל וואָס איז פֿאָראַן.

„ידיעות וועגן אָנהייב פֿון די צווויי אינסטיטוציעס אין מערן (ד״ה פֿון אַ צענטראַלער לעגיסלאַטיוועד און יורידישער קערפּערשאַפֿט) זײַנען ליידער אָפּילו

[40] אין זײַנע חידושי אגדות. ציטירט לויט צינבערג, ב׳ V, ז׳ 79.

[41] וועגן דער אָליגאַרכישער מאַכט פֿון די דאָזיקע משפּחות איז פֿאָראַן אַ גרויסע ליטעראַטור. פֿון די נײַערע אַרבעטן איז כּדאַי צו דערמאָנען:

Izak Lewin, *Wybory Kahalne w dawnym Lwowie. Przyczynki do dziejów i historyi literatury Żydów w Polsce,* 1935, pp. 21—38.

A. Prochaska, "Judka Sapajłowicz" [אַ קהלשער תּקיף], *Przewodnik Naukowo-Literacki,* 1920, pp. 726—736.

אַ סך מאָגערער, ווי בנוגע די פּוילישע וועדים" — שרײַבט באַראָן (ב׳ ו, זז׳ 337—338). די דאָזיקע פּעסטשטעלונג איז אויף אַזוי פֿיל ריכטיק, אויף וויפֿל עס רעדט זיך וועגן פֿאַרטיקע מאָנאָגראַפֿיעס, ד״ה וועגן אַ מאַטעריאַל וואָס מען קען פֿון אים תיכף שעפּן. וואָס איז שייך רויען מאַטעריאַל, איז ער פֿאַראַן לרובֿ און קען קלעקן אויף אַן אויספֿירלעכער מאָנאָגראַפֿיע. ער איז אָבער צע־ווערפֿן אין פֿאַרשיידענע טשעכישע רעגיאָנעלע שטודיעס, סײַ אַלגעמיינע סײַ ריין יידישע, און איז נאָך עד־היום ניט אויסגענוצט געווארן פֿאַר אַ סינטע־טישער אַרבעט, לויטן מוסטער פֿון די רוסיש־יידישע אָדער פּויליש־יידישע אַר־בעטן. עס זײַנען פֿאַראַן מאָנאָגראַפֿיעס וועגן 52 קהילות אין ביימען און מערן און חוץ דעם איז אַ גרויסער אוצר פֿון אַרכיוואַלישן רוישטאָף שוין פֿובליקירט.[42]

ס׳איז פֿאַראַן מאַטעריאַל וועגן דער אַסיפֿה פֿון 1702, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין ברעסלע אויפֿן יריד, פֿון פֿרנסים פֿון 10 מערישע קהילות, וועגן די וועדים אין באָסקאָוויץ (1709), 1720), וועגן צוזאַמענפֿאָרן אין 1727, 1749, 1769 און וועגן אַ סך אַנדערע אַסיפֿות, זייערע פֿאַרמען, החלטות, שײַכותן מיט דער רעגירונג, אינדיווידועלע קהילות און אַנדערע ענינים (ווי דער לאַנד־ראַבינאַט), וואָס זײַנען זייער וויכטיק.[43]

אין גאַנצן ניט באַירט איז די „אייבערקהילה" אין טראַנסילוואַניע, אין רומעניע, אונגערן, הגם אויך וועגן דעם איז פֿאַראַן גאָר אַ רײַכער, געדרוקטער מאַטעריאַל."[44]

---

[42] *Sbornik Archiva Min. Vnitřa,* VI, 1933, pp. 7—64.

פֿאַר דער עלטערער ליטעראַטור זען די ביבליאָגראַפֿיע פֿון טשעכישער געשיכטע פֿון E. Zibrt (1900—1912) און די המשכים אין *Časopis Musea Českého* (1827—1924), און *Český Časopis historický* (1895—1939).

פֿון גרויס וויכטיקייט זײַנען די לאָקאַלע געשיכטעס פֿון קהילות וואָס זײַנען געדרוקט אין די קנאַפּע 60 בענד פֿון Kalendař česko-židovský (1881—1938).

[43] זע די אַרבעטן פֿון Zigmunt Winter און די אַרבעט פֿון J. Vávra:
Dějiny Královského města Kolina nad Labem, 1888, 2 vol.

וועגן לאַנד־ראַבינאַט אין מערן זען:
Friedlaender, *Koroth Hadoroth,* Brünn, 1876, 14—62; "Das mährische Landesrabbinat (1750—1790)" in *Wiener Mitteilungen,* 1858, Nos. 10—13; *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Geschichte* אין די איבער 40 בענד פֿון דער *Mährens und Schlesiens* איז פֿאַראַן אַ רײַכער מאַטעריאַל וועגן איינצלנע קהילות.

פֿראָטאָקאָלן פֿון פֿראָגער אַסיפֿות בײַ:
Nathan Grün, *Die Prager israelitische Gemeinde im 18. Jahrhundert,* Prag, 1914.

וועגן דער קהילה אין נאַכאַד:
F. Machat, "Dějiny Židóv v Nachodu" (*Sbornik praci historicnych k narozeninom Golda,* 1906, 298, 319).

[44] פֿאַר טראַנסילוואַניע: אַ רײַכער מאַטעריאַל אין דער רעגיאָנעלער ליטעראַטור פֿון די דאָרטיקע שטעט. זע אויך:
Al. Szilágyj, "Gabriel Bethlen und die Juden", *Ungarische Revue,* 1882, II, 735 sq.

וועגן די דרום־סלאַווישע לענדער איז פֿאַראַן אַ רײַכער מאַטעריאַל אין די קראָאַטיש־

די געשיכטע פֿון דער „אייבערקהילה" אויף דער טעריטאָריע פֿון דײַטש־לאַנד איז זייער מאָגער סקיצירט געוואָרן. זי האָט לכל הפחות פֿאַרדינט אַ באַזונדערן קאַפּיטל שוין מחמת דעם וואָס בײַ דעם אָנגעזאַמלטן מאַטעריאַל ווערן דעם ענין האָט זיך ממש געבעטן, עס זאָל קומען אַ פֿיאָנעריש פֿאַרסך־הכלונג. אויך אויף דעם געביט איז די פֿאַרשיידנאַרטיקייט פֿון די פֿאַרמען פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג אַזוי ענג פֿאַרבונדן מיט דער שטאָט־ און לאַנד־אַרגאַניזאַציע, אַז עס איז ניט מער ווי רעכט צו באַטראַכטן דעם ענין אַ סך ברייטער און טאָקע מער פֿאַרבונדן מיט דער אינעווייניקסטער געשיכטע פֿון דער דײַטשער מוניציפּאַלער און פֿיסקאַלער סיסטעם.

פֿריִ בער האָט שוין ריכטיק אָנגעוויזן, אַז די „אינעווייניקסטע געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה בעתן מיטל־עלטער איז זייער שטאַרק צוזאַמענגעבונדן מיט דער געשיכטע פֿון מיטל־עלטערלעכער שטאָט־אַרגאַניזאַציע".[45] מען קען די דאָזיקע טעזע פֿאַרבייטערן און זאָגן, אַז די וועדים אין דעם גבֿול פֿון דײַטש־לאַנד זײַנען ענג פֿאַרבונדן מיט דער שטאָנדן־רעפּרעזענטאַנץ פֿון אירע רעס־פּעקטיווע פּראָווינצן, און נאָר אין דעם ליכט קען מען פֿאַרשטיין דעם איבער־פֿיסקאַלישן כאַראַקטער פֿון די יידישע עפֿעמעריש אָדער ספּאַראַדישע קהילה־אַסיפֿות.

שוין דער פֿאַקט גופֿא, וואָס ס'רובֿ וועדים אין דײַטשלאַנד זײַנען פֿאַקטיש אַסיפֿות פֿון יידישע משפחות, וואָס זײַנען שטײַער־פֿעיִק און וואָס זיי ווערן (מיט קלייַנע אויסנעמען) אויפֿגעפֿאָדערט זיך צונויפֿצוקומען אויף דעם באַפֿעל פֿון מלכות — גיט זיי צו גאָר אַן אָנדער כאַראַקטער ווי די פּוילישׂ־ליטווישע וועדים. אָבער אויך דאָ, ניט געקוקט אויף דעם דירעקטן פֿיסקאַלן כאַראַקטער פֿון די דאָזיקע צוזאַמענפֿאַרן, טיילט זיך אויס ספּאָנטאַן, ווי אַ רעזולטאַט פֿון דער אָרגאַניזירטקייט אין זכות פֿון אַ דרויסנדיקן כּוח, אַ געוויסע אַקטיוויטעט וואָס האָט צו טאָן מיט די ענינים פֿון אינעווייניקסטן יידישן לעבן.

אין דײַטשלאַנד איז די אָפּאָזיציע פֿון פֿינאַנציעל שטאַרקע יחידים קעגן דער העגעמאָניע פֿון דער קהילה אַ באַשטענדיקער מיטגייער אין דער אָנט־

יידישע יאָרביכער *Jevrejski Almanach* (דערשײַנט זינט 1925) און אין אַ ריי רעגיאָנעלע מאָנאָגראַפֿיעס פֿון יידישע קהילות. די וויכטיקסטע:

Jorjo Tadić, *Jevréji u Dubrovniku do polovine XVIII stoljeca,* Sarajevo, 1937, 521 sq.

וועגן רומעניע: חוץ די אַרבעטן פֿון ד"ר הלוי, די אַרבעטן אין (אָבט זאַמלביכער) *Analele Societati Istorice Juliu Barasch,* Jassy, 1887, sq.; *Sinai* און אין אַ סך אַנדערע מקורים פֿון אַלגעמיינעם כאַראַקטער.

וועגן אונגארן איז פֿאַראַן אַ גרויסע ליטעראַטור, בפֿרט זײַנען וויכטיק די יובֿל־שריפֿטן פֿון די דאָרטיקע חבֿרה־קדישות, וואָס גיבן אַ סך מער ווי סתּם אַ געשיכטע פֿון דער חבֿרה. זען אויך: *Ben Chananja,* 1861, 18 און די אינטערעסאַנטע בראָשור פֿון:

L. Hartmann, *Die Juden in Ungarn, Kroatien und Slavonia,* Agram, 1861, XI+48 pp.

[45] *M. G. W. J.,* Vol. 71, p. 397.

וויקלונג פֿון דעם ייִדישן ציבור־לעבן. ממילא האָט די קהילה אַ סך אַ שוועריקייט אויפֿגאַבע, ווייל חוץ די דרויסנדיקע מניעות שטויסט זי זיך אָן אויך אויף אינעריקייטן, זייער שטאַרקע שטעלונגען מצד די רבנים ייִדן וואָס זענען קרובֿ למלכות און פֿירן דורך וואָס זיי ווילן טאַקע מיט דער הילף פֿון דעם מלוכה־אַפּאַראַט.[46]

אין פּרט פֿון אינטערעסאַנטקייט האָט זיכער פֿאַרדינט דערמאָנט צו ווערן דער יוליך־בערגישער ועד. אויסצוגן פֿון די פּראָטאָקאָלן האָט פֿאַרפֿנטלעכט דוד קויפֿמאַן.[47] די מאָנאָגראַפֿיע פֿון דעם דיסלדאָרפֿער ראַבינער אַברהם ועדל גיט אַ שלל מאַטעריאַלן ווען דער דאָזיקער רעגיאָנעלער ייִדישער אַרגאַניזאַציע. די אַסיפֿות פֿלעגן פֿאָרקומען אין פֿאַר־שיידענע שטעטלעך, די עלטסטע איז באַקאַנט פֿון 1698. אויף די דאָזיקע אַסיפֿות (עס האָט זיך געפֿאָדערט אַ דערלויבעניש פֿון דער מאַכט זיי צו רופֿן) זיצנען באַטראַכט געוואָרן אַזעלכע ענינים ווי שטיַערן, וואָלן פֿון אַן אייבערר־ב א״א. דאָרטן האָט מען אויך געבודקט די לעגאַליטעט פֿון די שוצבריוו פֿון יעדן איינציקן ייִדן, מען פֿלעגט אָננעמען באַשלוסן קעגן לוקסוס, וועגן פֿאָרטיילן שטיַערן לויטן פֿאָרמעגן און אַפֿילו באַשטימען די שכירות פֿון די קהילה־באַאַמטע. די ייִדן גופֿא האָבן אויף די דאָזיקע אַסיפֿות פֿאָר־מולירט זייערע בקשות צום מלכות. אַזוי למשל האָבן זיי אין 1727 אינטערוועניר, מען זאָל אויף די ירידים ניט פֿאָרקויפֿן אַן אַנטיסעמיטיש לידל, און זיי האָבן אויסגעפֿירט. זייער אינטערעסאַנט איז די החלטה פֿון 1779. דאָרט ווערט געזאָגט, אַז נאָר אין ענינים פֿון דת דאַרף ייִדן גיין צום רבֿ, אַקעגן זשע אין געלט־תּביעות איז די יוריסדיקציע פֿון אַלגע־מיינעם געריכט מער פּאַסיק, ווייל אָפֿט מאָל האַנדלט זיך וועגן אַזוינע סומעס וואָס די רבנים קענען אַפֿילו ניט משיג זיין.

וועגן דעם זיצאָרט פֿון דעם רבֿ ווערט באַשטימט אויף דער אַסיפֿה פֿון 1737, אַז דאָס דאַרף זיין דיסלדאָרף, אָבער היות ווי אַ סך ייִשובֿים זיצנען צו ווייט פֿון דער דאָזיקער שטאָט, זאָל יעדן יאָר לויטן אָנווייז פֿון וועד דער רבֿ מאַכן אַן אינספּעקציע־ריַיזע איבער די ייִדישע ייִשובֿים און אויסגלייכן אַלע סיכסוכים. בעת די דאָזיקע נסיעות באַקומט דער רבֿ טאָפּעלע שכירות, חוץ אָפּצאָלונגען פֿון תּנאָימס, חתונות אאָז״ו.[48]

מיר האָבן זיך מיט אַ כיוון מער אָפּגעשטעלט אויף דעם וועד אין דער יוליך־בערגישער פּראָווינץ, ווייל דאָס גיט אונדז אַ בולט בילד פֿון דער ייִדישער „אייבערקהילה", וואָס איז אַ סך וויכטיקער איידער רשימות פֿון ערטער, וווּ אַזוינע אַליין־פֿאַרוואַלטונגען זיצנען געווען, אָבער וואָס מען קען פֿון זיי ניט תּופֿס זיין דעם כאַראַקטער פֿון די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס.

ש. באַראָן האָט אויך לחלוטין ניט דערמאָנט דעם קאַמף פֿאַר אָפּטיילן זיך

---

[46] עטלעכע אילוסטראַציעס פֿון אַ ים מיט פֿאַקטן: פֿאַר באַדן־באַדן (אַנהייב 18טן י״ה):
B. Rosenthal, *Heimatgeschichte der badischen Juden*, 1927, 202, 220 sq.
A. Cassuto, *Gedenkschrift der port.-jüd. Gemeinde in Hamburg*, 1927, 12.
Martin Krieg, "Die Juden in der Stadt Minden bis 1723", *Westfälische Zeitschrift*, 1937, 93, 144.
L. Heffner, *Die Juden in Franken*, 1855, pp. 34—35.
וועגן פֿאַדערבאָרן זיצנען פֿאַראַן ידיעות וועגן דעם יודענלאַנדטאָג פֿון 1661, 1673 און וועגן דעם קאַמף קעגן דעם אויטאָריטעט פֿון דער ייִדישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג בייַ:
Hildegard Kraft, "Die rechtliche, wirtschaftliche und soziale Lage der Juden im Hochstift Paderborn", *Westfälische Zeitschrift*, 94 (1938), 174 sq., 182 sq.

[47] אוצר הספֿרות, VI.

[48] A. Wedel, "Geschichte der jüdischen Gemeinde Düsseldorfs", *Beiträge zur Geschichte des Niederrheins*, vol. 3, 1888, pp. 149—254.

פון די גרעסערע רעגיאנעלע קערפערשאפטן, וואס מיר געפינען זייער אפט אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער „אייבערקהילה" אין דײַטשלאנד, ווי למשל אין העסן־דארמשטאט, באדן־באדן, ווײַל די דאזיקע אסיפות פלעגן אפט באוווי־לען קלענערע קהילות, וועו עס איז געקומען צו פארטיילן די שטײַערן — א לאגע ענלעך ווי אין פוילן און ליטע.[49]

חברה־קדישא און אנדערע חברות

אין קאפיטל וועגן דעם אויפקום פון דער חברה־קדישא איז כדאי געווען אנצוווײַזן אויפן אפשטאם פון דער דאזיקער אינסטיטוציע. ברענגען אן אייגענעם צו אייביקער רו איז ניט קיין ריין ייִדישע זאך. ענלעכע אינסטיטוציעס געפינען מיר בײַ ניט־ייִדן שוין אין 13טן יאהרהונדערט. אין עלזאס האט מען די דאזיקע חברות געוווען „ברודערשאפט פאַן לאיען". די באַרירפונקטן צווישן ייִדישע און ניט־ייִדישע חברות זײַנען זייער וויכטיק בײַם פעסטשטעלן די השפעות אין ארגאניזאציאנעלע פארמען און אויך די אונטערשיידן, וואס זיי זײַנען אַ פועל־יוצא פון אן אנדער רעליגיעזן איינשטעל. דאס זעלבע קען מען זאגן וועגן דער ארגאניזאציע צו באזארגן ארעמע און קראנקע. באזונדער וועו מען שטודירט די אנטוויקלונג פון ייִדישע און ניט־ייִדישע צדקה־חברות אין עלזאס, געפינט מען אַ סך ענלעכקייט צווישן זיי. אפשר איז דאס דערפאר, ווײַל גראד עלזאס איז זייער גוט באארבעט געוואָרן. מיר פארמאגן ארבעטן וועגן דער ייִדישער, אזוי גוט ווי וועגן דער ניט־ייִדישער חברה־קדישא.[50]

עס איז דעריבער אַ גרויסער חידוש, וואס אין דעם קאפיטל וועגן לאקאלע חברות בכלל און וועגן דער חברה־קדישא בפרט וועלט די ארגאניזאציע פון דער ייִדישער חברה־קדישא איזאלירט פון אירע היסטארישע ראמען. חוץ דעם וועלט ניט אויפגעקלערט דער עצם אויפקום פון אַ חברה־קדישא. פאקטיש זײַנען אַ סך חברה־קדישות אויפגעקומען זעלבשטענדיק און האבן געקעמפט קעגן פארשלונגען וועלן דורך די צענטראליזירנדיקע טענדענצן פון דער קהילה. אין מעץ למשל זײַנען לכתחילה געווען באזונדערע קאמיסיעס, ווי נושאי מיטה, חברה של מטה־

---

[49] אויף די אסיפות אין דער לאנדגראפשאפט העסן־דארמשטאט האבן די ייִדן געהאט פארטרעטערשאפטן, געווײַלט פון „דעפוטירטע". איין קהילה (פרידבערג) האט ניט געוואלט אנערקענען די דאזיקע קערפערשאפט און האט אויסגעקליבן אייגענע פארטרעטערס און אויסגעארבעט אייגענע תקנות.

Ludwig Baur, "Die Juden und das Judenthum in der Landgrafschaft Hessen-Darmstadt (1567—1806)", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte,* 1874, N. F., pp. 645—667;

Zehnter, "Geschichte der Juden in der Markgrafschaft Baden-Baden", *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins,* 1896, N. F., XI, 414 sq. (תקנות פון 1755 און 1767.

[50] Ernst v. Moeller, *Die Elendenbruderschaften,* Leipzig, 1906;

M. Goldberg, "Das Armen-und Krankenwesen des mittelalterlichen Strassburg", *Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Literatur Elsass-Lothringens,* XXVI, 1910, pp. 8—68.

רים, עושי אַרונים — וואָס ערשט שפּעטער ווערן זיי קאָנסאָלידירט אין אַ זעלב־שטענדיקער חברה.[51]

די פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פֿון די אַמאָליקע חברה־קדישות זײַנען ענג פֿאַרבונדן מיט דער סאָציאַלער געשיכטע פֿון דער קהילה. דאָ האַנדלט זיך ניט וועגן צופֿעליקע חילוקים, נאָר דווקא וועגן יסודות: פֿאַרמען פֿון אָרגאַניזאַציע, וואָס שפּיגלען אָפּ ענלעכע דערשײַנונגען בײַ די ניט־יידישע חברות אין דער זעלבער תּקופֿה און אין די זעלבע סבֿיבֿות.

די חברה־קדישא אין Huesca (שפּאַניע, 1323) איז געווען אויטאָנאָם לגבי דער קהילה. אין שפּאַניע זײַנען זיי בכלל חברות אָן דעם צונאָמען: קדישא (Santas). די טשע־כישע חברה־קדישות זײַנען געווען לכתּחילה באַשטימט נאָר פֿאַר זייערע מיטגלידער. אַפֿילו די קינדער פֿון די מיטגלידער האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו ענינסן פֿון די הנחות. נאָר אין פֿאַל וען אַ פֿאָטער זאָגט זיך אָפּ פֿון זײַן „אייביקן אָרט" לטובֿת אַ קינד, קען דער מת קומען צו קבֿורה אויף דער קרקע פֿון דער חברה. די תּקנות זײַנען געווען זייער שטרענגע. מען פֿלעגט למשל באַזײַטיקן מיטגלידער וואָס האָבן ניט געוואָלט מטהר זײַן די מתים.[52]

אויך בנוגע די פֿליכטן פֿון די מיטגלידער פֿון חברה־קדישא איז אין אַ סך קהילות געווען אײַנגעפֿירט די סיסטעם פֿון צײַען גורל (פּלעטן), וי, למשל, בײַם אויסקלײַבן אַ מיטגליד צו וואַשן אַ מת, אָדער גראָבן אַ קבֿר. אַזוי געפֿינען מיר אין אַ רײַ מערישע תּקנות אַזעלכע פֿונקטן.

אויך די פֿונקציעס פֿון אַ חברה־קדישא זײַנען ניט אומעטום געווען די זעלבע. אין קוטנע למשל האָבן זיך די מיטגלידער פֿאַרנומען מיט צדקה. דאָרטן האָט די מיקווה גע־הערט צו דער חברה. די חברה־קדישא איז געווען שטאַרק עקסקלוזיוו און האָט קיין בעלי־מלאָכות ניט צוגעלאָזט.[54]

אין רומעניע וויידער איז די חברה־קדישא מער אַ דעמאָקראַטישע אינסטיטוציע, מיט פֿאַרטרעטערס פֿון „יידישן צעך" (breasta Jidovilor). די מיטגלידער באַקומען הנחות בײַם קויפֿן קרקע.[55]

פֿאַראַן חברות וואָס נעמען אָן דעפּאָזיטן פֿון געלט און זיי צאָלן אַ פּענסיע דעם דע־פּאָזיטאָר און גראַנטירן אים אומזיסטע קרקע.[56]

די פּראָצעדור פֿון „אײַנקויפֿן זיך" אין אַ חברה־קדישא איז אין אַ סך דײַטשע חברות געווען אַ מין באַלוינונג פֿאַר פֿאַרדינסטן לטובֿת הכלל.[57]

ניט אַלע חברה־קדישות האָבן צוגעלאָזט פֿרויען וי מיטגלידער. אין מײַנץ למשל

---

[51] N. Netter, *Vingt Siècles d'Histoire d'une Communauté juive,* 1938, p. 29.

[52] *Z. f. d. G. d. J. in der Tschechoslovakei,* No. 3, pp. 82—85.

[53] *Jahrbuch,* Fr. a. M. XXI, 224—225.

אַ רשימה פֿון תּקנות פֿון חברה־קדישות איז אָפּגעדרוקט אין:
Archiv für jüdische Familienforschung, v. II, pp. 4—6, 11.

[54] ל. צאָמבער אין יונגער היסטאָריקער, ו, זז׳ 58—65.

אָן אינטערעסאַנטער בודזשעט פֿון אַ חברה־קדישא פֿון 1787 איז אָפּגעדרוקט בײַ:
G. Wolf, *Die jüdischen Friedhöfe und die Chewra Kadischa,* Wien, 1879, p. 20.

[55] יוואָ־בלעטער, XIV, זז׳ 425—435; וועגן בוקאַרעשט זען מאיר בן אַבֿרהם הלוי אין סני, v, תרצ״ג, LVIII—LXIV.

[56] *Z. f. d. G. d. J. in der Tschechoslovakei,* No. 3, pp. 158—159.

[57] *M. G. W. J.,* 1900, p. 256

ווערן פֿרויען אַנגענומען אין אַ חבֿרה־קדישא, בתּנאי אַז זייערע מענער זינגען מסכים דערצו. געווען אויך קהילות וואָס האָבן געהאַט אַ חבֿרה־קדישא הצעירה.[58]

אַ בית־הקבֿרות ווי אַ פּריוואַטע אונטערנעמונג איז אַן אָפּטע דערשיינונג. אין ווירצבורג למשל באַטראַכט דער ביסקופ דעם בית־עלמין ווי זיין אייגנטום און פֿאַרמשכנט אַפֿילו (אין 1446) אַ קבֿר.[59]

אין פֿראַנקפֿורט־אָדער איז דער בית־עלמין אַ פּריוואַטע אונטערנעמונג (אין 14טן י״ה).[60]

אין וואַרשע האָט שמואל זביטקאָווער פּראָטעסטירט קעגן אַרויספֿירן בשתּיקה רעכט מתּים קיין סאַכאַטשעוו, ווייל ער האָט דערפֿון אַ גרויסן היזק.[61]

געווען חבֿרה־קדישות וואָס זינגען געווען אונטערן פּראָטעקטאָראַט פֿון דעם הויפּט פֿון דער קריסטלעכער אמונה. אַזוי איז געווען למשל אין ציאַקאָוואָ (סלאָוועניע), ווו די חבֿרה־קדישא טראָגט דעם נאָמען פֿון ביסקופ יוסף יורי סטראָסמייער, אייגעם פֿון די חסידי אומות העולם אין סלאָוועניע.[62]

זייער וויכטיק איז די אינעווייניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון אַ חבֿרה־קדישא. אין אַ סך קהילות לאָזט מען צו די פּרנסים אויפֿן יסוד פֿון גלייַכע שטימרעכט מיט אַנדערע, הגם זיי האָבן געוואָלט האָבן אַ גרעסערע דעה.[63] וועגן דער וואַל־פּראָצעדור אין די חבֿרה־קדישות פֿאַרמאָגן מיר זייער אינטערעסאַנטע פּרטים. אין געדינגען (מערן) למשל האָט מען גיט געטאָרט לאָזן וויסן אַ דורכגעפֿאַלענעם בייַ די וואַלן אין דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער חבֿרה, ווער עס האָט געשטימט פֿאַר אים.[64]

אין אַ סך קהילות זינגען די וואַלן אין אַ חבֿרה־קדישא געווען די וויכטיקסטע געשעניש אין דעם ציבור־לעבן פֿון קהל. באַזונדער איז דאָס געווען אין ביימישע און מעריש קהילות, אָבער אויך אין די דייטשע, ווו די דאָזיקע חבֿרות האָבן אין אייניקע שטעט געהאַט מער השפּעה אין די מלוכה־קרייזן אייַדער די ראָשי־הקהילה. געווען אַפֿילו חבֿרות וואָס פֿלעגן לייַען געלט די קהילות.[65]

---

[58] S. Salfeld, *Bilder aus der Vergangenheit der jüdischen Gemeinde zu Mainz,* 1903, pp. 48—49.

אַגב האָט די מיינצער חבֿרה־קדישא זינט 1751 געהאַט אַ תּלמוד־תּורה. זי האָט אַפֿילו זיך משנה־שם געווען אויף אַנצוווייזן איר נייַעם ציל.

[59] M. Szulwas, *Die Juden in Würzburg,* 1934, 73 sq.

[60] W. Heise, *Die Juden in der Mark Brandenburg bis zum Jahre 1571,* Berlin, 1932, p. 321.

[61] T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta,* I, p. 225 (פֿון יאָר 1784).

[62] *Jewrejski Almanach* (קראַטיש), V, 1929, 224.

די תּקנות וואָס האָבן זיך אָפּגעהיט שטאַמען פֿון 1861. וועגן דער שטעלונג פֿון דעם דאָזיקן ביסקופ צו ייִדן זען:

T. Smičiklas, *Života i djelâ biskupa J. J. Strossmayera,* Zagreb, 1906, I, 444 sq.

[63] S. Bamberger, *Historische Berichte über die Juden der Stadt Aschaffenburg,* 1900, pp. 86—87.

[64] *Neue Zeit,* 1864, pp. 105—106; Friedlaender, *Tiferet Iisrael,* Brünn, 1878, p. 118.

וועגן דער וואַל־פּראָצעדור אין פּראָג זינגען פֿאַראַן וויכטיקע תּקנות, געשריבן אין ייִדיש, וואָס שטאַמען פֿון 16טן י״ה. זיי זינגען אָפּגעדרוקט אין:

Das jüdische Centralblatt, 1889, VIII, pp. 39—57.

[65] *Jahrbuch,* Frankfurt a. M., XXI, p. 217; Schaab, *Diplomatische Geschichte der Juden zu Mainz,* 1855, p. 223; Ackermann, *Geschichte der Juden in Branden-*

וועגן אַנדערע חבֿרות זײַנען די פֿאַקטן זייער מאַגער. וועגן די הילף־חבֿרות, ווי ביקור־חולים (וואָס זיי האָבן געקענט זײַן אַ טייל פֿון אַ חבֿרה־קדישא) איז דער רוי־מאַטעריאַל כּמעט ווי ניט אויסגענוצט געוואָרן.[66]

וועגן צדקה בכלל און וועגן אירע ארגאַניזאַציאָנעלע פֿאַרמען בפֿרט זאָגט דער מחבר, אַז אין 18טן י״ה וואָקסט צדקה־טעטיקייט בײַ יידן, פֿון איין זײַט אונטער דער השפּעה פֿון דער הומאַניטאַרער פֿילאָסאָפֿיע פֿון יענער תקופֿה און פֿון דער צווייטער זײַט צוליב דעם וווקס פֿון ארעמקייט בכלל און בײַ יידן בפֿרט, ווי אַ פּועל־יוצא פֿון די אָפּטע מלחמות. דווקא אין 18טן י״ה זײַנען די יידישע מאַטיווירונגען פֿאַר צדקה באַפֿאַרבט שטאַרק אָפּאָלאָגעטיש, מחמת דעם וואָס די דאָזיקע טעטיקייט האָט שוין באַקומען אַ געוויסע אָנערקענונג מחוץ דעם יידישן לעבן. אויף דעם זאָגן עדות די אָפּטע באַריכטן וועגן צדקה־טעטיקייטן הן פֿון יידישע יחידים, הן פֿון קהילות, וואָס מען געפֿינט אין דער מיטצײַטלעריש־ער אַלגעמיינער פּרעסע.

אין די תקנות פֿון דער באַנער קהילה למשל וועלט געזאָגט, אַז מען דאַרף זאָרגן פֿאַרן יידישן אָרעמאַן „כּדי יידן אין דער גאָרער וועלט זאָלן ניט וועלן צו שפּאָט״.[67]

די אָרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער מלאָכה

אין דעם לעצטן טייל פֿון ערשטן באַנד (זז׳ 364—372) וועלט באַהאַנדלט די אָרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער מלאָכה. דער מחבר באַמיט זיך צו מינימיזירן די סאָציאַלע קאָנפֿליקטן אין דער יידישער קהילה און האַלט, אַז „קלאַסן־קאָמף״ איז מער בנימצא בײַ ניט־יידישע צעכן ווי בײַ יידישע. דאָס איז וויַט ניט ריכטיק, ווי דאָס איז צו זען פֿון דער גרויסער צאָל דאָקומענטן וואָס זײַנען פֿובליקירט געוואָרן. דער טערמין גופֿא („קלאַסנקאָמף״) רופֿט אַרויס געוויסע באַ־

---

burg, p. 95; (1714 :דאַטירט) 16 ז׳ ,פּרוזשאַנער פּנקס.

עס איז לחלוטין ניט אָנגעוויזן געוואָרן אויף די ענלעכקייטן פֿון מינהגים צווישן קריסטלעכע און יידישע חבֿרה־קדישות אין די סלאָווישע לענדער. די סעודה קטנה און די סעודה גדולה, אַפֿילו עפּעס ענלעכס צו דעם חבֿרה־קדישא־פּורים (קאַרניוואַל), איז פֿאַראַן בײַ די רוטענער. זען:

Sandok Barącz, *Pamiętniki m. Stanisławowa*, 1858;

Neh. Landes, "Geschichte der jüd. Gemeinde in Stanislau", *Ben Chananja*, 1862, No. 19.

[66] זע למשל די תקנות פֿון פּראָגער ביקור־חולים, אָפּגעדרוקט אין אַ יידיש ביכל א״נ דרך ישרה, פּראָג, 1804.

וועגן די „מגדלי יתומים״ אין האָלאַנד איז פֿאַראַן אַ מאָנאָגראַפֿיע:

Gedenkboek ... (1738—1938), Amsterdam, 1933, 122 sq.

עס איז אומפֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס דער מחבר מיינט (ב׳ ו, ז׳ 354) אַז די חבֿרה „שומרים לבוקר״ אָדער „ליל השומרות״ איז דווקא אַ פּראָדוקט פֿון איטאַליענישע קהילות פֿון 17טן און 18טן י״ה. מען געפֿינט זיי אויפֿן גאַנצן סלאָווישן שטח, באַזונדער אין פּוילן און אין בייַמען.

וועגן דער חבֿרה „מנחם אבֿלים״ אין מאַנטוע זען: *M. G. W. J.*, 1900, 81.

[67] Levy, *Aus Bonner Archiven*, 1929, p. 8.

וואַרענישן, מחמת דעם וואָס די פּאַרמולירונג איז ניט קיין קלאָרע. עס איז פּאַראַן אַ סאַציאַלער קאָנפּליקט צווישן דעם גאַנצן קלאַס בעלי־מלאָכות און דער קהילה און אַ קלאַסנקאַמף אין דעם צעך גופּא, צווישן מיטגלידער און געזעלן, וואָס זייער צוזאַמענלעבן איז אָפּט געווען וויט ניט קיין פּרידלעכס. דער נאָר־מאַטיוועך כאַראַקטער פון די תקנות און די אָפּט ציטירטע פּסוקים מפוח חשיבות פון מלאָכה — זיי באַשטעטיקן דווקא דעם שפּלן מעמד (סאַציאַל און פּסיכאָלאָגיש) פון דעם בעל־מלאָכה און פון מלאָכה בכלל.

נאָך אַ וויכטיקער ענין ווערט לחלוטין פאַרשוויגן: דווקא דער יידישער בעל־מלאָכה האָט געהאַט אַן אָפּטערן קאָנטאַקט מיט דער ניט־יידישער וועלט איידער אַנדערע סאַציאַלע שיכטן אין דער קהילה. בעת יידן־סוחרים זײַנען ניט בנימצא אין די קריסטלעכע סוחרים־גילדיעס, האָבן יידן־בעלי־מלאָכות יאָ דרויי־סנדיקע קאָנטאַקטן: מען געפּינט זיי אָפּט מאָל אין צעכן, ווײַל זייער מלאָכה איז ניט אַזוי פאַרשפּרייט צווישן יידן, אַז עס זאָל מעגלעך מאַכן צו שאַפן אַן אייגענעם צעך. אָבער אָפילו דאָס איז ניט אַלע מאָל די סיבה. סאַציאַל זײַנען יידישע בעלי־מלאָכות געווען איזאָלירט פון קהל און האָבן געמוזט האָבן אייגענע מניינים. קהל באַקעמפט חברות פון בעלי־מלאָכות. דאָס וואָס דער מחבר באַצייכנט ווי „שטרענגע השגחה" (ב׳ ו, ז׳ 371) איז פאַקטיש געווען אַן אַרויפגעצווונגענער קאָנטראָל איבער יידישע בעלי־מלאָכות מצד די פּרנסים.

אין דובנע, ווי דער מחבר דערציילט, טרעט די קהילה אַרויס קעגן חברות פון בעלי־מלאָכות. דאָס איז געווען דערפאַר וואָס דער סוחרישער עלעמענט וואָס האָט קאָנטראָ־לירט די קהילה (ניט דווקא אין דובנע, נאָר כמעט אומעטום) איז געווען אין דעם פאַראינ־טערעסירט. אין רייסע (גאַליציע) קומט צו יד־אחת צווישן יידישע און קריסטלעכע סוחרים, בעת עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן באַקעמפן די פּריוילעגיעס פון די דאָרטיקע צעכן. אין לויצק האָבן יידישע און ניט־יידישע סוחרים זיך צוזאַמענגערעדט און באַשלאָסן צו באַ־קעמפן פּרעמדע סוחרים אַן אונטערשייד פון אמונה (אין 1569).[68] אין אָליק (וואַלין) געפּינט מען יידן צוזאַמען מיט ניט־יידן אין דעם שניידערצעך, דווקא אין אַ מלאָכה ווו קריסטן האָבן זיך שטאַרק געקלאָגט אויף יידישער קאָנקורענץ.[69] אין לובלין געפּינט מען יידן אין די צעכן פון בעקערס און שניידערס (אין די יאָרן 1734—1769) און בײַ די האַפּטערס אַ סך פּרוּיער ווי אין 17טן י״ה. אין טשאַרטקאָוו זײַנען יידן בנימצא אין דעם צעך פון שניידערס און קירזשנערס. זייער גרויסע צאָל האָט גורם געווען, אַז די קהילה זאָל אײַנגיין אויף שאַפן אַ באַזונדערן צעך. דאָס דערווײַטערן דעם יידישן בעל־מלאָכה פון דעם קריסטלעכן צעך איז פון דער קהילה באַטראַכט געוואָרן ווי אַ הייליקער חוב, כּדי די דאָזיקע בעלי־מלאָכות זאָלן ניט פורץ־גדר זײַן.[70]

---

[68] ז. מרגוליוש, דובנא רבתי, 90 (תקנות פון 1766);
Pęckowski, *Dzieje miasta Rzeszowa*, 1913, p. 219;
Архив Ю.-З. Россіи, V, 1, 17; Еврейская Старина, IV, 125—126.

[69] Еврейская Библіотека, VIII, 17—18, XXXI.

[70] Записки Наук. Тов. ім. Шевченки, V, 150, p. 190. (תקנות פון 1722); א. ליטווין, תקנות פון יידישן שניידערצעך אין טשאַרטקאָוו אין 1781, דער פּרײַנד (פון אַרבעטער־רינג), נ״י, 1929, דעצעמבער, 13-18 (אַ וויכטיקער דאָקו־מענט וואָס ליטווין האָט איבערגעזעצט פון העברעיש פון דעם טשאַרטקאָווער פּנקס החייטים.

אַז דער קאַמף פֿון יידישן בעל־מלאָכה פֿאַר סאָציאַלן פֿרעסטיזש איז געווען אַ סך שווערער ווי פֿון דעם ניט־יידישן, איז צו זען פֿון דעם, וואָס אין פּוילן האָבן קריסטלעכע צעכן אַ סך לייכטער אויסגעקעמפֿט אַ רעפֿרעזענטאַנץ אין די שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען איידער יידישע בעלי־מלאָכות אין דער קהילה. דאָס קען מען זען פֿון די החלטות פֿון וועד־הגלילי אין ווישטעבסק (1730), סלוצק (1760), אין אַ ריי ווייסרוסישע קהילות אין 1781 א"א.[71]

דערפֿאַר באַמיט זיך אַ יידישע חברה בעלי־מלאָכות דווקא ניט צו זיין אונטער דער „שטרענגער השגחה" פֿון דער קהילה, נאָר פֿאַרקערט: זי וויל זיך באַפֿרייען פֿון דער דאָזיקער אַרויפֿגעצוווּנגענער אפֿיטרופֿסות. אַזוי למשל וויל דער שניידערצעך אין באַרדיטשעוו זיך באַפֿרייען פֿון דער השגחה פֿון דער קהילה (אין 1732). ווי נאָר דאָס איז אים געלונגען, הייבט אָן די קהילה־פֿאַרוואַלטונג צו באַקעמפֿן דעם יידישן צעך.[72]

דאָס זעלבע קומט פֿאָר אין וועלעדניק (אין 1757), ווו דער יידישער צעך באַקומט אַ פּריווילעגיע, לויט וועלכער ער „דאַרף זיך ניט בוקן און שיקן יעדן יום־טובֿ מתנות צו דער קהילה".

דאָרטן ווו אַ צעך באַפֿרייט זיך פֿון דער יוריסדיקציע פֿון דער קהילה, באַמיט זיך די לעצטע צו אַרגאַניזירן די שיריים פֿון יידישע בעלי־מלאָכות פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַכן אין איין חברה. עס איז קלאָר, אַז די יידישע בעלי־מלאָכות האָבן מיט זייערע אָפּמאַכן מיט די ניט־יידישע חברות שטאַרק אָפּגעשוואַכט דעם פּרעסטיזש פֿון דער קהילה. אין קאַמף קעגן דער העגעמאָניע פֿון דער קהילה איז ניט דער משפּיל, דער דאָזיקער „קריטיש דענקנדיקער יחיד" פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכקייט, געווען דער פּיאָנער, נאָר דווקא דער יידישער בעל־מלאָכה. דאָס ווערט קלאָר פֿון די צעוואָרפֿענע דאָקומענטן אין דער רייכער רעגיאָנעלער ליטעראַטור וועגן צעכן אין ביימען, פּוילן און רומעניע. אַן אויספֿירלעכע שטודיע אין דער ריכטונג וואָלט בולטער אַרויסגעשטעלט די דאָזיקע פּראָבלעם.[73]

עס איז כּדאַי אים נאָך אַמאָל אַרויסצוגעבן מיט אַ קריטישן אָפּאַראַט);
Pamiętnik Lubelski, 1935, II, 218—232.

[71] Еврейская Старина, XII, pp., 83—84; Марекъ, Восходъ, 1903, VI, p. 31.

[72] А. Ю.-З. Р. I, 320; Бершадскій, Литовскіе Евреи, p. 48.

[73] А. Ю.-З. Р., I, 385, "tenże cech nie powinien na pokłony y świąteczne do Kahału dawać".
Регесты и надписи, II, 1385 (1704 אין גראָדנע).
וועגן דעם, אַז אין סיכסוכים צווישן קהילה און בעלי־מלאָכות דאַרפֿן דווקא די בעלי־מלאָכות האָבן אַ מינאָריטעט אין בוררים־געריכט זען:
Feilchenfeld, "Eine Innungsordnung für die jüdischen Handwerker zu Posen", *Zt. d. his. Ges. f. d. Provinz Posen*, X, 1895, pp. 310—316.
אין דער שטאָט אַפּט געהערן די יידן צו פֿאַרשיידענע ניט־יידישע צעכן, אַפֿילו צו שמידן, בירברויערס:
W. Fudalewski, *Miasto Opatów*, Warszawa, 1895, p. 34.

גאָר מאָגער איז די אינפֿאָרמאַציע וואָס דער מחבר גיט וועגן יידישע בעלי־מלאָכה־אַרגאַניזאַציעס אין טייל לענדער, ווי למשל ביימען און מערן. דאָ איז אויך די זעלבע סיבה וואָס עס איז אַנגעווייזן אין שיכות מיט אַנדערע טיילן. דער מחבר נעמט דאָ פֿון גרייטן, און דערפֿאַר פֿעלן בײַ אים יענע עלעמענטן פֿון יידישן ציבור־לעבן, וווּ מען דאַרף זיכן אַ פּיאָנער און צונויפֿזאַמלען די צע־וואַרפֿענע פֿאַקטן און פֿון זיי אויסשייַדן אַ סינטעטיש בילד.[74]

דאָס זעלבע איז חל אויף דיטשלאַנד, האָלאַנד און אַנדערע לענדער, וווּ יידישע מלאָכה האָט פֿאַרנומען אַ חשובֿן אָרט אין דער ווירטשאַפֿטלעכער פּא־ליטיק פֿון דער קהילה.[75]

די אינטערפּרעטאַציע פֿון יידישן ציבור־לעבן קען ניט זיכן אַלזײַ־טיקע, אויב מען איזאָלירט די פֿאַקטן פֿון דעם אַרומיקן אַלגעמיינעם לעבן. דאָס איז חל ניט נאָר אויף דער ראָלע און דעם באַטײַט פֿון יידישע צעכן, נאָר אויך אויף אַנדערע געביטן פֿון יידישן לעבן.

קורצער סך־הכּל וועגן ערשטן באַנד

אין אַלגעמיין קען מען זאָגן וועגן דעם ערשטן באַנד פֿון ש. באַראַנס סאָלידן ווערק, אַז עס לײַדט פֿון אַ דיספּראָפּאָרציע אין באַהאַנדלען די ענינים. די אינ־טערפּרעטאַציע האָט מער צו טאָן מיט דער סטאַטיק פֿון דעם יידישן ציבור־לעבן און גאָר וויניק מיט דער דינאַמיק, הגם די עצם פֿאַרטיילונג לויט די תקופֿות און טיפּן איז אַ גוטע. די אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין פּוילן און ליטע, וואָס האָט באַפֿאַרפֿט פֿאַרנעמען דעם צענטראַלן אָרט אין דעם בוך, איז צו קאַרגלעך באַשריבן.

מיטן אויפֿקום פֿון די יידישע מוניציפּאַלע אינסטיטוציעס פֿאַרנעמט זיך דער מחבר זייער וויניק. די אַנטוויקלונג פֿון אַ יידישער פֿאַרעם פֿון אַליין־פֿאַרוואַלטונג איז ניט אַרײַנגעוועבט אין דער אַלגעמיינער סטרוקטור פֿון לאַנד און אירע אַר־גאַניזאַציאַנעלע פֿאַרמען.

טייל אויסטײַטשונגען און אַזאַ טערמין ווי „מיסטישער דראַנג" זײַנען עלול גיכער צו פֿאַרטונקלען אידער אויפֿצוקלערן דערשײַנונגען.

---

[74] וועגן יידן־בעלי־מלאָכות אין אַנדערע לענדער איז פֿאַראַן אין דעם בוך זייער וויניק. וועגן טשעכיע זען:

Z. Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechach*, 1906, pp. 387—389, 733 sq.

און בפֿרט די נאָך אַלץ וואָגיקע אַרבעט פֿון:

Anton Gindely, "Das Zunftwesen in Böhmen vom 16. bis ins 18. Jahrh.", *Sitzungsberichte der K. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*, 1884, pp. 55—83.

[75] וועגן יידישע לערניינגלעך בײַ די שוסטערס אין דײַטשלאַנד זען:

Niederlausitzer Mitteilungen, XXIV, 24.

וועגן היטל־מאַכערס:

N. Bamberger, *Geschichte der Juden in Kitzingen*, 1908, p. 15.

אויך:

A. Voigt, *Handwerk und Handel in der spätern Zunftzeit*, 1929.

מען זעט אויך אַ געוויסע פשרהדיקייט אין אינטערפרעטירן היסטאָרישע פֿאַקטן, אַ פשרהדיקייט וואָס קען אין ליכט פֿון דאָקומענטן ניט בכלל ווערן. עס הערט זיך אומבאַוווסטזיניקערהייט ערגעץ וווּ אַן אַפּאָלאָגעטישער ניגון וואָס דאַרף אין אַזאַ חשובן ווערק ניט האָבן קיין אָרט.

קיין איין געביט וואָס ווערט באַהאַנדלט אין דעם ערשטן באַנד טראָגט ניט קיין סימנים פֿון דירעקטן קאָנטאַקט מיט די מקורים. דאָס וואָלט אין פֿלוג ניט געווען קיין עוולה, די צרה איז אָבער, וואָס דווקא דער ענין־פֿאַרוואָלטונג האָט דאָס רובֿ היסטאָריקערס־מאַנאָגראַפֿיסטן וויניק אינטערעסירט; דערפֿאַר אָבער איז אין דער ניט־ייִדישער רעגיאָנעלער ליטעראַטור דער ענין אַ סך מער באַ־אַרבעט געוואָרן.[76]

ווי אַן ערשטער, פֿיאָנעריש פֿרווו צו סיסטעמאַטיזירן דעם מאַטעריאַל איז די אַרבעט געלונגען. דאָ האָבן מיר מער אַלגעמיינע סינטעטישע ליניעס. אָפֿט מאָל זײַנען זיי געצייכנט מיט אַ בולטער אומזיכערקייט וואָס ווערט פֿאַר־דעקט מיט אַלגעמיינע באַמערקונגען וועלכע קענען פֿאַרשיידן אויסגעטײַטשט ווערן.

וועגן צווייטן באַנד וועלן מיר רעדן באַזונדער.

הוספֿה

אַ רשימה מקורים וועגן וועדים אין מערב־אייראָפּע

חוץ די מקורים וואָס זײַנען דערמאָנט געווָארן אין אונדזער אַרטיקל איז פֿדאַי אַנ־צווויזן אויף די ווײַטערדיקע מקורים, וואָס ש. באַראָן האָט זיי דורכגעלאָזן אין זײַן רשימה, אין דעם דריטן באַנד פֿון זײַן ייִדישע קהילה, זז׳ 77—80:

די עלטסטע ידיעה וועגן אַ וועד אין בייַמען איז בלי ספֿק די אויפֿפֿאַדערונג פֿון דעם סטאַראָסטע פֿון פּראָג, וועגן צונויפֿרופֿן אַן אסיפֿה פֿון די קהילות אין שײַכות מיט שטײַערן. זי איז דאַטירט: 19טער יולי 1495 און איז אָפּגעדרוקט אין

Archiv Český, XXI, 1903, No. 143.

1. וועגן „יודענטאַג" פֿון 1096: אין די

Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland, II, 1892, p. 20.

עס ווערט דערציילט וועגן אַ געוויסן אַבֿרהם, וואָס בעת די קהילות פֿלעגן קומען דרײַ מאָל אַ יאָר קיין קעלן אויף ירידים — האָט מען אים ליב געהאַט צו הערן. ער איז מסתמא געווען אַ פֿאָלקס־דרשן.

2. וועגן געבן די פּריוויליגיעס פֿאַר ייִדן אין קאָראָסאָנע אין 1299 ווערט דערציילט אין אַ דאָקומענט, אַז דאָס איז פֿאַרגעקומען ווען עס זײַנען בײַגעווען ייִדן פֿון פֿינף אַנדערע קהילות, וואָס מען האָט צונויפֿגערופֿן פֿאַר דעם צוועק. זען:

G. Saige, *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XV Sicle*, 1881, 29.

---

[76] למשל דער רעכטלעכער מעמד פֿון ייִדישע בעלי־מלאָכות וואָס ווערן צוגעלאָזט זיך צו באַזעצן ווי אַ גרופּע אין פּריוואַטע גיטער. דאָ שאַפֿן זיי (די איינציקע אין זייער מין) קאָלאָניעס־קהילות פֿון בלויז בעלי־מלאָכות, אָבֿ אַ דערשײַנונג וואָס איז עד־היום נאָך ניט אויסגעפֿאָרשט געוואָרן. זען:

Hans Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg* [Brodnica אויף פּויליש] *in Westpreussen*, Leipzig, 1900, p. 219.

3. וועגן דער אַסיפֿה אין מיינץ אין 1381:

Salfeld, *Martyrologium*, p. 367.

4. וועגן דער אַסיפֿה אין ערפֿורט אין 1391: לקט ישר, II, 89; אַבֿרהם הכהן כּץ אין זײַן כּללות איסור והיתר, ראַזעל, 1559 און:

Neufeld, "Aus dem Gemeindeleben der deutschen Juden im Mittelalter", *A. Z. J.*, 1920, No. 23, 261.

5. וועגן דער אַסיפֿה אין נירנבערג אין 1438, וואָס בּאַראַן (III, 77) ציטירט לויט גרעצן, איז כּדאַי אָנצוווײַזן, אַז זי איז פֿאַרגעקומען אין 1493. זען: שאלות ותשובות פֿון יעקבּ וויל, סימן 147 און:

G. Strassburger, "Zur Geschichte der Juden in Ulm", *Kroner-Festschrift*, 1917, 232.

6. וועגן אַ געפֿלאַנטער וויצבורגער אַסיפֿה אין די יאָרן 1469—1474 וועט דער־מאָנט אין די שאלות ותשובות פֿון משה מענץ, קראַקעווער אויסגאַבע, סימן 61 און בײַ:

Bamberger, *Geschichte der Rabbiner der Stadt Würzburg*, 1906, p. 32.

7. וועגן דער קאָנפֿערענץ אין בינג, וואָס זי איז לויט ש. באַראַנען פֿאַרגעקומען אין 1457 (ער ציטירט גרעצן), ווײַזט אַ נײַער מקור אַ מער פּינקטלעכע דאַטע: צווישן מאַרץ און יולי 1457. זען:

H. Dicker, *Die Geschichte der Juden in Ulm*, 1937, p. 110.

8. וועגן אַסיפֿות פֿון קהילות אין הערצאָגטום אָסטפֿראַנקען (אין באַמבערג) אין 1617, 1655 (עלף דעלעגאַטן) און 1683, בפֿרטיות בײַ:

H. Epstein, "Ein Beitrag zur Geschichte der Juden im ehemaligen Herzogtum Ostfranken", *M. G. W. J.*, XXII, pp. 192—204; 258—267.

עס איז זייער אַ וויכטיקע אַרבעט.

9. וועגן יידישן „לאַנדטאָג" אין גרעדינג (בײַמען), יאָנואַר 1619, וווּ ס׳זײַנען געווען 15 דעלעגאַטן, זען:

Ad. Frankel-Grün, "Das Landesrabbinat in Kremsier", *M. G. W. J.*, 1899, p. 364.

10. וועגן די שלוש ארצות (קעלן, יוליך, געדערן), וואָס האָבן געבילדעט דעם „גליל התחתון", און די קאָנפֿליקטן צווישן דעם סינאָד אין בינג און קעלן אין 1455, זען:

Brisch, *Geschichte der Juden in Cöln*, II, 54—56.

Idem, "Die Judenlandtage am Niederrhein", *Israelit*, 1880, 1.

11. וועגן די צוזאַמענפֿאָרן אין קאַסל אין די יאָרן 1626, 1654, 1690, 1694, 1698, 1701, 1704, 1708, 1711, 1714, 1718, 1721, 1726, 1729, 1733, 1736, 1742, 1747 זען די פּרטים בײַ:

L. Horowitz, *Die Verwaltung der judenschaftlichen Angelegenheiten in Kurhessen*, 1908. Idem, "Die Judenlandtage in Kurhessen", *Im Deutschen Reich*, XIV, pp. 499—505.

לויט האָראָוויצן זײַנען אין די יאָרן 1690—1816 פֿאַרגעקומען 25 צוזאַמענפֿאָרן, יעדע פֿאַראַמלונג האָט געדויערט דרײַ וואָכן. עס איז אינטערעסאַנט, אַז אויף דער אַסיפֿה פֿון 1719 איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע וואָס פֿאַרבאָט שפּילן אין קאָרטן.

מער ידיעות בײַ:

Felix Lazarus, "Hessen-Kassel vor der Fremdenherrschaft", *Festschrift*, Breslau, 1929, II, pp. 237—271.

12. וועגן דער קאָנפֿערענץ אין הענע (Hanau) אין 1659 זײַנען די פֿאָקטן וואָס ש. באַראַן גיט אָן (III, 78) ניט ריכטיק. דעם קול קורא האָבן אונטערגעשריבן 8 דעלעגאַטן: פֿיר פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן, צוויי פֿון וואָרמס און צוויי פֿון הענע. מען האָט געוופֿן שלוחים פֿון זעקס קהילות. די ערשטע זיצונג איז פֿאַרגעקומען דעם 10טן דעצעמבער 1659. זען:

Jahrbuch der jüd. lit. Gesellschaft, Fr. a. M., XIV, 13.

13. שפּורן פֿון אַ קהילה־צוזאַמענפֿאַר צווישן באַזל און עלזאַס אַזוי פֿרי ווי אין XIV י״ה זען:

M. Ginsburger, *Die Juden in Basel*, p. 335.

14. וועגן אַ צוזאַמענפֿאַר אין וואָרמס אין 1603 זען:

G. Wolf, *Zur Geschichte der Juden in Worms*, p. 103.

15. וועגן דער קאָנפֿערענץ פֿון 1642, וווּ עס האָבן זיך באַטייליקט די קהילות פֿון מיינץ און פֿראַנקפֿורט־מיין און ס׳איז באַהאַנדלט געוואָרן דער גורל פֿון די ייִדן אין וויצבורג, זען:

Horowitz, *Frankfurter Rabbinen*, II, 35.

16. וועגן דעם „לאַנדטאָג" אין אַשאַפֿנבורג אין 1753 און 1769 זען:

S. Bamberger, *Historische Berichte über die Juden der Stadt Aschaffenburg*, 1900, 26, 30-31.

17. וועגן אַ פֿירטאָגיקן צוזאַמענפֿאַר אין חודש חשון 1710 אין דער שטאָט שנייטאַך זען:

M. Weinberg, *Geschichte der Juden in der Oberpfalz*, III, 1909, p. 104.
(מדינת אַשפּ״ה ד״ה אַטענזאָס, שנייטאַך, פֿאָרט און היטנבאַך אין בייַערן).

18. וועגן וועד אין קירוויילער (ביסקופֿשאַפֿט שפּייַער) אין 1685 זען:

B. Rosenthal, *Heimatsgeschichte der badischen Juden*, 1927, p. 134.

19. וועגן דער אַרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין דאָרטמונד זען:

K. Maser, *Die Juden der Frei- und Reichstadt Dortmund und der Grafschaft Mark*, 1912, pp. 68—79.

פֿון אַן ערך 1696 ביז 1770 זיצנען די וועדים זיך צוזאַמענגעקומען אַלע דרײַ יאָר, שפּעטער יעדע פֿינף יאָר. די סעסיעס האָבן בדרך־כלל געדויערט דרײַ וואָכן זומערצײַט, וווינטער — אַ סך לענגער.

20. וועגן אַ ייִדישן „לאַנדטאָג" אין מעלזונגען אין 1719 און 1720 זען:

Cohn, *Das Eschweger Memorbuch*, p. 13.

21. וועגן וועדים אין באַדן־באַדן זען:

Rosenthal, *o. c.*, p. 193.

דאָרטן (ז׳ 203) וועגן אַ וועד פֿון ייִדן אין דעם הויז פֿון אַ פֿרנס אין דורלאַך, דעם 27סטן נאָוועמבער 1713, מיט זייער וויכטיקע פּרטים.

22. וועגן דעם לאַנדס־רַבינאַט אין דער מאַרקגראַפֿשאַפֿט בייַרויט און צוזאַמענפֿאַר פֿון קהילות אין 1772 זען:

A. Eckstein, *Geschichte der Juden im Markgrafentum Bayreuth*, 1907, pp. 82, 93.

23. וועגן בייַעריש שוואָבן אין 17טן י״ה זען:

Louis Lamm, *Zur Geschichte der Juden im bayrischen Schwaben*, I, 1912.

24. דעם 1טן מײַ 1769 איז אין ראַשטאַט פֿאַרגעקומען אַ וועד פֿון דעלעגאַטן פֿון די קהילות אין באַדן־באַדן. זען:

Löwenstein, *Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland*, II, 1898, pp. 15—16.

25. וועגן „לאַנדטאָג" אין קורמיינץ אין 1784 און 1789:

Salfeld, "Vorboten der Judenemanzipation in Kurmainz", *Festschrift Hermann Cohen*, p. 358.

26. וועגן אַ קאָנפֿערענץ פֿון קהילות אין פֿראַנקפֿורט־מיין דעם 16טן יולי 1720 (וווּ מען באַשטימט צו קלײַבן פֿינף פֿרנסים: צוויי פֿון בערלין, אייגעם פֿון בראַנדענבורג, שטראַסבורג און ביינטאַל) זען:

Ackerman, *Geschichte der Juden zu Brandenburg*, pp. 81—82.

27. וועגן וועדים פֿון העסן־דאַרמשטאַט, פּאַדערבאָרן, פֿולד (Fulda), קורמיינץ און בראַנדענבורג זען:

König, *Annalen der Juden in der Mark Brandenburg*, Berlin, 1790, p. 104.

28. ויכטיקע פרטים וועגן וועדים געפינט מען בי:

A. Kober, Eine Kurtrierer "Jüdisch Ceremonial Verordnung aus der Wende des 17. und 18. Jahrhunderts", *M. G. W. J.*, v. 77 (1933), pp. 100—113.

29. וועגן וועדים אין טריר און קאָבלענץ אין 1691, 1701, 1708, 1714 און 1717:

S. H. Margulies, "Un Congresso di notabli Ebrei tenuto in Firenze nel 1428", *Rivista Israelitica*, 1905, pp. 169—179.

30. וועגן אַן אַסיפֿה פֿון ייִדישע קהילות אין באָלאָניע אין 1538: ספֿר חסידים, תקל"ד.

31. וועגן שטרַיכות פֿון אַ קהל קטן צו אַ קהילה אין איטאַליע בעתן מיטל־עלטער זען:

Fossati F., "Gli ebrei a Vigerano nel secolo XV", *Archivio Storico Lombardo*, XX (1903), 199—215.

32. וועגן אַ וועד קטן אין דער פֿראָווינץ מאָדענאַ אין 18טן י"ה זען:

E. A. Urbach, "Aus der Geschichte der Juden in Italien im 18. Jh.", *M. G. W. J.* v. 80, pp. 275—281.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

מעמואַרן־ליטעראַטור בײַ יידן

Memoirs of My People: Through a Thousand Years, selected and edited by Leo W. Schwarz, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 5703—1943, XXVI+597 pp.

מיט יאָרן צוריק האָט דער שרײַבער פֿון די דאָזיקע שורות פֿאַרמולירט די אויפֿקום־טענדענצן פֿון מעמואַרן בײַ יידן (זע: צוקונפֿט, 1925, זז׳ 483—488; 1926, זז׳ 241—243, 428—430, 485—486). אין דער דאָזיקער סעריע ארטיקלען איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז יידישע מעמואַרן באַווײַזן זיך בדרך־כלל בײַ אַן אָפּשלום פֿון אַ תּקופֿה, ווען די ציבור־פֿאַרמען פֿון יידישן לעבן האָבן זיך זייער קאַנטיק געביטן. אין די אַזוי גערופֿענע „גאָלדענע" תּקופֿות פֿון יידישן לעבן (שפּאַניע, פּוילן) שרײַבן יידן ניט קיין זכרונות, נאָר בעת די דאָזיקע תּקופֿה פֿאַרגייט, וואָס דאָס איז דאָס רוב געווען אַ רעזולטאַט פֿון קאַטאַסטראָפֿאַלע געשעענישן, ווערט דאָס פֿאַרגאַנגענע אַן אָביעקט פֿון אַ בענקשאַפֿט נאָך דעם „פֿאַרלוירענעם גן־עדן" און באַקומט אַ פֿולן אָדער אַ טיילוויזן תּיקון אין דער פֿערזענלעכער פֿאַרעם פֿון שרײַבן, ד״ה אין מעמואַרן. אָבער אפֿילו אין אַזעלכע פֿאַלן איז דאָס ריין פֿערזענלעכע דאָס רוב ניט מער ווי אַ משל מיט אַ מוסר־השׂכל, אָבער בשום אופֿן ניט קיין יחידישע ווידוי פֿון אַ מענטשלעך לעבן, ווי מיר זעען דאָס בײַ ניט־יידן. אַזוי איז געשען נאָכן גירוש שפּאַניע, נאָך די גזירות ת״ח אין פּוילן, נאָכן אונטערגאַנג פֿון דעם יידישן שטייגער לעבן אין פּרײַסן, נאָכן ערשטן צעפֿאַל פֿון חסידות, נאָכן אָנפֿאַנג פֿון דער השׂכלה אאַז״ו. ראַיות און אילוסטראַציעס ווערן געבראַכט לרוב אין די אויבן דערמאָנטע ארטיקלען.

אַ געשיכטע פֿון דער יידישער מעמואַרן־ליטעראַטור, ניט ווי אַ פֿאַרעם פֿון ליטעראַטור, נאָר ווי אַ דאָקומענטאַציע פֿון אַ יחיד בנוגע דער תּקופֿה, וואָס ער באַשרײַבט — איז איינע פֿון די וויכטיקסטע אויפֿגאַבעס פֿון דער מאָדערנער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע. פּדי צו קענען דורכפֿירן אַזאַ אַרבעט בשלימות איז קודם כל נייטיק אַ פּולע ביבליאָגראַפֿיע פֿון אויטאָביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל וואָס יידן האָבן פֿאַרעפֿנטלעכט אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן און אויך אַן אינווענטאַריזירונג פֿון די צעוואָרפֿענע מאַנוסקריפּטן פֿון דעם זעלבן כאַראַקטער. דאָס איז ניט קיין לײַכטע אַרבעט, אָבער דערפֿאַר אַ דאַנקבאַרע. דער סכום פֿון דעם מין ליטעראַטור איז באמת זייער אַ גרויסער, הגם איר ווערט איז שטאַרק הינטערשטעליק לגבי איר צאָל. עס וועט זיך אויך לאָזן

פֿעסטשטעלן אזא פֿאקט, אז פֿאר גאנצע עפּאָכעס פֿעלט לגמרי אויס דער דאָזיקער זשאנער, אפֿילו וועלן מיר וועלן דעם באגריף אויטאָביאָגראפֿישער מאטעריאל אזוי פֿארבריייטערן, אז מיר זאָלן אויך אריינשליסן בריוו אין דער דאָזיקער קאטעגאָריע.

דער צוזאמענשטעלער פֿון דער רעצענזירטער אנטאָלאָגיע, לעאָן שוואַרץ, האָט משמעות די ארבעט מיינע ניט געקענט, און דערפֿאר גיט עס אים דאָס מאָראָלישע רעכט צו האַלטן זיך פֿאר א פּיאָניר אויף דעם געביט פֿון מע־מואַרן־פֿאָרשונג.

ער איז צוגעטראָטן צו דער ארבעט מיט א סך ערנצט און אקאדע־מישער צוגרייטונג. זיינע ביבליאָגראפֿישע אָנווייזונגען וועגן יידישער מעמואַרן־ליטעראטור וואָס ער האָט ניט געקענט צולייב טעכנישע סיבות אויסנוצן אין זיין בוך זיינען זייער וויכטיקע און אָפֿט מאָל פֿול מיט חידושים. זיי לייַדן אָבער פֿון דעם אומפֿארמיידלעכן פֿעלער פֿון צופֿעליקייטן, ווייל עם פֿעלט דער יסוד, ד"ה א ביבליאָגראָפּיע. אזא ביבליאָגראָפּיע פֿאדערט א פֿאָליגלאָ־טישע צוגרייטונג און ספּעציעל די קענטעניש פֿון סלאַווישע שפּראַכן, ווייל דווקא יידן אין די סלאַווישע לענדער האָבן אין די לעצטע 50—60 יאָר איבערגעאָגט די מערב־איראָפּעישע יידן אין הלכות שרייבן מעמואַרן.

אָבער היות ווי די אויפֿגאבע פֿון דעם מחבר איז געווען מער א בא־שיידענע — צו געבן א בוך פֿאר דעם אלגעמיינעם לייענער און ניט מאכן קיין וויסנשאַפֿטלעכע שטודיע וועגן דער יידישער מעמואַרן־ליטעראטור — דארף מען קודם כל זען, וואָס ער האָט אויסגעקליבן און צי דער אָפּקלייב איז געווען א בארעכטיקטער.

אין דער אינטערעסאַנטער הקדמה צו זיין אנטאָלאָגיע, — זי איז א מין אויטאָביאָגראָפֿיע פֿון אן אמעריקאַנער יונגן־מאן וועלכער איז דורך דער „מנורה"־באַוועגונג געקומען צום יידישן קולטור־מקור, — זאָגט שוואַרץ: זיין פֿארשאַרבעט האָט באַוויזן, אז א גרויסע צאָל טאָגביכער און מעמואַרן „פֿויל אין משפּחה־קופֿערטן און אין פֿארשטויבטע פֿעקלעך משפּחה־פֿאָטאָס". די דאָזיקע פֿעסטשטעלונג, האָב איך מורא, איז א ביסל גוזמאדיק. על־כל־פּנים, אויב שוואַרץ האָט באמת פֿעסטגעשטעלט, אז עס איז אזוי, וואָלט די יידישע היסטאָריאָגראָפֿיע אים געווען דאנקבאר שוין פֿארן אָנווייזן וווּ זיי געפֿינען זיך, אָט די דאָזיקע פֿארבאָרגענע אוצרות פֿון יידישע מעמואַרן.

די אנטאָלאָגיע באשטייט פֿון 51 אויסצוגן פֿון מעמואַרן, אריגינעל געשריבן אויף העברעיש, יידיש, דייטש, לאטיין, איטאַליענישׂ, פֿראַנצייזיש, דע־ניש און ענגליש. עטלעכע פֿון זיי, זאָגט דער ארויסגעבער, זיינען געדרוקט צום ערשטן מאָל פֿון פּתח־דיר. די איבערזעצונגען זיינען געמאכט געווען פֿריי, ד"ה אז א סך אומניטיקע פֿראַגראָפֿן זיינען ארויסגענומען געווארן. אין א סך ערטער האָט דער צוזאמענשטעלער קאָראדינירט עטלעכע פֿראַגמענטן פֿון דעם זעלבן מעמואַריסט, כדי ווי וויַיט מיגלעך צו געבן א בריייטערן און אייגהויטלעכערן אויסצוג. ביזן 18טן י"ה האָט שוואַרץ אריינגענומען אלערלייי

מאטעריאַלן, ווי בריוו, זכרונות און אפֿילו לידער מיט אַן אויטאָביאָגראַפֿישן כאַראַקטער. נאָכן 18טן י"ה האָט ער זיך באַגרענעצט נאָר מיט „ריינער" אויטאָביאָגראַפֿיע. דער אַמעריקאַנער מאטעריאַל אין דעם בוך איז אין אַל־געמיין זייער א מאַגערער. דער מחבר שרײַבט, אז דער אַמעריקאַנער טייל איז אַזוי רײַך, אז עס וועט אַרויסגעגעבן ווערן א באַזונדערער באַנד פֿון אַמעריקאַנער־יידישע מעמואַרן.

די ביבליאָגראַפֿיע פֿון מעמואַרן, וואָס שוואַרץ גיט אָן, נעמט אַרום זעקס הונדערט איינסן. מען קען די דאָזיקע צאָל אָן שום שווערקייט ממש פֿאַרטאָפּלען.

אין דער הקדמה מאַכט דער מחבר ניט קלאָר, וואָס ער מיינט מיט יידישע מעמואַרן. געווײַנטלעך ווערט פֿאַרשטאַנען, אז יידישע מעמואַרן מיינט אָן אַליין־באַשרײַבונגען פֿון יידישן לעבן, געשריבן פֿון א יידן. פֿאַרשטייט זיך, אז די דאָזיקע באַשרײַבונגען אָדער שילדערונגען דארפֿן אָדער מענ אָנרירן דאָס ניט־יידישע לעבן, אָבער די הויפּטטעמע דארף זײַן דאָס יידישע לעבן. אויב דער גרויסער פּוילישער נאַטור־פֿאָרשער יוזעף נוסבוים־הילאַראָוויטש שרײַבט מעמואַרן פֿון א נאַטור־פֿאָרשער (וואַרשע, 1920) און דערמאָנט אַפֿילו ניט, אז ער איז א יוד און א זון פֿון הלל נוסבוים וואָס האָט געשפּילט אזא גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פֿון דער השׂכּלה אין פּוילן, זײַנען די דאָזיקע מעמואַרן בשום אופֿן ניט קיין יידישע מעמואַרן. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן א סך מעמואַרן, געשריבן פֿון יידן, באַזונדער אין מערב־אייראָפּע. הייסט עס, ניט אַלע מאָל זײַנען מעמואַרן פֿון א יוד — יידישע מעמואַרן. אַזוי למשל זײַנען די רײַזעס אין ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, שפּאַניע א"א אין 1813—1815 פֿון מרדכי נח (ניו־יאָרק, 1819), פֿון וועלכע שוואַרץ ברענגט אן אויסצוג (זז' 287—291) ניט קיין יידישע מעמואַרן, הגם מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט א מענטשן וואָס האָט געשפּילט א געוויסע ראָלע אין יידישן לעבן פֿון אַמעריקע.

פֿאַרן מיטל־עלטער האָט דער מחבר אויסגענוצט די קלאַסישע אויטאָביאָגראַפֿישע מאטעריאַלן, ווי אחימאַץ בן פּלטיאל (ספר יוחסין פֿון 11טן י"ה), יצחק אברבנאל, וויטער דוד ראובני (ליידער ניט לויט דער נייסטער אויסגאַבע פֿון א. ז. אשכלי, ירושלים, ת"ש). שלמה מולכו האָט ניט געשריבן קיין אויטאָביאָגראַפֿיע, נאָר דער טעקסט וואָס שוואַרץ ברענגט איז אַרויסגענומען פֿון דער היסטאָרישער כראָניק דברי הימים למלכי צרפת ולמלכי אוטומן התוגר, 2, 1733. עס איז א גרויסער ספֿק, צי מולכום בריוו איז אויטענטיש, און דערפֿאַר איז ניט נייטיק געווען אַרײַנצונעמען אים אין דעם בוך.

יום־טובֿ ליפּמאַן העלערס (1579—1654 באַרימטע מגלת איבה, וואָס דעם יידישן פּתב־יד האָט פֿאַרעפֿנטלעכט מאָקס עריק (אַרכיוו פֿאַר יידישער שפּראַכוויסנשאַפֿט . . . 1, זז' 179—217) איז אַריגינעל געשריבן געווארן אויף יידיש און ניט אויף העברעיש, ווי דאָס איז שוין פֿעסטגעשטעלט געווארן פֿון צינבערגן.

ווייטער קומען אויסצוגן פֿון גליקל האמל און פֿון יעקב עמדן. זייער אינטערעסאנט איז די וויניק באקאנטע אויטאביאגראפֿיע פֿון אברהם הערץ (1706—1776), וואָס איז פֿארקויפֿט געוואָרן פֿאר א שקלאף קיין טערקיי און וואָס האָט זיך שפּעטער געשמדט.

די מעשׂה וועגן פּנחס קאצענעלענבאָגען (1691—1760), דעם פּלומרשטן ייִדישן מלך אין פּוילן אויף איין מעת־לעת, איז ארויסגענומען פֿון עדעלמאנס גדולת שאול (לאָנדאָן, 1854) און האָט א קנאפּן ווערט. א שאָד, וואָס דער מחבר האָט ניט אויסגענוצט די ארבעט פֿון מאיר באלאבאן וועגן דעם דאָ־זיקן ספֿר.

בייַ די מעמואַרן פֿון בער באָלעכאָווער ווערט ניט דערמאָנט די ייִדישע אויסגאבע. דאָס זעלבע איז אויך וועגן דוד ראובֿנים זכרונות. בייַ די זכרונות פֿון דעם שוועדישן ייִדן אהרן איזאק איז פֿדאי געווען צו דערמאָנען די צווייטע ייִדישע איבערזעצונג פֿון זלמן רייזען און אויך די ליטעראטור אין שייכות מיט די מעמואַרן (ייִוואָ־בלעטער, ב׳ iii, זז׳ 268—270; ב׳ ix, זז׳ 284—287).

דער אויסקלייב פֿון מענדעלעם אויטאָביאָגראפֿישן מאטעריאל איז זייער ניט קיין גערָאטענער. משמעות, אז דעם מחבר זיינען געבליבן אומבאקאנט די ביאָגראפֿישע מאטעריאלן וועגן מענדעלען וואָס זיינען אין די לעצטע 20 יאָר פֿארפֿאָלקסלעכט געוואָרן.

עס פֿעלן די קלאָסישע זכרונות פֿון פֿרצן, אגב די איינציקע וואָס גיבן א בילד פֿון ייִדישן לעבן אין א פּוילישׂ שטעטל פֿון 19טן י״ה.

בכלל איז די השׂפּלה אין מיזרח־אייראָפּע, וואָס זי איז אזוי רייך אין מעמואַרן (קולישער, לעוואָנדא, קאָוונער, מארגולים, פּרוזשאַנסקי, דובנאָוו, ווי־נאָדסקאיא, פּאפּירנא א״א) ניט אויסגענוצט געוואָרן, אפֿילו ניט אין א פּאָר אויס־צוגן. דער פֿראָגמענט וועגן ליטע, איבערגעזעצט פֿון א ייִדישן פּתח־יד פֿון א גע־וויסער רבקה בערג (זז׳ 269—286) איז גראָד ניט אזוי כאראקטעריסטיש, ווען מען פֿארגלייכט דאָס מיט אנדערע ייִדישע מעמואַרן פֿון ליטע וואָס דער מחבר האָט אויסגענוצט.

אין דעם צווייטן טייל, א״נ Tangled Destinies, האָט שוואַרץ ארײַנ־גענומען אויטאָביאָגראפֿיעס פֿון מענטשן וואָס זיינען על־פּי גורל ייִדן, אָבער זיי שפּיגלען ניט אָפּ קיין שום ייִדישע איבערלעבענישן. אזוי למשל זיינען מרדכי שעפּטאָלס (1735—1797) מעמואַרן (שעפּטאָל איז געווען א זון פֿון א ייִדישן תושב אין סאוואָנא, וואָס איז געווען געפֿאַנגען פֿון די בריטישע סאָלדאטן) ניט קיין ייִדישע מעמואַרן. אויב שוין זוכן מאטעריאל וועגן ייִדישע איבערלעבונגען פֿון ייִדן בעת מלחמות, ניט גרונוואַלדס זאמלונג פֿון ייִדישע מעמואַרן פֿון די נאפּאָלעאָנישע מלחמות (בערלין, 1912) א סך מער מא־טעריאל. ענלעכע אויטאָביאָגראפֿיעס אין ייִדיש און העברעיש זיינען פֿאראן וועגן דעם ייִדישן גורל בעת דער רעוואָלוציע אין פֿראנקרייך (למשל, שראָמעקס זכרונות), וואָס וואָלטן זיך בעסער געפּאסט אין אזא אנטאָלאָגיע ווי די וואָס דער צוואַמענשטעלער האָט ארײַנגענומען. פֿאראַלעל צו דעם וואָלטן זיך בעסער

געפֿאַסט די יִידישע מעמואַרן פֿון דעם יִידישן דאָקטאָר דאָנסקאָי (קאָוונע, 1926) אָדער דעם דײַטש־יִידישן אינטעליגענט מאַרקס' טאָגבוך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי א בילד פֿון פֿאַרשוידענע יִידישע צונאַנגען צו דער עצם־פֿראַגע: יִידן און די מלחמה.

פֿון די קלאַסישע זכרונות וואָס ווערן בכלל ניט דערמאָנט איז פּדאי אָנצוווײַזן אויף שלמה בענעט (1766—1841), דעם באַרימטן קופּער־שטעכער אין ענגלאַנד, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין פּאָלאָצק (וויַסרוסלאַנד). זײַן בוך *The Constancy of Israel* (ערשטע אויסגאַבע 1809) פֿאַרמאָגט א וויכטיקע באַשרײַבונג פֿון זײַן לעבן אין רוסלאַנד.

אויך איז זייער אָרעם פֿאַרטראָטן די יִידישע מעמואַריסטיק אין דער תּקופֿה פֿון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. דער מחבר מיינט, אַז די דאָזיקע מעמואַרן געפֿינען זיך אין מאַנוסקריפּט (ז' 588). טיילווײַז איז דאָס ריכטיק. אָבער וועגן די לעצטע 40 יאָר פֿון יִידישן לעבן אין רוסלאַנד איז פֿאַראַן אזא שלל מעמואַרן, געשריבן ניט נאָר פֿון רעוואָלוציאָנערע יִידן, נאָר אויך פֿון יִידישע רעוואָלוציאָנערן, אַז מען וואָלט געקענט אָנפֿילן א גאַנצן באַנד מיט אינטערעסאַנטן לייענשטאָף. בעת די ציוניסטישע אידעאָלאָגיע איז בײַם מחבר זייער גוט פֿאַרטראָטן מיט אויסצוגן פֿון מעמואַרן, קען מען דאָס אָבער ניט זאָגן וועגן אַנדערע ריכטונגען אין יִידישן לעבן. דאָס וואָס ס'איז דאָ איז דאָס רובֿ צופֿעליק און ניט ענוג וואָגיק. משמעות אַז אין דער דאָזיקער ליטעראַטור איז דער מחבר ניט בײַ זיך אין דער היים.

עטלעכע לענדער זײַנען בכלל ניט פֿאַרטראָטן מיט מעמואַרן, ווי למשל רומעניע. אַן אויסצוג פֿון לאַזאר שײַנעאַן, Lazare Sainéan, *Les peripéties d'une naturalisation, Mémoire autobiographique,* Bucarest, 1901, VIII+56 pp. אָדער די מעמואַרן פֿון אַדאָלף שטערן, Ad. Stern, *Din viata unui evreu—roman*, 1929, צוויי בענד, וואָלטן געקענט געבן א בילד פֿון דעם איגנאָרירטן לעבן פֿון רומעניש יִידן אין 19טן י"ה.

אונגערן איז אויך ניט פֿאַרטראָטן, — דווקא א לאַנד מיט א רײַכן יִידישן עבֿר. טיילווײַז וואָלטן סאַפֿירס מעמואַרן געקענט די דאָזיקע אויפֿגאַבע אויספֿילן, הגם עס איז פֿאַראַן גאָר א גרויסע צאָל אונגעריש געשריבענע מעמואַרן און אויטאָביאָגראַפֿיעס.

וועגן יִידן אין ווין אין 19טן י"ה זײַנען זייער אינטערעסאַנט די טאָגבוך־בלעטער פֿון אַן אַלטן יִידישן שולמײַסטער פֿון לעאָפּאָלד שולהאָף *Freie Jüdische Lehrerstimme*, 1916—1917). פֿאַר דער עוואָלוציע פֿון פּויזענער יִידן און זייער דיסאָציאַציע פֿון דעם פּוילישן יִידנטום זײַנען זייער וויכטיק די זכרונות פֿון ראַבינער פֿרידמאַן וואָס איז געבוירן געוואָרן אין 1849 (אין דעם זעלבן זשורנאַל, 1919—1920).

די בעריטע „הויפֿיִדן" אין דײַטשלאַנד זײַנען ניט פֿאַרטראָטן אין נאַנצן. עס האָט זיך גראָד אָפּגעהיט אַן אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אזא הויפֿיִד פֿון

דער שטאָט מאַנהיים; זי איז אָפּגעדרוקט אין *Mannheimer Geschichtsblätter*, באַנד 23.

היות ווי דער מחבר האָט אויך ארײַנגענומען פֿאַר דער תקופֿה פֿון מיטל־עלטער צוואות, איז פּראַי אָנצוווײַזן אויף א צוואה פֿון א שפּאַנישן ייִדן פֿון 1410, וואָס Foulché-Delbosc האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין *Revue Hispanique*, 1894, pp. 197—919.

1. פּאַפּירנאַס חיים ערינערונגען פֿון גאָלדפֿאַדן (וואַרשע, 1923), ציטירט עטלעכע מאָל (זע ז׳ 584) איז ניט מער ווי אַן איבערדרוק פֿון פּונקס (ווילנע, 1913). דאָס איז א קליינע בראָשור.

2. שאָגאָלם זכרונות (ז׳ 583) ווערן ניט „איצט ארויסגעגעבן אין ייִדיש־טײַטש", ווי דער מחבר שרײַבט, נאָר זיי זײַנען געווען געדרוקט אין צוקונפֿט.

3. יאָסטם מעמוארן זײַנען ניט קיין צוויי בענד אין די פֿראָגער „סיפּורים" (ז׳ 582) נאָר אין איינעם פֿון די בענד. זיי זײַנען אויך געדרוקט אין ליבערמאַנס יאָרבוך, 1867, זז׳ 37—71.

4. אנשטאָט Mistal, דארף זײַן Mestel (ז׳ 581); דאָס איז יעקבֿ מעסטל, דער שריפֿטשטעלער און אַקטיאָר.

איצט איז פּראַי אויפֿצוהייבן אַן עיקרדיקע פֿראָגע: וואָס איז די עלטסטע אויטאָביאָגראַפֿיע, געשריבן פֿון א ייִדן אין ניט קיין ייִדישער שפּראַך? לויט אַלע סימנים וועט דאָס זײַן די אין גאַנצן אומבאַקאַנטע אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון דעם ערשטן אבאָט פֿון פּרעמאָנסטראַטענזער מאָנאַסטיר אין שוואַ (ניט זוויט פֿון קעלן) מיטן נאָמען הערמאַן. דאָס איז געווען א משומד וועלכער האָט געהייסן יהודה און געשטאָמט פֿון קעלן. ער האָט געלעבט אין 12טן י״ה. ער דערציילט אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע, אז בעת ער איז אַלט געווען צוואַנציק יאָר, האָט מען אים געשיקט קיין מינסטער אײַנמאָנען א חוב ביי א ביסקופ. פּדי אַכטונג צו געבן אויף זײַן ייִדישקייט האָבן די עלטערן מיט־געשיקט אַן עלטערן ייִדן מיטן נאָמען ברוך. דער סוף איז געווען, אז דער דאָזיקער יהודה האָט זיך שוין אַהיים ניט אומגעקערט און איז מיט דעך צייט געוואָרן א הויכער באַאַמטער פֿון קלויסטער. די אויטאָביאָגראַפֿיע איז געשריבן אין לאַטײַן און איז עטלעכע מאָל ארויסגעגעבן געוואָרן מיט א דײַטשער איבערזעצונג, דאָס לעצטע מאָל אין 1882, ווי א הוספֿה צום בוך: Aug. Hüsing, *Der heilige Gottfried und das Closter Cappenbery*, Münster, 1882, pp. 104—164, דאָס איז, לויט אַלע סימנים, אויך די עלטסטע אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון א משומד.

אין לעצטן סך־הכל מוז מען פֿעסטשטעלן, אז שוואַרצם בוך איז א גוטע התחלה אין דער ריכטונג פֿון באַקענען מיט די אוצרות פֿון אונדזער מעמואַריסטיק דעם לייענער וואָס קען ניט קומען צום מקור. דאָס איז אָבער ווײַט ניט די אידעאַלסטע רעפֿרעזענטאַציע פֿון דער דאָזיקער ליטעראַטור. מען מוז נאָך

א סך ארַיינטראָגן און קודם כּל וויסן געוני וואָס מיר פֿאַרמאָגן, כּדי צו קענען מאכן א בעסערן און מער פֿאַרשיידנאַרטיקן אָפּקלַיִב. אָבער דאָס איז אַן ארבעט וואָס האָט גאָרניט צו טאָן מיט אַן אנטאָלאָגיע. עס איז בכלל א גרויסער ספֿק, צי אזא ארבעט איז אַן ענין פֿאַר א יחיד. די ליטעראַטור איז צו גרוים און איז צעזייט און צעשפּרייט אין ביכער און דאָס רובּ אין צַיַיטונגען און זשורנאַלן, מען קען אָן גוזמא זאָגן: אין שבּעים לשונות (איך האָב אָפּילו געפֿונען פֿינישע, נַיַיגריכישע און ליטווישע יִידישע מעמואַרן; פֿאַראַן אויך אין לאַדינאָ).

דאָס בוך מעמואַרן פֿון מַיַין פֿאָלק איז זייער שיין ארויסגעגעבן און עס קען רעקאָמענדירט ווערן ווי א פַֿיינער אָנהייב זיך צו באַקענען מיט דער יִידישער נעשיכטע פֿאַר די וואָס די דאָזיקע נעשיכטע איז זיי ליידער נאָך אלץ פֿרעמד. וואָס איז שייך ליטעראַרישער קוואַליטעט זַיַינען די טעקסטן אָן אויסנעם זייער גוט אויבערגעזעצט און דאָס בוך לַיַיענט זיך לַיַיכט און מיט אינטערעס.

ד"ר יעקב שאצקי

די פַֿיינדלַעכע פּראָפּאַגאַנדע קעגן יִידן

Joshua Trachtenberg, *The Devil and The Jews, The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism,* Yale University Press, New Haven, 1943, XIV+279 pp.

א דערקלַערונג פַֿאַרן אנטיסעמיטיזם האָט מען געווויינטלַעך געזוכט אין דער ספֿערע פֿון רעליגיע, פּאָליטיק און עקאָנאָמיק, און ווי א רעזולטאַט פֿון אָט דעם זוכן האָבן מיר אויף די דערמאָנטע געביטן א היפּשע צאָל וויסנשאַפֿטלַעכע בענד. ניט אַזוי אָפֿט האָט מען געפֿרוווט דערקלַערן דעם אנטיסעמיטיזם מיט פֿאַרדאָרבנקייט פֿון דער מענטשלַעכער נאַטור. ישׂראל זאַנגוויל האָט א זאָג געטאָן, אז אנטיסעמיטיזם איז „דער דערווידער קעגן דעם וואָס איז אַנדערש",[1] און דושאָזוף דושייקאָבס האָט געגעבן אַן עצה יִידישע עלטערן, זיי זאָלן זען, אז די קינדער זייערע זאָלן ניט זַיַין צו קלוג. די לַעצטע פֿאַר יאָר האָט מען געזומען באַטראַכטן דעם אנטיסעמיטיזם ווי א פּסיכישע קראַנקייט צווישן מענטשן וואָס לַיַידן פֿון דורכפֿאַלן אין לַעבן. איצט קומט ד"ר יהושע טראַכטענבערג מיט אַן אַנדער מאָדיפֿיצירונג פֿון דער טעאָריע, אז דער אנטיסעמיטיזם האָט א פּסיכאָלאָגישן אָפּשטאַם; ער ווַיזט, אז דאָס איז דער רעזולטאַט פֿון א פּראָפּאַגאַנדע וואָס שפּילט אויף שרעק בַיי מענטשן. „דער אַיינציקער מין יִיד וואָס דער מיטל־עלטערלַעכער קריסט האָט אָנערקענט, זאָגט דער מחבר, איז געווען אַן אויסטראַכטעניש פֿון זַיַין פֿאַנטאַזיע". און אָט דער אויסגעטראַכטער יִיד, פֿאַרזיכערט ער אונדז, איז ביז אונדזערע

[1] עס איז אַ וואַרטשפּיל וואָס לאָזט זיך ניט אויבערגעבן אויף אַן אַנדער שפּראַך: the dislike for the unlike.

צייטן די שטרויכלונג אין וועג, וואָס דערלאָזט ניט קומען צו באמת גוטע באציונגען צווישן יידן און זייערע קריסטלעכע שכנים.

ד"ר טראכטענבערג איז א סאציאל־היסטאריקער מיט א גרויסן פאר־מעסט. זיין בוך וויזט אונדז ארויס א זארגעוודיק פארשן און א סך בקיאות. דערבײַ פארשטייט ער אויך אזוי ארויסצוהייבן די פאקטן זײַנע, אז זיין פֿו־נאנדערקלײַבן זיך איז אומגעריכט אינטערעסאַנט פאר א בוך וואָס שטעלט ארויס א נײַעם טעזיס אויפֿן סמך פון צעוואָרפֿענע, מיט מי צונויפֿגענומענע מאטעריאלן. אפֿילו ווען מיר זאָלן לאָזן אין א זײַט דעם יידישן צוגאנג און דעם גאנצן ענין אנטיסעמיטיזם, איז דאָס א וויכטיקע פארשונג אין דער געשיכטע פון געדאנק אין דער מיטל־עלטערלעכער איראָפּע.

בלי־ספֿק גיט זיך אײַן טראכטענבערגן צו וואַרפֿן היפּש ליכט אויף די באציונגען צווישן יידן און קריסטן אין מיטל־עלטער. אין א ריי קאפּיטלען באטראכט זײַן בוך דעם פארשפרייטן גלויבן, אז דער יד איז דעם טײַוולס געהילף צווישן מענטשן, און א מאל אויך דער טײַוול אליין, אז דער יד איז א פישוף־מאכער און א פארסמער, ארײַנגעטאָן אין אומבערענגען קריסטן און קריסטנטום. דאָס בוך וויזט, ווי אזוי עס בינדן זיך לאָגיש די מעשׂיות וועגן פארשוועכן די האָסטיע און דער עלילת־דם מיט דער פארשטעלונג וועגן בונד צווישן דעם יד און דעם שׂר פון טומאה. דער לעצטער טייל פונעם בוך פארנעמט זיך מיט דער ראָלע וואָס דער קלויסטער האָט אפֿיציעל געשפּילט אין אט דער דעמאָנישער אויסטײַטשונג פון דעם יידנם ראָלע אין דער וועלט, מיט דער פֿײַנדשאפֿט וואָס דער קלויסטער האָט ארויסגעוויזן צו יידן און צו דער יידישער אמונה, מיט די אָנפֿאָלן אויף וואכערײַ און די באמיונגען ארויסצורײַסן מיטן וואָרצל דעם „יידישן פישוף".

טראכטענבערגס ארגומענטירן גייט אן ערך אזוי: דער בליק אויף דער וועלט וואָס דער קלויסטער האָט געלערנט האָט ניט איבערגעלאָזן פארן יד קיין שום אנדער ראָלע חוץ פון דעם שׂונא פון קריסטנטום. אט די לערע האָט מען איינגעהאמערט אין דער באפֿעלקערונג דורך רייד אין קלויסטער און דורך לעגענדעס, דורך קינסטלערישע שאפֿונגען און דורך וויגנדערשפּילן. די נידע־ריקע גײַסטלעכע האָבן קיין מאל ניט אויפֿגעהערט אויסצוקלערן נײַע בײַשפּילן פון דעם יידנם טײַוולאָנישער טעטיקייט. די העכערע גײַסטלעכע האָבן צוגע־געשטימט מיט זייער שוויגן אדער אויך פון צײַט צו צײַט מיט אָפֿענעם צובאמקען. די צײַט פון די קרײַצצוגן איז געווען די תקופֿה, וועו דער קלויס־טער האָט געהאט די גרעסטע השפּעה, און דאָס איז בכן געווען גראָד די תקופֿה, וועו דער בליק אויף יידן האָט זיך טיף פארוואָרצלט אין דעם באווּסטזײַן פון פאָלק. נאָך דעם האָבן די קריסטלעכע מאסן זיך שוין מער ניט געקענט בא־פרײַען פון אָט דעם טייל פון זייער קולטור־ירושה, און ביזן הײַנטיקן טאָג איז באשולדיקן דעם יד אין יעדער צרה פאר זיי אזוי נאטירלעך ווי עסן אדער טרינקען.

די שוואכקייט פֿון אָט דעם געדאנקען־גאנג שטעקט אין דעם, וואָס ער דערוויזט צו פֿיל. אויב ס'זאָל טאקע געווען זײַן אזוי ווי טראכטענבערג באשרײַבט, איז דער גרעסטער חידוש, ווי אזוי האָבן יידן בכלל געקענט אי־בערלעבן דעם מיטל־עלטער. אויב די קריסטלעכע מאסן וואָלטן באמת געווען איבערגעצײַגט, אז יידן האָבן געמאכט יד־אחת מיטן שׂטן, אז זיי זײַנען באמת בלוטטרינקערס, פֿישוף־מאכערס און פֿארסמערס, — וואָלטן מיר געהאט גירושים און שחיטות ניט פֿון צײַט צו צײַט, נאָר מען וואָלט אונדז שוין לאנג אויסגעראָטן ביז לעצט. דאָך האָט מען יידן ארויסגעטריבן און אָפֿט געבעטן צוריקקערן זיך, אדער ווען די שחיטה און דער פּאָגראָם זײַנען גענוגן פֿארבײַ, האָבן זיך ווידער אײַנגעשטעלט נאָרמאַלע באציונגען מיט די יידן וואָס זײַנען לעבן געבליבן. דאָס יידישע לעבן איז טאקע נאָך דער תקופֿה פֿון די קרייצ־צוגן ניט געווען קיין זיכערס, אָבער חוץ אין די אַלע פֿאַלן וועו דער המון איז געווארן בפֿיוון אויפֿגעהעצט — איז דאָך ניט געווען יענע עקסטרעמע שׂינאה וואָס וואָלט בעצם געדארפֿט זײַן צו שעכטערס פֿון קליינע קינדער און צו שותּפֿים פֿון דעם טײַוול. אָט האָבן מיר למשל אין 17טן און אין 18טן יאָרהונדערט אין די דײַטשישע מדינות (און אויך אין אַנדערע לענדער) די משוגעת פֿון רדיפֿות קעגן פֿישוף־מאכערס; הענרי טשארלז לי רעכנט אויס, אז מען האָט דערבײַ אומגעבראכט צענדלינגער טויזנטער און דאָך האָט מען דערבײַ ניט געירט די יידן וואָס האָבן געלעבט אין די געטאָס פֿון די זעלביקע לענדער און שטעט וואָס האָבן געפֿירט מלחמה קעגן פֿישוף. דאָס וויַזט דוכט זיך: אדער די מאסן האָבן ניט געגלויבט צו ערנצט די פּראָפֿאַגאַנדע פֿון די פֿרײַערדיקע יאָרהונדערטער, אדער יידן האָבן דורך זייער שטייגער לעבן און דורך דעם טאָג־טעגלעכן קאָנטאקט מיט זייערע קריסטלעכע שכנים דעמאָס־קירט דעם ליגן פֿון דער פּראָפֿאַגאַנדע. אין געוויסע צײַטן האָט מען באַנײַט די אויסטראכטענישן קעגן יידן, און אין אָט די געוויסע קריטישע צײַטן האָט די פּראָפֿאַגאַנדע געהאָט א בלוטיקע פֿעולה. דאָס וויַזט, אז עס איז פֿאראן א געוויסער צונויפֿבונד צווישן געשעענישן און אז צו דער קריסטלעכער ירושה פֿון שׂינאה צום יוד, וואָס דאָס איז א נויטוועניקער באשטאַנדטייל אין די רדיפֿות קעגן יידן — דארפֿן צוקומען נאָך עלעמענטן.

מיט אַנדערע וועדטער: טראכטענבערג שטעלט אזוי שטארק דעם טראָפּ אויף אן איין־אייניציקער סיבה פֿאר אַנטי־יידישע געפֿילן, אז ער שליסט פֿאקטיש אין נאנצן אויס אַלע אַנדערע. ער איז א נענוג גוטער היסטאָריקער קלאָר צו ווישן, אז עס זײַנען פֿאראן אַנדערע סיבות אויך (זען זז׳ 161-162), אָבער ער מינימיזירט אַל דאָס איבעריקע לגבי דעם וואָס ער באטראכט ווי דאָס וואָ־גיקסטע — די ווירקונג פֿון שרעק און פֿון רעליגיעזער עמאָציע. ער דערמאָנט קוים דעם אויפֿקום פֿון א קאָנקורירנדיקן סוחרים־קלאַס במשך פֿון 11טן און 12טן יאָרהונדערט, און ער רעדט בכלל ניט וועגן דעם קאמף פֿון די שטאָט־לײַט פֿאר דער אויטאָנאָמיע פֿון די מיטל־עלטערלעכע שטעט, א קאמף וואָס איז געווען אזוי גורלדיק ביטער פֿאר יידן. בקיצור, ד״ר טראכטענבערג באמערקט

לייִדער ניט די שוועכות צווישן סאָציאַלע און עקאָנאָמישע קריזיסן און דעם אויפֿקום און דעם פֿאַלן, דעם דערפֿאָלג און דעם דורכפֿאַל פֿון אַנטי־ייִדישער פּראָפּאַגאַנדע.

ד"ר טראַכטענבערג וואָלט בעצם געקאָנט פֿאַרענדיקן זײַן שטודיע בײַם סוף פֿון צווייטן טייל פֿון זײַן בוך. זײַן טעמע איז געווען אויסגעשעפּט, ווען ער האָט דערוויזן, אַז די קריסטלעכע מאַסן האָבן געזען אין דעם ייִד (אין א גרעסערער אָדער אין א קלענערער מאָס) א טײַוואָלאָנישע געשטאַלט. אָבער דער מחבר האָט באַשלאָסן צו פֿאַרגאַנצן דאָס בילד און ווײַזן, ווי אַזוי דער קלויסטער האָט — אין זײַנע אָפּיציעלע אַרויסזאָגונגען — אָנגענומען דעם קוק אויף ייִדן וואָס האָט געוועלטיקט צווישן די מאַסן און אים אָפּילו פֿאַרשטאַרקט. פֿון איין זײַט איז דאָס ניט שווער צו דערווײַזן. עס זײַנען געווען געניג הויכע קריסטלעכע גייַסטלעכע, און אָפּילו פּויפּסן, וואָס אין זייערע שריפֿטן שפּיגלט זיך אָפּ די ווילדע פֿאַרשטעלונג פֿון די מאַסן. די פּאָליטיק פֿון קלויסטער איז געווען צו דערנידעריקן ייִדן און צו צעשטערן זייער השפּעה. כּדי צו באַרעכטיקן אָט די אַנטי־ייִדישע צילן, האָט מען געניצט א שפּראַך וואָס האָט געוועקט בײַ די מאַסן שרעק פֿאַר דעם ייִד. אָבער פֿון דער אַנדערער זײַט, איז דאָך די פּאָליטיק פֿון קלויסטער געווען אויפֿצוהיטן ייִדן — לכל הפּחות, א רעשטל ייִדן. א צו גרויסע צאָל פּויפּסן און ביסקופֿן האָבן פֿאַרטיידיקט ייִדן קעגן אָנפֿאַלן מצד אַדלייַט און גלחים, מען זאָל קענען אַרויסקומען מיט אַן אַלגעמיינער באַשולדיקונג, אַז דער קלויסטער האָט נעגלייבט, אַז ייִדן זײַנען שולדיק אין דעם אַלעם וואָס מען האָט זיי אויפֿגעווארפֿן במשך פֿון מיטל־עלטער. אויב מיר זאָלן אָננעמען ד"ר טראַכטענבערגס טעאָריע, אַז די מאַסן זײַנען געווען איבערגעצײַגט, אַז ייִדן זײַנען זייערע טויטפֿײַנד, — דאַרפֿן מיר יעמאָלט קומען צו דעם רעזון, אַז א וויכטיקע סיבה פֿאַר דעם וואָס ייִדן זײַנען פֿאָרט געבליבן לעבן אין מיטל־עלטער איז די שוץ מצד די פּויפּסן. אָפּילו ווען דאָס פֿאַרטיידיקן ייִדן איז באַשטאַנען בלויז אין וואָרטער, ניט אין מעשׂים, האָט עס דאָך געהאָלפֿן אין א געוויסער מאָס אָפּצוועכענדן די באַשולדיקונגען.

דער טערמין judaizare קען דינען וויי אַן אילוסטראַציע. דאָס וואָרט „ייִד" איז געוואָרן אין מיטל־עלטער, ווי ד"ר טראַכטענבערג דערווײַזט עס גענוג בולט, א טערמין וואָס איז איבערגעלאָדן מיט עמאָציע. דאָס האָט באַטײַט מרידה קעגן אמת, פֿאַרנייַנונג פֿון קריסטנטום. דער אויסדרוק judaizare, ווי דער קלויסטער האָט אים געניצט, האָט אַלע מאָל באַצייכנט א לערע וואָס גייט קעגן קלויסטער, אָפּילו ווען דאָס האָט נאָרניט געהאַט צו טאָן מיט ייִדן. דער קלויסטער האָט געניצט דעם אויסדרוק ווי א זידלוואָרט קעגן זײַנע שׂונאים. אָבער די גלחים און די מאַסן האָבן אין א סך פֿאַלן פֿאַרשטאַנען דאָס וואָרט ווי געוועגדט קעגן ייִדן, ווי א באַווײַז, אַז ייִדן מאַכן ווידער א פֿאַרשוווערונג קעגן דעם ווילזײַן פֿון קריסטנטום. אָט מיט דעם צווייַקן באַטײַט האָט מען געניצט דאָס וואָרט קעגן די אַלביגענזער פֿון 13טן יאָרהונדערט, קעגן די

פּראָטעסטאַנטן פֿון 16טן, קעגן די ליבעראַלן פֿון 19טן יאָרהונדערט, און אַפֿילו קעגן די קאָמוניסטן פֿון אונדזערע טעג, הגם מען האָט שוין פֿאַרגעסן דעם אַלטן טעאָלאָגישן טערמין.

ד"ר טראַכטענבערג האָט דורכגעפֿירט א שוועריע אויפֿגאַבע — ער האָט געבראַכט היסטאָרישע באַווייזן פֿאַר א דערשיינונג וואָס איז אין תוך פּסיכאָלאָגיש. ער האָט אונדז געוויזן די שטאַפֿלען וואָס האָבן געפֿירט דערצו, אז קריסטן מיט ריינע כוונות זאָלן קענען אויפֿנעמען די אַנטי־יידישע פּראָפּאַגאַנדע. בלי ספֿק איז ער געראָטן וועו ער זאָגט, אז דאָס אומאָמתע, דאָס פֿאַלשע בילד פֿון דעם יִד, וואָס איז אין לויף פֿון די יאָרהונדערטער געוואָרן א טייל פֿונעם קריסטלעכן באַווּסטזיין, איז נעווען און איז עד־היום א נעווער אין די הענט פֿון נעוויסנלאָזע מענטשן וואָס האָבן בלויז זיך אין זינען. די לייט וואָס ניצן אויס פֿאַר זייערע אומריינע ציל אָט דאָס יידנבילד זיינען פונקט אזוי פֿיינדלעך צום קלויסטער וואָס האָט געהאָלפֿן שאַפֿן דאָס בילד, ווי צו יִדן, וואָס דאָס בילד שטעלט זיי אַרויס אין א פֿאַלש ליכט. אין דעם שטעקט אפֿשר די נקמה פֿון דער געשיכטע. ווי אזוי אויסצוווּאַרצלען דאָס פֿאַלשע יידנבילד איז א פֿראָבלעם ניט פֿאַר געשיכטע, נאָר פֿאַר רעליגיע, דערציונג און סאָציאָלאָגיע.

ד"ר שלמה גרייזל

ש. ז. שעכטערס בריוו צו ש. א. פּאָזנאַנסקין

אגרות שניאור זלמן שעכטער אל שמואל אברהם פּוזנסקי. **הוציא לאור מגוף כתב־ידו אברהם יערי, ירושלים, במברגר את וואהרמן, תש"ד** (**מיט אַ צוגאַב־טיטל אין ענגליש: *Solomon Schechter's Letters to Samuel Poznanski,* Edited by Abraham Yaari, Jerusalem, 1943,**) 60 זיטן.

וועו סאָלאָמאָן שעכטער (געב' 1850 אין פֿאָקשאַן, רומעניע; געשט' 1915 אין ניו־יאָרק) וואָלט מער אין זיין לעבן ניט אויפֿגעטאָן ווי פֿעסטשטעלן דעם העברעיִשן אַריגינאַל פֿון בן־סירא (אין 1896) און אַנטדעקן די גניזה (אין 1897) אין פֿאָסטאַט, לעבן קאַירא, מיט אַן ערך 100,000 פֿראַגמענטן, וואָס פֿון זיי האָלטן יידישע געלערנטע ביז היינטיקן טאָג אין איין שעפֿן און באַרייכערן די יידישע געשיכטע און ליטעראַטור פֿאַר דער צייט פֿון די גאונים — וואָלט שוין דערמיט אַליין זיין נאָמען געבליבן לדורות אין מיזרח־וואָנט פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט. וועו מען וועט אָבער דערצו נאָך צוגעבן, אז ער איז געווען א געלערנטער מיט א פֿאַרנעם,[1] און זיין גאַנץ לעבן — א שרייבער

[1] דאָס קען מען זען פֿון דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון שעכטערס ווערק, פֿאַרעפֿנטלעכט דורך אַדאָלף ס. אָקאָ אורנטערן טיטל:

Solomon Schechter, A Bibliography, Cambridge, 1938, 103 pp.

אַ רעצענזיע, אַ נעגאַטיווע ביז גאָר, האָט אָפּגעדרוקט יהושע בלאָך אין זיין אַרטיקל *Journal of Jewish Bibliography,* Schechteriana, ב' 1, נומ' 2, ניו־יאָרק, 1939, זז' 57־63.

מיט א בריליאנטענער פּען און א שיינעם סטיל אנהייבנדיק נאך פון זיין סא־
טירע איבער חסידות „מלה דמתיקא כדובשא", וואס ער האט אונטערן פּסעוו־
דאנים חסדא בר חסדא אפּגעדרוקט, אין 1876, אין פּרץ סמאלענסקינס השחר,
— וואלט דאס נענוג געווען פּאר זיין כאראקטעריסטיק. זי וועלט נאך
פּולער, וועלן מען גיט צו, אז ש. שעכטער איז אין דער אייגענער צייט אויך
געווען אן ארגאניזאטאר פון יידישער געלערנטע און זיי געבן א מיגלעכ־
קייט סיי צו פּארשפּרייטן וויסן און סיי וויטער זיך צו פּארנעמען מיט זייער
פּארשערישער ארבעט.

גראד פּאלט אויס אט די ארבעט זיינע צווישן יידן פון דער ענגלישּ־
רעדנדיקער סביבה, צו ערשט אין ענגלאנד, וווּ ער איז געווען לעקטאר פון
רבנישער לימערשאטור אין קעמברידזשער אוניווערסיטעט (אמת, ער איז יעמאלט
ניט געווען צופּריידן מיט זיך, ווי עס זאגט עדות זיינער א תלמיד און פרײַנד),[2]
און שפּעטער — אין אמעריקע, וווּ ער איז, אין די יאָרן 1902—1915,
געווען פּרעזידענט פון דעם יידישן טעאלאגישן סעמינאר אין ניו־יאָרק. דא
האט ער געפּונען א גינציקע סביבה סיי פון יידישע נאטאבלען וואס האבן
מיט זייערע פינאנציעלע מיטלען געוואלט פּארשטארקן דעם צענטער פון קאנ־
סערוואטיווער יידישקייט און סיי פון תלמידים, כּמעט אלע דורכויס אריבער־
געקומענע פון די יידישסטע קיבוצים מעבר לים, תלמידים וואס זיינען געווען
גרייט צו אמעריקאניזירן זיך אקוראט ווי זייער רבי, דער רומענישער יוד.

די מיטלען פון אזעלכע יידישע נגידים ווי דזשייקאב הענרי שיף און
דניאל גוגענהיים, מאיר זולצבערגער און לוי מארשאל, האבן שעכטערן גע־
געבן די מיגלעכקייט צו טראכטן וועגן אויסברייטערן דעם אנשטאלט און פּאר־
בעטן יידישע געלערנטע מיט א נאמען. מיט זיי האט ער קאריעספּאנדירט און
פּארהאנדלט, און בתוכם איז געווען ד"ר שמואל־אברהם פּאזנאנסקי (געב'
1864 אין לובראניץ; געשט' 1921 אין וואַרשע), דער באקאנטער פּאָלשער
פון דער גאונים־תקופּה און פון דער מיטל־עלטערלעכער העברעישער לימערשאטור.

פּאזנאנסקי איז געווען דער גרויסער מלומד מיט א טיפּער ערודיציע
און מיט א גרינטלעכן וויסן אין אראביש, די שפּראך פון א סך לימערארישע
שאפּונגען בני יזדן אין מיטל־עלטער. זיין וויסנשאפּטלעכע און לימערארישע
ארבעט[3] האט אים אבער, אקוראט ווי שניאור־זלמן שעכטערן, ניט אפּגע־

---

[2] Doctor Charles I. Hoffman, "Memories of Solomon Schechter", in: *The Jewish Theological Seminary of America, Semi-centennial Volume,* New York, 1939, p. 52.

[3] די ביבליאגראפּיע פון זיינע ווערק, צוזאמענגעשטעלט דורך זיין זון, עדוארד פּאזנאנסקי, און אלעקסאנדער מארקס איז אפּגעדרוקט אין *Livre d'homage à la Mémoire du Dr.Samuel Poznański,* וואַרשע, 1927, זז' XLVII—XXIX; דאַרטן, זז' XXVIII—IX, איז אויך פאראן זיין ביאגראפּיע, געשריבן (אין פויליש) פון מאיר באלאבאן וועלכער שטעלט זיך אפּ אויף פּאזנאנסקיס געזעלשאפּטלעכער ארבעט; זען אויך: „שמואל אברהם פּאזנאנסקי",

האלטן פֿון געזעלשאפֿטלעכער עסקנות און פּעדאַגאָגישער טעטיקייט. א צייט לאַנג, פֿון 1909 ביז זיין טויט, איז ער געווען ראַבינער פֿון דער ווארשעווער טלאָמאַצקער סינאַגאָגע און האָט אויך געחלומט וועגן אויפֿשטעלן אַן אינסטיטוט פֿאַר חכמת־ישׂראל אין דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע.

אויף דעם וועג האָט אים געטראָפֿן ש. ז. שעכטער, וועלכער האָט, נאָך זיין אריבערקומען פֿון ענגלאַנד קיין אַמעריקע, שטאַרק געוואָלט האָבן פּאָזנאַנסקין פֿאַר א פּראָפֿעסאָר אין דעם יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר. וועגן דעם איז צוויישן זיי ביידע געגאַנגען א קאָרעספּאָנדענץ, און איצט האָבן מיר די געלעגנהייט צו לייענען איין צד פֿון דעם בריוואויסבייט — די בריוו פֿון שניאור־זלמן שעכטער, ארויסגעגעבן דורך אַברהם יערי, דעם באַקאַנטן ביבליאָגראַף און אָנפֿירער פֿון דעם יידישן אָפּטייל אין דער נאַציאָנאַלער און אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק אין ירושלים.

די 29 בריוו וואָס א. יערי האָט אָפּגעדרוקט געפֿינען זיך אין דעם פּאָזנאַנסקי־אַרכיוו וואָס איז צוזאַמען מיט זיין ביבליאָטעק און מאַנוסקריפּטן אריבער צו דער ירושלימער ביבליאָטעק.

דאָס איז די צ ו ו י ט ע זאַמלונג פֿון שעכטערס בריוו אין העברעיש. א פֿרַיערדיקע קאָלעקציע פֿון אכט בריוו (פֿון די יאָרן 1884 — 1890) האָט אָפּגעדרוקט ישׂראל דאָוויդזאָן אין זיין „לקט מכתבים מחכמי ישראל לשוח"ה" (=שלמה זלמן חיים האַלבערשטאַם) אין דעם העברעישן אָפּטייל פֿון דעם בוך צום אָנדענק פֿון א. ז. פֿריידוס.[4]

מיטן אויסנעם פֿון פֿיר בריוו וואָס האָבן אָפּיציעלן כאַראַקטער זיינען אַלע בריוו אין דער איצטיקער זאַמלונג געשריבן אין העברעיש, און אין זיי ווייזט זיך ווידער א מאָל ארויס די האַרציקע פֿרעזענלעכקייט פֿון שעכטערן, וועמען עס איז געגאַנגען אין לעבן צו האָבן אזא געלערנטן ווי שמואל־אַברהם פּאָזנאַנסקין צווישן די פּראָפּעסאָרן פֿון סעמינאַר. זיי גיבן צו נאָך שטריכן צו דער כאַראַקטעריסטיק, אז „דער שליח צו ד"ר שעכטער דעם געלערנטן, איז סאָלאָמאָן שעכטער דער מענטש", ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט לוי גינצבורג, איינער פֿון זיינע ערשטע מיטאַרבעטערס און פֿון די גרעסטע יידישע געלערנטע אין אונדזער צייט.[5]

די קאָרעספּאָנדענץ צווישן ש. ז. שעכטערן און ש. א. פּאָזנאַנסקין האָט זיך געצויגן פֿון יאָר 1902 ביז 1914 אין אזא סדר: 14 בריוו אין 1902, 4 — אין 1903, 2 — אין 1907, 3 — אין 1908 און צו בריוו אין 1909 — 1911 און 1913 — 1914 (איין בריוו, נומ' 19, איז ניט דאָטירט). לויטן סדר ווי זיי זיינען געשריבן, זיינען די בריוו אַרויס פֿון אָט די ערטער: קעמבריידזש, רעמס־גייט, לאָנדאָן, ניו־יאָרק, טאַנערסוויל (נ"י), אַלבערטאָן (נ"דזש), מאָנטרעאָל,

---

פֿון אַלעקסאַנדער מאַרקס (אין דער העברעישער איבערזעצונג פֿון ד"ר י. ליפּקין), דאָרטן, זד זי*—טז* (אין העברעישן טייל).

[4] יד ושם לזכר אברהם זלמן פריידוס, ניו־יאָרק, 1929, עמ' ט—יד.

[5] Louis Ginzberg, *Students, Scholars and Saints*, Philadelphia, 1928, p. 242.

קייפֿטאון, דרום־אַפֿריקע (וווּ שעכטער איז, אין סעפּטעמבער 1910, געפֿאָרן באַזוכן זײַן טאָכטער) און פֿון דער שיף „ברעמען".

די פֿרײַנדשאַפֿט מיט ש. פּאָזנאַנסקין האָט שעכטער אײַנגעשטעלט פֿון דעם ערשטן בריוו אָן, וווּ ער בעט, ער זאָל אים דוצן, וויַל „איך בין א חבֿר פֿון אַלע יידישע געלערנטע און זייערע תּלמידים" (ערשטער בריוו, קעמבערידזש, 23סטער יאַנואַר, 1902). עטלעכע מאָל בעט ער אים צושיקן אָדער קויפֿן פֿאַר אים ספֿרים און ביכער. אַזוי האָט ער, צווישן אַנדערע, געבעטן אינגאַנץ בערנ־שטיינס שפֿריכווערטער־קאַטאַלאָג, וווּ ער האָט געוואָלט געפֿינען פֿאַרגלײַך־מאַטע־ריאַל צו משלים פֿון דער גניזה וואָס ער האָט געהאַט בדעה אַרויסצוגעבן. בשײַכות מיט געפֿונענע פֿראַגמענטן אין דער גניזה, בעט ער פּאָזנאַנסקין אין א צוויי חדשים אַרום, ער זאָל פֿאַר אים קויפֿן דעם ספֿר היובלים אין א העברעיִשער איבערזעצונג,[6] וויַל „איך גיב זיך איצט אָפּ מיט דעם ענין און דו וועסט זען וווּנדערלעכע זאכן וועַן דער ארטיקל וועט אם ירצה השם אָפּגעדרוקט ווערן" (דריטער בריוו, דאַרט, 5טער מאַרץ, 1902). אין דעם זעלבן בריוו בעט ער אים אויך קויפֿן דעם ספֿר אהבת ציון וירושלים פֿון דוב־בער ראַטנער,[7] „אויף וועלכן מען קען זיך פֿאַרלאָזן, אז פֿון זײַן האַנט גייט ארויס עפּעס רעכטס".

אַן אַנדער מאָל בעט שעכטער פּאָזנאַנסקין, ער זאָל עפּעס שרײַבן „אין א העברעיִשער צײַטשריפֿט אין דײַן לאַנד" וועגן זײַן Saadyana, גניזה־פֿראַגמענט פֿון ר' סעדיה גאון.[8] ער האַלט, אז נאָר אזא געלערנטער ווי פּאָזנאַנסקי דאַרף וועגן דעם שרײַבן און ניט „די משׂפּילים פֿון [שמעון] בערנפֿעלדס טיפּ", וועמען מען דאַרף לאָזן וויסן, אז עס איז פֿאַראַן א „חכמת־ישׂראל וואָס איז ניט פֿון זייער טיפּ השׂפּלה און וואָס האָט אויך ניט קיין שײַכות צו דעם וואָס זיי רופֿן לעבן . . . " (פֿערטער בריוו, רעמסגייט, 27סטער מאַרץ, 1902).

פֿאַראַן אין די בריוו א סך ידיעות וועגן דעם אופֿן, ווי אזוי שעכטער האָט געטאָן זײַן וויסנשאַפֿטלעכע ארבעט. כאָטש א היפּשער טייל פֿון זײַנע פֿאַרשונגען האָבן געהאַט צו טאָן מיט ר' סעדיה גאון און די קראַים — אַן ענין, וואָס פֿאַדערט דורכויס א קענטעניש פֿון דער אַראַבישער שפּראַך, איז וועלכער א היפּשער טייל פֿון די חיבורים איז געשריבן — גיט אָבער שעכטער עניוותדיק צו „וכבר מסרתי מודעה שאיני מבין בשפת ערב אבל למדתי על טיבם של דברים ע"י המלות העבריות שם וע"י סימנים אחרים" (אין ערשטן בריוו, וווּ ער רעדט וועגן דעם צווייטן טייל פֿון זײַן ארטיקל וועגן ר' סעדיה גאון

---

[6] פֿון ד"ר שלמה רובין, מיט אַן אַרײַנפֿיר פֿון אַדאָלף יעלינעק, ווין, 1869.

[7] דוב־בער ראַטנער איז געווען דער גרעסטער קענער און פֿאַרשער פֿון תּלמוד ירושלמי אין זײַן צײַט. געשטאָרבן, אין עלטער פֿון 64 יאָר, אין ווילנע, 1917, אין דער צײַט פֿון דער דײַטשער אָקופּאַציע. אַ נעקראָלאָג אויף אים, פֿון זײַן אייִדעם לעאָן סלאָנימסקי, איז אָפּגעדרוקט אין ווילנער זאַמלבוך, אונטער דער רעדאַקציע פֿון ד"ר צמח שאַבאַד, צווייטער באַנד, ווילנע, 1918, זז' 186־191.

[8] אַן אויספֿירלעכע רעצענזיע, א"ט Schechter's Saadyana, מיט וויכטיקע הוספֿות און זוכ־צעטלען, האָט פּאָזנאַנסקי פֿאַרעפֿנטלעכט אין *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 1903.

אין דזשוויש קוואַרטערלי רעוויו). „איני מבין בשפת ערבית" איז א צווייטע באַמערקונג אין אַן אַנדער בריוו (נומ׳ 6, ניו־יאָרק, פֿון 15טן אַפּריל, 1902), וואָס ער חזרט שפּעטער איבער מיט אַנדערע ווערטער: „איך האָב בײַ זיך נאָך פּערל, אָבער דער גרעסטער טייל איז געשריבן אין אַראַביש — א שפּראַך, וואָס איך פֿאַרשטיי ניט" (29סטער בריוו, דער לעצטער אין דער זאַמלונג, ניו־יאָרק, 8טער יאַנואַר, 1914. אָט דער בריוו איז איבערגעזעצט פֿון דײַטש).

איבער הויפּט איז אָבער שעכטערן געגאַנגען אין לעבן צו קריגן פּאָזנאַנסקין פֿאַר א פּראָפֿעסאָר אין יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, און אַרום דעם גייט דער גרעסטער טייל קאָרעספּאָנדענץ. אין א בריוו פֿון ניו־יאָרק (דער זעקסטער אין דער זאַמלונג, דאַטירט דעם 15טן אַפּריל, 1902) האָט אים שעכטער אָנגעפֿרעגט, צי ווייל ער אָננעמען די פּראָפֿעסאָר־שטעלע פֿאַר „דקדוק תנ"ך ומפרשים ותולדות ישראל בהתקופה הראשונה עד ימי הגאונים" און גיט אים צו מוט דורך אָנווײַזן, אַז די שווערקייט צו לערנען אין ענגליש וועט פֿאַרשווינדן נאָך דעם ווי ער וועט דאָ אָפּזײַן א האַלב יאָר אָדער אין דעם ערך. דערבײַ אָפּגעלירט ער צו אים, ער זאָל דורך דעם העלפֿן גײַסטיק ראַטעווען „טויזנטער עמיגראַנטן און גרינדן דאָ א היים פֿאַר חכמת ישׂראל", („זכור נא ואל תשכח כי גם אתה בן־רוסיא אתה כמו שהיו אבותי (אנכי בעצמי יליד רומעניא הנני) ועליך לסייע בדבר מצוה כזה אשר נוגע לפיקוח נפש כמה אלפים מהגולים פה וליסד בתוכה בית לחכמת ישראל"). שעכטער פֿאַרזיכערט פּאָזנאַנסקין, אַז מאַטעריעל וועט אים גאָרניט פֿעלן, ווײַל „די נאַמנים (trustees) זײַנען אַזעלכע חשובֿע לײַט ווי די הערן שיף און גוגענהיים און נאָך אַזעלכע באַרימטע גבֿירים וואָס זײַנען די ראָטשילדס פֿון דעם נײַעם לאַנד" (12טער בריוו, 27סטער סעפּטעמבער, 1902) — א באַצייכענונג וואָס האָט געדאַרפֿט נעענטער מאַכן, פֿאַר דעם מלומד פּאָזנאַנסקי אין ווערשע, נעמען וואָס זײַנען, ווײַזט אויס, געווען פֿאַר אים אומבאַקאַנט.

מיר ווייסן ניט, וואָס איז געווען פּאָזנאַנסקים ענטפֿער אויף דער פֿאַר־בעטונג, אָבער ער האָט זי ניט אַנגענומען. שעכטער האָט אים ניט צו רו גענלאָזט, און אין זעקס יאָר אַרום הערן מיר פֿון אים א שטאַרקערן רוף אין א בריוו, וווּ ער שרײַבט: „איך וואָלט זייער וועלן, דו זאָלסט מיט מיר זײַן דאָ, ווײַל איך בין זיכער, אַז אַמעריקע איז דאָס לאַנד פֿון דער צוקונפֿט פֿאַר יידן פֿון רוסלאַנד, וואָס זײַנען דער „רובֿ מנין ורובֿ בנין" בײַ יידן, און אויב מיר וועלן דאָ ניט גרינדן א פּאַסיקן צענטער פֿאַר חכמת־ישׂראל, וועט אַלץ גיין פֿאַרלאָרן" (23סטער בריוו, פֿון ערשטן יוני 1908. — דער בריוו איז איבער־געזעצט פֿון ענגליש).

פּאָזנאַנסקי האָט זיך מסתמא געשראָקן, אַז ער וועט מוזן אָפּגעבן א סך צײַט צו לערנען אנדערע און וועט זיך ניט קענען אָפּגעבן מיט זײַנע אייגענע פֿאַרשונגען. אים האָט דעריבער ניט געצויגן צו אזא שטעלע. עס האָט אים אָבער יאָ אינטערעסירט צו ווערן א פּראָפֿעסאָר אין דראָפּסי קאָלעדזש אין פֿילאַדעלפֿיע (געגרינדעט אין יוני, 1907, אויפֿן נאָמען פֿון מאָזעס־אהרן

דראָפּסי) „פֿאַר העברעישער און שכנותדיקער וויסנשאַפֿט". שעכטער האָט אים צוגעזאָגט זיך משתּדל צו זיין וועגן דעם, אָבער דערפֿון איז נאָרניט געווואָרן. בינו לבינו האָט ש. פּאָזנאַנסקי איבערגענומען, אין 1908, די ראָבינער־שטעלע אין דער וואַרשעווער טלאָמאַצקער סינאַגאָגע, אויפֿן אָרט פֿון פֿאַר־שטאָרבענעם מטיף ד"ר איזאַק צילקאָוו, און ער האָט אין נאָכצן אויפֿגענעבן דעם געדאַנק וועגן פֿאָרן קיין אַמעריקע. איז שוין נאָך דעם שעכטערס קאָ־רעספּאָנדענץ מיט אים געגאַנגען אָרום וויסנשאַפֿטלעכע ענינים און אָרום זיינע און פּאָזנאַנסקים פֿאַרשוינגען. די געהעריקע פּרטים וועט דער פֿאָראינ־טערעסירטער געפֿינען אין דער בריוווזאַמלונג.

דער אָרויסגעבער פֿון די בריוו אַבֿרהם יערי האָט זיין אָרבעט אָפּגעטאָן בשלמות. מען קאָן נאָר פֿרעגן, פֿאַר וואָס איז ער ניט געווען אין נאָכצן אויס־געהאַלטן און האָט 4 פֿון די 29 בריוו, וואָס זיינען געשריבן אין דייטש (בריוו 18 און 29) און אין ענגלישׁ (בריוו 20 און 23), ניט איבערגעלאָזט אין זייער אָריגינעלער פֿאָרעם.

און נאָך א באַמערקונג צום סוף: בײַ אזא בריווזאַמלונג, וואָס איז ניט נאָר באַגרענעצט צום אָדרעסאַט אַליין, וואָלט געלוינט צוצוגעבן א זוכצעטל פֿון די דערמאָנטע פּערזאָנען, וואָס וועגן זיי האָט שעכטער אַלע מאָל א טרעפֿיקע כאַראַקטעריסטיק, לגנאי אָדער לשבח.

אָבער אויך אַן דעם וועט מען הנאה האָבן פֿון אָט די בריוו און דערפֿאַר וועט מען זיין דאָנקבאַר זייער אָרויסגעבער.

מ. קאַסאָווער

די דערנערונגס־סיטואַציע אין די לאַגערן פֿון ניט־אָקופּירטן פֿראַנקרײַך

René Zimmer, Joseph Weill, Maurice Dubois, "The Nutritional Situation in the Camps of the Unoccupied Zone of France in 1941 and 1942 and its Consequences", *The New England Journal of Medicine*, March 16, 1944, Vol. 320, Number 11, pp. 303—314.

מיר האָבן דאָ א באריכט פֿון אן אויספֿאָרשונג וואָס איז אין פֿעברואַר־יולי 1942 אַדורכגעפֿירט געוואָרן דורך דער היגיענישער קאָמיסיע פֿון דעם „קאָאָרדיניר־קאָמיטעט פֿאַר הילף אין די לאַגערן". די דרײַ מחברים זיינען די מעדיצינישע דירעקטאָרן פֿון דער „יוניטעריען סוירווים קאָמיטע" (ד"ר זימער), פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט פֿאַר קינדערהילף (ד"ר ווייל) און פֿון דער קינדער־הילף פֿון שווייצער רויטן קרייץ (ד"ר דיבוא). א ענלעך מעדיצינישע שטודיע איז אַדורכגעפֿירט געוואָרן איבער 9,000 געפֿאַנגענע אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, און די מחברים גיבן דאָ איבער צום ערשטן מאָל די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג.

היות עס איז אָנצונעמען, אז גאָר א וואָגיקער טייל פֿון דער ניצול גע־וואָרענער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין אייראָפּע וועט האָבן דורכגעמאַכט דורך קאָנצענטראַציע־ און אַרבעט־לאַגערן און אויך די איבעריקע לעבן במשך פֿון

די מלחמה־יאָרן אין באַדינגונגען וואָס זײַנען ניט בעסער ווי אין די פֿראַנצויזישע לאַגערן — וואַרפֿט די אויספֿאָרשונג פֿון די דרײַ דאָקטוירים א שיין אויף דעם מצב אין געזונט וואָס מען קען זיך ריכטן צו טרעפֿן בײַ די אָפּגעראַטעוועטע יידן אין אייראָפּע.

מיר קענען דאָ ניט ברענגען אַלע רעזולטאַטן פֿון דער פֿאָרשונג. עס וועט גענוג זײַן צו זאָגן, אַז בערך 50% פֿון די אויסגעפֿאָרשטע זײַנען, אין א גרעסערער אָדער קלענערער מאָס, געווען געשוואָלן פֿון הונגער. בײַ קיין איינעם פֿון די אויסגעפֿאָרשטע האָט מען ניט געפֿונען קיין גענוגיקן סכום בלוט (די העמאָגלאָבין איז בלויז בײַ 5% געווען 70% פֿון דער נאָרמע, בײַ די איבעריקע — 60% און ווייניקער). א סך האָבן ארויסגעוויזן נעוראָלאָגישע סימפּטאָמען, פּסיכישע קראַנקייטן און פֿלעקיי סימפּטאָמען פֿון וויטאַמינען־דעפֿיציט.

די אויספֿאָרשונג האָט אַרומגענומען לאַגערן, וווּ עס זײַנען געווען יידן, שפּאַניער, פֿראַנצויזן. אין יעדן לאַגער איז דער מצב געווען אַן אַנדערער. אין איין לאַגער מיט 400 ארעסטירטע איז די שטאַרביקייט אין יאַנואַר 1942 געווען 45 און אין פֿעברואַר — 49; פֿאַר א צווייטן לאַגער מיט 2,800 ארעסטירטע זײַנען די ציפֿערן פֿאַר די זעלבע חדשים 59 און 38.

לײַדער גיבן די מחברים ניט קיין פֿאַרגלײַך צווישן מצב אין די לאַגערן, וווּ מען האָט געהאַלטן יידן און די אַנדערע. פֿון עטלעכע ציפֿערן וועלכע וועלן יאָ דערמאָנט קען מען אָבער זען, אַז די לאַגע פֿון יידן איז געווען א סך ערגער. די מחברים קלאַסיפֿיצירן אַלע אויסגעפֿאָרשטע אין 5 קאַטעגאָריעס: איבער דער נאָרמאַלער וואָג, נאָרמאַלע וואָג, אויסגעשטעלטע אויף ספּנה (אָנגעווארן וויניקער פֿון 20% וואָג), פֿרעקאַכעקטישע (20%-25% אָנוועזנד אין וואָג) און קאַכעקטישע (30%-50% פֿראָצענט אָנוועזנד אין וואָג). אָט איז א פֿאַרגלײַך פֿון די אַלגעמיינע רעזולטאַטן מיט רעזולטאַטן אין צווויי גרופּעס געצעלטן (מענער און פֿרויען) אין טרויעריק באַרימטן לאַגער אין גירס(Gurs),דורך וועלכן עס זײַנען אַדורכגעגאַנגען טויזנטער יידן:

	אַלגעמיינע רעזולטאַטן	גירס I (מענער)	גירס II (פֿרויען)
קאַכעקטיש	3.7	8.3	24.2
פֿרעקאַכעקטיש	9.3	24.7	27.4
אויסגעשטעלט אויף ספּנה	44.4	63.2	44.8
נאָרמאַלע וואָג	42.6	1.2	0.8
איבער דער וואָג	42.6	3.6	2.6

דער פֿאַרגלײַך נייטיקט זיך ניט אין קיין קאָמענטאַרן.

א גרעסערער טייל פֿון דער אַרבעט פֿאַרנעמט זיך מיט באַשרײַבן די באַשפּײַזונג אין די לאַגערן. די סטאַנדאַרד־ציפֿערן פֿון דער סעקציע פֿאַר געזונט בײַ דער פֿעלקער־ליגע (1936) זײַנען — פֿאַר א נאָרמאַלן, דערוואַקסענעם מענטשן — 2,000 קאַלאָריעס אין אַבסאָלוטער רו, 3,000 — בײַ לײַכטער אַרבעט. די אויספֿאָרשונג האָט אָבער באַוויזן, אַז די ארעסטירטע האָבן קיין מאָל ניט

געקראָגן מער ווי 1,100 קאַלאָריעס א טאָג און פּאַקטיש האָט זייער שפּייז פּאַרמאָגט בלויז 950 ביז 1,100 קאַלאָריעס. די מחברים דערמאָנען, אז אין די יאָרן 1914—1917, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך אַזוי פּיל קראַנקע, האָט א דיעטשער ארבעטער באַקומען 2,200 קאַלאָריעס א טאָג. די נידעריקסטע ציפֿער וואָס איז פּאַרנאָטירט געווָארן בעתן ערשטן וועלטקריג איז שייך צו לאַגערן אין צפֿון־פֿראַנקרייך אין 1917 — 1918. די ארעסטירטע האָבן יעמאָלט געקראָגן 1,467 קאַלאָריעס א טאָג.

מען דאַרף געדענקען, אז די פֿרייַער געבראַכטע אַלאַרמירנדיקע ציפֿערן זיַינען שייך צו יוני 1942. די רעזולטאַטן פֿון דער אונטערדערנערונג מוזן זיַין אומפּאַרגלייַכלעך שוועכער, וואָס לענגער עס קומט אויס צו לעבן אין אָט די באַדינגונגען.

די דרייַ דאָקטוירים פּאַרענדיקן זייער ריין מעדיציניש פּאַרשונג מיט א רירנדיקן אפּעל צום געוויסן פֿון דער וועלט:

„מיר ווייסן, אז די צאָל קרבנות פֿון דער „קראַנקייט פֿון אויסהונגערונג" אין די לאַגערן איז ניט מער ווי דער אָנווער פֿון א פּאָר קאַמפּאַניעס אין א צוזאַמענגעשטויס, און אז טויזנטער מענער פּאַלן אויף דער נאַנצער וועלט ווי אומשולדיקע קרבנות פֿון דער הייַנטיקער גלאָבאַלער מלחמה. אָבער מיר ווייסן אויך, אז מיר האָבן ניט קיין רעכט מיטצוהעלפֿן אין אַראָפּנידערן דעם וועלט פֿון מענטשלעכן לעבן. אונדזער לאַנד וועט קיין מאָל ניט פּאַרמאָגן גענוג פֿוח צו קענען אריבערטראָגן די קאַנסעקווענצן, וואָס זיַינען ממש נישט אויסצורעכענען, פֿון לאָזן מענטשן שטאַרבן נוצלאָז און אומבאַרעכטיקט. מיר פֿאַרלאַנגען, אז די הילף־אָגענטורן זאָלן זיך וויַיטער באמיִען לטובת די דאָזיקע אינטערנירטע, אומאָפּהענגיק פֿון די הוצאות. מיר אפּעלירן צום געוואַלד־אינספּעקטאָר פֿון די לאַגערן וואָס האָט אין א סך פֿאַלן ארויסגעוויזן זיַין וויליקן צו פֿארגרעסערן די אָנ־שטרענגונגען פֿדי צו באַקומען אַן עפֿעקטיוון קאָנטראָל איבערן צושטעלן און אי־בערן רעגולירן פֿאַרטיילן הילף צווישן די אונטעראָפּטיילונגען פֿון די לאַגערן גופֿא. דאָס ראַטוועט די אינטערנירטע העכסט אָפּ דערפֿון. אין זייער נאָמען דריקן מיר אויס אונדזער טיפֿע דאַנקבאַרקייט צו אַלע פֿרייַנד אונדזערע פֿון ווייט און נאָענט, וואָס האָבן דורכן פּסדרדיקן ארויסווייזן מיטגעפֿיל מעגלעך גע־מאַכט זיי צו דערהאַלטן בייַם לעבן, אויפֿהיטן ביַי זיי דעם צוטרוי צו מענטש־לעכער סאָלידאַריטעט און גלויבן אין א מער גערעכטער און בריידערלעכער צוקונפֿט".

ד"ר עמנואל פּאַט

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

די משה לייב ליליענבלום־אויסשטעלונג אין יִיווָאָ

די אויסשטעלונג לכּבוד דעם הונדערטסטן געבוירן־טאָג פֿון משה לייב ליליענבלומען אין יִידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט איז אַרויסגעוואָקסן פֿונעם פֿאַרלאַנג צו פֿרעזענטירן די פֿערזענלעכקייט ליליענבלום אויפֿן פֿאָן פֿון דער תּקופֿה און אָפּגעבן דעם גרויסן קעמפֿער דעם כּבֿוד וואָס ער פֿאַרדינט. ספּעציעל האָבן מיר זיך געשפּירט מחויב דאָס צו טאָן, ווייל פֿון דער יובֿל־דאַטע (אין נאָוועמבער 1943) ביז דעם מאָמענט ווען אונדזער אויסשטעלונג איז געווען אין גאַנצן פֿאַרטיק (מיטן מײַ 1944) איז דער יִיווָאָ געווען די א י י נ צ י ק ע אינסטיטוציע אין אַמעריקע וואָס האָט זיך אַרומגעזען אויפֿן יובֿל.

ווען מיר זײַנען אַרויס מיטן פּלאַן פֿון דער אויסשטעלונג, האָט אונדז טאַקע מער ווי איינער געפֿרעגט אַ קלאָר־קשיא: וועמען אינטערעסירט הײַנט ליליענבלום? מיר האָבן זיך מיט דעם ספֿק ניט געריכטן, ווייל אַ וויסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע קען ניט בלויז רעגיסטרירן אינטערעסן; זי דאַרף ש א פֿ ן אינטערעסן. אָבער מיר האָבן גוט פֿאַרשטאַנען, אַז די ווייטקייט פֿון דער פֿערזענלעכקייט און פֿון דער תּקופֿה ברענגט דערצו, אַז די מעטאָדן פֿון פֿרעזענטירן מוזן זײַן ספּעציפֿישע. ס׳איז געווָאָרן אונדזער אַמביציע אַראָפּ־צונעמען ליליענבלומען פֿון דער פֿאַרשטויבטער פֿאָליצע און צו מאַכן אים נאָענט און פֿאַרשטענדלעך אין 1944.

ממילא איז צו דער אויפֿגאַבע פֿון וויזן צוגעקומען אַ צווייטע: וויזן וויי ס׳געהער צו זײַן.

ליליענבלום איז געווען אַ פֿרוכפּערדיקער שרײַבער און ער האָט אויך געהאַט דאָס מזל, אַז שוין בײַ זײַן לעבן, און נאָך זײַן טויט נאָך אַ סך מער, זאָל מען היפּש שרײַבן ווען אים אין צײַטונגען, זשורנאַלן און אַפֿילו אין באַזונדערע ביכער. דער אויסגעפֿאָר־נער וועג וואָלט דעריבער געווען, מען זאָל אויסלייגן אין גלאָזקעסטלעך שריפֿטן פֿון און ווען אים, און פּטור. מיר וויסן דאָך, אַז אַזוי מאַכט מען דאָס רובֿ געדענק־אויסשטעלונגען פֿאַר שרײַבערס. אין אונדזער פֿאַל האָבן מיר נאָך געהאַט אַ פֿלוס וואָס מאַכט זיך ניט אַלע מאָל: מיר וואָלטן געקאָנט וויזן אויך עטלעכע אייגנהענטיק געשריפֿטען ליליע־בלומס — אַ ביסל פֿונעם באַזיץ פֿון יִיווָאָ און מער וואָס מען האָט אונדז אויסגעלײַען.

אָבער עס איז אונדז באַלד געוואָרן קלאָר, אַז מיט אַזאַ סקאַרבאָון גאַנג וועט אונדז ניט גערעכט אויפֿצולעבן ליליענבלומס געשטאַלט, און זײַן תּקופֿה וועט אַוודאי בליבן אין גאַנצן אונטער אַ שלייער. אַ קאָלעקציע אויסגעלייגט ביכער האָט אַ וועדט בעצם נאָר פֿאַרן פֿאַכמאַן: ער דערמאָנט זיך אין זאַכן וואָס ער האָט פֿאַרגעסן, אָדער ער דער־וויסט זיך עפּעס אַ פּרט וואָס ער האָט ניט געווּסט. צו אַ מענטשן וואָס איז ניט קיין מומחה קענען ביכער אַליין ניט אַפּעלירן. ער וויסט דאָך ניט, מיט וואָס זיי זײַנען וויכטיק, און צוגעשטעלטע צעטעלעך מיט אַ פּאָר וועדטער כאַראַקטעריסטיק וועלן נאָך אַלץ ניט מאַכן לעבעדיק די טויטע טיטלען.

דערצו דאַרף מען נאָך האָבן אין זינען אַ זאַך וואָס איז שייך גראָד צו ליליענבלומען. בײַ אים וואָלטן ביכער און אַרטיקלען געווען צו ווינציק צוליב נאָך אַ טעם. ער האָט אַ סך געשריבן, אָבער ער איז ניט געווען קיין שרײַבער לויט זײַן מהות. ער איז געווען פֿון יענעם מין קלאַסישע ט ו ע ר ס, וואָס ריידן און שרײַבן קומט אויס בײַ זיי ווי עבֿודה־זרה, אויב מען זאָל ניט גלײַכצײַטיק ט אָן דאָס וואָס מען נאַראַטיעט יענעם צו טאָן. ממילא איז דאָס דער הינטערגרונט ניט נאָר אַן אילוסטראַטיוועך ענין, נאָר אַן ענין אין תּוך.

איז דערִיבער געווען קלאָר פֿאַר אונדז, אַז אויב מיר ווילן דערגרייכן עפּעס רעכטס מוזן מיר לילִיענבלומס לעבן און שאַפֿן און קעמפֿן דראַמאַטיזירן. אַוודאי ביכער און זשורנאַלן און געשריפֿטסן; אָבער זיי דאַרפֿן ווערן אײַנגעפֿאַסט אין אַ בריִיטערער אַלגעמיינער רעם, און דער אַלגעמיינער אײַנדרוק דאַרף זײַן אַזאַ, אַז אַפֿילו פֿאַרן ניט־ספּעציאַליסט, אויב ער ווִיל זיך נאָר אַ ביסל אַרײַנטאָן, זאָל נאָכן באַקוקן די אויסשטעלונג שטיין פֿאַר די אויגן אַ לעבעדיקער לילִיענבלום.

טעאָרעטיש וואָלט מען דעם זעלביקן ציל געקאָנט דערגרייכן מיט פֿאַרשִיידענע מעטאָדן. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויפֿן ב י א ג ר א פ י ש ן מעטאָד, וואָס דער יִיוואָ האָט אים עטלעכע מאָל אויך געניצט בײַ אויסשטעלונגען אין ווילנע,[1] און די אידעאָלאָגישע און ליטעראַרישע גילגולים האָבן מיר אַרײַנגעפֿלאָכטן אין די כראָנאָלאָגישע עטאַפּן פֿון לילִיענבלומס לעבן.

לכתּחילה האָבן מיר געטראַכט וועגן ווײַזן אַלץ וואָס איז שִייך צו לילִיענבלומען. אָבער מיר האָבן זיך באַלד אַרומגעזען, אַז ס׳איז ניט כּדאַי, ווײַל פֿון צו פֿיל פּרטים צעפֿליט זיך דער אינטערעס. דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן צו באַנוגענען זיך מיט עיקרדיקע זאַכן און אַרויסצוהייבן דאָס וואָס אַ ספּעציעל חשיבֿות.

די גרויסע צאָל פֿאַקטן און עפּיזאָדן האָבן מיר צונויפֿגענומען אין עטלעכע גרעסערע גרופּעס. דאָס גאַנצע לעבן לילִיענבלומס האָבן מיר אײַנגעטיילט, ווי דער שכל טראָגט אויס, אויף פֿיר פֿעריאָדן: 1. אין אַלטן שטייגער (1843 — 1868); 2. שטרעבונג צו רעפֿאָרמירן די יִידישע רעליגיע (1868 — 1871); 3. שטרעבונג צו רעפֿאָרמירן דאָס יִידישע לעבן (1871 — 1882); 4. שטרעבונג צו רעפֿאָרמירן דעם יִידישן נאַציאָנאַלן אידעאַל (1882 — 1910).

די אויסשטעלונג וואָס האָט פֿאַרנומען דעם גאַנצן לייענזאַל אויפֿן דריטן גאַרן פֿון יִיוואָ־בנין (34 אויף 28 פֿוס) איז געווען געבויט אין צוויי פֿלאַנען — אַ האָריזאָנטאַלן און אַ ווערטיקאַלן.

אויפֿן האָריזאָנטאַלן פֿלאַן, אין גלאָזקעסטלעך און אויף צעלאָזפֿאַן־געדעקטע טישן, האָבן מיר געוויזן ביכער, זשורנאַלן, צײַטונגען. זיי זײַנען פֿאַרשטייט זיך געלעגן אויפֿגעעפֿנט, און אויפֿן געהעריקן ארט האָבן מיר אומעטום אַרײַנגעלייגט פֿיילן וואָס זאָלן ווײַזן, בײַ וואָסער שורה עס הייבט זיך אָן אונדזער ענין; אַ צעטל, געשריבן אויף דער שרײַב־מאַשין, האָט צו איטלעכן בוך אָדער זשורנאַל געגעבן אַ באַשרײַבונג.

ווערטיקאַל, אויף די וועגנ, האָבן מיר אויסגעשטעלט בילדער, דאָקומענטן און אויסצוגן פֿון ביכער אָדער אַרטיקלען, צו וועלכע מיר האָבן געוואָלט צוציִען ספּעציעלן אינטערעס. אויך זײַנען אויפֿן ווערטיקאַלן פֿלאַן געווען אַלע קעפּלעך און דער גאַנצער לויפֿיקער קאָמענטאַר וואָס האָט פֿאַרבונדן די עטלעכע טויזנט עקספּאָנאַטן אין איין גאַנצקייט.

מיר האָבן אַרײַנגעלייגט אַ סך מי אויף צו דערגרייכן, אַז די פֿיל צענדלינגער רעפֿראָדוקציע פֿון פֿאַרטרעטן זאָלן זײַן געמאַכט וי וויַט מיגלעך אויף איין שטייגער. די איינהייט־לעכקייט פֿון דער אויסשטעלונג האָט אויך זייער שטאַרק געווונען דורך דעם וואָס אַלע אויפֿשריפֿטן זײַנען געווען געמאַכט מיט אין טיפּ אותיות — דאָס וואָס מיר רופֿן יִיוואָ־שריפֿט.[2]

צווישן די טעכנישע המצאות וואָס מיר האָבן אײַנגעפֿירט אויף דער אויסשטעלונג איז געווען אַ היפּשע צאָל פֿאַרגרעסערונגען פֿון זײַטלעך, אָדער טיילן זײַטלעך,

---

[1] פֿ״גל למשל מײַן באַריכט וועגן דער מענדעלע־אויסשטעלונג אין יִיוואָ, 8טן פֿעברואַר — 15טן מײַ 1936, יִיוואָ־בלעטער, IX (1936), זז׳ 228—234. ס׳איז אויך געווען אַ שלום־עליכם־אויסשטעלונג (1934; אַ קורצער באַריכט אין די ידיעות פֿון יִידישן ווִיסנשאַפֿט־לעכן אינסטיטוט, נומ׳ 45־46) און אַ פֿרץ־אויסשטעלונג (1940).

[2] עטלעכע בילדער פֿון דער אויסשטעלונג זײַנען אָפּגעדרוקט אין די ידיעות פֿון יִיוואָ, נומ׳ 3, יולי 1944, זז׳ 7־8.

פֿון זשורנאַלן אָדער ביכער. די פּראַקטיק האָט דאָ ווידער אַ מאָל באַשטעטיקט, אַז די אָפּטישע ווירקונג פֿון אַזאַ עקספּאַנאַט איז זייער גרויס. בכדי נאָך מער אָנצושפּיצן די אויפּמערקזאַמקייט האָבן מיר אויף אַזאַ זײַטל אויסגעטיילט דעם עיקר דורך אײַנרעמלען און אונטערשטרײַכן מיט קאַליגרע בלײַערס.

אין צענטער פֿונעם אויסשטעל־צימער איז געהאָנגען אַ גרויס איילבילד פֿון ליליע־בלומען, ספּעציעל געמאָלט פֿונעם קינסטלער־פּאַרטרעטיסט געזאָ פֿישער. דער פּאַרטרעט איז נאָך אינטערעסאַנטער מיט דעם וואָס ער וויזט ליליענבלומען ניט אין זײַן באַקאַנטן אויסזען אויף דער עלטער, נאָר אַזוי ווי ער האָט אויסגעזען אין אָנהייב פֿון די 80ער יאָרן, וען זײַן בארד איז נאָך געווען גרעל.[3]

אַ גרויסער שווארצער פּײַל אויף דער וואַנט האָט געוויזן, וווּ מען דאַרף אָנהייבן די „הקפּה" אַרום דעם אויסשטעלזאַל. ווי אַ כּוללדיקן אַרײַנפֿיר האָבן מיר אין אַ לענגלעכן גלאָזקעסטל געווויזן עטלעכע עקספּאַנאַטן וואָס זאָלן כאַראַקטעריזירן ליליענבלומען אין גאַנצן: אַ פּאַרגרעסערטע פּאַקסימילע פֿון אַן אייגנהענטיקער אויטאָביאָגראַפֿיע אין העברעיש, וואָס ער האָט סוף 70ער יאָרן איבערגעגעבן אפֿרים דיינאַרדן, און לעבן דעם דער אָריגינאַל פֿון דער דאָזיקער אויטאָביאָגראַפֿיע (אויסגעלײַען פֿון יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר); אַ בילד פֿון אויף דער עלטער, מיט דער לאַנגער ווײַסער באָרד; די פּיר בענד פֿון זײַנע העברעיש כּתבֿים און דאָס ערשטע ליד זײַנס, געדרוקט 1865 אין אַ זאַמלבוך פֿון דער חברה „מקיצי נרדמים".

נאָך דעם איז געקומען אַ ביאָגראַפֿיש־געאָגראַפֿישע טאַבעלע: לינקס אַ מאַפּע פֿון אייראָפּעישן רוסלאַנד, באַצייכנט אויף איר בלויז די ערטער, וווּ ליליענבלום האָט געווויזט אָדער וווּ ער האָט זיך אָפּגעשטעלט דורכפֿאָרנדיק; רעכטס אויפֿן זעלביקן בלאַט אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר אַ צוואַנציק דאַטעס פֿון זײַן לעבן.

דערנאָך ערשט האָט זיך אָנגעהויבן די פּרטימדיקע פֿרעזענטאַציע פֿון ליליענבלומס לעבנסגאַנג.

זײַן געבוירן־שטעטל קיידאַן האָט זיך דערדינט צו אַ זאַמלבוך פֿון די ניו־יאָרקער לאַנדסלײַט,[4] און פֿון דאָרטן האָבן מיר געקאָנט נעמען עטלעכע פּאָטאָגראַפֿיעס מיט בילדער פֿונעם שטעטל. די אַרטיקלען אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך זײַנען אויך געווען אַ הויפּט־מקור בײַם כאַראַקטעריזירן, אויפֿן זעלביקן בלאַט, דאָס שטעטל, די שטוב, דעם טאַטן, די מאַמע, די שטיפֿמאַמע. שוועסטער איז געווען מיט ווילקאָמיר, וווהין ליליענבלום האָט חתונה געהאַט צו 15 יאָר. אונדזערע באַמיונגען צו געפֿינען בילדער פֿון דער שטאָט בײַ ווילקאָמיר איז נישט געלונגען, אָבער באַשרײַבערישער מאַטעריאַל, אי וועגן דער שטאָט גופֿא אי וועגן ליליענבלומס לעבן אין איר, איז געווען גענוג.

פּאַרשטייט זיך, אַז די בילדער און אויסצוגן פֿון דעם דאָזיקן ערשטן פֿעריאָד האָבן מיר ניט געקאָנט דערגאַנצן אויפֿן האַריזאָנטאַל פּלאַן מיט ליליענבלומס שריפֿטן. אין די שייכדיקע גלאָזקעסטלעך זײַנען געלעגן די ספֿרים וואָס ער האָט געלערנט אין זײַנע גאָר יונגע יאָרן, אָדער וואָס האָבן געשפּילט אַ ראָלע אין לעבן פֿון זײַן משפּחה: אַ פֿולער ש״ס, דער שולחן־ערוך; דער חומש ויקרא, מיט ועלכן ער האָט אָנגעהויבן זײַן לערנען; אַנדערע ספֿרים פֿון תּנך, וואָס ער דערמאָנט; דער ימים־נוראימדיקער מחזור („עס האָט זיך בײַ מיר דערוועקט אַ מאָל גרויס דבֿקות אין דאָוונען, איבער הויפּט אין די

---

[3] ג. פֿישער האָט געמאָלט לויט אַ פֿאָטאָגראַפֿיע וואָס דער ייוואָ האָט באַקומען פֿון ליליענבלומס אַ פּערזענלעכן פֿרײַנד פֿון יענער צײַט, שניאור באַליע. די פֿאָטאָגראַפֿיע איז געווען רעפּראָדוצירט אויף דער געדרוקטער פֿאַרבעטונג צו דער אויסשטעלונג און אויך אין דעם אָקערשט דערמאָנטן נומער ידיעות פֿון ייוואָ, ז׳ *3.

[4] קיידאַן, אַ זאַמלבוך. אַרויסגעגעבן צום דרײַסיקיאָריקן יובילעום פֿון דעם קיידאַנער פֿאַראײַן, 1900 — 1930. רעדאַקטירט פֿון ברוך חיים קאַסטעל און ד״ר חיים יעקב עפּשטיין, ניו־יאָרק [1930], 73+39 זז׳.

ראש־השנהדיקע און יום־כּיפּורדיקע תּפילות וועלכע דערהייבן זייער דעם מענטשן גייסט");
דער עין יעקבֿ, פֿון וועלכן זיין טאַטע פֿלעגט זאָגן פֿאַר די בעלי־מלאָכות אין קלויז;
אַ מענה־לשון, וויל זיין שטיפֿמאַמע איז געווען אַ זאָגערין בייַ די וויבער.

אינעם צוויטן און דריטן האַריזאָנטאַלן גלאָזקעסטל מיר שוין געוויזן די השׂפּלה־ספֿרים און די משׂפּילישע זשורנאַלן המגיד און הפּרמל, וואָס ליליענבלום דערמאָנט אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע, אַז זיי האָבן געהאַט אויף אים אַ וויקונג. אָנגעמאָסטן אויף דעם דאָזיקן ליטעראַרישן מאַטעריאַל זיינען געווען די בילדער וואָס זיינען געהאַנגען איבער די דאָזיקע ספֿרים: נפֿתּלי הערץ ווייזל, קלמן שולמאָן, מרדכי אַהרן גינצבורג, די ביידע לעבענזאָנס, מאַפּו, דער מלבים (ליליענבלום דערמאָנט ערגעץ, אַז ער האָט געפֿרוווט שרייבן מליצות אויפֿן מלבימס שניט). צו דעם איז געווען אַ ווערטיקאַל בלאַט מיט עטלעכע פֿונ־דאַמענטאַלע פֿאַקטן פֿון משה לייבס לעבן און טראַכטן אין יענער צייט אונטערן אַלגעמיי־נעם נאָמען: אויפֿן וועג צו השׂכּלה. צווישן אַנדערע איז דאָ געווען אַ רעפֿראָדוקציע פֿון זיין שיר וועגן דער מפּלה פֿון פּוילישן אויפֿשטאַנד פֿון 1863 און אַ קורצע אַלגעמיינע דערקלערונג וועגן דער באַציונג פֿון דער ליטווישׁ־יידישער אינטעליגענץ צו די דאָזיקע גע־שעענישן. בכדי צו וויזן, אַז ניט די גאַנצע וועלט איז געווען אַזוי אינגעגליבט אין רוסלאַנדס איבערמעכטיקייט לעולם־ועד, איז געווען אויסגעשטעלט אַ פֿראַפּוילישע קאַריקאַטור פֿון לאָנדאָנער *Punch* פֿון יענער צייט.

אַ טראַט וויטער קומען מיר שוין צום גרויסן סקאַנדאַל אַרום דער ביבליאָטעק וואָס משה לייב האָט געשאַפֿן אין ווילקאָמיר: מען האָט אים באַשולדיקט אין אַפּיקורסות, און אַזוי וויַ ער האָט זיך באַזאָרגט מיט אַ קאָנקאָרדאַנץ, האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ער האָט אַראָפּגעבראַכט אַ קראַקאַדיל וואָס זאָל פֿאַרשלינגען דאָס שטעטל. מיר האָבן געווינען פֿאַר־גרעסערט רעפֿראָדוקציע פֿון אַלע קאָרעספּאָנדענצן אין המגיד און הפּרמל וועגן דעם ענין. דערבייַ איז געהאַנגען אַ בילד פֿונעם רעדאַקטאָר פֿון הפּרמל שמואל יוסף פֿין.[5]

די יאָרן 1869 — 1870 האָבן מיר צוגעפֿגענומען אונטערן קעפּל: צופֿאַסן זיך צום לעבן! אויף אַרויסצוברענגען די קאָליראָפֿולסטע געשעענישן פֿון דעם דאָזיקן פּעריאָד האָבן שטאַרק צוגעדינט ציטאַטן פֿון בריוו צו י. ל. גאָרדאָנען, וואָס דער וילנער הזמן האָט אָפּ־געדרוקט באַלד נאָך ליליענבלומס טויט. אַ דאַנק דער פֿרייַנדלעכקייט פֿון דער ניו־יאָרקער עפֿנטלעכער ביבליאָטעק וואָס פֿאַרמאָגט יענע נומערן האָבן מיר איצט אין יידוּ די פֿולע קאָלעקציע פֿון יענע בריוו אין פֿאַטאָסטאַטן; און טייל פֿאַטאָסטאַטן האָבן מיר פֿאַרגרעס־סערט און אויסגעהאַנגען אויף די געהעריקע ערטער. אויף אַזאַ אופֿן האָט זיך באַקומען למשל זייער אַ פֿיינע פּיסקאָלאָגישע דערגאַנצונג צום אַרטיקל „ארחות התּלמוד", אין וועלכן ליליענבלום האָט צעוויקלט זיין ערשטע געזעלשאַפֿטלעכע פּראָגראַם. פֿון די בריוו צו גאָרדאָנען האָבן מיר אויך אַרויסגענומען אַבֿרהם־אורי קאָוונערס אָפּשאַצונג פֿון דעם דאָזיקן אַרטיקל. ליליענבלום האָט זיך מיט קאָוונערס שבּחים שטאַרק געגריימט, האָבן מיר דעריבער געהאַלטן פֿאַר פּאַסיק צו וויזן אויך קאָוונערס בילד; מיר האָבן עס געפֿונען — קיין אַנדער בילד פֿון דעם דאָזיקן טשיקאָוון מענטשן איז ניטאָ — אויפֿן יאָגבריוו וואָס די בערלינער פּאָליציי האָט אַרויסגעגעבן אין 1875, וועו זי האָט עזוכט קאָוונערן פֿאַר דער גרויסער געלט־גנבֿה פֿון אַ פּעטערבורגער באַנק.

אַ קליין בלאַט האָט באַשריבן די פֿרוי און די פֿרייַנדין, אילוסטרירנדיק עס מיטן ליד צו דער „עלמה פּבֿודה" אין חסאת נעורים, און דאָ זיינען מיר שוין צוגעקומען צום פּרק וואָס האָט בייַ אונדז געהייסן דער אויפֿרייַס. ווידער אַ מאָל פֿון בריוו צו יל"גן האָבן מיר אַרויסגענומען ליליענבלומס באַשרייבונג וועגן דעם וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין וויל־קאָמיר, וועו עס האָט זיך באַווייזן זיין אַרטיקל „נוספות לארחות התּלמוד". דאָס שפּאַטלידל

---

[5] מיר האָבן געמוזט קאָנסטאַטירן, אַז פֿון זילבערמאַנען, דעם רעדאַקטאָר פֿון המגיד, האָט זיך קיין בילד ניט אויפֿגעהיט; נאָר טאָמער וועט אונדז עמעצער אויפֿווייזן, אַז יאָ (און וועד רעדט נאָך אַרויסשיקן אַ קאָפּיע פֿון דעם בילד), וועלן מיר מיט דאַנק זיך מודה זיין אינעם טעות.

וואָס שטעטלשע חבֿרה־לײַט האָבן צוגעטראַכט אויפֿן „געלן נגיד“ (פּובליקירט אין יעווריי־קע״ץ סטאַרינע, 1915, בוך 1) האָבן מיר געווײַזן דווקא אַן איבערגעשריבענס מיט דער האַנט, כּדי צוצוקומען אַזוי נאָענט ווי מיגלעך צו יענעם פּאַשקעווייל וואָס מען קענען לילינע־בלומען אויסגעהאַנגען אין ווילקאָמירער בית־מדרש. אויך האָבן מיר אויפֿן זעלביקן בלאַט געווײַזן בילדער פֿון צווײ פּערזאָנען וואָס האָבן זיך אָנגענומען פֿאַר לילינבלומען בעתן שטורעם אין שטעטל: יהודה־לייב גאָרדאָן און רב יצחק אלחנן. דער לעצטער האָט אויך פֿיגורירט מיט זײַן אונטערשריפֿט און זײַן שטעמפּל וואָס ער פֿלעגט זיך נוהג זײַן צו שטעלן אויף זײַנע בריוו.

דאָס נאָענטסטע בלאַט איז געווען: ערויס פֿון דער ענגשאַפֿט! און האָט געווײַזן לילינע־בלומס אָנשטרענגונגען ערויסצורײַסן זיך פֿון שטעטל אין דער גרויסער וועלט ערויס: די געשיכטע פֿונעם נאָמען לילינבלום; אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון סענדער פֿאַרטן אין קאָונע, דעם פּראָטעקטאָר פֿון די משכּילים. אויף צו ווײַזן, ווי אַזוי יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט די געדאַנקען־וועלט פֿון די משכּילים, האָבן מיר פֿון ווינטשעווסקיס זכרונות ערויס־געגומען דאָס פּיקאַנטע שטיקל, ווי פּאַרט, מאַפּקע (אַברהם מאַפּו) און שאַפּירקע (שאַפּירא דער דאָקטאָר) פֿאַרמעסטן זיך אין זאָגן חילול־הקודשדיקע ליגנס. פֿון לילינבלומען אַליין האָבן מיר אַ באַריכט פֿון יענער צײַט, אַז ער מיט אַ גרופּע יונגע־לײַט האָט יעמאָלט אויסגעשריבן דעם המליץ, דעם קול מבשׂר, די Вечерняя Газета און די *Gartenlaube*. אין שײַכות דערמיט האָבן מיר אויסגעשטעלט אַ פֿאַטאָסטאַט פֿון אַ דערציילונג אין *Gartenlaube* פֿון 1868 וועגן אַ פּוילישן־יידישן ייִנגל, וועמען פֿעליקס מענדלסאָן־באַרטאָלדי האָט אין לײַפּציק פֿאַרזאָרגט מיט אַ סטיפּענדיע און וואָס ער האָט שפּעטער אויסגעשטודירט מעדיצין. מיר וויסן, אַז לילינבלום האָט יעמאָלט געטרוימט וועגן לײַפּ־ציק, און עס קאָן גרײַלעך זײַן, אַז אָט די דערציילונג האָט אים געבראַכט דערצו, ער זאָל אויסשרײַבן דעם זשורנאַל.

צווישן די ביכער אין די גלאָזקעסטלעך פֿיגורירט דאָ דער קהל רפֿאים; אָפּגעדרוקט האָט אים לילינבלום ערשט אין אַדעס, אָבער דעם פּתּח־יד האָט ער פֿאַרענדיקט נאָך אין דער היים. לעבן דעם האָבן מיר אַוועקגעלייגט עטלעכע קורצע אָפּשאַצונגען פֿון דעם וועלט־פֿון ש. י. פֿין, קאָונער, י. ל. גאָרדאָן, סמאָלענסקין.

דעם וועג קיין אדעס האָבן מיר געקאָנט פֿירבערענגען אין אַ גרויסער מאָס דורך בילדער. וועגן זײַן דורכפֿאָרן דורך וואַרשע דערציילט לילינבלום, אַז דאָרטן האָט ער צום ערשטן מאָל דערזען יידן אין קאָפֿטאָטס און קאָשקעטלעך; האָבן מיר געווײַזן עטלעכע יידן אין יידישע מלבושים. ער האָט זיך געזען מיט צעדערבוימען און מיט שאַצקעסן, האָבן מיר אויסגעהאַנגען ביידעס בילדער — אַגב שאַצקעסס בילד איז דוכט זיך אין ערגעץ ניט פּובליקירט.[6] אונטערן קעפּל זשיטאָמיר — די צווייטע שטאָט, וווּ לילינבלום האָט זיך אָפּגע־שטעלט אויף זײַן נסיעה — האָבן פֿיגורירט די בילדער פֿון די משכּילים, מיט וועלכע ער האָט זיך דאָרטן געזען: סלאָנימסקי, צווייפֿעל, גאָטלאָבער, אַבראָמאָוויטש (מיר האָבן געוואָלט זײַן בילד פֿון 1868, וואָס איז געדרוקט אין מענדעלע־אַלבאָם). ס׳האָט זיך אונדז געדוכט אויפֿן אָרט צו ווײַזן דאָ פֿאַלקאָוויטשעס רחמנ די זינגערין און אקסענפֿעלדס מאַן און ווײַב, שוועסטער און ברודער, וויל לילינבלום דערמאָנט בפֿירוש אין זײַן טאָגבוך, אַז אין זשיטאָמיר **אין דער אַכסניא האָט ער מיט הנאה געלייענט די דאָזיקע ביכלעך און אַז בײַם לייענען דאָס צווייטע „האָבן מײַנע אויגן זיך אָנגעפֿילט מיט טרערן, ווײַל די סצענעס האָבן אויפֿ־געוועקט אין מיר די ליבשאַפֿט פֿון אַ פֿאָטער צו קינדער“.**

די פּראָבט פֿון אדעס וואָס האָט לילינבלומען צום אָנהייב באַצויבערט האָבן מיר באַווײַזן דורך עטלעכע בילדער: אַלגעמיינע פֿאָנאַראָמע; דערײַבאָוווסקע גאַס; די גרויסע שול; דער אימפּאָזאַנטער בנין פֿון יידישן יתומים־הויז; די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג. די אָנטוישונג וואָס האָט אים באַלד אַרומגעכאַפּט איז כאַראַקטעריזירט געוואָרן דורך בילדער פֿון אַדעסער

• מיר האָבן עס באַקומען פֿון א. ר. מלאכין.

טעגדלמאַרק, דורך אויסצוגן פֿון זײַנע בריוו, אַז „אַדעס איז אַ פֿאַרפֿיר־פֿײַערל פֿאַר די ליטווישע יונגע־לײַט", דורך אַ בילד פֿון דעם באַוווסטן פֿריידיקער ד"ר שוואַבאַכער, וואָס בײַ אים אין די אויגן האָט ליליענבלום אויף אַ קורצער צײַט געפֿונען און באַלד אָנגעווירן דעם חן.[1]

אין דעם גײַסטיקן צושטאַנד פֿון יענער צײַט האָט ליליענבלום געזאָגט אויף זיך אין אַ בריוו צו גאָרדאָנען, אַז ער איז אַ האַלבער ניהיליסט. מיר האָבן דעריבער קודם גע־מוזט וויסן, וואָס עס איז אַזוינס געווען דער רוסישער ניהיליזם. טשערנישעווסקי, פּיסאַרעוו, דאָבראָליובאָוו זײַנען געהאָנגען אויבן אָן. לעבן זיי איז געווען דאָס בילד פֿון דער „סיטרא־אַחרא", פֿון אַלעקסאַנדער וו. צווײ סצענעס האָבן צוגעגעבן קאָליר: „פּאָליציי רײַסט זיך אַרײַן אויף אַ ניהיליסטישער פֿאַרזאַמלונג" און „ניהיליסטן אויפֿן וועג קיין סיביר". לילי־ענ־בלומס „האָלבן ניהיליזם" האָבן מיר אַרויסגעבראַכט דורך עטלעכע פֿאַרשפּיצטע אויסצוגן פֿון זײַנע אַרטיקלען אין השחר: אַ רוף צו יידישע שרײַבערס; די טראַדיציע מוז מען אַוועק־וואַרפֿן; וואָס דאַרף טאָן די יוגנט אַזאַ־וו. אַ באַזונדער אָרט האָט פֿאַרנומען לילי־ענבלומס רעצענזיע אויף לינעצקיס פּוילישן ראָמאַן קול מבשר: דער ניהיליסטישער אונטערשלאַק שטאַרצט דאָ אַרויס גאַנץ קנענטלעך. נאָך קנענטלעכער ווערט ער דורך לילי־ענבלומס פֿאַר־בינדונג מיט ווינטשעווסקין און זײַן זשורנאַל אספת חכמים. אין דעם דאָזיקן זשורנאַל, וואָס דער יוואָ פֿאַרמאַגט זײַן אייגנס פֿון ווינטשעווסקיס ביבליאָטעק, האָט לילי־ענבלום אַליין געדרוקט זײַן „משנת אלישע בן אבויה", און ווינטשעווסקי וידער האָט אָפּגעדרוקט בערנע־לעבנס־געשיכטע מיט אַ דעדיקאַציע לילי־ענבלומען. מיר האָבן דאָס זײַטל מיט דער דאָזיקער דעדיקאַציע געוויזן פֿאַרגרעסערטערהייט, און לעבן דעם האָבן מיר אַוועקגעשטעלט, ווי ס׳האָט זיך געבעטן, די בילדער פֿון די יידישע „גאַנצע ניהיליסטן" ליבערמאַן, ווינטשעווסקי, זונדע־לעוויטש. אויך האָבן מיר דאָ געווען פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון: ד"ר עמנואל סאַלאָוויטשיק, דער פֿירער פֿון דער אַדעסער „מפֿיצי השכּלה", וואָס לילי־ענבלום האָט אין יענער צײַט קריטי־קירט זײַנע פֿירונגען אין דער חברה; יעקבֿ־הירש סאָבעל, צבֿי־הירש שערעשעווסקי און ד"ר אַהרן גאָלדענבלום — אַדעסער שרײַבערס, מיט וועלכע לילי־ענבלום האָט געהאַט באַציונגען; און פֿאַביוס מיזעס אין לײַפּציק, וואָס לילי־ענבלום האָט געהאָפֿט, אַז ער וועט אים אַרויס־נעמען קיין אויסלאַנד. אויף אַ באַזונדער בלעטל האָבן מיר געוויזן אַ בילד פֿון אַדעסער אוני־ווערסיטעט — דעם בנין, צו וועלכן לילי־ענבלומס בענקשאַפֿט האָט זיך געצויגן, און אומזיסט געצויגן, פֿולע אַנדערטהאַלבן צענדלינג יאָר.

אויפֿן האַריזאָנטאַלן פּלאַן, אין די שייכדיקע גלאָזקעסטלעך, איז דאָ שוין געווען גאָר אַ סך צו וויזן. מיר רעכענען אויס נאָר דאָס וויכטיקסטע: די וועלט פֿון די דרײַ רוסישע ניהיליסטישע גדולים; קאָוונערס ביכלעך (וואָרעם ער האָט זיך דאָך קונה־שם געווען ווי „דער ייִדישער פּיסאַרעוו"); השחר מיט לילי־ענבלומס אַרטיקל וועגן מאַפּוס עיט צבוע; גייגערס זשורנאַל *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*, געפֿונט אויף דער זײַט, ווו דער רעדאַקטאָר זאָגט אַ גוט וואָרט וועגן לילי־ענבלומס אַרבעטן אין השחר; דער עקזעמפּלאַר פֿון חשאת נעורים, וואָס לילי־ענבלום האָט אין 1876 געשאַנ־קען וויכטשעווסקין, מיטן מחברס אַן אייגנהענטיקער דעדיקאַציע; ר. אַ. ברוידעסעס ראַמאַן הדת והחיים, וואָס זײַן הויפּטהעלד, שמואל, איז נאָכגעפֿורעמט נאָך לילי־ענבלומען.

דאָ זײַנען מיר שוין צוגעקומען צום לעצטן גרויסן איבערקער אין לילי־ענבלומס לעבן. די פֿאַגראָמען 1881 — 1882 האָבן אים צערודערט און געבראַכט צו חיבת־ציון. „נאָר שוואַכע פֿראַטעסטירן קעגן אַ פֿאַגראָם דורך אַ תּענית", איז אַ טעקסט וואָס פֿירט אַריבער צו זײַן פֿאָזיטיוויער פֿראַגראָם. דער טיטל פֿון דעם נאָענטסטן בלאַט איז: יודן דאַרפֿן אַ לאַנד — ארץ־ישׂראל! אַ בילד פֿון פֿאַגראָם־הרוגים איז געהאַנגען בײַם אָנהייב בלאַט און איז אויסגעקו־

---

[1] דאָס בילד האָבן מיר קאָפּירט פֿון אַ ביכל מיט זײַנער אַ דרשה; אָבער אין גאַנג פֿון דער אויסשטעלונג האָט אונדז מ"ר קופּער, אַן אַמאַליקער תּושבֿ אין אַדעס, וואָס האָט אויך געקענט לילי־ענבלומען אין די 80ער יאָרן, געבראַכט במתנה שוואַבאַכערס אַ שייַנע אַריגינאַל־פֿאָטאָגראַפֿיע.

"יוא בולטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאפֿטלעכן אינסטיטוט

דריי און צוואַנציקסטער באַנד

יאַנואַר—יוני 1944

ניו־יאָרק, 1944

אינהאַלט

1. אַלגעמיינס:

אויטאָביאָגראַפיש פֿאַרצייכענונגען פֿון שמואל ראָזענפֿעלד ע״ה..... 154

אין יִוואָ..... 155, 296—297, 420—421

תּיקון־טעות צו: אין יִוואָ, יִוואָ־בלעטער, ב׳ XXII, 1, ז׳ 121..... 156

אַנגעקומען אין רעדאַקציע..... 156—158, 298—302, 422

חיים בלאַך — ד״ר ישׂראל טאַגליכט..... 249—254

אוריאל וינרייך — די וועלטישע שפראַך אין קאַמף פֿאַר איר קיום..... 225—248

מ. וינרייך — דער יִוואָ אין יִידישן לעבן..... 4—16

מ. וינרייך — די משה לייב ליליענבלום־אויסשטעלונג..... 407—415

יִידישע עמיגראַנטן וועלן מער נישט קלאַסיפֿיצירט ווי יִידן..... 282—283

מ. ל. — שפּראַכנרעכט אין אַמעריקע, וואָס וועלן נישט אויסגענוצט..... 283—284

נפֿתּלי פֿיינערמאַן..... 3

פֿון רעדאַקציע..... 155—156, 297—298, 421—422

פּראָפֿעסאָר מאַריאָ פֿאַלקאָ געשטאָרבן..... 155

צום אָנדענק פֿון ו. לאַצקי־בערטאָלדי..... 153

מ. קאַסאָווער — ש. ז. שעכטערס בריוו צו ש. אַ. פּאָזנאַנסקין..... 399—404

יהודה ראָזענטאַל — פּראָפּ׳ איזמאַר עלבאָגען (1874—1943)..... 117—124

2. געשיכטע:

נ. גאָלדבערג — דער מצבֿ פֿון יִידישן שנידער אין אַמעריקע 1880—1900 178—205

שלמה מענדעלסאָן — דער וויִדערשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ..... 17—40

י. ראָזענטאַל — מסתּרי העבר, מחקרים במקרא ובהסתּוריה עתּיקה, מאת ד״ר שמואל י. פֿייגין..... 266—273

י. ש. — צו: ד״ר יעקבֿ שאַצקי, [רעצענזיע אויפֿן פֿערטן באַנד פֿון] ש. אָסף, מקורות לתּולדות החנוך בישׂראל..... 153

י. ש. — אַן „אַמעריקאַנער“ פּראָיעקט פֿון יהל״ל..... 419

י. שאַצקי — אַ באַשרײַבונג פֿון אַ יִידישער חתּונה אין וואָלין אין 1816..... 152—153

י. שאַצקי — אַ געשיכטע פֿון דער יִידישער קהילה..... 206—224, 370—388

ז. שײַקאָווסקי — די געשיכטע פֿון קאָרפּענטראָסער בית הכּנסת אין 18טן י״ה 149—152

A Letter from I. Zinberg to J. Opatoshu ..... 290—292
H. Liberman: Errata 156
Kalman Marmor: Elias Shulman, *Geshikhte fun der Yidisher Literatur in Amerike 1870—1900* ..... 255—266
Shlomo Noble: Otto Martz, *Die Wiedergabe biblischer Personenbezeichnungen in der altenglischen Missionssprache* ..... 273—280
Jacob Shatzky: Leo Schwartz, ed., *Memoirs of my People through a Thousand Years* ..... 389—395
Jacob Shatzky: *Mendele un Zayn Tsayt: Materialn tsu der Geshikhte fun der Yidisher Literatur in 19tn Yorhundert* ..... 125—139
Mendel Teplitzky: Reminiscences of the Brody Singers in Nikolaev 284—287
Jacob Weinberg: Problems in Translating the Babylonian Talmud into Yiddish ..... 348—369
English Abstract 423

5. PHILOSOPHY, RELIGION:

Max Wiener: Saul Ascher and His Theory of Judaism as a Religion 55—79
English Abstract 160

6. PSYCHOLOGY, AND EDUCATION:

N. Goldberg: Ben M. Edidin, *Jewish Community Life in America* .. 139—142
Yudel Mark: A Selected Vocabulary for the Beginner Class ..... 80—116
English Abstract 195

Yiddish Summaries ..... 1—2, 161—162, 305—306

Solomon Grayzel: Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-semitism* ..... 395—399

Leibush Lehrer: Gerard De Gré, *Society and Ideology: An Inqury into the Sociology of Knowledge* ..... 142—146

Jacob Lestchinsky: Jewish Migration for the Past Hundred Years.... 41—54
English Abstract 160

Jacob Lestchinsky: Statistics on Ethnic Groups in the Republic of Poland ..... 307—328
English Abstract 424

Yudel Mark: The Workmen's Circle Schools in New York during the Academic Year 1939/1940 ..... 416—419

Emanuel Pat: René Zimmer, Joseph Weill, Maurice Dubois, "The Nutritional Situation in the Camps of the Unoccupied Zone of France in 1941 and 1942 and its Consequences", *The New England Journal of Medicine* ..... 404—405

Max H. Weinberg: I. Berkonsky, J. Neuman, "La Frecuencia de los Differentes Tipos de Enfermedades del Corazón en el Hospital Israelita de Buenos Aires", *Revista Argentina de Cardiologia*.... 280—281

3. HISTORY:

N. Goldberg: The Economic Status of the Jewish Clothing Worker in the United States from 1880 to 1900 ..... 178—205
English Abstract 304

S. Mendelsohn: The Battle of the Warsaw Ghetto ..... 17—40
English Abstract 160

J. Rosenthal: Samuel J. Feigen, *Misterey He-Abar, Mehkarim ba-Mikra U-behistorya Atika* ..... 266—273

J. S.: An American Colonization Plan Proposed by Yehalel 419

J. S.: Addenda to J. Shatzky's review of S. Asaf, *Mekorot le-toldot ha-hinuk be-yisrael* 153

Jacob Shatzky: A Description of a Jewish Wedding in Volhynia in 1816 ..... 152—153

Jacob Shatzky: A History of the Jewish Community.... 206—224, 370—388
English Abstract 304, 423

Z. Szajkowski: The History of the Carpentras Synagogue in the 18th Century ..... 149—152

4. LITERARY AND DRAMATIC HISTORY:

S. Charney: Simon Dubnow as Literary Critic ..... 163—177
English Abstract 304

Israel Efros: The Ideals of Saul Tchernichowsky ..... 329—337
English Abstract 423

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

Autobiographical Notes by Samuel Rosenfeld 154
Chaim Bloch: Dr. Israel Taglicht, Chief Rabbi of Vienna ..... 249—254
English Abstract 303
Books Received ..... 156—158, 298—302, 422
Changes in the Classification of Jewish Immigrants ..... 282—283
Editorial Notes ..... 155—156, 297—298, 421—422
Professor Mario Falco (Obituary Note) 155
Nathan Feinerman (Obituary) 3
In Commemoration of W. Latzky-Bertoldi 153
In the Yivo ..... 155, 296—297, 420—421
Erratum to: In the Yivo, *Yivo Bleter*, XXII, 1, p. 121 156
M. Kosover: S. Z. Schechter's Letters to S. A. Posnanski ..... 399—404
M. L.: Rights to Introduce Modern Languages in Massachusetts School Curricula ..... 283—284
Judah Rosenthal: Professor Ismar Elbogen (1847—1943) ..... 117—124
English Abstract 159
Max Weinreich: The Place of the Yivo in Jewish Life ..... 4—16
English Abstract 160
Max Weinreich: The Moshe Leib Lilienblum Exhibition at the Yivo ..... 407—415
Uriel Weinreich: The Welsh Language in Its Struggle for Survival ..... 225—248
English Abstract 303

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

B. G.: Materials on the Jewish Colonies in New Jersey in 1892 ..... 292—296
N. Goldberg: The Circulation of Yiddish Newspapers in the United States, 1919—1943 ..... 338—347
English Abstract 424
N. Goldberg: E. T. Katzoff and A. R. Gilliland, "Student Attitudes toward Participation in the War", *Sociometry* ..... 146—148
Rudolph Glanz: An Examination for the German Police on the Race Question ..... 288—290

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXIII

JANUARY—JUNE 1944

NEW YORK, 1944

3. דעמאָגראַפֿיע, עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, סאָציאָלאָגיע:

ב. ג. — מאַטעריאַלן וועגן צען יידישע קאָלאָניעס אין ניו־דושוירזי..... 296—292

נ. גאָלדבערג — די שטעלונג פֿון יידישע סטודענטן צו דער איצטיקער מלחמה: E. T. Katzoff and A. R. Gilliland, "Student Attitudes toward Participation in the War", *Sociometry*..... 148—146

נ. גאָלדבערג — די צירקולאַציע פֿון יידישע צײַטונגען אין אַמעריקע 1919—1943..... 347—338

רודאָלף גלאָנץ — אַ דײַטשער פֿאָליציי־עקזאַמען אין דער ראַטן־פֿראַגע..... 290—288

שלמה גרײַזל — די פֿײַנדלעכע פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן: Joshua Trachtenberg, *The Devil and The Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*..... 399—395

מ. ווײַנבערג — האַרצקראַנקע בײַ יידן אין בוענאָס־אײַרעס: I. Berkonsky, J. Neuman, "La Frecuencia de los Differentes Tipos de Enfermedades del corazón en el Hospital Israelita de Buenos Aires", *Revista Argentina de Cardiologia*..... 281—280

לייבוש לעהרער — יידן אין ליכט פֿון סאָציאָלאָגיע פֿון ווײַסן: Gerard de Gré, *Society and Ideology: An Inquiry into the Sociology of Knowledge*..... 146—142

יעקב לעשטשינסקי — יידישע וואַנדערונגען די לעצטע הונדערט יאָר..... 54—41

יעקב לעשטשינסקי — די סטאַטיסטיק פֿון נאַציאָנאַליטעטן אין אומאָפּהענגיקן פוילן..... 328—307

יודל מאַרק — די אַרבעטער־רינג־שולן אין ניו־יאָרק אין לערניאָר 1940/1939 419—416

עמנואל פּאָט — די דערנעראונגס־סיטואַציע אין די לאַגערן פֿון ניט־אָקופּירטן פֿראַנקרײַך: René Zimmer, Joseph Weill, Maurice Dubois, "The Nutritional Situation in the Camps of the Unoccupied Zone of France in 1941 and 1942 and its Consequences", *The New England Journal of Medicine*..... 406—404

4. ליטעראַטור־ און טעאַטער־פֿאָרשונג:

אַ בריוו פֿון י. צינבערגן צו י. אָפּאַטאָשון..... 292—290

יש ראל אפרת — טשערניכאָווסקיס לעבנס־אידעאַלן..... 337—329

יעקב ווײַנבערג — פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבלי אין יידיש 369—348

מ. טעפּליצקי — זכרונות וועגן בראָדער זינגערס ניקאָלאַיעוו..... 287—284

קלמן מרמר — אליהו שולמאַן, געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע 1870—1900..... 266—255

שלמה נאָבל — די אַלטענגלישע ביבל־איבערזעצונגען: Otto Martz, *Die Wiedergabe biblischer Personenbezeichnungen in der altenglischen Missionssprache*..... 280—273

ש. ניגער — ש. דובנאָוו וויַ אַ ליטעראַטור־קריטיקער..... 177—163

יעקב שאצקי — מענדעלע און זײַן צײַט. מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט..... 125—139

יעקב שאַצקי — מעמואַרן־ליטעראַטור בײַ יידן:
Memoirs of My People: Through a Thousand Years, selected and edited by Leo Schwarz ..... 389—395

תיקון־טעות צו די אַרטיקלען פֿון ח. ליבערמאַן, „די צוויי איבערזעצונגען פֿון בליצן אין שמידס ווינער דרוקערײַ", יוואָ־בלעטער, XXII, 1, און „צו דער פֿראַגע וועגן דער באַצײַכענונג פֿון חסידות צו יידיש", יוואָ־בלעטער, XXII, 2..... 156

5. פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

נ. גאָלדבערג — אַ לערנבוך וועגן קהלשן לעבן פֿון יידן אין אַמעריקע:
Ben M. Edidin, *Jewish Community Life in America* ..... 139—142

יודל מאַרק — אַ קאָנטראָלירטער וואַקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס..... 80—116

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאָרשונג:

מאַקס ווינער — שאָול אַשער און די טעאָריע וועגן יידנטום ווי אַ רעליגיע 55—79

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער..... 1—2, 161—162, 305—306

ענגלישע קיצורים..... 159—160, 303—304, 423—424

מען אַזוי ווי דער אויסגאַנגפונקט צו ליליענבלומס פרינציפיעלע אַרויסזאָגונגען וואָס זיינען צונויפגענומען אונטער עטלעכע קעפלעך: מיר זיינען פֿרעמדע; צו די פֿעלקער; ארץ־ישׂראל, ניט אַמעריקע. די דרײַ גרינדערס פֿון דער חובֿבֵי־ציוניסטישער חבֿרה „זרובבֿל" זיינען באַ־ווײַז אין בילד: ד״ר מאַקס מאַנדעלשטאַם, פּראָפֿ׳ הערמאַן שאַפּיראָ און ליליענבלום אַליין. לעאָן פּינסקערס בילד הענגט אַ ביסל ווײַטער — ער איז געווען דער פֿירער פֿון די חובֿבֵי־ציון שפּעטער; צום אָנהייב איז ער געווען דאָס וואָס מען רופֿט היינט טעריטאָריאַליסטיש געשטימט.

פֿון איצטער אָן איז ליליענבלומס לעבן מיט אַ פֿאַרביסענער אויסשליסלעכקייט גע־הייליקט דעם געדאַנק פֿון ארץ־ישׂראל, און די גרויסקייט פֿון דער דאָזיקער איינזײַטיקייט האָבן מיר געפֿרוווט אַרויסברענגען אויף דער אויסשטעלונג. מיר האָבן געווײזן דעם זאַץ אין אַ בריוו צו ווינטשעווסקין פֿון יענער צײַט, אַז חוץ ארץ־ישׂראל איינטערעסירט אים איצט קיין זאַך ניט. עס איז באַלויכטן זײַן טעטיקייט אין דער אַדעסער חבֿרה קדישא, וווּ ער באַגראָבט בײַ טאָג די מתים, ווי ער דריקט זיך אויס, נאָר בכדי ער זאָל קענען בײַ נאַכט אינעם אַדעסער קאָמיטעט חובֿבֵי־ציון אויפֿלעבן מתים. מיט זײַן אייגענער האַנט שרײַבט ער דורך די יאָרן טויזנטער בריוו צו די מורשים פֿונעם קאָמיטעט אין שטעט און שטעטלעך, ער פֿירט חשבונות און שטעלט צו באַריכטן: עטלעכע מוסטערן פֿון זײַנע געשריפֿטסן האָבן מיר געקענט ווײַזן אַ דאַנק דער פֿרײַנדלעכקייט פֿון י. ריבקינדן.

ליליענבלומס אינעווייניקסטע קאַמפֿן קעגן מיטציוניסטן האָבן מיר געפֿרוווט ווײַזן דורך פֿאַראַגראַפֿירן זײַנע חילוקי־דעות מיט אַחד־העמען און דורך אַרויסהײבן עטלעכע מאַמענטן פֿון זײַן לאַנגיאָריקער פֿלוגתא מיט בן־יהודהן.[8] זײַן אײַנגעשקשנטקייט קעגן אַלץ וואָס מחוץ ציוניזם האָבן מיר צום בעסטן געקאָנט אָפּמאָלן דורך זײַן קאַמף קעגן דער רויטער שמאָטע (אַן אויסדרוק וואָס ליליענבלום האָט באַנוצט אין זײַן באַווסטן אַרטיקל „אַ קללה פֿון דער תוכחה" אין זאַמלבוך הילף 1903). מיר האָבן פֿאַרגרעסערט די וויכטיקסטע טיילן פֿון דעם דאָזיקן אַרטיקל, איבער הויפּט די פּאַראַגראַפֿן וועגן דעם, אַז „ניט מיט אומ־ווײַסנדע אַרבעטער, ניט מיט רויע יינגלעך און מיידלעך קען מען פֿירן אַ פּאָליטיק" און אַז „אַזעלכע לײַט זײַנען ניט קיין יידן און האָבן אין זיך אַפֿילו ניט אַ פֿונק פֿון אַ יידן". אַנטקעגן דעם האָבן מיר אַוועקגעשטעלט הירש לעקערטס אַ בילד; אַ פֿאָטאָגראַפֿישע קאָפּיע פֿון דעם דאָקומענט, אַז דער פּסק־דין איבער לעקערטן איז דורכגעפֿירט געוואָרן; דעם נומער 25 אַרבעטער־שטימע; און אַן אויסצוג פֿון דער רעדע פֿון מאָהילעווער גובערנאַטאָר קלינגען בערג נאָכן האָמליער פּאָגראָם. די אַלע דאָקומענטן האָבן אויפֿגעוויזן, אַז די צאַרישע רע־גירונג האָט געהאַט אַן אַנדער מיינונג אײדער ליליענבלום און וועגן דעם אַנטייל פֿון יידן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. צום סוף פֿון דעם דאָזיקן בלאַט האָבן מיר אַרויס־געשטעלט, אין דער זעלביקער גרייס ווי ליליענבלומס אַרטיקל, די רעזאָלוציע פֿונעם העלסינג־פֿאָרסער ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר פֿון 1906, וואָס האָט „באַגריסט... דאָס צושטיין פֿון די ציוניסטישע מאַסן צו דער פֿרײַהייטס־באַוועגונג פֿון טעריטאָריאַלע פֿעלקער פֿון רוס־לאַנד". דאָס דאָזיקע בלאַט האָט אונטערגעשטראָכן, אַז אין דעם פֿונקט איז ליליענבלום גע־ווען אין גאַנצן איזאָלירט אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿט; פֿאַר אײַנס האָבן מיר אַבער דאָ אויך אַן איבערקיק ראַיה אויף זײַן גראָדליניעדיקייט וואָס פֿרעגט ניט, צי נאָך עמעצער איז מספּים.

די לעצטע עטאַפּן פֿון ליליענבלומס לעבן זיינען געווען רעפֿרעזענטירט דורך זיינעם אַ בריוו צו די קאָלאָניסטן אין ארץ־ישׂראל, וואָס רעקאָמענדירט זיי זיך שואל־עצה צו זײַן מיט י. מ. פּינעסן (דערבײַ איז געווען אויסגעהאַנגען פּינעסעס אַ בילד) און דורך דעם גרויסן בריוו צו הערצלען, ער זאָל למען־השם ניט אויסבײַטן ארץ־ישׂראל אויף אוגאַנדע, ווײַל דאָס וועט ברענגען צו אַ נײַער שפּאַלטונג אין ייִדישן פֿאָלק.

---

8 בכדי צו געבן אַ השׂגה וועגן דעם, ווי אַזוי עס האָבן אויסגעזען די „בלעטער" אויף דער אויסשטעלונג, וואָס וועלן כסדר דערמאָנט אין דעם איצטיקן באַריכט, גיבן מיר אויף דער ווינטערדיקער זײַט אַ פֿולע קאָפּיע פֿון דעם בלאַט: אַחד־העמס קריטיק אויף חיבת־ציון און לילינענבלומס ענטפֿער.

אַחד־העמס קריטיק אויף חיבת־ציון און ליליענבלומס ענטפֿער

אַחד־העמס בילד

ליליענבלומס בילד

אַחד־העם:

1. בײַם באַזעצן יידן אין ארץ־ישׂראל דאַרף מען האָבן אין זינען די טובֿה פֿון כּלל, ניט דעם נוצן פֿון יחידים, קיין ארץ־ישׂראל דאַרפֿן פֿאָרנאָר „כּהנים", באַווּסטזיניקע חובֿבֵי־ציון.

2. בײַ יישׂובֿ ארץ־ישׂראל איז דער עיקר דאָס איכות. בעסער ווינציקער קאָלאָניעס ווּאָס זאָלן קאָנען דינען ווי אַ מוסטער. דערווײַל דאַרף מען צוגרייטן דאָס פֿאָלק אין גלות.

3. דער עיקר איז דער רעיון פֿון יישׂובֿ ארץ־ישׂראל, ניט די פֿראַקטישע רעזולטאַטן. ס׳איז וויכטיקער צו פֿאַרשפּרייטן דעם חיבת־ציון־גדעדאַנק איידער קלײַבן געלט.

4. דער יסוד פֿון דער אַרבעט דאַרף זײַן דער גײַסט, ניט דאָס מאַטעריעלע. בויען קינדערשולן אין ארץ־ישׂראל איז וויכטיקער איידער קאָלאָניזאַציע אָן קולטור־אַרבעט.

ליליענבלום:

1. בײַ אַ יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר קען די טובֿה פֿון פּלל ניט שטיין העכער איידער זײַן פּערזענלעכע טובֿה. אויב מען וועט וואַרטן אויף „כּהנים", וועט דערווײַל דאָס פֿאָלק אין גלות אונטערגיין.

2. דאָס פֿאָלק קען ניט וואַרטן. אין גלות קענען יידן זיך ניט צוגרייטן צו אָן אייגן לעבן. זאָלן זײַן קאָלאָניעס, זאָל דאָס פֿאָלק זיצן אויף זײַן אייגענער ערד, וועט זיך ממילא אַלץ אויסבעסערן צו ביסלעך.

3. אויב מען וועט זיך קאָנצענטרירן אויפֿן רעיון און ניט טאָן די פּראַקטישע אַרבעט, וועט דער רעיון אויך אויסגעוועפּט ווערן.

4. איידער מען בויט די תּנאָים פֿון לעבן קען מען ניט בויטן דעם גײַסט.

פֿון דעם דאָזיקן לעצטן פּעריאָד האָבן מיר אויך געהאַט צוויי אַריגינעלע פּאָטאָגראַפֿיעס וואָס גוטע פֿרײַנד האָבן אונדז אויסגעלײַען: איינע, וואָס זי שטעלט פֿאָר לילי־ענבלומען, ראָזניצקין און דרויאַנאָוון, איז פֿון י. ריבקינדס באַזיץ; און אויף דער צווייטער קאַרטע, וואָס געהער צו פּראָפֿ׳ ח. טשערנאָוויצן, זעען מיר אַ גרעסערע צאָל פֿון די „חכמי אודיסה״: חיים טשערנאָוויץ, לילי־ענבלום, ראָזניצקי, אַחד־העם, מענדעלע, לעווינסקי, באַרוכאָוו, קלויזנער, ביאַליק.

ווי אַן אָפּשלוס פֿון לילי־ענבלומס לעבן האָבן מיר אויסגעשטעלט אַ מאַפּע פֿון ארץ־ישׂראל, אויף וועלכער עס איז געווען אָפּגעצייכנט דער כּפֿר מל״ל אין טאָל פֿון שרון, דער אָנדענק נאָך לילי־ענבלומען אין דעם לאַנד פֿון זײַנע טרוימען, וואָס ער האָט קיין מאָל ניט זוכה געווען צו זען. צום באַדויערן האָבן מיר נ י ט געקאָנט באַקומען, ניט געקוקט אויף אַלע אונדזערע זוכענישן, קיין פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון אָט דעם דאָזיקן אויף ניט פֿון דער לילי־ענבלום־גאָס אין תּל־אָבֿיבֿ.

לילי־ענבלומס ליטעראַרישע טעטיקייט אויף ייִדיש האָבן מיר אויסגעטיילט באַזונדער, און אין דעם פֿונקט האָבן מיר דורכגעבראַכן דעם שטרענגן כראָנאָלאָגישן סדר. לילי־ענבלום האָט אויף ייִדיש געשריבן מער ווי מען איז דאָס רובֿ משער, הגם דער עיקר האָט ער, ווי באַווּסט, אַרײַנגעלייגט זײַן גבֿורה אין העברעיִש. ווען ער איז געווען אין 1871 רעדאַקטאָר פֿון קול מבשׂר (מיר האָבן דאָ אויך אויסגעשטעלט אַ זעלטן בילד פֿון מ. א. ביילינסאָן, דעם אַרויסגעבער פֿון דער צײַטונג), האָט ער אַפֿילו מקפּיד געווען אויפֿן ייִדישן סטיל פֿון זײַנע מיטאַרבעטערס, און מיר האָבן דאָס דאָקומענטירט מיט זײַנעם אַ בריוו צו י. ל. גאָרדאָנען. צווישן די וויכטיקסטע אַרבעטן לילי־ענבלומס אין ייִדיש איז זײַן סערײַ „ייִדישע לעבנס־פֿראַגן״ פֿון 1871. אויף ייִדיש איז אויך געווען געשריבן דער אַרטיקל וואָס איז מסתּמא דער לעצטער: אַ באַגריס־אַרטיקל פֿאַרן ייִדישן טאָגעבלאַט, וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט שוין נאָך זײַן טויט.

אָפּגעטראַכט פֿונעם כראָנאָלאָגישן פּרינציפּ זײַנען מיר אויך מיט אַ טיש בריוו פֿון לילי־ענבלומס מיטצייטלערס. מיר האָבן דאָ צוגעפֿעגטע זײַנען אין אייגעם (צום ווייַט גרעסטן טייל פֿון אַ. ר. מלאכיס זאַמלונגען) בריוו פֿון א. צעדערבוים, משה אײַזמאַן, ל. קאַנטאָר, פּ. סמאָלענסקין, שאָול פּנחס ראַבינאָוויטש, ל. ראַבינאָוויטש, דוד גאָרדאָן, צבי הכּהן שערעשעווסקי, אַבֿרהם בער גאָטלאָבער, אַבֿרהם יעקבֿ פּאַפּירנאַ, יהל״ל, יחיאל מיכל פּינעס, יעקבֿ שמואל טראַכטמאַן, מיכל ראַדקינסאָן, קלונימוס זאב וויסאָצקי, דוד פֿרישמאַן א״אָנד.

עטלעכע קורצע זאַצן וואָס כאַראַקטעריזירן לילי־ענבלומען האָבן מיר אָוועקגעשטעלט בײַם אָנהייב און בײַם סוף פֿון דער אויסשטעלונג: פֿון א. דרויאַנאָוון, זלמן רייזענען, ש. ניגער און א. ליטוינען.[9]

מ. ווײַנרײַך

---

[9] דער ווייט גרעסטער טייל עקספּאָנאַטן אויף דער אויסשטעלונג איז געווען געזאַמען פֿון דער ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ, און מיר האָבן אַליין דערזען מיט פֿרייד, ווי שטאַרק אונדזערע זאַמלונגען אין ניו־יאָרק זײַנען אויסגעוואַקסן פֿאָר די לעצטע עט־לעכע יאָר. לאָמיך אָבער פֿאַרצייכענען מיט דאַנק די נעמען פֿון די אינסטיטוציעס און פּער־זאָנען וואָס האָבן אין זייער פֿרײַנדלעכקייט מיטגעהאָלפֿן צו מאַכן די אויסשטעלונג רײַכער: דער ייִדישער טעאַלאָגישער סעמינאַר (ביבליאָטעקער: פּראָפֿ׳ אַלעקסאַנדער מאַרקס) האָט אויסגעלײַען עטלעכע צעזדלינג וויכטיקע ביכער און דאָקומענטן; די ניו־יאָרקער עפֿנטלעכע ביבליאָטעק (הויפּט פֿון דער ייִדישער אָפּטיילונג: ד״ר יהושע בלאָך) האָט געהאָלפֿן בײַם אָפּזוכן און פֿאָטאָסטאַטירן מאַטעריאַל; ביבליאָטעק „הרצליה״ (דירעקטאָר: מ. פֿײַנשטיין) האָט אויסגעלײַען עטלעכע ביכער; פּראָפֿ׳ חיים טשערנאָוויץ (אַ קאָרטע פֿון די „חכמי אודיסה״); ביבליאָטעקער חיים ליבערמאַן (פֿאַרשיידענע אינפֿאָרמאַציעס); א. ר. מלאכי (בריוו פֿון ביבליאָגראַפֿישן לילי־ענבלומס מיטצייטלערס און פֿאַרשיידענע ביכער); ש. ניגער (דרײַ בריוו פֿון א. דרויאַנאָוון וועגן דעם לילי־ענבלום־נומער פֿון העולם, 1910); יצחק ריבקינד (ביכער, פֿאָטאָגראַפֿיעס און דאָקומענטן).

פֿון די מיטאַרבעטערס פֿון ייִוואָ האָבן זיך אין צוגרייטן די אויסשטעלונג באַטייליקט: טשאַרלז באַר, ניסן גאָלדבערג, חנה גאָרדאָן, שמעון דאַוויד־אָוויטש, גבֿריאל ווײַנרײַך, רבֿקה טשעריקאָוור, יוסף מאַרקוס, מענדל עלקין, משה קליגסבערג, ליבע שילדקרעט.

די אַרבעטער־רינג־שולן אין ניו־יאָרק אין לעריאָר 1940/1939

במשך פֿון דעם לערניאָר 1940/1939, אין דער צייט פֿון די חדשים דעצעמבער־אַפּריל האָט די צענטראַלע פֿאַרוואַלטונג פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן דורכגעפֿירט אַן אַזוי גערופֿענע „פּראַקטישע אינספּעקציע" איבער די שולן. פֿאַרשטייערס פֿון דער צענטראַלע זייַנען געקומען אין די שולן מיט אַ גרייטער אַנקעטע און אויפֿן סמך פֿון ידיעות וואָס דער לערער און די פֿאַרוואַלטערס האָבן זיי צוגעשטעלט האָבן זיי די אַנקעטע אויסגעפֿילט.

מיר איז אויסגעקומען צו סומירן די רעזולטאַטן פֿון אָט דער „פּראַקטישער אינספּעקציע". פֿון דעם באַריכט נעם איך אַרויס דאָס וויַטערדיקע וואָס קען מיט דער צייט דינען וויַ אַ זיכערער אָנהאַלט בייַם שטודירן די געשיכטע פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן אין ניו־יאָרק און בייַם פֿונאַנדערקלייַבן זיך בכלל אין די פֿראָבלעמען וואָס שטייען פֿאַר ייִדישע שולן, כאָטש צום באַדויערן זייַנען ניט אַלע „פּראַקטישע אינספּעקטאָרן" געווען אין אַ גלייַכער מאָס פּינקטלעך בייַם אויספֿילן די אַנקעטע און ניט אויף אַלע פֿראַגעס זייַנען דאָ ענטפֿערס בנוגע אַלע שולן. זאָל דאָ אויסגעדריקט ווערן אַ דאַנק דעם בילדונגס־דירעקטאָר נ. כאַנין פֿאַר דער פֿרייַנדלעכער דערלויבעניש אָפּצודרוקן דעם אויסצוג פֿון מייַן סומירונג.

די צאָל תּלמידים און שולן

אין דעם לערניאָר 1940/1939 זייַנען געווען אין דער שטאָט ניו־יאָרק 59 עלעמענטאַר־שולן פֿון אַרבעטער־רינג (אין דעם חשבון גייען, הייסט עס, ניט אַריין דער קינדער־גאָרטן, די מיטלשול און די העכערע קורסן). אין נואַרק, ניו־דזשוירזי, זייַנען יעמאָלט געווען צוויי שולן, וואָס זיי זייַנען אויך אַריינגעצויגן געווארן אין דער „פּראַקטישער אינספּעקציע".

אין מיטן פֿון דעם לערניאָר 1940/1939 זייַנען אין די 61 שולן געווען 2,592 תּלמידים, אָדער אין דורכשניט 42.5 תּלמידים אויף איין שול. אָט אַ דער דורכשניט כאַראַקטעריזירט דעם טיפּ קליינע שולן מיט איין לערער, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַלע מינים ייִדיש־וועלטלעכע שולן.

טאַבעלע 1

די שולן נאָך דער צאָל קינדער

צאָל קינדער	צאָל שולן	פּראָצענט פֿון אַלע שולן
ביז 20	7 שולן	11.5
פֿון 21 ביז 25	„ 8	13.2
„ 26 „ 30	„ 4	6.5
„ 31 „ 35	„ 9	14.8
„ 36 „ 40	„ 5	8.2
„ 41 „ 45	„ 8	13.2
„ 46 „ 50	„ 5	8.2
„ 51 „ 55	„ 1	1.6
„ 56 „ 60	„ 1	1.6
„ 61 „ 65	„ 5	8.2
„ 66 „ 70	„ 1	1.6
„ 71 „ 75	„ 2	3.3
„ 76 „ 80	„ 1	1.6
„ 81 „ 85	„ 0	0.0
„ 86 „ 90	„ 1	1.6
„ 91 „ 95	„ 0	0.0
„ 96 „ 100	„ 1	1.6
„ 101 „ 105	„ 2	3.3
סך־הכל	61	100%

פֿון דער טאַבעלע זעען מיר: ווען מיר זאָלן צונויפֿנעמען אין איין קאַטעגאָריע אַלע שולן וואָס האָבן ביז 35 קינדער, באַקומט זיך 45.9 פּראָצענט פֿון אַלע שולן בכלל. ווען מען נעמט אין איין גרופּע די שולן וואָס האָבן ביז 40 קינדער, באַקומט זיך, אַז ס׳זיצנען געווען 33 אַזעלכע שולן אָדער 54.1 פּראָצענט. מיט אַנדערע ווערטער באַטייט עס, אַז אין דער מער־הייט שולן זיצנען געווען וויניקער ווי 40 קינדער. ווען מיר נעמען אין באַטראַכט דעם דורכשניט פֿון 42.5 קינדער אויף אַ שול, געפֿינען מיר, אַז פֿון די 61 שולן זיצנען געווען 35 וואָס האָבן געהאַט ווינציקער פֿונעם דורכשניט, אָדער 57.4 פּראָצענט. שולן מיט קינדער צווישן 35 און 45 זיצנען אַזוי צו זאָגן די נאָרמע.

אין דעם פֿריִערדיקן לערניאָר, 1939/1938, זיצנען אין די שולן פֿון ניו־יאָרק און נוּאַרק געווען 2,666 תּלמידים. בכן באַקומט זיך אַ פֿאַרקלענערונג אויף 74 תּלמידים אָדער אויף 2.77 פּראָצענט. כדי אָבער דער פֿאַרגלייך זאָל זיין פּינקטלעכער, דאַרף מען דאָ ניט נעמען אין באַטראַכט די 4 נייַע שולן וואָס האָבן זיך געעפֿנט אָנהייב לערניאָר 1940/1939 און וואָס האָבן געהאַט מיטן ווינטער 82 תּלמידים. ווען מען נעמט פֿון דער פֿריִערדיקער צאָל 2,666 אַראָפּ 2,510, די צאָל תּלמידים אין די אַלטע שולן, באַקומט זיך אַ פֿאַרקלענערונג אויף 156 אָדער אויף 5.85 פּראָצענט. די דאָזיקע פֿאַרקלענערונג איז אָבער נישט קיין זיכערע באַזע, ווייל מען האָט ס׳רובֿ אָנגענעבן די צאָל תּלמידים פֿון פֿריִערדיקן יאָר על־פּי זכרון.

ניט אין אַלע שולן איז די צאָל תּלמידים קלענער געוואָרן. עס זיצנען געווען 20 שולן, ווו די צאָל תּלמידים איז געוואָרן גרעסער, צווישן שולן, ווו די צאָל תּלמידים איז בייַדע יאָרן געווען גלייַך, און 35, ווו די צאָל קינדער איז קלענער געוואָרן. די ווייטערדיקע טאַבעלע גיט אַ פֿאַרשטעלונג ווען דער באַוועגונג פֿון דער צאָל קינדער.

טאַבעלע 2

די באַוועגונג פֿון דער צאָל קינדער

דער שינוי אין דער צאָל קינדער	די צאָל שולן	דער פּראָצענט בנוגע אַלע שולן
אַ פֿאַרגרעסערונג איבער 20	2	3.5
פֿון 16 ביז 20	2	3.5
פֿון 11 ביז 15	2	3.5
פֿון 6 ביז 10	8	14.1
פֿון 1 ביז 5	6	10.5
גלייַך ביידע לערניאָרן	2	3.5
פֿון 1 ביז 5	9	15.8
פֿון 6 ביז 10	10	17.5
פֿון 11 ביז 15	10	17.5
פֿון 16 ביז 20	4	7.1
אַ פֿאַרקלענערונג איבער 20	2	3.5
סך־הכל	57	100%

יינגלעך און מיידלעך אין די עלעמענטאַר־שולן

איין שול, אַ נייַע און גאָר אַ קליינע, האָט ניט אָנגענעבן די אינטיילונג אויף יינגלעך און מיידלעך, אָזוי אַז מיר האָבן די דאַטעס נאָר פֿון 60 שולן מיט 2,580 קינדער. צווישן זיי זיצנען געווען 867 יינגלעך אָדער 33.6 פּראָצענט און 1,713 מיידלעך אָדער 66.4 פּראָצענט. עס איז כּמעט פּינקטלעך, אַז יינגלעך זיצנען אַ דריטל פֿון דער גאַנצער צאָל תּלמידים. אָבער ניט אין אַלע שולן איז די סיטואַציע אַזאַ, ווי דאָס ווייזט די טאַבעלע 3.

טאַבעלע 3

יינגלעך אין די עלעמענטאַר־שולן

פּראָצענט יונגלעך	צאָל שולן	דער פּראָצענט בנוגע אלע שולן
מער ווי 50%	7	11.7
צווישן 50% און 33.6%	23	38.3
וויניקער פֿאַרן דורכשניט, אָבער מער ווי 20%	21	35.0
וויניקער ווי 20%	9	15.0
סך־הכל	60	100%

אין בראָנקס איז דער פּראָצענט יינגלעך העכער ווי דער דורכשניט — 39.9 פּראָצענט, דערפֿאַר אָבער זײַנען אין די שולן פֿון וויליאַמסבורג, בראָנזוויל און איסט ניו־יאָרק פֿאַראַן בלויז 20.7 פּראָצענט יינגלעך. אָט אַ דער אונטערשייד בנוגע געגנט איז אַן אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל פֿאַר אַ סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער פֿאָרשונג.

די פֿאָרוואָלטערס אין די שולן

די אַנקעטע האָט געגעבן ידיעות וועגן דער גרייס פֿון פֿאָרוואָלטונגען אין 58 שולן. עס זײַנען דאָרטן געווען בסך־הכל 1,048 פֿאָרוואָלטערס, צווישן זיי 490 מענער און 534 פֿרויען.[1] צום באַדויערן האָט מען ניט געקענט אויסגעפֿינען, ווי גרויס עס איז די צאָל טוערס וואָס זײַנען פֿאָרוואָלטערס מער ווי אין איין שול, אָבער אויף וויפֿל מען וייסט בכלל וועגן די פֿאָרוואָלטערס קען מען אָננעמען, אַז די צאָל שולטוערס וואָס זײַנען פֿאָרוואָלטערס מער ווי אין איין שול איז בײַם אַרבעטער־רינג גאָר אַ נישטיקע. עס באַקומט זיך, אַז אין דעם לערניאָר 1940/1939 האָבן זיך די שולן פֿון אַרבעטער־רינג געשטיצט אויף אַ מחנה פֿון איבער 1,000 טוערס. אין דורכשניט קומט אויס אויף יעדער פֿאָרוואָלטונג 19.8 טוערס. די ווײַטערדיקע טאַבעלע גיט אַ פֿאַרשטעלונג וועגן די פֿאַרשיידענע גרייסן פֿון די פֿאַר־וואַלטונגען.

טאַבעלע 4

די גרייס פֿון די פֿאָרוואָלטונגען

צאָל פֿאָרוואָלטערס	צאָל פֿאָרוואָלטונגען	דער פּראָצענט בנוגע אלע שולן
ביז 10 פֿאָרוואָלטערס	6	10.3
פֿון 11 ביז 15	22	37.9
פֿון 16 ביז 20	15	25.9
פֿון 21 ביז 25	8	13.8
פֿון 26 ביז 30	2	3.4
פֿון 31 ביז 40	4	7.0
איבער 40	1	1.7
סך־הכל	58	100%

אין 8 פֿאָרוואָלטונגען איז די צאָל מענער געווען גלײַך גרויס צו דער צאָל פֿרויען. אין 17 פֿאָרוואָלטונגען איז די צאָל מענער געווען גרעסער ווי די צאָל פֿרויען און אין די איבעריקע איז די צאָל פֿרויען געווען גרעסער פֿאַר דער צאָל מענער.

פֿאַראַן אַ בפֿירושע שיכות צווישן דער גרייס פֿון דער פֿאָרוואָלטונג און דער צאָל קינדער אין שול. אין דורכשניט קומט אויס אויף איין פֿאָרוואָלטער 2.47 קינדער. צו קלייניע פֿאָרוואָלטונגען ווײַזן אַ געוויסן דעפֿעקט אין דער אָרגאַניזאַציע פֿון דער שול, אַן אומזיכער־

[1] צווישן שולן האָבן ניט אָננעגעבן די צאָל מענער און פֿרויען אין זייערע פֿאָרוואָלטונגען.

קייט פֿון דער שול. אַ צו גרויסע פֿאַרוואַלטונג לגבי דער צאָל קינדער פֿון דער שול וויזט אויף אַ גענויסער אייגנזיטיקייט אין דער אַרבעט אָדער אויף אַ דעפּעקט אין דער געגנט, וווּ די שול איז פֿאַראַן.

די אונטערנעמונגען אין די שולן

וועגן די פֿאַרשיידענע אונטערנעמונגען אין די שולן, וואָס זייער ציל איז צו גאַראַנטירן דעם בודזשעט, גיט די אַנקעטע בלויז אַ טיילווייזן ענטפֿער. כּמעט אַלע שולן האָבן לכל־הפּחות איין טעאַטער־אונטערנעמונג במשך פֿונעם יאָר, און אין דורכשניט צוויי באַנקעטן (געווייגנטלעך איז עס בײַם אָנהייב און בײַם סוף לערניאָר). ניט אַלע שולן האָבן באַזאָרן, ניט אַלע האָבן זשורנאַלן. עס איז געווען זייער פֿאַרשפּרייט דער מין אונטערנעמונג וואָס מען רופֿט אַ „פּעקל־שימחה". לטובֿת דער שול וועלן אויסגענייטע געוויסע פֿרייוויליקע מאַמענטן אין דעם לעבן פֿון די טוערס (50סטער געבוירן־טאָג, אַ חתונה פֿון אַ טוערס אַ קינד א״אַ). די יובֿל־דאַטעס פֿון דער געשיכטע פֿון דער שול וועלן שטענדיק פֿאַרבונדן מיט באַמיִונגען צו פֿאַרגרעסערן די הכנסה.

ס׳רובֿ שולן האָבן געהאַט פֿאָרומס מיט לעקציעס. די צאָל צוהערערס איז געווען זייער פֿאַרשיידן, צווישן 15 און 100. עטלעכע שולן האָבן וועכנטלעכע לעקציעס פֿונעם לעערער און עטלעכע — לעקציעס פֿונעם לעערער איין מאָל אין צווייַ וואָכן. לייענקרייזן אָדער פֿרויענקלובן אָדער קלובן פֿון די מוטערס האָבן אָפֿגעווייזן כּמעט אַלע שולן וואָס האָבן געענטפֿערט אויף דער פֿראָגע וועגן די אונטערנעמונגען.

וויִ געזאָגט האָט זיך נישט געלאָזט צונויפֿשטעלן קיין קלאָרע פֿאַרשטעלונג וועגן די אונטערנעמונגען, וועגן זייער כאַראַקטער און דעם סכום הכנסות פֿון זיי, וויִל די ענטפֿערס זײַנען נישט געווען קיין קלאָרע אָדער געגנוג פּרטימדיקע.

אויב יאָר־אײַן יאָר־אויס וואָלט מען דורכגעפֿירט די זעלביקע אַנקעטע אָדער מען וואָלט זי פֿאַרגעניוערט, וואָלט מען געקענט האָבן אַ קלאָרערע פֿאַרשטעלונג וועגן דעם מצבֿ פֿון די שולן. צום באַדויערן האָט מען נאָך דעם לערניאָר 1940/1939 בלויז טיילווײַז דורכגעפֿירט „פּראַקטישע אינספּעקציעס" און מען האָט ניט סומירט זייערע רעזולטאַטן. עס וואָלט געווען זייער אַ גוטע זאַך, ווען אין דעם קומענדיקן לערניאָר 1945/1944 וואָלט וויידער דורכגעפֿירט געווארן אַזאַ אַנקעטע וויִ מיט פֿינף יאָר צוריק. די רעזולטאַטן פֿון אַ פֿאַרגלײַך צווישן אַזעלכע צוויי אַנקעטעס וואָלטן געקאָנט זײַן באַהילפֿיק אין דערזען די גוטע און די שלעכטע זײַטן פֿון דעם איצטיקן מצבֿ אין די שולן און אַזוי אַרום געבן די געהעריקע אָנווײַזונגען די טוערס און אָנמערקן די פֿאַסיקע ריכטליניעס אין זייערע באַמיִונגען צו שטיצן די ייִדישע שולן.

יודל מאַרק

אַן „אַמעריקאַנער" פּראָיעקט פֿון יהל״ל

דער העברעישער דיכטער יהל״ל האָט אין 1882 צוגעשיקט אַ בריוו צו דוד גאָרדאָנען, דעם רעדאַקטאָר פֿון המגיד, אין וועלכן ער באַרירט אַ ריי געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַגעס וועגן דער צוקונפֿט פֿון ייִדן אין רוסלאַנד אין שייכות מיט די פּאָגראָמען. צווישן אַנדערע ענינים שרייבט ער, אַז די צוקונפֿט פֿון ייִדן איז אָפֿהענגיק פֿון דעם, צי מען וועט קענען באַזעצן זעכציק טויזנט ייִדן אין אַמעריקע, וווּ „לויט דעם געזעץ וועלן זיי קענען בילדן אַן אייגענעם שטאָט וווּ זיי וועלן האָבן אַן אייגענע פֿאַרוואַלטונג פֿאַר רעליגיע און בילדונג".

יהל״ל איז זיכער, אַז די ייִדישע גבֿירים, בפֿרט אין אויסלאַנד, וועלן העלפֿן דורכפֿירן דעם דאָזיקן פּראָיעקט.

אָט דעם וויטערדיקן אויסצוג פֿון דעם בריוו האָט גאָרדאָן אָפּגעדרוקט אין זײַן צײַטשריפֿט (המגיד, תרמ״ב, 39):

גאולת ישראל תבוא אם יתכנסו ששים אלף יהודים במקום אחד באמעריקא, אשר אז ע"פ החוק, יוכלו ליסד להם שטאַאַט מיוחד והיה ליהודים שלטון מיוחד מיוסד בדת ובהשכלה.

ולא היה כל ספק בעיני כי גבירינו ואדירינו ביחוד בחו"ל יתעוררו כלם כאיש אחד ויעזרו לאחיהם לעזוב את ארץ הדמים ויחזקו ידי החלוצים לכונן מצב אתן, הן אחרי המכות הנוראות אמרתי תפקחנה עיני האצילים והאדירים לראות כי שוא מבטחם בהתיסותם למצוא חן בעיני הגוים!

ווי באַקאַנט, איז אויך דובנאָוו אַרויס אין דער זעלבער צייט מיט אַן ענלעכן פּראָיעקט וועגן אַ טעריטאָריעלער באַזעצונג פֿון יידן אין אַמעריקע.

עס וואָלט געווען כּדאַי צונויפֿצוקלײַבן וואָס מער פֿאַקטן וועגן דעם ענין, וואָס איז זיכער וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון טעאָרעטישן עמיגראַציאָניזם בײַ יידן בכלל און בײַ רוסישע יידן בפֿרט.

י. ש.

אין יִוואָ

דער ציקל לעקציעס „פּראָבלעמען אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער שפּראַך"

במשך פֿון ווינטער 1944/1943 און פֿרילינג 1944 איז דורכגעפֿירט געוואָרן אויף דער אַספּיראַנטור פֿון יִוואָ אַ ציקל פֿון 21 לעקציעס וועגן פּראָבלעמען אין דער געשיכטע פֿון יידיש. די צאָל צוהערערס האָט בײַ אַ טייל לעקציעס דערגרייכט ביז 40. עס איז געווען אַ גרופּע פֿון איבער 20 שטענדיקע צוהערערס וואָס האָבן אויסגעהערט דעם גאַנצן ציקל לעקציעס. זייער אָפּט זײַנען נאָך די לעקציעס פֿאָרגעקומען דיסקוסיעס וועגן די ענינים וואָס די דאָזיקע נטן האָבן באַרירט, וואָס אין זיי האָבן זיך באַטייליקט אי דאָזיקע נטן אי צוהערערס.

דער ציקל איז באַשטאַנען פֿון די וויטערדיקע לעקציעס:

1. דעם 13טן דעצעמבער, 1943: „וווּ און ווען איז יידיש אויפֿגעקומען" (לשון לעז. צרפֿת — אַשפּנז. ראָמאַניזמען און העברעיזמען אין עלטסטן יידיש) — מ. ווײַנרײַך.
2. דעם 20סטן דעצעמבער, 1943: „רעליגיע און שפּראַך" (דער שפּראַך־פֿורעמענדיקער כּוח פֿון דער יידישער רעליגיע. די ווירקונג פֿון רעליגיע אין אַנדערע שפּראַכן) — מ. ווײַנרײַך.
3. דעם 24סטן יאַנואַר, 1944: „מיטל־הויכדײַטש און יידיש" (די פּראָבלעם פֿון דער מיטל־הויכדײַטשער כּלל־שפּראַך. מיטל־הויכדײַטשע טעקסטן און ריידישפּראַך. סאָציאַלע און טעריטאָריאַלע שיכטונג אין מיטל־הויכדײַטש. — די נוציקייט פֿון קאָנסטרוירן די באַגריפֿן בראשית־יידיש און קדמון־יידיש) — מ. ווײַנרײַך.
4. דעם 31סטן יאַנואַר, 1944: „די עלטסטע וואַנדערונגען פֿון יידיש" (אויגסבורג — רע־גנסבורג, פּראָג, מאַגדעבורג, בני חי"ת און בני־חי"ת) — מ. ווײַנרײַך.
5. דעם 7טן פֿעברואַר, 1944: „די פֿאָנאָלאָגישע סיסטעם פֿון יידיש" (די גרונטפֿאַרמל פֿאַר דער פֿאָנאָלאָגישער סיסטעם פֿון יידיש. די שייכות צו די פֿאָנאָלאָגישע סיסטעמען פֿון סלאַווישע שפּראַכן) — ר. יאַקאָבסאָן.
6. דעם 14טן פֿעברואַר, 1944: „די עלטסטע ריידישפּראַך פֿון יידן אויף די מיזרח־סלאַווישע טעריטאָריעס" (יידן פֿון מיזרח און יידן פֿון מערב. די „סלאַווישע טעאָריע". וואָס זאָגן די דאָקומענטן. וואָס קען מען אַפֿלערנען פֿון הײַנטיקן יידיש) — י. א. יאַפֿע.
7. דעם 21סטן פֿעברואַר, 1944: „די אָנהייבן פֿון מיזרחדיקן יידיש" (די וועגן פֿון דער אײַנוואַנדערונג. באַצויגנגען מיט דער דײַטשער קאָלאָניזאַציע. פּוילן, ליטע, אוקראַינע. וואָס קען מען אַפֿלערנען פֿון די יידישע געאָגראַפֿישע נעמען אין פּוילן) — מ. ווײַנרײַך.
8. דעם 28סטן פֿעברואַר, 1944: „דער אויפֿקום און די אַנטוויקלונג פֿון דער טײַטש־שפּראַך" (דער טײַטש אין דער אַלטיידישער ליטעראַטור. חדר־טײַטשן. שמועסשפּראַך און טײַטששפּראַך) — ש. נאָבל.

9. דעם 6טן מאַרץ, 1944: „בייגונג אין אַלטיידיש" (דאָס אַוועקגיין פֿון די דיטשע בייגסכעמעס בײַם וועלב און בײַם נאָמען. וויקונגען פֿון העברעיש. אינעווייניקסטע יידישע אַנטוויקלונג) — נ. זיסקינד.

10. דעם 13טן מאַרץ, 1944: „יידיש אין צפֿון־איטאַליע" (וואָס פֿאַר אַ מין יידיש האָבן אַשפּנזישע יידן געברויכט מיט זיך. איטאַליענישע השפּעות. ווירקונג פֿון איטאַליענישן יידיש אויפֿן מיזרחדיקן יידיש) — י. א. יאָפֿע.

11. דעם 20סטן מאַרץ, 1944: „שרײַבשפּראַך און ריידשפּראַך ביז 1750" (איבערדיאַלעקטישקייט. גראַד ווירקונג פֿון דער דיטשער שפּראַכנאָרמע) — י. א. יאָפֿע.

12. דעם 27סטן מאַרץ, 1944: „די אויספֿורעמונג פֿון דיאַלעקטן אין מירחדיקן יידיש" (פֿאַרגלײַך צווישן יידישע און דיטשע דיאַלעקטן. די יידישע דיאַלעקטן — אַ רעזולטאַט פֿון אַן אינעווייניקסטער יידישער אַנטוויקלונג) — מ. ווײַנרײַך.

13. דעם 3טן אַפּריל, 1944: „די נײַע תקופֿה אין דער יידישער שרײַבשפּראַך" (לעפֿין, הורוויץ, פּערל, עטינגער אין דער אַנטוויקלונג פֿון מיזרחדיקן יידיש) — י. מאַרק.

14. דעם 10טן אַפּריל, 1944: „מענדעלעס ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער שרײַבשפּראַך" (וואָס מענדעלע האָט געזאַמען פֿון זײַנע פֿאַרגייערס און פֿון דער פֿאַלקשפּראַך. די עלעמענטן פֿון מענדעלעס שפּראַכשאַפֿונג) — י. מאַרק.

15. דעם 17טן אַפּריל, 1944: „שלום־עליכמס שפּראַך" (שלום־עליכמס שפּראַך לגבי דער פֿאַלקשפּראַך. וואָס קענען מיר לערנען פֿון שלום־עליכמען) — י. מאַרק.

16. דעם 24סטן אַפּריל, 1944: „פּרצעס יידיש" (פּוילישיידישער דיאַלעקט און אינדיווידועלע אויפֿטוען. פּרצעס שטרעבונגען און דערגרייכונגען אין פּרט פֿון שפּראַך) — ש. ניגער.

17. דעם 8טן מײַ, 1944: „די שרײַבשפּראַך פֿון נאָך פּרצן (די לעצטע 25 יאָר אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער קולטורשפּראַך) — מ. ווײַנרײַך.

18. דעם 15טן מײַ, 1944: „יידיש אין צפֿון־אַמעריקע" (קלאַנגען, פֿאָרמען, ווערטער אוצר) — י. א. יאָפֿע.

19. דעם 22סטן מײַ, 1944: „גראַמאַטישע פּראָבלעמען פֿון אונדזער מאָדערנער קולטור־שפּראַך" (זיכערס און ספֿקדיקס אין פֿאָרמען און קלאַנגען פֿון הײַנטיקן יידיש) — י. מאַרק.

20. דעם 5טן יוני, 1944: „סטיליסטישע פּראָבלעמען פֿון אונדזער מאָדערנער קולטור־שפּראַך (דיפֿערענציאַציע פֿון שפּראַכסטיל. דערגרייכונגען און אויפֿגאַבעס) — י. מאַרק.

21. דעם 12טן יוני, 1944: „געניטיוו—פֿאָסעסיוו אין יידיש" (דיסקוסיע) — י. א. יאָפֿע און י. מאַרק.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ד״ר ישׂראל אפֿרת, געבוירן אין אָסטרע, אוקראַינע, אין 1891, גראַדויִרט קאָלאָמבּיע מיט דאָקטאָר־טיטל. לערער פֿון העברעיִשער ליטעראַטור אין דושאַנס־האָפקינס־יוניווירסיטי, אין היברו־קאָלעדזש אין באַלטימאָר, אין יוניווירסיטי אָוו באָפֿאַלאָ, אין יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר און איצט אין האָנטער־קאָלעדזש. חוץ פּאָעטישע ווערק אין העברעיש פֿאַרפֿנטלעכט *Space in Jewish Medieval Philosophy*, New York, 1917; *Philosophical Terms in the More Nebukim*, New York, 1924. ער איז אויך איינער פֿון די צוגויפֿשטעלערס פֿון English-Hebrew Dictionary, 1929.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, אַ שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר שלמה גרײַזל, געבאָרן אין 1896 אין מינסק, זינט 1908 אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אין 1917 געקראָגן B.A. פֿון ניו־יאָרקער סיטי־קאָלעדזש, אין 1920 — M.A.

פֿון קאָלאָמביע, אין 1921 פֿאַרענדיקט דעם ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, אין 1927 ד״ר פֿי־לאָסאָפֿיע פֿון דראָפּסי־קאָלעדזש. פֿון 1929 ביז 1941 אינסטרוקטאָר פֿון געשיכטע אין גראַץ־קאָלעדזש, איצט רעדאַקטאָר פֿון Jewish Publication Society. חוץ אַ ריי איבערזעצונגען פֿון היסטאָרישע ווערק און אַרטיקלען אין פֿאַרשיידענע ייִדיש־ענגלישע אויסגאַבעס, פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1933 אויף ענגליש אַ בוך: דער קלויסטער און די יוגן אין 13טן י״ה.

ד״ר יעקבֿ ווינבערג, געבאָרן אין 1890, אין שטעטלע באַרשטיווקע, קיעווער גו־בערניע. געלערנט גמרא און פּוסקים, שפּעטער — בוכהאַלטעריע, געווען אַ תּלמיד אין אַדעסער ישיבֿה. געווארן פֿאַרמישפט פֿאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר, אַבער אַנטלאָפֿן קיין אַמעריקע, אין 1921 באַקומען דעם טיטל כעמיע־אינזשינער פֿון אַהיי־אַ נאַרטערן יוניווירסיטי, אין 1925 — דעם טיטל מאַסטער אָו סיענס פֿון ניו־יאָרק יוניווירסיטי און אין 1931 פֿון דעם זעלביקן אוניווערסיטעט דעם טיטל דאָקטאָר. שוין איבער 20 יאָר פֿאַרבונדן מיט דער געזונט־אָפּטיילונג פֿון דער שטאָט ניו־יאָרק.

ד״ר מאָקס ווינרײַך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ.

יעקבֿ לעשטשינסקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

יודל מאַרק איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ד״ר עמנואל פּאָס, געבוירן געוואָרן אין ביאַליסטאָק. געלערנט זיך אין די ייִדיש־וועלטלעכע שולן; געענדיקט מעדיצין אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. זינט 1940 אין אַמעריקע; דינט איצט ווי אַ דאָקטאָר אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

מ. קאַסאָווער איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

יוסף קיסמאַן, שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון רומענישע יוդן אין 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, **ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, ניו־יאָרק, 1944, 120 זז׳.**

ישׂראל שטיינבוים, דוד ברידזשער, יודל מאַרק, דער וואַקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער שול, **ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, ניו־יאָרק, 1944, 80 זז׳.**

אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, פֿינפֿטער באַנד, אַרקאַדיוס — בעלי חיים, דובנאָוו־פֿאָלק און ציקאָ, **ניו־יאָרק, 1944, 559 זז׳.**

ש. צ. זעצער, שעדלעכע ענדערונגען אין דער העתקת השבעים: די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאַמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע, **נומ׳ 91, ניו־יאָרק, מײַ 1944.**

פֿרײַע ווערטער, **מײַ־יוני, 1944, מעקסיקע.**

ח. אײַלטי, טאָטע און זון, **דרום־אַמעריקאַנער פֿאַרלאָג „צענטראַל״, מאָנטעוידעאָ, 1943, 336 זז׳.**

י. לידשיץ, דורות דערציילן, מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון יוդן אין מיטל־עלטער און אין דער נייער צײַט (362—1848), **פֿאַרלאָג „מתּנות״, ניו־יאָרק, תש״ד, 404 זז׳.**

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: **מ. ווינרײַך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.**

רעדאַקטאָרן: **מ. ווינרײַך, י. מאַרק.**

and art. Future bearers of the redemption of the world, the poet believes, may be found in the poets and artists. In the poems of his later period following the first World War, Tchernichowsky's conceptions changed somewhat and the first of his ideals — of earthiness — was lost in the transformation of the other two — strength and beauty — into spiritual interpretations along the lines of Jewish tradition.

THE CIRCULATION OF YIDDISH NEWSPAPERS IN THE UNITED STATES, 1919—1943

By Nathan Goldberg (pp. 338-347)

This paper is based on an analysis of the circulation of the daily Yiddish press from 1919 to 1943. The average of the annual circulation from 1925-1934 was used as an index of circulation. A study of the figures reveals that the demand for Yiddish newspapers is declining; that the decrease in circulation during the past three years is greater than previously; that each newspaper loses in circulation, some more than others; that the demand for weekend editions is greater than that for weekday issues. Finally it becomes clear from the tables that not only are there general causes for the decrease in circulation, but that there also appear to be specific reasons for the decrease or rise in circulation of particular newspapers.

PROBLEMS IN TRANSLATING THE BABYLONIAN TALMUD INTO YIDDISH

By Jacob Weinberg (pp. 348-369)

The author, who has for many years been absorbed in the Yiddish translation of the Babylonian Talmud, analyzes the problems involved. He discusses the literary and stylistic characteristics of the Talmud which render its translation into other languages difficult. The conciseness of the Talmud and its elliptical style make a literal translation impossible. Various commentaries and explanatory words and notes become necessary to clarify the text. Excerpts from three sections of the Talmud are presented in Yiddish translation which exemplify the author's methods, style and language: chapter II of Sanhedrin, the beginning of chapter VII of Baba Mezi'a and chapter IV of the same. The excerpts represent both Halakha and Agada, simple and difficult passages, thus being typical of the various problems and styles of the Talmud.

A HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY

By Jacob Shatzky (pp. 370-387)

This is the second of a series of articles on Professor Baron's three volume history of the Jewish community. In this paper the author discusses the rise and functions of the *kehilla* in Poland and Lithuania, the "supercommunity" in western Europe, the mutual societies and trade organizations. Stress is placed upon the governing functions delegated to the Jewish communities, particularly in eastern Europe. A list of sources is appended.

ABSTRACTS

STATISTICS ON ETHNIC GROUPS IN THE REPUBLIC OF POLAND

By Jacob Lestchinsky (pp. 307-328)

Despite the wealth of material furnished by the two censuses of the Republic of Poland (1921 and 1931) the statistics on ethnic groups are not entirely adequate. Registration of births and deaths was not strictly adhered to, since some people could not afford the small tax imposed for this purpose. Vital statistics are thus not always completely reliable. As to the census, parts of the population did not understand its purpose and refused information. In regard to ethnic groups in the census a political aspect was introduced. Many persons in the eastern provinces were registered as "local", so making the sum total of Ukrainians and White Russians much smaller. Furthermore, it can be shown that the delimitation of the voivodships was so effected as to provide a Polish ethnic majority in most of them.

The author analyzes the censuses of 1921 (which included a rubric on ethnic nationality) and 1931 (in which the rubric of mother-tongue was introduced instead), and points out various discrepancies in the official statistics. A considerable number of tables is presented showing the division of the population of Poland by ethnic nationality, religion and mother-tongue and by voivodships and provinces. On the basis of his own breakdown of the figures, the author concludes that of the 21,993,400 persons considered officially Polish according to the figures on mother-tongue, not more than 20,483,333 were actually Poles, while the census figure of 5,431,500 Ukrainians and White Russians should be increased to 7,098,648. The number of Jews is, by his computations, 3,113,933 instead of the official 2,732, 600.

THE IDEALS OF SAUL TCHERNICHOWSKY

By Israel Efros (pp. 329-337)

In this paper, read at the 18th annual conference of the Yiddish Scientific Institute in January, 1944, the author analyzes the work of the Hebrew poet, Saul Tchernichowsky, in the light of his ideals and strivings. His three ideals were life, strength and beauty, which were derived not only from ancient Greece but also from the ancient traditions of the Jewish people in Biblical times. Life is earthy and implies sun, joy, naturalness, unity with all of humanity. Tchernichowsky's idylls, which are perhaps most representative of his work in his early period, are endowed with this ideal. Strength, which is physical and amoral, hearkens back to the heroes of olden days. Powerful echoes of the Jewish striving for strength and the courage of martyrdom rise up in his lyrics. Beauty, the most underscored of Tchernichowsky's ideals, lies in nature, human truth

TABLE OF CONTENTS (Continued)

SOLOMON GRAYZEL

Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Antisemitism* 395

MORDECAI KOSOVER

Iggarot Shneur Zalman Schechter el Shmuel Avraham Poznanski 399

EMANUEL PAT

René Zimmer, Joseph Weill, Maurice Dubois, "The Nutritional Situation in the Camps of the Unoccupied Zone of France in 1941 and 1942 and Its Consequences," *New England Journal of Medicine* 404

MISCELLANEA

MAX WEINREICH

The Moshe Leib Lilienblum Exhibition at the Yivo 407

YUDEL MARK

The Workmen's Circle Schools in New York during the Academic Year 1939/1940 416

J. S.

An American Colonization Plan Proposed by Yehalel 419

In the Yivo 420

Editorial Notes 421

Books Received 422

The table of contents of Volume XXIII is printed in this issue between pages 412 *and* 413. *In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of the volume and the English at the end.*

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXIII MAY-JUNE, 1944 No. 3

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 305

JACOB LESTCHINSKY
Statistics on Ethnic Groups in the Republic of Poland 307

ISRAEL EFROS
The Ideals of Saul Tchernichowsky 329

NATHAN GOLDBERG
The Circulation of Yiddish Newspapers in the United States, 1919-1943 .. 338

JACOB WEINBERG
Problems in Translating the Babylonian Talmud into Yiddish 348

JACOB SHATZKY
A History of the Jewish Community 370

REVIEWS

JACOB SHATZKY
Leo Schwartz, ed., *Memoirs of My People Through a Thousand Years* 389

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 424

YIVO BLETER—May-June, 1944—Vol. XXIII, No. 3

Published bi-monthly except July and August by the
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO, INC.
535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

„יוא"
בלעטער
שריפט פון „ידיש ווישנשאפטלעכן אינסטיטוט
אינהאלט פון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הפֿטנטיקן נומער 1

... און עמנואל רינגעלבלום

די יידישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס פֿון פּוילן 3

מאָקס ווינער

די אידעע פֿון מיסיע אין טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם יידנטום 9

יצחק פּינס

די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט פֿאַר יידן 27

אַבֿרהם עין

דאָס שטעטל סיסלעוויטש 47

ראָמאַן יאַקאָבסאָן

סאָסיר דער פֿאָטער פֿון דער מאָדערנער לינגוויסטיק 67

יעקבֿ שאַצקי

די אינעוויניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה 79

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

סעפּט־אָקט׳ 1944 באַנד XXIV, נומ׳ 1

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

מאַרק ווישניצער
דאָס קהילה־לעבן אין רוסלאַנד פֿון 1772 ביז 1844 98

אַלכסנדר גוטמאַן
דער תלמוד בבלי ווי אַ לִיטעראַרישע אײַנהייט 103

נ. גאָלדבערג
ייִדן אין „ענקי־סיטי“ 108

יצחק שאַפּיראָ
אַ פּראָגראַם פֿאַר ייִדישע צוגאַבשולן 116

מ. ווײַנבערג
גײַסטיק קראַנקע אין ארץ־ישׂראל 120

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

ז. שײַקאָווסקי
ווי אַזוי מען האָט אָפּגעשמדט צמח כרמי אין קאַרפּענטראַס 123

נ. גאָלדבערג
ייִדישע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס אין אַמעריקע 131

ב. גאָלד
ייִדן אין טערקײַ אין די 1880ער יאָרן 132

נ. ז.
אַ משפּיל פֿון פֿאַר הונדערט יאָר וועגן דער ייִדישער לִיטעראַטור 136

אין ייִוואָ 137

פֿון רעדאַקציע 138

תיקון־טעות, צו: חיים בלאַך, „ישׂראל טאָגלִיכט“, ייִוואָ־בלעטער, XXIII, זז׳ 249—254.... 138

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 139

ענגלישע קיצורים 144

דאָס אַחריות פֿאַר די ווײַסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

געזעצט און אויסגעפֿאַרטיקט דורך א. לאָוב, 250 וועסט 54סטע סטריט, ניו־יאָרק 19, נ״י

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

. . . און עמנואל רינגעלבלום, די יידישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס פון פוילן

דער פולער טעקסט פון באריכט וואָס איז אָנגעקומען פון וואַרשעווער אונטערערד דורך דער פוילישער רעגירונג אין לאָנדאָן (זז׳ 3—8).

ד״ר מאָקס ווינער, די אידעע פון מיסיע אין טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם יידנטום

די לעצטע יאָרן, בײַ פֿאַרשיידענע דיסקוסיעס וועגן יידישקייט, האָט מען גיט זעלטן אָנגעריבן די פֿראָגע וועגן יידישער אויסדערווילטקייט, וועגן אַ באַזונדערער מיסיע פון דעם יידישן פֿאָלק. די אויסערגעווײנטלעכע אומגליקן פון יידן אין דער איצטיקער וועלט־מלחמה און דער אומקום פון מיליאָנען ברידער אין אייראָפּע האָבן וויידער געמוטמעט שטויסן דעם געדאַנק צו דער אידעע פון אַ יידישער מיסיע. דערביבער איז גראָד איצט זייער פּאַסיק דער אינטערעסאַנטער אַנאַליז פון ד״ר מאָקס ווינער וואָס איז אַ ספּעציאַליסט אין דער געשיכטע פון אידעעס און געזעלשאַפֿטלעכע שטרעמונגען אין דײַטשלאַנד זינט דער עמאַנציפּאַציע. דער מחבר פֿאַרגלײַכט דאָ די אידעע פון דעם יידישן אַתה־בחרתנו בײַ די נבֿיאים און אין דער טראַדיציאָנעלער יידישקייט בכלל מיט דער אידעע פון אַ יידישער מיסיע וואָס איז געוואָרן זייער פּאָפולער בײַ פֿריידיקערס און ראַבינערס אין דײַטשלאַנד. ער וויזוז אַן:

מיט דער עמאַנציפּאַציע איז זיך צערונען די „יידישע נאַציע״; פֿאַר די ליבעראַלן, הן יידן הן ניט־יידן, האָט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן דאָס יידישע פֿאָלק. אָבער יידישע יחידים זײַנען דאָך געבליבן און עס איז דאָך אויך געבליבן דער יידישער קאָלעקטיוו. איז וויי אַ באַרעכטיקונג פֿאַר זײַן קיום האָבן די עמאַנציפּירטע יידן אין דײַטשלאַנד זיך אָנגעכאַפּט פֿאַר דער אידעע פון אַ באַזונדערער מיסיע פון יידן. זיי האָבן מיט ליבשאַפֿט פֿסדר ציטירט די שטעלן פון די נבֿיאים וווּ עס רעדט זיך וועגן דעם .באַחרית־הימים און דער יידישער אויס־דערוויילטקייט. אָבער פֿאַר די נבֿיאים איז עס געגאַנגען האָנט אין האָנט מיט דער פֿאַר־שטעלונג אַז יידן זײַנען און מוזן בלײַבן אַ באַזונדער פֿאָלק, און אַז אַפֿילו נאָך משיחס קומען וועלן יידן זײַן אַ באַזונדער פֿאָלק. פֿאַר דעם ליבעראַלן יידנטום איז די אידעע וועגן מיסיע געוואָרן אַ מיטל אָפּצושאַפֿן דעם גרעסטן צוישן יִד און ניט־יִד. עס האָט זיך באַקומען על־פּי זיי אַז יידן עקסיסטירן צוליב אַנדערע און דאַרפֿן אויפֿהערן צו עקסיסטירן צוליב אַנדערע. דער מחבר וויזוז אויף אַ ריי ספֿירות אין דער אידעע פון מיסיע, וווּ עס האָבן זי געהאַט די עמאַנציפּירטע יידן אין דײַטשלאַנד (זז׳ 3—26).

ד״ר יצחק פֿיין, די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט פֿאַר יידן און איר ארבעט אין רוסלאַנד במשך פון 19טן י״ה

„די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט״ איז געווען די וויכטיקסטע צווישן אַלע אָגענטורן וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט שמד־פֿראָפּאַגאַנדע צוישן יידן אין רוסלאַנד. אויפֿן סמך פון די באַריכטן פון אָט דער געזעלשאַפֿט גיט דאָ דער מחבר די געשיכטע פון אירע באַמיִונגען צו ראַטעווען יידישע נשמות. די לאָנדאָנער מיסיאָנערן האָבן אָנגעהויבן מיט ענגלאַנד, און דאָרטן האָבן זיי דער עיקר אונטערגעשטראָכן דעם פּרנסה־מאַמענט: שמדן זיך איז אַן ענין וואָס לוינט זיך. אַ דאַנק די מיסטישע שטימונגען אין אַלעקסאַנדער דעם

ערשטנס הויף האָט די געזעלשאַפֿט געקראָגן דאָס רעכט צו אַרבעטן אין רוסלאַנד און זיך געריכט אויף אַ גרויס געראָטענעש. די פֿאַליציי האָט געהאַלפֿן די מיסיאָנערן. יידן האָבן אָפֿט געמוזט קומען זיי הערן. אָבער די באַציונג פֿון יידן איז געווען אַזאַ ביטולדיקע, אַז די מיסיאָנערן האָבן גיך בענומען פֿילן, אַז זייער האָרעוואַניע איז אַרויסגעוואָרפֿן. די מיסיאָנערן גופֿא האָבן געטאָן זייער אַרבעט צום טייל לשם פֿרנסה און געגעבן זייער צענטער אין לאַנדאָן מער אָפּטימיסטישע באַריכטן וויִ זיי זײַנען געווען באַרעכטיקט צו געבן. אין די באַריכטן שפּיגלען זיך אויך אָפּ אומווילן און אָפּטיסעמיטיזם בײַ די מיסיאָנערן (זז׳ 27—46).

אַבֿרהם עין, דאָס שטעטל סיסלעוויטש

אין יוואָ־בלעטער ב׳ XIX, נומ׳ 3 איז געווען אַן אַרטיקל פֿון חיים שויס „מײַן שטעטל גאָרזד״ מיט אַ בילד פֿון דעם שטעטלשן לעבן, מיט מעשׂיות און געשטאַלטן פֿון דעם שטעטל; אין ב׳ XXII, נומ׳ 2 איז געווען אַן אַרטיקל פֿון הירש אַבראַמאָוויטש „דאָרפֿישע יידישע פֿרנסות אין ליטע״ מיט אַ לאַנגער רשימה ספּעציפֿישע פֿרנסות פֿון דאָרפֿסיידן (צום טייל אויך פֿון קליינשטעטלשע יידן). דער אַרטיקל פֿון אַבֿרהם עין געהער צו דער זעלביקער סעריע באַשרײַבערישע אַרטיקלען, וואָס זייער כּוונה איז געבן אַן ערשטהאַנטיקן מאַטעריאַל פֿון דעם לעבן פֿון דעם נאָענטן עבֿר, און געבן אים אין אַ בילדערישער פֿאָרעם.

דער מחבר, אַ לאַנגיאָריקער תּושבֿ פֿון זײַן שטעטל, אַ קולטור־טוער, אַן אַרבעטער־פֿירער און אַן אַרגאַניזירער פֿון דעם קהלשן לעבן, באַשרײַבט זײַן שטעטל וואָס האָט געהאַט אַ 400 יידישע משפּחות (אַן ערך צוויי דריטל פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג) מיט אַ קאַנסיקער צאָל אַרבעטערס. אין דעם אַרטיקל שטעלט ער זיך דער עיקר אָפּ אויפֿן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן און אויף געוויסע שטריכן פֿון לעבן־שטייגער (זז׳ 47—66).

ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן, סאָסיר — דער פֿאָטער פֿון דער מאָדערנער לינגוויסטיק

דער אַרטיקל פֿון ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן באַרירט די יסודות פֿון דער מאָדערנער לינג־ויסטיק און אַזוי אַרום האָט ער אומדירעקט אויך אַ שײַכות צו דער יידישער לינגוויסטיק. דער מחבר אַנאַליזירט די שיטה פֿון פֿערדינאַנד דע־סאָסיר, אַ גרויסן לינגוויסט־טעאָרעטיקער וואָס איז געשטאָרבן אין זשענעוו אין 1913. עס ווערט דאָ אויפֿצוווײַזן, אין וואָס עס זײַנען באָשטאַנען סאָסירס טעאָרעטישע אויפֿטוען און וויִ אַזוי ער האָט באַווירקט די פֿראַנצייזישע און בכלל די איראָפּעישע לינגוויסטיק צוויישן די ביידע וועלט־מלחמות. לסוף קומט אַ קריטיק פֿון סאָסירס טעאָריע און אויך געוויסע דערגאַנצונגען צו איר. דער מחבר באַטראַכט סאָסירן וויִ אַ גאון וואָס האָט אַפֿילו מיט זײַנע טעותן און סתּירות אַרויסגעדרופֿן נײַס און וועריקס, וואָס האָט געהאָלפֿן שאַפֿן אַ ריי יונגע לינגוויסטישע שולן און צוריקגעפֿירט די לינגוויסטיק צו די עיקרדיקסטע און טיפֿסטע פֿראָבלעמען: יחיד און קאָלעקטיוו בנוגע שפּראַך, די פֿראָבלעמען פֿון צייט וא״א (זז׳ 67—78).

ד״ר יעקבֿ שאַצקי, די אינעוויניקסטע אַרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה

אין צוויי אַרטיקלען, געדרוקט אין די לעצטע צוויי נומערן יוואָ־בלעטער (ב׳ XXIII, 2 און 3), האָט ד״ר יעקבֿ שאַצקי אַנאַליזירט דעם ערשטן באַנד פֿון ש. באַראָנס דרײַבענדיקער געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה. אין דעם אַרטיקל הייבט דער מחבר אָן דעם אַנאַליז פֿון צווייטן באַנד. ער באַרירט דאָ אַזעלכע ענינים: די אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פֿון מעטאָד אין ש. באַראָנס צווייטן באַנד, די פֿראָגע וועגן וואָלן און מיטגלידערשאַפֿט אין דער קהילה, די שטרײַערן אין דער קהילה, די פּקידים און זייערע פֿונקציעס, די קאָנפֿליקטן אין דער קהילה א״א. דער מחבר גיט דערבײַ אַ סך דערגאַנצונגען צו דער רײַכער ביבליאָגראַפֿיע אין דריטן באַנד פֿון ש. באַראָנס ווערק (זז׳ 79—97).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 98—122).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 123—142).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 143—144).

די ייִדישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס פון פוילן

פון . . . און | ד״ר עמנואל רינגעלבלום

צוזאַמען מיט נאָך אַן אָנגעזעענעם כּלל־טוער, וואָס זײַן נאָמען טאָר נאָך איצט ניט אָנגערופֿן ווערן איבער טעמים פֿון זיכערקייט, האָט דער באַוווסטער געלערנטער און כּלל־טוער ד״ר עמנואל רינגעלבלום, מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ און פֿירער פֿון דער פּאַרטיי לינקע פּועלי־ציון, געשריבן דעם דאָזיקן באַריכט אין וואַרשע — מיט אַ וואָך פֿרײַער אייַדער די דײַטשן האָבן אים אומגעבראַכט.

מיר האָבן שטענדיק געווווסט, אַז כּל־זמן עס האָט אָנגעהאַלטן דאָס לעבן אין די געטאָס פֿון פוילן האָבן ייִדן זיך ניט געלאָזן אײַנבראָכן און האָבן ניט נאָר געזוכט דאָס שטיקל ברויט איבערצוקומען דעם טאָג, נאָר אויך געטאָן אַלץ וואָס מיגלעך צו דערהאַלטן דעם גײַסט. דאָס פֿולע בילד פֿון דער אויסערגעווייניקער ייִדישער עקשנות וואָס איז דערגאַנגען ביז מסירת־נפֿש אַנטפּלעקט זיך אָבער ערשט אין דעם באַריכט וואָס איז אַרויס פֿון פוילן סוף פֿרילינג און איז איצט אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק דורך דער נאַציאָנאַליטעטן־אָפּטיילונג בײַם מיניסטעריום פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים פֿון דער פּוילישער רעגירונג אין לאָנדאָן.

דער ייִוואָ האַלט פֿאַר זײַן פֿליכט צו ברענגען צו דער עפֿנטלעכקייט דעם פֿולן טעקסט פֿון דעם דאָזיקן באַריכט וואָס איז אַן אייביקער דאָקומענט פֿון ייִדישן שטאָלץ.

צום באַריכט איז בײַגעלייגט אַ רשימה פֿון וויסנשאַפֿט־לײַט, רבנים, שרײַבערס, זשורנאַליסטן, אַרויסגעבערס, כּלל־טוערס, לערערס, אַקטיאָרן, מאָלערס, סקולפּטאָרן און מוזיקערס, וועמען די דײַטשן האָבן אומגעבראַכט. די ליסטע חזרן מיר ניט איבער, וויַיל זי איז שוין געווען פֿובליקירט אין דער ייִדישער פּרעסע.

מחמת דער נייטיקייט פֿון פֿאַרשיפֿרירן דעם דאָקומענט איז ער געשריבן געוואָרן אין פּויליש, און אין לאָנדאָן איז ער צוריק דעשיפֿרירט געוואָרן. מיר ברענגען אים דאָ אין אַ פֿולער ייִדישער איבערזעצונג. בלויז אין עטלעכע ערטער האָבן מיר, מחמת פֿאַרשטענדלעכע טעמים, געשטעלט פּינטעלעך אין טעקסט.

וועגן ראָזע סימכאָוויטש און מנחם לינדער, די צוויי טוערס פֿון ייִוואָ וואָס ווערן דערמאָנט אין דעם באַריכט, זײַנען געווען נעקראָלאָגן אין די ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XIX, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר 1942) און ב׳ XX, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1942). וועגן עמנואל רינגעלבלומען ווען זײַן אַן אַרטיקל אין קומענדיקן נומער. — רעדאַקציע ייִוואָ־בלעטער.

צום ייִדישן ווויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט (ייִוואָ), צום ייִדישן פּען־קלוב, צו שלום אש, ה. לייוויק, י. אָפּאָטאָשו, ר. מאַהלער.

טײַערע פֿרײַנד: מיר שרײַבן צו אײַך אין אַ מאָמענט, וועו 95% פּוילישע ייִדן זײַנען שוין אומגעקומען אין מוראדיקע פּײַניקונגען אין די גאַזקאַמערן פֿון די עינוויים־ערטער אין טרעבלינקע, סאָביבור, כעלמנאָ, אָשפּיצין אָדער זײַנען אויסגעהרגעט געוואָרן בשעת די „ליקווידיר־אַקציעס״ אין אַ צאָל אויף דעם

שטח פון די געטאָס און לאָגערן. דער גורל פון דעם קליינעם טייל יידן וואָס ווערטירן נאָך און מאָטערן זיך אין דער קנאַפּער צאָל קאָנצענטראַציע־לאָגערן איז אויך באַשטימט פון פֿאַרויס. ס׳וועט אפֿשר בלייבן בײַם לעבן אַ קליין הײַפֿל יידן וואָס פֿירן אַן אומלעגאַל לעבן אין די „אַרישע שטאָטיילן״ אונטער דער שטענדיקער שרעק פון טויט אָדער וואָס וואַנדערעווען ווי געיאָגטע חיות איבער די וועלדער. צי ס׳וועט איבערדויערן די מלחמה ווער עס איז פון אונדז כּלל־טוערס, וואָס מיר אַרבעטן אין באַדינגונגען פון טאָפּעלטער קאָנספּיראַציע, זײַנען מיר אין ספֿק. מיר ווייַן אײַך דעריבער אויף דעם וועג דערציילן אין קורצע ווערטער וועגן די אַרבעטן וואָס בינדן אונדז מיט אײַך צום מערסטן.

אין דעם מאָמענט ווען די פּויליש יידן זײַנען אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דעם גרויליקן היטלעריסטישן יאָך, האָט דער יידישער אומאָפּהענגיקער געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיוו אָנגעהויבן אַ בריט פֿאַרמאָסטענע טעטיקייט אונטערן לאָזונג פון זעלבסטהילף און קאָמף. מיט דער טעטיקער און בריטער הילף פון „דזשאָינט״ איז אויפֿגעשטאַנען אין וואַרשע און אויף דער פּראָווינץ זייער אַ גרויסע נעץ אינסטיטוציעס פון געזעלשאַפֿטלעכער פֿאַרזאָרגונג, געפֿירט פון „זשטאָס״ („יידישע געזעלשאַפֿט פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג״), „צענטאָס״ („צענטראַלע פֿאַר קינדער־ און יתומים־שוץ״) און „טאָז״ („געזעלשאַפֿט צו פֿאַרהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפֿעלקערונג״). דער „אַרט״ האָט אויך אַנטוויקלט אַ היפּש טעטיקייט. צענדלינגער טויזנטער מענטשן, דערוואַקסענע און קינדער, האָבן זיך געקענט דערהאַלטן בײַם לעבן אַ לענגערע צײַט מיט דער הילף פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס און פון אַ פֿאַרצווײַגטער נעץ הויז־קאָמיטעטן וואָס האָבן מיט זיי מיטגעאַרבעט. די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס האָבן געפֿירט זייער קרבנותפֿולע אַרבעט ביז דער לעצטער מינוט, כּל־זמן עס האָט נאָך געגליט דער קלענסטער פונק לעבן אינעם יידישן קאָלעקטיוו. אונטער זייער מאָנטל האָבן געפֿירט זייער קאָנספּיראַטיוו טעטיקייט אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען און אידעישע ריכטונגען; אונטער זייער פֿירמע זײַנען אַרגאַניזירט געוואָרן כּמעט אַלע קולטור־טעטיקייטן.

דער לאָזונג פונעם יידישן געזעלשאַפֿטלעכן אַקטיוו איז געווען: „לעבן מיט ווערדע און שטאַרבן מיט ווערדע!״ מיר האָבן זיך באַמיט אין די געטאָס און לאָגערן צו רעאָליזירן דעם דאָזיקן לאָזונג. אַן אויסדרוק דערפון איז געווען די בריט פֿאַרמאָסטענע קולטור־אַרבעט וואָס האָט זיך אָנטוויקלט ניט געקוקט אויפֿן אומגעהײַערן טעראָר, הונגער און נויט און איז געוואָקסן אין דער בריט און אין דער טיף ביזן מאַרטירער־טויט פון פּויליש יידנטום.

אין דעם מאָמענט ווען די וואַרשעווער געטאָ איז געווארן הערמעטיש פֿאַר־שלאָסן האָט זיך געשאַפֿן אַן אונטערערדישע קולטור־אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „ייִקאָר" („ייִדישע קולטור־אַרגאַניזאַציע"). זי האָט געפֿירט אַ פֿאַרצווײגטע קולטור־אַרבעט, אַרגאַניזירט ציקלען וויסנשאַפֿטלעכע לעקציעס, יובילייַ־פֿייַער־רונגען (לכּבוד פּרצן, שלום־עליכמען, מענדעלען, באַראַכאָוון און אַנדערע) און לייטעראַרישע און קינסטלערישע אונטערנעמונגען. די נשמה פֿונעם „ייִקאָר" איז געווען דער יונגער וויסנשאַפֿטלער־עקאָנאָמיסט מאָגיסטער מנחם לינדער וואָס איז דערהרגעט געווארן דורך די דייטשן נאָך אין אַפּריל 1942.

אונטער דעם מאָנטל פֿון קינדערקינדער און היימען פֿון „צענטאָס" איז געשאַפֿן געווארן אַ נעץ אונטערערדישע שולן פֿון פֿאָרשיידענע ריכטונגען („צישאָ", „תּרבות", „שולקולט", „יבנה", „חורב", „בית־יעקב" א״אַנד). אַ ספּעציעלע אק־טיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן די וועלטלעכע שולן מיט דער ייִדישער לערנשפּראַך. געבויט האָבן זיי די אומפֿאַרגעסלעכע טוערס שכנא זאגאַן און סאָניע נאָווא־גרודזקי, וואָס ביידע זײַנען זיי אַוועקגעפֿירט געווארן צום טויט קיין טרעבלינקע.

ס׳איז געשאַפֿן געווארן אַ קאָנספּיראַטיוועך צענטראַלער ייִדישער אַרכיוו אונטער דעם אומשולדיקן נאָמען פֿון אַ חברה „ענג שבת". אונטער דער אַנ־פֿירונג פֿון ד״ר עמנואל ריינגעלבלום, דעם שעפֿער פֿונעם אַרכיוו, און בײַ דער אַקטיוועך מיטאַרבעט פֿון . . . [דאָ זײַנען אויסגעלאָזט 6 נעמען] האָט ער געקליבן מאָטעריאַלן און דאָקומענטן וואָס זײַנען שייך צו דער מאָרטיראָלאָגיע פֿון ייִדן אין פּוילן. אַ דאַנק דער אינטענסיווער אַרבעט פֿון אַ גרויסן שטאָב מיטאַרבעטערס זײַנען אויפֿגעקליבן געווארן בײַ אַ צוויי צענדליניג קאַסטנס מיט אומגעוויינטלעך ווערטפֿולע דאָקומענטן, טאָגביכער, זכרונות, רעפֿאָרטאַזשן, פֿא־טאָגראַפֿיעס אאַז״וו. די אַלע מאָטעריאַלן זײַנען פֿאַרגראָבן אויף . . .; מיר האָבן צו זיי ניט קיין צוטריט. דער גרעסטער טייל מאָטעריאַלן וואָס זײַנען איבערגע־שיקט געווארן קיין אויסלאַנד שטאָמט פֿון אונדזער אַרכיוו. מיר האָבן אַלאַר־מירט די וועלט מיט געניע אינפֿאָרמאַציעס וועגן דעם גרעסטן פֿאַרברעך אין דער געשיכטע. מיר פֿירן די אַרכיוו־אַרבעט ווײַטער. ניט געקוקט אויף די מוראדיקע באַדינגונגען קלײַבן מיר זכרונות און דאָקומענטן וואָס זײַנען שייך צו דער מאָרטיראָלאָגיע, דעם קאַמף און די איצטיקע לעבנס־באַדינגונגען פֿונעם איבערבלײַב פֿון די פּוילישע ייִדן. אין 1941 און 1942 זײַנען מיר געווען אין קאָנטאַקט מיט . . . אין ווילנע וואָס האָט אונטערן קאָנטראָל פֿון די דייטשן געבראַכט אין אָרדענונג די מאָטעריאַלן פֿון ייִוואָ און אַ היפּשן טייל פֿון זיי באַהאַלטן. הײַנט זײַנען אין ווילנע שוין קיין ייִדן ניטאָ. דער גרויסער צענטער

פֿון יידישער קולטור און פֿון מאַדערנער וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט איז אין גאַנצן צעשטערט געוואָרן.

א לעבעדיקע אונטערערדישע קולטור־אַרבעט האָבן געפֿירט כּמעט אַלע פֿאַרטייען און אידעישע אַרגאַניזאַציעס, ספּעציעל די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. כּמעט דורך דער גאַנצער צייט וואָס די געטאָ האָט עקסיסטירט איז אַרויס־געגאַנגען אַן אונטערערדישע פּרעסע, ס׳זײַנען אַרויס זשורנאַלן און זאַמל־ביכער. א ספּעציעל לעבעדיקע פּרעסע־טעטיקייט האָבן געפֿירט די ווײַטער־דיקע אַרגאַניזאַציעס: דער „בונד" (בולעטין, צײַטפֿראַגן, יוגנט־שטימע, *Nowa Młodzież*, *Za Naszą i Waszą Wolność*); לינקע פּועלי־ציון (פּראָלע־טאַריישער גערדאַנק, יוגנטרוף, אַוואַנגאַרד, *Nasze Hasło*); דער השומר הצעיר (*Jutrznia*, *Przedwiośnie*); אויפֿברויז און א ריי זאַמלביכער); דרור (דרור־ידי־עות, דער המדריך, גבֿורה און פּיין); רעכטע פּועלי־ציון (באַפֿריַיונג); דער אַנטיפֿאַשיס־טישער בלאַק (דער רוף); די קאָמוניסטן (מאָרגן־פֿרײַהייט) און אַנדערע. טייל פֿון די דאָזיקע אויסגאַבעס וואָס זײַנען אַרויסגעגאַנגען אין וואַרשע זײַנען, ניט גע־קוקט אויף די אומגעהײַערע שוועריקייטן פֿון קאָמוניקאַציע און קאָנטאַקט, פֿאַר־שפּרייט געוואָרן כּמעט אין אַלע געטאָס.

א פֿאַרשפּרייטע קולטור־טעטיקייט צווישן די בריטע שיכטן קינדער און יוגנט האָט געפֿירט די צענטראַלע פֿאַר קינדער־פֿאַרזאָרגונג „צענטאָס" אונטער דער אָנפֿירונג פֿון . . . און פֿון דער אומפֿאַרגעסלעכער ראָזע סימכאָוויטש (גע־שטאָרבן פֿון טיפֿוס, זי האָט זיך אָנגענומען בײַ דער אַרבעט צווישן גאַסנקינדער). מיט דער הילף פֿון א שטאָב לערערס, דערציערס און קינסטלערס זײַנען אַרגא־ניזירט געוואָרן הונדערטער קינדער־אונטערנעמונגען אין אינטערנאַטן, קינדער־היימען און קלובן. ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן א צענטראַלע ביבליאָטעק פֿאַר קינדער אונטער דער אָנפֿירונג פֿון . . . א טעאַטער אונטער דער אָנפֿירונג פֿון . . . בײַ דער מיטאַרבעט פֿון . . . [אויסגערעכנט 4 נעמען], קורסן פֿאַר יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. ספּעציעל אין דער צייט פֿון די גרויסע גע־זעלשאַפֿטלעכע אַקציעס פֿון „קינדער־חודש" זײַנען פֿאַרגעקומען אימפּאָזאַנטע קולטורעל־קינסטלערישע אונטערנעמונגען, וווהין עס פֿלעגן קומען טויזנטער צוהערערס כּדי אָפּצורײַסן זיך אויף א פּאָר שעה פֿונעם קאָשמאַר פֿון דער ווירק־לעכקייט און פֿאַרברענגען אַן זאַרג מיט קינדער. אין די דאָזיקע אונטערנעמונגען וואָס זײַנען געשטאַנען אויף א הויכן קינסטלערישן ניוואָ האָבן געוואָלט אַן אָנטיילּ קינדער פֿון די „צענטאָס"־אַנשטאַלטן און פֿון די שולן. הינט זײַנען שוין קיין יידישע קינדער אין פּוילן ניטאָ! 99% קינדער האָבן די היטלעריסטישע פֿאַר־ברעכערס אויסגעהרגעט.

אויפֿן שטח פֿון געטאָ איז געווען טעטיק אַ סימפּאָנישער אָרקעסטער מיטן אויסגעצייכנטן דיריגענט שמעון פּולמאַן אין דער שפּיץ. שיינע סימפֿאָנישע און קאַמעראַלע קאָנצערטן האָבן געגעבן ווען ניט ווען מינוטן פֿון אָפּרו און פֿאַרגעסעניש. פּולמאַן און כמעט אַלע מיטגלידער פֿון אָרקעסטער מיטן פֿידלער לודוויק האָלצמאַן אין דער שפּיץ זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. דער יינגערער קאָפּעלמייסטער מאָריאַן נויטייך איז אומגעקומען אין לאָגער אין טראָוניקי. אין געטאָ האָבן זיך באַוויזן נייע יונגע טאַלענטן. ס׳האָט אויפֿגעשיינט ווי אַ מעטאָר די פֿענאָמענאַלע יונגע זינגערין מאָרישאַ אייזנשטאָט, די „נאָכטיגאַל פֿון געטאָ", אַ טאָכטער פֿונעם דיריגענט אין דער וואַרשעווער סינאַגאָגע. זי איז דערהרגעט געוואָרן דורך די ס״ס־לייט אין דער צייט פֿון דער ליקווידיר־אַקציע. עס האָבן זיך געשאַפֿן כאָרן, ספּעציעל זיינען געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה די קינדער־כאָרן אונטער דער אָנפֿירונג פֿון י. פֿייוויישיס. פֿייוויישיס אין אומגעקומען אין לאָגער אין פּאָניאַטאָוו. אָנדערע אָנפֿירערס פֿון כאָרן ווי גלאָדשטיין, זאָקס און אָנדערע זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. די ייִדישע מאָלערס און סקולפּטאָרן וואָס האָבן געלעבט אין אַ שרעקלעכער נויט האָבן פֿון צייט צו צייט אַרגאַניזירט גאַניזירט זייערע אויסשטעלונגען. צווישן אָנדערע האָט זיי אָרגאַניזירט פֿעליקס פֿרידמאַן. אַלע ייִדישע פּלאַסטיקערס זיינען אַרויסגעפֿירט געוואָרן צום טויט קיין טרעבלינקע.

אָפֿילו אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן פֿון דער ס״ס, ווּהין מען האָט אַרויסגעשיקט אַ געוויסן טייל ייִדן פֿון וואַרשע און אָנדערע שטעט, האָט אונדזער געזעלשאַפֿטלעכער און קולטורעלער אָקטיוו ניט אויפֿגעהערט צו אַרבעטן; ער איז ניט אײַנגעבראָכן געוואָרן און האָט אויסגעהאַלטן אויפֿן פּאָסטן פֿון דינען דעם כּלל. סײַ אין פּאָניאַטאָוו און אין טראָוניקי, סײַ אין אָנדערע לאָגערן איז אויפֿגעשטאַנען אַ קאָנספּיראַטיווע געזעלשאַפֿטלעכע זעלבסטהילף. פֿון צייט צו צייט זיינען אָפֿילו פֿאַרגעקומען גהיימע קולטור־אונטערנעמונגען, פֿייערונגען אאַז״ו. דער שטראָם פֿון געזעלשאַפֿטלעכער און קולטורעלער ארבעט האָט געפֿלייצט אַזוי לאַנג ווי לאַנג עס האָט פֿונקציאָנירט לעבן אין ייִדישע קאָלעקטיוון. זייט וויסן, אַז די לעצטע ביסן לעבן געבליבענע טוערס זיינען ביזן לעצטן מאָמענט געווען עטרייַ די אידעאָלן פֿון אונדזער קולטור. די פֿאָן פֿון קולטור און פֿון קאַמף קעגן באַראַריזם האָבן זיי געהאַלטן אין די הענט ביזן טויט.

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער פּעריאָד פֿון די מערדערישע „דעפּאָרטירונגען" איז די אידעע פֿון זעלבסטהילף פֿאַרביטן געוואָרן דורך דער אידעע פֿון קאַמף. אין דער שפּיץ האָט זיך אַרויסגערוקט אונדזער העלדישע יוגנט

פֿון אַלע ריכטונגען און דער אַרבעטער־אַקטיוו, אין דער ערשטער רייַ פֿון די פּראָ־פּאַלעסטינישע אַרגאַניזאַציעס. עס האָט זיך אַנגעהויבן די פּרעכטיקע עפּאָ־פּעע פֿונעם יידישן באַוואָפֿנטן קאַמף אין פּוילן: די העלדישע פּאַרטיידיקונג פֿון וואַרשעווער געטאָ, דער פּרעכטיקער קאַמף אין ביאַליסטאָק, די פּאַרניכטונג פֿון די עינווייס־ערטער אין טרעבלינקע און סאָביבור, די קאַמפֿן אין טאַרנע, בענדין, טשענסטאָכאָוו און אַנדערע פּונקטן. יידן האָבן געוויזן דער וועלט, אַז זיי קענען קעמפֿן מיט געווער אין די הענט, אַז זיי ווייסן ווי צו שטאַרבן מיט ווערדע אין קאַמף מיטן טויטפֿיַינד פֿון יידישן פֿאָלק און פֿון דער גאַנצער מענטשהייט.

אָט דאָס איז אַלץ ווָאס מיר האָבן אַיַיך געוואָלט זאָגן, טײַערע פֿרײַנד. ניט קיין סך פֿון אונדז זײַנען געבליבן בײַם לעבן. פֿון שרײַבערס לעבן, שרײַבן און אַרבעטן מיט אונדז . . . [דאָ קומען 10 נעמען. דערנאָך גייען 3 נעמען פֿון באַווופֿטע שרײַבערס וואָס זײַנען דורך די דײַטשן אַרויסגעפֿירט געוואָרן מחוץ די גרענעצן פֿון פּוילן]. צי זיי לעבן וויַיסן מיר ניט. זאָרגט פֿאַר זיי דורכן אינ־טערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ. אַ צעטל פֿון דעם אויסגעהרגעטן קולטור־אַקטיוו לייגן מיר בײַ.

צי מיר וועלן נאָך האָבן אַ געלעגנהייט זיך צו זען מיט אַיַיך זײַנען מיר אין ספֿק. גיט איבער אונדזערע הייסע גרוסן אַלע יידישע קולטור־טוערס, שרײַ־בערס, זשורנאַליסטן, מוזיקערס, פֿלאַסטיקערס, אַלע בויערס פֿון דער מאָדער־נער יידישער קולטור און קעמפֿערס פֿאַר נאַציאָנאַלער און אַלגעמיין־מענטשלעך־כער אויסלייזונג.

. . . . . .

ד״ר ע. רינגעלבלום

וואַרשע, דעם 1טן מאַרץ, 1944.

באַמערקונג [אויפֿן באַריכט גופֿא]. דער בריוו איז געשריבן געוואָרן דעם 1טן מאַרץ. אַ וואָך שפּעטער, דעם 7טן מאַרץ 1944, איז דער אונטערערדישער באַהעלטער אינעם אַרישן שטאָטטייל, וווּ ד״ר רינגעלבלום האָט זיך אויסבאַ־האַלטן, אויפֿגעדעקט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ. ד״ר רינגעלבלומען מיט זײַן פֿרוי און זון און נאָך 35 פּערזאָן, דער עיקר פֿון די קריזן פֿון דער אינטעליגענץ, האָבן די דײַטשן מוראדיק צעהרגעט און דערשאָסן אויף די חורבות פֿון געטאָ. אויף אַזא מאַרטירערישן אופֿן האָט פֿאַרענדיקט זײַן לעבן דער אויסגעצייכנטער היסטאָריקער, דער פֿלאַמיקער כלל־טוער, דער ענטוזיאַסט פֿון דער מאָדערנער יידישער קולטור.

דעם 20סטן מײַ 1944.

די אידעע פֿון מיסיע אין טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם יידנטום

פֿון ד״ר מאָקס ווינער

אין דער אַרבעט וועגן שאָפֿן אַשערן און זײַן טעאָריע וועגן יידנטום ווי אַ רעליגיע[1] האָב איך זיך באַמיט צו באַווײַזן, ווי אַזוי די דײַטשישע יידן האָבן אין אַנהייב פֿון דער עמאַנציפּאַציע־תקופֿה, בעתן צעפֿאַל פֿון דעם נאַציאָנאַל־אַפּגעזונדערטן שטייגער לעבן, געזוכט פֿאַר זיך אַ מיקלט אין אַ ריין רעליגיעזער בינדונג, אין אַ religiöse Glaubensgemeinschaft. עס איז דאָרטן אַנגעוויזן, ווי אַזוי משה מענדלסאָנס טעאָריע, אַז יידישקייט דאָס איז דער אַנטפּלעקטער דת האָט, אָן שום כוונה מצד דעם פֿאָטער פֿון דער השׂכלה אין דײַטשלאַנד, פֿאַרגרינגערט דעם וועג אין דער זעלביקער ריכטונג.

וואָרעם וואָס איז בעצם דער „אַנטפּלעקטער דת״, אויב ניט דער באַזונדערער יידישער לעבנסטיל? דער „אַנטפּלעקטער דת״ איז אין לעבן געוואָרן דאָס געוועב פֿון די תּריג מיצוות, פֿון דינים און מינהגים, פֿון פֿירונגען און תּקנות, וואָס זיי אַלע אין איינעם האָבן אויסגעטיילט, אונטערגעשיידט און אפֿגעזונדערט דעם יידן פֿון דער גאַנצער וועלט אַרום און אים אויפֿגעהאַלטן אין זײַן באַזונדערדיקן קיום. אין דעם סכום־קאַמפּלעקס פֿון דעם יידישן לעבנסוועג האָט מען דאָך צו טאָן ניט בלויז מיט „רעליגיעזע״ ענינים, ניט בלויז מיט כּשר און טרפֿה, מיט שעטנז און עירוב, מיט לולב און מזוזה, ניט בלויז מיט דעם אַלעם וואָס ווערט באַשטימט דורכן אורח חיים און יורה דעה; עס קומען דאָך נאָך צו אַלע באַציונגען צווישן מענטש און מענטש, דאָס וואָס עס געהער געוויינטלעך צום בירגערלעכן רעכט און וואָס ווערט רעגולירט דורכן אַבן העזר און חושן משפּט. דאָס גאַנצע לעבן פֿונעם יידישן יחיד איז געוואָרן רעגולירט ניט בלויז פֿון אַלע פּרטימדיקע באַשטימונגען פֿון שולחן ערוך און פֿון דעם רבּס פּסקענען די שאלות וועגן איסור און היתר, — נאָר אויך קהל האָט געהאַט די דעה איבער דעם יחיד און ער האָט געמוזט פֿאָלגן דעם יידישן בית־דין וואָס האָט אויך באַשטימט די סאַציאַלע און עקאָנאָמישע ענינים. קיינער קען דאָך ניט לייקענען, אַז יידן זײַנען געווען ניט בלויז אַ פֿאָלק צווישן פֿעלקער, נאָר אויך אין אַ געוויסן זינען אַ מלוכה אין אַ מלוכה.

אָט די „יידישע מלוכה״ איז זיך צעפֿאַלן ווען די עמאַנציפּאַציע האָט אַנגענומען יידן וויי בירגערס פֿון אַנדערע מלוכות. די „באַפֿרײַונג פֿון די מיטל־

---

[1] יוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 1, זז׳ 55—79.

עלטערישע קייטן״ איז געווען אין גיסט פֿאַרבונדן מיט דער אויפֿקלערעריש־ראַציאָנאַליסטישער אידעען־וועלט פֿון 18טן יאָרהונדערט און מיטן פֿאַליטישן ליבעראַליזם פֿון 19טן יאָרהונדערט. און אַט די ביידע שיטות האָבן געהאַט אַ בפֿירושע נטיה אין גאַנצן צו אידענטיפֿיצירן פֿאַלק מיט מלוכה אַדער מער־ווייניקער צו איגנאָרירן פֿאַלקישע באַזונדערקייטן וואָס לאָזן זיך ניט אַרײַנ־צאָמען אין שטרענגע יוריסטישע פֿאָרמולירונגען. אַזוי איז פֿאַר די ליבעראַלן — ניט־ייִדן און ייִדן צו גלײַך — אין איינעם מיטן בטל ווערן פֿון דער „ייִדישער מלוכה״ אויך צערונען געווען דאָס באַזונדערע ייִדישע פֿאַלק. טאָ וואָס זשע איז איבערגעבליבן?

די ראַדיקאַלע אויפֿקלערערס, ווי דוד פֿרידלענדער, מאַרקוס הערץ, לאַ־צאַרוס בן־דוד, הערץ האָמבערג, וואָלטן געווען אין גרויס פֿאַרלעגנהייט, ווען עמעצער זאָל געווען צושטייַן צו זיי מיט אַזאַ שאלה, ממש ווי מיט אַ רעווואָלווער צום האַרצן. צום גליק האָט שוין מענדלסאָן, טאָקע ווי אַ מסיח לפֿי תומו, געגעבן די תשובֿה דורך דעם וואָס ער האָט פֿאַר זיי אַזוי באַקוועם אויסגעטיטשט דעם אינהאַלט פֿון דער „ייִדישער רעליגיע״. ער האָט געלערנט, אַז רעליגיע — און אינעם זינען פֿון די אויפֿקלערערס איז עס סך־הכל דער גלויבן אין גאָט, אין דער אומשטאַרבלעכקייט פֿון דער נשמה און אין שכר ועונש — האָט איר יסוד אינעם שכל און נייטיקט זיך ניט אין דעם, אַז מען זאָל זי באַזירן אויף איבערנאַ־טירלעכער אָנטפֿלעקונג. וועלן הערץ האָמבערג האָט אין זיינע ספֿקות אַ מאָל געפֿרעגט מענדלסאָנען, וואָסער זינען ס׳קענען האָבן די מיצוות מעשׂיות פֿאַר אַן אויפֿגעקלערטן מענטשן, האָט ער פֿון רבין געקראָגן אַזאַ ענטפֿער:

אַפֿילו וועלן זיי האָבן פֿאַרלאָרן דעם באַטײַט פֿון אַ נעזעץ אָדער פֿון אַ סימבאָל אַפֿילו, זיינען זיי אָבער נייטיק ווי אַ פֿאַרבינדונג צו פֿאַראייניקן. און אָט די פֿאַראייניקונג וועט אַזוי לאַנג זיין אינעם פֿלאַן פֿון דער השגחה, פּל־זמן פֿאָליטעיזם, אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם און רעליגיעזע אוזורפּאַציע באַהערשן נאָך די וועלט. די עכטע טעיסטן מוזן אויף אַ געוויסן אופֿן זיין צווישן אַנאַנד פֿאַרבונדן, און אַזאַ פֿאַרבינדונג קען געמאַלט זיין נאָר דורך טוונגען, דורך טוונגען מיט אַ באַטײַט, דורך צערעמאָניעס.[2]

וואָס זשע באַטײַט עס? אַז ייִדישקייט מוז זיין פֿאַרבונדן מיט מיצוות, ווײַל בלויז דאָס ייִדנטום איז דער אויפֿהיטער פֿון דעם ריינעם שכלדיקן גלויבן — און דאַרף עס בלײַבן.

און באמת, יעדער אויפֿמערקזאַמער און אויפֿריכטיקער באַטראַכטער פֿון דעם מאַדערנעם ליבעראַליזם און רעפֿאָרמיזם מוז קומען צום אויספֿיר, אַז דער תמצית פֿון אַלע רעליגיעזע ריכטונגען אין דער אויפֿקלערונג פֿונעם 18טן יאָרהונדערט איז ניט בלויז אַן ענלעכער, נאָר אַ פֿולקום אידענטישער. גיט נאָר אַ קלײַער, סאָראַ זעלטענער, אַזש צום פֿאַראַדאָקס פֿירנדיקער שינוי ס׳איז דאָ פֿאַר־געקומען! די ייִדישע לעבן־סיסטעם וואָס האָט אָנגעבויט אַ גדר אויף אַ גדר

[2] M. Mendelsohn, *Ges. Schriften*, v. V, p. 669.

זיך בפיזון אפצוזונדערן ווערט מגולגל אין א ראציאנעלער און אוניווערסאלער, א ריין עטישער רעליגיע. איצט וועגדט זי זיך מיט אירע פאדערונגען ניט בלויז צו יידן, נאר צו אלע מענטשן. און נאך מער: דעם באזונדערן כוח פון יידישן גלויבן זעט מען אין דעם, אז בײם הומאניזירן אים ווערט פאררוקט אין א זײט אל דאס כאראקטעריסטיש פאלקישע און עס בלײבט ניט מער ווי דער עטישער מאנאטעיזם, וואס מען באט אים אן אלע מענטשנקינדער ווי די נארמע און די קריטעריע פאר רעליגיעזן אמת.[3] יידנטום איז ניט בלויז געווארן דעראציאנאליזירט; נאר אויסגעטאן פון יעטווידן ספעציפישן אייגענעם לבוש. אז דער אייניציקער גאט פון די בני־ישראל איז אויך דער גאט פון די בלײַם און פון די מיצרים — דאס האט געווויסט ישעיה הנביא אויך, וואראם עס איז דאך ניטא קיין אנדער גאט. אבער אז זייער אייניציקן גאט צו ליב דארפן די קינדער פון ישראל מוותר זײן אויף זייער פאלק און אויף זייער שטייגער לעבן, אויף דער הייליקער שפראך פון זייערע תפילות און אויף די באזונדערקייטן פון די תפילות — אט דאס איז געווען נײַ. אז דאס מוז געשען ניט מחמת אפארטוניסטישע טעמים (לשם דער עמאנציפאציע), נאר אין נאמען פון דעם „אוניווערסאליזם" — אין דעם זינען געווען איבערגעצויגט די ענטוזיאסטישע דײַטשטום־חסידים וואס האבן געשריבן אין דער צײַטשריפט *Sulamith* און א היפשע צאל ראבינערס, וואס זיי האבן דערזען אין דער ליבעראלער מזוכה וואס גיט יידן עמאנציפאציע דאס מקום ווערן פון דער משיח־אידעע.[4]

דער דאזיקער מיט מענטשהייט שיכורער פלי־ארויף האט אבער ניט געקאנט אפשאפן דעם פאקט, אז עס איז געבליבן יידנטום ווי א קאלעקטיוו און אז עס איז געבליבן דער אינדיווידועלער יוד. וואס זשע איז דער זינען פון אט דער עקסיסטענץ? די שאלה איז ערשט איצט אויפגעקומען. כל זמן יידן האבן באטראכט זייער פאלק ווי א ממשות, ווי א חי הנושא את עצמו, ווי א נאטירלעכן ארגאניזם וואס לעבט און ווײַל בלײַבן דער ארגאניזם וואס ער איז, איז ניט געווען קיין שום „אויפגאבע" בנוגע דער וועלט. די אויפגאבע פון אל דעם לעבנדיקן איז צו לעבן, זיך צו ווערן קעגן טויט כל־זמן ס'איז פאראן לעבנס־כוח. וועגן עס ענדיקט זיך דער לעבנסוועג פון א יחיד אדער וועגן עס לעשט זיך אויס א נאטירלעכע גרופע, קען מען מיט א בליק אויף צוריק זוכן אויס־צוגעפינען, אין וואס עס איז באשטאנען דער באזונדערער אויפטו פון דעם יחיד אדער פון דער גרופע. אבער עס לאזט זיך ניט נעמען א פאלק וואס לעבט און ווײַל נאר לעבן אן א סוף און צו אים זאל מען צובינדן איין באשטימטן צוועק פאר זײַן קיום, וואס צו רעליזירן אים איז ער עס אויף דער וועלט געקומען. עס איז קלאר, וואס אטען האט אויפגעטאן פאר דער וועלטקולטור.

---

[3] פארגלײַכן מיט דעם אויסדרוק פון פארוואנדערונג, א ביסל געמישט מיט אומגלויבן און איראניע, וואס קאנט האט ארויסגעווינן, וועגן ער האט גלייענט מענדלסאנס „ירושלים". זען קאנטס בריוו צו מענדלסאנען פון 16טן אויגוסט 1783, אין ע. קאסירערס אויסגאבע, ב׳ IX, זז׳ 233 א״וו.

[4] *Verhandlungen der dritten Rabbiner-Versammlung in Breslau, Juli 1846*, Protokolle, Breslau, 1847.

אָבער מען קען ניט אונטערוקן די זיגערס בײַ מאַראַטאָן די באַזיניקטע כּוונה, אַז זיי האָבן זיך געשטעלט קעגן דעם פּערסן־שטורעם כּדי זיי זאָלן קענען אַרויסברענגען די העלענישע פֿרײַהייט אָדער אַזעלכע פערזענלעכקייטן ווי פּלאַטאָן צי סאָפֿאָקלעס צי פּידיאַס.

די זאַך איז גאָר אַנדערש, ווען מען פֿאַרבינדט ערשטיק און בעצם די עקסיסטענץ פֿון אַ גרופּע מיט אַן אידעע וואָס זי באַדאַרף דורכפֿירן, ווען דער זינען פֿון אַ פֿאַלק ווערט לכתּחילה קלאָר באַשטימט דורך אַ גיסטיקער שליחות וואָס מען זעט פֿאַר אים, ווען דער קאָלעקטיוו ווערט אַזוי ווי דער טרעגער פֿון אָט דער שליחות און מען מישפּט זײַן לעבן און מען באַטראַכט פֿאַזיטיוו אָדער גלײַכגילטיק אָדער ווערטלאָז זײַן עצם קיום, אָפּהענגיק פֿון דעם, אויף ווי פּלאַ ער פֿירט דורך די אָנגעמערקטע שליחות.

גראָד דאָס האָט זיך פֿאַרלאָפֿן מיטן פֿאַלק ישׂראל, אין לײַכט פֿון דעם נײַעם מין באַטראַכטן עס. פֿון אים איז געוואָרן — אַ גלויבן־שותפֿות פֿון די וואָס האָבן דערקענט און היטן אויף די אמתע רעליגיעזע ערע. אַוודאי איז געווען בײַ יידן פֿון קדמונים אַן דער געדאַנק, אַז מען קען מחוץ דעם פֿאַלק ניט געפֿינען דאָס אמתע דערקענען גאָט. די נבֿיאים, וואָס זיי האָבן די ערשטע אויסגעפֿונען אָט דעם געדאַנק, האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט אין באַזונדערית הימים אַזאַ מצב: אַלע פֿעלקער וועלן אײַנזען דעם יידישן אמת און זיך בייגן פֿאַרן גאָט פֿון ישׂראל, דעם גאָט פֿון אַלע פֿעלקער. אָבער פֿעלקער בלײַבן פֿעלקער, שאַרף געצייכנטע קאָלעקטיוע פערזענלעכקייטן פֿון פֿלייש און בלוט. און אַזאַ פֿאַלק האָט אויך געזאָלט בלײַבן ישׂראל ביז נאָך משיחס צײַטן. און נאָך מער: אַלץ וואָס האָט זיך אָפּגעריסן פֿון יידישן שטאָם, אַלע זײַנע גלידער וואָס זײַנען צעזייט און צעשפּרייט איבער תּפֿוצות העולם דאַרפֿן פֿון אַלע פֿיר עקן וועלט צוריקגעבראַכט ווערן אויף זײַן אַלטן באָדן. ישׂראל דאַרף ניט אויפֿהערן צו זײַן אַ פֿאַלק, פֿאַרקערט: עס דאַרף ווערן נאָך מער פֿאַלק! הכּלל, דער לײַבעראַליזם האָט דאָ אין גאַנצן איבערגעדרייט די יוצרות, האָט געשטעלט מיטן קאָפּ אַראָפּ די טראַדיציאָנעלע פֿאַרשטעלונג ווײַגן ישׂראל און די פֿעלקער פֿון דער וועלט.

עס איז ניט קיין גרינגער ענין קלאָר צו פֿאַרמוטירן דעם אונטערשייד צווישן דער אַלטער, באמתדיקער און לעגיטימער אידעע וועגן דער יידישער שליחות, מיט וואָס יידן האָבן זיך אײַנגעלעבט זינט די נבֿיאים, און דער אומעכטער מיסיע־אידעע פֿון די מאָדערנע. פֿאַלקיטישע פּניות און אָפּפֿאַרטוניזם מצד אַסימילאַטאָרן האָבן די פּראָבלעם פֿאַרטונקלט, און פֿון דער אַנדערער זײַט האָבן אויך יידישע נאַציאָנאַליסטן געהאַט אַ ווידערווילן קעגן די פּועל־יוצאס פֿון דעם בלי־ספֿק ווירקנדיקן אוניווערסאַליזם און הומאַניזם. מיר וועלן פֿרוון אַן שום פֿאַלעמיק ברענגען כאַראַקטעריסטישע אַרויסזאָגונגען, כּדי צו קומען צו אַן ענטפֿער.

דאָס מאָדערנע שטעלן דעם טראָפּ אויפֿן אוניווערסאַליסטישן כאַראַקטער פֿון דעם יידישן גלויבן פֿאַררופֿט זיך כּסדר אויף די נבֿיאים און אויף די דער־

ציילונגען פון תנך וואס זיינען דורכגעדרונגען מיטן נביאים־גייסט. לאמיר דא פעסטשטעלן, אז דעם גרעסטן שטויס דערצו האבן געגעבן ניט יידישע פארשערס, נאר די פראטעסטאנטישע ביבל־וויסנשאפט. דע־וועטע, רייס, קינען, וועלהאוזן, קארניל, דום האבן אין דעם פרט געהאט א טיפע השפעה אויף די ראבינערס, די הויפטטרעגערס פון דעם געדאנק, א טיפערע איידער די שאפערס פון חכמת היהדות, וואס בייַ אירע קלאסיקערס איז דאס פארשן ביבלישע פראבלעמען געשטאנען אין הינטערגרונט. די השפעה פון קארניל'ס קלייניעם בוך *Der Israelitische Prophetismus* וואס האט אונטערגעפירט א סך־הכל פון דער וויסנשאפטלעכער תנך־פארשונג,[5] האט מער באפרוכפערט די לייבעראלע פריידיקערייַ סוף פריערדיקן און אנהייב איצטיקן יארהונדערט איידער אגדה און מדרש. ווער עס האט נאך אלעין געלעבט אין דייטשלאנד בייַם אנהייב פון היטלערן, דער ווייס, אז ווען עס איז ארויס די זאמלונג קלויסטער־רעדעס פון דעם ארציביסקופ־קארדינאל פאולהאבער וועגן אלטן טעסטאמענט,[6] האבן זי געלייענט טויזנטער יידן וואס וואלטן מסתמא ניט געלייגט קיין אכט אויף קאמפעטענטע יידישע מחברים.

עס איז באמת ביז גאר פאסיק, ווען מען רופט אן דעם באגעם פון די נביאים, פון עמוסן, פון די ישעיהוס, פון דעם שאפער פון די עבד־יהוה־לידער מיטן אבסטראקטן אויסדרוק עטישער מאנאטעיזם. עס לייגט זיך אויף אויפן שכל וועו א מאדערנער יידי[7] רופט אן דעם צוויטן ישעיהו „עוואנגעלישער נביא", וואראם ער האט דאך א בשורה פאר אלע פעלקער, בכן — א מיסיע. אבער דער זעלביקער נביא איז דער פלאמיקער אנוואגער פון שיבת ציון, און מיט איין אטעם ברענגט ער ארויס זיין ליבבגעזאנג צום איין־אייניציקן גאט און צו זיין פאלק וואס קערט זיך אום צום אייגענעם לאנד. אט דער נביא קען בשום אופן ניט גילטן ווי דער יאר־עדות פארן לייבעראלן אידעאל פון צעשפרייט זיין צווישן די פעלקער. דער שפיזרם בין האומות איז ניט פאר אים קיין צדקה וואס גאט האט געטאן מיט יידן, ווי דאס איז פארן אוניווערסאליסט מאריס דושאזעף, וואס ער זעט אין דעם אטאמיזירן זיך פון פאלק ישראל איבער די לענדער פון דער גארער וועלט דעם מיטל וואס גאט האט אויסגעקליבן אויף דורכצופירן די יידישע מיסיע.[8]

דער אמת איז, אז די נביאים האבן גארנישט געקלערט וועגן דעם ווי אזוי די מענטשהייט וועט געפירט ווערן דורך ישראל, דורך דעם פאלק ישראל צום איין־אייניציקן גאט. דאס איז די זאך פון דעם אלמעכטיקן. אין תלמוד און אין מדרשים טרעפן מיר אפט דעם געדאנק, אז די וועלט קען אן ישראל קיין קיום ניט האבן.[9] עס איז פון לאנג אן געווען קלאר דער געדאנק, אז אזוי ווי די פעל־

---

[5] צום ערשטן מאל ארויס אין 1894.

[6] *Judentum, Christentum, Germanentum*, München, 1933.

[7] Morris Joseph, *Judaism as Creed and Life*, p. 151.

[8] *Ibid.*, p. 170.

[9] למשל תענית ג, ע"ב; דארטן, ד, ע"א; ברכות לב, ע"ב; סוסה ט, ע"א; בראשית רבה, פ, מ"א.

קער קענען זיך אָפּלערנען פֿון ישׂראל, אַזוי קען אויך און דאַרף אויך ישׂראל זיך אָפּלערנען פֿון די פֿעלקער.[10] אָבער דער טראָפ וועלט געשטעלט אויפֿן אויפֿהיטן ישׂראל ווי אַ פֿאַרזיכדיקע פֿאָלקישע פערזענלעכקייט. ישׂראל טאָר ניט פֿאַרשווינדן, צעגיין צווישן אַנדערע, צולייב אַנדערע זיך נעמען דאָס לעבן. דאָס טאָר ניט געשען שוין מחמת דעם וואָס יעמאָלט וועט דאָך שוין קיינער ניט זײַן אויף אָפּצוהיטן די מיצוות און עס וואָלט בטל געוואָרן די תורה, די גאַנצע, פֿולע תורה, וואָס פֿון איר טאָר קיין זאַך ניט געמינערט ווערן. און די תורה פֿאַרמאָגט ניט בלויז די עשׂרת הדברות און דעם ואָהַבְתָּ לרעך כמוך, נאָר אויך די אַלע געבאָטן פֿון שבת און אַלע אַנדערע תריג מיצוות וואָס דרינגען פֿון איר אַרויס. און דאָס זײַנען אַלץ אַזעלכע זאַכן וואָס האָבן גאָרניט אין זינען דעם גוי; על־פּי רמבם זײַנען זיי גאָרניט חלק אויף אים. סעדיה גאון רעדט וועגן ייִדן ווי וועגן אַ פֿאָלק וואָס ווערט אין תוך באַשטימט דורך זײַן אמונה.[11] דער „ליבעראַלער" הלל האָט צום פֿרעמדן וואָס איז געקומען זיך מגייר זײַן געוואָגט ניט בלויז אַז „וואָס דו האָסט פֿײַנט זאָלסטו דעם צווייטן ניט טאָן", נאָר ער האָט אויך צוגעגעבן: „גיי און לערן!" דער אונטערשייד צווישן אים און דעם מחמיר שמאַי איז ניט אין דעם, ווי אַזוי זיי באַציען זיך צו די געבאָטן; ס׳איז אַן אונטערשייד אין פֿערזענלעכן טעמפּעראַמענט.

ס׳איז אַבער איבעריק זיך צו ברכן אין אָפּענע טירן. הלל און סעדיה, די ראשונים און די אַחרונים — אַלע האָבן געהאַלטן, אַז די תורה איז די פֿאַראייניקנדיקע באַנד, אַז ישׂראל און די תורה זײַנען אָפּהענגיק אײנס פֿונעם אַנדערן און בארעכטיקן איינם דאָס אַנדערע. הכלל, ישׂראל ואורייתא חד הוא. און רבנים, מקובלים און אויך פֿילאָסאָפֿן — אַלע האָבן געהאַלטן, אַז אין מקיים זײַן די תורה איז שוין אײַנגעשלאָסן דאָס דערקענען גאָט און וועלט.

פֿון דעם ביז איצט געזאָגטן קען מען דרינגען, אַז דאָס אָפּהיטן די גאָטן פֿון דער תורה איז ניט „רעליגיע" אין דעם מאָדערנעם זינען פֿונעם וואָרט, וואָרעם מיט אָט דעם וואָרט ווערט פֿאַרשטאַנען אַ געוויסער אופֿן האַלטן זיך און פֿירן זיך, וואָס לויפֿט פֿאַראַלעל מיט די אַנדערע זײַטן פֿון לעבן, נעמט ניט אַרום דאָס גאַנצע לעבן און קען דעריבער אויספֿעלן אין דער גייסטיקער בעל־הבתישקייט פֿון אַ פֿאָלק. די תורה האָט דאָס גאָרע זײַן און דאָס גאַנצע לעבן געמאַכט אָפּהענגיק פֿונעם געטלעכן געזעץ. דאָס לעבן איז נאָך ניט סעקולאַריזירט. די תורה איז ניט אַ טייל פֿונעם לעבן, ווי עס איז אין אונדזערע טעג אָפּילו בײַ די סאַמע אָרטאָדאָקסישע ייִדן, נאָר זי באַשטימט אַלע געביטן פֿון זײַן אויף דער וועלט. אין תוך איז עס אָפּילו ניט ספּעציפֿיש ייִדיש, דאָס איז בכלל אַ שטריך פֿון מיטל־עלטער. דאָ איז אייגנטלעך ניט פֿאָראַן קיין פּרינציפּיעלער אונטערשייד צווישן רמבם און טאָמאָס פֿון אַקווינאָ אָדער קאַלווין, אָדער אָפּילו די אָמעריקאַנער דענקערס פֿון דער קאָנגרעגאַציאָנאַל־צייט ווי דזשאָנאַטאַן עדוואַרדס און די מאַטערס, אויף וויפֿל זיי אַלע באַזירן פֿולקום די געזעלשאַפֿט

[10] זען למשל ירמיהו, ב, 10.

[11] „אומתנו אינה אומה כי אם בתורתיה", אמונות ודעות, אויסגאַבע סלוצקי, ז׳ 66.

אויף דעם איבערנאַטירלעכן, פֿון גאָט אַנטפּלעקטן געזעץ. דער חילוק צווישן יידן און קריסטן איז דאָ אזוי: די קריסטן האַלטן, אַז אָט דער געזעץ איז חלּ אויף אַלע מענטשן און זיינען אַפֿילו גרייט אים אַרויפֿצוצווינגען איבער גוואַלד, בעת יידן קלערן דערבי נאָר וועגן זייער אייגן פּאָלק און באַגרענעצן זיך מיט אים.

קלאָרער פֿון אַלץ טרעט אַרויס דער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער פּאַרטיקולאַריזם אין שיכות מיט יהודה הלוי בלּיק אויף דער וועלט מיט פֿעלקער. אין כוזרי [12] איז ישׂראל דאָס האַרץ פֿון די פֿעלקער. אזוי ווי דאָס האַרץ איז דער צענטראַל־אָרגאַן פֿון קערפּער און פֿון זיין געזונט זיין אָדער קראַנק זיין זיינען אַפֿהענגיק די אַנדערע גלידער, אזוי איז ישׂראל אויך דער צענטער פֿון דער וועלט. ישׂראל גלּיק אָדער ווי גייט אַריבער אויף אַלעמען. דער מיין איז דאָ פּשוטו כמשמעו: די וועלט איז אַן אָרגאַניזם, און דאָס יידישע פּאָלק פּאַרנעמט אין אים אַ באַזונדער אָרט. דאָס איז אַ סטאַטישער מצב, עד סוף כּל הדורות. ניט ישׂראל טאָר זיך אַסימילירן מיט די פֿעלקער, ניט די פֿעלקער דאַרפֿן זיך צוגלּייכן צו אים. די וועלט וועט פֿאַרלירן איר זינען און איר מעמד אַן דעם פּאָלק, וואָס גאָט האָט עס אויסדערוויילט זינט זינע אָבות. אָט דאָס פּאָלק געווארט, ווי שלעכט זיין מצב זאָל ניט זיין, ביז דער ענד פֿון די טעג. און אַז עס וועלן קומען משיחס צייטן און די קינדער פֿון ישׂראל וועלן אַלע צונויפֿגענומען ווערן און וועלן זיך אומקערן אַהיים, און די פֿעלקער פֿון דער וועלט וועלן געניסן פֿון דער גאולה, — וועט די גדולה פֿון פּאָלק ישׂראל ערשט זיי אַלעמען אַריבערשטיגן.

פֿאַר אונדז איז דאָ וויכטיק אונטערצושטרייכן: ערשטנס, דער קאָנקרעטער פֿייייש־און־בלוט־באַשטאַנד פֿון אַ פּאָלק וואָס איז נאָך זיין כאַראַקטער נאָך אפֿ־געגרענעצט פֿון אַלע אַנדערע — דאָס איז דער אַלף און דער תּו פֿון דער יידישער געשיכטע; צווייטנס, די „יידישע רעליגיע" איז דער לעבנסוועג פֿאַר דער יידישער אומה, באַשטימט פֿון גאָט; דריטנס, תּורה איז מער ווי די לערע וועגן גאָט און מענטשלעכער עטיק, הגם דאָס אַלץ גייט אַרײַן אין איר; פֿערטנס, חוץ די מיצוות פֿון בני־נח דאַרף דער ייד אָפֿהיטן אַלע געבאָטן פֿון משה רבינו, וואָס די בני־נח דאַרפֿן עס ניט.

גראָד דערפֿאַר ווייל די מסורה־יידישקייט האָט אויפֿגעשטעלט אַ מויער ניט אַריבערצושפּרייזן און ניט אײַנצוווארפֿן צווישן זיך און די אומות העולם, האָט זי געקענט זיין פּרינציפּיעל ברייטהאַרציק. מען איז געווען גרייט אָנצונעמען אַ גר, דערלאָזן אַז אַ פֿרעמדער זאָל ווערן אַ ייד, ווי דאָס טרעפֿט זיך אויך בײַ אַנדערע פֿעלקער, אַז אייניציקע יחידים גייען אַריבער צו זיי. אָבער דערבי האָט מען ניט מוותר געווען אויף אַ קוצו של יוד פֿון די מיצוות מעשׂיות. און מען האָט דעם גר ניט גרינג אָנגענומען — כאָטש וואָס אייגנטלעך האָט מען אים געגעבן? עולם הבא האָבן דאָך געקענט האָבן אויך די חסידי אומות העולם, און דערצו האָט מען זיך ניט געדאַרפֿט מגייר זיין.

---

[12] זען ספֿר הכּוזרי, מאמר שני, לב—מד און באַזונדער לו.

אָקעגן זשע די אידעע וועגן מיסיע וואָס קומט אַרויס פֿון דעם אַבסטראַקטן „אוניווערסאַליזם" שאַפֿט פרינציפּיעל אָפּ דעם גרענעץ צווישן בני־נח און בני־ישׂראל. דאָס געשעט אונטער דער השפּעה פֿון דער אויפֿקלערונג־אידעע. און דאָ האָט מענדלסאָן, הגם אין גאַנצן שלא בכוונה, אויסגעברוקירט אַ ברייטן וועג. ממילא אָדער בפֿירוש האָבן די ליבעראַלן און די רעפֿאָרמערס אָנגענומען זײַן מאַכן אַן אונטערשייד צווישן געבאָטן על־פּי אַנטפּלעקונג און על־פּי שכל. אָבער בעת מענדלסאָן האָט געוואָלט, מען זאָל זיך האַלטן בײַ ביידע מינים געבאָטן, האָבן זיי פֿאַרוואַרפֿן אָפֿן וואָס איז געווען פֿאַרטיקולאַריסטיש און ספּעציעל יידיש און זיך באַגרענעצט מיט דער רעליגיע פֿון שכל. דער סכום געדאַנקען וואָס זיי האָבן באַטראַכט ווי די „עיקרדיקע" מיינונג פֿון די גרויסע נבֿיאים איז אידענטיש מיט די אידעעס פֿון די אייראָפּעישע און אַמעריקאַנער פֿילאָסאָפֿישע אויפֿקלערערס פֿון 18טן און 19טן י״ה.

אין איין פונקט איז עס אָפּילו דערגאַנצט געוואָרן מיט אַן אידעע וואָס האָט זיך קונה־שם געווען ערשט אין 19טן י״ה, מיט דער ליערע וועגן עוואָלוציע. די קלאַסישע אויפֿקלערערס זײַנען געווען אַזוי גרויס בײַ זיך מיטן שכל, וואָס דער מענטש האָט אים סוף־כל־סוף אין זײַן רשות נאָך אַזוי פֿיל זוכענישן, אַז זיי זײַנען געווען בײַ זיך זיכער: זיי האָבן שוין דעם פֿולן אמת וועגן דעם לעבנסוועג, אויף וועלכן מען דאַרף גיין.[13] מען איז „וווּנדערלעך ווײַט דערגאַנגען" אין דעם דענקען! איצט איז בלויז געגאַנגען אין דעם, אַז מען דאַרף דאָ און דאָרטן אַ ביסל אַרויסהעלפֿן דער וויסנשאַפֿט פֿון לעבן וואָס איז עפּעס אָפּגעשטאַנען, עס זאָל גרייכן צום גוט באַקאַנטן און באַשטימטן אידעאַל. די אידעע פֿון עוואָלוציע, וואָס זי האָט זיך אָנגעהויבן בײַ די נאַטורוויסנשאַפֿטן און איז נאָך דעם אַריבער אויף אַלע געביטן פֿון סאָציאַלן, קולטורעלן און גײַסטיקן לעבן, האָט געגעבן דעם יידישן ליבעראַליזם אַ באַזונדערן אימפּעט. דער פאַליטישער און מאַראַלישער פראָגרעס, וואָס ער איז געקניפּט און געבונדן מיט דער עוואָלוציע, מוז דאָך אַוודאי און אַוודאי זיך אַרויסוויזן אין דעם, אַז עס וועלן אָפּגעראַמט ווערן די לעצטע שטערונגען אויפֿן וועג צו פֿולקומער בירגערלעכער און געזעלשאַפֿטלעכער גליק־באַרעכטיקונג פֿון יידן. עס איז אויסגעקומען אַז אָט ווערט שוין מקוים דער משיח־אידעאַל. און עס צעזינגט זיך אַזוי כאַראַקטעריסטיש דער פּאָעט און ראַבינער פרײַשטעט:

וען סוף־כל־סוף דאָס שטרענג רעכט רעגירט,
דעם ברודער האָט מען אין דעם יוּד דערקענט
און בילדונג און געוויסן־פֿרײַהייט הערשט —
ווערט אויך דורך דעם די גאולה דורכגעפֿירט.
ס׳האָט שכל אונדזערע קייטן צוגענומען,
משיח, האר פֿון שלום, איז געקומען.[14]

---

[13] פֿאַרגלײַכן עמאַנועל קאַנטס *Was ist Aufklärung?*.

[14] *Sulamith*, VIII pp. 223 sq. אין אַריגינאַל לייענט זיך עס אַזוי:

Wenn spät in Tagen strenges Recht regiert,
Im Juden man den Bruder nur verehrt,

וועלכע מענטשן, ווי אָט די יידן, באַטראַכטן זיך מער ניט ווי מיט־גלידער פֿון אַ פֿאָלק, נאָר ווי טרעגערס פֿון אַן אידעע, ווי אויפֿהיטערס פֿונעם רייגעם שכל, ווי פּראָטאָגאָניסטן פֿון מענטשלעכע מידות־טובֿות און פֿונעם פּראָגרעס בכלל, — מוזן זיי על־פּי הכרח ווערן מיסיאָנערן. מען קען ניט אַליין פֿאַרמאָגן דעם גאַנצן אמת ווען קען באַגליקן די וועלט און ניט וועלן אַלע אַנדערע מזכה זיין מיט אים.

צו דעם קומט נאָך צו אַ ספּעציעלער מאָמענט, ווען מען רעדט וועגן אים מיט מער חשק אין אייגענעם קרייז איידער אינעם קרייז פֿון די ווען מען דאַרף באַקערן. די פּראָגרעסיווע ראַבינערס און זייער עולם האָבן זיך געפֿילט ווי אינסטרומענטן פֿון אַ רעליגיעזער מיסיע, ספּעציעל כּדי גובֿר צו זיין דאָס דאָגמאָטישע קריסטנטום. דער קריסטלעכער ליבעראַליזם איז קיין מאָל אַזוי ווייט ניט אַוועק אינעם ראַדיקאַליזירן די געירשנטע לערע ווי דאָס האָט געטאָן די יידישע רעפֿאָרעם־באַוועגונג. מען האָט טאַקע פֿאַרסימבאָליזירט די מגושמ־דיקע דאָגמעס וועגן גאָטס זון און אַרומגעפּוצט מיט רייד פֿון דעם יעמאָלט מאָדערנעם אידעאַליזם, אָבער עס איז פֿאַרבליבן די פֿאַרבינדונג מיט דער קירכלעכער טראַדיציע. דער „שכל" האָט דאָרטן ניט געשפּילט אַזאַ שטאַלצע ראָלע ווי בייַ די ליבעראַלע יידן. דערפֿאַר האָבן די לעצטע — לכל־הפּחות צווישן זיך גופֿא — געהאָט אַ סטראָטעגישע איבערוואָג און מען האָט געקענט שעפּן נחת פֿון דעם וואָס די אייגענע שיטה איז די אינציקע וואָס שטימט מיט דער וויסנשאַפֿט און מיטן שכל. אַוודאי איז דאָס ניט קיין נצים פֿון טעאָרעטישן שטאַנדפּונקט. דער רב וואָס פֿירט דעם וויכוח אין דעם כּוחרי האַלט שוין אויך אַזוי, און זיך אַרומקוקנדיק אויף די ספּנות, זאָגן עס דאָך אַרויס טייל יידישע פֿאַרשטייערס אין די רעליגיע־וויכוחים וואָס מען האָט אויף יידן שפּע־טער אַרויפֿגעצוונגען.

דאָס מאָדערנע יידנטום האָט עס געקאָנט טאָן מיט אַ רויקערן געוויסן, אַדער עס האָט געמיינט, אַז איצט קאָן מען עס טאָן. עס איז געווען פֿרייַ פֿון דאָגמאָטישע ענגשאַפֿטן און קיין קרבן מצד דעם שכל, קיין sacrificium intellectus, האָט זיך דאָ ניט פֿאַרלאַנגט. און וואָס ליבעראַלער מען איז געווען, אַלץ שטאַר־קער איז געווען די נטיה אויפֿצוגעבן גרעסערע טיילן פֿון די מיצוות מעשׂיות — לשם ליבעראַליזם, רחמנא לצלן, ניט לשם עפּעס אָפּאָרטוניסטישע מאָטיוון. זייער געליטערטע רעליגיע האָט געמוזט מיסיאָנירן, לכל־הפּחות אין דער טעאָריע, פונקט ווי דער „אויפֿגעקלערטער" לעבנס־באַגעם האָט פֿאַרמאָגט אַ גוואַלדיקן פּראָפּאַגאַנדיסטישן אימפּעט.

אָפֿילו דאָרטן ווו מען איז געבליבן בייַ אַ פּראָקטישן לעבנסוועג האָט די אידעע פֿון דער מיסיע געשלאָגן ווורצלען. אין דער עמאַנציפּאַציע־צייט האָט

Und Bildung und Gewissensfreiheit nähret,
Dann ist auch das Erlösungswerk vollführt,
Dann hat Vernunft die Fessel uns genommen,
Messias ist als Friedensfürst gekommen.

זי דער ערשטער אַרויסגעבראַכט דער האַמבורגער חכם (ער האָט זיך אָפּגעזאָגט זיך צו רופֿן רב) יצחק בערנײס.[15] אין זײַנע אויגן איז יידנטום געווען דער פֿאָר־קעמפֿער פֿון אַ בולט רעליגיעזער קולטור, וואָס אויף איר וועט זיך שטיצן די צוקונפֿט פֿון דער מענטשהייט. זײַן געדאַנקען־גאַנג וואָס איז ניט דערגאַנגען צו אַ פֿולער קלאָרקייט האָט נישט אַנגעווויזן בפֿירוש, וואָס זאָל אייגנטלעך ווערן פֿון דער פּראַקטישער לעבן־סיסטעם פֿון שולחן־ערוך. אַגב אורחא זאָל באַמערקט ווערן: אַזוינס איז ניט קיין חידוש בײַ די קאָנסערוואַטיווע רעליגיע־יידן וואָס זײַנען אין גאַנצן דורכגעזאָפּט געוואָרן פֿון אַלגעמיינער גײַסטיקער קולטור. בערנײס, דער פֿאָטער פֿון דעם באָרימטן פֿיל־אַלאָג בערנײס, האָט פֿאַרמאַגט אַן אויסגעצייכנטע קלאַסישע בילדונג. ער הייבט אָרויס די אידעאַל־אַ־גישע זײַט, די „וועלטאַנשאַוונג" פֿון דער יידישער הומאַנער קולטור, אָבער ער איז ווינציקער פֿאַראינטערעסירט אין די ענינים פֿון טאָג־אײַן־טאָג־אויסיקער יידישקייט. אָט דער שטריך איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די מעסיקע. מען היט אָפּ דעם אָלטן שטייגער; די ראָבינערס זאָרגן זיך געוויסנדיק, אַז אין זייערע קהילות זאָלן די ריטועלע אינסטיטוציעס פֿאַרבלײַבן נאָך דעם דין נאָך. אָבער זיי ווילן בשום־אופֿן ניט זײַן קיין משגיחים איבער כשרות (Kauscherwächter) האָט מען דאָס גערופֿן מיט ביטול), נאָר טעאָלאָגן, ד"ה אַזעלכע מענטשן וואָס באַטראַכטן ווי זייער הויפּט־אויפֿגאָבע דאָס פֿאַרשפּרייטן די „רעליגיעזע וועלטאַנשאַוונג", אָדער וואָס עס קלינגט נאָך שענער — די „מאָראַליש רעליגיעזע אידעע".

בערנײס איז נאָך ניט געווען אין גאַנצן גרייט אײַנזײַטיק אַנצונעמען בלויז דעם רעליגיעזן כאַראַקטער פֿון יידנטום. אָבער דאָס נעמט שוין יאָ אָן ש. ל. שטייַנהיים, אַ דאָקטאָר וואָס לאָזט זיך אַרײַן אין די טיפֿסטע טיפֿן פֿון געדיכטע טעאָלאָגישע ספּעקולאַציעס. זײַן פֿילבענדיק ווערק „די אָנטפּלעקונג על־פּי דער לערע פֿון דער סינאַגאָגע",[16] וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין 1835 און האָט ניט צוגעצויגן צו זיך קיין אויפֿמערקזאַמקייט, באַטראַכט דאָס יידנטום ווי דעם רעליגיעזן אמת וואָס איז שייך צו אַלעמען:

דעריבער בין איך איבערנעצײַגט אַז — צי פֿרי צי שפּעט — וועט די אָנטפּלעקונג אין איר רייַנער, אומגעפֿעלשטער, לכתחילהדיקער גע־שטאַלט אָפּהאַלטן דעם פֿולן נצחון איבער געצונדינערַי, וויפֿל זי זאָל זיך ניט ווערן און ווארנן. מיר ווילן זיך ניט באַזונדער פֿאַרטיפֿן אין די סיבות פֿון אָט דעם ווערן זיך קעגן דער אָנטפּלעקונג, זיי וועלן קיין צו פֿיל נחת ניט פֿאַרשאַפֿן; נאָר איינע ווייל איך פֿורש בשמה זײַן — די תּמעוואָטעקייט און קנעכטישקייט. דער נאָמען פֿון פֿאָלק וואָס האָט פֿיר־געבראַכט די אָנטפּלעקונג איז געוואָרן א זידל־נאָמען, און איצט פֿאַדערט זיך, קומט אויס, אז מען זאָל אָננעמען אזא לערע, וואָס איר פֿירבערע־גער איז געווען אויסגעשטעלט אויף שׂינאה, פֿאַראַכטונג און רדיפֿות. און דאָך וועט ביז לעצט מקום ווערן די פֿאַדערונג; דער שטיין וואָס די

---

[15] *Bibelscher Orient*, 1821.

[16] *Die Offenbarung nach dem Lehrbegriff der Synagoge.*

בויערס האָבן אים פֿאַראכט מוז ווערן דער ראש הפינה פֿון גלויבן און פֿון לעבן.[17]

אין וואָס באַשטייט דער אונטערשייד צווישן אָט דעם שטאַנדפונקט און דעם „אוניווערסאַליזם", ווי מיר באַגעגענען אים אין דער טראַדיציע און ווי ער איז אויסגעדריקט למשל אין דער תפילה עלינו לשבח: „יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון"?[18] קלאָר, אַז דער אונטערשייד איז נאָר אין דעם ניואַנס: פֿאַר דעם מאָדערנעם יידישן יחיד, וואָס זיין אייגנצייקער אָנהאַלט איז בלויז פערזענלעכע איבערצייגונג, ווערט די מיסיאָנערישע שליחות פֿון יידישן פֿאָלק אַ מיטל אָפּצושאַפֿן אָדער פֿאַרגלייכגילטיקן אָלע אייגנשאַפֿטן און אָלע האָפֿענונגען פֿון זיין פֿאָלק, אויף וויפֿל זיי שפּריזן אַריבער דאָס רעליגיעזע געביט. ישׂראל איז איצט ניט מער ווי דער שליח פֿון דעם איין־אייניציקן גאָט צו די פֿעלקער. ער דאַרף פֿאַרגעסן וועגן זיך לשם די אָנדערע, וואָס פֿון זייערט וועגן עקסיסטירט ער. עס איז אָזוי אַ שטייגער ווי מען וואָלט געווען קומען צו די אָנגלאָסאַקסן און געווען זאָגן: לשם דער ציוויליזירנדיקער טעטיקייט אינערער פֿאַר דער גאָרער וועלט זיצט מוותר אויף אינער אייגן פֿאָלקיש לעבן.

משה העט האָט אויך אַרויסגעשטעלט דעם הומאַניטאַריזם ווי די העכסטע מדרגה פֿון רעליגיעזער און עטיש־פאָליטישער אָנטוויקלונג.[19] ער האָלט אויך, אַז די סאָציאָלע תורה וועט שפּילן די אָנטשיידנדיקע ראָלע בײַם פֿאַרענטפֿערן „די לעצטע מענטשהייט־פֿראָגע", ווי ער רופֿט אָן דאָס אויסגלייכן זיך פֿון ישׂראל מיט די פֿעלקער פֿון דער וועלט. הגם פֿאָנטאָסטיש, אָבער דאָך עכט משיחיש פֿאַרבינדט משה העס די הומאָנע אידעאָלאָגיע מיט נאָציאָנאָלע האָפֿענונגען. פֿאַר אים קען ישׂראל נאָר דעמאָלט דורכפֿירן זיין „בארוך", ווען ער וועט נאָכאָן צוריקקומען אין דער אָלטער היים ווידער לעבן אַ פֿולׂ לעבן פֿון אַ נאַטירלעך פֿאָלק. ער באַנעמט אות־באות דעם כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

אָט דער פסוק איז דער בעסטער פֿרוווּשטיין צו דערזען דעם אונטערשייד צווישן דער טראַדיציאָנעלער און מאָדערנער טעאָריע וועגן מיסיע. פֿאַר די אָלטע שטאַרקט זיך דער פֿאָלקישער איך דורך זיין מעסיאָנישער אויפֿגאָבע, און עס קריגט נאָך מער ממשות די קאָנקרעטע רעאָליטעט פֿונעם יידישן שטאַם; פֿאַר די נייע דאָמפֿט זיך פֿונאָנדער דער קיום פֿון דער אומה אין הויליער רוחניות פֿון אידעיִשקייט, און עס בליבן איבער יחידים. פֿאַר דער מסורה איז גאָט דער וואָס קירעוועט די פֿעלקער צום אמת צו, און משיח איז זיין גרעסטער נס. באַחרית הימים — ניט פֿריִער! — וועט זיך אַרויסווייזן, אַז ישׂראל איז געווען געראָטן. אָבער אויך יעמאָלט וועלן ניט אָלע מענטשן ווערן בני־ישׂראל, וואָס רעם מע קען דאָך ניט זיך אָפּזאָגן פֿון די אייגענע עלטערן; אָלע וועלן אָבער

---

[17] *Ibid.*, v. I, pp. 359 sq.

[18] „זאָלן דערקענען און וויסן אַלע באַוווינערס פֿון דער וועלט, אַז צו דיר דאַרף קניען יעדער קני און זיין צונג שוואָרן יעדער צונג".

[19] *Rom und Jerusalem*, 1862.

אַנגעמען די מיצוות של בני נח. די ליבעראַלן ווידער שטרײַכן אונטער דעם כּוח פֿון דער אידעע, אַזוי ווי זי וואָלט ניט מער ווי צופֿעליק זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דער ייִדישער גרופּע. דאָס עצם פֿאַלק איז ניט בלויז אַ גלײַכגילטיקער, עס איז אַ שעדלעכער ענין, ווײַל ער שטערט דער אויסברייטערונג פֿון דעם אַלמענטשלעכן אמת איבערן כּסדר נעמען אין באַטראַכט די באַזונדערקייטן פֿונעם פֿאַלק.

בכן איז געקומען דערצו, אַז דער אַנטינאַציאָנאַליזם און דער מיסיאָנאַריזם האָבן געשלאָסן צווישן זיך אַן ענגן בונד. ווי רעפֿרעזענטאַנטן פֿון אָט דער ריכטונג לאָמיר דאָ נעמען בלויז לודוויג פֿיליפּסאָן און הערמאַן קאָהען, דער ערשטער האָט אין זײַנע *Allgemeine Zeitung des Judentums*, דעם פֿירנדיקן אָרגאַן פֿאַר די דײַטשישע ייִדן, וואָס ער האָט יאָרן לאַנג אַרויסגעגעבן, און אין זײַנע *Gesammelte Schriften*, וואָס זײַן זון מאַרטין פֿיליפּסאָן האָט אַרויסגעגעבן אין 1911 פֿון דעם פֿאָטערס עזבֿון, אונדז געפֿונט אַ גאַלדגרוב פֿאַר אָט דער גײַסטיקער ריכטונג. „דאָס פֿאַלק ישׂראל וואָס דאָרף זײַן אַ רעליגיע־פֿאַלק פֿאַר דער גאַנצער מענטשהייט" איז אַבער גאָרניט קיין פֿאַלק.[20] אין אַ פּאָלעמיק קעגן דעם פֿילאָסאָף עדואַרד פֿאָן האַרטמאַן (1885) פֿילט זיך פֿיליפּסאָן שטאַרק געטראָפֿן, למאי האַרטמאַן רעדט וועגן דעם שטאַמגעפֿיל פֿון ייִדן.[21] אויפֿגעבראַכטערהייט טענהט ער קעגן דער הנחה, אַז ייִדן פֿעלט בלויז מלוכה און לאַנד, כּדי זיי זאָלן זײַן אַ נאַציאָנאַליטעט וויִ עס זײַנען די איטאַליענער אָדער די פֿראַנצויזן.[22] עס איז אַ סך כּאַראַקטעריסטישער פֿאַר ייִדן זייער האָפֿענונג, אַז דער ריינער מאָנאָטעיזם, אַזוי ווי זיי האָלטן אים, זאָל ווערן די צוקונפֿטיקע רעליגיע פֿון דער מענטשהייט.[23] אין דעם באַשטייט עלפּי פֿיליפּסאָן דער היסטאָרישער כּאַראַקטער פֿון ייִדנטום. ער וואָרפֿט אָפּ די מיינונג, אַז „דאָס רעפֿאָרעם־ייִדנטום איז אַרויסגעקומען פֿון דעם פֿראָטעסטאַנטישן ראַציאָנאַליזם"; אין תּוך איז ער געווען דער זעלביקער אין משה רבינוס צײַטן, בײַ די נבֿיאים און בײַ די חכמי־התּלמוד.[24]

נו, מיר וועלן ניט קריטיקירן אָזאַ געשיכטע־באַנעם. אָבער רעליגיעזע מחדשים און באַנײַערס בײַ אָלע פֿעלקער, אָפֿילו די נבֿיאים און אַוודאי שוין די חכמי־התּלמוד, האָבן כּסדר געהאַלטן אין איין זאָגן, אַז זיי ברענגען נישט קיין שום נײַס, אַז זיי קלאָרן אויס און קלערן ווידער אויף וויל באַקאַנטע לערעס פֿון די אָבות, וואָס זײַנען בלויז אַ ביסל מטושטש געוואָרן. עס איז אַבער אַ סך ערגער און עס ווירקט אַזש טראַגיקאָמיש, ווען אָט דער ייִדישער מיסיאָנער — און ער האָט אַ סך זײַנס גלײַכן — פֿאַרלירט אין גאַנצן דעם מוט, בשעת אַ גוי גיט אים אַ זאָג, אַז ייִדן „האָבן טיילוועז אַרויפֿגעלייגט זייער

---

[20] *Gesammelte Schriften*, I, p. 117.
[21] *Ibid.*, II, p. 281.
[22] *Ibid.*, II, p. 273.
[23] *Ibid.*, II, p. 277.
[24] *Ibid.*, II, p. 269.

שטעמפּל אויף אונדזער צייט" (געמיינט איז דאָ דאָס לעצטע דריטל פֿון 19טן י"ה). יעמאָלט ווערן מיר תּיכף אָ שוואַך, הילפֿלאָז הינפֿעלע. ווי קומט עס צו עכטער מיסיע־שטימונג? דער חוב פֿונעם מיסיאָנער איז דאָך צו פֿראָפֿאַגאַנדירן און וועג נייטיק — גיין אויף קידוש השם. אָבער ער דאַרף ניט בעטן מחילה, בעת ער טוט אויף. דאָס איז שוין די סאַמע צעדרייטע ענווות. דאָ דאַרף אַרויס־רופֿן קריטיק ניט דער ריס מיט דער טראַדיציע, נאָר דאָס פֿעלן פֿון רעוואָלוציאָנערן ברען, וואָס דאָס ברענגט צו ספֿקות אין דער ערנצטקייט פֿון דער מיסיאָנערישער כוונה. אויב די צוקונפֿט פֿון דער מענטשהייט העגט באמת אָפּ פֿון אונדזער ריינעם מאָנאָטעיזם און מעסיאָניזם, טאָ שיקט זשע אַרויס מיסיאָנערן, גיט זיך אָ לאָז איבער לענדער און פֿעלקער כדי צו ראַטעוון כאָטשבי איין נשמה, ווי די קריסטן האָבן עס געטאָן און ווי זיי טוען עס נאָך עד־היום; רעגט אויף, רודערט אויף די אומגלייביקע כדי זיי צו מאַכן פֿאָר גלייביקע, אָבער טוט זיך ניט אָנטשולדיקן און פֿאַררופֿט זיך ניט אויף דעם וואָס האָט אָ זינען פֿאַר אָ פֿאַלק און האָט ניט קיין זינען פֿאַר מענטשן מיט אָ מיסיע — אז דאָס יידנטום האָט קיין מאָל ניט געלייגט קיין ווערט אויף אַרײַנקריגן פֿראָזעליטן!

פֿון אָט דעם אַלגעמיינעם פּסק־דין אונדזערן לאָמיר אַרויסנעמען הערמאַן קאָהענען. און ניט דערפֿאַר ווײַל זײַן אינטעלעקטועלע האַלטונג צו דער פֿראָבלעם זאָל אין תּוך זײַן אָנדערש ווי בײַ די לִיבעראַלע טעאָלאָגן, נאָר ווײַל דער לִיבדנשאַפֿטלעך יידישער טעמפּעראַמענט פֿון דעם באמתדיקן דענקער ווײַזט אָן אויף אָן אָנדער מדרגה טראָכטן. ער איז דער לעצטער און דער אייגנטלעכער פֿילאָסאָף פֿון דעם לִיבעראַלן יידנטום. זײַנע אַרויסזאָגונגען וועגן אונדזער פֿראָבלעם קלינגען ענלעך צו די רייד פֿון די לִיבעראַלע דרשנים, אָבער אין הינטערגרונט געפֿינט זיך אָ פֿילאָסאָפֿישע סיסטעם, וואָס מען מעג זי אָננעמען אָדער אָפּוואַרפֿן, אָבער זי שטיצט זיך אויף עכטע דענקמאָטיוון, ניט אויף פּאָליטישע פּניות און פּראָקטישע זאָרגענישן. דורך זײַן עטיק, וואָס זי וועגדט זיך צום כּלל־מענטש און וואָס זי האָט אין זיך אַרײַנגעבויט די יידישע לערעס וועגן גאָט און משיח, קריגט יידישקייט אָ חלק ונחלה אין דעם אויניווערסאַליזם פֿון דער פֿילאָסאָפֿיע. קונא פֿישער, דער געשיכטע־שרײַבער פֿון דער מאָדערנער פֿילאָסאָפֿיע, האָט אזא גאָנג באַצייכנט ווי אָ „יידישן", און ער האָט דערבײַ מיט דעם ניט געווואָלט זאָגן עפּעס פֿרײַנדלעכס. אין אונדזערע אויגן אָבער איז עס די לעצטע קאָנסעקווענץ פֿון אָ שיטה וואָס זעט אין יידנטום די רעליגיע פֿונעם ריינעם שכל און וויל זי אַרויסשטעלן ווי דעם אייניציקן באמת באַגרינדעטן גלויבן פֿון דער מענטשהייט.

ה. קאָהענס באַציונג צו דער פֿראָגע פֿון יידישן קיום און צום מעסיאָנישן באַרוף פֿון פֿאַלק ישׂראל ווערט קלאָר פֿון עטלעכע שטעלן אין דעם ווערק וואָס איז אַרויס שוין נאָך זײַן טויט.[25]

---

[25] *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*, 1929.

דער אָנוועזער פֿון דער נאציאָנאַלער מלוכה איז שוין באַדינגט דורך דעם מעסיאַניזם. אין דעם אָבער איז פֿאַרוואָרצלט די טראַגיק פֿונעם יידישן פֿאָלק אין דער גאָרער געשיכטלעכער טיפֿ. ווי אזוי קען א פֿאָלק באשטיין און דורכפֿירן זײַן מעסיאַנישע אויפֿגאַבע, ווען עס ווערט אַנטבלויזט פֿון דעם אַלגעמיינעם מענטשלעכן שוץ וואָס די מלוכה גיט א פֿאָלק? און דאָך אזא איז געווען דער מצב פֿונעם יידישן פֿאָלק און עס האָט דאָ געמוזט זיך אַרויסווײַזן דער זינען פֿון דער יידישער גע־שיכטע, אויב דער מעסיאַניזם שאָפט אָט דעם זינען...[26] נאָר ישׂראל לײַדט פֿון די רדיפֿות פֿון געצן־דינערס, און ישׂראל האָט די שליחות ניט בלויז אָפּצוהיטן דאָס אמתע דינען גאָט, נאָר עס צו פֿאַרשפּרייטן צווישן די פֿעלקער. אזא מין סתּירה אינעם געשיכטע־בילד צווישן עבֿר און עתיד האָט ניט קיין שום אַנדער ענטפֿער סײַדן אזא: דורכן לײַדן פֿאַר די פֿעלקער קריגט ישׂראל דאָס רעכט זיי צו באַקערן.[27]

ווי געזאָגט, קלינגט עס ניט אַנדערש ווי דאָס וואָס מיר האָבן שוין גע־הערט און וועלן נאָך הערן. אָבער וועגן צוויי זאָגן דאָס זעלביקע איז עס נאָך ניט דאָס זעלביקע. הערמאַן קאָהען איז א ראַדיקאַלער אַנהענגער פֿון שכל. ראַציאָ איז פֿאַר אים די סובסטאַנץ, דער אינעוויניקסטער תּמצית און זינען פֿון דער וועלט־עכקייט. די שטרענגע מעטאָדישע וויסנשאַפֿט קאָנסטיטוירט יעטווידע עקסיסטענץ. וואָס עס קען ניט באַשטימט ווערן דורך א פֿלאַטאָנישער אידעע איז אָפּדוכטענישׂ, נישטיקער שאָטן, מיטאָס, ווי טומלדיק און שרעקיק דאָס זאָל זיך ניט אַרויסווײַזן. דאָס איז חלילה אויף א תּביעה מצד דער רעליגיע ווי אויף א תּביעה מצד דער פֿיזיק. דעריבער ווילט ער אויסניצן די „קוואַלן פֿון יידנטום" נאָר אויף צו שעפּן פֿון זיי „די רעליגיע פֿון שכל". דערנאָך האָט ער אין דער „עטיק פֿון ריינעם ווילן" געטאָן פֿאַרזינקען די יידישע עיקר־לערעס, וואָרעם זיי האָבן אויסגעהאַלטן זײַן פֿײַער־פֿראָבע. און אויב אַזוי, גילטן זיי פֿאַר אַלעמען. יידישקייט איז שוין אייגנטלעך אויס רעליגיע. זי איז שוין פֿי־לאָסאָפֿיע, אָדער ריכטיקער: זי האָט אין זיך די וויכטיקסטע מאָטעריאַלן אויפֿ־צובויען די פֿילאָסאָפֿישע עטיק, וואָס פֿאַר איר אמת דאַרפֿן זיך בייגן אַלע, ניט בלויז יידן. און עס איז אונדזער חובֿ אָט דאָס כסדר צו זאָגן די אייגענע יידן און די גויים.

דאָס איז הערמאַן קאָהענס מיסיאָנאַריזם. פֿון א פֿילאָסאָף קען מען דאָך אַוודאי ניט פֿאַרלאַנגען, ער זאָל אַרויסגיין אויפֿן מאַרקפּלאַץ און מאַכן פֿאַר־זאַמלונגען אויף צו באַקערן דעם עולם אויף דעם שטייגער אַן ערך ווי דאָס טוט די „גאולה־אַרמיי". ער האָט אַגבֿ געהאַט אין זיך די יאָדרע פֿון א פּרא־פֿאַגאַנדיסט. אָבער גראָד זײַן פֿילאָסאָפֿישע לערע האָט ניט געזאָלט געמאַכט ווערן פֿאָפּולער, ווײַל זי האָט געוואָלט בלײַבן שטרענגע ווישנשאַפֿט, פֿרײַ פֿון קאָמפּראָמיסן. פֿון דער אַנדערער זײַט האָט אין אָט דעם גײַסטיקן יורש פֿון דעם רמבם געשטעקט אַן אומגעהײַערע יידישע לײַדנשאַפֿט, א באמתדיקע טיפֿע לִיבשאַפֿט צו זײַן פֿאָלק, א געטרײשאַפֿט און א געפֿיל פֿון סאָלידאַריטעט, —

[26] *Ibid.*, pp. 311—312.
[27] *Ibid.*, pp. 330, 520.

לויטער אַזעלכע שייַנע פערזענלעכע אייגנשאַפֿטן, וואָס פֿאַר זיי האָט די נעץ פֿון זײַן פֿילאָסאָפֿישער רעליגיע געהאַט צו גרויסע אויגן. הערמאַן קאָהען איז געווען דער גרעסטער פֿון די ייִדישע לִיבעראַלן, וואָס אין זיי האָט דער דורותדיקער, טיף פֿאַרוואָרצלטער פֿלאַם ניט געקענט אויסגעלאָשן ווערן דורך דער ראַציאָנאַליסטישער קילקייט.

לאָמיר דערבײַ אויך ניט פֿאַרגעסן, אַז בײַם סאַמע צעבלי פֿון דעם אַלגעמיינעם און יידישן לִיבעראַליזם האָבן די „ריינע מאָנאָטעיִסטן" קיין מאָל ניט געהאַט געפֿונען קיין ריינע פֿרײַנד צווישן זייערע מענטשהייט־ברידער. די הויך פֿלִיענדיקע טעאָריעס פֿון אוניווערסאַליזם און מיסיע זײַנען פֿאַרשטייט זיך ניט געווארן אָפּגעפֿרעגט דורך די נאַרישע, אָבער וואָריקע פֿאַקטן, נאָר זייער עפּעקט אויף די העראָלדן גופֿא איז געווארן געמינערט. האָבן דעריבער פֿון צײַט צו צײַט פֿאַרט אויפֿגעפֿאַמט ייִדישע אינסטינקטן, וואָס עס האָט זיך געקענט אָפּדוכטן, אַז זיי זײַנען אויסגעברענט אַזש ביזן וואַרצל. אין דער טעאָריע האָט מען טאַקע ניט געווואָלט וויסן וועגן אַ ייִדישן פֿאָלק, און זינט דעם היס־טאָריקער מאַרקוס יאָסט ביז צום אומקום פֿון דעם ייִשובֿ אויפֿן קאָנטינענט אייראָפּע האָט מען געהאַלטן אין איין ברענגען געשיכטלעכע, מלוכה־רעכטלעכע, ראַסע־ביאָלאָגישע, פֿילאָסאָפֿישע און קולטור־אַנאָליטישע ראַיות, ווי וויילד עס גרייזן די אָלע וואָס באַציִען זיך מיט חשד צו דער פּורער Glaubensgemeinschaft. אָבער אייגענע שפּירונגען און שטימונגען, פּיעטעט און — אַנטיסעמיטיזם האָבן געווירקט אָלע אין איינעם, כּדי בײַ זייער אַ סך פֿאַטריאָטישע מלוכה־בירגערס פֿון משה רבינוס גלויבן זאָל זיך אויפֿהיטן אַ רעשט פֿון אַ פֿאָלקס־געפֿיל. דאָס וואָס מען האָט קונציק אויספֿאָרמולירט איז געווען רעליגיע — אַ רעליגיע וואָס מען האָט גאָרניט געלעבט נאָך איר נאָך; דאָס מיט וואָס מען האָט יאָ געלעבט, אָבער מען האָט ניט געוואָלט פֿאָרמולירן און אַליין צושטימען דערצו — איז געווען נאַציאָנאַל באַפֿאַרבענע ייִדישע שטימונג.

אויפֿן פֿליין פֿון דעם פֿאָרמולירטן, אָבער בשום אופֿן ניט פֿון דעם געלעבטן, האָט זיך אַרויסגעהויבן די אידעע וועגן מיסיע. זי האָט געהערשט אין די דרשות פֿון די מאָדערנע ראַבינערס. אַ מאָל איז עס געווען די רעליגיעזע, אַ מאָל די עטישע אָדער די סאָציאָלע השפּעה, וואָס דאָס ייִדנטום האָט דורך איר געדאַרפֿט פֿאַרמירן די מענטשהייט. מען האָט מער געקלערט וועגן אַנדערע ווי וועגן זיך.

מיר קענען נאָר בערענגען עטלעכע בײַשפּילן און מיר וועלן געבן דאָס וואָרט עטלעכע חשובֿע ראַבינערס און געלערנטע.

מאַנועל יאָעל זאָגט:

> מען רעדט אָפֿט וועגן דער ארטנעקיקייט, מיט וועלכער ישׂראל האַלט זיך בײַ דער אויפֿגאַבע וואָס איז געוואָרן זײַנע. אָבער צי האָט ניט די מענטשהייט צו פֿאַרדאָנקען אָט דער ארטנעקיקייט, וואָס זי פֿאַרמאָגט דאָס אידלסטע האָב־און־גוטס אירס, וואָס זי פֿאַרמאָגט די רעליגיע וואָס שטייט אָפֿט אין ספּנה.[28]

[28] *Festpredigten*, 1867, p. 14.

יעקב גוטמאַן זאָגט:

עדת ישׂראל וועט איבערלעבן די אַלע ריזנפּעלקער. זי קען ניט אונטערגיין, וואָרעם די גאולה און דער גורל פֿון דער גאַנצער מענטש־הייט איז נעקניפּט מיט איר קיום. וואָס וואָלט געווארן פֿון דער מענטש־לעכער אַנטוויקלונג, וועז אין איינעם מיט ישׂראל וואָלט פֿאַרשוווגנדן פֿון דער ערד דער אמת וואָס איז אים נעווארן אַנגעטרויט![29]

זיגמונד מײַבוים האָט געזאָגט:

מיר האָבן גאָר קיין ציל ניט אַדער, אויב איר ווילט, לינט דער ציל אין דער וואַנדערונג... דער ציל איז ניט מחוץ דער וואַנדערונג, ווי דאָס צוגעזאָגטע לאַנד פֿון אונדזערע אָבות איז געלעגן אויף יענער זײַט מידבר, וואָס זיי זײַנען געגאַנגען דורך איר; אונדזער ציל איז מלכות שדי אויף דער ערד, און ניט דאָ אַדער דאָרטן, ניט אין דעם אַדער אין יענעם לאַנד, נאָר אומעטום דאַרף עס פֿאַרוואַרצלט און אויפֿגעבויט ווערן...[30]

און נאָך כאַראַקטעריסטישער איז אַזאַ מין שטעל:

וואָס וואָלט געווארן פֿון ישׂראלס לערע וועגן גאולה, אויב אונ־דזער שטאַם... וואָלט געווען אונטערגעגאַנגען? בעת איצט האָט ישׂראל געקענט טויזנט יאָר לאַנג זיך אַנטקעגנשטעלן קעגן דעם וואָס מען מאַכט מטושטש זײַן גאַטאַגריף און דורך דעם גורם געווען, ער זאָל ווערן אַלץ מער אַנערקענט אין זײַן רייַנקייט... און בעת די פֿעלקער האָבן א דאַנק דעם טויזנטיאָריקן קאמף פֿון ישׂראל פֿאַר זײַן גלײַך־בארעכטיקונג געהאַט א פּסרדיקע שול פֿאַרן ואַהבת לרעך כמוך, וואָלטן [אַן ישׂראל] דאָס דערקענען גאָט און די לײַבשאַפֿט צום נאַענטן צוריקגעזונקען צו דער אַלטער נעצן־דינערישער באַגרענעצטקייט און ענגהאַרציקייט.[31]

דאָ ווײַזט זיך אַרויס אַזוי צו זאָגן די פֿאַסיווע זײַט פֿון ישׂראלס מיסיע. ישׂראל איז דער מאַרטירער פֿון דער וועלט־געשיכטע. די באַציונג צו אים איז דער באַאַמטער וואָס ווײַזט דעם שטאַנד פֿון דער אוניווערסאַלער עטי־שער קולטור. די פֿעלקער זײַנען בכוח זיך צו דערציען צו גערעכטיקייט בכלל, וועז זיי ווײַזן אַרויס לײַטישקייט און גערעכטיקייט צו יידן. דער געדאַנק איז אַ פּנים ריכטיק — פֿון שטאַנדפונקט פֿון די גויים. פֿאַר יידן אָבער קען זײַן געפֿערלעך אַזאַ מין גרינג צונויפֿשווייסן די פּאַליטישע עמאַנציפּאַציע מיטן רעליגיעזן לײַבראַליזם, ווײַל ער האָט געפֿירט בסך־הכל צו אַפּארטוניזם.

אָט די סכנה איז געווען נאָך גרעסער, וואָס מער מען האָט די „יידישע רעליגיע" אויסגעלײַדיקט פֿון יעטווידן חוש־המישושדיקן פּלאַסטישן אינהאַלט און אַנגעפּילט מיט טעיאָסטיש ניואַנסירטער הומאַניטעט. דאָס האָט זיך אַרויס־

---

[29] *Fest- und Sabbatpredigten*, 1926, p. 31.

יעקב גוטמאַן איז געשטאָרבן אין 1918; די זאַמלונג האָט אַרויסגעגעבן זײַן זון יוליוס.

[30] S. Maybaum, *Festpredigten*, 1909, p. 202.

[31] *Ibid.*, p. 61.

געווײַזן ניט בײַ הערמאַן קאָהענען, ניט בײַ די געלערנטע ראַבינישע דענקערס, נאָר שפּעטער, בײַ דער שוין דעקאַדירנדיקער אויפֿקלערונג, ווען עס האָט זיך געלאָזט הערן די שטים פֿון „געזונטן גראָדן שכל". דערווײַל אָבער געפֿינען מיר בײַ די חשובֿסטע פֿאַרשערס די נטיה צו לאָזן אויסרינען אַל דאָס אייגענע און כאַראַקטעריסטישע וואָס זעטיקט אַן דאָס לעבן פֿון זייער פֿאָלק, ווי נאָר עס קומט צו פֿירבערענגען פֿאַר די בני־הדור דעם מענטשהייט־אידעאַל ווי דעם אייגנטלעכן אינהאַלט און זינען פֿון יידנטום. עס באַקומט זיך, אַז מען דרייט דאָ אין גאַנצן איבער די היסטאָרישע ראַנגען: די בני־ישׂראל דאַרפֿן ווערן בני־נח כּדי מקיים צו זײַן דעם געטלעכן ווילן! אָאָ מין אײַנדרוק קריגט יעדערער ווער עס באַטראַכט דעם אַרײַנפֿיר צו אַברהם גייגערס לעקציעס וועגן יידנטום און זײַן געשיכטע.

אָבער מען זאָל זיך דאָ ניט טועה זײַן. וועגן מען רעדט וועגן דער רעליגיע פֿון הומאַניטעט און איר מיסיע, דאַרף מען דאָ באַשטימפּערלעך באַנעמען צוויי פֿאַרשיידענע זאַכן. איינס איז די פּראָפּאַגאַנדע כּלפּי חוץ כּדי צו געווינען פֿרײַנד, סימפּאַטישע באַטראַכטערס און אָפּילו נײַע אָנהענגערס; דאָס אָנדערע איז די „אינעווייניקסטע מיסיע", דאָס הייסט דאָס דערציען די אייגענע צום יידישן וועג וואָס פֿירט צום אידעאַל פֿון דעם וואָס איז הומאַן. וועגן שמשון־רפֿאל הירש, דער אויפֿלעבער פֿון טראַדיציאָנעלן שטייגער צווישן דײַטשישן יידנטום, שטעלט אויף די געשטאַלט פֿון אַ „ישׂראל־מענטש",[32] פֿרוווט ער ווײַזן, ווי דער ווילן וואָס ווערט געמומען דורך דינים אין די שטרענגע הענט אַרײַן און דער גײַסט וואָס ווערט דערציגן דורך יידישן וויסן פֿירן צו דער העכסטער מדרגה פֿון בכלל זײַן אַ מענטש. שמשון־רפֿאל הירש מעג זײַן געראָטן אָדער אומגעראָטן, אָבער לויט אים נאָך איז קלאָר, אַז דער אידעאַל זײַנער איז דאָס הומאַנע וואָס שטעקט אין יידישקייט. דאָ איז אַ פּנים אויך פֿאַראַן די השפּעה פֿון דעם „דײַטשישן אידעאַליזם", פֿון די בריידער הומבאָלדט און פֿרידריך שילערן, וואָס הירש האָלט לכּבוד אים, צו זײַן הונדערטסטן געבוירן־טאָג, אַ רעדע פֿול מיט תּשבחות.[33] אָבּג איז שילער פֿאַר אַלע יידן — הן פֿון מיזרח הן פֿון מערב — ד ע ר הומאַניסט.

ניט אַרײַנגייענדיק אין אַנאַליז, לאָמיר בלויז דערמאָנען צום סוף, אַז אויך יידישע דענקערס וואָס זײַנען טיף פֿאַראַנקערט אין דער טראַדיציע האָבן געמומען אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צום יידישן אוניווערסאַליזם און צו זײַנע פּועל־יוצאס. שמואל־דוד לוצאַטאָ שטעלט אַוועק אָקעגן דעם „מאָזאַיזם" דעם „אָטיציזם", וואָס מיט דעם פֿאַרשטייט ער די גאַנצע קולטור וואָס קומט אַרויס פֿון גריכנטום. אליהו בן־אמוזג רעדט וועגן „העברעיזם", ד"ה וועגן דער יידישער קולטור וואָס דאַרף נאָך באַפֿרוכפּערן די וועלט.[34] אין אָט דעם צוזאַמענ־

---

[32] פֿאַרגלײַכן זײַנע *Neunzehn Briefe*.

[33] זען זײַן רעדע וועגן שילערן אין *Gesammelte Schriften*.

[34] Elias Benamozegh, *Israel et l'Humanité*, 1914.
דאָס בוך איז אַרויס נאָך בן־אמוזגס טויט.

האַנג דאַרף מען דאָ נעמען אין באַטראַכט אַזעלכע גיגאַנטיקע פּירערס פֿון דעם מאַדערנעם יידישן נאַציאָנאַליזם ווי אַחד־העם און מאַרטין בובער.

אָבער אַן אַנדערע איז די פּראָבלעם וועגן דעם וועלטבאַטיט פֿון דעם יידישן פֿאָלק און זײַן ספּעציפֿישן גיגאַנט און אַנדערער איז דער דרך פֿון יענע ליבעראַלן וואָס האָבן געהאַלטן, אַז יידנטום און אויפֿקלערונג מיט הומאַניטעט איז הײַנט־הך, און דערבײַ האָבן זיי אים, לכל הפּחות מיטן מויל, צוגעטיילט אַ רעליגיעזע מיסיע.

די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט פֿאַר יִידן[1]

איר אַרבעט אין פּוילן און רוסלאַנד במשך פֿון 19טן י״ה

פֿון ד״ר יצחק פּינס

שמד־טעטיקייט אין רוסלאַנד

די וויכטיקסטע שמד־אַגענטור אין רוסלאַנד אין 19טן י״ה איז געווען די רוסישע רעגירונג גופֿא. די צוויי טיכטיקסטע מיסיאָנערן זײַנען געווען די צאַרן אַלעקסאַנדער דער ערשטער און ניקאָלַי דער ערשטער. ביידע האָבן גאַנץ אָפֿן געארבעט וועגן אָפּשמדן די רוסישע יִידן, הגם זיי האָבן דערבײַ אָנגעוענדט גאַנץ פֿאַרשיידענע מעטאָדן.

אַלעקסאַנדער איז געגאַנגען מיט גוטן. ער האָט געארבעט, אַז דורך הנחות פֿאַר משומדים וועט זיך אים אײַנגעבן צו ברענגען אַ גרויסע צאָל יִידן צום קריסטנטום. האָבנדיק דאָס אין זינען, האָט ער אין 1817 געשאַפֿן די געזעלשאַפֿט „יִידן־קריסטן״. די מיטגלידער פֿון אָט דער חברה האָבן געזאָלט באַקומען פֿרײַע ערד, רעכט אויף אַליין־פֿאַרוואַלטונג אין אייגענע ישובֿים, אַ פֿאַרקלענערונג פֿון שטײַערן און גלײַכע בירגעררעכט. ניט געקוקט אויף די אַלע פֿריוויליגיעס האָט זיך אין דער געזעלשאַפֿט אין משך פֿון יאָרן קיינער ניט אָנגענומען און זי איז לסוף ליקווידירט געוואָרן אין 1833 דורך ניקאָלַי דעם ערשטן.

ניקאָלַי האָט אין דער יִידישער פּראַקע, ווי אין אַלע אַנדערע, אָנגעוועגט זײַן געוויינטלעכן צוואַנגמעטאָד. זײַן הויפּטמיטל אין אָפּשמדן די רוסישע יִידן איז געווען די רעקרוטשינע. ער רעדט וועגן דעם גאַנץ אָפֿן. אין זײַן באָפֿעל וועגן דער רעקרוטשינע לייענען מיר:

> דער וויכטיקסטער נוצן אין נעמען יִידן פֿאַר רעקרוטן וועט זײַן די זיכערקייט, אַז דאָס וועט זיי באמת שטויסן צו בײַטן זייער גלויבן. אָן אַ האָפֿענונג געטרײַ אָפּצוהיטן ווי אַ סאָלדאַט דעם גלויבן, אין וועלכן ער איז געבוירן געוואָרן, וועט ער [דער יִד] גרייט זײַן אים אָוועקצוואַרפֿן, אַבי צו האָבן רו און פֿרײַהייט.[2]

ניקאָלַי פֿאַרגעסט אויך ניט די קינדער פֿון די יִידישע סאָלדאַטן:

> די יִנגלעך [קינדער פֿון יִידישע סאָלדאַטן] דאַרף מען אָפּגענען אין סאָלדאַטישע שולן, שמדן און פֿאַרוועלטן ווי קאַנטאָניסטן, און די

---

[1] The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews.
די יערלעכע באַריכטן פֿון דער געזעלשאַפֿט ווערן אין דער אַרבעט באַצייכנט מיטן וואָרט באַריכט.

[2] שאָול גינזבורג היסטאָרישע שריפֿטן, ניו־יאָרק, 1937, ב׳ II, ז׳ 8.

מיידלעך אפּגעבן אין דערציונג־הויזער, דאָרטן זיי שמדן, אויסלערנען פּויערשע וויבערשע אַרבעט און אויסניצן זיי ווי פּאסיקע פּרויען פֿאַר די קאָלאָניסטן אין סיביר און אין אַנדערע רוסישע געגנטן.[3]

ניקאָלייַ דער ערשטער האָט, ווי ס׳זעט אויס, דעם ענין באַטראַכט פֿאַר זייער וויכטיק, און די ממונים איבער דער אַרבעט האָבן זיך באַמיט אים צו־פֿרידנצושטעלן. אין 1844 איז ער נאָך „אומצופֿרידן מיט דעם קלייניעם דערפֿאָלג אינעם שמדן ייִדישע קאָנטאָניסטן און זעלנער" — און ער באַפֿעלט: „וועגדן די אויפֿמערקזאַמקייט אויף די גייסטלעכע וואָס ווערן צו דעם ענייַצט".[4] מיט דער צייט זיינען שוין די רעזולטאַטן „גאָט צו דאַנקען".[5] אין 1854 שמדן זיך שוין 4,439 ייִדן. אַז אָט די גרויסע צאָל שמדן איז אַ רעזולטאַט פֿון צוואַנג וועלט באַזונדער קלאָר, ווען מען פֿאַרגלייַכט אָט די צאָל מיט דער צאָל שמדן נאָך ניקאָלייַס טויט. אין 1855, דעם יאָר פֿון צאַרס טויט, פֿאַלט שוין די צאָל כּמעט אויף אַ העלפֿט, און וואָס ווייַטער ווערט זי אַלץ קלענער און קלענער. אין 1854 שמדן זיך 4,439 ייִדן, אין 1855 — 2,320, אין 1856 — 1,320, אין 1857 — 1,002, אין 1858 — 659 אאַז״וו.[6]

נאָך ניקאָלייַס טויט ווענדט די רוסישע רעגירונג מער ניט אַן דעם צוואַנגמעטאָד. זי פֿאַרלאָזט זיך אויף די פֿאַרשייַדנערלייַ אויסנעם־געזעצן און רדיפֿות וואָס זי ווענדט אַן קעגן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. די רדיפֿות פֿון איין זייט און די מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿטן וואָס ווערן אין יענער צייט אַקטיוו אין רוסלאַנד פֿון דער צווייטער זייט — האָבן עס געזאָלט פֿירן ייִדן צו שמד. גאָר אַן אייגנאַרטיקן כאַראַקטער האָט געהאַט די שמד־געזעלשאַפֿט וואָס יוסף ראָבינאָוויטש האָט אין די אָכציקער יאָרן אָנגעפֿירט אין דרום־רוסלאַנד.[7] די געזעלשאַפֿט איז געווען דער גייסטיקער יורש פֿון דער „גייסטיק־ביבלישער ברודערשאַפֿט" וואָס יעקבֿ גאָרדין האָט אין 1881 געשאַפֿן אין ליסאָוועטגראַד און פֿון דער געזעלשאַפֿט „נייער ישׂראל" וואָס יעקבֿ פּרילוקער האָט אין 1882 געשאַפֿן אין אַדעס. ראָבינאָוויטש האָט אָנגעפֿירט אַ פּראָפּאָגאַנדע פֿאַר אַ טיפֿער

---

[3] דאָרט, ב׳ III, ז׳ 9.
[4] דאָרט, ב׳ III, ז׳ 68.
[5] דאָרט, ב׳ III, ז׳ 69.
דער פֿולער טעקסט פֿון ניקאָלייס באַפֿעל: שאָול גינזבורג, דצ״וו, ב׳ III, צוגאַב 1, ז׳ 369.
[6] De le Roi, "Judentaufen im 19. Jahrhundert, ein statistischer Versuch", *Nathanael, Zeitschrift für die Arbeit der Evangelischen Kirche an Israel*, 1899, No. 3-4, p. 105.
די שטודיע וועגן דער צאָל משומדים אין רוסלאַנד שטיצט זיך אויף די אָפֿיציעלע צאָלן פֿון „הייליקן סינאָד" פֿאַר די יאָרן 1836 — 1895.
[7] Franz Julius Delitzsch: (1) *Documente der national-jüdischen christgläubigen Bewegung Südrusslands*, Leipzig, 1885, 44 pp.; (2) בנו בית וארצה בו *Fortgesetzte Documente der national-jüdischen christgläubigen Bewegung in Südrussland*, Leipzig, 1885, 40 pp.; (3) *Neue Documente der südrussischen Christentumsbewegung*, Selbstbiographie und Predigten von Joseph Rabinowitsch, Leipzig, 1887. 55 pp.

יידיש־נאַציאָנאַל לעבן. ער האָט אָבער געהאַלטן, אז דאָס קאָן דערגרייכט ווערן ערשט יעמאָלט ווען יידן וועלן אָננעמען דעם קריסטלעכן גלויבן. די פּראָפּאַגאַנדע פֿון זײַן „געמיינדע יידן פֿון נײַעם טעסטאַמענט" האָט געפֿונען אַ ווײַטן אָפּרוף. אַזוי למשל האָט פֿון ווײַטן סיביר קאָרעספּאָנדירט מיט ראָבינאָוויטשן אַ פּאָרשיקטער יידּ, יעקבֿ צבי שײַנמאַן. ווי אַ רעזולטאַט פֿון דער קאָרעספּאָנדענץ האָבן זיך אין טאָמסק געזאַלט אָפּשמדן דרײַסיק יידן.[8]

עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז אויסלענדישע מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿטן זאָלן אַרויסווײַזן אַ באַזונדער גרויסן אינטערעס צום יידישן קיבוץ אין רוסלאַנד. ניט נאָר איז די צאָל יידן דאָ געווען אַ ריזיקע, נאָר מען האָט זיך געקענט ריכטן, אַז די רעגירונג וועט אַרויסהעלפֿן די מיסיאָנערן אין זייער אַרבעט. זיי האָבן אין דעם פּרט, ווי מיר וועלן עס ווײַטער זען, זיכער קיין טעות ניט געמאַכט.

פֿון די פֿאַרשיידענע מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿטן[9] וועלכע האָבן געפֿירט שמד־פּראָפּאַגאַנדע צווישן יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, איז די וויכטיקסטע און טיכטיקסטע געווען „די לאַנדאַנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט". זי איז געשאַפֿן געוואָרן אין לאַנדאָן אין 1809 און האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין רוסלאַנד אין 1817. ווײַטשטענפּל איז געווען אַ מין צוגרייטונג פֿאַר וואַרשע; ענגלאַנד איז געווען אַ פֿאַרשוי פֿאַר רוסלאַנד.

די אַרבעט אין ענגלאַנד אין די ערשטע יאָרן

אין לאַנדאָן האָט עקסיסטירט אָן אַלגעמיינע (ניט קיין ריין יידישע) מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט, The London Missionary Society. אין 1805 האָט אין דער געזעלשאַפֿט אָנגעהויבן אַרבעטן דער משומד יוסף שמואל קריסטשען פֿרעדריק פֿרײַס.[10] ער האָט זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט יידן. אין 1808 האָט אָט דער זייער ענערגישער משומד געשאַפֿן אַ געזעלשאַפֿט וואָס איז געווען אַ קאָמבינאַציע

---

[8] *Report of the Centenary Conference on the Protestant Mission of the World,* London, 1888, p. 367.

[9] The Church of Scotland; The British Society of the Gospel among the Jews; The British and Foreign Bible Society; Midway Mission; The London Society for Promoting Christianity among the Jews.

[10] פֿאַרן שמדן זיך איז זײַן נאָמען געווען יוסף־שמואל לוי. זײַנע קריסטלעכע נעמען האָט ער אָננגענומען פּדי דורך זיי צו באַווײַזן אַז ער קומט אין פֿרידן (פֿרידריך אָדער פֿרעדריק), אַז ער איז אַ קריסט (קריסטשען) און אַז ער איז באַפֿרײַט פֿון יידנטום (פֿרײַ). דער ביז גאָר ענערגישער משומד, געבוירן אין ווורצבורג אין 1771, האָט דורכגעמאַכט גאָר אַן אינטערעסאַנטע קאַריערע. איידער ער איז געקומען קיין לאָנדאָן, איז ער געווען אַ חזן, אַ שוחט און שפּעטער אַ שוסטער. פֿון 1805 ביז 1816 אַרבעט ער ווי אַ מיסיאָנער אין לאָנדאָן. אין 1816 קומט ער קיין אַמעריקע. דאָ שאַפֿט ער „די געזעלשאַפֿט צו פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון די יידן" (The Society for Ameliorating the Conditions of the Jews). ער פֿירט אַ פּראָפּאַגאַנדע און זאַמלט פֿאַנדן צו גרינדן יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קיבוצים. ער דינט ווי אַ גלח פֿון סינג־סינג, און צו לעצט ווערט ער פּראָפֿעסאָר פֿון דער העברעישער שפּראַך אין מישיגענער אוניווערסיטעט, אין פֿאָנטיאַק. צו דעם אַלעמען האָט ער נאָך צײַט צו שרײַבן אַלערליי ווערק און אין יעדן איינעם דערציילט ער זײַן ביאָגראַפֿיע.

פֿון ביקור־חולים, מלבוש־ערומים און גמילת־חסד. די אַרבעט פֿון דער געזעלשאַפֿט איז באַשטאַנען אין „אַרויסהעלפֿן קראַנקע און נויטבאַדערפֿטיקע, ספּעציעל פֿון דער ייִדישער נאַציע".[11] אויף דער יערלעכער פֿאַרזאַמלונג פֿון דער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט אין 1808 רעקאָמענדירט פֿרי אַנצוועזנדן ספּעציעל מעטאָדן ביי דער אַרבעט צווישן ייִדן. ער לייגט פֿאָר, אַז פֿראָספּעקטיווע משומדים און ייִדישע קינדער בכלל זאָל מען לערנען מלאָכות, אַז די געזעלשאַפֿט זאָל געפֿינען אַרבעט פֿאַר די וועמען מען קאָן קיין מלאָכה ניט אויסלערנען, אַז אין די פֿרייַע מיסיאָנערן־שולן זאָלן ייִדישע קינדער באַזאָרגט ווערן מיט אַלעמען און ניט בלויז מיט בילדונג. די פֿאַרזאַמלטע האָבן די רעקאָמענדאַציעס באַטראַכט ווי אַ פֿאַרונג פֿון ספּעציעל פֿריוויליגיעס פֿאַר ייִדן, ווי אַ פֿרוי אונטערצוקויפֿן ייִדן און דורך דעם זיי ברענגען צום קריסטנטום; מען האָט די רעקאָמענדאַציעס ניט אָנגענומען. פֿרי, וואָס ער איז געווען נעענטער צו ייִדן איידער די קריסטן וועלכע האָבן זיבנע פֿאַדערונגען אָפּגעווארפֿן, האָט וויזט אויס געווּוסט, אַז אָן זיבנע „רעפֿאָרמען" קאָן מען אָפֿילו ניט צוקומען צו ייִדן. ער איז אָוועק פֿון דער אַלגעמיינער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט און דעם 15טן פֿעברואַר 1809 האָט ער געגרינדעט אַן אייגענע חברה, די „לאָנדאָנער געזעלשאַפֿט צו פֿאַרשפּרייטן קריסטנטום צווישן ייִדן".[12]

די נאָפּאָלעאָנישע איבערקערעניש האָבן געהאָט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף געווּוסע פֿרומע קריסטן. זיי האָבן אין די געשעענישן געזען אָן אָנזאָג אויף משיחס צייטן.

דאָס ווערט נאָטירלעך פֿאַרבונדן מיט דער פֿראָגע וועגן דעם גורל פֿון דעם אויסדערוויילטן פֿאָלק. מען זוכט צייכנס פֿון אַ גיכער גאולה. אין דעם וואָס „אַ יונגער־מאַן פֿון אַ מיוחסדיקער ייִדישער משפּחה האָט זיך לעצטנס געשמדט" זעט מען אַ צייכן, אַז „אין גיכן וועלן פֿאַרקומען וויכטיקע געשעענישן און ייִדן וועלן אין גיכן אויפֿגעריכט ווערן".[13] דער פֿאַריזער סנהדרין מאַכט אויף אַט די קרייזן גאָר אַ טיפֿן אינדרוק. „פֿון נאָפּאָלעאָנס שטאַנדפּונקט קאָן זיך דער סנהדרין זיין אַ ריין פּאָליטישע געשעענישע. עס איז אָבער אין דער אמתן אַ באַווייז, אַז ס'איז נאָענט די צייט ווען גאָטס צוזאָג וועט מקוים ווערן".[14] נאָך אַ צייכן, אַז דאָס זיבנען משיחס צייטן, זעט מען אין דעם וואָס „אין ענגלאַנד זיבנען שוין דאָ ניט וויניקער ווי דריסיק געשמדטע ייִדן".[15]

דער ענערגישער פֿרי נוצט אויס די מיסטישע שטימונגען און צייט צו צו זיין געזעלשאַפֿט וויכטיקע פֿערזענלעכקייטן, צווישן זיי אויך דעם דיוק פֿון

---

[11] באַריכט 1809, ז' 5. דער נאָמען פֿון דער געזעלשאַפֿט איז געווען:
"The London Society for the Purpose of Visiting and Relieving the Sick and Distressed, and Instructing the Ignorant, Especially such as are of the Jewish Nation".

[12] באַריכט, 1809, ז' 12.
[13] באַריכט, 1809, ז' 10.
[14] באַריכט, 1809, ז' 10.
[15] באַריכט, 1813, ז' 15.

קענט, קיניגין וויקטאָריעס פֿאָטער.[16] שפּעטער נוצן די מיסיאָנערן אין רוסלאַנד אויס אויף אַן ענלעכן אופֿן די מיסטישע שטימונגען וואָס האָבן געהערשט איז צאַרס הויף.

פֿרעי און אַלע זײַנע נאָכגייערס האָבן אין זייער גאַנצער אַרבעט געשטעלט דעם טראָפּ אויף פּרנסה, פּרנסה פֿאַר זיך און פּרנסה פֿאַר די משומדים. ס׳ווערן אַנגעשטעלט משולחים וואָס אַרבעטן אויף געהאַלט און אויך אויף פּראָצענטן פֿון דעם צונויפֿגעקליבענעם געלט. זיי קריגן אויך 5 פּראָצענט פֿון דער הכנסה פֿאַר די בעטפּלעצער (pew) אין דער מיסיאָנערן־קירך.[17] די הכנסה שטיצט פֿון יאָר צו יאָר. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָקסט אויך דער דעפּיציט. אין איינע זעקס יאָר באַטרעפֿט דער דעפּיציט גאַנצע 14 טויזנט פֿונט.[18] די געזעלשאַפֿט לעבט יעמאָלט איבער אַ שאַרפֿן קריזיס און ווערט גערעטעוועט אַ דאַנק אַ בײַ־שטײַערונג פֿון 10 טויזנט פֿונט פֿון דעם מיסטיקער לויד ווי.[19]

די אַרבעט זייערע האָבן די משומדים געפֿירט צווישן די אָרעמע, צווישן די „וואָס זײַנען געצוווּנגען אַרויסצושיקן זייערע קינדער עפּעס צו פֿאַרדינען. פֿאַר אַ שילינג אַדער צווי קופּט מען אײַן מאַראַנצן אַדער אַנדערע קלייניקייטן און די קינדער פֿאַרקויפֿן די סחורה אין די גאַסן. זייער פּרי לערנען זיי זיך אויס אָפּצונאַרן און צו שווינדלען".[20] גאַנץ גיך ווערט קלאָר, אַז „מען קאָן ווייניק אויפֿטאָן מיט די נידעריקע קלאַסן יידן, אויב מען זאָל פֿאַר זיי ניט עפֿענען קיין ספּעציעלע וואַרשטאַטן".[21] מען אָפּעלירט צו די פֿאַרמעגלעכע יידן וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטלעכע פֿרויען, זיי זאָלן העלפֿן עטאַבלירן וואַר־שטאַטן, „ווײַל די אָרעמע קאָנען קיין אַרבעט ניט קריגן אויב זיי שמדן זיך".[22]

---

[16] באַריכט, 1813, ז׳ 15.

[17] באַריכט, 1811, ז׳ 102, און אויך

W. T. Gidney, *History of the London Society for Promoting Christianity among the Jews*, London, 1908, p. 38.

[18] אין 1809 האָט די הכנסה באַטראָפֿן 342 פֿונט, אין 1810 — 2,280 פֿונט, אין 1811 — 6,186 פֿונט אאַז״ו לויט די פֿינאַנציעלע באַריכטן פֿון די שייכדיקע יאָרן.

[19] ווי, וועלכער האָט זיך טעטיקייט לטובת יידן אָנגעהויבן אין 1815 דורך אַ בײַ־שטײַערונג פֿון 10 טויזנט פֿונט לטובת דער לאַנדאַנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט, האָט שפּעטער געזען צו וויקן אויף די פֿירנדיקע פּערזענלעכקייטן פֿון אייראָפּע צו געבן יידן גלײַך־באַ־רעכטיקונג. אין 1818 האָט ער בײַ דער קאָנפֿערענץ פֿון די פֿאַרטרעטערס פֿון „הייליקן בונד" אין אַכן דערלאַנגט דעם צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן אַן אויספֿירלעכן מעמא־ראַנדום וועגן דער יידישער לאַגע. אין דעם מעמאָראַנדום וויי אויך אין די וויטערדיקע, וועלכע ער האָט דערלאַנגט צו די פֿאַרטרעטערס פֿון דער אַנדערע רעגירונגען, האָט ער אָנגע־וויזן וויי וויכטיק עס איז אַז יידן זאָלן קריגן גלײַכע רעכט. ווי די אַנדערע ענגלישע מיס־טיקער האָט ווי אויך געגלייבט אַז דאָס זײַנען משיחס צײַטן און אַז דאָס יידישע פֿאָלק וועט זיך אין גיכן אומקערן קיין ארץ־ישׂראל. שפּעטער איז ווי אַרומגעפֿאָרן אירופּע פֿאַר־שיידענע אירופּאַיִשע לענדער וווּ ער האָט אַרויסגעהאַלטן די מיסיאָנערן אין זייער אַרבעט.

וועגן דעם וי ווי איז געקומען צו די מיסיאָנערן זען גידני, דצ״וו, ז׳ 47.

[20] באַריכט, 1811, ז׳ 8; 1814, ז׳ 19.

[21] באַריכט, 1809, ז׳ 14.

[22] באַריכט, 1809, ז׳ 14.

מען עפּנט וואַרשטאַטן, מען האָט אָבער וויניק מזל־ברכה פון זיי. דער ערשטער וואַרשטאַט איז געווען צו מאַכן ליכט און קנויטן. דאָס רופט אַרויס שאַרפּע פּראָטעסטן. די מיסיאָנערן זײַנען געצוווּנגען צו מאַכן אַן עפּנטלעכע דערקלע־רונג: „מיר האָבן ניט בדעה, ווי אַנדערע מיינען, אויסצולערנען פֿרעמדע יידן אַ פּאַר און אַזוי אַרום ברענגען שאַדן ענגלישע בירגערס. מיר וועלן פּראָדוצירן בלויז קנויטן און זיך ניט אָפּגעבן מיט קיין אַנדער צווייג פון דער באַוול־אינדוסטריע".[23] דער וואַרשטאַט ווערט אָבער אין גיכן געשלאָסן. ס'ווערט גע־עפּנט אַ קוישן־וואַרשטאַט, שפּעטער אַ דרוקערײַ. קיין אײנער פון די וואַרשטאַטן האָלט זיך אָבער ניט אַ לענגערע צײַט. די יערלעכע באַריכטן דערציילן ווידער אַ מאָל און אָבער אַ מאָל וועגן געעפּנטע און געשלאָסענע וואַרשטאַטן.

אין ענגלאַנד, ווי שפּעטער אין פוילן, מוז מען זאַרגן וועגן פּרנסה פֿאַר די משומדים און דערצו נאָך זיי שיצן קעגן יידישן צאָרן. אין ביידע לענדער באַנוצט מען זיך דערצו מיט פּאָליציייִשער הילף. ניט נאָר פֿאַרן שמדן זיך, נאָר אָפֿילו פֿאַר באַזוכן דאָס מיסיאָנערן־הויז פֿאַרלירט אַ יִד די מיגלעכקייט צו אַרבעטן בײַ יידן.[24] בײַ איינעם, אַ בערנאַרד דזשוויקאָבס וואָס „האָט געבראַכט זײַנע צוויי קינדער אין דער מיסיאָנערן־שול, האָבן יידן אויסגעזעצט די פּענצ־טער און צעבראָכן דאָס מעבל אין הויז. זיי האָבן אים געסטראָשעט מיט טויט און מען אים געמוזט באַזאָרגן מיט פּאָליציי־שוץ. די יידן איז דאָך גע־לונגען אים צו כאַפּן און זיי האָבן אים שרעקלעך צעשלאָגן מיט שטעקנס".[25]

יידן פֿאַרשטויסן די משומדים. זיי וועלן אָבער באַטראַכט ווי פֿרעמדע אויך פון די געבוירענע קריסטן. אין 1813 וועלט געשאַפֿן אַ באַזונדערע געזעלשאַפֿט פון משומדים, די „בני אַברהם", און אַ יאָר שפּעטער אָפֿילו אַ באַזונדערע קירך.

וועט קומט אין די מיסיאָנערן־אינסטיטוציעס? צווישן וועלכע יידן פֿירט מען די שמד־פּראָפּאַגאַנדע? די אַרבעט וועלט אָנגעפֿירט, ווי געזאָגט, ס'רוב צווישן די „נידעריקע קלאַסן" און „דער עיקר צווישן דײַטשע יידן" (מיט דעם נאָמען וועלן באַצייכנט פֿרעמדע יידן, אימיגראַנטן). מען באַגעגנט די שיפֿן אין ליווערפול און האָט מען פֿאַרבעט די אימיגראַנטן אין מיסיאָנערן־הויז.[26]

די מיסיאָנערן לייקענען די באַשולדיקונג אַז די גרעסטע צאָל קינדער אין זייערע אינסטיטוציעס זײַנען ממזרים. זייער ענטפֿער איז אָבער פֿול מיט סתירות: „ס'איז ניט אמת, אַז די קינדער אין אונדזערע אינסטיטוציעס זײַנען אומגעזעצלעכע קינדער, הגם אין געוויסע פֿאַלן איז עס אזוי. כּדי אָבער צו באַווײַזן אַז מיר האַלטן ניט פון אַזעלכע זאַכן, לאָזן מיר וויסן, אַז מיר וועלן נאָכן קומענדיקן ערשטן יאַנואַר אין אונדזערע אינסטיטוציעס ניט אַרײַננעמען קיין אומגעזעצלעכע קינדער וועלכע זײַנען געבוירן געווארן נאָך 1810".[27] די

[23] באַריכט, 1813, ז' 13.
[24] באַריכט, 1809, ז' 51; 1812, ז' 9 א"א.
[25] באַריכט, 1809, ז' 50.
[26] באַריכט, 1809, ז' 88; 1814, ז' 15.
[27] באַריכט, 1811, ז' 22.

גאַנצע פֿאַרעגטפֿערונג און ספּעציעל דאָס אומדירעקטע פֿאַרבעטן ממזרים בא־ווײַזט אַז אַרײַנגענומען האָט מען אַזעלכע קינדער ניט בלויז אין „געוויסע פֿאַלן".

פֿונקט אַזוי ווערט אויך אָפּגעלייקנט די באַשולדיקונג אַז מען קריגט אַרײַן יידן דורך דעם וואָס מען גיט זיי געלט,[28] הגם אין אַ סך באַריכטן רעדט זיך וועגן אַרויסהעלפֿן די משומדים און די פּראָספּעקטיוע משומדים מיט אַרבעט, אָדער הלוואות.[29]

אויף דער באַשולדיקונג, אַז זיי אַרבעטן צווישן די „נידעריקערע קלאַסן" ענטפֿערן די מיסיאָנערן, אַז דאָס איז טאַקע אמת, ס'איז אָבער אויך אמת אַז „יעדע רעליגיעזע אויפֿלעבונג איז פֿאַרבונדן מיט די נידעריקע קלאַסן".[30]

מען שטעלט זיך בכלל ניט אָפּ פֿאַר קיין שום מיטלען בײַם אַרײַנקריגן מענטשן אין די אינסטיטוציעס. כאַראַקטעריסטיש איז דער ווײַטערדיקער פֿאַל: דעם 18טן יוני 1810 האָט זיך אויף די לאָנדאָנער גאַסן באַווײַזן אָט די מעלדונג: „פֿאַרפֿירט. צוויי גינים באַלוינונג. פֿאַרפֿירט געווארן דאָס יינגל חיים יצחק, אַלט 15 יאָר. זונטיק דעם 10טן יוני האָט מען דאָס יינגל געזען לעבן דעם מיסיאָנערן־הויז. די פֿאַרוואַלטונג פֿון הויז לייקנט אָבער, אַז זיי האָבן דאָס קינד געזען". שפּעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס יינגל געפֿינט זיך טאַקע יאָ בײַ די מיסיאָנערן. דעם ענין האָט מען געבראַכט פֿאַר געריכט. די מיסיאָנערן האָבן דעם אַנטשייד פֿון געריכט געהאַלטן פֿאַר זייער וויכטיק, ווײַל „עס מוז טאַקע פֿעסטגעשטעלט ווערן, צי האָבן יידישע עלטערן אין דעם לאַנד אַ דעה איבער דעם גלויבן פֿון זייערע קינדער, צי האָבן זיי אַ רעכט צו צווינגען זייערע קינדער צו בלײַבן יידן". אין געריכט האָבן זיך די מיסיאָנערן גע־שטיצט אויף דעם, אַז לויט דעם יידישן גלויבן איז אַ יינגל נאָך בר־מיצווה אַליין פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר זײַנע מעשׂים און די עלטערן האָבן איבער אים ניט קיין דעה. דאָס געריכט האָט אײַנגעזען די „געראַכטיקייט" פֿון די מיסיאָ־נערן און אַרויסגעגעבן אַ פּסק, אַז דאָס יינגל זאָל פֿאַרבלײַבן בײַ זיי.[31]

אַזוי האָבן די מיסיאָנערן געפֿירט זייער אַרבעט אין ענגלאַנד. אויף דעם זעלביקן אופֿן האָבן זיי עס שפּעטער געטאָן אין רוסלאַנד.

איבערבליק איבער דער אַרבעט אין רוסלאַנד

די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט האָט אויסגענוצט די מיסטישע שטי־מונגען וואָס האָבן געהערשט אין אַלעקסאַנדער דעם ערשטנס הויף. די דערלוי־בעניש אָנצופֿירן די מיסיאָנערן־אַרבעט האָט אויסגעווירקט דער ענגלישער מיסטיקער לויס וויי (זען הערה 19). אויף זײַן נסיעה איבער רוסלאַנד האָט אים באַגלייט דער משומד בנימין־נחמיה סאַלאָמאָן, אַ לעמבערגער יידּ, וואָס פֿרײַ

[28] באַריכט, 1816, ז' 28.
[29] באַריכט, 1809, זז' 14, 15; 1811, ז' 21 א"א.
[30] באַריכט, 1811, זז' 23, 25.
[31] באַריכט, 1811, צוגאָבן 11 און 12, זז' 118—121.

האָט אים אין 1814 אָפּגעשמדט אין לאָנדאָן. אויף זײַן נאָמען האָט עס טאָקע די רוסישע רעגירונג אַרויסגעגעבן אָט די דערלויבעניש צו די מיסיאָנערן אָנצופּירן זייער אַרבעט:

באשטעטיקונג. דער באַזיצער פֿון דעם פּאָפּיר, בנימין נחמיה סאָלאָמאָן, א יִיד פֿון נעבורט, האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן אין ענגלאַנד און איז צוגעלאָזן געוואָרן ווי א גײַסטלעכער. ער פֿאָרט איצט אַרום איבער רוסלאַנד מיטן קייסערס דערלויבעניש און נעפֿינט זיך אונטער זײַן מאיעסטעטס שוץ. די פֿאַרטרעטערס סײַ פֿון דער גײַסטלעכער, סײַ פֿון דער וועלטלעכער מאַכט דאַרפֿן אים אַרויסהעלפֿן און באַשיצן אים אין זײַן אַרבעט פֿון פֿאַרשפּרייטן גאָטס נאָמען צווישן יידן. אויב ער זאָל זיך אין דעם נייטיקן, דאַרף מען אים באשיצן און אַרויסהעלפֿן בײַם דורכפֿירן זײַנע אָפּיציעלע פּליכטן. קיין שום שטערונגען טאָרן ניט דערלאָזט ווערן. אַרויסגענעבן דעם 25סטן פֿעברואַר, 1818, פֿירשט אלעקסאַנדער גאָליצין, מיניסטער פֿון רעליגיע און פֿאָלקס־בילדונג.[32]

פֿון דעם טעקסט פֿון דער דערלויבעניש זעט זיך קלאָר אַרויס, אַז די רוסישע רעגירונג האָט פֿאַרויסגעזען די שוועריקייטן, מיט וועלכע א מיסיאָנער וועט זיך באַגעגענען, און אַז אים וועט אויסקומען זיך צו שטיצן אויף פֿאָליציי־הילף. סאָלאָמאָן און די אַנדערע מיסיאָנערן האָבן זיך מיט אָט דער הילף טאָקע גאָנץ אָפּט באַנוצט.

סאָלאָמאָן שטעלט זיך אָבער ניט צופֿרידן מיט פּשוטער שמד־פּראָפּאַגאַנדע. ער האָט גרעסערע פּלענער. אין זײַנעם א באריכט (וואָס איז גלײַכצײַטיק א מסירה אויף קהל) צו וואָסילי פּאָפּאָוון, דעם הויפּט פֿון דער קאָמיסיע איבער די דעפּוטאַטן פֿון די יידישע קהילות אין פּעטערבורג, לייגט סאָלאָמאָן פֿאָר דער רעגירונג א פּלאַן וואָס דאַרף פֿירן צום אָפּשמדן אַלע רוסישע יידן. אין דעם באריכט שרײַבט ער:

דער גרויסער יאָזעף דער צווייטער, דער קייסער פֿון עסטרײַך, און א סך מענטשן אין גאָליציע וויסן די גוטע ווירקונג וואָס ס'האָבן געהאָט די פֿרײַנע שולן וואָס יאָזעף דער צווייטער האָט געעפֿנט ספּעציעל פֿאַר יידישע קינדער... אַן ענלעכער פּלאַן דאַרף אָנגענומען און שטרענג דורכגעפֿירט ווערן פֿון זײַן מאיעסטעטס רעגירונג אין פּוילן. ס'איז נאָר קיין ספֿק ניט, אַז אזא פּלאַן וועט מיט דער צײַט ברענגען יידן צום קריסטלעכן גלויבן. די געבילדעטע יידן האָפֿן, אַז די רעגירונג וועט דאָס טאָן. זיי האָבן מיך געבעטן צו דערקלערן, אַז זיי זײַנען גרייט אַרויסצוהעלפֿן בײַם דורכפֿירן דעם פּראָיעקט. דער רעגירונג וואָלט די נאָנצע זאַך גאָרניט געקאָסט. מען וואָלט פֿאַר דעם געקאָנט אויסניצן דאָס קהלשע געלט וואָס ווערט איצט פֿאַרשוועדט אויף אומנייטיקע זאַכן.[33]

פֿון סאָלאָמאָנס פֿאַרשלאָג איז גאָרניט געווואָרן. ער אַליין, וועגן וועמען לוי וויי שרײַבט, אַז „ער שטיגט טאָג־טעגלעך אין מײַנע אויגן. איך גלייב,

---

[32] באריכט, 1819, ז׳ 26 א״ה.

[33] באריכט, 1819, צוגאָב 2, זז׳ 64 א״ה.

אַז גאָט אַליין האָט אים אויסדערוויילט פֿאַר אונדזער אַרבעט".[34] האָט אין 1821 פֿאַרכאַפּט 300 פֿונט און איז פֿאַרשוווּנדן.[35]

נאָך סאָלאָמאָנען זײַנען געקומען אַנדערע מיסיאָנערן. 1821 ווערט געעפֿנט אַ פּערמאַנענטע הויפּטקוואַרטיר אין ווארשע. שפּעטער ווערן געעפֿנט אַפּטיי־לונגען אין לובלין, קעלץ, קוטנע, קאָליש, סווואַלק און אַנדערע שטעט. עס ווערט אויך געעפֿנט אַ שול אין פּעטערבורג און אַ ווארשטאַט אין ווארשע. די מיסיאָנערן־אַרבעט ווערט אָפּגעשטעלט אין 1854, ווען ס'ברעכט אויס די קרימער מלחמה און די מיסיאָנערן ווערן אַרויסגעשיקט פֿון לאַנד. ערשט אין 1874, נאָך אַ צוואַנציקיאָריקן איבעררײַס, דערלויבט די רוסישע רעגירונג ווידער צו עפֿענען די קוואַרטיר אין ווארשע און שפּעטער אויך אין אַנדערע שטעט.

די מעטאָדן, מיט וועלכע די מיסיאָנערן האָבן זיך באַנוצט בײַ זייער אַרבעט, זייערע פּראָבלעמען און דערגרייכונגען ווערן קלאָר, ווען מען אַנאַלי־זירט אויף אַ קריטישן אופֿן זייערע אייגענע באַריכטן צו דער הויפּט־פֿאַרוואַל־טונג אין לאַנדאַן.

פּאָליציי־הילף

ווי אַזוי האָבן די מיסיאָנערן אויסגענוצט די פּאָליציי־הילף וואָס פֿירשט גאָליצין האָט זיי צוגעזאָגט? אין 1818 באַזוכט סאָלאָמאָן מינסק. אין זײַן באַריכט צו דעם אויבן דערמאָנטן פּאָפּאָוון שרײַבט ער:

> מיר האָבן געראַטנט, אַז ס'וועט זײַן בעסער צו פֿאַררופֿן די יידן צו אונדז [אַיידער גיין צו זיי]. מיר האָבן וועגן דעם איבערגעראַדט מיטן גובערנאַטאָר, און ער האָט געשיקט פֿאַרבעטונגען צו די וויכטיקסטע משפּחות אין שטאָט. אויף מאָרגן איז דער הויפּט פֿון דער פּאָליציי געקומען צו אונדז און האָט אונדז געלאָזט וויסן, אין גובערנאַטאָרס נאָמען, אַז די יידן וואָלטן וועלן, מיר זאָלן קומען צו זיי אין שול אַרײַן. ער האָט דערבײַ צוגעגעבן, אַז ער וועט אונדז אַהין באַגלייטן און זען, אַז אַלץ זאָל זײַן אין אָרדענונג. די באַגעגעניש [מיט די יידן] איז פֿאַרגעקומען אין אַ פֿריוואַטן הויז. צוויי הונדערט יידן זײַנען געווען אין צימער, און אַ גרעסערע צאָל האָט באַלעגערט דאָס הויז. פֿיר דראַ־גונער אויף פֿערד האָבן אַכטונג געגעבן, מען זאָל זיך פֿאַרהאַלטן רוִק. איך האָב אויסגעדריקט דעם הויפּט פֿון דער פּאָליציי מײַן צופֿרידנקייט מיט דער גרויסער צאָל מענטשן און מײַן האָפֿענונג, אַז קיינער איז ניט געצוווּנגען געוואָרן צו קומען... אײַער עקסעלענץ קאָן פֿון דעם באַ־ריכט זען, אַז די קעגנערשאַפֿט און שׂינאה פֿון יידן צו זייער משיח איז אַ זאַך פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט.[36]

אין מינסק האָט מען די יידן „ניט געצוווּנגען" זיך צו באַגעגענען מיט די מיסיאָנערן, דער גובערנאַטאָר האָט זיי בלויז „פֿאַרבעטן" און פֿיר דראַגונער

---

[34] דאָס שרײַבט ווײַ נאָך דעם ווי ער האָט אין בערלין געהאַט צוזאַמענשטויסן מיט סאָלאָמאָנס שוויער וועלכער האָט אים דאָרט געכאַפּט און געפֿאָדערט, אַז ער זאָל געבן אַ גט זײַן ווײַב וועמען ער האָט פֿאַרלאָזט. זען באַריכט, 1818, זז' 70—71 און 1922, ז' 65.

[35] באַריכט, 1818, צוגאַב 2, ז' 70.

[36] באַריכט, 1819, צוגאַב 2, זז' 53—57.

אויף פּערד האָבן אַכטונג געגעבן אויף דער אַרדענונג... די פּרעזידענטשאַפט צווישן די מיסיאָנערן און דער פּאָליציי און דאָס „פּאַרבעטן" יידן חזרן זיך איבער אין אַ סך אַנדערע שטעט. פּון שקלאָוו שרייבט דער מיסיאָנער מאָריץ אין 1820:

דאָ וווינען צען טויזנט יידן. קיין איינער האָט ניט געוואָלט ריידן מיט מיר. זיי עקספּלענע געוואָלן קאָנקרים האָט נערעדט צו עטלעכע יידן און זיי געזאָגט, אז ער וואָלט וועלן, זיי זאָלן מיך באַזוכן. זיינע רייד האָבן געהאָט די געהעריקע וויירקונג.[37]

די מיסיאָנערן קומען אַן צו דער פּאָליציי אין וויטעבסק און אַפּילו אין סמאָלענסק, וווּ ס׳לעבן אין גאַנצן 10 יידן — אַפּילו דאָרט גיט מען איבער דעם גוברנאַטאָר פּירשט גאָליצינס בריוו.[38]

מען האָט זיך געחבֿרט מיט דער פּאָליציי אין די ערשטע יאָרן. מען האָט עס אויך געטאָן אין די שפּעטערדיקע יאָרן. אַזוי לייענען מיר אין אַ באַריכט פון סווואַלק פון 1877: „ווי נאָר איך בין געקומען אין שטאָט אַרײַן בין איך אַוועק אין דער פּאָליציי".[39]

מיט פּאָליציישער הילף האָט מען צונויפּגעטריבן יידן אויף פּאַראַמלונגען, געצוווּנגען יידן זיך צו טרעפן מיט מיסיאָנערן. ס׳איז קיין ספּק ניט, אַז בלויז מיט דער הילף פון אַ „בקשה" פון אַ גובערנאַטאָר האָט מען געקענט קריגן בײַ בערדיטשעווער, מינסקער און מאָהילעווער יידן געלט פאַר דער ביבל־געזעלשאַפט.[40] דאָס אַליין האָט די פּאָליציי געקאָנט אויפּטאָן. זי האָט אָבער ניט געקאָנט בײַטן די באַציונג פון יידן צו די מיסיאָנערן.

די באַציונג פון יידן צו די מיסיאָנערן

אין אַ באַריכט פון פּאָלאָצק אין 1818 דערציילט דער מיסיאָנער מאָריץ:

די יידן האָבן מיך געבעטן קומען אין שול אַרײַן, פּדי צו פּירן מיט זיי אַ וויכוח. אכציק פון זיערע געלערנטסטע מענטשן האָבן מיט מיר דאָרט געהאט אַ וויכוח אין משך פון פיר שעה צײַט. נאָך לאַנגע אמפּערנישן האָב איך זיי געבעטן, זיי זאָלן מיך לאָזן רעדן עטלעכע מינוט אומגעשטערט.[41]

מיר ווייסן שוין, פאַר וואָס יידן האָבן „געבעטן" די מיסיאָנערן זיך צו באַגעגענען מיט זיי. די יידישע „פּרײַנדשאַפט" זעט זיך אַרויס פון דעם וואָס נאָך פיר שעה בעט זיך דער מיסיאָנער, מען זאָל אים לאָזן רעדן אומגעשטערט

---

[37] באַריכט, 1820, צוגאָב 1, ז׳ 84.

[38] באַריכט, 1819, צוגאָב 1, ז׳ 11; צוגאָב 2, ז׳ 52.

[39] באַריכט, 1888, ז׳ 68.

[40] באַריכט, 1817, ז׳ 28; 1822, צוגאָב 8, ז׳ 120; זען אויך:
E. Henderson, *Bible Researches and Travels in Russia,* London, 1826, p. 202; Robert Pinkerton, *Russia* (compiled from notes made on the spot during travels at different times in the service of the Bible Society, and a residence of many years in that country), London, 1833, p. 88; M. E. Leonardt, *Die gesegnete Ausbreitung des Christentums in den neusten Zeiten,* Dresden, 1820, p. 176.

[41] באַריכט, 1819, צוגאָב, 1, ז׳ 48.

כאָטש „עטלעכע מינוט". אין אַנדערע באַריכטן דערציילט מאַריק, אַז „אין מאָהילעוו איז מען פֿאַרביטערט קעגן מיר".[42] „אין ויטעבסק וויל קיינער מיט מיר ניט רעדן".[43] דאָס אַליין דערציילט אַ מיסיאָנער, וואָס זיצנע באַריכטן זיצנען בדרך כלל פֿרייַלעכע און מונטערע. ער גיט איבער, למשל, פֿון אַרשע, אַז ער „לייענט טראַקטאַטן אין די גאַסן צו גרויסע מאַסן מענטשן, ער ווערט פֿאַרבעטן אין בית־המדרש, ווּהין ס׳קומען דער רבֿ און אַרום 150 יידן". אין זשיטאָמיר קומען צו אים „אַלע מלמדים און בחורים פֿונעם בית־המדרש און ניט וויניקער ווי 60 זייער פֿיצנע קינדער וואָס קענען זייער גוט תּלמוד".[45] אין מינסק האָט ער ניט נאָר געהערט צו 400 יידן, צווישן זיי די פֿירערס פֿון קהל וועלכע האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אין זיצן „זייער גרויסן צימער"[!], נאָר אַרום אַ הונדערט יידן זיצנען אויך געקומען אין קירך אַריין אים הערן רעדן.[46]

אַנדערע — און באַזונדער טאָקע די געבוירענע קריסטן, ניט די משומדים — זיצנען אַ סך אָפֿענער. דער מיסיאָנער העגדערסאָן דערציילט, אַז ער און זיצן מיטפֿאָרער פּינקערטאָן „האָבן געהאַט שוועריקייטן צו קריגן סטאַנציע אין די רוסיש־פּוילישע שטעטלעך, אָבער אין וואָלעכיי איז די לאָגע פֿיל ערגער".[47] די באַצוונג איז כאַראַקטעריסטיש ניט דווקא פֿאַר רוסלאַנד. „אין יאָס מוזן די מיסיאָנערן ווינען אין זיטיקע געסלעך, כדי זיך ניט צו וואַרפֿן אין די אויגן".[48] די לאָגע אין דיטשלאַנד איז ניט פֿיל בעסער.[49] אין לעמבערג דאַרף מען זיצן „געוואָרנט בייַם עסן, ווייל סם איז דאָ אַ קלייניקייט".[50]

די גרעסטע צרות האָבן די מיסיאָנערן געהאַט אויסצושטיין אין יענע שטעט און שטעטלעך, וווּ ס׳זיצנען געווען אַ סך חסידים. ווידער אַ מאָל און אָבער אַ מאָל באַקלאָגן זיי זיך אויף די אָנהענגערס פֿון דער דאָזיקער „סעקטע".[51] ווי אַ מאָטיוו צו עטאַבלירן אַ צענטער אין דער ליטע ווערט אָנגעגעבן, אַז דאָרטן „האָט מען גוטע געלעגנהייטן, ווייל דאָרט האָט זיך חסידות נאָך ניט פֿאַרשפּרייט".[52]

וויניק הילף ריכטן זיך די מיסיאָנערן צו קריגן פֿון די אויפֿגעקלערטע, וואָס זייער צאָל ווערט אַלץ גרעסער — ווי ס׳וועט זייער ריכטיק אָנגעווויזן — „מיט דער אַנטוויקלונג פֿון דער אייזנבאַן. אַ דאַנק די באַנען פֿאָרן מער יידן

---

[42] באַריכט, 1820, צוגאָב 1, ז׳ 85.
[43] באַריכט, 1820, צוגאָב 1, ז׳ 82.
[44] באַריכט, 1819, צוגאָב 1, ז׳ 49.
[45] באַריכט, 1823, צוגאָב 11, ז׳ 98.
[46] באַריכט, 1820, צוגאָב 1, ז׳ 86.
[47] העגדערסאָן, דצ״ו, ז׳ 248.
[48] Mrs. Edward, *Missionary Life among the Jews in Moldavia, Galicia and Silesia, Memoirs and Letters,* London, 1867, p. 81.
[49] באַריכט, 1821, צוגאָב 1, ז׳ 110.
[50] עדוואַרד, דצ״ו, ז׳ 192.
[51] באַריכט, 1847, ז׳ 61 און אין אַ סך אַנדערע באַריכטן.
[52] באַריכט, 1847, ז׳ 62.

קיין דײַטשלאַנד, און דאָרט ווערן זיי אָנגעשטעקט מיטן אויפֿקלערונגס־גײַסט".[53] מיט די אויפֿגעקלערטע קאָן מען זיך גרינגער באַגעגענען, זיי נעמען אויף די מיסיאָנערן „גאָנץ פֿרײַנדלעך. זיי ווילן אָבער ניט רעדן וועגן קריסטוסן".[54] די אויפֿגעקלערטע [אין דײַטשלאַנד] דערוויַטערן זיך פֿון רעליגיע בכלל, און „מען וואָלט זיי פֿריִער באַדאַרפֿט צוריק מאַכן פֿאַר יידן אײַדער מע וועט פֿון זיי קאָנען מאַכן קריסטן".[55] דאָס וואָס ס׳איז געזאָגט וועגן די משפּילים אין דײַטשלאַנד אין 1821 ווערט שפּעטער איבערגעחזרט וועגן דער באַציונג מצד משפּילים אין רוסלאַנד.[56]

פֿון די באַריכטן זעט מען קלאָר, אַז יידן האָבן זיך מיט מיסיאָנערן געטראָפֿן נאָך דעם ווי די פּאָליציי האָט זיי „געבעטן" דאָס צו טאָן און אַז יידן האָבן אויסגעמיטן די מיסיאָנערן וו׳ נאָר עס האָט זיך געלאָזט.

די מיסיאָנערן־ליטעראַטור

אייניע פֿון די הויפּטאַרבעטן פֿון די מיסיאָנערן איז געווען צו פֿאַרשפּרייטן זייער ליטעראַטור. לויט די באַריכטן קומט אויס, אַז יידן יאָגן זיך נאָך זייערע ספֿרים. דער באַרימטער מיסיאָנער מעקאָל דערציילט, אַז אין דער ערשטער וואָך פֿון זײַן זײַן אין וואַרשע האָט ער געהאָט אַ סך באַזוכערס וואָס ווילן ביכער.[57] הענדערסאָן און פּעטערסאָן שרײַבן פֿון זשיטאָמיר: „מיר זײַנען באַלעגערט געווארן פֿון יידן וואָס ווילן ביכער".[58] אַזעלכע באַריכטן זײַנען דאָ אָן אַ שיעור. אין וואַרשע „באַלעגערן יידן דעם מיסיאָנערס הויז, ווײַל זיי ווילן ביכער",[59] אין ליסע שטייען די ישיבה־בחורים „פֿון פֿרי ביז שפּעט אין דער נאָכט אַרום הויז און פֿאָדערן ביכער",[60] אין שקלאָוו פֿאַרטיילט מען ביכער אַפֿילו אין בית־המדרש.[61]

---

[53] באַריכט, 1851, ז׳ 51.

[54] עדות־אַרד, דצ״ו, ז׳ 188.

[55] באַריכט, 1820, צוגאָב 12, ז׳ 124.

[56] באַריכט, 1851, צוגאָב 10, ז׳ 53; עדות־אַרד, דצ״ו, ז׳ 186.

אין אַלע מיסיאָנערן־באַריכטן געפֿינען מיר בלויז איין אויפֿרוף קעגן זיי. ס׳איז קיין ספֿק ניט אַז מען האָט קיין אויפֿרופֿן קעגן זיי ניט אַרויסגעלאָזט, ווײַל ס׳איז ניט נייטיק געווען: יידן זײַנען צו זיי ניט געגאַנגען און מען האָט ניט געדאַרפֿט אַנגעמען קיין ספּעציעלע מיטלען. דער אייניציקער אויפֿרוף וואָס מיר האָבן שטאָמט פֿון יאָר 1911. מיר ברענגען אים דאָ פֿון באַריכט פֿון יאָר 1911, ז׳ 38, מחמת ער שפּיגלט געוויס אָפּ די שטימונגען פֿון יידן אומעטום:

לסדר: יצאו אנשים בני בליעל מקרביך וידיחו את יושבי עירם [ראה, י״ג, 14]

עס איזט נאך וועניג וואס די יוגענד מאכט יעצט זאלכע ריעזען פֿארטשריטטע, וואדורך די הייליגע רעליגיאן בײַ דער זעלבען מינוטענווייזע געלאקקערט ווירד, האט זיך נאך אין קראקע אנוועסיג געמאכט פאם פּערבאנדע דער לאנדאנער מיסיאנערע און לאקקען אן זיך גאנץ יודישע קינדער, פֿערטהיילען אונטער איהנען אללע מיסיאנערישע ביכער וואו צ. ב. ש. תורת המשיח, שמירת שבת, די נביאים, סליחת חטאים, אור לעת ערב, נתיבות עולם, חגי הנביא, אמונת המשיחים ותורתם, ברית חדשה, דיא לעהרע פון תנך, קול מבשר, בריף צו יידען עטצ.

עס ווערדען דאהער אללע יודישע עלטערן אויפמערקזאם געמאכט, שטרענג אכט צו געבען, דאס איהרע קינדער זאללען ניכט חלילה אין מיסיאנערישע האנדע

פֿון די באַריכטן זעט מען, אַז דאָס זײַנען גיכער געווען איבערפֿאַלן אויף די מיסיאָנערן ווי אַ געיעג אויף זייערע ספֿרים. דער באַריכט פֿון ליסע איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער סיטואַציע. דאָרט ווערט דערציילט:

מײַן צימער איז אָנגעפֿילט נעוואָרן מיט יידן. מען האָט די ביכער פֿשוט גערישן פֿון די הענט. דאָס געדראַנג איז נעווען אזוי גרויס, אַז מען האָט כּמעט צעריסן די ביכער איידער מע האָט זיי געלייענט. איך בין נעווען געצוונגען צו רופֿן א פּאָליציאַנט, אַז ער זאָל מיר אַרויסהעלפֿן.[62]

ס׳איז קיין ספֿק ניט, אַז די „באַלעגערונגען" אין וואַרשע, אין זשיטאָמיר און אין אַנדערע שטעט האָבן געטראָגן אַן ענלעכן כאַראַקטער. יידן האָבן, וווּ נאָר זיי האָבן געקאָנט, געמאַכט איבערפֿאַלן אויף די מיסיאָנערן און צעריסן זייערע ספֿרים. קיין לאַנדאַן ווערט דאָס אַבער איבערגעגעבן גאָר אויף אַן אַנדער שטייגער.

אין ענגלאַנד, אין די סאַמע ערשטע יאָרן פֿון זייער טעטיקייט, האָבן די מיסיאָנערן ספֿקות ווענן דעם וואָס יידן טוען מיט די ספֿרים וואָס זיי נעמען. זיי רעדן נאָך יעמאַלט ווענן דעם, אַז די ביכער ווערן פֿאַרטאַלעוועט,[63] אַז „די וואָס נעמען ביכער ווילן דאַרפֿן אָפּגעבן א רעכענונג דעם בוכן לבבות ווענן דעם וואָס זיי האָבן מיט די ביכער געטאָן".[64] דער חשד ווערט פֿאַרשטאַרקט אין רוסלאַנד. דער אויבן דערמאָנטער מעקאַל שרײַבט:

איך בין אָפּגעהיט בײַם פֿאַרטיילן ביכער. איך פֿרוו זיי פֿאַרקויפֿן. א יוד שאָצט מער דאָס וואָס ער קויפֿט.[65]

אין אַ צווייטן באַריכט באַקלאָגט ער זיך אָבער: „פֿאַרקויפֿן ביכער האָט זיך מיר ניט איינגעגעבן".[66]

אַ צווייטער מיסיאָנער גיט איבער:

איידער מיר גיבן יידן ביכער, פֿרענן מיר אויס, צי זיי קאָנען לייענען און פֿאַרשטיין דעם טעקסט, און מיר רעכענען זיך מיט דעם, צי זעט עס אויס אַז זיי ווילן ווי נעהעריק אויסניצן די ביכער.[67]

הערײַנפאַללען, געדענקט וואס שלמה המלך ע״ה האט געשריבען אל פתח ביתה לא תקרב, זו מינות, מאן מוס דאס הויז ווא די פושעים וואהנען אויסמיידען, למעה״ש הזהרו מאד בנפשותיכם אונד פֿיללייכט בעקאממען זיא פּער פּאסט, אַדער טרעפּפּען צו הויזע איינס פון אללע ערוועהנטע ביכער, זאלכע זאפארט פאם הויזע מבער צו זיין דאמיט אבצוהיטען דאס איהרע קינדער זאללען בלייבען יודען נאמנים לד׳ ולתורתו.
הגבאים דח״ק שומרי שבת ומצות דפה״ק

[57] באַריכט, 1822, צוגאַב 12, ז׳ 126.
[58] באַריכט, 1823, צוגאַב 8, ז׳ 120; הענדערסאָן, דצ״ו, ז׳ 243.
[59] באַריכט, 1822, צוגאַב 18, ז׳ 137.
[60] באַריכט, 1819, צוגאַב 3, ז׳ 69.
[61] באַריכט, 1822, צוגאַב 2, ז׳ 110; פֿינקערטאָן, דצ״ו, ז׳ 69.
[62] באַריכט, 1822, צוגאַב 7, ז׳ 121.
[63] באַריכט, 1809, ז׳ 15.
[64] באַריכט, 1809, ז׳ 13.
[65] באַריכט, 1822, צוגאַב 18, ז׳ 137.
[66] באַריכט, 1822, צוגאַב 22, ז׳ 152.
[67] באַריכט, 1822, צוגאַב 8, ז׳ 121; ענלעכס בײַ פֿינקערטאָן, דצ״ו, זז׳ 69—87; הענדערסאָן, דצ״ו, ז׳ 198.

אַז ס׳איז געווען גענוג גרונד פֿאַר די חשדים פֿון די מיסיאָנערן איז קלאָר, למשל, פֿון אַזאַ באַריכט:

מע דאַרף זיין זייער אָפּגעהיט בײַם פֿאַרטיילן ביכער צווישן יידן. אונדז זײַנען באַקאַנט פֿאַלן, ווען זיי האָבן געוואָלט בײַ אונדז קריגן ביכער, פּדי זיי דערנאָך איבערצוגעבן דעם רבֿ אויף צו פֿאַרברענען.[68]

די מיסיאָנערן געפֿינען זיך דאָ אין אַ פּריקרער לאָגע. זיי קאָנען דאָך ניט שרײַבן קיין לאָנדאָן דעם גאַנצן אמת: ווען זיי זאָלן דערציילן ווי די לאָגע איז אין דער אמתן, קאָן עס אָפּשלאָגן דעם מוט בײַ די טוערס פֿון דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג אין לאָנדאָן, און דאָס קאָן פֿירן דערצו, מען זאָל שליסן אָדער כאָטש קאָנטיק פֿאַרקלענערן די גאַנצע אונטערנעמונג. גיט מען אָבער אָזעלכע באַריכטן וואָס דערציילן אַ ביסל — שטעלט מען זיך אַרויס ווי שווערע און ערלעכע אַרבעטערס, וואָס ניט קוקנדיק אויף אַלע שטערונגען דערגרייכן זיי דאָך זייער ציל.

אין די באַריכטן וועגן פֿאַרטיילן ביכער וואַרפֿט זיך אין די אויגן די גרויסע צאָל מלמדים וואָס קומען נעמען ביכער פֿאַר זייערע תלמידים.[69] אַז אין דעם שטעקט אַ שטיק אמת איז גאָר קיין ספֿק ניט. די מלמדים האָבן פֿון דעם געמאַכט אַ מין הורטגעשעפֿט, סײַ פֿון דעם ברענגן ביכער, סײַ פֿון יענע ביכער, מיט וועלכע יידן האָבן זיך טאָקע יאָ באַנוצט. (אַגב זײַנען די מיסיאָנערן געווען זייער צופֿרידן אַז זיי קענען צושטעלן אָזעלכע באַריכטן קיין לאָנדאָן. די משומדים אין דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג האָבן דעם ענין טאָקע גאָנץ גוט פֿאַרשטאַנען, די נאַיווע טוערס האָבן פֿון די באַריכטן געשעפט נחת.) געברענט האָבן יידן די ברית חדשה,[70] די פֿאַרשיידענע טראַקטאַטן,[71] און באַנוצט האָבן זיי זיך מיט די מיסיאָנעריש אויסגאַבעס פֿון די פֿאַרשיידענע טיילן פֿון תנך. דער פּרײַז פֿון די מיסיאָנערן־אויסגאַבעס איז געווען אַ סך נידעריקער ווי דער געווײנטלעכער

---

[68] באַריכט, 1822, צוגאַב 8, ז׳ 120; פּינקערטאָן, דצ״ו, ז׳ 87; הענדערסאָן,דצ״ו, ז׳ 243. אַ באַריכט פֿון פּראָג, פֿון די שפּעטערדיקע יאָרן, דערציילט אַז דאָרט „וואַלגערן זיך קאָפּיעס פֿון נײַעם טעסטאַמענט, וואָס די מיסיאָנערן האָבן פֿאַרשפּרייט, אין די גאַסן". זען: *Allgemeine Evangelische Lutherische Kirchenzeitung*, 1899, 734.

[69] באַריכט, 1822, צוגאַב 18, ז׳ 137.

אין אַ סך באַריכטן (1822, צוגאַב 4, ז׳ 114; 1822, צוגאַב 5, ז׳ 115 א״אַ) רעדט זיך ווען דער אָרעמקייט פֿון די מלמדים. אַ באַריכט פֿון פֿראַנקפֿורט דערציילט: „אַ סך אָרעמע מלמדים, די מערסטע פֿרעמדע אין לאַנד, ווילן זיך שמדן. — באַריכט, 1822, צוגאַב 4, ז׳ 114. ענלעכער באַריכט, 1822, צוגאַב 5, ז׳ 116.

[70] די פֿולע איבערזעצונג אין העברעיש איז אַרויס 1817, אין יידיש אין 1821.

[71] דער פֿאַרשפּרייטסטער טראַקטאַט איז געווען נתיבות עולם, די העברעישע איבערזעצונג פֿון מעקאָלס *Old Paths*.

אויף די באַווײַזן וועלכע מעקאָל ברענגט אין דעם טראַקטאַט, אַז דער תלמוד איז פֿול מיט בלבולים און שׂינאה קעגן קריסטן, האָט יצחק בער לעווינזאָן אָפּגעענטפֿערט מיט זײַן ווערק אחיה השילוני. ער גיט זיך אויך אַפּ מיט מעקאָלס בילבולים אין זײַן גרויס ווערק זרובבל.

פּרייַז פֿון די זעלביקע ספֿרים.[72] דאָ מוז מען אין זינען האָבן, אַז אין אָקטאָבער 1836 האָט די רוסישע רעגירונג געשלאָסן אַלע יידישע דרוקערייען אָנצוהאַלטן אין ווילנע און זשיטאָמיר (די זשיטאָמירער דרוקערייַ איז פֿאָקטיש געעפֿנט געווארן ערשט אין 1847). ראָמס ווילנער דרוק האָט ניט געקאָנט נאָכקומען די פֿאָדערונג אויף ספֿרים פֿון גאַנץ רוסלאַנד, און אין די פֿערציקער יאָרן איז אַ גרויסע צאָל ספֿרים אימפּאָרטירט געווארן פֿון אויסלאַנד. דער פּרייַז איז גוואַלדיק געשטיגן. אין 1860 האָט אַ מחזור, למשל, געקאָסט אַזוי הויך ווי 2 רובל מיט 75 קאָפּיקעס.[73] ביי אַזאַ דוחק אין ספֿרים איז פֿאַרשטענדלעך, אַז יידן האָבן זיך באַנוצט מיט די מיסיאָנערן־אויסגאָבעס פֿון תנך, וואָס מע האָט געקאָנט באַקומען אומזיסט אָדער העכסטנס פֿאַר עטלעכע קאָפּיקעס.[74]

משומדים

דער הויפּטציל פֿון די מיסיאָנערן איז אָבער ניט געווען צו פֿאַרטיילן ביכער אָדער פֿירן דיסקוסיעס מיט יידן. דאָס זיינען אַלץ געווען מיטלען צום עיקר. דער עיקר איז פֿאַרשטייט זיך געווען אָפּצושמדן וואָס מער יידן. וואָס האָבן זיי דערגרייכט?

אין 19טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין דער גאַנצער וועלט געשמדט 204,500 יידן. פֿון אָט דער גרויסער צאָל האָבן זיך אין רוסלאַנד געשמדט 84,563.[75] מיט די מיסיאָנערן האָט אָבער אָט די גרויסע צאָל קיין שייכות ניט. ניט קוקנדיק אויף אַלערליי מונטערע באַריכטן, קאָנען אָפֿילו די מיסיאָנערן ניט באַווייזן קיין קאָנקרעטע דערפֿאָלגן, ווען ס׳רעדט זיך וועגן דער צאָל משומדים. פֿון 1821 ביז 1854, ד״ה אין משך פֿון 33 יאָר, האָבן די מיסיאָנערן אין גאַנץ פֿוילן (און

---

[72] צוליב דעם אונטערשייד אין פּרייַז באַנוצט מען זיך אויך הײַנט צו טאָג מיט. די מיסיאָנערן־אויסגאָבעס פֿון תנך.

[73] גינזבורג, דצ״וו, ב׳ ו, ז׳ 54.

[74] לויט די באַריכטן פֿון די יאָרן 1870 ביז 1878 האָט מען פֿאַרקויפֿט 113 תנכן, 227 חומשים, 164 תהלימס, 543 נייַע טעסטאַמענטן און 1,116 אַלערליי אַנדערע אויסגאָבעס. אַרייַנגענומען האָט מען פֿאַר אָט די אַלע ספֿרים 162 רובל. דאָס מאַכט אויס אַ דורכשניט פֿון 7 קאָפּיקעס פֿאַר אַ בוך. אַזוי ווי מיר מעגן אָננעמען אַז יידן האָבן פֿאַר דעם נייַעם טעסטאַמענט און די אַלערליי טראַקטאַטן קיין געלט ניט געצאָלט, טראָגט עס אויס אַ דורכשניט פֿון 30 קאָפּיקעס פֿאַר אַ תנך, חומש אָדער תהלים. אָפֿילו אַזוי איז דאָס אַ נידעריקער פּרייַז אין פֿאַרגלײַך מיטן פּרייַז אויף יידיש ספֿרים אין יענער צייַט.

די צאָל פֿאַרקויפֿטע ביכער איז אומבאַטײַטיק קליין. אַ פֿיל גרעסערע צאָל האָט מען פֿאַרטיילט אומזיסט, און לויט דעם גאַנצן כאַראַקטער פֿון די מיסיאָנערן לייגט זיך אויסן שכל אַז זיי האָבן ניט אָננעגעבן די צאָל פֿאַרקויפֿטע ביכער. אָפֿילו אַזאַ חסיד פֿון דער געזעלשאַפֿט ווי גידני, וועלכער דערציילט אין זײַן פּרייַער ציטירטן וועלק וועגן די גרויסע אויפֿטוכצן פֿון דער געזעלשאַפֿט מוז צוגעבן אַז „אַ טייל משומדים און אָפֿילו אַ צוויי־דרײַ מיסיאָנערן האָבן פֿאַרשוואַרצט זייער פּראָפֿעסיע (שמד איז אויך אַ פּראָפֿעסיע. י. פֿ.) און מיט זייער אַרט לעבן און אויפֿפֿיר געבראַכט שאַנד אויף דער געזעלשאַפֿט; דצ״וו, ז׳ 77.

[75] De le Roi, "Judentaufen im 19. Jahrhundert", *Nathanael*, Berlin, 1899, Nos. 3, 4, p. 111.

די ארבעט אין רוסלאנד איז אנגעפירט געווארן דער עיקר אין פוילן) אפגעשמדט 361 יידן, א דורכשניט פון 11 משומדים א יאר. פון 1876 ביז 1895, אין 20 יאר, האבן זיי אפגעשמדט 347 יידן, א דורכשניט פון 17 משומדים א יאר. פון 1896 ביז 1899 — 88 יידן, א דורכשניט פון 30 יידן א יאר.[76]

וויפל האט אט די דאזיקע ארבעט געקאסט? וואס זיינען די בודזשעטן פון דער מיסיאנערן־געזעלשאפט? אין משך פון הונדערט יאר, פון 1809 ביז 1909, האט די הכנסה פון דער לאנדאנער געזעלשאפט באטראפן 2,831,765 פונט.[77] דער דורכשניטלעכער יערלעכער בודזשעט פאר רוסלאנד, ניט רעכענענדיק די קאסטן פון דער ליטעראטור, איז געווען 2,300 פונט.[78] שכירות פון א מיסיאנער איז געווען פון 100 ביז 150 פונט א יאר. דאס איז געווען א גאנץ הויכער פארדינסט פאר יענע צייטן.[79] אין רוסלאנד האבן געארבעט 4—5 מיסיאנערן. די הוצאות אויף שכירות האבן אזוי ארום באטראפן ארום 600 פונט א יאר. די איבעריקע 1,700 פונט זיינען אווען אויף פארשיידענערלייי הוצאות. צווישן די הוצאות האט דאס דירעקטע אדער אומדירעקטע אונטערקויפן פראספעק־טיוון משומדים געשפילט גאר א גרויסע ראלע.

די באריכטן וועגן די משומדים זיינען פול מיט חשדים, פונקט ווי די באריכטן וועגן די פארטייטע ביכער. אזוי לייענען מיר, אז „מען מוז ענוי חוקר ודורש זיין די מאטיוון, צוליב וועלכע א יוד שמדט זיך. מען מוז זיין איבערגעצייגט, אז דער שמד איז ניט א רעזולטאט פון אן אומערלעך לעבן, צוליב וועלכן דער פראספעקטיוער משומד אנטלויפט פון יידן".[80] אדער: „לאמיר אננעמען דאס ערגסטע, אז אלע געשמדטע יידן זיינען היפאקריטן".[81]

לויט די באריכטן קומט אויס, אז מען מוז די משומדים באזארגן מיט פרנסה, וויל יידן רודפן זיי:

יידן האבן איינעם וועלכער האט געהאט בדעה זיך צו שמדן נעפרוווט אונטערקויפן מיט פארשיידענע צוזאגן. וען דאס האט ניט

---

[76] לויט די באריכטן פון די שייכדיקע יארן.

[77] א סך־הכל פון די פינאנץ־באריכטן פון 1809 ביז 1909.

[78] א דורכשניט לויט די פינאנץ־באריכטן פון פארשיידענע יארן.

[79] אזוי למשל לייענען מיר, אז א געוויסער מסר אין פוילן אין יאר 1831 האט געקראגן א געהאלט פון 160 גילדן א חודש, וואס איז „פאר יענער צייט געווען א הויכער פארדינסט". זען: וואַרשאווסקי, יידן אין קאנגרעס־פוילן, היסטאריש שריפטן, ב' II, ז' 340. 160 גילדן האט אין יענער צייט באטראפן ארום אנדערטהאלבן פונט, בשעת די שכירות פון א מיסיאנער איז געווען ארום צען פונט א חודש.

מער וועגן די פארדינסטן פון מיסיאנערן זען:

Allgemeine Zeitung des Judentums, 1866, p. 472; *Der Orient*, 1843, p. 182; *Saat und Hoffnung*, 1891, p. 146.

[80] העגדערסאן, דצ"וו, ז' 238.

[81] באריכט, 1823, צוגאב 14, ז' 130; ענלעכע באריכטן לייענען מיר פון דייטשלאנד: ווי שרייבט פון האנאווער (באריכט, 1818, צוגאב 2, ז' 66: „א סך יידן פון די העכערע קלאסן האבן זיך לעצטנס געשמדט. איך האב מורא אז זיי האבן עס געטאן כדי צו קריגן בירגער־רעכט און אן אינטריס אין דער געזעלשאפט". זען אויך באריכט, 1821, צוגאב 12, ז' 126.

געהאַלפֿן, האָבן זיי אים אָנגעהויבן רודפֿן. זיי האָבן אים באשולדיקט אין גזלה. נאָך דעם ווי ער איז אָפּגעזעסן אין טורמע אכט טעג אָן עסן, האָבן יידן דערפֿירט דערצו, מען זאָל אים נעמען פֿאַר א סאָלדאט... יידן קאָנען דאָס באַווייזן מיט דער הילף פֿון געלט. זיי קאָנען אזעלכע זאכן טאָן און האָבן עס נעטאָן מער ווי איין מאָל.[82]

אין ווילנע ווידער רודפֿט מען די משומדים אַזוי ביטער, אַז זיי זיצנען געצוונגען צו אַנטלויפֿן פֿון לאַנד. ניט נאָר ווערט דער משומד באַשולדט עקאָנאָמיש, נאָר „ממש זיצן לעבן איז אין סכנה".[83]

ס׳איז קיין ספֿק ניט אַז משומדים האָט מען גערודפֿט.[84] פֿון די באַריכטן קאָן זיך באַקומען דער אינדרוק, אַז א סך וואָלטן זיך געשמדט ווען ניט די מורא פֿאַרן שטיקל ברויט. אזעלכע באַריכטן זיצנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די מיסיאָנערן. זיי האָבן די מעלה, וואָס זיי דערקלערן אי די קלייניע צאָל משומדים אי די נויטוועגדיקייט צו האָבן גרעסערע פֿאָנדן. דער אמת איז אָבער געווען, אַז צו די מיסיאָנערן זיצנען לכתחילה געגאַנגען אַרעמע־לײַט וואָס האָבן געריכטעט זיך צו דערשלאָגן צו א שטיקל ברויט. מעקאָל גיט איבער:

יידן זיצנען נעקומען צו מיר. זיי האָבן זיך נעוואָלט שמדן. איך האָב זיי דערקלערט, אז זיי קאָנען זיך פֿון מיר אויף נאָרניט ריכטן, זיצנען זיי אוועק און מער צו מיר ניט נעקומען.[85]

אַזוי איז די לאַגע געווען אין פּוילן, וווּ אין דער צייט פֿון פּוילישן אויפֿשטאַנד זיצנען די רוסישע געהיים־אַגענטן געווען „פּראָפֿעסיאָנעלע אונטערווועלט־

---

[82] באַריכט, 1822, צוגאַב 22, ד׳ 150.

דאָס איז געשען אין עסטרײַך. עס איז אָבער קיין ספֿק ניט אַז די מיסיאָנערן זיצנען געריכט, וועג זיי ברענגען דעם פֿאַל פֿון עסטרײַך וי אַ באַווייז אַז משומדים ווערן גערודפֿט. סדנא דארעא חד הוא.

[83] פּינקערטאָן, דצ״ו, זד׳ 101—102.

[84] יידן האָבן עס שטענדיק געטאָן. נאָך אין יאָר 315 האָט קיניג קאָנסטאַנטין דער גרויסער אַרויסגעגעבן אַ געזעץ, אַז: „יידן און זייערע עלטסטע וועלכע וועלן זיך דערוועגן צו אַטאַקירן מיט שטיינער... יענע וועלכע פֿאַרלאָזן זייער געפֿערלעכע סעקטע און נעמען אָן קריסטנטום — וועלן פֿאַרברענט ווערן".

דאָס ציטירטע געזעץ געפֿינט זיך אין:

Theodosiani Libri XVI, cum Constitutionibus Sirmondianis, XVI, 8, I.

רעדאַקטירט פֿון:

Th. Mommsen און Paulus M. Meyer, Berlin, 1905, v. I, p. II, 887.

און לייענט זיך:

Iudaeis et maioribus eorum et patriarchis volumus intimari, quod, si quis post hanc legem aliquem, qui eorum feralem fugerit sectam et ad dei cultum respexerit, saxis aut alio furoris genere, quod nunc fieri cognovimus, ausus fuerit adtemptare, mox flammis dedendus est et cum omnibus suis participibus concremandus. Si quis vero ex populo ad eorum nefariam sectam accesserit et conciliabulis eorum se adplicaverit, cum ipsis poenas meritas sustinebit.

Dat. xv kal. nov.

Murgillo Constantino A. IIII

Et Licino IIII Conss.

[85] באַריכט, 1825, צוגאַב 9, ד׳ 170.

מענטשן און משומדים".[86] אַזוי איז די לאַגע געווען אין ירושלים, ווו „די מיסיאַ־נערן כאַפּן נאָר פּויל פּיש אין זייערע גאַלדענע נעצן".[87] אין דײַטשלאַנד האָט עס דערגרייכט אַזוי ווײַט, אַז דער צענטראַלער לוטעראַנישער מיסיאָנערן־פֿאַראיין האָט אין 1890 באַשלאָסן אין גאָנצן אויפֿצוגעבן די אַרבעט צווישן יידן, ווײַל „מערסטנס שמדן זיך נאָר בעטלערס און אויסווורפֿן".[88]

פֿרנסה האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע בײַם שמדן זיך, צי דאָס איז גע־טאָן געוואָרן מיט דער הילף פֿון די מיסיאָנערן צי אָן זייער הילף. אין אײַן בא־ריכט לייענען מיר למשל אַז אין וואַרשע זײַנען אַלע בראָנפֿן־ברענערס משומדים, אַז „זיי זײַנען אַ קלאַס פֿאַר זיך און האָבן חתונה נאָר צווישן זיך".[89] די דער־שײַנונג קאָן אַ פּנים דערקלערט ווערן דורך דעם וואָס אין יולי 1814 האָט די רעגירונג פֿאַרבאָטן יידן צו פֿראָדוצירן אַלקאָהאָל־געטראַנקען. די גזירה איז טאַקע אָפּגעלייגט געוואָרן פֿון יאָר צו יאָר. די אומזיכערקייט האָט אָבער געווירקט ברענערס געוויס געטריבן צו שמד.

אין זייערע באַריכטן רעדן די מיסיאָנערן נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל וועגן פֿרנסה,[90] וועגן דעם אַז ס׳איז נייטיק צו „גרינדן אַ מקום־מיקלט פֿאַר די געשמדטע יידן און זיי באַזאָרגן מיט פֿרנסה",[91] וועגן „גרינדן וואַרשטאַטן, לער־נען זיי מלאָכות, געפֿינען פֿאַר זיי אַ באַשעפֿטיקונג אין דער לאַנדווירטשאַפֿט".[92]

אַפֿילו אָן אָט די גרויסע פּלענער איז דאָס אָפּשמדן אַ יידן אין רוסלאַנד געווען אַ גאַנץ טייערער ענין. אין דורכשניט האָט עס געקאָסט אַריבער 150 פֿונט, ניט רעכענענדיק די ריזיקע סומעס וואָס זײַנען אויסגעגעבן געוואָרן אויף ביכער און די הוצאות פֿון דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג אין לאַנדאָן.

אומווײַסן און אַנטיסעמיטיזם

אין די באַריכטן שטויסט מען זיך אָפֿט אָן אויף גראָבן אומווײַסן און היפּשן אַנטיסעמיטיזם. מיר דערווײַסן זיך למשל אַז „די חסידים זאָגן זיך אָפּ פֿון משהס תורה",[93] אַז „די רבנים זײַנען די הויפּטריכטער, דאָקטוירים און בעלי־מופֿתים".[94] איין מיסיאָנער שרײַבט:

איך בין ניט באַקאַנט מיט די פֿאַרטוגעזישע יידן וועלכע וווינען באַ־טראַכט פֿאַר די יידישע נאַבלײַט, און אויך ניט מיט די אַריענטאַלישע

---

[86] וואַרשאַווסקי, דצ״ו, ז׳ 353.

[87] *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1846, No. 15, p. 114.

[88] *Saat und Hoffnung*, 1891, p. 71.

[89] באַריכט, 1822, צוגאַב 16, ז׳ 132.

[90] באַריכט, 1822; די באַריכטן פֿון מעקאָל פֿון וואַרשע, גאַלדינגער פֿון סוחאַלק, בעקער פֿון וואַרשע. ענלעכס זען:

H. Jolowicz, *Geschichte der Juden in Königsberg*, Posen, 1867, p. 122; N. Samter, *Die Mission an der Arbeit*, p. 4.

[91] באַריכט, 1822, צוגאַב 15, ז׳ 132.

[92] העגדערסאָן, דצ״ו, ז׳ 243.

[93] פּינקערטאָן, דצ״ו, ז׳ 99.

[94] דאַרטן גופֿא, ז׳ 101.

יידן. איך וויים אויך ניט, צי אין פּוילן זיצען נאָך פֿאַראַן אָנהענגערס פֿון דער אמאָליקער סעקטע חסידים.[95]

דאָס ווערט געשריבן אין אַ באַריכט פֿון פּוילן אין יאָר 1818! אין אַ צווייטן באַריכט הערן מיר, אַז „די שבתי־צבֿיניקעס, וואָס מע רופֿט זיי „שעבסיקס", זיצענען אַן אַלטע יידישע סעקטע וואָס איז אויפֿגעקומען נאָך אין די ערשטע יאָרן פֿון דער קריסטלעכער צייט־רעכענונג".[96] איין מיסיאָנער דערציילט: אַ פֿאַטער, אַ רב, איז אַזוי אויפֿגעבראַכט געוואָרן, ווען ער האָט זיך דערווּוסט, אַז זיין זון האָט זיך געשמדט, אַז ער האָט זיך דאָס לעבן לעבנומען „אין דעם לעצטן טאָג יום כּפּור".[97]

עס פֿעלן אויך ניט אין די באַריכטן אַ היפּש ביסל אַנטיסעמיטישע אַרויסזאָגונגען. מען גיט איבער קיין לאַנדאַן, אַז „די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג האָט אויסצושטיין אַ סך צרות פֿון יידן וואָס האָבן פֿאַרפֿלייצט דאָס לאַנד";[98] אַז „גאָלד, זילבער און האַנדל געפֿינט זיך אין יידישע הענט. זיי אַרענדירן אַלערלייי שטיצערן, האַלטן די קרעטשמעס, מאַכן און פֿאַרקויפֿן ברענפֿן, מאַנאָפּאָליזירן דעם האַנדל פֿון זאָלץ און זיצענען אייניק אין זייער שטרעבן צו דערנידעריקן זייערע קריסטלעכע שכנים".[99] „קונסט און פֿיינע זאַכן שאַצן יידן אָפּ בלויז אין געלטערמינען. אָפּנאַרן, באַשווינדלען, גנבֿענען און אַפֿילו הרגענען אַ קריסט איז זיי פֿון זייערע רבנים דערלויבט. ניט בלויז דער אַרעמער נאָר אָפֿילו דער פֿיין געקליידטער יוד איז אָפֿט אַ גנב".[100] „די וואָס זיצענען מיט זיי ניט געקומען אין באַרירונג קאָנען זיך גאָרניט פֿאַרשטעלן ווי טיף מאַראַליש זיי זיצענען געזונקען".[101] „די רייכע יידן, וואָס רייך זיצענען זיי געוואָרן דורך אוממאַראַלישע מעטאָדן, טוען ווייניק אָדער גאָרניט כּדי אַרויסצוהעלפֿן די אַרעמע יידן".[102] יידן זיצענען שמוציק: „מיך האָט געעקלט פֿון זייער שמוץ... אַ סך האָבן מיאוסע הויטקראַנקייטן". „מען וואָלט געקאָנט מיינען, אַז ס'איז גאָר ניטאָ קיין שמוציקערע און נידעריקערע באַשעפֿענישן ווי דער רוסישער פּויער. מען מוז אָבער מודה זיין, אַז די וואָס האָבן זיך גוט צוגעקוקט צו די יידישע קוואַרטאַלן אין וואַרשע וועלן דאַרפֿן בייטן זייער מיינונג".[103] יידן זיצענען סעקסוע פֿאַרדאַרבן: „אַ דאַנק זייערע דיסקוסיעס וועגן תּשמיש איז ניטאָ קיין גרענעץ צו זייערע סעקסועלע לייַדנשאַפֿטן".[104] עס דערגייט אַזוי ווייט, אַז „ס'איז אַ גאַנץ געווייניט־

---

[95] באַריכט, 1819, צוגאַב 4, ז' 82.

[96] באַריכט, 1819, צוגאַב 3, ז' 72.

[97] באַריכט, 1910, ז' 45.

[98] פֿינקערטאַן, דצ"ו, ז' 87.

[99] דאַרטן גופֿא, ז' 99.

[100] הענדערסאָן, דצ"ו, ז' 227.

[101] דאַרטן גופֿא, ז' 221.

[102] באַריכט, 1817, צוגאַב 3, ז' 38.

[103] באַריכט, 1817, צוגאַב 4, ז' 38; פֿינקערטאַן, דצ"ו, זז' 67 און 333.

[104] הענדערסאָן, דצ"ו, ז' 229.

לעכע זאַך פֿאַר אַ פֿאַטער אויסצוקלײַבן פֿאַר זײַן זון אַ יונג ווײַבל און לעבן מיט איר ביז דעם זונס חתונה".[105]

מיט אַזאַ וויסן וועגן יידן, מיט אַזאַ לֵיבע צו יידן און דערצו נאָך מיט אַזאַ באַצויגונג פֿון יידן צו זיי — איז די מיסיאָנערן די אַרבעט ניט אַנגעקומען גרינג. לוז וויי איז געווען געראָטן, ווען ער האָט פֿאַרויסגעזען, אַז ס׳וועט זיך פֿאַדערן „מער ווי דער גלויבן פֿון אַבֿרהמען, די עקשנות פֿון משהן, דאָס גע־דולד פֿון איובֿן כדי צו פֿירן די אַרבעט".[106] די פּראַקטיק פֿון דער אַרבעט האָט באַווײַזן: „נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט פֿאַלט דער מיסיאָנער אַוועק אַ טויט מידער אויף זײַן בעטל. ס׳איז איבער די מענטשלעכע פּוחות איבערצוצײַגן די יידן אין דעם געטלעכן אמת. נאָר גאָט אַליין קאָן דאָס באַווײַזן".[107]

יידן האָבן זיך ניט געלאָזט „איבערצײַגן" און די רעזולטאַטן פֿון דער אַרבעט זײַנען געווען נישטיקע.

---

[105] דאַרטן גופֿא, ז׳ 224.
[106] גידני, דצ״ו, ז׳ 47.
[107] העגדערסאָן, דצ״ו, ז׳ 238.

דאָס שטעטל סיסלעוויטש

פֿון אַבֿרהם עין

מײַן זיידע שמואל נאָטע איז געווען דער גבאי פֿון בית־המדרש חבֿרה תורה (אַמס־טיוואָווער בית־המדרש), און צו אים אין שטוב אַרײַן פֿלעגן אין די וויגטערדיקע שבתים קומען בעלי־בתים טרינקען טשאָלנטיי, און אין די זומערדיקע שבתים איז מען געזעסן אויפֿן גאַניק, אויך געטרונקען טיי, און דער עולם האָט געשמועסט. מען האָט געערעדט וועגן דער שטעטלדיקער פּאָליטיק, מען האָט זיך דערציילט מעשׂיות פֿון אַ מאָל. אַ קלייניר ייִנגל, האָב איך געשלונגען די אַלע מעשׂיות.

וועג איך בין עלטער געוואָרן און געאַרבעט אין אַ לעדער־פֿאַבריק, בין איך געווען אַן אַקטיוויסט מיטגליד אין דער בונדישער אַרגאַניזאַציע, געווען אַקטיוו אין קאָמיטעטן וואָס האָבן אָנגעפֿירט סטרײַקן. איך בין געווען אייניר פֿון די גרינדערס פֿון דער ביבליאָטעק אין שטעטל און אַן אַקטיוויסט מיטגליד אין דער פֿאַרוואַלטונג.

אין ווינטער 1919/1918, ווען די דײַטשן האָבן פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל און קיין אַנדער מאָכט איז ניט געווען, האָט דער שטאָטראַט באַשטימט אַ מיליציע פֿון צען געווײַזענע סאָלדאַטן אויף צו האַלטן אָרדענונג. בין איך געווען דער עלטסטער פֿון דער מיליציע. ווען מען האָט אויסגעקליבן אַן אָרבעטער־ראַט, האָט מען אויך מיך אויסגעקליבן אַהין. ווען די לאָנדסלײַט האָבן געשיקט געלט אין שטעטל, האָבן זיי פֿון אַמעריקע אויס באַשטימט, ווער עס זאָל זײַן אין קאָמיטעט וואָס פֿאַרטיילט דאָס געלט. איז מיר אויסגעקומען צו זײַן אין דעם פֿאַרטיי־לונג־קאָמיטעט. דערנאָך, שוין אין אַמעריקע, האָב איך אויפֿגעהיט די נאָענטע פֿאַרבינדונג מיט די אינסטיטוציעס פֿון מײַן שטעטל.

הכלל, מיר איז אויסגעקומען צו זײַן „אין פֿראָנט פֿון אונדזער שטעטלשן לעבן“ און דערײַבער פֿרווו איך זיך דאָ אײַנצורעכטן אַ בילד פֿון מײַן שטעטל, וואָס דעם גאָר לעצטן גרוס פֿון אים האָב איך געקראָגן דורכן רויטן קריַיץ זומער 1942: אַז מײַן מוטער און שוועסטער לעבן נאָך דאָרטן. זינט יעמאָלט האָב איך פֿון זיי און פֿון מײַן שטעטל ניט געהערט.

די באַפֿעלקערונג און דאָס אויסזען פֿון שטעטל

אונדזער שטעטל האָט זיך געריכט פֿון די גרעסערע שטעטלעך אין גראָדנער גובערניע. אין ייִדיש האָט מען דאָס שטעטל געריפֿן סיסלעוויטש, אין רוסיש Свислочь, אין פּויליש Swisłocz.

לויט דער רעוויזיע פֿון 1847 זײַנען אין סיסלעוויטש געווען 997 ייִדישע נפֿשות. לויט דער רוסישער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1897 זײַנען אין שטעטל צווישן 3,099 אײַנווינערס געווען 2,086 ייִדן. אָנהייב דעם איצטיקן יאָרהונדערט האָט זיך די באַפֿעלקערונג פֿאַרגרעסערט: עס האָבן זיך אָנטוויקלט די לעדער־פֿאַבריקן, מען האָט געבויט אַ באָנלײניע, אַ סך ייִדישע משפּחות זײַנען אַריבער פֿון די דערבײַקע דערפֿער אין שטעטל. אָרום 1906 האָבן אין שטעטל געלעבט אַן ערך 600 משפּחות, צווישן זיי 400 ייִדישע. דאָס שטעטל האָט אָפֿילו פֿאַר־

מאָגט אַ צענדלינג מחמדנישע פֿאַמיליעס. חוץ די שטענדיקע תושבֿים האָט דאָס שטעטל געהאַט צייטווייליקע אינווווינערס: די סטודענטן פֿון סעמינאַר און קראַנקע וואָס פֿלעגן קומען זיך היילן בײַ די שטעטלשע דאָקטוירים.

דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ מאַרק, 5 הויפּטגאַסן, אַ שולהויף און אַ צענדלינג קלענערע געסלעך. דער מאַרק איז געווען אין מיטן שטעטל. אָבער הויפּטגאַסן האָבן זיך אָנגעפֿאַנגען אין מאַרק און זיך געענדיקט הינטערן שטעטל. דער מאַרק איז געווען אַן ערך צווי־ערקער בלאָק אין דער לענג. אין מאַרק האָבן זיך געפֿונען אַלע קראָמען. די הויפּטגאַסן זײַנען געווען פֿון 3 ביז 4 בלאָק לאַנג. יעדער הויפּטגאַס האָט געהאַט אַ נאָמען נאָך דער שטאָט צו וועלכער מען איז דורך דער גאַס געפֿאָרן (דורך גראָדנער גאַס למשל איז מען געפֿאָרן קיין גראָדנע). צווי֫ פֿון די הויפּטגאַסן, און אויך דער מאַרק און דער שולהויף זײַנען געווען באַווויינט פֿון יידן. די אָנדערע דרײַ הויפּטגאַסן און די מערסטע קלענערע געסלעך זײַנען געווען געמישטע, פֿון יידן מיט קריסטן. די קריסטלעכע באָפֿעלקערונג איז באַשטאַנען פֿון ווײַסרוסן און פּאָליאַקן, דערצו זײַנען געווען אַ פּאָר צענדלינג עכט רוסישע פֿאַמיליעס. דאָס זײַנען געווען „טשינאָוניקעס". יידן זײַנען געווען „מעשטשאַנעס" און זײַנען געווען צוגעשריבן צו דער „מעשטשאַנסקע אופּראָוע". דער סטאָראָסטע און דער שרײַבער פֿון דער אופּראָוע זײַנען געווען יידן. די קריסטן זײַנען כּמעט אַלע געווען „קרעסטיאַנעס" און זײַנען געווען צוגעשריבן צו דער „וואָלאָסטנאיע אופּראָוע".

בײַ דער ענד פֿון יעדער הויפּטגאַס, בײַם אַרײַנגאַנג אין שטעטל, איז געשטאַנען אַ געמויערטע בראָם. אַמאָליקע יאָרן איז דאָס שטעטל געווען אַרום־גערינגלט מיט אַ טיפֿן גראָבן. בײַם אַרײַנגאַנג צו די הויפּטגאַסן איז קיין גראָבן ניט געווען, און דער אַרײַנפֿאָר און אַרויספֿאָר פֿון שטעטל איז געווען נאָר דורך די בראָמען. אַ גאַנצן טאָג זײַנען די בראָמען געווען אָפֿן און בײַ נאַכט פֿלעגט מען זיי צומאַכן, און קיינער האָט ניט געקענט אַרײַנפֿאָרן אָדער אַרויספֿאָרן פֿון שטעטל. פֿאָר מײַן ציַט זײַנען געווען בראָמען נאָר אין דרײַ הויפּטגאַסן, די אַנדערע צווי֫ זײַנען געווען אײַנגעפֿאָלן און עס איז פֿון זיי קיין סימן ניט געבליבן. פֿאָר די פֿרומע יידן זײַנען די בראָמען געווען וויכטיק, ווײַל זיי האָבן זיי געניצט ווי אַן עירוב, מען זאָל מעגן טראָגן אום שבת.

דרײַ פֿון די הויפּטגאַסן זײַנען געווען ברוקירט מיט שטיינער. די אָנדערע גאַסן און דער מאַרק זײַנען געווען ניט ברוקירט, און אין די רעגנדיקע וועטערן פֿלעגט זײַן אַ טיפֿע בלאָטע איבער די קנעכלעך. דורכגיין דורך דעם מאַרק איז געווען אַן אָפּקומעניש.

אין 1904 האָט דער פּריסטאָו אַרויסגעגעבן אַ באָפֿעל, אַז יעדער בעל־הבית פֿון מאַרק מוז אויסברוקירן דעם פֿראָנט פֿון זײַן הויז. דער ברוק האָט געדאַרפֿט זײַן אַרום 12 פֿוס בריַיט. דאָס זאָל זײַן אַ טראָטואַר. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז דער פּריסטאָו הייסט — מאָכט מען. פֿון יעמאָלט אָן האָט מען שוין געקענט גיין בײַ די זײַטן פֿון מאַרק און מען זאָל ניט דאַרפֿן מורא האָבן, אַז בײַ יעדן טראָט זאָל מען איבערלאָזן די קאָלאָשן אין דער בלאָטע.

בײַ דעם אַרײַנפֿאָר אין שטעטל פֿון מיזרח־זײַט האָט מען געזען אָפּגע־ברענטע וועגן. די וועגן זײַנען געווען געמויערט פֿון גרויסע שטיינער. זיי האָבן פֿאַרנומען אַ שטח פֿון 2 בלאָק לאַנג און 1 בלאָק ברייט צווישן אַמסטיוואָוער און רודאָוואָקער גאַס. מען האָט די וועגן געוואָלט „די קראַמען".

די פּריצים פֿון שטעטל האָבן געוואָלט, אַז דאָס שטעטל זאָל וואַקסן. כּדי דאָס צו דערגרייכן האָבן זיי געוואָלט פֿאַרגרעסערן דעם האַנדל אין שטעטל. האָבן זיי אויסגעמויערט די קראַמען און זיי האָבן געמאַכט עטלעכע מאָל אין יאָר יאָרידן. אַ יאָריד האָט געדויערט 4 וואָכן. צו דעם יאָריד פֿלעגן קומען העגדלערס פֿון ווײַטע געגנטן און אין די קראַמען האָבן די העגדלערס געהאַלטן זייער סחורה.

אין די 30ער יאָרן פֿון פֿריערדיקן יאָרהונדערט איז געווען אַ גרויסע שׂרפֿה אין שטעטל און די קראַמען זײַנען אָפּגעברענט געוואָרן. די פּריצים פֿון שטעטל זײַנען געווען פֿאַרמישט אין „מיאַטעזש", ווו מען האָט עס געוואָלט אויפֿן רוסישן שטייגער, און זײַנען אַנטלאָפֿן קיין אויסלאַנד. איז ניט געווען ווער עס זאָל אויפֿבויען די קראַמען, און אַזוי זײַנען די חורבֿות פֿאַרבליבן ביז היינט.

אין 19טן יאָרהונדערט האָט דאָס שטעטל צוויי מאָל אָפּגעברענט. און אין 1910 איז אויך געווען אַ גרויסע שׂרפֿה און אַ האַלב שטעטל איז אַוועק מיטן פֿײַער. צוליב די שׂרפֿות האָט זיך סיסלעוויטש געהאַלטן אין איין איבערבויען, אַזוי אַז דאָס דרויסנדיקע אויסזען פֿון שטעטל איז געווען שענער, מיט אַ סך געמויערטע היזער. ס׳רובֿ מויערן זײַנען געווען צווייגאַרנדיקע, מיט באַלקאָנען צום פֿראָנט. אַלטע, אָפּגעלאָזענע היזער זײַנען געווען זייער וויניק. אין אַ סך נײַע היזער און מויערן זײַנען די פּאָדלאָגעס (דיל) און די סטאַליעס (סטעליעס) געווען געפֿאַרבטע און די וועגן באַקלעפּט מיט אַבאַיעס (אַביצעס).

דאָס שטעטל האָט אויך געהאַט אַ סאָד אָדער אַ שטאַטגאָרטן, אַרום 4 בלאָק לאַנג און 2 בלאָק ברייט. דער סאָד האָט געהאַט גרויסע ביימער, די ערד באַוואַסן מיט גראָז, געשניטענע וועגן אויף צו שפּאַצירן, בענק אויף צו זיצן. זומער איז געווען אַ פֿאַרגניגן צו זיצן און צו שפּאַצירן אין סאָד.

אין מיטן מאַרק איז געשטאַנען אַ געמויערטער סלופּ אַרום 50 פֿוס די הייך. בײַם פֿונדאַמענט איז דער סלופּ געווען אַרום 12 פֿוס אין אַרומגנעם. וואָס העכער פֿון דעם פֿונדאַמענט איז דער סלופּ געווען דינער, און אין דער הייך בײַם שפּיץ איז ער געווען אַרום 2 פֿוס אין אַרומגנעם. אין שפּיץ פֿון סלופּ איז געווען אײַנגעמויערט אַ מעשענער שטאַנג 1 פֿוס לאַנג. אויפֿן שטאַנג איז געווען אַרויפֿגעזעצט אַ קײַלעכדיקע מעשענע קויל, אַרום צוויי פֿוס אין דיאַמעטער. פֿון דער קויל איז אַרויס אַ מעשענער שטאַנג אַרום דרײַ פֿוס לאַנג. די קויל מיט דעם שטאַנג האָבן אין אַ זוניקן טאָג געשײַנט אַזוי ווי גאָלד.

ווי אַלט דער סלופּ איז האָט קיינער ניט געוווסט. מען האָט דערציילט, אַז דאָס האָבן די פּוילישע פּריצים טישקעוויטש, צו וועמען דאָס שטעטל האָט אַ מאָל באַלאָנגט, געשטעלט דעם סלופּ. נאָר צו וואָס זיי האָבן דאָס געטאָן האָט קיינער ניט געוווסט. וועגן דעם זײַנען געווען עטלעכע סבֿרות. לויט איין נוסח

האָבן זיי געשטעלט דעם סלופ ווי אַ בליצשלינגער, עס זאָלן ניט זײַן קיין שׂרפֿות אין שטעטל פֿון בליזן; אַ צווייטער נוסח האָט דערציילט, אַז אין די אַמאָליקע מלחמות האָט דאָס רוסישע מיליטער אויפֿגעהאַנגען עטלעכע פּריצים אין מאָרק, האָבן די פּריצים פֿון שטעטל געשטעלט דעם סלופ ווי אַ דענקמאָל פֿאַר די גע־האַנגענע; אַ דריטער נוסח איז געווען, אַז אין דער מעשענער קויל פֿון סלופ האָבן די פּריצים אַרײַנגעלייגט דאָקומענטן מיט דער געשיכטע פֿון שטעטל.

ווי אַלט איז דאָס שטעטל?

קיינער האָט ניט געווּסט, ווי אַלט דאָס שטעטל איז, און קיינער האָט ניט געווּסט, ווי לאַנג עס עקסיסטירט אַ יידישער יישוב אין שטעטל.

די חברה־קדישא האָט אַ מאָל געהאַט אַ פּינקס, איז ער פֿאַרברענט גע־ווארן, און קיין אַנדערע מקורים זײַנען ניט געווען, פֿון וואַנען מען זאָל וויסן די געשיכטע פֿון שטעטל. די פּוילישע פּריצים, די אַמאָליקע בעלי־בתים פֿון שטעטל, וואָלטן יא אפֿשר עפּעס קענען דערציילן, זײַנען זיי געווען פֿאַרמישט אין די „מיאָטעזשן" און זײַנען אַנטלאָפֿן קיין אויסלאַנד. זייערע גיטער האָט די רוסישע רעגירונג קאָנפֿיסקירט. די עלטערע יידן, אַז זיי האָבן עפּעס דערציילט פֿון די אַמאָליקע צײַטן, פֿלעגן זאָגן: פֿאַר דער ערשטער שׂרפֿה אַדער נאָך דער שׂרפֿה. אַנדערע האָבן גערעכנט די צײַט נאָך די „מיאָטעזשן".

דער יידישער בית־עולם איז געווען אײַנגעטיילט אין אַן אַלטן און אַ נײַעם. דער אַרײַנגאַנג איז געווען דורך דעם אַלטן בית־עולם. באַלד בײַ דעם אַרײַנ־גאַנג, ווו דער אַלטער בית־עולם האָט זיך אָנגעפֿאַנגען, זײַנען די קבֿרים און מצבֿות געווען אײַנגעזונקען אין דער ערד, אַז מען האָט ניט געקענט דערקענען, אַז דאָס זײַנען אַ מאָל געווען קבֿרים. אַ ביסל ווײַטער פֿון דעם אַרײַנגאַנג האָט מען שוין יאָ געקענט דערקענען האַלב אײַנגעזונקענע קבֿרים און מצבֿות, אָבער דורך לאַנגע יאָרן פֿון רעגנס און ווינטן איז די שריפֿט געווען אָפּגעוואַשן און אָפּגעשפֿרונגען. ערשט אויף דעם נײַעם בית־עולם זײַנען די קבֿרים און מצבֿות געווען אין אַ בעסערן צושטאַנד. אייגנטלעך איז דער נײַער בית־עולם אויך געווען אַלט, און אין דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען פֿאַרלייגט און מען האָט שוין געגראָבן קבֿרים אויף אַ פּרישן נײַעם בית־עולם.

אין 1903, וועלן מען האָט אָנגעהויבן בויען די נײַע באָנלִיניע און מען האָט געדאַרפֿט מאַכן אַ בריק איבער אַ טײַכל אַ האַלב ווערסט פֿון שטעטל, האָט מען געדאַרפֿט אָנשיטן די נידעריקע ערטער לעבן טײַכל. די ערד אויף אָנצו־שיטן האָט מען גענומען פֿון אַ העכערן אָרט אין שטעטל, און גראָבנדיק די ערד האָט מען געפֿונען מענטשלעכע סקעלעטן. זיי זײַנען געלעגן אין רייען איינער לעבן צווייטן. זיי זײַנען געלעגן אַרום 3 פֿוס טיף. מען האָט אַזוי אויס־גערעכנט איין שורה נאָך דער צווייטער און מען האָט ניט געפֿונען קיין לעבן די סקעלעטן, וואָס זאָל זײַן אַ צייכן, וואָס פֿאַר אַ טויטע מענטשן מען האָט דאָ אַ מאָל באַגראָבן. איין סקעלעט איז געלעגן באַזונדער און אַרומגעמויערט. אויף ווי פֿיל איך געדענק, האָט זיך קיינער ניט אינטערעסירט צו וויסן אַדער

אויסצוגעפֿינען וואָס פֿאַר אַ בית־עולם דאָ איז אַ מאָל געווען; אַיידער מען האָט געירט די ערד, האָט קיינער ניט געווּסט אַז דאָ ליגן באַגראָבן מענטשן. אויף דעם פֿלעקל פֿלעגן זיך פֿאַשען בהמות און פֿערד.

אַ פּנים אַז דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ לאַנגע געשיכטע, וואָס אָבער ניט געפֿונען קיין אָפּשפּיגלונג אין דעם זכרון פֿון די שטעטלשע אינווווינערס.

די אַרומיקע געגנט

די געגנט אַרום שטעטל איז געווען געדיכט באַשפּרענקלט מיט דערפֿער. אַנדערע דערפֿער זײַנען געווען ניט מער ווי אַ וועלסט פֿון שטעטל. די מערסטע פּויערים זײַנען געווען אַרעמע, און וען ניט די זײַטיקע אַרבעט וואָס זיי האָבן געקראָגן אין שטעטל אָדער אין די אַרומיקע וועלדער, וואָלט זיי אויסגעקומען צו הונגערן. פֿון די נעענטערע דערפֿער פֿלעגן זיי אַרבעטן אין די לעדער־פֿאַבריקן פֿון שטעטל, און פֿון ווײַטערע דערפֿער האָבן זיי געאַרבעט אין די אַרומיקע וועלדער אָדער געפֿירט האָלץ אין שטעטל און צו דער סטאַנציע. אין די דערפֿער וואָס זײַנען געווען נאָענט צום וואַלד פֿלעגן זיי אויסאַרבעטן אַלערליי הילצערנע כּלים, ווי עמערס, שעפֿלען, באַלייעס צום וואַשן וועש, דייזשעס צום קנעטן ברויט, רעשעטעס און זיפּן. אַנדערע האָבן געמאַכט שינדל, אַבאַדעס פֿאַר רעדער, דוהעס. די אַלע אויסגעאַרבעטע זאַכן פֿלעגן זיי ברענגען אין שטעטל אויפֿן מאַרק צו פֿאַרקויפֿן און פֿאַרן געלט האָבן זיי געקויפֿט אין שטעטל ניט נאָר וואָס אַ פּויערשע בעל־הבתישקייט דאַרף האָבן מן הצד, נאָר אויך מעל אויף באָקן ברויט און גרויפּן, וויל טייל פּויערים האָבן געהאַט אַזוי ווייניק ערד, אַז זיי האָבן ניט געהאַט גענוג ברויט פֿאַר זיך אויף אַ גאַנצן יאָר. די באַפֿלקערונג פֿון די דערפֿער איז געווען צום גרעסטן טייל אַ ווײַסרוסישע.

עס זײַנען אויך געווען עטלעכע גרויסע מאַיאָנטקעס אַרום שטעטל וואָס האָבן באַלאַנגט צו פּויליש פּריצים, און אַ גרעסערע צאָל פֿאַלוואַרקעס, וואָס זייערע אייגנטימערס זײַנען געווען פּויליש; מען האָט זיי געוווּנדן שלייאַכטעס. דער אונטערשייד פֿון די מאַיאָנטקעס ביז די פֿאַלוואַרקעס איז געווען, וואָס דעם מאַיאָנטעק האָט מען באַאַרבעט מיט געדונגענע אַרבעטערס (פּאַראָבקעס) און דעם פֿאַלוואַרק האָט באַאַרבעט דער שלייאַכטשיץ אַליין מיט זײַן משפּחה. נאָר אין סעזאָן, בײַם שניידן תבואה און בײַם גראָבן קאַרטאָפֿל, פֿלעגן זיי צו־דינגען אַרבעטערס.

כּמעט אין יעדן דאָרף אָדער הויף איז געווען אַ יידישע פֿאַמיליע. דאָס זײַנען געווען מילנערס און פּאָכטערס. אין די לעצטע יאָרן פֿאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען שוין קיין יידישע מילנערס אין די דערפֿער כּמעט ניט געווען, ווײַל אין שטעטל האָבן זיך געעפֿנט צוויי מאַטאַרמילן. האָט זיך דעם פּויער בעסער געלוינט צו ברענגען די קערנער אין שטעטל צו די מאַטאַרמילן, ווו דאָס מאָלן איז געווען בעסער און שנעלער.

די מאַטאַרמילן האָבן טאָקע געעפֿנט יידן וואָס זײַנען פֿריער געווען מיל־נערס אין דאָרף.

די קאָמוניקאַציע און די אַדמיניסטראַטיוו מאַכט

וועגן אַלע יורידישע און אַדמיניסטראַטיוו ענינים איז מען געפֿאָרן קיין וואַלקאָוויסק, אין דער אויפֿזדנער שטאָט, אָבער עקאָנאָמיש איז דאָס שטעטל געווען פֿאַרבונדן מער מיט ביאַליסטאָק. ביז וואַלקאָוויסק איז געווען 28 ווערסט, 14 ווערסט אויף אַ זאַמדיקן וועג און די אַנדערע 14 ווערסט אויף אַ גוטן שאָסיי. קיין ביאַליסטאָק איז געווען אַן ערך 70 ווערסט. 12 ווערסט איז מען געפֿאָרן אויף אַ זאַמדיקן וועג ביז דער באַנסטאַנציע ברעסטאָוויץ, אויף פֿאַלעסיער־ביאַליסטאָק־בראָנאָוויטשער אייזנבאַן־ליניע. פֿון דער סטאַנציע ברעסטאָוויץ איז מען געפֿאָרן מיט דער באַן אַדער מיט אַ גוטן שאָסיי ביז ביאַליסטאָק.

אין 1906 האָט זיך געעפֿנדיקט בויען די נייַע אייזנבאַן־ליניע שעדלעץ־באַלאָגיע, און די סטאַנציע סוויסלאָטש איז געווען 2 ווערסט פֿון שטעטל. פֿון יענער צייט האָבן זיך אייַנגעשטעלט נעענטערע פֿאַרבינדונגען מיט וואַלקאָוויסק און נאָך אַנדערע שטעטלעך. מיט דער נייַער באַן איז מען אין אַיין שעה צייט געווען אין וואַלקאָוויסק. און אַזוי ווי די נייַע באַן האָט געהאַט אַ פֿערטע קלאַס און די בילעטן צו פֿאָרן מיטן פֿערטן קלאַס זײַנען געווען ביליק, פֿלעגט מען פֿאָרן זייער אָפֿט. מיט דער נייַער באַן איז אויך געווען אַ בעסערע פֿאַרבינדונג מיט וואַרשע, און רייכערע קרעמערס פֿלעגן אָפֿט פֿאָרן קיין וואַרשע נאָך סחורה.

אויף צו פֿאָרן צו דער באַנסטאַנציע זײַנען געווען איזוואָשטשיקעס. דער „איזוואָשטשיק" פֿלעגט אַרויפֿנעמען 6 אַדער 8 פּאַרשוין אויף זײַן וואָגן. פֿאַר די 12 ווערסט צו דער סטאַנציע ברעסטאָוויץ האָבן זיי געוויינטלעך 30 קאָפּיקעס, דאָס פֿאָרן האָט געדויערט 2 שעה. מען קאָן זיך שוין פֿאַרשטעלן, ווי גוט ס׳איז געווען צו פֿאָרן 2 שעה, 6 אַדער 8 מענטשן אויף אַ קליינעם וואָגן, אויף אַ שלעכטן וועג. בעסער איז שוין געווען צו פֿאָרן די 2 ווערסט צו דער סטאַנציע סוויסלאָטש. דער וועג איז געווען אַ ברוקירטער, ס׳האָט געקאָסט 15 קאָפּיקעס. און אַז מען האָט ניט געהאַט קיין פּעקלעך — איז מען געגאַנגען צו פֿוס.

אויף צו האַלטן אָרדענונג אין שטעטל איז געווען אַ סטאַנאָווי פּריסטאָו מיט אַן אוריאַדניק. אין 1905 האָט מען זיי צוגעגעבן 8 סטראָזשניקעס, איז שוין געווען אַ פּאָליציי־מאַכט פֿון 10 פּערזאָן. און אַזוי איז שוין פֿאַרבליבן ביז דער דיטשער אָקופּאַציע אין 1915.

דער פּריסטאָו איז געווען דער גאַנצער בעל־הבית אין שטעטל. זײַן וואָרט איז געווען דאָס געזעץ, און אַ שלעכטער פּריסטאָו פֿלעגט אַנטאָן צרות. נאָר מען האָט זיך געגעבן אַן עצה. דער ערגסטער פֿון זיי האָט ניט געהאָט עטלעכע קערבלעך.

אין 1903 איז אַנגעקומען אַ נייַער פּריסטאָו אין שטעטל מיטן נאָמען פּראָצקי. ער האָט באַלד געמוסן פֿאַרשאָפֿן צרות דעם יונגוואַרג: אַרומגיין שפּיאָנירן, זוכן בונטאָוושטשיקעס. איין מאָל האָט ער הינטערן שטאָט געטראָפֿן צוויי יונגע־לײַט לייענענדיק אַ ביכל. האָט ער זיי אַרעסטירט און געהאַלטן צוויי וואָכן אין דער שטעטלשער „ראַשאָטקע" און דערנאָך האָט ער זיי באַפֿרייט.

פֿאַר זײַן צײַט איז די פּאָליציי באַפֿאַלן אַ בונדישע פֿאַרזאַמלונג אין וואַלד און אַרעסטירט צען יונגע־לײַט און דרײַ מיידלעך. די אַרעסטירטע האָבן געזאָגט דעם פּריסטאָו, אַז דאָס איז געווען ניט קיין פֿאַרזאַמלונג, נאָר אַ הוליאַנקע. אַזוי ווי ער האָט בײַ די אַרעסטירטע גאָרניט געפֿונען, האָט ער זיי געהאַלטן אין „ראַשאַטקע" אַ גאַנצן טאָג און אין אָוונט האָט ער זיי באַפֿרײַט. מען האָט באַשלאָסן אים אָנצולערנען.

אין אַ פֿינצטערער נאַכט האָט מען הינטערן שטאָט אונטערגעצונדן אַ שטאָל מיט האָלץ, וואָס האָט באַלאַנגט צו דער „שקאָלקע" (רעגירונג־שול). מען האָט געוווסט, אַז צו אַ שרפֿה מוז דער פּריסטאָו קומען. האָט מען אים אָפּ־געוואַרט און גוט אָנגעבראַכן די ביינער. ער האָט זיך אָפּילו געשעמט אויסצו־זאָגן. פֿון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן אַ ביסל רויקער און ער האָט שוין אַזוי פֿיל ניט געזוכט קיין בונטאָושטשיקעס.

דאָס זעלבע האָט מען געטאָן מיט דעם אוריאַדניק קאַריעוו, ווען ער האָט געקוקט זײַן נאָז אומעטום און געגומען אַרײַנקוקן אין אַלע פֿענצטער. מען האָט אים אָפּגעהיט, ווען ער איז געווען אַ ביסל שיכור, און מען האָט אים גוט אָנגעבראַכן די ביינער.

עס זײַנען אויך געווען דרײַ אַקציזניקעס. דאָס זײַנען געווען רוסישע באַאַמטע וואָס האָבן אַכטונג געגעבן אויף דעם מאַכן און פֿאַרקויפֿן אַלקאָהאָ־לישע געטראַנקן.

אין שטעטל איז אויך געווען אַ זעמסקי נאַטשאַלניק. צו אים פֿלעגט קומען די פּויערשע באַפֿעלקערונג פֿון אומגעגנט זיך מישפּטן וועגן קלענערע קריי־מינעלע און ציווילע ענינים. דאָס האָט צוגעגעבן פּרנסה פֿאַר קרעמערס און שענקערס.

די קורצע און די לאַנגע מלחמה אין שטעטל

דאָס שטעטל האָט געהאַט דרײַ בתי־מדרשים און אַ שול, וווּ מען פֿלעגט דאַוונען דרײַ מאָל אַ טאָג יעדן טאָג פֿון דער וואָך. קיין ספֿרים האָט די שול ניט געהאַט; דערפֿאַר זײַנען די בתי־מדרשים געווען רײַך אין אַלערלײַ ספֿרים, און צווישן מנחה און מעריב האָט מען אין יעדן בית־המדרש געקענט זען ווי ייִדן זיצן און לערנען. וועמען עס האָט געלערנט פֿאַר זיך און וועמען אין גרופּעס; וועמען עס האָט געלערנט גמרא און וועמען אַ פּרק משניות אָדער חיי־אָדם. מיט די ייִדן וואָס האָבן ניט געקענט לערנען פֿלעגט מען פֿרײַטאָג נאַכט און שבת לערנען די פּרשה חומש פֿון דער וואָך. ייִדן אין שטעטל זײַנען אַלע געווען מתנגדים. די עלטערע מענטשן זײַנען געווען גאָנץ פֿרום, אָבער דאָך האָבן זיי זיך באַצויגן טאָלעראַנט צו די יונגע וואָס זײַנען געווען „פֿרײַ געזאָנען". דאָס יונגווואַרג האָט זיך באַצויגן טאָלעראַנט צו די עלטערע און פֿרומע. מען האָט ניט געטאָן עפּנטלעך קיין זאָך וואָס זאָל אויפֿרייצן די רעליגיעזע געפֿילן פֿון די עלטערע און פֿרומע.

אין מאָל איז יאָ פֿאַרגעקומען אַ קורצע מלחמה צווישן די עלטערע און דעם יונגווואַרג.

עס איז געקומען אין שטעטל אַ מגיד, מיטן נאָמען קאַהאַן. ער איז געווען אַ גוטער רעדנער. ער פֿלעגט זינגען זאָגנדיק זינגע דרשות. זינגע דרשות זינגען געווען זייער גיפֿטיקע קעגן די יונגע און „פֿרייַ געזאָנגענע". און דאָס האָט אַ ביסל אויפֿגערייצט טייל עלטערן קעגן זייערע קינדער. האָבן זיך די יונגע אַרגאַניזירט און זינגען אַרײַן אין בית־מדרש וווּ דער מגיד האָט געוועדט, און ווען ער האָט אין זײַן דרשה געגומען שיטן פּעך און שוועבל אויף די יונגע — האָט מען אים אויסגעפּיפֿט. די עלטערע האָבן פֿאַרטיידיקט דעם מגיד און עס האָט אויסגעבראָכן אַ געשלעג אין בית־המדרש. אין טומל פֿון געשלעג האָט אַ קצב אויסגעשריען, אַז די יונגע זינגען געערכט וואָס זיי פֿיפֿן אויס דעם מגיד, ווײל ער מאַכט קריג אין שטעטל. ס׳פֿאַרשטייט זיך אַז דער מגיד און עס האָט אויסגעבראָכן אַ געשלעג אין בית־המדרש. אין טומל פֿון עלטערע באַשטראָפֿט מיט דעם וואָס זיי האָבן אַרויפֿגעלייגט אַן איסור אויף דעם פֿלייש פֿון זײַן יאָטקע. דאָס האָט געמיינט, אַז דער קצב זאָל בלייבן אָן פּרנסה. דעמאָלט האָט די בונדישע אַרגאַניזאַציע „געגומען די זאַך אין אירע הענט". זיי האָבן געגעבן אַן אולטימאַטום די גבאַים אין די בתי־מדרשים, אַז מען זאָל אַראָפּנעמען דעם איסור פֿון קצב, ווען ניט — וועלן זיי אַננעמען זייערע מיטלען. די גבאַים האָבן זיך דערשראָקן און האָבן דעם איסור גלײַך אַרונטערגענומען. נאָך דעם איז די באַצינונג צווישן די עלטערע און די יונגע צוריק געוואָרן טאָלעראַנט.

נאָר אויב די מלחמה צווישן די יונגע און אַלטע איז געווען אַ קורצע, איז פֿאַרגעקומען אַ צוואַנציקיאָריקע מלחמה צווישן די פֿרומע צוליב די רבנים.

אין שטעטל זינגען געווען צוויי צדדים, און יעדער צד האָט געהאָט זײַן רב. די מלחמה האָט זיך אָנגעפֿאַנגען סוף פֿרימערדיקן יאָרהונדערט, ווען עס איז געשטאָרבן דער אַלטער רב ר׳ מאיר־יונה. ער האָט איבערגעלאָזן אַ זון ר׳ מאָטיע וואָס האָט געהאָט סמיכה אויף רבנות און האָט געוואָלט בלײַבן רב אין שטעטל. ער האָט געזאָגט, אַז דאָס קומט אים בירושה. אָבער די שיינע בעלי־בתים האָבן ניט געוואָלט ר׳ מאָטיען פֿאָר אַ רב. זיי האָבן געטענהט, אַז ערשטנס האָט דער אַלטער רב ניט געלאָזן קיין צוואה, אַז דער זון זאָל פֿאָרנעמען זײַן אָרט; צווייטנס, זיי וועלן פֿאָר ר׳ מאָטיען ניט קענען האָבן קיין דרך־ארץ וואָס מען דאַרף האָבן פֿאָר אַ רב; זיי האָבן געלערנט מיט אים אין חדר און אַ סך פֿון זיי האָבן געקענט לערנען אַזוי ווי ער. טאָ ווי וועלן זיי אים קענען רופֿן רבי? און אַזוי ווי די שיינע בעלי־בתים זינגען געווען די וואָרט־זאָגערס פֿון שטעטל, — זיי זינגען געווען די גבאַים אין די בתי־מדרשים און זיי זינגען געווען די טוערס אין וועד־הקהל — האָבן זיי געגומען אַ רב וועמען זיי האָבן געוואָלט. ר׳ מאָטיע האָט אויך געקראָגן אַנהענגערס אין שטעטל, דער עיקר צווישן די קצבים און בעל־מלאָכות.

ר׳ מאָטיעס צד האָט געטענהט: דעם אַלטן רבס אַ זון איז ער, סמיכה אויף רבנות האָט ער, און אַ וויב מיט קינדער וואָס ער דאַרף געבן אויף צו לעבן האָט ער אויך, טאָ פֿאַר וואָס זאָל ער ניט בלײַבן קיין רב אין שטעטל?

זײַנען געווען צוויי רבנים אין שטעטל. איין צד איז געווען דער שטאָט־צד און דער צווייטער — ר׳ מאָטיעס צד. דער שטאָט־רב ר׳ שניאור־זלמן איז געווען אַ גוטער רעדנער. צו זײַנע דרשות פלעגט דער בית־מדרש זײַן געפּאַקט. דערצו איז ער געווען אַ שטילער מענטש. איז די ביטערניש צווישן דעם שטאָט־צד און ר׳ מאָטיעס צד ניט אַזוי שטאַרק.

אין 1903 איז דער שטאָט־רב געשטאָרבן און אויף זײַן אָרט האָט דער שטאָט־צד געמומען פֿאַר אַ רב איינעם ר׳ יוסף ראָזען. האָט זיך אָנגעפֿאַנגען אַ ביטערע מלחמה צווישן דעם שטאָט־צד און ר׳ מאָטיעס צד. איין צד האָט ניט געוואָלט עסן פֿלייש פֿון דעם צווייטן צדס שחיטה. דאָס יונגווּאַרג האָט זיך אין דער מלחמה ניט געמישט, אָבער זייער סימפּאַטיע איז געווען אויף ר׳ מאָטיעס צד. דאָס דערקלערט זיך מיט דעם וואָס אין דעם שטאָט־צד זײַנען געווען די רײַכערע און אין ר׳ מאָטיעס צד זײַנען געווען מער עמך.

אַ קורצע צײַט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ר׳ מאָטיע געשטאָרבן, און זײַן צד האָט קיין אָנדער רב ניט געמומען. נאָך דער מלחמה איז דער שטאָט־רב ר׳ יוסף ראָזען אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע און דאָס שטעטל האָט זיך געאיניקט אויף אַיין רב.

דער וועד־הקהל און ווי מען האָט אים געקליבן

דער וועד הקהל האָט אָנגעפֿירט אַלע רעליגיעזע און קהלשע ענינים פֿון שטעטל. די געלטמיטלען אויף דעם האָט מען געקראָגן פֿון דער טאַקסע אויף כשר פֿלייש, באַקאַנט בײַ אונדז אונטערן נאָמען די קאָראָבקע.

איינער אָדער עטלעכע שותפֿים האָבן געמומען די קאָראָבקע אין אָרענדע בײַ דער רעגירונג פֿאַר אַ באַשטימטער יערלעכער סומע. דעם וואָס האָט געהאַלטן די קאָראָבקע אין אָרענדע האָט מען גערופֿן דער בעל־טאַקסע. די שוחטים האָבן ניט געטאָרט קויפֿענען קיין עוף, שעפּס, קאַלב אָדער בהמה אַן אַ קוויטל פֿון בעל־טאַקסע. אַ קוויטל פֿאַר אַ הון איז געווען 3 קאָפּיקעס און עס האָט ניט אויסגעמאַכט צי די הון וועגט 3 פֿונט אָדער 5 פֿונט — דער פּרײַז פֿאַרן קוויטל איז געווען די זעלבע 3 קאָפּיקעס. קויפֿענען אַ קאַטשקע, אַ גאַנדז, אַן אינדיק האָט געקאָסט טיפֿערער. דער פּרײַז פֿון אַ קוויטל פֿאַר אַ קאַלב איז געווען 60 קאָפּיקעס און עס האָט ניט אויסגעמאַכט צי דאָס קאַלב וועגט 2 פּוד אָדער 3 פּוד — דער פּרײַז איז געווען די זעלבע 60 קאָפּיקעס. פֿאַר אַ בהמה איז אויך געווען אַ קאָפּקוויטל, אָבער דערנאָך האָט מען פֿאַר דעם כשרן פֿלייש געדאַרפֿט צאָלן נאָך אַ מאָל קויט דער וואָג פֿון דעם כשרן פֿלייש, אָבער ניט פֿאַר לונג־און־לעבער, קאָפּ און פֿיס.

אויף זיך צו באַווּאַרענען, אַז מען זאָל ניט אַרײַנפֿירן קיין פֿלייש פֿון אַנדערע שטעטלעך און דערפֿאַר אַן טאַקסע, האָבן די רבנים אַרויפֿגעלייגט אַן איסור אויף בשר חוץ, און קעגן די וואָס האָבן דעם איסור ניט געוואָלט פֿאָלגן האָט מען געמומען צו הילף די פּאָליציי, און זי פלעגט קאָנפֿיסקירן דאָס פֿלייש וואָס מען האָט געבראַכט פֿון דער פֿרעמד.

אַ טייל קאַראַבקע־געלט האָט געקראָגן דער וועד־הקהל וואָס האָט גע־צאָלט שכירות די רבנים, געשטיצט פֿאַרשיידענע חברות און פֿאַרזאָרגט דאָס שטעטל מיט אַ באַד, אַ מיקווה און אַ הקדש.

אין שטעטל זײַנען געווען אַ 20 אָדער 25 שיינע בעלי־בתים וואָס זײַנען געווען די גבאים פֿון די בתי־מדרשים און חברות. זיי זײַנען געווען די וואָרט־זאָגערס פֿון דעם קהלשן לעבן אין שטעטל. אָט פֿון דער גרופּע פֿלעגט דאָס צוזאַמענגעשטעלט ווערן דער וועד־הקהל. די שיינע בעלי־בתים פֿלעגן פֿירן דאָס שטעטל. זיי זײַנען געווען די אויסקלײַבערס און די אויסגעקליבענע. דאָס קלײַבן פֿלעגט פֿאַרקומען אויף אַזאַ אופֿן:

אין נאָמען פֿון רבּ האָט מען גערופֿן אַן אַסיפֿה. צו דער אַסיפֿה האָט יעדער בית־המדרש געשיקט ניבֿחרים (דעלעגאַטן). דאָס אויסקלײַבן די ניבֿחרים איז פֿאַרגעקומען אַזוי: דער גבאי פֿון בית־המדרש האָט געזאָגט דעם שמש, ער זאָל אויסרופֿן דעם נאָמען פֿון ניבֿחר, און דער שמש האָט אויסגערופֿן: „ר׳ שמואל בר׳ חיים — דער ערשטער נבֿחר! מספּים?״ און די עטלעכע שיינע בעלי־בתים פֿון בית־המדרש האָבן געשריען: „מספּים!״ נאָך דעם האָט דער גבאי ווײַטער געזאָגט דעם שמש דעם נאָמען פֿון צווייטן ניבֿחר. דער שמש האָט אויסגערופֿן: „ר׳ חיים בר׳ שמואל, דער צווייטער נבֿחר! מספּים?״ און די זעלבע בעלי־בתים האָבן ווײַטער געענטפֿערט: „מספּים״. און אַזוי האָט מען שוין געהאַט די עטלעכע ניבֿחרים פֿון אַ בית־המדרש. די אַלע ניבֿחרים זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען אויף דער אַסיפֿה און זיי פֿלעגן אויסקלײַבן דעם וועד־הקהל אָדער אָננעמען אַנדערע החלטות וואָס צולײַב דעם איז די אַסיפֿה גע־רופֿן געווארן. און טאַמער איז דער עולם אין שטעטל ניט געווען צופֿרידן מיט זייערע החלטות — איז שרי חי וקיים. עס איז געבליבן ווי זיי האָבן באַשלאָסן.

נאָר איין מאָל אַ יאָר איז געווען ניט ווי זיי האָבן געוואָלט. דאָס פֿלעגט זײַן סוכות־צײַט, ווען יונגע־לײַט האָבן זיך געשטעלט צום פֿריזיוו. אין גרעסטן טייל פֿלעגן גיין דינען אַרעמע יונגע־לײַט. די פֿריזיוויניקעס פֿלעגן בעטן געלט־שטיצע בײַ דעם וועד־הקהל וואָס האָט עס קיין מאָל ניט געוואָלט געבן מיט גוטן. יעמאָלט פֿלעגן די פֿריזיוויניקעס ניט לאָזן דאָוונען און לייענען די תורה אין די בתי־מדרשים, און טאַמער האָט מען זיי געוואָלט אַרויסוואַרפֿן פֿון בית־המדרש, זײַנען די משפּחות און גוטע פֿרײַנד פֿון די פֿריזיוויניקעס געקומען צו הילף, אַזוי אַז דער וועד־הקהל האָט שטענדיק געמוזט געבן געלטשטיצע די פֿריזיוויניקעס.

אַזוי האָט דער וועד־הקהל געפֿירט דאָס שטעטל ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין דער צײַט פֿון דער דײַטשער אָקופּאַציע איז די טאַקסע אויף פֿלייש בטל געווארן. און נאָך יענער מלחמה האָט מען דעם וועד־הקהל געקליבן אויף אַ דעמאָקראַטישן שטייגער.

די חברות אין שטעטל

אַ גרויסע ראָלע האָט געשפּילט אין שטעטל די חברה קדישא. די מיט־גלידער פֿון דער חברה זײַנען געווען עלטערע און פֿרומע יידן.

ווערן אַ מיטגלידער אין דער חברה קדישא האָט מען געקענט אויף צוויי אופֿנים: א) די מיטגלידער האָבן געקענט פֿאַרשרײַבן זייערע קינדער אָדער אייניקלעך ווי ילדים, און ווען די ילדים זײַנען געוואָרן גרויסע — זײַנען זיי געוואָרן פֿונ־באַרעכטיקטע מיטגלידער; ב) ווען אַ דערוואַקסענער האָט געוואָלט ווערן אַ מיטגליד און די חברה האָט אים געוואָלט אַרײַננעמען, האָט ער געדאָפֿט דינען עטלעכע יאָר ווי אַ שמש בײַ דער חברה. זײַן אַרבעט ווי אַ שמש איז געווען צו רופֿן די מיטגלידער צו אַן אסיפה אָדער אַ לוויה, און ערשט נאָכן אָפּדינען עטלעכע יאָר ווי אַ שמש האָט מען געקענט ווערן אַ מיטגליד אין דער חברה.

די חברה קדישא האָט געקויפֿט דאָס פֿעלד פֿאַר דעם בית־עולם, פֿלעגט זען, אַז דער גראָבן אַרום דעם בית־עולם זאָל זײַן אין אַרדענונג (דער בית־עולם איז ניט געווען אַרומגעצאַמט, נאָר אַרומגערינגלט מיט אַ טיפֿן גראָבן). די געלטמיטלען אויף צו דעקן אירע הוצאות האָט די חברה קדישא געגומען צום גרעסטן טייל בײַ די פֿאַמיליעס פֿון די געשטאָרבענע, בײַ אַ רײַכן מער און בײַ אַן אָרעמען וויניקער. צום שבח פֿון דער סיסלעוויטשער חברה קדישא מוז מען זאָגן, אַז זיי האָבן קיין מאָל ניט באַריסן די פֿאַמיליעס פֿון די געשטאָרבענע, מען איז אַלע מאָל דורכגעקומען אויף אַ פֿרידלעכן אופֿן.

די חברה לינה איז געווען די פֿאָפּולֿערסטע חברה אין שטעטל. אין דער חברה זײַנען געווען פֿאַרטראָטן אַלע שיכטן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, און אַלע שיכטן פֿון דער באַפֿעלקערונג האָבן זיך באָנוצט מיט דער הילף פֿון דער חברה. די חברה האָט אויך געהאָט אַן אָפּטיילונג פֿאַר פֿרויען־מיטגלידער.

די הויפּטאַרבעט פֿון דער חברה איז געווען אָזאַ: ווען עס האָט זיך געטראָפֿן אַז איינער איז קראַנק געוואָרן און די קרענק האָט זיך פֿאַרצויגן אויף עטלעכע וואָכן, און די פֿאַמיליע פֿון קראַנקן איז שוין געווען פֿאַרמאָטערט פֿון באַדינען אים טאָג און נאָכט, — פֿלעגט די חברה שיקן צוויי מיטגלידער וואָס האָבן באַדינט דעם קראַנקן אַ גאַנצע נאָכט. דאָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט דער פֿאַמיליע זיך אָפּצורוען בײַ נאָכט. דער עיקר איז געווען וויכטיק דאָס שיקן מענטשן צו אַ קראַנקן, ווען דאָס איז געווען אַ היצקרענק (אָזוי ווי טיפֿוס אָדער לונגען־אָנצינדונג), ווען מען האָט געמוזט וואָכן איבער דעם קראַנקן טאָג און נאָכט. אין אָזעלכע פֿאַלן איז דאָס געבן דער פֿאַמיליע פֿון דעם קראַנקן אַ מעגלעכקייט זיך אויסצורוען בײַ נאָכט געווען ממש אַ לעבנס־רעטונג. די צוגעשיקטע מענטשן פֿלעגן קומען צום קראַנקן אין שטוב אַרײַן 10 אַ זייגער אין אָונט און אָוועקגיין 7 פֿרי. צו אַ קראַנקן מאָן האָט מען געשיקט צוויי מענער און צו אַ פֿרוי — איין מאָן און איין פֿרוי.

די חברה האָט אויך געהאָט אַן אָפּטיילונג מיט מעדיצינישע מכשירים, וואָס זיי פֿלעגן אויסלײַען צו ניט־פֿאַרמעגלעכע קראַנקע, למשל: גומענע אײַז־פּענערס, כּלים פֿאַר מענטשלעכע באַדערפֿענישן, טערמאָמעטערס א״א. פֿאַר די גאָר אָרעמע האָט די חברה געקויפֿט דעם רעצעפּט וואָס דער דאָקטאָר האָט פֿאַרשריבן. און אַז אָרעמע קראַנקע האָבן געדאַרפֿט אַ ביסל זופ אָדער פֿרוכט־

זאַפּט אויף צו דערקוויקן דעם אָפּגעשוואַכטן קערפער, פֿלעגט דאָס די חברה אויך געבן. אין אַזאַ פֿאַל האָבן די רייכערע בעל־הביתעס אַרויסגעהאָלפֿן דער חברה, ווער מיט אַ ביסל גוטע זוף אָדער פֿרוכטזאַפּט און ווער מיט אַן אָפּלצין אָדער ציטרין.

די חברה האָט געהאַט אַן אייזקעלער. ווינטער האָט מען אָנגעגרייט אייז אויף אַ גאַנץ יאָר, די ניט־פֿאַרמעגלעכע האָבן געקראָגן אייז פֿאַר אַ קראַנקן פֿרײַ.

די געלטמיטלען אויף צו דעקן אירע הוצאות האָט די חברה געקראָגן: פֿון וואַכגעלט וואָס פֿמעט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג האָט געצאָלט דער חברה; פֿון בעבור־שנדרס וואָס יידן האָבן צוגעזאָגט בײַ מאַכן מי שברך, פֿון דער קערה ערב יום־כיפור און פֿון דעם וועד־הקהל. די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער חברה האָט מען געקליבן אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון אַלע מיטגלידער.

צווייערליי קהלשע אורחים פֿלעגן קומען אין שטעטל: אַרעמע־לײַט וואָס זײַנען געגאַנגען איבער די הײַזער, זיי פֿלעגן עסן און שלאָפֿן אין הקדש, און פֿעכאָטנע מגידים. מען האָט זיי געוויזן פֿעכאָטנע, ווײַל זיי פֿלעגן גיין צו פֿוס פֿון שטעטל צו שטעטל. פֿאַר זיי איז געווען אין שטעטל אַ הכנסת־אורחים. דאָס איז געווען אַ צימער מיט אַ פֿאַר בעטן, וואָס מען פֿלעגט דינגען בײַ אַ בעל־הביתע, און דאָרטן זײַנען די אורחים געשלאָפֿן. עסן פֿלעגט דער שמש זיי באַשטעלן יעדן מאָל בײַ אַן אַנדער בעל־הבית.

די גרויסע מגידים און משולחים פֿלעגן עסן און שלאָפֿן אין אַן אַכסניה.

סאַניטאַרע און מעדיצינישע באַדינגונגען

די סאַניטאַרע באַדינגונגען זײַנען געווען ניט קיין גוטע. טײַל אינטעליגענטע האָבן געמוזט טאָן זייערע מענטשלעכע באַדערפֿענישן אונטערן פֿרײַען הימל. די ברינעמער (בײַ אונדז האָט מען געזאָגט ברונעמס) פֿון שטעטל זײַנען געווען ניט צוגעדעקט און דער וויכט פֿלעגט אַרײַנאָגן שטויב און שמוץ אין זיי. פֿאַר דער מלחמה זײַנען שוין אַ טײַל ברינעמער געווען צוגעדעקט און דאָס וואַסער האָט מען געפּומפּט מיט אַ פּאָמפּע.

אין שטעטל איז געווען אַ באָד. פֿרײַטאָג פֿלעגט זײַן אָזא ענגשאַפֿט אין באָד, דער עיקר ווינטערצײַט, אַז מען פֿלעגט זיך רײַבן אײנער אַן צווייטן. זומער איז געווען בעסער, ווײַל מען האָט זיך געבאָדן אין טײַך. קראַנקייטן זײַנען געווען אָפֿט געסט אין שטעטל. דאָך געדענק איך ניט, אַז מען זאָל האָבן דערציילט וועגן אַן עפּידעמיע מיט אַ סך טויטפֿאַלן.

די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון סיסלעוויטש איז געווען ניט קיין שלעכטע, און די באַפֿעלקערונג האָט געגעסן גוט און זיך גוט געקליידט. די מעדיצינישע הילף פֿלעגט קומען צו דער צײַט. בלויז בעת דער דיטשער אָקופּאַציע און באַלד נאָך דער מלחמה, ווען די לאָגע איז געווען ניט קיין גוטע, זײַנען מאָסן מענטשן געשטאָרבן פֿון טיפֿוס און דיזענטעריע.

פֿאַר דער רוסישער באַפֿעלקערונג האָט די רוסישע רעגירונג געהאָט אַ זעמסקע באָלניצע מיט אַ דאָקטאָר, פֿעלדשער און אָקושערקע. די קריסטלעכע

באַפֿעלקערונג האָט זיך באַנוצט מיט אָט דעם שפּיטאָל פֿריִער. די יִידישע באַ־
פֿעלקערונג פֿלעגט זיך באַנוצן מיט דעם דאָקטאָר און פֿעלדשער, פֿאַרשטייט
זיך, פֿאַר געלט.

חוץ דעם זײַנען געווען אין שטעטל נאָך צוויי דאָקטוירים (פּוילישע, זיי
האָבן געהאַט מאַיאָנטקעס לעבן שטעטל), אַ יִידישער פֿעלדשער און צוויי יִידישע
אַקושערקעס. די דאָקטוירים האָבן געהאַט אַ שם איבער דער גאַנצער געגנט.

איבער הויפּט האָט זיך אויסגעצייכנט איין דאָקטאָר. ער איז געווען אַ כירורג
און אַ ספּעציאַליסט אויף פֿרויען־קראַנקייטן. פֿאַר הונדערטער מײַל פֿלעגט מען
קומען צו אים זיך קורירן, דער עיקר פֿרויען.

דערציונג און בילדונג

ווען אַ יינגל איז אַלט געווארן פֿינף יאָר, האָט מען אים אָפּגעפֿירט צו
אַ מלמד וואָס האָט מיט אים געלערנט אַלף־בית און עברי. בײַ אַזאַ מלמד האָט
דער יינגל געלערנט צוויי אָדער דרײַ זמן. נאָך דעם האָט מען אים אָפּגעגעבן
צו אַ גרעסערן מלמד, בײַ וועלכן ער האָט געלערנט חומש און נך. לסוף פֿלעגט
ער איבערגיין צו נאָך אַ גרעסערן מלמד, וווּ ער האָט געלערנט גמרא. בײַ אַ טײַל
מלמדים האָבן די יינגלעך זיך געלערנט שרײַבן יידיש. אַ יינגל פֿון אַ יאָר צען
האָט שוין געהאַט געלערנט חומש, אַ ביסל נך, האָט שוין געקענט שרײַבן יידיש,
געקענט אַ ביסל אַריטמעטיק און האָט שוין געלערנט גמרא.

אויף צו לערנען רוסיש האָט מען געדאַרפֿט גיין צו אַ לערער. געווען
יינגלעך וואָס האָבן געלערנט גמרא און אַ פּאָר שעה אין טאָג זײַנען זיי גע־
גאַנגען שרײַבן יידיש, רוסיש און לערנען אַריטמעטיק.

דער חדר איז כמעט שטענדיק געווען בײַם מלמד אין שטוב. די צײַט
פֿון לערנען איז געווען, חוץ פֿאַר גאָר קלײַנע קינדער, פֿון 9 אין דער פֿרי ביז
2 בײַ טאָג, ווען די קינדער זײַנען געגאַנגען עסן, און פֿון 3 ביז 9 אין אָוונט. אין די
ווינטערדיקע אָוונטן פֿלעגט יעדע וואָך אייגער פֿון די קינדער נאָך דער רײַ ברענ־
גען אַ פֿונט גאָזע (נאַפֿט) פֿאַרן לאָמפּ. די מאַמעס פֿלעגן מיטגעבן די קינדער עפּעס
צום איבערבײַסן, די רײַכערע — אַ בייגל אָדער בולקע מיט פּוטער, די אָרעמע —
אַ שטיקל ברויט (מיט שמאַלץ, אויב מען האָט געהאַט). די אָרעמע קינדער פֿלעגן
בעטן בײַ די רײַכערע קינדער: „גיב מיר אַ בײַס".

פֿאַר די ניט־פֿאַרמעגלעכע קינדער וואָס האָבן ניט געקענט צאָלן שכר־
לימוד איז געווען אַ תּלמוד־תּורה, וווּ דער שכר־לימוד איז געווען קליין, און
פֿאַר די גאָר אָרעמע — אין גאַנצן אומזיסט.

די תּלמוד־תּורה האָט געהאַט דרײַ חדרים (קלאַסן). אין ערשטן קלאַס
האָט מען געלערנט מיט די קינדער עברי, חומש און תּנך, אין צווייטן קלאַס
האָט מען געלערנט חומש, תּנך און גמרא און שרײַבן יידיש און רוסיש, אין
דריטן קלאַס האָט מען געלערנט גמרא, שרײַבן יידיש, רוסיש און אַריטמעטיק.
אויף צו לערנען וועלטלעכע לימודים פֿלעגן אין תּלמוד־תּורה אַרײַנקומען צווי
לערערס אויף צוויי שעה אַ טאָג, יעדן טאָג חוץ פֿרײַטאָג און שבת. איין לערער

האָט געלערנט ייִדיש שרײַבן און אַריטמעטיק און דער צווייטער האָט געלערנט רוסיש. אַזוי האָט אויסגעזען די תּלמוד־תּורה די לעצטע יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער עלטער פֿון 12 ביז 14 יאָר איז געווען בײַ די ייִנגלעך דער שייד־וועג. די מערסטע ייִנגלעך אין דעם עלטער פֿלעגן אַוועקגיין אַרבעטן אין די לעדער־פֿאַבריקן אַדער צו בעל־מלאָכות; אַ קלײנע צאָל ייִנגלעך וואָס האָבן געהאַט גוטע קעפּלעך און געוואָלט לערנען זײַנען געפֿאָרן לערנען אין אַ ישיבֿה. די רײַכערע קינדער האָבן אַרויסגעהאָלפֿן די עלטערן אין קראָם אַדער אין פֿאַבריק און אין דער זעלבער צײַט זיך געלערנט אַ פּאָר שעה אין טאָג בײַ אַ לערער רוסיש און העברעיִש.

מיידלעך האָבן צו 7־8 יאָר זיך אָנגעפֿאַנגען לערנען בײַ אַ מלמד אַלף־בית און עברי. צו 9־10 יאָר האָבן זיי זיך געלערנט שרײַבן ייִדיש, רוסיש און אַריטמעטיק. צו 12־14 יאָר האָבן זיי זיך געלערנט פֿאַר שנײַדערקעס און נייטערקעס. גאָר די אָרעמע זײַנען געוואָרן דינסטמיידלעך. די רײַכערע מיידלעך פֿלעגן אַרויסהעלפֿן די עלטערן אין קראָם און אין דער זעלבער צײַט זיך וויטער לערנען אַ פּאָר שעה אין טאָג בײַ אַ לערער.

אָנהייב דעם יאָרהונדערט האָבן אַ טייל ייִדישע קינדער אָנגעפֿאַנגען קריגן אַ סיסטעמאַטישע בילדונג. עס האָט זיך געפֿונט אין שטעטל אַ 4קלאַסיקע שטאָטישע שול (גאָראָדסקאָע אוטשילישטשע) און אַ העברעיִשע שול, און מער פֿאַרמעגלעכע פֿלעגן שיקן זייערע 14־15יאָריקע קינדער אין אַ גרעסערער שטאָט אין גימנאַזיע.

אין דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער דײַטשער אָקופּאַציע, האָט זיך געפֿונט אַ ייִדישע וועלטלעכע שול. נאָך דער מלחמה איז דער טיפּ פֿון אָמאָליקן ייִדישן חדר כּמעט אונטערגעגאַנגען. די ייִדישע און העברעיִשע שולן זײַנען פֿאַרבליבן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די רוסישע רעגירונג האָט זיך געזאָרגט פֿאַר דער בילדונג פֿון דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג. פֿאַר דעם האָט זי געהאָט צוויי אָנפֿאַנגשולן, אײנע פֿאַר ייִנגלעך און די צווייטע פֿאַר מיידלעך, און אַ לערער־סעמינאַר, וואָס האָט אַרויסגעגעבן לערערס פֿאַר די רוסישע דאַרפֿישע אָנהייבשולן. אין סעמינאַר האָבן זיך געלערנט אַרום 300 סטודענטן. ס׳רובֿ סעמינאַריסטן זײַנען ניט געווען פֿון שטעטל און אומגעגנט, נאָר פֿון גאַנץ גראָדנער גובערניע. דער סעמינאַר האָט זיי באַזאָרגט מיט עסן און שלאָפֿן. די סעמינאַריסטן מיט זייערע לערערס און פֿאַמיליעס האָבן אויסגעמאַכט אַרום 350 מענטשן. און 350 מענטשן דאַרפֿן עסן, קלײדונג און שרײַב־מאַטעריאַלן. האָט דאָס צוגעגעבן אַ ביסל פֿרנסה דעם שטעטל.

טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען

אַ מאָל, געדענק איך, פֿלעגט מען פֿורים־צײַט שפּילן אַ יוסף־שפּיל אַדער אַ פֿורים־שפּיל. די שפּילערס, יונגע־לײַט, האָבן געשפּילט אי מענער־ אי פֿרויען־ראָלעס. אַרום 1905 — 1906 האָט מען געגעבן די ערשטע פֿאַרשטע־

לונג מיט דעם אָנטייל פון פֿרויען ווי שפּילערינס. די פֿאַרשטעלונג איז געווען אַרגאַניזירט פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע. דערנאָך האָט די גרופּע ציוניסטן־סאָציאַליסטן געגעבן עטלעכע פֿאַרשטעלונגען.

די פֿאַרשטעלונגען פֿלעגן ניט פֿאַרקומען אָפֿט, ווייל ס׳זײַנען געווען שווערי־קייטן. די הויפּט־שוועריקייט איז געווען מיט אַ דערלויבעניש צו שפּילן. דאָס האָט זיך געוועגדט אין פּריסטאָו, און ניט אַלע מאָל האָט דער פּריסטאָו געוואָלט געבן אַ דערלויבעניש צו שפּילן ייִדיש. אַ צווייטע שווערי־קייט איז געווען דער פּלאַץ. צו יענער צײַט האָט מען געשפּילט אין אַ גרויסער שטאָל, שפּעטער איז געוואָרן בעסער, ווען מען האָט געקראָגן אַ ליידיקע פֿאַבריק אויף צו שפּילן. אָבער מיט אַ דערלויבעניש איז שטענדיק געווען צרות.

ערשט אונטער דער דיטשער אָקופּאַציע און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען אָפֿט געגעבן ייִדישע טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען. מערסטנס האָט מען געשפּילט גאַרדינס דראַמעס.

די פּאָליטישע פּאַרטייען

די ערשטע פּאָליטישע פּאַרטי אין שטעטל איז געווען די ציוניסטישע. אין אַ ווינטערדיקן אָוונט אין יאָר 1899/1898 האָט מען געראָפֿן ייִדן אין אַ בית־המדרש, דאָרטן האָט אַ מגיד גערעדט און דערנאָך האָט מען געזונגען העברעיִשע לידער, און שטעטלשע ייִדן האָבן אויך גערעדט. אויף ווי פֿיל איך געדענק, האָבן אַלע רעדנער געבעטן, מען זאָל זיך פֿאַרשרײַבן און צאָלן שקלים. אַ סך ייִדן האָבן זיך פֿאַרשריבן. די ציוניסטישע באַוועגונג איז באַשטאַנען פון עטלעכע מענטשן וואָס זייער הויפּטאַרבעט איז געווען צו קלײַבן פֿאַרן נאַציאָנאַל־פֿאָנד. און פֿאַר די ציוניסטישע קאָנגרעסן האָט מען געקליבן שקלים, כדי צו קענען שיקן דעלעגאַטן צום קאָנגרעס. די ציוניסטן זײַנען געווען די וואָס האָבן געעפֿנט די מאָדערנע העברעיִשע שול אין שטעטל.

אין די יאָרן 1905 — 1907 איז געווען אין שטעטל אַן אַרגאַניזירטע גרופּע ציוניסטן־סאָציאַליסטן. מען האָט זיי גערופֿן פֿאַרקירצט עס־עס. די פֿירערס פון דער גרופּע זײַנען געווען אַ לערער און אַ פּאָר אינטעליגענטערע אַרבעטערס, ניט קיין שטענדיקע אײַנוווינערס פון שטעטל, — און ווען די פֿירערס זײַנען אָפּגעפֿאָרן פון שטעטל, איז די גרופּע זיך פֿונאַנדערגעפֿאַלן. אין דער זעלבער צײַט איז אויך געווען אין שטעטל אַן אַרגאַניזירטע גרופּע אַנאַרכיסטן. זייער פֿירער איז געווען אַ צײַטווײַליקער אײַנווינער, און מיט זײַן אָוועקפֿאָרן איז געוואָרן אויס אַנאַרכיזם אין שטעטל.

די בונדישע באַוועגונג האָט זיך אָנגעהויבן אין שטעטל אַרום יאָר 1900 און איז ביסלעכווײַז געוואַקסן. אין 1905 האָט דער בונד געהאַט אַ גרויסע אַרגאַניזאַציע. ער האָט רעקרוטירט זײַנע מיטגלידער פון אַלע קלאַסן פון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. פון צײַט צו צײַט פֿלעגט קומען צו דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אַ פּראָפּאַגאַנדיסט (אַן אָנגעשטעלטער פון דער פּאַרטיי). אַלע עקא־נאָמישע סטרײַקן אין די לעדער־פֿאַבריקן און בײַ די בעל־מלאָכות זײַנען גע־

ווען אונטער דער פֿירונג פֿון בונד. מיט דער הילף פֿון דער סיסלעוויטשער בונדישער אַרגאַניזאַציע איז צו דער ערשטער גאַסודאַרסטוענער דומע אויס־געקליבן געוואָרן אין וואַלקאָוויסק אַ בונדישער וואַלמאַן. אַרום 80 פּראָצענט פֿון די סיסלעוויטשער יידן וואָס האָבן אַנטיילגענומען אין יענע וואַלן האָבן געשטימט פֿאַר דעם בונדישן קאַנדידאַט.

אין די יאָרן 1907 — 1908, אין דער צייט פֿון דער פּאָליטישער רעאַקציע אין רוסלאַנד, איז דער בונד ווי אַ מאַסן־אַרגאַניזאַציע זיך צעפֿאַלן. טייל אַק־טיוע מיטגלידער זיינען זיך צעפֿאָרן, טייל האָבן זיך אין גאַנצן אַנטוישט איז פּאָליטיק. אָבער אין 1909 איז שוין ווייטער געוואָרן אין שטעטל אַן אַרגא־ניזירטע בונדישע גרופּע. זי האָט זיך פֿאַרנומען דער עיקר מיט קולטור־אַרבעט, מיט לעקציעס און רעפֿעראַטן. אין 1911 זיינען שוין מיטגלידער פֿון דער בונדישער גרופּע ווידער געווען די פֿירערס פֿון עקאָנאָמישע סטרייקן, וואָס ווען זיי ווען זיין די רייד אין אַ צווייטן אַרטיקל.

די העלדישע תקופֿה אין דער געשיכטע פֿון בונד אין סיסלעוויטש איז דאָך פֿאַרבליבן דאָס יאָר 1905. נאָך סוכות פֿון אָט דעם יאָר איז די שטימונג געווען אַן אומרויקע. מיט אומגעדולד האָט מען געוואַרט יעדן טאָג אויף דער פּאָסט, זי זאָל ברענגען די צייטונגען. עס האָבן זיך געטראָגן אַלערליי קלאַנגען. מען האָט געריידט וועגן פּאָגראָמען אויף יידן. מען האָט געמומען רעדן וועגן גרינדן אַ זעלבשוץ. מען האָט באַדאַרפֿט האָבן געלט אויף צו קויפֿן געווער. וווּ נעמט מען געלט? מען האָט געמומען רעדן וועגן קאָנפֿיסקירן געלט פֿון דער רעגירונג. דער בונד איז געווען קעגן קאָנפֿיסקאַציעס. אָבער אין יענער אומ־רויקער צייט האָט מען אויף דעם געקוקט דורך די פֿינגער.

אין שטעטל זיינען געווען צוויי מאַנאָפּאָל־קראָמען (רעגירונגס־קראָמען, וווּ מען האָט פֿאַרקויפֿט ברענפֿן). איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן אַן אָנפֿאַל אויף איינער פֿון די מאָנאָפּאָל־קראָמען און קאָנפֿיסקירן דאָס געלט. איין מאָל אַ חודש איז געווען אַ יאָריד, וועמ עס פֿלעגן זיך צונויפֿקומען די פּויערים און סוחרים פֿון אַלע אַרומיקע שטעטלעך און דערפֿער. בעתן יאָריד האָבן די מא־נאָפּאָל־קראָמען געלייזט אַ סך געלט. איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן דעם אָנפֿאַל אין דעם טאָג פֿון יאָריד.

ס׳האָט זיך אַרגאַניזירט אַ קליינע גרופּע פֿון די אַקטיוווסטע בונדיסטן, און אין אָקטאָבער 1905 אין אָוונט, נאָך דעם טאָג פֿון יאָריד, באַלד ווי די מאָנאָפּאָל־קראָם האָט צוגעמאַכט די פֿראָנטטיר, זיינען זיי אַרײַן דורך דעם הויף אין מאָנאָפּאָל־קראָם. אַ טייל האָבן צוגעהאַלטן די פֿאַרקויפֿערינס, אַ צוויי־טער האָט צוזאַמענגעקליבן דאָס געלט. די גאַנצע אַרבעט האָט געדויערט אַ פּאָר מינוט. זיי זיינען אַרויס פֿון מאָנאָפּאָל און אָוועק אויף אַ פּריעך באַשטימטן אָרט. די גאָס ווו די מאָנאָפּאָל־קראָם איז געווען איז געווען פֿול מיט מענטשן און פּאָליציי (צו אַ יאָריד פֿלעגט דער פּריסטאָו צוזאַמענברענגען די פּאָליציי פֿון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפֿער). דאָך האָט קיינער ניט באַמערקט וואָס עס איז פֿאַרגעקומען.

וועלן די פֿאַרקויפֿערינס זײַנען אַרויס אין גאַס מיט אַ גוואַלד, אַז מען האָט זיי באַרויבט, האָט זיי קיינער ניט געוואָלט גלייבן. מען האָט געזאָגט, אַז זיי האָבן אַליין צוגענומען דאָס געלט. וועלן דער בונד וואָלט ניט אַרויסגעגעבן אַ העקטאַגראַפֿירטע פֿראַקאַמאַציע, אַז דאָס איז די אַרבעט פֿון בונד, וואָלט געבליבן אַז די פֿאַרקויפֿערינס אַליין האָבן צוגענומען דאָס געלט.

דער אָנפֿאַנג איז געווען גוט אָרגאַניזירט. נאָר איין גרויסן פֿעלער האָבן די אָנפֿאַנגערס געמאַכט: זיי זײַנען אַרײַן אין מאַנאַפֿאַקטיט מיט אַפֿענע פּנימער. אַזוי ווי זיי זײַנען אַלע געווען שטעטלשע יונגע־לײַט, האָבן די מאַנאַפֿאַקטורפֿערינס דערקענט צוויי פֿון זיי. איינער איז אַנטלאָפֿן קיין אויסלאַנד, דעם צווייטן האָט מען אַרעסטירט. פֿאַר דעם אַרעסטירטן האָט עס געשמעקט מיט קאַטאָרגע.

נאָך עטלעכע חדשים זיצן אין טורמע האָט מען אים אַרויסגעקריגן אויף 500 רובל ערבות־געלט. וועלן ער איז אַרויס פֿון טורמע, איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין אויסלאַנד.

דורך דעם פּריסטאָו האָט מען אויסגעאַרבעט אַ פֿאַלשע טויטן־מעטריקע, אַז ער איז געשטאָרבן, און די טויטן־מעטריקע האָט מען צוגעשטעלט דעם פֿראָקוראָר און מען האָט אַרויסגעקריגן דאָס ערבות־געלט. דער סוף איז געווען: ס׳האָט אָפּגעקאָסט אַ סך געלט און דער גאַנצער אָנפֿאַנג האָט זיך ניט געלוינט.

מינהגים און שטריכן פֿון שטייגער

אַ קימפּעטאָרין אַדער אַ כּלה האָט מען ניט געלאָזן אַליין אין הויז אַדער גיין אַליין אין גאַס. ערשט נאָך דעם ווי מען האָט די כּלה געפֿירט אין שול און די קימפּעטאָרין איז געגאַנגען אין בית־המדרש דאָוונען, האָבן זיי שוין געקענט זײַן אַליין אין הויז אַדער גיין אַליין אין גאַס.

עס איז געווען אַ מינהג בײַ אַ קימפּעטאָרין אויפֿצוהענגען שיר־המעלות אויף דער וואַנט. די ערשטע זיבן טעג פֿלעגן די קלייניע יינגלעך וואָס האָבן געלערנט אַף־בית קומען פֿאַרנאַכט צו דער קימפּעטאָרין אין שטוב און לייענען קריאת־שמע און מען פֿלעגט זיי געבן נאַשעריײַן. אַז דער נײַ געבאַרענער איז געווען אַ יינגל, האָט מען געמאַכט אַ שלום־זכר דעם ערשטן פֿרייטאָג צו נאַכט און געגעבן די געסט געקאָכטע באָב און ארבעס. אַנדערע האָבן געהאָלטן פֿאַר אַ מיצווה אַדער אַ סגולה מל צו זײַן דאָס קינד אין בית־המדרש.

צו תּנאָים פֿלעגט מען ברעכן טעלער. נאָך די תּנאָים האָט מען פֿאַר־בעטן דעם חתן אַדער די כּלה אויף אַ שבת אַדער אַ יום־טובֿ. דעמאָלט פֿלעגן קרובֿים און גוטע־פֿרײַנד שיקן ווײַן. און בײַ דעם אַרײַנטראָגן דעם ווײַן אין הויז פֿלעגט מען זאָגן: „גוט ליב אײַך מיט אײַער גאַסט״.

אַ חתונה פֿלעגט זיך אָנפֿאַנגען דעם שבת צו נאַכט פֿאַר דער חתונה. דער כּלהס חבֿרטעס פֿלעגן זיך צוזאַמענקומען בײַ דער כּלה אין הויז און טאַנצן. מען האָט דאָס גערופֿן פֿאַרשפּיל.

די חתונה פֿלעגט זיך אָנפֿאָנגען פֿאַר נאַכט מיט אַ קבֿלת־פּנים פֿאַר דעם חתן, וווּ עס פֿלעגן זיך צוזאַמענקומען עלטערע מענטשן, און מיטן באַזעצן די כּלה, ווען יונגווּאַרג האָט געטאַנצט. נאָך דעם קבֿלת־פּנים פֿלעגט מען פֿירן דעם חתן אין דעם הויז ווו די כּלה איז געווען באַזעצט, און דער חתן האָט דורכ־געפֿירט די צערעמאָניע פֿון באַדעקנס. אויב די כּלה איז געווען אַ יתומה, פֿלעגט מען נאָכן באַדעקנס מאַכן אל מלא רחמים.

די חופּה פֿלעגט מערסטן טייל פֿאָרקומען אויפֿן שולהויף. צו דער חופּה פֿלעגט מען חתן־כּלה פֿירן מיט מוזיק. פֿריִער פֿלעגן די כּלי־זמרים פֿירן דעם חתן אונטער דער חופּה און דערנאָך ברענגען די כּלה. נאָך דעם ווי דער חתן פֿלעגט מקדש זיין די כּלה און מען האָט געזאָגט די חופּה־ברכות, האָט מען חתן־כּלה געפֿירט צוזאַמען צום הויז, וווּ די כּלה איז געווען באַזעצט, און ביי דער טיר האָט מען זיי באַגעגנט מיט אַ טאָץ, אויף וועלכער עס איז געווען ווײַן און טאָרט. אָזוי ווי די חתן־כּלה האָבן געפֿאָסט דעם טאָג פֿון דער חופּה, פֿלעגט מען זיי באַלד נאָך דער חופּה אַרײַנפֿירן אין אַ באַזונדער צימער, וווּ מען האָט זיי געגעבן עפּעס צוצובײַסן.

די עלטערע מענטשן האָבן באַלד נאָך דער חופּה זיך געזעצט עסן די חופּה־וועטשערע. ביי דער חופּה־וועטשערע פֿלעגט מען געבן דרשה־געשאַנק — דער בדחן אַדער שמש פֿלעגן אויסרופֿן: כּלהס צד אַדער חתנס צד דרשה־געשאַנק — און דערביי אויסרופֿן ווער און וואָס עס האָט געגעבן.

דאָס יונגווּאַרג פֿלעגט נאָך דער חופּה טאַנצן, און ווען די עלטערע האָבן אָפּגעגעסן, פֿלעגן זיי גיין עסן און נאָך דעם עסן האָט מען ווײַטער געטאַנצט.

אויף מאָרגן האָט מען בײַם חתן אין שטוב געמאַכט לעקעך־און־בראָנפֿן. דעם קבֿלת־פּנים מיטן לעקעך־און־בראָנפֿן פֿלעגט דער חתן מאַכן. די חופּה־וועטשערע האָט די כּלה געמאַכט. פֿאַר די כּלי־זמרים און רח״ש (רבֿ, חזן און שמש) האָבן געווײַנטלעך חתן־כּלה געצאָלט גלײַך.

דעם ערשטן שבת נאָך דער חתונה פֿלעגט מען פֿרײַטאָג צו נאַכטס, שבת פֿרי און שבת פֿאַר נאַכט מאַכן שבֿע ברכות. שבת פֿרי פֿלעגט מען חתן־כּלה פֿירן אין שול אַרײַן דאַוונען. די מענער האָבן געפֿירט דעם חתן און פֿרויען האָבן געפֿירט די כּלה.

וועמען עמעצער איז ג ע ש ט א ר ב ן האָט מען אָנגעזאָגט דער חברה קדישא. זיי פֿלעגן קומען און אויפֿהייבן דעם טויטן. דאָס פֿלעגט פֿאָרקומען אָזוי: מען האָט פֿאַרשפּרייט עטלעכע שטרוי אויף דער פּאָדלאָגע און אַוועקגעלייגט דעם טויטן מיט די פּיס צו דער טיר. נאָך דעם האָט מען געשיקט נאָכן קברן אים אָנצוזאָגן, אַווּ ער זאָל גראָבן דעם קבֿר און ברענגען די מיטה. עטלעכע ווײַבער ווּאָס האָבן באַלאָנגט צו דער חברה קדישא פֿלעגן אויפֿנייען די תּכריכים. אין דער צײַט, ווען די אַלע צוגרייטונגען פֿלעגן פֿאָרקומען, פֿלעגט מען זאָגן תּהילים אין דעם הויז, אַווּ דער טויטער איז געלעגן, און אָרויסשיקן איינעם ווּאָס איז געגאַנגען איבערן שטעטל און געזאָגט: מת מיצוה. דאָס האָט באַטײַט, אַז מען דאַרף גיין צו א ל ו י ה.

וועז די אַלע צוגרייטונגען זײַנען פֿאַרטיק געוואָרן, פֿלעגט די חברה קדישא דעם טויטן מטהר זײַן, אים אָנטאָן די תכריכים, אַרויסטראָגן פֿון הויז, אַרויפֿ־לייגן אויף דער מיטה, צודעקן מיט אַ שוואַרצן טוך און אַוועקטראָגן אויף דעם בית־עולם.

אויף דעם בית־עולם איז אייגער פֿון דער חברה קדישא אַרײַן אין קבֿר, מען פֿלעגט אים דערלאַנגען דעם טויטן און ער האָט אים אַרײַנגעלייגט אין קבֿר, צוגעדעקט די אויגן מיט שערבלעך, אַרײַנגעשטעקט אין די הענט צוויי צווײַגלעך אָדער ריטלעך אין דער פֿאָרעם פֿון גאָפֿלען, צוגעדעקט מיט ברעטער.

כּדי די ווײַבער זאָלן וויסן וועז צו בענטשן לֵיכט ערבֿ שבת אָדער ערבֿ יום־טובֿ פֿלעגט מען רופֿן אין שול. דער שולרופֿער איז געווען שײַע דער שמש. מיט אַ 15 מינוט פֿאַר דער צײַט פֿון לֵיכט בענטשן פֿלעגט דער שמש אָנהייבן רופֿן אין שול. דער שמש האָט געהאַט אַ שטאַרקע באַריטאָן־שטים, און וועז ער פֿלעגט אויסזינגען אויף די הויכע טענער: אין שול אַרײַן! — האָט מען דאָס געקענט הערן אין אַלע שטעטל. ער פֿלעגט אַזוי גיין פֿון גאַס צו גאַס און אויסזינגען: „אין שול אַרײַן!"

וועז די ווײַבער, איבער הויפֿט קרעמערקעס, פֿלעגן הערן, אַז שײַע דער שמש רופֿט אין שול אַרײַן, פֿלעגן זיי אין אײַלענישׂ פֿאַרמאַכן די קראָמען און בענטשן לֵיכט.

דער זעלבער שמש האָט אויך געדופֿן אין שול, וועז אַ מגיד אָדער משולח פֿלעגט זאָגן אַ דרשה.

דער עיקר די ווײַבער האָבן געגלייבט אין ע י ן־ה ר ע. טאָמער האָט אַ קינד זיך געפֿילט ניט גוט, האָט מען גלײַך געזאָגט: „דאָס קינד האָט אַן עין־הרע". און וועז דאָס קינד האָט נאָך געגענעצט דערצו, איז דאָס געוויס געווען אַ סימן אויף אַן עין־הרע. דערצו איז געווען איין מיטל — אַפּשפּרעכן. דערצו האָבן די ווײַבער געהאַט עטלעכע שפּרוכן. איין שפּרוך איז געווען:

אין באַלקן
איז פֿאַראַן דרײַ שפּאַלטן.
דאָרט וועט זיך דעם קינדס
עין־הרע פֿאַרבאַהאַלטן.

אַ צווייטער שפּרוך איז געווען:

דרײַ ווײַבער זיצן אויף אַ שטיין,
איינע זאָגט, דאָס קינד האָט אַן עין־הרע,
די צווייטע זאָגט — ניין,
די דריטע זאָגט: פֿון וואָגען דאָס איז געקומען,
אַהין זאָל דאָס גיין.

און נאָך דעם זאָגן דעם שפּרוך האָט מען דרײַ מאָל אויסגעשפּיַט.

מאכלים אין סיסלעוויטש

אַזוי ווי יעדער שטעטל, האָט אויך סיסלעוויטש געהאַט אַ צונאָמען. סיסלעוויטשער קרופּניק איז געווען דער צונאָמען. און מען מוז צוגעבן, אַז דאָס שטעטל האָט דעם נאָמען כּשר פֿאַרדינט. עס איז ניט געווען דער טאָג, חוץ

שבת און יום־טובֿ, וואָס מען האָט כּמעט אין יעדער יִידישער שטוב ניט געגעסן קרופּניק אָדער גריץ, ווי אַנדערע האָבן דאָס געקרופֿן.

דאָס איז געווען אַ געקאָכט (זופּ) פֿון געשטעגע אָדער האָבערנע גרויפֿן מיט בולווּעס (קאַרטאָפֿל), געקאָכט אין מילכיק אָדער פֿלייַשיק. דאָס האָט זיך געווענדט אין דער צייט פֿון יאָר: זומער מער מילכיק, ווינטער מער פֿלייַשיק. ווינטער, וועַן פֿלייש איז געווען ביליק, האָט זיך אָפֿילו דער אָרעמאַן געקענט פֿאַרגינען צו קאָכן אַ קרופּניק מיט אַ שטיקל פֿלייש פֿון אַ שעפּסענעם אָדער קעלבענעם קעפּל. זומער, וועַן פֿלייש איז געווען טייערער, האָט דער רייכערער געגעסן קרופּניק מיט פֿלייש און דער אָרעמאַן האָט געגעסן קרופּניק מיט טוקענע שמאַלץ. דאָס איז רינדערשמאַלץ, איבערגעפֿרעגלט מיט ציבעלע, עס זאָל קענען שטיין און ניט קאַליע ווערן.

פֿרייטיק פֿרי, סיי זומער און ווינטער, איז כּמעט אין יעדער יִידישער פֿאַמיליע געווען קרופּניק אויף אָבנבייסן. נאָר פֿרייטיק האָט מען געמאַכט דעם קרופּניק אַ ביסל יום־טובֿדיקער. אַ סך בעל־הבּיתטעס האָבן פֿרייטיק געקאָכט קרופּניק מיט געפֿילטע קישקע. דער אָרעמער און דער רייכער — אַלע האָבן געגעסן פֿרייטיק צום אָבנבייסן פֿלייַשיקן קרופּניק מיט פֿרישער בולקע, וואָס כּמעט אַלע יִידישע בעל־הבּיתטעס האָבן פֿרייטיק אַליין געבאַקט.

אַ מאכל וואָס איז געווען פֿאָפולער, דער עיקר פֿרייטיק, איז געווען אַ טייגעקע פֿון קאָרטאָפֿל. פֿאָר וואָס איז אַ טייגעקע געווען פֿאָפולער פֿרייטיק? ווייל פֿרייטיק האָט מען געהייצט דעם גרויסן אויוון אויף צו באַקן חלה, האָט מען שוין געבאַקט טייגעקע. אין אַ סך פֿאַמיליעס האָט מען פֿרייטיק געגעסן טייגעקע צווישן מאָל: צום אָבנבייסן און צו מיטאָג. מען האָט געבאַקט טייגעקע אין אָלערלייַ פֿאָרמען, אין בלעכן, אין סקאַוואָראָדעס און אין מיאָליצעס (ערדענע אָדער ליימענע קוגלטעפֿלעך).

אַ פֿאָפולערער מאכל איז אויך געווען לעקשלעך בולווּעס. דאָס איז געווען אָפּגעשיילטע קאַרטאָפֿל, צעשניטן אויף שטיקלעך, געקאָכט מיט אַ שטיקל פֿלייש. לעקשלעך בולווּעס האָט מען געגעסן מער אין ווינטער, ווייל ווינטער איז פֿלייש געווען ביליקער און ווינטער האָט מען אַלע טאָג געהייצט דעם אויוון. מען פֿלעגט דאָס אַרײַנשטעלן אין אויוון אין דער פֿרי און מען האָט דאָס געגעסן בײַ טאָג (מיטאָג) אָדער אין אָוונט.

נאָך אַ פֿאָפולערער מאכל איז געווען שאָלעכץ־בולווּעס, קאַרטאָפֿל געקאָכט מיט שאָלעכץ. די פֿאַרמעגלעכע האָבן דאָס געגעסן מיט הערינג, די אָרעמע האָבן דאָס געגעסן מיט לייַק פֿון הערינג.

קאַרטאָפֿל איז בכלל געווען איינע פֿון די הויפּטשפּײַזן אין אונדזער געגנט סיי בײַ יִידן און סיי בײַ קריסטן. ניט אומזיסט האָט גראָדנער גובערניע געהאָט אין רוסיש דעם צונאָמען „גראָדנענסקאַיאַ קאַרטאָשקאַ".

סאָסיר דער פּאָטער פון דער מאָדערנער לינגוויסטיק

פון ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן

די הונדערט יאָר וואָס טיילן אַפּ די ערשטע וועלט־מלחמה פון נאַפּאָלעאָנס אימפּעריע זײַנען אַ תקופה וואָס איז גוואַלדיק וויכטיק פֿאַר דער אַנטוויקלונג פון וויסנשאַפֿט בכלל און פון שפּראַך־וויסנשאַפֿט בפֿרט.

אין דער לינגוויסטיק איז דאָס געווען די גרויסע עפּאָכע פון דער היסטאָרישער פֿאַרגלײַך־גראַמאַטיק. אין קאָנטראַסט צו אָט דער צײַט, קען מען אַלע פֿריִערדיקע יאָרהונדערטער פון מיטל־עלטער ביז אין קלאַסיציזם אַרײַן כאַראַקטעריזירן דורכן הערשן פון אַ סינכראָנישן באַנעמען וואָס איז דיאַמעטראַל אַקעגנדיק צום שטאַנדפונקט פון היסטאָריישקייט. די געלערנטע פון אַמאָל האָבן באַטראַכט בלויז דאָס זײַן און ניט דאָס ווערן, ניט דעם געוענזיס פון דער שפּראַך. אָזא מין באַטראַכטן די דערשײַנונגען פון שפּראַך איז געווען אָזוי ווײַט פון דער לינגוויסטיק פון נײַנצנטן יאָרהונדערט, אַז זי איז געקומען צום פֿשוטן מעלדן: דער אײַנציקער וויסנשאַפֿטלעכער צוגאַנג איז דער געוענטישער, און זי האָט בפֿירוש אָפּגעוואָרפֿן יעטווידער אַנדערן שטאַנדפונקט.

די ריין געוענטישע אָריענטאַציע האָט געפֿונען איר בולטסטן אויסדרוק אין דער אָזוי גערופֿענער יונג־גראַמאַטישער שול פון די דײַטשישע געלערנטע — אַ שול וואָס האָט געשפּילט די איבערוועגנדיקסטע ראָלע אין דער אײַראָפּעיִשער לינגוויסטישער וויסנשאַפֿט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. הערמאַן פֿאָול, דער פֿירנדיקער טעאָרעטיקער פון אָט דער שול, האָט אין זײַן באָרימטן האַנטבוך „פּרינציפּן פון שפּראַך־געשיכטע״ געזאָגט: „עס איז ניט בנימצא קיין אַנדער שפּראַך־וויסנשאַפֿט חוץ אַ היסטאָרישער לינגוויסטיק״.[1]

וועג מען שטעלט זיך אָזוי פֿאָר דעם ענין, קומט מען אויף אַ נאָטירלעכן אופֿן צו דער מיינונג, אַז אייגנטלעך האָט זיך די וויסנשאַפֿטלעכע שפּראַכפֿאָרשונג אָנגעהויבן ערשט אין 19טן י״ה, וואָרעם ביז צום לעצטן יאָרהונדערט איז די היסטאָרישע גראַמאַטיק געווען אין שאָטן. און בכלל, געטרײַ צו דער לערע פון די יונג־גראַמאַטיקערס, האָט קיין אמתע לינגוויסטיק בכלל פֿריִער ניט עקסיסטירט.

בײַם סאָמע אָנהייב שטויסן מיר זיך דאָ צונויף מיט אַ פּראָבלעם: די לינגוויסטיק פון 19טן י״ה קומט מיט אַ שטרענגער היסטאָרישער אָריענטאַציע

[1] H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle a. S., 1920, p. 21.

און זי פֿאַרלייקנט אַן אָרט אין דער געשיכטע פֿון וויסנשאַפֿט פֿאַר די פֿריִערדיקע פֿאָרשונגען — און דורך דעם גופֿא ווײַזט זי אַרויס דאָס פֿעלן פֿון אַ היסטאָ־רישן צוגאַנג. מען מעג צוגעבן, אַז אַזאָ מין פֿאָראַדאָקס איז גאַנץ טיפּיש.

בײַם גאַנצן דרך־ארץ צו די דערגרייכונגען פֿון 19טן און 20סטן יאָרהונדערט אויפֿן געביט פֿון פֿאָרגלײַכיקע היסטאָרישע שטודיעס האָבן מיר קיין שום רעכט ניט צו פֿאַרגעסן די פּראַכטיקע צושטײַערס פֿון די עלטסטע פֿאָרשערס, אָנהייבן־דיק מיטן הייליקן אויגוסטין, טאָמאָס פֿון אַקווינאָ, מיט דער Grammatica speculativa, וואָס ווערט צוגעשריבן צו דונס סקאָט, און ביז צו די ווערק פֿון די מײַסטערס אין 17טן און 18טן י״ה. מיר זײַנען אַפֿילו געצווונגען צו אָנצערקענען, אַז וואָס שייך ריינעם באַשרײַבן און די טעאָרעטישע פּועל־יוצאס וואָס זיי האָבן פֿון דעם אַרויסגעדרונגען, זײַנען די סכאָלאַסטן און די קלאַסיציסטן פֿון ראַציאָ־נאַליזם געשטאַנען העכער אײדער די לינגוויסטיק פֿון 19טן י״ה, און פֿון זיי האָבן מיר געוואָלט ניט אין אידעע וואָס אַ שטענדיקן ווערט.

יעדער באַשטאַנד־עלעמענט פֿון שפּראַך קען ווערן געפֿאָרשט פֿון צוויי פֿאַרשיידענע אַספּעקטן. מען קען שטענדיק שטעלן די פֿראָגע: פֿון וואַנעט קומט, פֿון וואַנעט נעמט זיך אָט דער עלעמענט? מען קען אָבער אויך פֿרעגן: צו וואָס אייגנטלעך דינט ער? וואָס איז זײַן באַזונדערער צוועק? וואָס איז די פֿונקציע פֿון אָט דעם עלעמענט אין דער שפּראַך? און וואָס איז די שייכות פֿון אָט דעם עלעמענט צו דער שפּראַך ווי אַ גאַנצקייט?

אין יעדער דעפֿיניציע פֿון שפּראַך, אויך אין דער וואָס מיר געפֿינען אין די לערנביכער פֿון די יונג־גראַמאַטיקערס, רעדט זיך, אַז דאָס איז אַ מיטל פֿאַר אַזאַ און אַזאַ ציל, אַז דאָס איז אַן אינסטרומענט צוגעפּאַסט פֿאַר אַ גאַנץ באַשטימטן ציל. בכן ווערט דאָ די וויסנשאַפֿט במילא געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿ־גאַבע — אויסצופֿאָרשן די שייכות צווישן מיטל און ציל.

דעריבער איז נאַטירלעך, אַז דאָס בלויז געפֿינטיש באַנעמען שפּראַך מצד די יונג־גראַמאַטיקערס האָט געמוזט אַרויסרופֿן אַ רעאַקציע. שוין צום סוף פֿון לעצטן יאָרהונדערט און סאָמע בײַם אָנהייב פֿון דעם איצטיקן יאָרהונדערט האָבן געוויסע חשובֿע געלערנטע דערפֿילט די נויטוועניקייט, אַז מען מוז גיין אויף צוריק, צו די גרונטיקסטע פּראָבלעמען פֿון אַלגעמיינער לינגוויסטיק, צו די עיקרדיקע פֿראָגעס וועגן דער שפּראַכיקער סטרוקטור.

דער באַשאַפֿער פֿון דער מאָדערנער פֿראַנצייזישער לינגוויסטיק, פּער־דינאַנד דע־סאָסיר איז געווען דער ערשטער וואָס האָט צעוויקלט אויף אַ סיסטעמאַטישן אופֿן דעם גאַנצן קנויל פֿון אָט די פֿראָבלעמען, און עס איז קיין ספֿק ניטאָ אַז ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג פֿון דער לינגוויסטישער וויסנשאַפֿט אין איראָפּע און אין דער גאַנצער וועלט.

אַנגעהויבן ווי אייגער פֿון די גרויסע מײַסטערס אין פֿאַרגלײַכיקן פֿאָרשן די אינדא־אייראָפּעישע שפּראַכן, איז סאָסיר געקומען צו אַן אַלץ קלאָרערן אײַנ־זען, אַז „עס זײַנען ניט געווג, ניט אַדעקוואַט יענע פּרינציפּן און מעטאָדן וואָס

זײַנען כאַראָקטעריסטיש פֿאַר דער לינגוויסטישער וויסנשאַפֿט, וואָס בײַ איר איז זײַן זשעני געוואָרן צײַטיק, און דאָס גאַנצע לעבן זײַנס האָט ער כסדר געזוכט דעם רעגולירנדיקן פּרינציפּ וואָס זאָל אים מיגלעך מאַכן זיך צו אָריענטירן אין אָט דעם כאָאָס".[2] אַזוי באַשרײַבן סאַסירס וועג זײַנע זשענעווער אַפּאָסטאָלן אין דער הקדמה צו דער ערשטער אויפֿלאַגע פֿון זײַן „קורס פֿון אַלגעמיינער לינגוויסטיק", אַרויס אין 1916, דרײַ יאָר נאָך זײַן טויט.

אין וויסנשאַפֿט זײַנען פֿאַראַן צוויי מינים מײַסטערווערק. פֿון איין זײַט זײַנען פֿאַראַן ווערק וואָס צײַגן אונטער אַ סך־הכּל פֿון פֿאַרשונגען פֿון אַ גאַנצער ווײַסער שולע און באַקרוינען אירע אויפֿטוען דורך אַ פֿולקום אויסגעאַרבעטער דאָקטרין. אַ קלאָסישער בײַשפּיל פֿון אַזאַ מין ווערק איז דאָס אויבן דערמאָנטע בוך פֿון הערמאַן פּאָולן. פֿון דער אַנדערער זײַט זײַנען פֿאַראַן גרויסע ווערק וואָס זײַנען גיכער פֿראַגמענט איידער עפּיזאָדן. זיי זײַנען אַנהייבן מיט אימפּעט און ברען, אַנהייבן וואָס קומען מיט נײַסן, וואָס טוען אויף חידושים. פֿערדינאַנד דע־סאַסירס „קורס פֿון אַלגעמיינער לינגוויסטיק" געהער צו אָט דעם צווייטן מין מײַסטערווערק. דאָס איז אַ מוטיקער פֿרוו צו רעווידירן און גובֿר צו זײַן די ירושה פֿון דער פֿריערדיקער שולע און פֿון דעם פֿאַרשערס אייגענעם אַנטײל אין איר, און צו קומען צו נײַע רעזולטאַטן.

דער גלאַנץ פֿון דעם בוך נעמט זיך ניט פֿון די באַשטימטע דאָגמעס, נאָר פֿון די אַרבעט־היפּאָטעזן, פֿון די פּלענער און פּראָיעקטן וואָס וואַרפֿן אַ נײַ ליכט. דאָס ווערק איז אויפֿן שיידוועג צווישן צוויי תקופֿות, אויף דער גרענעץ־לינײַ צווישן צוויי אַנדערשדיקע אופֿנים צו זען זאַכן. אַזאַ מין בוך, וועמען עס האָט אָפּגילו אויף זיך אַ שטעמפּל פֿון גאונות, קען ניט זײַן פֿרײַ פֿון סתּירות. עס איז ניט בלויז אַ טעות — עס איז ממש אַ סכנה, וועמען זאָל סאַסירס „קורס" באַטראַכטן ווי אַ מין סך־הכּלדיקן קיצור, ווי אַ פֿאַרווונדיקטע לערע, און דערבײַ זיך סטאַרען צו פֿאַרדעקן זײַנע סתּירות.

דע־סאַסירס „קורס" איז אַ ווערק פֿון אַ גאון, וואָס אָפּגילו זײַנע טעותן און זײַנע סתּירות רופֿן אַרויס נײַס, סוגעסטירן וועגן. קיין שום אַנדער בוך פֿון אונדזער יאָרהונדערט האָט דערווײַל נישט געהאַט אַזאַ טיפֿע און בריטע השפּעה אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער לינגוויסטיק. זײַנע אידעעס, זײַנע דע־פֿיניציעס און טערמינען האָבן אויף אַ דירעקטן אָדער אומדירעקטן אופֿן אַריינגעגעגן אין די סאַמע פֿאַרשיידנדיקסטע ווערק. זײַנע פּראָגראַמאַטישע טעזעס זײַנען אַ שפּרינגבערעט פֿאַר וויכוחים וועגן פּרינציפּן. אַ דאַנק דעם וואָס זײַ האָבן אַנטוויקלט און מאָדיפֿיצירט געוויסע פֿאָרמולירונגען זײַנע, האָבן יונגע לינגוויסטישע שולן זיך אַליין אויסקריסטאַליזירט, זיך אַרויסאַנטפּלעקט.

שפּראַך־וויסנשאַפֿט שטעלט אונדז בלית־ברירה פֿאַר אַ ריי אַנטינאָמיעס. אַוודאי איז סאַסיר ניט געווען דער ערשטער געלערנטער וואָס האָט דאָס באַמערקט. אַזש פֿון פּלאַטאָנס צײַטן אָן, זינט די סכאָלאַסטן, האָבן די תּוכיקע

[2] Ferdinand de Saussure, *Cours de Linguistique Générale*, publié par Ch. Bally et A. Sechehaye, Paris, 1922 (seconde édition), p. VII.

לינגוויסטישע אַנטינאָמיעס אַ סך מאָל צוגעצויגן צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון דענקערס. אָבער קיין איינער צווישן לינגוויסטן האָט ניט אַנטפלעקט אָט די אַנטינאָמיעס מיט אַזאַ שאַרפקייט און אומדערשראָקנקייט פון וויסנשאַפט־לעכן גענאָנק ווי דאָס האָט געטאָן סאָסיר. אין דער לינגוויסטישער ליטעראַטור פונעם נאָענטן עבֿר (און ניט בלויז פונעם עבֿר) געפינען מיר אַ היפשע צאָל פאָרשונגען, וואָס פון דער צווייקער לינגוויסטישער וואָר פאַרדעקן זיי קינסטלעך אינם פון די צווויי גלידער פון יעדער אַנטינאָמיע. דורך דעם רעדוצירן זיי שפראַך אָדער בלויז צום אינדיווידועלן פלייַן, אָדער בלויז צום סאָציאָלן פלייַן. דורך דעם באַגרענעצן זיי זיך קינסטלעך אָדער בלויז צו דער סטאַטיק פון דער שפראַך, אָדער זיי גיבן זיך אין גאַנצן אָפּ צו באַטראַכטן שפראַך פון אַ היסטאָרישן שטאַנדפונקט. דע־סאָסיר אָקעגן האָט שטענדיק געזומען אין באַטראַכט דעם פאָרשיידן־מיניקן לינגוויסטישן דואַליזם, און גראָד אָט דער צוגאַנג האָט זיך אַרויסגעוויזן ווי דער סאָמע פראָדוקטיווער און מחדשדיקער שטריך אין געדאַנקען־גאַנג פונעם גרויסן פאַראַנצייזישן געלערנטן.

עס איז גענוג אַ פאַרש צו טאָן די רעכע און האַסטיקע אַנטוויקלונג פון דער אַלגעמיינער לינגוויסטיק אין איראָפּע צווישן די ביידע וועלט־מלחמות, כדי צו קומען צום אָביעקטיוון אויספֿיר, אַז די וויסנשאַפט ווערט טריט בײַ טריט אַלץ אינטימער באַקאַנט מיט די אַנטינאָמיעס וואָס סאָסיר האָט זיי אַנטפּלעקט, אַז זי אַנאַליזירט זיי וויטער און פינקטלעכער און זי שטרעבט אויפצובויען אַ בריק פון סינטעז איבער די אַנטיטעטישע, סתירהדיקע, אָקעגנדיקע אַספּעקטן פון דער לינגוויסטישער וואָר. באַגלייַך מיט דער גאָרער פאָרשיידיקייט פון דעם מאָדערנעם לינגוויסטישן לעבן געפינען מיר אָט די טענדענצן אין די לעצטע סך־הכּלדיק ווערק פון סאָסירס דירעקטע תּלמידים — מעיע און באַיי,[3] אין די לעצטע בריליאַנטענע דערגרייכן פון דער פראַנצייזישער לינגוויסטיק, אין די ווערק פון דער פראָגער שול, אין די פרוכפּערדיקע פאָרשונגען פון דער דענישער און נאָרוועגישער, דער האָלענדישער און רוסישער וויסנשאַפט אאַז״וו. אַריבערשפרייזנדיק די גרענעצן פון מײַן טעמע, לאָמיר אויך זאָגן, אַז אויפֿן זעלביקן דרך איז אין תּוך אַוועק די פּיל צוזאַגנדיקע אמעריקאַנער לינגוויסטיק אין דער פערזאָן פון אירע פירנדיקע פאָרשטייערס, ווי מיר געפינען דאָס שוין אין די לעצטע ווערק פון די פאָרשטאַרבענע באַאַז און סאָפיר.

אַצונד וועלן מיר קורץ סקיצירן די גרונטיקע לינגוויסטישע אַנטינאָמיעס וואָס סאָסיר האָט קלאָר אויסגעדריקט און איבערגעבן די קריטישע אויספֿירן, וואָס צו זיי איז דערגאַנגען אונדזער לינגוויסטישע וויסנשאַפט אין איר איצטיקער סטאַדיע.

כסדר און אויסגעהאַלטן שיידט סאָסיר אונטער צווויי דיאַמעטראַל אָקעגנדיקע אַספּעקטן פון מענטשלעכן לשון: שפראַך און רייד. אָט דאָס אונטערשיידן

[3] A. Meillet; Ch. Bally.

האָט זיך שוין טיף פֿאַרוואָרצלט אין דער איראָפּעישער לינגוויסטישער טער־מינאָלאָגיע; מען קען שוין ניט לייקענען אין דער נוציקייט, אין דער פֿרוכטיקייט פֿון אָט דעם אונטערשיידן. פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער האָט אין זיך דאָס פּאָרל שפּראַך—רייד, אַזוי ווי סאָסיר און זײַנע תּלמידים באַשרײַבן עס, אין דער אמתן עטלעכע פֿאַרשיידענע אַקעגנס, און דאָס צונויפֿמישן אין איינעם עט־לעכע סימנים פֿון דיכאָטאָמיע קען פֿירן, און האָט שוין טאָקע ניט אין מאָל געפֿירט, צו א פּלאָנטער אין באַגריפֿן. שפּראַך און רייד ווערן ראשית־כּל אַקעגג־געשטעלט ווי פּאָטענציעלע און אַקטועלע ווערטן, ווי ווערטן in potentia און ווערטן in actu. מיט אַנדערע ווערטער האָבן מיר דאָ די אַקעגנשטעלונג פֿון שפּראַכיקן פֿורעם און דעם קאָנקרעטן אַרויסזאָג. אָבער סאָסיר שטעלט זיך ניט אָפּ בײַ אָט אַזאָ תּוכיק כאַראַקטעריזירן. ער רעדט וועגן דעם קאָלעקטיוון פֿורעם אָדער דער סאָציאָלער נאָרמע פֿון איין זײַט און וועגן די יחידישע אַרויס־ווירקונגען, וועגן די אינדיווידועלע אַקטן פֿון דער אַנדערער זײַט.

שפּראַך ווי א סאָציאָלער פֿורעם איז א לאַנגע צײַט פֿאַרבליבן אין שאָטן בײַ דער איראָפּעישער לינגוויסטיק און מען האָט כסדר באַטראַכט ווי די איינ־ציקע לינגוויסטישע וואָר דעם פֿריוואָטן, דעם אָפּגעזונדערטן אקט פֿון יחידישן אַרויסזאָגן. עס איז שווער צו געפֿינען אַן אַנדער מינונג וואָס זאָל זײַן א גרעסערע סתּירה צו דער לינגוויסטישער וואָר ווי אָט די כּלומרשט רעאַליסטישע דאָגמע. עס איז דאָך אַבסאָלוט און ממילא קלאָר, אַז איטלעכער שפּראַכיקער איבערגעב, יעטווידער שמועס, אַיעדער ווערטער־אויסבײַט נעמט אָן ווי א נויטוועדיקע פֿאַרהנחה, אַז עס איז פֿאַראַן א גאַנצער פֿאַרגרייט פֿון לינגוויסטישע מיטלען וואָס האָבן אַן אַלצאיינס שותּפֿותדיקן וועלט פֿאַר אַלע אַנטיילנעמערס. די הויפּטפֿראַצעסן פֿון שפּראַכלעבן — דאָס פֿרעגן, דאָס ענטפֿערן, דאָס פֿאַרשטיין, דאָס אויסלערנען זיך א לשון — האָבן א זינען נאָר בתּנאי, ווען עס איז פֿאַראַן אָט דער פֿאַרגרייט פֿון ווערטן וואָס זײַנען בשותּפֿותדיק פֿאַר אַלע אַנטיילנעמערס. די לעקטיון.

מען מוז אַנערקענען, אַז דער גרויסער אַמעריקאַנער לינגוויסט ווי־טני[4] איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אונטערגעשטראָכן דעם סאָציאַלן פֿאַקטאָר אין שפּראַך־וויסנשאַפֿט און וואָס האָט פֿאַרבונדן שפּראַך מיט אַנדערע סאָציאַלע אינסטיטוציעס. זײַנע ווערק וואָס זײַנען אַרויס אין די 60ער און 70ער יאָרן פֿון פֿריערדיקן י״ה שיידן זיך טיף אונטער פֿון דער עקסטרעם אינדיווידואַליס־טישער טענדענץ וואָס האָט יעמאָלט געהאַט אַדורכגענומען די הויפּטשטראָמען פֿון לינגוויסטיק אין אייראָפּע. זיי האָבן אָבער גיך באַווירקט געווייסע אייראָפּעישע פֿאַרשערס, און באַזונדער טאָקע פֿערדינאַנד דע־סאָסירן. און דאָס באַנעמען שפּראַך ווי א געזעמלטן אַנגענומענקייטן, ווי א סיסטעם נאָרמעס וואָס זײַנען אָבליגאַטאָריש פֿאַר א געגעבענעם קאָלעקטיוו — ווערט דאָס סאָמע פֿרוכטיקע פֿעלד פֿון מאָדערנעם לינגוויסטישן פֿאַרשן.

---

[4] W. D. Whitney (1827—1894).

אָבער ניט געקוקט אויפֿן גרונטיקן וועלט קאָלעקטיוון פֿורעם אין דעם שפּראָכלעבן, איז דאָך ניט ריכטיק צו זאָגן, אַז דער באַגריף קאָלעק־טיווקייט דעקט זיך מיטן באַגריף פֿורעם, אַזוי ווי סאָסיר האָט זיי אידענטיפֿי־צירט. פֿאַרקערט, מיר דאַרפֿן זיך גופֿא אַ פֿרעג טאָן: צי קען דען די נאַרמע, דער פּאָטענציעלער וועלט, זײַן בלויז קאָלעקטיוו? צי קען דער פֿורעם זײַן נאָר סאָציאַל? נײַן, אין דער אמתן איז עס ניט אַזוי: זײַט בײַ זײַט מיט די קולטור־און שפּראַך־געווינהייטן וואָס עס לייגט אַרויף דער קאָלעקטיוו האָט יעדערער פֿון אונדז אַ צאָל פֿערזענלעכע געווינהייטן. אומבאַוווסטזיניק, און אין געוויסע פֿאַלן גאַנץ באַווּסטזיניק, פֿירן מיר דורך אַ פֿערזענלעכן אויסקלײַב אין דער קאָלעקטיווער נאַרמע. מיר מאַדיפֿיצירן זי.

סאָסיר און זײַנע תּלמידים זײַנען נוטה צו אידענטיפֿיצירן דאָס וואָס איז אינדיווידועל מיט דעם וואָס עס איז מאַמעלעשן.[5] אָבער אַזוי ווי דער קאָלעק־טיוו, איז אויך דער יחיד אַ „געשטאַלט" (אָדער אַ „קאָנפֿיגוראַציע", ווי עס דריקן זיך אויס די אַמעריקאַנער), אַ המשכדיקייט, אַ געזעמל געווינהייטן. כּדי אַ יחיד זאָל קענען ניצן שפּראַך איז נייטיק ניט בלויז דער סכום אָנגענומענקייטן וואָס מיגלעך, מען זאָל דיך פֿאַרשטיין און דו זאָלסט פֿאַרשטיין, די אָנ־געגומענקייטן וואָס שפּיגלען אָפּ און האַלטן אויף די איניקייט פֿון דעם געגע־בענעם סאָציאַלן קערפּער, — נאָר עס איז אויך פֿאַראַן אַ גרופּע אינדיווידועלע געווינהייטן וואָס שפּיגלען אָפּ און האַלטן אויף די ניט־איבערגעריסענע אייניקייט פֿון דער פֿערזענלעכקייט.

מיט דעם וואָס ער האָט געמאַכט אַן אונטערשייד צווישן דעם סאָציאַלן פֿורעם פֿון איין זײַט און דער פֿערזענלעכער געווינהייטן־סיסטעם פֿון דער אַנדערער זײַט האָט עדוואַרד סאַפּיר אויפֿגעטאָן אַן עיקרדיקן און פֿראָדוק־טיוון חידוש.

אויב שפּראַך קען ניט אין גאַנצן אויסגעלייגט ווערן אויפֿן קאָלעקטיוון פּלײַן, קען מען אויך רייד, דאָס אַרויסזאָגן, ניט רעדוצירן און באַגרענעצן צום אינדיווידועלן פּלײַן.

ווען סאָסיר פֿאַרזיכערט אונדז, אַז אין דעם אַרויסזאָגן פֿון דעם יחיד איז ניטאָ גאָרנישט קאָלעקטיווס, אַז דער יחיד איז דער בעל־הבית איבער דעם אַרויסזאָגן, פֿאַרגעסט ער זײַן אייגענע טעזע, אַז יעדער שפּראָכיקער אָקט האָט צו טאָן לכל־הפּחות מיט צוויי יחידים. אַזוי ווי אַ שידוך, אַזוי ווי אַ דועל, אַזוי ווי יעדער איך־און־דו־אָקט, איז דער אַרויסזאָג אינטערפֿערענלעך, בכן — אַ סאָציאָלע דערשײַנונג. עס איז זייער וויכטיק זיך צו אַריינטירן אויפֿן שמועסער, אויפֿן ענין שמועס. דער קאָנקרעטער אַרויסזאָג איז אַ פּראָדוקט פֿון קעגנזײַטיקע באַצויונגען צווישן דעם רעדנער און דעם הערער.

הכלל, מיר זײַנען באַרעכטיקט צו זאָגן, אַז דער שפּראָכיקער פֿורעם האָט אי אַ סאָציאַלן אי אַן אינדיווידועלן אַספּעקט, און אַז דער אַרויסזאָג האָט חוץ

---

[5] צווישן אַ סך אַנדערע שטעלן, וווּ סאָסיר רעדט וועגן דעם, זען ספּעציעל אין זײַן *Cours* . . . ז׳ 38.

דעם אינדיווידועלן אַספעקט אויך אַ סאָציאַלן. באַקומט זיך, אַז דער אונטערשייד צווישן שפּראַך ווי אַ וועלט in potentia און רייד ווי אַ וועלט in actu איז אין פרינציפּ אָפהענגיק פון דעם אונטערשייד צווישן דעם סאָציאַלן און אינדיווידועלן פּליין.

אַן אַנדער געפֿערלעכער צונויפֿמיש וואָס איז פֿאַראַן אין דער שול פון פֿערדינאַנד דע־סאָסיר באַשטייט אין אידענטיפֿיצירן דעם יחיד לשון מיטן פערזענלעכן שטעמפּל פון לשון. מען איז אָפט נוטה מגזם צו זײַן דאָס פערזענלעכע אין דעם שפּראַכיקן אַרויסווײַזן זיך פונעם יחיד, באַזונדער בײַ זײַן עמאָציאָנעל עמפֿאַטישן לשון. מען פֿאַרגעסט דערבײַ, אַז דאָס עמאָציאָנעלע לשון וויל אונדז טאָקע געבן דעם אײַנדרוק פון אַ ספּאָנטאַנער אימפּראָוויזאַציע, אָבער דאָס רובֿ מיטלען פון דעם עמאָציאָנעלן לשון זײַנען ניט וויניקיקער קאָלעקטיוו און קאָנווענציאָנעל ווי די מיטלען פון דעם אינטעלעקטועלן לשון.

בעת דעם יחידס אַרויסזאָג איז ניט באַגרענעצט בלויז מיט דעם באמת אינדיווידועלן, דעם באַזונדערן, דעם פערזענלעכן עלעמענט, איז פון דער אַנדערער זײַט די אינדיווידואַליזירונג ניט אומבאַדינגט געבונדן מיטן לשון פון איין אייניקן יחיד בשײַכות צו אַנדערע יחידים פון דעם זעלביקן אָרט, וואָרעם די אינדיווידואַליזירונג (אָדער „דער פּאַרטיקולאַריסטישער גײַסט", ווי סאָסיר רופֿט עס אָן) קען זײַן אַ סימן פון דעם דיאַלעקט פון אַ געוויסן פונקט לגבי די שכנישע דיאַלעקטן.

סאָסיר און זײַן שול האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט דער טענדענץ צוצושרײַבן דעם כוח וואָס טרײַבט לינגוויסטישע אײַניקייטן זיך צו דיפֿערענצירן, זיך צו צעפּאַלן, זיך צו איזאָלירן, — אויך דעם כוח וואָס שטעלט זיך אַקעגן דעם פּראָצעס פון צעשפּליטערן און וואָס פירט צום צונויפֿבונד פון אַ שפּראַכיקן פֿורעם. אָבער דאָ נייטיקט זיך סאָסירס קאָנצעפּציע אין צוויי וויכטיקע צוגאָבן.

ראשית, שלײַסט זיך ניט אײַן די שפּיל פון צווי אַקעגנדיקע כוחות אין די גרענעצן פון איין שפּראַכיקן פֿורעם. די צונויפֿטרעפֿענישן — די קאָנסערוואַטיוע אַזוי גוט ווי די באַנײַענדיקע — אין דער פאָנאָלאָגישער און דער גראַמאַטישער נאַטור פון צוויי אָדער מער זיך גרענעצנדיקע לשונות נעמען זיך פון דעם אוניפֿיצירנדיקן כוח פון שפּראַך, בעת די צעגייענישן דאָרף מען צושרײַבן דעם אָפּזונדערנדיקן, פּאַרטיקולאַריסטישן פאַקטאָר. עס איז ניטאָ אין תוך קיין נפֿקא־מינה אין דעם ווי אַזוי דער אוניפֿיצירנדיקער כוח ווײַזט זיך אַרויס אין די ראָמען פון דער שפּראַך גופֿא אָדער אין אַ גרופּע שכנישע און געמיטש אַנדערשדיקע לשונות. און גראָד דאָ דאַרף מען זוכן די דערקלערונג פאַר דעם שארפֿן פאַקט, וואָס באָאַז פון איין זײַט און די פראָגער שול פון דער צווייטער זײַט האָבן אָנגעוויזן אויף אים: אָפּט זײַנען פאָנאָלאָגישע און גראַמאַטישע טיפֿן צעשפּרייט איבער בריטע שטחים. די קאָלעקטיוע אַרבעט וואָס מען האָט מיט אַ קורצער צײַט צוריק געפֿירט אין אָסלאָ בײַם צונויפֿשטעלן דעם פאָנאָלאָגישן אטלאָס פון איראָפּע האָט שוין קלאָר דעמאָנסטרירט, אַז די אַרויסווײַזונגען פון אינטערשפּראַכיקער סאָלידאַריטעט שפּילן אַן אום־

פֿאַרגלײַכלעך גרעסערע ראָלע, ווי מען וואָלט זיך דאָס ניט לאַנג צוריק געקענט פֿאָרשטעלן. ברייטע און מאַניעדיקע שטחים זײַנען דאָ אָפֿן פֿאַרן לינגוויסטישן פֿאָרשן.

והשנית, די ביידע נטיות, די אוניפֿיצירנדיקע און די אָפּזונדערנדיקע, האָבן אויך אַ צײַטאַספּעקט. מען קען זיך אָפּשיידן ניט בלויז פֿון דעם שכן, נאָר אויך פֿון דעם אייגענעם עבר. שטח־פֿאַרטיקולאַריזם קען זיך קאָמבינירן מיט צײַט־פֿאַרטיקולאַריזם; אַן אינדיווידועלער שפּראַכיקער פֿורעם אָדער אַ בציבורדיקער פֿורעם אַנטוויקלט געוויסע חידושים, וואָס זיי טיילן אים אָפּ פֿון די געווויינהייטן וואָס זײַנען מיט אַ קורצער צײַט צוריק געווען זײַנע אייגענע, און טיילן אים אויך אָפּ פֿון די אַרומיקע וואָס זײַנען געבליבן בײַ די אַלטע געווויינהייטן. אָבער דער שטח־פֿאַרטיקולאַריזם קען זיך גאָר קאָמבינירן מיטן אוניפֿיצירנדיקן כּוח אינעם צײַטאַספּעקט: אַ רײַדער אָדער אַפֿילו אַ קאָלעקטיוו קענען בלײַבן געטרײַ צו זייערע באַזונדערע שפּראַך־געווויינהייטן. די אַנטינאָמיע פֿון די ביידע כּוחות האָט אי אַ שטח־ אי אַ צײַט־אַספּעקט. וואָלט סאָסירס שולע געמוסען אין באַטראַכט די מערקווערדיקע אַנאָלאָגיע צווישן די ביידע אַספּעקטן פֿון איין און דער זעלביקער אַנטינאָמיע, וואָלט מען אויסגעמיטן אַ פּלאָנטער מיט אַ סך קאָנספעקווענצן פֿאַר דער אַנטווויקלונג פֿון לינגוויסטיק. על־פּי סאָסירס שולע, אַז דאָס פֿונאַנדערשפּרייטן זיך פֿון לינגוויסטישע שטריכן אין שטח ווערט געפֿירט פֿון די זעלביקע געזעצן וואָס זײַנען חל אויף אַלע אַנדערע געווויינהייטן, מאָדע למשל. אין יעדער מענטשן־מאָס אַרבעטן שטענדיק און גלײַכצײַטיק ביידע כּוחות וואָס צינען אין אַקעגנדיקע ריכטונגען: דער גײַסט פֿון אָפּזונדערן זיך פֿון דער „אייגענער פּאַראָפֿיע" און דער כּוח פֿון פֿאַרקערן מיט מענטשן. mutatis mutandis קען מען די פֿאַרמל זייער ווייל אָנוועגן אויפֿן צײַטאַספּעקט אינעם לעבן פֿון שפּראַך:[6] דאָס פֿאַרשפּרייטן זיך פֿון לינגוויסטישע שטריכן אין צײַט ווערט געפֿירט פֿון די זעלביקע געזעצן וואָס זײַנען חל אויף אַלע אַנדערע געווויינהייטן. אויף מאָדע למשל, ווירקן שטענדיק און גלײַכצײַטיק צוויי כּוחות וואָס צינען אין אַקעגנדיקע ריכטונגען: פֿון איין זײַט ווירקט דער פֿאַרטיקולאַריסטישער גײַסט, דער „גײַסט פֿון אַקטועלקייט",[7] פֿון דער אַנדערער זײַט דער כּוח פֿון טראַדיציע וואָס שאַפֿט סאָלידאַריטעט מיטן עבר.[8] אַזוי איז אויך אין שפּראַך: דער כּוח פֿון טראַדיציע שטעלט זיך קעגן נײַקייטן און שטרעבט דערצו, אַז די שפּראַכיקע צייכנס זאָלן זיך ניט בײַטן, און פֿון דער אַנדערער זײַט ווירקט דער כּוח פֿון לעצטמאָדישקייט וואָס טרײַבט דעם שפּראַכיקן פֿורעם, ער זאָל זיך אַנדערשן, ער זאָל זיך אָפּשיידן פֿון דעם פֿריִערדיקן שטאַנד.

סאָסיר זעט אײַן אַז אין המשכדיקייט שטעקט שוין דער געדאַנק וועגן איבעראַנדערשונג. אָבער כאָטש סאָסיר אַנערקענט די געבונדנקייט פֿון די ביידע

---

[6] *Cours . . .*, p. 281.
[7] l'esprit d'actualité.
[8] *Cours . . .*, p. 108.

אַנטינאַמישע פּאַקטאָרן אין שפּראַך — דעם פּרינציפּ פֿון המשכדיקייט און דעם פּרינציפּ פֿון בייטעוודיקייט, באַמיט ער זיך צו רעדוצירן אָט די אַנטינאַמיע צו אַן אַנדערער — צו דער אַנטינאַמיע פֿון שפּראַכיקן פֿורעם און אַרויסזאָג, צו דער אַנטינאַמיע פֿון שפּראַך און רייד. ער לערנט, אַז אין זיך איז די לינג־וויסטישע סיסטעם נישט איבערצואַנדערשן, אַז זי מאָדיפֿיצירט זיך ניט די־רעקטערהייט. אָפֿן וואָס עס איז באַוועגלעך און בייטעוודיק אין דעם שפּראַכיקן פֿורעם קומט דורך דעם אַרויסזאָג. נאָך סאָסירן נאָך איז דער אַרויסזאָג די אייגנציקע סיבה פֿאַר עוואָלוציע אין דעם שפּראַכיקן פֿורעם.

נו, אָבער וואָס קען געשען, ווען עס באַווייזט זיך אַ נייע דערשיינונג אין אַן אַרויסזאָג? צוויי מיגלעכקייטן זיינען פֿאָראַן: אָדער דאָס איז אַ פֿשוטער עפּעמעריש־ער עפּיזאָד וואָס איז פֿאַרמישפּט צו פֿאַרשווינדן, אָדער דאָס נייע ווערט זיך איבערחזרן, ווערט זיך אַ סך מאָל רעפּראָדוצירן, און דער עצם פֿאַקט פֿון אָט די איבערחזרונגען ווייזט אונדז, אַז דאָ האָבן מיר צו טאָן ניט מיט קיין צופֿעליקער סתּם־אַזוי־אימפּראָוויזאַציע. דער פֿאַקט פֿון די אַלצאַיינע אי־בערחזרונגען ווייזט, אַז דער בייט איז פֿאַרגעקומען אין דעם פֿורעם גופֿא און אַז ער איז אַרויסגערופֿן געוואָרן דורך דעם באַשטאַנד פֿון דעם פֿורעם.

הייסט עס, אַז לכּיפּוך צו סאָסירס אידעע איז דער לינגוויסטישער פֿורעם גופֿא בייטעוודיק און אַז זיין עוואָלוציע ווי אויך זיין אויפֿהיטן זיך ווייזן זיך בלויז אַרויס אין אַרויסזאָגן.

גאָר אַנדערש אייידער די יונג־גראַמאַטיקערס, זעט סאָסיר זייט בײַ זייט מיט דער דיאַכראָנישקייט אויך דעם סינכראָנישן אַספּעקט פֿון דער שפּראַך. ער ווערט קיין מאָל ניט מיד אָנצוווייזן אויף אָט דעם אַספּעקט פֿון דער לינגוויסטישער וואָר. דאָ ליגט זיין גרויסער אויפֿטו פֿאַר דער מאָדערנער לינג־וויסטיק. אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט זיין לערע, אַז דער שפּראַכיקער פֿורעם איז אין זיך ניט איבערצואַנדערשן, אויפֿגעשטעלט אַן אומדורכדרינגלעכע וואַנט צווישן דער סינכראָנישער לינגוויסטיק, וואָס זי שטודירט די סיסטעם פֿון דער שפּראַך, און דער היסטאָרישער לינגוויסטיק, וואָס פֿאַרשט די שינויים מחוץ שייכות צו דער סיסטעם. און דאָך קען מען גרינג באַזייטיקן די אַנטי־נאָמיע צווישן סינכראָנישקייט און דיאַכראָנישקייט; דערצו דאַרף מען בלויז באַטראַכטן די שינויים פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אַ שפּראַכסיסטעם וואָס מאַכט דורך די שינויים.

די סיסטעם פֿון אַ שפּראַך קען מען בכלל ניט אַבסטראַהירן פֿון די שפּרא־כיקע שינויים. סאָסיר האָט פֿאַרלאַנגט, מען זאָל די סיסטעם פֿון אַ שפּראַך באַטראַכטן פֿון אַ שטרענג סינכראָניסטישן שטאַנדפּונקט. אָבער זיין „קורס פֿון אַלגעמיינער לינגוויסטיק“ לערנט אונדז, אַז צו אַ לינגוויסטישער סינכרא־נישקייט געהערן אַלע דערשיינונגען וואָס דער זעלביקער קאָלעקטיוו לעבט דורך און וואָס דער זעלביקער קאָלעקטיוועור באַווּסטזיין נעמט אויף. מיטן ערשטן בליק קען מען דאָ דערזען דעם פּראַדאָקס. עס באַקומט זיך, אַז די שינויים וואָס האָלטן אין קומען זיינען דערשיינונגען וואָס דער קאָלעקטיוו

האָט זיי דורכגעלעבט און זיי קענען ווערן אויפֿגענומען פֿון דעם זעלביקן קאָלעקטיוון באַווּסטזיין. הייסט עס, אַז א שינוי ווערט אַ טייל פֿון דער לינג־ווּיסטישער סינכראָניזשקייט, און די ביידע עקן פֿון דעם שינוי — זיין אַנהייב־פֿונקט און זיין רעזולטאַט — קענען גרינג עקסיסטירן גלייכצייטיק ווי צוויי סטילּיסטיש ווּאַריאַנטן אין דעם זעלביקן שפּראַך־קאָלעקטיוו. אָבער מיר פֿילן געוויסע עלעמענטן פֿון אונדזער שפּראַך ווי אַרכאַיזמען, ווי אַלטפֿרענקישע, ווי איבערגעלעטערטע עלעמענטן, בעת געוויסע אַנדערע עלעמענטן פֿילן מיר ווי נייַע, ווי דאָס לעצטע ווּאָרט אין סטיל. דעריבער קען מען ניט נאָכזאָגן סאָסירס מיינונג, אַז פֿאַר דעם רייַדער עקסיסטירט ניט אין שפּראַך־דערשיינונגען קיין נאָכאָנאַנד אין צייט.

סאָסירס גרויסקייט לייגט אין דעם וואָס מיט אַ שאַרפֿן בליק האָט ער אויפֿגעוויקלט די קאַרדינאַלע פּראָבלעם פֿון דעם צייטפֿאַקטאָר אין שפּראַך. די שוואָכקייט פֿון זיין עפּאָכע האָט זיך אַרויסגעוויזן אין דעם פֿאַקט, אַז אָפּילּו אַזאַ קלאָר זעענדיקער פֿאָרשער פֿון שפּראַך האָט זיך געמוזט אָפּשטעלן פֿאַר סתירות ניט איבערצובריקן, אַז אָפּילּו ער וואָס האָט תּמיד אונטערגעשטראָכן, אַז שפּראַך מיט אַלע אירע באַשטאַנדטיילן איז אַ סיסטעם פֿון קאָנווענציאָנעלע וועריאַנטן, אָפּילּו ער האָט ניט באַגומען, אַז אין אַ סיסטעם פֿון וועריאַנטן קומט אויך צייט אַרייַן אין דער בחינה פֿון אַ וועריאַנט. אין שפּראַך פֿאָרמאַגט אַלצדינג דעם וועריאַנט פֿון אַ צייכן, און אויב צייט וועריאַנט פּראָיעצירט אויפֿן פֿליין פֿון שפּראַך, וועריאַנט צייט אויך אַ צייכן!

סאָסיר האָט על־פּי טעות אידענטיפֿיצירט צוויי אַנטינאָמיעס: סינכראָניזשקייט און דיאַכראָניזשקייט מיט סטאַטיק און דינאָמיק. אָבער די באַגריפֿן סינכראָניזשקייט און סטאַטיק דעקן זיך ניט. לאָמיר פֿרעגן עמעצן וואָס קוקט אויף אַ פֿילעם: וואָס זעט איר אין אַ געגעבענעם מאָמענט אויפֿן לייוונט? נו, ער זעט ניט קיין סטאַטיש בילד, נאָר אַ בילד וואָס באַשטייט פֿון אַ סעריע באַוועגונגען, פֿון אַ סעריע שינויים. אָבער מיר האָבן דאָ דאָס סינכראָניזש. ערשט ווען מיר וועלן צעשנייַדן די פֿילעם־סטענגע אויף באַזונדערע פֿאָטאָגראָפֿישע אינסלעך וועלן מיר קריגן די סטאַטישע שניטן. הגם די סינכראָניזשע לינגוויסטיק באַגרענעצט זיך מיט דעם וואָס איז גלייכצייטיק פֿאָראַן אין דער שפּראָכסיסטעם, באַגרענעצט זי זיך בשום־אופֿן ניט מיט דעם וואָס ווערט אָפּגעשאַצט ווי עפּעס גלייכצייטיקס.

היות ווי עס לאָזט זיך אַריבערשפּרייזן די מחיצה צווישן דעם אָנאַליז פֿון שפּראָכסיסטעם און לינגוויסטישע שינויים, קען מען סאָסירס פֿרוכטיקע געדאַנקען פֿאָרן פֿאָרשן די סטרוקטור־געזעצן פֿון שפּראָכסיסטעמען אָנווענדן אויך אויף זייער געשיכטע. ווען מיר טוען עס, באַגומען מיר, ווי באַגרענעצט עס איז די צאָל טיפּן פֿון איבערבייט. אָבער די באַגרענעצונג גייט נאָך ווייטער. ווען מען באַטראַכט די פֿאַרשיידנדיקסטע לשונות פֿון דער וועלט און זייערע שינויים, זעט מען אַרויס צווי מינים געזעצמעסיקע שייכותן צווישן די באַזונדערע עלעמענטן פֿון אָט די סיסטעמען, דהיינו: מוז־שייכות (אימפּליקאַציע)

און ניט־געמאַלטקייט. מוז־שטיכות רופֿן מיר אָן די דערשטענונג, וועלכע דאָס זיצן אין דאָס באַווייזן זיך פֿון אַן Y וויזט אויף דער עקסיסטענץ פֿון אַן X. למשל, וועלכע שפּראַך האָט אַ צווייצאָל, האָט זי אויך אַ מערצאָל. און ניט־געמאַלטקייט איז די דערשטענונג, אַז אויב עס איז פֿאַראַן דער X קען שוין אין דער שפּראַך ניט געמאַלט זיצן דער Y. למשל דער פֿרייַער דינאַמישער אַקצענט קען ניט געמאַלט זיצן אין איינעם מיטן פֿרייַען איבערגאַנג צווישן לאַנגע און קורצע וואָקאַלן.

די זעלביקע געזעצן זיצנען אויך חלק הן אויפֿן אויפֿבויען דעם אינדיווידועלן שפּראַכפֿאָרמעג, הן אויפֿן פֿאָרמירן זיך פֿון דער קינדערשפּראַך, הן אויפֿן אַפּאַזישן צעפֿאַל פֿון דעם יחידס שפּראַך.

די מענטשלעכע שפּראַך, la langue, ווי סאַסיר האָט אַזוי ריכטיק געגעבן אַ בליק אַרײַן, האָלט אין זיך דעם „פּרינציפּ פֿון המשכדיקייט", און די אוניווערסאַלע און אַלצייטיקע געזעצן וואָס רעגולירן די סטרוקטור פֿון שפּראַכן וויזן אָרויס אָט דעם פּרינציפּ אַ סך קלאָרער ווי מען האָט זיך דאָס געקענט משער זיצן אין דער עפּאָכע פֿון דעם גרויסן פֿאָרשער.

דער פּרינציפּ פֿון המשכדיקייט באַהערשט יעטווידע שפּראַך און שפּראַך בכלל. אַיעדער לינגוויסטישער פֿורעם, בשעת מען באַטראַכט אים ווי אַ יחידס אייגנטום, שאַפֿט אָפּ די צײַט־אָפּזונדערונג, די איבערגעריסנקייט צווישן די באַזונדערע אָקטן פֿון אָרויסזאָג און ווײַזט אָרויס די באַשטענדיקייט פֿון דעם יחיד, די געדויערדיקייט און די אידענטישקייט פֿון דעם איך. די שפּראַכיקע פֿורעמס אין זייער סאַציאַלן אָספּעקט שאַפֿן אָפּ די איבערגעריסנקייט פֿון אַ סאַציאַלן קערפּער, באַזונדערש די שטחדיקע אָפּזונדערונג צווישן יחידים און צווישן פֿונקטן אין פֿאַרזיכערן זייער סאָלידאַרקייט צווישן אַנאַנד ווי אויך די שותפֿותדיקע סאָלידאַריטעט מיטן עבֿר און מיטן עתיד. און אין דער זעלביקער צײַט האָלט אין זיך אַיעדער שפּראַכיקער אָרויסזאָג דעם פּאַרטיקולאַריסטישן פּרינציפּ, וואָס ער ווײַזט אָרויס און גרענעצט אָרום די אינדיווידואַליטעט פֿון אַ יחיד אָדער פֿון אַ קאָלעקטיוון קערפּער בנוגע צום עבֿר און צום אָרום.

אָבער שפּראַך — la langue — און דאָ קומען מיר צו איינער פֿון די פּראָדוקטיוסטע אידעעס בײַ סאַסירן, צו אַ ווינקלשטיין אין זיצן דאָקטרין — דער שפּראַכיקער פֿורעם איז „פֿאָרעם, אָבער ניט סובסטאַנץ".[9] ווידער אַ מאָל: די סטרוקטור פֿון שפּראַך, די סטרוקטור פֿון אַיעדער לינגוויסטישן צייכן איז זיכער דואַליסטיש. אין דעם צייכן שיידן מיר אונטער אַ דרויסנדיקע און אַן אינעווייניקסטע זײַט, דעם באַצייכענער און דאָס באַצייכנטע, signans און signatum, ווי די סכאָלאַסטן פֿלעגן זאָגן. אָבער דער דרויסנדיקער אָספּעקט פֿון לינגוויסטישן צייכן איז ניט גלײַך צו ריינער גשמיות און דער אינעווייניקסטער אָספּעקט פֿון לינגוויסטישן צייכן איז ניט גלײַך צו אַ ריינער אידעע. דער גרויסער לערער סאַסיר האָט דערקענט, אַז אין דעם לינגוויסטישן צייכן עקסיסטירט

[9] *Cours . . .*, p. 169.

דאָס מאַטעריעלע נאָר אַ דאַנק דעם באַטיט וואָס באַקלייידט דאָס מאַטעריעלע; און דער באַטיט עקסיסטירט בלויז אַ דאַנק דער פֿאָרעם וואָס באַקלייידט אים.

בהסכם מיט אָט די הנחות זונדערט די מאָדערנע לינגוויסטיק זייער שאַרף אָפּ פֿאָנאָלאָגיע פֿון פֿיזיאָלאָגיע און אַקוסטיק פֿון קלאַנגען, און פֿון דער אַנדערער זייט — סעמאַנטיק, די וויסנשאַפֿט פֿון באַטיטן, פֿון וויסנשאַפֿט פֿון זאָכן. נאָר דער אָרויסזאָג פֿאַרבינדט זיך מיט דער סובסטאַנץ, ער וואָרצלט אין דער קלאַנגיקער מאַטעריעלקייט פֿון איין זייט און אין דער וועלט פֿון אָביעקטן פֿון דער צווייטער.

דאָס שטרענגע אונטערשיידן צווישן שפּראַך און רייד האָט געפֿירט דערצו, אַז עס זאָל אָפּגעדעקט ווערן דער אומקערפּערלעכער, דער ריין פֿאָרמעלער מהות פֿון אַלע ווערטן אין דעם שפּראַכיקן פֿורעם. דאָס האָט אויך געפֿירט דערצו, מען זאָל דערזען די רודימענטן און דעם פֿאָרנעם פֿון צוויי וויכטיקע לינגוויסטישע וויסנשאַפֿטן, פֿון פֿאָנאָלאָגיע און סעמאַנטיק, און לסוף האָט עס מיגלעך געמאַכט אָרטינצונעמען די גאַנצע לינגוויסטיק אין סעמיאָלאָגיע, דער וויסנשאַפֿט פֿון צייכנס — אַ געביט וואָס מען דאַרף זיך איצט ווי געהעריק נעמען צו אים.

דער פּיאָניר וואָס האָט אָרומגעצוימט דאָס פֿעלד און געפֿירט צו אַ נייער באַוועגונג אין שפּראַך־וויסנשאַפֿט איז געווען דער גרויסער אָנטפּלעקער פֿון לינגוויסטישע אָנטינאָמיעס, דער גרינדער פֿון דער פֿראָנצייזישער שול און אין תוך פֿון דער מאָדערנער לינגוויסטיק בכלל — פֿערדינאַנד דע־סאָסיר.

די אינעווייניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה*

וועגן צווייטן באַנד פֿון ש. באַראַנס „די יידישע קהילה"

פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקי

אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק

אין דעם ערשטן באַנד פֿון זײַן דרײַבענדיקן ווערק וועגן דער יידישער קהילה האָט ש. באַראָן באַשריבן דעם אויפֿקום פֿון דער קהילה בײַ יידן פֿון איר עמבריאָנישער פֿאָרעם, פֿון אַ לוזיגן סינאַגאָגאַלן פֿאַרבאַנד, ביז די טעריטאָריעלע אָרגאַניזאַציעס, די וועדים אין פֿאַרשיידענע לענדער פֿון דעם איראָפּעישן קאָנטינענט.

אין דעם צווייטן באַנד וועלן מיר גלײַכפֿאַרט די אינעווייניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה. דאָ וועלן באַטראַכט אַזעלכע ענינים ווי מיטגלידער־שאַפֿט, די וואַל־פּראָצעדור, דער אויפֿקום און די סטאַביליזאַציע פֿון וועלט־לעכע און רעליגיעזע פֿקידים (דאָס איז מסתּמא אין יידיש דער בעסטער נאָמען פֿאַר די קהלשע באַאַמטע), די ראָלע פֿון דער קהילה אין דער רעליגיעזער הדרכה פֿון אירע מיטגלידער, די אָרגאַניזאַציע פֿון דערציונג, די אַנטוויקלונג און דער כאַראַקטער פֿון דער עקזעקוטיווער מאַכט פֿון דער קהילה, די פֿי־נאַנץ־פֿאָליטיק, די סאָציאַלע פֿאַרזאָרגונג, ד״ה די צדקה־טעטיקייט, און אַנדערע קלײַנערע פֿונקציעס פֿון דער דאָזיקער קערפֿערשאַפֿט.

דער מעטאָד בײַם באַאַרבעטן די מאַטעריאַלן וואָס זײַנען נוגע די דאָזיקע ענינים איז דער זעלבער ווי אין ערשטן באַנד. דאָס איז דער אַזוי גערופֿענער האָריזאָנטאַלער מעטאָד: די פֿרעזענטאַציע נעמט אָרום אַלע לענדער, ווו עס האָט זיך אַנטוויקלט אַן אָרגאַניזירט יידיש ציבור־לעבן אין אַלע תקופֿות (ביז דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע), אומאָפּהענגיק פֿון צײַט און סביבֿה.

אַזאַ מעטאָד האָט אַ היפּש ביסל חסרונות. קודם כל גיט ער ניט קיין מיגלעכקייט צו שאַפֿן אַ בילד פֿון דער דינאַמישער אַנטוויקלונג פֿון אַ קהילה, ד״ה איר אַנטוויקלונג פֿון דעם ניצוץ דורך אַ מער אָדער ווייניקער דעמאָקראַ־טישער פֿאָרעם ביז זי ווערט פֿאַרוואַנדלט אין אַן אינסטרומענט פֿון מאַכטהאַ־בערישע אַמביציעס פֿון גרופּעס און פּנופֿיות און ווערט אין לעצטן סך־הכל פֿאַרגלײַווערט. צווייטנס גיט דער האָריזאָנטאַלער מעטאָד ניט די געלעגנהייט

---

* אַ באַטראַכטונג פֿון דעם ערשטן באַנד פֿון ש. באַראָנס ווערק זע: ד״ר יעקבֿ שאַצקי, „אַ געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה", יוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 2, זז׳ 206—224; נומ׳ 3, זז׳ 370—388. — רעד׳.

בולטער אַרויסצוברענגען די אייגנאַרטיקייטן פֿון קהילה־אַרגאַניזאַציעס בכלל און פֿון איר פּקידימשאַפֿט בפֿרט. די כּמעט אידענטישע טערמינאָלאָגיע פֿון דעם רובֿ טיטלען וואָס די פֿונקציאָנערן פֿון די קהילות האָבן געטראָגן קען שאַפֿן דעם פֿאַלשן אײַנדרוק, אַז אויך דער תּוך פֿון די פֿונקציעס, מיט וועלכן דער נאָמען איז פֿאַרבונדן, איז געווען אידענטיש און סטאַטיש.

דער דראַנג צו געבן אַ סאָציאָלאָגישן קוועלשניט האָט גורם געווען, אַז עס באַקומט זיך פֿאַרט ניט קיין בילד פֿון די סטאַדיעס אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער קהילה־פֿאָרמאַציע אין אַ געוויסן לאַנד בײַ באַשטימטע היסטאָרישע תּנאָים. דאָס בילד וואָס באַקומט זיך איז טייל מאָל אַ דעסקריפּטיוו סדום־בעטל, אַנגעפּיקעוועט מיט סתּם פֿאַקטן וואָס דאַרפֿן אילוסטרירן אַ געוויסע פֿאַרהנחה פֿון דעם מחבר גופֿא. וועלן מיר די דאָזיקע פֿאַקטן פֿאַרבײַטן מיט אַנדערע, אַרויסגענומען פֿון דעם רײַכן אינווענטאַר פֿון היסטאָרישע פּרטים וואָס זײַנען אין דעם בוך ניט אויסגענוצט געווארן — וועט זיך באַקומען אין אַ סך פֿאַלן גאָר אַן אַנדער אויספֿיר, אַ מאָל להיפוך צו דעם וואָס דער מחבר האָט אַרויסגעבראַכט.

ניט די אידענטישע דערשײַנונגען וואָס שאַפֿן אַ סטערעאָטיפּ פֿון פֿאַקטן כאַראַקטעריזירן אַ קהילה אין פֿאַרשיידענע לענדער, נאָר דווקא די אייגנאָרטיקייטן וואָס זײַנען דעטערמינירט פֿון צײַט און אָרט.

דערפֿאָר דוכט זיך אויס, אַז אַ וועלטיקאָלער מעטאָד וואָלט בעסער זיך אַרײַנגעפּאַסט אין אַזאַ אַרבעט. מיט דעם דאָזיקן מעטאָד וועלט באַצייכנט די באַשרײַבונג פֿון קהילה־אינסטיטוציעס אין רעטראָספּעקטיווער אַנטוויקלונג לויט לענדער און תּקופֿות. אמת, דאָס וואָלט אַ ביסל קאָמפּליצירטער געמאַכט דאָס אַלגעמיינע בילד, אָבער דווקא די דאָזיקע קאָמפּליצירטקייט וואָלט מער געשטימט מיטן היסטאָרישן אמת ווי די סאָציאָלאָגישע פֿאַראײַנפֿאַכונג וואָס איז ניט מער ווי אַ גלאַטער שפּאַציר איבער לויזע פֿאַקטן וואָס האָבן אַן „אימאַנענטע" עקסיסטענץ, אַזוי ווי דאָס ייִדישע ציבור־לעבן וואָלט אין ערגעץ זיך ניט אַנגעפּאַרט, בײַ אַלע „געטאָ"־אויסלאַציעס, אויף דעם ציבור־לעבן פֿון דעם דיר־עקטן און דעם ניט־דירעקטן אָרום.

לאָמיר דאָס אילוסטרירן מיט אײַן בײַשפּיל, הגם די צאָל בײַשפּילן וואָס אילוסטרירן בארירפֿונקטן מיט דעם ניט־ייִדישן ציבור־לעבן איז זייער גרויס.

וועג מען נעמט די זייער וויכטיקע פֿראַגע, ווי אַזוי מען האָט אַרגאַניזירט וואָלן אין אַ קהילה, איז ניט שייך זיך צו פֿאַררופֿן סתּם אויף טראַדיציע. ווײַל וואָלט געווען אַזאַ טראַדיציע וואָס איז מחייב אַלע ייִדישע קיבוצים, וואָלט ניט געווען אַזאַ פֿאַרשיידנקייט אין דעם מאָדוס פֿון קלײַבן פּקידים און די אָפּטע מחלוקתן אָרום די קהילה־וואָלן אין פֿאַרשיידענע לענדער און פֿאַרשיידענע תּקופֿות. די קאָמפּוואָלן אין דער קהילה פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן זײַנען אַ ייִדישער נוסח פֿון דער אַלגעמיינער קאָמונאַלער פּאָליטיק פֿון דער שטאָט גופֿא. ענלעכע דערשײַנונגען קען מען זען אין איטאַליע, וווּ מיר געפֿינען אָפֿילו אָפּקלאָנגען פֿון דער „פֿאָלקיסטישער" קאָמפּאַניע קעגן דער אָליגאַרכיע פֿון מו־

ניצי־פּאַלע פֿירערס, אַריבערגעטראָגן אויף דעם יידישן באָדן. גאָר בולט איז אָט די שיכות צווישן דער „קריסטלעכער" שטאָט־פּאָליטיק און דער יידישער אין מערן און ביימען, אויף וואָס עס האָבן אויפֿמערקזאָם געמאַכט אַ רייַ טשע־כישע היסטאָריקערס. זייער רעכט אין אָזאַ אילוסטראַטיוון מאַטעריאַל איז פֿוילן. אָזעלכע קהילות ווי לעמבערג, קראָקע, ריישע און לובלין שפּיגלען אָפּ גלייכ־צייטיקע דערשיינונגען אין דער אַלגעמיינער „קאָמוניטאָס". דאָס זעלבע קען מען זען אין די יידישע קהילות פון האָלאַנד.

ממילא ווערט אָזאַ וויכטיקער ענין ווי קהילה־וואָלן און אירע פֿארמען ניט אויפֿגעקלערט געבוג, אויב ער איז איזאָלירט פון דער געאָגראַפֿישער סביבה און פון דער היסטאָרישער תקופה. דאָס איז חל ניט נאָר אויף דער טעכניק פון וואָלן, נאָר אויך אויף דער קאַדענץ פון אמט, אויף דעם וואָלצענז (אַ פֿארמעגן ווי אַ תנאי צו האָבן שטימרעכט) אאַז"וו.

אין אַ האַריזאָנטאַלער שיכדערונג איז דער שפּאַציר איבער לענדער און תקופות אַ סך אַ לייכטערער פון שטאַנדפונקט פון באַשרייבן, אָבער ניט גענוג באַלערנדיק, ווייל עס איז ניטאָ קיין קאָנקרעטע פּראָבלעם־שטעלונג. ממילא פֿעלט אויך די דינאַמיק אין דער אַנטוויקלונג פון פֿארמען פון יידישן ציבור־לעבן, וואָס דאָס איז פֿארט דער יסוד פון אַ היסטאָרישער אַרבעט.

וואָלן און מיטגלידערשאַפֿט אין דער קהילה

דער ערשטער קאַפּיטל פון דעם צווייטן באַנד נעמט אַרום די פֿראַגע פון מיטגלידערשאַפֿט און די טעכניק פון וואָלן אין אַ קהילה. דאָ שטויסן מיר זיך באַלד אָן אויף אַ וויכטיקער פּראָגע וועגן דעם, ווער ווערט אָנגערקענט ווי אַ קהילה־מיטגליד. ניט אַלע תושבֿים פון אַ קהילה זענען פֿאַקטיש געווען מיט־גלידער פון דער קהילה, ד"ה האָבן געהאַט שטימרעכט.

מיט דער פּראָגע פון חזקת היישוב איז ענג פֿארבונדן דער חרם היישוב (ב' 11, זז' 4־5). די רעכט פון אַ קהילה ניט צו דערלאָזן פֿרעמדע יידן זיך צו באַזעצן אויף איר טעריטאָריע זעען אָנדערש אויס אין די נאָרמא־טיוע תקנות, דאָרטן וווּ עס ווערט וועגן דעם בפֿירוש געריידט, און אָנדערש דאָרטן וווּ עס זענען וועגן דעם קיין בפֿירושדיקע תקנות ניטאָ, אָבער אין ליכט פון אָנדערע דאָקומענטן (געריכטסאַקטן) קען מען פֿעסטשטעלן די עקסיסטענץ פון אָזאַ פֿאַקטישן חרם היישוב.

אין פֿארשיידענע לענדער און בפֿרט אין פֿארשיידענע תקופות איז די אַנ־וועندונג פון חרם היישוב געווען אָנדערש. פון די צופֿעליקע אילוסטראַציעס וואָס דער מחבר ברענגט קען מען קיין קלאָר בילד וועגן דעם דאָזיקן ענין ניט באַקומען.

אין אַ סך יישובֿים איז דער חרם היישוב פון דעם רעכט וואָס באַגרענעצט די צאָל יידישע משפחות וואָס ווילן זיך באַזעצן אין אַ געוויסן אָרט. ממילא איז די דאָזיקע פּריוויליגירטע גרופּע פֿאַראינטערעסירט, אַז איר צאָל זאָל ניט וואַקסן, וואָס דאָס העלפֿט איר אין דער זעלבער צייט זיך באַ־פֿעסטיקן עקאָנאָמיש.

אין אַזעלכע פֿאַלן, ווו דער יחיד באַקומט אַ פּריוויליגיע זיך צו באַזעצן אין אַ שטאָט, קאַמפּליטירט ער, אַזוי צו זאָגן, דעם יידישן ישובֿ אויף אַזאַ אופֿן, אַז ער, דער פּריוויליגירטער, זאָל ניט האָבן קיין קאַנקורענטן, ממילא ווערן די אַנדערע לגבי אים דאָס וואָס די וואָסאָלן זענען געווען לגבי דעם פּעאַדאַלן הערשער. די „סטאַטיסטישע" כשרות פֿון דעם יידישן ישובֿ ווערט דורכגעפֿירט לויט אַ געוויסן פּרינציפּ פֿון סאַציאַלער סעלעקציע, לויט וועלכער יעדער אייגער וואָס שטייט עקאָנאָמיש אין וועג דעם פּריוויליגירטן יידן געהערט צו די „ניט־געווונטשענע עלעמענטן".

דער חרם הישובֿ ווערט צייטווייליק ניט דורכגעפֿירט אין אַ תקופה פֿון קאַטאַסטראָפֿעס, בעת היימלאָזע יידן זוכן אַ נייעם מקום מנוחה פֿאַר זיך, אוּן פֿאַר קהילות שטייט די פּראָגע פֿון פֿאַרגרעסערן זיך מיט אַ צאָל פּליטים וואָס קענען שטעלן אין ספּנה ניט נאָר די רעכטלעכע זיכערקייט פֿון דעם יידישן ישובֿ, נאָר אויך די עקאָנאָמישע עקסיסטענץ. אַזאַ סיטואַציע איז געווען אין אַ סך איטאַליענישע קהילות נאָכן גירוש שפּאַניע; אַזאַ סיטואַציע האָט זיך געשאַפֿן נאָך גזירות ת״ח (ב׳ 11, ז׳ 7), אַזאַ סיטואַציע איז אויך געווען נאָכן גירוש פֿון ווינער יידן אין 1670.[1]

גאָר אַנדערש זעט אויס די פֿאַרעם פֿון חרם הישובֿ בעת אַ הצלה יידן באַקומט אַ זכות־הישובֿ פֿאַר אַזאַ הויכן פּריז, אַז ער שטיגט איבער זייערע פֿינאַנץ־מעגלעכקייטן. זיי גייען אָבער אויף דעם בעל־פּרחם אײַן, אוּן מיט דער צייט זוכן זיי צו פֿאַרקלענערן זייער שטייערלאַסט דורך צולאָזן נייע תושבֿים וואָס זענען גרייט צו באַצאָלן אַ הויכן אײַנטריט־שטייער (מעות קדימה). די נייע תושבֿים צאָלן געווײַנטלעך אַ סך מער ווי זיי וואָלטן באַדאַרפֿט צאָלן לויט דער פּראָפּאָרציע. דער דאָזיקער שטייער־עודף פֿון דעם צוגעלאָזטן מיטגליד אין דער קהילה איז דער סימן־מובהק פֿון זײַן ניט־תושבֿדיקייט.

גאָר אַנדערש זעט אויס די פּראַקטיק פֿון חרם־הישובֿ אין אַזעלכע קהילות, ווו די פּני ווילן דורך אַ חרם אָדער סתם אַ מסירה פּטור ווערן פֿון עלעמענטן „שעדלעכע" לויט זייער מיינונג. דאָס איז געווען אפֿט אין קהילות וואָס האָבן זיך געפֿירט ווי אַ משפּחה־קלײַזל, ווײַל אין זכות פֿון זייער עשירות האָבן זיי באַקומען דעם אינקאָלאַט.

די פֿאַרשיידנקייט פֿון דעם חרם הישובֿ איז ניט נאָר אָפּהענגיק פֿון גאָגראַפֿיע, נאָר אויך פֿון צייט. ממילא קען דער האַריזאָנטאַלער מעטאָד, וואָס דער מחבר וועלט אים אָן אין זײַן בוך, קיין קלאָר בילד וועגן דעם ניט געבן.

זאָל דאָס איבערסטרירט ווערן מיט עטלעכע בײַשפּילן פֿון דער גאָר רייכער ליטעראַטור וועגן דעם דאָזיקן ענין.

אין דער ווירטעמבערגישער קהילה יעבנהויזען האָבן אין 18טן י״ה גע־

---

[1] אַ סך פֿאַרטריבענע פֿון ווין האָבן באַקומען דאָס רעכט צו ווינען אין פֿאַרשיידענע קהילות, אָבער ניט דאָס רעכט צו זײַן פֿקידים אין דער קהילה. זען: באַשלוס פֿון וועד אין אונגעריש בראָד פֿון 1677, אָפּגעדרוקט בי:

A. Frankl-Grün, *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod*, 1905, p. 13.

ווויגט 9 יידישע משפחות, שוציידן. לויט אַ החלטה האָבן נייע משפחות געקענט צוגעלאָזן ווערן נאָר בתנאי, אַז אַלע 9 יידן שטימען אויף דעם אײַן. זיי האָבן אויך געהאַט דאָס אייניציקע רעכט צו באַשטימען אַ פּרייז פֿאַר אַזאַ זכות־היישוב. דאָס איז דעם פֿירשט אַזוי געפֿעלן געוואָרן, אַז ער האָט דעם פּרייז געהעכערט, ווײַל אַ גרויסער חלק פֿון דעם דאָזיקן געלט איז אים צוגעפֿאַלן.[2]

אין עגער (אויך טשעכיש: כעב) האָט מען שוין אין 1350 אָנגענומען אַ באַשלוס, אַז פֿרעמדע יידן טאָרן זיך ניט באַזעצן אָן דער דערלויבעניש פֿון דער קהילה. אָבּ איז די דאָזיקע החלטה געווען גלײַכצײַטיק מיט אַן ענלעכער החלטה וואָס די שטאָטישע פֿאַרוואַלטונג האָט אָנגענומען בנוגע פֿרעמדע וואָס ווילן ווערן דאָרטיקע תושבֿים. ענלעכע דערשײַנונגען קען מען פֿעסטשטעלן אין אַ רײַ שטעט פֿון ביימען און מערן.[3]

דאָס זעלביקע זעט מען בולט בעת מען שטודירט די געשיכטע פֿון שלעזישע מוניציפּאַליטעטן, אַזוי אַז די אָנאַלאָגיע איז אין דעם פֿאַל ניט קיין ריין פֿאָרמעלע, נאָר זי וואָקסט אַרויס פֿון דער זעלבער היסטאָרישער סיטואַציע.[4]

געווען פֿאַלן, וווּ דער פֿרעסטיזש פֿון דער קהילה איז ניט געווען גענוג שטאַרק צו קאָנטראָלירן דעם יורידישן סטאָטוס פֿון דער מיטגלידערשאַפֿט און אָפּצושטעלן דעם צוקום פֿון נייע תושבֿים. יעמאָלט האָט מען זיך באַנוצט מיט דער היילף פֿון דער דרויסנדיקער מאַכט, פֿאַר וועלכער דער „ניט־געווונטשטענער" עלעמענט איז געשילדערט געוואָרן ווי ניט קיין „כשרע סוחרים" וואָס האַנדלען, הגם זיי האָבן אויף דעם ניט קיין הספּמה פֿון דער קהילה.[5]

אין די יונגע יישובֿים וואָס פֿאַרמירן זיך אין מיזרח־פּרייסן אין 18טן י"ה העלפֿט די מלוכה די פּריוויליגירטע יידן דורכצופֿירן אויף אַ שטרענגן אופֿן דאָס ניט צולאָזן קיין נייע תושבֿים.[6]

בנוגע איטאַליענישע קהילות לאָזן זיך אויך פֿעסטשטעלן אַ רײַ פֿאַקטן וואָס באַשטעטיקן, אַז דער פּרינציפּ פֿון חרם היישוב איז דורכגעפֿירט געוואָרן גאָר פֿאַרשיידן פֿון דעם וואָס עס איז בדרך כלל באַקאַנט פֿון אַנדערע מקומות.

---

[2] A. Tänzer, *Geschichte der Juden in Jebenhausen und Göppingen,* 1927, pp. 65—66.

[3] E. Kittel, "Kulturhistorisches aus Eger", *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen,* XVII (1879), pp. 17—29; L. Schlesinger, Ältere Geschichte von Elbogen", *ibid.* p. 12—17; A. Stein, *Die Geschichte der Juden in Böhmen,* Brünn, 1904, p. 27.

[4] H. Wendt, "Die Breslauer Eingemeindungen", *Mitt. aus dem Stadtarchiv zu Breslau,* 1912, p. 11.

פֿאַר דער אַלגעמיינער פֿראַגע פֿון ציבור־לעבן בעתן מיטל־עלטער אין שייכות מיט די דאָזיקע פֿראַבלעמען זען:

P. Wallach, *Das abendländische Gemeinschaftsbewusstsein im Mittelalter,* 1928.

[5] *Niederlausitzer Mitteilungen,* XXIV, p. 11.

[6] J. Müller, "Zur Geschichte der Juden in Osterode", *Oberländische Geschichtsblätter,* V, pp. 38—48.

אויך אין מיזרח־איראָפּע, ווו דער פּרינציפּ פֿון אַן אינקאָראָט זעט אויס אין גאַנצן אַנדערש ווי אַנדערש־ווו, איז דאָס פֿעסטשטעלן די גרענעצן פֿון דער קהילה־מיטגלידערשאַפֿט פֿאַרשיידן אין פֿאַרשיידענע שטעט און תקופֿות. אין אַ פּריוואָטער שטאָט, ווו דער בעל־הבית וואָס האָט צוגעלאָזט יידן זיך באַזעצן איז אָפֿט מאָל געווען אַ שותף צו די געשעפֿטן, זײַנען די חזקות פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג געווען רעגולירט און באַשיצט לויט די עקאָנאָמישע אינטערעסן פֿון די פֿאַראינטערעסירטע יחידים. ניט אַלע מאָל איז דאָס געווען דווקא אַ קאָמף פֿון יידן קעגן יידן. אָפֿט מאָל איז דאָס אַ בשותפֿותדיקער קאָמף פֿון יידן און ניט־יידן וואָס האָבן זיך פֿאַראיניקט, כדי זיך צו באַשיצן קעגן קאָנ־קורענטן. אַזוי למשל איז געווען דער פֿאַל אין לויצק אין 1569. אין דעם זעלבן לויצק האָט די וואַלינער שלײַכטע אָנגענומען אַ באַשלוס אויף אַ צוזאַמענפֿאָר פֿון איר סיימיק זײַן 1790, אַז זי איז גרייט צו העלפֿן די קהילות משלח זײַן די „פֿרעמדע יידן אין זייערע פֿאַראָפֿיעס". גאָר וויכטיק זײַנען די נעצ־טעריאָלן וועגן דער קהילה אין הארקי (ווײַסרוסלאַנד).[7]

דאָס זעלבע איז געווען, בעת אַ קהילה האָט אָנגעוועגדט איר רעכט ניט צו דערלאָזן קיין מיגראַציע פֿון „קהל קטן" אַדער חברה (ווי אַזאַ „פּריקאַהאָליק" האָט געהייסן אין טייל דײַטשישע טעריטאָריעס) אין דער קהילה גופֿא.

די ענינים פֿון דער קהילה האָט געפֿירט דער וועד הקהילה, וואָס פֿלעגט אויסגעקליבן ווערן פֿון די מיטגלידער פֿון דער קהילה. ווער זײַנען געווען אָט די דאָזיקע מיטגלידער? דאָס איז אַ וויכטיקער ענין וואָס קען קלאָר מאַכן די אָלטע פֿראָגע וועגן דעם „דעמאָקראַטישן" אַדער „אַנטידעמאָקראַטישן" כאַ־ראַקטער פֿון די קהילה־פֿאַרוואַלטונגען. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע טער־מינען דאַרפֿן ווערן אינטערפּרעטירט אין הסכם מיטן גײַסט פֿון זייער תקופֿה.

דער וואָלצענז איז בדרך כלל געווען אַ הויכער. ער איז קודם־כל געווען כאָזירט אויף אַ געוויסן פֿאַרמעגן־באַזיץ. וועמען פֿאַרגליכט דעם דאָזיקן [illegible] מיט אַנאַלפֿאַביש [illegible] וואָלצענז געווען אַ סך אַ העכערער, קען מען זען, אַז אין אַ טייל לענדער איז דער יידישער וואָלצענז געווען אַ סך אַ העכערער און אין אַנדערע אַ קלענערער. אַ דעטאַליזירטע אויספֿאַרשונג וועגן [illegible] וואָלּ־תּנאָים אין קהילות פֿון פֿאַרשיידענע לענדער וואָלט קודם־כל פֿעסטגעשטעלט דאָס עיקר־דיקסטע אין דער דאָזיקער פֿראָגע: וואָס האָט גורם געווען די פֿאַרשיידנקייט פֿון וואָלצענז, זײַן עליה און ירידה אין פֿאַרשיידענע תקופֿות און ווי גרויס איז [illegible] געווען דער אָקטיוואַר אָנטייל פֿון די יידישע בעלי־בתים אין דעם ציבור־לעבן? מיט דער דאָזיקער פֿראָגע איז אויך ענג פֿאַרבונדן די סטאַטיסטישע אויספֿאָר־שונג וועגן יידישע יישובים אין פֿאַרשיידענע תקופֿות און לענדער, וואָס וועגן אַ טייל האָבן מיר גראָד געניוט פּרטים (דאָס רובֿ פֿאַרן 18טן י״ה, אָבער פֿון עטלעכע דײַטשישע שטעט האָבן מיר אויך פֿון מיטל־עלטער).

---

[7] K. Pułaski, *Szkice i poszukiwania historyczne*, 1898, pp. 173—200; Архивъ Ю.-З. Россіи, V. 1, p. 17; Працы Навуковаго Товарыства на вывученью Белорусі, III, Горкі, 1927, pp. 177-201.

עס איז ביז גאָר וויכטיק צו וויסן, ווי אַזוי האָט זיך פֿון די אַקטיוועַ עלעמענטן אין אַ קהילה אויסגעפֿורעמט אָט יענע פֿאַרוואַלטונגס־עליטע וואָס האָט גורם געווען, אַז גאַנצע משפחות זאָלן דורות לאַנג זיין די אייניקע רע־פּרעזענטאַנטן אין די קהילה־פֿאַרוואַלטונגען. אַז די דאָזיקע דערשיינונג איז ניט קיין ריין יידישע, קען מען זען פֿון די דעטאַלירטע שטודיעס וועגן פּויליש שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען: מיר באַגעגענען דאָרט אין משך פֿון 150 יאָר די זעלבע נעמען פֿון עטלעכע פֿאַטריציש משפחות וואָס מאַנאָפּאָליזירן כּמעט אַלע וויכ־טיקע שטאָטאָמטן.

די פּעריפֿעריע פֿון דעם וואַלאַקטיוו אין אַ קהילה איז אָפּהענגיק פֿון דעם כאַראַקטער פֿון דער פּריוויליגיע אָדער פֿון דעם יורידישן סטאָטוס פֿון דעם יידישן קיבוץ. דאָרטן וווּ אַ יידישע קהילה עקסיסטירט אין זכות פֿון אַ יחידי־שער פּריוויליגיע, דאָרטן ווערט דער ענין פֿון אַ פֿאַרוואַלטונג כּמעט אַ ריינע משפחה־זאַך. אין אַנדערע קהילות, וווּ די השפּעה פֿון רייכע משפחות איז זייער בוילט, ווערט די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער קהילה קאָנטראָלירט פֿון די מיטגלידער פֿון די דאָזיקע משפחות גופֿא.

דעריבער איז זייער שווער מסכּים צו זיין מיט דער פֿעסטשטעלונג פֿון דעם חשובֿן מחבר (ב׳ II, זז׳ 23—24), אַז דאָרטן וווּ די מאַכט גייט איבער צו רעפּרעזענטאַטיוו קערפּערשאַפֿטן און פּערמאַנענטע פּקידים, דאָרטן זעען מיר אַ וווקס פֿון אָליגאַרכישע כּוחות. פֿאַקטיש איז שווער צו באַווייזן, ווען די קהילה־פֿאַרוואַלטונג איז געווען „דעמאָקראַטיש", טאָ ווי אַזוי קענען מיר פֿעסטשטעלן אַז זי איז מיט דער צייט געוואָרן „אָליגאַרכיש"?

דער פּרנס הקהילה וואָס ווערט אַ נדבֿן באַקומט אויטאָמאַטיש די מאַכט, אַפֿילו ווען עס זיינען פֿאַראַן סימנים פֿון אומצופֿרידנקייט (דאָס ווארט אַפֿאַ־זיציע איז צו שטאַרק פֿאַר דעם) קעגן דער דאָזיקער מאַכט. אָזאַ פֿאַל האָבן מיר אין בראַנדענבורג, וווּ דער ראָש הקהילה האָט אין 1710 געוואָלט פֿאַרטרייבן אַ טייל יידן פֿון דער שטאָט. בעת אין 1720 האָט מען די דאָרטיקע פֿינף שוציידן געשטעלט די פֿראָגע, צי זיי אָנערקענען דעם דאָזיקן אָליין־באַשטימטן פּרנס פֿאַר זייערן אַ פֿאַרשטייער, האָבן זיי געענטפֿערט, אַז ער איז דאָס ממילא, הגם זיי גופֿא האָבן ניט פֿאַר אים קיין דרך־ארץ.[8]

עס האָט ניט געקענט זיין קיין רייד וועגן אַ ניצוץ פֿון דעמאָקראַטישקייט בײַ וואָלן דאָרטן וווּ מלכות איז געווען פֿאַראינטערעסירט אין דורכפֿירן זיינע אייגענע קאַנדידאַטן. געווען פֿאָלן, וווּ די פּרנסים האָבן געוואָלט אָפּשאַפֿן אָן אָמט פֿון דעם עלטסטן, וויבאַלד ער איז געווען באַשטימט פֿון אויבן, האָט דער קיניג דערצו ניט צוגעלאָזט, ווײַל אָזאַ באַאָמטער — און אין דעם פֿאַל איז דאָס געווען דער „פּרנס המדינה וגליל וועסטפּרײַסן" — איז געווען נייטיק אין די אינטערעסן פֿון דעם מלוכישן פֿיסק (אין יאָר 1775).[9]

---

[8] A. Ackermann, *Geschichte der Juden in Brandenburg*, 1906, pp. 187—188.

[9] M. Stern, "Der Oberlandesälteste Jacob Moses (1724-1802)", *Mitt. des Gesamtarchivs der deutschen Juden*, VI, 1926, pp. 14—40.

עס זײַנען געווען אַזעלכע רבנישע אויטאָריטעטן וואָס האָבן געהאַלטן, אַז דווקא גבֿירים דאַרפֿן האָבן די דעה אין דער קהילה. דאָס איז אַ גוט באַקאַנטע זאַך. דאָרטן וווּ מיר באַגעגענען זיך מיט אַן אָפּאָזיציע צו דער פֿירערשאַפֿט פֿון אַ קהילה, איז דאָס פֿאַקטיש ניט קיין סאָציאַלע אָפּאָזיציע פֿון נידעריקע שיכטן קעגן די העכערע, נאָר אַ קאַמף פֿון איין משפּחה־קליקע קעגן אַן אַנדערער. סאָציאַלע אָפּאָזיציעס קומען ערשט צום אויסדרוק אין דער צווייטער העלפֿט 18טן י״ה, און דאָס רובֿ פֿאַקטן פֿון דעם מין זײַנען פֿאַרצייכנט אין ליטע און אוקראַינע.

ממילא פֿאַלט אָפּ דעם מחברס מיינונג (ב׳ וו, ז׳ 121), אַז די קהילה־ביוראָקראַטיע בשותפֿות מיט דער פֿוטאָקראַטיע האָט עלימינירט די פֿריערדיקע דעמאָקראַטישע סטרוקטור פֿון דער קהילה. זי האָט ניט געקענט עלימינירן עפּעס וואָס האָט ניט עקסיסטירט ניט נאָר אין דער ייִדישער קהילה, נאָר אויך ניט אין די קאָמונאַלע פֿאַרוואַלטונגען פֿון דער אַרומיקער וועלט, אין וועלכער ייִדן האָבן געלעבט.

ווען מען צעגלידערט אָבער די אַנטוויקלונג פֿון דעם ייִדישן קאָמונאַליזם כראַנאָלאָגיש און מען וויל פֿאַרגלײַכן, למשל, די דעמאָקראַטיזאַציע פֿון ייִדישע קהילות אויפֿן פֿאָן פֿון די איטאַליענישע שטעט פֿון 15טן י״ה, דיטשישע שע שטעט פֿון 16טן י״ה און פוילישע שטעט פֿון 18טן י״ה וווּ די שטאָטישע באַוועגונג פֿאַר דעמאָקראַטיזירן די מוניציפּאַלע פֿאַרטרעטערשאַפֿט איז שוין בנימצא, — זעט אויס די ייִדישע קהילה־פֿאַרוואַלטונג אין תוך געמומען שטאַרק אַנאַכראַניסטיש. די פֿאַר אויסנעמען פֿון עטלעכע איטאַליענישע קהילות אַדער פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן באַשטעטיקן דעם כּלל.

מען דאַרף אָבער די דאָזיקע דערשײַנונג דערקלערן היסטאָריש. בעת די אַלגעמיינע שטאָט־באַפֿעלקערונג האָט זיך געקענט דערלויבן צו קעמפֿן פֿאַר אַקטיווע רעכט אין דער מוניציפּאַלער אַרגאַניזאַציע, איז אונדזער מאַסע געווען אַזוי פֿאַראַרעמט, אַז זי האָט געזען אין דעם ייִדישן פֿרנס־פֿאַטריציער דעם גואל, וואָס אָפּט מאָל צאָלט ער די מלוכה־שטײַערן פֿאַר די וואָס זײַנען דאָס ניט בכוח צו טאָן, און דערפֿאַר איז ער בארעכטיקט צו האָבן די מאַכט.

וי אַ מוסטער פֿון אַ קאַמף אין אַ קליקע קען דינען דער וואַלקאַמף אין פֿראַנקפֿורט־מײַן אין 1750 צווישן די משפּחות קולפֿ און קאַן, וואָס האָט גורם געווען, עס זאָל אויפֿקומען אַ דריטער צד וואָס האָט געזוכט שלום־בית.[10]

אַן ענלעכן קאַמף געפֿינען מיר אין אַ גרויס־פוילישער שטאָט קאָזשמין, וווּ דער קאַמף צווישן צוויי פֿרנסים נעמט אַן טיילווײַז אַ סאָציאַלן כאַראַקטער (די מערסטע מיטגלידער זײַנען געווען בעלי־מלאָכות), פֿאַקטיש איז עס אָבער געווען אַ קאַמף פֿאַר פֿערזענלעכן פֿרעסטיזש.[11]

לדוגמא איז אויך כדאַי אָנצוווײַזן אויף אַן אוקראַינישן בײַשפּיל: דער קאַמף אין

[10] I. Kracauer, "Die Kulp-Kannschen Wirren, Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Frankfurt a. M. im 18. Jh.", *Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst*, N. F., 1910, X, pp. 135—212.

[11] St. Łukomski, *Koźmin Wielki i Nowy Poznań*, 1914, pp. 375—386.

טולטשין סוף 18טן י״ה.[12] אַזעלכע פֿאַקטן קען מען ברענגען אין אַ גרויסער צאָל פֿון אַלע לענדער און פֿון פֿאַרשיידענע צייטן.

אין מיטן 14טן י״ה געפֿינען מיר אָ פֿאַרמולירונג פֿון דעם בערלינער שטאָטרעכט, אַז פֿאַקטיש זײַנען נאָר רײַכע יידן באַרעכטיקט צו בירגעררעכט, ווײַל די „וואָס האָבן ניט קיין פֿאַסיקע ירושה זײַנען אַביונים״.[13] די פֿאָליטיק פֿון דער שטאָט האָט ממילא געשאַפֿן דעם פרינציפּ, אַז עשירות איז אָ לעגיטימע באַרעכטיקונג פֿאַר אָנפֿירערשאַפֿט אין די קהילות. אָ סך פֿראָמינענטע קהילה־לײַט זײַנען באַרימט מיט זייער עשירות. קלונימוס בן טודרוס, דער נשׂיא פֿון נאַרבאָן, איז געווען אַן אייגנטימער פֿון אָ סך הײַזער. דאָס זעלבע ווערט דער־ציילט פֿון אָנדערע זײַנע מיטצײַטלעריש קהילה־פֿירערס.[14]

דערפֿאַר טרעפֿט אָפֿט, אַז אָ פֿרנס הקהילה ווערט אַן אונטערנעמער וואָס צאָלט אויס אין פֿאַרויס שטײַערן פֿאַר די וואָס קענען דאָס תיכף ניט באַצאָלן. בפֿרט געשעט דאָס, ווען חוץ די רוטין־שטײַערן ווערט אויף יידן אַרויפֿגעלייגט אָ ספּעציעלער שטײַער וואָס אָ סך יידן זײַנען ניט בכוח תיכף צו באַצאָלן.

אין קורהעסן, למשל, איז דער „אייבער־פֿאַרטרעטער״ „מנדב״ 2,000 טאָלער אויף די קאָסטן פֿון דער מלחמה. בעת דעם צוזאַמענפֿאַר פֿון העסענער וועד (אין 1626) טיילט ער פֿונאַנדער די דאָזיקע סומע אויף יחידים וואָס דאַרפֿן דעקן די סומע וואָס ער האָט אויסגעצאָלט אין פֿאַרויס. אָן אַנדער פֿרנס פֿון קאָסל נעמט אויף זיך די ערבֿות פֿאַר שוצגעלט וואָס אַרעמע יידן קענען תיכף ניט אײַנצאָלן.[15]

אין דעם מערישן שטעטל פֿוליץ צאָלט אויס אָ פֿרנס די שטײַערן פֿאַר גאַנצע 200 משפחות, בעת אין דעם פֿוילישן פּילץ (שנײַדעמיל) טוט עס אָ פֿרנס (אין 1758), כּדי צו מאַכן ריווח, ווײַל ער האָט עס צוריק אײַנגעמאַנט מיט אָן עודף. אין ביידע פֿאַלן קוקט אָבער עמך אויף אַזעלכע פֿרנסים ווי אויף בעלי־טובֿות. ממילא זײַנען זיי געווען באַרעכטיקט צו רעפֿרעזענטירן דאָס פֿאָלק, ווען דאָס האָט אָפֿילו ניט געשטימט מיט די באַגריפֿן פֿון דעמאָקראַטישער רעפֿרע־זענטאַציע פֿון יענער צײַט.[16]

קהל האָט אָפֿילו געהאַלטן, ווי זעלבפֿאַרשטענדלעך, אַז די פֿירערס פֿון דער קהילה דארפֿן ווינען מחוץ דעם יידישן קוואַרטאַל. דאָס זענען מיר אין באָן, פֿאַדערבאָרן, מאַנהיים און אָפֿילו אין אַ ריי פּוילישע שטעט.[17] אָפֿילו אָ

---

[12] **Науковій Збірник за рік 1929,** Київ, pp. 115-135.

[13] J. Seeboth, *Das Privatrecht des Berliner Stadtbuchs vom Ende des 14. Jh.,* 1928, 9 sq.... "vulgares, hoc est communes iudeo propriam hereditatem—non habentes" (1320).

[14] G. Saige, *Les Juifs du Languedoc. . .* 1881, p. 76.

[15] *Hessenland,* 1909, p. 292.

[16] *Jahrbuch zur Belehrung und Unterhaltung,* V. 43, 1895, p. 119; Hanke, *Bibliothek der Mährischen Staatskunde,* Wien, 1786, I, p. 33.

[17] A. Levy, *Aus Bonner Archiven,* 1929; Kraft, "Paderborn", *Westfälische Zeitschrift,* 94, pp. 101—204; P. Hirsch, "Drei kurpfälzische Hoffaktoren, *Mannheimer Geschichtsblätter,* XXIII, 1922.

שלעכטער שם איז ניט קיין מניעה אויף צו ווערן אויסגעווילט פאר אַ פרנס, אויב ער איז נאר פאַרמעגלעך. לשם קוריאז איז כדאי צו ברענגען אזא טשי־קאוון פאַל: אין קאַלין (ביימען) האָט דער נבי אויסגעקליבענער פרנס געהאַלטן אַ דרשה (אין 1495) און געגעבן אַ נדר, אז אזוי לאַנג ווי ער וועט זיין פרנס, וועט ער ניט ליען קיין געלט אויף געגנבעטע זאכן.[18]

דער קאמף אין די קהילות איז אַבער געווען אפט מאל געוועגדט קעגן די קלענערע באַאמטע, די גבאים, שמאַים און נאמנים, וואס האבן אין זכות פון זייערע אמטן געוואלט אפלעקן אַ פעט בייגעלפאר זיך. די דאזיקע אפאזיציע איז אַ ווייט פאַרשפרייטע אין אַ סך קהילות, אין פאַרשיידענע לענדער און פאַרשיידענע תקופות. די פאַדערונגען, אז קאַנדידאַטן צו פאַרשיידענע ערנ־אמטן אין די קהילות דארפן זיין פינאַנציעל זעלבשטענדיק, האָט בלי שום ספק געהאַט צו טאַן מיטן חשד, אַז די פקידים וועלן ניט בעשטיין דעם נסיון און מיט געריקייט אויסנוצן זייער אמט. דער זעלביקער חשד האָט ניט איין אומבאַמיטלטן קהילה־פקיד געבראכט צו שוועדע אנקלאגן וועגן שוחד. אזוי, למשל, באקלאגן זיך די יידן פון באדן־באדן, אז די שמאַים באשטעלן זיך גופא לפי ערך ווינציקער ווי אנדערע, און דערפאר פאַדערן זיי ניצע וואלן. דער דאזיקער מאטיוו חזרט זיך איבער אזוי אפט, אז ער ווערט פאַרצייכנט ווי אַ סיבה פון פערמאַנענטע קאַנפליקטן אין דער קהילה (אין 1712).

ענלעכס געפינען מיר אין דער געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין פאַדערבאַרן.[19]

דער מחבר קומט צום אויספיר, אז די שלעכטאמטן זענען אין די גרעסערע קהילות פון פוילן, אזוי ווי פון דיטשלאַנד, האלאַנד און אַנדערע לענדער געלעגן אין די הענט פון מיטגלידער פון די זעלביקע משפחות. מען וואלט געקענט צוגעבן, אז דאס איז אויך געווען דער פאל אין קלענערע קהילות. אַ געניער אנאליז פון פקידים אין קהילות וויזט אונדז אויף דער הערשאפט פון געציילטע משפחות און אויף לאַנגע קאַדענצן אין אמטן. דערבי זענען די אפא־זיציאנלע כוחות בכי אונדז שוואכער ווי בכי די ניט־יידישע שטאַטישע אינ־ווינערס.

די „ארעמע־לייט" האָבן טאַקע זיך באקלאגט אויף דעם אומיושר פון די קהילה־לייט, אבער זיי האָבן זיך ניט געקענט העלפן. בכי די קריסטן איז אין אַ סך לענדער דער קוויסטער געווען דער ארגאַניזאַטאָר פון די אומצופֿרידענע אונטערשיכטן. אמת, בכי אונדז זענען אויך געווען רבנים דעמאקראטן. למשל דער בעל צמח צדק (מנחם מענדל בן אברהם קראכמאל, 1600 — 1661) האָט

[18] J. Vavra, *Dějiny Královského městu Kolina nad Labem*, 1888, I, p. 129.

[19] Zehnter, "Geschichte der Juden in der Markgrafschaft Baden-Baden," *Zt. f. Geschichte d. Oberrheins*, N.F., XI, p. 396.

דאס איז זייער אַ וויכטיקע ארבעט פאַר דער געשיכטע פון דער אינעווייניקסטער ארגאַניזאַציע און די וואַלמעטאַדן אין אַ דיטשישער קהילה.

Kraft, *o.c.*, p. 187 (אַ בריוו פון 1790).

געפֿסקנט, אז אָרעמע־לײַט מעגן זיך אָפּטיילן פֿון קהל און שאַפֿן אַן אייגענע קהילה.[20] אָבער דאָס איז געווען ניט מער ווי אַן אָקאַדעמישער פּסק־דין. די זעלבע „אָרעמע־לײַט" האָבן געקוקט אויף די אָנפֿירערס פֿון די קהילות ווי אויף זייערע בעלי־טובֿות. דערפֿאַר האָבן אַ סך קלענערע יישובֿים זיך באַקלאָגט אויף דער העגעמאָניע פֿון די רײַכע קהילות, אָבער דאָס רעכט אויף שטאַרקער ד״ה אויף באַפֿרײַען זיך פֿון דער יוריסדיקציע פֿון דער דריקנדיקער שטאַרקער קהילה, האָבן זיי ווינציק אויסגענוצט. זיי האָבן משמעות מורא געהאַט, אַז דאָס צאָלן שטײַערן דירעקט דער מלוכה וועט אפֿשר אין לעצטן סך־הכל זײַן אַ גרעסערע הוצאה ווי דאָס געלט וואָס די שוץ־קהילה מאָנט בײַ זיי אײַן.

די אָנטוויקלונג פֿון דער פֿקידימשאַפֿט אין דער קהילה

דער וויכטיקסטער קאַפּיטל xi וואָס באַשרײַבט די „וועלטלעכע און רעליגיעזע פֿקידים" פֿון דער קהילה. ער פֿאַרנעמט גאַנצע 70 זײַטן (ב׳ ii, זז׳ 52־122) חוץ די הערות אין דרײַטן באַנד (ב׳ iii, 118־142) וואָס ברענגען אַ שלל ביבליאָגראַפֿישע מקורים, צונויפֿגעקליבענע מיט התמדה.

דער מעטאָד פֿון אַ סטאַטישער באַשרײַבונג, אילוסטרירט מיט בײַשפּילן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער און תקופֿות, דערצו נאָך מיט אַזעלכע בײַשפּילן וואָס זײַנען ניט אַלע מאָל אָביעקטיוו כאַראַקטעריסטיש — האָט לײַדער ניט געשאַפֿן קיין קאָנסטרוקטיוו בילד. די ערשטע פֿראַגע איז וועגן דעם אויפֿקום פֿון דעם יידישן קהילה־באַאַמטנטום: ווי אַזוי איז דאָס געשען, אַז פֿון די אימפּראָוויזירטע אָמטן וואָס האָבן אין פֿאַרשיידענע לענדער אָנדערע פֿונקציעס אונטער כּמעט אידענטישע אָפּיציעלע טיטלען — זאָל זיך מיט דער צײַט סטאַביליזירן אַזאַ קלאָרע און דורכזיכטיקע „טאַבעלע פֿון ראַנגען", אַזוי ווי אַ מלוכה־אויטאָריטעט וואָלט לכתחילה זי אויסגעאַרבעט און די קהילות וואָלטן זי אײַנגעפֿירט און קאָפּירט?

דעם היסטאָריקער מוז אימפּאָנירן דאָס דאָזיקע בהדרגהדיקע אויסקריסטאַליזירן זיך פֿון אַ נוסח פֿון אַ קהילה־היעראַרכיע, דורך און דורך אַ קאָנסעוועטיוו דורכגעטראַכטער. דער חשובֿער בעל־הבית אין אַ יידישער קהילה האָט געזוכט אַן אופֿן ווי אַזוי זיך אויסצולעבן געזעלשאַפֿטלעך. מחוץ די מויערן פֿון געטאָ איז ער געווען אַ געיאָגטער און אַ ניט געווינטשענער. ממילא איז פֿאַר אים דאָס קהילה־לעבן געווען דאָס איינציקע פֿעלד פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכקייט. אָבער די אַמביציע אַליין איז ניט געווען גענוג. ער האָט געמוזט קודם־כל ווי אַ מיטגליד פֿון אַ קליינער קאָמיסיע זיך אויסלערנען די עבֿודת־הציבור, כדי מיט דער צײַט צו קענען שטײַגן אויפֿן לייטער פֿון דער פֿקידישער היעראַרכיע

---

[20] מיט דעם איז זיכער פֿאַרבונדן די שוץ פֿון דער מלוכה וואָס האָט אַפּעלירט צו קהילות, אַז מען זאָל אָרעמע־לײַט ניט באַעולען מיט צו גרויסע שטײַערן.
זען דעם דעקרעט פֿון 1629 פֿון ווין צו די עלטסטע פֿון דער קהילה.
Jahrbuch für Geschichte der Juden, I, pp. 269—270.

וואָס די קהילה האָט אין פּראָצעס פֿון לאַנגע עקספּערימענטן אויסגעאַרבעט, געפֿורעמט און באַפֿעסטיקט.

ווי אַזוי איז דאָס געשען און פֿאַר וואָס זעט אויס די דאָזיקע גראָדאַציע און אָפּילו ריינע נאָמענקלאַטור פֿון די אָמטן אין פֿאַרשיידענע לענדער אַנ־דערש — דאָס איז אַן עיקרדיקע פֿראָגע פֿאַרן היסטאָריקער פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג.

שוין דאָס דעשיפֿרירן די כאָטישע טערמינאָלאָגיע פֿאַר די דאָזיקע אָמטן איז גאָר אַ וויכטיקער ענין. די זעלבע אַדמיניסטראַטיווע טיטלען ווי פֿרנס, שתדלן, שמאָס, גבאים אאַ"וו זיינען אין פֿאַרשיידענע לענדער אָנגעפּילט מיט אַן אַנ־דער אינהאַלט.

אָפּט מאָל באַקומט אַ פּאָקטיש טעטיקייט אַ טערמינאָלאָגישן אָדעקוואַט און עס ווערט אַזוי ווי פֿאַרלוקט די פֿונקציע וואָס דעקט זיך מיטן אָמט וואָס דער פּקיד האָט באַקומען דורך וואָלן אָדער דורך אַ באַשטימונג פֿון די ראַשי־הקהילה.

שוין די טערמינאָלאָגיע גופּא פֿאָדערט אַ דעטאַליזירטע אויספֿאָרשונג: אויף וויפֿל איז זי אַ ירושה פֿון דער תּלמודישער תקופֿה און ווי ווייט איז זי אידענטיש אין איר אינהאַלט מיט דער דאָזיקער טראַדיציע? האָט דאָך שוין באַלאַבאַן באַווּזן, אַז די טעכנישע טערמינען פֿאַר קהילה־אָמטן אין פּוילן זיינען איבערגענומען פֿון דער אָדמיניסטראַטיווער טערמינאָלאָגיע פֿון דער אָרומי־קער סביבה.[21]

אין 1864 האָט אַ רוסישער היסטאָריקער[22] באָרירט די פֿראָגע וועגן דע־פֿיניירן די טעכנישע טערמינען פֿון די פּקידים אין דער קהילה פֿון דער אָמאָליקער ליטע און פֿעסטשטעלן זייערע פֿונקציאָנעלע גרענעצן אין פֿאַרגלייך מיט די ניט־יידישע באָאָמטע. מיט יאָרן שפּעטער האָט די זעלבע פֿראָגע באָרירט אַ פֿראָמינענטער דײַטש־יידישער היסטאָריקער.[23] ער האָט געשריבן, אַז אַזאַ אויס־פֿאָרשונג איז זייער וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד. ווען דאָס וועט געטאָן ווערן, האָט ער געשריבן, וועלן מיר קענען באַקומען אַ קלאָר בילד פֿון דעם אינעווייניקסטן לעבן אין יעדער אייניקער קהילה.

אָוודאי איז דאָס ניט פֿון די גרינגע אַרבעטן און זייער אַן אומדאַנק־באַרע. אָבער מען קען ניט פֿאַרלייקענען, אַז דאָס איז אַן עיקרדיקע אַרבעט. באַשרײַבן נעמען פֿון אָמטן און ניט ווייזן זייער עוואָלוציע און סאָציאָלע חשיבות (וואָס האָט געהאַט אירע עליות און ירידות) איז דאָך ניט גענוג. דערפֿאַר האָבן מיר אין ש. באַראָנס קאָפּיטלען מיט גרויס פֿלייס צונויפֿגעקליבענע פֿאַקטן אוז

[21] מען קען דאָס בולט זען פֿון אַ פֿאַרגלײַך מיט דער סטרוקטור פֿון אַ ריי שטעט אין פּוילן, למשל ריישע. זען:

J. Pęckowski, *Dzieje miasta Rzeszowa,* 1913, p. 122 sq.

[22] Ф. Леонтовичъ, **Историческое изслѣдованіе о правахъ литовско-русскихъ евреевъ,** Кіевъ, 1864, pp. 38-40.

[23] M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien,* II, p. 72; Elbogen, *ZGJD,* 1929, I.

דאָטעס וואָס — איזאָלירט פֿון זייער געאָגראַפֿישער סבֿיבֿה און געזונטן פֿון פֿלעקלעך תקופֿות, מיט אָפֿט מאָל אַן אומפֿאַרשטענדלעכן קפֿיצת הדרך — זײַנען זיי ניט בכוח צו געבן קיין היסטאָריש בילד. בײַם פֿאָרשן די געזעצן פֿון פֿקידים אין אַ קהילה איז נייטיק פֿעסטצושטעלן די אינעווייניקסטע לאָגיק און די גראָדאַציע וואָס זיך אויסגעאַרבעט אין אַ סך קהילות פֿון אַ סך לענדער. לײַדער איז דער גאַנצער מאַטעריאַל נאָך ניט צוגענפֿעקלעבן געווארן. אָבער פֿון אַ רײַ קהילות, וווּ די נעמען פֿון די פֿקידים זײַנען אָפֿגעהיט געווארן, קען מען יאָ פֿאָרמולירן די אַנטוויקלונגס־ליניע פֿון פֿקידים אין דער קהילה. אַזעלכע מאַטעריאַלן זײַנען בנימצא פֿאַר אַ צאָל קהילות אין פוילן, דײַטשלאַנד, פֿראַנקרײַך, איטאַליע און האָלאַנד.

אין בערלין, למשל, געפֿינט מען אין 1709 אַ געוויסן יואל בן זאַנוויל האַלבערשטאַט, אויסגעוויילט פֿאַר גבאי לעניים. אין 1712 קויפֿט זיך דער דאָזיקער יואל אַ הויז. וועדט ער הייסט עס מער חשוב אין דער קהילה און דערפֿאַר געפֿינט מען שוין זײַן נאָמען אין אַ יאָר אַרום ווי אַ קאָסיר (גזבר הקהילה). מיט דער צײַט וועדט ער דערהויבן אין זײַן אַמט און וועדט באַשטימט פֿאַר אַ מיטגליד פֿון בית־דין. שפּעטער האָט ער נאָך אַ מאָל דעם אַמט פֿון קאָסיר ביז ער דערגרייכט דעם העכסטן שטאַפּל: ער וועדט ראָש הקהל.

ענלעכע בײַשפּילן געפֿינען מיר אין הילדעסהיים, וווּ די גראַדאַציע אין קהילה־אַמטן מאַכט אַן אײַנדרוק פֿון אַ שול פֿאַר בירגערלעכע פֿונקציעס. דער הילדעסהיימער בעל־הבית ר׳ איציק גאָלדשמידט איז פֿרײַער געווען גבאי, שפּעטער אײַנער פֿון די טובֵי העיר (קהילה־פֿאָרוואָלטונג), נאָך דעם פֿיגורירט זײַן נאָמען צווישן די אָפּשאָצערס (שמאַים, אין די יאָרן 1683—1684, 1688). ווען ער איז געשטאָרבן (אין 1690) איז ער געווען פֿרנס ומנהיג הקהילה. זײַן זון יוסף גייט אויך אַדורך אַן ענלעכע גראַדאַציע.[24]

אין אַנדערע קהילות זײַנען אויסגעאַרבעט געוואָרן פֿרינציפּן, לויט וועלכע מען האָט געקענט שטיגן אין די אַמטן. אין מערן, למשל, האָט מען געקענט ווערן אַ גיזבר (קאָסיר) ערשט נאָך דעם ווי מען האָט ערלעך אָפּגעדינט גאַנצע זעקס יאָר אין דער פֿאָרוואָלטונג פֿון דער קהילה. דערבײַ איז געווען אַ תנאי, אַז דער קאַנדידאַט דאַרף פֿאַרמאָגן אַן אייגענעם מויער אָדער לכל הפּחות אַ האָלבן.[25]

געווען אויך פֿאַלן (הילדעסהיים, למשל), ווען אַ קהילה האָט אויסגעוויילט אַ קאָסיר און ער איז ניט באַשטעטיקט געוואָרן, מחמת דעם וואָס זײַן פֿאָרמעגן איז ניט געווען אָדעקוואַט צו דעם אַמט וואָס מען האָט אים אָנגעטרויט.

פֿאָראַן תקנות וווּ עס וועדט קלאָר פֿאָרמולירט, אַז איינער וואָס איז ניט געווען צווישן די טובֵי העיר קען ניט דערהויבן ווערן צום פֿרנס.[26] בדרך כלל

---

[24] A. S. Lewinsky, *MGWJ*, 1900, pp. 251—255; M. Stern, *Jahrbuch*, Fr. a. M. XXII, pp. 401—420.

די מחברים ברענגען אַ סך מאַטעריאַל וועגן דעם ענין.

וועגן דעם שטיגן צום אַמט פֿון פֿרימוס אָדער פֿרימאַטאָר אין ביימען זען:

S. Krauss, *Joachim Edler von Popper*, 1926, 18, 35 sq.

וועגן אויסקלײַבן משה מענדלסאָנען אין קהילה־פֿאָרוואָלטונג (אין 1780) אין זכות פֿון זײַן לומדות און ניט עשירות, זען: *MGWJ*, 1882, p. 24.

[25] H. Flesch *Jahrbuch*, Fr. a. M., XXI, p. 225.

[26] A. Frankl-Grün, *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod*, 1905, pp. 22—23.

האט א פרנס געדארפט זיין א פארמעגלעכער מענטש, ווייל אין א סך קהילות איז געווען א מינהג, אז דער נייַ אויסגעווייַלטער פרנס פלעגט מאכן א גרויסע סעודה פאר קהל. אקעגן זשע אין א סך אנדערע קהילות האט מען אפילו גע־ווארנט, אז א קאנדידאט פארן אמט פון א פרנס זאל ניט פירן קיין „אגיטאציע" פאר זיך.[27]

ווי וויכטיק עס איז אויסצופארשן די טערמינאלאגיע פון די פקידים אין דער קהילה, וואס דאס האט בכלל א קולטור־היסטארישן ווערט, איז צו זען פון דער אייגנארטיקייט פון עטלעכע אמטן אין די מערישע קהילות. מיר גע־פינען דארטן, למשל, א טיטל: שמש נאמן, דאס איז א מין יידישער נאטאריוס, א פארמיטלער צווישן דער דרויסנדיקער מאכט און דער קהילה און אין דער זעלבער צייט א יאר־עדות עקס אפיציע אין דעם ניט־יידישן געריכט. אין דער זעלבער צייט האט ער ווי א זיטיקע פרנסה א שטעל פון א פראטאקאל־סעקרע־טאר פון א חברה, דאס רוב פון א חברה־קדישא.[28]

א סך פארביקער און ממש גראטעסק סיי אין נאמען סיי אין פונקציעס איז דער מערישער און ביימישער שׂשון ושׂמחה. אזוי האט אפיציעל געהייסן א סאר־ווער אויף חתונות, וואס האט געהאט נאך א צווייטע פרנסה, דהיינו: ער האט געהיט די מתים פאר דער קבורה. חוץ דעם איז דער דאזיקער ששון ושמחה געווען דער שולקלאפער און ער איז, ווי מיר לייענען אין א פראטאקאל, „מחויב שבוע בשבוע אום צו טראגין דיא קצבה לענים". ווי א צוגאב צו זיינע פליכטן האט ער אויך באדארפט באזארגן שטרוי פאר די דורכפארערס־ארעמע־לייט.[29]

אבער ניט נאר מערן און ביימען האבן געהאט א גאלעריע פקידים, וואס איז אייגנארטיק, נאר אויך אנדערע לענדער, ווי פוילן, ליטע און פארשיידענע דייטשישע טעריטאריעס האבן געהאט ספעציפישע פקידים. לאמיר נעמען די אפשאצערס אדער שמאים. די דאזיקע פקידים האבן געזאלט פעסטשטעלן די שטייערן וואס א ייד דארף צאלן. דאס איז געווען זייער א חשובער אמט. ממילא האט מען געמוזט זיין זייער אפגעהיט ביים פארמולירן די קוואליפיקאציעס פאר דעם אמט.

דער בעל שארית יוסף (יוסף בן מרדכי כ"ץ, א רב אין פירט אין 18טן י"ה) האט געפסקנט, אז פאר שמאים דארף מען קלייבן נאר פארמעגלעכע ייִדן און ניט פון די בינונים (מיטלקלאס). נאך א סך פריער האט אין דעם זעלבן גייסט געפסקנט דער מהרא"י, דער בעל תרומת הדשן.[30]

אן אנדער טיפ אפשאצערס (שמאים) געפינען מיר אין עטלעכע דייטשישע קהילות. דאס זיינען געווען באאמטע, וואס זייער אויפגאבע איז געווען צו שאצן

---

[27] *MGWJ*, 1902, 162 (Worms, XVII Jh.); E. Carlebach, *Die rechtlichen und sozialen Verhältnisse der jüd. Gemeinden*: *Speyer, Worms und Mainz*, 1901, pp. 53 sq.

[28] H. Flesch, *Jahrbuch*, Fr. a. M., XVIII, pp. 44 sq.

[29] *Hickls Volkskalender*, 1922-23, p. 66; *Jahrbuch*, Fr. a. M., XXI, p. 221; *MGWJ*, 1926, p. 172.

[30] שו"ת שארית יוסף, פיורדא, 1767, י"ח; תרומת הדשן, ש"ד.

די פֿאַרמעגנס פון די פֿאַרשטאַרבענע מיטגלידער פון דער קהילה. מסתמא האָבן די דאָזיקע אָפּשאַצערס ניט באַקומען קיין שכירות, נאָר געראָטן פֿאַר „אינ־וועניטאַר־קאָסטן". אַזוי געפֿינען מיר אין אַ חשבון פון 1759 אין באַדן־באַדן, אַז צוויי שמאָים האָבן צוגעשטעלט אַ חשבון פון 226 גולדן פֿאַר אָפּשאַצן אַ פֿאַרמעגן פון 3,486 גולדן.[31]

מיט אין וואָרט — עס זײַנען פֿאַראַן נאָך זייער אַ סך אַמטן אַרום דער קהילה, וואָס זײַנען נאָך ניט אויסגעפֿאָרשט געווארן, ווי למשל די לויפֿערס אין פּוילן, דער טיטל נשׂיא, וואָס אין טייל לענדער מיינט עס פּשוט אַ קאָסיר פון אַ מדינה, פֿאַרשיידענע שלוחים (פּערמאַנענטע און ad hoc באַשטימטע), פֿאַר־שיידענע טיפּן פון שמשים (ווי שמש הירידן, שמש המדינה א"א), סופֿר המדינה, דרשן המדינה און אַ סך אַנדערע.[32]

חוץ דעם אונטערשייד אין פֿאַרשיידענע קהילה־אַמטן, איז אויך פֿאַראַן אַן אונטערשייד אין דער באַצוגונג פון די שטאָטישע מוניציפּאַליטעטן צו דעם יידישן קיבוץ, וואָס דאָס האָט גורם געווען, אַז די פֿאַרמען פון יידישן ציבור־לעבן זאָלן אויסזען פֿאַרשיידן. פוילן גיט אונדז אַ רײַכן אילוסטראַטיוון מאַטעריאַל. דאָרטן — להיפּך צו אַנדערע לענדער, וווּ יידן האָבן ניט געהאַט קיין דעה אין דער אַלגעמיינער בעל־הבתישקייט פון די ערטער וווּ זיי האָבן געלעבט — האָט מען יידן צוגעלאָזט צו פֿאַרטיידיקן אַ שטאָט בעת אַ מלחמה־סכנה און אפֿילו צו ארגאַניזירן אייגענע פֿאַרטיידיקונגס־אפּטיילן. דאָס איז געווען אַן אַרבעט פון דער קהילה. אַזוי איז געווען אין ריישע, וווּ עס איז אַגב אויך געווען אַ בוררים־גערעכט צווישן יידן און ניט־יידן.[33]

אין זשאָלקוע זײַנען יידן בײַגעווען בײַ די וואָלן אין מאַגיסטראַט. בײַם באַשטימען די שטאָטישע שטיצערן האָט די קהילה געהאַט אירע צוויי דעלעגאַטן. דאָס זעלבע איז געווען אין די שטעטלעך דיסנע און דרויע.[34]

---

[31] Zehnter, *o. c.*, 392 sq.

I. Lewin, *Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce*, 1932; Еврейская Старина, XIII, p. 168; С. А. Бершадскій, **Литовскіе Евреи, p. 121.**

[32] וועגן לויפֿערס:

וועגן שתדלנים:

W. Heise, *Die Juden in der Mark Brandenburg*, 1932, pp. 238—254; Hock-Kaufmann, *Die Familien Prags*, 396b.

אויף דער מצבה פון מנחם בן משה יהודה: „ראש המשתדלים בין העמים הציל נפשות וכל הספרים".

אין פֿראַנקפֿורט־מײַן האָט מען באַלויבט פֿאַר אַ שתדלנות מיט פֿראַלאַגירן אַן אַמט אין דער קהילה אַן וואָלן, זען:

M. Horowitz, *Frankfurter Rabbinen*, II, p. 48.

אין שפּאַניע האָט די קהילה אויסגעהאַלטן משומדים־שתדלנים (אין 1414 איז אַזאַ משומד פון סאַראַגאָסע געפֿאָרן צום פּויפּס וועגן אַ שליחות לטובת יידן), זען:

Manuel Serrano y Sanz, *Notes de los judíos Aragoneses*, etc., p. 31.

[33] J. Pęckowski, *Dzieje m. Rzeszowa*, pp. 176, 324.

[34] Ks. Sadok Barącz, *Pamiątki m. Zółkwi*, 1852, pp. 61—63; O. Hedeman, *Dzisna i Druja*, Wilno, 1934, p. 179.

אין פּערעיאַסלאַוו האָבן די מעשטשאַנעס צוגעלאָזט יידן (אין 1623) בעת מען האָט באַהאַנדלט די שטאָטישע ענינים.[35]

אין קאָוולע איז לויטן אָפּמאַך פֿון 1614 דער ענין פֿון שטיצערן דערליידיקט געוואָרן לויטן פּרינציפּ פֿון צוויי דריטל פֿאַר קריסטן און איין דריטל פֿאַר יידן. אָן דער הסכמה פֿון די ביידע צדדים, ד״ה פֿון דעם קאָוולער שטאָראָסט און פֿון דער קהילה, האָט בכלל ניט געקענט באַשטימט ווערן די שטיצערן־סומע.[36]

פֿון די בײַשפּילן איז צו זען, אַז מען קען ניט צונויפֿמישן די קהילה־אַרגאַניזאַציע אין אַלטן פּוילן מיט אַנדערע קהילות. נאָר אַ געאָגראָפֿישע פֿאַר־טיילונג וואָלט געהאָלפֿן ריכטיק אָפּשאַצן די פֿילפֿאַרביקייט פֿון דער יידישער אַליין־פֿאַרוואַלטונג.

אַ וויכטיקע פֿראַגע איז אויך דער כאַראַקטער פֿון די קאָנפֿליקטן צווישן דער וועלטלעכער און דער רעליגיעזער מאַכט אין די קהילות פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. אַז די דרויסנדיקע מאַכט האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין די דאָזיקע קאָנפֿליקטן איז אַ גוט באַקאַנטע זאַך. קודם־כּל זײַנען אויך געווען אַזעלכע רבנים וואָס האָבן געהאָט צו פֿאַרדאַנקען זייער כּסא הרבנות טאָקע דער הילף פֿון מלכות. דאָס איז געווען ניט נאָר אין דײַטשלאַנד, נאָר אויך אין פּוילן.

קהילות האָבן אָפֿט מאָל געפֿרווט צו פֿאַראַליזירן די טעטיקייט פֿון די רבנים. אין שלאָנק (Schönlanke, פּויזענער געגנט), למשל, ווילן די פֿרנסים אָפּילו צענזורירן די דרשות פֿון דעם רבֿ. דאָרטן וווּ דער רבֿ איז אַרויסגעצוווּנגען געוואָרן אויף דער קהילה סטראָשעט מען מיטן פֿאַרטרײַבן פֿון דער שטאָט, אויב מען וועט דעם רבֿ ניט אָפּצעפּטירן.[37]

אין 18טן י״ה זײַנען פֿאַראַן פֿאַלן, וואָן אין פּוילן ווערט אַ כּסא הרבנות ממש געקויפֿט מיט מזומן אָדער מיט פּראָטעקציע. דער שפּעטערדיקער אָמסטערדאָמער רבֿ ר׳ יעקבֿ משה לעווינשטאָם וועגדט זיך מיט אַ בריוו צום באָרימטן גבֿיר און משכּיל יהושע צייטלין, דעם פּראָטעזשע פֿון פּירשט פּאָטיאָמקין, מיט אַ בקשה, אַז דער פּירשט זאָל אים העלפֿן קריגן אַ רבנישן פּאָסטן.[38]

דאָס חשיבֿות פֿון רבנות איז ערטערוויַז אָזוי געפֿאָלן, אַז אין פּויזן, למשל, האָט מען אין 1702 אַרײַנגעזעצט אַ רבֿ אין תּפֿיסה פֿאַר חובֿות.[39] אָנדערע רבנים צאָלן אין פֿאַרויס פֿאַר אַ פּתחֿ הרבנות. אָזוי איז געווען אין פּרוזשענע, אין ביאַליסטאָק, אין מעץ, לאָטרינג. דאָ איז טיילוויַז געווען שולדיק ניט נאָר די קהילה, נאָר אויך די מלוכה־באַאַמטע וואָס

---

[35] M. Bersohn, *Dyplomataryusz*, p. 224.

[36] ר. מאַהלער, „צו דער געשיכטע פֿון יידן אין קאָוול [קאָוולע]״, לאָנדקענטעניש, 1, 1933, זז׳ 26־46. וועגן דער דעה פֿון דער קהילה אין דער שטאָטישער וואָסער־לייטונג אין קאָליש און אין לעמבערג, זען:

L. Gembarzewski, *Dawne wodociągi Kalisza*, 1934, p. 11; L. Charewiczowa, *Wodociągi starego Lwowa*, 1934, p. 71.

[37] M. L. Bamberger, *Geschichte der Juden in Schönlanke*, Berlin, 1912, p. 18; Kutzeba, *Akta*, No. 237.

(וועגן דעם רבֿ אין וואַדיסלאַוו אין 1740, וואָס לאָנצקאָראָנסקי האָט אים באַשטימט).

[38] כתבי הגאונים מאת צבי הלוי הורוויץ, פּיעטריקאָוו, 1928, זז׳ 76־80.

[39] *MGWJ*, 73, p. 182.

וועגן פּסלען אַ רבֿ (אין 1772) אין באָן און באַשטימען אויף זײַן אָרט דעם הויפּט־פֿאַקטאָר, זען: *Zt. f. Kulturgeschichte*, 1895, p. 396.

האָבן, ווי אין דעם בראָדער פֿאַל פֿון 1735, געפֿאָדערט אַ גרויסע סומע געלט פֿאַרן באַשטעטיקן דעם רבֿ אויף זײַן פּאָסטן.[40]

גאָר ווינציק איז אויפֿגעקלערט געוואָרן די פֿראַגע, ווי גרויס עס איז געווען דער פֿראָצענט כּלי־קודש אין אַ ייִדישער קהילה. דאָס איז ענג פֿאַרבונדן מיט די בודזשעטאַרע פֿראָבלעמען פֿון דער קהילה און רופֿט אַרויס אומווילן אַ פֿאַרגלײַך מיטן באַאַמטנטום פֿון די אַלגעמיינע מוניציפּאַלע פֿאַרוואַלטונגען.

ס׳איז אויך וויכטיק די פֿראָגע: ווי־פֿל ייִדן האָבן פֿאַקטיש געלעבט אין זכות פֿון דער קהילה און ווען און וווּ ווערט פֿאַרווישט די גרענעץ צווישן דעם קליינעם קהילה־פֿקיד און פֿאַקטישער קיצבֿה, וואָס מען האָט זי געזוכט צו פֿאַרדעקן מיט געבן אַ סך „אומפֿראָדוקטיווע" עלעמענטן פֿאַרשיידענע כּלי־קודש־דיקע שטעלן? ווען מען לייענט די באַריכטן פֿון 18טן י״ה וועגן ייִדן וואָס באַדינען די קהילה־הצטרכותן, ווערט מען פֿאַרחידושט פֿון זייער צאָל. די צי־פֿערן וואָס לאָזן זיך אויסשיילן פֿון אַ ריי אַרבעטן זײַנען זייער באַלערנדיק, הגם מען דאַרף זײַן אָפּגעהיט טאָקע איבער דעם וואָס עס איז ניט אַלע מאָל אָנגע־געבן קאָנקרעט דער כאַראַקטער פֿון די אָמטן און ממילא שטויסן מיר זיך אָן אויף אָפּטע פּיקציעס וואָס וועלן אָנגעגעבן צוליב פּיסקאַליש־רעכטלעכע טעמים.

אָבער עטלעכע אילוסטראַציעס וועלן זײַן אויפֿן אָרט, בפֿרט אַז דער ענין איז פֿון ש. באַראָנען ניט באַרירט געוואָרן.

אין קוטנע האָבן סוף 18טן י״ה 9.7% פֿון דער ייִדישער באָפֿעלקערונג געלעבט פֿון און אָרום דער קהילה, אין צויזמער גאָנצע 25%.[41]

באַזונדער גרויס איז געווען דער פֿראָצענט כּלי־קודש אין קלייניע קהילות אין דײַטש־לאַנד. אין בײַרויט, למשל, זײַנען אין 1776 געווען צווישן 354 משפּחות — 39 כּלי־קודש; אין שנייטאַך אויף 49 משפּחות — 10 כּלי־קודש, אין אָטענסאָם — 4 כּלי־קודש אויף 30. אין אַ סך שוואַבישע קהילות איז די פֿראָפֿאָרציע געווען נאָך אַ גרעסערע.[42]

אַזאַ קהילה ווי וואָרמס האָט אין 1722 געציילט 192 ייִדן וואָס ווערן אָפּיציעל פֿאַר־צייכנט ווי בעלי־פֿרנסות און 36 אָרעמע־לײַט. 14 פֿרויען האָבן געלעבט פֿון נדבֿות (דאָס רובֿ אַלמנות). 10 משפּחות ווערן אָפּיציעל פֿאַררעכנט צו דער קאַטעגאָריע כּלי־קודש.[43]

די דאָזיקע קהילה האָט הייסט עס פֿאַקטיש אויסגעהאַלטן גאָנצע 60 משפּחות, אויב מען רעכנט אַרײַן די אָרעמע־לײַט, די אַלמנות און די כּלי־קודש; דאָס מאַכט אויס עפּעס ווי־ניקער ווי אַ דריטל פֿון דעם גאָנצן ייִדישן קהל. דאָס איז אַ סימן, אַז די וואָרמסער קהילה האָט געהאַט פֿאַרמעגלעכע ייִדן, הגם זייער צאָל איז ניט געווען קיין צו גרויסע.

---

[40] פּרוזשאַנער פּנקס, ז׳ 129; פֿאַר ביאַליסטאָק:
Altpreussische Monatsschrift, 48 (1911), p. 436; N. Netter, *Vingt Siècles d'Histoire d'une Communauté juive*, 1938, p. 131 (מעץ); *MGWJ*, 1910, p. 631 (בראָד).

וועגן ניט אַרײַנמישן זיך פֿון אַ „פֿרעמדן" רבֿ אין די ענינים פֿון דער קהילה אין שוויַדניץ (שלעזיע), זען דעם אינטערעסאַנטן דאָקומענט פֿון 1370 בײַ:
L. Oelsner, *Archiv f. Oester. Geschichtsquellen*, 37, 1864, pp. 130—131.

[41] בלעטער פֿאַר געשיכטע, ו, ז׳ 37;
M. Baliński, *Monografja m. Sandomierza*, Warszawa, 1879, p. 138.

[42] A. Eckstein, *Geschichte der Juden in Bayreuth*, 1907, pp. 122—123; *Blätter für jüdische Geschichte und Literatur*, 1904, pp. 60—64, 69—71.

[43] *Ibidem*, 1902, No. 3.

אַרעמע קהילות אין ביימען האָבן בדרך כלל ווייניק כּלי־קודש. אַזוי, למשל, האָט די ביימישע שטאָט ליבען (אין 1733) אַפֿילו ניט קיין ר״ב, נאָר אַ חזן, וואָס איז מסתמא אויך דער שוחט און בעל־קורא. לויט דער סטאַטיסטיק פֿון 1733 האָט די דאָרטיקע ייִדישע בא־פֿעלקערונג געציילט סך־הכּל צוויי ייִדן וואָס וווינען באַצייכנט ווי פֿאַרמעגלעכע צוישן 90 משפּחות, דאָס רוב בעלי־מלאָכות.[44]

מאָנהיים וואָס האָט געשמט אין 18טן י״ה מיט אירע הויפֿיידן האָט אין 1761 גע־ציילט 225 ייִדישע משפּחות, צוישן זיי 34 כּלי־קודש.

אַזאַ קלייניע שלעזישע קהילה ווי צילק האָט אין 1725 געציילט 95 ייִדישע משפּחות. 34 פֿון זיי האָבן געהאַט אייגענע מויערן, וואָס דאָס איז געווען אַ סימן פֿון פֿאַרמעגלעכקייט. די דאָזיקע קהילה האָט געהאַט אַ סך כּלי־קודש און אויסגעהאַלטן אַן אייגענעם רופֿא, וואָס אַ סך גרעסערע קהילות פֿון יענער צייט האָבן זיך ניט געקענט פֿאַרגינען צו האָבן.[45]

אָבער מיטן ענין פֿון דעם ווויקס פֿון כּלי־קודש אין די ייִדישע קהילות פֿון 18טן י״ה איז ענג פֿאַרבונדן אַן אַנדער וויכטיקע זאַך. עס וואַרפֿט זיך קודם־כּל אין די אויגן, אַז דער ווויקס פֿון כּלי־קודש איז אין אַ סך קהילות פֿון אייראָפּע גרעסער אידער אין פוילן, הגם אין פוילן איז פֿרומקייט בשום אופֿן ניט קלענער. דאָס וואָס אַ סך קהילות אין עסטרייך, דייטשלאַנד און אַנ־דערע לענדער האָבן געהאַט אַזוי פֿיל כּלי־קודש איז געווען אַ רעזולטאַט ניט פֿון גאָר גוואַלדיקער פֿרומקייט, נאָר פשוט פֿון ביליקייט. דאָס רוב פֿון די מיטגלידער פֿון דער „הייליקער פּראָפּעסיע״, די שמשים, שוחטים, סופֿרים, חזנים זיינען פּויליש ייִדן וואָס האָבן נאָך גזירות ת״ח אָנגעהויבן זוכן נייע היימען פֿאַר זיך. זייער צאָל איז געווען אַזוי גרויס, אַז דער נאָכפֿרעג האָט גע־מוזט זיין קלענער ווי דער אָנבאָט, ממילא האָט דער דאָזיקער „גייסטיקער פּרא־לעטאַריער״ געמוזט זיך לאָזן עקספּלואָטירן. בעת מיר געפֿינען אין דייטשלאַנד אַ סך כּלי־קודש פֿון פוילן, עקספּאָרטירן ביימען און מערן די דאָזיקע כּלי־קודש קיין אונגערן, אַ לאָנד מיט אַ העכערן לעבן־סטאַנדאַרד. היות ווי דער דאָזיקער „רעליגיעזער פּראָלעטאַריאַט״ האָט וויניציק געקאָסט, האָט מען בא־שעפֿטיקט אַ סך מער ווי די קהילה האָט זיך אין דעם גענייטיקט.[46]

די דאָזיקע שמשים, שולקלאָפּערס, ששון ושמחה־פֿונקציאָנערן זיינען אין

---

[44] A. Stein, *Geschichte der Juden in Böhmen*, p. 85.

די זעלבע דערשיינונג אין אַ רי ביימישע קהילות; זען די מאָנאָגראַפֿיעס פֿון: Treixler, Grunwald, Rokyčana, Polak, Feder אין די טשעכיש־ייִדישע קאַלענדאַרן פֿון קאָפּערס פֿאַראיין, אין היקלס דייטשע „ייִדישע פֿאַלקס־קאַלענדאַרן״ און אין די שריפֿטן פֿון דער דייטשער היסטאָרישער געזעלשאַפֿט אין ביימען.

[45] B. Rosenthal, *Heimatgeschichte der badischen Juden*, 1927, p. 122; אויך די זכרונות פֿון אַ הויפֿיד, פֿרייער ציטירט.

פֿאַראַלעלן פֿאַר קראָטאָשין: *MGWJ* פֿאַר Haguenau (פֿראַנקרייך):

E. Scheid, *Histoire de Juifs de Haguenau*, Paris, 1885, pp. 67—69.

[46] B. Wachstein, *Die jüdischen Bewohner Pressburgs im Jahre 1736*, 1916, p. 5.

„די אומפּראָדוקטיוע עלעמענטן, שרייבט וואַכשטיין, וואָס זיינען געווען אין דינסט פֿון דער קהילה האָבן צוזאַמען מיט די מלמדים אויסגעמאַכט איין זעקסטל פֿון דער סך־הכּל־דיקער הויזהאַלטונג״. וועגן דער סטרוקטור אין לובלינער קרייז אין די יאָרן 1764 — 1765 זען די וויכטיקע אַרבעט פֿון ר. מאַהלער אין יונגער היסטאָריקער, II, זז׳ 67-108.

לעצטן סך־הכל אין א גרויסער מאס פארמאסקירטע אביונים, וואס די קהילות האבן זיי אוועקגעשטעלט אויף זייערע רשימות, ראשית ווײל זיי האבן ניט בא־שווערט צו שטארק דעם בודזשעט, והשנית איז דאס געווען פאר זיי א סגולה ניט פארטריבן צו ווערן פון שטאט.

אז דאס איז געווען אזוי, קען מען זען פון די רעוויזיע־נסיעות פון עסט־רײכישע באאמטע אין דער צווייטער העלפט 18טן י״ה. אין זייערע באריכטן האבן די דאזיקע באאמטע ניט געקענט קלאר מאכן, צי יידן זײנען אזעלכע גרויסע „ביוראקראטן״, וואס זייער אדמיניסטראטיוויער אפאראט איז אזוי אי־בערגעלאדן, אדער ס׳שטעקט אין דעם א „שווינדל״ צו ווײזן, אז אין דער שטאט זײנען דא ווייניק יידישע ארעמע־לײט, ווי עס שרײבט דער גובערניאל־ראט יאזעף פאן צעשי פון ביימען אין יאר 1768.

קומט מען צום ענין פון שכירות פון די דאזיקע פונקציאנערן, קען מען פון די ציפערן וואס ש. באראן ברענגט קיין סך ניט לערנען. מען וואלט גע־דארפט נאך אויספארשן א בודזשעטארישן דורכשניט פון דער פראפעסיאנעלער גרופע און די קויפקראפט פון דער מטבע אין דעם געגעבענעם פעריאד און לאנד. דערפאר איז שווער צו פסקענען, צי למשל די שכירות פון א רב אין רוים אין יאר 1668, וואס באראן ציטירט, זײנען געווען „לעבן־שכירות״ אדער ניט (ב׳ 11, ז׳ 118). דער דאזיקער ענין לאזט זיך פעסטשטעלן, ווען מען זאל שטודירן די מוסטער־מאנאגראפיעס ווען פרייזן אויף שפייז, וואס זײנען פארען פאר א ריי שטעט און לענדער, באזונדער פאר ביימען און פוילן. אויך ווען דײטשלאנד איז פארען א ריי מוסטערהאפטע מאנאגראפיעס (ווען קעלן, פראנק־פורט־מײן און בערלין).

הכלל, די האריזאנטאל באשרײבונג האט אפשר גרינגער געמאכט דעם איבערבליק איבער אייראפעישע קהילות, אנהייבנדיק מיט פריען מיטל־עלטער און ענדיקנדיק מיט סוף 18טן י״ה. דער דאזיקער מעטאד האט אבער ניט געגוג געהאלפן קלאר צו מאכן די עיקרדיקע פראבלעמען אין דער אנטוויקלונג פון דעם אדמיניסטראטיוון אפאראט פון די קהילות און ניט געהאלפן אויפדעקן די צווישנשיכותן אין דעם באמטנטום. חוץ דעם קען מען דעם ענין ניט אויפ־קלערן אן א פארלעל־מאטעריאל, געמומען פון ניט־יידישע ציבור־ארגאני־זאציעס.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

דאָס קהילה־לעבן אין רוסלאַנד פֿון 1772 ביז 1844

Isaac Levitats, *The Jewish Community in Russia, 1772—1844*
New York, Columbia University Press, 1943, 300 pp.

דאָס דאָזיקע בוך ברענגט ווידער צום באַווּסטזיין דעם פֿאַקט, אַז אונדזער געשיכטע־פֿאָרשונג איז נאָך ווייט צו זאָגן אין אירע קינדערשיכלעך. אַווּ מען קוקט זיך אום, פֿעלט נאָך א היפּשע צאָל סאָלידע אויספֿאָרשונגען סיי פֿון עקאָנאָמישע און קולטורעלע דערשיינונגען, סיי פֿון גאַנצע תקופֿות וואָס זיינען רייך מיט היסטאָרישע געשעענישן. אָט זיינען לעצטנס ארויס עטלעכע ביכער וואָס באַלייכטן אויף ס'ניי פֿראָבלעמען פֿון דער יידישער געשיכטע און וואָס מעגן דאָ אָנגערופֿן ווערן: ס'איז ארויס דער ערשטער באַנד פֿון דער געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן (רעדאַקטאָר — א. טשעריקאָוור ע"ה), וואָס באהאַנדלט אין א בריייטן פֿאַרנעם און אויף א גרינטלעכן אופֿן צוויי עיקר־דערשיינונגען אין דער סאָציאַלאָגישער אנטוויקלונג פֿון דעם יידישן לעבן אין די לעצטע הונדערט יאָר — די יידישע ארבעטער־באַוועגונג אין אמעריקע און די יידישע אינטעלעקטועלע־סטאַדיעס קיין אמעריקע; ס'איז ארויס שאַצקיס יידישע בילדונגס־פֿאָליטיק אין פּוילן, וואָס באַלייכט א גאָר ווייניק אויסגעפֿאָרשט פֿעלד. און איצט האָבן מיר פֿאָר זיך א נייע ארבעט וועגן דעם יידישן קהילה־לעבן אין רוסלאַנד אויף דעם סמך פֿון נייע מקורים. אַזעלכע דרייַ ארבעטן בריייטערן אוים דעם האָריזאָנט פֿון אונדזער היסטאָריאָגראַפֿיע.

מיר שטייען, ווי געוואָנט, בייַם אָנהייב פֿון א נייַעם בוי פֿון דער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע. דער מאַטעריאַל וואָקסט, און צוגרייטארבעטן ווערן געמאַכט און וועלן נאָך ווייַטער געמאַכט ווערן, ביז מען וועט קענען צוטרעטן צו א נייַעם גרעץ אָדער דובנאָוו, וואָס וועט אָבער מוזן אויסגעפֿירט ווערן פֿון א קאָלעקטיוו, פֿון א גרופּע היסטאָריקערס. צו דעם אויספֿיר איז נאָך מיט דרייַסיק יאָר צוריק געקומען א גרופּע היסטאָריקערס, וואָס דער שרייַבער פֿון די שורות האָט געהערט צו זיי. מיר האָבן דעמאָלט אַיינגעזען, אז א סינטעטיש בילד פֿון דער גאַנצער געשיכטלעכער אנטוויקלונג פֿון אונדזער פֿאָלק קען ניט זיין מער די אויפֿגאַבע פֿון א יחיד אָדער אפֿילו פֿון געציילטע עטלעכע פֿאָרשערס, נאָר אן ארבעט פֿאַר א גאַנצער צאָל ספּעציאַליסטן. אין די דרייַסיק יאָר זינט דער פֿאַרלאַג „מיר" איז צוגעטראָטן צו אזא קאָלעקטיוו געשאַפֿענער יידישער געשיכטע איז די פֿאָרשונג וועגן פֿרטים שטאַרק אוים־

נעוואָקסן. און דאָך ווייסן מיר, אז א סך נעביטן זיינען נאָך עד היום ניט נענוי באַאַרבעט געוואָרן. דעם פּלאַן פֿון דעם קאָלעקטיוון ווערק אין 15 בענד, וואָס איז מיט דרייַסיק יאָר צוריק אויסגעאַרבעט געוואָרן, האָט מען יעמאָלט נאָר אין א קלייַנער מאָס דורכגעפֿירט אין לעבן. צוויי און א דריטל בענד זיינען אַרויס פֿון 1914 ביז 1916. אין די לעצטע דרייַסיק יאָר האָט מען אזוי פֿיל אויפֿגענטאָן אין פּוילן, אין די סאָוועט־רעפּובליקן און אויך אין אַנדערע לענדער אויף דעם נעביט פֿון ייִדישער געשיכטע־פֿאָרשונג; מען האָט געמאַכט אזוי פֿיל ספּעציעלע פֿאָרשונגען וואָס אַנטפּלעקן טונקעלע, פֿמעט אומבאַקאַנטע ווינקעלעך פֿון דעם ייִדישן לעבן, — אז וועט מיר וואָלטן צוגעטראָטן צו דעם זעלביקן גראַנדיאזן פּלאַן איצט, וואָלט ער באַקומען א נייַעם פּנים.

צו די בוישטיינער וואָס ווערן אַלץ מער צוזאַמענגעטראָגן געהער אויך די אַרבעט פֿון יצחק לעוויטאַצן. דער מחבר באַאַרבעט זייער א וויכטיקן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון דעם גרעסטן ייִדישן סעקטאָר אין דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט. פֿון די 3,280,000 ייִדן (לויט שאַצונג), וואָס זיינען געווען אין דער נאָרער וועלט אין 1825, איז העכער א דריטל געווען קאַנצענטרירט אין רוסלאַנד, אָן קאָנגרעס־פּוילן. דאָס בוך פֿון לעוויטאַצן גיט אונדז א בילד פֿון דער ייִדישער קהילה אין דער רוסישער אימפּעריע גופֿא און מיידט אויס די קהילה־אָרגאַניזאַציע אין קאָנגרעס־פּוילן. אָבער בנוגע די חבֿרות מאַכט ער אָן אויסנעם. אזוי, למשל, ציטירט ער תּקנות פֿון חבֿרות פֿון א ריי ייִדישע קהילות אין קאָנגרעס־פּוילן — אין איזשביצע, ברעסק־דקי, וולאָצלאַווק און לאָדזש. ער גיט אָפּילו אריבער אין דעם פּרט די גרענעצן פֿון רוסלאַנד און קאָנגרעס־פּוילן און באַטראַכט תּקנות פֿון חבֿרות אין גאַליציע, דהיינו אין זשאָלקווע, טשאַרטקאָוו, קאָלאָמיי און קאָמאַרנע. דאָס דערקלערט זיך פּשוט מיט דעם וואָס דעם מחבר האָט זיך אַיינגעגעבן צו געפֿינען ניט ווייניקער ווי 26 תּקנות פֿון חבֿרות, זעלטענע מאַנוסקריפּטן, וואָס זייערע אָריגינאַלן זיינען הײַנט, נאָכן חורבן פֿון דער איצטיקער מלחמה, מער נישט פֿאַראַנען. געהאָלפֿן האָבן דעם מחבר דער ייִוואָ און אַנדערע ווילנער אַרכיוון דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון ייִוואָ, די נאַציאָנאַלע ביבליאָטעק אין ירושלים און א ריי פּריוואָטע זאַמלערס פֿון אַלטע היסטאָרישע דאָקומענטן אין ליטע און ארץ־ישׂראל. פֿון דעם פֿאָרוואָרט דער־ווייסן מיר זיך אָנכ, אז דער מחבר האָט אָנגעהויבן זיין אַרבעט נאָך אין 1934 און האָט זי ממשיך געווען אין 1940—1942, נאָך זיין צוריקקומען קיין ניו־יאָרק פֿון ארץ־ישׂראל, וווּ ער האָט נעאַרבעט אין דער ירושלימער ביב־ליאָטעק און זיך פֿאַרשאַפֿט דאָרט די מאַטעריאַלן פֿאַר זיין ווערק. אָחוץ דעם האָט ער אויסגענוצט ידיעות וועגן נאָך אַנדערע 22 חבֿרות, וואָס זייערע תּקנות זיינען פֿאַרפֿאַלן אָדער געוואָרן אין פֿאַרשיידענע געדרוקטע אויסגאַבעם. אויף אזא אופֿן איז דאָ צונויפֿגענומען און באַאַרבעט א גאַנץ היפּשער מא־טעריאַל וועגן חבֿרות אין מיזרח־אייראָפּע פֿאַר א תּקופֿה פֿון העכער 50 יאָר. דער קאָמפּילאַטאָר וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט די חבֿרות איז דער אָריגינאַלסטער און

עיקרדיקסטער פֿון דעם בוך. דער מחבר ווײַזט אָן מיט רעכט, אז אין די חברות האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דאָס יידישע געזעלשאַפֿטלעכע לעבן אין יענער טראַדיציע־געטרײַער צײַט. איך מיין, אז אין קיין אײנער פֿון די היסטאָרישע ארבעטן וועגן דעם רוסישן יידנטום אין די צײַטן פֿון ניקאָלײַ דעם ערשטן האָט דאָס לעבן פֿון דער יידישער מאסע ניט געפֿונען אזא געטרײַע און אינטע־רעסאַנטע אָפּשפּיגלונג, ווי אין דעם קאָפּיטל וועגן די חברות אין לעוויטאַצעס בוך. ס׳אָטעמט דאָ מיט א געפֿיל פֿון היימישער פֿאָלקסטימלעכקייט, ס׳פֿילט זיך דאָ פֿאַרוואָרצלטקייט, עכטקייט. אייגנטלעך וואָלט דער קאָפּיטל וועגן חברות געקאָנט אויסגעבריטערט ווערן ביז צו א מאָנאָגראָפֿיע. דער מא־טעריאל איז רײַך און פֿריש און קען באַלויכטן ווערן אויף א פֿילפֿאַרביקן אופֿן.

דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן וואָס פֿעלט אין די סקאַרבאָווע היסטאָרישע ארבעטן געפֿינט דאָ א בולטן אויסדרוק. דאָ, אין די חברות, האָט די מאסע זיך אויסגעלעבט אין אירע וויטאָגן און פֿריילעכע מאָמענטן, בשעת קהל האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם ענגן אָפּיציעלן קריַז פֿון די מאכטהאָבערס איבער דער גרויסער מאסע. קהל איז געווען דער קאָנטראָל־אָרגאַן איבער די חברות און האָט זיך טאקע שטארק אריַינגעמישט אין דער אַדמיניסטרא־ציע, די הנהגות און אין דער טאָג־טעגלעכער ארבעט פֿון די חברות. דעם מחברס אויספֿירן וועגן די באַציונגען צווישן קהל און חברות זײַנען א ביסל קנאַפּ. אינ־טערעסאַנט איז דער אָנווײַז, אז די צאָרישע געזעצן וועגן קהל האָבן פּמעט ניט באַרירט די חברות, וואָס זיי האָבן זיך געקאָנט פֿרײַ אַנטוויקלען אָן א שום מניעה מצד די מלוכה־אָרגאַנען. דאָס וואָלט אָבער באַדאַרפֿט נעזאָגט ווערן אין דעם טעקסט, אין דעם אָנהייב פֿון דעם קאָפּיטל זעקס (ווי עס רעדט זיך וועגן די חברות) און ניט אין א הערה אויף ז׳ 107.

דאָס רוב חברות, וואָס דער מחבר רעדט וועגן זיי, זײַנען: די חבֿרה־קדישאס, די חברות גמרא, משניות, חומש, תהילים, נר תמיד אאז״וו. פֿון די חברות וואָס האָבן נעהאט סאָציאָלע ציל׳ן ווערן אויסגערעכנט און אַנאָליזירט סך־הכּל: די חבֿרה ביקור־חולים אין גראָדנע, די חבֿרה ביקור־חולים אין סלאָ־נים, ביקור־חולים אין לעטאַווע (מיטאַווע) און די חבֿרה צדקה לעניים אין זוועניגאָראָדקע. מען קאָן צוגעבענען צו דער קאָטעגאָריע די חבֿרה הכנסת־כּלה אין וולאָצלאַווק און — וואָס ס׳איז באַזונדער וויכטיק — די חבֿרה גמילת־חסדים אין ביאַליסטאָק. חברות פֿון שניַידערס און סתם חברות פֿון בעלי־מלאָכות ווערן פֿאַררעכנט צוויישן אָלע אַנדערע חברות, הגם זיי וואָלטן באַדאַרפֿט אַרויסגענומען ווערן באַזונדער און באַטראַכט ווערן ווי האַנטווערק־קער־צעכן, וואָס זיי ווערן אַרומגערעדט בשַיכות מיטן רענולירן דאָס עקאָנא־מישע לעבן (אין קאָפּיטל עלף).

די קלאַסיפֿיקאַציע פֿון די מקורים איז ניט קלאָר און ניט אויסגע־האָלטן. מיר האָבן א רשימה חברות אין א טאַבעלע, באַצייכנט נומער 1. אָבער אין א רשימה מאַנוסקריפּטן אין דער ביבליאָגראָפֿיע (ז׳ 273 א״וו) ווערן אַנ־

געווייזן אַחוץ די מאַנוסקריפּטן פֿון תּקנות פֿון חברות אויך אַנדערע מאַ־
נוסקריפּטן וועגן קהל אין פֿאַרשיידענע ערטער. ס׳האָט זיך מיר אָבער נע־
וואָרפֿן אין די אויגן, אַז דער מחבר רעגיסטרירט א פּתב־יד וועגן א חברה
הלוואת־חן אין וואַניליאָוו — וווּ דער אָרט געפֿינט זיך, זאָגט דער מחבר ניט
אויס, ער וויַזט נאָר אָן, אַז ער איז ניט אין רוסלאַנד, — אָבער ער דער־
מאָנט ניט די חברה אין דער רשימה חברות. דאָס איז ניט צו פֿאַרשטיין.
דאָס פֿאַרפֿירט נאָר, איך זאָג שוין ניט דעם פּשוטן לייענער, נאָר אַפֿילו דעם
ספּעציאַליסט.

איך מוז זאָגן, אַז מיר איז ניט אין גאַנצן פֿאַרשטענדלעך די מעטאָדאַ־
לאָגיע פֿון דעם מחבר. דאָס בוך וואָלט באַדאַרפֿט זיך אָנהייבן מיט א מער
דעטאַלירטער איבערזעצונג פֿון די מקורים אין פּתב־יד און מיט א כאַראַק־
טעריסטיק פֿון איטלעכן מקור לויט די פֿאַרשיידענע קאַטעגאָריעס: קהל, רע־
ליגיעזע חברה, סאָציאַלע חברה, קולטורעלע חברה, האַנטווערקער־חברה א״א.
דאָס פֿעלט אין דעם בוך און דאָס מינערט זײַן ווערט פֿאַר די פֿאָרשערס
וואָס וועלן זיך מיט אים וועלן באַנוצן. אַזא מין עלעמענטאַרע פֿאַדערונג
בנוגע סיסטעם מוז מען שטעלן צו א בוך וואָס באַטראַכט אַזא טונקעלן,
רויען ענין ווי די סטרוקטור פֿון יידישע קהילות, חברות, צעכן און אַנדערע
אָרגאַניזאַציאָנעלע פֿאָרמען פֿון דעם יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין רוסלאַנד
סוף 18טן און אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה. דאָס וואָלט געווען דער
פֿאַסיקער אַרײַנפֿיר צו דעם בוך.

דער אַרײַנפֿיר, וואָס דער מחבר גיט, זײַן ערשטער קאַפּיטל, באַנוגנט
זיך מיט א פּאָר קורצע באַמערקונגען וועגן אויטאָנאָמיע, נישט אַרײַנגייענדיק
אין דער עוואָלוציע פֿון קהל אין פּוילן, מיט עטלעכע אויספֿירן וועגן דער קא־
מונאַלער פֿאַרוואַלטונג אין רוסלאַנד, מיט א פּאָר וואַרטער וועגן תּחום־המושב
און א ביסל סטאַטיסטישן מאַטעריאַל. קאַפּיטל צוויי פֿאַרנעמט זיך מיט דער
רוסישער געזעץ־געבונג וועגן קהל. קאַפּיטל דרײַ — מיט שטײַערן און מיליטער־
דינסט פֿון יידן, און קאַפּיטל פֿיר נעמט אַרום די פֿראַיעקטן אויף בילדן איבער
גוואַלד און די אַקציעס פֿון דער רוסישער רעגירונג. די דרײַ קאַפּיטלען נעמען
בכן אַרום די באַציונג פֿון דער רעגירונג צום קהל. וויַיטער פֿאַרנעמט זיך דאָס
בוך מיט דער אָרגאַניזאַציע פֿון קהל און מיט זײַנע פֿונקציעס. דאָס געביט
אָרגאַניזאַציע נעמט אַרום: די קהל־רעפֿרעזענטאַנץ (קאַפּיטל פֿינף), די חברות
(קאַפּיטל זעקס), מעכאַניזם פֿון קהל־אָרגאַניזאַציע (קאַפּיטל זיבן) און פּקידים
פֿון קהל (קאַפּיטל אַכט). די פֿונקציעס פֿון קהל נעמען אַרום: רעליגיעזע און
דערציִערישע אויפֿגאַבעס (קאַפּיטל נײַן), די יורידישע קאָמפּעטענץ פֿון קהל
(קאַפּיטל צען), די עקאָנאָמישע פּאָליטיק פֿון קהל (קאַפּיטל עלף), מיט אַן
אונטערקאַפּל איבער האַנטווערקער־צעכן, און די סאָציאַלע פֿונקציעס פֿון קהל
(קאַפּיטל צוועלף).

ס׳איז ניט מעגלעך אָפּצושטעלן זיך אין די ראָמען פֿון אונדזער רע־
צענזיע אויף דעם רײַכן אינהאַלט פֿון אַלע קאַפּיטלען. א פּאָר באַמערקונגען

וויל איך נאָר מאכן: די חברות און די האנטווערקער־ארגאניזאציעס וואלטן באדארפט באטראכט ווערן מחויב די ראמען פון דער ארגאניזאציע פון קהל און זיינע פונקציעס. דאָס הייסט די גלידערונג פון דעם בוך וואלט באדארפט געווען זיין: קהל, חברות, פאַך־ארגאניזאציעס.

אמת, קהל האָט קאָנטראָלירט די חברות און געהאט א השגחה איבער דער גאנצער יידישער געזעלשאפטלעכקייט, אָבער די ארגאניזאציעס זיינען געווען גענוג שטארק, גענוג אויטאָנאָם און פאָפולער אין די בריטע מאסן. זיי זיינען געווען וויכטיקע פאקטאָרן און האָבן פארמאָגט אין זיך מער לעבן און אינהאלט אידער די פארגליווערטע, קארומפירטע, אליגארכישע פאר־וואלטונגען — דער קהל. דער רייכער מאטעריאל וועגן חברות און פאַך־אר־גאניזאציעס, וואָס דער מחבר האָט געהאט אין זיין רשות, בעט זיך ממש רחמים, מען זאל אים שטודירן בריטער און פולשטענדיקער. די קאָנפליקטן צווישן קהל פון איין זייט און חברות און פאַך־ארגאניזאציעס פון דער אנדער זייט פארדינען אויך אן אויספירלעכן אויסטייטש. פארוואָס אויף דעם א היפש ביסל אנווייזונגען אין דעם בוך, אָבער פון צו פיל ביימער דערזעט מען ניט דעם וואלד. דער ווידעראנאנד צווישן די בעלי־בתים פון קהל און דער בריטער האַרעפאשנער מאסע איז געווען אין דער תקופה וואָס דאָס בוך באטראכט נענוי אזוי שטארק ווי אין די פריערדיקע יארהונדערטער. דער מחבר ציטירט א תקנה וואָס איז געווען באשלאָסן אין דעם שטעטל סוכאר: „קיין בעל־מלאָכה טאָר ניט פארנעמען אן עפּנטלעכן אמט. אויב ער איז יאָ בארעכטיקט אנטיילצונעמען אין די וואל־קאָמיטעטן, טאָר ער בשום אופן ניט אויסגעקליבן ווערן צו פארנעמען אן אמט". אינטערעסאנט איז דער אנווייז וואָס דער מחבר מאכט דערבי, אז די זעלבע באדינגונגען האָבן נע־הערשט אין דער ארומיקער ניט־יידישער וועלט. ארבעטערס האָבן ניט נע־האט קיין צוטריט צו די רוסישע קאָמונאלע אינסטיטוציעס.

די יידישע מאסן האָבן זיך אויסגעלעבט אין זייערע ארגאניזאציעס. די ליקווידאציע פון קהל מצד דער רוסישער מאכט אין 1844, נאָך א ריי עקס־פעריאנטן וואָס ווערן געניט באשריבן פונעם מחבר, האָט ניט ארויסגערופן קיין שום טרויער אין דער גרויסער יידישער מאסע, בשעת די חברות האָבן זיך ווייטער אנטוויקלט און געהאט דערבי דעם צוטרוי פון דעם יידישן עולם.

די סאציאל־פילאנטראפישע ארבעט, די דערציערישע, רעליגיעזע און אנדערע אויפגאבעס פון קהל האָבן איבערגענומען פארשיידענע אינסטיטוציעס. דאָס פאלק האָט נעמוזט לעבן, די יונגט האָט זיך געניטקט אין לערנען, די ארעמקייט איז תחום איז געווען גרויס און מען האָט זיך נעמיט צו העלפן ארעמע־לייט. אגב מוז איך באמערקן, אז די צדקה־טעטיקייט ווערט אין בוך באשריבן אויף זייער אן אינגעגעבענעם אופן. איך וויל ארויסכאפן איין פרט, דאָס פרוון רענולירן די וואנדער־בעטלערי. בעטלערס פלענן באקומען סער־טיפיקאטן פון קהל, וואָס האָבן זיי בארעכטיקט צו ווערן וואנדער־בעטלערס. קהל פלענט זיי נעבן אויף הוצאות צו פאָרן פון איין ארט צום אנדערן ארט.

אזא מין אינסטיטוציע איז אגב נעבליבן באשטיין אין דייטשלאנד ביז אין אונדזער יאָרהונדערט, וועו יודן, ס'רובֿ פֿון מיזרח־איראָפּע, וואָס האָבן זיך ניט דערשלאָגן צו חיונה אין מערב־איראָפּעישע לענדער, פֿלעגן פֿאָרן צוריק אהיים אָדער זוכן זייער גליק אין אַנדערע דייטשישע שטעט. די לאָקאָלע אָפּצווייגן פֿון דער „הויפּטשטאָט פֿיר יודישע וואַנדערפֿירזאָרגע" האָבן באזאָרגט בי־לעטן פֿאר די וואַנדערערס פֿון שטאָט צו שטאָט.

אין זיין קריטיק פֿון די ארבעטן וואָס דער מחבר ציטירט אין זיין בוך שפּירט זיך אן אייגנארטיקער בייטעם: י. לעוויטאַץ נעמט זיך אָפּט ניט די מי צו דערווייזן, פֿאר וואָס דער אָדער יענער אויטאָר האָט, נאָך זיין מיינונג, זיך טועה געווען. ער זאגט זיך לאָקאָניש: דאָס איז ניט קאָרעקט, אָבער גיט ניט קיין ראיה, פֿאר וואָס דאָס איז ניט קאָרעקט.

אין הערה 1 אויף ז' 123 וויזט לעוויטאַץ ריכטיק אָן, אז מיר האָבן נאָך ניט נענוג מקורים פֿאר א סך־הפֿלדיקער געשיכטע פֿון קהל אין רוסלאנד. ער מאכט א סענסאַציאָנעלע באמערקונג, אז בראפֿמאנס קוגיגע קאָגאָלאָ („דאָס בוך פֿון קהל") איז אן אויטענטישער מקור און ער זאגט וויטער, אז ער האלט אין צוגרייטן אן ארבעט וועגן דעם ענין וואָס ער האָט שוין ארומגערעדט אגב אין דעם זשורנאל ציון, ירושלים, ב' III, זז' 170—178. צו דער פֿראַגע וועט פֿדאי זיין אומצוקערן זיך, וועו די ארבעט וועט ווערן אָפּגעדרוקט.

די ביבליאָגראַפֿיע איז זייער אויספֿירלעך. די רשימה זאמלונגען, ביכער און ארטיקלען פֿארנעמט ניט ווייניקער ווי 18 זייטן. ס'איז ניט פֿדאי צו גרייבלען זיך, צי די אָדער יענע דערזיינונג איז ניט אָנגענעמערקט נעווארן. ס'שטעקט א סך מי און התמדה אין דעם בוך, און היסטאריקערס און סאָציא־לאָגן וועלן געפֿינען אין אים א מאסע פֿאקטן און אנרעגונגען פֿאר וויטער־דיקער פֿאָרשאַרבעט. דערפֿאר קומט דעם מחבר א הארציקער דאנק. אָבער איך קען ניט פֿארשווייגן מיין מיינונג, אז די עצם אַרגאַניזאַציע פֿון דעם בוך איז ניט קיין גאנץ גראָטענע. אפֿשר איז דאָס דערפֿאר, וויל די אַרגאַניזאַציע־פֿאָרמען וואָס וועלן באלויכטן אין דעם בוך זיינען זייער קאָמפּליצירט און וויל דער גוואלדיק רייכער מאטעריאל דערשטיקט ממש דעם פֿאָרשער. איך מוז איבערחזרן, אז א קלאָרע באשרייבונג און אַנאליז פֿון די מקורים אין פּתֿ־יד און אויך פֿון א רייַ געדרוקטע עיקר־ווערק, ווי א בריטער ארייַ־פֿיר צום בוך, וואלט געווען שטארק געהאלפֿן דעם מחבר גופֿא און פֿארלייכ־טערט די פֿאכלייט און די אינטעליגענטע לייענערס בכלל אויפֿצונעמען די רעזולטאטן פֿון זיין פֿארשונג.

ד"ר מאָרק ווישניצער

דער תלמוד בבלי ווי א ליטעראַרישע אייגנהייט

אַברהם ווייס, התהוות התלמוד בשלמותו, אַרויסגעגעבן פֿון **אַלעקסאַנדער קאָהוט מעמאָריאַל־פֿונדאַציע**, נ"י, 1943, 261 זז'

אין זיין אינהאלטרייכן וועלן וועגן דעם באשטאַנד פֿון תלמוד בבלי פֿארנעמט זיך דער מחבר דער עיקר מיט אָט די וויכטיקע פּראָבלעמען:

1. די שיכטונג פֿונעם תּלמודישן מאטעריאל נאָכן אָרט נאָך און נאָך דער צייט פֿון אָפּשטאַם;

2. דער באַטייט פֿון דער אייגנארטיקייט פֿון די מסיכתּות: תּמיד, נזיר, נדרים, פּריות, מעילה;

3. פֿאַר וואָס האָבן טייל סדרים משנה און מסיכתּות ניט קיין גמרא וואָס זאָל זיך באַציען גלײַך אויף אַן אָרט צו די משנות? וואָסערע אויספֿירן קען מען מאַכן פֿון די שטעלן אין תּלמוד וואָס באַציען זיך יאָ צו אָט די משנות און זיינען צעוואָרפֿן איבערן גאַנצן תּלמוד?

4. דער באַטייט פֿון די סוגיות, ספֿעציעל פֿון די פֿאַראַלעלע סוגיות, פֿאַר דער קאָמפּאָזיציע פֿונעם תּלמוד; די סטרוקטור און די אַנטוויקלונג פֿון די סוגיות;

5. די פּראָבלעם פֿון דער לעצטגילטיקער רעדאַקציע און רב אשים אַנטייל אין איר.

און אָט דאָס איז דער תּמצית פֿון די ענטפֿערס, וואָס זיי דרינגען בײַם מחבר ארויס פֿון ביז גאָר זאָרגעוודיקע אַנאַליזן פֿון דעם שלל תּלמודישן מאטעריאל:

1. די עלטסטע שיכט (זען זז׳ 34—45), וואָס אירע מקורים לאָזן זיך שוין ניט כאַראַקטעריזירן, איז געווען א פֿאַרזיכדיקער עלטסטער תּלמוד. דאָס איז דער תּלמוד פֿון רב יהודה, דעם גרינדער פֿון דער ישיבה אין פּומבדיתא, אין יענער צייט איר גרעסטער מײַסטער. אָט די שיכט האַלט אין זיך דער עיקר דאָס לערנען פֿון רב און שמואל און פֿון רב יהודה גופֿא. עס איז אָבער כּמעט ניטאָ קיין איין מסיכתּא, וווּ אָט די עלטסטע שיכט זאָל געווען בלײַבן אין איר לכתּחילה־דיקער האָמאָגענער פֿאָרעם. פֿון דער אַנדערער זײַט זיינען פֿאַראַן גאַנצע מסיכתּות, וווּ עס איז בכלל ניט פֿאַראַן אָט די עלטסטע שיכט.

די ווײַטערדיקע שיכט, די מיטלסטע, איז פֿאַראַן אין אַלע מסיכתּות. אַבי און רבֿא זיינען די צענטראַלע פֿערזענלעכקייטן פֿון אָט דער שיכט און זיי האָבן ארויפֿגעלייגט אויף איר זייער שטעמפּל. אָבער אויך די מיטלסטע שיכט איז ניט פֿון איין גאָס. זי איז צונויפֿגעזעצט פֿון פֿאַרשיידענע סעקונדערע שיכטן. זי שטעלט מיט זיך פֿאַר דאָס ליטעראַרישע שאַפֿן פֿון פּומבדיתא און מחוזא.

בשײַכות מיט אָט דער צעשיכטונג באַטראַכט דער מחבר פֿיר מעגלעכקייטן וועגן אָפּשטאַם און אויפֿבוי פֿון אונדזער תּלמוד בבלי. ער האָט פֿאַר זיך אַזעלכע היפּאָטעזן:

א) אונדזער תּלמוד — דאָס איז דער תּלמוד פֿון פּומבדיתא, וואָס צו אים זיינען צוגעקומען געוויסע שטעלן, פּרקים און אפֿשר אַפֿילו גאַנצע מסיכתּות פֿון אַנדערע ישיבות; קען זײַן גלײַך נאָך אַבײַם טויט, קען זײַן אין אַן אַנדער באַשטימטער צײַט, האָט דער תּלמוד אריבערגעוואַנדערט קיין מחוזא, צו רבֿאן; נאָך דעם האָט דער תּלמוד ווײַטער געוואַנדערט און איז א

פֿנים נעקומען מיט רבֿ פּפּאַן קיין נרש, און דורך נרש איז דער תּלמוד אין רבֿ אשים צײַטן אַדער אין די צײַטן פֿון רבֿ שימי בר אשי נעקומען קיין סורא. במשך פֿון אָט די וואַנדערונגען איז דער תּלמוד פּסדר אויסגעבראַכט געוואָרן, שיכט נאָך שיכט, ביז ער איז דערנאָנגען צו זײַן איצטיקן פֿאַרנעם.

ב) אונדזער תּלמוד איז ניט דער תּלמוד פֿון פּומבדיתא, נאָר פֿון אַן אַנדער ישיבֿה; אַזוי אָבער ווי די שטאַרקסטע השפּעה האָט געהאַט דאָס לערנען פֿון דער חשובֿסטער ישיבֿה פֿון פּומבדיתא, וואָס דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אין דעם תּלמוד, האָט זיך במילא באַקומען, אַז פּומבדיתא האָט אַרויפֿגעלייגט איר שטעמפּל אויפֿן וועלט.

ג) אַלע ישיבֿות האָבן געהאַט דעם זעלביקן תּלמוד, אונדזער תּלמוד, און צוויישן די נוסחאָות פֿון די באַזונדערע ישיבֿות זײַנען געווען בלויז ניט־ממשותדיקע אונטערשיידן.

ד) אונדזער תּלמוד איז א לימעראַרישע שאַפֿונג פֿון דער שפּעט אמוראַישער צײַט. די רעדאַקטאָרן האָבן געהאַט פֿאַר זיך די נוסחאָות פֿון די פֿאַרשיידענע ישיבֿות, ווי אויך דעם נוסח פֿון פּומבדיתא. די רעדאַקטאָרן האָבן פֿאַראייניקט די אַלע נוסחאָות אין אונדזער תּלמוד.

דער מחבר וואַרפֿט אין נאַנצן אָפּ די לעצטע צוויי מענלעכקייטן און ער האַלט, אז עס לאָזט זיך שמועסן נאָר וועגן די ערשטע צוויי היפּאָטעזן.

2. דער מחבר אַנאַליזירט בפֿרוטרוט (זז׳ 45—128) די מסיכתּות נדרים, נזיר, פּריות און מעילה, וואָרעם דורך זייערע אייגנארטיקייטן וואָלט דאָך געקענט נעמאַלט זײַן צו גענפֿינען א שליסל צו דער קאָמפּאָזיציע פֿונעם תּלמוד. דער פּועל־יוצא פֿון דעם אַנאַליז איז, אז לימעראַריש זײַנען אָט די מסיכתּות ניט אונטערצושיידן פֿון דעם איבעריקן תּלמוד. נאָר וואָס דען? דאָרטן איז ניט בנימצא די אַלטע שיכט. דער וויכטיקסטער מאַטעריאַל פֿאַר די מקורים פֿון אָט די מסיכתּות איז געווען פֿון די זעלביקע ישיבֿות וואָס די אַנדערע מסיכתּות: פֿון פּומבדיתא, מחוזא, נרש און סורא. אָבער די ענדגילטיקע אויספֿורעמונג פֿון אָט די מסיכתּות האָט מען דורכגעפֿירט אין אַן אַנדער צײַט ווי בײַ די איבעריקע מסיכתּות. דאָס וואָס אין די דערמאָנטע מסיכתּות טרעפֿן זיך אַנדערע נעמען פֿון אמוראַים, וואָס עס זײַנען פֿאַראַן געווײַסע אייגנטימלעכקייטן אין דער לעצטגילטיקער אויספֿורעמונג — דאָס דאַרף מען דערקלערן מיט דעם, אז די מסיכתּות זײַנען פֿאַרבליבן א לאַנגע צײַט אין דער מיטלסטער סטאַדיע פֿון דער אַנטוויקלונג, אז דאָ איז אַדורך א לאַנגע צײַט צוויישן דעם פֿראַצעס פֿון וועלן און דעם פֿראַצעס פֿון אָפּשלײַסן. מען האָט די מסיכתּות פּשוט א לאַנגע צײַט ניט געלערנט, זיי זײַנען ניט אַנטוויקלט געוואָרן ביז צו דער שלמות וואָס די איבעריקע מסיכתּות. דערפֿאַר איז אין די דאָזיקע מסיכתּות ניטאָ קיין המשכדיקייט אין צעוויקלען די לערן־מאַטעריאַלן, וואָס דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די דערמאָנטע מסיכתּות.

3. בײַם אַנאַליזירן די פֿראַבלעם, פֿאַר וואָס איז ניטאָ קיין גמרא צו געוויסע סדרים פֿון דער משנה און צו געוויסע מסיכתּות גלײַך אויפֿן אָרט בײַ

דער משנה,[1] און דאָך געפֿינט מען צעוואַרפֿענערהייט איבערן גאַנצן תּלמוד טיילן גמרא, וואָס האָבן יאָ א שייכות צו אַזעלכע אַנגמראַדיקע משנות (זז׳ 129 — 171), — קומט דער מחבר צו אַזעלכע אויספֿירן: א גרויסער טייל פֿון אָט דעם צעוואַרפֿענעם מאַטעריאַל וואָס באַציט זיך צו די אַנגמראַדיקע משנות שטאַמט פֿון פֿומבדיתא. כּמעט אַלע שטעלן זיינען אויפֿגעקומען אין דער שייכות און אויף דער שטעל וווּ זיי געפֿינען זיך איצט. די דרייצן שטעלן וואָס האָבן א שייכות צו טהרות און וואָס האָבן משמעות לכתּחילה זיך יאָ געפֿונען אין אַנדערע ערטער ווי איצט, זיינען נאָך נישט קיין ראיה, אַז אין פֿומבדיתא איז געווען גמרא צו טהרות. מען קען משמעות אַנגענעמען, אַז אונדזער תּלמוד בבלי האָט קיין מאָל ניט געהאַט מער גמרא ווי מיר פֿאַרמאָגן זי הינט צו טאָג.

בײַם באַטראַכטן די פֿראַגע וועגן אָפּשטאַם פֿון ארץ־ישׂראלדיקע מאַטעריאַלן אין תּלמוד בבלי און בבלישע מאַטעריאַלן אין תּלמוד ירושלמי איז שטעלט דער מחבר פֿעסט אָט וואָס: דער ארץ־ישׂראלדיקער מאַטעריאַל אין תּלמוד בבלי איז געמומען פֿון פֿאַרשיידענע תּלמוד־נוסחאות, וואָס איינער פֿון זיי איז אונדזער איצטיקער תּלמוד ירושלמי; דאָס אייגענע איז אויך ריכטיק פֿאַרן בבלישן מאַטעריאַל אין תּלמוד ירושלמי: ער איז געמומען פֿון פֿאַרשיידענע בבלישע תּלמוד־נוסחאָות, טייל־ווײַז אויך פֿון אונדזער תּלמוד, אָבער פֿאַר־שטייט זיך אין אַן עלטערן נוסח.

4. מיט די סוגיות, און ספּעציעל מיט די וואָס האָבן פֿאַראַלעלן, פֿאַר־נעמט זיך דער מחבר זייער ברייט (זז׳ 172—242). זײַן פֿוונה איז דאָ אויסצו־פֿאַרשן זייער באַטײַט פֿאַרן צונויפֿשטעלן פֿונעם תּלמוד. ער געפֿינט דערבײַ ענטפֿערס אויף צוויי פֿראַגעס וואָס האָבן א שייכות צו פֿאַראַלעלע סוגיות: די פֿראָבלעם פֿון דער צײַט און די פֿראָבלעם פֿון מעטאָד בײַם אַריבערטראָגן די סוגיא (אָדער א טייל פֿון דער סוגיא) פֿון דער לכתּחילהדיקער שטעל אויף אַן אַנדערער. די ענטפֿערס זײַנען: א) דאָס אַריבערטראָגן די סוגיות האָט מען דורכגעפֿירט צום טייל אין דער תּלמודישער, צום טייל אין דער נאָכתּלמודישער תּקופֿה; ב) עס איז ניט געווען קיין באַשטימטער מעטאָד, קיין סיסטעמאַטישער, אַלע אַרומנעמענדיקער פּלאַן פֿאַרן אַריבערטראָגן סוגיות, וואָס ער זאָל גילטיק זײַן פֿאַרן גאַנצן תּלמוד. יעדער פֿאַל באַזונדער האָט זיך זײַן אייגענעם פֿראָצעס און דאַרף ווערן אויסגעפֿאָרשט אינדיווידועל.

נאָך דעם (זז׳ 218—242) באַטראַכט דער מחבר די קאָמפּאָזיציע און די אַנטוויקלונג פֿון די סוגיות פֿון סאָמע אָנהייב ביז צו דער לעצטגילטיקער אויספֿורעמונג. ער פֿאַרנעמט זיך דערבײַ מיט טערמינאָלאָגישע און שפֿרא־כיקע אַנאַליזן, מיט דער סטרוקטור פֿון די סוגיות, מיטן צונויפֿבינדן סוגיות

---

[1] אונדזער תּלמוד בבלי האָט גמרא פֿאַרן גאַנצן סדר מועד, חוץ דער מסיכתּא שקלים; פֿאַרן גאַנצן סדר נשים; פֿאַרן גאַנצן סדר נזיקין, חוץ די מסיכתות אָבות און עדיות; פֿאַרן גאַנצן סדר קדשים, חוץ די מסיכתות מדות און קנים; פֿון די ביידע סדרים זרעים און טהרות איז פֿאַראַן גמרא נאָר פֿאַר די מסיכתות ברכות און נדה.

און מיט די סוגיות וואָס זיינען ניט צונויפֿגעבונדן געווארן, און דערבײַ ווערן באַלויכטן א רײַ ענינים וואָס זיינען וויכטיק פֿאַר דער קאָמפּאָזיציע פֿון תּלמוד.

5. לסוף קומט די פֿראַגע וועגן דער לעצטגילטיקער רעדאַקציע פֿון תּלמוד בבלי (זי 242 א"וו). דער מחבר האַלט זיך בײַ דער מיינונג, אז זיינע פֿאַרשונגען וויזן: עס איז בכלל ניט געווען קיין לעצטגילטיקע רעדאַקציע פֿון תּלמוד בבלי. דער תּלמוד לײגט פֿאַר אונדז אין יענער געשטאַלט ווי ער האָט זיך ארויסאַנטוויקלט אין די ישיבֿות, וועו דאָס לערנען דערגייט צום רעגולערן פּראָצעס פֿון פֿארענדיקן דיסקוסיעס. דער לאָגישער אויספֿיר פֿון אזא שטאַנד־פּונקט איז, אז עס איז קיין לעצטגילטיקער רעדאַקטאָר בכלל ניט געווען. דער מחבר טרעט דאָ ארײַן אין א סתּירה צו דער אַלגעמיין אַנגענומענער מיינונג וועגן דער לעצטגילטיקער רעדאַקציע פֿון תּלמוד בבלי, און דעריבער אַנאַליזירט ער די מקורים, וואָס אויף זיי האָט זיך אויפֿגעבויט די פֿארשפֿרייטע און אײַנגעשטעלטע פֿארשטעלונג וועגן רב אשין וויי דעם רעדאַקטאָר פֿון תּלמוד בבלי. דער מחבר באַטראַכט די מקורים, וואָס זיי דאַרפֿן דאָס דערווײַזן די אַנגענומענע מיינונג, און ער טײַטשט זיי אזוי אוים, אז לפֿי דעתו זאָגן זיי גאָרנישט וועגן דער לעצטגילטיקער רעדאַקציע און וועגן רב אשין ווי דעם רעדאַקטאָר. אָט דער לעצטער טייל פֿון ווערק וועט בלי ספֿק ארויסרופֿן קענן זיך די גרעסטע טענות. עס מוז אָבער באַטאָנט ווערן, אז די טענות קענען זיין באַרעכטיקט ניט אזוי פֿיל אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס דער מחבר זאָגט וועגן דער לעצטגילטיקער רעדאַקציע, ווי איבער דעם אופֿן ווי אזוי ער זאָגט עס. וועו דער מחבר וואָלט זיין באַווײַזן פֿון ז' 255: „... מפני שאין כלל שום מקום לדבר מסדור התּלמוד במובן הרגיל של המילה הזאת" („ס'איז בכלל ניט שייך צו רעדן וועגן רעדאַגירן דעם תּלמוד אין דעם גע־ווי נטלעכן זינען פֿון דעם וואָרט"), געשטעלט אין סאַמע אָנהייב פֿון דער דיסקוסיע וועגן רעדאַגירן און רעדאַקטאָר, אַדער ער וואָלט עס לכל הפּחות געזונג בולט ארויסגעהויבן, וואָלט יעמאָלט זיין לעצטער קאַפּיטל ניט אויסגע־שטעלט געווען צו אזא גרויסער מאָס קריטיק.

דער מעטאָד וואָס דער מחבר וועגדט אָן אין זיין ווערק איז א מאַדערן וויסנשאַפֿטלעכער. די אויספֿירן זיינען רעזולטאַטן פֿון פֿרטימדיקע אַנאַליזן פֿון מאַטעריאַל. דער מחבר מײַדט בפֿירוש אויס די השפּעה פֿון סעקונדערן מאַטעריאַל. פֿון דעם נעמט זיך אפֿשר, וואָס ער פֿארופֿט זיך לפֿי ערך וויניק אויף דער שײַכותדיקער ליטעראַטור. וועו דער אַנאַליז פֿון טעקסט ווערט דורכגעפֿירט בדיוק אוו די אויספֿירן זיינען לאָגיש פֿעסט אוו זיכער, איז אייגנטלעך ניטא קיין שום נויטוועדיקייט ארײַנצולאָזן זיך אין א וויכוח מיט אן אקעגנדיקער מיינונג. אָט אזא מין וויכוח מיט א מיינונג פֿון אַנדערע איז פֿאַראַן אין גאַנצן וועדק נאָר איין מאָל: דאָס איז די פּאָלעמיק קעגן דער הערשנדיקער מיינונג וועגן א לעצטגילטיקער רעדאַקציע.

דער אַלטער אוו קאַמפּליצירטער תּלמודישער מאַטעריאַל איז אזא, אז דאָ לאָזן זיך ניט דערווײַזן די אויספֿירן פֿון א פֿארשונג אויף א נעאַמעטרישן

שטייגער. א סך דערשיינונגען לאָזן צו פֿאַרשיידענע אויסטייטשונגען, און מען קען זיי באַנעמען אויף אַן אַנדער אופֿן ווי דער מחבר באַנעמט זיי אין דעם ווערק. לשבח פֿון דעם מחבר דאַרף געזאָגט ווערן, אַז ער האָט עס אין זינען, און דאָס ווייזט זיך אַרויס צום טייל אין אָפּגעהיטע, ניט צו באַשטימטע פֿאַרמולירונגען פֿון אויספֿירן און רעזולטאַטן. וועג דער מחבר אַנאַליזירט די אויבן איבערגערעכנטע פֿיר היפּאָטעזן וועגן אָפּשטאַם פֿון אונדזער תּלמוד בבלי, איז ער נוטה צו דער מעגלעכקייט, אַז דער תּלמוד אונדזערער דאָס איז דער תּלמוד פֿון פּומבדיתא, אָבער ער איז דערבײַ זייער אָפּגעהיט און פֿאַרמולירט עס אַזוי: „... הדעת נוטה יותר לאפשרות הראשונה מלשניה... לכן קרובה ביותר האפשרות הראשונה, והיא — שהתלמוד שלנו הוא תלמודה של ישיבת פומבדותא" (ז' 45). אין א סך אַנדערע פֿאַלן ברענגט ער אַרויס דעם ספֿק דורך אַזעלכע אויסדרוקן: אפשר, אולי, לא מן הנמנע, נראה, און דורך דעם ווייזט ער אָן דעם לייענער, אַז דאָ רעדט זיך וועגן פֿאַר־שיידענע מעגלעכקייטן וואָס דער מחבר אַליין קען ניט דעפֿיניטיוו זיך באַשליסן לטובת איינער פֿון זיי. זאָל דאָ אָבער בפֿירוש געזאָגט ווערן, אַז מען דאַרף נישט מישפּטן דאָס נאָנצע ווערק נאָך יענע פּרטים נאָך, וואָס מען קען וועגן זיי האָבן אַן אַנדער מיינונג ווי דער מחבר.

דער אינהאַלט ווערט אַרויסגעבראַכט קלאָר, דער סטיל איז זייער פֿײַן און גרינג. אַזעלכע מעלות, וואָס מען טרעפֿט זיי ניט שטענדיק אין ווייסנשאַפֿט־לעכע ווערק, מאַכן דאָס בוך צוטריטלעך אויך פֿאַרן נישט־מומחה וואָס אינטע־רעסירט זיך מיטן תּלמוד.

דאָס בוך איז א ווערטפֿולע באַרײַכערונג פֿון דער ליטעראַטור וועגן תּלמוד. לאָמיר האָפֿן, אַז דער מחבר וועט אויך להבא ברענגען ווערטפֿולע צושטײַערס פֿאַר דער תּלמוד־ליטעראַטור.

ד"ר אַלכּסנדר גוטמאַן

יידן אין „יענקי־סיטי"

W. Lloyd Warner and Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, XX+460 pp.; *The Status System of a Modern Community*, XX+246 pp. (Yankee City Series, vols. 1-2), Yale University Press, 1941, 1942.

די אויספֿאָרשונג איז אַנדערש פֿון אַנדערע אַרבעטן פֿון דעם מין. די פֿאָרשערס האָבן זיך באַמיט ניט בלויז צו באַשרײַבן דאָס לעבן אין אַמע־ריקאַנער שטאָט; זיי האָבן אויך געשטרעבט אויסצופֿינען די קלאַסן־גלידע־רונג פֿון די פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס, יידן אַרײַנגערעכנט, און די באַציונ־גען צווישן די סאָציאַלע שיכטן פֿון דער לאָקאַלער באַפֿעלקערונג.

די מחברים ניצן דעם באַגריף קלאַס אַנדערש ווי מיר זײַנען אין אונ־דזער סביבה אײַנגעווויגט פֿון דער מאַרקסיסטישער טערמינאָלאָגיע (זען הערה 5). עס איז אמת, זאָגן זיי, אַז דער עקאָנאָמישער סטאָטוס — באַשעפֿטיקונג און פֿאַרמעגן — שפּילט א ווייכטיקע ראָלע אין דער סאָציאַלער גלידערונג פֿון

דער הײַנטיקער אמעריקע. זיי האַלטן אָבער, אַז מען דאַרף זיך אויך רעכענען מיט אַנדערע פֿאַקטאָרן, וואָס מע קען זיי אײַנטיילן אין אָביעקטיווע און סובֿיעקטיווע. די בילדונג פֿון יחיד, די געגנט וווּ ער וווינט, זײַן דירה, קלײדונג און שטייגער לעבן זײַנען אָביעקטיווע קריטעריעס. אחוץ דעם קען מען ניט איגנאָרירן דעם עטנישן אָפּשטאַם און די פֿאַמיליע־אָנגעהעריקייט פֿון יחיד. מיר וויסן, אַז מענטשן וועלן זיך גיכער חבֿרן מיט מיטגלידער פֿון געוויסע עטנישע גרופּעס אײדער מיט אַנדערע, מיט אמעריקאַנער געבוירענע אײדער מיט אימיגראַנטן, און מיט די וואָס שטאַמען פֿון יִחוסדיקע פֿאַמיליעס גיכער אײדער מיט פּשוטע בשׂר־ודמים. אויך דאַרף מען זיך רעכענען מיט דער מיינונג פֿון יחיד וועגן זײַן אייגענער קלאַסן־אָנגעהעריקייט, מיט דעם וואָס אַנדערע האָבן צו זאָגן וועגן אים און מיט זײַן שטעלונג צו אַנדערע.

זייער צוגאַנג איז בלּתי־סטַק א בֿאַרעכטיקטער. די שטעלונג פֿון א מענטשן אויפֿן סאָציאַלן לײַטער וועלט געווינט באַשטימט ניט נאָר דורך זײַן עקאָנאָמישן מצב אַליין. אָבער ווען מען האָט צו טאָן מיט עטלעכע קריטעריעס, ספּעציעל מיט סובֿיעקטיווע פֿאַקטאָרן, וועלט דאָס אײַנטיילן אין סאָציאַלע קלאַסן אומזיכערער און סובֿיעקטיווער.

*

אין די ערשטע צוויי בענד פֿון דער סעריע „יענקי־סיטי" זײַנען פֿאַראַן א סך אינטערעסאַנטע און וויכטיקע סאָציאָלאָגישע און עקאָנאָמישע פּרטים וועגן דער יִדישער באַפֿעלקערונג און אויך וועגן די אַנדערע עטנישע גרופּעס וואָס לעבן אין דער אַזוי גערופֿענער „יענקי־סיטי", אָן אַלע שטעטל ניט וויַיט פֿון באָסטאָן.[1] אַנהייב די 1930ער יאָרן, בעת די אויספֿאָרשונג איז געמאַכט געוואָרן, האָבן דאָרט געלעבט 16,785 מענטשן. 397 אָדער 2.4 פּראָצענט פֿון זיי זײַנען נעוואָרן יִדן. די „יענקים" זײַנען געווען דער עלטסטער עטנישער קיבוץ, די אירישע דער צווייטער און יִדן דער דריטער עלטסטער קיבוץ.

ס'רובֿ דאָרטיקע יִדן שטאַמען פֿון רוסלאַנד און פּוילן. דײַטשע יִדן האָבן זיך דאָרט באַזעצט מיט א הונדערט יאָר צוריק, אַרום די 50ער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. זייערע קינדער האָבן זיך אָבער אַזוי אַמעריקאַניזירט, אַז עס איז איצט ניטאָ פּמעט קיין חילוק צווישן זיי און די „יענקים". רוסיש־פּוילישע יִדן האָבן אָנגעהויבן קומען אין די 90ער יאָרן. אין 1903 האָבן דאָרט געלעבט 15 אַזוינע פֿאַמיליעס; צען יאָר שפּעטער — 44; בעת דער אויספֿאָרשונג, אַנהייב די 30ער יאָרן, האָבן שוין אין „יענקי־סיטי" נעלעבט 397 יִדן. זייער וויניק פֿון זיי זײַנען דאָרט געבוירן געוואָרן; עטלעכע זײַנען געבוירן געוואָרן אין שכנותדיקע ערטער און עטלעכע אין דעם שטאַט מעין; דער רובֿ מנין ובנין פֿון די דאָרטיקע יִדן זײַנען אריבערגעקומענע.

די עלטער־גלידערונג פֿון די דאָרטיקע יִדן איז אַנדערש ווי פֿון די

[1] יש אומרים, אַז דאָס איז ניובאָריפֿאָרט, מאַס'; זי האָט אָבער אין 1940 געהאַט אַ באַפֿעלקערונג פֿון בלויז 13,916 און אין „יענקי־סיטי" האָבן בעת דער אויספֿאָרשונג געלעבט 16,785 מענטשן.

אנדערע עטנישע גרופּעס. ס'איז געווען א גרעסערער פּראָצענט מענטשן אונטער 20 יאָר ווי בײַ ניט־יידן און א צוויי מאָל אזוי פֿיל אין דער עלטערגרופּע 17—20 ווי בײַ אלע אנדערע צוזאַמען, אָבער ניט ווי בײַ געוויסע אנדערע עטנישע גרופּעס. דאָס גייט זיך אין גאַנצן פֿונאַנדער מיט דעם וואָס מיר וויסן פֿון אנדערע פֿאַרשונגען, אז דער פּראָצענט קינדער איז בײַ יידן קלענער ווי בײַ ניט־יידן.[2]

די עלטער־גלידערונג (אין %) פֿון עטלעכע פֿעלקער איז געווען:

פֿאָלק	יונגער ווי 14 יאָר	14—17 יאָר	17—20 יאָר	עלטער ווי 20 יאָר	עלטער ניט אָנגענומען
יידן	13.6	9.3	9.3	67.3	0.5
אַלע, אַחוץ יידן	10.9	5.6	4.6	78.1	0.7
פֿאַליאַקן	16.5	12.7	10.2	59.5	1.0

די הויפּט־באשעפֿטיקונג איז דאָרט די פּראָדוקציע פֿון שיך. די צווייטע וויכטיקע אינדוסטריע איז דאָס אויסארבעטן זילבערווארג. זייער ווייניק יידן האָבן געארבעט אין די צווויי אינדוסטריעס. עטלעכע יידן זײַנען געווען באַשעפֿטיקט בײַ בוי און טראַנספּאָרט. ס'רוב יידן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט קלייניהאַנדל.

יידן האָבן זיך קאָנצענטרירט אין צוויי פֿון די דאָרטיקע 12 דיסטריקטן. אין איינעם פֿון די צוויי דיסטריקטן, „מידלטאַון", איז דאָס דורכשניטלעכע חודשלעכע דירה־געלט געווען 18.93 דאָלאַר, אין צווייטן דיסטריקט האָט מען געצאָלט אין דורכשניט 19.54 דאָלאַר א חודש דירה־געלט; דאָס דורכשניטלעכע חודשלעכע דירה־געלט אין „יענקי־סיטי" איז געווען 18.77 דאָלאַר. א לפּי־ערך גרעסערע צאָל יידן האָבן געלעבט אין גרויסע און גוטע הײַזער ווי אנדערע; קיינער פֿון די דאָרטיקע פֿאָליאָקן, רוסן און איטאַליענער האָט ניט געווינט אין אזוינע הײַזער ווי יידן.

א גרעסערער פּראָצענט יידן האָבן געהאט גרונטאייגנס ווי אנדערע עטנישע גרופּעס, אחוץ די „יענקים". דער דורכשניטלעכער ווערט פֿון גרונטאייגנס פּער יידישן אייגנטימער איז געווען 3,864 דאָלאַר. קיינע פֿון די אנדערע גרופּעס, די „יענקים" אַרײַנגערעכנט, האָט ניט געהאט אזא הויכן דורכשניט. דער דורכשניטלעכער ווערט פֿון גרונטאייגנס פּער גריכישן בעלהבית איז געווען בלויז 3,182 דאָלאַר, וואָס דאָס איז געווען דער העכסטער דורכשניט פֿאַר א ניט־יידישער גרופּע. קיינע פֿון די אנדערע עטנישע גרופּעס האָט ניט געהאט אזא פּראָצענט מענטשן ווי יידן וואָס זאָל פֿאַרמאָגן גרונטאייגנס אין דעם ווערט פֿון 10,000—20,000 דאָלאַר. יידן זײַנען אויך געווען אויפֿן צווייטן אָרט צווישן די וואָס האָבן געהאט אומבאַוועגלעך אייגנס אין

[2] זען למשל:
S. M. Robison, ed., *Jewish Population Studies*, pp. 17, 26, 40, 61, 73, 88, 118, 155, 166.

דעם ווערט פֿון מער ווי 20,000 דאָלאָר. קיינע פֿון די עטנישע גרופּעס האָט ניט געהאַט אזא לפֿי־ערך גרויסע צאָל יחידים (53%), וואָס האָבן אינוועסטירט אין אַנדערע פֿאַרמען פֿון גרונטאייגנס ווי אין אייגן הויז.

31 פֿון די 599 סטודענטן אין דער אַרטיקער הײַסקול זײַנען געווען יידן. יידן האָבן אויסגעמאַכט בלויז 2.4 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג און האָבן צוגעשטעלט 5.2 פּראָצענט הײַסקול־תּלמידים. דאָס האָט זיך אין א געוויסער מאָס געגומען פֿון דעם וואָס יידן האָבן געהאַט א גרעסערן פּראָצענט אין דער עלטער־גרופּע 14—17; אָבער חוץ דעם ווײַזט זיך דאָ ארויס דער אַלגעמיינער יידישער דראַנג צו בילדונג.

די דאַרטיקע יידן האָבן במשך 25 טעג באַזוכט אין דורכשניט צו 2.33 מאָל דעם קינאָ. די פֿראָטעסטאַנטן האָבן געהאַט א פֿרעקווענץ פֿון 2.12 מאָל און די קאַטוילִיקן פֿון 2.31 מאָל. אין דעם פּרט פֿון זוכן פֿאַרווײַלונגען האָבן זיך, היסט עס, קיין גרויסע אונטערשיידן ניט אָנטפֿלעקט.

יידן האָבן געהאַט א לפֿי־ערך גרעסערע צאָל פֿאַרבראַכערס ווי די אַנדערע פֿעלקער. 4.79 פּראָצענט יידן האָבן עובֿר געווען אויפֿן געזעץ לגבי 4.20 פּראָצענט פֿון דער איבעריקער באַפֿעלקערונג. אין א סך אַנדערע שטעט, וויסן מיר, האָט מען געפֿונען, אז דער פּראָצענט פֿאַרברעכערס איז בײַ יידן קלענער ווי בײַ ניט־יידן.[3]

מען דאַרף אָבער געדענקען, אז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט זייער א קליינער גרופּע, 397 יידן, און מיט נאָך א קלענערער צאָל יידישע פֿאַרברעכערס, 19. פֿאַרלאָזן זיך אויף קליינע צאָלן קען מען בדרך־כלל ניט, ווײַל דער על־פּי־צופֿאַל־מאָמענט שפּילט יעמאָלט א גרעסערע ראָלע ווי ווען מען האָט צו טאָן מיט גרויסע גרופּעס. צווייטנס, די אימיגראַנטן (ניט־געבוירענע אין אמעריקע) אין „יענקי־סיטי" בכלל האָבן געהאַט א גרעסערן פּראָצענט (אין דורכשניט 5.59) אידער די יידישע אימיגראַנטן. דריטנס, דער חילוק צווישן 4.79 און 4.20 פּראָצענט איז אין דעם פֿאַל סטאַטיסטיש ניט וואָגיק, וואָס דאָס מיינט ווידער אז אזא חילוק קען זײַן א צופֿאַל.[4] במילא קען מען ניט זאָגן אויפֿן סמך פֿון די רעזולטאַטן, אז יידן אין „יענקי־סיטי" האָבן באמת געהאַט א גרעסערע פֿאַרברעכערישקייט־ראַטע ווי ניט־יידן. מען קען אויך ניט זאָגן, אז די גרופּע ניט־געבוירענע אין אמעריקע האָט געהאַט א לפֿי־ערך גרעסערע צאָל פֿאַר־

---

[3] Walter A. Lunden, *Statistics on Crime and Criminals*, pp. 126—131; Idem, *Systematic Source Book in Juvenile Delinquency*, p. 184; S. Koenig, "The Socio-economic Structure of an American Jewish Community", *Jews in a Gentile World*, edited by I. Graeber and S. H. Britt, p. 241; Ernst R. Mowrer, *Disorganization*, p. 592; Helen R. Jetter, *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati*, p. 9.

זען אויך: ל. הערש, „יידישע און ניט־יידישע פֿאַרברעכערישקייט אין פֿוילן", יוּוֹ־בלעטער, ב׳ XX, נומ׳ 2, זז׳ 181—198.

[4] די וויכטערדיקע פֿאַרמל איז באַנוצט געוואָרן אויף אויסצוגעפֿינען די וואָגיקייט פֿון דעם חילוק צווישן די פּראָצענטן:

ברעכערס ווי יִידן, ווײַל דער חילוק צווישן 5.59 און 4.79 פּראָצענט איז אויך אין דעם פֿאַל סטאַטיסטיש ניט וואָגיק.

עס איז א שאָד, וואָס די מחברים רעכענען ניט אויס, אויף וואָסערע געזעצן יִידן און אַנדערע האָבן עובֿר געווען. בדרך פּלי, וויסן מיר, באַגייען יִידן ווויניקער קרימינעלע פֿאַרברעכנס ווי אַנדערע. צי איז עס אויך נעווען אזוי אין „יענקי־סיטי", וווּ דער רובֿ מנין ובנין פֿון די יִידן האָט זיך פֿאַרנומען מיט מיסחר? די מחברים גיבן אויך ניט אָן די צאָל יוגנטלעכע און דערוואַקסענע געזעץ־ברעכערס באַזונדער.

אין „יענקי־סיטי" איז פֿאַראַן איין יִידישע סינאַגאָגע. די דאָרטיקע יִידן העלפֿן אויסהאַלטן די לאָקאַלע Young Men's Christian Association. דאָרט איז ניטאָ קיין יִידיש לוויות־ביורא און יִידן באַנוצן זיך מיט פּראָטעסטאַנטישע ביוראָען.

*

די קלאַסן־גלידערונג פֿון יִידן אין „יענקי־סיטי" איז געווען אַנדערש ווי ביי די אַנדערע פֿעלקער. די פֿאַרשערס האָבן איינגעטיילט די באַפֿעלקערונג אין זעקס סאָציאַלע קלאַסן.[5] זייער פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג איז נעווען:

סאָציאַלער קלאַס	גאַנצע באַפֿעלקערונג	יִידן
סאַמע אייבערשטער קלאַס	1.45	—
אייבערשטער קלאַס	1.57	—
אייבערשטער מיטלקלאַס	10.30	3.02
אונטערשטער מיטלקלאַס	28.36	41.81
אונטערשטער קלאַס	32.88	47.61
סאַמע אונטערשטער קלאַס	25.44	7.56

פֿמעט נײַן צענטל יִידן זײַנען נעווען אין צוויי פֿון די זעקס קלאַסן. קיינער

$$\text{Sigma } D_p^2 = P_0 Q_0 \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2} \right)$$

דער חילוק איז אין דעם פֿאַל:

$$\frac{0.0479 - 0.0420}{0.0102} = \frac{0.0059}{0.0102} = 0.6$$

אַזאַ חילוק קען קומען פֿון אַ צופֿאַל אין 55 פֿון 100 פֿאַלן. עס איז אַנגענומען, אַז בלויז אַ חילוק וואָס קען פּאַסירן ניט מער ווי איין מאָל אין 100 פֿאַלן איז סטאַטיסטיש וואָגיק (statistically significant).

דער חילוק צווישן יִידן און די אַנדערע אימיגראַנטן איז אין דעם פֿאַל:

$$\frac{0.0559 - 0.0479}{0.0115} = \frac{0.0080}{0.0115} = 0.7$$

אַזאַ חילוק קען קומען פֿון אַ צופֿאַל אין 48 פֿון 100 פֿאַלן.

זען ווען דעם ענין וואָגיקייט פֿון אַ חילוק צווישן פּראָצענטן:
Frederick C. Mills, *Statistical Methods,* 1938, pp. 483—484.

[5] זיי רופֿן אָן די זעקס קלאַסן מיט די ווייטערדיקע נעמען:

1) upper-upper,	3) upper-middle,	5) upper-lower,
2) lower-upper,	4) lower-middle,	6) lower-lower.

פֿון זיי איז ניט געווען אין דעם סאמע אייבערשטן קלאַס און אויך ניט אין אייבערשטן קלאַס. זייער וויניק יידן זײַנען געווען אין דעם אייבערשטן מיטל־קלאַס און אין סאמע אונטערשטן קלאַס. די אַנדערע עטנישע גרופּעס, אָחוץ די „יענקים", זײַנען באַשטאַנען דער עיקר פֿון די צוויי אונטערשטע קלאַסן. א צווייטע דריטל אירלענדער, ארום 86 פּראָצענט איטאַליענער, אַן ערך 92 פּראָצענט גריכן און כּמעט אַלע פּאָליאַקן, 99.3%, זײַנען געווען אין די צוויי אונטערשטע קלאַסן פון דער באַפֿעלקערונג, לגבי 55.2 פּראָצענט יידן.

די פֿאַרשערפֿט האָבן אײַנגעטיילט די פֿאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס אין „יענקי־סיטי" אין זיבן קאַטעגאָריעס: אָרגאַניזאַציעס וואָס פֿירן זיך על־פּי געוויסע תּקנות און האָבן באַאַמטע רופֿן זיי אַן אַסאָציאַציעס; אָרגאַניזאַציעס וואָס זײַנען ניט אַזוי פֿאָרמעל ווי אַסאָציאַציעס און האָבן ניט קיין באַאַמטע רופֿן זיי אַן קלויבעס (וואָס אויף יידיש קען מען דאָס אפֿשר איבערגעבן מיטן וואָרט חבֿרותאס). אָחוץ דעם זײַנען דאָרט פֿאַראַן פֿאַראײַנען אויף צו באַשיצן די עקאָנאָמישע אינטערעסן פֿון זייערע מיטגלידער, רעליגיעזע פֿאַראײַניקונגען, פּאָליטישע פּאַרטייען צי קלובן, שול־ צי בילדונגס־פֿאַראײַנען און פֿאַמיליע־אָרגאַניזאַציעס.

דער אָנטייל פֿון יידן אין די זיבן טיפּן אָרגאַניזאַציעס איז געווען א ביסל אַנדערש ווי פֿון ניט־יידן. דער הויפּט־חילוק באַשטייט אין דעם וואָס א גרעסערער פּראָצענט יידן זײַנען געווען מיטגלידער פֿון רעליגיעזע פֿאַראײַניקונגען און א קלענערער האָט אָנטייל־גענומען אין פּאָליטישע פּאַרטייען.

די פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג איז געווען:

טיפּ אָרגאַניזאַציע	אַלע, אָחוץ יידן	יידן
אַסאָציאַציעס	18.1	16.6
חבֿרותאס	31.0	31.8
משפּחה־אָרגאַניזאַציעס	24.6	22.0
עקאָנאָמישע פֿאַראײַנען	3.8	3.3
שול־אָרגאַניזאַציעס	3.1	3.7
רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס	10.4	17.1
פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס	9.0	5.4

יידן זײַנען געווען מיטגלידער אין 67 פֿון 357 אַסאָציאַציעס אין „יענקי סיטי". בלויז 9 פֿון אָט די אַסאָציאַציעס זײַנען געווען אויסשליסלעך יידישע. כּמעט 10 פּראָצענט פֿון אַלע אַסאָציאַציעס זײַנען געווען פּראָטעסטאַנטיש־קאַטוליש־יידישע.

א לפּי־ערך גרעסערע צאָל יידן ווי ניט־יידן האָבן אָנטייל־גענומען אין די פֿאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס. יידן זײַנען געווען אַקטיוו אין אַסאָציאַציעס, וווּ מען נעמט ארײַן דער עיקר מיטגלידער פֿון די אייבערשטע קלאַסן. די מחברים זאָגן, אז יידן וואָס נעמען אָנטייל אין אַזוינע אַסאָציאַציעס זײַנען שוין מער ניט קיין אָרטאָדאָקסישע יידן, בעת די אירלענדער אין אָט די אַסאָציאַציעס בלײַבן פֿרומע קאַטוליקן.

ניט ווייניקער אינטערעסאַנט און כאַראַקטעריסטיש איז אויך דער וויי־טערדיקער פּאַקט: 30.5 פּראָצענט יידן אין סאַמע אונטערשטן קלאַס, וואָס האָבן אָנטיילנעמען אין די פֿאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס, זײַנען געווען מיט־גלידער פֿון א רעליגיעזער אָרגאַניזאַציע, לגבי 18.4 פּראָצענט יידן אין אונ־טערשטן קלאַס און 15.2 פּראָצענט יידן אין אונטערשטן מיטלקלאַס. בכן באַ־קומט זיך, אז וואָס בעסער עס לעבט זיך א יידן, אַלץ ווינציקער איז ער נוטה צו ווערן א מיטגליד פֿון א ריין יידישער אָרגאַניזאַציע.

מיטלקלאַס־יידן האָבן געמומען א קלענערן אָנטיילֿ אין רעליגיעזע אָר־גאַניזאַציעס און זײַנען געווען מער אַקטיוו אין אַסאָציאַציעס, חבֿרותאס און פּאָליטישע פּאַרטייען ווי אַנדערע יידן. בלויז 1.9 פּראָצענט יידן פֿון סאַמע אונטערשטן קלאַס וואָס האָבן געהערט צו אָרגאַניזאַציעס זײַנען געווען אַסאָ־ציאַציע־מיטגלידער לגבי 33.68 פּראָצענט יידן פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס. ניט מער ווי 1.9 פּראָצענט פֿון סאַמע אונטערשטן קלאַס האָבן געהערט צו פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס לגבי 5.26 פּראָצענט פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס.

די פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון דער מיטגלידערשאַפֿט על־פּי יערן קלאַס איז געווען:[6]

טיפּ אָרגאַניזאַציע	אייבערשטער מיטלקלאַס	אונטערשטער מיטלקלאַס	אונטערשטער קלאַס	סאַמע אונטערשטער קלאַס
אַסאָציאַציעס	33.68	21.22	10.56	1.90
חבֿרותאס	25.26	33.81	30.67	25.71
משפּחה־אָרגאַניזאַציעס	17.89	17.75	26.89	32.38
עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציעס	3.16	2.96	4.11	0.95
שול־אָרגאַניזאַציעס	2.11	3.38	3.89	6.67
רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס	12.63	15.22	18.44	30.48
פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס	5.26	5.66	5.44	1.90

עס איז אויך געווען א היפּשער חילוק צווישן יידן און אַנדערע וואָס האָבן געהערט צום זעלבן קלאַס. 12.4 פּראָצענט פֿראַנצויזן פֿון סאַמע אונ־טערשטן קלאַס זײַנען געווען אַסאָציאַציע־מיטגלידער; א דריטל פּאָליאַקן פֿון זעלבן קלאַס זײַנען געווען מיטגלידער פֿון חבֿרותאס; בלויז 11.2 פּראָצענט אירלענדער פֿון סאַמע אונטערשטן קלאַס האָבן געהערט צו רעליגיעזע אָרגא־ניזאַציעס; 9.4 פּראָצענט „יענקים" פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס האָבן געהערט צו פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס און בלויז 25.8 פּראָצענט פֿראַנצויזן פֿון דעם קלאַס זײַנען געווען מיטגלידער פֿון אַסאָציאַציעס. עס איז בכן קלאָר, אז דער אָנטיילֿ אין פֿאַרשיידענע טיפּן אָרגאַניזאַציעס איז אָפּהענגיק פֿון דער קלאַסן־סטרוקטור און דעם עטנישן צוזאַמענשטעלֿ פֿון א שטאָט.

[6] דער חשבון איז באַזירט אויף דער צאָל מענטשן אין די פֿאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס און ניט אויף דער צאָל מענטשן פֿון אָט דעם פּאָלק. אויב אַ יחיד האָט למשל געהערט צו צען אָרגאַניזאַציעס איז ער געציילט געוואָרן צען מאָל.

*

די איצטיקע צוויי בענד זײַנען די ערשטע אין אַ סעריע פֿון זעקס בענד וועגן „יענקי־סיטי". אין דריטן באַנד וועלן איבערגעגעבן ווערן נאָך פֿרטים וועגן די עטנישע גרופּעס, ספּעציעל וועגן דעם וואָס עס קומט פֿאַר מיט זייער סאָציאַל־קולטורעלער ירושה און ווי אַזוי זיי פֿאַסן זיך אַרײַן אין דער אַמעריקאַנער סביבֿה. אין פֿערטן באַנד וועט זײַן אַ סאָציאָלאָגישער אַנאַליז פֿון דער מאָדערנער אינדוסטריעלער סטרוקטור אין „יענקי־סיטי". דער פֿינפֿטער באַנד וועט זיך פֿאַרנעמען מיט דער סימבאָלן־סיסטעם — ריטואָלן, מיטאָסן, מינהגים — פֿון אַן אַמעריקאַנער קיבוץ. דער לעצטער באַנד וועט באַשטיין פֿון געווײַסע רויע מאַטעריאָלן.

היות די אַנדערע בענד זײַנען נאָך ניט אָפּגעדרוקט געוואָרן, איז שווער אָפּצושאַצן דעם אמתן ווערט און דעם צושטײַער פֿון אָט דער פֿאָרשונג. אָבער אויף ווי ווײַט מע קען זען פֿון די ערשטע צוויי בענד, האָבן די פֿאָרשערס טיילווײַז געבויט אויף השערות וואָס רופֿן אַרויס געווײַסע ספֿקות.

א פֿאָרשער פֿון דער קלאַסן־סטרוקטור דאָ אין לאַנד דאַרף זיך רעכענען מיט דעם פֿאַקט, אַז יעדע עטנישע מיעוט־גרופּע האָט זיך אירע אייגענע סאָציאָלע שיכטן וואָס זײַנען ניט תּמיד די זעלבע ווי פֿון דער דאָמינירנדיקער עטנישער רוב־גרופּע. נעגערס, למשל, האָבן זייער אייגענעם אייבערשטן סאָציאַלן קלאַס. צי וועט מען די דאָזיקע נעגערשע „גילדענע פֿאָן" אַרײַננעמען אין דעם „סאָשל רעדושיסטער"? מיט איין וואָרט, א נעגער קען טאַקע געהערן צו דעם אייבערשטן קלאַס פֿון זײַן ראַסע, אָבער ניט פֿון דער וויַיסער באַפֿעלקערונג.

דאָס זעלביקע איז אויך ריכטיק וועגן יידן און אַנדערע אימיגראַנטן. אמעריקאַנער יידן האָבן זייער אייגענעם אייבערשטן קלאַס, אָבער ניט אַלע יידן פֿון דעם מין געהערן אויך צו דעם אייבערשטן קלאַס פֿון אמעריקע. איז פֿרי מיר זאָלן האָבן א ענווי בילד פֿון דער קלאַסן־גלידערונג בײַ יידן, וואָלט מען באַדאַרפֿט אויסנעפֿינען זייער אייגענע קלאַסן־סטרוקטור און די פֿאַזיציע פֿון די יידישע „פּני" אין דער אַלגעמיינער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון אמעריקע. די מחברים זײַנען אָבער געווען פֿאַראינטערעסירט בלויז אין דער קלאַסן־גלידערונג פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג און ניט אין דער פֿאַזיציע פֿון יחיד אין דער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון זײַן אייגענעם עטנישן קיבוץ. די מחברים האָבן למשל ניט געפֿונען קיין איין יידן אין „יענקי־סיטי", וואָס געהערט צו די צוויי אייבערשטע קלאַסן פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג; עס זײַנען דאָך אָבער זיכער געווען אַזוינע יידן וואָס האָבן געהערט צו די אייבערשטע קלאַסן פֿון דער דאָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג.

בײַם אײַנטיילן די באַפֿעלקערונג אין סאָציאַלע קלאַסן האָבן די פֿאָרשערס זיך אויך גערעכנט מיט די מיינונגען פֿון פֿאַרשיידענע מענטשן וועגן דער סאָציאַלער פֿאָזיציע פֿון יחידים. דאָס איז בלויז־סטף זייער וויכטיק, ווײַל די קלאַסן־אָנגעהעריקייט פֿון א יחיד איז א פּועל־יוצא פֿון זײַן מיינונג וועגן זיך און פֿון די מיינונגען פֿון אַנדערע וועגן אים. דאָ קומט אָבער ווײַטער אַרײַן דער

חילוק פֿון אינעווייניקסטער ביז אלגעמיינער אפֿשאַצונג. א יוד למשל, וואָס וויים נענוי דעם פֿאמיליע־יוחס פֿון זיין לאנדסמאן, וועט אפֿשר האבן גאָר אן אנדער מיינונג וועגן אים ווי יודן וואָס וויסן גאָרניט וועגן זיין משפּחה. במילא קומט אויף די פֿראָגע, אויף ווי וויַיט מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף די מיינונגען פֿון אנדערע און וויפֿל וואָג מען קען צי מען דארף לייגן אויף זיי. א צווייטע שווערישקייט איז דאָס וואָס צווויי מענטשן קענען א מאָל האָבן צווויי פֿאַרשיידענע מיינונגען וועגן א יחיד. איז מיט וועמענס מיינונג זאָל אין אזא פֿאל דער פֿאַרשער זיך רעכענען?

אָננעהעריקייט צו געווינסע ארגאניזאציעס איז אויך ניט תמיד א פֿאר־לאָזלעכע קריטעריע. עס פּאסירט, אז מען נעמט ניט ערנסט געווינסע יחידים אין ארגאניזאציעס צוליב פּערזענלעכע און צופֿעליקע טעמים.

די מחברים האָבן פֿאַרפֿעלט אנצוווייזן, אויף ווי וויַיט עס איז פֿאראן א חילוק אין דער קלאַסן־גלידערונג פֿון די אמעריקאַנער געבוירענע און זייערע אריבערגעקומענע עלטערן. זיי באַירן בכלל ניט די פֿראגע פֿון סאָציאלער רירעוודיקייט (מאָביליטעט). צי איז אין „יענקי־סיטי" ניט געווען קיין שום סימן פֿון וועריטאַלער צי לכל־הפּחות האָריזאָנטאַלער מאָביליטעט? די מחברים האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף דעם משמעות דערפֿאַר וואָס זיי זיינען דער עיקר געווען פֿאראינטערעסירט אין דער סטאַטיק פֿון דער שטאָט. אָבער פּדי צו פֿאַרשטיין די סטאַטיק פֿון א באַפֿעלקערונג דארף מען אויך עפּעס וויסן וועגן דער דינאמיק.

די מחברים האָבן אחוץ דעם ניט געבראכט קיין מאטעריאל וועגן געמישטע חתונות; זיי האָבן אויך ניט דערמאָנט דעם אָנטייל פֿון יודן אין צדקה־אַרגאניזאציעס. עס קען אָבער זיין, אז זיי וועלן איבערגעבן פּרטים וועגן די און אנדערע וויכטיקע פּראָבלעמען — יידישע דערציונג, שפּראָכיקע אסימילאציע וכדומה — אין דריטן באנד.

ניט נעקוקט אויף די אויסנערעכנטע פּגימות האָט דאָך די אויספֿאַרשונג א גרויסן ווערט פֿאר אונדז. זי איז איינע פֿון די נעציילטע פֿאַרשונגען פֿון דעם מין, און אין די ערשטע צווויי בענד פֿון אָט דער סעריע זיינען פֿאראן א סך וויכטיקע סאָציאָלאָגישע פֿאקטן וועגן א יידישער קהילה אין ניו־ענגלאַנד.

נ. גאָלדבערג

א פּראָגראַם פֿאַר יידישע צוגאָבשולן

חיים פֿינקעלשטיין, אַנאָליטישע לערן־פּראָגראַם פֿאַר א זעקסקלאַסיקער צוגאָבשול, באַשטעטיקט און אַרויסגעגעבן פֿון דער פּעדאַגאָגישער קאָמיסיע און הויפּט־פֿאַרוואַלטונג פֿון דער צענטראַלער וועלטלעך־יידישער שול־אָרגאַניזאַציע אין אַרגענטינע. בועאַנאָס־אַיירעס, 1943, 293 זז'.

חיים פֿינקעלשטיין, לערער און שול־דירעקטאָר פֿון דער שלום־עליכם־שול אין בועאָס־אַיירעס, ארגענטינע, האָט אויף זיך גענומען די שווערע און

אחריותדיקע אויפֿגאבע אויסצוארבעטן אַן אויספֿירלעכע לערן־פּראָגראַם פֿאַר די 6קלאַסיקע יידיש־וועלטלעכע שלום־עליכם־שולן (צווישאָ־שולן) אין ארגענטינע.

די צווישאָ־שולן זיַינען, ווי די יִדיש־וועלטלעכע שולן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, צ ו נ א ב ש ו ל ן. בײַם אָפּשאַצן דעם פֿאַרנעם פֿון פֿינקעלשטיינס לערן־פּראָגראַם איז וויכטיק צו ווײַסן, אז אין די צווישאָ־שולן באַקומען די תּלמידים נאָנצע 15 לערן־שעה א וואָך; דאָס איז צוויי מאָל אזוי פֿיל אַיידער זיי באַקומען אין די גרעסערע פֿאַרבאַנדשולן, דרַי מאָל מער אַיידער אין די ארבעטער־רינג־ און שלום־עליכם־שולן, יאָ, נאָנצע פֿינף מאָל אזוי פֿיל אַיידער אין די האַלבע שולן פֿון די צוויי לעצטע שולריכטונגען דאָ אין לאַנד.

די פּראָגראַם האָט צוויי טיילן. דער ערשטער טייל נעמט ארום אַלע לימודים פֿונעם ערשטן קלאַס ביזן סוף זעקסטן — מיטן אויסנעם פֿונעם געשיכטע־לימוד. דער צווייטער טייל פֿאַרנעמט זיך בלויז מיטן לימוד געשיכטע; די פּראָגראַם פֿון נעשיכטע איז אַיַינגעשטעלט פֿאַר פֿינף קלאַסן, פֿונעם צווייטן ביזן סוף זעקסטן קלאַס.

וואָס זיַינען די לימודים וועלכע פֿילן אוים דעם ערשטן טייל פֿון דער לערן־פּראָגראַם דורך אַלע זעקס קלאַסן? און ווי אזוי בויען זיך די לימודים אויף פֿון קלאַס צו קלאַס?

חיים פֿינקעלשטיין האַלט נישט פֿון צעגלידערן דאָס לערנען אויף באַזונדערע לימודים און פֿון לערנען יעדן לימוד ווי אַן אָפּגעשלאָסענע דיסציפּלין פֿאַר זיך אַליין. ער בויט דערפֿאַר זיַין לערן־פּראָגראַם אויף טעמעס, אָדער קאָנצענטערס, און אין די ראָמען פֿון די טעמעס דאַרפֿן באַזונדערע לימודים דערשיַינען ניט ווי זעלבשטענדיקע לערן־נעביטן, נאָר ווי אינטעגרירטע טיילן פֿון א העכערער נאַנצקייט.

לאָמיר דאָ איבערגעבן די קאָנצענטערס פֿון פֿינקעלשטיינס לערן־פּראָגראַם לויטן סדר פֿון די קלאַסן.

ערשטער קלאַס — 10 טעמעס: די היים, די שול, חברשאַפֿט, ווינטער, די שטאָט, ארבעט, די קאָלאָניע, פֿרילינג, חיות און עופֿות, ריינקייט.

צווייטער קלאַס — 9 טעמעס: די שול, די שטאָט, פּסח, 25סטער מײַ, חברשאַפֿט, ארבעט, די קאָלאָניע, פֿרילינג, חנוכּה.

דריטער קלאַס — 7 טעמעס: די שול, די שטאָט, פֿרײַהייטס־יום־טובֿים, ליבע און פֿרײַנדשאַפֿט, ארבעט און שאַפֿן, יִדן אין ארגענטינע, העלדן און העלדישקייט.

פֿערטער קלאַס — 6 טעמעס: דאָס קינד און די שול, אונדזער לאַנד. יִדן אין ארגענטינע, ארבעט און שאַפֿן, ליבע און פֿרײַנדשאַפֿט, העלדן און העלדישקייט.

פֿינפֿטער קלאַס — 6 טעמעס: צווישן טאָלן און בערג, אמעריקע, אין קאָנטאַקט מיט דער וועלט, ארבעט און שאַפֿן, ליבע און פֿרײַנדשאַפֿט, מסירת־נפֿש.

זעקסטער קלאַס — 4 טעמעס: יידן אויף ערד, אין שטאָט און אין שטעטל, אונדזער בוך, מסירת־נפש.

וואָס זשע איז אָבער דער פּראָבלעם פֿון די יידישע לימודים? און לויט וואָסער פּלאַן ווערן זיי צעטיילט און בהדרגהדיק אויסגעבויט אין די פֿאַר־שיידענע טעמעס פֿון די זעקס לערניאָרן?

אין די ערשטע צוויי קלאַסן קען מען נאָך זען די שוואַכות צווישן די טעמעס און די לימודים. אָבער פֿון דריטן קלאַס אָן ווערט די דאָזיקע שוואַכות אזא לויזע און צופֿעליקע, אז ס'איז פֿשוט ניט מעגלעך צו טרעפֿן, וווּ ס'וועט זיך געפֿינען דער איינער און וווּ דער אנדערער לימוד.

צו וואָס א שטייגער זוינען מחייב אזעלכע קאָנצענטערם ווי: חברשאַפֿט, ליבע און פֿרוינדשאַפֿט, צוויישן טאָלן און בערג, אין קאָנטאַקט מיט דער וועלט, העלדן און העלדישקייט, מסירת־נפש? וווּ זאָל מען זוכן איין לימוד און וווּ א צווייטן?

אונדז דוכט זיך, אז וועו דער מחבר וואָלט פֿאַר זיך געהאַט א קלאָר בילד פֿון די באזונדערע י י ד י ש ע לימודים — סיי אין זייער קאָנקרעטן פֿאַרנעם און סיי אין זייער פּלאַץ פֿון קלאַס צו קלאַס — וואָלט נאָר א סך פֿון דער דאָזיקער אומקלאָרקייט אויסגעמיטן געווארן. און נאָך עפּעס: דע־מאָלט וואָלט פֿינקעלשטיין זיכער ניט צוועקגעגעבן אזוי פֿיל אָרט און צייט פֿאַר אלגעמיינע ענינים, וואָס די קינדער לערנען סיי וויי אין דער אלגעמיינער שול. אפֿילו בייַם לערנען גאַנצע 3 שעה א טאָג וואָלט ער פֿאַר זיי קיין צייט ניט האָבן.

פֿאַר וואָס געפֿינען מיר אין גאַנצן ערשטן קלאַס כּמעט ניט קיין שמץ פֿון יידישן אינהאַלט? פֿאַר וואָס אין צווייטן קלאַס בלויז פּסח און חנוכּה? פֿאַר וואָס גייען די אנדערע יום־טובֿים ניט אריין אין לערנפּלאַן? פֿאַר וואָס ווערן זיי בלויז דערמאָנט אין דער הקדמה מיטן אנווייז, אז „פֿאַר די דאָזיקע יום־טובֿים דאַרפֿן אָפּגענעבן וווערן אייניקע לעקציעס, מינדלעכע אָדער שריפֿט־לעכע, שטענדיק א טאָג אָדער צוויי ערב יעדן יום־טוב"? זוינען דאָך מיט אָט די יום־טובֿים פֿאַרבונדן הונדערטער באגריפֿן און פֿאַרשטעלונגען וועלכע פֿאַר־נעמען אזא וויכטיקן אָרט אינעם יידישן לעבן־שטייגער אפֿילו פֿון אונ־דזערע טעג!

ח. פֿינקעלשטיין האָט זייער נוט תּוכּן געווען די ראָלע פֿון דער יידישער שפּראַך אין אונדזער חינוך. יידיש איז פֿאַר אים די צענטראַלע אָסק, אַרום וועלכער עס דרייט זיך די נאַציאָנאַלע און קולטורעלע דערציונג פֿונעם יידישן קינד. רעדט ער פּסדר, אין דער הקדמה און אין די קורצע אריינפֿירן צו יעדער טעמע, זייער א סך וועגן דער וויכטיקייט פֿונעם שפּראַך־לימוד. צום באדויערן אָבער מוז מען פֿעסטשטעלן, אז גראָד ד ע ר לימוד איז דער סאַמע שוואַכסטער אין זיין גאַנצן לערנפּלאַן.

דער מחבר דערמאָנט זייער אָפֿט די נייטיקייט פֿון שפּראַך־געניטונגען וועלכע דאַרפֿן סיסטעמאַטיש און בהדרגהדיק דורכגעפֿירט ווערן דורך אלע

קלאַסן. אָבער אַלץ וואָס מיר געפֿינען אינעם לערנפּלאַן וועגן דעם שפֿראַך־לימוד, קען מען, פֿון אַלע קלאַסן צוזאַמענגענומען, אַרויסברענגען אויף א יי ן זײַטל. וועז מען פֿאַרגלײַכט, למשל, דעם טייל פֿון פֿינקעלשטיינס לערנפּלאַן מיט יודל מאַרקס פּראָגראַם־פּראָיעקט פֿאַר יִדיש אין דער עלעמענטאַר־שול,[1] זעט מען בולט, ווי מוראדיק אומבאהאַלפֿן דער גאַנצער ענין ווערט דאָ באַ־האַנדלט.

וואָס ס'איז שייך די אַנדערע יִדישע לימודים (וועלכע?) געפֿינען מיר אין פֿינקעלשטיינס לערן־פּראָגראַם, בפֿרט אין די עלטערע קלאַסן, אַן אוצר וועלכס פֿולע און וויכטיקע לערן־מאַטעריאַלן. מען זעט בחוש, ווי דער מחבר האָט זיך באַמיט אַרײַנצופֿירן דאָס קינד אין אַלע צווײַגן פֿון דער יִדישער קולטור און פֿונעם יִדישן לעבן א מאָל און הײַנט. מיר האָבן אָבער גרויסע ספֿקות, צי א סינטעטישער צוזאַמענשטעל פֿון די באַזונדערע טיילן וואָלט אונדז געגעבן א פֿולע און אַלזײַטיקע לערן־פּראָגראַם פֿון אַלע יענע לימודים וואָס א יִדיש־וועלטלעכע עלעמענטאַר־שול דאַרף אין זיך אײַנשלײַסן. לאָמיר דאָ אָנווײַזן אויף איין גרויסן בלויז: דער מחבר באַנוצט זיך אָפֿט מיט קאַ־פּיטלעך פֿון נביאים. אין זעקסטן קלאַס דאַרפֿן די קינדער באַקאָנט ווערן מיטן אינהאַלט פֿונעם בבֿא־בוך, צאינה־וראינה, מעשׂה־בוך, מיט די איבער־זעצונגען אין יִדיש פֿון תּנך און אַפֿילו מיטן אינהאַלט פֿון פֿאַרשיידענע תּפֿילות. פֿרעגט זיך: פֿאַר וואָס ניט שוין פֿרײַער, לכל־הפֿחות אין א קיצור, די פֿינף חומשים און, טאַקע קלאָר באַשטימט, וועלכע אַנדערע טיילן פֿונעם נך?

אין די אויסגערעכנטע טעמעס איז דאָס ניט באַזאָרגט נעוואָרן.

דער צווייטער טייל פֿון פֿינקעלשטיינס לערנפּלאַן פֿאַרנעמט זיך מיטן לימוד יִדישע געשיכטע. דער מחבר הייבט אָן דעם דאָזיקן לימוד אין צווייטן קלאַס און ער דערפֿירט אים ביז אונדזער צײַט אין סוף זעקסטן קלאַס. די פֿאַרטיילונג פֿונעם גאַנצן מאַטעריאַל איז אזא:

צווייטער קלאַס: פֿון די אָבות ביז דער צעטיילונג פֿון דער מלוכה; דריטער קלאַס: פֿון דער צעטיילונג ביז דער חשמונאים־מלוכה; פֿערטער קלאַס: פֿון דער חשמונאים־תּקופֿה ביזן סוף פֿון דער מיזרח־תּקופֿה; פֿינפֿטער קלאַס: יִדן אין איראָפּע ביז גירוש־שפּאַניע; זעקסטער קלאַס: פֿון גירוש־שפּאַניע ביז אונדזער הײַנטיקער צײַט.

די דאָזיקע אײַנטיילונג איז זיכער גוט דורכגעטראַכט, און מען קען גאַנץ גוט מספּים זײַן מיטן מחבר, אז בײַ א לערנצײַט פֿון 15 שעה א וואָך, וווּ מען גיט אָפּ יעדע וואָך דרײַ לעקציעס פֿאַר געשיכטע, קען אָט דער לימוד בשלמות דורכגעפֿירט ווערן. ס'איז בלויז א שאָד, וואָס פֿינקעלשטיין איז אזוי קאַרג בײַם ספּעציפֿיצירן דעם לערן־אינהאַלט פֿון די באַזונדערע קאַפּיטלעך. אזוי, למשל, קומט פֿינקעלשטיין אָפּ די גאַנצע תּקופֿה פֿון מידבר מיט אָט די דרײַ אָנווײַזונגען: „דאָס לעבן אין מידבר; די צען געבאָטן; משהם ראָל[ע] און

[1] פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם פֿאַר יִדיש אין דער עלעמענטאַר־שול, צוגעשטעלט צום 11טן צוזאַמענפֿאָר פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן, וואַשינגטאָן, 1939.

ווירקונג אויפן לעבן פונעם פאלק". איז קלאר, אז אויב מען זאל דערגיין צו א ברעג, טאר מען אין דעם קאפיטל און אין דעם קלאס ניט נעמען אלץ וואס מיר נעפינען נעווייניטלעך אינעם רוב לערנביכלעך. ווי גרויס ס'זאל ניט זיין דער יצר־טוב פונעם לערער צו דערציילן דעם אדער יענעם עפיזאד, מוז ער זיך מיט אלע זיינע כוחות מצמצם זיין אויפן סאמע נייטיקסטן. איז טאקע דערפאר בפירוש נייטיק, אז אט דער קאטעגאריישער מינימום זאל קלאר באשטימט ווערן, וויל אנדערש איז פאראן די סכנה, אז דער גאנצער לערנפלאן זאל אייגנגעבראכן ווערן צוליב דעם וואס עס ווערן ניט געגעבן קיין קלאר באשטימטע גרענעצן.

און נאך א וויכטיקע פראגע איז פונעם מחבר ניט פארענטפערט געווארן. אויסשפרייטנדיק דעם לימוד פון יידישער געשיכטע אויף פינף יאר צייט קומט אויס, אז די תלמידים וועלן בײַם סוף 6טן קלאס וועגן דער ערשטער העלפט פון דער יידישער געשיכטע ארויסקומען מיט ידיעות און השגות פון קינדער פונעם 2טן און 3טן לערניאר! ווי אזוי די תלמידים זאלן אין 5טן און 6טן קלאס גלייכצייטיק דערגאנצן און פארטיפן זייערע געשיכטע־קענטענישן אויך פון די ערשטע תקופות, דאס האט אונדז פינקעלשטיינס לערנפלאן ניט פארענטפערט.

א פולע פראגראם פאר אלע יידישע לימודים פון א יידיש־וועלטלעכער צוגאבשול איז אן אויפגאבע וואס שטייגט זיכער אריבער די כוחות פון א יחיד. א סך לערער־קאמיסיעס וועלן נאך דאפן לאנג ארבעטן, ביז מען וועט זיך דערשלאגן צו אן אויסשפנדיקער און בעיקר צו דער שולארבעט צוגעפאסטער לערן־פראגראם. ס'איז דערפאר אומפארמיידלעך, אז גראד לערערס וועלן צו פינקעלשטיינס לערן־פראגראם קומען מיט א סך טענות און איינווענדונגען. אבער נאך אלע טענות מוז מען צוגעבן, אז פינקעלשטיינס לערן־פראגראם איז א צושטייער בײַם פלאנירן אונדזער יידישע דערציונגס־ארבעט און אז די וויטערדיקע באמיונגען אויף דעם נעביט וועלן זיך מיט זיין ארבעט מוזן רעכענען.

ד"ר יצחק שאפירא

גייסטיק קראנקע אין ארץ־ישראל

L. Halpern, "Neurology and Psychiatry in Palestine", *American Journal of Psychiatry*, 1944, VII, pp. 775—80.

ד"ר האלפערן, דער שעף פון דער נעוראלאגישער אפטיילונג פונעם ראטשילד־הדסה־שפיטאל אין ירושלים, שרייבט וועגן דעם צושטאנד פון נעוראלאגיע און פסיכיאטריע אין ארץ־ישראל. דער צוואקס פון ספעציאליסטן פון דעם פאך איז פראפארציאנעל צו דער צאל פון די צוגעקומענע דאקטוירים בכלל. פון בלויז דרײַ נערוון־ספעציאליסטן אין 1932 האט זייער צאל דערגרייכט 64 אין 1942. אגב איז ביזן הײַנטיקן טאג אין לאנד ניטא קיין איין אראבישער נעוראלאג אדער פסיכיאטער. די ערשטע געזעלשאפט פון

נערוון־ספּעציאַליסטן האָט זיך נעשאַפֿן אין ירושלים אין 1939. הײַנט איז שוין אָפֿילו דאָ א פּסיכאָאנאַליטישע נעזעלשאַפֿט. די קופּת חולים האָלט אויף א קליניק פֿאַר פּסיכישע חולאים פֿאַר אירע מיטגלידער אין תּל־אָבֿיב און חיפֿה. דער אוניווערסיטעט־שפּיטאָל האָט אזא קליניק זינט 1938, און דער תּל־אָבֿיבֿער שטאָטישער הדסה־שפּיטאָל האָט אויך אזא קליניק. אין 1942 האָט יעדערע פֿון די קליניקעס געגעבן הילף צו מער פֿון 2,000 פּאַציענטן. א גע־הירן־כירורג איז אָנגעקומען ערשט אין 1942 (נעהירן־כירורגיע איז נאָך נאָר א יונגע ספּעציאַליטעט אָפֿילו אין אמעריקע).

דער שרײַבער וויזיט אָן, אז די נעוראָאָנאַליזע פֿאַלן אין ארץ־ישׂראל שיידן זיך וויניק וואָס אונטער פֿון אָט דעם מין פֿאַלן אין אַנדערע לענדער. למשל, סיפֿיליטישע נערוונקראַנקייטן וואָס פֿלעגן זײַן זייער וויניק האָבן זיך אין די לעצטע יאָרן שטאַרק פֿאַרמערט. דער מחבר האַלט, אז דאָס איז א רעזולטאַט פֿון דער פֿאַרגרעסערטער אימיגראַציע פֿון די מערב־לענדער. כאָטש ס'איז פֿאַראַן אזא גרויסע ווײַן־אינדוסטריע, זײַנען אַלקאָהאָלישע קראַנקייטן זייער זעלטן.

זינט דעם אויסבראָך פֿון דער מלחמה האָבן זיך באַווײַזן פֿעריאָדישע פֿאַרגרעסערונגען פֿון טראָומאַטישע און שרעקנעוראָזן. דאָס ערשטע מאָל איז דאָס געווען צוליב דער גרויסער צאָל פֿליטים און דאָס צווייטע מאָל צוליב די לופֿט־באָמבאַרדירונגען פֿון תּל־אָבֿיב (טשיקאַווע וואָס לויט אַלע באַריכטן האָבן די באָמבאַרדירונגען אין לאָנדאָן געהאַט א היפּוכדריקע ווירקונג).

אין 1931 האָט דער צענזוס אָנגעוויזן 809 פּסיכיש־קראַנקע אין ארץ־ישׂראל. פֿון זיי זײַנען געווען 453 מוסולמענער, 100 קריסטן און 249 יידן. די פֿראָפּאָרציע איז געווען אזא:

מוסולמענער	65	אויף 100,000
קריסטן	109	" "
יידן	143	" "

די לפּי ערך גרויסע צאָל יידישע חולאים, מיינט דער מחבר, איז צוליב דער גרויסער צאָל אָנגעקומענע אימיגראַנטן וואָס האָבן געהאַט אויסצושטיין פֿלעריי שוועריקייטן.

אין 1936 האָט די נעוראָאָנאַליש־פּסיכיאַטרישע געזעלשאַפֿט דורכגע־פֿירט א צענזוס, און זי האָט געפֿונען 726 יידישע פּסיכיש קראַנקע, א פּראָ־פּאָרציע פֿון 194 אויף 100,000 פֿון דער באַפֿעלקערונג, און דער מחבר בא־טאָנט, אז כאָטש פֿון אויבן אויף זעט עס אויס ווי א גרויסע צאָל, איז זי אָבער א סך קלענער אײדער אין אמעריקע און ס'רוב אירופּעישע לענדער, ווו דער דורכשניט איז צווישן 300 און 400 אויף 100,000. דער מחבר האַלט, אז די קלענערע צאָל איז א רעזולטאַט פֿון דעם וואָס בײַם ארײַנקומען אין לאַנד גייען די אימיגראַנטן דורך א שטרענגע מעדיצינישע אינספּעקציע.

ד"ר האַלפּערן וויזיט אָן, אז צווישן די אַראָבער זײַנען דאָס רוב קראַנקע — מענער, און בײַ יידן — פֿרויען. אָבֿ איז דאָס אויך געווען אזוי אין פֿוילן, לויט בעקערס באַריכטן.

ווײַטער גיט דער מחבר איבער אינטערעסאַנטע שטריכן פֿון א צוריק־געשטאַנענעם שטייגער לעבן בײַ די אָריענטאַלישע יידן. לְהיפוך צו די אשפּנזים, זײַנען זיי לפּי ערך פּרימיטיוו און האָבן איבערגענומען די גלייבעכצן פֿון זייערע שכנים, די אַראָבער. פֿונקט ווי די אַראָבער, באַנוצן נעוויסע אָריענטאַלישע יידן ווי א מיטל קעגן משונעת דאָס ברענען דעם שׂרבן, דעם שטערן, אָדער דאָס אָרט צווישן די ברעמען. זיי באַנוצן אויך די זעלבע תּרופֿה פֿאַר פֿאַראַלײזירטע גלידער. אליהו הנביא האָט א גרויסע פּאָפּולאַריטעט צווישן די יידן ווי א הייליקער פֿון גײַסטיק קראַנקע, פֿונקט ווי דער הייליקער יאָהאַן צווישן די קריסטלעכע אַראָבער. וועגן די מעדיצינישע הילף האָט ניט געגנוג אויפֿגעטאָן, פֿירט מען גײַסטיק קראַנקע צו אליהו הנביאם הייל אויפֿן הר הכּרמל. מען לאָזט דאָרטן איבער דעם חולה איבער נאַכט, אָפֿט געבונדן הענט און פֿיס, בעת די קרובֿים זאָגן תּפֿילות פֿאַר זײַן געזונט. דאָס זעלבע טוען אויך די קריסטן. זיי לאָזן אין מאָנאַסטיר אויפֿן נאָמען פֿון הייליקן יאָהאַן אין בית־לחם זייערע גײַסטיק קראַנקע, געפֿענטעט אין קייטן. נאָר לעצטנס האָט די רעגירונג זיך אַרײַנגעמישט און אָפּגעשטעלט אזא מין פֿירעכץ.

ד״ר מ. ווײַנבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

ווי אַזוי מען האָט אָפּגעשמדט צמח כרמי אין קאַרפּענטראַס

1. שׁיקאַווסקי האָט געשריבן וועגן די קאַרפּענטראַסער פּינקסים פֿון 18טן יאָרהונדערט, וואָס ברענגען אַזעלכע וויכטיקע און ביז איצט אומבאַוווסטע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דער אַמאָליקער פּויפּסישער פֿראָווינץ אין דרום־פֿראַנקרייַך (זען די באַשרייַבונג און גרעסערע אויסצוגן אין: ייִדן אין פֿראַנקרייַך, ייִווא, ניו־יאָרק, 1942, ב׳ II, זז׳ 304—309), אין ייִווא־בלעטער, ב׳ XXI, נומ׳ 3, זז׳ 351—355 און ב׳ XXIII נומ׳ 1, זז׳ 149—152. דאָ וועלן געבראַכט אַ באַזונדער דראַמאַטיש קאַפּיטל פֿון פּינקס עמק עכור לפתח תקוה. די פּינקסים געפֿינען זיך אין באַזיץ פֿון ייִווא. — רעד.

אין פּינקס עמק עכור לפתח תקוה באַשרייַבט אליהו כרמי די דראַמאַטישע געשעענישן מיט זײַן זון צמח וואָס איז אין 1762 בגוואַלד אָפּגעשמדט געוואָרן.

וועגן דעם געשעעניש וויסן מיר שוין אַ ביסל פֿון פֿריִער לויט אַ קאַנצעלאַרישן דאָקומענט פֿון רוים.[1] דער פּאַפּ וועלט אויך דערמאָנט בײַ עטלעכע היסטאָריקערס,[2] לויט וועלכע עס קומט אויס, אַז דער אָפּגעשמדטער צמח איז שפּעטער געוואָרן אַ קאַרדינאַל אין רוים. סעסיל ראָט האָט פֿאַרפֿאַלשט אַ בריוו פֿון צוויי שתּדלנים אין רוים וועגן אַרויסראַטעווען אליהו כרמיס זון.[3] איצט קומט אונדז צו אַ ענוניע באַשרייַבונג פֿון דעם שמד, געשריבן פֿון אליהו כרמי גופֿא.

געשען איז עס דאָנערשטיק, צוויי טעג אין חודש כסלו תקכ״ג (דעם 17טן נאָוועמבער 1762) בײַ נאַכט. אליהו כותבֿ איז געזעסן און געלערנט מיט זײַנע תּלמידים ביז די ליכט האָבן געהאַלטן בײַם אויסגיין. האָט ער געשיקט אַ פּאָר פֿון זײַנע תּלמידים, זיי זאָלן ברענגען ליכט פֿון זײַן שטוב. זײַן זון צמח איז מיטגעלאָפֿן. אָבער דאָרט האָבן ליכט פֿון הגמונס (ביסקופֿס) הויף אים נעכאַפּט און אַוועקגעפֿירט מחמת אַ געוויסער חיים פֿון קאַוואַליאַ האָט געמסרט, אַז ער האָט בגנבֿה צמחן שוין אָפּגעשמדט. אליהו כרמי באַשרייַבט די דראַמאַטישע געשעענישן אין דער נאַכט /און אין די וויטערדיקע טעג. צמחס מוטער אסתּר (זי טראָגט אויך דעם נאָמען שיאיטוארה) האָט הויך געקלאָגט, און מיט איר די גאַנצע קהילה. מען האָט גאָרנישט געגומען אין מויל אַרײַן, און דער שלאָף איז אויך אַוועק פֿון די אויגן. מען האָט זיך געשראָקן, אַז די ליכט פֿון ביסקופֿ וועלן קומען אַוועקגענעמען נאָך קינדער, האָבן יידן אַוועקגעפֿירט זייערע קינדער אין אַנדערע שטעט, און אויך אליהו כרמי האָט אַוועקגעשיקט זײַנע צוויי יינגלעך משה און יהושע אין שכנותדיקע שטעט. דאָס איז נישט געפֿעלן געוואָרן דעם ביסקופֿ, האָט ער שפּעטער זיך געהייסן צושטעלן אַ רשימה פֿון אַלע אַנטלאָפֿענע יידן, משמעות אַז דאָס אַוועקגיין פֿון יידן האָט געבראַכט שאָדן דעם שטאָטישן האַנדל.

---

[1] Perugini, in: *REJ*, v. 3, p. 108 (No. 56).

[2] Lisbonne, "De l'état des Juifs dans le Comtat Venaissin", *Archives Israélites*, v. 1, 1840, p. 652; v. 2, 1841, p. 37. — Bauer, J., "Les conversions juives dans le Comtat Venaissin", *REJ*, v. 50, p. 99.
ליסבאַן (און דורך אים אויך באַוער) האָט געמאַכט אַ טעות אין דער דאַטע שרײַבנדיק, אַז דאָס אָפּשמדן איז געשען אין 1776.

[3] C. Roth, "Une mission des communautés du Comtat à Rome", *REJ*, v. 84, pp. 1—14.

דערפֿירט צום פֿאַרכאַפּן צמחן האָט חיים פֿון קאַוואַיאַן וואָס האָט צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי רושאו[4] און זײַנע צוויי זין יהודה און משה אָנגעטאָן אַ סך צרות דער קהילה. איין מאָל זײַנען זיי באַפֿאַלן און צעשלאָגן אליהו כרמים איידעם, אַ צוויי מאָל האָבן זיי באַגנבֿעט דאָס הויז פֿון אַבֿרהם סיגראַ, און פֿאַר דעם זײַנען זיי געשטעלט געוואָרן צום מישפּט. צום סוף איז חיים פֿון געטאָ, האָט זיך באַזעצט צווישן גויים און געסטראָשעט, אַז ער וועט זיך שמדן. דערוויַל האָט ער געפֿאָדערט געלט פֿון יידן — אַניט וועט ער מסרן, אַז ער האָט בגנבֿה אָפּגענעמדט קינדער, וועט דער קלויסטער זיי אָוועקנעמען פֿון די עלטערן. אַווי האָט ער טאַקע אָפּגעטאָן מיט כּרמים זון צמח.

די השתדלותן בײַ דער אַרטיקער מאַכט אין קאַרפּענטראַס און אַוויניאָן האָבן נישט געהאָלפֿן. אליהו כּרמי באַשרײַבט אַ פֿאָר רירנדיקע סצענעס, ווי זײַן פֿרוי אסתר האָט איין מאָל דערזען, ווי דעם ביסקופּס לײַט פֿירן צמחן אויפֿן גאַס, אין זי צוגעלאָפֿן און אים געוואָלט אַ קוש טאָן, דערפֿאַר האָט מען זי אַרעסטירט און שפּעטער פֿאַרבאַטן איר אַרויסצוגיין פֿון געטאָ. משה איז אין מאָל אַוועק צום ביסקופּס פּאַלאַץ און האָט דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון קריסטלעכע קינדער געוואָלט געבן אַ מתּנה זײַן ברודער צמחן, האָט מען משהן צעשלאָגן און אים געפֿאָרשט בײַם ביסקופּ.

די קהילה האָט געשיקט קיין רוים די צוויי שתּדלנים ר׳ יעקבֿ אישביר פֿון פּראָג (וואָס איז געווען רבֿ אין אַוויניאָן און קאַרפּענטראַס) און ר׳ אַבֿרהם דמונטילון זיך באַמיִען וועגן באַפֿרײַען צמחן. זיי האָבן טאָקע אויסגעפֿועלט אַ בולע פֿון פּויפּס וואָס האָט פֿאַרווערט לעתיד אָפּצושמדן בגוואַלד קינדער, אָבער פֿאַר צמחן האָט מען גאָרנישט געקענט אויפֿטאָן. דער קאַרפּענטראַסער ביסקופּ האָט אין מאַרץ 1765 אים אַוועקגעשיקט קיין רוים און אויף זײַנע הוצאות אים געלערנט און געוואָלט מאַכן פֿאַר אַן אָנגעזעענער פּערזענלעכקייט. מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז לויט אַ טראַדיציע צווישן די קאַרפּענטראַסער יידן, וואָס איז שפּעטער איבערגעגעבן געוואָרן אויך אין געשיכטלעכע אַרבעטן, קומט אויס, אַז צמח איז אין רוים געוואָרן אַ קאַרדינאַל. קיין היסטאָרישע דערווײַזן זײַנען אָבער דערפֿאַר נישטאָ, און די דאָזיקע טראַדיציע איז זיכער איבערגעטריבן. אפֿשר האָט מען צונויפֿגעמישט צמחס שמד מיט אַ צווייטן פֿאַל — פֿון סוף 16טן י״ה — וואָס האָט זיך לאָנג פֿאַרגעדענקט אין די ארבע קהילות. דעמאָלט האָט זיך אַ ייד געשמדט און ער איז באַקאַנט געווען ווי אַ שרײַבער אונטערן נאָמען Philippe d'Aquin. ער איז שפּעטער געוואָרן פּראָפֿעסאָר פֿון הע־ברעיש[5] אין פּאַריז. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז צמח איז יאָ געוואָרן אַ חשובֿע פּערזענלעכקייט אין רוים. מיר ווייסן בלויז נישט זײַן שמד־נאָמען. אין פּינקס וועט דערציילט, אַז דער קאַרפּענטראַסער הגמון האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט צמחס בריוו פֿון רוים און האָט דערפֿאַר געטאָן חסד מיט זײַן פֿאָטער אליהו כּרמי.

די דאָזיקע באַשרײַבונג רײַסט זיך איבער אין מיטן. זיכער האָט אליהו כּרמי געהאַט בדעה צו באַשרײַבן די ווײַטערדיקע געשעענישן מיט זײַן זון צמח, אפֿשר האָט ער עס געטאָן אויף אַן אַנדער בלעטל פֿון פּינקס, וואָס איז אָבער צו אונדז נישט דערגאַנגען.

און וואָס איז געוואָרן מיט חיימס משפּחה? וועגן דעם וועט דערציילט אין פּינקס: חיים איז פֿלוצלינג קראַנק געוואָרן, האָט דער ביסקופּ אויף גיך אים אָפּגעשמדט און געגעבן אַ גויישן נאָמען. דער הגמון האָט מסתּמא מורא געהאַט, אַז קורץ פֿאַרן טויט זאָל ער נישט חרטה באַקומען און צוריק וועלן וועלן ווערן אַ ייד, האָט ער באַפֿוילן, אַז חיימס משפּחה זאָל זיך נישט דערנעענטערן צום קראַנקן ביז דעם טאָג פֿון זײַן טויט (דעם 26סטן דעצעמבער 1763). חיימס צוויי זין זײַנען אַנטלאָפֿן פֿון דער פּויפֿסישער פֿראָווינץ, זיי האָבן געפֿלאַנט צו באַראַבוען אין אַ שטעטל די פֿרויען בעת זייערע מענער וועלן זײַן אויפֿן מאַרק. צום סוף זײַנען זיי ביידע אַוועק קיין מאַנפּעליע און האָבן זיך דאָרט געשמדט.

---

[4] Rose. אין איין אָרט (תק״ז) געפֿינען מיר אויך די פֿראַנצייזישע שרײַבונג: „אברהם דקארקאשונה בן ר׳ שמואל איש רושאו בת אלישע״ און דערבײַ איז צוגעשריבן: rose de carcasonne.

[5] Barjavel, *Dictionnaire historique* . . ., v. 1, pp. 81—82.

די באַשרײַבונג ווערט אַ פּאָר מאָל איבערגעריסן מיט דערציילן אַנדערע געשעענישן. מיר דרוקן דאָ איבער פֿרמיס באַשרײַבונג וועגן זײַן זון.*

שמד ותקלה על ענין מים הזדונים טבילת הגוים וצרות שנתגלגלו עלי אני אליהו כרמי הכותב ועל הקהל והשתדלות שעשו הארבע קהילות ה״ה ק״ק ואויגנון ולשלוה וקוואליאון.

1762 שנת התקכ״ג לב״ה לבריאת העולם: שבעה עשר לחדש נווימברי[6] אלף תשס״ב לחשבונם בליל חמישי בשבת שנים לחדש כסליו הלילה יקחהו אופל אללי לי על רוב עונותי תפשו בני צמח בן בתוך ביתי ואני אליהו כרמי הכותב ישבתי בתוך בית מדרשי ושלחתי מתלמידי להביא עוד נרות מביתי ויצא צמח הנזכר ורץ אחריהם נגד רצוני ובהגיעו עם חבריו לביתי מסרה אשתי הנרות ולא הספיקה לענות לצמח כי אמר לאשתי אמי לא תעצב למה אומר ליכי נכנס מושור אנדרי[7] עם מושור וילאר גריפי[8] החצר ההגמוניא ותפשו אחר שאמרו אליו מה שמך והוא ענו להם צמח כרמי הוא שמי ואמרו אם כן אתה אנו רוצים והוציאוהו מביתי באונס ואשתי לבדה בבית: ושם בביתי נמצא שכני ה״ר יוסף נאקיש על הפתח ודחק אנדרי ראש הפרשים דלמלואו יושה והכה אנדרי יוסף הנזכר ויצא עם בני צמח להוציאו מכלל היהודים: ובלילה ההוא מסרו לבית צדקה[9] של גוים הנקרא גיליטי פה קארפינטראץ על הגדה שהגיד חיים דקאוואליאון שחיק עצמות שהטבילו טבילת הערלים לבית דין אדוננו ההגמון יר״ה שמו ניופזי ויגנולי:[10] ובשעה שהוציאוהו מן שער המסילה עדיין לא יצא שום תלמיד ולא שום רב וראש ישיבה ולא מלמדי תינוקות מבית מדרשם: ומיד יצאה אשתי שמה אסתר כרמי מכונה שיאיסואה בתוך רחוב המסילה וצעקה בכל כוחה עד הגיעה לבית מדרשי ותהום כל המסילה אנשים ונשים וטף וכל האנשים ורבנים צעקו ובכו בכי גדול כלם ברחוב כי אמרו אוי ואבוי כי גם הפרשים אנשי אנדרי הנזכר לא נתנו רשות לשום איש ואשה לצאת מן המסילה אדרבה איש חרבו על ירכו להכות האונסים אותם צעקו איש על בנו ובתו הקטנים ופחדו פן יבואו לקחת גם תינוקות אחרים: ובלילה ההוא נדדה שנת מעיני ולא טעמתי כלום וגם רוב הקהל לא אכלו באותה הלילה ונדדו שנת עיניהם עד אור הבקר ויצאו קצת חשובי הקהל עם בניהם ובנותיהם הקטנים לגור בעירות אחרות בכל אשר מצאו: וביום חמישי הנזכר נכנסו כל חכמים ואנשי מעשה להתפלל בבכיה וצעקה וזעקה גדולה ומרה כבכי שעשו בימי המן בן המדתא ועתה אכתוב אודות על מה הגיד על בני יותר דע כי איש הבליעל ואנשי ביתו בניו ובנותיו ואשתו וכל קרוביו וגם אביו המיר הדת בחיו וכל הגלוים אליו כלם כאחד רשעים ופושעי ישראל בגופם הם היו כל ימי חייהם מיום דעתי אותם ונטרו איבה עלי על אשר נתתי בתי גייאינו לאשה ליעקב כרמי חתני ובחדש תמוז נעשה גניבה לאברהם סיגרא[11] בלילה: משנת התקכ״ב ובחדש אב משנת התקכ״ד שני בניו יהודה ומשה דליקח הכו יעקב חתני בלילה ולא דבר דבר חזרו והכוהו ביום על פתח העיר בעיני שומרי העיר עשו להם פרושיש וכרלואה: וברחו לבית קצפיה השרבאנטין להציל עצמם ובעת היותם שם נתפרסם איך הם יהודה ומשה הנזכרים היו הגנבים שגנבו לאברהם סיגרא ולא יכלו לברוח חוץ מן העיר: וכשראה אותו הרשע חיים הנזכר שבניו לא יכולים להציל מן המשפט כי כבר עשו כמה וכמה גניבות וכל העם בריעו נגדם

---

* איבער טעכנישע טעמים איז געווען אוממיגלעך איבערצוגעבן אין דרוקטעקסט די ווערטער וואָס גייען אין כתב־יד מיט ניקוד. מיר האָבן דערויבער די דאָזיקע ווערטער געשטעלט אין טעקסט מיט קורסיוו, און צום סאָמע סוף קומען זיי, אין זייער סדר, געוועזט מיט אַלע נקודות פּינקטלעך ווי אין אָריגינאַל. — רעד׳.

[6] נאָוועמבער.

[7] André.

[8] greffier.

[9] maison de charité.

אַ קריסטלעך הויז נישט ווײַט פֿון געטאָ, ווּהין יידן האָבן געמוזט קומען אויסהערן שמד־דרשות פֿון גלחים.

[10] Vignoli.

קאַרפּענטראַסער ביסקופ נאָכן טויט פֿון נימברטי מלאכי (Malachie d'Inguimbert).

[11] אַבֿרהם סיגרא איז געווען פֿון דער קאַרפּענטראַסער חבֿרה קדישא, זײַן נאָמען געפֿינען מיר אין ברורי מטהרים ומקברים, יוני 1764.

עלה בדעתו לצאת מכלל היהודים ובראש השנה של שנה זו התקכ"ג יצא מן המסילה וישב עם הערלים ואמר להם שרצונו להמיר: ובכל יום ויום היה שולח אלי יהודים אמרו לשיאיטואוה אשת רבי אליהו שאלך ואקח בניו עד שביום ששי כ"ח לחדש תשרי יצאתי לקראתו בתוך העיר לריב עמו ולא מצאתיהו: אבל אמר לפני כתב אחד שמו בוליר ליהודי אחד תדע כי כל הקהל אפרע מהם ומשיאיטואוה אעשה כלי אחר ובוליר הנזכר אמר לו אם תרצה לאחוז כדת הערלים צריך אתה להיות טוב ולא לעשות רע לאחיך היהודים: והלכתי והגדתי ליהודים לפרנסי הקהלה ואמרו אלי אם תוכל לעשות שאותו הכתב בוליר יגיד הגדה הזאת לפני הדיין יהיה להשגה גדולה: והלכתי בראש חדש חשון לדבר עם בוליר ונתפיס להגיד: ובו ביום בא רושאו אלפאנדירים אשת חיים לאשתי ונתנה לרושוא הנזכרת לחם וקטנית וגחלים ואחר כך אמר לה צריך אתה לצאת מיד חיים ולתת לו מעות ואמרה אתן ששה חפשים וענתה רשוא הנזכרת צריך לתת יותר ממאה חפשים ובעונה ההיא היתה ערלה אחת ושמעה כל זאת: ואמרה לי אשתי בא כי כך היתה המעשה והלכתי בחנותי ומצאתי רושוא והערלה יושבות ואמרתי לרשוא אמרי לי מה תרצה שאתן לבעליך ואמרה סך גדול ואם מאן תמאן דע כי יקח אחד מבניך כי הוא איש רשע ובליעל ומיד אמרתי לגויה הנצבה שמעי מה אומרת ובעוד שדברתי עמה בא גוי אחר שמו ליאון מוכר גחלים ובא בחנותי ואמר יהודי אחד שמכרתי לא [=לו] גחלים אמר שתתן לי מעות בעדו: ואמרתי לו תהיה עד ותבוא להגיד כל אשר שמעה מפי רושוא ואמרו לי הן נלך להעיד: והלכו אצל מושר שיבאר ראשון לחדש חשון משנת התקכ"ג ויעידו לפניו כל מה שאמרה הרשעה ההיא וגם נשבעו על ספר לפני כומר הגדול של אדוננו ההגמון הנזכר ובו ביום בא החוקר שמו בוני דינו לחנותי וספרה אשתי לחוקר כל מה אשר הגידו מראש ועד סוף: ועם כל זה גזרו לקחת בני צמח ויהי מחרת יום חמישי בבקר הגידו אלי כי שמו צמח לבית הצדקה של א"ה ובאתי לפני שיבאר לראות הכתב של הגדה העדים ואמר אלי לא היו דברים מעולם כי אותו רשע שיבאר לא נתן ליכתוב ולא היה בי כוח לענות אלא הייתי משתומם כאיש סכל וכל הקהל פחדו על עצמם ורוב בעלי בתים אשר היה להם נערים קטנים ברחו כל אחד לדרכו יש שהלכו למדינות צרפת ולמדינה נישוא:[12] וגם אני שלחתי בני יהושע יצ"ו לעיר קאוואליאון חמשה לחדש כסליו: וגם בני משה יצ"ו יצא עם דודו שמעון וידאל ז' לחודש כסליו הנזכר.

השתדלות הקהלות בראשונה הגידו איך אותו הנער היה יותר על ז' שנים והעידה על זאת הגויה שמה מייאון מינקת אשר הניקה הנער לפני שיבאר ולפני החוקר ארבע לחדש כסליו: עוד כתבו שופליקו[13] על פקחים אויגנון ומסרתי אותה לאדוננו ההגמון יר"ה הנזכר לעיל: שנים עשר לחדש כסליו: ועם כל זה הוציא בני צמח בכיסוי ראש שחור[14] בתוך העיר ששה עשר בו: ובו ביום גזר עלי ועל אשתי שלא לעבור על פתח הגיעליטה ולא בסביב המסילה של גיעליטה וביום תשעה ועשרים לחדש כסליו מצא פריש אחד אשתי בסביב הגיעליטה והוליכך: והוליכה להיכל הגמון[15] יר"ה וגזר עליה שלא תצא משער המסילה של יהודים בפני ובמעמדי שאם תצא יאסרוני בבית האסורים תחתיה: ואסרה ארבע ימים: נתיעצו הקהל למנות שני אנשים ללכת לכרך גדול של רומי וקבלו עליהם ללכת ר' יעקב אישביר דפראגוא: ורבי אברהם דמונטילין[16] ויצאו הנזכרים ללכת שלושה לחדש טבת התקכ"ג ליצירה: ובו ביום הלכתי עם אשתי תמ"א לעיר אויגנון: ובחזרתי פה קארפינטראץ הגידו לי שאותו הרשע חיים הנזכר חלה ונטה למות והטבלו ההגמון יר"ה הנזכר לעיל טבילת הגוים והסב שמו אשטיאיני כונטא: וגזר על כל אנשי ביתו שלא יכנסו בחדר אשר היה מושכב ועל אשתו ובנותיו שלא יצאו מפתח המסילה ועמדה הגזרה עד יום פגירתו שהיתה בשתי עשר לחדש טבת הנזכר כ"ו דזימברי תשס"ג לחשבונם: וטרם לא שלחו הנזכרים לכרך גדול של

---

[12] Nice.

[13] Supplique.

[14] קריסטן האָבן געטראָגן אַ שוואַרצן קאַפּצודעק, בשעת וועז יידן האָבן געמוזט טראָגן אַ געלן.

[15] דער הגמון האָט געווויגט אין איטטיקן יוסטיץ־פאַלאַץ.

[16] ס"גל די שוין ציטירטע אַרבעט פון סעסיל ראָט.

אין ספר היחס איז פאַרשריבן צוויי מאָל וועגן 3 תעניתים בשניכות מיט דעם געשעעניש.

רומי הסכימו הק״ק הזה להביאו הוא ובניו ובנותיו ואשתו לבית דין הגמון הנזכר עלי ידי מושור וילארי הגריפי כדי שיגידו שלא עשו הטבילה לשום נער ונערה מנערי התושבים פה קארפינטראץ וכן הגידו לטובת הנערים וגם גזר ההגמון הנזכר לכל תושבי העיר קארפינטראץ ערלים ובני ברית שלא יזידו עוד לטבול מנערי היהודים ופרסם הגזרה בתוך בית הכנסת פעמים ובכל העיר בקול חצצרות: ומיד חזרו מקצת בעלי בתים שברחו מפחד גזים אותם הרשעים התענו הקהל תעניות צבור שני וחמשי ושני כתוב בספר היחס ע״ש יום ראשון שהתענו שמנה עשר לחדש טבת משנת הנזכר שחל ג׳ לחדש גיאנביר שנת תשס״ד בו ביום שאל אדוננו ההגמון י״ה מי הם הבעלי בתים שברחו ומה שמם ושם בניהם ובנותיהם וכמה ימי שני חיי הנערים אשר הוליכו ובאיזה מדינה ברחו כל זאת כתבו הברורים עשרים וששה לחדש טבת הנזכר עשרה לחדש גיאנביר הנזכר ומסרו הכתב יום עשרים וגם בו ביום חתמתי בשמי השופיליקו שמסרתי להגמון בחדש כסליו וחזרתי ומסרתי השופליקו עצמה חתומה בשמי בו ביום וגם הברורים מסרו השופלקו שעשו חתומה בשם הברורים: ובו ביום ברחו שני בניו של חיים שמם יהודה ומשה דליכא מפחד המשפט וישבו בעירי צרפת גרים נעים ודלים ואין שום אדם מרחם עליהם.

צרות ותקלות וגזרות שנתגלגלו עלי ועל בני ואשתי ועל אנשי ביתי בראשונה יצאו שני בני משה ויהושע יצ״ו מביתי והלך אחד לכפר באישון והשני נתערב בתוך ק״ק קאוואליאון בבית אורח שגר שם עני ודחוק ולא היה לו מטה לשכב בני והיה שוכב בבגדיו על ערישה אחת בימי החורף וישב בני בדוחק אף שהייתי שולם לאורח יי״ג חפשים בכל חדש והיה מאכיל את בני לחם צר ומים לחץ כל משך שלושה חדשים עוד אסרה ההגמון הנזכר אשתי תשעה עשר לחדש שבט ראשון לחדש פאוביר והשנה כדלעיל וגזר עליה שלא תצא עוד משער המסילה על אודות שפגעה בנה צמח הנלקח ורצתה לנשקו ברחוב העיר ולא הניחוה משרתי ההגמון ההולכים עם הנער ועמדה הגזרה שבעה עשר ימים שלא הותר לה לצאת אפילו ללכת לקנות ליטרא פירות ולא להביא מים לשתות[17] עד כאן עלתה לאשתי ועוד עלה במחשבה ההגמון לאסרה בבית האסורים אבל לא הסכימו בעלי המשפט להההגמון יר״ה ובימי איסורה הלכה להביא בנה הקטן מעיר קאוואליאון מבית האורח וחזרה עם בנה יהושע יצ״ו פה קארפינטראץ ערב ראש חדש אדר.

1763 לבני הגדול הנקרא משה יצ״ו הוזמן ביום תשעה עשר לחדש אב התקכ״ג לפני ההגמון על אודות אשר הלך בליל שבת קדש שבת נחמו בפתח ההיכל אדוננו ההגמון והלכו נערים גוים להגיד לצמח הנלקח שאחיו משה יושב על הפתח לדבר עמו ולתת לו דורון פעמים שלוש נכנסו הנערים גוים לדבר על שם משה בני לצמח ויצאו: והרגישו משרתי ההגמון בדבר ויצא אחד משרתיו חוץ מן ההיכל והכה בני משה הנזכר ולולי ערלה אחת שהכניסה בני משה לביתה היה רודה בבני בפרך ויגידו כל זאת להגמון ואסר בני משה תוך ההיכל סביב ארבע שעות בדרישות ובחקירות: ובעזר הבורא בני משה צדק את עצמו בדברים ובתשובה נצחת ולא יכלו למצוא פתח בדבריו לענשו אדרבה קבל נגד המשרת שהכהו בפני ההגמון ואמר זה האיש שהכני בלי עון ולולי הערלה שנכמרו רחמיה עלי כמעט היה הורג אותי: ובעת שבני היה מדבר עמ בעלי המשפט הייתי יושב על הפתח כדי שלא יסתמו טענותיו ושלחנו האדון לשלום לביתנו: ובכל יום ויום הם מגזמין עלי ועל כל אנשי בית ומעללין לי עלילות דברים: כי גם בימים ההם עשיתי כרלא[18] עם הרשעה רושא דאיה אלמנת אותו הרשע עשרים ושמונה לחדש גיליט תשס״ג לחש׳ על אודות כי אמרו כי בניה אשר ברחו רצונם היתה לבוא בימי הירידי בילקירי[19] לשלול

---

[17] דערפון קען מען דריגען, אַז יידן האָבן געמוזט ברענגען וואַסער פון אַחוצן געטאָ.

[18] קריגערײַ.

[19] Beaucaire (dépt. Gard), cf. *Gallia Judaica.*

אין דער שטאָט איז געווען אַ גרויסער יאָריד ווּהין עס זײַנען געפֿאָרן אויך יידן:

M. V., *Calendrier hébraïque....*, Amsterdam, 1745, p. 188; I. L. Boudin, "Renseignements sur foire Beaucaire", *Congrès archéologique de France,* 65e session, pp. 333—340.

אַ צײַט האָט עקסיסטירט אַ חברה יידישע מאַרקהענדלערס, און אַ ייד פון דער שטאָט איז געווען צווישן די פֿירערס פון דער חברה (פ״גל שאָבאָ, *REJ,* ב׳ 101, ז׳ 7). וועגן יידן אויף דעם מאַרק פ״גל אויך דעם קאַרפּענטראַסער מאַנוסקריפּט 2823, ז׳ 58 (אַ באַשולדיקונג,

שלל מהנשים בעוד שאנשיהם בחוץ הסכימו לסגור פתח שער המסילה בעוד היום גדול ויצאה רושא הנזכרת חוץ שער המסילה ואמרה זה עצה שיאיטו ראו מה הגיע עליה ועוד יגיעו עליה כהנה וכהנה ושמעה גויה אחת משכנות והעמדתי אותה להעיד עם הגלח דפלישי והעידו לבית דין הגמון על ידי מושור וילארי גריפי[20] החצר ההגמון הנזכר: והוכרחתי לשלח בני יהושע לבית ר׳ אלחנן שוחט בעיר לשלוה ונתעכב בביתו שלושה שבועות ימים מפחד אותו הרשעה על זאת בלבד פזרתי שלושים וששה חפשים הוצאות שעשיתי לכתבים ולפקחים מלבד ההוצאה שהוצאתי לשלח בני ולהחזירו לשלום והפרושים נמצאו כתוב בחצר ההיכל הגמון על ידי מושר וילארי עד היום הזה חתום בשמי אני אליהו הכותב.

גם בכל ימי הוצאות התורה היו מברכים הנזכרים.

השתדלות הקהלות על ידי ר׳ יעקב אישביר ורבי אברהם דמונטילין: ויוחנן חיים דמיליאב מכונה קק׳ מתושבי עיר אווינון כתבתי לעיל איך ר׳ יעקב אם [עם] ר׳ אברהם הנזכרים הלכו לכרך גדול של רומי בעצת קק״ק.

בתחילה שאלו העדאה העדים אשר העידו כתובים לעיל שיהיה כתובה על ידי כתב נקרא נוטארי[21] וכן שלחתי להם על ידי שמואל דלאטיש שלשה עשר לחדש טבת התקכ״ג וגם העדאה החזקת [?] בכתב על ידי מושור באליר נטארי ביום עשרים ושמנה לחדש דזימבה תשס״ב לחשבונם.

ובכח זה הכתב גזרו בגזרת חצר שס איפישי של כרך גדול של רומי לאדוננו ההגמון יר״ה הנזכר לחסור כל הפרושים בכלליו ופרטיו מראש ועד סוף שלם לחצר אדוננו הפיפיואור יר״ה לחקרו ושיהיה מעויין לפני כל החשמנים והחצרנים התושבים בעיר רומי ויגידו להיכן דעתם נוטה וידינו הפרושים: ויצא הפרושיש מיד ההגמון בחדש אדר התקכ״ג חדש מארס תשס״ג לחשבונם.[22]

בימים ההם ובעת ההיא חלו הנערים מחולי השנישפיאון ומחולי השחין בבת אחת כי היו מקצת נערים ונערות שהיתה להם אבבוע שחין מצד איבריהם וארבע השינישפיאון מצד אבר אחד הכל בגוף אחד ויתמהו הרופאים כי אמרו מעולם לא ראינו ולא שמענו מאבותינו ולא מצאנו כתוב בשום ספר הדבר הזה:[23]

1764 עוד גזרו בעיר רומי כ״ח לחדש פאוביר תשס״ד לחשבונם בחדש אדר ראשון שנת התקכ״ד לחשבוננו: שיהיו בני אותו הרשע יהודה ומשה דקאוואליאון דיליקה נעים ומגודשים ממחוז וינשי כל ימי חייהם ואמסרה לד קהלות שלא יאספום הביתה וגם לכל ההגמונים שלא יתנו להם רשות לגור בתוך דיבשישו שלהם ולא יהי להם מושך חסד מחוז ואדרבה גזרו שלא בן חיל שיראו אותם תוך מחוז וינשי מוזהרים לתפשם ולהוליכם בבית האסורים של אדוננו מקום סגן באויגנוז:

יום שנתפרסמה הגזרה כתוב על ידי אני אליהו כרמי כותב על ספר היחס של ק״ק.

עוד גזרו בעצם היום הנזכר כ״ח לחדש פאביר שמכאן והלאה שום בר בין שיהיה בן ברית ובין שאינו בן ברית אנשים ונשים זכרים או נקבות שלא יטבילו שום בן או בת מבני ישראל טבילת הגוים במים הזדונים נגד רצון האב והאם היהודים ולא יגזמו שום יהודי או יהודית ולא יעלה על רוחם בגאוה ובוז לומר שהטבילו שום נער או נערה מבני ישראל: וכל שיעבור על הגזרה הזאת יהיה מי

אַז יידן האָבן דאָרטן געגנבֿעט דימענטן). אין די פֿינקסים געפֿינען מיר אויך נעמען פֿון יידן וואָס האָבן געשטאָמט פֿון דאָרט (מרים דבילקאיירי) און אַ ידיעה וועגן 9 יידן (8 מענער און 1 פֿרוי), וואָס זײַנען אין תק״ז דערטרונקען געוואָרן פֿאָרנדיק אויף דעם יאַריד. „פּטירת שמונה יהודים ואשה יהודית אחת שטבעו בנהר רנא [Rhône] בלכתם ביריד בילקאיירי״.

[20] greffier

[21] נאָטאַריוס.

[22] וויטער ווערט דערציילט וועגן דעם באַפֿעל פֿון 1763 צו פֿירן אַ רעגיסטראַציע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וואָס דאָס האָבן מיר איבערגענעבן אין יוזוף־בלעטער, XXI, נומ׳ 3.

[23] אין הזכרת הנפשות איז אַ פּאָר מאָל דערמאָנט געוואָרן די מגפה. אין 1763 זײַנען פֿאַרשריבן טויטפֿאַלן צווישן קינדער צוליב מגפה: אין יולי־אויגוסט 13. אין 1764 איז פֿאַרצייכנט אין איין טאָג „פּטירת שלושה נערים מחולי השחין״. אויך אין 1768 זײַנען פֿאַרצייכנט 13 טויטפֿאַלן דעם 25סטן־26סטן סעפּטעמבער, 12 אין אָקטאָבער אאַז״ו.

שיהיה בין שיהיה ערל או מהול הזכרים ישולחו בדויות הנקרא גאלירואוה [24] כל ימי חיהם והנקבות יספגו השוט על יד הקיסטנאר [25] בכל העיר במכת מרדות:

והגזרה נשתלחה לחוקר הגדול באויגנון שמו מובילי וביום שבת קדש שלושה עשר לחדש ואדר בא בבית הכנסת פה קארפינטראץ עם הוישכאב של עיר אויגנון שמו ריגאב ופרסמה: ובו ביום גם כן הלך לפרסמה בעיר ובקהל הקדש לשלוה: כתוב על ידי אני אליהו כרמי על ספר היחס של הק"ק הזה ביום נשואי אליהו ליאון.

ועל ענין בני צמח הנלקח הנזכר לא גזרו שום גזרה טובה או רעה וקורא אני על המשתדלים משיב חכמים אחור ודעתם יסכל כי היה להם לתת שבח בראשונה על העבר ולהתפלל אחר כך על העתיד: ראש המשתדלים אשר השתדלו בענין זה: החכם השלם הגדול בכמות ובאיכות ה"ה כמהורר מעלת החבר רבי יהודה דוד כרמי בן חננאל החסיד והזקן יצ"ו.

1764 בני כתבתי היום חמשי בשבת עשרה לחדש ניסן שנת התקכ"ד ליצירה שנים עשר לחדש אפריל תשס"ד לחשבונם: ואם יזכני אלהי לחיים טובים וארוכים אכתוב עוד מה יהיה משפט הנער הנלקח ומעשיהו ולאמת הדבר חתמתי שמי הנדכה והנרדף אליהו כרמי יגאלני ה' אלהי אכי"ר.

סוף דבר בני אותו הרשע יהודה ומשה דקאוואליאון דיליקח קבלו טבילות הגויים בעיר ואם למדינת לאנגאדו [26] שנקרא מונפיליאי [27] בחדש תמוז שנת התקכ"ד שחל בחדש גיולית תשס"ד לחשבונם וגם בעיר מונפיליאיי אין להם מנוח אלא אדרבא כלם נוהגים עמהם מנהג ביזיון ואין להם מושך חסד ויקויים בהם חטאים תרדף רעה כל ימי חיותם בכל מקומות מושביהם.

והנער הנזכר הנלקח בחדש ניסן שנת התקכ"ה לחשבוננו בחדש מארס תשס"ה לחשבונם אדוננו ההגמון יר"ה שלח אותו בכרך גדול של רומי הבירה וצוהו לחשמן מנישטרי לשום עניו לטובה עליו ולהשתדל שכל מה שיתטרך [שיצטרך] בין על ענין דרכי גופו ובין על ענין למודו ללמד תכסיסי מלכות כי רצונו לעשותו איש גדול במלכות ומחסורי הנער מוטלים על כיס אדוננו ההגמון יר"ה:

והחשמן הנזכר הכניסו בהיכלו וישא הנער חן בעיניו ובעיני רואיו ותמיד סועד עם המנישטרי בהיכל אדוננו אפיפיות יר"ה: וגם כותב תמיד איגרות לאדוננו ההגמון יר"ה בכתב ידו ומפאר בהם ההגמון עד מאד ומראה האיגרות לשרי העיר:

ומאז ששלח ההגמון הנזכר הנער הנלקח לכרך נהפך לאוהב לי ולכל בני ביתי וגזר לכל משרתי היכלו שבכל עת וזמן שאבא ואכנס להיכל שיעשו לי שאלתי ובקשתי וגם אמר ודבר עמי פה אל פה לעיני הכומר גדול שלו ושאר שריו שיעשה טובה עמי בכל עת וזמן בכל מה שיהיה אפשר לו:

ויהי היום

די באַשרײַבונג רײַסט זיך איבער ניט געענדיקטערהייט מיט די דאָזיקע ווערטער ויהי היום.

אויף דער צווייטער זײַט פֿון דעם בלאַט איז פֿאַרשריבן וועגן אַן ענלעכן פֿאַל אין אַזיניאָן (1767). דאָרט האָבן קריסטן פֿאַרכאַפּט 5 יידישע קינדער און בגוואַלד זיי געוואָלט אָפּשמדן, אָבער פֿאַר 20,000 פֿראַנק שוחד־געלט איז געלונגען די קינדער אַרויסצורעטעווען, און דער קריסט, וואָס צוליב זײַן מסירה איז געקומען צום אומגליק, איז אָפּגעזעסן 6 חדשים אין דערנאָך פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון דער שטאָט:

שמד מים הזדונים

בקהלת קודש אויגנון בחול המועד של סוכות משנת התקכ"ז לבריאת העולם [1767] על דיבריראשאן [28] של ערל אחד לקחו חמשה נערים ונערות להוציאם מכלל היהודים וקמו גדולי וגבירי ארבע קהילות להשתדל על זה ובעזרת האל אכתוב מה יגיע עליהם:

---

[24] Galères.

[25] castigaire, castaire, cf.: Mistral, Vol. 1, p. 493.

[26] Languedoc.

[27] Montpellier.

[28] מיינט אפֿשר מסירה, פֿון העבר׳ שורש דבר; אין דער קאַמעדיע „אַרקאַנאַ און באַרקאַנאַ" (פּ"גל יוזוף־בלעטער, XXI, נומ׳ 3, ז׳ 351 א"וו) געפֿינען מיר daberesse ׳דברן׳.

תחלת השתדלות היתה רבי מיכאל דבידאריזדה [29] ראש כנסיה של ק״ק קאוואליאון יצא ביום שביעי של חג הסוכות הנזכר מעירו מקאוואליאון והגיע ביום שמיני עצרת [30] באויגנון אף שהוא יום טוב ופייסו כל גדולי ארבע קהילות לאריה ויסקי [31] וגם לחוקר בשוחד גדול עד מאד ועיכבו הנערים והנערות לבית הצדקה [32] של גוים שנים חדשים בסיבוב ובסוף הזמן העבדים שלקחו אותם תוך המסילה הם הביאו אותם תוך בתיהם בגזירת ההגמון הנקרא שמו לאבי [33] מאנשי [34] ארינישקי: ואותו הערל שהגיד תפשו אותו וישב בבית האסורים בעיר אויגנון ששה חדשים בלחם צר ומים לחץ במקום צר אסור בכבלי ברזל ואחר הששה חדשים הוציאו בבזיון גדול וגרשוהו מעיר אויגנון וקנסו אותו שלא יוכל ליכנס תוך עיר אויגנון כל ימי חיו: בזזו הק״ק הזה עשרים אלף חפשים:

די השתדלותן אַרויסצוראַטעווען די קינדער האָט געפֿירט אַ קאַוואַליאַנער ייִד. אפֿשר צוליב דעם וואָס דער דעמאָלטיקער ביסקופֿ פֿון אַוויניאָן מאַנזי איז פֿרייַער געווען ביסקופֿ אין קאַוואַליאָן און דער קאַוואַליאַנער שתדלן האָט אים אפֿשר פֿון דאָרט געקענט.

וואָס מען האָט נישט געקענט אויפֿטאָן מיט השתדלות אין רוים פֿאַר אליהו פרמיס זון, האָט מען יאָ אויפֿגעטאָן מיט כאַראַ פֿאַר די אַוויניאָנער 5 ייִדישע קינדער. 20,000 פֿראַנק דאַרף מען וויסן איז אַ לעגענדאַרע סומע פֿאַר אַזאַ קהילה ווי אַוויניאָן וואָס האָט נישט געציילט קיין 500 נפֿשות. פֿון דער פֿרייַרדיקער באַשרייַבונג וועגן קאַרפּענטראַסער בית־הכנסת ווערט אונדז אַבער קלאָר, אַז די שכנותדיקע קאַרפּענטראַסער קהילה האָט אַוועקגעגעבן דאָס געלט וואָס זי האָט אָפּגענומען פֿאַר די שטעט אין בית־הכנסת, כדי אַרויסצוראַטעווען די 5 ייִדישע קינדער פֿון אַוויניאָן. דאָס פֿאַרקויפֿן די שטעט איז געווען דער וויכטיקסטער קוואַל פֿון הכנסה אין דער קהילה, און דאָס וויזט וואָס פֿאַר אַ סאָליראַריטעט עס האָט געהערשט צווישן די קהילות. די געשעענישן האָבן זיכער דערפֿירט צו די גרויסע חובֿות פֿון דער קאַרפּענטראַסער קהילה [35] וואָס האָט געמוזט באַרגן געלט ביי קריסטן. מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין 1769, האָט מען אין אַוויניאָן ווידער געפֿרווט בגוואַלד אפֿשמדן 4 ייִדישע קינדער. [36] דער לעצטער פֿאַל פֿון אפֿשמדן בגוואַלד אַ ייִדיש קינד איז געשען אין קאַרפּענטראַס אין 1787. דאָס קינד (זשאָזעף מאַרק מאַסיי) איז אין 1792 אומגעקערט געווען צו זיינע עלטערן און איז געווארן אַ פּאָעט. [37]

אַנדרי, וילאַרי נריפּי, אַנדרי, דלמלאו יושה, אַנדרי, ניולייטי, ניוסוי ניגנולי, שיאיטאוה. אַנדרי, נייאינו, השרבאַנטין, לשיאיטאוה, בוליר, ומשיאיטאוה, ובליר, לרשוא, ש־באר, שיבאר, מיאון, שיבאר, הניעלייטה, דפראַנא, אשטיאיני כונא, וילאַרי הגריפי, השופליקו, השופליקו. כרלא, רושא דאיה, שיאיטו, וילאַרי נריפי, והפרושים, וילאַרי, נוטארי, באליר נטארי, הפרושיש, השניפיאון, השיניפיאון, דילייקח, וינשי, דיבשישו, וינשי, נאליירואה, הקיסטנאר, מוביליי, הויטבאב, ריינאב, דילייקח, לאנגאדו, מונפּיליאי, מנישטרי, המניפּטרי, לאבי מאנשי אַרינישקי.

ז. שניקאווסקי

---

[29] Bédarride cf. *Gallia Judaica*, p. 105.

[30] 15טן אָקטאָבער 1767.

[31] נאָמען פֿון אַ ייִד, מסתמא אַ פֿאַרמיטלער.

[32] maison de charité.

[33] abbé.

[34] מיינט אפֿשר Manzi, וואָס ער איז דעמאָלט געווען ביסקופֿ אין אַוויניאָן.

[35] אין אַרכיוו פֿון ייִוואָ געפֿינט זיך אַ פּעקל דאָקומענטן וועגן ליקווידירן די חובֿות פֿון דער קהילה.

[36] Chobaut, *REJ*, v. 101, p. 27.

[37] Carmoly, in: *Archives Israélites*, 1862, pp. 461—66.
ראָבינער לעאָפּאָלד שטיין האָט אָנגעשריבן אַ דראָמע וועגן דעם פֿאַל:
Leopold Stein, *Der Knabenraub zu Carpentras*, Berlin, 1863.
2טע אויסגאָבע — פּראָג, 1897 (?).

ייִדישע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס אין אַמעריקע

ייִדן אין אַמעריקע האָבן אַ לפּי־ערך קלענערע צאָל קינדער וואָס זײַנען עובֿר אַ געזעץ ווי אַנדערע עטנישע גרופּעס אין לאַנד. אין אַ פֿרײַערדיקן ארטיקל[1] האָב איך איבערגעגעבן די רעזולטאַטן פֿון עטלעכע אויספֿאָרשונגען; איצט ווערן דאָ געבראַכט נאָך נײַ צוגעקומענע פֿאַקטן וועגן דער צאָל ייִדישע יוגנטלעכע וואָס זײַנען עובֿר אַ געזעץ.

בלויז 15 פֿון 753 יוגנטלעכע (ד"ה 2 פּראָצענט), וואָס זײַנען אין משך פֿון 5 יאָר געבראַכט געוואָרן צום קינדער־ערייכט אין פּ א ס י ק, ניו־דזשוירזי (Passaic Children's Bureau), זײַנען געווען ייִדישע.[2] ייִדן האָבן יעמאָלט באַטראָפֿן אַ 16 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין פּאַסייק. קומט במילא אויס, אַז די דאָרטיקע ייִדן האָבן צוגעשטעלט בלויז אײַן אַכטל פֿון דער צאָל יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס וואָס מען האָט געקענט זיך ריכטן לויט דער פּראָפּאָרציע ייִדן צו ניט־ייִדן אין דער שטאָט.

אפֿשר איז די צאָל ייִדישע קינדער וואָס האָבן דאָרט עובֿר געווען אַ געזעץ באמת געווען מער ווי 15. מען מעג אָננעמען, אַז עטלעכע פֿון די 59 וואָס האָבן ניט אָננעגעבן זייער אָפּ־ שטאַם צי רעליגיעזע צוגעהעריקייט זײַנען געווען ייִדן. אָבער אַפֿילו וען מיר זאָלן אָננעמען אַז אַלע 59 קינדער זײַנען געווען ייִדן, קומט נאָך אַלץ אויס, אַז בלויז 9.8 פּראָצענט פֿון אַלע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס אין פּאַסייק זײַנען געווען ייִדישע קינדער.

מען דאַרף נעמען אין אַכט, אַז די פּראָפּאָרציע ייִדישע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס צו ניט־ ייִדישע דאַרף באמת זײַן קלענער ווי די פּראָפּאָרציע ייִדן צו אַנדערע אין דער באַפֿעלקערונג צולויב אָט דעם טעם: ייִדן האָבן אַ לפּי־ערך קלענערע צאָל קינדער און במילא וווינט יוגנטלעכע ווי די אַנדערע עטנישע גרופּעס. דערבײַ קען מען זיך ניט ריכטן, אַז די פּרא־ פּאָרציע ייִדישע יוגנטלעכע פֿאַרברעכערס צו ניט־ייִדישע זאָל זײַן די זעלביקע ווי די פּרא־ פּאָרציע ייִדן צו ניט־ייִדן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. דער חילוק אָבער וואָלט אַלץ באַאַראָפּט זײַן אַ סך קלענער ווי עס איז אָננעגעבן געוואָרן. במילא קומען מיר צום אויס־ פּיר, אַז פּאַסייקער ייִדן האָבן אַ קלענערע צאָל יוגנטלעכע פֿאַרברעכערס אויף איטלעכע 1,000 אײַדער די אַנדערע עטנישע גרופּעס.

אַ לפּי־ערך גרעסערע צאָל ייִדישע ייִנגלעך ווי מיידלעך האָבן אין פּאַסייק עובֿר געווען אויף אַ געזעץ. 2.3 פּראָצענט פֿון אַלע ייִנגלעך און בלויז אײַן פּראָצענט פֿון אַלע מיידלעך וואָס זײַנען דאָרט געבראַכט געוואָרן אין געריכט אין משך פֿון 5 יאָר זײַנען געווען ייִדישע.

ייִדן אין ס"ט־לוי, מיזורי, האָבן מסתמא געהאַט נאָך אַ קלענערן פּראָצענט יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס ווי ייִדן אין פּאַסייק. עס ווערט געשאַצט, אַז לעצטנס זײַנען ניט מער ווי אַ האַלב פּראָצענט פֿון אַלע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס אין ס"ט־לוי געווען ייִדן,[3] בשעת וען אַרום 6 פּראָצענט פֿון דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג זײַנען ייִדן. מען קען בכן זאָגן, אַז אין ס"ט לוי איז די פּראָפּאָרציע ייִדישע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס צו ניט־ייִדישע געווען בלויז איין צוועלפטל פֿון דער פּראָפּאָרציע ייִדן צו ניט־ייִדן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג.

עס ווערט געראַכטן, אַז אַ 2.3 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין י ו ס ט ן, טעקסאַס, זײַנען ייִדן. דער דאָרטיקער אויספֿרוועָר[4] גיט אָבער איבער, אַז בלויז 2 צי 3 פֿון די ייִנגלעך וואָס זײַנען עובֿר אַ געזעץ אין משך פֿון אַ יאָר זײַנען ייִדישע קינדער.[5] דאָס איז אַ סך אַ קלענערע צאָל ווי מען וואָלט געקענט זיך ריכטן לויט דער פּראָפּאָרציע ייִדן צו ניט־ייִדן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג.

---

[1] „ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט אין אַמעריקע", יוואָ־בלעטער, סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1943, זז׳ 117—119.

[2] William C. Kvaraceus, "Delinquent Behavior and Church Attendance", *Sociology and Social Research*, March-April, 1944, p. 284.

[3] St. Louis Study Committee, *A Community Study of St. Louis*, 1943, p. 24 [מימעאָגראַפֿירט].

[4] probation officer.

[5] Gilbert Harris, *Study of the Jewish Community Center*, Houston, Texas, 1941, p. 7 [מימעאָגראַפֿירט].

עס וועט אויבערגעבן, אַז אין ספרינגפֿילד, מאַסאַטשוסעטס, איז כּמעט ניטאָ קיין שום ייִדיש יינגל צי מיידל וואָס איז עובֿר אַ געזעץ.[6] אין ספרינגפֿילד זיצען פֿאַראַן אַ 9,000—10,000 ייִדן, דאָס הייסט אַ 6 פּראָצענט פֿון דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג.

די אַלגעמיינע ראָטע פֿון יוגנטלעכע גיעזעץ־ברעכערס האָט זיך אין די מלחמה־יאָרן פֿאַרגרעסערט. צי האָט זיך די ייִדישע ראָטע אויך פֿאַרגרעסערט? עס וועט אויבערגעבן, אַז אין נואַרק, ניו־דזשוירזי, איז די צאָל ייִדישע יוגנטלעכע פֿאַרברעכערס איצט די זעלביקע ווי פֿאַר דער מלחמה.[7] דאָס זעלביקע וועלן מיר אויך געווויר פֿון ס״ט־לוי.

אויפֿן סמך פֿון די רעזולטאַטן פֿון אָט די עטלעכע אויספֿאָרשונגען קען מען בכן זאָגן, אַז אַמעריקאַנער ייִדן האָבן אַ לפּי־ערך קלענערע צאָל יוגנט־לעכע וואָס זיצען עובֿר אַ געזעץ איידער די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג. די דער־מאָנטע רעזולטאַטן זיצען אין פֿולן הספּם מיט די רעזולטאַטן פֿון פֿרויַדיקע אויספֿאָרשונגען.

ג. גאָלדבערג

ייִדן אין טערקיי אין די 1880ער יאָרן

סאָמעט ס. קאָקס, דער אַמעריקאַנער מיניסטער אין טערקיי אין די יאָרן 1885 — 1887, האָט אין זיין בוך וועגן טערקיי אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן די דאָרטיקע ייִדן אין די 1880ער יאָרן.[1] קאָקס (1824 — 1889), אַן אַדוואָקאַט, זשורנאַליסט, קאָנגרעסמאַן און מחבר פֿון עט־לעכע ביכער, איז געווען אַ גרויסער אוהבֿ ישׂראל. ער האָט אין זיינע רעדעס אין אַמעריי־קאַנער קאָנגרעס שטאַרק פֿראָטעסטירט קעגן די פּאָגראָמען אויף ייִדן אין רוסלאַנד. אין דער באַוווסטער רעזאָלוציע וואָס ער האָט אַרייַנגעטראָגן דעם 31סטן יולי 1882 אין קאָנגרעס, וועלט געזאָגט: „די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן דאַרף אויסנוצן איר השפּעה בייַ דער רוסישער רעגירונג אָפּצושטעלן די אַנטי־ייִדישע רדיפֿות“. קאָקס האָט אויך געוואָלט, אַז אַמעריקע זאָל בלייַבן אָפֿן פֿאַר ייִדן. „דער אייבערשטער — האָט ער געזאָגט — האָט אויס־דערווויילט דאָס אַמעריקאַנער פֿאָלק צו וויַזן אַ בייַשפּיל אין צוריקשטעלן דאָס לעבן און די פֿרייהייט פֿונעם פֿיל באַוווסטן און געיאָגטן ייִדישן פֿאָלק“.[2]

אַמעריקע האָט בכן אַ ספּעציעלע שליחות: באַשיצן ייִדן. דעם זעלבן געדאַנק זאָגט ער אַרויס אין דעם קאַפּיטל וועגן ייִדן אין טערקיי, וואָס ער פֿאַרענדיקט אים בזה הלשון: „אַמעריקע איז אַ פּנים דאָס אויסדערווויילטע לאַנד פֿאַר אַן אויסדערווויילט פֿאָלק. דאָ, אונטער [דער שוץ פֿון] אונדזער קאָנסטיטוציע, איז זייער וויַנשטאָק און פֿייגנבוים“ (ז׳ 207).[3]

די וויַטערדיקע פּרטים וועגן ייִדן אין טערקיי זיצען אַרויסגענומען געוואָרן פֿון דעם 17טן קאַפּיטל פֿון בוך. קאָקס האָט ניט געמאַכט קיין גענויע אויספֿאָרשונג פֿון ייִדן אין דער טערקישער אימפּעריע. ער גיט איבער בלויז זיצען אַבסערוואַציעס און דאָס וואָס פֿאַר־

---

[6] Springfield Study Committee, *Community Study of Springfield*, Mass., 1943, p. 14 [מימעאָגראַפֿירט].

[7] Newark Study Committee, *A Community Study of Newark*, 1943, p. 13.

[1] Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York, 1887.

[2] גענויער וועגן דעם: א. טשערניאָווער, רעד׳, די געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ייִוואָ, ניו־יאָרק, ערשטער באַנד, זז׳ 100־101, 151־154.

[3] וועג קאָקס איז געשטאַרבן, האָט די ניו־יאָרקער ייִדישע פֿאָלקסצייטונג פֿון 4טן אָק־טאָבער 1889 געשריבן וועגן אים בזה הלשון: „דער אונבארמהערציגער טוידט האָט פֿאר־צייטיג צוגענאַמען איינעם פֿון דיא בעסטע אַמעריקאַנישע בירגער, דעם אַלבעוואוסטען פֿאָליטיקער, רעדנער, לעקטשורער אונד שרייַבטשטעלער מיסטער קאקס, וועלכער האָט פֿיל גוטעס געטהון אונזערע ייִדיש־רוססישע עמיגראַנטען וועהרענד דער מאססען עמיגראציאן אין 82־1881 יאָהר“. די צייטונג גיט איבער, אַז דעם 10טן אָקטאָבער וועט אָפּגעהאַלטן ווערן אַ טרויער־פֿאַרזאַמלונג, אונטער דעם פֿאָרזיץ פֿון גענעראַל אָנטהייל נעהמען אין דיא רע־ליגיעזע צערעמאָניעס“.

שייַדענע מענטשן, דער עיקר רבנים אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ירושלים, האָבן אים דערציילט. אָבער דאָך קען עס זײַן אַ גוטער מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין טערקײַ.

צאָל, געאָגראָפֿישע פֿאַרטיילונג און אורבאַניזאַציע

די טערקישע אימפּעריע האָט יעמאָלט, אַרום 1885, געהאַט אַ ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון אַ 350,000. כּמעט איין פּערטל ייִדן האָבן געלעבט אין דעם אייראָפּעיִשן טייל פֿון דער אימפּעריע. פּראָווינצנויז האָבן זיי זיך צעטיילט אַזוי:

מאַקעדאָניע	45,000
בולגאַריע	18,000
אַלט־טראַקיע	18,000
רומעליע	7,000

אַ 42,000 ייִדן האָבן יעמאָלט געלעבט אין ארץ־ישׂראל. די איבעריקע ייִדן זײַנען געווען אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון אַזיע און אַפֿריקע, וואָס האָבן געהערט צו טערקײַ.

כּמעט אַ העלפֿט ייִדן אין דער טערקישער אימפּעריע, 167,000, האָבן געלעבט אין די ווייַטערדיקע זעקס שטעט:

קאָנסטאַנטינאָפּאָל	45,000
סאַלאָניק	35,000
באַגדאַד	30,000
סמירנע	25,000
ירושלים	22,000
אַלעפּאָ	10,000

שפּראַכן

דאָס רובֿ ייִדן, אַ 200,000, האָבן געהאַט „אַ שפּאַנישן דיאַלעקט“ [ד״ה דזשודעזמע, לאַדינע]. ייִדן אין אַראַביע און סיריע האָבן געהאַט אַראַביש; גריכיש איז געווען די שפּראַך פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין מאַקעדאָניע; די אַשכנזים האָבן געהאַט, וואָס קאָסט רופֿט אָן, אַ מין דײַטש [ד״ה ייִדיש]. ייִדישע סוחרים אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבן זיך בא־נוצט מיט פֿראַנצייזיש. די שפּראַך פֿון די אָנגעהע קאָנסטאַנטינאָפּאָלער ייִדן איז געווען, ווי קאָסט זאָגט, „אַ געמיש פֿון שלעכטן שפּאַניש, ערגעהן גריכיש און פֿון אַ שענדלעכן טערקיש“.

פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג

טערקישע ייִדן האָבן זיך יעמאָלט פֿאַרנומען מיט פֿאַרשיידענע מלאָכות. די ייִדן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זײַנען בדרך כּלל געווען זייער אַרעם. זיי האָבן געטאָן די ערגסטע, שוועריסטע און שמוציקסטע אַרבעטן. אַ געוויסער פּראָצענט זײַנען געווען גייערס, בעלי־מלאָכות און סוחרים. אין סאַלאָניק זײַנען יעמאָלט געווען ייִדישע שיפֿערס, טרעגערס, שערערס, בוי־אַרבעטערס און העגדלערס מיט אַלטע בגדים און אײַזנבערך. די סאַלאָניקער ייִדן, זאָגט קאָסט, זײַנען אָבער מסתּמא די רײַכסטע. די ייִדן אין באַגדאַד און סמירנע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט מיסחר; ייִדן אין ביירוט און דמשק זײַנען געווען אַקטיוו אין עקספּאָרט־האַנדל און זײַנען געווען רײַך.

די פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿון ייִדן אין טערקײַ האָט אָפּגעשפּיגלט די אינדוסטריעלע און קולטורעלע אָפּגעשטאַנענקייט פֿון לאַנד. די דאָרטיקע ייִדן זײַנען למשל ניט געווען פֿאַראינטערעסירט אין די פֿאַרשיידענע פּראָפֿעסיעס און אויך ניט אין מלוכה־שטעלן. די „אַליאַנס איזראַעליט“, וואָס האָט אָנגעהויבן עפֿענען שולן אין ארץ־ישׂראל, האָט אָבער דער־וועקט אין זיי אַן אינטערעס צו דער מאָדערנער קולטור און אינדוסטריע.

ריידנדיק וועגן ייִדישע סוחרים זאָגט קאָסט, אַז זיי זײַנען ניט ערגער ווי די הענדלערס פֿון אַנדערע פֿעלקער.

קהילה־לעבן

דער חכם־באַשי איז דער געזעצלעכער ראָש פֿון דעם יידישן קיבוץ און בלויז די גריכישע און אַרמעניש פּאַטריאַרכן זײַנען העכער ווי ער. דער חכם־באַשי לעבט אין קאָנ־סטאַנטינאָפּאָל. ער און דער ציווילער ראָט פֿון יידן האָבן יוריסדיקציע איבער אַלע יידישע ענינים. די מלוכה באַראָט זיך מיט דעם חכם־באַשי וועגן אַלץ וואָס איז נוגע יידן; זי העלפֿט אים אויך דורכפֿירן אַלע געזעצן צי רעגולאַציעס וואָס ער און זײַנע יועצים גיבן אַרויס. דער חכם־באַשי איז אויך דעם סולטאַנס נדבֿות־אויסטיילער. ער זעט אויך, אַז יידן זאָלן אָפּהיטן די אַלגעמיינע מלוכה־געזעצן.

„אין לאַנד יהודה" האָבן יידן אייגענע טריבונאַלן וואָס האָבן דאָס רעכט צו באַשטראָפֿן די וואָס היטן ניט אָפּ די יידישע געזעצן. די מלוכה העלפֿט די טריבונאַלן דורכפֿירן זייער מישפט.

יעדע קאָנגרעגאַציע איז אויטאָנאָם. יעדע קהילה האָט איר אייגענעם הויפּט־רַב וואָס איז אונטערגעוואָרפֿן דעם חכם־באַשי.

„די יידישע קהלשע אָרגאַניזאַציע, שרייבט קאַקס (ז' 195), אין אַן imperium in imperio. זיא איז פֿאַקטיש אַ קאָפּיע פֿון דער אַלטער סיסטעם פֿון די עלטסטע היסטאָרישע צײַטן פֿון דער גריכישער און רוימישער אימפּעריע, ווען די קלויסטערשע און ציווילע פֿונקציעס פֿון געוויסע ראָסעס און רעליגיעס זײַנען געווען רעזערווירט פֿאַר די דאָזיקע ראָסעס און פֿאַר זייערע סינאָדן און קאָנצילן".

יידישע שולן

אין די פֿרימערדיקע יאָרן פֿלעגן קינדער קריגן בלויז אַ רעליגיעזע דערציִונג. מע פֿלעגט מיט זיי לערנען עבֿרי, חומש, דינים און תּלמוד. אין 1882 האָט די „אַליאַנס איזראַעליט" אויפֿגעעפֿנט אַן עלעמענטאַרע שול אין ירושלים, וווּ פֿראַנצייזיש איז די אַפּיציעלע שפּראַך. מען האָט דאָרט אויך געלערנט העברעיש, ענגליש און אַראַביש. בעת קאַקס איז געווען אין טערקיי, זײַנען שוין אין ירושלים געווען זעקס עלעמענטאַרע שולן, וווּ עס האָבן געלערנט 700 קינדער. אין ירושלים זײַנען יעמאָלט געווען אַרום 100 מלמדים וואָס האָבן געלערנט מיט קינדער תּלמוד. אָט די שולן זײַנען געווײַנטלעך געווען אין פּריוואַטע הײַזער און אין די קלאַסן זײַנען געווען פֿון פֿינף ביז צען תּלמידים.

די „אַליאַנס איזראַעליט" האָט אויך געעפֿנט פֿאַכשולן. אין 1869 האָט זי געעפֿנט אַן אַגריקולטור־שול ניט ווײַט פֿון יפֿו, וווּ די קינדער קריגן אויך אַן עלעמענטאַרע בילדונג. זי האָט יעמאָלט געהאַט 737 תּלמידים. אין 1881 האָט זי געעפֿנט אַ שול אין חיפֿה, וווּ עס לערנען הונדערט קינדער. די שולן פֿון אַליאַנס האָבן דערווײַקט דעם אינטערעס אין וועלט־לעכער און פּראָפֿעסיאָנעלער בילדונג.

רעליגיע

טערקישע יידן זײַנען אַזײַגנעטיילט אין עטלעכע רעליגיעזע עדות. ספֿרדישע און אַשכנזישע יידן היטן אָפּ זייערע אייגענע טראַדיציעס. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זײַנען פֿאַראַן אַ 75 קאַראַימער און אין קאַיראָ אַ 500 קאַראַימישע משפּחות. עס זײַנען דאָרט אויך פֿאַראַן מקובלים.

אַלע יידן היטן שטרענג אָפּ שבת. די רייכע יידן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל טראָגן שבת פּעלצענע מאַנטלען (fur gaberdines).

יידן זעען צו העלפֿן זייערע אָרעמע און געפֿאַלענע ברידער. זיי גיבן צדקה כּדי צו האָבן עולם־הבא און כּדי צו קענען אויסלעבן זייערע לעצטע יאָרן אין ירושלים. זיי זײַנען שטאַרק פֿאַנאַטיש. אַזוי למשל האָבן די ספֿרדישע רבנים אין 1887 פֿאַרברענט די צוויי העברעישע זשורנאַלן חבֿצלת און הצבי וואָס האָבן געפֿאָדערט פֿון די ספֿרדישע רבנים אַ דין־וחשבון פֿון זייערע הכנסות און הוצאות.

פּרעסע

אין טערקיי האָבן זיך יעמאָלט געדרוקט די ווייטערדיקע זעקס זשורנאַלן: חבֿצלת און הצבי, *El Telegraph*, *El Tiempo*, אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, *La Buena Esperanza*[4] אין סמירנע און *La Epoca* אין סאָלאָניק. די ערשטע צוויי — אין העברעיש, די איבעריקע אין דזשודעזמע.[5]

פּאָמיליע

טערקישע יידן האָבן חתונה אין עלטער פֿון 20—22 יאָר. פּאָליגאַמיע איז ניט דערלויבט. געוויסע יידן אין באַגדאַד, האָט מען אים געזאָגט, מעגן האָבן מער ווי איין ווייב, אָבער ניט מער ווי פֿיר. קיין געמישטע חתונות קומען ניט פֿאָר. זיך גטן איז מותר. די מלוכה זעט, אַז יידן זאָלן אָפּהיטן זייערע חתונה־ און פֿאַמיליע־געזעצן.

ירושה

יידן זײַנען זייער לאָיאַל צו דעם טערקישן סולטאַן. די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער יידן האָבן געזאָגט קאַקסן, אַז זיי האָבן ניט וואָס זיך צו באַקלאָגן אויף דער טערקישער מלוכה. טערקישע יידן האָבן די זעלביקע רעכט ווי די אַנדערע בירגערס. זיי זײַנען אָבער פֿרײַ פֿון מיליטער־דינסט. די מערסטע יידן אין ארץ־ישׂראל זײַנען טערקישע בירגערס.

באַצויונגען צווישן נאַציאָנאַליטעטן

יידן און טערקן לעבן בשלום. קאַקס רעכנט, אַז דאָס נעמט זיך מסתּמא פֿון דעם, וואָס משה רבינו האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף מחמדן און במילא פֿילן די טערקן אַ געוויסע קרובֿישאַפֿט צו יידן. גריכן און יידן לעבן אָבער ניט בשלום.

דערבײַ דערציילט קאַקס די ווייטערדיקע פּאַסירונג. דער סולטאַן מאַהמוד דער צווייטער האָט געהאַט באַזײַט דעם באַפֿעל, אַז קריסטן און טערקן מוזן אַרונטערגיין פֿון דעם פֿערד, אויף וועלכן זיי רײַטן, וען זיי זײַנען נאָענט צו דעם פּאַלאַץ פֿון סולטאַן. האָט פּאַסירט, אַז אַ יידישער אַרונטערגעגאַנגען פֿון זײַן פֿערד. אַ פּאָליציאַנט האָט אים אָפּגעשפּעלט און געפֿרעגט, צי ער וויסט ניט, אַז קריסטן טאָרן ניט רײַטן אויף אַ פֿערד אין געגנט פֿון פּאַלאַץ. אויף דעם האָט דער יידישער אים געענטפֿערט, אַז ער איז ניט קיין קריסט. וען דער פּאָליציאַנט האָט אים געזאָגט, אַז אַפֿילו טערקן טאָרן עס אויך ניט, האָט ער געענטפֿערט, אַז ער איז אַ יידישער און ניט קיין טערק. דער פּאָליציאַנט, זאָגט קאַקס, האָט אים שוין מער ניט געטשעפּעט.

ארץ־ישׂראל

די יידישע באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון 3,000 אין יאָר 1824 ביז 42,000 אַרום דעם יאָר 1885. אַ פֿיר זיבעטל פֿון די פּאָלעסטינער יידן זײַנען אַשכנזים. אַן ערך אַ העלפֿט, 22,000, לעבן אין ירושלים. כּמעט אַלע דאָרטיקע יידן קענען העברעיש, דערציילט קאַקס.

יידן קומען אַהין אויפֿצובויען דאָס לאַנד. אַ סך פֿון זיי פֿאַרנעמען זיך מיט מיסחר; אַנדערע אינוועסטירן זייער קאַפּיטאַל אין פֿאַרשיידענע אונטערנעמונגען. דרײַ פֿערטל פּאָלעס־טינער יידן זײַנען רײַך; דאָס איבעריקע פֿערטל, דער עיקר אַלטע מענטשן, לעבן פֿון חלוקה.

דער ווידעראויפֿבוי פֿון א"י, זאָגט קאַקס, איז דער חלום און די האָפֿענונג פֿון יידן. די טערקישע יידן ארבעטן שווער, מאַטערן זיך און לײַדן, אָבער זיי טרייסטן זיך מיט דעם, אַז משיח וועט בקרוב קומען און זיי באַזעצן אין ארץ־ישׂראל.

---

[4] אין בוך איז על־פּי טעות געדרוקט: Burma.

[5] קאַקס רופֿט עס אַן „שפּאַניש, אָבער מיט העברעיש אותיות".

די אייראָפּעיִשע און אַמעריקאַנער יִידן העלפֿן די אַריבערגעקומענע קיין ארץ־ישׂראל. זיי שיקן געלט פֿאַר די אַלטע וואָס לעבן פֿון חלוקה און אויך פֿאַר די וואָס זיצן און לערנען תּורה. מע שאַפֿט דאָרט קאָלאָניעס. ראָטשילד האָט אויפֿגעעפֿנט אַ שפּיטאָל אין ירושלים. קאָקס גיט איבער, אַז אין ירושלים זיצען פֿאַראַן צוויי יִידישע שפּיטאָלן מיט פֿערציק בעטן. דאָרטן זיצען אויך פֿאַראַן אַרגאַניזאַציעס אויף צו העלפֿן אַלמנות און יתומים און אויף צו לייַען געלט אַן פּראָצענט צו בעלי־מלאָכות און סוחרים.

די פּנימער פֿון די אַלטע יִידן אין ירושלים און קאָנסטאַנטינאָפּאָל דערמאָנען, זאָגט קאָקס, אין די בעסטע צייכענונגען וואָס די בעסטע קינסטלערס האָבן געמאָלט פֿון די גרויסע יִידישע נביאים. די דאָרטיקע יִידן האָבן אַ „גייסטיקע שיינקייט". אָט די שיינקייט זייערע נעמט זיך פֿון כּסדר פֿאַרטיפֿן זיך אין די זאַכן וואָס זיצען די גרויסקייט פֿון ירושלים און פֿון יהוה.

ב. גאָלד

אַ משׂפּיל פֿון פֿאַר הונדערט יאָרן וועגן דער יִידישער ליטעראַטור

אין 1844 האָט ד״ר יוליוס בּאַראַש (געבוירן 1815 אין בראָד, געשטאָרבן 1863 אין בוקאָרעשט), דער באַוווּסטער דאָקטאָר און יִידישער כּלל־טוער אין רומעניע, געדרוקט אין דער לייפּציקער *Allgemeine Zeitung des Judentums* אַ סעריע קאָרעספּאָנדענצן פֿון גאַליציע, בוקאָווינע, מאָלדעווע און וואַלאַכיי, אויף ז׳ 440 פֿון דעם דערמאָנטן יאָרגאַנג דערציילט ער אויף זייער אַן אינטערעסאַנטן אופֿן וועגן די שטרעבונגען פֿון משׂכּילים אין טאַרנאָפּאָל צו שאַפֿן אַ לי־טעראַטור אויף יִידיש: „שירים, פֿלוגבלעטלעך, דראַמאַטישע סקיצעס אאַז״וו". ער סימ־פּאַטיזירט מיט די דאָזיקע שטרעבונגען, וואָס בייַ אַנדערע זענען זיי אויס קליין אין די אויגן. דער קאָמיזם פֿון דער שפּראַך איז ווי אָנגעמאָסטן פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכער קריטיק, און דאָס איז דער אייניציקער וועג צו לערנען גוטע מידות מיט פֿראָסטע מענטשן; חוץ דעם וועקן די דאָזיקע שריפֿטן דעם עסטעטישן חוש אויך. פֿון דעסט וועגן געפֿינט בּאַראַש פֿאַר נייטיק צו וואָרענען, מען זאָל ניט אַריבערכאַפּן די מאָס. מען טאָר ניט אַריגאָזן זיך אין חילול־הקודש, מען טאָר ניט פֿאַרטשעפּען אין דער סאַטירע פּריוואַטע מענטשן אָנרופֿנדיק זיי בייַ די נעמען. אויך זאָל מען זיך ניט איינרעדן, אַז די דאָזיקע מאָדנע ליטעראַטור האָט עפּעס אַ דויערנדיקן ווערט און אַז מען קען „אָט די שפּראַך־מישענינג וואָס הייבט ניט אָן צו טויגן פֿאַר ערנצטער וויסנשאַפֿט" אַריבערפֿלאָנצן אויף ערנצטע פֿעלדער.

מיר ברענגען דאָ די שייכדיקע פּאַראַגראַפֿן פֿון דער קאָרעספּאָנדענץ וואָרט בייַ וואָרט; מערניט דער דייטשער אויסלייג איז מאָדערניזירט.

In Tarnopol gibt's unter den fähigeren Aufgeklärten ein eigentümliches literarisches Bestreben, das hier erwähnt zu werden verdient; es ist nämlich das Bestreben, Gedichte, Flugblätter, dramatische Skizzen u. dgl. im polnisch-jüdischen Jargon zu schreiben, wobei meistens lächerliche Missbräuche und eingewurzelte schiefe Ansichten vor den Augen des beteiligten Publikums unter der Geissel der Satyre scharf mitgenommen werden. Dieses Bestreben, so geringfügig es auch manchen scheinen mag, ist doch gar nicht zu übersehen, und will man das Gute auf dem möglichst nächsten Weg befördern, sogar wohl zu berücksichtigen. Denn schon die blosse Anwendung dieser verkrüppelten Mundart in der Literatur hat etwas Komisches an sich; es ist der Kontrast der Usurpation, der hier das Motiv des Lächerlichen abgibt; überdies enthalten die vielen Eigentümlichkeiten dieser Mundart und ihre verschiedenen Elemente aus den verschiedensten Sprachformen eine so mannigfaltige, erheiternde Buntscheckigkeit und ihr Reichtum an Wortspielen, Kalembour's und originellen witzigen Einfällen, die durch keine andere Sprache—eben ihrer Solidität willen—wiedergegeben zu werden vermögen, ist so frappant, dass man gestehen muss, jenes Sprachgemisch ist für die dortige Lokal-Komik und satyrische Sittengeisselung auf dem grossen Felde der Missbräuche, der Verkehrtheiten und der mannigfaltigen ähetischsten [!] Monstrositäten im dortigen

polnisch-jüdischen Leben wie geschaffen. Indem aber solche literarische Productionen auf eine heitere, eindringliche und unwiderlegbare Weise die Missbräuche und Verkehrtheiten aufdecken und sie in ihrer wahrer [!] Absurdität und Schlechtigkeit darstellen (der einzige Weg um dem, für trockene Vernunftsgründe tauben Pöbel und dem für Vernunftsgründe taub sein *wollenden* Lamden oder Chassid, welcher letztere das Vernünftig-Ernste seinerseits durch chassidische Witze lächerlich zu machen sucht, eines Besseren zu überzeugen) wird zugleich der ästhetische Durchbruch im Volksleben, der da noch am meisten fehlt, ungemein gefördert, und das Volk fängt an zu fühlen, dass es einen ästhetischen Massstab über alles wahrhaft Schöne und Hässliche gibt, ja dass dieser Massstab *in ihm* ist, den es bis jetzt nur vermöge einer verwahrlosten und irregeleiteten Erziehung unbeachtet liess. Es ist also im Allgemeinen jenes Bestreben zu billigen, nur muss man darin auch nicht zu weit gehen, und *erstens* die Grenze der *erlaubten* Satyre nicht überschreiten; diese Grenzen bildet einerseits das Heiligtum des Privat- und Familienlebens namhaft bezeichenter Individuen. *Zweitens* muss diese sonderbare Literatur eben nur als notwendiges Übergangsmoment betrachtet und daher ihr weder an sich irgend ein *bleibender* Wert vindiziert werden, noch auch, wie manche es dort wähnen mögen, jenes für ernste Wissenschaft total untaugliche Sprachgemisch über das Reich der Satyre hinaus auf ernstere Gebiete zu verpflanzen versucht werden.

נ. ז.

אין יוּוא

די ירושה נאָך ד"ר י. אַ. מעריסאָן

פֿ׳ ד. איזאַקאָוויטש, אַ לאַנגיאָריקער פֿרײַנד פֿון ד"ר י. אַ. מעריסאָן, האָט איבערגעגעבן פֿאַרן אַרכיוו פֿון ייוואָ די ליטעראַרישע ירושה וואָס איז פֿאַרבליבן נאָך ד"ר יעקבֿ אַבֿרהם מעריסאָנען ע"ה.

דאָרט געפֿינט זיך אַ צאָל בריוו צו ד"ר מעריסאָנען פֿון ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, נחום שטיף, יונה גאָלדיסקי, משה שאַליט (ווילנע), ש. יאַטשקאָווסקי (וואַרשע) א"אַנד. ביז גאָר אינטערעסאַנט איז אַ בריוו פֿון נחום שטיפֿן דאַטירט פֿון 1910. דער בריוו איז געשריבן אין שײַכות מיט דער ערשטער איבערזעצונג פֿון ווינשאַפֿטלעכע ווערק (ספּענסערס ערציאונג און מילס פֿרײַהײַט) וואָס מעריסאָן האָט געמאַכט; שטיף שרײַבט אין זײַן בריוו וועגן די פּערספּעקטיוון, ייִדיש זאָל ווערן אַ ווינשאַפֿטלעכע שפּראַך. דער דאָזיקער בריוו וועט זײַן אָפּגעדרוקט אין איינעם פֿון די נאָענטסטע נומערן ייוואָ־בלעטער.

אין דער זאַמלונג געפֿינען זיך די ווײַטערדיקע כּתבֿ־ידן: אַן אַריגינעלע אַרבעט פֿון מעריסאָנען א"נ „די גראַמאַטיק פֿון ווינשאַפֿט"; אַן אַריגינעלע אַרבעט וועגן ביאָלאָגיע מיט אַן איבערשריפֿט „ביאָלאָגיע. טעקסטבוך"; די אַרבעט קוקט אויס צו זײַן גיט פֿאַרענדיקט. עס זײַנען אויך פֿאַראַן צוויי כּתבֿ־ידן וואָס זײַנען גיט פֿול און וואָס זײַנען נאָך גיט אידענטיפֿיצירט געווארן, משמעות זײַנען דאָס איבערזעצונגען. עס געפֿינען זיך די ווײַטערדיקע איבערזעצונגען פֿון ספּענסערן: סאָציאָלאָגיע, דרײַ בענד; ביאָלאָגיע, צוויי בענד; פּסיכאָלאָגיע, איין באַנד. ווײַטער גייען: טיילאָרס „פּרימיטיוו קולטור", צוויי בענד; וועסטערמאַרקס „אורשפּרונג און אַנטוויקלונג פֿון די מאָראַלע אידעען"; פֿראַנץ באָאַזעס „דער גײַסט פֿון דעם פּרימיטיוון מענטשן; בערטראַנד ראַסלס „פֿילאָסאָפֿיע"; אַן ענגלישע איבערזעצונג פֿון שעקספּירס ווערק וועגן שעקספּירן. לסוף געפֿינט זיך אויך דער כּתבֿ־יד פֿון דער איבערזעצונג פֿון ספּענסערס „ערשטע פּרינציפּן", וואָס דער ייוואָ האָט אַרויסגעגעבן אין ווילנע.

א ווײַטראַלאַ אונ ד"ר מעריסאָנעז ווי אויך א רשימה פֿון זײַנע געדרוקטע ווערק

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייִוואָ־בלעטער.

ד״ר אלכסנדר גוטמאן איז פֿראָפֿעסאָר פֿון תלמוד אין היברו יוניאָן קאָלעדזש, סינסינאַטי.

ד״ר מ. ווײַנבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ד״ר מאָקס ווינער איז געבוירן געוואָרן אין אָפּעלן, שלעזיע. שטודירט אין ברעסלע און בערלין, ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון ברעסלער אוניווערסיטעט. געווען רבּ אין דיסלדאָרף, שטעטין, בערלין; 1926—1939 דאָצענט פֿון פֿילאָסאָפֿיע אין דער „האָכשולע פֿיר די וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס״, בערלין. זינט 1939 אין אַמעריקע. מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס און ביכער, צווישן זיי: *Jüdische Religion im Zeitalter der Emanzipation*, 1933.

ד״ר מאָרק ווישניצער איז געבוירן געוואָרן אין ראָוונע. שטודירט אין עסטרײַך און דײַטשלאַנד. געווען רעדאַקטאָר פֿון דער אָפּטיילונג אייראָפּעיש־ייִדישע געשיכטע אין דער יעווריסקאַיע ענציקלאָפּעדיע. מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין מיזרח־אייראָפּע. זײַן וויכטיקסטע פּובליקאַציע אין ייִדיש — בער באָלעכאָווערס זכרונות, בערלין 1922.

ד״ר ראָמאַן יאַקאָבסאָן איז געבוירן געוואָרן אין מאָסקווע. געווען פֿראָפֿעסאָר פֿון שפּראַך־וויסנשאַפֿט אין ברינער אוניווערסיטעט. מיטגליד פֿון דער נאָרווועגישער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן. זינט 1941 אין ניו־יאָרק. פֿראָפֿעסאָר פֿון דער פֿראַנצייזישער „פֿרײַער שול פֿאַר הויכן שטודיום״ און פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. דאָצענט אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ.

אַבֿרהם עין איז געבוירן געוואָרן אין 1888 אין סיסלעוויטש; אין 1902 געוואָרן אַ לעדער־אַרבעטער; געווען אַקטיוו אין „קליינעם בונד״; פֿון 1905 אָן געווען טעטיק אין „בונד״, אין דער פֿראָפֿעסיאָנעלער באַוועגונג און אין גזעזלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון שטעטל. געווען דער מיטגרינדער און שפּעטער פֿאָרזיצער פֿון דער ערשטער ייִדישער פֿאָלקס־ביבליאָטעק, גע־גרינדעט אין 1910. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה געדינט אין דער רוסישער אַרמיי. אין 1918 אויסגעקליבן געוואָרן אין אַרבעטער־ראַט. אין 1920 און 1921 געווען מיטגליד פֿון דער פֿאַרטיי־לונג־קאָמיסיע פֿון אַמעריקאַנער הילף. געקומען קיין אַמעריקע אין 1921.

ד״ר יצחק פֿינן שטאַמט פֿון אוקראַינע. האָט געענדיקט פֿילאָסאָפֿיע אין ווינער אוני־ווערסיטעט און האָט געמאַכט זײַן דאָקטאָראַט אין דראָפּסי־קאָלעדזש, פֿילאַדעלפֿיע. אין משך פֿון יאָרן איז ער אַ לערער פֿון ייִדישע שולן אין קאַנאַדע און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. איצט אַרבעט ער אין „היברו קאָלעדזש״, באָלטימאָר.

ד״ר יצחק שאַפּירא איז יאָרן לאַנג פֿאַרבונדן מיט די שולן פֿון ייִדיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד אין שיקאָגע. איצט שטייט ער בראָש פֿון ייִדישע שולן אין וויניפּעג.

ד״ר יעקב שאַצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ז. שיקאָווסקי איז געווען אַן אַספּיראַנט פֿון ייִוואָ. שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־בלעטער. 1939—1940 געדינט ווי אַ פֿרײַוויליקער אין דער פֿראַנצייזישער אַרמיי און פֿאַר־וונדעט געוואָרן אויפֿן פֿראָנט. איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

תיקון־טעות

לייַך, „ד״ר ישׂראל טאָגליכט״, ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, זז׳ 249—254

ד ווערק היכל למאמרי ופתגמי חז״ל, ואָס ד״ר טאָגליכט האָט וועגן דעם זיך משתדל ווינער קולטוס־געמיינדע, אַז זי זאָל אָפּנעמען 500 עקזעמפּלאָרן — איז געוואָרן

אַזוי אַז דאָס ווערק איז אין ווין ניט אַרויס, הגם פֿון דעם קאָנטעקסט (ז׳ 253) קען זיך שאַפֿן דער אײַנדרוק, אַז דאָס ווערק איז שוין געווען געדרוקט. דאָ אין אַמעריקע האָב איך אָנגעהויבן פֿון דאָס נײַ מחבר צו זײַן דאָס דערמאָנטע ווערק.

2. בײַם איבערגעבן די פֿינף אַרבעטן אין דעם 11טן באַנד „מקורים און פֿאַרשונגען צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין עסטרײַך" איז דורכגעלאָזן (ז׳ 252, הערה 5) דער נאָמען פֿון דעם מחבר פֿון דער פֿינפֿטער אַרבעט:

Dr. M. Grunwald, *Grabschriften des jüdisches Friedhofes im 18. Wiener Gemeindebezirk (Währing) aus den Jahren 1784—1799.*

ח. בלאַך

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

ייִדישע שפּראַך, ב׳ IV, נומ׳ 2, מאַרץ־אַפּריל, 1944.

ידיעות פֿון ייוואָ, נומ׳ 4, סעפּטעמבער, 1944.

Jacob Lestchinsky, *Jewish Migration for the Past Hundred Years,* New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1944. 22 pp.

Shlomo Noble, "The Yivo," reprinted from *Contemporary Jewish Record,* August 1944. 8 pp.

שלמה גראָדזענסקי, רעדאַקטאָר, חיים אַרלאָזאָראָוו־בוך, צו זײַן צענטן יאָרצײַט, **חיים אַרלאָזאָראָוו־צענטער, 137,** ייִדיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד, דעטראָיט, 1944, 320 זז׳.

ש. טענענבוים, גאָלד און זשאָוועלרי: דערציילונגען, **מעקסיקע, 1943, 394 זז׳.**

ל. שפּיזמאַן, די געטאָס אין אויפֿשטאַנד, **צענטראַל־קאָמיטעט פֿון פּועלי־ציון — צעירי־ציון, ניו־יאָרק, 1944, 117 זז׳.**

ייִדישע שריפֿטן, **רעדאַקטירט פֿון אַבא גאָרדין, העפֿט 1־2, ניו־יאָרק, 1944.**

יעקבֿ שמואל טויבש, דער חיובֿ פֿון אַבֿילות, **לאָנדאָן, 1944, 77 זז׳.**

ה. רויזענבלאַט, אַדמס קינדער, **לאָס אַנגעלעס, פּ״ג ל. מ. שטיין, 1944, 126 זז׳.**

שמועסן מיט קינדער און יונגט, ב׳ 3, נומ׳ 9, **ניו־יאָרק, אלול תש״ד, 10 זז׳.**

ארגענטינער ביימעלעך, בוענאָס־אײַרעס, יולי־אויגוסט, 1944, 36 זז׳.

ח. וואַלק, מענטש און גאָט, **בוענאָס־אײַרעס, 1944, 262 זז׳.**

גריגאָרי אַראָנסאָן, די ייִדישע פּראָבלעמע אין סאָוועט־רוסלאַנד, **ניו־יאָרק, פּ״ג וועקער, 1944, 178 זז׳.**

א. אייסען, די סאָנעטן פֿון וו. שעקספּיר, **ניו־יאָרק, 1944, 176 זז׳.**

נחמן מייזיל, בריוו און רעדעס פֿון י. ל. פּרץ, **ניו־יאָרק, איקוף, 1944, 414 זז׳.**

אליעזר שיינקמאַן, כל כתבי היפוקראטס, מתורגמים מיונית למבוארים, **מאַנטעוויידעאָ, 1942, 161 זז׳.**

מיכאל היגער, אוצר הברייתות, **ספר ז׳, ניו־יאָרק, הוצאת דבי רבנן, תש״ד, 482 זז׳.**

הרופא העברי, קובץ רפואי מדעי. **לזכר ד״ר שאול טשרניחובסקי, חוברת א׳, 1944.** בצרון, **אייר, תש״ד (שנה ה׳ חוברת ח).**

ספר הגבורה, אנתולוגיה היסטורית־ספרותית, **סדורה בידי ישראל היילפּרין, חלק א׳, 16+147 זז׳; חלק ב׳ 12+231 זז׳, הוצאת עם עובד, תל־אביב, תש״ד.**

אברהם וויים, התהוות התלמוד בשלמותו, **הוצאת המוסד לזכרון אלכסנדר קהוט, ניו־יאָרק, תש״ג, 257 זז׳.**

שמחה אסף, באהלי יעקב, פרקים מחיי התרבות של היהודים בימי הבינים, **הוצאת המוסד הרב קוק, ירושלים, תש״ג, 256 זז׳.**

מ. חכם, משפט ריבולוב, **ניו־יאָרק, תש״ד, 31 זז׳.**

תורה וישראל, **ניו־יאָרק, 1944, 22 זז׳.**

שמעון ראַבידוביץ, מצודה קובץ, **לאָנדאָן, אררט, תש״ד, 300 זז׳.**

א. א. קבק, בצל עץ התליה, תל־אביב, תש"ד, 373 זז'.
ישראל אבן־נור, מסדום לבית הערבה, תל־אָביב, תש"ד, 175 זז'.
אליעזר ליבנשטיין, עם הוכוח הציוני, תל־אביב, תש"ד, 67 זז'.
מנחם מ. אדלשטיין און בן ציון טאַבאַק, מדריך למורים, יידישער דערציונגס־קאָמיטעט פֿון ניו־יאָרק, 1942, 121 זז'.

Bulletin of the New York Public Library, June 1944.

Nissan Mindel, *Complete Story of Purim,* compiled from Book of Esther, Targum, Talmud and Midrash, Merkos L'Inyonei Chinuch, Brooklyn, New York, 1944, 46 pp.

Current Jewish Problems, Max Rothenstein, publisher, vol. I, no. 1, June 1944.

Selected Poems of Saul Tchernichowsky, Jewish Education Committee of New York, 1944, 32 pp.

Yale Review, Winter 1944.

Fighting for America: *An Account of Jewish Men in the Armed Forces —from Pearl Harbor to the Italian Campaign,* Jewish Welfare Board, New York, 1944, XIV+176 pp.

M. Wald, *Jewish Teaching on Peace,* New York, 1944, XX+291 pp.

Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America, April 1944, New York.

J. B. Schechtmann, *Jews in German-Occupied Soviet Territory,* Union of Russian Jews, New York, 1944, 30 pp.

Chicago Jewish Forum, Spring 1944.

Jewish Social Welfare: *Statistics and Summaries, 1941 and 1942,* Council of Jewish Federations and Welfare Funds, New York, 1944.

John La Farge, *The Race Question and the Negro*: *A Study of the Catholic Doctrine on International Justice,* New York, 1944, XVI+315 pp.

Arthur Huff Fauset, *Black Gods of the Metropolis*: *Negro Religious Cults of the Urban North,* Philadelphia Anthropological Society, 1944, X+126 pp.

Charles S. Johnson, *To Stem This Tide*: *A Survey of Racial Tension Areas in the United States,* The Pilgrim Press, Boston, 1943, 142 pp.

Howard W. Odum, *Race and Rumors of Race*: *Challenge to American Crisis,* University of North Carolina Press, 1943, 245 pp.

Jerome Nathanson, *Religious Creeds and Religious Freedom,* The New York Society for Ethical Culture, 1944, 16 pp.

Eleanor and Sheldon Glueck, *Criminal Careers in Retrospect,* Harward Law School Studies in Criminology, New York, 1943, XIV+380 pp.

Frank Aydelotte, *Breaking the Academic Lock Step*: *The Development of Honors Work in American Colleges and Universities,* New York, 1944, XIII+ 183 pp.

Edwin R. Embree, *Thirteen against the Odds,* New York, Viking Press, 1944, 261 pp.

Nathan L. Whetten and Henry W. Ricken, Jr., *The Foreign-Born Population of Connecticut, 1940,* Storrs Agricultural Experiment Station, University of Connecticut, 1943, 75 pp.

W. R. Malinowski, "The Pattern of Underground Resistance," reprinted from the *Annals of the American Academy of Political and Social Science,* Philadelphia, 1944. 10 pp.

Menorah Journal, Spring 1944.

Maurice Shore, ed., *Notes and Glimpses at Jewish Community Life in Central and South America,* New York, 1944, 28 pp.

Maurice Shore, ed., *Leader's Manual for Project: Jewish Communities in Central and South America,* Jacob H. Schiff Center, New York, 1944. 12 pp.

Jeremiah H. Berman, *Shehita: A Study in the Cultural and Social Life of the Jewish People,* Bloch Publishing Co., New York, 1941, 514 pp.

Gunnar Myrdal, *An American Dilemma,* Vols. 1-2, New York, Harper and Brothers, 1944. 1475 pp.

Louis Borgenicht, *The Happiest Man,* New York, G. P. Putnam's Sons, 1942. 414 pp.

Community Services for Veterans, New York, National Social Work Council, 1944. 19 pp.

Jerome Nathanson, *Religious Creeds and Religious Freedom,* New York, New York Society for Ethical Culture, March 1944. 16 pp.

Z. S. Wachsman, *Jews in Post War Europe,* New York, 1944. 111 pp.

Dr. J. H. Hertz, *A Book of Jewish Thoughts,* Montreal, National Religious Committee, Canadian Jewish Congress, 1943. 320 pp.

Charles Reznikoff, *The Lionhearted,* Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1944. 243 pp.

S. Harrison Thomson, *Progress of Medieval and Renaissance Studies in the United States and Canada,* Colorado, University of Colorado, 1944. 125 pp.

The Camp of Disappearing Men, New York, National CIO War Relief Committee, New York, 1944. 42 pp.

Zorach Warhaftig, *Relief and Rehabilitation,* Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress and the World Jewish Congress, 1944. 223 pp.

Theatre Leaves, No. 6, New York, 1944.

Contemporary Jewish Record, New York, The American Jewish Committee, June 1944.

The Jewish National Home in Palestine, Washington, United States Government Printing Office, 1944. 512 pp.

Polish Facts and Figures, New York, Polish Government Information Center, September 1944.

International Monetary Fund and International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D. C., U. S. Treasury, 1944. 88 pp.

Phylon, The Atlanta University Review of Race and Culture, Georgia, Second Quarter, 1944.

"Jews in Czechoslovakia," reprinted from *Jews in Post War Europe,* New York, 1944. 30 pp.

"The Rumanian Armistice," reprinted from *Jewish Comment,* Vol. II, No. 22, September 22, 1944. 4 pp.

American Sociological Review, American Sociological Society, Vol. 9, No. 4, August 1944.

Memorandum Submitted to the Second Session of the Council of the United Nations and Rehabilitation Administration, New York, World Jewish Congress, September 1944.

Memorandum Submitted to the Second Session of the Council of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Montreal, Agudas Israel World Organization, September 1944.

Sidney S. Harcave, "The Jewish Question in the First Russian Duma," reprinted from *Jewish Social Studies,* New York, Vol. VI, No. 2, 1944, pp. 155—176.

Jewish Social Studies, New York, Conference on Jewish Relations, July 1944.

Solomon Mendelsohn, *The Jewish Underground Labor Movement in Poland.*

The Black Book of Polish Jewry, The American Federation for Polish Jews, 1943. 343 pp.

Journal of Biblical Literature, Society of Biblical Literature and Exegesis, Vol. LXIII, Part II, June 1944. pp. 73—205.

Congressional Directory, 76th Congress, 2nd Session, Washington, United States Government Printing Office, 1944. 917 pp.

G. Howland Shaw, *Cultural Cooperation Program of the Department of State,* Washington, D. C., United States Government Printing Office, 1944. 14 pp.

The Workmen's Circle Call, September 1944.

Jewish Education, New York, National Council for Jewish Education, September 1944.

The Harvard Theological Review, July 1944.

Jewish Book Month, New York, Jewish Book Council of America, 1943. 17 pp.

Programs for Jewish Book Month, New York, Jewish Book Council of America, December 10, 1944. 21 pp.

Phylon, The Atlanta University Review of Race and Culture, Georgia, Third Quarter, 1944.

Sol Liptzin, "Heine, The Continuator of Goethe. A Mid-Victorian Legend." Reprinted from *The Journal of English and Germanic Philology,* Vol. XLIII, No. 3, July 1944. pp. 317—325.

Louis I. Dublin, Ph.D., "The Trend of the Birth Rate Yesterday, Today and Tomorrow," reprinted from *Bulletin of the New York Academy of Medicine,* Vol. 19, No. 8, second series, August 1943. pp. 563-572.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווינריך, י. מאַרק.

pervading Alexander the First's court, the Society obtained the right to function in Russia and awaited good results. The police aided the missionaries, and the Jews were often forced to attend their meetings. The Jews, however, looked upon them with scorn, and the missionaries soon sensed that their work was to no avail. But in order to keep their positions, they often sent to their headquarters in London more optimistic reports than were warranted. These reports reflect the ignorance and even the antisemitic attitudes of some missionaries.

THE TOWN OF SWISLOCZ, POLAND

By Abraham Ain (pp. 47-66)

This is the third of a series of papers appearing in the *Yivo Bleter* whose purpose is to present through analysis and description firsthand information on small Jewish communities in Eastern Europe in the recent past (two previous papers were published in Vol. XIX, 3 and Vol. XXII, 2). The author, resident for many years in Swisłocz, a communal and labor leader there, gives a portrayal of the 400 Jewish families who constituted about two-thirds of the town's population. Swisłocz is representative of those towns in Poland which had a considerable working-class element. The writer stresses communal life and mores.

FERDINAND DE SAUSSURE, FATHER OF MODERN LINGUISTICS

By Roman Jakobson (pp. 67-78)

This paper deals with the contributions of Ferdinand de Saussure to the field of linguistics. The author analyzes the most important linguistic antinomies uncovered by de Saussure: between the social patterns and the individual utterances on the one hand and between the synchronic and historic aspects of language on the other. The writer seeks to show how far de Saussure surpassed the neo-grammarian doctrine in the profundity of his analysis and how closely he approached the essential problems of modern linguistics. By his study Saussure greatly advanced linguistic research and was the father of a number of modern schools of linguistics, particularly of the Prague structuralistic school and its phonemic work. Professor Jakobson also discusses certain shortcomings and contradictions in the work of Saussure and suggests solutions for them.

A HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY: ITS INTERNAL STRUCTURE

By Jacob Shatzky (pp. 79-97)

This is the third of four papers about Professor Salo W. Baron's *History of the Jewish Community* (the first two were published in Vol. XXIII, 2 and 3). The present paper discusses volume 2 of the *History* dealing with the problems of methodology, elections and membership of the Jewish community organizations, the taxes levied by the Jewish *kehile*, the functions of its officers and the conflicts within the organization. The author presents many addenda to the rich bibliography given by Professor Baron in his third volume.

ABSTRACTS

JEWISH CULTURAL WORK IN THE GHETTOS OF POLAND

By Dr. Emanuel Ringelblum (pp. 3-8)

A report on the underground cultural and educational work conducted by the Polish Jews under the German occupation, written by the late Dr. Emanuel Ringelblum, member of the Section of History of the Yivo, was received by the Institute recently through the offices of the Polish Ministry of the Interior in London and is reproduced here. A full English translation of the report will be released in the November issue of the *Newsletter of the Yivo.*

THE CONCEPTION OF A JEWISH MISSION IN TRADITIONAL AND MODERN JUDAISM

By Max Wiener (pp. 9-26)

With the collapse of an organized Jewish way of life in Western Europe following the period of enlightenment, Jewish and non-Jewish liberals discarded the conception of the "Jewish nation," since at that time the ideas of nation and state were inseparable. Jewishness was then proclaimed a religion. Liberal deists could defend the observance of the law only inasmuch as not everyone was a pure deist. A theoretical justification for the continuance of the existence of the Jewish people was sought in their special mission. The reform rabbis used to like to fall back on the conception of a mission as presented by the prophets.

The author analyzes the theory of mission held by the prophets and reaches the conclusion that the prophets believed in the perpetual existence of the Jews as a separate people who alone were responsible for the preservation of the Torah. The 19th century conception of mission removes the distinction between Jew and non-Jew with the result that the Jews as such exist only for the benefit of others. The author points out the contradictions in the modern presentation of the idea of mission and refers particularly to the views of Herman Cohen on Judaism.

THE LONDON MISSIONARY SOCIETY IN RUSSIA IN THE 19TH CENTURY

By Isaac Fein (pp. 27-46)

The London Missionary Society was one of the most important agencies engaged in conversion of the Jews of Russia. On the basis of reports of the Society, the author presents the history of its efforts to save Jewish souls. In England, the Society largely based its propaganda on the economic approach: conversion pays. Owing to the mystical sentiments

TABLE OF CONTENTS (Continued)

NATHAN GOLDBERG

W. Lloyd Warner and Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community, The Status System of a Modern Community,* (Yankee City Series, Vols. 1-2) 1

ISAAC SHAPIRO

Chaim Finkelstein, *Analitishe Lern-Program far a Zeksklasiker Tsugobshul*.. 1

MAX H. WEINBERG

L. Halpern, "Neurology and Psychiatry in Palestine," *American Journal of Psychiatry* 1

MISCELLANEA

Z. SZAJKOWSKI

How Zemach Karmi of Carpentras Was Converted 1

NATHAN GOLDBERG

On Jewish Juvenile Delinquency in America 1

B. GOLD

Jews in Turkey in the 1880's 13

N. Z.

A *Maskil* One Hundred Years Ago about Yiddish Literature 13

In the Yivo 13

Editorial Notes 13

Errata: Chaim Bloch, "Dr. Israel Taglicht", XXIII, 2 13

Books Received 13

STATEMENT OF THE OWNERSHIP, MANAGEMENT, CIRCULATION, ETC., REQUIRED BY THE ACTS OF CONGRESS OF AUGUST 24, 1912, AND MARCH 3, 1933

Of YIVO BLETER published bi-monthly except July and August at New Yerk, N. Y., for October 1st, 1944.

State of New York.

County of New York.

Before me, a Notary Public in and for the State and county aforesaid, personally appeared Dr. Max Weinreich, who, having been duly sworn according to law, deposes and says that he is the Editor of the YIVO BLETER and that the following is, to the best of his knowledge and belief, a true statement of the ownership, management (and if a daily paper, the circulation), etc., of the aforesaid publication for the date shown in the above caption, required by the Act of August 24, 1912, as amended by the Act of March 3, 1933, embodied in section 537, Postal Laws and Regulations, printed on the reverse of this form, to wit:

1. That the names and addresses of the publisher, editor, managing editor, and business managers are: Publisher Yiddish Scientific Institute-Yivo, Inc., 535 West 123rd Street, New York 27, N. Y. Editor Dr. Max Weinreich, 535 West 123rd Street, N. Y. C. Managing Editor NONE. Business Manager, Mark Yuviller, 535 West 123rd Street, New York 27, N. Y.

2. That the owner is: (If owned by a corporation its name and address must be stated and also immediately thereunder the names and addresses of stockholders owning or holding one per cent or more of total amount of stock. If not owned by a corporation, the names and addresses of the individual owners must be given. If owned by a firm, company, or other unincorporated concern, its name and address, as well as those of each individual member, must be given.)

Yiddish Scientific Institute-Yivo, Inc., 535 West 123rd Street, N. Y. C., L. Lehrer, Pres., Dr. Jacob Shatzky, Treas., Mark Yuviller, Sec., all of 535 W. 123rd Street, New York 27, N. Y.

3. That the known bondholders, mortgagees, and other security holders owning or holding 1 per cent or more of total amount of bonds, mortgages, or other securities are: (If there are none, so state.) NONE.

4. That the two paragraphs next above, giving the names of the owners, stockholders, and security holders, if any, contain not only the list of stockholders and security holders as they appear upon the books of the company but also, in cases where the stockholders or security holder appears upon the books of the company as trustees or in any other fiduciary relation, the name of the person or corporation for whom such trustee is acting, is given; also that the said two paragraphs contain statements embracing affiant's full knowledge and belief as to the circumstances and conditions under which stockholders and security holders who do not appear upon the books of the company as trustees, hold stock and securities in a capacity other than that of a bona fide owner; and this affiant has no reason to believe that any other person, association, or corporation as any interest direct or indirect in the said stock, bonds, or other securities than as so stated by him.

MAX WEINREICH

Sworn to and subscribed before me this 25th day of September, 1944.

(Seal.)

JOSEPH J. FUSCO

(My commission expires March 30, 1946.)

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

ol. XXIV SEPTEMBER-OCTOBER, 1944 No. 1

TABLE OF CONTENTS

otes on the Articles in This Issue 1

. and EMANUEL RINGELBLUM
Jewish Cultural Work in the Ghettos of Poland 3

AX WIENER
The Conception of a Jewish Mission in Traditional and Modern Judaism.... 9

AAC FEIN
The London Missionary Society in Russia in the 19th Century..... 27

BRAHAM AIN
The Town of Swisłocz, Poland 47

OMAN JAKOBSON
Ferdinand de Saussure, Father of Modern Linguistics 67

ACOB SHATZKY
A History of the Jewish Community: Its Internal Structure..... 79

EVIEWS

ARK WISCHNITZER
Isaac Levitats, *The Jewish Community in Russia, 1772—1844*..... 98

LEXANDER GUTTMANN
Abraham Weiss, *Hithavut ha-Talmud Bishlemuto* 103

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....144

YIVO BLETER — Sept.-Oct., 1944 — Vol. XXIV, No. 1

Published bi-monthly except July and August by the

YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO, INC.

535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

Copyright, 1944, by the

צו דער ניינצנטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ אין ניו־יאָרק

5טן — 7טן יאַנואַר, 1945

ייוואָ בלעטער

שריפֿט פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 145

דאָס קלאָסיפֿיצירן ייִדישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אַן אויספֿאָרשונג פֿון ייוואָ — און וואָס מען קען פֿון איר לערנען:

מ. וו.
דער ענין פֿון דער אויספֿאָרשונג 147

דער פֿרעגבויגן און דער צירקולאַר־בריוו 150

די ענטפֿערס 154

יעקב לעשטשינסקי
צו וואָס דאַרף מען פֿינקטלעכע דאַטעס וועגן ייִדישער אימיגראַציע 224

נ. גאָלדבערג
אַ פּלוגתא וואָס ציט זיך 45 יאָר 232

מ. ווײַנרײַך
סך־הכּלען און אויספֿירן 252

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

ייוואָ־דזשז׳ 1944 באנד XXIV נומ׳ 2

רפאל מאַהלער

עמנואל רינגעלבלום (1900—1944) 307

ש. ק. קאַהס

יידן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי 318

יעקב שאַצקי

די אינעווייניקסטע אָרגאַניזאַציע פון דער קהילה 331

ענגלישע קיצורים 352

דאָס אַחריות פאַר די וויסנשאַפטלעכע שטאַנדפונקטן וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פון ייוואָ טראָגן די מחברים גופא

דער אינהאַלט פון באַנד xxiv ייוואָ-בלעטער וועט זיין בייגעלייגט צום נומ' 1 פון באַנד xxv (יאַנואַר־פעברואַר, 1945).

געזעצט און אויסגעפאַרטיקט דורך א. לאַוב, 250 וועסט 54סטע סטריט, ניו־יאָרק 19, נ"י

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער

דאָס קלאָסיפיצירן ייִדישע אימיגראַנטן: אַן אויספֿאָרשונג פֿון ייִוואָ — און וואָס מען קען לערנען פֿון איר.

וועָן דער ייִוואָ האָט זיך דערוווּסט וועגן דעם, אַז דאָס אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט פֿון דער רעגירונג האָט אָפּגעשאַפֿט די רובריק היברו פֿון דער ליסטע ראַסעס און פֿעלקער, לויט וועלכער אימיגראַנטן וועָרן קלאַסיפֿיצירט, האָט ער פֿונאַנדערגעשיקט אַ פֿרעג־בויגן וועגן דעם ענין צו וויסנשאַפֿטלערס און ייִדישע כלל־טוערס. עס זײַנען אָנגעקומען 140 ענטפֿערס וואָס גיבן די מיינונגען פֿון די שרײַבערס, צי מען דאַרף קלײַבן סטאַטיסטיק פֿון ייִדישע אימיגראַנטן, צי זיי אַפּראָבירן די אָפּשאַפֿונג פֿון דער רובריק היברו, צי מען דאַרף קלאַסיפֿיצירן לויט ראַסע אָדער אַנדערע סימנים. צו די ענטפֿערס זײַנען אויך דאָ אַרטיקלען פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי וועגן דער וויכטיקייט פֿון סטאַטיסטיק פֿון ייִדישע אימיגראַנטן; פֿון נ. גאָלדבערג וועגן דער געשיכטע פֿון קלאַסיפֿיצירן ייִדישע אימיגראַנטן זינט 1898; און פֿון מ. ווײַנרײַך וואָס גיט אַן אַנאַליז פֿון די ענטפֿערס אויפֿן פֿרעגבויגן. די אַרבעט רירט אָן גיט נאָר די פּראָבלעמען פֿון קלײַבן סטאַטיסטיק וועגן ייִדן־אימיגראַנטן, נאָר אויך וועגן ייִדישער סטאַטיסטיק אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין אַ ברייטערן זינען, און חוץ דעם קומט צו רייד וועגן נאָך אַ סך אַספּעקטן פֿון דעם וואָס מען רופֿט „ייִדישע פּראָבלעמס". — דער ייִוואָ גיט אויך אַרויס דעם גאַנצן מאַטעריאַל אין ענגליש אין אַ באַזונדער אויסגאַבע (זז׳ 147—306).

רפֿאל מאַהלער, עמנואל רינגעלבלום

ד״ר רפֿאל מאַהלער, אַ נאָענטער פֿרײַנד פֿון דעם אומגעקומענעם יונגן ייִדישן היסטאָריקער ד״ר עמנואל רינגעלבלום, דערציילט אין דעם אַרטיקל וועגן דעם לעבן און ווירקן שאַפֿטלעכן פֿאָרשן פֿון זײַן חבֿר. אין אַ טאָן וואָס איז איבער גוואַלד רויק, קורץ און זאַכלעך וועָרט דאָ איבערגעגעבן די ביאָגראַפֿיע פֿון דעם היסטאָריקער וואָס האָט „פֿון דער פֿריסטער יוגנט געפֿילט אויף זיך דעם שוערן יאָך פֿון לעבן", און עס וועָרט אָנגעצייכנט זײַן וועג פֿון אַקטיוויסט געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט. ווײַטער וועָרט דערציילט מיט פֿרטים וועגן ד״ר ע. רינגעלבלומס אַרבעט פֿאַרן ייִוואָ, און עס וועָרן אויסגערעכנט און כאַראַקטעריזירט זײַנע שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין פּוילן. יעדער לייענער דערפֿילט אָפּשײַ פֿאַר דער פּערזענלעכקייט רינגעלבלום און דערזעט, ווי אמתדיק עס איז דער ערשטער זאַץ פֿון דעם אַרטיקל: „ד״ר עמנואל רינגעלבלום האָט רעפּרעזענטירט דאָס שענסטע און דאָס בעסטע פֿון דעם ייִנגסטן דור ייִדישע היסטאָריקערס אין פּוילן (זז׳ 307—317).

ש. ק. קאָהס, ייִדן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי

דער מחבר האָט אַרגאַניזירט און שטייט בראָש פֿון דעם ספּעציעלן קאָמיטעט וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט מלחמה־פֿאַרצייכענונגען וועגן אַלע ענינים וואָס האָבן צו טאָן מיטן ייִדישן אָנטייל אין די מלחמה־אָנשטרענגונגען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. דאָ וועָרן געגעבן די מאָטיוון, צו וואָס מען דאַרף אָט די ספּעציעלע פֿאַרצייכענונגען פֿון דעם ייִדישן אָנטייל

און עס ווערט דערציילט וועגן די ערשטע רעזולטאַטן פֿון פֿאַרשונגען אויף דעם געביט. יעדער לייענער דערוויסט זיך דאָ אַ ריי פֿאַקטן וואָס זײַנען מסוגל צו שטאַרקן דאָס געפֿיל פֿון אייגענער חשיבֿות בײַ יידן אין אַמעריקע און וואָס קענען זײַן אינטערעסאַנט פֿאַר יידן אומעטום (זז׳ 318—330).

יעקבֿ שאַצקי, **די אינעוויניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה**

דער אַרטיקל איז ממשיך דעם אַנאַליז פֿון דעם צווייטן באַנד (און די שייכדיקע טיילן פֿון דריטן באַנד) פֿון ש. באַראָנס געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה. מיט דעם אַרטיקל ווערט פֿאַרענדיקט די פּרטימדיקע רעצענזיע אויף ש. באַראָנס ווערק, אַ רעצענזיע וואָס גיט צו אַ סך נײַע פֿונקטן און ברענגט אַ סך הוספֿות און אָנווײַזן אויף ניט קיין אויסגעניצטע מאַטעריאַלן. אין דעם איצטיקן אַרטיקל ווערן באַרירט די ווײַטערדיקע ענינים: די פֿאַרשיידענע געשעפֿטן פֿון די קהילות, די גבֿירים און די קהילה, דער חיזוק הדין, די פֿינאַנץ־ענינים, די ענינים פֿון סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג, פּדיון שבֿויים און נאָך אַנדערע קלענערע פֿראַגעס. צום סוף פֿון דעם אַרטיקל ווערט אויך געגעבן דער סך־הכל פֿון דעם גאַנצן אַנאַליז פֿון ש. באַראָנס ווערק וואָס איז „די ווירטשאַפֿטלעכע דערשיינונג אויף דעם געביט פֿון דער יידישער היס־טאָריאָגראַפֿיע במשך פֿון די לעצטע יאָרן" (זז׳ 331—350).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 351—352).

מחמת דעם גרויסן סכום פֿון ספּעציעלע מאַטעריאַלן אין דעם נומער, זײַנען געבליבן אויסן די שטענדיקע אָפּטיילונגען „רעפֿעראַטן און רעצענזיעס" און „מאַטעריאַלן און נאָטיצן".

דאָס קלאַסיפיצירן ייִדישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

אַן אויספֿאָרשונג פֿון ייִוואָ — און וואָס מען קען פֿון איר לערנען

דער ענין פֿון דער אויספֿאָרשונג

פֿון מ. וו.

דעם 8טן נאָוועמבער 1943 האָט מ״ר אויר׳ל דזש. האַריסאָן, יעמאָלט הויפּט פֿון דעם אימיגראַציע- און נאַטוראַליזאַציע-דינסט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַרויסגעגעבן אַן אינסטרוקציע, נומער 177, וואָס איר תּוכן איז, אַז אויף להבא זאָל מען יידן וואָס קומען אַרײַן אין לאַנד אויפֿהערן קלאַסיפיצירן ווי יידן. דער תּמצית פֿון דער נײַער פּראָצעדור וועט איבערגעגעבן פֿונעם אימיגראַציע- און נאַטוראַליזאַציע-דינסט גופֿא [1] אויף אַזאָ אופֿן:

דער אימיגראַציע-עזעץ פֿאַדערט, אז בנוגע אויסלענדערס וואָס קומען אַן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זאָלן אויפֿגענהיט ווערן געוויסע סטאַטיסטישע דאַטעס. איין פּרט וואָס דאַרף פֿאַרצייכנט ווערן איז race. א סך יאָרן איז דער טערמין Hebrew געווען איינער פֿון די פֿיל טערמינען וואָס זײַנען גענוצט געוואָרן בײַם פֿאַרצייכענען די race פֿון די אַרײַנקומענדיקע. נאָך דעם ווי דער יוסטיץ-דעפּאַרטמענט און דאָס דינסט האָבן היפּש שטודירט דעם ענין האָט מען אײַנגעפֿונען פֿאַר געווינטשן אויפֿצוהערן צו ניצן דעם טערמין הײַבן בײַם צוגרייטן פֿאַרשרײַבונגען. די ראָסנדיקע באַצייכענונג פֿון פּערזאָנען וואָס זײַנען פֿרײַער פֿאַרצייכנט געוואָרן ווי הײַבן וועט איצט באַשטימט ווערן דורך דעם לאַנד פֿון זייער אָפּשטאַם. דער טערמין הײַבן ווערט אויסגעמעקט פֿון די מאַניפּעסט-פֿאַרמולאַרן וואָס די טראַנספּאָרט-קאָמפּאַניעס ניצן און פֿון די פֿאַרמולאַרן וואָס דאָס דינסט ניצט. ווען די דאָזיקע פֿאַרמולאַרן וועלן איבערגעדרוקט ווערן, וועט דער טערמין דורכגעלאָזן ווערן.

אין די ייִוואָ-בלעטער, ב׳ XXIII, נומער 2 (מאַרץ-אַפּריל 1944), זז׳ 282—283 האָט דער ייִוואָ צונויפֿגענומען די שייכדיקע פֿאַקטן מער באַריכות און אויף אַזאָ אופֿן געבראַכט זיי צו דער קענטעניש פֿון דער עפֿנטלעכקייט — אויף וויפֿל מיר וויסן, צום ערשטן מאָל אין אַ ספּעציאַליסטישער אָדער אַלגעמיינער פּובליקאַציע. אין יענער נאָטיץ האָבן מיר זיך באַנוגנט מיט די פֿאַקטן גופֿא און אָפּגעהאַלטן זיך פֿון וועלכער עס איז באַלויכטונג. ניט דערפֿאַר ווײַל די מיטאַרבעטערס וואָס האָבן געהאַט צו טאָן דערמיט האָבן ניט קיין באַשטימטן קוק אויף דער זאַך. זיי האָבן יאָ. מיר האָבן זיך אָבער געדאַכט מיטן פֿאַקט,

[1] אין אַ בריוו צום ייִוואָ פֿון אַפּריל 3, 1944.

אַז דאָ גייט וועגן אַן ענין, וועגן וועלכן עס זיצענען פֿאַראַן היפּשע חילוקי־דעות. מיר האָבן דעריבער געהאַלטן, אַז אונדזער אויפֿגאַבע ווי אַ ווייסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע איז ניט אַפּצופּסקענען און געענדיקט, נאָר אויסצופֿאָרשן די געזעלשאַפֿטלעכע מיינונג.

ווי אַ פֿאָרשערישער קאָלעקטיוו זיצענען מיר קודם־כּל געווען פֿאַראינטערעסירט אין דער מיינונג פֿון ווייסנשאַפֿטלערס: סאָציאָלאָגן, סטאַטיסטיקערס, דעמאָגראָפֿן, אַנטראָפּאָלאָגן. עס לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז מיר האָבן דערבײַ ניט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן יידן און ניט־יידן. אויך האָבן מיר ניט אָפּגעקלײַבן די אַדרעסאַטן לויט דער מיינונג וואָס מיר האָבן זיך געריכט פֿון זיי צו הערן; בײַם ווײַט גרעסטן טייל האָבן מיר אָפּילו קיין השגה ניט געהאַט, ווי אַזוי זיי קוקן אויף דעם ענין. אונדז האָט אינטערעסירט די קוואַליפֿיצירטקייט פֿון דעם אַדרעסאַט.

ווײַטער האָבן מיר זיך אָבער אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ האַרבער פּראָבלעם וואָס האָט צעטיילט די יידישע עפֿנטלעכקייט אין משך פֿון כּמעט אַ האַלבן יאָרהונדערט, און ניט איבער וויסנשאַפֿטלעכע טעמים, נאָר איבער מאַטיוון פֿון אַ געזעלשאַפֿטלעכן כאַראַקטער. ווי אַזוי מען זאָל ניט קוקן אויף דער ריכטיקייט אַדער פֿאַלשקייט פֿון דעם אַדער יענעם קוק, אויף דער אָביעקטיווער נוציקייט אַדער שעדלעכקייט פֿון דעם אַדער יענעם אַרויסטריט, איז אָבער ניטאָ דער מינדסטער גרונד צו ספֿקן, אַז אַלע ריכטונגען וועלן געפֿירט פֿונעם וויל צו געפֿינען אַ פֿאַרענטפֿערונג וואָס זאָל זײַן גוט פֿאַר יידן. האָבן מיר דעריבער געערכנט, אַז מיר דאַרפֿן פֿרעגן אויך בײַ פֿאַרשטייערס פֿון גרויסע יידישע ארגאַניזאַציעס וואָס צייכענען זיך אויס דורך זייער מיטגלידערשאַפֿט אַדער דורך זייער השפּעה.

ווען מיר נעמען אין אַכט, אַז אויף אַ צוויי הונדערט אַרויסגעשיקטע בריוו זיצענען אַריבערגעקומען 140 תשובות,[2] און אַ געוויסע צאָל צוגעזאָגטע תשובות זיצענען ניט אַריבערגעשיקט געוואָרן איבער צופֿעליקע אָפּהאַלטן, מעגן מיר פּעסטשטעלן, אַז דער אָפּרוף אויף דער אַנקעטע איז געווען זייער אַ לעבעדיקער. ניט ווינציקער צופֿרידנשטעליק ווי אין צאָל זיצענען די תשובות על־פּי זייער אינהאַלט: באַגלײַט מיט קורצע און מער פֿאַרמאַלע אָפּענטפֿערונגען האָבן מיר פּרטימדיקע און פֿאַרטיפֿטע אַנאַליזן, און אָפּט אויך פּראַקטישע פֿאַרשלאָגן פֿון אַ היפּשן ווערט.

---

[2] דער בריוו אונטער [140] איז בעצם צוגעשיקט געוואָרן ניט בתשובה אויף דער אַנקעטע, נאָר ווי אַן ענטפֿער אויף אונדזערן אַן אָנפֿרעג וועגן דער סיטואַציע אין קאַנאַדע. מיר האָבן אים אָבער מצרף געווען צו דער גאַנצער קאָלעקציע ענטפֿערס מחמת ער ליגט אויפֿן זעלביקן פֿלאַך און העלפֿט מיט צו באַלויכטן די זעלביקע פּראָבלעמען.

בײַ דער געלעגנהייט ווילן מיר באַמערקן, אַז עטלעכע ענטפֿערערס האָבן אונדז פֿאַרגעלייגט צו וועגן זיך מיטן פֿרעגבויגן נאָך צו באַשטימטע פערזאָנען. מיר האָבן די עצות אויסגעפֿאָלגט, און די בײַ צוגעקומענע ענטפֿערס וועלן דאָ אויך פּובליקירט צוזאַמען מיט אַלע בריוו.

לכתחילה האָבן מיר געהאַט געמיינט, אַז עס וועט געגוג זײַן צו סומירן די תשובֿות שטאַנדפונקטנווײז און נאָר וווּ ניט צו אילוסטרירן מיט אַ ציטאַט. אָבער וען מיר האָבן זיך באַקענט מיטן מאַטעריאַל האָבן מיר דערזען, אַז דווקא די פֿײַנע ניואַנסן וואָלטן בײַ אַזאַ פֿראַצעדור פֿאַרווישט געוואָרן, און דאָס וואָלט בפֿירוש געווען אַן עבֿירה. דער אײַנציקער געדאַנק פֿון דער אַנקעטע איז דאָך געווען צו באַלויכטן דעם פֿילזײַטיקן ענין פֿון אַזוי פֿיל זײַטן וויס׳לאָזט זיך. מיר האָבן דעריבער אויסגעברייטערט דעם פֿלאַן פֿון דער פֿובליקאַציע. נאָכן טעקסט פֿונעם פֿרעגבויגן מיטן באַלייטבריוו קומען קודם־כל אַלע תשובֿות וואָרט בײַ וואָרט, אַרויסגענומען נאָר די וועגדונג בײַם אָנהייב און די פֿרײַנד־לעכקייט־ווערטער בײַם אויסלאָז פֿון די בריוו. דערנאָך קומען צווײַ אַרטיקלען וואָס אַנאַליזירן געווײַסע אַספּעקטן פֿון דער פֿראַבלעם, און ערשט צום סוף קומט דער סך־הכל מיט די אויספֿירן.

אין פֿלוג קען זיך אפֿשר אָפדוכטן, אַז איבער אַזאַ פֿרט־ענין איז ניט כּדאַי געווען אַוועקצוגיין אין אַזוינע וויצטע דרכים. אָבער ווי נאָר מען וועט אַרײַנ־קוקן אין דעם מאַטעריאַל גופֿא וועט מען דערזען, אַז ס׳איז גרײַלעך כּדאַי. די טעמע וואָס שטייט דאָ איז דאָך ניט קיין פֿראַגע פֿון סטאַטיסטישער טעכניק, אין וועלכער נאָר מומחים זײַנען זיך עוסק, נאָר דאָ גייט, ווי אײַנער פֿון די שרײַ־בערס באַמערקט ריכטיק, וועגן „אַ טיפֿן געזעלשאַפֿטלעכן ענין". עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז די דאָזיקע פֿרט־זאַך איז מערניט אַ דוגמא, און טייל מאָל האָבן מיר דעם אײַנדרוק, אַז דאָ קומט פֿאָר אַ דיסקוסיע ניט וועגן קלאַסיפֿיצירן אימיגראַנטן, נאָר וועגן די פֿאַרשיידנסטע זײַטן פֿון דעם וואָס מען רופֿט מיטן כּולדיקן אומבאַ־שטימטן נאָמען „יידישע פֿראָבלעם".

מיר זײַנען דעריבער זיכער, אַז די דאָזיקע פֿובליקאַציע וועט אַרויסרופֿן דעם געהעריקן אינטערעס. מיר גיבן אָפּ אַ האַרציקן דאַנק די אַלע וואָס האָבן אַזוי אָדער אַנדערש זיך באַטייליקט אין דער אַרבעט אַרום דער אַנקעטע און ספּעציעל די וואָס האָבן געענטפֿערט אויף אונדזער פֿרעגבויגן. אויך דאַנקען מיר אַפֿריער פֿאַר אַלע באַמערקונגען וואָס די לייענערס וועלן אונדז צושיקן.

דער פֿרעגבויגן און דער צירקולאַר־בריוו

יולי 28, 1944.

זייער חשובֿער הער:

מיר וואָלטן וועלן הערן אײַער מיינונג וועגן דעם ווײַטערדיקן ענין וואָס אונדז דוכט זיך אויס, אַז ער איז היפּש וויכטיק.

איר ווייסט מסתּמא, אַז סוף פֿאַרגאַנגענעם יאָר האָט דאָס אימיגראַ־ציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַרויסגעגעבן אַן אינסטרוקציע אויסצושליסן דעם טערמין היברו פֿון דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן וואָס קומען אַריין לאַנד. אין אַ בריוו צו אונדזער אינסטיטוט, דאַטירט דעם 3טן אַפּריל 1944, שרײַבט דאָס דינסט:

נאָך דעם ווי דער יוסטיץ־דעפּאַרטעמענט און דאָס דינסט האָבן היפּש שטודירט דעם ענין האָט מען אײַנגעפֿונען פֿאַר גרונדסטשן אויפֿצוהערן צו ניצן דעם טערמין היברו בײַם צוגרייטן פֿאַרשרײַבונגען. די ראַסנ־דיקע באַצייכענונג פֿון פּערזאָנען וואָס זײַנען פֿרײַער פֿאַרשריבן געווָארן ווי היברו וועט איצט באַשטימט ווערן דורך דעם לאַנד פֿון זייער אָפּשטאַם.

פֿון אַ פּרעלימענאַרן איבערקוק וואָס אונדזערער אַ מיטאַרבעטער האָט געמאַכט זעט זיך אַרויס, אַז דער אַטוירני דזשענעראַל האָט געהאַט דעם אײַנ־דרוק, אַז עס איז געווען אַ שוועריקייט בײַם באַשטימען, וועמען צווישן די פּערזאָנען פֿון פֿאַרשיידענע אָפּשטאַמלענדער מען זאָל קלאַסירן ווי היברוס. בכן דאַרפֿן פּערזאָנען וואָס זײַנען ביז איצטער פֿאַרשריבן געווָארן ווי צוגעהע־ריקע צו דער Hebrew race איצט באַצייכנט ווערן ווי מיטגלידער פֿון דער צום מערסטן פֿאַסיקער פֿון די עטלעכע און פֿערציק ראַסעס און פֿעלקער וואָס זײַנען אויסגערעכנט אויף ז׳ 6 פֿון דער גענעראַלער פֿאַראַדענונג נומ׳ 162. די אינסטרוקציע גייט דערנאָך ווײַטער בזה־הלשון:

בײַם גיין מיט דעם גאַנג דאַרפֿן די רעליגיעזע גלייבונגען געלאָזט ווערן אין אָ זײַט, נאָר מען מעג נעמען אין אַכט די שפּראַך און דאָס ווויניגלאַנד פֿונעם אפּליקאַנט אָדער זײַנע אָבות און אַנדערע ענלעכע פֿאַקטן. למשל אַ רוסיש־רעדער, וואָס פֿרײַער וואָלט מען אים פֿאַרשריבן ווי צוגעהעריק צו דער Hebrew race און וואָס איז געבוירן געווָארן אין רוסלאַנד און ער האָט דאַרטן געווויינט, און דאָס אייגענע זײַנע אָבות, געשיקט זיך, מען זאָל אים פֿאַרשרײַבן פֿאַר א מיטגליד פֿון דער רו־סישער ראַסע. וווּ אזעלכע קריטעריעס זײַנען ניט בנימצא, געשיקט זיך, מען זאָל אזא פּערזאָן קלאַסיפֿיצירן ווי א מיטגליד פֿון דער ווײַסער ראַסע אויפֿן זעלביקן אופֿן ווי פּערזאָנען וואָס מען פֿלעגט פֿאַרשרײַבן ווי צו־געהעריקע צו דער מעקסיקאַנער ראַסע ווערן זינט דעם 20סטן יולי 1937 פֿאַרשריבן ווי פּערזאָנען פֿון דער ווײַסער ראַסע.

ס׳איז קלאָר, אַז אין דעם דאָזיקן באַשלוס פֿון אימיגראַציע־ און נאַטוראַ־ליזאַציע־דינסט שטעקט זייער אַ וואָגיקע פּראַבלעם. יידישע כלל־טוערס און

אויך סאָציאַל־וויסנשאַפֿטלערס, הן יידן הן ניט־יידן, נייטיקן זיך אין וואָס פֿינקטלעכערע ידיעות וועגן דער צאָל יידישע אימיגראַנטן וואָס קומען אַרײַן אין לאַנד, וועגן זייער פֿאַפֿעסיאָנעלער סטרוקטור אאַז״וו. אין דעם פֿרט זײַנען די פֿעסטשטעלונגען פֿון דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק געווען מי יודע ווי נוציק, און די נייע פֿראָצעדור וואָס מישט אויס יידן אין אַנדערע טעריטאָריעס דעפֿי־נירטע ראָסעס, אָדער אין דער וויסער ראָסע ווי אַ גאַנצהייט, איז דוכט זיך בפֿירוש ערגער ווי די פֿריערדיקע. צי וואָלט ניט געווען אַ שטייגער אין גאַנצן אומפֿינקטלעך צוצוטיילן צו דער „רוסישער ראָסע״ אַ יידן, וואָס זײַן מוטער־שפֿראַך איז יידיש, הגם ער רעדט רוסיש אויך? און ווי אַזוי זאָל דער אימיגראַ־ציע־באַאַמטער קלאַסיפֿיצירן אַ יידן וואָס קומט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון דער גרוזינישער רעפובליק אין פֿסס״ר? דורך דער דאָזיקער נייער תקנה ווערן מיר אָפּגעווארפֿן צוריק צום פֿעריאָד פֿון פֿאַר 1899, וואָס בנוגע אים מוזן מיר זיך אין היילכות יידישער אימיגראַציע פֿאַרלאָזן אויף שאַצונגען און רא־טענישן, מחמת קיין סטאַטיסטיק איז ניטאָ.

מען קען אײַנווענדן, אַז ווען מען פֿרעזענטירט אָפֿיציעלע ידיעות וועגן יידן, קאָנצענטרירט דאָס אויף זיי דעם עפֿנטלעכן אינטערעס, און ממילא בלאָזט דאָס פֿונאַנדער אַנטיסעמיטיזם. נאָר פֿינקטלעכע קענטענישן איז דוכט זיך דער בעסטער וואָפֿן אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, און אויב עס וועלן ניט זײַן במציאות קיין פֿינקטלעכע צאָלן וועט די אַנטי־יידישע פֿראָפּאַגאַנדע גרינג קענען אויס־זוכן פֿון פֿינגער פֿאַנטאַסטישע צאָלן פֿון יידישע אימיגראַנטן וואָס קומען כּלו־מרשת אַרײַן אין לאַנד. דאָס וואָס ס׳ווערט אויס Hebrew race — אַ טערמין וואָס איז פֿון לכתחילה געווען מטושטש און הינט דערמאָנט ער אין דעם ראָסנדיקן וועלטבאַנעם פֿון היטלעריזם — מעג אויסקומען ווי אַ מעלה, פּונקט ווי די גאַנצע קלאַסיפֿיקאַציע אויף „ראָסעס״ קען מען האַלטן פֿאַר ניט־געראָטן. אָבער אויב יאָ אַזוי, צי וואָלט מען ניט געקאָנט געפֿינען עפּעס אַן אַנדער קלאַסיפֿיקאַציע, אין אַלגעמיין און ספּעציעל פֿאַר יידן, אַנשטאָט פּשוט אויסצומיידן דעם פּונקט?

נעמענדיק אין אַכט די וויכטיקייט פֿון דער פֿראַבלעם האָט אונדזער אינסטי־טוט באַשלאָסן צו וועגדן זיך מיט אַן אַנקעטע צו אַ געקלײַבענער צאָל געלערנטע און כּלל־טוערס, כּדי צו באַקומען אַ קווערשניט פֿון דער קוואַליפֿיצירטער עפֿנט־לעכער מיינונג וועגן דער זאַך. מיר טראַכטן וועגן פּובליקירן די אַרויסגאָבונגען. זײַט אַזוי פֿרײַנדלעך און גיט אונדז אײַער מיינונג אויפֿן בײַגעלייגטן בלאַנק. אויב איר האָט חשק צו שרײַבן מער באַריכות, וועלן מיר אײַך זאָגן אַ דאַנק.

מיר פֿאַרהאָפֿן צו באַקומען אײַער תשובה אַזוי גיך ווי איר קענט. אַ דאַנק אײַך פֿאַרויס.

מיט גרויס דרך־ארץ

מאַקס ווײַנרײַך
וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר

יעקב לעשטשינסקי
וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאָר
פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטי־שער סעקציע

[צום צירקולאַר־בריוו איז געווען בײַגעלייגט דער ווײַטערדיקער פֿרעגבויגן:]

1. צי מיינט איר, אַז עס איז וויכטיק צו האָבן פֿינקטלעכע ידיעות וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָדער איר זעט וועלכע ס׳איז טעמים פֿאַר אָפּהאַלטן זיך פֿון קלײַבן די דאָזיקע ידיעות?

2. אויב איר זײַט ניט מסכים מיטן באַשלוס פֿון אימיגראַציע־ און נאַטו־ראַליזאַציע־דינסט בנוגע אויסמעקן דעם טערמין הירבו פֿון דער קלאַסיפֿיקאַציע

פֿון אימיגראַנטן, — צי וואָלט איר פֿשוט רעקאָמענדירן אומצוקערן זיך צו דער פֿרי־ערדיקער פּראָצעדור לגבי יידן אָדער, אויב ניט, איז וואָס איר וואָלט שינויים וואָלט איר פֿאָרגעלייגט?

3. צי האָלט איר, אַז די קלאָסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן על־פי „ראָסע״ איז צוגעפּאָסט? אויב ניט, איז וואָס פֿאַר אַן אַנדער באַצייכענונג וואָלט איר פֿאָר־געלייגט?

דאָטע .....

נאָמען .....

אַדרעס ....

פּאָזיציע .....

[היות דער פֿרעגבויגן איז געשיקט געוואָרן צו אַ גרויסער צאָל פּערזאָנען מחוץ דעם קרײַז פֿון יוואָ, האָבן מיר אים געשריבן אין ענגליש. צו די פּערזאָנען וואָס מיר וויסן, אַז זיי לייענען און שרײַבן יידיש, האָבן מיר צוגעשריבן, אַז אויב זיי וועלן ענטפֿערן אויף יידיש, וועלן מיר אַוודאי זײַן צופֿרידן. מיר דרוקן דאָ די בריוו אין דער שפּראַך, אין וועלכער זיי זײַנען אַרײַנגעקומען (אַחוץ 128, וואָס איז געשריבן אויף רוסיש).]

ענטפֿערס אויפֿן פֿרעגבויגן האָבן צוגעשיקט

דער ציפֿער ווײַזט אָן דעם נומער פֿון דעם ענטפֿער

אַגבוירן, ווילהעם פֿ. 75
אַדום, האָראַד ו. 89
אָלפּאַרט, גאָרדאָן ו. 8
אָלפּאַרט, פֿלאָיד ה. 134
אַסאָפֿסקי, י. ל. 58
באָגאַרדוס, ע. ס. 41
באָודען, א. א. 54
באָסקין, יוסף 60
באַראָן, סאַלאָ ו. 74
בוירנאַרד, ל. ל. 64
ביין, ריד 25
בלומער, הוירבערט 110
בענעדיקט, רות 53
בראַדלי, פֿיליפּס 73
ברונער, עדמונד 27
ברײַסאָן, גליידיס 95
גאָטשאַלק, לוי 26
גאָטשאַלק, מאַקס 83, 119
גאָלדמאַן, ראָבערט פּ. 81
גוטשטאַדט, ריטשאַרד ע. 47
גילין, דזש. ל. 22
גינזבערג, עלי 68
דאַלאַרד, דזשאָן 43
דובינסקי, דוד 105
דובלין, לוי י. 2
דיזשור, א. 40
דייוויי, מאַריס ה. 9
דייוויס, קינגזלי 103
דזשאָזעף, סאַמיועל 137
דזשייקאָבס, מעלוויל 38
האָוזער, פֿיליפּ מ. 49
האָטעלינג, האָלד 69
האַנקינס, פֿראַנק ה. 6
האַקער, לוי מ. 98
האַריסאָן, שעלבי מ. 120
האַרקהיימער, מאַקס 117
הוירלבאַט, מערי ע. 93
הוירסקאָוויטס, מעלוויל דזש. 32
הוק, סידני 15
וואָלד, אַ. 101
וואָלער, ווילאַרד 31
וואַן קליק, מערי 139
וואַקער, העלען מ. 127
וווד, אַרטור ע. 100
ווירט, לוי 86
ווײַז, סטיוון ס. 132
ווײַנבערג, מאַקס ה. 131
ווישניאַק, מאַרק 128
ווישניצער, מאַרק 109
וועלפּטאָן, פּ. ק. 79
זאַרבאָ, ס. מ. 59
זאַריצקי, מאַקס 84
זגאַניעצקי, פֿלאָריאַן 51
טאַמאַס, דאָראַטי ס. 85
טאַמאַס, ו. י. 48
טאַמפּסאָן, וואָרען ס. 6, 11
טאַפּט, דאָנאַלד 14

טאַרטאַקאָוער, אַריה 136
טויבער, איזיק ב. 114
טויבער, קאָנראַד 29
טימאַשעף, נ. ס. 10
טרוסדעל, דזש. ע. 82
טשאַמבערליין, דזש. פּ. 19
טשייפּין, פֿ. סטיוואַרט 28

יאַנאָוסקי, אָסקאַר י. 70
יאַנג, פּאָלין ו. 90

לאָוו, ראָבערט ה. 35
לאַזאַרספֿעלד, פּאָול פֿ. 37
לאָנדבערג, דזשאַרדזש אַ. 61
לאָרדזש, אוירווינג 111
לאָרווין, לויס ל. 138
לוריע, ה. ל. 5
לייזערסאָן, וויליאָם 106
ליין, ראָבערט פּ. 115
לינדעמאַן, עדוואַרד ס. 99
לינטאָן, ראַלף 13
לינפֿילד, ה. ל. 96
לעהרער, לייבוש 91
לעוויי, בעריל האַראַלד 108
לעמיע, אָ. אַ. [140]

מאַהלער, רפֿאל 102
מאַלער, דזש. ב. 119
מאַקאיוועי, ר. מ. 24
מאַרגענסטוירן, דזשוליאַן 71
מוירפֿי, גאַרדנער 36
מילער, דזשאָן ה. 62

נאָטעסטין, פֿראַנק ווו. 65
נאָרט, סעסיל ס. 20

סאָדערלענד, עדווין ה. 87
סאַכאַר, אַ. ל. 122
סאָלטעס, מרדכי 94
סאָראָקין, פּיטירים אַ. 12
סטאָנקוויסט, עווערעט, ווו. 135
סטוירן, בוירנאַרד דזש. 88
סילוועי, עדוואַרד ס. 76
סימס, ניועל ל. 18
סלאָסאָן, דזשאָן 119
סלעטאָ, ריימאָנד פֿ. 126
סעלעקמאַן, ב. מ. 112

עלווודז, טשאַרלז אַ. 33
ענגעלמאַן, אוריה ז. 39

פֿיין, ע. דזשאַרדזש 123
פֿינסאָן, קאָפּל ס. 63
פֿערלמאַן, זעליג 78
פֿראָסקויער, דזשאָזעף מ. 118

פֿינקעלשטיין לויז 4
פֿעלדמאַן, ה. 97
פֿריהאָף שלמה ב. 67

קאָהאַנסקי, אַלעקסאַנדער 46
קאָהן, דאָראָטי 80
קאָהס, ש. ס. 1
קאַלאָן, ה. מ. 125

קאָנוויץ, מילטאָן ר. 17
קאָנטאָר, נתניאל 92
קאָרפֿענטער, נייל 30
קאָרפֿף, מאָריס 133
קוירקפּאַטריק, קליפֿאָרד 42
קיזער, קלייד ו. 57
קליין, פֿילים 66
קעניג, שמואל 21
קענעדי, ריימאָנד 3
קראָבער, אַ. ל. 107
קראָקסטאָן, פֿרעדעריק ע. 113

ראַבאַק, אַ. אַ. 55
ראַבינזאָן, יעקבֿ 72
ראַביסאָן, סאַמיאַ מ. 116
ראָוצאַק, דזשאָזעף ס. 121
ראָזענבאַק, א. ס. ו. 130
ראָזראָן, גרעגאָרי ס. 77
ראָס, עדוואַרד א. 23
ראָס, פֿראַנק אַ. 56
רויטער, ע. ב. 34
ריד, לאָועל דזש. 7
רייט, קווינסי 104
רייך, נתן 124
רייס, סטיוואַרט אַ. 129

שאַפּיראָ, ה. ל. 45
שוסטער, דזשאָרדזש נ. 44
שטיינער, דזשעסי פֿ. 52
שאָן, מאַקס 16
שמיד, קאַלווין מ. 50
שניידערמאַן, האַרי 119

די ענטפֿערס

1

1. It is extremely important to have exact data on the immigration of Jews into this country and some method should be devised, not merely to continue securing this information, but to provide more detailed information on each immigrant, if at all possible.

2. I believe this matter should be determined by a committee of Jewish statisticians and sociologists and with various Jewish communal leaders. Some designation should be provided that would be clear and unambiguous.

3. The designation of immigrants according to "race" is utterly inadequate and misleading as has been frequently pointed out. This matter too should have the attention of the kind of committee suggested in answer to your second question.

[דער ווייטערדיקער בריוו איז געווען בײגעלייגט.]

Am glad that the Yivo has undertaken to canvass the opinion of scholars, research men and Jewish community leaders on the question of the discontinuance of the listing of Jews among the group of immigrants entering the United States.

Of course, you realize that the discontinuance was moved by strong, though not numerically superior, American Jewish influences—and especially by that group which insists that the Jewish people differ from all other Americans only in religion, and that in everything else we are the same as everyone else.

I am in absolute agreement with those who believe that by illuminating and permitting the world to gaze upon *all* aspects of Jewish life, we will be building stronger defenses against anti-Semitism, than by pulling down the shades, turning out the lights and singing "God Save America" in the dark!

It would be interesting to see your summary of the returns from the different people to whom you are writing. This entire question isn't one, of course, which is limited merely to gathering information about Jewish immigration into this country. Your questions relate to the entire issue of the gathering of any figures of any kind about Jews in the United States except that information which is made available only through the decennial census of religious bodies.

I do hope that as a result of your inquiry this whole question will be brought to the attention of some important Jewish national body so that we may steer our course clearly for the future and get out of our statistical morasses.

S. C. Kohs, *Director, Bureau of War Records, National Jewish Welfare Board*

2

1. I think it is important to have exact data on the immigration of Jews into this country, but I would not attempt to obtain it through the official sources. It should be entirely possible to obtain figures through welfare agencies serving immigrants, which is, after all, a very effective method.

2. I would not recommend a return to the previous procedure as far as Jews are concerned. I think the official decision was right. There is no reason why the Government should take notice of the religion of immigrants. It is their own affair. I see no reason either why the Government should treat Jews differently from other immigrants. Its present procedure is to list them according to country of origin and that should prevail for Jews as well. If Jews are interested in their own people for welfare reasons, they should go ahead and find out through proper channels of service.

3. The sooner we get away from race designations, the better. The whole concept of race is utterly unscientific and meaningless and a source of endless trouble for everyone concerned. The only sensible procedure is the one that the Government now proposes and that is to classify people according to the political nomenclature of countries of origin. If for other reasons it is necessary to distinguish white from colored, there is no reason why that distinction should not be made.

Louis I. Dublin, *3rd Vice-President and Statistician, Metropolitan Life Insurance Co.*

3

1. Yes [important to have exact data].

2. Ask for "religion." Since Jews are losing Yiddish as a "mother tongue" (e.g., in England, Germany, France), the question of language is losing significance. The Jews are essentially a religious group.

3. Ask for "nationality" and for "race." Latter should have four classes: Negro, White, Mongolian, and "Other." Present "race" data is confused with "nationality."

Raymond Kennedy, *Associate Professor of Sociology, Yale University*

4

1. It is most important, but this data should be collected by a Jewish agency. That would involve expense, but it would be very well worthwhile, especially as every effort should be made to keep our government from becoming involved in questions of religious distinctions and the problems of racism.

2. I definitely approve the decision of the Immigration and Naturalization Service.

3. I do not consider the classification of immigrants according to race appropriate. There is no reason to introduce into American official forms the Nazi concept of race. Immigrants should be classified according to their country of origin, especially because of the need to observe the naturalization laws of the United States.

Louis Finkelstein, *President, Jewish Theological Seminary*

5

I would suggest that you take this subject up with the Conference on Jewish Relations, Committee on Population Studies. As you probably know, efforts have been made by Jewish and other groups to avoid the U. S. Census Bureau's undertaking to list religion in its regular decennial census. Dr. H. S. Linfield, who prepares data for the U. S. Census Bureau, is firmly convinced that such classification is undesirable and some of the Jewish agencies, for example, the American Jewish Committee, concerned with public relation problems, seem to agree with Dr. Linfield. If this attitude is correct it is consistent to eliminate similar classifications from other government statistics. The term "Hebrew" especially is unscientific as a racial or ethnic classification and its use by the Immigration Department seems to have been a subterfuge to avoid using an outright religious classification. It would certainly be advisable not to make any attempts to change the present ruling of the Immigration Department without first reaching an agreement on the more important questions relating to the U. S. Census.

My personal view is that the religious classification might be valid for statistical purposes if serious political questions were not thereby raised. In this country where Jews have been immigrants for several centuries a racial classification would be meaningless for the assimilated descendants of the earlier immigrants.

I would suggest that before you proceed further with your problem you ask the Conference on Jewish Relations to call a conference of interested Jewish organizations to see whether any definite agreement can be reached on desirable policies.

H. L. Lurie, *Executive Director, Council of Jewish Federations and Welfare Funds, Inc.*

6

1. Exact data seem highly desirable. They are essential to all students of the composition of the American population. They constitute a safeguard against exaggerations of the number and growth of the Jewish element.

2. It would seem that the new ruling serves no useful purpose. It reduces the value of official statistics by reducing the extent and quality of their immediate information and makes them less useful for social research purposes. At the same time the term "Hebrew" is not a satis-

factory one as a designation of "race." However, for the present I should prefer a return to the previous procedure for the preservation of the continuity and clarity of the official data.

3. We certainly need some such designation and we should not yield to anti-Nazi sentiments by abandoning common sense. The Jews have long objected to this immigration regulation, but I think they are entirely mistaken in thinking it has anything to do with anti-Semitism. This latter sentiment is most prevalent among those classes of the population that never consult the immigration reports.

Frank H. Hankins, *Professor, Smith College*

7

To answer your questions categorically would carry implications that I do not care to make. I am therefore typing this statement of my position on the back of this sheet.

It seems to me there are two plans for collecting statistical information under which we might use the word "Hebrew": one if we were to make a racial breakdown of all immigrants and the other if we were to make a religious breakdown.

Since it has been clear that we cannot make a racial breakdown, *in general,* I see no reason for attempting to keep figures for the Jews as a race.

With regard to religion, it seems to me important that we do not pay attention to the religion of the individual in connection with our immigration policy, and I should therefore not be in favor of making an exception here in the case of the Jew.

In other words, I believe that our decision with regard to officially collecting statistics on the Jew should be governed by our future policy as to the collection of figures on a racial or religious classification and not on the basis of making an exception with regard to the Jew.

Lowell J. Reed, *Professor of Biostatistics and Dean, School of Hygiene and Public Health, Johns Hopkins University*

8

1. I do not feel that I have given enough thought to this problem to express anything more than a hesitant opinion. My inclination is to favor the new ruling, and to wish that "race" designations were eliminated from all immigration records.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. I think this classification is inappropriate since there is no acceptable definition of "race." Country of origin seems sufficient to me. After immigrants have arrived, our USA censuses will keep us posted on approximately the number of Jewish-religionists there are. What more do we need?

Gordon W. Allport, *Chairman, Department of Psychology, Harvard University*

9

1. Definitely important [to have exact data]. The same applies to the exact designation of all groups.

2. Immigration Service might well collect information on Religion, Mother Tongue, and Country of Origin. Nationality affiliation is the important thing, not "race."

3. Should be Race and Nationality. If classification by race then "Negro, Mongolian, Caucasian, Other."

Maurice R. Davie, *Professor of Sociology, Yale University*

10

1. It is important [to have exact data on immigrants].

2. The immigrant should be asked whether he wants to be classified as Hebrew, or as a person belonging to another group designated by the country of origin.

3. The term "race" is inappropriate; I suggest the term "ethnic group" (the connotation is purely cultural).

N. S. Timasheff, *Professor of Psychology, Fordham University*

11

1. Yes! [I see reasons for refraining from collecting data on immigrants.] As long as any group considers it important to be classed in some separate category, peculiar to itself, it will almost certainly be thought of as "peculiar" by the remainder of the population. This is especially true if this category carries implications of "race" differences as the term Hebrew probably does.

2. I do not know what the best practice would be. I do not like any arbitrary classification which tends to perpetuate the idea of basic differences which cannot be softened and perhaps eliminated by education and wide social contacts.

3. No! I do not [consider the classification of immigrants according to "race" appropriate]. I should much prefer to see some classification by "mother tongue" or religion. "Race" is a misleading term in that it implies biological differences. It should not be used except where there is clear evidence of such differences.

Warren S. Thompson, *Director, Scripps Foundation*

12

1. Yes, it is important to have exact data.

2. Both are unsatisfactory. The best method is: double indication of the country of emigration, plus, Jewish (Hebrew) ethnic group (e.g. Hebrew, U. S. S. R.).

3. "Race" is certainly a misnomer. "Nationality" or "ethnic group" is much more accurate and scientific.

Pitirim A. Sorokin, *Professor, Harvard University*

13

1. It does not seem to me it is particularly important to have exact data on immigration of Jews into this country, and in eliminating the term "Hebrew" from the classification of immigrants I feel that the Service was probably deferring to the wishes of most Jews now in America. I see no particular reason for refraining from collecting these data but I question whether they are of particular significance.

2. [אַן אַן ענטפֿער.]

3. It seems to me that the only appropriate classification of immigrants is by nationality. The term "race" as used by anthropologists would not apply to Jews or to any of the present European national groups.

Ralph Linton, *Professor of Anthropology, Columbia University*

14

1. I believe such facts are important and should be known.

2. If the purpose was to eliminate a false "racial" category it is to that extent, I think, to be commended. However, it is a step backward to return to the situation in 1899. In addition to "country of origin" we need to know for all groups (including Hebrews) the cultural background and group affiliation.

3. No, the category race is properly a biological category which should be wholly eliminated except, perhaps, for the major color "races" —even these are not true races. A government document should not contribute to such an unscientific use of popular terms.

[דער ווייטערדיקער בריוו איז געווען בײגעלייגט.]

I am interested in your letter concerning the elimination of the category "Hebrew" from immigration statistics, and I agree with its implied argument.

Of course any kind of information may be used for social or unsocial purposes, but we need the information.

The category "races and peoples" has never been accurate and has contributed to popular misunderstanding of problems of "race" relations.

It seems to me that we need to know how many Hebrews enter and leave the United States. It seems to me that this information could be collected if trained investigators were to inquire into (1) the objective culture of the immigrant; (2) his attitudes toward his cultural affiliation; (3) the attitudes of others with whom he has associated as to that affiliation.

The objective culture would be indicated in answers as to his language, religious affiliation, residence in cultural areas, etc. Yet we need

to supplement this objective information with still more important information as to attitudes. For certain purposes is not a Hebrew a man or woman who either (a) thinks of himself as a Hebrew, or (b) is thought of as a Hebrew by his associates? Or both? It is these attitudes which define real social problems of the day. No doubt difficulties would arise in determining these attitudes and the relative weight to give to objective data, personal attitudes, and attitudes of others. Normally these difficulties would be slight, and with a trained staff borderline cases could be classified with greater accuracy and meaningfulness than at present. I believe that similar methods could be used with other than Hebrew groups.

Even if we were to confine ourselves to objective cultural data, that would be preferable to the elimination of the attempt altogether.

Donald R. Taft, *Professor of Sociology, University of Illinois*

15

1. Yes. [Important to have exact data.]

2. The subject is very difficult, and I am writing my offhand impressions which I may want to modify in the light of further knowledge. Under certain circumstances I can see a gain in the revised procedure. For example, suppose that the U. S. government allocates, as it should have in the last few years, the entire quota of a country to the persecuted and exiled Jews from that country. It might be easier to accomplish this if all the Jews entered as "nationals" of that particular country. The anti-Semites and reactionaries could not object with as much effectiveness if 40,000 Poles entered as immigrants as they could if 40,000 Polish Jews were admitted. At the same time, we want the data. Why could not a supplementary line be added—*to be voluntarily* filled out—indicating "religious" affiliation, if any. Among immigrant Jews, especially, the term religious affiliation is broadly interpreted. No matter whether they are orthodox or unorthodox, believers or Spinozists, or even Marxists, Jews would indicate that they are Jewish or Hebraic. The leaders of the immigrant groups might be requested to cooperate by informing immigrants of the importance of registering in this way in order to facilitate helping them subsequently to settle in various places, etc.

If questions—even voluntary ones—about religion are forbidden, then I ponder whether your institute knows of any methods by which Jews, who enter as nationals, could be counted, etc., *after* they settle in America. If these data could be gathered, even with some difficulty, after they have become part of the American population, it seems to me that it would be a net gain were the designation of "race" dropped from official inquiry. I am under the impression that the statistical study of Jewish immigration, occupation, etc. has made great strides in perfecting new methods and techniques of collecting and interpreting data, so that you would *not* be thrown back on the pre-1899 guesswork and

estimates. But I may be mistaken about this. I should like to know. In the future we may witness group immigration rather than individual immigration and such group immigration would have to take place with the help and knowledge of philanthropic agencies which would have their representatives both abroad and at the disembarkation points here.

Sidney Hook, *Dept. of Philosophy, New York University*

16

1. I can't see any valid reason why "Hebrew" should be eliminated—what is to be gained by it. We certainly want to have figures on the number of immigrant Jews to this country.

2. Why not indicate the country from which the "Hebrew" emigrated?

3. The term "race" other than *white, black,* etc., is now utterly meaningless.

Max Schoen, *Head, Dept. of Psychology and Education, Carnegie Institute of Technology*

17

1. I think it is important to have reliable statistics on Jewish immigration. Anti-Semites will get the figures or manufacture them; in any case, they will exaggerate them tenfold.

2. I am not in a position to make a definite recommendation, but somewhere, under "Religion," "Nationality," "Race" or other classification, a Jew should be able to identify himself as such.

3. One is a member of a "race" more by definition than by birth. I do not recommend that Jews be referred to as members of a "Hebrew race." The choice should be open to an immigrant to state that he is a Jew by religious affiliation or nationality or both, or that his parents could be classified as belonging to the Jewish denomination or nationality or both.

Milton R. Konvitz, *Faculty, New York University*

18

1. I see no reason from a governmental viewpoint or for purposes of control of immigration for gathering exact data on Jews. There is no more reason for it than to gather data on Catholics, Protestants, Greek Orthodox, Mohammedan immigrants. Of course, if you assume that the Jews are a race (biologically and anthropologically speaking) the question takes a different form.

2. I approve the decision. I cannot see any harm in it, but on the contrary some gain. It will bring less focusing of attention on the Jew as such, hence tend to lessen anti-Semitism.

3. Yes, if by "race" we understand the primary divisions of the human breed. Otherwise classification by nationality is adequate. If to nationality is added White, Negroid, and Mongoloid (with perhaps Hindu, Amerids, Polynesian, etc. as subclassifications) it will be sufficient in my opinion.

Newell L. Sims, *Head, Department of Sociology, Oberlin College*

19

I have given thought to your questionnaire enclosed in your letter of July 28. The matter of which you speak—the elimination of the word "Hebrew" from the immigration classification—is one to which considerable attention has been paid in the National Refugee Service, Inc., with which I am associated.

I do not feel ready to answer your questionnaire at this time and I hope you will find it possible to consult with Mr. Gomberg of the National Refugee Service, who is conducting consultations with several organizations who have differing views. Realizing the importance of your questions, I prefer to wait until the consideration which is being given the subject is further advanced and I should hope that your Institute could share in the discussions.

J. P. Chamberlain, *Legislative Drafting Research Fund, Columbia University*

20

1. I think it important but I believe the change in designation will be to the advantage of the Jews. The data might be collected in some other way.

2. [אַן אַן ענטפֿער.]

3. "Race" is too loose and undefined a term. "Nationality" is better.

Cecil C. North, *Professor of Sociology, Ohio State University*

21

1. Social scientists and other investigators are seriously handicapped in their research by the inaccessibility of such data, which only the Federal Census is in a position to supply. The most effective weapon in the fight against prejudice is undoubtedly knowledge, and this, obviously, can be achieved only through acquaintance with facts. Far from reducing prejudice, concealing or disregarding of such data is apt to, as it too often does, lead to all sorts of weird notions, misconceptions, and exaggerations. Of course, information, as is well known, may be used both for harmful and beneficial purposes, but the lack of it has never served any desirable end. I, therefore, think it very important to have such data, and see no reason for abandoning their collection.

2. I would suggest the use of "Jewish" which, in the English speaking world at least, now universally denotes a member of the Jewish people. "Hebrew" has come to be associated primarily with the religion of the Jews or the Hebrew language, and, to my mind, the modern Jew is such principally through belonging to the group called Jews, which is a cultural entity. The term "Hebrew" used to describe a member of the Jewish people is, to my mind, inaccurate and misleading.

3. No, I do not approve of classifying immigrants, especially European ones, according to race. The term "race" has begun to be discarded by anthropologists even in the case of groups with more or less distinguishable physical characteristics as quite meaningless. To use it in connection with Europeans is erroneous and misleading. Since distinctions among the various European nationalities are almost entirely cultural, "ethnic group," i.e., cultural group, to my mind, would be a much more adequate term. "Nationality" is another term that might be employed, but it is less satisfactory because of various connotations which make it somewhat confusing.

Samuel Koenig, *Instructor in Sociology, Brooklyn College*

22

1. Important [to have exact data], because it will enable those who oppose anti-Semitism to check statements of anti-Semites as to numbers and distribution of Jewish population.

2. Do not believe in former practice, because Jews are not a "race," but a cultural folk. It would serve the same purpose and give us additional knowledge of cultural conditioning of our population, if there were a question as to the religious connection or background of the immigrant. That is the really important thing behind the old question of "race," especially from the sociological and anthropological standpoint.

3. See above.

J. L. Gillin, *Professor Emeritus of Sociology, University of Wisconsin*

23

1. I approve of the decision of the I. and N. Service. It discourages thinking of them as a race apart. The sooner the Jews are thought of as "just folks," the better.

2. [אַן אַן ענטפֿער.]

3. "Mother tongue" might prove a helpful datum in classifying immigrants.

Edward A. Ross, *Professor, Dept. of Sociology, University of Wisconsin*

24

1. Preferable to have exact data—see no adequate objection.

2. See below.

3. In my judgment it would be desirable to have recorded both the country of origin, and the ethnic or racial designation, according to a classification specially prepared for this purpose. Some formula could be found for persons of mixed ethnic derivation—itself a frequent (and probably desirable) occurrence.

R. M. MacIver, *Columbia University*

25

1. Yes [it is important to have exact data]. No [I see no reason for refraining from collecting these data].

2. No. There is no such thing as a Hebrew race. I see no reason for treating Jews differently from any other class of people. I'd have the Im. and N. Service give up its race categories—except white, black, yellow and I doubt the utility of that. But it is important to get some data about immigrants—age, sex, education, religion, country of birth, country of residence, occupation, marital state, etc.

3. "Jew" or "Hebrew" is not a race, or a "chosen people" or a class deserving of any special consideration. It is a religion. People called Jews are a class whose culture is largely conditioned by their religion. That's all. The sooner they get this into their heads—and the sooner non-Jews get it into *their* heads—the better. Jews should "assimilate": forget about their separatism and become *merely* a religious class—and a very decent religion it is, as religions go. You see I am no Zionist. I want American Jews to stay here.

Read Bain, *Professor of Sociology, Miami University*

26

1. My answer to both parts of question 1 is yes. Reliable statistics regarding Jews are difficult to obtain, partly at least because of the difficulty of defining "Jew." The immigration statistics used to provide one relatively reliable source of data. It would be desirable to improve that source rather than eliminate it entirely. On the other hand the treatment of Jews as a specially designated group in any immigration records would tend to increase the undesirable conspicuousness of Jews. Since, however, the statistics could not otherwise be obtained, I would be willing to risk the conspicuousness.

2. I approve of the deletion of the term "Hebrew" from the classification of immigrants in any case. "Hebrew" seems to me to be a proper description in these days only of a language. It seems especially wrong as a designation for "a race." If statistics are to be secured regarding Jews, I prefer the description "Jew" or "Jewish" in any case. The

best definition of a Jew that I have ever encountered defines a Jew as "one who thinks of himself or is thought of by others as belonging to the Jewish faith or people." In keeping with that definition, a blank on the immigration record to be filled in at the discretion of the immigrant might reveal those who thought of themselves as Jews, though it probably would not reveal those who were thought of by others as such. Such a blank need not be directed exclusively at Jews; it might read somewhat as follows: "If you believe that your nationality, religious, or racial affiliation is not accurately described by your answers to the above questions, please name the group or groups in which you think you should be included for accurate statistical purposes."

3. I do not consider "race" an appropriate designation for any contemporary group. "Color" (loosely interpreted) would be better for some groups that are meant, and "nationality" (also loosely interpreted) for others. The two together ought to elicit all the information that the term "race" was expected to derive.

Louis Gottschalk, *Professor of Modern History, University of Chicago*

27

1. From a research point of view I'd like to have the data, provided we also got comparable data on out-migration. From a personal point of view I object in a democracy to any separation of data of this sort in a way that, whatever the intent, carries a religious connotation. I suppose I lean a bit more to this point than to the other.

2. [אַן אַן ענטפֿער.]

3. No. By country or origin. I distrusted racism even before Hitler.

Edmund Brunner, *In charge, Rural Sociology, Columbia University*

28

1. Yes [important to have exact data]—provided the element of religious (Jewish) affiliation is recorded.

2. Yes, provided there is also a classification by religious affiliation to indicate Jewish religion; because those of non-Jewish religion intermarry with others and are soon lost or merged with the dominant (majority) race and/or religious groups.

3. No, better classify by (1) nationality, (2) mother tongue (native language).

F. Stuart Chapin, *Chairman, Dept. of Sociology, University of Minnesota*

29

1. Because of the difficulty of distinguishing races, and because of the lack of accuracy of any of the methods now in use to allocate individuals to races, I am inclined to question that the statistics which we have had on the immigration of Jews can be very accurate, and I am inclined to agree with the decision of the Immigration and Naturalization Service. I recognize that in the absence of purportedly official statistics, it is entirely possible that exaggerated notions of the volume of immigration of various groups may become current but people who spread and accept such rumors are not likely to accept more precise quantitative formulations as refutations.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. It would seem to me that the classification by country of origin, along with the classification of the language, perhaps using "mother tongue" as the language criterion, rather than language or languages spoken by the individual, would be the most satisfactory basis for classification.

Conrad Taeuber, *Statistical Analyst, U. S. Department of Agriculture*

30

1. No. The problem is so complex that accurate information is impossible to secure. Those who are inclined to raise prejudice would challenge any figures and especially figures so hard to defend as these.

2. I do not disapprove of the decision of the Immigration and Naturalization Service.

3. I do not consider the classification of immigrants according to race appropriate excepting possibly as regards white, black and yellow. I know of no other race classification that is worth the paper it is written on. I consider the whole attempt of the immigration authorities to classify immigrants by race and mother tongue to be wrongly conceived and in the first instance probably motivated by non-scientific considerations.

In addition may I add that if you consider it important to make studies to such an extent of the Jewish population of this country, the method of community studies reinforced by carefully controlled extrapolation is sufficiently accurate for all practical purposes. You probably know of the very good study made by Dr. Engelman of this city. Mr. Samuel Mopsik of Worcester, Massachusetts, has recently made a very good study of that community.

Niles Carpenter, *Dean, School of Social Work, University of Buffalo*

31

The matter on which you ask my opinion is so far outside my sphere of competence that I do not see how I can comment on it intelligently. Like the rest of my colleagues I have acquired a certain distrust of the whole concept of race. I have no facts on which to base an intelligent opinion, and would have to give the proposals a great deal more study before commenting on them.

Willard Waller, *Department of Sociology, Columbia University*

32

The questions you pose in your letter of July 28, which I am answering in this way rather than in terms of your questionnaire, are almost impossible to answer. The United States Immigration and Naturalization Service's classification of immigrants has never been based on anything but political considerations. I have never been able to find out what definition, if any, of the word "race" has been used, and I am indeed inclined to believe that there is no definition. The whole system of classification being thus based on a concept that has no foundation in fact or logic, it is impossible to treat it as one would treat a question arising out of a problem that had a logical foundation.

The question then becomes one of practicability—that is, whether there is any reason for including Jews in a specific category as such. It seems to me that the only logical basis for classification is one of nationality, and I do not believe that any considerations arising out of the desirability of the study of Jewish immigration should stand in the way of setting up a logical category. Jews certainly do not comprise a racial unit and are nationals of most countries. To adopt the first classification would thus, in effect, be to take an essentially racist approach. It is on this basis, especially, that I should deem it inadvisable to urge that a special category be set up for Jews outside the national one, which would seem to me to be the most logical and most practicable.

Melville J. Herskovits, *Department of Anthropology, Northwestern University*

33

1. Yes [important to have exact data].
2. Yes [return to previous procedure].
3. According to nationality.

Charles A. Ellwood, *Professor of Sociology, Duke University*

34

1. It is of no importance to have the exact data. The sooner the Jews and others quit emphasizing their differences from others, the sooner the anti-Jewish prejudices will decline.

2. Forget it and quit trying to create a race problem.

3. Of course not. But they will presently be so defined if the ill-advised leaders persist in their being a group apart.

E. B. Reuter, *Professor of Sociology, University of Iowa*

35

I am on the point of leaving Berkeley for the summer and accordingly am unable to answer your letter very fully. Also, I am in no sense a specialist on the matter of Jewish life, so that I can only offer some remarks from a general anthropological point of view.

I can, however, be very emphatic on the point that any classification of white immigrants on the basis of race is entirely inappropriate. The Russians, for example, whom you mention, are not in any sense a biological unit, nor are the Germans, or the Italians. Scientifically, the term race means a biological subdivision of the human species and cannot be used in any other sense. What I have said about the Russians applies to the Jews, who according to the best physical anthropologists present too much variation to be classed as a biological unit.

What can be used in dividing European or other white groups is the criterion of language or political status. Obviously, the latter is extremely unsatisfactory for any serious investigation. On the other hand, it might be quite legitimate to group together those who use Yiddish as their mother tongue, and to find out other traits they share in common, such as culture or even physical characteristics.

On the matter of policy, I am not prepared to give any advice, for I believe any suggestions ought to be based on a more thorough consideration than I am able to give the matter within the next 24 hours.

Robert H. Lowie, *Dept. of Anthropology, University of California*

36

1. I think it desirable [to have exact data]; whether important I have no information.

2. Would suggest getting data on cultural and/or religious affiliation with Hebrew tradition but insist on cutting out the term race.

3. Use either: *Nationality* (where appropriate); *Cultural group.* In the case of the Jews, the latter is obviously better.

Gardner Murphy, *Professor of Psychology, The City College*

37

I have read your letter and find your problem interesting indeed. I am sorry to say, however, that I am unable to form a definite opinion, at least in the terms of your questionnaire. Maybe it is because I am an

immigrant myself that I have a point of view which you seem not to have considered.

I think you are right that actual information on the number of Jewish immigrants will in the long run be useful. Except for exceptional cases it will not be difficult to agree on who is a Jew and who is not; an appropriate entry on an immigration blank in addition to the mother tongue spoken and the country from which the immigrant actually comes seem the desideratum from a social science point of view.

It is my opinion the difficulty arises when such an entry is made on personal documents which the immigrant has to use during the time he is not yet naturalized. There can be no doubt that it is more difficult, for instance, to find a job if a man is classified as "Hebrew" on his identification card.

I wonder whether the appropriate solution would not be to make a distinction between records which the government keeps and the document which the immigrant gets. If no racial or religious identification is entered on the personal document, then it should be very useful to have it on a record which is kept by the immigration authorities. From these records statistics can be developed which because of their anonymous character would do no individual harm but would be useful for the study of immigration trends.

Paul F. Lazarsfeld, *Office of Radio Research, under the Auspices of the Columbia University Council for Research in Social Sciences*

38

Permit me to reply to your letter at some length, rather than on the enclosed form.

1. I urge that at the present time it is neither important nor correct that the Immigration Service identify Jewish immigrants as Jews. Jewish immigrants should not be indicated as such if the religious affiliations or ancestral religions of other immigrants are not also indicated and made a matter of official record.

At the present time the important thing is that Jews not be singled out in any special way on government records. The Immigration Service's decision to cease such paper segregation is admirable. It is a progressive step in a democratic direction. It should receive the enthusiastic support of every Jewish leader and organization.

Relatively and sufficiently exact data on Jewish immigration can and should continue to be sought in the communities by independent social scientists, not by the Immigration Service. There is no justification whatever for the securing of numerically precise data on any one religious group if it is not done on all other religious groups—all religious groups are potentially subject to Fascist attack. The securing of numerically precise data on immigrant Jews by the Im-

migration Service in the past has been essentially an expression of anti-Semitism, not a means of assisting the Jews. Jews have no choice other than to welcome the eradication of such an expression, to welcome it wholeheartedly and without qualification.

The Immigration Service is not evading any important issue when it eliminates the designation Hebrew race. It has quite simply made a fine decision to refer to the Jewish people like other people. It is essentially immodest to request of the Immigration Service data on immigrants of Jewish ancestry, when the Service provides no analogous data to other religious organizations. The place to combat anti-Semitism, and the most useful procedure for assisting Jews who are in trouble because they are loyal Jews, is not in the arena of importuning the Immigration Service, which has just rendered so signal a service to the Jews by its progressive and democratic action.

As a social scientist I appreciate fully the need for figures and very detailed information which will be conveniently available to specialists working in a given field. But I would not equate the scientist's research needs, nor would I equate any foreseeable good in the securing of data on immigrant Jews by the Immigration Service, with the over-all good to the Jews and to American democracy obtained when the Service advanced so sharply and so rightly in a democratic direction.

As social scientists our problem is when necessary to secure our data in roundabout ways, and if we have to, even in painstaking ways. This we know well how to do. Such painstaking research will be worth undertaking as soon as it is necessary to have it done; the present may be precisely the time for the research.

The present logic and function of governmental taking of precise figures on the immigration of any group is largely in relation to immigrant quotas now or later established for such groups. The fact that there is a special treatment accorded at present to certain Jews who wish to receive asylum in this land is one thing. It is another matter to avoid the instituting of rigid quotas at a later time, since that is what figures have been traditionally used for as far as the Immigration Service is concerned.

It was a realistic and praiseworthy step, a step splendidly in line with the progressive development of democracy in America, when the Immigration Service ceased obtaining precise figures for Jewish immigrants as Jews. We must not ignore the fact that there are powerful undemocratic forces that would use precise figures on incoming Jews as another lever for setting up anti-Jewish immigrant quotas in a later period.

2. I approve of the decision of the Immigration Service as to deletion of the term Hebrew from the classification of immigrants as a decision with which we, as citizens of a democracy, can have no possible quarrel.

3. I urge that the proper business of the Immigration Service is not to determine or to record race, color, or creed of immigrants. The proper

business of the Service is to determine and record national origin and national origin alone.

The Service should work exclusively within the confines of a terminology and a classification which recognizes national and no other distinctions. In a large percentage of instances the Service can assign national designations with justice and accuracy. Comparable justice and accuracy are not possible for racial or religious identifications.

It is never the foreign church or foreign racial group of an immigrant which has any proper business with our government regarding their emigrating nationals. It is only foreign national governments which properly have business with our government. For example, it is patent that as far as Ireland's national government or our government be concerned, Joe Cohen of Dublin, entering this country to reside in St. Louis, is only an Irish national. Any dealings which our government may have regarding Mr. Cohen would be not with his Dublin synagogue or Dublin Jewish community organizations, but with the national government of Eire.

As a social scientist, I further wish to add that scientific fact-finding bodies in this country may proceed with the securing of data regarding Mr. Cohen's loyalties or ancestry as best they can, providing he is willing personally to cooperate in granting such information; I see no objection whatever to cooperation with those government bureaus, set up within the Department of Agriculture, the Smithsonian Institution, or what not, which are supposed to supply scientific data to responsible and interested citizens, and which may have means of securing data regarding Mr. Cohen. But it is fundamental that we should never allow in our government records, as Nazi Germany has had on its records, data on individuals which are irrelevant to the proper sphere of government in a true democracy, where according to our constitution citizenship is not contingent upon race, creed, or color.

Now as to classification of immigrants according to race.

Race is my special and recognized field of professional research, as an anthropologist. I know of no detailed race classifications, the government's or anybody else's, and this includes the anthropological field, which are scientifically fixed or sound or likely to survive another decade of scientific researches. Racial classifications or designations can be of no service whatever for purposes of government action of a democratic kind, unless the action constitute a blanket protection of the democratic rights of all people.

The world over, millions of people cannot be categorized as either Caucasoid or Mongoloid, other millions cannot be categorized as either Caucasoid or Negroid. Caucasoid, Mongoloid and Negroid are only labels for crudely denoted types represented by large populations. Other crudely typed populations, each in relatively small numbers, are Central African Pigmy, Bushman-Hottentot, Melanesian, Micronesian-Polynesian, Ainu, Australoid, and so on. Many attempts have been made to delimit sub-

divisions within the so-called Caucasoid, giving pseudo-racial captions such as Dinaric, Nordic, Alpines, Mediterraneans, Irano-Afgans, Jews, and the like. All such attempts have been no more than passing fads. For at the present stage of scientific research no proof has been given as to the boundaries of a so-called Nordic subdivision or Jewish subdivision or any other subdivision of the Caucasoids. There is indisputably no Nordic Race or Hebrew Race. Since all race classifications are in constant process of revision in scientific circles, no democratic government is warranted in erecting the evanescent guesswork of an immature scientific field into captions for classificatory purposes or for purposes of individual designations.

Nor can religious identification or ancestry be labeled with any better accuracy. As citizens of a democracy we grant the right of any person to dissociate himself from the religious body of some or all of his ancestors. We grant his right to disclaim identification with that ancestry, should it be his wish to do so. As democratic American citizens we must be unswerving in our insistence that religious identification of any kind is a personal matter. It is no matter for others to pry into. It has no place as a matter of record in the files of the Immigration Service. If we put together religion and race, if we confuse the one with the other, we are doing a very foolish thing. Science has no patience with such idiocies.

Only national origins of the individual, his parents, and perhaps his grandparents, are capable of relatively efficient determination. It is only such national origins that ought to be matters of record in governmental files in a democracy. The special scientific research departments which may be set up under governmental auspices—certainly the Immigration Service is not such a department—are the only governmental bodies which can properly interest themselves in matters of research into religious or racial problems. Jews and Jewish organizations should direct their queries to such scientific bureaus, or advocate the setting up of such bureaus, if Jewish organizations as such cannot compile the data that may be desired, or if private scientific foundations are unavailable for the purposes of the research.

Melville Jacobs, *Assistant Professor, Department of Anthropology, University of Washington*

39

1. The reasons for having exact data in Jewish immigration are compelling. Jewish immigration after the war will be a political issue and lack of accurate data will give demagogues opportunities to present the problem in a biased manner.

2. I would retain the term "Hebrew." A change in the term might cause a break in the continuity of the statistics. Besides, the adoption of a new classification is connected with a great deal of administrative and legal routine which is probably not advisable to suggest at this time.

3. Classification of immigrants according to race is inappropriate. Instead I would suggest the use of the term "ethnic affiliation." This term which is gaining currency of late indicates linguistic and cultural backgrounds. In regard to classifying immigrants under major geographic or political divisions I wish to record the criticism made by Mr. E. Dana Durand, Director of the Census, in his letter to Congress in 1910: "Aside from the scientific value of a report of nationality, it appears that the members of some of the nationalities which are now largely represented in our population feel strongly opposed to a disregard of nationality in the census reports. The various Slavic nationalities coming from Austria-Hungary appear almost unanimously to object to be reported as born in Austria or Hungary, unless the additional information showing their nationality [race, not political allegiance] is presented, so that they will not be supposed to be Austrians or Hungarians." This statement was made at a time when the term "race" wasn't so much confused.

If anything, Mr. Durand's argument for retaining ethnic (racial) identity of the immigrant for statistical analysis is more valid today than 30 years ago. The Poles, the Czechs, the Jews, for instance, who might have resided for many years in Germany and speak German will not wish to be recorded as Germans but rather under their own ethnic group designation. It will be an act of great injustice to record them as Germans.

Dr. Uriah Z. Engelman, *Buffalo, N. Y.*

40

1. I consider it very important to have exact data on the immigration of Jews to the United States.

2. I do not approve of the decision of the Immigration and Naturalization Service. From a purely practical and technical point of view, I recomend a return to the previous procedure.

3. I consider the classification of immigrants according to race inappropriate. I would suggest designation by (1) Birthplace (2) Citizenship (3) Descent.

Example 1:	*Birthplace*:	Moravia
	Citizenship:	Czechoslovak
	Descent:	Slovak
Example 2:	*Birthplace*:	Russia
	Citizenship:	Polish
	Descent:	Jewish
Example 3:	*Birthplace*:	Germany
	Citizenship:	German
	Descent:	Jewish

I. Dijour, *Executive Secretary, Hias-Ica Emigration Association (Hicem)*

41

1. It is important to have exact data on Jewish immigration to the United States for the Jews are an important racial-cultural group.

2. Keep it until a better term can be found or developed.

3. Classification according to "race" is not only inaccurate but furthers a usage of a term which has no scientific foundation, but in many cases it is the best term available. "Race" is sound only if by it is meant a racial-cultural group with the emphasis on *cultural.*

E. S. Bogardus, *University of Southern California*

42

1. I agree that it is important to have exact data on the immigration of Jews into this country. I do feel, however, that the term race is inappropriate as applied to any religious nationality or cultural group.

2. I would recommend a return to the use of the word Hebrew unless some more scientific classification can be established. Obviously the factors of biological type, nationality, religion, and culture are pretty much confused.

3. It follows from above that I do not regard the term "race" appropriately used at the present time. If more specific recording were feasible, I would recommend classification and cross-classification according to (1) Place of birth; (2) Prior citizenship; (3) Physical type (Caucasian, Mongolian, Negro, etc.); (4) Religious background appropriately defined and (5) Language as evidence of cultural identification. A person with a background in the Jewish religion speaking Yiddish and familiar with the Hebrew language would be pretty definitely Jewish in the ordinary sense of the term. The term Jew or Hebrew might still be used for purposes of self-identification. In one sense a Jew is a person who would voluntarily identify himself with the word standing for a cultural group. I see no way of unraveling the present complexity in a way compatible with simple statistical classification.

Clifford Kirkpatrick, *Professor of Sociology, University of Minnesota*

43

1. Yes, I would like to see exact data on immigration of Jews collected.

2. Hence, I do not approve of the deletion of the term "Hebrew" although, of course, I do not like this term either.

3. I think immigration terminology should be brought in line with modern scientific thought on the score of immigrants. They should probably be classified by race in the technical anthropological sense of the word; language of orienting family; and religion. This would give decisive information concerning incoming Jews and all other immigrants.

I don't see why the American Anthropological Association could not be asked to appoint a committee to consult with the Department of Labor on this problem and work out a better classification in the light of all the problems.

John Dollard, *Professor, Institute of Human Relations, Yale University*

44

Thank you for your letter. I feel hardly qualified to offer comment on the question you raise. Certainly argument is possible. I know that there has been criticism of the treatment of refugees on the ground that the State Department has facilitated the entry of Jewish refugees and has been making it more difficult for others to enter. I do not think that this criticism is valid, but it has been made. As a consequence, the Department may desire to render it meaningless by so classifying immigrants as to make the question purely academic. On the other hand, I quite appreciate the desirability of having a record. It seems to me your point is well made. I suppose in all such matters, the only thing one could do is to weigh the pros and cons and decide which course of reasoning seems more desirable.

George N. Shuster, *President, Hunter College*

45

1. I can't say how important such exact data may be. It certainly would be interesting and probably of great value to the social scientist. I can see no reason for omitting such information if it can be accurately obtained. But if the classification is inaccurate, then it is better omitted.

2. I should recommend recording the nationality in every case possible and in addition any minority group or ethnic subdivision to which the immigrant adheres. Thus an immigrant from Czechoslovakia would be listed as a national of that country and in addition sublisted as a German, a Czech, or a Slovak. Immigrants from Russia as Russians and also as Lithuanian, Ukrainian, Jew, Moldavian or what not.

3. The use of "race" in the cited instructions is wholly inaccurate. It is incorrectly made synonymous with nationality. It is very discouraging that such an error persist after so much has been written and said to clarify the concept.

H. L. Shapiro, *American Museum of Natural History*

46

1. It is very important to have exact information of Jewish immigration into this country, if for no other purpose than to counteract false and misleading statements concerning Jews in America that are issued from time to time from various sources. Exact information is a weapon

for our self-protection. Of course, it is essential for our demography, sociology, etc.

2. I would rather have them use the term "Jewish."

3. There is no harm in using the term "race" in the classification of immigrants. The theoretical questions about "race" (existence, purity of races, etc.) are of no concern in this classification, which is only a practical means of identifying certain groups of people. Nor should one be disturbed, in using this term, by the repugnant racial theories of the Nazi brand. There are many words and terms which the Nazis defiled. We cannot drop them from our vocabulary. On the contrary, we have to restore them (and the ideas which they express) to their original dignity, or create for them a new "place of honor."

Alexander Kohanski, *Director of Research, American Jewish Conference*

47

Mr. Livingston, Chairman of the Anti-Defamation League, B'nai B'rith, has referred to me for answer your letter of July 28. This is in connection with your request for our opinion on the instruction issued by the U. S. Immigration and Naturalization Service last year which eliminated the term "Hebrew" from the classification of immigrants arriving in this country. Consideration by our Executive Committee indicated the following judgment. We do not believe that the government need classify immigrants as either Hebrew or Jewish. Among the great body of Jews in this country are many who do not believe that the Jews are either a race or a nation, but solely a religious or cultural group.

We believe that statistics for certain purposes are important. Such statistics respecting immigration, however, may be and should be procured at the point of debarkation by Jewish agencies and need not be made a matter of government record.

Immigration quotas, as set up in appropriate legislation, do not take into account the terms "Hebrew" or "Jewish." These records are decided purely on the basis of country of birth. Immigration records, therefore, should logically follow this same procedure for classification as has been adopted for the regulation of quotas.

Richard E. Gutstadt, *National Director, Anti-Defamation League, B'nai B'rith*

48

1. I think it is very important to collect such data.

2. If the "mother tongue" is Yiddish or Ladino or Hebrew, or the religion Jewish, this person should be classified as Jewish.

3. "Race" is an inadequate term.

W. I. Thomas, *Professor of Sociology, Berkeley, California*

49

1. As population student should like to see such statistics collected. Do not believe this would be harmful to Jewish group.

2. Classification of races and religions is always a difficult problem. Suggest adoption of Canadian Census question on *racial origin* as better way of getting desired data on generalized, uniform basis.

3. Classification of immigrants by "race" is appropriate. Would call "race," "color or race" to distinguish it from "racial origin" question suggested above.

Philip M. Hauser, *Assistant Director, Bureau of the Census*

50

1. Personally, I believe it is very important to record precise information on Jewish immigration. It is possible that this information might be used for propagandist purposes, e.g., of the 476,930 immigrant aliens admitted to the U. S. between 1934-43, 165,756 or 35% were "Hebrews." It would be very significant to know the real reasons for the decision of the Immigration and Naturalization Service to eliminate the term "Hebrew" from their tabulations.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. The classification of immigrants by "race" is appropriate but not adequate. Other classifications should be also be used.

Calvin F. Schmid, *Professor of Sociology, University of Washington*

51

1. I believe that it is as important to have exact data on the immigration of Jews as on that of any other group. I see no valid reason why such data should not be collected; prejudice against any category of "foreigners" or "foreigners" in general seldom, if ever, originates in objective knowledge about them.

2. Certainly the former classification of Jews as a "Hebrew race" should be rejected, since by standards of scientific anthropology such a race does not exist. The Jews—like every other ethnic group in the Western world—are a mixture of several different races (including the "Nordic"), each of which is represented among other ethnic groups. No single category can be found that would cover all the people who call themselves Jews or who are called "Jews" by others. According to the principles of democracy, the decision to what group an individual belongs should be left to him. In modern times, at least three distinct categories are needed to determine adequately the group allegiance, not only of the immigrants hitherto vaguely called Jews, but of all immigrants: political allegiance to a state; allegiance to a religious group; and allegiance to a national culture group, or "nationality" in the ethnic, not the political sense. A person whom outsiders call "Jew" may be politically a citizen

of France, culturally a Frenchman, and not belong to any religious denomination; a British subject, culturally an Englishman, of Hebrew (or Mosaic) religion; or a non-denominational citizen of the Soviet Union of Yiddish culture.

3. The concept of race should be excluded altogether from demographic statistics. It is impossible to use it scientifically without subjecting each individual to careful somatic measurements. It does not represent a person's allegiance to any group; it serves mostly to express superficial mass stereotypes.

Florian Znaniecki, *Professor of Sociology, University of Illinois*

52

1. It is important for research purposes. It is also important for Jewish welfare and other organizations working primarily for Jews.

2. As long as the Jews insist on maintaining themselves a group apart from Gentiles, the Immigration and Naturalization Service should keep records that would distinguish Hebrews from other immigrants.

3. Race is an inappropriate term to use in the classification of immigrants from Europe. To speak of the Russian race or the Hebrew race as is done by the Immigration Bureau is absurd. Immigrants should be classified by country of origin, mother tongue, and religion.

Jesse F. Steiner, *Executive Officer, Department of Sociology, University of Washington*

53

1. I believe it would be desirable to provide space to record the religious affiliations of immigrants, as this often conveys important information about them. As in any other case, a Hebrew who is no longer a professing Jew should put down his present religion or indicate that he is no longer a church member.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. The term "race" should be changed to "country of origin." This is what the classifications signify in most cases and the rest (i.e. "Mexican" is listed only as "white") should be brought into conformity.

Ruth Benedict, *Associate Professor of Anthropology, Columbia University*

54

1. I do not see any objection to having full and accurate data on the immigration of not only Jews but every other "foreign" element into this country. No harm can ever come from having exact information.

2. I do not object to the term Hebrew in classifying the Jews, for after all they are in broad terms just that, and the term Jew in the mind of many has a bad connotation—erroneously, of course, but nevertheless true.

3. I would have serious objection to classifying any incoming peoples in terms of race, since race is so difficult to define. I would strongly recommend that they be listed as to their nationality for that is the only correct way they may be classified. I defy any one to classify the people of the United States, even, in terms simply of race. The term "race" is most unfortunate, for there are now no pure races and there never was one in all probability.

A. O. Bowden, *Professor of Anthropology, University of Southern California*

55

1. All the data possible.

2. Should suggest Jewish people, if Jewish nationality is not suitable.

3. See above. We might also consider the term "stock," e.g. Swedish stock, Finnish stock.

In addition to the brief replies on the blank, I wish to add the following:

The new decision of the Immigration and Naturalization Service to delete the term "Hebrew" and substitute something else, even *Russian* or *White,* simply because the designation "race" might prove harmful to the Jews is like throwing out the bath water together with the baby. I think that there can be no two opinions on the matter from a reasonable point of view. We need all the information that we can get on this subject and I should think it absurd for a Jew who happens to speak Russian to be identified with the Russian race.

This proposed measure should be fought tooth and nail. I think it is an outgrowth of the efforts on the part of certain Jewish elements to remove every possible mention of the Jews as if it were a stigma.

A. A. Roback, *Member, Section of Psychology and Education, Yiddish Scientific Institute*

56

1. Yes, [it is important to have exact data]. None, [no reasons for refraining from collecting data], except those of economy. Have the data ever been "exact?" Isn't it going to be difficult to get exact figures since the persecutions?

2. The value of any series lies in its continuity. Of course, if the basic definitions are really poor they should be altered. There is a question as to whether "Hebrew" denotes a race or a religious group. I would vote for a racial definition.

3. For many purposes it is important to have racial classification. But what a tough task of definition and classification it presents!

Frank A. Ross, *Retired University Professor, Thetford, Vermont*

57

1. I have rather mixed feelings on this question. I regret very much to lose identity of Hebrews in the immigration statistics. On the other hand, I have always thought it somewhat unfortunate to mix racial and religious categories. We have heretofore had the injection of a religious group within a classification by "race."

2. From the standpoint of the demographer I think it would be fine to have a straight classification by religion in addition to other descriptive classifications. I understand, however, that the immigration laws make no provision for collection of these data. I suspect that proposals to amend the laws in this direction would encounter opposition.

3. Scientific opinion with regard to definition of "race" has changed somewhat toward more strictly physical and anthropometric terms. In keeping with this it seems to me that more objective classifications such as those based upon country of birth and "mother tongue" (to accompany conventional classification on basis of country of last residence) are preferable to "race."

Clyde V. Kiser, *Demographer, Milbank Memorial Fund*

58

1. Although information on the number of Jewish arrivals is valuable yet the recording of Jews as a separate and special entity would serve no good purpose.

2. [אַן אַן ענטפֿער.]

3. A number of national Jewish agencies are studying this matter with the view to finding a way whereby the desired information can be had.

I. L. Asofsky, *Executive Director, Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society of America*

59

1. Yes [it is important to have exact data].

2. I would subject the whole problem to thorough study by an able committee of social scientists.

3. Ditto. However, personally I do not believe the "race" concept to be entirely satisfactory.

Lt. F. M. Zorbaugh, USNR, *formerly Professor of Sociology, Oberlin College*

60

1. Yes [it is important to have exact data].

2. I would suggest that two terms be used: (a) nationality; (b) country of origin.

In this case, nationality would be designated as *Jewish* and country of origin—Russia or Poland or Rumania, etc.

3. Unqualifiedly inappropriate. I would suggest *nationality.*

Joseph Baskin, *General Secretary, Workmen's Circle*

61

1. According to your own statement, and as everyone knows, *exact* data on Jews is impossible because the category has never been adequately defined. Why try to keep alive the nonsense of a Jewish "race?" Actually the category is only a religious or cultural designation and any attempt to make a special case of it merely increases anti-Semitism. I approve of the decision of the Immigration authorities.

2. I think all attempts to make a special case of the Jews are unfortunate—for the Jews—and should be opposed by them.

3. No. They should be classified according to nationality (citizenship) or any other criterion that is considered relevant *and* objectively definable. Religious affiliation, or vague cultural affinities, or organized cultural groups seeking special privileges or immunities, are not categories that should be recognized.

George A. Lundberg, *Professor of Sociology and Statistics, Bennington College*

[אויך ווייטער צו דערקלערן זיין שטאַנדפונקט, האָט פּראָפֿ׳ לאַנדבערג בייגעלייגט קאָפּיעס פֿון זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט אַ הער וואָס האָט געוואָלט אַרײַנשטעלן זיין נאָמען צווישן די שטיצערס פֿון אַ ניַיער געזעלשאַפֿט פֿאַר פֿאַרשן ייִדישע פּראָבלעמען.]

62

1. The history of Jewish immigration is important and interesting to Jews and non-Jews. They are a group with great social solidarity; they are a subject of great controversy in Europe (the source of immigration); such data would explain many currents of thought and action in many fields. Therefore they should be identified.

2. I do not recommend a return to the previous practice. The confusion arising from the wholly inaccurate use of the terms "race," "nationality" and nation, wholly inaccurate and misleading, should be eliminated.

In accordance with the best practice, "race" should refer to a physical type and not be applied to a political entity such as German and French. The terms "German" etc., should refer to a person's identification and affiliation with a political unit, that is, citizenship in a country. However this still leaves those cultural groups that cannot appropriately be classified under the above two categories. Thus a person may be of German language and culture, but a citizen in Italy; he may be a Pole in Russia, a Mexican in Arizona. Such groups as the Poles have maintained their cultural consciousness through many years of statelessness. Where would the Jews fall? There are those who consider the

Jews a subgroup under the White race. Others assert that they cannot be consistently distinguished as a physical type at all, but that they are a cultural group, often strongly tinged with religious loyalty. For the purposes here served, I would support the latter classification. The Jew would be so classified, if he considered himself affiliated with the Jewish culture, irrespective of his citizenship. To identify membership in the culture, such criteria as the following could be utilized: language, religion, identity of parents and ancestors and traditional sentiments.

3. It would require some care to prepare a checklist of races, nations and nationalities to satisfy the above requirements. In any case, the present classification is so completely out of touch with current intelligence on these subjects that we should endeavor to have them rectified without delay.

John H. Mueller, *Professor, Department of Sociology, Indiana University*

[זע אויך נומ׳ 87.]

63

The inquiry . . . raises some very fundamental but also very complex issues.

The decision of the American authorities reveals a long standing failure of our public officials to really understand the nationality problem in Europe as well as the Jewish problem. A designation of immigrants merely on the basis of state affiliation is wholly inadequate not only for Jews but also for most peoples of Eastern and Central Europe.

On the other hand, I do hold the view that the Jewish group presents peculiar problems that are not found among other peoples. Jews must always be acutely aware not only of what Jews think of themselves but of what others think of Jews. As a social scientist, I am of course very eager to have accurate data regarding Jewish immigration. But if there is much to be gained for the practical alleviation of immigration problems for Jews and minimizing a great deal of personal hostility to such immigrants by not having them designated as Hebrews, I would say that it is more important to save Jews than to have accurate statistics regarding them. I feel more impelled to take this position too because my hopes for the continued existence of the Jewish people are based primarily upon those Jews who are possessed of a strong positive attitude towards their Jewish identity. For such, it matters little what official statistics have to say about their nationality.

Considering all angles to the question I would propose that in place of the old designation of race (a term that has no place in any official documents at all) two classifications should be included: (a) A classification of statehood, determined in an objective and mechanical way, by the identity of the passport the individual possesses and (b) a classification of "ethnic group," or "national cultural group." "Ethnic group" is the more accurate anthropological term, but it is not well known in

popular usage. Such a designation would allow for a subjective declaration by the individual as to his cultural nationality. That would allow for members of any national minority to so designate themselves, *if they so desired.* It is true that many persons who are now counted as Jews would not choose to so designate themselves. Our Jewish demographic statistics would have to make proper allowances for that, and our Jewish scholars will perhaps have to become reconciled to the fact that we ought not designate as Jews those individuals who do not care to be known as such.

Koppel S. Pinson, *Department of History, Queens College*

64

1. By all means the data should be as exact as possible. Of course there is no Hebrew or Jewish race. This is clearly a misuse of the term race. The Jews are predominantly of the white race, and mainly of the Alpine subdivision of the white race. But some Jews distribute into other subdivisions of the white race and even into subdivisions of the yellow and black races. I would drop the term Hebrew, since practically all Hebrews are now of the Judaic descent and hence are Jews by nature of that fact. I think the immigration authorities should classify all persons claiming Jewish culture (that is religion and nationality or descent) as Jews, just as they should classify all other cultural group members under their cultural categories.

2. I think a return to the previous practice would be preferable to the present rulings, but I should prefer, as said above, to substitute the word Jewish for Hebrew. I think the Immigration Service's conception of race is uninformed and highly misleading. After classifying Jews as Jews (the cultural category) they may then be classified as "white," "yellow," "black" or under any other racial category. In my opinion the Immigration Service needs to adopt a better system of cultural classification of immigrants, including nationality, religion, profession or occupation, political alignment, social classes, wealth, education, political nationality, marital status, nativity, age, sex, etc. Already they have some of these categories in operation, but their system should be revised with the aid of sociological experts. Cultural classification is more important for purposes of social control and adjustment than racial classification, although the latter need not be abandoned.

3. I have answered this question in part above. There is no Jewish or Hebrew race. Such a use of the term is so ill-advised as to be practically illiterate. Nor is there a Russian or Scotch or French race. These are national classifications (cultural in character). Jews are identifiable primarily as a religious (cultural) category and secondarily by their nationality (especially if Zionists) and by numerous other cultural classifications. But all of these except Jewish as a religious term are shared in common with other groups. The religious category is the only sure

distinction and it fails when Jews renounce Judaism. If they are Zionists this sets them categorically apart and if they still cling to Jewish traditions and cultural community of thought and behavior they may still be classified as Jews, even if they have repudiated Jewish ritual or do not classify as Zionists.

L. L. Bernard, *Professor of Sociology and Anthropology, Washington University*

65

1. Yes—at least desirable [to have exact data].

2. I have too little information to "approve" or "disapprove." My reaction is that "place of birth" and "place of last residence" are more important than "race." If it is possible, however, all three items are desirable.

3. Yes [the classification of immigrants according to race is appropriate], but it is not the only desirable one. Place of birth and place of last residence are both more important.

One difficulty, I suppose, is that Jew, Hebrew, etc., simply cannot be defined.

Frank W. Notestein, *Office of Population Research, Princeton University*

66

1. I do think it is useful to have exact data on the subject. I do not know how important it is in view of some cogent reasons that have been advanced against separate designation of immigrants in this neither race, nor national, nor faith category.

2. I am not sufficiently informed about the actual realistic benefits or disadvantages of the retention or deletion of the term Hebrew from the classification of immigrants. I have, therefore, very inadequate basis for approval or disapproval.

3. In as much as the categories of race, nationality, color, religious faith all are imperfect categories, I see no alternative than either to have imperfect information or to devise a pretty complicated cross-classification. Certainly no judgment should be passed by me or any other person on so complicated a matter without intensive study.

Philip Klein, *Professor of Social Work, New York School of Social Work, Columbia University*

67

I believe that the decision of the Immigration and Naturalization Service to delete the word "Hebrew" from its classification of immigrants is wholly commendable and am certain that the majority of Jews of America will agree with the government in this matter. The majority

of American Jews are strongly opposed to any concept of diaspora nationalism for the Jews of America and they would object to any organization's insisting upon a separate classification for Jews in America.

It is true that by the new regulation we lose some information and we cannot get it by religious classification because such classification is also contrary to the spirit of the American Constitution. But we are willing to be deprived of certain immigration statistics. We will get these facts a little later when these immigrants come in contact with the Jewish communities in the American cities where they will settle.

Solomon B. Freehof, *Rodef Shalom Temple, Pittsburgh, Pa.*

68

1. I surely see no reason to refrain from collecting exact data except the inherent difficulties and the costs involved.

2. See below.

3. If the new procedure would be expanded to include not only "race" but language, one could get a relatively close approximation as far as Eastern Jews are concerned by counting up those who speak Yiddish. In view of probable immigration trends from Eastern Europe, the discussion is perhaps less pressing than would at first appear.

Eli Ginzberg, *Associate Professor of Economics, Columbia University (on leave)*

69

A full consideration of the problems you raise will require more time than I shall be able to devote to it in the near future. These are questions for post-war discussion, which it seems to me ought not to be allowed to divert intellectual energies away from the conduct of the war.

In any statistical classification one of the most important needs is that the classes be clearly definable and mutually exclusive in every case. Since the term "Hebrew" is a religious one with a definition that does not at all coincide with the racial notion, I should expect a considerable number of ambiguous cases. Every ambiguous case reduces the value of the resulting statistics. If the term is thought of as racial rather than religious, one gets into further problems of exact classification in view of the large number of converts to and from Judaism in past centuries, whose own idea of their race corresponds primarily with their religion and social group.

Harold Hotelling, *Faculty of Political Science, Columbia University*

70

1. I think we should have exact data on the immigration of all peoples into the United States. Any effort which seeks to conceal the

number of Jewish immigrants will defeat its own purpose. It will open the door to wild exaggeration.

2. It would be simpler to return to the previous procedure.

3. The word "race" as employed in England has a meaning altogether different from that popularized by the Nazis. The English mean "a people" when they say "race." "Nationality" would be a better term, but in this country the word has a political rather than an "ethnic" and cultural ring. Perhaps the previous procedure would be least objectionable.

Oscar I. Janowsky, *Associate Professor of History, The City College*

71

1. It is certainly desirable [to have exact data], although I do not think it is indispensable. If it sets Jews apart as a distinct *race* it is historically incorrect and practically unfortunate and undesirable.

2. I deprecate the use of the term "race" and all *racial* classification. I would prefer to have the Jew classified as precisely what he is, viz. as a Jew, coming from such a country and speaking such and such languages and having had such and such national affiliations.

3. I think that I have answered this above.

Julian Morgenstern, *President, Hebrew Union College*

72

It seems to me that there is no substitute for "race." "Language" is certainly not a substitute, since too many Jews having no self-respect might declare as their language not that spoken in the home, but the language of the country of their residence. There is no hope that "religion" can be listed in an official American document.

I have grave doubts as to the possibility of finding a satisfactory solution to this problem and as to its practical value in view of the anti-immigration trends in this country.

Jacob Robinson, *Director, Institute of Jewish Affairs*

73

1. Yes [there are reasons to refrain from collecting exact data on the immigration of Jews]. It seems to me that it is better to reduce this type of classification in the future.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. Country of origin.

Phillips Bradley, *Professor of Political Science, Queens College*

74

I have been puzzled by your inquiry. I simply cannot make up my mind as to whether any action should be taken to restore the classification of "Hebrew" in the record of immigrants into this country. On the whole, the deletion of such a distinction is laudable. Even more laudable, indeed, than the omission of the query for religion in the official censuses. Despite the obvious disadvantage accruing to statisticians from such an omission, Jewish leadership has, on the whole, been favorable to the census procedure. It would be inconsistent to demand the continuation of an inquiry concerning "race"—which we all consider as an unscientific term—when we object to an inquiry concerning religious denomination which is, after all, a scientific fact.

In short, as a student of Jewish demography, I would not have initiated a request for the deletion of that column, but once instituted, I do not see how we can, in good conscience, demand its restitution. There will simply be another challenge to Jewish leadership to provide on its own the necessary funds and manpower to tackle this problem along with the other, even more difficult and perhaps even more important problems, of the American Jewish population and economic structure.

Salo W. Baron, *Professor of Jewish History, Columbia University*

75

In general I think it is a good idea to designate Hebrews in the immigration statistics, though I foresee technical difficulties. These should be looked into if you have not already done so.

William F. Ogburn, *Professor of Sociology, University of Chicago*

76

The questions which you put require a great deal of study and reflection by a committee familiar with the facts. Until I have the report of such a committee, I must refrain from expressing an opinion.

Meanwhile, I shall be happy to receive from you a resume of the pros and cons on the matter so that we may be guided in our consideration.

Edward S. Silver, *President, National Council of Young Israel*

77

1. I believe such data to be of considerable value.

2. Would suggest some sort of designation as "Ethnic Grouping" or "Ethnic Affiliation" in addition to country of past residence.

3. Do not like the term "Race" which has become imbued with unscientific and socially undesirable meaning. See above for the designation.

Gregory S. Razran, *Acting Chairman, Department of Psychology, Queens College*

78

1. I see no reason for refraining from collecting these data.
2. A return to the previous procedure.
3. I consider such classification [race] appropriate.

Selig Perlman, *Professor of Economics, University of Wisconsin*

79

I would like to see immigration statistics classified on the basis of religion in addition to the categories now used. In this manner we would know something about the movement of the Jews into this country as well as that of the Catholics and the Protestants.

Question 2 is answered above. I would like to see all immigrants classified by broad religious groups. In addition, I would like to see many subgroups (by nationality, or by age, or by some other system of classification) subdivided by religion.

Referring to your Question 3, it seems to me that the term "race" has been misused by the Immigration Service. As I understand the meaning of the term, Armenians, Bohemians, Germans, etc., do not represent separate races. I should think that "nationality" would be a better term. Certainly Hebrews are not a race but instead are a religious group. "Mother tongue" would also be a better term in my opinion than "race" in the immigration tables.

P. K. Whelpton, *Scripps Foundation for Research in Population Problems*

80

I cannot answer your questionnaire in its present form, and am therefore sending instead this memo. It seems to me that we are dealing with a very complex question which will not be illuminated by the method you are proposing. As evidence of this fact, even before my receipt of your letters, I had been consulted by some of my non-Jewish colleagues to whom you had sent queries, as to how they might most helpfully reply.

It seems to me that the most useful service you could render in the light of your interest in this problem would be to facilitate the calling together of various groups and organizations already concerned with this problem to discuss first the basic facts about ethnic designations on

which there is much disagreement, and then to try to reach a consensus among the Jewish groups at least as to the way in which to proceed in dealing with the basic problems as well as its public policy aspects. I do not think that anti-Semitism will be affected in the slightest degree for instance by any decision reached in this matter. I am not persuaded on the other hand that we have as yet achieved a sufficiently accurate set of definitions of ethnic terms for use either in immigration or census data. This, in my humble opinion, is a vital problem to which Jewish research agencies might properly address themselves.

Dorothy C. Kahn, *Russell Sage Foundation*

81

1. I think it important that Jews be considered, as they are, nationals of the countries of their birth or adoption. We have long fought for this and should maintain it consistently. Therefore Jews entering the United States should be classified according to their citizenship on entrance. There is no occasion to classify them otherwise.

2. I do approve of the decision. Temporary exigencies should not cause us to advocate a principle that may later prove harmful. I would leave the procedure the way it now is.

3. No—Nationality. If country repudiates nationality of any group, there should be an international designation, as "no national citizenship;" but that must wait on an international agreement.

Robert P. Goldman, *President, Cincinnati Jewish Community Council* (personally, but not officially)

[מען האָט זיך געוויינדט צו מ״ר גאָלדמאַן ווי דעם פרעזידענט פֿון דער יוניאַן אָדער אַמעריקען היברו קאָנגרעגיישנס.]

82

1. Data on the racial classification of immigrants including Jews as a separate group would be very significant if they could be obtained. The only reason that I can see for discontinuing the collection of such information would be extreme difficulty in getting accurate or approximately accurate returns.

2. and 3. If it is not possible to get satisfactory returns by race for the group which in 1941 (the last date for which I have figures at hand) constituted nearly one-half of all immigrant aliens reported, then I should say that the classification by race should be discarded. There is already available from the immigration records, I believe, a classification by country of origin. I certainly do not see any justification for making a classification by country of origin and *calling* it classification by *race.* In particular, I do not see any justification in discarding actual racial classification for Jews and retaining it for Negroes.

J. E. Truesdell, *Chief, Population Division, Bureau of the Census*

83

1. I think it is important [to have exact data] as long as there is discrimination and anti-Semitism.

2. I am against the reintroduction of the term "Hebrew" in the classification as it was used previously in the racial sense. I see no other solution than that of leaving the compilation of statistics on immigrant Jews to private organizations to the best of their ability.

3. I certainly do not consider the classification of immigrants according to race appropriate. I have no suggestion to offer as to another designation.

Max Gottschalk, *Director, Overseas Department, American Jewish Committee*

[זע אויך נומ' 119.]

84

1. It is important to have exact data on the immigration of Jews to this country.

2. For the classification, I suggest that in place of the term "Hebrew," the country of origin be used.

3. I propose that the designation of Jews be indicated as "Of Jewish faith."

Max Zaritsky, *President, United Hatters, Cap and Millinery Workers International Union*

85

1. Very important [to have exact data], both from standpoint of scientific analysis and from standpoint of policy formation. As long as the Jews are a problem minority group, accurate data on the characteristics of this group should be obtained. The "problem" is not solved merely by refusal to recognize it.

2. and 3. Jews are not, properly speaking, a "racial" group. They are, of course, members of the white race. Race is, however, an important means of identifying certain other minorities. Therefore, a primary classification would be in terms of races: White, Negro, Mongolian. The second basis of classification is in terms of national origin and citizenship status; the third, mother tongue; the fourth, religion; the fifth, occupation; the sixth, education; the seventh, demographic characteristics (age, sex, marital status). If all these factors were properly cross-classified in immigration statistics, we would have a sound basis for scientific analysis of group differentials and historical trends.

Dorothy S. Thomas, *Professor of Rural Sociology, University of California*

86

1. I think it is important to have the data; but if the consequences flowing from or the methods of obtaining the data are injurious to the interests of the Jews—immigrants and non-immigrants—I would be willing to sacrifice the data. If the data are worth getting, it is also worthwhile to go to some pains to obtain them without creating new problems or aggravating old ones.

2. In the absence of a better term I would be willing to give up the category Hebrew altogether. I do not like to have people designated as Hebrew in official documents of our immigration service any more than I condone the marking of a letter "J" on Jews' passports issued by Hitler. If we can get a designation for ethnic groups — Jews among others—according to language, religion and cultural affiliation, that would seem to me to be preferable. The term "Jewish" in this sense would be acceptable to me.

3. I do not like to have the term race misused as it is now being misused by the Immigration Service. Any subdivisions smaller than White (or Caucasian), Negro, Mongolian are objectionable to me. I think these three categories are sufficient for the human race. If in addition the Immigration Service will note: (1) country of origin, (2) citizenship, (3) ethnic affiliation or group as I have indicated above, the problem would be solved.

Louis Wirth, *Professor of Sociology, University of Chicago*

87

Your letter was somewhat outside my field and I referred it to Dr. John H. Mueller of our Department, and discussed it with him. He has replied recently for me and his reply reflects my opinion.

Edwin H. Sutherland, *Department of Sociology, Indiana University*

[זע אויך נומ׳ 62.]

88

1. No one, of course, denies the value of exact statistics. But the collection of data is of minor importance if the use of Hebrew as a separate "race" classification is scientifically erroneous, as I believe it is.

2. I approve of the decision of the Immigration and Naturalization Service.

3. Place of residence and language spoken.

Comment: The first two questions are framed to bring out replies hostile to the action of the Immigration and Naturalization Service. The results obtained from this inquiry must be evaluated in terms of this

fact. Less biased questions would undoubtedly have obtained different results.

Bernhard J. Stern, *Lecturer in Sociology, Columbia University*

[פֿון דער רעדאַקציע: מיר אָנערקענען, אַז אין דער פֿאַרמולירונג פֿונעם פֿרעגבויגן האָט שוין געשטעקט אַ שטאַנדפּונקט און מיר נעמען צו קענטעניש ד״ר שטערנס פֿאַדערונג, אַז מען האָט ניט געדאַרפֿט דערלאַזן קיין שום פֿאַרויסיקע מיינונג אין פֿאַרשן סאָציאַלע פֿראַבלעמען. מיר זינען אָבער מלמד זכות אויף זיך אַליין צוליב דעם פֿאַקט, וואָס ניט געקוקט אויף דער דאָזיקער פֿאַרויסיקער מיינונג האָבן מיר באַקומען אַזוינע פֿאַרשיידנ־מיניקע ענטפֿערס אויפֿן פֿרעגבויגן.]

89

1. I agree that, from my vantage point of social science and the folk-culture, we ought to have exact data on the immigration of the Jews. (a) Exaggerated estimates or rumors otherwise; (b) insufficient data also.

2. (a) Return to the previous procedure; (b) add special cultural or national folk-facts wherever possible.

3. (a) "Race" is not satisfactory; (b) yet I do not see any way of avoiding it.

Howard W. Odum, *Kenan Professor of Sociology, University of North Carolina*

90

1. [It is important to have exact data on the immigration of Jews into this country.] A knowledge of basic facts is essential for: (a) planning a program of adjustment of the newcomers; (b) estimating community resources and social forces; (c) authoritative discussion of problems which Jews or non-Jews might create.

2. Would recommend use of "Jew" in classification of Jewish immigrants. Many Jews will admit that they are Jewish while they might misunderstand or fear the term "Hebrew."

3. Jews are not a race. They are a culture group. Classification according to *distinct* races is appropriate, but distinct races are vanishing fast in the Occident.

Pauline V. Young, *University of Southern California*

91

1. עס איז דורכויס נייטיק צו האָבן עקזאַקטע אינפֿאָרמאַציע וועגן יידישער אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. עס איז ניטאָ קיין שום סיבה מען זאָל דאָס צוריקהאַלטן.

2. איך בין דורכויס ניט מסכים, אַז מען זאָל אויסמיידן דאָס וואָרט וואָס קען אונדז געבן ידיעות וועגן יידישער אימיגראַציע. איך האַלט אָבער, אַז ס׳איז בעסער צו באַנוצן Jew אַנשטאָט Hebrew. דאָס וואָס Hebrew באַטייט אויך אַ שפּראַך קען פֿירן צו טעותן.

3. די באַצייכענונג „ראַסע" האָט ווייסנשאַפֿטלעך קיין שום באַרעכטיקונג ניט. ריכטיקער וואָלט געווען צו קלאַסיפֿיצירן אימיגראַנטן לויט עטנישער גרופּע אָדער נאַציאָנאַליטעט.

לייבוש לעהרער, ווייסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פּסי־כאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יידוּ

92

1. I believe *exact* data are highly desirable concerning Jewish immigration.

2. I believe both sources of origin, i.e., *nationalism* (U.S.S.R., e.g.) and *nationality* (Jewish) should be given.

3. I consider "race" classification entirely inappropriate and misleading. The designation in (2), I believe, is desirable.

Nathaniel Cantor, *Chairman, Department of Sociology and Anthropology, University of Buffalo*

93

You will appreciate that your letter raises such important and far-reaching considerations that it is not easy to formulate conclusions. I have preferred to wait to be able to discuss the matter with various colleagues before writing you.

The specific question you raise about tabulation of Hebrew in immigration statistics is part of a larger issue. I can appreciate the point of view of those who are convinced that classifications which tend to perpetuate historical cleavages in this country may only intensify our problems of national unity and be used by those who choose to exploit prejudices. On the other hand, if one does not believe diversity in cultural tradition is a menace or is inconsistent with common democratic goals, one looks to understanding this diversity rather than obscuring it, and to wide-spread educational programs to overcome its negative aspects. Is it not true that cultural characteristics are being recognized increasingly as dynamic facts and therefore not purely personal but rather of public interest; moreover, that their consequences, good or bad, are felt by society even though we seek to ignore them? This leads me to deplore the insufficiency of cultural data in our immigration and census reports.

Therefore, in answering the question you raise, we should have in mind that this type of data should not only be assembled regarding the Jews but also for other cultural groups. I would like to see a classification that would allow for the tabulation of such groupings as French Canadians, Russian Armenians, Mexicans of Indian descent, etc. I might add that I believe it is definitely objectionable to arrange for a special tabulation for Jewish groups unless it is part of this larger type of inquiry.

As for the specific designation used for the Jewish group, I believe the term needs revision in the light of modern scientific principles. The term Hebrew seems to be ambiguous unless applied linguistically; certainly it is not appropriate as a racial concept any more. I should, therefore, urge consideration of the term Jewish rather than Hebrew. However, this does not dispose of the total complexity—what is the category we seek to tabulate if not racial? To tabulate Jews as a nationality is appropriate for Zionists but not for the large group who have no concept of Jewish nationality to which they did or in the future might belong. For the majority probably the "core" of Jewishness lies in some continuity of religious tradition. However, there are many people who have definitely rejected all religious beliefs, but still have a consciousness of belonging to the Jewish group. It is difficult yet important to select a category which would catch these complex phenomena. Possibly the term "ethnic origin" would be convenient and also applicable to the other cultural sub-groups that we would seek to identify.

I should say in closing that I have little hope that the Immigration Service would see its way to such a far-reaching revision of tabulation as I have suggested. However, I heartily sympathize with your plan to seek some clarification of this question of terminology and to publicize the results.

Mary E. Hurlbutt, *Assistant Professor of Social Work, New York School of Social Work, Columbia University*

94

1. Let us, by all means, have accurate data concerning the number of our brethren who will immigrate into the United States, their occupational distribution, etc., the fuller and more complete, the better.

2. I fail to understand what motivated the U. S. Immigration and Naturalization Service to discontinue the use of the term "Hebrew" in preparing records. To my mind, it represents a retrogressive step and will result in confusion. The explanation attributed to the Attorney General is far from satisfactory. It will not in any way thwart hate-mongers who deliberately choose the Jews as the objects of their prejudices and then seek justifications for their un-American attitude. Personally, I would prefer the term "Jewish" to "Hebrew." I would also add items indicating the immigrant's country of origin and "mother tongue" spoken.

3. See my answer to Question 2.

Mordecai Soltes, *President, Jewish Book Council of America*

95

1. In answer to the first question, yes [it is important to have exact data on the immigration of Jews]—as of all other religious-cultural groups.

2. Since I follow the teaching of most anthropologists and sociologists that the Jews are not a race, I should regret a return to the previous procedure.

3. (1) Yes, limiting the term "race" to four or five major groupings, the *chief* criterion of which is color. But the data would more accurately be recorded if, in addition to that, they included also (2) country of origin (or present citizenship) and (3) religious-cultural affiliation.

Gladys Bryson, *Professor of Sociology, Smith College*

96

The matter of our government's elimination of the rubric "Hebrew race" from official immigration statistics, must be considered from several aspects. When the government decided to eliminate the rubric, a conference representing the American Jewish Committee, the Hebrew Immigrant Aid Society, and the Jewish Statistical Bureau, was held at the initiative of this writer. Later, another conference was held representing the three organizations named above, the National Refugee Service and the National Council of Jewish Women. At the latter meeting it was decided to refer the matter to the American Jewish Committee which in due time would report its findings to the interested organizations. The latter organization, which has had wide experience in this field, is not ready with its report, and in the interest of orderly procedure, I feel that I must abstain from participating in your effort to collect opinions on this matter, until I hear from the American Jewish Committee.

H. S. Linfield, *Director, Jewish Statistical Bureau*

[זע אויך נומ' 119.]

97

1. In view of the limitation of our immigrants to a maximum of 150,000 a year, it would seem to me there is very little reason for refraining from collecting accurate data. This will give us an idea as to how far we are meeting the specific problem of racial persecution and put criticism on a factual basis.

2. My answer in general is that in so far as an immigrant states himself to be a Jew or follows the Jewish religion, an attempt should be made to record that fact. The exact procedures of the Immigration Service are not familiar to me. I should have to know more about the problems of classification at present arising.

3. In so far as classification according to race keeps us from knowing how many Mexicans, as such, enter the country or Jews, etc., the classification is unsatisfactory. I would have to know more as to why it is too difficult to classify Jews as such.

H. Feldman, *Professor of Industrial Relations, Dartmouth College*

98

1. I see no reason for classifying Jews as such, unless religious designations are employed.

2. I approve of the decision of the Service.

3. The classifications I should approve of are: (1) country of origin; (2) color; (3) religion.

Louis M. Hacker, *Associate Professor of Economics, Columbia University*

99

1. Yes, I think it is important [to have exact data on the immigration of Jews]: Being a thorough-going cultural pluralist I want to know all there is to know about our diverse peoples.

2. It seems to me relative Jewishness cannot be determined by national origin. If a person feels himself to be a Jew and lives the life of a Jew (with recognized deviations), then he is a Jew.

3. I would prefer to eliminate all racial categories but this seems to me impossible of achievement at this time. Consequently, I favor securing all distinguishing information including race, language, religion, national origin.

Eduard C. Lindeman, *Professor of Social Philosophy, New York School of Social Work, Columbia University*

100

1. Yes, I think it is important to have some indication of the number of Jewish immigrants, though I fear it can only be approximate.

2. Would it not be possible to have peoples listed by country of origin, as the Census now uses, and then to have a breakdown of these data into people who speak Yiddish or whose parents speak Yiddish? Such a procedure would avoid the confusing concept of "race" and give us an indication of the number of Jewish people entering. My proposal would not give you the number of Jews entering who do not speak Yiddish, or whose parents do not. But such persons would presumably be so well assimilated with the nationalities from which they have come that it would be justifiable to consider them as coming from those respective nationalities.

3. Possibly the above statement answers this question. I do not think that the Census should pass up the question in the proposed manner.

Arthur Evans Wood, *Professor of Sociology, University of Michigan*

101

I am not sufficiently acquainted with the problems and questions involved and, therefore, I do not feel quite qualified to answer your questions.

A. Wald, *Faculty of Political Science, Columbia University*

102

1. איך בין מספּים מיט די מאַטיוון, אַרויסגעזאָגטע אין אײַער בריוו, אַז עס איז נייטיק צו האָבן סטאַטיסטישע דאַטעס וועגן דער אימיגראַציע פֿון ייִדן אין לאַנד אַרײַן.

2. און 3. „ראַסע" איז אומבאַדינגט אַ פֿאַלשער טערמין פֿון וויסנשאַפֿט־לעכן שטאַנדפּונקט, אָבוץ אין דער אַנווענדונג אויף די טיילן פֿון דער מענטש־הייט וואָס אונטערשיידן זיך אויסערלעך דורך דער פֿאַרב פֿון דער הויט. פֿון פאַלישן שטאַנדפּונקט איז אַפֿילו די דאָזיקע באַצייכענונג (לויט דער פֿאַרב פֿון דער הויט) נאָר אויף אַזוי פֿיל בארעכטיקט, וואָס זי העלפֿט פֿעסטשטעלן די אידענטישקייט פֿון דעם אימיגראַנט. עס איז זייער ריכטיק און דעמאָקראַטיש וואָס דער אימיגראַציע־אַמט האָט אָפּגעשאַפֿט די באַצייכענונג פֿון Mexican race פֿאַר מעקסיקאַנער.

[דער וויטערדיקער בריוו איז געווען בײַגעלייגט.]

דער טערמין ראַסע דאַרף בכלל אָפּגעשאַפֿט ווערן, אָבוץ אין דער באַציי־כענונג פֿון דער הויטפֿאַרב. אָבוץ דער מלוכה פֿון אימיגראַנט דאַרף אָנגענעבן ווערן די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט. לײדער האָט אין ענגלישן דער טערמין nationality בערך די זעלבע באַדײַטונג וואָס מלוכה־צוגעהעריקייט. די נאַציא־נאַלע צוגעהעריקייט דאַרף אָבער יאָ קומען צום אויסדרוק אין דער קלאַסיפֿי־קאַציע פֿון אימיגראַנטן צולײַב די זעלבע מאָטיוון וועלכע איר גיט ריכטיק אָן אין אײַער אָנקעטע בנוגע ייִדן. עס בלײַבט דערפֿאַר די פּאַסיקסטע רובריק פֿאַר באַשטימען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט — א רובריק מוטערשפּראַך. בנוגע אָנדע־רע נאַציאָנאַליטעטן איז דער טערמין בערך גלײַכוואַרטיק מיט דעם טערמין נא־ציאָנאַלע צוגעהעריקייט. בײַ ייִדן, אין די באַדינגונגען פֿון שפּראַכלעכער אַסי־מילאַציע, וועט אויף אָזאָ אופֿן, וואָס אָן אמת, פֿאַרלוירן ווערן די מעגלעכקייט פֿעסטצושטעלן זייער פֿאַלקס־צוגעהעריקייט אין א גרויסער צאָל פֿאַלן. עס איז אָבער שווער צו געפֿינען אָן אַנדער ברירה.

אָוודאי וואָלט מען געקאָנט צוטראַכטן אָן אַנדער טערמין, ווי למשל origin, אָדער descent, וואָס וואָלט דאָך געווען מסוגל צו באַשטימען די אידענטישקייט אַפֿילו פֿון אַסימילירטע (שפּראַכלעך אַסימילירטע) ייִדן. אָזאָ פֿאַרשלאָג קען מען אָבער ניט מאַכן און מען טאָר אים ניט מאַכן:

1. צו דער באַצייכענונג פֿון origin אָדער descent וואָלט מען געדאַרפֿט צוגעבן אָזוי פֿיל פּירושים, כדי צו געבן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָ האַנדלט זיך בעצם וועגן נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט, אַז אין אַלע אַנדערע פֿאַלן (אָבוץ ייִדן)

וואָלט געווען אַן אַבסורד דאָס צו טון אַנשטאָט פֿשוט צו ניצן דעם איינטײ־ טשיקן טערמין mother tongue.

2. אויב דער באַגריף origin אָדער descent זאָל זיך ניט דעקן מיט דעם באַגריף נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט פֿונעם אימיגראַנט, נאָר ער דאַרף פֿעסט־ שטעלן די אָפּשטאַמונג, ד״ה די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט פֿון עלטערן אָדער עלטערן און זיידעס, אַן ענין וואָס קען ווידער געניט פֿעסטגעשטעלט ווערן נאָר לויט זייער נאַציאָנאַלער שפראַך, שטעלט זיך די פּאָליטישע פֿראַגע: צי האָט די אימיגראַציע־מאַכט אַ רעכט ניט צו באַנוגענען זיך מיט דער דערקלערונג וועגן דער נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט פֿונעם אימיגראַנט גופֿא, נאָר צו פֿאָדערן פֿון אים נאָך מער, די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט־דאָטעס פֿון זײַנע עלטערן (אָדער עלטערן און זיידעס). און נאָך וואָס דאַרף עס די אימיגראַציע־מאַכט אויספֿרעגן דעם נאַציאָנאַלן יחוס (אָהוץ דעם, וואָס בלויז מיר יידן זײַנען צוליב אונדזער אויסנעם־לאָגע אין דעם פֿאַראינטערעסירט)?

אַוודאי וואָלט אַ רובריק „רעליגיע" פֿאַר אונדז יידן פֿאַרענטפֿערט בערך די גאַנצע פּראָבלעם (וועג מען זאָל ניט נעמען אין אַכט אַ געוויסע צאָל באַווווסט־ זיניקע קאַנפֿעסיאָנאַלאָזע), אָבער איך בין בטוח, אַז עס וועט קיינעם פֿון אונדז ניט אײַנפֿאַלן צוליב סטאַטיסטישע אינטערעסן אָפּצושאַפֿן דאָס דעמאָקראַטישע געווינס פֿון נישט אינטערעסירן זיך מיט דער רעליגיע פֿון אימיגראַנטן, פֿונקט ווי קיינער וועט נישט פֿאַדערן אַרײַנצושטעלן אין די פֿאַלקסציילונג־אַנקעטעס אַ רובריק רעליגיע.

וועגן מערב־אייראָפּעישע יידישע אימיגראַנטן וועלן מיר טאָקע בײַם אָפּ־ שאַפֿן פֿון דער רובריק race פֿאַרלירן יעדן יסוד פֿון סטאַטיסטיק. בײַ מיזרח־ אייראָפּעישע אימיגראַנטן וועט אָבער די צאָל יידן וואָס וועלן אַנגעבן יידיש ווי אַ מוטערשפּראַך זײַן נישט קיין סך קלענער פֿון דער גאַנצער צאָל יידן בכלל.

בנוגע אַנדערע נאַציעס וואָלט נאָך געווען אַ סברא אײַנצופֿירן דעם טערמין people אַנשטאָט race. רעדט זיך דאָך אין דער אַמעריקאַנער סטאַטיסטיק פֿון אימיגראַציע, נאָך אויסרעכענען העכער פֿערציק races, וועגן other peoples! פֿאַר אונדז יידן וואָלט עס אָבער געווען אַ טערמין וואָס וואָלט נישט געווען סטא־ טיסטיש צוועקמעסיק: אַ סך אימיגראַנטן וואָס וועלן נישט ספּעציעל אויפֿגעקלערט ווערן וואָלטן געווען דעזאָריענטירט און אָנגעגעבן דעמאָלט די נאַציאָנאַליטעט, צווישן וועלכער זיי לעבן, און נישט די יידישע. „מוטערשפּראַך" וועלן אָנגעבן ריכטיק אַפֿילו אזעלכע יידן וואָס זײַנען נישט נאַציאָנאַל באַווווסטזיניק.

ד״ר רפֿאל מאַהלער, מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יוואָ

103

1. It seems to me to be important to secure data on the racial and ethnic affiliation of immigrants. If anti-Semitism is one thing the Immigration Service is afraid of, the failure to secure such data would be a

hindrance rather than a help, because the only way to counter rumor is to have the facts.

2. I am in favor of very full data on all immigrants, Jews included.

3. The term race could be profitably dropped as leading to utter confusion. Language, religion, occupation, place of birth, and ethnic affiliation would seem to include the vague connotations usually conveyed by the term when used in official documents, and they have the advantage of being more definite. I use "ethnic" to designate a group clinging together because of common customs and traditions.

Kingsley Davis, *Associate Professor of Public Affairs, Princeton University*

104

1. I think it desirable to avoid collecting data on the characteristics of immigrants such as religious belief which cannot be a basis for discrimination under the Constitution.

2. I approve this decision.

3. This classification (distinguishing White, African and others) is in the Naturalization laws on which immigration laws are dependent. "Chinese" as a race expressly discriminated against in the immigration laws is not eliminated. In my judgment "race" is not an appropriate basis for immigration or any other legal discrimination. Country of origin is preferable for immigration.

[דער ווייטערדיקער בריוו איז געווען בײגעלייגט.]

I realize the difficulty with which you are confronted concerning the classification of Jewish immigrants but it seems to me on the whole preferable to avoid any official classifications which are likely to be made the basis of unjust discriminations and which, at least insofar as "Jewish" refers to a religion, cannot legally be made the basis for discrimination under the Constitution of the United States.

"Race" as you know is a term practically without meaning. The biologists have a conception of race entirely different from that of popular speech. In my judgment, immigration statistics should refer to the country of origin and, of course, to the country of legal allegiance, leaving it to scientific investigation to determine other characteristics of immigrants.

Quincy Wright, *Professor of International Law, University of Chicago*

105

אין ענטפֿער אויף אײער בריוו פֿון דעם 18טן אויגוסט ווייל איך אויסדרייקן
פֿאַלגנדע מיינונג וועגן די דרײַ פֿראַגן וואָס איר שטעלט אין אײער אַנקעטע:

1. איך גלייב, אַז עס איז זייער וויכטיק צו האָבן געוויע ידיעות וועגן דער אינוואַנדערונג פֿון יידן דאָ אין לאַנד. לויט מײַן מיינונג איז ניטאָ קיין אורזאַך מורא צו האָבן טאָמער וועט עס אויפֿרײַסן די אויגן פֿון יידן־שׂונאים, ווײַל לויט ווי עס זעט איצט אויס, וועט די צאָל יידן וואָס וועלן אינוואַנדערן אין אַמעריקע ניט זײַן גרויס באַלד נאָך דער מלחמה. ווען עס וועלן זײַן געוויע ציפֿערן וועגן זייער צאָל, וועט עס האָבן אַ פֿאַרקערטע ווירקונג. עס וועט פֿאַר־מאַכן די אַנטיסעמיטן די מײַער און זיי וועלן ניט קענען זאָגן, אַז יידישע אי־מיגראַנטן פֿאַרפֿלייצן דאָס לאַנד. ווען מען זאָל אין גאַנצן אויפֿהערן פֿאַרצייכענען די נאַציאָנאַליטעט פֿון אימיגראַנטן, וועלן יידן־שׂונאים האָבן אַ בעסערע געלעגנהייט צו באַהויפּטן, אַז די צאָל אַרײַנגעקומענע איז פֿיל גרעסער ווי עס וועט זײַן אין דער אמתן.

2. איך גלייב ניט, אַז די אימיגראַציע־ביוראָ דאַרף צוריק אײַנפֿירן די באַצייכענונג „היברו״ אין איר קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן. איך וואָלט פֿאַרגלייכט אײַנצופֿירן דעם טערמין „דזשו״ (ייִד) אַלס באַצייכענונג פֿון דער נאַציאָנאַליטעט פֿון אימיגראַנט.

3. איך גלייב, אַז די קלאַסיפֿיקאַציע לויט ראַסן דאַרף אָפּגעשאַפֿט ווערן. עס זײַנען הײַנט צו טאָג איבער הויפּט ניטאָ קיין ריינע ראַסן. יידן זײַנען זיכער ניט קיין ראַסע. דאָקעגן וואָלט לויט מײַן מיינונג נייטיק געווען אײַנפֿירן צוויי סאָרטן קלאַסיפֿיקאַציעס: בירגערשאַפֿט און נאַציאָנאַליטעט. די צײַט וועט יעדע נאַציאָנאַליטעט האָבן געהאַט איר אייגענע מלוכה איז לאַנג פֿאַרבײַ. אין יעדן שטאָט זײַנען הײַנט דאָ באַדײַטנדיקע גרופּן פֿון עטלעכע פֿעלקער. ווען די צוויי אויבן דערמאָנטע קלאַסיפֿיקאַציעס זאָלן אײַנגעפֿירט ווערן בײַם רעגיסטרירן אימיגראַנטן, וואָלט יעדער אימיגראַנט געדאַרפֿט אָנגעבן די מלוכה, פֿון וועלכער ער איז אַ בירגער, און די נאַציאָנאַליטעט, צו וועלכער ער געהערט. אַן איירא־פּעישער ייִד, צום בײַשפּיל, וואָלט אָנגעגעבן, אַז ער איז אַ בירגער פֿון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, פּוילן, רומעניע אָדער דײַטשלאַנד און געהערט צו דער ייִדישער נאַציאָנאַליטעט. דאָס זעלביקע וואָלט געווען מיט יעדער אַנדערן אימיגראַנט. עס וואָלט געווען אַ רוס, אַ דײַטש אָדער אַן אוקראַיִנער פֿון פּוילן; אַ פֿראַנצויז אָדער טשעך פֿון דײַטשלאַנד און דאָס גלײַכן.

דוד דובינסקי, פּרעזידענט, אינטערנעשאַנעל לייִדיש גאַרמענט ווירקערס יוניאַן

106

1. However important data on immigration of Jews may be, the primary purpose of the Immigration and Naturalization Service must be to administer the law, not to collect statistics. Need for data on Jews and other groups should not be a primary consideration in administering the law.

2. I approve deletion of the word "Hebrew" for the same reason that I would want an American Jew classified as an American if he went to another country rather than as a Hebrew or Jew.

3. Classification should be by nationality rather than "race" or religion. Aside from the perversions of the term "race," it is too vague and broad to be a useful classification, except perhaps for white, black, and brown. I think, as an incidental matter of information, but not as a basis for administering the immigration law, it would be useful to record the mother tongue of the immigrants of each nationality.

Collection of statistics about Jews would better be done by statistical bureaus, and by private research organizations, and should not be a function of administrative agencies.

William Leiserson, *University Professor, Washington, D. C.*

107

My guess is that the Immigration Service made the deletion so as not to furnish ammunition to the anti-Semites. Whether this really was their motive, and if so, whether their judgment is sound, I am not in a position to determine; the less so as I am not in public life and I am a Gentile.

A. L. Kroeber, *Department of Anthropology, University of California*

108

1. Yes [it is important to have *exact* data].

2. I approve of the deletion *Hebrew* referring to "race;" for there is no such race.

3. No. I should frame a question which would allow the immigrant to signify if he wished to be known as a "Jew" in addition to being "Russian" or "Pole." It is difficult to frame the question but it is not a matter of race; nor may it be exclusively a matter of religion.

Beryl Harold Levy, *New York, N. Y.*

109

1. It is important to have data on Jewish migration. However, political equality is more important. If Jews are supposed to be the only group of immigrants to be classified according to origin I would feel inclined to refrain from any suggestion on this point.

2. I would not recommend to return to the previous procedure. I think that *Jewish religion* would be a more proper designation but I refer to my reply to 1.

3. No. Jewish nationality would meet the point but many Jews might object to it. Jewish religion would be more acceptable, I believe. But I refer again to No. 1.

[דער ווייטערדיקער בריוו איז געווען בייגעלייגט.]

וואָס איז שייך די אַנטיסעמיטן מיט זייערע טענות וועט איר גאָרניט קענען אויפֿווייזן, אויב אַפֿילו איר וועט אַפּערירן מיט ציפֿער. זיי וועט מען קיין מאָל ניט איבערצייגן.

Mark Wischnitzer, Ph.D., *Research Assistant at the Council of Jewish Federations and Welfare Funds. Author.*

110

1. I think it would be desirable to have accurate information and records of the number of Jewish immigrants.

2. I believe it unfortunate to eliminate the category "Hebrew." I think that a convenient method of classification could be achieved if immigrants were classed both with respect to the country of their origin and with reference to their religion.

3. I do not regard the classification of "race" to be appropriate, but I think it should be retained as a means of designation, where "country of origin" and "religion" are inadequate to fully classify the individual.

Herbert Blumer, *Associate Professor, University of Chicago*

111

1. It is my belief that immigration statistics are controlled more by national origins than they are by race. As a matter of personal opinion, I do not believe in race as such. Moreover, I think the confusion between religion and race should be clarified. I doubt very much that there is any significant value in collecting statistics of immigration of Jews and others.

2. As I understand it, the term Hebrew was a classification by hypothesized race and the term Jew for religion. I think the current procedure of classifying immigrants by national origins rather than by race is a step in the right direction.

3. As I have already indicated, I don't believe it appropriate to classify immigrants according to race. I think the classification of national origin should be helpful. While it is true that it will give little statistical evidence of the number of Jews that are emigrating to the U. S., it will give the primary fact of immediate national origin, which should be controlling. I think that if statistics are needed on the number of Jews by religion, a private research should be conducted so that the research organization can get further data concerning the religious background of the immigrants.

Irving Lorge, *Associate Professor of Education, Teachers College, Columbia University*

112

I am not ready to express a final opinion on this matter. I should like an opportunity to canvass further the various aspects and implications of the issue you raise.

B. M. Selekman, *Boston*

113

I feel that I am not qualified to give useful replies to the questions that you pose. I am sorry that I am not in a position to help you.

Frederick E. Croxton, *Professor of Statistics, Columbia University*

114

The problem of special statistical treatment of the Jewish group is one which is not limited to immigration statistics. One would like to believe that the discovery and dissemination of the facts with reference to the Jewish group would eliminate the emotional reaction called anti-Semitism. Unfortunately, people and groups rarely react on the basis of the facts available to them.

I would favor the deletion of the term Hebrew from the classification of immigrants. If Hebrew is defined in religious terms, then it seems to me we should either ask for the religious belief of all immigrants or we should not single out one particular faith. If Hebrew has a cultural significance extending beyond religion, I can see no permanent justification for attempting to secure specific statistics for one group to the exclusion of other culturally divergent groups. Admittedly the present situation necessitates the focussing of attention on Jews as a group. I suspect in the post-war period that focus should be lessened as rapidly as possible. It is my personal belief that the real solution to the many problems of group diversity, of which the Negro and the Jew are the outstanding sufferers, can be achieved only through the treatment of individuals as individuals. The fundamental problem is the tendency of the dominant group to categorize individuals on the basis of a particular physical or cultural trait. This is a habit which we propagate when we insist on treatment for the Jewish group different from that accorded to other religious groups.

It is apparent from the above remarks that I do not approve of the classification of immigrants by race. I should think that this entire problem could be solved through the rigid application of quotas. It would not alter the biological composition of the American population appreciably if all the quota migrants from Africa were Negro and all the quota migrants from Asia were Orientals. It would help appreciably in the very fundamental problem of our relations as a powerful minority "white group" with the vast poverty stricken of the "non-white" world.

I should stress the fact that these reactions are entirely personal. As a demographer, I should like detailed statistical information on the Jew-

ish group, however defined. As a citizen, I think it wiser not to secure that information unless it is in part of a comprehensive program of analysis into the religion affiliation of our entire population.

Irene B. Taeuber, *Office of Population Research, Princeton*

115

There can be no doubt that the questions you raise are of considerable importance. I am not a student in the field in which they lie, and so do not feel qualified to express either a very firm or a very specific opinion. I think it is fundamentally desirable for students, government officials and the public to have as full information about the racial, religious and occupational structure of the American people as possible. Only in this way, it seems to me, can the study of our social problems become scientific, informed and successful. But there are emotional and political factors that sometimes make it dubious wisdom to assemble and record information of this kind because it is virtually certain that such information will be subjected to distortion and will be used to forward anti-social movements.

The element of judgment must enter into any decision taken at this point; it must be considered whether no or only slight risk would be incurred in assembling and recording the facts, or whether their collection would create more serious problems than the problems which the facts themselves should help to solve. Only persons of knowledge, experience and closeness of contact with the issues involved in any specific case are entitled to be listened to. As regards the use or non-use of the term "Hebrew" by the Department of Justice and the United States Immigration and Naturalization Service, I do not think I am such a person.

Robert P. Lane, *Executive Director, Welfare Council of New York*

116

In answer to the first question, I am bothered by the statement because I think it has always been important to have *exact* data. If it is important to have data, it is important to have them exact, and I know that the conditions under which data on immigrants are collected are not such as to produce exactness. I also would not approve of collecting data on "Jews" if similar data are not also collected concerning non-Jews—Catholics, Protestants, and others.

On the second question, I do approve of the decision to delete the term "Hebrew," which is not a race. It is equally incorrect procedure on the part of the Immigration and Naturalization Service to use the country of origin as synonymous with race. Whatever consensus there is about the term race seems to point to its use as appropriate mainly in respect to color—white, black, yellow—but even here there are obvious difficulties.

I would be much more interested in more meaningful tabulations of the data which are collected. For example, it seems to me that the number of moves an immigrant makes before he comes to this country, i.e., the countries in which he has been in transit and the length of time, would have meaning in several respects and be important as a factor in his adjusting in America. I would like to see comparisons between country of origin and country of last permanent residence, etc.

Briefly, it seems to me that there are many items which might well be considered in joint conference between persons who would like to see some revision both in the procedures and in the published reports.

Sophia M. Robison, *Research Associate, Institute of Educational Research, Division of Psychology, Teachers College, Columbia University*

117

1. It certainly is important to have exact data on the immigration of Jews into this country. These data, however, should not refer to the Jews as a "race." The "race" concept is scientifically unsound and easily distorted for propaganda purposes. Contrariwise, immigration statistics by national groups, in addition to those by citizenship and countries of origin, will supply valuable information provided the national identity of the individuals covered by any census is determined by the registrants themselves. The criteria mentioned by the Attorney General—"language spoken by and the country of residence of the applicant and his ancestors" —cannot be regarded as adequate, especially with reference to Jews. All methods used to determine the national identity of an individual which are not based on self-determination eventually must result in the application of Nazi criteria of determining the individual's "race." Instead of being procedures of statistical investigation, they degenerate into instruments of segregation and discrimination.

2. While approving of the decision of the Immigration and Naturalization Service to abolish the term "Hebrew," I should suggest the insertion in the questionnaires of an additional question referring to the immigrant's nationality as distinguished from his citizenship. This question should not, however, be a compulsory one. No immigrant can and should be forced to any confession regarding his own feelings. It would be a symbol of freedom to treat every person as an individual instead of as a compulsory member of this or that group. Yet, any immigrant who wants to declare—for statistical purposes or otherwise—that he belongs to a specific national group should be free to do so. Any Jewish immigrant who is conscious of his Jewishness should have the right to make a declaration of his belonging to the Jewish group. Any immigrant of Jewish descent who feels he belongs to another national group should enjoy the same privilege. No immigrant should be forced to accept the

label of national allegiance which he does not feel, nor should he be forced to conceal his feeling of solidarity with a national group to which he believes he belongs on the strength of tradition, culture, language, education, personal history, religious heritage or any other ties important to him.

3. Classification of immigrants according to "race" seems to be incompatible with the spirit of the American Constitution. It does not stand up under scientific criticism. In terms of both social and natural sciences, it is devoid of any meaning and cannot be satisfactorily defined to serve legal purposes. This refers to all the "races" listed in the immigration statistics—not merely to the "Hebrew" race. The "race" question should be deleted completely. Of course, the citizenship of the immigrant should be recorded. If he has lost his citizenship because of national or political persecution, this should be stated, and provisions should be enacted to make sure that facts of this nature would not be held against him with regard to his status as a prospective American citizen. In addition, the immigrant should be asked to what national group, if any, he belongs according to the verdict of his own conscience.

The question as to how to prevent anti-Semites from making up fantastic figures on the immigration of Jews has no bearing on problems of statistical classifications. Under the old "race" classification, such figures were invented as freely and as indiscriminately as ever. (The West Coast agitator, Phelps, e.g., talked about millions of refugees flooding this country as early as 1940.) If such numerical myths can be disproved at all by rational arguments and factual evidence, the figures on the sum total of immigrants admitted to this country would be sufficient. Yet, as long as the anti-Semite bases his fairy-tale figures on the contention that the Jews conceal their Jewishness, statistics are of no avail—unless compiled on the Nazi pattern which implies proof of "racial descent" for an arbitrary number of generations.

The statistical concept of "facts and figures" is utterly irrelevant to the functioning of the anti-Semitic system of reasoning. On the other hand, to combat anti-Semitic propaganda it is necessary to know on what rationalizable set of facts it feeds, and what objective data it may be able to exploit. It is important, in this connection, to have relevant statistical data on the condition of the Jews. Yet this does by no means imply that it is necessary, or desirable, to count the Jews in all walks of life and in all spheres of human activities. The tendency to include the item "Jews" in every and any statistical tabulation reflects a nationalistic approach reminiscent of "racial" connotations. It should be discarded because it is conducive to creating an atmosphere of discrimination, singling-out and labeling of nationality groups, upon which anti-Semitic propaganda is bound to thrive.

Max Horkheimer, *Director of Research, Institute of Social Research, Columbia University*

118

I am informed that Dr. Julius B. Maller, Director of our Department of Library, Research and Publications, and Mr. Harry Schneiderman, editor of the American Jewish Year Book, have been in close touch with this subject for some time, and have conferred regarding it with representatives of several other interested organizations. I am, therefore, requesting Messrs. Maller and Schneiderman to arrange to discuss the subject with you personally. They will get into touch with you to arrange a meeting.

Joseph M. Proskauer, *President, The American Jewish Committee*

[זע אויך נומ׳ 119.]

119

Dear Dr. Weinreich: Since Dr. Maller and I saw you, we have talked with the other persons connected with the American Jewish Committee to whom you sent your questionnaire regarding the action of the Immigration and Naturalization Service in deleting the classification "Hebrew." The following answers to your questions are subscribed to by Dr. John Slawson, Executive Vice-President, Dr. Max Gottschalk, Director of our Institute on Peace and Post-War Problems, Dr. Julius B. Maller, Director of our Department of Library, Research and Publications, and by myself, as editor of the American Jewish Year Book. We believe that Judge Joseph M. Proskauer, President of the American Jewish Committee, would agree in substance to these observations.

Ever since its organization, the American Jewish Committee has recognized the importance of collecting reliable statistics on all phases of Jewish life, including migration. Since the Committee took over the preparation of the American Jewish Year Book, in 1909, we have published a statistical section in which were presented the most reliable available figures of Jewish population and Jewish migration. It goes without saying, therefore, that we consider it very important to secure as accurate data as possible on the movements of Jews from country to country, and especially from other lands to the United States.

When we learned of the action of the Immigration and Naturalization Service, we were at once concerned about the necessity for plans and procedures for securing immigration statistics independently of the government. At my suggestion, a conference of representatives of several agencies interested in Jewish immigration statistics was held on April 20, 1944, at which several suggestions as to the method of obtaining statistics from unofficial sources were made. Herewith I am sending you a copy of the minutes of that conference. From these minutes you will note that the participants included representatives of the Hias, the Jewish Statistical Bureau, the National Council of Jewish Women, the National Refugee Service, and the American Jewish Committee. Also in-

vited, but unable to attend, were representatives of the Anti-Defamation League of B'nai B'rith and of Hicem.

From the minutes of this conference, you will see also that the conferees were unanimous in the view that the action taken by the government was a progressive step which all those present approved. The race classification used by the Immigration and Naturalization Service has long been a target for criticism, and, as far as we know, has not been given much attention by scholars or legislators or others interested in immigration. The American Jewish Committee was opposed to the inclusion of "Hebrew" in this classification from the time of its introduction and, in 1910, representatives of the Committee and of the B'nai B'rith appeared before the then existing United States Immigration Commission and argued against the inclusion of "Hebrew" in the list headed "Race or People."

While we approve of the action taken by the Immigration and Naturalization Service, it is our belief that the need for a classification by race or people should be carefully reconsidered. There appears to be no need for a classification "by race or people" in the administration of the immigration law. The quota system is based, as you know, on country of birth. There is good reason, therefore, for classifying immigrants on this basis, and also on the basis of country of last permanent residence, a fact that is automatically registered. If a study of the need for some classification on so-called racial, cultural, ethnic, or even religious lines discloses that such classification has scientific value, then we think that such a classification should be prepared by competent scholars on the basis of generally accepted criteria.

Should such a classification be deemed of value and should there be a logical place for Jews in it, then we would be again in position to have reliable data on Jewish immigration to the United States from official sources. If, however, such a classification is found not to be of value, or if such a classification is approved but there is no logical place in it for Jews, then it would be necessary for the Jewish community itself to take the steps required to secure the information which it needs. With proper organization, planning, and cooperation, there is no reason why such steps should not be reasonably successful.

We are of the opinion that the publication of an analysis of the replies to your questionnaire would be enhanced in significance and value if it were preceded by a discussion by interested individuals and organizational representatives, and we venture to suggest the calling of a conference at which such discussion can be had.

We trust that the results of the investigation initiated by your Institute will be helpful in bringing about a fresh appraisal by competent experts of not only the classification by "race or people," but also of the entire series of statistical tables issued by the Immigration and Naturalization Service.

Harry Schneiderman, *The American Jewish Committee*

[דאָ גיבן מיר דעם פּראָטאָקאָל וואָס איז געווען בייגעלייגט.]

At the suggestion of Mr. Harry Schneiderman of the American Jewish Committee and others, an informal discussion took place on April 20, 1944, in the offices of the National Refugee Service, on the question of compiling statistics relating to Hebrew immigration to the United States.

Those present were:

Dr. Maller and Mr. Schneiderman—American Jewish Committee; Mr. Asofsky—HIAS; Mr. Linfield—Jewish Statistical Bureau; Mrs. Kaunitz—National Council of Jewish Women; Mr. Berger, Mr. Kovarsky, Miss Petluck, Mrs. Tate, Mr. Gomberg—National Refugee Service. Also invited but unable to attend were: Mr. Richman — Anti-Defamation League of B'nai B'rith; Mr. Dijour—HICEM.

Since the designation "Hebrew" has been deleted from the list of races by the Immigration and Naturalization Service, this group was called together to discuss what substitute, if any, might be evolved so that information regarding numbers of Jewish immigrants might still be available. There was agreement on two points: (1) that it was important to have this information for demographic, scientific and philanthropic reasons; (2) that whatever plan was worked out must not involve government participation, since its action in deleting "Hebrew" was a progressive step and one of which we all approved, even though it created a problem for us.

Several suggestions for a method were discussed. One which was discarded because it violated (2) above, was that we might gain access to the steamship companies' manifest sheets and if the designation "Hebrew" has not already been deleted, do our own tabulation of this information. It was pointed out that the manifest sheets are made out in accordance with Immigration and Naturalization Service rulings, and though no one present could answer the question as to whether it would be possible for manifest sheets to contain anything not specifically asked for by the government, it was felt that we would be in awkward position if we encouraged perpetuation of a practice whose discontinuance we approved.

Another suggestion was that we set up machinery for getting information regarding new Jewish arrivals from social agencies, congregations and other organizations in all the more important communities (with special emphasis on the newer immigrant groups). This plan was acknowledged to be extremely ambitious and probably cumbersome, requiring, as it did, the co-operation of fifty or more communities and involving a central clearance set-up. At best, it would never be wholly complete, and there would be considerable time lag between actual arrival and time when that fact might be picked up and registered.

Still another suggestion was that some one might go through all names handled by the various dock services, or perhaps even all manifest sheets, and pick out Jewish names. The consensus was that there could

be no measure of accuracy in this method. The question was raised but not answered as to whether visa applications (administered by the State Department) still carry a question on race or religion and it was agreed that this was an important consideration to clear up.

Mr. Schneiderman reminded us that before 1898 there were no figures on Jewish immigrants and that we then relied on port workers to collect this information. Entrance from Canada and Mexico and by plane complicate this as a present possibility, but it was felt that this method had merit and should be looked on as one good source of data. Dr. Maller suggested that there were really two jobs to be done—one, a research job by which the most accurate method could be arrived at, and second, the operational job of continuous reporting, after the method had been decided upon. He pointed out that the research project would entail experimenting with all possible sources and testing them against known facts so that the most accurate sampling method could be established.

The problem of where the responsibility lies for undertaking such a task was then considered. After some discussion, it was agreed that it was the sense of the meeting that since the American Jewish Committee published the American Jewish Year Book, it be approached to see if it would undertake the responsibility of:

1. Determining the best method of obtaining statistics on Jewish arrivals in the United States.
2. Undertaking immediately such collection from any available present sources.

Representatives from all the other agencies expressed their willingness to cooperate to their utmost in this endeavor.

April 27th, 1944.

120

1. Yes—accurate information is desirable.

2. I recommend a return to the previous procedure as far as Jews are concerned.

3. I consider it desirable in addition to "race" that information be secured on religious beliefs, language spoken, and country of residence of immigrant.

Shelby M. Harrison, *Staff, Russell Sage Foundation*

121

1. I am convinced that the old classification ought to be retained.

2. Yes. [I recommend a return to the previous procedure.]

3. Nationalities and "race" only in the case of such common usage as "Hebrew" or "Slavic."

Joseph S. Roucek, *Chairman, Department of Political Science and Sociology, Hofstra College*

122

Your questionnaire called for answers that should not be a product of trigger judgment. And I have been under so much pressure that I really do not have the time to think through the suggestions sufficiently for a response which you mean to publish.

A. L. Sachar, *National Director, B'nai B'rith Hillel Foundations at American Universities*

123

1. I do not think it is important to have exact data on the Jews any more than to have exact data on Methodists, Baptists, or Catholics entering the country. That is a matter for those church organizations and not for the immigration authorities. If it were important to have specific data on religious affiliation for the immigration authorities, then the data should be gathered with reference to all and the Jews should not be selected for specific consideration.

2. I would eliminate the term Hebrew from classification of immigrants and would use no special designation other than that used for all those of religious affiliation.

3. I certainly would not classify immigrants according to race because it is meaningless. They might be classified on the basis of origin, that is, Germany, Russia, or what not.

E. George Payne, *Dean, School of Education, New York University*

124

1. מײַן מײַנונג איז יאָ. די מורא וואָס ווערט אָפּט אויסגעדריקט בנוגע דעם ענין איז אָ צווייפֿלאַכע:

א) אַזאַ קלאַסיפֿיקאַציע וואָס וועט אידענטיפֿיצירן דעם יידישן אָפּלייקאַנט אויף אָ וויזע קען אָפּט מאָל שטערן דעם אימיגראַנט, אויב דער אַמעריקאַנער קאָנסול איז ניט יידן־פֿרײַנדלעך.

ב) ידיעות וועגן יידישער אימיגראַציע וועלן שאָפֿן נײַע אַרגומענטן פֿאַר אינעווייניקסטע היימישע אַנטיסעמיטן.

די מוראָס זײַנען ניט באַרעכטיקט. אויב אָ קאָנסול איז אַנטיסעמיטיש, וועט ער לײַכט אויסגעפֿינען, צי דער אָפּלייקאַנט איז אָ יוד אָדער פֿון יידישער אָפּ־ שטאַמונג (ס'איז אָ סוד פֿאַר גאַנץ בראָד, ווי מען זאָגט אין גאַליציע). וועגן ב) איז עס אַרויסגעוואָרפֿענע מי. אונדזערע אַנטיסעמיטן האָבן געניג אַרגומענטן. אָ פֿאַר טויזנט יידישע אימיגראַנטן מער אָדער ווייניקער וועט ניט ענדערן אויף אָ האָר אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע. פֿאַרקערט, דער מאַנגל פֿון געניוע ידיעות שאָפֿט אָ ברייט פֿעלד פֿאַר אַלע מינים פֿאַנטאַסטישע גוזמאות. מען דאַרף נאָר דער־ מאָנען דעם בייזוויליקן אַרויסטריט פֿון דרײַזערן מיט אָ צען יאָר צוריק, אַז אַמעריקע איז פֿאַרפֿלייצט מיט 25־30 מיליאָן יידן.

2. די קלאַסיפֿיקאַציע פֿון ראַסע איז ניט צופֿרידנשטעלעניק. ס׳איז ניטאָ קיין רוסישע אָדער מעקסיקאַנער ראַסע. אויב ס׳איז נייטיק צו קלאַסיפֿיצירן לויט ראַסע דאַרף מען דעם באַגריף פֿאַרמולירן לויט מער אָנגענומענע אַנטראָפּאָלאָגישע כּללים פֿון ראַסן־קלאַסיפֿיקאַציע.

3. מײַן פֿאַרשלאָג איז צו קלאַסיפֿיצירן אימיגראַנטן לויט 1) בירגער־שאַפֿט, 2) פֿאָלקס־צוגעהעריקייט (ethnic allegiance).

אָזוי לאַנג ווי עס איז אַ שווייצער בירגער און אַ דײַטש, פֿראַנצויז אָדער איטאַליענער לויט ethnic allegiance, אַן אימיגראַנט פֿון סאָוועטן־פֿאַר־באַנד איז אַ רוסישער בירגער און פּאָליאַק, אוקראַינער אָדער יִד לויט פֿאָלקס־צוגעהעריקייט.

נ. ר יַ ך, געהילף־פֿראָפֿעסאָר און אַמטירנדיקער פֿאָרזיצער פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר עקאָנאָמיק, האָנטער־קאָלעדזש

125

1. Important only for Jews—convenient for scholars—a tool for anti-Semites, a nuisance to the Immigration Service.

2. If the basis of classification is political, only Jews from Palestine should be called "Hebrew," and those doubtfully. American Jews would resent being labelled "Hebrew" on their passports.

3. No. Community, nationality, cultural group—depending on what the classification is to help establish.

H. M. Kallen, *Dean, Graduate Faculty, New School for Social Research*

126

1. I sincerely believe that the decision of the U. S. Immigration and Naturalization Service was a wise one—I can see no useful purpose served by a protest against this decision.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. Classification by "race" seems to me to be absolutely nonsensical, particularly within the White race. "Hebrew" might have some significance as a designation of a religious group, or a "cultural" group, but most certainly the Hebrews are not a race. Use of the term race as applied to the Hebrews seems to me to play into the hands of those who hold malicious feelings toward minority groups in America—it is one of the myths of the anti-Semitic rumor-mongers.

Raymond F. Sletto, *Associate Professor of Sociology, University of Minnesota*

127

I have delayed answering your questionnaire . . . in order to confer with certain colleagues.

The questions you have listed are not statistical but social and philosophical. I am inclined to agree with the decision of the Department of Justice though I can see that some values are lost by the deletion of the word "Hebrew" and other values are lost by its inclusion.

Your first question troubles me a little because it seems to imply that "exact data on immigration" are easily available if the word "Hebrew" is retained in the schedule and that the dropping of that word is a mere piece of carelessness. I am unable to take that point of view. I have no doubt that your questionnaire will receive a larger proportion of replies from people who are of your point of view than from those who agree with the Department of Justice decision because the latter will be less likely to take the trouble to fill it out. Therefore, it does not seem to me that a question of social values so exceedingly complicated as this one can be resolved by a questionnaire, especially when the questions are so framed as to suggest that the issue is one of statistical accuracy of the data rather than a profound social issue.

Helen M. Walker, *Professor of Education, Teachers College, Columbia University*

128

1. איך מיין, אַז עס איז וויכטיק צו האָבן „פּינקטלעכע ידיעות וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן קיין אַמעריקע", מחמת איך שטים אײַן מיט די מחברים פֿון צירקולאַר־בריוו, אַז „פּינקטלעכע קענטעניש איז דער בעסטער וואָפֿן אין גע־זעלשאַפֿטלעכן לעבן". אַרומקוקן זיך אויף דער אַנטי־יידישער פּראָפּאַגאַנדע וואָלט איך בשום אופֿן ניט רעקאָמענדירט; וואָס איר זאָלט ניט ריידן, צי איר וועט זאָגן יאָ אָדער לייקענען אָדער אין גאַנצן שווײַגן, — די אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַ־גאַנדע וועט אַלע מאָל געפֿינען דעם מאַטעריאַל וואָס זי דאַרף אין אײַערע יאָ־זאָגענישן, אָפּלייקענונגען אָדער פֿאַרשוויגונגען.

2. ניין, איך וואָלט ניט רעקאָמענדירט זיך אומצוקערן צום טערמין היברו — ספּעציעל איבער די מאַטיוון, איבער וועלכע ס׳האָט זיך פֿון אים אָפּגעזאָגט דאָס אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט. איך וואָלט צוגעגעבן נאָך אַנ־דערע מאָטיוון. יידיש איז אַ קאָמפּליצירטער באַגריף. ווי שטאַרק ס׳זאָל זיך ניט וועלן קלאָסיפֿיצירן לויט אַנטראָפּאָלאָגישע סימנים אַליין, איז דאָס ניט געניג. מער ווי דאָס, אָפּט מאָל איז אַזאַ קלאָסיפֿיקאַציע אין אַ סתירה מיט דעם פּסיכא־לאָגישן צוגאַנג פֿונעם יידישן אימיגראַנט. בכדי צו באַווײַזן די אויפֿריכטיקייט און פּינקטלעכקייט פֿון די ענטפֿערס דאַרף מען געבן אַן אויסגאַנג אויף פֿאַר דעם ענטפֿערערס סובייקטיווער אָפּשאַצונג, און באַגלײַט מיט אַ פֿיל־ווינציק אָביעקטיווער רובריק דאַרף מען אויך אַווענטשלען אַ סובייקטיווע רובריק.

רעליגיע, אָדער שפּראַך, זײַנען ניט אידענטיש מיט יידישקייט. איך וואָלט דעריבער פֿאַרגעלייגט צוויי רובריקן, און טענטאַטיוו וואָלט איך זיי פֿאַרמילירט אַזוי:

א) עטנישער אָפּשטאַם (סלאַוו, אונגער, יידּ, אאַז״ו).

ב) צו וואָסער נאַציאָנאַליטעט רעכנט איר זיך צו אָדער: צו וואָסער נאַציאָנאַלער קולטור געהערט אירע?

מאַרק ווישניאַק, געוועזענער פראָפעסאָר פֿון קאָנסטיטוציאָנעלן און אינטערנאַציאָנאַלן רעכט אין מאָסקווע, פּאַריז און האָג.

129

Since I last wrote you on August 24 concerning your inquiry on the use of the category "Hebrew" in records of immigrants, I have been informed by a member of its staff that the Immigration and Naturalization Service discontinued the practice of listing Jews as a separate group on the ground that, while the Service is required by law to record the race of each immigrant, it has no legal authority to inquire as to an immigrant's religious affiliations. From various sources I have understood that there have been numerous protests against the previous practice of listing Jews and Hebrews as a racial group.

While recognizing that the Immigration and Naturalization Service has certainly much logic in its favor in this regard, I also realize, of course, that many persons like yourselves who are interested in social research will be handicapped by the absence of data on the number of Jewish persons immigrating to the United States. One person whom I have consulted, and with whom I believe you have been corresponding, suggested that the adoption of a concept of ethnic origin might provide a basis for statistical classification which would permit the identification of various cultural groups without involving what to many persons appears as invidious discrimination in singling out one ethnic or religious group for special treatment.

The issue which you present, as you well know, is one which has arisen in past years with reference not only to immigration statistics but also to an enumeration of the resident population of the Nation. The Division of Statistical Standards is continually concerned with problems of this nature and we shall be glad, if you wish, to discuss with you and the Federal agencies concerned any suggestions you may advance for meeting the need for social statistics within the framework of the agencies' legal authority and at the same time avoiding the adverse public relations that have been produced by the use of certain statistical categories.

Stuart A. Rice, *Assistant Director in Charge of Statistical Standards, Bureau of the Budget*

130

1. It is important to have exact data about Jews coming into this country.

2. The designation should be linguistic, not based on "race;" that is, on what the immigrant considers as being his mother tongue.

3. See answer to Question 2.

A. S. W. Rosenbach, *President, American Jewish Historical Society*

131

1. דורכויס עקזאַקטע אינפֿאָרמאַציע.

2. ניט נאָר די קלאַסיפֿיקאַציע, נאָר וואָס מער איינצלהייטן; ספּעציעל איצט, נאָכן גרויסן חורבן אייראָפּע, וואָלטן מיר באַדאַרפֿט צו וויסן אויך די אַלע גילגולים וואָס די אימיגראַנטן זײַנען דורכגעגאַנגען אין די מלחמה־יאָרן.

3. איך זע ניט אַזוי פֿאָר וואָס ניט. דערווײַל איז משיח נאָך ניט געקומען, און ווי זאָגט דאָס ווערטל — „מע וואַרפֿט ניט אַרויס דאָס קינד מיט דער אומריינער וואַסער".

ד"ר מאַקס ווײַנבערג, מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יידוא

132

Replying to your letter of some days ago, I beg to say that it has been submitted by me to the Executive Committee of the Congress. The Congress will probably direct Congressman Perlman to get into touch with you for the purpose of discussion.

Stephen S. Wise, *President, American Jewish Congress*

[צום באַדויערן איז די באַגעגעניש מיט קאָנגרעסמאַן פּערלמאַן ניט צו שטאַנד געקומען.]

133

1. Accurate statistics would be highly desirable.

2. I approve the deletion of the term Hebrew because it never functioned adequately and designates religion rather than language or nationality thus making an exception of the Jews.

3. No. "Race" is not a satisfactory designation. Nationality is what is aimed at and it would be frankly stated. "Nationality," however, is not a concept readily or properly applied to Jews. I can think of no single word or phrase that would satisfy the situation.

[דער ווייטערדיקער בריוו איז געווען בײַגעלייגט.]

As one interested in research and as one who has himself faced the problem of the inadequacies of our present knowledge regarding Jews, I would naturally welcome any procedure which would provide a more accurate basis for communal thinking, planning and research. Hence, I would normally approve a change in the immigration statistics which would give us this information.

However, the prospects of large scale Jewish immigration to the United States are so meager and the complexities of a separate category for Jews are so many due to the confusion between race, nationality, mother tongue and religion, that I seriously question the wisdom of creating a separate category with all that may follow in its wake.

Besides, immigration statistics will not help materially for our future planning. We cannot catch up with the past, and even adequate figures for the future will not supply our present lacks so far as Jewish immigration of the past is concerned. I am therefore reluctantly forced to the conclusion that there is not enough value in establishing a new category for Jews in view of all that is involved. In fact, I am seriously inclined to question the wisdom of such a category.

Maurice Karpf, *formerly Director, Graduate School of Jewish Social Work*

134

1. Yes [important to have exact data].

2. I think that both designations should be used, for example, both the term "Russian" and the term "Jewish" in case where the person is both. It may be that the immigration officials simply will not consider a dual classification; but my answer is that, unless they do so, it is absolutely impossible to do justice to the facts of the case. Both the terms "race" and "nation" are fictional, so far as representing a supposed all or none inclusion of the individual. Nationality, in the view of social psychologists, is a label which a person has and which he accepts. Race is a term which anthropologists have practically despaired of defining. Even if we take ancestry, this is a difficult criterion, first, because of mixed ancestry, and, second, because the term "Hebrew" originally would have to be defined anyway, even if the ancestry were pure. In other words, we are dealing with non-scientific concepts. I think the term "Jewish" is much better than "Hebrew," since it represents whatever loyalties or affiliation there are among the Jews more clearly. The term "Hebrew" represents, in my thinking at least, traditional religion, and perhaps language, which are ideological materials having the function of consolidation and solidarity among Jews.

3. I consider it unsatisfactory, as suggested above. In my opinion, what is important to know about the immigrating individual is the state of his present loyalties, co-working affiliations, etc. This is important both from the immigration authorities' standpoint and the standpoint of statistics and their meaning, to which you refer in your letter. I would do away with race categories and substitute loyalty categories; and the only criterion for that is a psychological one, namely, test of those loyalties brought to bear upon the individual himself. The simplest way is to ask the individual. An individual who is a Russian functionally, from the standpoint of his past loyalties and cooperation and co-living in a system

which embraces other people called Russians, will say that "he is a Russian." The same applies to the question of whether he is a Jew, and he may, of course, be both. An exception to the second statement would be found in case where he might be under some pressure to conceal his Jewish loyalties and cooperation. In this case some further test would have to be made. I cannot say what this would be at the moment, but I think that some simple device could be worked out in which data concerning the individual's past relationships, names of persons he has associated or worked with, etc., could be listed, and test questions skillfully devised to bring out loyalties which the individual, if directly approached, might be on guard to conceal. Unless the person's qualifications were established in such a way, I do not think that either the term "Hebrew" or "Jewish" would be very meaningful. There is a marked difference in the *degree* of Jewish affiliation of Jews both in this country and in countries from which they emigrated. In other words, my opinion is that we are dealing not with genetic or biological categories, but with psychological ones, and must treat them as such if immigration data are to have significance for social scientists.

Floyd H. Allport, *Professor of Social and Political Psychology, Syracuse University*

135

1. I believe it is important to have as exact data on the immigration of Jews as it is possible to obtain. This is also true for other ethnic groups. In the case of the Jews it is particularly urgent because of the widespread existence of anti-Semitism. It is apparent that prejudice thrives in an atmosphere of ignorance; lack of accurate data on the number, distribution and occupational stratification of the Jews will play into the hands of instigators of discrimination and will make it difficult for scientific students to advance our knowledge of inter-cultural and "racial" relations. For instance, to combat impressions that huge numbers of Hebrews or Jews are entering the United States it is important to know that a peak year like 1939 brought in 43,450 while the figure for 1943 was only 4,705. Similarly, although the percentage of Hebrew immigrants in 1939 was over 50%, it was only 20% in 1943.

2. We should in any case return to the previous procedure as far as the Jews are concerned. At the very least this would give us the advantage of continuity in the comparability of statistics, although it is recognized that the figures have not been entirely accurate in the past. The problem is obviously complicated by the fact that the term "Hebrew" is sometimes used in a racial (biological) sense, while in other contexts it may refer to religious affiliation, linguistic derivation, or country of birth. Clearly, the difficulties are great, since these criteria may be vague or contradictory in particular instances. The important desideratum is to find out how many persons are regarded, or regard themselves, as be-

longing to, or immediately descended from, the Jewish people. I prefer the term Jew to that of Hebrew.

3. No. The term "race," as used by the Immigration and Naturalization Service, is a misnomer. Some other term should be employed, such as "People" or "Culture Group." In its scientific usage, race refers to biologically inherited traits which distinguish one population from another. Obviously, the Immigration classification is not really based on race. By using the term "race" the Government contributes to confusion on the subject. It would be helpful if the Immigration authorities should help to educate our officials and our public explaining the correct scientific meaning of race and use another concept.

Everett V. Stonequist, *Professor of Sociology, Skidmore College* (on leave), *Chief, Division of Research, Office of War Information*

136

I am afraid that the decision of the U. S. Immigration and Naturalization Service may have been prompted more by pressure from certain Jewish circles than by reasons mentioned by the Service. There are apparently up to the present moment individuals among us who live under the illusion that the best method of avoiding anti-Semitism is by concealing before the world the existence of Jews in general and specially their existence as a separate group.

From the scientific point of view the harm caused by this decision may be enormous. Every scholar in the field of statistics and sociology knows what it means to all of us that we had such exact data available concerning the Jewish immigration into the USA. There was no other country in the world (except perhaps Palestine, where apart from the statistical machinery of the government exists the second very efficient machinery of the Jewish Agency), which could be compared with the USA in this respect. The great and in general most valuable literature concerning Jewish immigration into the USA, which was published in the last few decades, would hardly have been possible without this important raw material furnished by the immigration authorities in this country.

The recent decision of the Immigration and Naturalization Service makes it impossible for us to continue this work in the future. It does so in a period where the expected Jewish immigration into this country will be certainly not less characteristic than it had been in the last few decades. The number of Jewish immigrants from Europe after the war, countries from which they will come, the amount of property brought by them, their age and occupational structure—all these will be of a great interest. No materials will be available to study such problems, unless the decision of the immigration authorities will be revised.

Now as far as the remedy is concerned: the best thing in all probability would be to return simply to the old practice of registering the Hebrew race. I do not see any noteworthy confusion created by this method in the past, nor do I see the harm from the moral point of view in using this term even after the disaster and the shame of Hitler Germany. The term "race" in English does not mean the same as "*Rasse*" in German; it means more or less the same as "nationality" in Eastern and Central Europe. The proper thing might perhaps be to adopt this term "Nationality" also for the American immigration statistics, although a certain confusion may then be caused by the fact that "nationality" in this country, just as in England and in France, is being understood rather as "citizenship," than in its European sense.

Should however the Immigration and Naturalization Service stick to its decision to eliminate the term "Hebrew" from the category of races, then the only possibility of counteracting, or at least of reducing the harm done by it, would be to introduce a subdivision as to the religious belief in the statistical forms, both in the general forms and also in the tables according to countries of origin. I know that certain circles are inclined to consider questions as to the religion of the immigrants as tactless, but I do not see why this should be more tactless than asking people for their race or nationality. Of course a combination must be secured of this category with the subdivision as to age, sex and occupational structure. In this way exact information could be secured, perhaps even more exact than by using the term "Hebrew," since people in general do supply exact answers as to their religion. This group of persons who would register themselves as "without religion" could simply be added to Jews, because among other nations persons without religion are a very rare exception.

No solution can of course be expected by asking for the mother tongue of the immigrant. People who would register Yiddish or Hebrew as their mother tongue may unfortunately be only a minority in the expected Jewish immigration into this country after the war.

Dr. Arieh Tartakower, *World Jewish Congress*

137

I am very much interested to learn that the Department of Justice and the United States Immigration and Naturalization Service have eliminated the term "Hebrew" from the classification of immigrants arriving in this country. My interest in this fact is of a special nature.

Many years ago, I was engaged in preparing a work on the history and characteristics of Jewish immigration to the United States as part of my thesis for the doctorate at Columbia University. I received the Ph.D. degree from Columbia University in June 1914 and my thesis was entitled "Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910." This work has become the standard study in this field, as may be seen from numerous references to it in works on immigration, sociology, etc.

One of the tasks undertaken and successfully completed in this study was a statistical table of the number of Jewish immigrants arriving in the United States each year for the thirty years named.

Owing to the fact that from 1899 on Jews coming from various countries were grouped together under the term "Hebrew," there was no problem with regard to the enumeration of Jews entering this country from 1899 to 1910. On account of the lack of such a designation before this year, it became necessary for me to undertake a complex and involved research into original sources and manifests of the United Hebrew Charities of New York and similar agencies at other ports of the country. The statistics given for this period of Jewish immigration before 1899, contained in articles in the *Jewish Encyclopedia,* were proved to be false owing to an error by a clerk of the Jewish Colonization Association furnishing the statistical material for the article on this subject for the Encyclopedia. The same situation was analyzed by a European authority, Dr. L. Hersch, author of *Le Juif Errant d'aujourd'hui,* which led him to drop all the figures about Jewish immigration before 1899 and resulted in his coming to conclusions that were diametrically opposite. This indicated the difficulties facing scientific workers in this field on the basis of inadequate data.

My concern was wholly of a scientific nature—to get at the facts regarding the nature of the Jewish immigration in this country and characteristics of the Jewish immigrants as contrasted with other immigrant groups. This led me to the final conclusion that the Jewish immigrant group represented in this country by this thirty years' immigration differed in so many respects from the other groups coming to this country that it constituted a virtual migration of a people. May I add that the statistical material which covered such matters as age, sex, family composition, permanent settlement, return to the native country, occupation, etc., has been accepted as completely scientific data by the social scientists working in this field.

In 1915 or thereabouts, Mr. W. W. Husband, then Assistant Commissioner of Immigration, wrote to me asking my opinion regarding the inclusion of "Yiddish" as a mother tongue classification in the forthcoming census. I replied to him that I thought it would be very valuable as a supplement to the similar classification in the immigration statistics. Together these two sets of tables constitute major information as to the number and distribution of Jews in this country.

I see no reason, after these many years, for the omission of this classification in the immigration statistics. It would merely bring us back to the period of confusion, uncertainty and practical hopelessness with regard to an accurate picture of the facts regarding the Jews in the United States. There were differing opinions as to how Jews were to be regarded thirty years ago, just as there are now. Whether, in the opinion of some, Jews are to be regarded as a religious group or as a people, or as a nationality, was the issue then, as presented to the

Census Bureau, and no doubt to the Commissioner of Immigration before 1899 when the new classification of "Hebrew" was introduced. Sound scientific reasons as well as practical considerations led to the conclusion that there is no reason to separate statistically and hide under various countries a people who feel themselves closely united and interested in their common fate.

I cannot think of any substantial reason that should have dictated the change at this late day, and am fully opposed, as a student in the field and as a professor of sociology, to such change.

Samuel Joseph, *Chairman, Department of Sociology, The City College*

138

1. There seem to me to be no valid reasons for refraining from collecting accurate data on the immigration of Jews into the U. S. On the contrary, such data are desirable for purposes of social-economic analysis and for obtaining as clear a picture as possible of the social, economic and cultural composition of the American people.

2. [אָן אַן ענטפֿער.]

3. The classification of immigrants according to "race" is not in accord with anthropological and sociological concepts. The appropriate classification of immigrants would seem to me to be: (a) by color; (b) by country of birth; (c) country of origin, and (d) by nationality, in the sense that an immigrant may identify himself with a particular cultural or language group.

Lewis L. Lorwin, *Washington, D. C.*

139

1. The dislocation of the Hebrew population in the present period has been so far-reaching that information on their immigration to the United States becomes highly important as identification of a social group of immense significance for national policy, attitude, and program.

2. My impression is that the simplest way to obtain information is to include the word "Hebrew" in the classification of immigrants. I wish, however, that you might find it possible to appoint a small committee of social scientists to discuss the matter with representatives of the Census Bureau. Our experience with such procedure has been very satisfactory, as the officials of the Census Bureau are always cooperative.

3. While objections to the word "race" are obvious, no other word seems to convey the same meaning. A better term or phrase might be discovered through the process of conference suggested in the answer to question 2.

Mary Van Kleeck, *Director of Industrial Studies, Russell Sage Foundation*

[140]

DOMINION BUREAU OF STATISTICS

OTTAWA, December 2, 1944
CANADA

Dear Sir:

I have your letter of November 17, re the question of racial origin and religion in the Canadian Census.

I may say that the first Canadian Census and Statistics Act, which was passed in 1870, mentioned specifically that the Census must ascertain the racial origin and religion of every person in Canada. On a few occasions, the Act was amended in certain particulars, but these two subjects have always remained in the Act. The collection of these facts has always been, therefore, so far as Canadian Census practice goes a matter of compliance with the law.

There has never been any public discussion on the advisability of removing the question of religion from the Census. There seems to be unanimity of opinion on the desirability of such information.

At various times, however, there has been a certain amount of controversy on the question of racial origin. The question was debated on two or three occasions in the House of Commons. In the Census of 1891, the question was limited to the counting of the French Canadians separately from the others. In 1901, the information was again ascertained in detail and it has been retained ever since.

The opponents of the question may be divided into two classes. 1. Those who think that such a question is detrimental to Canadian unity and who claim that once a person has acquired citizenship he should be classified as "Canadian" regardless of where his ancestors came from. This obviously confuses the two concepts of racial extraction and nationality. The other group criticizes the practice because they claim that it is not accurate from an ethnological point of view. The racial origin is traced through the paternal line of ancestry. Cases occur where a man of a certain racial group will marry a woman of another racial group and then for many generations the male descendants will marry into other racial groups so that the descendants will have practically nothing left of the male ancestor but the name. This group claims, then, that the figures shown by the census are not a correct measurement of the racial groups in the country.

On the other hand, there is still another group which claims that the various elements which make up the Canadian population have not yet reached complete homogeneity and that the query on racial origin, though far from perfect, should be retained because when studied in relation with other facts ascertained by the census, it provides a yardstick for the measurement of the degree of assimilation of the various

elements into one unit. This group also claims that when, if ever, the Canadian population has reached a sufficient degree of homogeneity to form a unit, it will be of considerable interest to know what elements entered, and in what approximate proportion they entered to form a new Canadian group.

Reference to this question may be found in the Parliamentary Debates of the House of Commons; in particular, 1900, pp. 10,333 and fol., 1901, pp. 3,068 and fol., and in Hansard of August 11, 1944.

I am enclosing herewith a copy of a paper which Mr. H. Marshall, Assistant Dominion Statistician, read before the meeting of the Provincial Vital Statistics and also a copy of our Monograph on the "Racial Origins and Nativity of the Canadian People."

Trusting that these few notes will be of value to you, I am,

Yours truly

(*Signed*) O. A. LEMIEUX,
Chief, Census Branch.

צו וואָס דאַרף מען פּינקטלעכע דאָטעס וועגן יידישער אימיגראַציע?

פֿון יעקב לעשטשינסקי

די פֿראַגע וואָס דער יידישער אויפֿגעהויבן האָט צוויי אַספּעקטן: א ריין וויסנשאַפֿטלעכן, אַבער אויך א פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכן וועלכן מיר קאָנען ניט איגנאָרירן. טאָקע וויבל ס׳האָנדלט זיך וועגן יידן. אינעם וויך: „צי איז דאָס גוט פֿאַר יידן?" שטעקט דאָך, ליידער, א טרויעריקער לעבנס־אמת. צום גליק פֿאַלן אין געגעבענעם פֿאַל אַבסאָלוט צוזאַמען די וויסנשאַפֿטלעכע צילן מיט די פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכע אינטערעסן.

מיר וועלן ערשט באַטראַכטן די וויסנשאַפֿטלעכע זײַט. מיר גייען אַרויס פֿון דער הנחה, אַז די אַמעריקאַנער אימיגראַציע־פֿאַרשונג איז שטאַרק אינטערעסירט אין די לעבנס־באַדינגונגען אין די אויסוואַנדערונג־לענדער. ס׳איז דאָך באַווּסט, אַז עקאָנאָמישע קריזיסן גיבן גאָר אַן אַנדערן באַשטאַנד אויס־וואַנדערערס אידער רעליגיעזע פֿאַרפֿאָלגונגען; פּאָליטישע קריזיסן גיבן גאָר אַן אַנדער עמיגראַנטן־מאַסע אידער נאַציאָנאָל פֿאַרפֿאָלגונגען. פֿאַר דעם אײַנוואַנדערונג־לאַנד איז ניט נאָר אינטערעסאַנט דער סאָציאָלער און קולטורעלער באַשטאַנד פֿון דער אײַנוואַנדערונג־מאַסע, נאָר אויך די סיבה וואָס האָט די מענטשן געטריבן אין דער פֿרעמד אַרײַן. פֿון שטאַנדפּונקט פֿון סטאַביליקייט פֿון דער אײַנוואַנדערונג, פֿון איר צוגעפּאַסטקייט פֿאַר די נויטן פֿון אײַנוואַנ־דערונג־לאַנד, פֿון איר צוגעבונדנקייט צום נײַעם פֿאָטערלאַנד, פֿון איר עקא־נאָמישער און קולטורעלער צופּאַס־פֿעיקייט צו די באַדינגונגען פֿונעם אײַנ־וואַנדערונג־לאַנד — פֿון די דאָזיקע אָפּ שטאַנדפּונקטן איז קאָלאָסאָל וויכטיק צו קענען ניט נאָר די פֿיזיאָנאָמיע פֿון דער מאַסע אײַנוואַנדערערס, נאָר אויך די סיבות וועלכע האָבן זי געבראַכט אין נײַעם לאַנד. אַז דער פּסיכישער צו־שטאַנד בײַם פּאָליטיש אָדער נאַציאָנאָל פֿאַרפֿאָלגטן אימיגראַנט איז גאָר אַן אַנדערער אידער בײַם געלטענעם פֿון אַן עקאָנאָמישן קריזיס, פֿאַרשפּאָרט מען זאָגן. די דעטאַל פֿרעגבויגנס פֿון דער אַמעריקאַנער אימיגראַציע־סטא־טיסטיק זאָגן טאָקע עדות, ווי שטאַרק אַמעריקע איז פֿאַראינטערעסירט אין די אַלע ענינים. מיר זאָגן אַבער בפֿירוש, אַז מיטן אויסמעקן די רובריק היברו פֿאַרלירן זייער ווערט אַבסאָלוט אַלע דאָטעס וועגן די אײַנוואַנדערערס פֿון א גרויסער צאָל לענדער מיט א געדיכטער יידישער באַפֿעלקערונג.

מיר וועלן דאָס אילוסטרירן מיט פֿאַקטן פֿון פֿאָר דער איצטיקער מלחמה. דער יידישער אָנטייל אין דער אינדוואָנדערונג פֿון אָזעלכע לענדער ווי פּוילן, רומעניע, אונגערן, ליטע און לעטלאַנד איז אָזאַ חשובֿער און די גאַנצע סטרוק־טור, — די פֿאַמיליע־סטרוקטור, די סאָציאַל־עקאָנאָמישע, די קולטורעלע, — איז בכּי יידן אָזוי פֿאַרשיידן פֿון די אָנדערע אינדוואָנדערערס פֿון די דאָזיקע לענדער אָז מיטן אָרויספֿאָלן פֿון דער יידישער רובריק ווערן אָלע דאָטעס וועגן די אינדוואָנדערערס פֿון די אויסגערעכנטע לענדער ווערטלאָז. נייַן, ניט ווערטלאָז, נאָר שעדלעך, ווייל זיי וועלן געבן אַן אָבסאָלוט פֿאַלש בילד וואָס מוז פֿאַרפֿירן, דערפֿירן צו פֿאַלשע אויספֿירן.

מיר וועלן נעמען איין בײַשפּיל. פֿאַר די יאָרן פֿון 1919 ביז 1922 האָבן אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן אינגעוואַנדערט פֿון פּוילן 128,537 פּערזאָן. — לאָמיר זיך פֿאָרשטעלן, אַז די רובריק היברו איז שוין דעמאָלט ניט געווען אין דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק און יידן זײַנען צוגערעכנט געוואָרן צו פּאָליאַקן, מחמת זיי זײַנען דאָך געקומען פֿון פּוילן. מיר וועלן דעמאָלט באַקומען, אַז ס׳האָבן אויסגעוואַנדערט פֿון פּוילן: פּאָליאַקן 125,265 — הייסט עס 97.5%, אוקראַיִנער[1] 758 — הייסט עס 0.6%, און דײַטשן 1,203 — הייסט עס 0.9%. דער אויספֿיר וועט זײַן, אַז פֿונעם עקאָנאָמישן קריזיס אין נײַ אויפֿגעלעבטן פּוילן, וועלכער האָט געצווונגען אויסצוואַנדערן אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן אַרײַן, האָבן געלימען צום שטאַרקסטן די פּאָליאַקן. בײַם לייענער פֿון די דאָזיקע ציפֿער וועט זיך פֿאַרגלײַכן אָ געדאַנק, אַז פּאָליאַקן זײַנען גוואָלדיק לײַכט־זיניקע מענטשן, ווייל באַלד אין די ערשטע פּאָר יאָר פֿון זייער נאַציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט פֿאָרלאָזן זיי זייער פֿאָטערלאַנד און לאָזן זיך זוכן גליקן מעבֿר לים. און נאָך אָ געדאַנק קאָן אויפֿקומען: אַז די צוויי מינאָריטעטן — די אוקראַיִנער און די דײַטשן — וועלכע גיבן אָזאַ קלײנעם פּראָצענט אויסוואַנדערער, אָ סך אָ קלענערן פֿון זייער אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג פֿון פּוילן, זײַנען מסתּמא עקאָנאָמיש אָזוי שטאַרק, אַז זיי קאָנען בײַשטיין דעם קריזיס פֿיל גרינגער איידער די הערשנדיקע מערהייט.

צום גליק איז אָבער דעמאָלט נאָך געווען די רובריק היברו, און אָ דאַנק דער דאָזיקער רובריק וועט זיך אָרויסשטעלן, אַז די גאַנצע מעשׂה הייבט זיך גאָרניט אָן. די לאָגע איז פֿונקט אָ פֿאַרקערטע. ניט נאָר האָט זיך די צאָל פּאָליאַקן גאָרניט פֿאַרקלענערט דורך אויסוואַנדערונג, נאָר ס׳זײַנען זיי צוגע־קומען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאָטן 4 אָדער 5 מאָל מער מענטשן איידער זיי האָבן אָרויסגעשיקט פֿון זייער לאַנד. דער עקאָנאָמישער קריזיס האָט, הייסט עס, אָבסאָלוט ניט געבראַכט צו קיין מינערונג פֿון דער צאָל פּאָליאַקן אין פּוילן; אָדרבא, צענדליגער טויזנטער פּאָליאַקן וואָס האָבן זיך געהאָט באַזעצט אין אַמעריקע זײַנען אָווען צוריק אין זייער היימלאַנד.

לאָמיר טאָקע וואָרפֿן אָ קוק אויף די דאָטעס פֿון דער אויסוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן אַרײַן פֿאַר די דערמאָנטע יאָרן (1919—1922) און

[1] אין דער אַמעריקאַנער אָפֿיציעלער קלאַסיפֿיקאַציע הייסן זיי (Russniaks) Ruthenians.

לאָמיר אַוועקשטעלן קעגן אַנאַנד דעם אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג פֿון באַ־זונדערע פֿעלקער:

פֿעלקער	% אין פּוילן פֿון איינצלנע פֿעלקער	אינוואַנדערונג אין די פֿש״א אַבסאָלוט צאָל	%
יידן	10.5	100,921	78.5
פּאָליאַקן	63.9	24,344	18.9
אוקראַינער	15.0	758	0.6
דײַטשן	3.7	1,203	0.9

מיר זעען, אַז פּאָליאַקן האָבן געגעבן אויסוואַנדערערס 3.4 מאָל ווייניקער פֿון זייער אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג, יידן האָבן געגעבן 7.5 מאָל מער פֿון זייער אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג און די איבעריקע צוויי פֿעלקער האָבן אויך געגעבן אַ פּונקט קלענערן פּראָצענט אין דער אויסוואַנדערונג פֿון פּוילן ווי זייער אָנטייל אין דער באַפֿעלקערונג. איז שוין קלאָר, אַז אויסוואַנדערן האָבן דעמאָלט געמוזט (ווײַל אויסוואַנדערן איז גאָרנית אַזאַ אָנגענעמע זאַך, אַז מען זאָל עס אונטערנעמען פֿון ווילקאָג) דער עיקר יידן און ניט פּאָ־ליאַקן, צו וועלכע די אַמעריקאַנער סטאַטיסטיק וואָלט צוגערעכנט יידן, אויב קיין רובריק היברו וואָלט ניט געווען.

אָבער אויך דאָס נאָר וואָס געצייכנטע בילד גיט נאָך ניט קיין פֿולע פֿאַרשטעלונג וועגן די אמתע סיבות פֿון דער אויסוואַנדערונג פֿון פּוילן און וועגן דעם, וועמען די דאָזיקע סיבות האָבן דער עיקר געטראָפֿן. ערשט ווען מיר באַקענען זיך מיט די דאָטעס וועגן דער צוריקוואַנדערונג פֿון די פֿש״א קיין פּוילן וועלן דאָס בילד אין גאַנצן קלאָר.

ס׳האָבן אין די יאָרן 1919 — 1922 צוריקגעוואַנדערט פֿון די שטאַטן קיין פּוילן:

פֿעלקער	צוריקוואַנדערונג פֿון די פֿש״א קיין פּוילן		לגבי 100 פֿון דער אינוואַנדערונג
	אַבסאָלוט	%	
יידן	528	0.56	0.5
פּאָליאַקן	89.959	95.35	369.5
אוקראַינער	428	0.45	56.5
דײַטשן	76	0.08	6.3

אָט דאָ ערשט זעט מען, ווי ריכטיק ציפֿער קאָנען אויפֿדעקן די אמתע סיבות פֿון אַ סאָציאַלער דערשיינונג און ווי פֿאַלשע ציפֿער קאָנען פֿאַרשלייערן און פֿאַרדרייען אַ וויכטיקע סאָציאַלע דערשיינונג. אויסגעוואַנדערט פֿון פּוילן אין דער אמתן האָבן נאָר יידן. בײַ פּאָליאַקן זײַנען געקומען קיין פּוילן 3.7 מאָל מער מענטשן איידער ס׳האָבן פֿאַרלאָזט זייער פֿאָטערלאַנד. בײַ אוקראַינער איז דער צושטאַנד געווען ניט אַזוי ווי בײַ פּאָליאַקן, אָבער וועגן אָנווער דורך אויסוואַנדערונג בײַ דער אוקראַינישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן קאָן אויך קיין רייד ניט זײַן.

דאָס זעלבע, אַדער נאָך אַן ערגער ביילד וועלן מיר באַקומען בנוגע דער אויסוואַנדערונג פֿון רומעניע. למשל אין 1933 האָבן די יידישע אויסוואַנדערערס פֿון רומעניע אויסגעמאַכט 59.9% פֿון אַלע אויסוואַנדערערס. וואָלט מען יידן געוואָלן פֿאַרגלייכן פֿאַר רומעניער, וואָלט זיך באַקומען, אַז פֿון דעם דאָזיקן לאַנד וואַנדערן אויס רומענער פֿיל אינטעלעקטועלער ווי די מינאָריטעטן: אוקראַיִנער, מאַדיאָרן, דײַטשן.

וואָלט מען אויסגעמאַכט פֿון דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק אַלע אייראָפּעישע פֿעלקער און מען וואָלט איינגעפֿירט נאָר די רעגיסטראַציע פֿון דער מלוכה־צוגעהעריקייט, וואָלט מען נאָך געקאָנט מלמד זכות זײַן אויף דער נײַער תקנה פֿון אימיגראַציע־דינסט. אָבער אויב מען מעקט אויס נאָר יידן און מען שרײַבט צו נאָר זיי אַליין צו דער מלוכישער מערהייט־נאַציע (וואָס זי גיט געווינטלעך רעלאַטיוו דעם מינימום עמיגראַנטן), מאַכט מען אַבסאָלוט וועלטלאָז די גאַנצע „ראַסע"־סטאַטיסטיק פֿון די לענדער, וווּ יידן מאַכן אויס אַ גרויסן פּראָצענט בכלל און וווּ זיי גיבן בדרך־כלל עטלעכע מאָל אַ העכערן פּראָצענט אויסוואַנדערערס ווי זייער אַנטייל אין דער באַפֿעלקערונג. אַלע אייגנשאַפֿטן פֿון די פּויליש, רומעניש, אונגעריש, ליטווויש, לעטיש אײַנוואַנדערערס ווערן פֿאַרווישט און ווערן פֿאַלש אָפּגעמאָלט.

לאָמיר איצט נעמען אַן אַנדער פֿראָגע: וווּ בליבן די פֿאַליאַקן־אײַנוואַנדערערס בײַם אַנקומען קיין אַמעריקע? ביז איצט האָט די סטאַטיסטיק תמיד געוויזן, אַז יידן בלײַבן אין ניו־יאָרק צווישן דרײַ מאָל מער אַלײַ מער אידער פֿאַליאַקן, וואָס זיי צעשפּרייטן זיך מער איבער פֿאַרשיידענע שטאַטן. מישט מען אויס יידן מיט פֿאַליאַקן, וועט זיך באַקומען, אַז פֿאַליאַקן בלײַבן העכער העלפֿט אין ניו־יאָרק. דאָס זעלבע וועט זײַן מיט רומענער, ליטווינער און אַנדערע. אויף אַזאַ אופֿן וואָלט דאָס גאַנצע בילד פֿאַרקרימט גאָרנישט.

א דריטע פֿראָגע: אויף וועמענס חשבון קומען אַרײַן אימיגראַנטן קיין אַמעריקע? ביז איצט האָבן די דאַטעס געוויזן, אַז בײַ יידן קומט מען אויפֿן חשבון פֿון קרובֿים צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי בײַ פֿאַליאַקן. ווען מען האָט ניט די רובֿריק היברו, וועלן שוין פֿון איצט אָן פֿאַליאַקן אויך קומען אין אַ גרעסערער פּראָפּאָרציע אויפֿן חשבון פֿון קרובֿים. דאָס זעלבע וועט זײַן בײַ רומענער, בײַ מאַדיאָרן און אַזוי ווײַטער.

נאָך אַ גרעסערער מישמאַש וועט זײַן ביי דער פּראָפּעסיאָנעלער סטאַטיסטיק: מיר וועלן באַקומען מאַסן אײַנגעוואַנדערטע פּויליש, רומענישע, מאַדיאָרישע, ליטווישע פֿאַלש שנײַדערס, נייטאָרינס, היטל־מאַכערס, בעת אין פּויל לכאורה האָבן יידן אויסגעמאַכט העכער 90 פּראָצענט פֿון אַלע היטל־מאַכערס.

דער אויספֿיר קאָן זײַן נאָר איינס פֿון די צוויי: אַדער מען רעגיסטרירט נאָר מלוכה־צוגעהעריקייט, אַדער מען רעגיסטרירט אַלע races or peoples און מען מאַכט ניט קיין אויסנעם פֿאַר יידן.

דאָס איז אַלץ געווען אַנטקעגן דעם, אַז אַמעריקע ווי אַ גאַנצע דאַרף וויסן, מיט וועמען זי האָט צו טאָן. מיר גייען אַריבער צו דער צווייטער זײַט פֿון דער פֿראַגע: אין וואָס זײַנען מיר יידן גופֿא פֿאַראינטערעסירט.

לכתחילה וואָלט איך געזאָגט, אַז מיר דאַרפֿן כסדר זײַן פֿאַר וואָס מער דאָטעס וועגן יידן אין אַלע לענדער פֿון דער גאַנצער וועלט. דער קלענסטער חשד, אַז מיר זוכן מיטלען ווי אויסצומיידן, אַז מיר זאָלן געציילט ווערן — צי בײַ פֿאָלקסציילונגען, צי בײַ אינווואַנדערונג, צי אין אַלע אַנדערע פֿאָלן — מוז, און מיט רעכט, אַרויסרופֿן אַפֿילו בײַ יידישע פֿרײַנד פֿון דער אַרומיקער וועלט מאַדנע געפֿילן. מיר האָבן ניט וואָס צו באַהאַלטן און האָבן ניט קיין מורא פֿאַרן אמת. מיר זײַנען, פֿאַרקערט, בלוטיק פֿאַראינטערעסירט, אַז מיר זאָלן תמיד האָבן אַפֿיציעלע דאָטעס וועגן פֿאַרשיידנסטע זײַטן פֿון אונדזער לעבן.

איך גלייב ניט, אַז מיט ריכטיקע ידיעות וועגן יידן קאָן מען ב א ז י ג ן דעם אַנטיסעמיטיזם, אָבער ב א ק ע מ פֿ ן אים מיט ריכטיקע ידיעות מוזן מיר, צי מיר ווילן צי מיר ווילן ניט. מיר מוזן פֿירן אַ פּאָלעמיק מיט אַפֿענע און באַהאַלטענע שׂונאים — מיר שטייען דאָך פֿאַקטיש אין אַ שטענדיקער דעבאַטע מיט שׂונאים און קעגנערס. אונדזערע פֿרײַנד פֿון דער קריסטלעכער וועלט וואָלטן זיך פֿאַר־לאָרן, ווען מיר וואָלטן ניט געקאָנט צושטעלן קיין ריכטיקע ידיעות, מיט וועלכע מען קאָן אָפּלייקענען די רייד פֿון אונדזערע שׂונאים. מיר זײַנען ווײַט ניט אין אַזאַ זיכערער לאָגע, אַז מיר זאָלן קאָנען איגנאָרירן די שפּילקעס, מיט וועלכע אונדזערע שׂונאים שטעכן אונדז. און דאָס איז קלאָר, אַז יעדע אַפּיציעלע ציפֿער האָט צען מאָל מער וואָג ווי יעדע פּריוואַטע ציפֿער. קיין שום פּריוואַטע ציילונגען און פֿאַרשונגען, ווי ערלעך און ערנסט זיי זאָלן ניט געמאַכט ווערן, וועלן קיין מאָל ניט האָבן אַזאַ אויטאָריטעט ווי אַפּיציעלע ידיעות פֿון אַ רע־גירונג־אָרגאַן.

לאָמיר ווידער אויף אַ פּאָר בײַשפּילן ווײַזן, ווי נייטיק ס׳זײַנען פֿאַר אונדז אַפּיציעלע דאָטעס וועגן יידישער אינווואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן און ווי גינציק די דאָזיקע אַפּיציעלע דאָטעס זײַנען פֿאַר אונדז.

אינווואַנדערונג־שׂונאים האָבן ניט איין מאָל געהאַט אַ טענה, אַז מען קומט קיין אַמעריקע נאָר אויף מאַכן געלט און עס אַרויספֿירן אין דער אַלטער היים. דערבײַ האָט מען אין דער אַדער אַנדערער פֿאָרעם מרמז געווען אויף יידן. די אַפּיציעלע ציפֿער וועגן צוריקוואַנדערונג פֿאַר די יאָרן פֿון 1908 (פֿון דעם יאָר ווען מען אינגעפֿירט אַ נאַציאָנאַלע סטאַטיסטיק פֿאַר די צוריקוואַנ־דערערס) ביז 1925[2] ווײַזן זייער אַ כאַראַקטעריסטיש בילד.

דער פֿראָצענט צוריקוואַנדערערס לגבי דער אינווואַנדערונג פֿון יעדן פֿאָלק האָט באַטראָפֿן אין די יאָרן פֿון 1908 ביז 1925:[3]

---

[2] מיר נעמען די יאָרן ביז 1925, ווען די אינווואַנדערונג איז נאָך געווען פֿרײַ, ניט געפֿענטעט מיט קוואָטעס וואָס האָבן אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד אויף די שוין אינגעוואַנדערטע און האָבן אַ סך מענטשן אָפּגעהאַלטן פֿון ריזיקירן מיט אומקערן זיך קיין אייראָפּע.

[3] Jacob Lestschinsky, "Jüdische Wanderungen im letzten Jahrhundert," *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1927, H. 1, p. 82.

בײַ רומענער	67.0	בײַ ליטווינער	25.4
בײַ מאַדיאַרן	64.2	בײַ ענגלענדער	19.0
בײַ איטאַליענער	55.8	בײַ דײַטשן	15.3
בײַ פּאָליאַקן	40.0	בײַ יידן (היברוס)	5.2

די דאָזיקע ציפֿער נייטיקן זיך ניט אין קיין פּירושים און זיי פּאַסן אין דער פֿולסטער מאָס אויף אָפּצושלאָגן די אָקערשט דערמאָנטע טענות וועגן דעם סעזאָן־כאַראַקטער פֿון דער אימיגראַציע, אויף וויפֿל דאָס איז נוגע יידן.

נאָר לאָמיר נעמען אַ פּיל וויכטיקערע פֿראָגע — די פּראָפּעסיאָנעלע סטרוקטור פֿון דער אינוואָנדערער־מאָסע. דאָ האָט זיך אויסגעפֿורעמט אַ שטאַנדפּונקט וואָס איז געווען געבויט אויף אַ שטיקל טראַדיציע און אויף אַ פּאָלשן אויבנאויפֿיקן אינדרוק. ס׳איז געווען אַ צײַט, וועו די מערהייט יידישע אינוואָנדערערס אָפּילו פֿון מיזרח־איראָפּע, שוין אָפּגערעדט פֿון מערב־איראָפּע, איז באָשטאַנען פֿון האַנדל־עלעמענטן און דעקלאַסירטע. דאָס איז געווען בערך ביז די נײַנציקער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט. שפּעטער האָט זיך די סיטואַציע שטאַרק געביטן. אָבער דער אינדרוק האָט זיך אינגעוואָרצלט, אַז די יידישע אינוואָנדערונג באַשטייט פֿון העכער עלעמענטן. אַזוי ווי איין פּעדלער אָדער קרעמער וואַרפֿט זיך צען מאָל מער אין די אויגן אײַדער צען אַרבעטערס אָדער בעלי־מלאָכות, האָט דער פּראָצענט אינוואָנדערערס וואָס האָט זיך געכאַפּט צו פּעדלערײַ אָדער קרעמערײַ פֿאַרשטעלט מיט זיך צען מאָל מער אינוואָנדערערס וועלכע זײַנען געגאַנגען אין די וואַרשטאַטן און פֿאַבריקן. די אָפּיציעלע ציפֿער וועגן דער פּראָפּעסיאָנעלער סטרוקטור פֿון די אינוואָנדערערס גיט זייער אַן אינטערעסאַנט בילד וועגן דער פּראָפּעסיאָנעלער פֿיזיאָנאָמיע פֿון די יידישע אינוואָנדערערס. מיר וועלן נעמען די ציפֿער פֿון 1900 ביז 1925, ווײַל אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז שוין געווען אַ סעלעקטירטע קוואָטע־אינוואָנדערונג און זי איז דעריבער ניט מאָסגיביק.

די פּראָפּעסיאָנעלע גלידערונג פֿון די עקאָנאָמיש אַקטיווע יידישע און ניט־יידישע אינוואָנדערערס (1900 — 1925)

באַשעפֿטיקונגען	יידן		ניט־יידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
אינדוסטריע	596,043	60.1	1,719,361	14.9
האַנדל	100,147	10.1	475,822	4.1
לאַנדווירטשאַפֿט	24,792	2.4	3,059,798	26.6
פֿרײַע פּראָפֿעסיעס	19,620	2.0	261,033	2.3
אומקוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס	102,739	10.4	3,760,213	32.7
הויזינגרשאַפֿט	123,220	12.4	1,779,218	15.4
פֿאַרשיידענע	25,769	2.6	456,111	4.0
צוזאַמען	992,330	100.0	11,511,556	100.0

[4] J. Lestschinsky, "Die berufliche Zusammensetzung der jüdischen Einwanderung in die Vereinigten Staaten," *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1928, H. 1, p. 171.

אין דער רובריק אינדוסטריע זײַנען אַרײַנגעקומען אַלע קוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס, אַלע בעלי־מלאָכות און פֿאַבריקאַנטן. האַנדל איז כּולל אַלע הענדלערס, מעקלערס, אַגענטן, אַנגעשטעלטע. בײַ יידן מאַכן אויס די אינדוסטריעלע עלעמענטן, און דאָס זײַנען אויף העכער נײַנציק פּראָצענט בעלי־מלאָכות פֿאַר זיך אַדער אַרבעטערס אין וואַרשטאַטן, העכער פֿיר מאָל אַ גרעסערן פּראָצענט ווי בײַ ניט־יידן. באַשעפֿטיקטע אין וועלכער ס׳איז בראַנזשע פֿון פֿאַרמיטלערע זײַנען געווען סך־הכּל ניט מער פֿון איין צענטל. לייגט מען צו די קוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס און בעלי־מלאָכות נאָך די יידישע שוואַרצאַרבעטערס, די הויזדינערשאַפֿט און די לאַנדווירטן, וועלן מיר באַקומען העכער 85 פּראָצענט פֿיזיש אַרבעטנדיקע עלעמענטן. גיט מען צו די פֿרײַע פּראָפֿעסיעס, וועלן מיר באַקומען העכער 87 פּראָצענט פּראָדוקטיווע עלעמענטן לכל־הדעות. אָט דאָס איז די אמתע פֿיזיאָנאָמיע פֿון דער יידישער אינגעוואַנדערטער מאַסע, און די אַלע וואָס טענהן, אַז די יידישע אינטעלאַנדערערס זײַנען געווען האַנדל־עלעמענטן אַדער דעקלאַסירטע, זײַנען אַדער ניט באַקאַנט מיט די פֿאַקטן, אַדער זיי טרײַבן רכילות.

צי זײַנען דען די דאָזיקע אָפּיציעלע דאַטעס ניט די בעסטע כּלי־זײַן אויף אָפּצושלאָגן דעם אַנטיסעמיטישן טעזיס, אַז ס׳זײַנען זיך אַנגעלאָפֿן יידן וועלכע האָבן ניט געהאַט ניט קיין קאַפּיטאַלן און ניט קיין קוואַליפֿיקאַציע? ס׳קאָן זײַן, אַז די קלײַדער־אינדוסטריע, וואָס זי איז געווויס אַ פּראָדוקט פֿון יידישער אונטערנעמערישקייט און איז איצט איינער פֿון די גרעסטע אינדוסטריע־צווײַגן פֿון אַמעריקע, וואָלט זיך ניט געקאָנט אָזוי גיך און אָזוי אינטענסיוו אַנטוויקלען, ווען זי זאָל ניט געווען האָבן יאָר אײַן יאָר אויס אַ צושטראָם פֿון צענדלינגער טויזנטער יידישע שנײַדער־אַרבעטערס מיט געוויסע קוואַליפֿיקאַציעס.

אָבער ס׳וואָלט געווען ווידער אַ טעות אָנצונעמען, אַז די יידישע קוואַליפֿיצירטע אינדוואַנדערונג איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פֿון שנײַדערס און נייטאָרינס. וויבט ניט. פֿון די דערמאָנטע קרוב זעקס הונדערט טויזנט קוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס זײַנען געווען שנײַדערס נאָר 221,446 אָדער 37 פּראָצענט. ס׳קומען צו 85,226 שנײַדערקעס און נייטאָרינס, הייסט עס צוזאַמען העכער דרײַ הונדערט טויזנט אָדער אַ ביסל אַריבער אַ העלפֿט פֿון אַלע יידישע אינגעוואַנדערטע קוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס. ס׳זײַנען אָבער אויך געווען שלאָסערס און שמידן — 44,426; סטאָליאַרעס און בויאַרבעטערס — 53,615; מאַלײַערעס און גלעזערס — 23,011; קצבֿים און בעקערס — 34,678 און אַ סך שוסטערס, ייוועלירן, זייגער־מאַכערס, שערערס, זעצערס און בעלי־מלאָכות פֿון אַנדערע פֿאַרשיידענע פֿאַכן. כּמעט אַ העלפֿט יידישע אינגעוואַנדערטע בעלי־מלאָכות האָבן געהערט ניט צו שנײַדערײַ.

זאָל מיר זײַן דערלויבט צום סוף נאָך צו זאָגן אַ פּאָר וועלטער וועגן דער ריין פּאָליטישער זײַט פֿון דעם ענין. צי די אייראָפּעישע יידן זײַנען אַ נאַציאָנאַלע אַדער אַ רעליגיעזע גרופּע, איז קיינער אין אַמעריקע ניט באַפֿוגן צו באַשליסן. ס׳באַקומט זיך אָבער זייער אַ מאַדנע לאָגע, ווען דער אימיגראַ־

ציע־אַמט פסקנט פֿאַקטיש יאָ. וואַרעם מיט וועלכע מאַטיוון מען זאָל ניט פֿאַר־שלייערן דעם באַשלוס וועגן אַראָפּנעמען בײַם וואָרט race די רובריק היברו און לאָזן אַלע איבעריקע נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן פֿון פֿילפֿעלקערדיקע מלו־כות, — פֿאַקטיש באַקומט זיך, אַז דער אימיגראַציע־אַמט באַשליסט: דרײַ או־קראַינער וואָס האָבן אײַנגעוואַנדערט אַהער פֿון רוסלאַנד, פֿון פוילן, פֿון טשע־כאָסלאָוואַקײַ זײַנען ניט קיין רוס, פּאָליאַק, טשעכאָסלאָוואַק, נאָר זיי געהערן צו דער אוקראַינישער race or people; אָבער די דרײַ ירדן וועלכע זײַנען גע־קומען צוזאַמען מיט די דרײַ אוקראַינער פֿון רוסלאַנד, פוילן און טשעכאָסלא־וואַקײַ געהערן ניט צו דער ירדישער race or people, נאָר איינער פֿון זיי איז אַ רוס, דער צווייטער איז אַ פּאָליאַק און דער דריטער גאָר אַ טשעכאָסלאָוואַק.

די פֿראַגע וועגן דעם, צי דאָס וואָרט race איז אַ פּאַסיקער טערמין אָדער מוז פֿאַרביטן ווערן מיט אַן אַנדער וואָרט, אינטערעסירט מיך אַ סך וויי־ניקער. דער עיקר איז סוף־כּל־סוף דער אינהאַלט און ניט דער נאָמען. איך מיין אָבער, אַז מען וואָלט באַדאַרפֿט פֿאַרבײַטן דאָס ניט־וויסנשאַפֿטלעכע און שטאַרק קאָמפּראָמעטירטע וואָרט race מיט עטנישע גרופּע.

אַ פּלוגתא וואָס ציט זיך 45 יאָר

צי דאַרפֿן יִידישע אימיגראַנטן קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי יִידן?

פֿון נ. גאָלדבערג

1

דער וויכוח וועגן דעם, צי יִידישע אימיגראַנטן זאָלן בײַם אָנקומען אין אַמעריקע קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי יִידן, האָט זיך נאָך אָנגעהויבן אין 1899, ווען דער געוועלדיקאַמיסאַר פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַפּגעדרוקט די רעזולטאַטן פֿון דעם ערשטן אָנאַליז פֿון דעם „ראַסנדיקן" אָפּשטאָם פֿון די וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין לאַנד אין די חדשים יולי 1898 — יוני 1899.

צולײַב דער אײַנוואַנדערונג פֿון לפּי־ערך גרויסע צאָלן אימיגראַנטן פֿון מיזרח־ און מיטל־אייראָפּע האָט די מלוכה אָנגעהויבן קלײַבן געוויערע ידיעות וועגן די אײַנוואַנדערערס און זיי קלאַסיפֿיצירן לויט זייער race. אָנהענגערס פֿון סעלעקטיוויזם אימיגראַציע האָבן געהאָפֿט, אַז די רעזולטאַטן פֿון אָזוינע פֿאַרשונגען וועלן פֿאַרשטאַרקן זייער פּאָזיציע. די וואָס האָבן געוואָלט העלפֿן די אימיגראַנטן אין זייער אַרײַנפֿאָרן זיך אין דער אַמעריקאַנער סביבֿה האָבן אויך געוואָלט וויסן וואָס מער פֿרטים וועגן דעם סאַציאַלן אָפּשטאַם און די אי־בערלעבונגען פֿון די אימיגראַנטן.

טערמינס וו. פֿאָודערלי,[1] געוועלדיקאַמיסאַר פֿאַר אימיגראַציע, האָט אײַנגעפֿירט די race-קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן. אין זײַן באַריכט פֿאַר דעם יאָר וואָס האָט זיך געענדיקט דעם 30סטן יוני 1898 האָט ער אָנגעוויזן אויף געוויסע חסרונות פֿון דער יעמאָלט גילטיקער אָפּיציעלער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק. אָט וואָס ער האָט געזאָגט:

האָלטנדיק, אַז דער ענין [נעניוע אינפֿארמאַציע וועגן אימיגראַנטן] איז אַזוי וויכטיק פֿאַרן פֿאָלק פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַז ס'דאַרף באַנוצט ווערן יעדער מיטל כּדי זיי צו געבן אָלע שייכדיקע פֿרטים וואָס

---

[1] פֿאָודערלי (1849 — 1924) איז לכתּחילה געווען אַקטיוו אין דער טריי־יוניאַן־באַוועגונג און איז אין די יאָרן 1879 — 1893 געווען „דזשענעראַל מאַסטער וואָרקמען" (פֿרעזידענט) פֿון די „נײטס אָוו לייבאָר"; דערנאָך, 1897 — 1902, שעף פֿון דעם אימיגראַציע־ביורא פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן; שפּעטער שעף פֿון אינפֿארמאַציע־אָפּטייל פֿון דעם אימיגראַציע־ביורא, מיטגליד פֿון דעם „באָרד אָוו רעוויו" פֿון דעם דערמאָנטן ביורא, קאָמיסאַר פֿון בוררות אין אַרבעט־דעפּאַרטמענט. זע: געשיכטע פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג אין די פֿ״ש, א. טשעריקאָווער, רעד., II, יוואָ, נ״י 1945, זז׳ 29, 31, 33, 34, 337.

מען קען נאָר קרינן און וואָס זײַנען פּראַקטיש ניצלעך, איז מיט עטלעכע וואָכן צורויק באשטימט געוואָרן א קאָמיסיע אויף פֿאָרצולייגן אויסבעסערונגען אין דער סיסטעם פֿון אימיגראַציע־סטאַטיסטיק, וואָס זאָלן, אויף ווי ווײַט עס איז מיגלעך, דערגרייכן דעם דאָזיקן צוועק. . . .

די נײַע באריכטן גיבן, ווי א צונאָב צו דער אינפֿאָרמאַציע וואָס ווערט צוגעשטעלט דורך די איצט געניצטע באריכטן [פֿון דעם אימיגראַציע־ביורא], פּרטים וועגן דעם אָנקום פֿון אימיגראַנטן על־פּי race, דהיינו: יידן, פֿון וועלכע לאַנד זיי זאָלן ניט קומען אהער; דײַטשן, צי זיי קומען פֿון עסטרײַך, דײַטשלאַנד, צי פֿון פֿראַנקרײַך; ענגלענדער, צי זיי קומען פֿון גרויס־בריטאַניע, אינדיע, דרום־אָפֿריקע, אויסטראַליע אָדער פֿון קאַנאַדע אאז"וו. אזא פֿונאַנדערטיילונג על־פּי race זעט אוים צו זײַן מער ראַציאָנאַל ווי די איצטיקע, וואָס פֿון איר קען מען בלויז דערגיין, פֿון וועלכע לענדער די אימיגראַנטן קומען, און מען קען קיין שום זאַך ניט וויסן וועגן זייערע אייגנשאַפֿטן און וועגן דער השפּעה וואָס זיי וועלן האָבן אויף דעם יישוב, אין וועלכן זיי האַלטן אין וועלן מיטגלידער.[2]

אין זײַן באריכט פֿאַר דעם יאָר וואָס האָט זיך געענדיקט דעם 30סטן יוני 1899 האָט פּאָדערלי אויפֿמערקזאַם געמאַכט אויף דער נײַער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאָט אײַנגעפֿירט.

אחוץ וואָס דער באריכט וויזט דעם לעצטן געאָגראַפֿישן אָדער פֿאָלקיטישן אָפּשטאַם פֿון אויסלענדערס וואָס קומען אהער אין לאַנד זיך צו באזעצן, ווערט געוויזן אויך די באשטימטע race, צו וועלכער זיי געהערן, באַנוצנדיק דערבי דאָס וואָרט 'ראַסע' גיכער אין זײַן פּאָפּולערן איידער אין זײַן שטרענג עטנאָלאָגישן זינען. אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס מיר ווייסן וועגן דער פּראָפּעסיאָנעלער גלידערונג פֿון יעדער ראַסע, וועגן אירע מאָראַל, גײַסטיקע און פֿיזישע אייגנשאַפֿטן און זייער אנטוויקלונג אונטער [דער ווירקונג פֿון] אמעריקאַנער אינסטיטוציעס, וועלן מיר, הייסט עס, האָבן א יסוד אויף פֿאָרויסצוזאָגן זייער השפּעה אויף דער באַפֿעלקערונג און די אינדוסטריעס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. פֿון דעם שטאַנדפּונקט פֿאַרלירט ניט אַן ענגלענדער זײַנע ראַסנדיקע אייגנשאַפֿטן אויב ער קומט פֿון דרום־אָפֿריקע; א דײַטש, אויב ער קומט פֿון פֿראַנקרײַך; אָדער א יוד זײַנע אייגנשאַפֿטן, פֿון וועלכן לאַנד אין דער וועלט ער זאָל ניט קומען (ז' 5).

פּאָדערלי ערשטע רשימה פֿון 49 „ראַסעס" האָט כולל געווען, אָחוץ יידן (היברו), אירלענדער, וועלשן און אַנדערע גרופּעס וואָס זײַנען ניט געווען קיין אומאַפּהענגיקע פּאָליטישע איינסן, אויך „אונגערן" און „מאַדיאַרן" און „רומענער" און „וואַלאַכן". אין דער רשימה זײַנען דערנאָך געמאַכט געוואָרן געוויסע שינויים. זינט 1902 ווערט באַנוצט דער אויסדרוק race or people במקום race. (די רשימה זע ז' 249).

אין זעלביקן באריכט געפֿינען מיר אויך, צו אונדזער חידוש, ידיעות וועגן דער רעליגיע פֿון די אימיגראַנטן. 37,415 פֿון זיי זײַנען געווען יידן לויט זייער ראַסע (היברו) און 37,523 לויט זייער רעליגיע (איזראַעליט).[3] ווי מיר

[2] Commissioner-General of Immigration, *Annual Report*, 1898, pp. 33—34.

[3] Commissioner-General of Immigration, *Annual Report*, 1899, pp. 6, 13.

וועלן זען, איז עס דער אייניציקער אָפּיציעלער באַריכט וואָס גיט אינפֿאָרמאַציע וועגן דער רעליגיע פֿון אײַנוואַנדערערס.

סטימען וווּקס, פֿאַרזיצער פֿון דער „באָרד אָוו דעלעגייטס אָן סיוויל ענד רעליגיעס רעגיסטס״ פֿון דער „יוניאָן אָוו אַמעריקען היברו קאָנגרעגיישנס״, איז אַרויסגעטראָטן קעגן דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון ייִדישע אימיגראַנטן לויט ראַסע און רעליגיע. ער האָט געזאָגט פֿאָודערלין, אַז אַזאַ קלאַסיפֿיקאַציע וועט שטאַרקן „די פּאָזיציע פֿון די אַנטיסעמיטישע לענדער צוליב דעם וואָס [אַמעריקע] באַטראַכט אָפּיציעל ייִדן פֿון אַ לאַנד, וווּ זיי האָבן אָפֿילו געלעבט דורות־לאַנג, ווי אַזוינע וואָס געהערן ניט צו דער נאַציאָנאַליטעט פֿון זייער פֿאָטערלאַנד״. ער האָט זיך אויך אַרויסגעזאָגט, אַז דאָס פֿרעגן אַן אימיגראַנט אויף זײַן רעליגיע איז קעגן דער קאָנסטיטוציע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. וווּקס האָט בײַ דער געלעגנהייט אָנגעוויזן פֿאָודערלין, אַז דער געזעלשאַפֿט־פֿראָקוראָר פֿון די פֿ״ש (U. S. Attorney General) האָט געהאָט עפּסקנט, אַז דאָס צענזוס־ביורא האָט ניט קיין קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט צו פֿרעגן אויף רעליגיע.[4]

פֿאָודערלי האָט אָבער ניט מספּים געווען. דעם 7טן אַפּריל 1899 האָט ער אַוועקגעשיקט אַ בריוו צו וווּקס[5] אין וועלכן ער האָט, צווישן אַנדערע זאַכן, קאָטאַגאַריש אָפּגעלייקנט די דערקלערונג פֿון זשורנאַל *Jewish Advocate*,

אַז בלויז ייִדן פֿרעגט מען אויף זייער רעליגיע. דער אמת איז, אַז מען פֿרעגט דעם אַנגעקומענעם אימיגראַנט אויף זײַן געבוירן־אָרט, רעליגיע און ראַסע, און אַז מען פֿרעגט אַלע אימיגראַנטן די זעלביקע פֿראַגעס.

פֿאָודערלי האָט מוסיף געווען:

דער אימיגראַנט וואָרט געבעטן אָנצוגעבן זײַן רעליגיע בלויז פֿאַר סטאַטיסטישע צוועקן, און קיין שום קינאַהדיקער אונטערשייד וועט ניט געמאַכט ווערן אויפֿן סמך פֿון דער רעליגיע פֿון דעם אײַנגעוואַנדערטן אמעריקאַנער. וואָן איר וועט דורכקוקן דעם [שיף־]מאַניפֿעסט וועט איר זען, אַז קיינער וויים קיין שום זאַך ניט וועגן דעם מאַן אָדער פֿרוי וואָס קומט דאָ אַן, אָחוץ דעם אימיגראַציע־ביורא. דאָס אייניציקע וואָס וואָרט פֿאַרפֿאַנטלעכט איז די צאָל פֿראָטעסטאַנטן, ייִדן, קאַטויליקן און ניט־גלויביקע וואָס גייען דורך דורך אונדזערע אַרײַנגאַנג־טויערן, און קיינער קען ניט אויסגעטיילט ווערן אָדער נאָכגעשפּירט ווערן מיט דעם צוועק אים צו פֿאַרפֿאָלגן אָדער אים צו באַליידיקן איבער וועלכער ניט איז סיבה . . .

איך גלייב, אַז וואָן מען וועט פֿאַרשטיין אונדזער מעטאָד פֿון קלאַסיפֿיצירן סטאַטיסטיק, וועלן די ייִדן פֿון דעם לאַנד זײַן די ערשטע וואָס וועלן געבן זייער הסכּם אויף אָט דעם טריט. זיי וועלן, א דאַנק דעם, זײַן ביכולת אויסצוגעפֿינען יעדן יאָר, וויפֿל פֿון זייער ראַסע און רעליגיע זײַנען אָנגעקומען, און עס וועט משמעות ווײַזן, אַז זיי זײַנען א מאַכט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. דאָס פֿאַלק פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, פֿון דער אַנדער זײַט, וועט וויסן, אַז ס׳קומט צו אונדז א קלאַס מענטשן, אויף וועמען מען קען זיך פֿאַרלאָזן, אַז זיי וועלן אָפּהיטן דאָס

[4] Simon Wolf, *The Presidents I Have Known*, p. 258; Union of American Hebrew Congregations, *26th Annual Report*, 1899, p. 4121.

[5] Wolf, *op. cit.*, pp. 259—263.

געוואָרן, וועלן פֿאַרטיידיקן די קאָנסטיטוציע און וועלן באשיצן די אינסטי־
טוציעס פֿון אונדזער לאַנד.

פֿאַרענדיקט האָט פּאָדערלי זײַן בריוו מיט דער וויכטיקער דערקלערונג:

איך האָב געהאט 35 יאָר פּראַקטיק אין עפֿנטלעכן לעבן. אין משך פֿון דער צײַט זײַנען אַ סך פֿון מײַנע מיטאַרבעטערס און די, מיט וועמען איך בין געווען פֿאַרבונדן אין דער אינדוסטריעלער באַוועגונג, געווען יידן, און איך קען זיך ניט דערמאָנען קיין טאָג, ווען דער יוד אין דער אָרגאַניזירטער ארבעטער־באַוועגונג האָט ניט פֿאַרטיידיקט געזעץ און אָר־
דענונג און איז ניט געווען קעגן אַנארכיזם און גוואַלטמיטלען. צוויישן מײַנע פֿרײַנד און שכנים אין מײַן היים זײַנען אַ סך יידן, און זיי זײַנען צוויישן די חשובֿסטע פֿון אונדזערע בירגערס. איר קענט דעריבער זען, אַז עס זײַנען פֿאַראן געוויס טעמים אַז איך זאָל, פֿון אַ פּערזענלעכן שטאַנד־
פּונקט, זײַן פֿרײַנדלעך צו יידן און אַז עס איז ניטאָ קיין שום טעם פֿאַר וואָס איך זאָל זײַן קעגן זיי. עס זײַנען פֿאַראן יידן אין דעם אימיגראַציע־
דינסט וואָס העלפֿן קלײבן די דאָזיקע סטאַטיסטיק, און זיי קענען ניט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס מען זאָל מאַכן אַ שינוי...

אַ ראַסע וואָס איז בײַגעשטאַנען די רדיפֿות פֿון הונדערטער יאָרן, וואָס איז געיאָגט און געטריבן געוואָרן פֿון אַלע פּיר ווינקלען פֿון דער ערד צוליב דעם וואָס זי איז געבליבן געטרײַ דעם גלויבן פֿון אירע אָבות און וואָס האָט, אין משך פֿון אָט די הונדערטער יאָרן אויפֿגעהאַלטן אָט דעם גלויבן און אויך איר אייגענע מענטשלעכקייט, האָט ניט וואָס מורא צו האָבן פֿאַר דער פֿולער שײַן וואָס אונדזער סטאַטיסטיק קען וואַרפֿן אויף זיי בשעת זיי גייען אַדורך דורכן טויער פֿון אונדזער רע־
פֿובליק. זיכער האָבן זיי נאָרניט זיך צו שעמען מיט דעם וואָס מיר וויסן וועגן זיי. דער אַמעריקאַנער יוד איז אין אַוואַנגארד אי ווען עס גייט וועגן בײַטראָגן זײַן אָנשטרענגונג און פֿאַרמעג צום אויפֿבויען די קא־
מערציעלע מאַכט פֿון לאַנד, אי ווען עס גייט וועגן ארויסווײַזן זײַן אי־
בערגעבנקייט צו די פּרינציפּן און אינסטיטוציעס פֿון אַמעריקע, אי ווען עס גייט וועגן ברענגן קרבנות אויפֿן שלאַכטפֿעלד. איך בין ניט אויסן מיט אָט די וועלטער צו חנפֿענען; דאָס איז דער אמת. איך זאָג ניט, אַז דער יוד איז בעסער ווי וועלכער עס איז אַנדער אַמעריקאַנער, ער איז אָבער אַזוי גוט ווי דער בעסטער; און זײַן ערנסטער שׂונא קען זאָגנדיק דעם אמת, ניט זאָגן עפּעס אַנדערש וועגן אים.[6]

פֿאָדערלי'ס דערקלערונגען און פֿאַרזיכערונגען האָבן אָבער ניט געביטן

[6] אויך ווי ווײַט עס איז באַקאַנט, האָט פּאָדערלי געהאַט זייער אַ פֿרײַנדלעכע שטעלונג צו יידישע אימיגראַנטן. ס. קאָוען (Cowen), אַרויסגעבער פֿון זשורנאַל אַמעריקאַנער היברו, דערציילט למשל אין זײַן Memoirs of an American Jew, ז' 143), אַז פּאָדערלי האָט אים דעם 2טן סעפּטעמבער 1899 געבעטן, ער זאָל אים לאָזן געניסן פֿון זײַן
experience and advice whenever questions affecting the Jewish people arise in the administration of immigration affairs.

סײַמאָן ווולף גופֿא האָט געלויבט פּאָדערלין פֿאַר זײַן „זייער וואַרעמען אינטערעס צום יידישן אימיגראַנט; פּאָדערלי, שרײַבט ער,
decided every case before him liberally and justly, and permitted the use of Department reports so that intelligent action could be promptly taken.
Union of American Hebrew Congregations, *27th Annual Report*, 1900, p. 4231.

ווילפס שטעלונג. ווילף האָט דעריבער פֿאַרבעטן דעם גענעראַל־קאָמיסאַר פֿאַר אימיגראַציע אויף אַ קאָנפֿערענץ וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין ניו־יאָרק דעם 15טן אויגוסט 1899. בייגעווען זיינען, אָנהוץ די צוויי, דער פֿאַרבײַטער־קאָמיסאַר פֿאַר אימיגראַציע ע. פּ. מאַקסווייני, פּ. קאָהען און העברי רייס און ד״ר ל. פֿרענקל,[7] פֿרעזידענט און פֿאַרוואַלטער פֿון די ניו־יאָרקער „היברו טשאַריטיס״. זיי האָבן אָבער מסכים געווען, אַז אַ קלאַסיפֿיקאַציע לויט ראַסע און רעליגיע האָט פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע צוועקן אַ ספּעציעלן ווערט און אַז די רעזולטאַטן פֿון אַזאַ קלאַסיפֿיקאַציע „שטעלן אַוועק די יידישע אימיגראַציע אין אַ העכסט צופֿרידנ־שטעליקער שײַן״. די קעגנערס האָבן אָבער פֿון דעסט ווענן געהאַלטן, אַז די קלאַסיפֿיקאַציע לויט רעליגיע „שאַפֿט אַ שלעכטן און געפֿערלעכן פּרעצעדענט״ און אַז „עס וועט בטל מאַכן די קאָנסטיטוציאָנעלע גדרים; אין קייניר קען ניט פֿאַרוויסזאָגן, ווי ווײַט פֿאַנאַטיזם און פֿאַראורטיילן וועלן גיין, אויב מען וועט אָפּשאַפֿן אָט די גדרים״.

דער זשורנאַל *American Hebrew* פֿון 18טן אויגוסט 1899 האָט סומירט די אַרגומענטן פֿאַר און קעגן דער נייער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן און פֿאַרגעלייגט זי אויפֿצוגעבן. דער זשורנאַל האָט צוגעגעבן, אַז

> דער איניציקער מאָטיוו פֿאַר דעם קלײַבן פֿון סטאַטיסטיק וועגן דער רעליגיע און דעם ראַסנדיקן אָפּשטאַם פֿון אימיגראַנטן איז געווען דער פֿאַרלאַנג צו באַדינען פֿאַרשערם פֿון סאָציאַלאָגיע איבערן גאַנצן לאַנד, וויַל עס זיינען אָפּט געווען בקשות דורך בריוו אָדער וויַ עס איז אַנדערש צו געבן אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם, פֿדי צו באַקומען אַ בעסערע השגה וועגן דעם עקאָנאָמישן ווערט פֿון די אימיגראַנטן וואָס קומען צו אונדזערע ברעגן. פֿון דעם שטאַנדפּונקט איז באמת פֿאַרדראָסיק, וואָס מען דאַרף אויפֿגעבן די סיסטעם וואָס מיסטער מאַקסווייני האָט פֿאַרגעלייגט און מיסטער פֿאוודערלי האָט אָנגענומען, וויַל די יידישע אימיגראַציע, ווי מיר האָבן געזאָגט, באַווייזט זיך אויפֿן שענסטן אופֿן.

דער זשורנאַל איז אָבער פֿאַרט געווען קעגן דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אי־מיגראַנטן לויט זייער רעליגיע, מחמת „עס איז פֿאַראַן אַ ספֿנה, אַז ס׳וועט תיכף אויפֿהייבן די פֿראַגע פֿון קלויסטער און מלוכה, אויב מען וועט ווײַטער שטעלן די דאָזיקע פֿראַגעס״.[8]

אויף דעם קוקנדיק, האָט פֿאוודערלי אויפֿגעהערט צו קלאַסיפֿיצירן אי־מיגראַנטן לויט זייער רעליגיע. ער האָט זיי אָבער ווײַטער קלאַסיפֿיצירט לויט race און די יידישע אימיגראַנטן ווי מיטגלידער פֿון דער Hebrew race.

---

[7] U. of A. H. C., *26th Annual Report*, 1899, pp. 4121-4122; *The American Hebrew*, August 18, 1899.

[8] דער זשורנאַל *The Jewish Messenger* (פֿון 28סטן יולי 1899) איז געגאַנגען אַ טריט ווײַטער. ער האָט באַצייכנט די נייע קלאַסיפֿיקאַציע ווי אַ backward and un-American step . . . a policy of discrimination. זאָגנדיק אַז היברו און דזשוויש באַטײַטן „די רע־ליגיע, ניט די נאַציאָנאַליטעט״, קומט דער זשורנאַל צו אַזאַ אויספֿיר: „לויט פֿאַדערליס בליק קען אַ יעד ניט זײַן קיין ענגלענדער, דײַטש אָדער אַמעריקאַנער, אָבער פֿאַרשטייערס פֿון אַלע אַנדערע רעליגיעס מעגן יאָ האָבן אָט די פּריווילעגיע״.

2

די דיסקוסיע וועגן דעם, צי יידישע אימיגראַנטן זאָלן קלאַסיפיצירט ווערן ווי יידן, איז באַנייט געוואָרן אין 1902, ווען פּאָודערלי האָט רעזיגנירט פון זיין שטעלע און פֿרענק פּ. סאַרדזשענט איז געוואָרן גענעראַל־קאָמיסאַר פֿאַר אימיגראַציע. ווידער אַ מאָל האָט סיימאָן ווולף פֿאַרלאַנגט פון נייעם קאָמיסאַר, ער זאָל אויסלאָזן דאָס וואָרט „היברו" פון דער רשימה ראָסעס. אויף דעם האָט אים סאַרדזשענט געענטפֿערט, אַז ער קען ניט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס יידן ווילן ניט, מען זאָל קלאַסיפיצירן יידישע אימיגראַנטן ווי יידן,

מחמת דער יִד וואָלט גאָר באַדאַרפֿט זיין שטאָלץ צו געבן צו וויסן זיין ראַסע, ווייל עס איז ניטאָ קיין שום כוונה צו דיסקרימינירן קעגן אים, אָנצורייצן פֿאָראורטיילן קעגן אים, אָדער אים צו קלאַסיפיצירן אין א פּאַרטיישן זינען.[9]

באַקומען אַזא תשובֿה, האָט סיימאָן ווולף אַוועקגעשיקט א בריוו צו דזשאַרדזש ב. קאָרטעליו, סעקרעטאַר פון דעם נאָר וואָס געשאַפֿענעם דעפּאַרטמענט פון קאָמערץ און אַרבעט, וווהין דאָס אימיגראַציע־ביורא איז אַריבערגעפֿירט געוואָרן. זיינע פֿיר אַרגומענטן קעגן דעם באַנוץ פון טערמין היברו זיינען געווען:

ערשטנס, דער יִד האָט איצט קיין שום אַנדער נאַציאָנאַליטעט ווי די צו וועלכער ער האָט געשוווירן געטרייַשאַפֿט און צו וועלכער ער איז מחויב צו זיין געהאָרכזאַם; צווייטנס, דער יִד ווי אַן אימיגראַנט דאַרף ניט קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי ווען ער וואָלט באַלאַנגט צו א ראַסע, מחמת ער קומט אָן ניט ווי א יִד, נאָר ווי איינער וואָס איז געבוירן געווארן אין א באַשטימטן לאַנד; דריטנס, אויב דער ענין וועלט באַטראַכט פון א וויסנשאַפֿטלעכן אָדער עטנאָלאָגישן שטאַנדפּונקט, יעמאָלט דאַרף מען אָלע אימיגראַנטן באַהאַנדלען גלייַך, פּדי די גאַנצע וועלט זאָל קענען גענינן פון די מעלות פון דער דאָזיקער קלאַסיפֿיקאַציע; פֿערטנס, אויב אָבער די קלאַסיפֿיקאַציע איז לויט רעליגיע, יעמאָלט פּראַטעסטיר איך אויף דעם שטאַרקסטן אופֿן, מחמת עס איז קיין קעגן דעם גייסט און דעם מהות פון אונדזערע אינסטיטוציעס, און די רעגירונג נעמט איבער פֿונקציעס וואָס די קאָנסטיטוציע פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט קיין מאָל ניט געהאַט בדעה איר איבערצוגעבן; די אַדמיניסטראַטיוו פֿונקציעס זיינען פּאָליטישע און ניט קיין רעליגיעזע.[10]

וואָלף האָט, צוזאַמען מיט דעם בריוו, אויך צוגעשיקט קאָרטעליון דערקלערונגען פון 10 „פּראָמינענטע אַמעריקאַנער בירגערס פון יידישן גלויבן", וועמען ער האָט געהאַט געבעטן אַרויסצוזאָגן זייער מיינונג וועגן דעם ענין. עס איז כּדאַי אונטערצושטרייכן, אַז בלויז פֿינף פון זיי האָבן מסכּים געווען מיט אים: מאיר סולצבערגער, לעאָ נ. לעווי, סיגמונד אַדלער, עמיל ג. הירש און גאָטהאַרד דויטש. וואָלף האָט, ווי אַן אמתער דזשענטלמאַן, צוגעשיקט דעם אַרבעט־סעק־

[9] Union of American Hebrew Congregations, *29th Annual Report*, 1902, p. 4663.

[10] Union of American Hebrew Congregations, *30th Annual Report*, 1903, p. 5043; S. Wolf, *op. cit.*, pp. 240—241.

רעטאַר אויך די מיינונגען פֿון די פֿינף וואָס זײַנען זיך מיט אים פֿונאַנדערגע־גאַנגען, מיט דעם באַמערק, אַז „מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז זיי זײַנען ציוניסטן וואָס גלייבן, אַז יידן וועלן סוף־כּל־סוף זיך אומקערן קיין ארץ־ישׂראל". צי אָט די פֿינף וואָס זײַנען געווען פֿאַר קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן ווי יידן זײַנען באמת געווען ציוניסטן, איז אַ פֿראַגע; ווילף האָט אויך ניט דערקלערט, פֿאַר וואָס אַ ציוניסט איז פּסול לעדות.

די מיינונגען פֿון די וואָס האָבן געהאַלטן מיט ווילפֿן דעקן זיך בערך מיט די מיינונגען וואָס ווילף גופֿא האָט אַרויסגעזאָגט. עס איז אָבער יאָ כּדאַי צו ברענגען אויסצוגן פֿון די בריוו פֿון די וואָס זײַנען געווען פֿאַר קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן ווי יידן.[11]

ראַבי מאַרקוס יאַסטראָוו האָט געשריבן, אַז דער ייד

רעפֿרעזענטירט ניט קיין נאַציע אָדער ראַסע אין אַ פּאָליטישן זינען, ער רעפֿרעזענטירט אָבער יאָ אַ ראַסע פֿאַר אַנטראָפּאָלאָגישע און סאָציאָ־לאָגישע צוועקן...

...אויב אָלע אימיגראַנטן ווערן רעגיסטרירט ניט בלויז לויט די לענדער, פֿון וועלכע זיי קומען, נאָר אויך לויט די ראַסעס, צו וועלכע זיי געהערן, און אַן עסטרײַכער, למשל, ווערט ניט בלויז פֿאַרצייכנט ווי אַן עסטרײַכיש־אונגעריישער, נאָר אויך ווי אײַנער פֿון די צען אָדער פֿופֿצן נאַציאָנאַליטעטן אָדער ראַסעס פֿון אָט דער אימפּעריע, יעמאַלט קענען מיר ניט, פֿאַרשטייט זיך, האָבן קיין טענות קעגן דעם וואָס אַ רוסישער ייד ווערט קלאַסיפֿיצירט ווי אַ רוס וואָס געהער צו דער יידי־שער ראַסע.

ראַבי בערנאַרד פֿעלזענטאָל האָט פֿאַרגעלייגט, אַז

פֿרי צו העלפֿן דער וויסנשאַפֿט פֿון סטאַטיסטיק, וואָלט מען באַדאַרפֿט, אָהוץ די פֿרטים וועגן דער צאָל, עלטער, געבוירן־אָרט אאז"וו, אויך אָנגעבן, אין אַ טאַבעלירטער פֿאָרעם, בעת מען נעמט אַ צענזוס אָדער וועו מען רעגיסטרירט אימיגראַנטן אאז"וו, פֿרטים וועגן די ווײַטער־דיקע זאַכן:

1. וואָס איז אײַער פּאָליטישער סטאַטוס? [פֿון וועלכן לאַנד זײַט איר אַ בירגער?]
2. צו וועלכער ראַסע געהערט איר?
3. מיט וואָסער רעליגיע [אין אָריגינאַל: church] זײַט איר פֿאַרבונדן?

ראַבי פֿעלזענטאָל האָט מוסיף געווען:

לאָזט מיך עס מאַכן אַ ביסל קלאָרער. אַ גרופּע אימיגראַנטן שטעלן זיך אין איין צײַט פֿאַרן געהעריקן באַאמטן, און ווי אַן ענטפֿער אויף פֿראַגע נומער 1 זאָגן זיי אָלע: מיר זײַנען רוסן, אָבער ווי אַן ענטפֿער אויף פֿראַגע נומער 2 קען אײַנער פֿון זיי זאָגן: איך בין אַ פּאָליאַק; דער צווייטער: איך בין אַ דײַטש; דער דריטער: איך בין אַ פֿין, אָדער אַ ציגײַנער, אָדער אַ ייד, אאז"וו. אויף פֿראַגע נומער 3 וועט אויך ניט יעדער אײַנער פֿון זיי געבן דעם זעלביקן ענטפֿער.

---

[11] Union of American Hebrew Congregations, *op. cit.*, pp. 5044—5050; S. Wolf, *op. cit.*, pp. 242—256.

ד״ר ק. קאַלֿער, פֿרעזידענט פֿון „היברו יוניאָן קאַלֿעדזש״, האָט געזאָגט, אַז עטנאָלֿאָגיש זײַנען בלויז־פּאָר אַ ראַסע, ווײַל זייער רעליגיע און געשיכטע האָבן זיי אַלֿע מאָל געהאַלטן אָפּגעזונדערט פֿון דער איבעריקער באַפֿעלֿקערונג אין לאַנד, אין וועלכן זיי לעבן.

היות ווי ער האָט אָבער געהאַט דעם אינדרוק, אַז בלויז יידישע אימיגראַנטן דאַרפֿן אָנגעבן זייער ראַסנדיקן אָפּשטאַם, האָט ד״ר קאַלֿער מוסיף געווען:

אַזוי ווי אונדזער רעגירונג רעגיסטרירט די אימיגראַנטן מערניט ווי לויט זייער לאַנד און איז לגמרי ניט פֿאַראינטערעסירט אין זייער רעליגיע אָדער אין זייער ספּעציפֿישן עטנאָלאָגישן כאַראַקטער, במילא דאַרף מען יידישע אימיגראַנטן קלאַסיפֿיצירן ווי בירגערס פֿון זייערע שייכדיקע לענדער, און ניט ווי יידן.

פּראָפֿעסאָר שניאור זלמן שעכטער, פֿרעזידענט פֿון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר פֿון אַמעריקע, האָט געשריבן:

איך האָב תּמיד געהאַלטן, אַז יידן זײַנען אַ ראַסע ... דער היפּוך־דיקער שטאַנדפּונקט פֿירט צו אַסימילאַציע, וואָס אַזוי מער געפֿערלעך פֿאַר יידישקייט ווי וועלכער ניט איז מיטל וואָס אַנטיסעמיטן קענען אויסטראַכטן.

לוי נ. דעמביץ, אַן אַדוואָקאַט און געזעלֿשאַפֿטלֿעכער עסקן, האָט געשריבן, אַז

יידן זײַנען, פֿאַר אַלע פּראַקטישע צוועקן, אַ ראַסע, און איך בין זייער צופֿרידן וואָס דער אימיגראַציע־קאָמיסאָר באַטראַכט זיי אין זײַן באַריכט ווי אַזוינע. וואָלט ער עס ניט געטאָן, וואָלטן מיר ניט געהאַט קיין שום אויטענטישע באַריכטן וועגן יידישער אימיגראַציע, וואָס דאָס איז אַזוי וויכטיק צו האָבן.

בינו־לבינו האָט דער אַמעריקאַנער אַנגעגרעס אַנגענומען אַ רעזאָלוציע, אַז די אימיגראַציע־מאַכט זאָל אויסגעפֿינען די race פֿון יעדן אימיגראַנט. אין אָפּטייל 12 פֿון די אימיגראַציע־געזעצן פֿון 3טן מאַרץ 1903 ווערט געזאָגט:

עס זאָל זײַן די פֿליכט פֿון קאָפּיטאַן [master] פֿון דאַמפֿער . . . . . צוצושטעלן די אימיגראַציע־באַאַמטע . . . רשימות אָדער מאַניפֿעסטן . . . . . פֿון אַזוינע פֿרעמדע אויף דער דאָזיקער שיף . . . אין וועלכע עס זאָל . . . . . אָנגעגעבן ווערן וועגן יעדן פֿרעמדן . . . די נאַציאָנאַליטעט; די ראַסע . . .

דער קאָנגרעס האָט אָבער ניט דעפֿינירט דעם טערמין race, דאָס איז משמעות איבערגעלאָזט געווארן פֿאַר דער אימיגראַציע־מאַכט. דער קאָנגרעס האָט אויך ניט פֿאַרגעלייגט קיין שום איבערבליק אין דער רשימה פֿון ראַסעס, מיט וועלכער די אימיגראַציע־מאַכט האָט זיך באַנוצט זינט יולי 1898 און אין וועלכער עס זײַנען אין משך פֿון דער צײַט געמאַכט געווארן בלויז עטלעכע קלייניע שינויים.

אין פֿאַראַגראַף 12 פֿון די אימיגראַציע־געזעצן פֿון 20סטן פֿעברואַר 1907 ווערט ווידער געזאָגט, אַז מען דאַרף פֿעסטשטעלן די נאַציאָנאַליטעט און ראַסע

פֿון יעדן אימיגראַנט און די נאַציאָנאַליטעט פֿון די וואָס פֿאַרלאָזן די פֿאַראייניקטע שטאַטן. לויט פֿאַראַגראַף 12 פֿון די אימיגראַציע־געזעצן פֿון 5טן פֿעברואַר 1917 דאַרף מען פֿעסטשטעלן די race פֿון יעדן איינעם וואָס קומט אָן און פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד. פֿונקט ווי אין 1903, אַזוי האָט אויך דער קאָנגרעס ניט דעפֿיניירט דעם טערמין race ניט אין 1907 און ניט אין 1917.

ניט געקוקט אויף דעם האָבן אָבער די קעגענערס פֿון דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון יידישע אימיגראַנטן ווי יידן (היברו) פֿאַרלאַנגט, מען זאָל אויסלאָזן דעם טערמין היברו פֿון דער רשימה פֿון ראָסעס. די אַדוואָקאַטן מאַקס דזשיימס קאָלער און אַברהם י. עלקוס האָבן אין זייער פּעטיציע (brief) פֿאַר אַ פֿאַרהאַלטענעם יידישן אימיגראַנט, וואָס זיי האָבן אין יולי 1909 איבערגעגעבן דעם דיסטריקט־ריכטער פֿון די פ״ש ל. האַנד,[12] אָנגעוויזן אויף דער

> מיינונג פֿון ריכטער קאָלען אין דעם ענין ברינק קעגן סטראַטאָן . . ., וווּ ער האָט זיך ארויסגעזאָגט אין נאָמען פֿון א מערהייט פֿון אפּעלאַציע־גע־ריכט, אז עס איז א טעות וואָס מען דארף בטל מאַכן (reversible error) און ס׳איז קעגן דעם פּראָגראַם וועגן רעליגיעזער פֿרייהייט אין דער קאָנסטיטוציע צו לאָזן פֿרעגן אן עדות אין גערישט, צי ער איז אן אָנגאָס־טיקער צי ניט.

זיי האָבן דעריבער געהאַלטן, אז אַפֿילו „אויב מען זאָל צוגעבן אז היברו איז דער נאָמען פֿון דער רעליגיע און ראָסע", וואָלט מען פֿון דעסט וועגן באַ־דאַרפֿט געבן אַן אויסטייטש וואָס זאָל „עלימינירן אַלע ספֿקות וועגן דער ניט־קאָנסטיטוציאָנעלקייט אנשטאָט אזא [אויסטייטש] וואָס קען פֿירן צו אזא ערנצטער קאָנסטיטוציאָנעלער אויסזעצונג". בײַ זיי קומט אויס, אז „אלץ וואָס מען האָט גע־האָט בדעה איז צו קלאַסיפֿיצירן, אָהנע לויט דער נאַציאָנאַליטעט, אויך לויט דעם צי זיי [די אימיגראַנטן] זײַנען פֿון דער קאָווקאָזער, מאָנגאָלישער צי נעגע־רישער ראָסע, און, פֿאַרשטייט זיך, אַלע גיבן צו, אז יידן זײַנען קאָווקאָזער". זיי האָבן אָנגעוויזן דעם ריכטער אויף די פּראָטעסטן פֿון געוויסע אַמעריקאָנער יידן וואָס האָלטן, אז יידן געהערן ניט צו קיין שום אַנדער נאַציאָנאַליטעט אדער ראָסע „ווי פֿון דעם לאַנד, פֿון וועלכן זיי זײַנען בירגערס". זיי האָבן פֿאַרענדיקט מיט דער ווײַטערדיקער דערקלערונג:

> ווי נוציק און נייטיק עס זאָל ניט זײַן פֿאַר דעם עקאָנאָמיסט און אנטראָפּאָלאָג אויסצופֿאָרשן די באַוועגונג פֿון יידן לויטן גלויבן (אדער רופֿט עס ראָסע, אויב איר ווילט) פֿון רוסלאַנד אין די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן, האָט אבער אזא באַוועגונג, צי זי איז גרויס צי קלײַן, קיין שום שײַכות ניט צו דער פּראָגע פֿון די רעכט פֿון יחיד. אן אימיגראַנט פֿון רוסלאַנד שטייט פֿאַר אונדזער געזעץ ווי א בן־אָדם פֿון רוסישער נאַציאָנאַליטעט און האָט אַלע רעכט פֿון א בן־אָדם.

אין אַפּריל 1909 האָט סײַמאָן וווּלף געבעטן די אימיגראַציע־קאָמיסיע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אויסצוהערן זײַנע אַרגומענטן פֿאַר דעם, אז מען זאָל אויסלאָזן דעם טערמין היברו פֿון דער רשימה פֿון ראָסעס אדער פֿעלקער. בײַם

[12] U. S. Immigration Commission, *Reports*, vol. 41, pp. 176—181.

פֿאַרהער אין דער קאַמיסיע דעם 4טן דעצעמבער 1909 [13] האָט וווּלף צוגעגעבן, אַז „אַ געוויסער טייל פֿון יידישן פֿאָלק, ספּעציעל די ציוניסטן, האַלטן, אַז יידן זײַנען אַ ראַסע", און אַז ער „רעדט ניט אין נאָמען פֿון דעם טייל פֿון יידישן פֿאָלק".

ער האָט אָבער מוסיף געווען:

די שטעלונג פֿון דעם רעפֿאָרם־עלעמענט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אין דער גאַנצער וועלט, דער קלאָס וואָס ניט געלעבט אין רוס־לאַנד און רומעניע אונטער מיטל־עלטערישע תּנאָים, איז בלּתי־סבֿר די זעלביקע ווי די וואָס איך האָב אַרויסגעזאָגט; דאָס הייסט, מיר זײַנען בירגערס פֿון לאַנד, אין וועלכן מיר לעבן, און מיר באַקעמפֿן ווי ס'איז נאָר מיגלעך דעם נעדאַנק צו שאַפֿן אַ יידישע מלוכה . . . אַ יוד וואָס קומט פֿון רוסלאַנד איז אַ רוס; פֿון רומעניע — אַ רומענער . . . אונדזער אלעמיינע פּאָזיציע איז, אַז דאָס וואָרט „יוד" („דזשו") איז לגמרי איבעריק פֿאַר דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן; אַז די דאָזיקע מענטשן קומען פֿון זייערע שייכדיקע געבוירן־לענדער . . . , און דערייבער דאַרף מען זיי ניט קלאַסיפֿיצירן ווי יידן, סײַדן איר קלאַסיפֿיצירט יעדן אימיגראַנט לויט זײַן רעליגיע — אַ רוס פֿון יידישן גלויבן, אַ רוס פֿון גריכישן גלויבן . . . אויב איר מאַכט ניט קיין שום דיסקרימינאַציע, האָבן מיר ניט קיין שום אויפֿזעצונג, אויב אָבער איר דיסקרימינירט און באַצייכנט בלויז דעם יוד מיט אַ בפֿירושדיקן צייכן, זײַנען מיר יאָ קעגן דעם.

וווּלף האָט בײַ דער געלעגנהייט גזאָגט, אַז אייניקע פֿון די טעמים, פֿאַר וואָס מען קלאַסיפֿיצירט יידישע אימיגראַנטן פֿון רוסלאַנד ווי יידן, איז אַ „פּראַטעסט מצד דער רוסישער רעגירונג וואָס וויל ניט, מען זאָל וויסן, אַז אַזוי פֿיל רוסישע אונטערטאַנער וואַנדערן אויס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן". סענאַטאָר העניי קאַבאָט לאָדזש, אַ מיטגליד פֿון דער אימיגראַציע־קאָמיסיע, האָט אָבער פֿאַרזיכערט, אַז ער האָט „קיין מאָל ניט געהערט פֿון דעם", און צוגעגעבן: „קיינער פֿון אונדז איז ניט קיין אַמעריקאַנער לויט ראַסע; פֿאָליטיש און געאָגראַפֿיש זײַנען מיר אַמעריקאַנער, מיר זײַנען אָבער ניט אַמעריקאַנער לויט ראַסע" (זז׳ 269, 271).

סײַמאָן וווּלף האָט אויך אַרגומענטירט, אַז אַנטיסעמיטן באַנוצן זיך מיט די אָפּיציעלע באַריכטן וועגן יידישער אימיגראַציע אויף צו פֿאַרשטאַרקן זייער פּאָזיציע. ער האָט גזאָגט:

עס איז דער אַבסאָלוטער אמת, אַז ווען מען קלאַסיפֿיצירט אָט די אימיגראַנטן ווי יידן, באַנוצן זיך די אַנטי־אימיגראַציע־לויגעס אין לאַנד, די אַנטיסעמיטן, די מענטשן וואָס האָבן אַ פֿאַראורטייל קעגן יידן, מיט דעם ווי מיט אַ שענדונג און ווי מיט אַ ראַיה אויף דער זייער גרויסער אימיגראַציע פֿון יידן אין דעם לאַנד ארײַן.

דזשולײַאַן וו. מאָק, יעמאָלט אַ ריכטער אין דעם „סוירקיט קאָרט" פֿון קוק קאָונטי, אילי., וואָס איז בײַגעווען בײַם פֿאַרהער, האָט געזאָגט די מיטגלידער

[13] *Op. cit.*, pp. 265—279.

פֿון דער קאָמיסיע, אַז ער „אָנערקענט ניט די יידישע ראַסע". ער האָט צו־געגעבן, אַז

דער נייַערער עלעמענט יודן אין דעם לאַנד, וואָס די מערסטע פֿון זיי זײַנען נאָך ניט קיין אַמעריקאַנער בירגערס, אָנערקענען די אײַנטיי־לונג און האַלטן, אַז עס איז פֿאַראַן א יידישע ראַסע — אַז זי איז היס־טאָריש — און זיי ווילן זי ווידער באשאַפֿן ווי א נאציע. זיי רײַדן באמת גיכער וועגן דער יידישער נאציע איידער וועגן דער יידישער ראַסע . . . א מערהייט יודן וואָס זײַנען אַמעריקאַנער בירגערס זײַנען לחלוטין ניט פֿאַראינטערעסירט אין דעם ווידעראויפֿבוי פֿון דער יידישער נאציע ווי א נאציע, און במילא פֿילן זיי זיך ניט ווי יודן אין נאציאָנאַלן זינען.[14]

ווען קאָנגרעסמאַן בענעט האָט געפֿרעגט, צי אַ יידישער אימיגראַנט פֿון רוסלאַנד האָט דאָס זעלביקע רעכט צו זאָגן, אַז ער איז אַ יוד, ווי אַן אירלענדער פֿון בעלגיע האָט דאָס רעכט צו זאָגן, אַז ער איז אַן אירלענדער, האָט ריכטער מעק געענטפֿערט:

איך האַלט, אַז ניט, מחמת אַן אירלענדער וואָס קומט פֿון בעלגיע איז בלחתי ספֿק נאָך אַלץ אַן ענגלישער בירגער. ער איז אַן אירלענדער.

דערבײַ האָט ריכטער מעק צוגעגעבן אַז ער וואָלט ניט פֿאַרלייקנט דאָס רעכט פֿון יודן זיך צו קלאַסיפֿיצירן ווי יודן.

אין דעם מעמאָראַנדום וואָס ווולף האָט איבערגעגעבן דער אימיגראַציע־קאָמיסיע אין שיכות מיט דעם ענין האָט ער איבערגעחזרט זײַן שטעלונג. דאָס וואָרט היברו, ווערט דאָרט געזאָגט, באַצייכנט רעליגיע, „צי עס באַצייכנט אויך ׳ראַסע׳ צי ניט"; „עס איז דעריבער אין דעם פֿאַל קעגן די באַשטימונגען פֿון דער קאָנסטיטוציע וועגן רעליגיעזער פֿרײַהייט זיך צו באַנוצן מיט אָט דעם טערמין". די ראָסן־קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן „איז קעגן די אַמעריקאַנער פּרינציפּן פֿון רעגירונג און איז עלול אויסצוהאָדעוועון ראָסן־שינאה און ברענגט לחלוטין קיין שום נוצן ניט, אָחוץ וואָס זי באַפֿרידיקט געוויסע דאָקטרינערע טעאָריעס וועגן די פֿולמרשטע ווערטן פֿון געוויסע ׳ראָסעס׳." נאָך מער, דאָס באַנוצן זיך מיט דעם וואָרט היברו קען אויסגעטשטשט ווערן ווי „אַן אַקצעפּטירן די טעאָריע, אַז יודן זײַנען ניט קיין פֿולע בירגערס און אײַנווויינערס פֿון לאַנד, אין וועלכן זיי לעבן, ווי עס זײַנען אײַנווויינערס פֿון אַנדערע אומות". ווי בײַ א פּריוודיקער געלעגנהייט, האָט וולף מוסיף געווען, אַז

די גרויסע מערהייט יודן האַלטן, אַז יודן זײַנען ניט קיין ׳ראָסע׳ אין דעם זינען פֿון אונדזערע אימיגראַציע־געזעצן.[15]

---

[14] ריכטער מעק האָט דערנאָך געביטן זײַן שטעלונג צום ציוניזם. ער איז אין די יאָרן 1918 — 1921 געווען פֿרעזידענט פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פֿון אַמעריקע און דערנאָך ערן־פֿאָרזיצער פֿון „יונײַטעד פֿאַלעסטײַן אַפּיל".

[15] די „יוניאָן אָוו אַמעריקען היברו קאָנגרעגיישנס" האָט געבעטן בײַ דער אימיגראַציע־קאָמיסיע וואָס האָט יעמאָלט געהאַלטן אין אויסאָרשן, צוישן אַנדערע זאַכן, אימיגראַנטן און אַמעריקאַנער געבוירענע קינדער אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן, זי זאָל ניט קלאַסיפֿיצירן יידישע סטודענטן ווי יודן, „מחמת דער יוד שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ רעליגיעזע עדה (community),

די אימיגראַציע־קאָמיסיע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט אָבער ניט פֿאַרגעלייגט, מען זאָל אויסלאָזן דעם טערמין היברו פֿון דער רשימה פֿון „ראַסעס אָדער פֿעלקער", מיט וועלכער דאָס אימיגראַציע־ביורא באַנוצט זיך. די טער־מינען היברו, דזשוויש און איזראַעליט, לייענען מיר אין אַ רשימה דעפֿיניציעס וואָס די אימיגראַציע־קאָמיסיע האָט אַרויסגעלאָזט, באַטיטלט „די ראַסע אָדער דאָס פֿאָלק וואָס האָט לכתחילה גערעדט העברעיש און איז דער עיקר פֿון סעמיטישן אָפּ־שטאַם . . . פֿיזיש זיינען היברוס אַ געמישטע ראַסע, ווי אַלע אונדזערע אימי־גראַנטישע ראַסעס אָדער פֿעלקער, הגם וויניקער ווי די מערסטע. נײַע פֿאַר־שונגען האָבן דאָס קלאָר באַווײַזן, ניט געקוקט אויף דעם פֿרי־ערדיקן וויסנשאַפֿט־לעכן און איצטיקן פּאָפּולערן גלויבן, אַז זיי זיינען אַ רייַנע ראַסע". וואָס שייך דעם פֿאַקט וואָס מען האָט אַרײַנגענומען יידן אין דעם „גרויסן סלאַווישן אָפּ־טייל פֿון דער אַרישער משפחה", ווערט עס אין דעם באַריכט פֿון דער אימיגרא־ציע־קאָמיסיע דערקלערט מיט דעם וואָס „נײַן צענטל פֿון די יידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן קומען . . . פֿון סלאַווישער טעריטאָריע".[16]

3

ווי ווײַט מיר ווייסן, זיינען ניט־יידישע אימיגראַנטן ניט געווען קיין דעם, מען זאָל זיי קלאַסיפֿיצירן לויט זייער ראַסע. ווי פּראָפֿעסאָר דזשאָזעף ס. ראָוצעק גיט איבער, „זיינען די טשעכן געווען צופֿרידן מיט דער 'ראַסן'־קוואַליפֿיקאַציע [וואָס איז אײַנגעפֿירט געוואָרן] אין 1898, ווײַל מען האָט זיי אויסגעטיילט פֿון די אונגערן און אַנדערע עסטרײַכיש־אונגעריש נאַציאָנאַליטעטן".[17]

אַן ענלעכע פּראָגע איז אויפֿגעהויבן געוואָרן אין די חדשים ערב דעם 13טן 10יאָריקן צענזוס וואָס מען האָט באַדאַרפֿט נעמען אין 1910. סענאַטאָר טשעסטער י. לאָדג האָט דעם 8טן יאַנואַר 1909 פֿאָרגעלייגט, מען זאָל אַמענדירן פּראָ־גראַם 8 פֿון פּראָיעקט וועגן נעמען דעם 13טן צענזוס אויף אזא אופֿן, אַז דער דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא זאָל אויטאָריזירט ווערן אויסצוגעפֿינען דעם ראַסן־אָפּשטאַם פֿון דער באַפֿעלקערונג. דער סענאַט האָט אָנגענומען זײַן פֿאָרשלאָג.[18]

דער „אַמעריקאַנער יידישער קאָמיטעט" האָט פּראָטעסטירט קעגן אַרײַנ־פֿירן די נײַע קלאַסיפֿיקאַציע, מחמת פֿאָר „ראַסן־פֿראָגעס איז ניטאָ קיין שום אָרט אין צענזוס". לויט ווי לויז מאָרשאַל, אַ פֿירער פֿון דעם „קאָמיטעט", האָט געזאָגט, איז אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם ראַסנדיקן אָפּשטאַם פֿון דער באַפֿעלקערונג „ניט בלויז פּראַקטיש שווער [צו קריגן] און ניט פֿאָרלאָזלעך, נאָר זי קען אויך פֿירן צו קינאהדיקע און ניט־באַרעכטיקטע פֿאַרגלייכן". די פֿירערס פֿון „קאָמיטעט"

פֿונקט ווי דער קאַטוליק, לוטעראַנער אָדער וועלכע ניט איז אַנדערע אמונה (denomination), און ניט קיין נאַציאָנאַליטעט אין אַ פּאָליטישן זינען". זען:
Union of American Hebrew Congregations, *35th Annual Report*, pp. 6197—6198.

[16] U. S. Immigration Commission, *Reports*, 1911, vol. 5, pp. 73—74.

[17] אַ בריוו פֿון 18טן סעפּטעמבער 1944 צו ד"ר מאַקס ווײַנרײַך, וויסנשאַפֿטלעכער די־רעקטאָר פֿון ייווא.

[18] *Congressional Record*, January 8, 1909, p. 625.

האָבן דעריבער געהאַלטן, אַז די ספּנה וואָס מען קען פֿאַרויסזען פֿון קלײַבן אַוועק ידיעות איז אַ סך גרעסער איידער די נוצלעכקייט״ פֿון אַזאַ מאַטעריאַל און האָט אַרגומענטירט, אַז „די ראַסנדיקע קלאַסיפֿיקאַציע, מיט וועלכער די אימיגראַציע־קאָמיסיע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן באַנוצט זיך, האָט שוין גורם געווען אַ סך קינאהדיקע פֿאַרגליכן און האָט געפֿירט צו ניט־פּינקטלעכע אויס־פֿירן, אָפֿט ניט־באַרעכטיקטערהייט פֿולע מיט פֿאַראורטיילן, קעגן דער אָדער יענער ראַסע״.[19]

צי דער סענאַט האָט זיך באמת גערעכנט מיט דער שטעלונג פֿון אַמער־קאַנער יידישן קאָמיטעט אָדער ניט, נאָר ער האָט אָפּגעשאָפֿט סענאַטאָר לאָדזס צוגאָב וועגן אויטאָריזירן דעם דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא אויסצוגעפֿינען דעם ראַסנדיקן אָפּשטאַם פֿון דער באַפֿעלקערונג.[20]

געוויסע עטנישע גרופּעס זײַנען אָבער געווען אומצופֿרידן מיט דעם וואָס די דאָזיקע פֿראָגע ווערט ניט ארײַנגעשטעלט אין פֿרעגבויגן פֿון צענזוס. זיי האָבן בעסער געוואָלט, אַז דאָס ביורא זאָל זיי קלאַסיפֿיצירן ווי מיטגלידער פֿון זייערע אייגענע עטנישע גרופּעס און ניט סתּם ווי אימיגראַנטן פֿון רוס־לאַנד, דײַטשלאַנד אָדער עסטרײַך. זיי האָבן דעריבער געבעטן דעם קאָנגרעס, ער זאָל אויטאָריזירן דעם דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא צו קלײַבן אַלע פּרטים וועגן דעם ראַסנדיקן אָפּשטאַם פֿון דער באַפֿעלקערונג.

פּנים־אל־פּנים מיט די דאָזיקע צוויי היפּוכדיקע שטעלונגען, האָט דער דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא פֿאַררופֿן אַ באַראַטונג פֿון עקספּערטן. איינער פֿון זיי איז געווען ד״ר יצחק אײזיק הורוויטש, אַן אויטאָריטעט אין אימיגראַציע־ענינים און מיטאַרבעטער פֿון דעם צענזוס־ביורא. ער האָט פֿאָרגעלייגט ווי אַן אויס־וועג, מען זאָל פֿרעגן די אײנוווינערס אויף זייער מוטערשפּראַך (mother tongue). ער האָט געוואָלט, אַז פֿון אַ קלאַסיפֿיקאַציע לויט דער מוטערשפּראַך וואָלט מען געקענט דערגיין די ראַסנדיקע גלידערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג; ער האָט אויך געוואָלט, אַז די וואָס זײַנען קעגן קלאַסיפֿיצירן יידן ווי יידן וועלן אויך אײַנגיין אויף דעם, מחמת קיין שום פֿרוי וועט דאָך ניט געמאַכט ווערן אויסצו־געפֿינען די רעליגיע פֿון דער באַפֿעלקערונג. זײַן פֿאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן.[21]

דער דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא ע. דאָנא דוראַנד, האָט דעריבער גע־בעטן דעם קאָנגרעס, ער זאָל אים אויטאָריזירן אויסצוגעפֿינען בעת דעם צענזוס די מוטערשפּראַך פֿון דער באַפֿעלקערונג. אין זײַן בריוו פֿון 11טן מאַרץ 1910 צו סענאַטאָר ראָבערט מ. לאַפֿאָלעט, פֿאָרזיצער פֿון דער צענזוס־קאָמיסיע, האָט ער אַזוי געשריבן:

---

[19] *American Jewish Year Book,* 1910/1911, p. 350; 1916/1917, p. 335; Louis Marshall, "The American Jewish Committee," in: *The Jewish Communal Register of New York City,* 1917/1918, p. 1416.

[20] *Congressional Record,* January 20 and 28, vol. 43, pp. 1152, 1533.

[21] יצחק א. הורוויטש, אויסגעוועהלטע שריפֿטען, 1917, באַנד 2, זז׳ 97—99.

עס איז אַ גוט באַווּיסטער פֿאַקט, אַז די באַפֿעלקערונג פֿון עטלעכע גרויסע פֿרעמדע לענדער, ספּעציעל רוסלאַנד, עסטרײַך און טערקײ, איז ווײַט פֿון זײַן האָמאָגען . . . די חילוקים אין ראַסנדיקע כאַראַקטער־שטריכן, שפֿראַך און לעבנס־געווווינהייטן צוווישן אָט די פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דער באַפֿעלקערונג זײַנען אָפֿט זייער אָנזעעוודיק; און אויב מיר וועלן זיך ניט רעכענען מיט דעם בײַם צייכן די באַפֿעלקערונג [וואָס איז געקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן] פֿון אָט די לענדער, וועט דער צענזוס ניט אַרויסברענגען פֿאַקטן וואָס זײַנען פֿון גרויס וויכטיקייט פֿון פּראַקטישן און אויך פֿון ווּיסנשאַפֿטלעכן שטאַנדפּונקט. ספּעציעל בײַם באַטראַכטן די אימיגראַציע־געזעץ־געבונג איז פֿון גרויס וויכטיקייט צו האָבן אינפֿאָרמאַציע וועגן דער נאַציאָנאַליטעט פֿון דער פֿרעמד־געבוירענער באַפֿעלקערונג . . . אָחוץ דעם וווּיסנשאַפֿטלעכן ווערט פֿון אַ באַריכט וועגן נאַציאָנאַליטעט, וווּיזט אויס, אַז די מיטגלידער פֿון עטלעכע נאַציאָנאַליטעטן וואָס זײַנען איצט אַ היפּשער טייל פֿון אונדזער באַפֿעלקערונג זײַנען שטאַרק קעגן דעם, וואָס זייער נאַציאָנאַליטעט ווערט איגנאָרירט אין די צענזוס־באַריכטן. די פֿאַרשיידענע סלאַווישע נאַציאָנאַליטעטן וואָס קומען פֿון עסטרײַך־אונגערן זײַנען וווּיזט אויס פֿמעט אײַנשטימיק קעגן דעם וואָס מען גיט אָן, אַז זיי זײַנען געבוירן געווָארן אין עסטרײַך אָדער אונגערן, סײַדן מען וועט אויך אָנגעבן זייער נאַציאָנאַליטעט, אַזוי אַז מען וועט ניט קענען משער זײַן, אַז זיי זײַנען עסטרײַכער אָדער אונגערן. דאָס דאָזיקע שטאַרקע געפֿיל מצד אַ גרויסער צאָל פֿון דער באַפֿעלקערונג איז עלול צו מאַכן שוואַר פֿאַר די ציילערס צו טאָן זייער אַרבעט און קען נאָך שטעלן אין ספֿנה די פֿינקטלעכקייט פֿון די ענטפֿערס פֿון אָט די קלאַסן [מענטשן] . . . דעריבער נעם איך זיך דעם פּבֿוד צו רעקאָמענדירן, אַז דאָס געוועז [וועגן פֿרעגן בײַם צענזוס אויף מוטערשפּראַך] זאָל אָנגענומען וווערן.[22]

אין הספּם דערמיט האָבן סענאַטאָר דזשאַרדזש ט. אַליוואר און קאָנגרעסמאַן אַדאַלף דזש. סאַבאַט פֿאָרגעלייגט אַ צוגאָב צום צענזוס־געזעץ: אויטאָריזירן דעם דירעקטאָר פֿון צענזוס־ביורא אויסצוגעפֿינען בעת דער ציילונג אין 1910 די נאַציאָנאַליטעט אָדער מוטערשפּראַך פֿון אַלע פּערזאָנען וואָס זײַנען געבוירן געווָארן אין פֿרעמדע לענדער און די נאַציאָנאַליטעט אָדער מוטערשפּראַך פֿון פֿרעמד־געבוירענע עלטערן פֿון די פּערזאָנען וואָס וווערן געציילט.[23]

סענאַטאָר אַליוואר האָט דערקלערט, אַז ער האָט פֿאָרגעלייגט דעם צוגאָב „מחמת אַ סך פֿון אונדזערע בירגערס פֿון פֿרעמדן אָפּשטאַם ווילן, אַז בײַ דער ציילונג זאָלן אָנגעגעבן ווערן זייער ראַסע און זייער שפּראַך, וואָס איצט איז דערויף ניטאָ קיין מיגלעכקייט".[24]

קאָנגרעסמאַן עדגאַר ד. קראַמפּאַקער, פֿאָרזיצער פֿון דער צענזוס־קאָמיסיע, האָט געבעטן, מען זאָל אָנגענומען דעם פֿאָרגעלייגטן צוגאָב. ער האָט געזאָגט אַז

---

[22] 61st Congress, 2nd Session, *Senate Reports* (Public), 1910, vol. 2, Report No. 387.

[23] *Congressional Record,* March 16, 1910, vol. 45, p. 3240.

[24] *Congressional Record,* March 14, 1910, vol. 45, pp. 3129—3130.

א גרויסע צאָל אַרגאַניזאַציעס פון פֿרעמד־געבוירענע אין פֿאַרשיידענע טיילן פון די פֿאַראייניקטע שטאַטן [Bohemians], טשעכן פּאָליאַקן, פֿינען, ליטווינער, סלאָוואַקן, קראָאַטן, אונגערן, איך ווייס ניט וויפֿל, אָבער מסתּמא א האַלבער מיליאָן, האָבן געבעטן דעם קאָנגרעס אָנצונעמען דעם צוגאָב צום באַפֿעלקערונג־פֿרעגבויגן, אַזוי אַז מען זאָל זיי קענען קלאַסיפֿיצירן על־פּי נאַציאָנאַליטעט אָדער מוטערשפּראַך.

א סך פון זיי האָבן געלעבט אין פֿראָווינצן וואָס זײַנען איצט אונטער דעם צאָר פון רוסלאַנד. לויט דעם געזעץ וויי ער איז איצט וועלן זיי קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי רוסן. אירלענדער וועלן קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי ענגלענדער. צי ווילט איר עס טאָן? צי וועט דאָס [רעפֿרעזענטאַנטן־] הויז אָפּווארפֿן א צוגאָב וואָס זאָל אײַנפֿירן אָט די וויכטיקע און, פון א וויסנשאַפֿטלעכן און סאָציאָלאָגישן שטאַנדפּונקט, זייער ווערטפֿולע קלאַסיפֿיקאַציע פון דער פֿרעמדער באַפֿעלקערונג?[25]

קאָנגרעסמאַן אַדאַמס דזש. סאַבאַט, אייניער פון די שטיצערס פון דעם צוגאָב, האָט אָנגעגעבן ענלעכע טעמים. די פֿאַרגעלייגטע רעזאָלוציע, האָט ער געזאָגט, „איז פון זייער גרויס וויכטיקייט פֿאַר א סך מיליאָנען פון אונדזער פֿאָלק, וואָס הגם זיי זײַנען איצט גוטע און לאָיאַלע אַמעריקאַנער בירגערס, זײַנען זיי פון דעסט ווענן געבליבן געטרייַ די טראַדיציאָנעלע סענטימענטן פון זייער נאַציאָנאַליטעט און מוטערשפּראַך". אויב דער פֿאַרגעלייגטער צוגאָב וועט ניט אָנגענומען ווערן, וועט „ניט זײַן מיגלעך צו קריגן וועלכע ניט איז אָדעק־וואָטע סטאַטיסטיק וועגן די פֿאַרשיידענע הויפּט־נאַציאָנאַליטעטן פון אונדזער פֿרעמד־געבוירענער באַפֿעלקערונג".[26]

דער צוגאָב איז אָנגענומען געוואָרן. דאָס געזעץ וועגן פֿעסטשטעלן די מוטערשפּראַך בעת דעם צענזוס איז אין קראַפֿט זינט דעם 24סטן מאַרץ 1910. מיר האָבן איצט מאַטעריאַלן וועגן דער מוטערשפּראַך פון דער באַפֿעלקערונג פֿאַר די צענזוסיאָרן 1910, 1920, 1930 און 1940.[27]

4

לאָמיר איצט זען, אויף ווי ווייט די אַרגומענטן קעגן קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן ווי יידן זײַנען גילטיק און וואָגיק.

---

[25] *Congressional Record,* March 16, 1910, vol. 45, p. 3244.

[26] *Congressional Record,* March 17, 1910, vol. 45, pp. 3290—3291.

[27] דער אַמעריקאַנער היברו פון 15טן אַפּריל 1910 האָט אין שײַכות מיט דעם געשריבן אָט וואָס: „איינער פון די זייער אינטערעסאַנטע רעזולטאַטן וואָס מען קען קאַרויסזען פון קומענדיקן צענזוס וועלן זײַן די פּרטים אין דער רובריק 'מוטערשפּראַך'. מיר וואָלטן געוואָלט חיסן, וויפֿל ס'וועלן אַנגעבן יידיש פֿאַר זייער אייגענער מוטערשפּראַך אָדער פֿאַר דער מוטער־שפּראַך פון זייערע עלטערן . . . ניט געקוקט אויף דעם וואָס אומעטום אין אַמעריקע איז פֿאַראַן אַ פֿאַלקסשול, קען מיגלעך זײַן, אַז אין עטלעכע אויסנעמפֿאַלן, וויי אין וווּדבײַן אָדער אין עטלעכע פון די מערב־קאָלאָניעס, וועלן מענטשן וואָס זײַנען אַפֿילו געבוירן גע־וואָרן אין אַמעריקע באַטראַכטן יידיש ווי זייער מוטערשפּראַך".

לויט דעם צענזוס וואָס איז געזאַמלט געוואָרן אין 1940, זײַנען אַ 47 פּראָצענט פון די 1,751,000 מענטשן וואָס האָבן געזאָגט אַז יידיש איז זייער מוטערשפּראַך — „די הויפּטשפּראַך וואָס איז גערעדט געוואָרן אין דער היים אין דער פֿריסטער קינדהייט" — געבוירן געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

פֿאַר וואָס זאָל למשל די קלאַסיפֿיקאַציע פֿון יידישע אימיגראַנטן ווי יידן (היברו) זײַן קעגן דער גראַנטיע פֿון רעליגיעזער פֿרײַהייט אין דער אַמעריקאַנער קאַנסטיטוציע? מען פֿרעגט דאָך ניט דעם יידישן אימיגראַנט, וואָס זײַן רעליגיע איז; ער דאַרף אַנגעבן, פֿונקט ווי אַלע אַנדערע אימיגראַנטן, בלויז זײַן „ראַסע אַדער פֿאָלק", וואָס עס מיינט באמת זײַן עטנישן אָפּשטאַם. עס איז אמת, אַז אויב איינער זאָגט אַז ער איז אַ „דזשו" צי „היברו" זאָגט ער אונדז אויך עפּעס ווען זײַן רעליגיע; מיר דאַרפֿן אָבער אין זינען האָבן, אַז דאָס איז בלויז אַן אומדירעקטע אינפֿאָרמאַציע. יידן זײַנען פֿאַקטיש אין דעם פֿרט ניט די אייניקע וואָס גיבן אַן אויף אַן אומדירעקטן אופֿן זייער רעליגיע און זײַנען במילא אין דעם פֿאָל אויך ניט קיין יוצא מן הכלל. געוויסע אימיגראַנטן זאָגן אונדז אויס אויף אַן אומדירעקטן אופֿן זייער רעליגיע אַפֿילו יעמאָלט ווען זיי גיבן בלויז אַן זייער געבוירן־לאַנד. אַ 93 פּראָצענט פֿון דער אירלענדער און 99.7 פּראָצענט פֿון דער איטאַליענישער באַפֿעלקערונג געהערן צום רוימיש־קאַטוליש לישן קלויסטער. איז אויב מיר נעמען אָן, אַז די פּראָפּאָרציע קאַטוליקן צווישן די אימיגראַנטן פֿון אירלאַנד און איטאַליע קיין אַמעריקע איז פֿיל־ווייניק די זעלביקע ווי אין די צוויי לענדער גופֿא,[28] קומט במילא אויס, אַז אַן אימיגראַנט פֿון איטאַליע צי פֿון אירלאַנד זאָגט אונדז בעצם צוויי זאַכן: ער זאָגט אונדז דירעקט, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין איטאַליע צי אין אירלאַנד; ער זאָגט אונדז אומדירעקט אַז ער איז אַ קאַטוליק. צי איז אַבער קעגן דער קאַנסטיטוציע פֿון אַמעריקע צו פֿרעגן אַן אימיגראַנט, אין וועלכן לאַנד ער איז געבוירן געוואָרן? קיינער האָט נאָך ביז איצט ניט געזאָגט, אַז די רעגירונג האָט ניט קיין קאַנסטיטוציאַנעל רעכט אויסצוגעפֿינען דאָס געבוירן־לאַנד פֿון אימיגראַנטן צי פֿון דער באַפֿעלקערונג בכלל, הגם אין געוויסע פֿאַלן קען זי אויך פֿון דעם דערגיין זייער רעליגיע.

דאָס זעלביקע איז אויך ריכטיק בנוגע פֿרעגן אויף מוטערשפּראַך, וואָס דאָס ווערט געטאָן אין צענזוס, זינט 1910, יעדן צענטן יאָר. כּמעט אַלע וואָס זאָגן, למשל, אַז איריש אַדער איטאַליעניש איז זייער מוטערשפּראַך, זאָגן אויך אויף אַן אומדירעקטן אופֿן, אַז זיי זײַנען קאַטוליקן. פֿרעגן אויף מוטערשפּראַך איז אַבער ניט קעגן דער פֿרײַהייט פֿון רעליגיע, וואָס די קאַנסטיטוציע גאַראַנטירט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס אין געוויסע פֿאַלן קען מען פֿון דעם ענטפֿער אויף דער פֿראַגע זיך אויך דערוויסן די רעליגיע פֿון יחיד.

עס איז אַפֿילו אַ סברא, אַז אַ דירעקטע פֿראַגע וועגן דער רעליגיע פֿון יחיד וואָלט ניט געווען קעגן דער קאַנסטיטוציאַנעלער פֿרײַהייט פֿון רעליגיע.

---

[28] אין דעם רעפֿאָרט פֿון דעם שטאַט פֿון אימיגראַציע־ביורא פֿאַר דעם יאָר וואָס האָט זיך געענדיקט דעם 30סטן יוני 1899, וואָס איז שוין פֿרײַער דערמאָנט געוואָרן, ווערט אָנגענומען, אַז יענעם יאָר זײַנען כמעט 94 פּראָצענט פֿון די אימיגראַנטן פֿון שוועדן געווען פּראָטעסטאַנטן, 95.9 פּראָצענט פֿון די וואָס זײַנען געקומען פֿון גרויסבריטאַניע זײַנען געווען פּראָטעסטאַנטן, 98.3 פּראָצענט פֿון די אָנגעקומענע פֿון איטאַליע זײַנען געווען רוימיש־קאַטוליש.

ווי מיר וויסן שוין פֿון פֿרײַער, איז דאָס געווען דאָס אייניקע יאָר, ווען מען האָט קלאַסיפֿיצירט אימיגראַנטן לויט זייער רעליגיע.

צי פֿרעגט ניט די אַמעריקאַנער רעגירונג די וואָס דינען אין דער אַרמיי און פֿלאָט אויף זייער רעליגיע?

וויי די זאַך זאָל ניט זײַן, די קלאַסיפֿיקאַציע פֿון יידן וויי יידן האָט לחלוטין ניט צו טאָן מיט דיסקרימינאַציע. פֿאַרקערט, דאָס ניט קלאַסיפֿיצירן זיי וויי יידן קען אין אַ געוויסן זינען באַטראַכט ווערן וויי דיסקרימינאַציע קעגן זיי. די וואָס האַלטן, אַז יידן דאַרפֿן קלאַסיפֿיצירט ווערן וויי יידן, בעטן ניט קיין שום פּריווילעגיע פֿאַר יידן; זיי ווילן בלויז, אַז יידן זאָלן לכל הפּחות אין דעם פּרט באַטראַכט און באַהאַנדלט ווערן וויי אַלע אַנדערע עטנישע גרופּעס.

וואָס שייך דעם אָפּט איבערגעחזרטן אַרגומענט, אַז פּינקטלעכע דאָטעס וועגן דער יידישער אימיגראַציע און וועגן דעם סאָציאַלן און עקאָנאָמישן מצב פֿון יידן בכלל פֿירן צו „קינאהדיקע פֿאַרגלייכן", קען מען, פֿאַרקערט, זאָגן, אַז זיי זײַנען אַ גוטער כלי־זיין קעגן אַ סך פֿאַלשקייטן וואָס מען פֿאַרשפּרייט וועגן יידן. טיאָדאָר ביינגהעם, פּאָליציי־קאָמיסאַר פֿון דער שטאָט ניו־יאָרק אין 1908, האָט יעמאָלט, למשל, אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט געזאָגט, אַז ניו־יאָרקער יידן האָבן אַ פּראָצענט פֿון פֿאַרברעכערס ווי אַ סך אַנדערע פֿעלקער. אַן אויספֿאָרשונג וואָס יידן האָבן געמאַכט וועגן דער צאָל אַנגעקלאָגטע און פֿאַרמישפּטע יידן אין ניו־יאָרק האָט אָפּילו בינגהעמען איבערגעצייגט, אַז ער האָט זיך טועה געווען, און ער האָט צוריקגעציגן זײַן באַשולדיקונג.[29] די אויספֿאָרשונג וואָס די רעדאַקטאָרן פֿון דעם זשורנאַל *Fortune* האָבן געמאַכט אין די 1930ער יאָרן האָט געוויזן, אַז די עקאָנאָמישע מאַכט פֿון יידן אין אַמעריקע איז שטאַרק איבערגעטריבן.[30] דאָס זײַנען בלויז צוויי פֿון אַ גרויסער צאָל פֿאַלן וואָס ווײַזן די סאָציאַלע ניצלעכקייט און נייטיקייט פֿון געניוע און פּינקטלעכע ידיעות וועגן יידן.

אין שײַכות מיט דעם איז כדאַי אָנצווײַזן, אַז אין קאַנאַדע ווערט די גאַנצע באַפֿעלקערונג קלאַסיפֿיצירט לויט איר ראַסנדיקן אָפּשטאַם (racial origin), רעליגיע און מוטערשפּראַך. אין די רעפּאָרטן פֿון קאַנאַדער סטאַטיסטישן ביורא ווערט פּרטימדיק אָנגעגעבן די געאָגראַפֿישע פֿאַרטיילונג פֿון די דאַרטיקע יידן, זייער פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג, געבורטיקייט, שטאַרביקייט וכדומה. צי קען מען אָבער דערווײַזן כאָטש אין דער מינדסטער מאָס אַז אָט די אינפֿאָרמאַציע וועגן יידן בלאָז אויף אָנטי־יידישע העצעס אין לאַנד?

ל. ראָזענבערג וואָס האָט אַנאַליזירט דעם מאַטעריאַל וועגן יידן אין די רעפּאָרטן פֿון קאַנאַדער סטאַטיסטישן ביורא באַטאָנט די וויכטיקייט פֿון געניע און פּינקטלעכע ידיעות וועגן יידן. אָט וואָס ער שרײַבט:

די אינוועדונגען מצד עטלעכע יידישע אָרגאַניזאַציעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און גרויס־בריטאַניע קענן ארײַננעמען אין די

---

[29] T. A. Bingham, "Foreign Criminals in New York," *The North American Review*, September, 1908, pp. 383—394; "Jewish Criminality in New York," *The North American Review*, October, 1908, pp. 639—640.

[30] Editors of Fortune, *Jews in America*, chs. 6—10.

מלוכה־צענזוסן פֿון אָט די לעצטער פֿראָגעס בנוגע רעליגיע, ראַסנדיקן אָפּשטאַם און נאַציאָנאַליטעט, מחמת דאָס שטעלן אַזוינע פֿראָגעס און דאָס צונויפֿשטעלן און פּובליקירן אַזוינע צאָלן איז עלול צו אַקצענטירן רעליגיעזע און ראַסנדיקע חילוקים און קען אַרויסרופֿן אַנטיסעמיטיזם, זײַנען שלעכט באַגרינדעט. וואָלט דאָס באמת אַזוי געווען, וואָלט דאָך געווען מער אַנטיסעמיטיזם אין קאַנאַדע, אויסטראַליע, דרום־אַפֿריקע און ניו־זעלאַנד, וווּ אַזוינע פֿראָגעס ווערן נעשטעלט אין די פֿרעגבויגנס פֿון צענזוס, איידער אין גרויס־בריטאַניע און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון אַמעריקע, וווּ אַזוינע פֿראָגעס ווערן ניט אַרײַנגענומען אין דעם צענזוס־פֿרעגבויגן. צוליב דעם וואָס עס איז ניטאָ קיין אָפּיציעלע צענזוס־אינפֿאָרמאַציע, קומט אויס זיך צו באַנוצן מיט געקינצלטע און המצאה־דיקע מעטאָדן פֿון שאַצונג, וואָס ניט נאָר גיבן זיי אונדז ניט קיין שום פֿאַרלאָזלעכע סטאַטיסטישע אינפֿאָרמאַציע, אויף וועלכער מען זאָל קענען אויפֿבויען גילטיקע אויספֿירן, נאָר זיי עפֿענען א טיר פֿאַר לעכער־לעך מיבערגעטריבענע שאַצונגען מצד אַנטיסעמיטישע פֿראָפֿאַגאַנדיסטן... פֿאַראורטיילן און פּאָליטישע חשבונות מעגן בארעכטיקטערהייט שטעלן אונטער א פֿרעגצייכן די פּינקטלעכקייט פֿון דער אָפּיציעלער צענזוס־סטאַטיסטיק אין געווּיסע לענדער; דאָס פֿאַרקלענערט אָבער ניט אין קיין שום אופֿן די סופֿעריאָריטעט פֿון צענזוס־מעטאָדן לגבי וועלכן ניט איז מעטאָד פֿון שאַצונג.[31]

דעריבער וואָלט מען באַדאַרפֿט די גאַנצע פֿראָבלעם פֿון קלײַבן פּינקט־לעכע דאַטעס וועגן יידן ווידער אויפֿנעמען און באַטראַכטן אין ליכט פֿון אונ־דזער ביזאיצטיקער פֿראַקטיק און אויך פֿון שטאַנדפונקט פֿון געזעלשאַפֿטלעכער און ווירטשאַפֿטלעכער ניצלעכקייט.

רשימה פֿון „ראַסעס און פֿעלקער" אין אימיגראַציע־דינסט

אין דער ווײַטערדיקער רשימה האָבן מיר אויסגעשטעלט, ע״פּ אַלף־בית, אַלע ראַסעס און פֿעלקער, וואָס לויט זיי האָט דאָס אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט קלאַסיפֿיצירט אימיגראַנטן אין 1899, 1902 און 1943. די רובריקעס וואָס האָבן געגאָלטן אין אַ געוויסן יאָר זײַנען באַצייכנט מיט אַ פּלוס (+); אויב אין אַ געוויסן יאָר האָט אַ רובריק ניט גע־גאָלטן איז דאָס קעסטל איבערגעלאָזט לייִדיק.

ווי מען קען זען פֿון אונדזער רשימה, האָט זיך די קלאַסיפֿיקאַציע זינט 1899 געביטן ניט איבעריקס פֿיל.

ראַסעס און פֿעלקער	1899	1902	1943
[1] אויסטראַלישע	+		
[2] אונגעריש	+		
[3] איטאַליענישע (דרום)	+	+	+ a
[4] איטאַליענישע (צפֿון)	+	+	
[5] אירישע	+	+	+
[6] אַלבאַנישע	+		+
[7] אַפֿריקאַנישע (שוואַרצע)	+	+	

[31] Louis Rosenberg, *Canada's Jews*, 1939, pp. 6, 7.

a בלויז „איטאַליענישע" אין 1943.

	ראָסעס און פֿעלקער	1899	1902	1943
[8]	אַראַבישע		+	
[9]	אַרמענישע	+	+	+
[10]	בולגאַרישע	+		
[11]	בולגאַרישע, סערבישע, מאַנטענעגרישע		+	+
[12]	ביימישע און מערישע [b]	+	+	+
[13]	גריכישע	+	+	+
[14]	דאַלמאַטישע, באָסנישע און הערצעגאָווינישע	+	+	+
[15]	דײַטשישע	+	+	+
[16]	דרום־אַמעריקאַנישע	+		
[17]	האָווײַער	+		
[18]	האָלענדישע און פֿלעמישע	+	+	+
[19]	וואַלעכישע	+		
[20]	וויסע			+
[21]	וועלשישע	+	+	+
[22]	וועסט־אינדישע [c]	+	+	+
[23]	טערקישע	+	+	+
[24]	טראַנסילוואַנישע (זיבענבורגער)	+		
[25]	יאַפּאַנישע	+	+	+
[26]	יידישע (היברו)	+	+	
[27]	כינעזישע	+	+	+
[28]	לאַטײַן־אַמעריקאַנישע			+
[29]	ליטווישע	+	+	+
[30]	לעטישע			+
[31]	מאַדיאַרישע	+	+	+
[32]	מאַנטענעגרישע	+		
[33]	מאַנקס (ראַסע אָדער פֿאָלק פֿון אינדזל מאַן)			+
[34]	מיזרח־אינדישע	+	+	+
[35]	מעקסיקאַנישע	+	+	
[36]	נעגערישע			+
[37]	סירישע	+	+	+
[38]	סלאָוואַקישע	+	+	+
[39]	סערבישע			+
[40]	סקאַטישע	+	+	+
[41]	סקאַנדינאַווישע (נאָרוועגישע, דענישע, שוועדישע)	+	+	+
[42]	ענגלישע	+	+	+
[43]	עסטישע			+
[44]	עסטרײַכישע	+		
[45]	עסקימאָ		+	
[46]	פּאַציפֿיק־אינדזלדיקע	+	+	+
[47]	פּאָרטוגעזישע	+	+	+
[48]	פּוילישע	+	+	+
[49]	פֿיליפּינישע		+	+
[50]	פֿינישע	+	+	+

b אין דער רשימה פֿון 1943: „ביימישע און מערישע (טשעכישע)".
c אין דער רשימה פֿון 1943: „וועסט־אינדישע (אָהוץ קובאַנישע)".

	ראָסעס און פֿעלקער	1899	1902	1943
[51]	פֿראַנצייזישע	+	+	+
[52]	צענטראַל־אַמעריקאַנישע	+		
[53]	קאַרעיִשע	+	+	+
[54]	קובאַנישע	+	+	+
[55]	קראַאַטישע און סלאָוענישע	+	+	+
[56]	רוטענישע (רוסניאַקישע)	+	+	+
[57]	רומענישע	+	+	+
[58]	רוסישע	+	+	+
[59]	שווייצער		+	
[60]	שפּאַניש־אַמעריקאַנישע		+	
[61]	שפּאַנישע	+	+	+
[62]	ניט ספּעציפֿיצירט	+		
[63]	אַלע אַנדערע פֿעלקער		+	+

סך־הכּלל און אויספֿירן

פֿון ד״ר מאַקס ווײַנרײַך

1. וואָס איז דער ייִוואָ אויסן געווען מיט דער אַנקעטע?

אויף דער פֿראַגע לאָזט זיך ענטפֿערן זייער גרינג: מיר האָבן געוואָלט שאַפֿן אַ באַזיס פֿאַר אַ זאַכלעכער דיסקוסיע וועגן אַן ערנצטער פֿראַבלעם.

דעם ייִוואָ גייט ניט אין אונטערשטרײַכן זײַן „וויסנשאַפֿטלעכקייט״ אַזוי ווײַט, אַז ער זאָל זיך אָפּזאָגן פֿרינציפּיעל פֿון וואָסערע ס׳זאָל ניט זײַן פֿראַקטישע אָקטן. ווען ס׳זאָל גיין וועגן אַן ענין וואָס רופֿט אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿטלעכקייט ניט אַרויס קיין חילוקי־דעות, וואָלט דער אינסטיטוט זיך ניט אָפּגעזאָגט אַרויסצוטרעטן מיט אַ וויסנשאַפֿטלעך מאַטיווירטן מעמאָראַנדום פֿאַר די געהעריקע מאַכטאָרגאַנען. אָבער אַזוי ווי די זאַך שטייט איצטער, איידער די מיינונגען זײַנען ווי ס׳באַדאַרף צו זײַן פֿאַרמולירט און פֿירגעבראַכט געוואָרן, האָבן מיר נאָר אין אויפֿגאַבע: צושטעלן מאַטעריאַל וואָס זאָל העלפֿן קריסטאַליזירן די עפֿנטלעכע מיינונג ניט אויפֿן יסוד פֿון שלאָגוועטער אָדער שאַבלאָנען, נאָר אויפֿן יסוד פֿון זעלבשטענדיק דורכטראַכטן אָט דעם וויכטיקן ענין.

ווי וויכטיק ער איז קענען מיר זען אי פֿון דעם גרויסן פֿראַצענט תשובות וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אויף אונדזער אַנקעטע, אי פֿון דעם אינטערעס וואָס רעדט אַרויס דיסקוסיע קענען מיר אָפּלערנען פֿון יענע ענטפֿערערס, וואָס הגם ספּעציאַליסטן אין זייער פֿאַך אָדער אַנגעזעענע געזעלשאַפֿטלעכע טוערס, קוועלן זיי זיך צו זאָגן אַ פֿעסטע מיינונג. טייל ענטפֿערערס שטרײַכן בפֿירוש אונטער, אַז זיי וואַרטן אויף די רעזולטאַטן וואָס אונדזער אַנקעטע וועט אַרויסברענגען; אַנדערע גיבן איבער, אַז זיי האָבן צווישן זיך דיסקוטירט די פֿראַגע נאָך דעם ווי אונדזער אָפּפֿרעג איז אַנגעקומען.

איך בין ניט ביכולת צו מאַכן אַ באַשטימטע רעקאָמענדאַציע. [17]

וואָס שייך צו אַ פֿראַקטישן אויספֿיר, בין איך ניט צוגעגרייט צו געבן וועלכע ס׳איז עצה.[35]

. . . ניט בפּוח אויסצופֿורעמען אַ באַשטימטע מיינונג. [37]

עס פֿאַדערט זיך אַ גרונטיקע פֿאָרשונג. [66]

איך בין אין אַ פֿאַרלעגנהייט . . . [74]

פֿאַר מיר גופֿא, מוז איך מודה זײַן, איז געווען מאָדנע צו זען, ווי קוועלקדיק עס האָבן זיך אָפּגערופֿן אָפּילו עטלעכע פֿון די מענטשן וואָס האָבן זיך

מיט דעם ענין אָפּגעגעבן יאָרן לאַנג. איין בריוו פֿון אַן אַנגעזעענעם כּלל־טוער לייענט זיך אַזוי:

ד״ר ה. ס. לינפֿילד וואָס גרייט צו די ידיעות פֿאַרן צענזוס־ביורא פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז פֿעסט איבערגעצײַגט, אז אזא קלאַסיפֿיקאַציע איז אומגעוווּנטשן, און עטלעכע יידישע אָנגעטורן וואָס זײַנען פֿאַרנומען מיט עפּנטלעכע באַציונגען, א שטייגער דער אַמעריקאַנער יידישער קאָמיטעט, זײַנען דוכט זיך מספּים מיט ד״ר לינפֿילד. אויב דער קוק איז גערעכט, איז אויסגעהאַלטן ארויסצונעמען ענלעכע קלאַסיפֿיקאַציעס פֿון אַנדערע רעגירונג־סטאַטיסטיקעס. [5]

אויב דער קוק איז גערעכט; נאָר צי שטימט דער שרײַבער אײַן מיטן קוק פֿון ד״ר לינפֿילד און פֿונעם אַמעריקאַנער יידישן קאָמיטעט? דאָס אייגענע געפֿינען מיר בײַ אַן אַנדער באַווסטן געזעלשאַפֿטלעכן טוער:

אויב א פֿאַרשונג וועגן דער נייטיקייט צו קלאַסיפֿיצירן ווי עס איז על־פּי אזוי גערופֿענע ראַסנדיקע, קולטורעלע, עטנישע אָדער אפֿילו רע־ליגיעזע יסודות זאָל אויפֿווײַזן, אז אזא קלאַסיפֿיקאַציע האָט א וויסנ־שאַפֿטלעכן ווערט, איז מיינען מיר, אז אזא קלאַסיפֿיקאַציע האָט גע־דאַרפֿט צוגעגרייט ווערן דורך קאָמפּעטענטע געלערנטע אויפֿן באזיס פֿון אלגעמיין אנגענומענע קריטעריעס. טאָמער זאָל מען איינגעפֿינען, אז אזא קלאַסיפֿיקאַציע האָט א ווערט און טאָמער זאָל זײַן אין איר א לאָגיש אָרט פֿאַר יִדן, וואָלטן מיר יעמאָלט איבער א נײַס געווען ביכולת צו האָבן פֿאַרלאָזלעכע ידיעות וועגן יידישער אימיגראַציע אין די פֿאַראיי־ניקטע שטאַטן פֿון אָפּיציעלע מקורים. אויב אָבער מען וועט איינגעפֿי־נען, אז אזא קלאַסיפֿיקאַציע האָט קיין ווערט ניט, אָדער אויב אזא קלאַ־סיפֿיקאַציע וועט באשטעטיקט ווערן, נאָר ס׳וועט ניט זײַן אין איר קיין לאָגיש אָרט פֿאַר יִדן, וואָלט יעמאָלט געווען נייטיק פֿאַרן יידישן קיבוץ גופֿא אָנצונעמען די מיטלען וואָס זײַנען נייטיק פֿדי אַרײַנצובאַקומען די אינפֿאָרמאַציע וואָס ער דאַרף. [119]

ווידער א מאָל אויב ... טאָמער ... און טאָמער ... אויב אָבער. פֿון וואָנען אזא אומזיכערקייט וועגן א פֿראַגע וואָס איז טאַקע זייער וויכטיק, נאָר זי איז דאָך רעלאַטיוו פּשוט אין פֿאַרגלײַך מיט אזוי פֿיל אַנדערע באמת פֿאַרקנויפֿט־און־פֿאַרפֿלאָנטערטע געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַבלעמען? דערויף איז פֿאַראַן נאָר איין דערקלערונג: די פֿראַגע איז נאָך קיין מאָל ניט געווען אַוועקגעשטעלט אין איר גאַנצער בריט; און מיר זײַנען געווען זייער צופֿרידן צו הערן פֿון דעם מחבר פֿון דעם אָקערשט ציטירטן אויסצוג:

מיר רעכענען, אז די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג וואָס אַנייער אינסטיטוט האָט איניציִירט וועלן מיטהעלפֿן, אז קאָמפּעטענטע עקס־פּערטן זאָלן פֿון דאָס נײַ אָפּשאצן ניט נאָר די קלאַסיפֿיקאַציע על־פּי race or people, נאָר אויך די גאַנצע סטרוקטור סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וואָס דאָס אימיגראַציע- און נאַטוראַליזאַציע־דינסט גיט ארויס.

איך וויל דאָ פֿאַרפֿיקסירן א פֿונקט פֿון קריטיק וואָס ס׳איז מיר אויסגע־קומען צו הערן פֿון איינעם פֿון די געפֿרעגטע: „וווּ איז די ראַיה, אז ווען איר וועלט זיך צו אַנדערע צוויי הונדערט מענטשן וואָלט איר ניט באַקומען קיין היפּוכדיקע רעזולטאַטן?״ ווען דער פֿרעגער זאָל געווען זען אונדזער גאַנצן

מאַטעריאַל צונויפֿגענומענערהייט, בין איך זיכער, אַז ער וואָלט אַזוי ניט גע־רעדט. איין מאָל וויזט דאָך די פֿאַרשיידנקייט פֿון די ענטפֿערס, אי אין די פֿאַזיציעס אי אין די פֿאַרמולירונגען, אַז ווי ווײַט ס׳איז נאָר געווען אין אונדזערע כּוחות האָבן מיר ניט געמאַכט קיין בכּיוונדיקן אָפּקלײַב. דעם קוק פֿונעם גרעסטן טייל געפֿרעגטע האָבן מיר גאָרניט געווּוסט לכתּחילה. אָבער דער עיקר איז, אַז מיר האָבן ניט געטראַכט וועגן קיין אָפּשטימונג און מיר מאַכן אָפֿילו ניט קיין פּרווו צו טאַבעלירן די תּשובֿות. מיר זײַן זיי ניט; מיר וועגן. אין מײַן איצטיקן איבערבליק רעכן איך זיך ניט מיט דעם, וויפֿל מאָל אַ מיי־נונג איז רעפֿרעזענטירט, און בײַם ציטירן שטרעב איך ניט צו קיין אויסשעפּי־קייט. איך פֿלײַס זיך נאָר פֿונאַנדערצוגרופֿירן אויף אַ געהעריקן אופֿן די פֿאַקטן און אַרגומענטן, כּדי צו פֿאַרגרינגערן דעם אַנאַליז. איך ציטיר אויך בכּיוון ניט מיט די נעמען פֿון די ענטפֿערערס, נאָר אונטער די נומערן, אונטער וועלכע זייערע ענטפֿערס זײַנען געדרוקט: אויב מען וויל, קען מען דעם מחבר פֿון אַ זאַץ אי־דענטיפֿיצירן אײַנס און צוויי, אָבער אין מײַן קאַנטעקסט האָב איך געוואָלט, אַז ווירקן זאָל בלויז דער כּוח פֿונעם געדאַנק, ניט דער פֿאָרויסיקער אויטאָריטעט פֿונעם שרײַבער.

ביז איצטער האָט מען וועגן דער פֿראַבלעם אונדזערער געהערט מערניט איין שטאַנדפּונקט, און דאָס איז דער טעם, פֿאַר וואָס אי ניט־ייִדישע, אי ייִדישע ענטפֿערערס טראָגן זיך אַרום מיטן אײַנדרוק, אַז דאָס איז דער ייִדישער שטאַנדפּונקט:

ייִדן האָבן זיך פֿון לאַנג געשטעלט קעגן דער דאָזיקער אימיגראַציע־רעגולירונג. [6]

דאָס איז, פֿאַרשטייט זיך, אַן אומבאַרעכטיקטע גענעראַליזירונג, און זי ווערט ניט באַרעכטיקט פֿון דעם וואָס ד״ר לינפֿיל̈ד שרײַבט,[1] אַז: „אַמעריקאַנער ייִדן, פּונקט ווי די ליבעראַל עפֿנטלעכע מיינונג בכלל, קוקן . . .״ Pars pro toto איז גוט אין פּאַזיע, אָבער ניט אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. אָפֿילו אין די מער פּאַטריאַרכאַלע צײַטן פֿון אַנהייב יאָרהונדערט האָט אַ העלפֿט פֿון סטימאַן וווּפֿס עקספּערטן[2] ניט אײַנגעשטימט מיט דעם שטאַנדפּונקט וואָס ד״ר לינפֿיל̈ד פֿאָר־טרעט הײַנט, און וווּפֿ האָט אַליין ציטירט פֿאַר דער רעגירונג די מיינונג פֿון זײַנע אָפּאָנענטן. דאָס וואָס ער האָט זיי דיסקוואַליפֿיצירט ווי ציוניסטן בײַט ניט די זאַך. מיר וועלן אַגב זען, אַז די זעלביקע טעותדיקע פֿאַרקניפּונג פֿון אַ געוויסן קוק אויף אונדזער ענין מיט ציוניזם באַגעגנט זיך אויך בײַ טייל פֿון

[1] *Statistics of American Jews. The United States Census of Religious Bodies.* By H. S. Linfield, Ph.D., Director, Jewish Statistical Bureau. February 1944, p. 3.

דאָרטן רעדט זיך וועגן דעם צענזוס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָבער דער פּרינ־ציפּ איז דער אייגענער. — איך אײַל זיך צו באַמערקן, אַז אויב וועמענס עס איז מיינונג וועגן דעם ענין דאַרף געהערט וועלן, איז דאָס פֿאַרשטייט זיך ד״ר לינפֿילדס, וואָרעם מער און לענגער ווי וועלכער עס איז אַנדער יחיד האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט אַמעריקאַנער ייִדישער סטאַטיסטיק.

[2] זע נ. גאָלדבערגס אַרטיקל אין דעם נומער, זז׳ 238—239.

אונדזערע ענטפֿערערס. אין דער אמתן גייט די צעטיילונג, ווי עס ווײַזט דער מאַטעריאַל פֿון דער איצטיקער אַנקעטע, ניט אויף דער ליניע ציוניסטן—ניט־ציוניסטן פֿונקט ווי מען קען ניט זאָגן, אַז די מיינונגען גייען זיך פֿונאַנדער אויף דער ליניע יידן—ניט־יידן.

טײַל פֿון אונדזערע ענטפֿערערס זײַנען משער, אַז לכל־הפּחות די מ ע ר ה י י ט יידן זײַנען מרוצה אויף דער נײַער תּקנה פֿון אימיגראַציע־דינסט:

מיר ווײַזט אויס, אז דאָס [אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־] דינסט האָט מסתּמא נאָכגעגעבן די פֿאַרלאַנגען פֿון די מערסטע יידן וואָס געפֿינען זיך הײַנט אין אַמעריקע. [13]

איך . . . בין זיכער, אז דער רובּ יידן פֿון אמעריקע וועלן מסכּים זײַן מיט דער רעגירונג אין דעם דאָזיקן ענין. [67]

אפֿשר טאַקע אַזוי; אָבער אָפּגעשטימט האָט מען ניט, און ממילא קען מען ניט וויסן; און טאַמער זאָל אפֿילו יאָ געווען זײַן אַן אָפּשטימונג, קען דער באַשלוס נאָך אַלץ זײַן אַ רעזולטאַט פֿון ניט געניג אינפֿאָרמירטקייט אָדער ניט גענוג דורכגעטראַכטקייט. זיכער קען מען קיינעם ניט אָנבינדן קיין שטעלונג איבער גוואַלד, אָבער אונטער דער דעמאָקראַטישער פֿראָצעדור דאַרף מען פֿריִער זען צו ברענגען די גרעסט מיגלעכע אויפֿקלערונג צו דער גרעסטער צאָל מענטשן.

דאָס איז טאַקע דער טעם, פֿאַר וואָס מיר דרוקן דא אָפּ אַ ל ע אַרײַנגע־קומענע תּשובֿות וואָרט בײַ וואָרט. לכתּחילה האָבן מיר געמיינט, אַז „סך־הכּלל־ען און אויספֿירן“ וועט קלעקן. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז טאָן אַזוי וואָלט געמיינט זינדיקן קעגן דעם מאַטעריאַל און קעגן דעם לייענער, וואָרעם דווקא די פֿײַנערע ניואַנסן וואָלטן בײַ אַזאַ גאַנג פֿאַרווישט געווארן. געווײַנטלעך איז מײַן אָפּקלײַבן און אַראַנזשירן דעם איצטיקן איבערבליק מאַטיווירט פֿון אַ באַשטימטן קוק; אָבער דאָס וואָס מיר ברענגען אַ ל ע תּשובֿות אויף דער אַנ־קעטע גיט אַ מיגלעכקייט איטלעכן געניג פֿאַראינטערעסירטן לייענער צו מאַכן זײַן אייגענעם סך־הכּל און זײַן אייגענע אויספֿירן.

עטלעכע ענטפֿערערס [5, 119] האָבן רעקאָמענדירט, אַז מען זאָל אויפֿרופֿן אַ קאָנפֿערענץ פֿון פֿאַראינטערעסירטע אינסטיטוציעס און פּערזאָנען. דער גע־דאַנק איז אונדז צום הארצן. אָבער מיר האַלטן, אַז אויב אַזאַ קאָנפֿערענץ זאָל פֿאַרקומען, וועט איר עפּעקט זײַן אַן אַ שיעור גרעסער, אויב די אָנטייל־נעמערס וועלן שוין זײַן באַקאַנט מיט די רעזולטאַטן פֿון אונדזער אַנקעטע און וועלן זיי האָבן קריטיש אָפּגעשאַצט.

2. מאַטיוון קעגן קלײַבן פֿינקטלעכע סטאַטיסטיק וועגן יידישער אימיגראַציע

טײַל געפֿרעגטע האָבן אַרויסגעפֿילט, און זיי זײַנען געווען גערעכט, אַז אונדזער פֿרעגבויגן, און דער באַלייטבריוו צו אים, ווילן סוגעסטירן, אַז מען דאַרף יאָ האָבן פֿינקטלעכע סטאַטיסטיק. ניט אַלע געפֿרעגטע האָבן אײַנגעשטימט מיט אונדז; פֿאַראַן אַזוינע, וואָס האַלטן בפֿירוש, אַז מען דאַרף קיין סטאַטיסטיק

וועגן יידישער אימיגראַציע ניט קלײַבן. אַ מאָל ווערט דער דאָזיקער געדאַנק אַרויסגעבראַכט אַן שום מאָטיווירונג [13, 111, 123]; נאָר אַנדערע מאָטיווירן יאָ, און די דאָזיקע אַרגומענטן דאַרף מען אויסהערן.

א) ניט אויף צו קלײַבן יידישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז דאָס אימיגראַציע־דינסט באַשאַפֿן געוואָרן:

> ווי וויכטיק דאָטעם וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן זאָלן ניט זײַן, איז די אויפֿנאָבע פֿונעם אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט קודם־פֿל אָנצוווענדן דאָס געזעץ, ניט צו קלײַבן סטאַטיסטיק. די נייטיקייט פֿון ידיעות וועגן יידן און אַנדערע קיבוצים וואָלט ניט געדארפֿט זײַן דער עיקר בײַם אָנווענדן דאָס געזעץ. [106]

אין אָזאַ מין אַלגעמיינער פֿאָרעם וועט זיך קיינער קעגן דעם ניט שפּאָרן. אָבער ווי איז, ווען עס גייט וועגן באַקומען פֿון געריכטן סטאַטיסטיק, לאָמיר זאָגן, וועגן יוגנטלעכער געזעץ־ברעכונג, אָדער פֿון האַנדל־דעפּאַרטעמענט וועגן עקספּאָרט, אָדער פֿון אַרבעט־דעפּאַרטעמענט וועגן סטרײַקן? דאָס אייגענע איז דאָס: די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק קאָן האָבן א גרויסן בײַוואָרט אַחוץ איר דירעקטער אויפֿגאָבע, און

> די נײַע פֿאָראָרדענונג . . . מינערט דעם וועדט פֿון דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק דורך מינערן דעם פֿאָרנעם און די קוואַליטעט פֿון איר דירעקטער אינפֿאָרמאַציע און מאַכט זי ווינציקער נוציק פֿאַר צוועקן פֿון סאָציאַלער פֿאָרשונג. [6]

אַגב קען מען נאָך אָפּענטפֿערן אויף דעם פֿריִער געבראַכטן ציטאַט פֿון ענטפֿער 106, אַז דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט דאָך ניט אָפּגעוואָרפֿן אימיגראַציע־סטאַטיסטיק בכלל, פֿרעגן אויף race or people וועט מען דאָך וויטער, מערניט אַנשטאָט די 44 ענטפֿערס וואָס זײַנען פֿריִער געווען מיגלעך זײַנען איצט, ווען היברו איז אַרויסגעפֿאַלן, פֿאַראַן נאָר 43 מיגלעכקייטן. דער שרײַבער אַליין גיט דעריבער אין צווייטן טייל פֿון זײַן תשובה געוויסע פֿאָרשלאָגן וועגן פֿאַרבעסערן די פֿראָצעדור, ניט וועגן אָפּשאַפֿן זי אין גאַנצן.

ב) ס׳איז ניט כדאַי צו קלײַבן דעם מאַטעריאַל: סײַ ווי סײַ קען ער ניט זײַן פֿינקטלעך.

> מחמת דער שוועריקייט פֿון אונטערשיידן ראַסעס, און מחמת דעם וואָס קיין איינער פֿון די היַינט געניצטע מעטאָדן פֿון צוטיילן יחידים צו ראַסעס איז ניט פֿינקטלעך בין איך נוטה צו האַלטן, אַז די סטאַטיסטיק וואָס מיר האָבן געהאַט וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן איז ניט געווען איבעריקס פֿינקטלעך. [29]
>
> די פֿראָבלעם איז אַזוי קאָמפּליצירט אַז באַקומען פֿינקטלעכע אינפֿאָרמאַציע איז אוממיגלעך. [30]
>
> אַזוי ווי דער טערמין היברו איז א רעליגיעזער מיט א דעפֿיניציע וואָס פֿאַלט לחלוטין ניט צונויף מיט דער ראַסנדיקער השׂגה, וואָלט איך זיך געריכט אויף א היפּשער צאָל טאָפּלטײַטשיקע פֿאַלן. יעטווידער טאָפּל־טײַטשיקער פֿאַל מינערט דעם ווערט פֿון דער באַקומענער סטאַטיסטיק.[69]

איך גלייב ניט, אַז די חששים, ווי באַרעכטיקט זיי זאָלן ניט זיין אין דער טעאָריע, זאָלן האָבן אַ האָפּט אין דער פּראַקטיק. דער טעאָרעטישער פּלאַנטער רעליגיע — ראַסע — פּאָלק איז טאַקע אַ גרויסער (ס'וועט וועגן דעם שפּעטער קומען צו רייד באַריכות), אָבער בײַם אימיגראַנט בעט מען דאָך ניט קיין טעאָרעטישע דעפּיניציע צו באַפֿרידיקן דעם פּאַכמאַן („וואָס איז אַ וועלש?", „וואָס איז אַ ייִד"?), נאָר מען וויל וויסן, צי ער איז אַ וועלש, אַ ייִד אָדער אַ צוגעהעריקער צו אײַנער פֿון די אַנדערע races or peoples וואָס שטייען אין דער אָפֿיציעלער רשימה.

ג) ס'איז ניט כּדאַי צו קלײַבן ווײַטער דעם מאַטעריאַל: די ביזאיצטיקע סטאַטיסטיק איז אויך ניט געווען פֿינקטלעך.

איך ווייס, אַז די באַדינגונגען, בײַ וועלכע ס'ווערן געקליבן ידיעות ווענן אימיגראַנטן, זײַנען ניט אזעלכע, אַז זיי זאָלן גורם זײַן פֿינקטלעכקייט. [116]

. . . עס איז אַנערקענט, אַז די צאָלן זײַנען ניט געווען דורכוים פֿינקטלעך אין דער פֿאַרגאַנגענהייט. [135]

דער טערמין היברו האָט קיין מאָל ניט פֿונקציאָנירט ווי ס'געהער צו זײַן. [133]

די טענה איז אַ סך אַן ערנצטערע, וואָרעם פֿון פּראַקטיק מוזן מיר דאָך אָפּלערנען. אָבער עס וויקט זיך פֿרעגן: אויף וואָסער סמך פּסקט מען עס די ציפֿער וואָס דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט פֿובליקירט זינט 1899? אַנומלט האָב איך זיך אַנגעשטויסן אויפֿן געדאַנק,[3] אַז קריטיקירן די ציפֿער וואָס די רעגירונג שטעלט צו איז „אַ העזה". איך וואָלט ניט געגאַנגען אַזוי ווײַט, וואָרעם די אַרבעט פֿון דער רעגירונג ווערט אויך געטאָן פֿון מענטשן, און מענטשן קענען זיך טועה זײַן, און אין אַ ניט־טאַטאָלישטאַרער אַרדענונג מעג מען אויפֿוויזן חסרונות אָפֿילו בײַ אַ באַאַמטן. אָבער אויף וויפֿל איך ווייס, איז דאָס עד היום פֿון קיינעם ניט אויפֿגעוויזן געווארן.

דער מיין פֿון אַזאַ חשד קען דאָך נאָר זײַן, אַז אַן אַנזיכטיקע צאָל ייִדישע אימיגראַנטן פֿלעגט זיך ניט פֿאַרשרײַבן אין דער קאַטעגאָריע Hebrew בשעת די אימיגראַציע־מאַכט פֿלעגט פֿרעגן אויף race or people. טאָ לאָמיר אַנאַלי־זירן צוויי פֿאַלן, וועו מען קען די אָפֿיציעלע סטאַטיסטיק נעמען אויף אַ פֿאַרהער.

איין פֿאַל אַזאַ געפֿינען מיר אין יאָר 1899/1898. ווי עס דערמאָנט אונדז, זייער צו דער זאַך, נ. גאָלדבערג אין זײַן אַרטיקל (ז' 233), האָט די אימיגראַציע־מאַכט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אינעם ערשטן יאָר פֿון אײַנפֿירן די נײַע צייל־פֿראַצעדור געפֿרעגט די אימיגראַנטן אויף רעליגיע אויך, און ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ צאָל פֿון 37,415 ייִדן לויט race (Hebrew) לגבי 37,523 ייִדן לויט רעליגיע (Israelites). מען קען דעריבער זאָגן, אַז אין דעם אײַנציקן פֿאַל ווו עס איז געווען אַ מיגלעכקייט איבערצופֿרוון די סטאַטיסטיק פֿונעם אימיגראַ־

[3] ד"ר לינפֿילד אויף ז' 12 אין דעם דאָקומענט וואָס איז דערמאָנט אין הערה 1.

ציע־דינסט האָט זי אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען אין דער פּוליער מאַס; און דער דאָזיקער רעזולטאַט וועט ניט זײַן קיין חידוש בײַ קיין שום קענער פון יידישן לעבן, אויב מיר וועלן זיך דערמאָנען, אַז אויפן שוועל פון 20סטן יאָרהונדערט זײַנען קיין אַמעריקע געקומען מ י ז ר ח ד י ק ע יידן, טרעגערס פון א ספּעציעלער אייגענער קולטור, און כּמעט אויסשליסלעך אַזוינע יידן האָט אַמעריקע אַרײַנ־באַקומען פון 1898 ביז היטלערס קומען צו דער מאַכט.

דער אָנווײַז אויף מיזרח־יידן איז דאָ אַן עיקרדיקער. פון א צאָל מיזרח־און צענטראַל־אייראָפּעישע לענדער, וווּ מען האָט געפֿרעגט די אײַנווויינערס הן אויף רעליגיע, הן אויף נאַציאָנאַליטעט (עטנישע צוגעהעריקייט) ווייסן מיר, אַז די קאַרעלאַציע רעליגיע/נאַציאָנאַליטעט האָט אונדז בנוגע יידן גענאָזט הערן גאָר א סך. אין לענדער, וווּ די אייגנאַרטיקייט פון יידישן לעבן איז געווען זייער א שטאַרקע, האָט זיך די צאָל יידן לויט רעליגיע („איזראַעליטן", „פּערזאָנען פון משהס גלויבן") און יידן לויט עטנישער צוגעהעריקייט כּמעט ווי געדעקט. אַזוי איז געווען אין ליטע, לעטלאַנד, עסטלאַנד; אין אַ ביסל א קלענערער מאָס אויך אין פוילן. אין אָזא לאַנד ווי טשעכאָסלאָוואַקיי, וווּ מיזרח־יידנטום און מערב־יידנטום האָבן זיך באַגעגנט, איז די צאָל יידן לויט רעליגיע, ווי מען מעג זיך טאָקע ריכטן, געווען א סך גרעסער אידער די צאָל יידן וואָס האָבן זיך דע־קלאַרירט פֿאַר יידן לויט זייער עטנישער צוגעהעריקייט.

אין דײַטשלאַנד האָט מען געציילט יידן נאָר ע״פּ רעליגיע, דאָרטן איז אַפֿילו דער באַגריף פון עטנישער בינדונג ניט געווען בנוגע יידן, און ממילא וועלן מיר זיך ריכטן אויף אַן אַנדער רעאַקציע אויף דעם טערמין היברו בײַ די דײַטשע יידן, בשעת דײַטשלאַנד איז, נאָך אַן איבערריס פון עטלעכע צענדליגער יאָר, אין 1933 צוריק געוואָרן אַן אויסוואַנדערונג־לאַנד.

זינט 1933 האָבן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איבער א נײַס געגומען קומען דאָס רובֿ ד ײַ ט ש ע יידן, וואָס זייער יידישקייט איז געווען אַזוי שטאַרק אײַנגעשרומפן, אַז טייל מאָל האָט ערשט היטלער דערמאָנט וועגן איר די בעל־דבֿרס גופֿא. בײַ מיטגלידער פון דער גרופּע מעג מען זיך לכתחילה ריכטן אויף גרעסערע פּסיכישע עיקובֿים בײַם דעקלאַרירן זיך פֿאַר היברו, און, ווי מאָדנע דאָס זאָל ניט קלינגען פֿאַר טייל פון אונדז: מען גיט איבער, אַז דײַטשע יידן וואָס האָבן זיך געראַטעוועט קיין אַמעריקע פון די נאַציס האָבן פּראַטעסטירט קעגן דעם וואָס מען קלאַסירט זיי ווי היברוס — זיי האָבן געוואָלט פֿיגורירן ווי מיטגלידער פון דער German race. לאָמיר הערן, וואָס די אימיגראַציע־סטאַ־טיסטיק זאָגט. פון יולי 1, 1933 ביז יוני 30, 1943 זײַנען אַרײַן אין די פש״א פון דײַטשלאַנד 128,516 פּערזאָן. 97,321 פון די דאָזיקע אימיגראַנטן האָבן אַנ־געוויזן בײַם פונקט race, אַז זיי זײַנען היברו. דאָס איז 75.8 פּראָצענט. מען דאַרף אָבער ניט מיינען, אַז 24.2 פּראָצענט זײַנען יידן וואָס האָבן זיך ניט גע־וואָלט מודה זײַן אין זייער יידישקייט. פון היטלער־דײַטשלאַנד זײַנען דאָך אויך אַוועק א ביסל ראַסנדיק כּשרע „אַריער" וואָס זײַנען בײַ היטלערן געווען טרייף פֿאַליטיש, און — אין א סך גרעסערע צאָלן — מענטשן וואָס זײַנען געווען בלויז

האָלבע אָדער פֿערטלדיקע אַריער ע״פּ די נירנבערגער געזעצן, נאָר אין זייער אייגענעם געפֿיל זײַנען זיי קיין יידן לחלוטין ניט געווען און ממילא האָבן זיי ניט געהאַט וואָס צו רעגיסטרירן זיך אונטער דער רובריק היברו. איך וויס ניט פֿון קיין סטאַטיסטיק וואָס זאָל געבן צאָלן פֿון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע אײַנוואַנדערערס, אָבער איך האָב געהערט שאָצונגען וואָס קומען צו פֿיל־ווינציק צו 15 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל אײַנוואַנדערערס פֿון דײַטשלאַנד. דאָס ווײַזט אויס קרוב לאמת. ווי באַלד מען נעמט דאָס אין אַכט, איז שוין די צאָל דײַטשע יידן וואָס האָט אויסגעמיטן די קאַטעגאָריע היברו ניט אַזאַ גוואַלדיק גרויסע, און מען מעג זאָגן, אַז בײַ די אומשטאַנדן, מיט וועלכע מען מוז זיך רעכענען, זײַנען די ציפֿער וועגן היברוס גאָרניט אַזוי שטאַרק אויסן וועג אַפֿילו בנוגע דעם לעצטן פּעריאָד פֿון אימיגראַציע זינט 1933.

איך זע דעריבער ניט קיין גרונד צו דיסקוואַליפֿיצירן דעם מאַטעריאַל פֿאַר 1899 — 1943, וואָס דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט אונדז צוגעשטעלט.

ד) מען דאַרף ניט קיין אָפּיציעלע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק: אויף דער ביזאיצטיקער האָט מען אויך קיין גרויס אַכט ניט געלייגט.

> אויף ווי ווײַט מיר וויסן האָט . . . די race-קלאַסיפֿיקאַציע ניט ארויסגערופֿן קיין גרויס אויפֿמערקזאמקייט בײַ געלערנטע אָדער געזעץ־געבערס אָדער אַנדערע, וואָס זײַנען פֿאַראינטערעסירט אין אימיגראַציע. [119]

פֿון די דוגמאות וואָס עס ברענגען אין זייערע אַרטיקלען י. לעשטשינסקי און נ. גאָלדבערג קען מען אָפּלערנען פֿונקט דעם היפוך. וועגן דער וויכטיקייט פֿון די דאָזיקע אָפּיציעלע ציפֿער אין קאַמף פֿאַר ידישער גלײַכקייט, און ספּעציעל וועגן דער ווייסנשאַפֿטלעכער זײַט פֿון דער זאַך, רעדט אויך דער ענטפֿער פֿון אַן אַנדער פֿאַרשער פֿון ידישע וואַנדערונג־פֿראָבלעמען:

> . . . דער שאָדן וואָס דער דאָזיקער באַשלוס [וועגן אויסמעקן די קאַטעגאָריע היברו] איז גורם קען זײַן גוואַלדיק. יעטווידער וויסנשאַפֿטלעך אויפֿן פֿעלד פֿון סטאַטיסטיק און סאָציאָלאָגיע וויים, ווייפֿל ס׳האָט באַטײַט פֿאַר אונדז אַלעמען, וואָס מיר האָבן געהאַט אין אונדזער רשות אזוינע פֿינקטלעכע ידיעות וועגן דער ידישער אימיגראַציע אין די פֿאַרשיניקטע שטאַטן. ס׳איז ניט געווען קיין איין אַנדער לאַנד אין דער וועלט (סײַדן אפֿשר ארץ־ישׂראל, וווּ ס׳איז חוץ דער סטאַטיסטישער מאַשינעריע פֿון דער רעגירונג פֿאַראן נאָך די צווייטע זייער אויפֿטוערישע מאַשינעריע פֿון דער ידישער אגענטור), וואָס מען זאָל קענען גלײַכן צו די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דעם פּרט. די גרויסע און אין אַלגעמיין זייער וואַרטיקע ליטעראַטור וועגן ידישער אײַנוואַנדערונג אין די פֿש״א, וואָס איז ארויס די לעצטע עטלעכע צענדלינג יאָר, וואָלט פֿמעט ווי ניט געווען מיגלעך אָן דעם דאָזיקן וויכטיקן רויען מאַטעריאַל וואָס די אימיגראַציע־מאַכט דאָ אין לאַנד האָט צוגעשטעלט. [136]

א באַשטעטיקונג דערויף האָבן מיר אין בפֿירושע דערקלערונגען פֿון די מחברים פֿון צוויי מאַנאָגראַפֿיעס וועגן ידישער אימיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: סאַמיועל דזשאָזעף און לײַבמאַן הערש. דער ערשטער שרײַבט אין זײַן תשובֿה אויף דער איצטיקער אַנקעטע:

א דאנק דעם פאַקט וואָס פֿון 1899 אָן זײַנען יידן וואָס זײַנען געקומען פֿון פֿאַרשיידענע לענדער צונויפֿגענומען געווארן אונטערן טערמין היברו איז ניט געווען קיין שום פּראָבלעם מפּוח צו׳ילן די יידן וואָס זײַנען ארײַן אין לאַנד פֿון 1899 . . . מחמת ביז דעם דאָזיקן יאָר האָט געפֿעלט אזא באצייכענונג האָב איך געמוזט זיך ארײַנלאָזן אין א קאָמפּליצירטער פֿאַרשונג פֿון אָריגינעלע מקורים און מאַניפֿעסטן פֿון די „יונײַטעד היברו טשאריטיז" פֿון ניו־יאָרק און עטלעכע אַנעמטורן אין אַנדערע פּאַרטן פֿון לאַנד. די סטאַטיסטיק וואָס איז געגעבן פֿאַר אָט דעם פֿעריאָד פֿון יידישער אימיגראַציע ביז 1899 אין אַרטיקלען אין דער *Jewish Encyclopedia* איז, ווי ס׳איז דערווײַזן געווארן, געווען פֿאַלש, ווײַל אַן אָנגעשטעלטער אין דער ייקא וואָס האָט צוגעשטעלט דעם סטאַטיסטישן מאַטעריאַל פֿאַרן ענציקלאָפּעדיע־אַרטיקל אויף דער טעמע האָט א טעות געהאַט. די זעלביקע סיטואַציע איז אַנאַליזירט געווארן דורך אַן איראָפּעישן אויטאָריטעט, ד״ר ל. הערש, דעם מחבר פֿון בוך *Le Juif Errant d'aujourd'hui*, און ס׳האָט אים געבראכט דערצו, ער זאָל מוותר זײַן אויף אַלע צאָלן וועגן יידישער אימיגראַציע ביז 1899 . . .[137]

צו ד״ר ל. הערשן, מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייוואָ און פּראָפֿעסאָר פֿון סטאַטיסטיק אין זשענעווער אוניווערסיטעט, האָבן מיר מחמת דער איבערגעריסענער פּאָסט־פֿאַרבינדונג מיט שווייץ ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט צוצוקומען מיט דער איצטיקער אַנקעטע; אָבער מיר האָבן זײַן גבֿית־עדות פֿון דער צײַט וועט ער האָט געשריבן די אָקערשט דערמאָנטע אַרבעט, און ס׳איז ניטאָ קיין שום סיבה משער צו זײַן, אַז ער האָט דורך דער צײַט געביטן זײַן מיינונג:

וואָס ס׳איז שייך ספּעציעל צו דער יידישער עמיגראַציע, זײַנען קיין רוסלענדער דאָטעם (און קיין דאָטעם פֿון די עמיגראַציע־לענדער בכלל) פֿמעט ניטאָ. וועט מיר זאָלן זיך דערפֿון פֿאַרלאָזן נאָר אויף די דאָטעם פֿון די לענדער, פֿון וואַנען יידן עמיגרירן, וואָלט קיין שום סיסטעמאַטישע פֿאַרשונג פֿון דער יידישער עמיגראַציע ניט געווען מיגלעך. צום גליק גיט אונדז די געגנג דעטאַלירטע סטאַטיסטיק פֿון אײַנוואַנדערונג פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן, וואָס געפֿינט זיך ספּעציעל אין די Annual Reports of the Commissioner-General of Immigration (פּובליקירט אלע יאָר דורכן דעפּאַרטמענט פֿאַר האַנדל און אינדוסטריע פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן) אין א געגנג שטאַרקער מאָס די דאָטעם וואָס ווערן ניט געקליבן און וואָס וואָלטן אָפּט אויך ניט געקאָנט געקליבן ווערן אין די עמיגראַציע־לענדער. אָבער די דאָזיקע דאָטעם נעמען נאָר אַרום יענע יידישע עמיגראַנטן וואָס וועגן זיך אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן. נאָך מער, יידן פֿיגורירן אין דער סטאַטיסטיק פֿון אמעריקאַנער עמיגראַציע ערשט פֿונעם 1טן יולי 1898 — דער טאָג ווען ס׳איז אײַנגעפֿירט געווארן די קלאַסירונג פֿון אימיגראַנטן לויט עטנישע גרופּעס. ביז יענעם טאָג זײַנען אימיגראַנטן קלאַסירט געווארן אויפֿשליסלעך לויטן לאַנד פֿון זייער פֿרײַערדיקן ווויינאָרט (עמיגראַציע־לאַנד) און יידן זײַנען געווען אײַנגעשלאָסן אין איין שותּפֿותדיקער גרופּע מיט די עמיגראַנטן פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער פֿון רוסלאַנד, עסטרײַך־אונגארן אַדער וועלכן ס׳איז אַנדער לאַנד. וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן פֿאַרן פֿעריאָד ביז [דעם פֿיסקאַלן יאָר] 1899 האָבן

מיר דאַטעם נאָר פֿון ניט־אָפּיציעלע מקורים, זייער ניט־שלמותדיקע, זייער אויבנאויפֿיקע און ווינציק זיכערע דאַטעם.

אויב מיר ווילן האָבן לפּי־ערך פֿינקטלעכע און געגנוג דעטאַלירטע השׂגות וועגן דער מאַסע ייִדישע עמיגראַנטן, מוזן מיר זיך, הייסט עס, באַנוגענען מיט אויספֿאָרשן די אימיגראַציע פֿון ייִדן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זינט 1899. — דאָס איז אַגב זייער א וויכטיקער ענין פֿאַר דער פֿאָרשונג . . .[4]

ה) מען דאַרף ניט קיין אָפּיציעלע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק: פֿאַר וואָס זאָל מען אויסטיילן ייִדן?

דער דאָזיקער געדאַנק טרעפֿט זיך אין עטלעכע ענטפֿערס:

איך זע ניט . . . פֿאַר וואָס די רעגירונג זאָל באַהאַנדלען ייִדן אַנדערש ווי אַנדערע אימיגראַנטן. איר איצטיקע פּראָצעדור איז צו פֿאַרצייכענען זיי על־פּי זייער אָפּשטאַמלאַנד, און דאָס דאַרף גילטן פֿאַר ייִדן אויך. [2]

. . . ניט אויפֿן יסוד פֿון מאַכן אַן אויסנעם לגבי דעם ייִד. [7]

איך וואָלט וועלן מוסיף זיין, אַז איך האַלט, אַז ס'וואָלט בפֿירוש ניט געווען גלייַך צו פֿאַרזאָרגן ספּעציעלע טאַבעלירונגען פֿאַר ייִדישע גרופּעס סיַדן ס'איז א טייל פֿון אָט דעם בריטערן טיפּ אויספֿרעג. [93]

אויב ייִדן זאָלן זיין די איינציקע גרופּע וואָס זאָל קלאַסירט ווערן על־פּי אָפּשטאַם . . . [109]

איך זע ניט קיין שום פּערמאַנענטע בארעכטיקונג אין ארײַנקריגן ספּעציפֿישע סטאַטיסטיק פֿאַר איין גרופּע, אויסשליסנדיק אַלע אַנדערע קולטורעל אַנדערשדיקע גרופּעס. [114]

מיר איז דער דאָזיקער קוק בפֿירוש צום האַרצן, אָבער מיר דוכט, אַז די מורא פֿאַר „אויסטיילן" וואָקסט פֿון אַ פֿשוטן טעות. די סיטואַציע איז דאָך פֿונקט אַ קאָפּיערדיקע. עס זיינען ביז איצט אין דער סטאַטיסטיק געווען 44 ענטפֿערס אויף דער פֿראַגע race or people, ייִדן אַרײַנגערעכנט. אַלע אַנדערע קלאַסן האָט מען איבערגעלאָזן, און נאָר ייִדן האָט מען אויסגעמעקט. הייסט עס אַן אויס־נעמיקייט פֿאַר ייִדן איז באַשאַפֿן געוואָרן דווקא דורך דער נייער פּראָצעדור, און ווען מען זאָל זיך אומקערן צו דער פּראָצעדור פֿון פֿאַרן 8טן נאָוועמבער 1943, וואָלט דאָס נאָר געהייסן צוריקשטעלן די פֿריערדיקע גלייכקייט.

נאָר אפֿשר מיינען די מחברים פֿון די אָקערשט ציטירטע זאַצן, אַז היברו קען אין פֿרינציפּ ניט געמאַסטן ווערן מיט דער זעלביקער מאָס ווי וועלש, אור־קראַינער אָדער פֿילִיפּינער? אויב אַזוי, לאָמיר די דאָזיקע טענה אַרומרייַדן אין אייניעם מיט דעם ווייטערדיקן בינטל טענות.

ו) ווען מען פֿרעגט אַ ייִדן אויף race or people. מיינט מען פֿאַקטיש זיין רעליגיע.

---

[4] L. Hersch. *Le Juif Errant d'aujourd'hui. Étude sur l'émigration des Israélites de l'Europe Orientale aux États-Unis de l'Amérique du Nord*, Paris, 1913, 331 pp.
דער ציטאַט געפֿינט זיך אויף זז׳ 14—15.
איך מוז ציטירן לויט דער פֿראַנצייזישער אויסגאַבע, ווײַל איך האָב די ייִדישע (ווילנע, 1914) ניט געהאַט צו דער האַנט.

דאָס איז וויכטיק אויס דער איצטיקער קוק פֿונעם אימיגראַציע־דינסט, ווי מיר זעען פֿון דעם וויכטערדיקן זאַץ:

. . . איך בין אינפֿארמירט געוואָרן פֿון א מיטארבעטער [פֿון דער דאָזיקער אינסטיטוציע], אַז דאָס אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט האָט אויפֿגעהערט פֿאַרצייכענען יידן ווי א באַזונדערע גרופּע מחמת דעם וואָס הגם דאָס דינסט דאַרף על־פּי געזעץ פֿאַרצייכענען די race פֿון יעט־ווידער אימיגראַנט, האָט עס אָבער ניט קיין געזעצלעכן אויטאָריטעט זיך נאָכצופֿרעגן אויף דעם אימיגראַנטס רעליגיעזער צוגעהעריקייט. [129]

אַוודאי זײַנען יידן א קיבוץ וואָס איז געצייכנט דורך זײַן רעליגיע, און ממילא קען יעדער יִיד אַנרופֿן יעטווידער אַנדער יידן co-religionist. אין דעם זינען זײַנען די תשובֿות 3, 7, 38 און אַנדערע אין גאַנצן געראָטן. אָבער דאָס אייגענע קען מען זאָגן ניט נאָר וועגן יידן אַליין. מיר וויסן למשל, אַז אַזוי גוט ווי אַלע שוועדן זײַנען לוטעראַנער, אַזוי גוט ווי אַלע איטאַליענער אַדער ליט־ווינער אַדער איר־לענדער קאַטוליק. הייסט עס וועלן די אימיגראַציע־מאַכט שטעלט פֿעסט, אַז א געוויסער אימיגראַנט איז א שוועד, האָט זי בעצם אויך אויסגע־פֿונען, אַז ער איז א לוטעראַנער, פֿונקט ווי דער ענטפֿער ליטווינער איז פֿאַקטיש כולל אין זיך דעם באַגריף: קאַטוליק. נ. גאָלדבערג (ז׳ 247) ווײַזט ריכטיק אַן, אַז וועלן מען זאָל אָפּשאַפֿן די רובריק race or people פֿאַר אַלעמען און נאָר אי־בערלאַזן אָפּשטאַמלאַנד, וועט דער ענטפֿער איטאַליע צי ליטע אַדער שוועדן אויך זײַן גענוג אַנצוהערעניש אויף דער רעליגיע פֿונעם בעל־דבֿר. צו אַזוינע דרינגדערווײַזן איז דוכט זיך קיין עצה ניטא, און די טענה, אַז בײַ א יידן „מיינט מען פֿאַקטיש״ רעליגיע וועלן מען פֿרעגט אויף race or people, וואָלט גע־וועלן ריכטיק נאָר אין דעם פֿאַל אויב רעליגיע וואָלט געווען דער איינציקער סימן פֿונעם יידישן קיבוץ.

דעם געדאַנק באַגעגענען מיר טאַקע מער ווי איין מאָל.

ז) יידן זײַנען נאָר א רעליגיעזער קיבוץ; און בײַ קיינעם חוץ יידן פֿרעגט מען ניט אויף רעליגיע.

אָט זײַנען עטלעכע אַרויסזאָגונגען פֿון דעם מין:

ס׳איז ניטא מער גרונד [צו קלײַבן ידיעות וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן] ווי צו קלײַבן ידיעות וועגן קאַטוליזישע, פּראָטעסטאַנטישע, פּראַוואָסלאַווע, מחמדאַנישע אימיגראַנטן. [18]

ניטא קיין שום באַרעכטיקונג צונויפֿצונעמען פֿינקטלעכע ציפֿער וועגן וועלכער עס איז רעליגיעזער גרופּע, אויב דאָס וועלט ניט געטאָן וועגן אלע אַנדערע רעליגיעזע גרופּעס — אלע רעליגיעזע גרופּעס זײַנען פֿא־טענציעל אויסגעשטעלט אויף א פֿאַשיסטישן אטאק. [38]

איך וואָלט ניט אײַנגעשטימט, מען זאָל קלײַבן ידיעות וועגן „יידן״, אויב ענלעכע ידיעות וועלן ניט געקלײַבן אויך וועגן ניט־יידן — קאַטו־ליקן, פּראָטעסטאַנטן און אַנדערע. [116]

איך האלט ניט, אז עס איז וויכטיקער צו האבן פֿינקטלעכע ידיעות וועגן יידן איידער צו האבן פֿינקטלעכע ידיעות וועגן מעטאָדיסטן, באַפּ־טיסטן אַדער קאַטוליקן וואָס קומען אַרײַן אין לאַנד. [123]

צי שפּירן מיר ניט, אַז דאָ איז עפּעס קרום? אין אַ געוויסן זינען, ווען מען רעדט וועגן רעליגיעס, איז אַוודאי ריכטיק צו פֿאַרבינדן Catholics, Protestants and Jews, און פֿון פֿאַרשטענדלעכקייט וועגן קען דאָס אַ מאָל קלעקן. אָבער מיר זײַנען נאָך ניט פֿאַרטיק. אויב אַ קאַטויליק וועלט אַן אַגנאָסטיקער, וועלט ער ממילא אויס קאַטויליק. צי וועלט אַ ייִד אויס ייִד מיט דעם וואָס ער וועלט אַן אַגנאָסטיקער? דער אייניציקער ענטפֿער קען זײַן: ווי אַ מאָל. אַ מאָל וועלט ער אין זײַן אייגענעם באַווּסטזײַן אויס ייִד און פֿאַרן גענפֿיל פֿון ניט־ייִדן ניט; אַ מאָל פֿילט ער זיך אַליין וויטער מעשׂה פֿולער ייִד, נאָר אַ פֿרומער ייִד קען האַלטן, אַז אָט דער אומגלייביקער איז „ערגער פֿון אַ משומד"; און אַ מאָל קען אַן אומגלייביקער ייִד — קיין סתּירותדיק פֿאַרל איז דאָס בשום־אופֿן ניט — זײַן אַ פֿירער פֿון ייִדישן פֿלל. אויך קען זיך טרעפֿן, אַז דורך וועלט אויס גלייביק זאָל אַ ייִד אַ יחיד זיך שפּירן אַזוי ווי „אַרויסגעטראָטן פֿון ייִדנטום" און דאָס זאָל אַנהאַלטן יאָרן; טאָמער מאַכט זיך אָבער אַ קריזיס אין זײַן פֿערזעלעכקייט קען ער זיך צוריק דערשפּירן ווי אַ מיטגליד פֿון ייִדישן פֿלל, הגם ער איז ניט געוואָרן צוריק קיין גלייביקער.

אַ קיצור, מען קען ניט לייקענען דעם באַשטימפּערלעכן פֿאַקט, אַז עס זײַנען פֿאַראַן ייִדן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן צווישן זיך נאָך דורך אַנדערע פֿעדעם ווי רעליגיע, און אַ מאָל דורך רעליגיע גאָרניט. די ייִדיש־רעדערס, ביז דער איצטיקער מלחמה אַ בלאָק פֿון וואָסערע צען מיליאָן אין מיזרח־אייראָפּע און אירע „ייִדישע קאָלאָניעס", זײַנען אַ שפּראַך־קיבוץ; דאָס אייגענע איז שייך (כּאָטש דאָרטן גייט וועגן אַ סך קלענערע צאָלן) צו די ספֿרדים מיט זייער דזשודעזמע־שפּראַך, צו די תימנער ייִדן. נעמט אַפֿילו די דײַטשע ייִדן ביז היטלערן, וואָס זיי אַליין, אין זייער גרעסטן רובֿ, האָבן געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ רעליגיעזן קיבוץ: צי האָבן זיי ניט אַחוץ קאָנגרעגאַציעס געהאַט אויך אַ געדיכטע נעץ פֿון סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג, פֿון ליטעראַרישע פֿאַראיינען, פֿון בילדונגס־אינסטי־טוציעס?

וויטער איז דאָך ניט שייך צו איגנאָרירן אַ זאַך, וואָס מען באַמערקט זי מיטן פֿשוטן אויג, נאָך איידער מען גייט פֿאָרשן: אַז עס זײַנען פֿאַראַן געוויסע ספּעציפֿישקייטן אין דער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון ייִדן. מיר געפֿינען בײַ זיי אַן אויסנעמיקן גראַד פֿאַרשטאָנדיקונג, אַ דראַנג צו פֿרײַע פֿראָגעסיעס, אַ טענדענץ צו קאָנצענטרירן זיך אין געוויסע דיסטריקטן. צי געפֿינען מיר דערשײַנונגען פֿון דעם מין בײַ רעליגיעזע גרופּעס, וואָס רעליגיע איז זייער אייניציקע בינדונג? אָדער לאָמיר נעמען סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע שטריכן, מיט וועלכע מען באַטיילט ייִדן וואָס זײַנען מסתּמא ניט אויסגעזוכט פֿון פֿינגער: גרעסערע נערוועזשקייט, שטאַרקערע אינטעלעקטואַלישע־זירונג, אַ סך קלענערער אָנטיילל אין פֿאַרברעכערישקייט — צי איז אַזוינס כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר מיטגלידער פֿון רעליגיעזע גרופּעס? צי איז אַ גרעסערע אַפֿטקייט פֿון צוקערקרענק, אַ גרעסערע אימוניטעט קעגן טובערקולאָז אַ סימן וואָס קומט אויפֿן זינען בשעת מען טראַכט וועגן רעליגיעזע גרופּעס?

און לאָמיר נעמען אַפֿילו די פֿראַגע פֿון אויסזען. די ראַסיסטישע טעאָריע איז אַזוי דיסקרעדיטירט, אַז עס איז איבעריק צו פֿאַרלירן וועגן איר אַ וואָרט. זייער אָפֿט קען מען אַ יידן בשום־אופֿן ניט דערקענען לויט זײַן אויסזען. אָבער אַ גרויסע צאָל יידן זײַנען דאָך יאָ פֿאַראיניקט דורך דעם וואָס מען רופֿט אָן „יידישע שטריכן״, אָלץ איינס וואָס דאָס מיינט אָדער צי מען קען עס בכלל דערפֿירן. לאָמיר נעמען צווויי זאַצן: „ער זעט אויס ווי אַ טיפּישער יid״ און „ער זעט אויס ווי אַ טיפּישער קאַטויליק״; צי זײַנען ביידע אומזיניק אין דער זעלביקער מאָס? ניין. אַ טיפּישן יידן קען מען כאָטש פֿרווון באַשרײַבן אַפֿילו ווען דאָס איז אומבאַראַטיקט פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון פֿיזישן אַנטראָפּאָלאָגי.

ווען מיר רוקן זיך אָפּ פֿון דער עמפּירישער בונטקייט פֿון פֿאַקטן און נעמען זיך אַרײַנקלערן טעאָרעטיש, ווערט דער ענין באַלד אַ סך קלערער. אַ קיבוץ ווערט דעפֿינירט דורך דעם וואָס די מיטגלידער זײַנען האָבן אַ געווײַסן סכום שטריכן בשותפֿות אָדער אין זייער אייגענעם באַנעם פֿון זיך, אָדער אינעם באַנעם פֿון דער דרויסנדיקער וועלט. וואָס גרעסער עס איז די צאָל בשותפֿות־דיקע שטריכן, וואָס קענטיקער זיי זײַנען, אָלץ גרעסער איז די האָפֿטיקייט פֿונעם קיבוץ. קיינער וועט ניט לייקענען, אַז די בינדונג פֿון פּוילישע יידן צו ליטווישע אָדער רומענישע אָדער רוסישע יידן איז גרעסער אידער צו פֿראַנצייזישע אָדער איטאַליענישע, און אַז מאַראָקאַנער אָדער תימנער יידן זײַנען נאָך ווײַטער פֿונעם פּוילישן יid. דאָס הייסט, אַז אויך אינעם יידישן קיבוץ גופֿא זײַנען פֿאַרשיידענע גראָדן דיסטאַנץ. אָבער לאָמיר נעמען אַפֿילו יידן וואָס זײַנען צום ווײַטסטן פֿון אַנאַנד געאָגראַפֿיש און היסטאָריש — צי זײַנען זיי ניט אָלץ מער געגליכן צווישן זיך אײדער אַ קאַטויליק, לאָמיר זאָגן, פֿון קראַאַטיע מיט אַ קאַטויליק פֿון אירלאַנד? צי איז ניט דער איבערגאַנג פֿון באַפֿטיזם צו מעטאָדיזם, אָדער אַפֿילו פֿון לוטעראַניזם צו קאַטוילישקייט אָן אַ שיעור גרינגער אײדער פֿון יידישקייט צו קריסטנטום?

מען דאַרף ניט אַנקומען צו קיין שום מיסטישע דערקלערונגען, עס איז גענוג אַ קוק צו טאָן אויף דער זאַך היסטאָריש. יידישקייט ווי אַ פֿאַראיניקנדיקע באַנד איז אַ סך עלטער אידער די קריסטלעכע דענאָמינאַציעס, און דער טראַדיציאָנעלער לעבן־שטייגער איז בײַם טראַדיציאָנעלן יידן אַ סך מער באַפֿאַרבן דורך זײַן אמונה. דער קאַטויליש־ער קלויסטער, וואָס ער האָט מסתמא, פֿון אַלע קריסטלעכע דענאָמינאַציעס, געהאָט צום מערסטן שאַנסן אַרויפֿצוליגן זײַן שטעמפּל אויף זײַנע מיטגלידער, איז אָבער אויך געשטערט געוואָרן דורך פֿאַרשיידענע פֿאַקטאָרן אין זײַן אוניפֿיקאַטאָרישער וויזיקונג. אָט האָט שפּאַניע, איין קאַטויליש מלוכה, לאַנג געפֿירט מלחמות מיט פֿראַנקרײַך, אַ צווייטער קאַטויליש מלוכה; דאָס יידנטום פֿון איין לאַנד האָט קיין מאָל ניט געהאָט קיין געלעגנהייט אויפֿצוהייבן די שווערד קעגן דעם יידנטום פֿון אַ צווייטן לאַנד.

דערצו קומט צו די אינטענסיווערע שותפֿותדיקייט פֿונעם יידישן גורל. אַוודאי איז דער פֿראַנצייזישער יid אָדער דער איטאַליענישער יid טיף אַרײַנגע־וואַקסן יעדערער אין זײַן לאַנד. אָבער אַפֿילו ווען מיר אַבסטראַהירן פֿון די

היטלעריש אויסראָט־לאָגערן וואָס האָבן איבער אַ נײַס טעריטאָריעל פֿאַראייניקט — אין טויט פֿאַראייניקט — די יידן פֿון אַלע נאַציזירטע לענדער, איז ניט שווער צו פֿאָרשטיין, אַז אַ שטייגער דער בלוט־בילבול פֿון דמשק (1840), דער דרײַפֿוס־פּראָצעס (סוף 19טן י״ה), דער קעשענעווער פּאָגראָם (1903), דער בייליס־פּראָצעס (1913) האָבן אָפּגעהילכט מיט דערמאָנונגען וועגן דער אומסטאַביליקייט פֿון דער יידישער פּאָזיציע אַפֿילו אין יענע לענדער, וווּ די עמאַנציפּאַציע איז שוין געווען דורכגעפֿירט. דער היטלעריזם האָט געהאָט נאָך אַ גרעסערע פּעולה. „היטלער האָט מיך געמאַכט פֿאַר אַ יידן״ וועט איר הערן פֿון געבוירענע אַמעריקאַנער, וואָס ניט זיי און ניט זייערע טאַטע־מאַמע זײַנען ווען עס איז געווען אין דײַטשלאַנד. און לאָמיר ניט בלײַבן בײַ נעגאַטיווע כוחות אַליין. פּאָזיטיווע קולטור־אויפֿטוען פֿון די מיזרח־יידן און, אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס, דאָס בויען דעם יידישן יישוב אין ארץ־ישׂראל האָבן אויך פֿאַרבונדן גרויסע טיילן יידן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער אין שותּפֿישע אינטערעסן.

מיט אַנדערע ווערטער: יידן האָבן אַ ספּעציפֿישע רעליגיע, אָבער פֿאַרבונדן זײַנען זיי צווישן זיך ניט נאָר דורך רעליגיע אין דעם זינען ווי דער פֿויער פֿון איטאַליע איז פֿאַרבונדן מיטן פֿויער פֿון ליטע דורך קאַטוליקייט. „ס׳איז אפֿשר ניט אויסשליסלעך אַן ענין פֿון רעליגיע״ [108]. ס׳פֿאַראייניקט יידן נאָך עפּעס מער. וואָס איז דער עפּעס?

אַז ניט ראַסע אינעם אַנטראָפּאָלאָגישן זינען פֿונעם וואָרט, פֿאַרשפּאָרט מען שוין הײַנט צו אַרגומענטירן, און ריידן וועגן דעם מיט אַפּעקט איז אַוודאי ניטאָ וואָס. אין דעם פּרט, קען מען זאָגן, זײַנען אויך צווישן אונדזערע ענטפֿערערס קיין חילוקי־דעות ניטאָ.

צי זײַנען אַלע יידן מיטגלידער פֿון אײַן נאַציע? וועגן דעם איז מען זיך גראָד אַ סך מתווכּח, אָבער אַ גרויסן טייל היציקייט אינעם וויכּוח וואָלט מען, דוכט זיך, געקאָנט אײַנשפּאָרן, ווען מען זאָל פֿריער דורכקומען וועגן אַ פֿינקטלעכער דעפֿיניציע.[5] לאָמיר זיך ניט אַרײַנלאָזן אין דעם ענין צו טיף און נאָר קאָנסטאַטירן: אויב מען דעפֿינירט נאַציע, אינעם פֿראַנצייזיש־בריטיש־אַמעריקאַנער פּשט, ווי אַ פֿאָלק וואָס איז אויף אַ באַשטימטער טעריטאָריע אָרגאַניזירט אין אַ זעלבשטענדיקער מלוכה, זײַנען יעמאָלט יידן ניט קיין נאַציע. דאָס איז ניט קיין פֿראַגע יאָ ציוניזם — ניט ציוניזם, נאָר אַ פֿראַגע פֿון שכל־הישר און פֿאַקט. ציוניסטן זאָגן דאָך אויך ניט, אַז יידן זײַנען אָרגאַניזירט אין אַ מלוכה אין ארץ־ישׂראל, זיי שטרעבן נאָר דערצו; און אַפֿילו ווען דער ציל וועט זײַן דערגרייכט אויף פֿולע הונדערט פּראָצענט, וועט אַן אַמעריקאַנער, מיט זײַן באַנעם פֿונעם וואָרט נאַציע, ניט זאָגן, אַז גאָווערנאָר לעהמאַן איז אַ מיטגליד פֿון דער יידישער נאַציע, פֿונקט ווי לאַ גוואַרדיאַ איז פֿאַרן אַמעריקאַנער

---

[5] וועגן די פֿאַרשיידענע טײַטשן פֿונעם טערמין איז כּדאַי צו לייענען: יוסף גוטמאַן, „דאָס באַשטימען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט. אייראָפּעיִשע טעאָריע און פּראַקטיק צווישן ביידע וועלט־מלחמות״. יוואָ־בלעטער; XXII, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1943), זז׳ 15—42.

ניט קיין מיטגלידּ פֿון דער איטאַליענישער נאַציע, הגם אַן איטאַליענער איז ער דאָך לכל־הדעות.

קענען מיר שוין, הייסט עס, אַקצעפּטירן נאָך אַ נעגאַטיוו דעפֿיניציע וואָס מיר גיבן צוויישן די תשובות אויף אונדזער אַנקעטע: „די דאָזיקע קאַטעגאָריע איז ניט קיין ראַסע, ניט קיין נאַציע, ניט קיין גלויבן". [66]

ווי אַ שפּראַכגרופּע קען מען יידן אויך ניט דעפֿינירן כדבעי. יידיש איז טאַקע די שפּראַך פֿון דעם גרעסטן טייל יידן, לכל־הפּחות ביז דער אויס־ראָטונג פֿון דער איצטיקער מלחמה, און יידיש איז פֿאַרבונדן מיטן שטאַרקסטן און געשלאָסנסטן טייל פֿון יידישן פֿאָלק אַ טויזנט יאָר צוריק; אָבער פֿאָרט מוז מען זיך רעכענען מיטן פֿאַקט, אַז עס זיצנען פֿאָראַן מענטשן אין גרויסע צאָלן, וואָס ניט יידיש איז זייער שפּראַך און פֿאָרט קוקן זיי אויף זיך, און אַנדערע אויף זיי, ווי אויף יידן.[6]

ס׳נעמט באמת אַן אַ חשק אָפּצופּסקענען, אַז יידן זיצנען אַ קיבוץ פֿון אַ באַזונדערן מין, און קיין מער אַלגעמיינע כוללדיקע דעפֿיניציע איז ניט כּדאי צו זוכן. איינער פֿון אונדזערע ענטפֿערערס קומט בפֿירוש צו אַזאַ באַשלוס: „יידּ, היברו אאז״ו קען ממש ניט דעפֿינירט ווערן". [65]

אָבער אַ גרויסער טייל ענטפֿערערס רעזיגנירן ניט פֿון גענפֿינען אַ דעפֿיניציע און אַן אַנגעמאַסטענעם טערמין, און איך וועל מודה זיין, אַז מיין סימפּאַטיע איז אין גאַנצן אויפֿן צד פֿון דער ווייטערדיקער באַטראַכטונג:

פֿאַר דער מאַיאָריטעט שטעקט מסתמא דער „יאָדער" פֿון יידישקייט אין עפּעס אַ המשך פֿון רעליגיעזער טראַדיציע. פֿאַראַן אָבער אַ סך מענטשן וואָס האָבן בפֿירוש אָפּגעווואָרפֿן אַלע רעליגיעזע גלייבונגען, נאָר זיי האָבן פֿאָרט אַ באַווּסטזיין פֿון געהערן צום יידישן קיבוץ. ס׳איז שווער, אָבער ס׳איז וויכטיק אָפּצוקלײַבן אַ קאַטעגאָריע וואָס זאָל אויפֿכאָפּן אָט די קאָמפּליצירטע פֿענאָמענען. ס׳קאָן געמאָלט זיין, אַז דער טערמין ethnic origin זאָל זיין אָנגענומען און זאָל זיך לאָזן אָנ־ווענדן אויף פֿאַר די אַנדערע קולטורעלע אונטער־קיבוצים וואָס מיר וואָלטן געוזוכט צו אידענטיפֿיצירן. [93]

יידן זיצנען אַ קולטור־קיבוץ, אַן עטנישער קיבוץ — מיט די באַצייכענונגען קען מען דוכט זיך צווישן פֿאַרשטייערס פֿון דער אָמעריקאָנער סאָציאָלער וויסנ־שאַפֿט דערגרייכן דעם מאַקסימום הסכם:

. . . יידישע קולטור (דאָס הייסט רעליגיע אַדער נאַציאָנאַליטעט אַדער אַפֿשטאָם) . . . [64]

איך ניץ עטוויש אויף צו באַצייכענען אַ קיבוץ וואָס קלאָמערט זיך צו אַנאַנד מחמת בשותפֿותע מינהגים און טראַדיציעס. [103]

אַן אינטשטימקייט מיט דער דאָזיקער פֿאָרמולירונג געפֿינען מיר, צו אונ־דזער גרויסער באַפֿרידיקונג, אויך בײַ אַזוינע ענטפֿערערס וואָס ווילן ניט קיין קלאָסירונג פֿון יידן ווי יידן בכלל אינוואָנדערן, און דאָס איז אַ דערוויזן, אַז אַ היפּשער טייל פֿון דער פֿלוגתא נעמט זיך פֿשוט פֿון אַ טערמינאָלאָגישן פּלאָנטער:

---

[6] צו שפּראַך ווי אַ קריטעריע וועלן מיר זיך נאָך אומקערן.

די מענטשן וואָס מען רופֿט יידן זײַנען אַ קלאָס, וואָס זײַן קולטור איז אין אַ גרויסער מאָס באַשטימט דורך זײַן רעליגיע. [25]

צווישן דעם גרויסן כּלל יידן דאָ אין לאַנד זײַנען פֿאַראַן אַ סך וואָס גלייבן, אַז יידן זײַנען ניט קיין ראַסע אָדער נאַציע, נאָר אויסשליסלעך אַ רעליגיעזע אָדער קולטורעלע גרופּע. [47]

פֿאַקטיש איז די קאַטעגאָריע [יִיד] נאָר אַ רעליגיעזע אָדער קולטורעלע באַצייכענונג. [61]

די זעלביקע גרויסע מאָס אינטשטימיקייט קען מען קאָנסטאַטירן אויך מחוץ דעם קרײַז פֿערזאָנען וואָס האָט געענטפֿערט אויף אונדזער אָנקעטע; צווישן די וואָס פֿראָקלאָמירן, אַז יידישקייט מיינט אַ רעליגיע, וועט איר אויך באַקומען אַ היפּשע צאָל תשובֿות אויף יאָ, אויב איר וועט זיי פֿרעגן, צי איז די דאָזיקע רעליגיע ניט באַלייט מיט אַ סכום פֿאַרזיכדיקע קולטורעלע פֿורעמס.[7]

אָבער ווי באַלד אַזוי, איז צי דאָרף מען אין אַמעריקע, ווו דער טעאָרעטישער פֿאַרשטאַנד פֿונעם קולטור־פֿורעם און פֿון זײַן ווערדע אין מענטשלעכן צוזאַמענלעבן איז אַזוי רײַך און פֿרוכפּערדיק פֿונאַנדערגעאַרבעט געווארן — צי דאָרף מען נאָך דאָ אויפֿוויזן, אַז יידן ווי אַ קולטור־קיבוץ האָבן אַ געוויסע צאָל אייגנאַרטיקייטן און אַז די דאָזיקע אייגנאַרטיקייטן ווערן ניט בלעך דורך דעם וואָס מאַכט זיי אַוועק מיט דער האַנט?

ח) מען דאָרף יידן ניט אויסטיילן: דאָס פֿאַרשטאַרקט דעם אַנטיסעמיטיזם.

מער ווי איין מאָל קומט דער דאָזיקער אַרגומענט אַרויס אין די ענטפֿערס אויף דער אָנקעטע. מיר ווילן אים ברענגען נאָר אין עטלעכע נוסחאות:

איך באַניטיק דעם באַשלום פֿון אימיגראַציע- און נאַטוראַליזאַציע-דינסט. ס'פֿאַרלענגערט דעם חשק צו טראַכטן וועגן זיי [יידן] ווי וועגן אַ באַזונדערער ראַסע. וואָס גיכער מען וועט וועגן יידן טראַכטן ווי וועגן „סתּם מענטשן", אַלץ בעסער. [23]

. . . יעטווידער פֿרוי צו מאַכן אַ ספּעציעלן ענין פֿון דעם [פֿון דער קאַטעגאָריע יִיד] פֿאַרגרעסערט נאָר דעם אַנטיסעמיטיזם. [61][8]

די דאָזיקע מאַטיווירונג וועט ווערן בולטער, ווען מען זאָל זי איבערפֿאָרמולירן אין אַ נעגאַטיוון זאַץ: ווען יידן זאָלן זיך אַוועק ווינציק אויסטיילן, אַז מען

---

[7] איך מיין, אַז אין דעם פּרט איז כאַראַקטעריסטיש דאָס אַרטיקל פֿון מאָריס ד. וואַלדמאַן, "Beyond 'National Determination'" אין *Contemporary Jewish Record*, יוני 1944. איך בין דאָ ניט אויסן צו נעמען אַ שטעלונג צו די געדאַנקען וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין דעם דאָזיקן אַרטיקל; מיר גייט נאָר אין פֿאַרפֿיקסירן, אַז דער מחבר, אַ ראָש־המדברים אין אַמעריקאַנער יידישן קאָמיטעט, פֿאַררעכנט אויך יידן צווישן די peoples possessing a substantial degree of ethnic identity... They are a duality of both people... and religion.

[8] אין איין ענטפֿער [34] געפֿינען מיר דעם זאַץ: „וואָס גיכער יידן און אַנדערע וועלן אויפֿהערן אונטערצושטרײַכן די אונטערשיידן צווישן זיי און אַנדערע, אַלץ גיכער וועלן די אַנטי־יידישע פֿאַראורטיילן אָפּפֿאַלן". דער טעזיס לאָזט זיך זיכער ניט האַלטן אין שײַן פֿון די איבערלעבונגען פֿון דײַטשן יידנטום זינט דער עמאַנציפּאַציע. דײַטשע יידן האָבן אַוודאי

זאָל זיי ניט באַמערקן, וואָלטן זיי פֿון קיין אַנטיסעמיטיזם ניט געליטן. אין פֿלוג קומט דאָס אויס גאַנץ גלייַך, אוּן מיר נעמען זיך אַרײַנטראַכטן וויי וויט מיגלעך קיל, וואָס ס׳באַטײַט דאָס אויסטיילן זיך פֿון יידן. וועלן אַ יידישע צײַטונג הענגט אַרויס אויף אַלע סטאַציעס פֿון דער ניו־יאָרקער אונטערבאַן אַ רעסיק גרויסע מודעה אין יידישע אותיות, הייסט דאָס אויסגעטיילט אונדז, וואָרעם ס׳ציט צו דעם בליק פֿונעם ניט־יידן אוּן קען אים, בײַ אַ געוויסן צוזאַמענפֿלוס פֿון אומשטאַנדן, צערייצן. וועלן מען גייט מיט דעם גאַנג פֿון ניט אויפֿרײַסן די אויגן, איז דעריבער בעסער, אַז יידישע צײַטונגען זאָלן זיך אָפּהאַלטן פֿון דעם טיפּ אַנאַנסירן. אָבער צי טייל איך אויס יידן, וועלן איך צעעפֿן אין סאַבווויי אַ יידישע צײַטונג אוּן לייענען זיי? איך קען טאַקע זאָגן, אַז דאָס איז מײַנע אַ פֿריוואָטע זאַך וואָס גייט קיינעם ניט אָן. אָבער עס קען דאָך זײַן, אַז דער שכן וואָס איז געבליבן שטיין לעבן מיר דערפֿאַר וויל איך האָב צוגענומען דעם לעצטן זיץ זאָל אַ טראַכט טאָן: אַלע גוטע ערטער פֿאַרכאַפֿן יידן! וועלן איך לייענען אַן ענגלישע צײַטונג, וואָלט ער מיך אפֿשר ניט אידענטיפֿיצירט פֿאַר קיין יידן אוּן זײַן כּעס וואָלט ניט געווארן אַזוי ספּעציפֿיש. הייסט עס בעסער וואָלטן געווען, וועלן יידן לאָזן איבער דאָס לייענען יידישע צײַטונגען אויף אין דער היים. אפֿשר וואָלט פֿון שלום־בית וועגן געווען בעסער ניט צו פֿאַרקויפֿן קיין יידישע צײַטונגען אין גאַס, נאָר פֿונאַנדערשיקן זיי אין פֿאַרמאַכטע קאָנווערטן, אַזוי ווי אַ געוויסן סאָרט לייטעראַטור. אָבער וואָס איז מיט די שולן וואָס האָבן אַ פּסוק אין יידישע אותיות איבערן אַרײַנגאַנג אוּן פֿון וואָנען עס גייען אַלע שבת אַרויס „געטאָ־יידן״ אין אַ געדאַנק, גלייַך זיי וואָלטן געווען אין קאַלאַמיי אין 1900? נאָר אַן אַנדער זאַך איז אַ טעמפּל, וווּ עס שפּילט אַן אַרגל אוּן עס זינגט אַ כאָר אוּן וווהין עס קומען פֿרויען אוּן מענער וואָס וואָלטן זיך געקענט באַווײַזן אין דער שענסטער ניט־יידישער געזעלשאַפֿט. נאָר עפּעס שטימט מיר ניט אין דעם חשבון, וואָרעם יום־כּיפּור 1944 זײַנען כּליגאַנעס באַפֿאַלן ניט נאָר אַ יידישע שול אין קאַנאַסאַלאַנד, נאָר אויך אייניע פֿון די שענסטע קאָנגרעגאַציעס אין אַן אַנדער שטאָט, וווּ יידיש אוּן „יידישע בערד״ איז לאָ יזכר ולא יפקד.

אַן אַרטאַדאָקסישע פֿאַראַיאַלע קינדערשול, קען מען האַלטן, איז אין גאַנצן ניט אויפֿן אָרט אין אַמעריקע, וווּ פֿאַלקסבילדונג איז אַלגעמיין אוּן פֿרײַ, אוּן זי „דינט נאָר צו פֿאַראייביקן דעם יידישן סעפּאַראַטיזם״. אָבער וואָס איז מיטן „דזשאַינט״? וועלן דער „דזשאַינט״ וואָלט ניט געווען אויף דער וועלט, וואָלט ער ניט דערמאָנט געווארן אין דער פּרעסע אוּן דאָס וואָרט יד וואָלט זיך

געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקאָנט, מ ע ר וויי זיי האָבן געקאָנט; אָבער די געשעענישן פֿון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה (אוּן רעטראָספּעקטיוו מעגן מיר אפֿשר זאָגן, אַז זינט די 80ער יאָרן) האָבן געוויזן, אַז ס׳איז געווען אַן אומגליקלעכע, וויל אַן איינזײַטיקע, ליבע . . . אין אַזאַ לאַנד ווי האָלאַנד וויידער איז דער דראַנג צו אַסימילאַציע געווען בערך אַזוי ווי אין דײַטשלאַנד, אָבער דאָס צוזאַמענלעבן פֿון יידן מיט ניט־יידן האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען: האָלענדער זײַנען בײַגעשטאַנען בדרך־כּלל דעם נאַציסטישן נסיון. דאָס דאָרף אונדז דוכט זיך פֿירן צום געדאַנק, אַז דער ענין איז אַ קאָמפּליצירטער און איז ניט געווענדט דווקא אין דער אַליין־פֿאַרלייקענונג פֿון יידן.

ווּינציקער אָפּגעשלאָגן אין די מוחות פֿונעם בּרייטן עוֹלם. מיר איז אוּיסגעקומען צו הערן פֿון זייער פּטֿינע מענטשן, ייִדן דווקא, אַז דער אַמעריקאַנער ייִדישער קאָמיטעט אוּן אָפּילוּ דער אַמעריקאַנער ראַט פֿאַר יודאַיזם זיצנען איבעריק: זיי רוקן כּסדר אַרויס דעם מאָמענט פֿון ייִדישקייט, אוּן ווו ייִדישקייט ווערט אונטערגעשטראָכן, דאָרטן איז "טראָבל" פֿאַר ייִדן. איינער פֿון די ענטפֿערערס אויף אונדזער אַנקעטע האָלט בפֿירוש (אַרויסגעזאָגט האָט ער דאָס בּיי אַן אַנדער געלעגנהייט), אַז ייִדן וואָלטן זיך בּיי הינטיקן טאָג געדאַרפֿט אָפּהאָלטן פֿון גרינדן וועלכע עס איז נטיע ייִדישע אַרגאַניזאַציע.

לאָמיר אָפּילוּ דאָס ניט באַטראַכטן פֿאַר אָפּגעפֿרעגט מלכתּחילּה אוּן לאָמיר נאָר אַ קוק טאָן, צו וואָס דאָס קען פֿירן. ייִדן וועלן ניט ריידן ייִדיש, וועלן דאָס איז זייער אינטימע שפּראַך; ייִדן וועלן ניט דאָוונען בציבור, ווייל דאָס ציט צו זיי אויפֿמערקזאַמקייט. אָבער צי וועלן ייִדן אַרויספֿאָרן אין אַ זומערפּלאַץ צו פֿאַרברענגען? לאָמיר זאָגן, אַז מען וועט אין די קעטסקילס אינשטעלן אַ פּראָצענט־נאָרמע און פֿאַרטיידן ייִדישע זומער־געסט איבער אַלע טיילן פֿון שטאַט ניו־יאָרק און ניו־דזשוירזי. אָבער אויב ייִדן וועלן פֿון זייער אייגענער טובֿה וועגן, אָלץ כּדי זיך ניט אויסצוטיידן, באַשליסן צו רעזיגנירן פֿון כּשרע פֿלייישקראָמען און כּשרע פֿאַנסיאָנאַטן, קען אַ מאָל אַרויסשפּרינגען אַ פּראָבלעם, וואָס צו פֿיל ייִדן וועלן זיך פֿלוצלינג נעמען באַווייזן אין די אַלגעמיינע האָטעלן אוּן רעסטאָראַנען. אוּן וואָס איז מיט ניט־ייִדישע אַרבעטערס אוּן אָנגעשטעלטע אין אונטערנעמונגען וואָס געהערן צו ייִדן? אויב דער ייִד זאָל ניט וועלן באַשעפֿטיקן קיין ניט־ייִדן, וועט ניט זיין קיין קינאה בּיים צוזען דעם בעל־הביתס גדולה, אָבער ס׳וועט זיין אַ געשריי, אַז ייִדן דיסקרימינירן. אוּן אין דעם מאָמענט, וועלן פֿינף מיליאָן ייִדן אין אַמעריקע וועלן געפֿינען אין זיך דעם כּוח צו רעגולירן זייער גאַנצן אויפֿפֿיר לויט איין פּרינציפּ: מען זאָל ניט דערקענען זייער ייִדישקייט (פֿלאָסטישע כירורגיע וועט דאָ אויך מוזן וויזן, וואָס זי קען) — וועט אַמעריקע האָבן פֿינף מיליאָן נעוואָטישע פֿאָלן וואָס וועלן זיין פֿאַרן לאַנד די אמתע שווערע פּלאָג.

די גאַנצע חקירה וועגן „ניט אויסטיילן זיך", וואָס איך האָב דאָ דערפֿירט ביז אַבסורד, איז, דוכט מיר, אויף אַזוי פֿיל אומרעאַליסטיש ווי זי איז ניט אַמעריקאַניש. נאָך האָט קיינער ניט געפּסקנט, אַז דאָס אַמעריקאַנער e pluribus unum מיינט, אַז די plures מוזן זיין אָפּגעריבענע מטבעות, וואָס מען קען מער די אותיות אויף זיי ניט דערקענען. אוּן דער טיפֿער טעות פֿון די ווייל מיינענדיקע שטעקט אין דעם וואָס זיי מאָלן זיך אויס, אַז די עקסיסטענץ פֿון סעפּאַראַטקייט איז גענוענדט נאָר אין דעם, צי די טרעגערס פֿון דער סעפּאַראַטקייט טראָכטן וועגן זיך ווי וועגן אַ באַזונדער גרופּע.

זיכער איז דאָס איינער פֿון די עלעמענטן, אָבער ניט מער ווי איינער; איך בין געווען זייער צופֿרידן צו געפֿינען בּיי עטלעכע פֿון אונדזערע ענטפֿערערס [14, 51], אַז עלעמענטן פֿון ייִדישקייט זיצנען פֿאַראַן ניט נאָר אין דעם וועלכער האָלט זיך פֿאַר אַ ייִד, נאָר אויך פֿון דעם, וועמען אַנדערע האַלטן.

אַ יידישער סטודענט וועלכן מען האָט ניט אָנגענומען אויף מעדיצין און ער איז חושד, אַז דאָס איז צוליב יידישקייט, וועט האָבן צו טראַכטן וועגן זײַן אָפּשטאַם אָפֿילו אין דעם פֿאַל אויב טאַטע־מאַמע האָבן אים געוואָלט מאַכן פֿאַר אַ ״ריינעם אַמעריקאַנער״ און האָבן אים דערפֿאַר ניט געשיקט אָפֿילו אין דער סאַנדייסקול פֿון זייער רעפֿאָרמירטן טעמפּל. אַן אַקאַדעמיקער פֿון יידישן אָפּשטאַם אין אַזאַ ״אַלגעמיינעם״ פֿעלד פֿון וויסן וויי פֿיזיק אָדער אַנטראָפּאָלאָגיע קען זוכה זײַן צו אַ פּינצער פּראָפֿעסור און געפֿינען דערין אַ פּולע באַשטעטיקונג פֿאַר זײַן לאַנגאַניקער טעאָריע און פּראַקטיק, אַז יידן דאַרפֿן זיך ניט סעפּאַרירן; נאָר אויב מען וועט אים דערנאָך פֿאַרבאַלאָטירן אין עקסקלוזיוון אוניווערסיטעטישן קלוב, קען געמאָלט זײַן, אַז נאָך אַזאַ אָפּראַנט זאָל זיך בײַ דעם אויס־יידן צוריק אָנצינדן אַ יידישער פֿונק. דער חילוק איז נאָר, וואָס זײַן יידישקייט איז דורכויס אַ פּאַסיווע אין דעם ערשטיקן טײַטש פֿונעם וואָרט pati ׳לײַדן׳; דער וואָס זאָגט יאָ אויף זײַן יידישקייט אין זײַן טאָג־טעגלעכן לעבן האָט פֿון איר ניט נאָר אומבאַקוועמלעכקייטן, נאָר אויך אָנהאַלט און נחת.

היוצא מדברינו: די יידישע אויסגעטיילטקייט איז ניט קיין פֿראַגע פֿון דעם אָדער יענעם אויפֿפֿיר פֿון יידן, נאָר זי איז אַ היסטאָרישער פֿאַקט; אָפֿילו ווען ס׳זאָל זײַן מיגלעך צו רעדוצירן יידישקייט נאָר צו רעליגיע אַליין, איז יידישע רעליגיע אַליין אויך געווג באַזונדערקייט אָנטקעגן דעם ספֿקדיקן אידעאַל פֿון מאַשינאָוער אײנפֿאָרמדיקייט. די עקסיסטענץ פֿון קולטור־גרופּעס (מיט יידן צי אָן יידן) איז פֿונקט אַזאַ היסטאָרישער פֿאַקט ווי די פֿאַרשײדנקייט פֿון יחידים, און רעאַליסטישע כלל־אָרבעט דאַרף דערציען דעם עולם, ער זאָל אינקאָרפּאָרירן דעם דאָזיקן פֿאַקט אין זײַן קוק אויף דער וועלט און זאָל אויפֿנעמען יידן ווי אַ טייל פֿון דעם בילד.

3. די וויסנשאַפֿט דאַרף יאָ אימיגראַציע־סטאַטיסטיק; אָבער די פֿאַרצייכענונגען קענען פֿאַרשאַטן יידן, און לעבן איז וויכטיקער ווי וויסנשאַפֿט

מיר האָבן עטלעכע מאָל די דאָזיקע מיינונג אין דער אָנקעטע. איינער פֿון די ענטפֿערערס ברענגט דאָס אָרויס אין אַלגעמיינער פֿאָרעם, בזה־הלשון:

. . . פֿאַראַן עמאָציאָנעלע און פּאָליטישע פֿאַקטאָרן וואָס ברענגען טיילמאָל דערצו, אַז ס׳איז אַ ספֿק, צי ס׳איז קלוג צו קלײַבן און פֿאַרשרײַבן אינפֿאָרמאַציע פֿון דעם מין, מחמת ס׳איז אַזוי גוט ווי זיכער, אַז די דאָזיקע אינפֿאָרמאַציע וועט פֿאַרדרייט ווערן און וועט אויסגענוצט ווערן צו שטאַרקן אַנטיסאָציאַלע באַווענונגען. [115]

פֿון די שרײַבערס וואָס פֿירן אָרײַן דעם ספֿעציפֿישן יידישן אָרגומענט וועלן איך זיך באַנוגענען צו ברענגען צוויי אויסצוגן, מער פֿרטימדיק מאָטיווירטע:

ווי אַ סאָציאַל־וויסנשאַפֿטלער בין איך פֿאַרשטייט זיך זייער להוט צו האָבן פֿינקטלעכע ידיעות וועגן יידישער אימיגראַציע. אָבער אויב מען זאָל קענען אַ סך נעווינען אין פֿרט פֿון פּראָקטיש פֿאַרגרינגערן אימיגרא־

ציע־פּראָבלעמען פֿאַר יִידן און פֿון רעדוצירן א היפּש ביסל פֿערזענלעכע פֿײַנדלעכקייט לגבי זיי דורך ניט באַצייכענען זיי ווי היברוס, וואָלט איך געזאָגט, אז עס איז וויכטיקער צו ראַטעוון יִידן איידער צו האָבן פֿינקט־לעכע סטאַטיסטיק וועגן זיי. [63]

איך רעכן, אז ס׳איז וויכטיק צו האָבן די ידיעות, נאָר אויב די ידיעות, אָדער די מעטאָדן פֿון אַרײַנבאַקומען זיי, זײַנען גורם א רעה פֿאַר יִידן, אימיגראַנטן צי ניט־אימיגראַנטן, וואָלט איך געווען גרייט צו ברענגען פֿאַר א קרבן די ידיעות. [86]

דער חשש, אַז וויסנשאַפֿט קען דאָ עפּעס קאָליע מאַכן אין לעבן, ווײַזט זיך אַרויס צום בולטסטן אין די ווײַטערדיקע פֿאַר שורות:

ווי א דעמאָגראַף וואָלט איך געוואָלט דעטאַלירטע סטאַטיסטישע אינ־פֿאָרמאַציע וועגן יִידישן קיבוץ, ווי אַזוי מען זאָל אים ניט דעפֿינירן. ווי א בירגער מיין איך, אז עס איז קליגער ניט צונויפֿצונעמען אָט די אינפֿאָרמאַציע סײַדן זי איז א טייל פֿון אַן אַרומנעמענדיקער פּראָגראַם צו אַנאַליזירן די רעליגיעזע צוגעהעריקייט פֿון אונדזער נאָנצער באַ־פֿעלקערונג. [114]

אַן אַנדער ענטפֿערער פֿאָרמולירט אַפֿאָריסטיש:

[סטאַטיסטיק וועגן יִידישער אימיגראַציע איז] וויכטיק נאָר פֿאַר יִידן — באַקוועם פֿאַר געלערנטע — א מכשיר פֿאַר אַנטיסעמיטן... [125]

זיכער וועט זיך געפֿינען זייער פֿיל מיטגעפֿיל, הן צווישן יִידן הן צווישן ניט־יִידן, פֿאַרן קוק, אַז ראַטעוועז יִידישע לעבנס איז וויכטיקער אַיידער צוצו־שטעלן פֿינקטלעכן מאַטעריאַל פֿאַר יִידישער סאָציאַלער פֿאָרשונג; איבער הויפּט אין שײַן פֿון דער דיסטשער פּראַקטיק מיט יִידישע לעבנס אין דער איצטיקער מלחמה. געראָטן איז דעריבער דער שרײַבער וואָס זאָגט:

איך רעכן, אז אין אַלע אַזויניע זאַכן איז דאָס אייניציק וואָס מען קען טאָן: אָפּוועגן די פֿאָרן און די קענגס און באַשלוסן, וואָסער אופֿן פֿון טראַכטן ס׳איז מער געווינטשן. [44]

אָבער ווי ווײַט דאַרף מען אויסצײַען די אײַנבילדונג כדי צו דערזען אַן עלעמענט פֿון סכנה אין פֿאָרשרײַבן יִידישע אימיגראַנטן ווי יִידן? אייניער פֿון אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן [26] שרײַבט, אַז ער איז גרייט „צו גיין אויף דער ריזיקע", ווײַל ער איז איבערגעצײַגט, אַז די עקזאַקטע סטאַטיסטיק איז זייער וויכטיק. איך וואָלט וועלן זאָגן מיט אַזוי פֿיל זיכערקייט וויפֿל ס׳קען בכלל גע־מאַכט זײַן בײַם אָפּשאַצן סאָציאַלע פֿאַקטן, אַז קיין עלעמענט פֿון ריזיקע איז דאָ בכלל ניטאָ און אַז, ווי איין ענטפֿערער דריקט זיך אויס:

אַנטיסעמיטיזם וועט אָפֿילו אין דער קלענסטער מאָס ניט אָנגערירט ווערן . . . דורך אַזא אָדער אַן אַנדער באַשלוס אין דעם ענין. [80]

צוויי אַנדערע שרײַבערס ברענגען אַרויס אַן ענלעכן געדאַנק אין מער אַל־געמיינע פֿאָרמולירונגען:

פֿאָראורטיילן אַנטקעגן וועלכער עס איז קאַטעגאָריע „פֿרעמדע", אָדער קעגן פֿרעמדע בדרך־כלל, וואָקסן זעלטן, און אפֿשר קיין מאָל ניט, ארויס פֿון אָביעקטיוואר קענטעניש וועגן זיי. [51]

דער סטאַטיסטישער באגריף פֿון „פֿאַקטן און צאָלן" איז ניט מעלה און ניט מוריד אין דער פֿונקציאָנירונג פֿון דער אַנטיסעמיטישער סיס־טעם פֿון טראַכטן. [117]

מיר דאַרפֿן דאָך אַגב ניט אָנקומען צו הויפּט סבֿרות. מיר קענען זיך דאָך שוין סומך זײַן אויף אַ קליין ביסל פּראַקטיק. אַ קינדעדיק יאָר גילט דאָך שוין די נייע תקנה פֿונעם אימיגראַציע־דינסט. אַ יאָר איז ווינציק צו מאַכן אויספֿירן, אָבער מיר זעען שוין, ווי דאָס זעט אויס. לאָמיר אָננעמען, אַז די נייע פּראָצעדור האַלט שוין אָן צען יאָר צײַט: טאָ וואָסער טיי פֿון דער יידישער פּראָבלעם (דיס־קרימינאַציע; אומזיכערקייט פֿון די עקאָנאָמישע אָדער סאָציאַלע פֿאַזיציעס; פּראָ־פּעסיאָנעלע גלידערונג, אויב מען האַלט זי פֿאָר אומנאָרמאַל; אַנטיסעמיטישע העצער) קען כאָטשבי אויף איין קווינט, אויף אַ האָר שבהאָר גרינגער ווערן דורך דעם וואָס מען האָט אָפּגעשאַפֿט די פּריוערדיקע קלאַסיפֿיקאַציע?

אין איינעם פֿון די ענטפֿערס געפֿינען מיר זאַצן וואָס מען וואָלט אפֿשר אַנדערש געקאָנט אויסדריקן אָזוי: די פּריוערדיקע קלאַסיפֿיקאַציע ברענגט אפֿשר ניט קיין שאָדן, אָבער ס׳איז אַ הוא־מינא, אַז אָן איר וואָלט מען געקענט דער־גרייכן מער נוצן:

. . . לאָמיר אָננעמען למשל, אַז די רעגירונג פֿון די פֿ״ש זאָל אסיג־נירן, ווי זי האָט געדאַרפֿט טאָן די לעצטע עטלעכע יאָר, די גאַנצע קוואָטע פֿון א לאַנד פֿאַר די גערודפֿטע און פֿאַרטריבענע יידן פֿון אָט דעם לאַנד. ס׳קען זײַן אפֿשר גרינגער צו דערגרייכן דאָס, אויב אַלע יידן זאָלן ארײַנ־קומען ווי „בירגערס" פֿון דעם אָדער יענעם לאַנד. די אַנטיסעמיטן און רעאַקציאָנערן וואָלטן ניט געקאָנט ארויס קעגן מיט אזא פּעולה, ווען ס׳זאָלן ארײַנקומען 40,000 פּאָליאַקן־אימיגראַנטן, ווי זיי וואָלטן געקענט, ווען ס׳זאָלן ארײַנגעלאָזט ווערן 40,000 פּוילישע יידן. [15]

אויב דאָס זאָל זײַן ריכטיק, וואָלט אפֿשר טאַקע כּדאַי געווען מוותר צו זײַן אויף סטאַטיסטיק; אָבער דער מחבר פֿון דעם בריוו (וואָס האָט זיך באַלד ענייוותדיק באַוואָרנט, אַז זײַן מיינונג איז נאָר אויף אויספֿרווו און ער איז גרייט זי צו רעווידירן) וועט, האָף איך, קומען צום באַשלוס, אַז דער געדאַנקען־גאַנג זײַנער איז ניט קיין רעאַליסטישער. קודם לאָזט זיך שווער גלייבן, אַז די רע־גירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ווי שטאַרק זי זאָל זיך ניט נעמען צום האַרצן דעם חורבן פֿון אייראָפּעיִשן יידנטום, זאָל פּסקענען: הינטיקס יאָר טאָר קיין פּאָליאַק ממש ניט ארײַן אין לאַנד, הינטיקס יאָר וועלן מיר ארײַנלאָזן נאָר פּוילישע יידן. אויב אַ פּאָליאַק אַ קאָטוליק באַפֿרידיקט אַלע פֿאָדערונגען פֿון אימיגראַציע־געזעץ, וועט אים דער קאָנסול געבן אַ ויזע. נאָר וואָס דען: היות יידן האָבן געלטן אָזוי אַן אַ שיעור מער דורך אויסראָטונג און אויסוואַרצונג במזיד, און היות די מיגלעכקייט (אויב ניט די יורידישע, איז די פּסיכישע מיג־לעכקייט) זיך אײַנצופֿונדעווען צוריק אין זײַן פֿריוערדיקן היימפּלאַץ איז פֿאַר יידן אויך קלענער, וועט ממילא אויסקומען, אַז דער גרעסטער טיי אפּליקאַנטן אויף יענע 40,000 היפּאָטעטישע וויזעס וועלן זײַן יידן. אויב מען וועט יידן ניט באַוועלן צוליב זייער יידישקייט, וועט שוין זײַן דיינו.

אָבֿ קען מען דאָך פֿרעגן: אויב דער קאָנסול וועט ניט געווויר ווערן, אַז די אָפּלייקאַנטן זײַנען יידן, פֿון וואָנעט וואָלט ער געווּסט אַרײַנצולאָזן יידן?

נאָר לאָמיר זיך פֿאָרשטעלן, אַז דאָס אומגלייבלעכע איז מיגלעך און די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז יאָ גרייט צו האַנדלען אַזוי ווי דער היפּאָטעטישער פֿאַל זעט פֿאָרויס. וועלן קען די רעגירונג אַרויסגיין מיט אַזאַ הומאַניטאַרן טריט וואָס ברעכט פֿרעצעדענטן? בשתּיקה קען זי דאָס ניט טאָן און וועט דאָס ניט טאָן. און עפֿנטלעך קען זי דאָס טאָן נאָר אין דעם פֿאַל אויב זי האָט הינטער זיך די עפֿנטלעכע מיינונג פֿון לאַנד. דעריבער קען אַזאַ אקט ניט דערגרייכט ווערן דורך דעם וואָס מען וואָלט באַהאַלטן יידן אונטער א פּסעוו־דאָנים; די נאָל וואָלט אַרויס פֿון זאָק דעם ערשטן טאָג, און די געשרייען וואָלטן דערגאַנגען עד לב השמים. אָט הערן מיר דאָך אין אייגעם פֿון די ענטפֿערס [44] וועגן א פֿרעטענזיע, אַז ביז איצטער האָט דער סטייט־דעפּאַרטמענט אויך „פֿאַר־גרינגערט דאָס אַרײַנקומען פֿון יידישע פּליטים און פֿאַר אַנדערע געמאַכט דאָס אַרײַנקומען שווערער". אויב אַן אויסנעמיקע באַציונג לטובת יידן קען בכלל דער־גרייכט ווערן, איז נאָר דורך דעם וואָס מען וועט דעם אַמעריקאַנער פֿון א גאַנץ יאָר געבן צו פֿאַרשטיין דאָס וואָס ער הייבט נאָך הינט ניט אָן צו פֿאַרשטיין: אַז דער יידישער גורל אין דער איצטיקער מלחמה איז געווען א ספּעציפּישער. אַדרבא, פֿון וואָסער קיבוץ נאָך האָט מען פֿיר מיליאָן מענטשן (און אפֿשר נאָך מער) אומגעברַאַכט קאַלטבלוטיק אויסגערעכנט, ניט ווי זעלנערס אויפֿן פֿראָנט און ניט ווי ציווילע וואָס שטייען אין וועג, ניט ווי אויסשפּירערס און ניט ווי גערילאַ־קעמפֿערס, נאָר מאַנסבילן און פֿרויען, זקנים און קינדער און עופּעלעך נאָר פֿאַר זייער געהערן צו דעם דאָזיקן קיבוץ?

יאָ אימיגראַציע, ניט אימיגראַציע — די וועלט מוז דאָס וויסן. אָבער אינפֿאָרמירן וועגן דעם עפֿנטלעכקייט הייסט אַרויסהייבן יידן, ניט באַהאַלטן זיי אונטער א פֿרעמדן דעקטוך.

4. מען דאַרף יאָ סטאַטיסטיק וועגן יידישער אימיגראַציע

פֿון דער גרויסער צאָל ענטפֿערס וואָס האָבן זיך אַרויסגעזאָגט אויף יאָ האָבן טייל פּשוט געפּסקנט — ס׳איז בכי זיי א פּנים אַן אָקסיאָם. אָבער אַנדערע ברענגען ראַיות, און די ראַיות זײַנען אַזוי וויכטיק, אַז מיר וועלן זיי אויך צונויפֿנעמען גרופּעסווײַז פונקט ווי מיר האָבן דאָס פֿריער געטאָן מיט די מא־טיוון אויף ניט.

א) די אינטערעסן פֿון אַמעריקע פֿאַדערן, מען זאָל וואָס מער וויסן וועגן אָלע קולטור־קיבוצים אין לאַנד.

זײַענדיק דורך און דורך א קולטור־פֿלוראַליסט, ווילן איך וויסן אַלץ וואָס ס׳איז פֿאַראן צו וויסן וועגן אונדזערע פֿאַרשיידנדיקע פֿעלקער. [99]

. . . פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון סאָציאַלער וויסנשאַפֿט און פֿאַלקס־קולטור . . . [89]

דער זעלביקער געדאַנק איז צעוויקלט ברייטער אין דער ווייטערדיקער דערקלערונג:

איך קען פֿאַרשטיין דעם שטאַנדפּונקט פֿון די וואָס זײַנען איבערגע־ צײַגט, אז קלאַסיפֿיקאַציעס וואָס שטרעבן צו פֿאַראייביקן היסטאָרישע שפּאַלטונגען דאָ אין לאַנד קענען נאָר פֿאַרשאַרפֿן אונדזערע פּראָבלע־ מען פֿון נאַציע־איינהייט און קענען אויסגענוצט ווערן פֿון יענע וואָס ווילן בעסער ציען יניקה פֿון פֿאַראורטיילן. צוריק געריכט, אויב עמעצער האַלט ניט, אז פֿאַרשיידנקייט און קולטורעלע טראַדיציע איז א ספּנה פֿאַר אָדער ניט אויסשטיפֿלעך מיט בשותפֿישע דעמאָקראַטישע ציל, שטרעבט מען גלײַכער צו פֿאַרשטיין די דאָזיקע פֿאַרשיידנקייט אויפֿער צו פֿאַרטונקלען זי און [אויסצוארבעטן] ברייטע דערציִערישע פּראָגראַמען אויף איבערצוקומען די נעגאַטיוויטעט אספּעקטן אירע. צי איז ניט אמת, אז קולטורשטריכן ווערן וואָס ווײַטער אלץ מער אָנערקענט ווי דינאַמישע פֿאקטן און דעריבער ווי ניט קיין ריין פֿערזענלעכער [ענין] נאָר גיכער [ווי אן ענין] פֿון עפֿנטלעכן אינטערעס; ווײַטער, אז די ווירקונג פֿון די דאָזיקע שטריכן, גוטע צו שלעכטע, רופֿט זיך אָפֿ אויף דער געזעלשאַפֿט אפֿילו אויב מיר פֿרוון זיי איגנאָרירן? דאָס ברענגט מיך דערצו, איך זאָל קלאָגן דערויף וואָס קולטור־ידיעות אין אונדזערע אימיגראַציע־ און צענזוס־באריכטן זײַנען ניט קיין געוגע. [93]

דאָס אייגענע זע אין ענטפֿער 138.

ב) דאָס וואָס ס׳איז שייך צו אַלע אַנדערע קיבוצים איז שייך אויך צו יידן.

. . . ווײַל יידן זײַנען א וויכטיקע פֿאַלקיש־קולטורעלע° גרופּע. [41]

די געשיכטע פֿון דער יידישער אימיגראַציע איז וויכטיק און אינטע־ רעסאַנט פֿאַר יידן און ניט־יידן. זיי [יידן] זײַנען א קיבוץ מיט א גרויסער סאַציאַלער סאָלידאַרישקייט; זיי זײַנען אן אָביעקט פֿון גרויסע פֿלוגתות אין איראָפּע (דער מקור, פֿון וואַנען די אימיגראַציע קומט); אזעלכע ידיעות וואָלטן אויפֿגעקלערט א סך שטראָמען פֿון געדאַנק און פֿון אַקציע אין א סך פֿעלדער. דעריבער וואָלטן זיי [יידן] געדאַרפֿט אידענ־ טיפֿיצירט ווערן. [62]

דאָס אייגענע אין ענטפֿער 139.

ג) א פּראָבלעם ווערט ניט אויס פּראָבלעם דורך דעם וואָס מען איגנא־ רירט זי.

מיר דאַרפֿן בפֿירוש עפּעס א באַצייכענונג אזא [פֿאַר יידן] און מיר וואָלטן זיך ניט געדאַרפֿט אונטערגעבן אונטער אַנטינאַציש געפֿילן דורך אוועקווארפֿן דעם שכל־הישר. [6]

פֿלי־זמן יידן זײַנען א פּראָבלעמאַטישער מיעוט־קיבוץ, וואָלט מען גע־ דארפֿט פֿאַרזאָרגן פֿינקטלעכע ידיעות וועגן די כאַראַקטעריסטישע סימנים פֿון דעם דאָזיקן קיבוץ. א פּראָבלעם וועלכע ניט פֿאַרענטפֿערט פֿשוט מיט דעם וואָס מען זאָגט זיך אָפּ צו אָנערקענען זי. [85]

° אין אַריגינאַל שטייט: racial-cultural, אָבער מען דאַרף האָבן אין זינען דעם ענגלישן שפּראַכבאַנוץ; אַגב גרענעצט זיך דאָך דער ענטפֿערער בפֿירוש אָפּ פֿון יעטווידן מין ראַסיזם.

ד) דער מאַטעריאַל איז וויכטיק אי פֿאַרן פּראַקטישן כּלל־טוער, אי פֿאַר דער וויסנשאַפֿט.

די ביידע אָנוועזנדונגען לאָזן זיך ניט אַלע מאָל פֿונאַנדערשנײַדן פֿונקט אין צווייען. לאָמיר דעריבער פֿרײַער ציטירן איין דערקלערונג וואָס נעמט אַרום ביידע זײַטן פֿון דער זאַך:

ס׳איז וויכטיק צו האָבן די דאָזיקע אינפֿאָרמאַציע צולײַב דעמאָגראַפֿישע, וויסנשאַפֿטלעכע און פֿילאַנטראָפּישע טעמים [119, הוספֿה]

און לאָמיר דערמיט אונטערשטרײַכן דעם פֿאַקט וואָס ס׳איז מי יודע ווי נייטיק צו וויסן: די דאָזיקע דערקלערונג מיטן פֿולן מויל שטאַמט פֿון פּערזאָנען וואָס זײַנען צופֿרידן פֿון אָפּשאַפֿן די קלאַסיפֿיקאַציע היבֿרו — דאָס הייסט, אַז דער פֿאַרלאַנג צו האָבן סטאַטיסטיק פֿון ייִדישער אימיגראַציע איז ניט אָפּהענגיק פֿונעם אופֿן, ווי אַזוי מען וויל די דאָזיקע סטאַטיסטיק אַרײַנבאַקומען. מיר וועלן צו אַן אַנאַליז פֿון די פֿאַרשיידענע מיגלעכע אופֿנים צוקומען שפּעטער.

אין אַן אַנדער ענטפֿער געפֿינען מיר אַזאַ קורצע, אָבער אַרומנעמיקע פֿאַרמולירונג:

[ס׳איז וויכטיק צו האָבן פּינקטלעכע ידיעות וועגן דער אימיגראַציע פֿון ייִדן דאָ אין לאַנד ארײַן.] ס׳איז וויכטיק צו האָבן די פֿונדאַמענטאַלע פֿאַקטן פֿרי: א. צו פֿלאַנירן א פּראָגראַם פֿאַר דער אַרײַנפֿאַסונג פֿון די נײַ־אָנקומערס; ב. צו שאַצן די מיגלעכקייטן און די סאָציאַלע כּוחות פֿונעם פֿלל; ג. צו דיסקוטירן מיט וואָג וועגן פּראָבלעמען וואָס ייִדן אָדער ניט־ייִדן קענען שאַפֿן. [90]

ה) ייִדישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז אַ הילף קעגן אַנטי־ייִדישער פּראָפּאַגאַנדע.

מיר האָבן אין אונדזערע ענטפֿערס, ווי מיר זעען, אַ מהלך ווי פֿון מיזרח ביז מערב אין דעם פֿונקט: פֿון דער מיינונג, אַז קלײַבן פּינקטלעכע דאַטעס פֿאַרשטאַרקט דעם אַנטיסעמיטיזם — ביז דער מיינונג, אַז ס׳איז פֿונקט דער היפֿוך. אין מיטן שטייט יענע גרופּע ענטפֿערערס (טיילווײַז האָבן מיר זי שוין ציטירט) וואָס האַלט, אַז ס׳איז ניט מעלה און ניט מוריד:

וואָס איר זאָלט ניט רײַדן, צי איר וועט זאָגן יאָ אָדער לייקענען אָדער אין גאַנצן שווײַגן, — די אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע וועט אַלע מאָל געפֿינען דעם מאַטעריאַל וואָס זי דאַרף . . . [128]

צוויי פֿאַלן פֿון וויילד גוזמאדיקע אויסטראַכטענישן וועגן דעם סכום ייִדישער אינוואַנדערונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וועלן געבראַכט פֿון צוויי פֿאַרשיידענע שרײַבערס [117, 124] און ס׳קלינגט דעריבער כּמעט ווי איבערצײַגעוודיק, וועלן מיר לייענען:

די פּראָגע וועגן דעם, ווי אַזוי צו פֿאַרהיטן, אַז אַנטיסעמיטן זאָלן ניט אויסקלערן קיין פֿאַנטאַסטישע צאָלן וועגן דער אימיגראַציע פֿון ייִדן האָט גאָרניט צו טאָן מיט פּראָבלעמען פֿון סטאַטיסטישע קלאַסיפֿיקאַציעס. אונטער דער אָלטער race-קוואָליפֿיקאַציע פֿלעגט מען אויסטראַכטן אזעלכע צאָלן פֿונקט אזוי פּרײַז און ניט איבערקלײַבעריש ווי וועלן עס איז . . . [117]

איך האָב געזאָגט כ מ ע ט ווי איבערצײגעוודיק אוו ניט אין גאַנצן, וואָרעם

דער מחבר פֿונעם בריוו אַליין באַגרענעצט זײַן טעזיס מיט אַ זאַץ וועלכער:

צוריק געריידט: בכדי צו באַקומען אַנטיסעמיטישע פֿראָפֿאַנדע איז נייטיק צו וויסן, פֿון וואָס פֿאַר א ראַציאָנאַליזירלעכן גאַנג פֿאַקטן ער ציט זיך יניקה און וואָסערע אָביעקטיוועס ידיעות ער קען זיך בפוח אויסצונוצן. אין שײַכות דערמיט איז וויכטיק צו האָבן געהעריקע סטאַטיסטישע ידיעות וועגן יידן.

דאָס איז בעצם אַלץ וואָס עס זאָגן די אָנהענגערס פֿון קלײַבן מאַטעריאַל.

זייער קלאָר איז דאָס אַרויסגעבראַכט אין אייניעם פֿון די ענטפֿערס:

דער עפֿעקטיוועסטער וואָפֿן אין קאמף קעגן פֿאַראורטייל איז בלי ספֿק וויסן, און דאָס קען דערגרייכט ווערן, פֿאַרשטייט מען, נאָר דורך באַקאַנטשאַפֿט מיט פֿאַקטן. באַהאַלטן אָדער אוועקמאַכן מיט דער האַנט אזוינע ידיעות פֿאַרקלענערט ניט פֿאַראורטיילן; אדרבא, ס׳איז עלול, און דאָס טרעפֿט טאַקע אָפֿט, צו פֿירן צו פֿל־המינים משונהדיקע באַגריפֿן, קרוי־מע השגות און גוזמאות. אַוודאי קען אינפֿאָרמאַציע, ווי ס׳איז גוט באַוווסט, גענוצט ווערן אי לטובה, אָבער דאָס וואָס ס׳איז ניטאָ קיין אינפֿאָרמאַציע האָט נאָך קיין מאָל ניט געברענגט קיין גוטס. [21]

אין דעם גײַסט רײדן היפּש ענטפֿערס, וועו זיי רעקאָמענדירן יאָ צו קלײַבן מאַטעריאַל וועגן יידישער אימיגראַציע:

פֿינקטלעכע ידיעות . . . זײַנען א פֿאַרזיכערונג קעגן גוזמאות בנוגע דער צאָל און דעם וווקס פֿון יידישן עלעמענט. [6]

אַנטיסעמיטן וועלן [סײַ ווי] באַקומען די צאָלן אָדער פֿאַבריקירן זיי; על־פֿל־פּנים וועלן זיי זיי פֿאַרגרעסערן אין צענען. [17]

[פֿינקטלעכע ידיעות] וועלן העלפֿן די וואָס שטעלן זיך קעגן אַנטיסעמיטיזם איבערצוקאַנטראָלירן די דערקלערונגען פֿון אַנטיסעמיטן וועגן די צאָלן און דער פֿאַרטיילונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. [22]

נאָך דער מלחמה וועט יידישע אימיגראַציע זײַן א פּאָליטישער ענין, און אויב עס וועלן ניט זײַן פֿינקטלעכע ידיעות, וועלן דעמאָגאָגן האָבן געלעגנהייטן פֿאַרצושטעלן די פֿראָבלעם אויף א פּניותדיקן אופֿן. [39]

. . . אַנטקעגנצוווירקן קעגן די פֿאַלשע און פֿאַרפֿירערישע דערקלערונגען מבוח יידן אין אמעריקע וואָס קומען פֿון צײַט צו צײַט פֿון פֿאַרשיידענע מקורים. [46]

אויב דאָס אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט האָט מורא פֿאַר אַנטיסעמיטיזם, וואָלט דאָס ניט קלײַבן די ידיעות געווען גיכער אַן עיכוב אַיידער א הילף, מחמת דער איינציקער וועג צו טאָן קעגן קלאָנגען איז צו האָבן די פֿאקטן. [103]

וועו עס וועלן זײַן געווויע ציפֿער [וועגן דער צאָל פֿון יידן וואָס וואָנ־דערן אַין אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וועט עס] פֿאַרמאַכן די אַנטי־סעמיטן די מײַלער און זיי וועלן ניט קענען זאָגן, אז יידישע אימיגראַנטן פֿאַרפֿלייצן דאָס לאַנד. [105]

וועו ס׳וועלן ניט זײַן קיין פֿינקטלעכע ידיעות וועגן דער צאָל, דער פֿאַרטיילונג און דער פֿראָפֿעסיאָנעלער שיכטונג פֿון יידן, וועט דאָס זײַן א קאָזיר אין די הענט בײַ די וואָס העצן צו דיסקרימינאַציע און וועט מאכן שווער פֿאַר וויסנשאַפֿטלערס צו פֿאַרבריטערן אונדזער וויסן וועגן

צווישנקולטורעלע און נאַציאָנאַלע[10] באַציִונגען. למשל אויף צו באַקומען דעם אינדרוק, אז גרויסע צאָלן היברוס אָדער יִדן קומען ארײַן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז וויכטיק צו וויסן, אז אַ שפּיציאָר ווי 1939 האָט ארײַנגעבראַכט 43,450 אין דער צײַט וואָס די צאָל פֿאַר 1943 איז נעוועז מער ניט ווי 4,705. דאָס אייגענע, אז כאָטש דער פּראָצענט אי־מיגראַנטן־היברוס אין 1939 איז נעוועז איבער 50, איז ער אין 1943 נעוועז מערניט 20. [135]

אַ טרעפֿיקע פֿאַרמע וועגן די מיגלעכקייטן און די באַגרענעצטקייטן פֿון וויסן האָט, וויזט מיר אויס, געפֿונען י. לעשטשינסקי אין זײַן אַרטיקל (ז׳ 228):

> איך גלײב ניט, אז מיט ריכטיקע ידיעות וועגן יִדן קען מען באַזײַגן דעם אַנטיסעמיטיזם, אָבער באַקעמפֿן אים מיט ריכטיקע ידיעות מוזן מיר.

און מיר דוכט זיך, אַז עס לאָזט זיך שווער אָפּפֿרעגן די האָפֿטיקייט פֿון אַזאַ דוגמא ווי נ. גאָלדבערג ברענגט אויף זײַט 248, בשעת מען האָט מיט פֿאַקטן אין די הענט געקאָנט אויפֿוויזן, אַז דער טעזיס וועגן אַ גרעסערער יִדישער יוגנטלעכער פֿאַרברעכערישקייט איז פֿאַלש, און דורך דעם האָט מען באַשולדיקער געוווּנגען צוריקצונעמען זײַנע ווערטער.

דאָ איז אפֿשר אויפֿן אָרט צו אַנאַליזירן נאָך אַ באַמערקונג, וואָס הגם אַ ביסל אין אַ זײַט פֿון אונדזער שקלא־וטריא, איז זי מי יודע ווי וויכטיק אין פּרינציפּ. מיר לייענען דאָרט:

> . . . איז וויכטיק צו האָבן געהעריקע[11] סטאַטיסטישע ידיעות וועגן דער סיטואַציע פֿון יִדן. אָבער דערפֿון איז בשום־אופֿן ניט געדרונגען, אז ס׳איז נייטיק, אָדער געווינטשן, צו צייכלן יִדן אין אַלע באַשעפֿטי־קונגען און אין אַלע ספֿערעס פֿון מענטשלעכע טעטיקייטן. די טענדענץ אַנינצושליסן די רובריק יִדן אין יעטווידער סטאַטיסטישער טאַבעלאַציע שפּיגלט אָפּ אַ נאַציאָנאַליסטישן צוגאַנג וואָס דערמאָנט אין „ראַסיס־טישע" בײַבאַטײַטן. מען דאַרף דאָס אָפּווארפֿן, ווײַל דאָס קען מיטהעלפֿן צו שאַפֿן אַן אַטמאָספֿער פֿון דיסקרימינירן, אויסטיילן און ארויפֿקלעפּן צעטעלעך אויף נאַציאָנאַליטעטן־גרופּעס, וואָס פֿון דעם מוז די אַנטיסעמי־טישע פּראָפּאַגאַנדע שעפּן פּוח. [117]

דער חשש איז אַזאַ ערנצטער און אַזוי אינדריקלעך ארויסגעברענגט, אַז מען מוז אים דורכקלערן. אָבער וען איך האָב דאָס געטאָן בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז דאָס וואָס ס׳זעט אויס אין פֿלוג אַזוי קרישטאַל קלאָר איז פֿאַרט מוטל־בסּפֿק. ניט דערפֿאַר ווײַל איך האָב די מינדסטע נטיה צו אַ „נאַציאָנאַליסטישן צוגאַנג וואָס דערמאָנט ראַסיסטישע בײַבאַטײַטן", נאָר ווײַל אין דעם זאַץ וואָס איז דאָ אַוועקגעשטעלט געווארן איז פֿאַראַן אַן אומבאַקאַנטע גרייס וואָס איז בײַטעוודיק: מיר ווייסן ניט פֿאַרויס, וואָס פֿאַר סטאַטיסטישע ידיעות ס׳וועלן זײַן relevant און קיינער קען דאָס ניט ווייסן מלכתחילה.

בײַ געוויסע באַדינגונגען, וועלן די שפּאַנונגען זײַנען קליין, דאַרף מען ניט צייכלן קיין יִדישע פֿאַקטורים, ווײַל וועמען גייט דאָס אָן: יעדער פֿאַקטער אין

---

[10] אין אָריגינאַל: racial.

[11] אין אָריגינאַל: relevant.

לאַנד איז אַן אַמעריקאַנער דאָקטער, און די חולאים וועלן שוין אַליין וויסן, צו וועמען זיי האָבן צום מערסטן צוטרוי. פונקט אַזוי דאַרף אונדז נאָרמאַלער־הייט ניט אַרן, צי אַלע ייִדישע אימיגראַנטן שטעלן זיך אָפּ אין ניו־יאָרק, וואָרעם דעם ווויגאָרט קלייבט מען זיך אויס, כידוע, לויט עקאָנאָמישע אינטערעסן און פּערזענלעכע באַציונגען, און צו ייִדישער סטאַטיסטיק האָט דאָס קיין שייכות ניט. פֿון דעסט וועגן האָבן אָנגעזעענע ייִדישע כלל־טוערס מיט דזשייקאָב שיפֿן בראָש, שוין גאָרניט קיין „נאַציאָנאַליסטן״, אָנהייב יאָרהונדערט געשאַפֿן אַ ספּעציעלן Industrial Removal Office פֿונאַנדערצושפּרייטן ייִדן איבערן לאַנד (צי מען האָט עס געדאַרפֿט, איז ניט דאָ דאָס אָרט אַרומצוריידן), און הײַנט, בײַ געביטענע פֿאַרהעלטענישן, פֿאַרנעמען זיך חשובֿע ייִדישע אינסטיטוציעס, אויך לחלוטין פֿרייַע פֿונעם חשד אין „נאַציאָנאַליזם״, מיט מאַכן דעם חשבון, אַז ייִדן זײַנען — להיפוך צו בייזוויליקע אַנטיסעמיטישע אויסטראַכטענישן — לפּי־ערך שוואַך פֿאַרטראָטן אין אַמעריקאַנער זשורנאַליזם און אַמעריקאַנער באַנקירערײַ.

נאָך אַ בײַשפּיל: וויפֿל מענטשן וועלן זאָגן, אַז די „דזשוויש וועלפֿער באָרד״ דאַרף ניט קלייבן קיין מאַטעריאַל וועגן דעם אַנטייל פֿון ייִדן אין די באַוואָנדערונג כּוחות פֿון לאַנד? די סיסטעם פֿון „סעלעקטיוון דינסט״ גילט טאָקע פֿאַר אַלע בירגערס גלײַך און עס טויג ניט, וואָס מיר דאַרפֿן גיין אויפֿן זיכער, אַז אונדזערע זין טוען אויך זייער חובֿ; אָבער וועמען דער ליגן, אַז ייִדן „דרייען זיך אַרויס״, איז דערגאַנגען ביז צעניאַריקע קינדער וואָס וואַרפֿן דאָס אויף זייערע ייִדישע מיטשפּילערס בײַם וואַרפֿן דעם באַלעם אין גאַס, מוז די ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכקייט אַרויסבאַקומען פֿאַרשפּרייטן די קאַרעקטע אינפֿאָרמאַציע. אין מאָמענט פֿון גרויסע שפּאַנונגען קען זיך מאַכן, אַז צוליב אָפּשלאָגן אַנטיסעמיטישע באַשולדיקונגען זאָל לויגען צו ציילן, וויבאַלד ס׳זײַנען לויטן אָפּשטאַם די קונהטעס פֿון מינקפֿוטערס און די באַזוכערס פֿון נאַכטקלובן. צי ס׳וועט אַ סך העלפֿן דאָס פּרעזענטירן מיט אותות־ומופֿתים קען מען פֿאָרויס ניט וויסן; געוויס זײַנען די עמאָציעס פֿון שינאה שטאַרקער אייַדער אונדזערע לאָגישע אויפֿוויזונגען; אָבער פֿאַרפֿאַלן, מיר האָבן קיין אַנדער ברירה ניט. דאָס איז די כּסדרדיקע אומסטאַביליקייט אין דער פֿאַזיציע פֿון אַ מינאָריטעט.

ו) ייִדישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז וויכטיק פֿאַר ייִדישער קהלשער אַרבעט.

[פֿונקטלעכע ידיעות] זײַנען וויכטיק פֿאַר ייִדישער סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג און פֿאַר אַנדערע אָרגאַניזאַציעס וואָס אַרבעטן קודם־כּל פֿאַר ייִדן. [52]

דער פּונקט איז אַזוי שטאַרק קלאָר, אַז מען דאַרף וועגן אים ניט מאריך זײַן, און אין גרונט קען מען זאָגן, אַז ער רופֿט אַרויס גאַנץ ווינציק חילוקי־דעות; מיר האָבן דאָך געזען, אַז דאָס רובֿ פֿון די וואָס שטיצן בקול־רם די לעצטע תקנה פֿון אימיגראַציע־דינסט האַלטן אויך, אַז וויסן די פֿאַקטן דאַרף מען. טייל [למשל 116] וואַלטן אָפּילו וועלן מער פּרטימדיקע ידיעות איידער די ביזאיצטיקע סטאַטיסטיק האָט אונדז געגעבן.

ז) יידישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז וויכטיק צו פֿאַרשטיין דאָס יידישע לעבן.

די יידישע עמיגראציע אהער אין לאנד ארײַן וועט [נאָך דער מלחמה] זיכער זײַן ניט ווינציקער כאראקטעריסטיש איידער אין די לעצטע עט־לעכע צענדלינג יאָר. די צאָל יידישע אימיגראַנטן פֿון איירָאָפּע נאָך דער מלחמה, די לענדער, פֿון וועלכע זיי וועלן קומען, דער סכום פֿאַרמעגן וואָס זיי וועלן ברענגען מיט זיך, זייער עלטער און פֿראָפֿעסיאָנעלע גלי־דערונג — דאָס אַלץ וועט האָבן א גרויסן אינטערעס. [136]

אין גאַנצן לאָזט זיך דער מאַטיוו ניט אָפּטיילן פֿון די פֿריִערדיקע „פּראַק־טישע", וואָרעם די וואָס ריידן וועגן דעמאָגראַפֿישע, סאָציאָלאָגישע אאַז״וו פֿראָב־לעמען [46], וועגן באַפֿעלקערונג־באַוועגונג [49, 79], וועגן דער פֿראָפֿעסיאָנעלער גלידערונג [135, לעשטשינסקי ז׳ 229—230] זינגען דאָך אויך געוויס אויסן, אז ווען עס איז זאָלן זייערע געפֿינסן פֿאַרנוצט ווערן פֿון וועגן מער פּראַקטישע ציל־ן. ס׳איז דעריבער גיכער אַן אונטערשייד אין טראָפ אײַדער אין תוך.

5. מען דאַרף יאָ יידישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק, אָבער זאָלן דאָס יידן אַליין פֿאַרזאָרגן

די דאָזיקע מיינונג באַגעגנט זיך אין צוויי וואַריאַנטן. איינע לאָזט זיך פֿאַרמולירן אַזוי: לכתחילה איז טאָקע געווען בעסער, ווען די רעגירונג האָט געקליבן דעם מאַטעריאַל; נאָר בדיעבד, ווי באַלד די רעגירונג האָט זיך דער־פֿון אָפּגעווארפֿן, קען מען זי ניט בעטן גיין צוריק, און ממילא דאַרף זיך „די יידישע פֿירערשאַפֿט" אַליין אַן עצה געבן [74]. אַנדערע, מער ראַדיקאַלע, האַלטן, אז דער גאַנצער ענין האָט אין פּרינציפּ גארניט צו טאָן מיט דער רעגירונג, ס׳איז אַן אינעוויניקסטע יידישע זאַך. די פֿריִער דערמאָנטע פֿאַרשטייערס פֿון ארגאניזאַציעס וואָס זײַנען צופֿרידן פֿון אָפּשאַפֿן די קלאַסיפֿיקאַציע היברו שטעלן אַוועק אַ כּלל־גדול פֿאַר זיך:

וואָס פֿאַר א פֿלאַן [פֿון קליבן יידישע אימיגראציע־סטאטיסטיק] ס׳זאָל ניט אויסגעארבעט ווערן, טאָר ער ניט האָבן אין זיך קיין אָנטייל פֿון דער רעגירונג . . . [119, הוספֿה]

נאָך עטלעכע אויסצוגן אינעם זעלביקן גיסטן:

איך וואָלט נישט פֿרוווען באקומען [די אינפֿארמאציע וועגן יידישער אימיגראציע] דורך די אפֿיציעלע מקורים . . . ס׳איז ניטא קיין שום טעם, פֿאַר וואָס די רעגירונג זאָל לייגן אָפּט אויף דער רעליגיע פֿון די אימיגראנטן. ס׳איז זייער אייגענע זאַך. [2]

ס׳איז העכסט וויכטיק, [צו קליבן מאטעריאל וועגן יידישער אימיגרא־ציע], אָבער די דאָזיקע ידיעות דארפֿן געקליבן ווערן דורך א יידישער אינסטיטוציע. דאָס וואָלט פֿאַרשאַפֿט הוצאות, אָבער ס׳וואָלט געווען גאָר שטאַרק בּדאי, בפֿרט וואָס מען דארף מאכן יעטווידער אָנשטרענ־גונג, אז אונדזער רעגירונג זאָל ניט ארײַנגעצויגן ווערן אין פֿראָגעם פֿון רעליגיעזע אונטערשיידונגען און אין פֿראָבלעמען פֿון ראסיזם. [4]

רעלאָטיוו און גענוג פֿינקטלעכע ידיעות וועגן יידישער אימיגראציע קענען און דארפֿן וויטער געזוכט ווערן אין די קהילות דורך אומאָפּ־העניקע סאָציאָלע ווייסנשאַפֿטלערס, ניט דורכן אימיגראַציע־דינסט. [38]

דאָ איז נייטיק אויסצוטיילן איין אַרגומענט, וואָס הגם ער איז געווענדט אויף צוריק, האָט ער אָבער אַ פּנים געשפּילט אַ ראָלע אינעם טראַכטן פֿון טייל ענטפֿערער. דאָס איז די מיינונג, אַז ווען דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט אין 1898 אײַנגעפֿירט די רובריק היברו, האָט זי געהאַט דערבײַ פּאָליטישע מאָטיוון. אַנדערע דעשיפֿרירן דאָס וואָרט פּאָליטיש און זאָגן בפֿירוש: אַנטי־יידיש.

איך האַלט, אַז דער גאַנצער פֿרוי פֿון דער אימיגראַציע־מאַכט צו קלאַסיפֿיצירן אימיגראַנטן על־פּי ראַסע און מוטערשפּראַך איז שלעכט פֿאַרטראַכט און אין דער ערשטער ריי מסתּמא מאָטיווירט פֿון ניט־וויסנשאַפֿטלעכע טעמים. [30]

די אימיגראַנטן־קלאַסיפֿיקאַציע פֿונעם אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז תּמיד געווען באזירט אויסשליסלעך אויף פּאָליטישע מאָטיוון. [32]

ווען דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט אין דער פֿאַרגאַנגענהייט צונויפֿגענומען פּינקטלעכע צאָלן וועגן אימיגראַנטן־יידן, איז דאָס געווען אין תּוך אַן אויסדרוק פֿון אַנטיסעמיטיזם, ניט אַ מיטל צו העלפֿן יידן. [38]

„פּאָליטיש" איינעם ערשטן ציטאַט איז פֿאַרשטייט זיך ריכטיק, אויב מען ניצט דאָס וואָרט לויטן וויסנשאַפֿטלעך". אָבער פֿון דער גאַנצער שיכטע פֿון אײַנפֿירן די קלאַסיפֿיקאַציע לויט „ראַסע", ווי זי שיילט זיך אַרויס פֿון נ. גאָלדבערגס אַרטיקל, קען מען דוכט זיך בשום אופֿן ניט קומען צו דער מסקנא, אַז די כוונה איז געווען אַן אַנטיסעמיטישע. קאָמיסאַר פֿאָודערלי איז 1898 געווען אויף אַ ריכטיקן וועג אָדער אויף אַ פֿאַלשן, נאָר באַשולדיקן אים אין אַנטיסעמיטיזם איז אַן עוולה.

ס׳איז אויך אומגערעכט דער חשד וואָס מיר טרעפֿן אַיין מאָל:

דער באַנוץ . . . פֿונעם טערמין היברו דורכן אימיגראַציע־דעפּאַרטמענט איז דוכט זיך געווען אַ תּירוץ אויף אויסצומײַדן דעם באַנוץ פֿון אַ בפֿירושער רעליגיעזער קלאַסיפֿיקאַציע. [5]

נ. גאָלדבערגס איבערבליק ווײַזט קלאָר (ז׳ 233), אַז לכתּחילה איז היברו אײַנגעפֿירט געוואָרן בײַ מיט איזראַעליט, אַזוי אַז מען האָט ניט געדאַרפֿט קיין תּירוצים, און שפּעטער איז היברו געבליבן בײַ מיט העכער 40 אַנדערע גרופּעס, וואָס בײַ זיי האָט מען זיך אין קיין שום תּירוצים ניט געגייטיקט.

6. צי קען יידישע פֿריוואַטע סטאַטיסטיק ברענגען די געהעריקע רעזולטאַטן?

אויב עמעצער שפּאַרט זיך אײַן בײַם געדאַנק, אַז די רעגירונג טאָר די מינדסטע מגע־משׂא ניט האָבן מיט סטאַטיסטיק וועגן יידן, בעט זיך יעמאָלט דער ווײַטערדיקער אויספֿיר:

ס׳וואָלט געווען נייטיק פֿאַר דעם יידישן כּלל גופֿא צו שטעלן די טריט וואָס זײַנען נייטיק אַרײַנצובאַקומען די אינפֿאָרמאַציע וואָס ער דאַרף. בײַ דער געהעריקער אָרגאַניזאַציע, פֿלאַנירונג און צוזאַמענארבעט

איז ניטאָ קיין גרונד, פֿאַר וואָס אזעלכע טריט זאָלן ניט ברענגען פֿיל־ווינציק גוטע רעזולטאַטן. [119]

אין גרונט האָבן מיר דאָ אַפֿילו ניט וואָס אָפּצוועגן, ווי גוט און ווי וויר־קעוודיק די אַרבעט וועט זײַן: מיר וועלן זען זי צו מאַכן וואָס בעסער און וואָס עפֿעקטיוואַר — אָבער קיין ברירה, קומט דאָך אויס בײַ די אָנהענגערס פֿון דער שיטה, איז סײַ ווי ניטאָ.

אָנדערש איז אָבער וועג מען האָלט, אַז די אײַנוועגדונגען קעגן באַקומען רעגירונג־סטאַטיסטיק האָבן קיין האַפֿט ניט. ס׳איז געוויס ריכטיק, אַז

> ווי באַלד ס׳איז פּראַי צו באַקומען די ידיעות, איז אויך פּראַי זיך צוצו־מאַטערן צו באַקומען זיי, [86]

אָבער אויב יידישע אָגענטורן דאַרפֿן אָנלאָדן אויף זיך דעם עול נאָר איבער דעם וואָס די רעגירונג האָט זיך איצט אָפּגעוואָרפֿן, וואָלט דאָך פֿריער געווען אַ פּלאַן צו וועגדן זיך צו דער רעגירונג, צי איז זי ניט גרייט איבער אַ נעס צו נעמען אויף זיך די פֿריערדיקע פֿונקציע.[12]

די פֿראָגע וואָס שטייט אין קאָפּ פֿון אונדזער אָפּשניט שטעלט זיך צונויף פֿון צוויי. די ערשטע איז, צי איז טעכניש מיגלעך צו באַקומען אַ גענוג פֿאַר־לאָזלעכע סטאַטיסטיק אויף אַ פּריוואַטן אופֿן; וויטער דאַרף מען אָבער אויך באַטראַכטן די געזעלשאַפֿטלעכע וואָג פֿון אַזאַ פּריוואַטער סטאַטיסטיק.

וואָס שייך דער טעכניק, איז וויכטיק אַרויסצוהייבן איין באַמערקונג. אינעם באַלייטבריוו צום ייִוואָ־פּרעגבויגן איז געשטאַנען, אַז „דורך דער דאָזיקער נייער תּקנה ווערן מיר אָפּגעוואָרפֿן צוריק צום פּעריאָד פֿון פֿאַר 1899, וואָס בנוגע אים מוזן מיר זיך אין הילכות יידישער אימיגראַציע פֿאַרלאָזן אויף שאַצונגען און ראַטענישן, מחמת קיין סטאַטיסטיק איז ניטאָ“. דערויף האָט איינער פֿון אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן אָפּגעענטפֿערט:

> מײַן אײַנדרוק איז, אז די סטאַטיסטישע פֿאַרשונג פֿון יידישער אימי־גראַציע, באַשעפֿטיקונגען אאז״וו האָט שטאַרק פּראָגרעסירט אין פּרט פֿון פֿאַרפֿולקומען נײַע טעכניקעס פֿון קלײַבן און אויסטײַטשן ידיעות, אזוי אז איר וואָלט נ י ט געווארן צורייקגעוואָרפֿן צו די ראַטענישן און שאַצונגען פֿון פֿאַר 1899. [15]

דער שרײַבער גיט צו: „אפֿשר האָב איך אַ טעות אין דעם. איך וואָלט וועלן וויסן“. פֿאַרענטפֿערן די פֿראָגע דאַרפֿן סטאַטיסטיקערס־פֿאַכלײַט. דאָ, אין דעם סך־הכּלדיקן איבערבליק, וואָלט איך נאָר וועלן אויסרעכענען די שווערקייטן וואָס זײַנען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אויף אַ פֿאַרזאַמלונג וועגן דעם ענין (זע דעם פּראָטאָקאָל וואָס איז צוגעגעבן צום ענטפֿער 119); און געדענקען דאַרף מען, אַז די אָלע וואָס זײַנען בײַגעווען אויף יענער פֿאַרזאַמלונג זײַנען געווען פֿאַר דער תּקנה, דאָס הייסט זיי האָבן געוויס ניט אומישנע מגזם געווען די שווערקייטן:

---

[12] צי אין גאַנצן אויפֿן פֿריערדיקן שטייגער אָדער מיט אַ געביטענער פּראָצעדור וועט באַלד קומען צו רייד.

א) אויב די וויזע־אַפּליקאַציעס אין די קאָנסולאַטן האָבן אין זיך וויטער אַ רובריק race אָדער רעליגיע, וואָלט אפֿשר אַ יידישע אינסטיטוציע געקאָנט באַקומען די אַפּליקאַציעס און טאָבעלירן די רעזולטאַטן; אָבער דאָס וואָלט דאָך געהייסן יאָ אַרייַנצוּען די רעגירונג אינעם ענין, און דאָס וויל מען גראָד אויסמיידן;

ב) פּועלן בייַ די שיף־קאָמפּאַניעס, זיי זאָלן אין די שיף־מאַניפֿעסטן וויטער שטעלן די באַצייכענונג היברו און דערנאָך (פֿריוואָט) טאָבעלירן די רעזולטאַטן וואָלט וויטער געהייסן בעטן אויפֿהאַלטן אַ רובריק, וואָס מען וויל זיי ניט האָבן.[13]

ג) דורכגיין דורך אַלע לאַנדונג־דאָקומענטן, אָדער שיף־מאַניפֿעסטן, און אַרויסזוכן פֿון דאָרטן די יידישע נעמען איז ניט קיין סגולה: אַ סך יידן הייסן ניט קיין „טיפּיש יידישע" נעמען, און בייַ אַ סך נעמען וועט בלייבן אַ ספֿק.

ד) קלייבן מאַטעריאַל אין די אַרכיוון־פֿאָרטן איז איצטער שוועריקער אַיידער ביז 1898, וואָרעם איצטער קומען אימיגראַנטן אויך מיט דער באַן פֿון קאַנאַדע און מעקסיקע און מיטן אַראָפּלאָן.

ה) באַקומען די אינפֿאָרמאַציע וועגן יידישע אימיגראַנטן פֿון די שטעט, וווּ זיי באַזעצן זיך, איז שווער און ס׳וועט געדויערן לאַנג: צום ווינציקסטן 50 שטעט קומען אין באַטראַכט, פֿאַרשיידענע אינסטיטוציעס (אַגענטורן פֿון סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג, קאָנגרעגאַציעס אאַז״וו) וואָלטן זיך דערמיט געדאַרפֿט פֿאַרנעמען, מען וואָלט געדאַרפֿט אויפֿבויען אַ קאָאָרדיניר־צענטער פֿאַר די אַלע אינפֿאָרמאַציעס, ועל כּולם וואָלט מען קיין מאָל ניט געווען זיכער, צו וויפֿל פֿראַצענט אײַנוואַנדערערס מען איז דערגאַנגען.

וויזט אויס, אַז די טעכנישע שוועריקייטן פֿאַר אַ פּיל־ווינציק פֿאַרלאַזלעכער פּריוואָטער סטאַטיסטיק (און אויף ניט קיין פֿאַרלאַזלעכער לויבט דאָך ניט אויסצוברענגען צייט און פּוחות) זיצען פֿאָרט אַ סך גרעסער אייַדער דער שרייַבער פֿון ענטפֿער 15 האָט געמיינט: מען דאַרף זיך דאָ רעכענען מיט דעם, אַז די אַנטייל־נעמערס פֿון דער דערמאָנטער פֿאַרזאַמלונג זיצען געווען דורכויס מענטשן וואָס זיצען אין דעם ענין אַרייַנגעטאָן, און אויב זיי האָבן קאָנסטאַטירט די שווערישקייטן, זיצען דאָס ניט קיין אָפּגעדוכטע שווערישקייטן, נאָר רעאַלע.

אַ צווייטער מאָטיוו קעגן אַוועקשטעלן אַן אייגענע יידישע אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז אַרויסגעבראַכט פֿון י. לעשטשינסקין. ס׳איז אַ מאָטיוו פֿון אַ געוויסן אָפּטלעכן כאַראַקטער, און ער וואָלט געקאָנט אַפֿילו אויב פּריוואָטע יידישע סטאַטיסטיק וואָלט געקאָנט אַרויסקומען אָן שום סירכא:

> אונדזערע פֿרײַנד פֿון דער קריסטלעכער וועלט וואָלטן זיך פֿאַרלאָרן, ווען מיר וואָלטן זיי ניט געקאָנט צושטעלן קיין ריכטיקע ידיעות, מיט וועלכע מען קען אָפּלייקענען די רייד פֿון אונדזערע שׂונאים . . . און דאָס איז קלאָר, אז יעדע אָפּיציעלע ציפֿער האָט צען מאָל מער וואָג ווי יעדע פּריוואָטע ציפֿער. קיין שום פּריוואָטע ציילונגען און פֿאַר־

[13] אַגב שטייט דאָך בפּירוש אין דער פֿאַראַרדענונג פֿון 8טן נאָוועמבער 1943, אַז די רובריק היברו דאַרף אַרויסגענומען ווערן פֿון די שיף־מאַניפֿעסטן אויך.

שונגען, ווי ערלעך און ערנצט זיי זאָלן ניט געמאַכט ווערן, וועלן קיין מאָל ניט האָבן אַזא אויטאָריטעט ווי אָפּיציעלע ידיעות פֿון א רעגירונגס־אַרגאַן (ז׳ 228).

7. פֿאַרצייכענונגען נאָר פֿאַר סטאַטיסטיק, ניט פֿאַר פּערזענלעכע דאָקומענטן

איין וואַרצל פֿון דער מורא פֿאַר א „יידישער" רובריק אינעם אָפּיציעלן פֿרעגבויגן האָבן מיר אַרומגערעדט אין פונקט 3 פֿון אונדזער סך־הכּל: ס׳איז דער חשש, אַז דער יידישער כּלל קען לײַדן פֿון „קינאהדיקע פֿאַרגלײַכן". דעם דאָזיקן געדאַנק האָבן מיר געפֿרוווט צעגלידערן און אָפּפֿרעגן. פֿאַראַן אָבער נאָך א צווייטער וואַרצל פֿון דער מורא. ער האָט צו טאָן מער מיטן יחיד: מען שרעקט זיך, אַז דער יידישער יחיד וועט אומגיין ווי א געצייכנטער, און ממילא וועט ער באַוווּלט ווערן.

איך ווייל ניט, אז מענטשן זאָלן אין אָפּיציעלע דאָקומענטן באַצייכנט ווערן ווי היברוס, פונקט ווי איך קען ניט מוחל זײַן דאָס וואָס היטלער האָט געצייכנט פּעסער פֿון יידן מיט א J. [86]

אין צוויי אַנדערע ענטפֿערס רעדט זיך שוין אָפּילו ניט וועגן אימיגראַנטן, נאָר וועגן אַמעריקאַנער יידן בכלל:

איך גיב מײַן הסכּם דערויף וואָס דאָס וואָרט היברו איז אויסגעמקט געוואָרן [פֿון דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק] איבער דעם זעלביקן טעם וואָס איך וואָלט געוואָלט, אז אַן אמעריקאַנער יוד זאָל קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי אַן אמעריקאַנער, ווען ער קומט אין אַנדער לאַנד, און ניט ווי א היברו אדער יוד. [106]

אמעריקאַנער יידן וואָלטן געזומען פֿאַר אומגוט, ווען מען זאָל זיי אין זייערע פּעסער צייכענען היברוס. [125]

אַוודאי איז מען באַרעכטיקט איבערצוטראַכטן, אַז די פֿאַרצייכענונגען פֿון דער אימיגראַציע־מאַכט זאָלן ניט אויסגענוצט ווערן דעם אימיגראַנט לרעה, און פונקט אַזוי ווי מיר האָבן דאָס געהערט בנוגע די סכּנות פֿאַרן כּלל, קען מען דאָ אויך זאָגן, אַז דאָס לעבן איז וויכטיקער איידער וויסנשאַפֿט. אָבער דער זעלביקער חשש, לאָמיר דאָס גוט פֿאַרשטיין, איז דאָך שייך ניט נאָר צום אַרײַנשרײַבן דאָס וואָרט היברו, ניט נאָר צום אַרײַנשרײַבן אין די פּערזענלעכע דאָקומענטן וועלכע עסאיז race, נאָר עס איז שייך צו פֿאַרשיידענע מינים כאַראַקטעריזירונג.

אָט ליגן פֿאַר מיר צוויי אידענטיפֿיצירקאַרטעס פֿון אַן אימיגראַנט. איינע רופֿט זיך Resident Alien's Identification Card, און ס׳זײַנען דאָרטן פֿאַראַן ביידע רובריקן: Nationality (בירגערשאַפֿט) און Race; בײַ דער ערשטער איז אַרײַנגעשריבן *Polish*, בײַ דער צווייטער *Hebrew*.[14] די צווייטע קאַרטע, Immigrant Identification Card, האָט ניט קיין רובריק Race, זי פֿרעגט נאָר אויף

[14] די קאַרטע איז אַרויסגענעבן פֿאַר נאָוועמבער 8, 1943. פֿון יעמאַלט אַן, ווי איך הער, שרײַבט מען אַנשטאָט היברו — white.

Country of Birth און Nationality. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער ענטפֿער אויף דער לעצטער פֿראַגע איז ווייטער *Polish*, און וואָלט עס פֿאַרמאַכט ניט די אויגן אויף די פֿאַקטישע פֿאַרהעלטענישן, דער וועט מודה זײַן, אַז פֿון שטאַנדפונקט פֿון באַקומען אַרבעט איז די צווייטע קאַרטע, כאָטש זי האָט נ י ט די רובריק Race, אויך אַ גרעסערער עיכּוב אײַדער וועט ס׳וואָלט געווען: Nationality *British*.

וואָס פֿאַר אַן עצה איז דאָ דערצו? אין בריטעלן זינען: קאַמף פֿאַר fair employment practice. אָבער שטרעבנדיק צו אָט דעם גרויסן ציל דאַרף מען ניט מבזה זײַן מיגלעכע קלענערע דערגרייכונגען. אין גבֿול פֿון אַדמיניסטראַטיווע אויסבעסערונגען מיינט דאָס: פֿועלן, אַז אין די אידענטיפֿיציר־דאָקומענטן פֿון אימיגראַנטן זאָלן ניט אַרײַנגעשריבן ווערן ק י י ן ש ו ם דיסקרימינאַטאָרישע באַמערקונגען.

איינער פֿון אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן ברענגט דאָס אָרויס זייער קלאָר און איבערצײַגעוודיק:

> איך מיין, אז איר זײַט גערעכט, אז פֿאַקטישע אינפֿאָרמאַציע וועגן דער צאָל יידישע אימיגראַנטן וועט אויף דער לענג זײַן נוציק . . . א שווערי־קייט הייבט זיך אָן ווען אַן אײַנשרײַבונג וועלט געמאַכט אויף פֿער־זענלעכע דאָקומענטן וואָס דער אימיגראַנט דארף ניצן אין דער צײַט ביז ער איז נאַטוראַליזירט. ס׳קען ניט זײַן קיין ספֿק, אז עס איז שווערער, למשל, צו געפֿינען אָרבעט אויב עמעצער איז אויף זײַן אידענטיפֿיציר־קאָרטע באַצייכנט היברו. איך קלער, צי וואָלט ניט געווען א פֿאַסיקער אויסוועג, אז מען זאָל מאַכן א חילוק פֿון פֿאַרשרײַבונגען וואָס די רע־גירונג היט אויף אָן דעם דאָקומענט וואָס דער אימיגראַנט באַקומט. אויב אויפֿן פֿערזענלעכן דאָקומענט איז ניט אַרײַנגעשריבן קיין שום ראַסנדיקע אָדער רעליגיעזע אידענטיפֿיצירונג, יעמאָלט וואָלט געדאַרפֿט זײַן זייער נוציק צו האָבן דאָס אין די פֿאַרשרײַבונגען קען מען אַרויסנעמען סטא־טיסטיק, וואָס איבער איר אַנאָנימען כאַראַקטער וועט זי קיין יחיד ניט טאָן קיין שלעכטס און פֿאַר שטודירן די טענדענצן פֿון אימיגראַציע וואָלט זי געווען נוציק. [37]

איך גלייב ניט, אַז עפּעס קען געזאָגט ווערן קעגן דעם דאָזיקן פֿאַרשלאָג, און איך מיין, אַז איידער וואָס ווען דאַרף צו דעם דאָזיקן פונקט שוין צוגעצויגן ווערן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דער אימיגראַציע־מאַכט. די דאָזיקע פֿאַראיי־נַאכונג וואָלט אפֿשר געקענט דורכגעפֿירט ווערן אינעם גדר פֿון די ביזאיצטיקע אימיגראַציע־תּקנות, וואַרעם דאָס יא פֿאַרשרײַבן אין די אידענטיפֿיציר־דאָקו־מענטן פֿאַקטן וואָס קאָנען אויסגעטײַטשט ווערן דיסקרימינאַטאָריש איז עובֿר אויף דעם צוזאָג וואָס דער אימיגראַציע־קאָמיסאַר פֿאָודערלי האָט געגעבן נאָך אין 1899:

> . . . מען גייט ניט נאָך די שפּורן פֿון דער פֿערזאָן מחוץ דעם אי־מיגראַציע־ביורא; דער פֿאַקט, אז אזוי און אזוי פֿיל פֿראָטעסטאַנטן, היברוס, קאַטוילן און אומגלייביקע גייען אַדורך דורך אונדזערע אײַנ־גאַנג־טויערן איז דאָס איינציקע וואָס מען קען מפֿרסם זײַן, און קיינער קען

ניט אויסגעטיילט אדער נאכגעפאלגט ווערן מיטן געדאנק אנצוטאן אים רדיפות אדער אומפבור איבער וועלכער עס איז סיבה.[15]

8. יידישע אימיגראציע־סטאטיסטיק מוז זיין א טייל פון דער אלגעמיינער סטאטיסטיק

אין שטיין פון די אלע פאקטן און ראיות וואס זענען ביז אהער אנאליזירט געווארן קומען מיר צו אזוינע מסקנות:

א) די אפיציעלע אימיגראציע־סטאטיסטיק וועגן יידן פון 1898 ביז 1943 איז געווען נישקשהדיק פארלאזעך און זייער נוציק;

ב) ס׳איז א גרויסער שאדן, וואס די אימיגראציע־מאכט האט זיך אפּ־געזאגט צו קלייבן וויטער דאטעס וועגן יידישער אימיגראציע;

ג) פריוואטע סטאטיסטיק גיט ניט קיין האפענונגען צו קענען ווערן א געהעריקער סובסטיטוט פאר אפיציעלער סטאטיסטיק.

דערפון בעט זיך דער אויספיר, אז ס׳איז געווונטשן, די אימיגראציע־מאכט זאל איבער א נייס נעמען פירן די אימיגראציע־סטאטיסטיק פון יידן אויך, און א היפשע צאל ענטפערס זאגט זיך ארויס אין אזא זינען. מיר הערן אויך [129, 139], אז מען וואלט געקענט פועלן בייַ דער רעגירונג, זי זאל צוריק נעמען אויף זיך די דאזיקע פונקציע.

די וואס האלטן פון דעם גאנג טיילן זיך אין צוויי גרופעס. איינע זאגן, מען זאל זיך פשוט אומקערן צו דער פריערדיקער פראצעדור; אנדערע ווילן די קלאסיפיקאציע זאל פארמולירט ווערן אנדערש. וועגן בייטן ווידער זיינען אויך פארען צוויי שיטות אין די פארשלאגן: בייטן נאר די קלאסיפיקאציע פאר יידן און בייטן די גאנצע קלאסיפיקאציע ע״פ race or people.

די דאזיקע אלע פארשלאגן וועלן מיר איצט ארויפנעמען אויפן טיש.

9. זאל מען זיך אומקערן צו דער פריערדיקער פראצעדור אדן וויטער פרעגן אויף Hebrew

עטלעכע ענטפערערס [למשל 33, 43, 120, 139] ברענגען ניט קיין מאטיוון. די וואס מאטיווירן יא טוען דאס אויף דרייַ אופנים:

א) איידער מען האט א בעסערע נייע קלאסיפיקאציע דארף מען בלייבן בייַ דער אלטער;

היט אויף [די באצייכענונג היברו], ביז וואנען מען וועט קענען גע־פינען אדער אויסארבעטן עפעס בעסערס. [41]

---

[15] פון פאודערליס בריוו צו סיימאן וואלפן, דאטירט אפריל 7, 1899; ציטירט פון: Simon Wolf, *The Presidents I Have Known from 1860—1918.* Washington D. C. [1918], p. 260.

פאודערלי איז געבליבן געטרייַ זיין וואָרט. די סתירה צווישן זיין צוגאנג און דער אדמיניסטראטיוער פראקטיק האט זיך געשאפן א סך שפעטער, ווען עס זיינען אין פארבינ־דונג מיט די קוואטע־געזעצן אינגעפירט געווארן די אידענטיפיציר־קארטעס.

. . . סײַדן מען קען אײַנשטעלן עפּעס אַ מער ווייסנשאַפֿטלעכע קלאַסיפֿיקאַציע. [42]

ב) ס׳איז פֿשוטער צוריק אײַנצופֿירן דאָס אַלטע אידער פֿועלן עפּעס נײַס: אײַנפֿירן אַ נײַע קלאַסיפֿיקאַציע איז פֿאַרבונדן מיט אַ היפּש ביסל אַדמיניסטראַטיווע און יורידישע רוטין, און ס׳איז מסתּמא ניט פּראַקטיש דאָס פֿאַרצוליגן איצט. [39]

פֿון אַ ריין פּראַקטישן און טעכנישן שטאַנדפּונקט רעקאָמענדיר איך זיך אומצוקערן צו דער פֿרײַערדיקער פּראָצעדור. [40]

ס׳וועט זײַן פּשוטער זיך אומצוקערן צו דער פֿרײַערדיקער פּראָצעדור. [70]

ג) אָפּילו ווען מען זאָל קענען צוטראָכטן עפּעס בעסערס, איז וויכטיק צוריקצוגיין צום טערמין היברו צוליב המשכדיקייט:

לעת־עתּה וואָלט מיר מער געווען צום האַרצן אַן אומקער צו דער פֿרײַערדיקער פּראָצעדור צוליב אויפֿהיטן די המשכדיקייט און קלאָרקייט פֿון די אָפּיציעלע ידיעות. [6]

אַ בײַט אינעם טערמין קען אַרויסרופֿן אַן איבערריס אין דער המשכדיקייט פֿון דער סטאַטיסטיק. [39]

די וועלדע פֿון יעטווידער סעריע שטעקט אין איר המשכדיקייט. [56]

מיר וואָלטן זיך על־פּל־פּנים געפֿרײַט אומקערן צו דער פֿרײַערדיקער פּראָצעדור אויף וויפֿל דאָס איז שייך צו יידן. לכל־הפּחות וואָלט דאָס אונדז געגעבן דאָס געווינם פֿון המשכדיקייט אין דער פֿאַרגלײַכלעכקייט פֿון סטאַטיסטיק. [135]

10. זאָל מען אַנשטאָט דעם טערמין Hebrew אײַנפֿירן Jewish

דער פֿאַרשלאָג וועגן פֿאַרבײַטן היברו אויף דזשוּוש חזרט זיך איבער אַזוי אָפֿט, אַז מען קען דערין דערקענען אַ בפֿירושע אומצופֿרידנקייט מיטן פֿרײַער־דיקן טערמין. דאָס איז ניט מער ווי נאַטירלעך. אין דער לײַדנשאַפֿטלאָזער קילקייט פֿון אַ פּראָקטישן וועלטערבוך קען דער באַטײַט פֿון Hebrew, Jew, Israelite זײַן אידענטיש. אָבער די וועלטער האָבן פֿאַרשיידענע „אייבערטענער", און די דאָזיקע אייבערטענער זײַנען פֿאַרשיידן אין פֿאַרשיידענע צײַטן, און אין איין צײַט בײַ פֿאַרשיידענע גרופּעס מענטשן. מאָכן אַ שטודיום פֿון פֿאַרשיידענע נעמען פֿאַר יידן וואָלט געווען מי יודע ווי אינטערעסאַנט. אָבער כדי ניט צו פֿאַרגיין צו ווײַט אין געשיכטע, לאָמיר זיך באַגנוגענען מיט קאָנסטאַטירן, אַז היברו (=עבֿרי) און איזראַעליט (=בן־ישׂראל) האָבן זיך פֿאַרשפּרייט אין 19טן י״ה ווי אַ רעזולטאַט פֿונעם געפֿיל, אַז יד איז ניט גענוג איידל, ניט גענוג פֿרײַ פֿון אַ נעגאַטיוון בײַטײַטש. פֿון צענטראַל־אייראָפּע האָט זיך דאָס אַריבערגעטראָגן פֿון איין זײַט אין די סלאַווישע לענדער, פֿון דער אַנדער זײַט אויך קיין אַמעריקע, און דער־פֿאַר האָבן מיר דאָ אינסטיטוציעס וואָס הייסן יוניאָן אָוו אַמעריקען היברו קאָנג־רעגיישנס, היברו יוניאָן קאָלעדזש, היברו־אימיגראַנטס׳ אייד סאָסײַעטי. דאָס איז אַריבער אויך צו די מיזרח־ייִדן מיט זייער יונײַטעד היברו טריידז („פֿאַראיי־

ניקטע ייִדישע געווערקשאַפֿטן") און אַפֿילו מיט היברו אַקטאַרד יוניאָן, כאָטש די אַקטיאָרן שפּילן דאָך בפֿירוש ייִדיש און ניט העברעיִש. אין 1898 האָט מסתּמא אויך פֿאַרן אימיגראַציע־קאָמיסאַר היברו געקלונגען „לייטישער", ווינציקער מגושמדיק, איידער דזשו.

פֿון יעמאָלט אָן האָט זיך פֿאַרשטייט זיך אַ סך געביטן, און דערפֿון נעמט זיך דאָס געפֿיל, אַז דער טערמין היברו אין דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן איז „אומפֿינקטלעך און פֿאַרפֿירעריש" [21]. פֿאַר טייל ענטפֿערערס איז דאָס אַזוי קלאָר, אַז זיי מאַטיווירן אַפֿילו ניט [46, 55, 64, 91, 94, 105]; אָבער ווען אַנדערע נעמען יאָ מאַטיווירן, ווײַזט זיך אַרויס, אַז קיין פֿולער הסכם איז נאָך איצט אויך ניט דערגרייכט. היברו, הערן מיר פֿון פֿאַרשיידענע ענטפֿערערס, קען מיינען:

א) בלויז די העברעיִשע שפּראַך:

בײַ מיר קומט אויס, אז היברו איז בײַ הײַנטיקן טאָג אַ פּאַסיקע באַשרײַבונג נאָר פֿאַר דער שפּראַך. [26]

דער פּאַקט, וואָס היברו באַטײַט אַ שפּראַך אויך, קען פֿירן צו טעותן. [91]

ב) שפּראַך און רעליגיע:

איך וואָלט פֿאַרגעליינט צו ניצן דזשוּיש וואָס באַציכנט הײַנט דורכויס, לכל־הפּחות אין דער ענגלישר־רעדיקער וועלט, אַ מיטגליד פֿון ייִדישן פֿאָלק. ס'איז אויסגעקומען אזוי, אז היברו וועט אסאָציִרט ראשית־כּל מיט רעליגיע פֿון ייִדן אָדער מיט דער העברעיִשער שפּראַך, און מיר ווײַזט אויס, אז דער מאָדערנער ייִד איז אַ ייִד דער עיקר דורך געהערן צום קיבוץ וואָס הייסט ייִדן, וואָס זיי זײַנען אַ קולטורעלער יש. [21]

זע אויך 134.

ג) „ראַסע" (אינעם וויסנשאַפֿטלעכן אָדער אין פֿאָפּולערן זינען?):

ווי איך פֿאַרשטיי איז דער טערמין היברו נעווען אַ קלאַסיפֿיקאַציע ע"פּ היפּאָטעטישע ראַסע און דזשו ע"פּ רעליגיע. [111]

ד) ראַסע, רעליגיע, שפּראַך און געבוירן־לאַנד (ארץ־ישׂראל?):

די פֿראָבלעם וועלט אוודאי קאָמפּליצירטער דורכן פֿאַקט, וואָס דער טערמין היברו וועלט טייל מאָל גענוצט אין אַ ראַסנדיקן (ביאָלאָגישן) זינען, בשעת ווען אין אַנדערע קאָנטעקסטן קען ער מיינען רעליגיעזע צוגעהעריקייט, שפּראָכיקן אפֿשטאַם אָדער אַפֿילו געבוירן־לאַנד . . . [135]

צוויי ענטפֿערערס גיבן נאָר איבער זייער אַלגעמיינעם אײַנדרוק, און גראָד דאָ באַקומט זיך אַ כאַראַקטעריסטישער רעזולטאַט, וואָרעם די היפּוכדיקייט שפּיגלט אָפּ צוויי פֿאַרשיידענע קאָנפֿיגוראַציעס:

איך האָב נאָרניט קעגן דעם טערמין היברו בײַם קלאַסיפֿיצירן ייִדן, וואָרעם נאָך אלעמען זײַנען זיי פּונקט דאָס אין בריטן זינען, און דער טערמין דזשו האָט בײַ אַ סך מענטשן אַ שלעכטן בײַבאַטײַט — בטעות פֿאַרשטייט זיך, אָבער אזוי איז דאָס. [54]

איך וואָלט רעקאָמענדירן צו ניצן דזשו בײַם קלאַסיפֿיצירן ייִדישע אימיגראַנטן. אַ סך ייִדן וועלן צוגעבן, אז זיי זײַנען ייִדן, אין דער צײַט וואָס זיי וועלן שלעכט פֿאַרשטיין אָדער אַפֿילו מורא האָבן פֿאַר דעם טערמין היברו. [90]

די אַנטוויקלונג גייט בלי־ספֿק לטובת דזשו, דזשוויש; איז אויב עס זאָל האַלטן בײַ אויפֿשטעלן צוריק אַ רובריק פֿאַר יידן אין דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן, וואָלט דאָס געווען דאָס פֿאַסיקסטע וואָרט. צוריק געריידט וואָלט מען זיך אָבער באַדאַרפֿט רעכענען מיט דער פֿאַדערונג פֿון המשכדיקייט וואָס ווערט אַזוי פֿיל מאָל איבערגעחזרט. אַן אויסדרוק וואָלט אפֿשר געווען, אויב עס זאָל האַלטן דערבײַ, אײַנצופֿירן אַ טאָפּעלע באַצייכענונג, אַן ערך: Jewish (Hebrew) אַזוי ווי ס׳שטייט אין דער רשימה „ראַסעס און פֿעלקער״ Bohemian and Moravian (Czech).

איך וואָלט געקענט שטיצן דעם דאָזיקן פֿאַרשלאָג מיט אַן אַנווײַז אויפֿן פֿאַקט, אַז די קאַנאַדער סטאַטיסטיק ניצט ביידע טערמינען, דזשו און היברו.

11. זאָל מען איבערפֿאָרמולירן דעם גאַנצן ענין

נאָר געציילטע עטלעכע ענטפֿערס אָפּאַנירן ג י ט קעגן דעם טערמין race אין דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק, ווי ער ווערט איצט גענוצט. לאָמיר הערן די דאָזיקע שטימען:

ס׳מאכט ניט אויס צו ניצן דעם טערמין race אין דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון אימיגראַנטן. די טעאָרעטישע פֿראַגעס פֿון „ראַסע״ (עקסיסטענץ, ריינקייט פֿון ראַסעס אאז״ו) האָבן קיין שום שייכות ניט צו דער דאָזיקער קלאַסיפֿיקאַציע, וואָס זי איז נאָר א פֿראַקטישער מיטל צו אידענטיפֿיצירן געווייסע גרופּעס מענטשן. [46]

דאָס וואָרט race, ווי עס ווערט געניצט אין ענגליש, האָט נאָר אַן אַנדער טײַטש ווי דער וואָס איז פֿאָפּולאַריזירט געוואָרן דורך די נאַציס. די ענגלענדער, בשעת זיי זאָגן race, מיינען זיי ׳א פֿאָלק׳. [70]

צוויי שרײַבערס האַלטן אָפֿילו, אַז race איז גאָרניט אַזאַ שלעכטער טערמין אויף צו באַצייכענען דאָס וואָס אַנדערע רופֿן אַן עטנישע גרופּע אָדער נאַציאָנאַליטעט:

קלאַסיפֿיקאַציע ע״פ ראַסע איז ניט נאָר אומפֿינקטלעך, נאָר ס׳שטאַרקט דעם באַגריף פֿון א טערמין וואָס האָט ניט קיין שום ווייסנשאַפֿטלעכן באַזיס, נאָר אין א סך פֿאַלן איז דאָס דער בעסטער טערמין וואָס איז פֿאַראַן. ראַסע טויג נאָר אין דעם פֿאַל וועט ס׳איז דערמיט געמיינט א ראַסנדיק קולטורעלער קיבוץ, מיטן טראָפּ אויף קולטורעל. [41]

איך האַלט ניט, אז די קלאַסיפֿיקאַציע race איז די אַנגעמאַסטענע, נאָר איך רעכן, אז מען דארף זי איבערלאָזן ווי א מיטל פֿון באַצייכענונג דאָרטן ווו „אָפּשטאַמלאַנד״ און „רעליגיע״ זיינען ניט אדעקוואט אויף צו קלאַסיפֿיצירן דעם יחיד אין דער פֿולער מאָס. [110]

...race נאָר בײַ אזעלכע אלגעמיין געניצטע אויסדרוקן ווי היברו אדער סלאַוויש. [121]

ווײַטער קען מען אָבער זאָגן, אַז אויב וועגן וואָס איז געפֿינען מיר א הסכם אין די ענטפֿערס אויף אונדזער אַנקעטע, איז דאָס וועגן דעם, אַז דער טערמין race טויג ניט. דער זאַץ

איך וואָרף אָפּ דעם באַגריף פֿונעם וואָרט race און יעטווידער מין ראַסנדיקע קלאַסיפֿיקאַציע [71]

איז כּמעט ווי אַ הסכּם כּולם: אַנטראָפּאָלאָגן פֿסלען דעם טערמין פֿון דער וויסנ־שאַפֿטלעכער זײַט, סאָציאָלאָגן און כּלל־טוערס האָבן פֿיינט דאָס וואָרט מחמת עס דערמאָנט אין היטלעריסטישן ראַסיזם.

בײַם איבערטראַכטן די זאַך וועלן מיר דאָס אימיגראַציע־דינסט אַוודאי דן זײַן לכף זכות איבער דרײַ פֿאַרשיידענע טעמים: א) די קלאַסיפֿיקאַציע איז אײַנ־געפֿירט געוואָרן 1898, ווען קיין שום אַסאָציאַציעס פֿון אידעעס האָבן נאָך ניט געפֿירט צום היטלעריסטישן „ראַסיזם"; ב) דאָס ענגלישע וואָרט race קאָן זײַן, און א י ז פֿאַרן וויַט גרעסטן טייל ענגלישׁ־רעידערס, גאָר עפּעס אַנדערש ווי דאָס דײַטשע Rasse;[16] ג) די אימיגראַציע־מאַכט האָט זיך באַלד פֿון אָנהייב באַ־וואָרנט, אַז race וועט געניצט „גיכער מיטן פֿאָפּולערן איידער מיטן וויסנ־שאַפֿטלעכן פּשט", און זינט 1902 רעדט זי שוין בפֿירוש וועגן race or people, ד״ה זי לאָזט איבער פֿאַרן בעל־דבר אַליין, און אפֿשר פֿאַר אײַך מיט מיר צו באַשטימען צי מיר וועלן די וועלשן, סקאָטן און היברוס באַטראַכטן פֿאַר אַ race אָדער אַ people; ערשט דערנאָך, בלשון צימצום, רעדט מען וועגן race אַליין.

נאָך דעם אַלעמען אָבער בלײַבן מיר אַלץ בײַ דער מיינונג, אַז אַרויסנעמען פֿון דער אַמעריקאַנער אָפּיציעלער קלאַסיפֿיקאַציע דאָס וואָרט race מיט זײַן גאַל ביטערן בײַטעם וואָלט געווען זייער אַ נייטיקע זאַך, אַן אָקט פֿון געזעלׁ־שאַפֿטלעכער רייניקונג, און נעמענדיק אין אָכט די כּמעט אָבסאָלוטע אײַנשטי־מיקייט אין דעם פֿונקט צוויישן די שפּיצן פֿון דער אַמעריקאַנער וויסנשאַפֿט מעג מען אויסדריקן אַ חידוש, וואָס די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק האָלט זיך נאָך אַלץ בײַ דעם דאָזיקן פֿאַרלטערטן אומפֿאַסיקן טערמין. און דאָס גראָד אין דעם לאַנד, וווּ די אַנטראָפּאָלאָגיע האָט דערגרייכט אַזעלכע הייכן!

זיכער איז בײַ אַדמיניסטראַטאָרן ניטאָ קיין צו גרויסער חשק זיך צו לאָזן פֿירן פֿון „באַנקקוועטשערס". אָבער איך דערלויב זיך אַרויסצוזאָגן די השערה, אַז דאָס וואָס די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק איז אַזוי וויַנציק באַאײַנפֿלוסט געוואָרן פֿונעם וויסנשאַפֿטלעכן געדאַנק איז אַ רעזולטאַט פֿונעם ביטול פֿונעם דורכשניט־לעכן אמעריקאַנער וויסנשאַפֿטלער צום ענין פּראַקטישע פֿאַרוואַלטונג. אַדמי־ניסטראַציע, האָב איך אַרויסגעזאָגן, איז פֿאַר אים „פּאָליטיקס", און פּאָליטיקס איז אַן עסק פֿאַר „פּאָליטישנס", וואָס זייער רעגאָמע, כידוע, איז ניט איבעריקס הויך. עס וואָלט געפֿאָדערט אַ ספּעציעלע אויספֿאָרשונג אויסצולייגן, פֿאַר וואָס ס׳האָט זיך אין אַמעריקע, להיפוך צו איירפּפּוישע דעמאָקראַטיעס, אײַנגעשטעלט אַזאַ באַציונג. די מיטווירקונג פֿון טויזנטער וויסנשאַפֿטלערס אויף די פֿאַר־שיידנסטע פֿאַזיציעס אין דער מלחמה־אַנשטרענגונג וועט זיכער ברענגען דערצו, אַז די פּסיכישע מחיצה צווישן וויסנשאַפֿט און אַדמיניסטראַציע זאָל ווערן קלײַ־נער, און אויב איך מעג, מיט מײַן אייראָפּעישן שטייגער טראַכטן, ריזיקירן אַרויס־צוקומען מיט אַ מיינונג, וואָלט איך געזאָגט, אַז דאָס וועט זײַן אַ ברכה פֿאַר אַמעריקע. די פֿאַרשלאָגן אין די בריוו 1, 43, 59, 80, 129, 139 זײַנען אַ בפֿירושע

[16] אַנדערע נאַציידײַטשע שריפֿטן זעצן טאָקע איבער דאָס ענגליש־פֿראַנצייזישע race מיט Volksgruppe בשעת עס גייט למשל וועגן דעם טעקסט פֿון וועלטאַלער שלום.

ראַיה, אַז אויך אין דעם באַגרענעצטן פּרט־פֿאַל, מיט וועלכן מיר האָבן דאָ צו טאָן, קענען מיר זיך ריכטן אויף מיטהילף פֿון דער וויסנשאַפֿט בײַם פֿאַרבעסערן די אַדמיניסטראַטיוון פּראַקטיק.

פֿון פּינקטלעכקייט וועגן דאַרף מען באַמערקן, אַז די רעלאַטיוון אײַנשטיקייט בנוגע אָפּשאַצן דעם טערמין race איז שייך נאָר צו זײַן אָנוועندונג אויף די היסטאָריש געוואָרענע איראָפּעישע פֿעלקער, אַרײַנגערעכנט יידן. מיט אַנדערע וועלטער, מען שטעלט זיך דווקא קעגן דעם אויסמיש פֿון race און people אין איין קאַטעגאָריע, וואָס די אימיגראַציע־מאַכט האָט דערמיט געמיינט צו פֿאַרריכטן די מערכה. קומען מיר אָבער צו צו ראַסע מיטן פּשט פֿון דער פֿיזישער אַנטראָפּאָלאָגיע, זענען מיר, אַז אָפֿילו טייל פֿון די וואָס מיינען, אַז ס׳איז אַן אומזינען צו באַצייכענען יידן ווי אַ באַזונדערע „ראַסע״ זײַנען פֿון דעסט וועגן מספּים צו האָבן (אָדער ווילן האָבן) אַ באַצייכענונג race אין דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק, ווו די רובריצירונג זאָל זײַן:

נעגער, ווײַסע, מאָנגאָלן, אַנדערע. [3]

נעגער, מאָנגאָלן, קאַווקאַזער, אַנדערע. [9]

ווײַס, שוואַרץ, אאז״ו. [16]

ווײַס, נעגראָיד, מאָנגאָלאָיד (אפֿשר מיט אַן אונטערקלאַסיפֿיקאַציע: הינדו, אמעריד, פֿאָלינעזיער אאז״ו). [18]

מיר באַגעגענען אויך אַ פֿאָרשלאָג [למשל 26], אַז פֿאַר דער קאַטעגאָריע זאָל מען בעסער ניצן די באַצייכענונג: „קאָלירט (לויט אויסגעטיטשט)״.

צוריק גערעדט זענען מיר פֿון אַנדערע ענטפֿערס, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ קעגנערשאַפֿט אָפֿילו קעגן דעם מין קלאַסיפֿיצירונג:

[יעטווידער פֿרעגן אויף ראַסע וואָלט געווען קרום,] מחמת אַלע ראַסן־דיקע קלאַסיפֿיקאַציעס זײַנען אין א שטענדיקן פֿראָצעס פֿון רעוויזיע אין וויסנשאַפֿטלעכע קרײַזן. [38]

די פֿראָגע ראַסע דארף לחלוטין אויסגעמעקט ווערן. [117]

איך מוז מודה זײַן, אַז פֿונקט ווי איך האָב ניט קיין זעלבשטענדיקע מיינונג וועגן דער וויסנשאַפֿטלעכער דערלאָזקייט פֿון קלאַסיפֿיצירן ע״פּ שארבן־אינדעקס, קאָליר אדער הארפֿארעם, אזוי איז פֿאַר מיר אויך ניט אין גאַנצן קלאָר די געזעלשאַפֿטלעכע זײַט פֿון דער פֿראָבלעם: צי איז כּדאַיער פֿאַר די בעל־דבֿרס גופֿא און פֿאַר אַמעריקע ווי אַ גאַנצהייט צו בעסער א וויסנשאַפֿטלעך ניט־שלימותדיקע קלאַסיפֿיקאַציע איידער קיין שום קלאַסיפֿיקאַציע ניט. דער שכל טראָגט אויס, אַז אויך אין דעם פֿאַל איז וויסן (אָפֿילו וויסן נאָר א טייל) בעסער איידער ניט וויסן גאָרנישט. נאָר זאָגן מבֿינות דערויף דאַרפֿן מומחים. פֿאַר אונדז איז געגנוג, אַז די פֿראָגע ראַסע ממש איז א זײַטיקע אין אונדזער קאָנטעקסט:

יידן זײַנען זיכער ניט קיין ראַסנדיקער איינס. [32]

יידן . . . ווײַזן ערויס, על־פּי די בעסטע פֿיזישע אַנטראָפּאָלאָגן, צו פֿיל וואַריאַציע, מען זאָל זיי קלאַסירן ווי א ביאָלאָגישן איינס. [35]

מעגן מיר דעריבער די פֿראָגע פֿון פֿיזישער אַנטראָפּאָלאָגיע איצט לאָזן

אָפֿן. ס׳וועט זײַן געוואָג צו געדענקען, אַז אויב די אימיגראַציע־מאַכט וועט אײַנשטימען צו פֿאַרבײַטן איר איצטיקע מטושטשע קלאַסיפֿיקאַציע race or people מיט אַ בעסערער, וועט זי נאָך אַלץ דאַרפֿן באַשלִיסן, צי זאָל זי ניט איבערלאָזן אַ קאַטעגאָריע race וואָס זאָל מיינען בערך קאַליר. איין פֿאַרשלאָג וועגן דעם לייענט זיך:

איך וואָלט אנשטאָט race עס אָנגערופֿן color or race, אָפּצוטיילן עס פֿון דער פֿראַגע racial origin [וואָס דאַרף באַטײַטן קולטורעלע צוגעהעריקייט]. [49]

12. קיינער טראַכט ניט וועגן אָפּשאַפֿן דאָס קלאַסיפֿיצירן לויט טעריטאָריאַלע און מלוכישע סימנים

עס איז וויכטיק, מען זאָל קוקן אויף יידן ווי אויף בירגערס[17] פֿון זייערע געבוירן־לענדער אדער אַפֿאָפּטיר־לענדער, וואָס דאָס זײַנען זיי דאָך. מיר האָבן לאַנג געקעמפֿט דערפֿאַר און וואָלטן מיר געדאַרפֿט קאָנסעקווענט אונטערהאַלטן. דעריבער וואָלטן יידן בײַ זייער ארײַנקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן געדאַרפֿט קלאַסיפֿיצירט ווערן לויט זייער בירגערשאַפֿט. ניטאָ קיין גרונד צו קלאַסיפֿיצירן זיי אַנדערש. [81]

איך ווייס ניט, צי ווער עס איז וועט אָפּפֿרעגן דעם תמצית פֿון די דאָזיקע שורות; זיכער ניט איך. אויך שטים איך אײַן מיטן מחבר פֿון דעם ענטפֿער און מיטן שרײַבער פֿון ענטפֿער 117, אַז אויב עמעצער האָט פֿאַרלוירן זײַן בירגערשאַפֿט דורך אַ רעגירונגס־אַקט — און אַזוינס האָט דאָך מאַסנווײַז געטראָפֿן אין היטלער־דײַטשלאַנד, אין פוילן און רומעניע נאָך ביזן אויסבראָך פֿון דער איצטיקער מלחמה, אין איטאַליע, אין ווישי־פֿראַנקרײַך, אין פֿראַנקאָ־שפּאַניע — דאַרף דאָס אויך ווערן נאָטירט אין די אימיגראַציע־דאָקומענטן. מחוק בין איך נאָר מיטן אויספֿיר, אַז מיט פֿאַרשרײַבן בירגערשאַפֿט אַליין קאָן מען יוצא זײַן. קודם מוז מען נאָך, חוץ דעם, פֿאַרשרײַבן דאָס געבוירן־לאַנד, ווארעם די קוואָטע־געזעצן (אויף וועלכע עס פֿאַררופֿן זיך, און זיי זײַנען געראָטן, די ענטפֿערס 47 און 119) זײַנען געבויט אויפֿן געבוירן־לאַנד פֿונעם אימיגראַנט, ניט אויף זײַן מלוכישער צוגעהעריקייט. אויך וועלט שוין איצט פֿאַרצייכנט, און ס׳איז גוט אַזוי, דאָס לאַנד פֿון לעצטן ווינקל, און אין איינעם פֿון אונדזערע ענטפֿערס [116] איז ספּעציעל ארויסגעהויבן די וויכטיקייט פֿון דעם דאָזיקן פונקט און די נייטיקייט צו געבן וואָס מער פּרטים וועגן די וואָלענישן פֿונעם אימיגראַנט ביז זײַן קומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

טאָ זאָל דאָ אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז קיינער לייגט ניט פֿאָר אויסצוּשלִיסן וועלכע עס איז פֿון די דאָזיקע פֿראַגעס. אויף אַזאָ אופֿן וועלן מיר האָבן פּינקטלעכע אינפֿאָרמאַציע, אַז איינער וואָס איז אין 1944 אַריינגעקומען וויי אַן אימיגראַנט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז, לאָמיר זאָגן, אַ בירגער פֿון בעלגיע (זינט 1925), אַז געבוירן געווארן איז ער (1900) אין מאָסקווע, רוסלאַנד, און גע־

[17] Nationals.

לעבט האָט ער לעצטנס (1942 — 1944) אין פֿאָרטוגאַל. אייניר פֿון די דאָזיקע דרײַ פֿאַקטן — בירגערשאַפֿט אַליין, אָדער געבוירן־ארט אַליין, אָדער לאַנד פֿון לעצטן וווינאָרט אַליין — וואָלט ניט געגעבן קיין גענוג פּינקטלעכע פֿאָר־שטעלונג וועגן דעם „הינטערגרונט״ פֿון דעם דאָזיקן אימיגראַנט.

אויב עס זאָל גערעכט צו פֿועלן בײַ דער אימיגראַציע־מאַכט, אַז מען זאָל אין די פֿאַרצייכענונגען אַרײַננעמען נאָך פּרטים וועגן די וווינערטער פֿונעם פֿראָספּעקטיוון אימיגראַנט — און זיכער איז דאָס אַן אונטערשפּאַר בײַם פֿרווון פֿאַרויסזאָגן זײַן צופֿאַסווודיקייט צום נײַעם לאַנד — וועלן מיר נאָך געווויר ווערן, אַז די פֿערזאָן האָט פֿון 1940 ביז 1942 געווויינט אין פֿראַנקרײַך, פֿון 1921 ביז 1940 אין בעלגיע, פֿון 1919 ביז 1920 אין דײַטשלאַנד, פֿון 1900 ביז 1919 אין רוסלאַנד.

אַריבערפֿירנדיק דעם דאָזיקן היפּאָטעטישן פּרט־פֿאַל אין אַלגעמיינער פֿאָרמל וואָלטן מיר, הייסט עס, געהאָט אַזוינע רובריקן וואָס שטעלן אַוועק דעם אימיגראַנט אין אַ טעריטאָריעל־מלוכישן קאָנטעקסט:

א. בירגערשאַפֿט (אָדער: פֿאַרלוירענע בירגערשאַפֿט);

ב. געבוירן־לאַנד, וואָס דאָס וועט מיינען, צו וואָסער לאַנד זײַן געבוירן־ארט האָט גענהערט צוזוישן די צוויי וועלט־מלחמות — אויף אַזאַ אופֿן בלײַבט אויפֿגעהיט די שײַכות צו די קוואָטע־געזעצן;

ג. דאָס לאַנד פֿון לעצטן וווינאָרט ביזן אימיגרירן, און — אויב די אי־מיגראַציע־מאַכט וועט דערויף אײַנגיין —

ד. אַלע לענדער, וווּ דער בעל־דבר האָט פֿון זינט זײַן געבוירן געווויינט לענגער, לאָמיר זאָגן, איידער אַ יאָר צײַט.

13. קולטורעלע צוגעהעריקייט און איר באַצייכענונג

כאַראַקטעריזירן אַ מענטשן ע״פּ מלוכישער צוגעהעריקייט, אַפֿילו מיט אַלע אָקערשט אויסגערעכנטע סימנים פֿאַר אַ צוגאַב, איז אָבער לחלוטין ניט־אַדעקוואַט ניט נאָר פֿאַר יידן, נאָר אויך פֿאַרן רובֿ פֿעלקער פֿון מיזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע. [63]

מען וואָלט געמעגט גיין נאָך ווײַטער און זאָגן, אַז דאָס איז שייך צו אייראָפּע בכלל. בכדי מיר זאָלן אַ פֿערזאָן דערזען אין דער פֿולער שײַנ, דאַרפֿן מיר האָבן וועגן אים נאָך איין אינפֿאָרמאַציע: צו וואָסער קולטור־קיבוץ (פֿאָלק, עט־נישע גרופּע) ער געהערט.

בהספּם מיט דער בעסטער פּראַקטיק, וואָלט race געדאַרפֿט זײַן שייך צו אַ פֿיזישן טיפּ און ניט אָנגעוועגדט ווערן אויף אַ פּאָליטישן יש אזוי ווי דײַטש אָדער פֿראַנצייזיש. די טערמינען דײַטש אאז״ו וו וואָלטן גע־דאַרפֿט זײַן שייך צו עמעצנס אידענטיפֿיצירונג און פֿאַרבינדונג מיט אַ פּאָליטישן איינס, דאָס הייסט בירגערשאַפֿט אין אַ לאַנד. נאָר דאָס לאָזט נאָך אַלץ אויסן יענע קולטורעלע קיבוצים וואָס קענען ניט ווי ס׳גהעהר צו זײַן קלאַסיפֿיצירט ווערן אונטער די דערמאָנטע צוויי קאַטעגאָריעס. א

פֿערזאָן קען למשל זײַן פֿון דײַטשער שפּראַך און קולטור, נאָר אַ בירגער אין איטאַליע; ער קען זײַן אַ פּאָליאַק אין רוסלאַנד, אַ מעקסיקאַנער אין אַרזשאַנטינע. [62]

דאָס האָט בעצם געמיינט די אַמעריקאַנער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק מיט איר טערמין race, אָדער, זינט 1902, race or people. דער פֿרײַער באַשריבענער מענטש, וואָס ער איז געבוירן געווארן 1900 אין מאָסקווע, רוסלאַנד, קען פֿון דעסט וועגן זײַן ניט קיין רוס, נאָר אַ פּאָליאַק אָדער אַן אַרמענער; און זײַן ווײַטערדיקער אויפֿפֿיר אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ניט נאָר אין הילכות חברותאדיקייט פֿון פֿאַרווײַלונג וועגן, נאָר אויך אין פֿרט פֿון אויסקלײַבן אַ ווויבֿ־אַרט און אַ באַשעפֿטיקונג, פֿון שטימען בײַ די וואַלן אאַז״וו, קען זײַן שטאַרק באַאײַנפֿלוסט פֿון זײַן פֿוילישקייט אָדער אַרמענישקייט. אַן ענלעכע סיטואַציע שאַפֿט זיך, ווען פֿון פֿוילן קומט אַהער אַן אוקראַינער, אָדער פֿון טשעכאָסלאָוואַקײַ אַ פּאָליאַק צי אַ מאַדיאַר, אָדער פֿון שפּאַניע אַ באַסק, אָדער פֿון ענגלאַנד אַן אירלענדער, אָדער פֿון אירלאַנד אַן ענגלענדער, אָדער פֿון עסטרײַך אַ סלאָוואַנער, אָדער פֿון בולגאַריע אַ גריך, אָדער פֿון יוגאָסלאַוויע אַן איטאַליענער.

ווי מיר זעען, איז די דאָזיקע קולטורעלע בינדונג, ווי אַ צוגאָב און אין אַ זײַט פֿון דער טעריטאָריעלער בינדונג (געבוירן־לאַנד) און פֿון דער מלוכישער בינדונג (בירגערשאַפֿט) גאָרניט קיין ספּעציפֿישער יידישער ענין, און אַזוי פֿיל ענטפֿערס האָבן דערויף אָנגעווויזן, אַז ס׳איז ניט כדאַי זיי אויסצורעכענען. אַ יידישער ענין איז דאָס בעצם ערשט געווארן מיט דעם וואָס דאָס אימיגראַציע־דינסט האָט מיט דער תקנה פֿון 8טן נאָוועמבער 1943 געשאַפֿן אַן אויסנעם־תקנה פֿאַר יידן: בײַ מיטגלידער פֿון אַ פֿערציק קולטור־קיבוצים וועט מען ווײַטער אויך פֿאַרצייכענען זייער צוגעהעריקייט, מערניט יידן וועט מען מהיום־והלאה אויסמישן מיט אַנדערע. מיר האָבן זיך שוין אָבער באַקענט מיט די מאָטיוון אין אַ סך ענטפֿערס, און דער עיקר אין י. לעשטשינסקיס און נ. גאָלדבערגס אַרטיקלען, פֿאַר וואָס עס איז אַזוי נייטיק צו זען די יידישע אימיגראַציע אין איר באַזונדערקייט. י. לעשטשינסקי האָט נאָך חוץ דעם אויפֿגעוויזן, אַז צוזאַמען מיטן אָפּשאַפֿן דאָס רעגיסטרירן יידן וויי יידן האָט מען אויך קאַליע געמאַכט די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק בכלל, אויך וויפֿל זי איז שייך צו לענדער, פֿון וואַנען ס׳קומען יידישע אימיגראַנטן.

אין ענטפֿער נומ׳ 93 האָבן מיר אַ פֿולע אויפֿקלערונג, פֿאַר וואָס אַ מ ע ר י ק ע נייטיקט זיך אין וואָס מער אינפֿארמאַציע וועגן דער קולטורעלער צוגעהעריקייט פֿון אירע אימיגראַנטן (און אײַנווויינערס בכלל); מיר האָבן די דאָזיקע זאַצן ציטירט אין פֿונקט 4 פֿון אונדזער סך־הכּל (ז׳ 274) און וועלן זיי דעריבער דאָ ניט איבערחזרן. אַ סך שווערער איז צו געפֿינען אַ פּאָסיקע סטאַטיסטיש באַנוצטעכע ב אַ צ י י כ ע נ ו נ ג פֿאַר אָט דער קולטורעלער צוגעהעריקייט, און אין דעם פֿרט האָבן מיר פֿאַר זיך (פֿונקט ווי פֿריער בײַם פֿאַרל היברו — דזשו) אַן אינטערעסאַנטע סעמאַנטישע אומזיכערקייט וואָס שפּיגלט אָפּ, פֿאַרשטייט זיך, אַן אומזיכערקייט אין רעאַליע סאָציאַלע פֿאַרהעלטענישן.

מיר וועלן זיך איצטער נעמען אַנאַליזירן די פֿאַרשיידענע פֿאַרשלאָגן וואָס זײַנען אַרויסגעקומען אין אונדזער אַנקעטע. ס׳וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז טײל קלאַסיפֿיצירפֿאַרשלאָגן זײַנען גענוג געמיינט אויף צו פֿאַרבינדן race or people אין דער צײַט וואָס אַנדערע האָבן געהאַט אין זינען נאָך אַ צוגאַב־קלאַסיפֿיקאַציע. מיר וועלן האָבן צו באַטראַכטן די וויכטערדיקע פֿאַרשלאָגן:

א) Nationality

ב) Mother tongue

ג) Religion

ד) Descent, Stock, Ethnic Group, etc.

14. Nationality?

צי זאָל מען די דאָזיקע קולטורעלע צוגעהעריקייט פֿונעם יחיד, וואָס כאַראַקטעריזירט אים מחוץ זײַן טעריטאָריעלער ביינדונג, אַנרופֿן nationality? איך שרײַב אַן דאָס וואָרט בפּיוון אויף ענגליש, ניט אין זײַן יידישן נוסח. מיר דאַרפֿן דאָך עס אין ענגליש, אין אַן אָפּיציעלער טערמינאָלאָגיע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. פֿאַר אַ מענטשן מיט אַ מיטל־מיזרח־איראָפּעישן הינטערגרונט איז דאָס אַן אינגעלעבטער טערמין און ער אָפּערירט דערמיט כסדר. געווען אַ פּנים אַ צײַט, וועט דער טערמין האָט געהאַלטן אין אַרײַנדרינגען אין אַמעריקע אויך. מיר געפֿינען דעם דאָזיקן באַגריף אין די באַטראַכטונגען פֿונעם קאָמיסאַר פֿאָודערלי און אויך אין דער קאָנגרעס־דעבאַטע אַרום דער רובריק מוטערשפּראַך ערב דעם צענזוס פֿון 1910; די געהעריקע ציטאַטן וועט מען געפֿינען אין נ. גאָלדבערגס איבערבליק. מען דאַרף משער זײַן, אַז געקומען איז דער טערמין קיין אַמעריקע אונטער דער ווירקונג פֿון די אַנטוויקלונגען אין עסטרײַך־אונגערן; אויף יענעם לאַנד פֿאַררופֿן זיך די וואָס ניצן אים.

די דאָזיקע ווירקונג איז אָבער ניט געווען גענוג שטאַרק אויף אַרויסצושטופּן דעם פֿרײַערדיקן באַטײַט פֿונעם טערמין nationality, וואָס דאָס איז ׳דער פֿאַקט פֿון געהערן צו אַ באַשטימטער nation׳, ד״ה, מיט אַנדערע ווערטער, דער פֿאַקט פֿון זײַן אַ בירגער פֿון אַ באַשטימטער מלוכה. די דאָזיקע צווייַיקייט פֿון באַטײַט שפּיגלט זיך אויך אָפּ אין די ענטפֿערס אויף אונדזער אַנקעטע. מיר וועלן ניט גיין אויסרעכענען אַלע פֿאַלן, ווו די צווייַיקייט קומט צום אויסדרוק, מיר וועלן ברענגען נאָר עטלעכע לדוגמא:

נאַציאָנאַליטעט . . . יידיש.[60] — נאַציאָנאַליטעט (בירגערשאַפֿט.)[61]

נאַציאָנאַליטעט . . . אויב די מלוכה פּסלט די נאַציאָנאַליטעט פֿון וועלכער עס איז גרופּע . . . [81] — עטנישע גרופּע אָדער נאַציאָנאַליטעט. [91]

נאָך בולטער קומט אַרויס די צווייטיטשיקייט פֿונעם וואָרט אין די ווי־טערדיקע ציטאַטן:

טאָבעלירן יידן ווי אַ נאַציאָנאַליטעט איז פּאַסיק פֿאַר ציוניסטן, אָבער ניט פֿאַר דער גרויסער גרופּע וואָס פֿאַרמאָגט ניט קיין שום באַגריף פֿון

יִדישער נאַציאָנאַליטעט, צו וועלכער זיי געהערן אָדער וועלן געהערן לעתיד לבוא. [93]

די ציַיט וועז יעדע נאַציאָנאַליטעט האָט געהאַט איר אייגענע מלוכה איז לאַנג פֿאַרבײַ. אין יעדן שטאַט זײַנען היַינט דאָ באַדײַטנדיקע גרופּן פֿון עטלעכע פֿעלקער. וועז די צוויי אויבן דערמאָנטע קלאַסיפֿיקאַציעס — בירגערשאַפֿט אוז נאַציאָנאַליטעט — זאָלן אײַנגעפֿירט ווערן בײַם רעגיסטרירן אימיגראַנטן, וואָלט יעדער אימיגראַנט געדארפֿט אָנגעבן די מלוכה, פֿון וועלכער ער איז א בירגער, אוז די נאַציאָנאַליטעט, צו וועלכער ער געהערט. [105]

דאָ איז ניט שייך צו פֿרעגן, ווער עס איז ג ע ר ע כ ט; ביידע צדדים זײַנען געראַכט, וויַיל ס׳איז אַ כּלל־גדול, אַז וועגן אַ דעפֿיניציע דאַרף מען זיך ניט מתווכח זײַן, נאָר מען דאַרף מושווה ווערן. אָבער בשעת דער באַנוץ פֿון אַ וואָרט איז ניט אײַנגעשטעלט אין דער טאָג־טעגלעכער אָדער כאטשבי אין דער וויסנ־שאַפֿטלעכער פּראַקטיק, איז ניטאָ קיין מיגלעכקייט צו רעקאָמענדירן עס פֿאַר אַ רובריק אין מלוכישער סטאַטיסטיק, ווו אַלע פֿראַגעס דאַרפֿן זײַן ווי וויַיט מיגלעך אינטערנאַציאָנאַל־קלאָר.

איינער פֿון אונדזערע ענטפֿערערס [92] לייגט פֿאָר אַ שפֿאַלטונג אויף אזא אופֿן:

nationality (למשל: יִיד) און nationality (למשל: סאָוועטן־פֿאַרבאַנד).

איך בין אָבער שטאַרק מסופֿק, צי ס׳איז כּדאַי דאָס אָנצונעמען, וואָרעם „נאַציאָנאַליזם" רופֿט דאָך בײַ אונדז אַרויס קודם־כּל די פֿאַרשטעלונג וועגן אַ געוויסער אידעיִשער ריכטונג; אָנגאָדן נאָך אויף דעם וואָרט דעם טײַטש ׳צו־געהעריקייט צו אַ מלוכה; בירגערשאַפֿט׳ וועט זײַן שוועער.

עטלעכע אייראָפּעיִשע מלוכות (למשל די באַלטישע לענדער) האָבן אין זייערע ענגלישע אָדער פֿראַנצייזישע סטאַטיסטישע אויסגאָבעס געניצט דעם אויסדרוק: nationalité ethnique, ethnic nationality. דאָס איז אַ פּשרה וואָס העלפֿט אַ ביסל, אָבער די מיגלעכקייט פֿון אַ טעות בלײַבט אַלץ. בײַ מיר קומט אויס, אַז אויב דאָס וואָרט nationality איז אין ענגלישן שפּראַכבאַנוץ אַזוי פֿלוגתאדיק, דאַרף מען עס פֿון דער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק בכלל עלימי־נירן און פֿאַר ב י י ד ע באַגריפֿן אײַנפֿירן אָנדערע, אײַנטײַטשיקע טערמינען. פֿאַר מלוכישער צוגעהעריקייט דאַרף מען דוכט זיך ניט קיין בעסערס ווי בירגער־שאַפֿט (citizenship), וויַיל ס׳איז אומצוויַיטשיש. פֿאַרן באַגריף ׳קולטורעלע צוגעהעריקייט׳ דאַרף מען זוכן ווײַטער דעם פּאַסיקן טערמין.

15. מוטערשפּראַך

אַ פֿאַרשלאָג וועגן אַרײַנפֿירן די רובריק מוטערשפּראַך אין דער אימיגראַ־ציע־סטאַטיסטיק האָבן מיר אין אַ צאָל ענטפֿערס, דאָס רוב אַן מאַטיווירונג. צווישן די מאַטיוון לטובת אײַנפֿירן אַזאַ רובריק וואָלט מען געקאָנט ברענגען, אַז אַ פֿאַרטיקע דעפֿיניציע איז שוין פֿאַראַן אין די באַשטימונגען פֿון צענזוס,

און יעטווידער טריט וואָס דערנענטערט די רובריקן פֿון דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק צו די רובריקן פֿון צענזוס וואָלט שוין פֿאַר זיך געווען אַ געווינס. (דאָס דערמאָנען, מער אָדער ווייניקער באַשטימט, די ענטפֿערס 1, 5, 21, 93, 100, 114, 129). אָבער עס וואָלט געווען אַ גרויסער טעות צו מיינען, אַז פֿרעגן אויף מוטער־שפּראַך קען פֿאַרבייטן די פֿראַגע וועגן צוגעהעריקייט צו אַ קולטור־קיבוץ. אַז בייַ יידן דעקן זיך ניט די דאָזיקע צוויי קאַטעגאָריעס האָבן עטלעכע ענטפֿערער אָנגעוויזן [3, 72, 102, 136], און מיר וועלן באַלד צוקומען דערצו. אָבער ס׳איז ניט קיין ריין יידישער ענין. ענלעכע קאָמפּליקאַציעס געפֿינען מיר בייַ אַנדערע קולטור־קיבוצים אויך. דער צוזאַמענהאַלט פֿון די אירלענדער איז דאָך אַ שם־דבר און שפּילט ניט קיין קלייַנע ראָלע אין דער פֿורעמונג פֿון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט; אָבער די מוטערשפּראַך פֿונעם גרויסן רובֿ אירלענדער וואָס האָבן אײַנגעוואַנדערט אָדער וואַנדערן אײַן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז בלי־ספֿק ענגליש. ענלעכע פֿאַרהעלטענישן זענען מיר אויך בייַ די וועלשן, בייַ די ליטווינער (וואָס אַ קענטיקער טייל פֿון זיי האָט, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה לכל הפחות, געוואַלד פּויליש) און בייַ אַנדערע; מען קען דעריבער ניט אײַנשטימען מיט דער מיינונג, אַז

> בנוגע אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן איז דער טערמין [מוטערשפּראַך] בערך גלײַכוואַרטיק מיט דעם טערמין נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט. [102]

בייַ יידן אַוודאי ניט, און בנוגע זיי זאָגט דאָס אויך דער מחבר פֿון דעם אָקערשט ציטירטן זאַץ. נאָר באַשטימטער זאָגן דאָס אַנדערע:

> היות יידן האָלטן אין פֿאַרלירן יידיש ווי א „מוטערשפּראַך" (למשל אין ענגלאַנד, דייטשלאַנד, פֿראַנקרייַך), האָלט די פֿראַגע פֿון שפּראַך אין פֿאַרלירן איר חשיבות. [3]

אין פֿלוג וואָלט דערצו געווען אַ תּרופֿה די פֿאַרמולירונג:

> מענטשן וואָס רעדן יידיש, אָדער וואָס זייערע עלטערן האָבן נעדעט יידיש, [100]

אָבער אַחוץ דער פֿראַקטישער שווערקייט פֿון אויסגעפֿינען פֿאַקטן וועגן די עלטערן פֿונעם אימיגראַנט קומט נאָך צו אָט וואָס: דייטשע יידן האָבן זיך געענטפֿערט פֿונעם יידיש־רעדנדיקן אַשכנזישן מאַסיוו נאָך מיט מער ווי הונדערט יאָר צוריק, און די ספֿרדישע גרופּעס — ווי גרויס עס איז זייער ספּעציפֿישע וואָג אינעם יידישן כלל איז אָהער ניט שייך — האָבן קיין מאָל קיין יידיש ניט געדעט. וויטער מוזן מיר זיך רעכענען מיט די אָביעקטיווע שווערקייטן בייַם באַשטימען די מוטערשפּראַך פֿון אַ סך פֿערזאָנען וואָס קומען פֿון אַ ניט־איינשפּראַכיקער טעריטאָריע, דער עיקר אָבער קומט אַרײַן אין חשבון דער פֿאַקט וואָס יידיש האָט בייז ניט לאַנג צוריק געהאַט אַ קנאַפּן סאָציאַלן פֿרעסטיזש און האָט נאָך הינט אויך ניט בייגעקומען אַלע פֿאַראורטיילן:

> שפּראַך איז זיכער ניט קיין פֿאַרבייט [פֿאַר race], מחמת צו פֿיל יִדן וואָס האָבן ניט קיין דרך־ארץ צו זיך אַליין וואָלטן אפֿשר דעקלאַרירט פֿאַר זייער שפּראַך ניט די וואָס וועלן נערעדט אין דער היים, נאָר די שפּראַך פֿון זייער ווינלאַנד. [72]

מען קען זיך געווויינטלעך ניט ריכטן אויף קיין פֿאַרענטפֿערונג דורך פֿרעגן אויף דער מוטערשפּראַך פֿונעם אימיגראַנט. מענטשן וואָס זאָלן רעגיסטרירן יִידיש אָדער העברעיִש וויי זייער מוטערשפּראַך וואָלטן אפֿשר, צום אומגליק, זיין נאָר אַ מיעוט אין דער יִידישער אימיגראַציע קיין אמעריקע, אויף וועלכער מיר ריכטן זיך נאָך דער מלחמה. [136]

פֿערזענלעך בין איך נוטה צו מיינען (און איך האָב זיך מײַנע ראַיות וואָס זײַנען געבויט אויף דער פּראַקטיק פֿון די פֿאַלקסציילונגען אין אייראָפּעישע לענדער), אַז דער פּעסימיזם פֿון די דאָ ציטירטע צוויי ענטפֿערס איז איבער־געטריבן. אָבער ווי באַלד מען מוז שטעלן השערה קעגן השערה איז שוין קלאָר, אַז מוטערשפּראַך קען ניט אָפּשפּיגלען קולטורעלע צוגעהעריקייט — אין דער פֿולער מאָס לכל־הדעות ניט.

נאָר אפֿשר זאָלן מיר אין דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק פֿאַרעכענען פֿאַר יידן נאָר די, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז יידיש, און אויף אַלע אַנדערע מוותר זײַן, ווי ס׳רעקאָמענדירט אייניער פֿון די ענטפֿערס?

. . . ס׳וועט אויף אזא אופֿן, וואָס אן אמת, פֿאַרלוירן ווערן די מיג־לעכקייט פֿעסטצושטעלן . . . [די] פֿאַלקס־צוגעהעריקייט אין א גרויסער צאָל פֿאַלן. עס איז אָבער שווער צו געפֿינען אן אנדער ברירה. [102]

בײַ מיר קומט דאָס אויס קרום. פֿון שטאַנדפּונקט פֿון צוזאַמענהאַלט איז פֿאַראַן טאַקע א היפּשער מהלך צווישן דעם יידיש־קאָלעקטיוו און די גרופּעס וואָס האָבן אַנגענומען די לאַנדשפּראַך פֿאַר זייער טאָג־טעגלעכער שפּראַך. אָבער סאָציאַל און עקאָנאָמיש איז דער אונטערשייד צווישן זיי גאָרניט אַזוי גרויס, און די איבערלעבונגען פֿון זינט היטלערן האָבן איבער א נײַס צונויפֿ־געשמידט אַלע יידן אויף א פֿעסטערן אופֿן. ממילא איז סטאַטיסטיש וויכטיק צו האָבן די צאָל פֿון אַלע יידן, ניט נאָר פֿון די יידיש־רעדנדיקע. אויב מען קען פֿעסטשטעלן די צאָל יידיש־רעדנדיקע צווישן זיי, וועט דאָס אַוודאי זײַן אַנ־געלייגט.

איז רעכענענדיק זיך מיט דעם, אַז די קלאַסיפֿיקאַציע מוטערשפּראַך איז ניט אַדעקוואַט אויף צו באַשטימען די קולטורעלע צוגעהעריקייט — ניט פֿאַר יידן און ניט פֿאַר פֿאַרשיידענע אַנדערע קיבוצים — דאַרף מען זוכן ווײַטער.

16. רעליגיע

וועמ מיר קומען צו צום פּונקט רעליגיע איז ווי מיר וואָלטן אויפֿגערו־דערט א מוראַשניק. אָבער לאָמיר פֿרוּווען אַנאַליזירן דעם ענין אַזוי קיל ווי אונ־דזערע כּוחות סטײַען.

דאָ שטעקן צוויי פֿראַגעס אין איינעם:

א) צי זאָל די אָפּיציעלע סטאַטיסטיק פֿרעגן אויף רעליגיע?

ב) אויב מען זאָל אײַנגעפֿינען, אַז ס׳איז כּדאַי — צי דערלאָזט די אַמע־ריקאַנער קאָנסטיטוציע, מען זאָל פֿרעגן (דעם בירגער, דעם אימיגראַנט) אויף רעליגיע?

אַז די רעליגיע פֿונעם אימיגראַנט כאַראַקטעריזירט אים אויף אַ קענט־לעכן אופֿן און איז דעריבער ניט גלײַכגילטיק פֿאַרן אימיגראַציע־לאַנד איז קלאָר.

ס׳וואָלט נעוווּנטשן צו פֿאָרזאָרגן פּלאַץ [אינעם פֿרעגבוינן פֿון אימיגראַציע־דינסט] צו פֿאַרצייכענען די רעליגיעזע צוגעהעריקייט פֿון די אימיגראַנטן, מחמת דאָס גיט אָפּט וויכטיקע אינפֿאָרמאַציע וועגן זיי. [53]

אויך איז דאָ פֿאַראַן לפּי־ערך וויניק געלעגנהייט אַרײַנצופֿירן אין טעות בשוגג אָדער במזיד. אַוודאי קען געמאַלט זײַן, אַז אַ האַלענדער זאָל זיך אין זײַן וויזע־אַפּליקאַציע אָנגעבן פֿאַר אַ פּראָטעסטאַנט און דערנאָך זאָל זיך אַרויס־ווײַזן, אַז זײַנע אָבות־אָבֿות אין ער אַלײן זײַנען תמיד געווען קאַטוילן און ער איז אַריבער צום פּראָטעסטאַנטיזם ערשט מיט אַ חודש איידער ער איז געקומען צום אַמעריקאַנער קאָנסול. דאָס אייגענע קען אַ געשמדטער ייִד ניט וועלן אַנט־פּלעקן זײַן פֿריערדיקע רעליגיע; אָדער ווען אַ כינעזער וועט זאָגן, אַז ער איז אַ מעטאָדיסט, וועלן מיר ניט וויסן, אין וויפֿלטן דור. אָבער בדרך־כּלל וואָלטן די תשובֿות אין דער רובריק רעליגיע, אויב אַזאָ זאָל זײַן במציאות, געגעבן אַ ענוג זיכערע אָפּשפּיגלונג פֿון פֿאַקטישע פֿאַרהעלטענישן און די יוצא־מן־הכּלל וואָס קענען געמאַלט זײַן טאָרן אונדז ניט ברענגען צום געדאַנק, אַז די עצם רובריצירונג וואָלט ניט געהאַט קיין וועדעק.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז אויב אַזאָ רובריק זאָל אײַנגעפֿירט ווערן, וואָלט זי ניט געדאַרפֿט זײַן באַגרענעצט אויף ייִדן. די פֿראָגע וואָלט געדאַרפֿט געשטעלט ווערן איטלעכן אימיגראַנט און דער ענטפֿער „אַן רעליגיע״ וואָלט געדאַרפֿט אָנגיין פֿאַר אַזוי לעגיטים ווי יעדער פֿאַזיטיוער ענטפֿער.

איך גיב זיך אָפּ אַ חשבון, אַז ס׳איז פֿאַראַן בײַ אַ סך מענטשן אַ שטאַרקער דערווידער קעגן האָבן אַ רובריק רעליגיע אין וועלכע עס איז אָפּיציעל צייי־לונגען. ענטפֿער 136 באַמערקט:

איך ווייס, אַז געוויסע קריַזיַנען זײַנען נוטה צו קוקן אויף פֿראָגעס בנוגע דער רעליגיע פֿון די אימיגראַנטן ווי אויף אַן אומטאַקטישקייט, אָבער איך פֿאַרשטיי ניט, פֿאַר וואָס דאָס זאָל זײַן מער אומטאַקטיש אײידער פֿרעגן מענטשן אויף זייער race אָדער נאַציאָנאַליטעט.

אומטאַקטיש איז געווייַנטלעך נאָר אַ פֿאַרווייכערטע אויסדרוק־פֿאָרעם פֿאַר אַ זאַך וואָס אַנדערע האַלטן, אַז ס׳איז אומדערלאָזלעך. אָט ווי קאַטעגאָריש דאָס קלינגט אַרויס אין צוויי פֿון די ענטפֿערס:

פֿון א וויסנשאַפֿטלעכן שטאַנדפּונקט וואָלט איך וועלן האָבן די ידיעות [וועגן ייִדן] . . . פֿון א פּערזענלעכן שטאַנדפּונקט בין איך קענן דעם, אז אין א דעמאָקראַטיע זאָל מען ווי עס איז אויסטיילן ידיעות פֿון דעם מין אויף אן אופֿן וואָס האַלט אין זיך א רעליגיעזן מיטבאַטײַט, וואָס עס זאָל ניט זײַן די פּוונה. [27]

איך בין בטוח, אַז עס וועט קיינעם פֿון אונדז ניט אײַנפֿאַלן צוליב סטא־טיסטישע אינטערעסן אָפּצושאַפֿן דאָס דעמאָקראַטישע געווינם פֿון נישט אינטערעסירן זיך מיט דער רעליגיע פֿון אימיגראַנטן פּונקט ווי קיינער וועט נישט פֿאַדערן אַרײַנצושטעלן אין די פּאָלקסצײַלונגס־אַנקע־טעס די רובריק רעליגיע. [102]

און אין אַ צווייטן ענטפֿער פֿיגורירט דער דערווידער ווי אַ פֿאַקט וואָס פֿאַדערט אַפֿילו מער ניט קיין דערוויזן:

אויב מיר זײַנען קײגן אויספֿרעגן וועגן דער רעליגיעזער דענאָמינאַציע, וואָס זי איז, נאָך אַלעמען, אַ וויסנשאַפֿטלעכער פֿאַקט . . . [73]

מיר טראַכטן איצט אין ייִוואָ וועגן אַ שטודיע וואָס זאָל ווײַזן, פֿון וואַנען עס וואַקסט די פֿאַרשטאַרונג, אַז די מלוכה טאָר אויף רעליגיע ניט פֿרעגן. אָבער דער פֿאַררוף אויף דעמאָקראַטיע אינעם ערשטן פֿון די אָקערשט געבראַכטע ציטאַטן גיט, דוכט זיך, שוין אַן אָנצוהערעניש. ס׳איז אַ טראַדיציע וואָס איז אַלט הונדערטער יאָרן, זי וואַקסט פֿון יענער צײַט, וועט ס׳איז געגאַנגען דער קאַמף קעגן דעם פּרינציפּ cuius regio, eius religio. ס׳איז געווען אַ נייטיקער, און, פֿון אונדזער שטאַנדפּונקט פֿון רעליגיע־פֿרײַהייט, אַ פּראָגרעסיווער קאַמף. פּראָטעסטאַנטן אונטער קאַטולישע מושלים, קאַטולישן אונטער פּראָטעסטאַנטישע מושלים האָבן ניט געוואָלט, מען זאָל זיי פֿרעגן אויף רעליגיע: אַ בירגער איז אַ בירגער, פּונקט. אַ צוטריט צו אַלע באַשעפֿטיקונגען, צו אַלע גראַדן בילדונג, צו אַלע מלוכישע שטעלעס. דאָס ניט פֿרעגן איז נאָר געווען אַ פֿאַרמעלער אויסדרוק פֿון ניט לייגן קיין אַכט, פֿון ניט באַגרענעצן אויף דעם סמך. וועט ס׳איז אונטערגעקומען די עמאַנציפּאַציע פֿון יידן אין 19טן י״ה, איז ממילא דער לייבעראַלער פּרינציפּ חלל געוואָרן אויף יידן אויך. ס׳איז ניט געווען אַזוי, אַז מען האָט ניט געפֿרעגט און ניט געוווסט. אין האָלאַנד, וווּ ס׳איז פֿאַראַן אַן אַרגאַניזירטע קאַטולישע פּאַרטיי, וויייס מען זייער גוט, וואָסער מיניסטער איז אַ קאַטולישער אָדער וואָסער ניט — מערניט וואָס אין באַווּוסטזײַן פֿון דער באַפֿעלקערונג זײַנען קאַטולישן און פּראָטעסטאַנטן די זעלביקע יחסנים, די זעלביקע בעלי־דעות אויפֿן גורל פֿון לאַנד. אין פֿראַנקרײַך איז דער קלויסטער געווען אין גאַנצן אָפּגעטיילט פֿון דער מלוכה, אָבער אַז קרעמיע, אַדער בלום, אַדער מאַנדעלע זײַנען יידן האָט מען סײַ ווי געווווסט. ס׳וואָלט זיך קיין האָר ניט געביטן, אויב בעת די פֿאַלקס־צייטונגען וואָלט געווען אין די פֿרעגבויגנס אַ רובריק רעליגיע און די דרײַ וואָלטן זיך דאָרט פֿאַרשריבן ווי איזראַעליטן.

מײַן טעזיס איז, אַז אונדזער דערווידער קעגן פֿרעגן אויף רעליגיע איז נאָר אַן איבערבליב פֿון אַמאָליקע צײַטן, אַ פּיקציע וואָס מען האָלט אויף פֿון ניט איבערטראַכטן. דאָס מיינט חלילה ניט צו זאָגן, אַז די פֿאַקטישע גלײַך־באַרעכטיקונג איז שוין אין קעשענע; דאָס מיינט נאָר, אַז די נאַווּוע פֿאַרשטעלונג: „אויב מען וועט זיך מאַכן ניט וויסנדיק, וועט מען ניט וויסן״ האָלט ניט אויס. אָט פֿרעגט מען דאָך ניט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אויף רעליגיע. נאָר צי האָט מען פֿון דעסט וועגן אין דער פֿרעזידענטישער קאַמפּאַניע פֿון 1928 געווּוסט אָל. סמיטס רעליגיע און צי האָט דער פֿאַקטאָר געשפּילט עפּעס אַ ראָלע?

נאָר לאָמיר נעמען קלענערע פֿאַלן, דברים בכל יום. וועט אַ קאַלעדוש וויל ניט אָננעמען מער ווי אַ געווּוסע צאָל יידישע מעדיצין־סטודענטן, גיט ער זיך ניט קיין עצה? אַ מאָל פֿרעגט ער אויף religious affiliation און אַ מאָל אייי־

דעלער אויף religious preference. טעאָרעטיש קען אַ יִיד אויף דער צווייטער פֿראַגע ענטפֿערן: מעטאָדיסט; אָבער צי וועלן דערמיט אַלע מניעות פֿאַר אים זיין אָפּגעראַמט?

דערויף וועט מען ענטפֿערן: אָט דאָס טענהן מיר דאָך, מען דאַרף ניט דער־לאַזן אזעלכע פֿראַגעס. נאָר אָט דערציילט מען מיר וועגן אַ געהויבענעם מיידלשן קאָלעדזש אין איינעם פֿון די מיזרחדיקע שטאָטן, וואָס מער ווי פֿינף פֿראָצענט יידישע סטודענטינס וויל ער ניט. אויף רעליגיע, הער איך, פֿרעגט מען דאָרטן בכלל ניט. נאָר וואָס זשע דען? מען פֿרווווט אויסגעפֿינען יידישקייט אויפֿן סמך פֿון פֿאַמיליע־נאָמען, פֿון פֿאָטאָגראַפֿישע אויפֿנאָמעס אין דרײַ פֿאַרשיידענע שטע־לונגען אאַז״ו; און טאָמער בלײַבט אַ ספֿק, פֿרעגט מען אָן — אַזוי זאָגט מײַן אינפֿאָרמאָטאָר — בײַם אימיגראַציע־ און נאַטוראַליזאַציע־דינסט, וואָס עס איז פֿאַרשריבן בײַם טאָטן אָדער בײַם זיידן פֿון דער אַפּליקאַנטין אין דער רובריק race or people. איך האָב ניט קיין מיגלעכקייט צו קאָנטראָלירן, צי דאָס לעצטע איז אַ פֿאַקט, און דעם אמת זאָגנדיק בין איך שטאַרק מסופק, צי דאָס אימיגרא־ציע־דינסט וועט זיך פֿאַרנעמען מיט אַרויסגעבן אזעלכע אינפֿאָרמאַציעס. אָבער דערציילן דערציילט מיר וועגן אַ פֿראָפֿעסאָר, וואָס זיין יידישקייט איז אים אויך אַ שטער אין זיין באַרעכטיקטן פֿאָרויסגאַנג, און דאָס גופֿא וואָס אזא זאַך קען געלייבט ווערן איז אַ סימן, אַז דאָס איצטיקע ניט־פֿאַרצייכענען רעליגיע איז ניט קיין תּרופֿה קעגן וועלן באַוווסט.

מײַן אינפֿאָרמאָטאָר דרינגט דערפֿון, אַז מען דאַרף טאָקע צוגעמען די רובריק race or people פֿון די אימיגראַציע־פֿאַפּירן, כדי אזעלכע פֿרעגערס ווי יענער קאָלעדזש זאָלן ניט קענען באַקומען קיין אינפֿאָרמאַציע וואָס פֿירט צו דיסקרימינאַציע. איך דרינג פֿאַרקערט: דאָס וואָס אזא פֿראָצעדור איז מיגלעך (אָדער קען געלייבט ווערן פֿון אַן ערנצטער געזעלשאַפֿטלעכער קרענק; אָבער היילן זי קען מען ניט דורך פֿאַרניכטן די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק פֿונקט ווי מען קען ניט היילן קיין היצקרענק דורך צעברעכן דעם טערמאָמעטער.

בקיצור קען מען זאָגן: דאָרט וווּ ס׳איז דאָ דיסקרימינאַציע שטעלט זי זיך ניט אפֿ פֿאַר סטאַטיסטישע פֿאַרצייכענונגען. באַקעמפֿן זי דאַרף מען גאָר אויף אַנדערע אופֿנים. פּינקטלעכע צאָלן קענען אונדז דאָ זיין נאָר אַ הילף, ניט קיין עיכוב.

נ. גאָלדבערג האָט אין זיין אַרטיקל (ז׳ 248) אָנגעוויזן, און איז געוועקט, אַז אָט פֿרעגט קאַנאַדע יאָ אי אויף רעליגיע racial origin, און פֿון דעסט וועגן באַשטעטיקט אַן אויטאָריטעטער סטאַטיסטיקער פֿון קאַנאַדער יידנטום, אַז צו קיין שום ווזקס פֿון אַנטיסעמיטיזם האָט דאָס ניט גורם געווען. אַ צווייטן וויכטיקן פֿאַקט געפֿינען מיר אַרויסגעהויבן בײַ נ. גאָלדבערגן: אַז די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿרעגן בפֿירוש יאָ אויף דער רעליגיע פֿונעם זעלנער. און פֿאַרט וועלן דוכט זיך אַלע פֿה־אחד מודה זיין, אַז אין די באַוואָפֿנטע

כּוחות איז פֿאַראַן ווינציקער דיסקרימינאַציע אײדער אין וועלכן עס איז סעקטאַר פֿון ציווילן לעבן פֿון לאַנד.

דעריבער איז פֿאַר מיר קלאָר, אַז די פּאָליטישע ראַיות קעגן אַרײַנ־נעמען אַ רובריק רעליגיע אין די אָפּיציעלע צייִלונגען זײַנען ניט אַזוי בדוק ומנוסה ווי עס זעט אויס אין פֿלוג.

אָבער פֿונקט אַזוי איז קלאָר, אַז רעליגיע קען ניט פֿאַרבײַטן די ביז־איצטיקע רובריק race or people, זי קען זי נאָר דערגאַנצן. פֿאַר יידן איז דאָס טאַקע אין אַלגעמיין היננו־הך, ווײַל קיין שום אַנדער קולטור־קיבוץ וואָס זאָל האָבן די יידישע רעליגיע איז דאָך ניטא, און איך מיין [להיפוך צו 28], אַז אַפֿילו די וואָס היטן ניט אַפֿ יידישקייט גיסן זיך ניט אַזוי גיך צונויף מיט ניט־יידן און וואָלטן זיך בײַ אַ רעליגיעזער צייִלונג אויך, בדרך־כלל, צוגעראַטן צו יידן. אָבער בײַ אַנדערע קולטור־קיבוצים וואָלט די קריטעריע פֿאַרפֿירט: בײַ אַ קא־טויל פֿון טשעכאָסלאָוואַקיי וואָלט מען ניט געווּסט, צי דאָס איז אַ סלאָוואַק, אַ טשעך, אַ מאַדיאַר אַדער אַ פּאָליאַק; אַ קאַטויל פֿון פּוילן וואָלט געקאָנט זײַן אַ פּאָליאַק, אַ ליטווינער, אַ ווײַסרוס אַדער אַ דײַטש, און אַ פֿראַטעסטאַנט פֿון רוסלאַנד וואָלט געקאָנט געהערן צו אַ האַלבן טוץ פֿאַרשיידענע קולטור־קיבוצים.

17. צי מעג מען פֿרעגן אויף רעליגיע?

אַז ס׳איז געווּנטשן צו האָבן אינפֿאָרמאַציע וועגן דער רעליגיע פֿון אי־מיגראַנטן הערן מיר לכל־הפּחות פֿון אַ צענדלינג ענטפֿערערס [9, 25, 28, 43, 79, 85, 99, 103, 110]. אײַן שרײַבער [72] האָט ניט קיין שום האָפֿענונג, אַז רעליגיע קען פֿאַרצייכנט ווערן אין אַן אָפּיציעלן אַמעריקאַנער דאָקומענט״, אָבער וועלן וואָלט ער אַ פּנים אויך. נאָר איינער זאָגט בפֿירוש, אַז מען טאָר נישט פֿרעגן אויף רעליגיע:

> איך פֿאַרשטיי די שוועריקייט וואָס איר האָט פֿאַר זיך בנוגע דער קלאַ־סיפֿיקאַציע פֿון יידישע אימיגראַנטן, נאָר מיר דוכט זיך, אַז בדרך־כלל איז בעסער אויסצומיידן אַלע מיני אָפּיציעלע קלאַסיפֿיקאַציעס וואָס ס׳איז אַ סכּרא, אַז זיי קענען ווערן בנוגע פֿאַר אומגערעכטע דיסקרימי־נאַציעס און וואָס קענען ניט, לכל־הפּחות אויף וויפֿל Jewish איז נוגע רעליגיע, על־פּי נעזיץ געמאַכט ווערן פֿאַר אַ באַזונדער פֿון דיסקרימינאַציע פּפֿי דער קאָנסטיטוציע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. [104]

דער ליינער וועט באַמערקן, אַז דאָס וואָרט דיסקרימינאַציע וואָס מחבר ניצט האָט צוויי פֿאַרשיידענע טײַטשן: א) דאָס מאַכן אַן אונטערשייד; ב) דאָס מאַכן אַן אונטערשייד לרעה. אָבער דאָס מיינט ניט, אַז איך בין אויסן צו פֿאַרפֿירן אַ פּאָליעמיק וועגן אַ מלוכה־רעכטלעכן ענין, אין וועלכן איך בין גאָר קיין מומחה ניט, ווער רעדט נאָר אַז איך זאָל זיך קענען פֿאַרמעסטן אין אויטאָריטעט מיט דעם שרײַבער פֿון די אָקערשט ציטירטע שורות. פֿאַכלײַט דאָרפֿן דאָ דיסקוטירן און פּסקענען. איך שטעל אײַן אַרויסצוזאָגן נאָר איינס: אַז דאָס איז נאָך פֿאַרט אַן ענין פֿאַר אַ שקלא־וטריא, ניט קיין אָפּגעפּסקנטע זאַך; וואָרעם אויב עס זאָל זײַן קעגן דער קאָנסטיטוציע צו פֿרעגן אויף רעליגיע,

ווי אַזוי וואָלט געקאָנט געמאַלט זײַן, אַז בײַם נעמען יונגע־לײַט אין די באַ־ וואָפֿנטע כוחות זאָל מען יאָ פֿרעגן און אַזוינס זאָל אַדורכגיין אין גאַנצן אָן פּראָ־ טעסט? פֿון אַנאַלאָגיע וועגן וואָלט נאָך כּדאַי געווען צו דערמאָנען קאַנאַדע, וואָס אין פּרט פֿון רעלײַיגיעזער פֿרײַהייט שטייט זי אויף אַ היפּש הויכער מדרגה און פֿאָרט הערן מיר פֿון אָן אינפֿאָרמאַטאָר וואָס איז דאָך געווויס אַ בר־סמכא [140], אַז קעגן פֿרעגן בײַם צענזוס אויף רעלײַגיע האָט זיך אין קאַנאַדע קיינער קיין מאָל ניט געשפּאָרט. פֿון אויסטראַליע און נײַ־זילאַנד וואָלט מען אויך גע־ קענט אָפּלערנען.

18. די באַצייכענונג קולטורעל אָדער עטניש

מיר האָבן אין דער דיסקוסיע ביז איצט, אַנהייבנדיק פֿון פונקט 13, אָפּט געניצט דעם טערמין „קולטורעלע צוגעהעריקייט". פֿון דעסט וועגן קוועלן איך זיך אָבער פֿאָרצוליגן דעם דאָזיקן טערמין פֿאַר דער אימיגראַציע־סטא־ טיסטיק. ניט דער סובסטאַנטיוו באַפֿרידיקט מיך אין גאַנצן און ניט דער אַדיעקטיוו.

לָאמיר דעם אַדיעקטיוו אַנאַליזירן פֿריער. קולטורעל וואָלט געווען גוט, ווען ס׳וואָלט געגאַנגען וועגן אַן אינעווייניקסטן אמעריקאַנער ענין, לָאמיר זאָגן וועגן אַ צענזוס פֿון די אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן. עפּ־פּי אַמעריקאַנער שפּראַכ־ באַנוץ וואָלט מסתּמא אַ פּראָפּעסאָר, וואָס זײַנע עלטערן זײַנען געקומען פֿון שוועדן, געענטפֿערט, אַז זײַן cultural affiliation איז שוועדיש. אָבער אויב דאָ קענען נאָך אויך זײַן ספֿקות, וועט זיך אַוודאי עפֿענען טיר און טויער פֿאַר אומקלאָרקייטן און פֿאַלשע באַצייכענונגען וווי באַלד עס גייט וועגן מענטשן וואָס קומען פֿון אייראָפּע. אין אַ גרויסער צאָל אייראָפּעישע שפּראַכן, מיט וועלכע די אימיגראַנטן קומען אַהער, האָט קולטור אַן אַנדער באַטײַט, אַדער אַנדערע בײַ־ באַטײַטן, איידער אין אַמעריקאַנער ענגליש. אַ ליטווינער וואָס איז אויסגע־ וואַקסן אין וואַרשע און געגאַנגען אין פּוילישע שולן קען אויף זיך זאָגן, אין גײַסט פֿון די אייראָפּעישע שפּראַכן: איך בין אַ ליטווינער, הגם מײַן קולטור איז אַ פּוילישע. דאָס אייגענע וועלן דײַטשע יידן זאָגן אויף זיך, אַז זיי זײַנען פֿון דײַטשער קולטור — ניט ווײַל זיי ווילן עמעצן אָפּטאָן, נאָר ווײַל דאָס וואַרט באַטײַט פֿאַר זיי עפּעס אַנדערש איידער פֿאַרן ענגליש־רעדנדיקן דאָ אין לָאַנד. דערײַבער טויג ניט דער טערמין, הגם אין אַמעריקאַנער לשון זעט ער אויס אַזוי פֿראָסט־פּשוט. דערפֿאַר בין איך צופֿרידן, וואָס אַזוי פֿיל ענטפֿערס לייגן פֿאַר עטנישׂ.

עטנישׂ האָט די גרויסע מעלה וואָס עס טראָגט ניט אויף זיך די משׂא פֿון אַ צווייטן באַטײַט; ס׳איז אַ וואָרט וואָס איז אַרײַן אין באַנוץ מיטן איצטיקן טײַטש מסתּמא ניט פֿריער ווי אין לָעצטן פֿערטל 19טן י״ה און ס׳איז עד־היום געבליבן אַ פֿאַכווערט, קיין לײַדנשאַפֿטן קלעפֿן זיך ניט צו דעם. דער חסרון איז, וואָס פֿאַר אַ מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר דאַרף מען דאָס אויסטײַטשן; אָבער אַן אינסטרוקציע מיט אַ פּאָר לָדוגמאָס, אַן ערך:

ethnic origin (e.g. Irish, Jewish, Polish, Welsh)

וואָלט אַרויסגעהאָפֿן, אָן חוץ דעם דאַרף מען, פֿון זיכערקייט וועגן, אויך האָבן אַ רשימה אויפֿן שטייגער פֿון דער איצטיקער, וווּ Jewish וואָלט געווײַנטלעך אויך געדאַרפֿט פֿיגורירן.[13]

19. צוגעהעריקייט, גרופּע, אָפּשטאַם

'צוגעהעריקייט' וועלט אינעם גרעסטן טייל פֿון אונדזערע ענטפֿערס איבערגעגעבן מיט affiliation, אַ מאָל אויך מיט allegiance. איך מוז מודה זײַן, אַז מיר זײַנען בײדע ניט צום האַרצן וועג עס גייט וועגן מאַכן אַ פֿאַרשלאָג פֿאַר דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק. דאָס ערשטע קען (ניט געקוקט אויף דער עטימאָלאָגיע) מיינען אויך אַ צוגעהעריקייט פֿון מער אַ פֿאַרבײַגייענדיקן כאַראַקטער: הײַנט קען אַ יונגען זײַן affiliated מיט דער אַמעריקען פֿעדעריישן אָדער לייבאָר, מאָרגן מיט דער סי־אײַ־אָ. allegiance וויידער קלינגט אָפּ מער מיט רעכטלעכער אָפּהענגיקייט און געטרײַשאָפֿט, ניט מיט אַ נאַטירלעך געגעבענער פֿאַרבינדונג.

טראַדיציע, האָב איך מורא, איז צו לוֹפּטיק־אומבאַשטימט אויף אַרײַנצופּאַסן זיך אין אַ סטאַטיסטיק. גרופּע (איין מאָל איז אויך פֿאַרגעלייגט grouping, גרופּירונג) האָט דוכט זיך דעם זעלביקן חסרון וואָס דער טערמין קולטורעל. אין דער אַמעריקאַנער סאָציאָלאָגיע האָט זיך דאָס וואָרט (מיטן פֿשט 'קיבוץ') אײַנגעפֿונדעוועט פֿאַר די לעצטע פֿאָר צענדלינג יאָר און רופֿט מער ניט אַרויס קיין ספֿקות. אָבער אין די אייראָפּעישע שפּראַכן איז דאָ ניטאָ קיין שום בײַבאַטײַט פֿון געשלאָסנקייט, פֿון פֿאַרבונדנקייט; גיכער הערט זיך דאָ אַ רמז אויף דער־ווײַליקייט, אפֿשר אָפּילו אויף איינמאָליקייט; אין גרופּירונג נאָך מער איידער אין גרופּע. און היות מיר זוכן אַ וואָרט וואָס זאָל טויגן קודם פֿאַר דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק, וואָלט איך געזוכט עפּעס בעסערס.

איך בין דעריבער מסכים מיט די ענטפֿערס וואָס שטעלן זיך אָפּ אויפֿן טערמין אָפּשטאַם, און פֿון אַלע קאָמבינאַציעס וואָס איך האָב פֿאַר די אויגן דוכט מיר אויס, אַז עטנישער אָפּשטאַם (ethnic origin) איז דאָס בעסטע. origin ווײַזט מיר אויס בעסער איידער descent אָדער stock, אפֿשר דערפֿאַר ווײַל ס'קומט צו נאָך אַ צוגאָב־מעלה: ס'באַקומט זיך אַ רובריק וואָס דעקט זיך כּמעט מיטן קאַנאַדער racial origin. רעקאָמענדירן די קאַנאַדער פֿאַרמל ווי זי שטייט און גייט וואָלט איך זיך געקוועטשט איבער די טעמים וואָס זײַנען געבראַכט געווארן אונטער פונקט 11 קעגן race.

20. פֿרײַע דעקלאַראַציע אָדער אַדמיניסטראַטיוועך פּסק

וועט זאָל באַשטימען דעם עטנישן אָפּשטאַם פֿונעם בעל־דבר — ער אַליין אָדער דער באַאַמטער פֿון אימיגראַציע־דינסט?

---

[13] איך רעכן, אַז וועט די גאַנצע רובריצירונג וועלט געביטן און אַנשטאָט race or people וועט אַרײַנגעשטעלט ווערן אַן אַנדער טערמין (זע קומענדיקן פונקט), פֿאַלט שוין אַוועק די טענה, אַז היברו היט אויף די המשכדיקייט; ממילא וואָלט מען געקענט מיט אַ רויק האַרץ אַריבערגיין צו דזשו אָדער שרײַבן Jewish (Hebrew), פונקט ווי קאַנאַדע ניצט היברו און דזשוויש אויסגעמישטערהייט אין איר סטאַטיסטיק.

די זעלביקע פֿראַגע וועט זיך שטעלן אויך וועגן רעליגיע, אויב אַזאַ רובריק זאָל אײַנגעפֿירט ווערן, און דער ענטפֿער איז דוכט זיך זייער אַ קלאָרער — ניט צווישן די ענטפֿערערס אויף אונדזער אַנקעטע און ניט צווישן אַנדערע מענטשן, מיט וועמען מיר איז אויסגעקומען צו דיסקוטירן דעם ענין, האָב איך ניט באַגעגנט קיין אַנדער קוק: דאָ רעדט זיך נאָר וועגן אַ פֿרײַער דעקלאַראַציע פֿונעם בעל־דבֿר, און דאָס וואָס ער דעקלאַרירט איז לעצטגילטיק. דורך דעם וועט מען מסתמא פֿאַרלירן [26] אַ צאָל וועלשן, אַדער יידן, אַדער אוקראַינער, אָבער מיר דוכט, אַז עס לאָזט זיך גאָרניט זאָגן קעגן די געדאַנקען וואָס זײַנען פֿאָרמולירט בזה־הלשון:

אַלע מעטאָדן וואָס ווערן ענגיצט צו באַשטימען די נאַציאָנאַלע אי־דענטיטעט פֿון א יחיד און זײַנען ניט באַזירט אויף אַליין־באַשטימונג מוזן סוף־כּל־סוף ברענגען דערצו, מען זאָל ניצן די נאַציש קריטעריעס פֿון באַשטימען דעם יחידס „ראַסע". אַנשטאָט צו זײַן פֿראָצעדורן פֿון סטאַטיסטישער פֿאָרשונג דעגענערירן זיי אין מכשירים פֿון סעגרעגאַציע און דיסקרימינאַציע . . . קיין שום אימיגראַנט וואָלט ניט געדאַרפֿט געוווּנגען ווערן אָנצונעמען דאָס צעטעלע פֿון נאַציאָנאַלער געטרײַשאַפֿט [allegiance], וואָס ער פֿילט זי ניט, און ער וואָלט אויך ניט געדאַרפֿט געצווונגען ווערן צו באַהאַלטן זײַן געפֿיל פֿון סאָלידאַרישקייט מיט א נאַציאָנאַלן קיבוץ, וואָס ער מיינט, אַז ער גהאָלט צו אים דורך טראַדיציע, קולטור, דערציונג, פֿערזענלעכער געשיכטע, רעליגיעזער ירושה אַדער וועלכע עס איז אַנדערע בינדונגען וואָס זײַנען אים וויכטיק. [117]

איך בין זיכער: דער אַלגעמיינער חיוב אויפֿן אימיגראַנט, אַז אויף אַלע געשטעלטע פֿראַגעס דאַרף געגעבן ווערן אַן אמתדיקער ענטפֿער, איז ענגוג באַוואַרעניש, אַז אויך אין דער רובריק זאָלן מיר בדרך־כּלל באַקומען א קאַרעקטע אָפּשפּיגלונג פֿון די רעאַלע פֿאַקטן.

ספּעציעל בולט ווערט די נייטיקייט פֿון סובייעקטיווער באַשטימונג, בשעת מיר האָבן צו טאָן מיט „פֿערזענען פֿון געמישטער עטנישער גזע" [24]. דער גרעסטער טייל פֿון די נירנבערגער „האַלבע אַריער" און „פֿערטל־אַריער" וועט זיך ניט דעקלאַרירן פֿאַר יידן, נאָר אַזוי דאַרף טאָקע זײַן.

אָבער עס בלײַבן נאָך אַלץ צוויי מיגלעכקייטן פֿון פֿרעגן. אָט איז איינע:

מען דאַרף בײַם אימיגראַנט פֿרעגן, צי ער וויל קלאַסיפֿיצירט ווערן ווי א היברו אַדער ווי א פֿערזאָן פֿון אַנדער גרופּע וואָס ווערט באַשטימט דורכן אָפּשטאַמלאַנד. [10]

אויף דער אימיגראַציע־פֿאַרצייכענונג . . . זאָל זײַן א רובריק . . . וואָס זאָל זיך לייענען בערך אַזוי: „אויב איר האַלט, אַז אייער נאַציאָנאַליטעט, רעליגיעזע אָדער ראַסנדיקע צוגעהעריקייט איז ניט פּינקטלעך באַשריבן דורך אײַער ענטפֿער אויף די פֿרײַערדיקע פֿראָגעס, רופֿט ביטע אָן די גרופּע, אָדער גרופּעס, אין וועלכע איר מיינט, אַז איר דאַרפֿט אַרײַנגערעכנט ווערן פֿאַר פּינקטלעכע סטאַטיסטישע צוועקן. [26]

דער דאָזיקער פֿאַרשלאָג האָט אָבער, לפּי־דעתי, א קאַרדינאַלן חסרון: ער שאַפֿט אַ ספּעציפֿישע פֿאַזיציע פֿאַר אימיגראַנטן, וואָס דער באַאַמטער

וועט מ ש ע ר זײַן, אַז זיי זײַנען יידן. גוט קען זײַן נאָר אַ פּראָצעדור [14, און אויך 26 גופֿא], וואָס באַהאַנדלט אַלע אימיגראַנטן אויף אין שטייגער.

21. די רובריקן פֿונעם פֿרעגבויגן

מיר זײַנען איצט צוגעקומען צו דער אונטערשטער שורה: צו פֿראָיעקטירן אַ רעווידירטן פֿרעגבויגן פֿאַר דעם אימיגראַנט וואָס קומט אַריין אין לאַנד.

עס דאַרף צוגעלייגט ווערן אַ מעטאָד וואָס זאָל געבן אַ מיגלעכקייט ניט נאָר צו קלײַבן וויַיטער [מאַטעריאַל וועגן דער אימיגראַציע פֿון יידן אין די פֿש"א], נאָר אויך צו פֿאַרזאָרגן מער פּרטימדיקע אינפֿאָרמאַציע וועגן יעטווידער אימיגראַנט, אויב דאָס איז בכלל מיגלעך. [1]

עס איז קלאָר פֿון זיך אַליין, אַז דער בויגן דאַרף פֿרעגן אויף אַזעלכע ענינים ווי עלטער, געשלעכט, באַשעפֿטיקונג, חתונה־מעמד אאַז"וו. די אַלע רובריקן רופֿן ניט אַרויס קיין ספֿקות, כאָטש איך בין מסכּים, פֿאַרשטייט זיך, אַז אויך זיי מעגן „רעווידירט ווערן מיט דער הילף פֿון עקספּערטן־סאַציאַלאָגן" [64]. ס'זײַנען מסתּמא יאָ פֿאַראַן חילוקי־דעות וועגן דעם צי מען זאָל אויך פֿרעגן אויף פֿאַרמעגן [136], נאָר מיר וועלן דערין ניט אַרײַנגיין, מיר זײַנען דאָ פֿאַר־נומען נאָר מיט די פֿונקטן וואָס זײַנען אָנגעריכט געווארן אין אונדזער איבער־בליק. זיי זענען אויס אַזוי:

א. קאַליר (ראַסע) — אויב מומחים וועלן אײַנגעפֿינען, אַז דאָס איז נייטיק.

ב. בירגערשאַפֿט — אַדער געווען בירגערשאַפֿט, אויב מען האָט בײַם בעל־דבר צוגענומען זײַן בירגערשאַפֿט.

ג. אָפּשטאַמלאַנד — לויט דער טעריטאָריאַלער גלידערונג וואָס גילט בנוגע דער קוואָטע.

ד. לעצדער פֿון וווינאָרט — אַלע לעצדער, וווּ דער בעל־דבר האָט געווינט לענגער ווי א יאָר צײַט.

ה. רעליגיע — סײַדן מומחים־יוריסטן וועלן פּסקענען, אַז פֿרעגן אויף רעליגיע איז אַנטיקאָנסטיטוציאָנעל.

ו. מוטערשפּראַך — מיט דער זעלביקער דעפֿיניציע וואָס דער צענזוס גיט: „די הויפּטשפּראַך וואָס איז געוועדט געווארן אין דער היים פֿון דעם בעל־דבר אין זײַנע פֿריסטע קינדערשע יאָרן".

ז. עטנישער אָפּשטאַם.

די פֿאַקטישע חידושים אַנטקעגן דעם ביזאיצטיקן צושטאַנד זײַנען אַ סך קלענער אײַדער עס קען אויסווײַזן אין פֿלוג. א און ז זײַנען בעצם ניכלל אין דער הײַנטיקער פֿראַגע אויף race, וואָרעם אויב דעם אימיגראַנטס תשובה איז French אַדער Negro אַדער Welsh, הייסט שוין דאָס אָפּגעענטפֿערט אי אויף דער פֿראַגע וועגן קאַליר, אי אויף דער פֿראַגע וועגן עטנישן אָפּשטאַם. אויף ב און ג פֿרעגט מען הײַנט אויך. בנוגע ד איז דאָ פֿאַראַן אַ געוויסע פֿאַרבריטערונג, וואָ־רעם הײַנט פֿרעגט מען נאָר אויפֿן לאַנד פֿון לעצטן וווינאָרט. ה און ו ווערן

פֿאַרגלייכט ווי נבֿסק; די מאַטיווירונג, פֿאַר וואָס דאָס איז געווונטשן און ווי גרינג דאָס לאָזט זיך טעכניש דורכפֿירן איז געגעבן אין גאַנג פֿון אונדזערע באַ־טראַכטונגען.

אין צוויי ענטפֿערס [14, 128] האָבן מיר אַ פֿאַרשלאָג וועגן מאַכן אַן אונטער־שייד צווישן דעם יחידס אַבֿיעקטיווער קולטור (שפּראַך, רעליגיע, ווויס־לאַנד אאַ״וו) און צווישן זײַן סובֿיעקטיווער קולטור (צי קוקט ער אויף זיך אַליין ווי אַ ייִד). אָבער ווי וויכטיק דאָס לעצטע זאָל ניט זײַן, וויס איך ניט, ווי אַזוי מען קען פֿרעגן אויף יידישקייט אַ מענטשן, וואָס בײַ אים באַקומען אַ נעגאַטיווע רעאַקציע. צי גיי איך זיך דאָ צונויף מיט ענטפֿער 134?

דאָס אייגענע וויס איך ניט, ווי אַזוי מיר קענען דורכפֿירן דעם פֿאַרשלאָג [14] צו פֿאַרפֿיקסירן סטאַטיסטיש, צי די דרויסנדיקע וועלט קוקט אויפֿן בעל־דבֿר ווי אויף אַ ייִד, הגם איך בין אין גאַנצן מספּים מיט דער מיינונג פֿון פֿאַרשיידענע ענטפֿערס, אַז די באַצוונג פֿון דער דרויסנדיקער וועלט איז זייער אַ וויכ־טיקער ענין.

22. וויטערדיקע טריט

מיטן אונטערטראָגן דער ייִדישער און ניט־ייִדישער עפֿנטלעכקייט דעם גאַנצן מאַטעריאַל פֿון דער איצטיקער אַנקעטע האָט דער ייִוואָ דערגרייכט זײַן ציל פֿון צושטעלן דער עפֿנטלעכער מיינונג דעם געהעריקן מאַטעריאַל. מיט צופֿרידן־קייט האָבן מיר געזען, אַז אַזאַ גרויסע צאָל ענטפֿערערס באַגריסט אונדזער פֿרווו אַרײַנצוטראָגן קלאָרקייט אין דער פֿראָגע און איז אין גאַנצן מספּים מיט אונדז, אַז זי דאַרף פֿאַרענטפֿערט ווערן אין שײַן פֿון די דערגרייכונגען פֿון דער מאַדער־נער פֿאַרשונג. ספּעציעל האָט אונדז הנאה געטאָן דער וויטערדיקער זאַך, ווײַל ער קומט פֿון אַן אַנפֿירנדיקער פֿערזענלעכקייט אין אַ מלוכה־אינסטיטוציע וואָס האָט כּמעט דירעקט צו טאָן מיט אונדזער ענין:

> דער אָפּטייל פֿון סטאַטיסטישע סטאַנדאַרדן [אינעם בודזשעט־ביורא] האָט פּסדר צו טאָן מיט פֿראָבלעמען פֿון דעם כאַראַקטער און מיר וועלן זיך פֿרייען צו דיסקוטירן, אויב איר ווילט, מיט אײַך און מיט די שייכ־דיקע פֿעדעראַלע אינסטאַנצן. אָבער מיני פֿאַרשלאָגן וואָס איר וואָלט וועלן מאַכן אויף צו באַפֿרידיקן די באַדערפֿענישן פֿאַר סאָציאָלער סטאַטיסטיק אין גבֿול פֿון דער לענאָלער אויטאָריטעט פֿון די אינסטאַנצן און אין דער זעלביקער צײַט אויסצומײַדן די אומגינציקע עפֿנטלעכע באַצוונגען וואָס זײַנען אַרויסגעקומען פֿון ניצן געווויסע סטאַטיסטישע קאַטע־גאָריעס. [129]

דער אָפּרוף אויף דער איצטיקער פּובליקאַציע וועט ווײַזן, צי די צײַט פֿאַר אַ דירעקטער אַקציע בײַ די אַרגאַנען פֿון דער אַדמיניסטראַציע איז שוין גע־קומען אַדער עס פֿאַדערט זיך נאָך, אויפֿן באַזיס פֿון אונדזער מאַטעריאַל, אַ דיס־קוסיע אין אַ ספּעציאַליסטישער קאָמיסיע [1, 43, 59, 64, 139] צי אויף אַ בריטערער קאָנפֿערענץ [5, 19, 80, 116, 119]. אויב מיר וועלן אַרויסזען, אַז אַ ווײַטער־דיקע דיסקוסיע איז נייטיק, וועט דער ייִוואָ זיכער זײַן גרייט אָנטיילצונעמען אין איר, און אפֿשר אַפֿילו זי צו אָרגאַניזירן.

עמנואל רינגעלבלום

(1944 — 1900)

פון ד״ר רפאל מאהלער

ד״ר עמנואל רינגעלבלום האט רעפרעזענטירט דאס שענסטע און דאס בעסטע פון דעם יינגסטן דור יידישע היסטאריקערס אין פוילן.

א תלמיד ותיק פון יצחק שיפערן אין מעטאדן פון פארשן געשיכטע, האט ער אויך דערמאנט זיין אויסגעצייכנטן לערער אין זיין לעבנסוועג ווי א געזעלשאפט־לעכער טוער און פאליטישער קעמפער.* מיט באלאבאנען האט אים פאראייניקט נישט בלויז די אליין־באגרענעצונג אויסשליסלעך צו געשיכטע פון יידן אין פוילן, נאר אויך די נטיה אויסצופארשן יעדן ענין לויט ארכיוואלישע מקורים, און דער מאנאגראפישער אופן פון באהאנדלען היסטארישע פראגעס. בעת באלאבאן און שיפער האבן געהערט צו צוויי תקופות אין יידישן קולטור־לעבן, צו דער פאר־מלחמהדיקער „גליציה וחכמיה״ און צום נאכמלחמהדיקן פוילן, איז רינגעלבלום געווען כמעט אין גאנצן א דערשיינונג פון יידישן לעבן און שאפן אין אומאפ־הענגיקן פוילן. רינגעלבלום האט דערפאר אין זיך אריינגעזאפט די שטורעמדיקע סאציאלע און פאליטישע אידעעס פון דער אויפגעיוירענער נאכמלחמה־תקופה און איז געווארן אייגער פון די וויכטיקסטע פירערס פון דעם יונגן דור פון דער יידישער ארבעטערשאפט און אינטעליגענץ אין פוילן. די אנגעשפאנטע קריזיסצייטן בכלל, און די אלץ ערגערע עקאנאמישע און פאליטישע לעבנס־באדינגונגען פון יידן אין פוילן בפרט, האבן אבער אויך גורם געווען, אז זיינע מעגלעכקייטן פאר וויסנשאפטלעכער ארבעט זיינען באלד לכתחילה געווען אומ־פארגלייכלעך שווערער, איידער פון זיינע עלטערע קאלעגן און לערערס. זיינע מד־ריכים האבן זיך קונה געווען דעם פארדינטן שם אין זיכערערע, רויקערע צייטן, ווען א וויסנשאפטלעכער טאלענט האט אויך מאטעריעל זיך געקאנט לייכטער אדורכשלאגן און אויסקעמפן אלץ גינסטיקערע באדינגונגען פאר וויטערדיקער וויסנשאפטלעכער ארבעט. רינגעלבלומען איז געווען באשערט צו שטעלן זיינע ערשטע טריט אין דער וויסנשאפט אין אזא צייט, ווען ער איז געווען געצווונגען נאך זיין שווערער פרנסה־הארעוואניע ארויסצורייסן פאר זיך ממש מיט די ציין

* וועגן יצחק שיפערן וועט זיין ד״ר ר. מאהלערס אן ארטיקל אין דעם נאענטסטן נומער יוואַ־בלעטער. — רעדאקציע.

עטפֿעכע שעה אין מעת־לעת פֿאַר וויסנשאַפֿטפֿעכער אַרבעט, וואָס זי איז געווען זײַן חיות. אַוודאי האָבן זײַנע בריייטע געזעלשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע טעטיקייטן נאָך מער פֿאַרשמעלערט די צײַט וואָס איז אים געבליבן פֿאַר פֿאָרשונג. דערפֿאַר האָט אים אָבער די געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטישע אַקטיוויטעט געגעבן דעם אימפּעט אין זײַן פֿאָרשונג, אויסגעפֿילט זי מיט אַן אידעיִשן זינען און באַשטימט איר סאָציאַלע ריכטונג.

געבוירן דעם 21סטן נאָוועמבער 1900 אין בוטשאַטש (מיזרח־גאַליציע), האָט עמנואל (מנחם) רינגעלבלום פֿון דער פֿריסטער יוגנט געפֿילט אויף זיך דעם שווערן יאָך פֿון לעבן. זײַן מוטער איז געשטאָרבן, ווען ער איז אַלט געווען קוים 12 יאָר. נאָכן אויסבראָך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער מיט זײַן פֿאַמיליע אַנטלאָפֿן ערשט קיין קאַלאָמיי און דערנאָך קיין נײַ־סאַנץ, ווו ער האָט געענדיקט גימנאַזיע אין 1919. צוליב דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע פֿון זײַן פֿאָטער האָט ער שוין אין גימנאַזיע געמוזט פֿאַרדינען אויף ברויט דורך פֿריוואַטע לעקציעס. די הארטע ווירקלעכקייט האָט אָבער נישט געבראַכן זײַן געמיט, נאָר פֿאַרקערט, געשטאַרקט זײַן כאַראַקטער, געשטאָלט זײַן ענערגיע און געפֿלי זײַן אומגעווײַנטלעכן חוש פֿאַר איניציאַטיוו. זײַן שפֿרודלדיקע לעבנס־פֿרייד און געזונטער אָפּטימיזם האָבן אים נישט פֿאַרפֿירט אויפֿן וועג פֿון קאַריערע, וואָס האָט פֿאַרשלונגען די פֿעיִקייטן פֿון דעם כלל יִדישער אינטעליגענץ אין גאַליציע. דער דראַנג צו קריגן וויסן צו פֿאַרשפֿרייטן וויסן צווישן די פֿאָלקסמאַסן האָט אים שוין דעמאָלט, אין די גימנאַזיע־יאָרן, אויסגעטיילט פֿון דורכשניט פֿון זײַנע חבֿרים. אין דעם פֿועלי־ציוניסטישן גימנאַזיסטן־קרײַז אין נײַ־סאַנץ, וואָס איז געווען אָנגעפֿירט פֿון דעם פֿענאָמענאַלן פֿעיִקן סטודענט און שפּעטער פּראָמינענטן פּאָליטישן פֿירער, שאָול אַמסטערדאַם, האָט רינגעלבלום זיך באַלד אַרויסגערוקט אויבן אָן. אונטער דער אָנווײַזונג פֿון אַמסטערדאַמען האָט ער ממש געשלונגען ביכער אויפֿן געביט פֿון סאָציאָלאָגיע, עקאָנאָמיע, געשיכטע און יִדישע ליטעראַטור. גלײַכצײַטיק האָט רינגעלבלום אַליין אָנגעפֿירט אַ קרײַז יוגנטלעכע אַרבעטער און באַטיילט זיך אין די טעטיקייטן פֿון דער אַרטיקער פֿועלי־ציון־פּאַרטיי.

אָנגעקומען אין וואַרשע אין 1920, האָט רינגעלבלום זיך פֿאַרשריבן אויף דעם הומאַניסטישן פֿאַקולטעט פֿון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, ווו ער האָט שטודירט געשיכטע אונטער דער פֿירונג פֿון די פּראָפֿעסאָרן יאָן קאָכאַנאָווסקי און מאַרצעלי האַנדעלסמאַן. זײַן אייגנטלעכער מדריך אויפֿן געביט פֿון יִדישער געשיכטע־פֿאָרשונג איז געווען ד״ר שיפּער. שיפּער פֿלעגט מיט אים אַדורכגיין איטלעך קאַפּיטל פֿון זײַן דיסערטאַציע און דיסקוטירן מיט אים יעדן פּרט.

די גאַנצע צײַט וואָס איז אים פֿרײַ געבליבן פֿון זײַנע שטודיעס און פֿריוואַטע לעקציעס האָט רינגעלבלום אָפּגעגעבן דער בילדונגס־אַרבעט אין דער יוגנט־באַוועגונג פֿון דער פּאַרטיי לינקע פֿועלי־ציון; ער איז געווען אַ לערער און אַ פֿאַרוואַלטער פֿון אַוונטשולן בײַ דער געזעלשאַפֿט „אַוונטקורסן פֿאַר אַרבעטער״, געפֿירט בילדונגסקרײַזן פֿון דער יוגנט און מיטבאַטיילקט זיך אין אַנפֿירן די

פּועלי־ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג ווי אַ מיטגליד פֿון צענטראַלן קאָמיטעט. ער איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער און אַ מיטרעדאַקטאָר פֿון די יוגנט־אַרגאַנען יוגנטפֿאָן, דער נייַער דור, און פֿרייַע יוגנט (געשריבן אונטערן מוטערלעכן פֿאַמיליע־נאָמען העלער, מוניע העלער). אין דער יידישער סטודענטן־באַוועגונג איז ער געווען אייניער פֿון די באַליבטסטע און פּאָפּולערסטע פֿיגורן אַ דאַנק זיין אי־בערגעגעבענער אַרבעט אין לינק־פּועלי־ציוניסטישן אַקאַדעמישן קרייז „יוגנט" און אין דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער יידישער „אַקאַדעמישער הייַם" (דעמאָלט נאָך אויף נייַע וועלט).

אין 1927 האָט רינגעלבלום באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר־פֿילאָסאָפֿיע אויפֿן סמך פֿון זיין דיסערטאַציע וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין ווארשע בעת דעם מיטל־עלטער. ער האָט דערנאָך פֿאַרבראַכט אַ יאָר אין ווילנע ווי אַ לערער פֿון געשיכטע אין יידישע מיטלשולן און ווי אַ מיטאַרבעטער פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייווא, מיט וועלכן ער איז געווען פֿאַרבונדן פֿון ערשטן מאָמענט פֿון זיין גרינדונג. אין 1928 האָט זיך רינגעלבלום אומגעקערט קיין ווארשע, וווּ ער האָט געאַרבעט ביז 1938 ווי אַ לערער אין די פּוילישע מיטל־שולן פֿאַר יידישע מיידלעך פֿון זאָקס און מירלאַ.

אין 1929 איז ער אַרײַנגעצויגן געווארן דורך דעם דירעקטאָר פֿון דזשאָינט פֿאַר פּוילן, דעם פֿאַרדינסטפֿולן פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד פֿון ייווא, יצחק גיטער־מאַן (געהרגעט געווארן דורך די נאַציס אין 1942), אין דער אַרבעט בײַ די גמילות־חסדים־קאַסעס. ווי אַ רעדאַקטאָר פֿון אַרגאַן פֿון די ג״ח־קאַסעס פֿאַלקסהילף האָט רינגעלבלום אַרויסגעוויזן זיין אײַנגעבוירענע רירעוודיקע איניציאַטיוו־פֿעיִקייט און אָרגאַניזיר־טאַלענט. די אידעע, פֿאַר וועלכער ער האָט אומדערמידלעך גע־קעמפֿט אויף דעם דאָזיקן פּאָסטן, איז געווען אַליינהילף און פּראָדוקטיוויזאַציע פֿון די יידישע קליינבירגערלעכע מאַסן. ער האָט געהאַט דעם גרעסטן חלק אין דעם אויפֿטו פֿון „צע־קא־בע" (צענטראַלע פֿון ג״ח־קאַסעס) אויפֿן געביט פֿון פֿאַר־שפֿרייטן געדענערײַ, בינענצוכט, קיניגלעך־צוכט און אַנדערע לאַנדווירטשאַפֿט־לעכע טעטיקייטן וווּ זיטיקע פֿרנסות פֿון דער קליינשטעטלדיקער יידישער בא־פֿעלקערונג אין פּוילן. נאָך וויכטיקער וווּ די ממשותדיקע עקאָנאָמישע רעזול־טאַטן פֿון זיין פּראָפּאַגאַנדע פֿון פּראָדוקטיוויזאַציע איז געווען די מאַראַלישע באַדײַטונג פֿון שטאַרקן דאָס זעלבסאַווסטזין און סטימולירן די געזעלשאַפֿטלעכע און עקאָנאָמישע איניציאַטיוו פֿון די פֿאַראומערטע, געדריקטע, פּויפּעריזירטע מאַסן איבערן לאַנד.

אין דער זעלבער תקופֿה געפֿאַלט רינגעלבלומס אַקטיווסטע אַרבעט פֿאַרן ייווא. ער איז געווען נישט נאָר אייניער פֿון די וויכטיקסטע ווי־סנשאַפֿטלעכע מיטאַרבעטערס פֿון דער היסטאָרישער סעקציע, ווו ער איז אויסגעקליבן געווארן פֿאַר אַ מיטגליד באַלד אויף דער ערשטער וויכטער קאָנפֿערענץ אין 1929, נאָר אויך ווי אַן אָרגאַניזאַטאָר. דעם היסטאָריקער־קרײַז בײַ דער אַקאַדעמישער הייַם אין ווארשע, וועלכן ער האָט געהאַט געגרינדעט נאָך אין 1923, האָט ער רעאָר־גאַניזירט ווי אַ היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייווא. דער דאָזיקער קרײַז האָט קאָנ־

צענטרירט אלע כוחות פון יונגע ייִדישע היסטאריקערס אין פוילן און איז געווען די אינציקע אינסטיטוציע פון דעם מין איבער דער וועלט. אויך אַ דאנק רינ־ געלבלומס אומאויסשעפלעכער איניציאטיוו און ענערגיע האָט דער קרייז זיך נישט באַנוגנט מיט רעגולערע צוזאַמענקומען, מיט רעפעראַטן און דיסקוסיעס, נאָר אויך אַרויסגעגעבן אַן אייגענעם אָרגאַן, די זאַמלביכער: יונגער היסטאָריקער (1926 און 1929) און שפעטער בלעטער פאַר געשיכטע (1934 און 1938). רינגל־ בלום איז אויך געווען אייגנער פון די גרינדערס און בויערס פון דער וואַרשעווער אָפטיילונג פון ייִוואָ, וואָס האָט אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט אויפן געביט פון וויסנשאַפטלעכע קורסן. די היסטאָרישע קאַמיסיע פאַר פוילן, וואָס איז געווען אָרגאַניזירט בייַ דער דאָזיקער ייִוואָ־אָפטיילונג, האָט אונטער זיין אָנ־ פירונג אַדורכגעפירט די וויכטיקע אַרבעט פון רעגיסטרירן פינקסים פון קהילות און חבֿרות איבערן לאַנד.

בייַ דער אינטענסיווער אַרבעט אין דזשאָינט און אין ייִוואָ האָט רינגעלבלום אויך נישט איבערגעריסן זיין קולטור־טעטיקייט אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. זינט 1928, נאָך דעם ווי ד"ר ברוך אייזנשטאָדט איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון פוילן דורך דער מאַכט, האָט רינגעלבלום אָנגעפירט די געזעלשאַפט „אַוונטקורסן פאַר אַרבעטער" ווי אַ פאַרזיצער, ביז די אינסטיטוציע איז פאַרחתמעט געוואָרן אין 1932. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין וויכטיקע באַראַטונגען פון דער פאַרטיי און יוגנט פון לינקע פועלי־ציון, מיטגעאַרבעט אין דער פאַרטיייִשער פרעסע און אָנגעפירט דעם פאַרטייִשן קרייז פאַר אָקאַדעמישער יוגנט. ער האָט זיך באַ־ טייליקט אין דער ייִדישער שול־אָרגאַניזאַציע בײַם אויסאַרבעטן פראָגראַמען פון דעם לימוד געשיכטע, געווען אָקטיוו אין דער פאַראוואַלטונג פון ייִדישן ליטע־ראַטן־פאַראיין און זינט 1937 געווען איינער פון די אָנפירערס פון דער איקוף־ באַוועגונג אין פוילן. אין פראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון ייִדישע מיטלשול־לערערס אין פוילן האָט רינגעלבלום געהערט צו די פראָמינענטסטע מיטגלידער און מיט־ געהאָלפן פירן די אָרגאַניזאַציע אין גייַסט פון אומדערשראָקענעם קאַמף קעגן די פאַשיזאַציע־אָטאָקן מצד דער שולמאַכט. די „ייִדישע געזעלשאַפט פאַר לאַנד־ קענטעניש" האָט רינגעלבלומען געהאָט צו פאַרדאַנקען דעם פאַקט, וואָס דורך אירע וויסנשאַפטלעכע אויסגאַבעס און וויסנשאַפטלעכע קורסן האָט זי ווייט אַריבערגעשטיגן די ראָמען פון אַ געזעלשאַפט צו פאַרשפרייטן טוריסטיק. אין זיין געזעלשאַפטלעכער פונקט ווי אין זיין וויסנשאַפטלעכער אַרבעט האָט ער תמיד געשפּראָצט מיט נייַע אינפאָלן און פראָיעקטן. אַ דאַנק זיין ענערגיע און אָפּ־ טימיזם איז ער קיין מאָל נישט דערדריקט געוואָרן פון דער משׂא פון כּל המיניס פראָפעסיאָנעלע און געזעלשאַפטלעכע פליכטן; עס איז געווען אַ הנאה צו קוקן אויף דער שיינער געשטאַלט פון בלאָנדן יונגן־מאַן, אַ הויכן און גלייכן ווי אַ סטרונע, מיט אַ פיין געשניצטן מענלעכן פנים און לאַכנדיקע בלויע אויגן.

זינט אַנהייב 1938 ביזן אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז רינ־ געלבלום געווען אַרייַנגעטאָן כּמעט אויסשליסלעך אין דער הילפסאַרבעט פון דזשאָינט און האָט צוליב דעם זיך אויך געמוזט באַפרייַען פון דעם פאַסטן אין

די מיטלשולן. ער האָט אויף עטלעכע חדשים פֿאַרלאָזט וואַרשע, כדי צו אָר־גאַניזירן הילף פֿאַר די יידישע פּליטים פֿון דײַטשלאַנד אין דעם לאַגער פֿון זבאַנשין. פֿאַר די טויזנטער אומגליקלעכע פּליטים איז ער געווען דער באַליבטס־טער ראַטגעבער און העלפֿער, אַ דאַנק זײַן נאַטירלעכער צוגעלאָזנקייט און זײַן יוגנטלעכן התלהבות און אָפּטימיזם. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויב אין זבאַנשינער לאַגער איז אָנגעפֿירט געוואָרן אַ רײַכע קולטור־טעטיקייט און דווקא אין דער יידישער שפּראַך, איז עס געווען רינגעלבלומס איניציאַטיוו.

אין סעפּטעמבער 1939, בעת דעם אויסברוך פֿון דער וועלט־קאַטאַסטראָפֿע, איז רינגעלבלום נאָך נישט אָלט געווען קיין 39 יאָר. און אין די יונגע יאָרן, בײַ זײַן שטענדיקער פֿאַרנומענקייט מיט אויסשפּנדיקער פּראָפֿעסיאָנעלער און געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט, האָט רינגעלבלום שוין אָנהוי פֿיר אויפֿגעטאָן וויסנשאַפֿטלעכן געביט, אַז פֿון אַ „יונגן היסטאָריקער", איז ער אויסגעוואַקסן צו דער מדרגה פֿון איינעם פֿון די פֿירנדיקע היסטאָריקערס פֿון יידישן קיבוץ אין פּוילן.

רינגעלבלומס ערשטע און וויכטיקסטע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט, די געשיכטע פֿון יידן אין וואַרשע ביז צום גירוש פֿון 1527, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1932 דורך דער וואַרשעווער אָפּטיילונג פֿון דער פּוילישער היסטאָרישער געזעלשאַפֿט,[1] איז אַ קלאַסיש ווערק אויפֿן געביט פֿון דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן. די באַדײַטונג פֿון בוך ליגט נישט בלויז אין דעם, וואָס דאָס איז די ערשטע געשיכטע פֿון יידן אין דער פּוילישער הויפּטשטאָט און פֿון דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע. היות די וואַרשעווער פּראָווינץ, מאַזאָוויע, איז ביז 1527 געווען אַ זעלבשטענדיק פֿירשטנטום, איז די מיטל־עלטערלעכע געשיכטע פֿון יידן אין וואַרשע גלײַכצײַטיק אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דער פֿרי־ער אום־באַקאַנטער געשיכטע פֿון יידן אויף אַ גאַנצער טעריטאָריע. סײַ בנוגע דער עקאָ־נאָמישער לאַגע, סײַ בנוגע די רעכטלעכע פֿאַרהעלטענישן פֿון יידן האָט רינ־געלבלום פֿון איין זײַט אַרויסגעבראַכט די אַנאַלאָגיעס מיט די באַדינגונגען אין קרוין־פּוילן, און פֿון דער אַנדערער זײַט אויסגעפֿונען די ספּעציפֿישע מאָמענטן וואָס זײַנען געווען אַ פּועל־יוצא פֿון דער פֿאַרשפּעטיקטער עקאָנאָמישער אינטוויקלונג פֿון דער מאַזאָווישער פּראָווינץ און פֿון איר פּאָליטישער אויטאָנאָמיע. דאָס בוך עפֿנט נײַע האָריזאָנטן פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן קרעדיט און בפֿרט פֿון האַנדל אין מיטל־עלטערלעכן פּוילן און טיילווײַז אָפֿילו ליטע (בריסק דליטא). מיר גע־פֿינען דאָרטן אויך פֿרטים וועגן דער יידישער מלאָכה אין מיטל־עלטער (קירזש־נערס, שטריקמאַכערס), וועגן יידישע דאָקטוירים און וועגן יידישן לאַנדבאַזיץ. נאָך גרעסערע חידושים וועלן אין דעם בוך אַרויסגעבראַכט וועגן יידישן לעבן־

[1] אויף יידיש זײַנען אַרויס עטלעכע קאַפּיטלעך פֿון דעם דאָזיקן בוך אין יונגן היס־טאָריקער, ב׳ ו, 1926 און ב׳ וו, 1929, און אין די שריפֿטן פֿון יִיוואָ: היסטאָרישע שריפֿטן, ב, ו, 1929, עקאָנאָמישע שריפֿטן, ב׳ ו, 1928 און אין די פֿילאָלאָגישע שריפֿטן, ב׳ ו, 1926 (לאַנדוי־בוך).

שטייגער אין מיטל־עלטערלעכן פוילן און וועגן קעגנזעטיקע באציונגען צווישן יידן און קריסטן.

אויפן יסוד פון זיינע פאַרשונגען וועגן דער מיטל־עלטערלעכער יידישער געשיכטע גיט אַרויס רינגעלבלום (צוזאַמען מיטן מחבר פון די דאָזיקע שורות) אין יענער צייט (1930) צווויי ביכלעך אויף פויליש און אויף יידיש מקורים צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן און מיזרח־אייראָפּע, ווי אַ מקורים־זאַמלונג פאַר מיטלשולן און פאַר אַליין־בילדונג.

רינגעלבלומס וויסנשאַפטלעכע אַמביציע איז געווען אַ פולשטענדיקע געשיכטע פון וואַרשע פון די עלטסטע צייטן ביז צו דער נייסטער צייט. ער האָט אָבער ריכטיק פאַרשטאַנען, אַז פונקט ווי אַ גרינטלעכע אויספאַרשונג פון דער געשיכטע פון דער וואַרשעווער קהילה אויפן יסוד פון אַרכיוואַלישע מאַטעריאַלן איז אַן אידעאַלער פונדאַמענט פאַר אַן אַלזייטיקער געשיכטע פון יידן אין פוילן בכלל, אַזוי איז נייטיק זיך צו פאַרטיפן אין שטודיעס וועגן יידישער געשיכטע אין גאַנצן לאַנד פדי ווי געהעריק אויפצוקלערן די געשיכטע פון יידן אין דער הויפטשטאָט. אין זיינע פאַרשונגען אויפן געביט פון דער געשיכטע פון פוילישע יידן אין דער נייצייט האָט רינגעלבלום געבראַכט ווערטפולע חידושים בנוגע אַמאַליקע ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטנישן, פאַליטישע באַדינגונגען און קולטור.

רינגעלבלומס ביכל צו דער געשיכטע פון יידישן בוך און דרוק אין פוילן אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י״ה (ביבליאָטעק פון ייוואָ, 1936, פרייַער געדרוקט אין קאַפּיטלעך אין די יוואָ־בלעטער, 1932—1934), איז אַ געווינס סיי פאַר דער יידישער סאַציאַלער געשיכטע (די בקשה אין נאָמען פון „יידישן פאַלק״ קעגן דעם איבערגעבן דעם שטעמפּל אויף ספרים ספּעקולאַנטן און עקספּלואַטאַטאָרן) און רעכטלעכער געשיכטע (די שוועריע משא פון ספּעציעלע שטייערן אויף יידן), סיי פאַר דער געשיכטע פון יידישער קולטור. געניג אָנצוווייזן אויף אַזאַ פרט: לויט דער סטאַטיסטיק פון ספּרים וואָס זיינען פאַרקויפט געוואָרן אין דער דרוקערייַ פון אַנטאָן קריגער אין ניהאָף (נאָווידוואָר בייַ וואַרשע), קומט אויס, אַז צווישן די מוכרי ספּרים, קונים פון דער דאָזיקער דרוקערייַ, איז געווען אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן פון גרויס־פוילן. היות יידן פון גרויס־פוילן זיינען שוין צו יענער צייט געווען אָנגעהויבט פון דער דיטשער השכלה, פירט אויס רינגעלבלום מיט רעכט, אַז דער משא־ומתן מיט ספּרים איז געווען אינער פון די קאַנאַלן, דורך וועלכע די השכלה האָט אָנגעהויבן אַריינצודרינגען קיין וואַרשע.

פון אַנדערע דריי אַרטיקלען וועגן פּוילישע יידן אין 18טן י״ה, וואָס רינגעלבלום האָט אין יענע יאָרן געדרוקט אין די יוואָ־בלעטער: „א יידישע דעבאַטע אין פוילישן סיים פון 1775״ (1931), „עטלעכע ידיעות וועגן די פראַנציזישע יידן אין דער פוילישער פרעסע אין 18טן י״ה״ (1932) און „אַן אָפּקלאַנג פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע״ (1932), איז באַזונדער ווערטפול דער לעצטער, סיי לויט זיין מעטאָד פון סאַציאַל־פּאָליטישן אַנאַליז, סיי לויט זיינע מסקנות. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז אין 18טן י״ה זיינען שוין אין פוילן געווען יידן וואָס האָבן געהאַט אַ קלאָרע השגה וועגן בשותפותדיקן קלאַסן־אינטערעס פון יידישן

און פּויליש בירגערטום. אַ גרינטלעכע באַטײַטונג פֿון דער שטעלונג פֿון פֿאַר־שיידענע פֿאַליטישע ריכטונגען אין פּוילן צו דער יידישער פֿראַגע האָט רינגעל־בלום געגעבן אין דער ברייטער אָפּהאַנדלונג אונטערן נאָמען „יידן אין ליכט פֿון דער וואַרשעווער פּרעסע", וואָס האָט זיך געדרוקט אין דרײַ המשכים אין *Miesięcznik Żydowski* אין 1932. דאָס איז געווען אַ פֿאַראַרבעט צו דער גלענצ־דיקער שטודיע וועגן די „פּראַיעקטן און פּרווון איבערצושיכטן יידן אין דער עפֿאָכע פֿון קיניג סטאַניסלאַוו אויגוסט", וואָס איז אַרויס אין 1934 ווי אַ סעפּא־ראַט־אָפּדרוק פֿון פּויליש צוויי־חדשים־זשורנאַל *Sprawy Narodowościowe*.

די שטודיע וועגן „פּראַיעקטן" איז אַ וויכטיקע דערגאַנצונג צום באַקאַנטן ווערק פֿון פּראָפֿ׳ וולאַדיסלאַוו סמאָלענסקי וועגן דער „יידישער לאָגע און פּראָגע אין 18טן י״ה", וואָס איז אַרויס נאָך אין 1876. די פּויפּעריזאַציע פֿון די יידישע פֿאָלקסמאַסן, באַזונדער פֿון די אַרענדאַרן און קרעטשמערס, ווערט דאָ צום ערשטן מאָל פֿאַרגעשטעלט ווי עס געהער צו זײַן. ווי ווײַט דער מחבר האָט אַרויסגע־براַכט נײַע מאַטעריאַלן וועגן מצבֿ פֿון יידישע אַרענדאַרן איז געניג צו אילוס־טרירן מיט אַזאַ בײַשפּיל: וועגן די פֿאָקטן פֿון אויסטערלישע פּינטיקונגען פֿון יידישע קרעטשמערס דורך זייערע פּריצים (אַרײַנזעצן אין חזיר־שטאַל, צונעמען איבער גוואַלד זײַנע קינדער), וואָס ווערן אָפּגעשפּיגלט אין דער חסידישער לע־גענדע און וואָס זײַנען דער מאָטיוו פֿון דער באַרימטער נאָוועלע פֿון מ. ז. פּײַער־בערג תּינוק שנשבה, האָט דובנאָוו געבראַכט בלויז אין דאָקומענטאַרן באָדײַז: די מעמוארן פֿון פּריץ יאָן אָכאָצקי. רינגעלבלום האָט געפֿונען אין געריכטאָקטן דאָקומענטן וועגן דרײַ פֿראָצעסן פֿאַר ענלעכע שוידערלעכע רציחות פֿון פּריצים. די אָנגעוויטיקטע פֿראָגע, דער מאָסן־פֿאַרנעם פֿון בעטלערײַ און שלעפּערײַ בײַ פּולישע יידן פֿון יענער צײַט, ווערט דאָ צום ערשטן מאָל בפּרטיות באַטראַכט. דאָס אָנטפּלעקן די אָנהייבן פֿון דער יידישער פֿאַבריק־אינדוסטריע און פֿון התחלות פֿון אַ יידישן פֿאַבריק־פּראָלעטאַריאַט אין 18טן י״ה איז אַ גרויסער אויפֿטו פֿאַר דער יידישער סאָציאָלער און ווירטשאַפֿט־געשיכטע. אויך די פֿראָגע וועגן אָנטייל פֿון דעמאָלטיקע יידן אין לאַנדווירטשאַפֿט האָט רינגעלבלום אויפֿן יסוד פֿון אַרכיוו־מאַטעריאַלן אַוועקגעשטעלט פֿאַר אַ רעוויזיע: ער באַווײַזט, אַז לאַנדווירטשאַפֿט ווי אַ זײַטיקע פֿרנסה איז דעמאָלט געווען גאָנץ היפּש פֿאַרשפּרייט בײַ יידן אין פֿאַרשיידענע געגנטן פֿון פּוילן און ליטע. אַ וויכטיקער צושטײַער צו דער געשיכטע פֿון יידישע צעכן אין אָלטן פּוילן איז די אָפּהאַנדלונג וועגן פּלאָצקער פּינקס חייטים, וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1932 אין 2טן באַנד עקאָנאָמישע שריפֿטן פֿון יוואָ.

מיט דער צענטראַלער אויטאָנאָמיע פֿון יידן אין אָלטן פּוילן האָט רינ־געלבלום זיך פֿאַרנומען שוין אין 1927־1928, בעת ער איז געווען אַ לערער אין ווילנע. ער האָט אויפֿגעזוכט אין ווילנער מלוכישן אַרכיוו אַ שלל דאָקומענטן וועגן „וועד מדינת ליטא". אויף זײַן באַקאַנטשאַפֿט מיט דעם דאָזיקן פֿאַרשונג־געביט זאָגט עדות די גוט צונויפֿגענומענע געשיכטע פֿון דער יידישער אויטאָ־נאָמיע אין אַמאָליקן פּוילן, וואָס ער האָט אָנגעשריבן ווי אַ הקדמה צו דער אויס־

גאבע פון יצחק באַרנשטיין בודזשעטן פון יידישע קהילות אין פוילן (וואַרשע, 1928). רינגעלבלום האָט אויך געגעבן אַן איבערבליק וועגן דער „אויסנווייניקסטער געשיכטע פון יידן אין אַמעריקן פוילן" אין דער אויסגאַבע *Żydzi w Polsce odrodzonej* (1932).

אין 1930 איז רינגעלבלום צוגעצויגן געוואָרן צו מיטאַרבעט אין דער דיטשער *Encyclopedia Judaica*. זיינע קרובֿ דריסיק מאַנאַגראַפֿיעס וועגן יידישע קהילות אין פוילן, וואָס זיינען אַרײַן אין די בענד 8—10, זיינען געבויט אויף אַרכיוואַלישע מאַטעריאַלן און געהערן צו די בעסטע אַרטיקלען אין דער ענציקלאָפּעדיע. דעם אַרטיקל וועגן דער געשיכטע פון יידן אין קרעמעניץ האָט רינגעלבלום פֿאַרפֿנטלעכט אויף יידיש אין דער צײַטשריפֿט לאַנד־קענטעניש (1934), ווו עס זיינען שפּעטער נאָך אַרײַן זיינע צוויי אַנדערע היסטאָרישע אַרטיקלען: וועגן „נעמען פון וואַרשעווער גאַסן" (1935) און וועגן „יידישן טאָגצײַטל אין וואַרשע" (1936).

אין די לעצטע יאָרן פֿאַר דער מלחמה האָט רינגעלבלום אָנגעהויבן פֿאַרעפֿנטלעכן פֿראַגמענטן פון זײַן צווייטן באַנד „געשיכטע פון די יידן אין וואַרשע" (ביז צום סוף 18טן י״ה), וועלכן ער האָט געהאַט פֿאַרטיק אין כתב־יד. אין פון נאָענטן עבֿר זיינען אין די יאָרן 1937־1938 געגאַנגען צוויי אַרטיקלען: וועגן „אינעווייניקסטן לעבן פון די וואַרשעווער יידן אין 18טן י״ה" און וועגן „יידישע מלבושים אין פוילן סוף 18טן י״ה"; אין די יוזף־בלעטער (1938) אַן אַרטיקל וועגן „חסידות און השׂכּלה אין וואַרשע אין 18טן י״ה". די גרעסערע אָפּהאַנדלונג פֿאַרטלעכן ציון (1938) גיט אונדז אַ בילד וועגן די עקאָנאָמישע אַקטיוויטעטן פון גרויסע ליוועראַנטן און סוחרים אין פוילן אין 18טן י״ה און וועגן דער פּאָליטישער לאָגע פון יידן אין יענער צײַט. די אַלע אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען שטיצט אַריבער אין וואָגיקייט די שטודיע וועגן דער רעכטלעך־געזעלשאַפֿטלעכער לאָגע פון יידן אין וואַרשע אין 18טן י״ה, וואָס איז אַרײַן אין 2טן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן פון יוזף (1937). פונקט ווי אין מיטל־עלטער פֿאַרנעמט די יידישע קהילה אין וואַרשע אַ באַזונדער פּלאַץ אין פוילן צוליב דער פּאָליטישער זעלבשטענדיקייט פון דער פּראָווינץ מאַזאָוויע, אַזוי שטעלט אויך פֿאַר אין 18טן י״ה דער וואַרשעווער יידישער ישוב אַ באַזונדערן אינטערעס צוליב דעם, וואָס לויטן געזעץ האָבן יידן אין וואַרשע נישט געטאָרט וווינען. רינגעלבלום אָנטוויקלט פֿאַר אונדז אַ בילד פון דער אומלעגאַלער וואַרשעווער קהילה, באַשרײַבט די פונקציעס און די ממשלה פון די סינדיקעס (שתדלנים) און פון זייער אָפּאַראַט און אָנטפּלעקט די סיסטעם פון עקספּלואָאַטאַציע און עוולות מצד די שתדלנים, וואָס האָט אין אַ סך פרטים אָפּילו איבערגעשטיגן די הפֿקר־ווירטשאַפֿט פון די תקיפֿים אין נאַרמאַלע, לעגאַלע יידישע קהילות.

אין צוזאַמענהאָנג מיט רינגעלבלומס פֿאַרשונגען וועגן דער געשיכטע פון יידן אין וואַרשע איז אויך אַרויסגעקומען זײַן בוך וועגן די פּוילישע יידן אין אויפֿשטאַנד פון קאָשטושקע (ביבליאָטעק פון יוזף, 1937). אמת, דער מחבר

שאַצט איבער די סימפּאַטיעס פֿון די בריטע יִידישע מאַסן צום אויפֿשטאַנד, די מעלה פֿון בוך איז אָבער, וואָס דאָ זײַנען צוזאַמענגענומען וויכטיקע מאַטעריאַלן וועגן דער הילף וואָס יִידן האָבן לוֹיטן באַפֿעל פֿון דער אויפֿשטענדישער מאַכט געגעבן דער באַפֿרײַונגס־מלחמה: יִידן האָבן צוגעשטעלט מלחמה־מאַטעריאַלן, טראַנספּאָרט־מיטלען, אָנגעשאַפֿן אויפֿשיטן און געדינט אין די הונדערטער אין דער בירגערלעכער מיליץ אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. בישט וויניקער וויכטיק איז פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער יִידישער סאָציאַלער געשיכטע די פֿעסט־שטעלונג וועגן אָנטייל פֿון די אָרעמסטע עלעמענטן פֿון וואַרשעווער יִידן אין אַפּריל־אויפֿשטאַנד אין דער הויפּטשטאָט (אָגאָ, די ערשטע פֿאַרבריידערונג פֿון יִידישע און פּוילישע מאַסן) און וועגן זייער אָפּענעם אָנטאָגאָניזם לגבי דער יִידישער פֿלוטאָקראַטיע פֿון דער הויפּטשטאָט.

נאָך דעם ווי ער האָט טיף אויפֿגעאָקערט די געשיכטע פֿון יִידן אין פּוילן אין דער פֿרִיִער נײַצײַט, האָט רינגעלבלום בהדרגה זיך אָריענטירט אין פֿאַר־שונגען וועגן 19טן י״ה. ער האָט אָנגעהויבן צו קלײַבן מאַטעריאַלן וועגן דער געשיכטע פֿון יִידישן אינדוסטריעלן פּראָלעטאַריאָט אין פּוילן אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה. אין שײַכות מיט דער דאָזיקער תקופֿה האָט ער אָבער בלויז באַווײַזן צו פֿאַרפֿנטלעכן זײַנע פֿאָרשונגען וועגן יִידישע דאָקטוירים אין פּוילן. צווישן זײַנע בערך 25 אָרטיקלען אין צוויי־חדשימדיקן זשורנאַל סאָציאַלע מע־דיצין, וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין די יאָרן 1931—1938, געפֿינען זיך אָחוץ אַ ריי וויכטיקע אָרבעטן וועגן יִידישע דאָקטוירים אין אַמאָליקן פּוילן אויך פֿונקט אַזוי פֿיל וואָגיקע פֿאָרשונגען וועגן יִידישע דאָקטוירים אין קאָנגרעס־פּוילן, אין דער תקופֿה ביז צום אויפֿשטאַנד 1863.

דער לעבעדיקער אינטערעס פֿאָר די סאָציאַלע, פּאָליטישע און קולטורעלע פּראָבלעמען פֿון הײַנטיקן יִידישן לעבן האָט רינגעלבלומען געגעבן דעם אימ־פּולס פֿאַר זײַנע מיפֿולע היסטאָרישע פֿאָרשונגען. דערפֿאַר איז טאָקע דער לייט־מאָטיוו פֿון זײַן אָרבעטן געווען: אָרויסשיילן די סאָמע ערשטע היסטאָרישע וואָרצ־לען פֿון די פּראָצעסן אין מאָדערנעם יִידישן לעבן אין פּוילן. די קריסטאַלי־זירונג פֿון יִידישע סאָציאַלע קלאַסן, די פֿאָרגעשיכטע פֿון יִידישן פּראָלעטאַריאָט, די היסטאָרישע טראַדיציע פֿון סאָציאַלע קאַמפֿן בײַ יִידן, די פֿאָרגעשיכטע פֿון מאָדערנע יִידישע פּאָליטישע באַוועגונגען און שטעלונגען, די ערשטע שפּרא־צונגען פֿון דער השכלה, די פֿאָרמירונג פֿון יִידישער אינטעליגענץ, די געשיכטע פֿון קעגנזײַטיקער דערנענטערונג צווישן יִידן און פּאָליאַקן און די פּראָדוקטי־וויזאַציע פֿון יִידן אין טעאָריע און אין פּראַקטיק — אַמאָליקע צײַטן — דאָס אַלץ וווּיסן מיר הײַנט אַ סך געגויער און פֿאָרשטייען גרינטלעכער אַ דאַנק רינגעלבלומען.

ערב דעם אויסברוך פֿון דער וועלט־מלחמה האָט רינגעלבלום זיך גע־פֿונען אין צירעך אויף דעם ציוניסטישן קאָנגרעס ווי אַ דעלעגאַט פֿון דער פֿאַרטיי לינקע פּועלי־ציון אין פּוילן. צוזאַמען מיט אַנדערע חבֿרים פֿון דער דעלע־גאַציע האָט ער זיך אַדורכגעריסן דורך איטאַליע און אונגערן און געקומען

צוריק קיין וואַרשע. ער האָט זיך געשטעלט אויף זײַן פאָסטן בײַ דער אַרבעט אין דזשאָינט און צוזאַמען מיט עטלעכע אידישע אינטעליגענטן חבֿרים געגרומען אויף זיך דאָס אחריות פֿון אָנפֿירן די טעטיקייט פֿון דער פּאַרטיי. זײַן מוטיקע און וועריקע שטעלונג ווי אַן אָנפֿירער פֿון אַן אַרבעטער־דעלעגאַציע צו דער וואַרשעווער קהילה אין האַרבסט 1939, באַלד נאָכן פֿאַרנעמען וואַרשע, האָט פֿונקט ווי די שטעלונג פֿון אָנדערע אַרבעטער־פֿירערס, שטאַרק משפּיע געווען דעם פֿעסטן באַשלוס פֿון „יודענראַט" נישט נאָכצוגעבן דעם פֿרוון פֿון דער גערמאַנישער אינצופּירן אַ גטאָ אין וואַרשע באַלד אין ערשטן יאָר פֿון דער היטלער־אָקופּאַציע.[2] שפּעטער, זינט 1940, איז רינגעלבלום געווען אײנער פֿון די הויפּט־פֿירערס פֿון דער הילפֿס־אַקציע וועלכע איז אַזוי מוסטערהאַפֿט געווען אַרגאַניזירט אין וואַרשעווער גטאָ. אַ דאַנק זײַן איניציאַטיוו זײַנען אַרגאַניזירט געוואָרן אין גטאָ די הויז־קאָמיטעטן וואָס האָבן דורך קאָאָפּעראַטיווער אַלייניהילף פֿון די באַווינערס פֿון יעדן הויז באַזאָרגט די נויט־באַדערפֿטיקע מיט קלײדונג און שפּײַז. זײַנע היסטאָרישע פֿאַרשאַרבעטן האָט רינגעלבלום ממשיך געווען אויפֿן אײנציקן אופֿן וואָס איז געווען מעגלעך און לעבנס־וויכטיק אין יענער שוואַרצער תקופֿה: ער האָט געאַרבעט אויף אַ געשיכטע פֿון דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע אונטער די נאַציס.[3]

אין דעם גרויסן אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער גטאָ איז רינגעלבלום געווען אײנער פֿון די אָנפֿירערס ווי אַ מיטגלידּ פֿון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. נאָך דער דערשטיקונג פֿון אויפֿשטאַנד איז רינגעלבלום אַוועקגעשלעפּט געוואָרן דורך די נאַציס אין קאָנצענטראַציע־לאָגער אין פּאָניאַטאָוו. ער איז פֿון דאָרטן אַרויס־געראַטעוועט געוואָרן דורך דעם יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און געבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע, ווו ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ הייל אונטער אַ קעלער. אין אויפֿטראָג פֿון דעם קאָמיטעט האָט ער באַאַרבעט דעם אויסטערלישסטן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון פּוילישע יידן, די כראָניק ווי מען האָט פֿאַר־טילקט די רעשטן פֿון דעם יידנטום אין פּוילן.*

---

[2] אַ מיטגליד פֿון וואַרשעווער „יודענראַט" וואָס געפֿינט זיך איצט אין ניו־יאָרק, גיט איבער, אַז אין יענעם מאָמענט אין 1939, ווען די קהילה, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון טשערניאַקאָוון האָט זיך געגרייט אויסצופֿירן די גזירה פֿון די נאַציס, איז ד״ר רינגעלבלום בראָש פֿון אַן אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע געקומען אין קהילה־לאָקאַל, כדי דערצו גישט צו דערלאַנגן. ער האָט אין טיפֿסטער אויפֿרעגונג דערקלערט, אַז עס וועט זײַן אַ חרפה לדורות, אויב די יידישע קהילה וועט געבן דעם הסכם אויף דער גטאָ־גזירה און העלפֿן זי אַדורכפֿירן. ער האָט אויך פֿאַרזיכערט, אַז אויב די קהילה האָט מורא אַז מען וועט דערשיסן די 24 ערבֿניקעס וועלכע די נאַציס האָבן פֿאַרכאַפּט, וועט ער צושטעלן 24 אַנדערע ערבֿניקעס און ער אַליין וועט זײַן דער ערשטער! (זע: פּראָטאָקאָלן פֿון עדאָנק פֿון 1טן סעפּטעמבער 1944).

[3] „שטעל דיר פֿאָר — שרײַבט ער מיר אין אַ פֿאַרשטעלטער שפּראַך אין אַ קאַרטל פֿון 4טן מײַ 1940 — אַז מײַן זונעלע האָט באַקומען לעצטנס אַ שגעון פֿון שרײַבן מעמוֹאַרן. אַנשטאָט פּאָסטמאַרקעס, פֿאַרנעמט ער זיך איצט מיט געשיכטעס וועגן פֿייגל, חבֿרים אד״גל...״

* ד״ר ר. מאָהלערס אַרטיקל איז געשריבן עוואָרן איידער עס איז אָנגעקומען אין ניו־יאָרק דער באַריכט פֿון . . . און ע. רינגעלבלומען (זע יוואָ־בלעטער XXIV, 1, זז׳ 3—8)

שוין בעת דער מלחמה האָט רינגעלבלום עטלעכע מאָל געהאַט די מעג־ לעכקייט זיך אַרויסצורעדעווען פֿון די מענטשן־פֿרעסערס נעגל. דאָס איז געווען דער פֿאַל נישט בלויז אין סעפּטעמבער 1939, ווען אַזוי פֿיל יידישע אינטעליגענטן האָבן געזוכט אַ מיקלט אין די מיזרח־טערריטאָריעס פֿון פוילן, אין ליטע, און שפּעטער אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. נאָך אין 1940 האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט צו פֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל. ער שרייבט אין אַ בריוו פֿון מײ אין יענעם יאָר: „איך האָב זייער אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט וועלכע מאַטערט מיך אויס שטאַרק, זי גיט מיר אָבער אַ סך צופֿרידנקייט.[4] איך האָב אַ סערטיפֿיקאַט אויף אַרויס־ צופֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל (אייגנטלעך אַ פּראָמיסע), אָבער מאָמענטאַן האָב איך נישט בדעה צו פֿאָרלאָזן דאָס לאַנד. פּשוט דערפֿאָר, וואָס נישט געקוקט אויף אַלעם, קען מען זיך נישט אָפּרײַסן...“ און אָפּילו אין אָנהייב 1944, ווען זײַן לעבן איז שוין געהאַנגען אויף אַ האָר, האָט ער, פֿונקט ווי נאָך אַ צווייטער פֿירער פֿון דער לינקער פּועלי־ציון־פּאַרטיי דעצידירט זיך אָפּגעזאָגט פֿון דער מעגלעכקייט וועלכע האָט זיך אים געפּונט, אַ דאָנק די באַמיונגען פֿון זײַנע חבֿרים אין אַמעריקע, זיך צו ראַטעווען קיין אויסלאַנד. ער האָט באַשלאָסן אויס־ צוהאַלטן אויף זײַן אַחריותדיקסטן און געפֿערלעכסטן פּאָסטן...

אין מאַרץ 1944 איז עמנואל רינגעלבלום צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי יהודית און זײַן דרײַצניאָריק יינגעלע אורהלע אַרײַנגעפֿאַלן אין נאַצישע לאַפּעס. נאָך לאַנגע עינויים האָט מען אַלע דרײ צוזאַמען מיט אַ גרופּע פֿון עטלעכע און דרײַסיק אינטעליגענטן דערשאָסן אויף די חורבֿות פֿון געטאָ. רינגעלבלום דער „יונגער היסטאָריקער“ האָט מיט זײַן העלדישן טויט פֿונקט ווי מיט זײַן וועלטדיקן אַקטיוון לעבן פֿון אַ קעמפֿער אַרײַנגעשריבן אײנעם פֿון די רירנדיקסטע בלעטער אין דער בלוט־אויסגעוויקטער געשיכטע פֿון יידישן פֿאָלק. הלוואי זאָל זײַן לֶעבנס־אַרבעט געפֿינען אַ המשך בײַ דעם שארית־הפּליטה פֿון פויליש יידנטום.

מיט די מערקווערדיקע פּרטים וועגן דעם זאַמלען מאַטעריאַלן פֿון פּײַן און גבֿורה אונטער די אויגן פֿון שׂונא און אין אָנבליק פֿון טויט. — רעד.

[4] געמיינט די הילפֿסאַרבעט בײַם דזשאָינט.

יידן אין דער אמעריקאנער ארמיי[1]

פון ד"ר ש. ק. קאהס

ארײַנפֿיר

צווישן די אַנגעזעענע וויסנשאַפֿטלערס, קינסטלערס און שרײַבערס וואָס דער שטורעם האָט אַריבערגעבראַכט אין אונדזער לאַנד אַרײַן, געפֿינט זיך אויך דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — דער ייִוואָ. די אַרגאַניזאַציע פֿאַרנעמט דאָס אָרט פֿון אַ פֿירער אין דער אַרבעט אויסצוגעפֿינען אָביעקטיוו אינפֿאָרמאַציע וועגן ייִדן, ייִדישער געשיכטע, ייִדישער דעמאָגראַפֿיע, וועגן כּלערליי ייִדישע טעטיקייטן און וועגן אַלע מיני פּראָבלעמען וואָס האָבן אַ שייכות צו ייִדן אין אַלע ענקן וועלט.

אינפֿאָרמאַציע וועגן ייִדן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי איז דעריבער אייניק פֿון די לעגיטימע אינטערעסן פֿון ייִוואָ. אַזוי ווי דער רעפֿעראַט איז באַשטימט פֿאַר אַ ברייטערן עולם, איז פּאַסיק אָנצוהייבן מיטן אויפֿקלערן די מאַטיוון, למאי עס איז בכלל נייטיק צו פֿירן אַ באַזונדערע רעכענונג וועגן ייִדן צווישן די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון אַמעריקע, וואָס זײַנען די מאָטיוון וואָס האָבן געפֿירט דערצו, עס זאָל געשאַפֿן ווערן אונדזער ביוראָ פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען.

פֿאַר קלאָרקייט וועגן וועלן מיר אײַנטיילן דעם רעפֿעראַט אין 4 טיילן:

1. צו וואָס דאַרף מען אַ באַזונדערן חשבון וועגן ייִדן?
2. וואָס איז די פּראָגראַם פֿון אונדזער ביורא?
3. וואָס פֿאַר אַ מאַטעריאַל פֿאַרמאָגן מיר שוין איצט?
4. וואָס לערנען אונדז שוין איצט די דאָזיקע ציפֿערן?

1. צו וואָס אַ באַזונדערער חשבון?

עס איז נישט פֿאַראַן קיין אײַנשטימיקייט צווישן ייִדישע כּלל־טוערס אין אַמעריקע וואָס שייך זאָמלען מאַטעריאַלן וועגן ייִדן, אָחוץ וואָס ס'איז שייך זייער רעליגיעזער צוגעהעריקייט. פֿאַראַן אַפֿילו אַזעלכע וואָס האָבן ספֿקות אין דעם, צי ס'איז בכלל געווינטשן צו קלײַבן אַזעלכע מאַטעריאַלן. מען קען אָבער אַננעמען, אַז דער גרעסטער טייל פֿון דער ייִדישער עפֿנטלעכקייט האַלט, אַז מען דאַרף יא קלײַבן וויפֿל עס לאָזט זיך נאָר אינפֿאָרמאַציע וועגן זיך, כּדי צו

[1] רעפֿעראַט געהאַלטן אויף דער 18טער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 7טן יאָנואַר 1944, אין ניו־יאָרק. — צום סוף קומען הוספֿות וואָס דערפֿירן דעם באַריכט ביז נאָוועמבער 1944.

שאַפֿן די באַזע וואָס זאָל מיגלעך מאַכן, אַז מיר אַליין זאָלן זיך בעסער פֿאַר־שטיין און וויסן וויי צום בעסטן צו פֿירן אונדזער קהלֿיש לעבן אויף וויסנ־שאַפֿטלעכע און עפֿעקטיוון יסודות.

אַחוץ דעם זיינען פֿאַראַן מאַסן קריסטלעכע פֿרײַנד אונדזערע, — שוין אַפֿ־גערעדט פֿון רעגירונגס־אינסטיטוציעס, — וואָס פֿאַר זיי זיינען אַזעלכע סטאַ־טיסטישע אינפֿאָרמאַציעס אויסערגעווײנטלעך ניצלעך, ווײל זיי העלפֿן גאָר שטאַרק אין טעטיקייטן און פֿלענער לטובת אונדזער יידישן קיבוץ. די אינפֿאָר־מאַציע איז אויך נייטיק כדי צו שטאַרקן די איניקייט צווישן אַלע אַמעריקאַנער, וואָס קען דערגרייכט ווערן, ווען מען פֿאַרשטייט זיך נישט מחמת אײַנרײדעניש, קלאַנגען און פֿאַלסיפֿיצירונגען. די הויפּטמאַטיון, פֿאַר וואָס עס איז באַזונדער נייטיק צו האָבן אינפֿאָרמאַציע וועגן יידן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי, קענען פֿאַרמוטירט ווערן אַזוי:

א) יעדער מיעוט איז אַלע מאָל אויסגעשטעלט אויף אַטאַקן; דאָס איז נוגע נישט בלויז יידן, נאָר אַלע אַנדערע מינאָריטעטן אין אַלע לענדער אויף דער וועלט. די פֿראָבלעמען פֿון סאָציאַלער, קולטורעלער און עקאָנאָמישער צו־פֿאַסונג רופֿן אַפֿט אַרויס די פֿראָגע, צי זיינען די דאָזיקע מינאָריטעטן אַ געווינס פֿאַרן לאַנד אַדער אַן אַנווער.

געוויסע גרופּעס זיינען פֿאַראינטערעסירט — אַלץ איינס וואָס פֿאַר אַ מא־טיוון זיי האָבן — פֿון צייט צו צייט צו אַטאַקירן די מינאָריטעטן וואָס זיינען כלומרשט אַ ספּנה פֿאַרן סאָציאַלן, אַדער קולטורעלן, אַדער עקאָנאָמישן סטא־טוס־קוואָ. ווי נאָר עס מאַכט זיך אַ קריזיס אין לאַנד, וועלן דער מין אַנטאַגא־ניסטישע כוחות אַדער אַרגאַניזאַציעס תיכף אויסנוצן די פֿאַטענציעלע פֿאָר־אורטיילן קעגן די „פֿרעמדע", כדי אָפּצוווענדן די אָנגעזאַמלטע אומרויקייט אַדער אַנטאָגאָניזם פֿון עיקרדיקע אָבער אַבסטראַקטע ענינים און אַריבערוואַרפֿן עס אויף די פֿלייצעס פֿון אַ קאָנקרעטער גרופּע. כלערליי אומקלאָרע פֿרעטענזיעס, אוממאָטיווירטע באַשולדיקונגען און פּוסטע קלאָנגען ווערן דעמאָלט אַ גאָנג־בארע סחורה אַרויסצורופֿן שׂינאה און דיסקרימינאַציע. אויב די מיעוט־גרופּע איז ניט צוגעגרייט מיט פֿאַקטן און צאָלן אין דער האַנט צו ענטפֿערן אויף די פֿײַנדלעכע טענות און באַשולדיקונגען, איז איר פּאָזיציע דעמאָלט זייער אַ שוואַכע לגבי דער מאַיאָריטעט. ס׳איז דעריבער אין די אינטערעסן פֿון דער מי־נאָריטעט גופֿא און אין די אינטערעסן פֿון וויילזין פֿון גאַנצן לאַנד צוגוטפֿצו־קלײַבן מאַטעריאָלן, כדי אַרויסצוטרעטן — אויב עס וועט זיך פֿאַדערן — קעגן אוממאָטיווירטע קלאָנגען און אַטאַקן וואָס זיינען באַזירט אויף פֿאַראורטיילן. און אויב מיר יידן זאָלן זיך אָפּזאָגן צוצושטעלן די אַלע פֿאַקטנדיקע מאַטעריאָלן קעגן בילבולים אויף אונדז, אַדער אויב מיר זאָלן טראַכטן, אַז אונדז אַרט ניט, וואָס מען רעדט וועגן אונדז, — דאַרפֿן מיר דאָך די אַלע פֿאַקטן צוליב אונדזערע קריסטלעכע שכנים, כדי זיי צו פֿאַרהיטן פֿון אַנגעשטעקט ווערן מיט דעם מין אַנטיסאָציאַלן סם.

ב) ס׳איז דאָס רעכט פֿון יעדן בירגער פֿון אונדזער לאַנד צו שטעלן פֿראָגעס וועגן יעדער מיעוט. ס׳וועט פֿאַר אים זיכער זײַן אינטערעסאַנט צו וויסן, אַז אונדזער צענטראַל־ביורא פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען (Bureau of War Records) און אונדזערע אַרטיקע 300 קאָמיטעטן איבערן גאַנצן לאַנד באַקומען כסדר בריוו פֿון זייער אַ סך מענטשן, — סײַ יידן, סײַ נישט־יידן, — מיט גאַנץ באַרעכטיקטע אַנפֿרעגן וועגן דער צאָל, דער פֿראָפֿאָרציע און די פֿונקציעס פֿון יידן, מענער און פֿרויען, אין די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון אונדזער לאַנד. די פֿראָגעס זײַנען נישט קיין בייזוויליקע און זיי פֿאַרדינען אַזאַ ענטפֿער ווי מיר זײַנען נאָר אין שטאַנד צו געבן. אויב מיר וואָלטן אַזעלכע אינפֿאָרמאַציעס ניט געקליבן, וואָלט גאַנץ באַרעכטיקט געווען די טענה, פֿאַר וואָס מיר טוען דאָס נישט, אַדער אַ פֿראָגע: „פֿאַר וואָס שרעקן זיך דאָס יידן?" און ווען מיר קלײַבן יאָ די פֿאַקטן, מוזן מיר זיי אַרויסברענגען קלאָר און דײַטלעך, סײַ ווען זיי קענען זײַן „גוט פֿאַר יידן" סײַ „שלעכט פֿאַר יידן". איך האָלט, אַז פֿאַרשטענדיקע קריסטלעכע פֿרײַנד אונדזערע וועלן אָננעמען פֿאַר נאַטירלעך אַ געוויסן נאָרמאַלן פּראָצענט „זינדיקע". ס׳איז איבעריק צו דערוועזן, אַז דאָרטן וווּ עס הערשן אומווײַסנקייט און פֿינצטערניש, דאָרטן וועלן זיך מערן אַלערלײ סאָציאַלע באַקטעריעס וואָס וועלן אָנטאָן צרות דער מענטשהייט. נאָר דאָס גלײַנדיקע ליכט פֿון אמת און ערלעכע פֿאַקטן קענען אָפּרײַניקן די לופֿט פֿון די אָנטיסאָציאַלע דאָמפֿן וואָס באַשוועכן און פֿאַרמיאוסן דאָס לעבן פֿון אַ סך מיליאָנעריטעטן.

ג) דאָס קלײַבן אינפֿאָרמאַציעס וועגן יידן אין דער אַרמיי דאַרף זיך באַזירן קודם־כל אויף אונדזערע באַדערפֿענישן און אונדזערע אייגענע ציל. אויב מען קען ניט זיך אַליין וויי אַ מיטגליד פֿון אַ מיליאָנעריטעט, אויב מען קען ניט די געשיכטע, די יסודות און קולטור־אויפֿטוען פֿון אייגענעם פֿאָלק און עס קומט אויס צו לעבן אין אַ סביבה וווּ די אָטמאָספֿער פֿון פֿײַנדשאַפֿט איז מסוגל זיך אַרויסצוווײַזן — קען עס פֿירן דערצו, אַז מען קריגט פֿײַנט זיך אַליין און דאָס אייגענע פֿאָלק. דאָס איז אַ געזונג באַקאָנטע זאַך און ס׳איז איבעריק דאָס בריי־טער אַרומצורעדן. זייער אַ קלײַנער פּראָצענט יידן וויסן באמת, וואָס יידן האָבן צוגעטראָגן צום אויפֿבוי און צו דער פֿאַרטיידיקונג פֿון אונדזער לאַנד. איין סיבה פֿון אַזאַ ניט־וויסן באַשטייט אין דעם, אַז מיר האָבן ביז איצט וווייניק געטאָן צו קאָנצענטרירן דאָס צונויפֿנעמען די אינפֿאָרמאַציע און צו פֿאַרזאַרגן, אַז זי זאָל נאָך דעם בריט פֿאַרשפּרייט ווערן ניט בלויז צווישן יידן, נאָר צווישן אַלע אַמעריקאַנער. אין אַ געוויסן זינען לײַדן מיר גוואַלדיק, ווײַל אַמעריקאַנער יידן האָבן ניט געהאַלפֿן און ניט געשטיצט מיטן גאַנצן האַרצן די באַמיונגען צוזאַמענצוקלײַבן גרינטלעכן יידישן היסטאָרישן מאַטעריאַל כדי דאָס איבערצולאָזן בירושה פֿאַר די ווײַטערדיקע דורות. מיר פֿאַרמאָגן למשל בלויז אַ פֿראַגמענטאַרישן מאַטעריאַל וועגן אָנטיי־פֿון יידן אין דער מלחמה פֿון דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, אָבער שוין אָט דער פֿראַגמענטאַרישער מאַטעריאַל איז אַ בולטער אָנווײַזער אויפֿן גרויסן צושטײַער פֿון יידן אין יענעם קריטישן געראַנגל פֿאַר פֿרײַהייט און אומאָפּהענגיקייט.

דאָס אייגענע איז ריכטיק וועגן דער תקופה פון בירגערקריג און, אין תוך, וועגן אַלע וויכטיקע פּעריאָדן אינעם לעבן פון אונדזערע לאַנד. ווען עס וואָלט עקסיסטירט אַ יידישער היסטאָרישער מוזיי און ער וואָלט פֿאַרמאָגט בריוו, אָנדענקאָכן, מעדאַלן, אויסצייכענונגען, פֿאָטאָגראַפֿיעס און רשימות פון מענער און פֿרויען וואָס האָבן געדינט אונדזער לאַנד און געהאָלפֿן געשטאַלטיקן זיין איצט און זיין מאָרגן, — וואָלטן מיר דעמאָלט פֿאַרמאָגט אַ רעזערוואַר אויף צו שעפּן יידישע גייסטיקע און עמאָציאָנאַלע כוחות, אַ רעזערוואַר מיט אַ גרעסערער פּעולה ווי די אַלע מיטלען וואָס מיר פֿאַרמאָגן הײַנט. ווען עס וואָלטן געווען אַזעלכע צענטראַלע און אַרטיקע אַרכיוון, וואָלט אונדזער יונגער דור יידן נישט געבליבן צעטומלט און אומבאַהאָלפֿן בשעת ניט־פֿאַרגינערס קומען אַרויס מיט טענות וועגן אונדזער אײַנגעבירגערטקייט אַדער וועגן אונדזערע אויפֿטוען אינעם אויפֿבוי פֿון לאַנד. אַזעלכע קוואָלן פֿון היסטאָרישער אינפֿאָרמאַציע וואָלטן געהאָלפֿן אויפֿהאָלטן דאָס געפֿיל פֿון יידישער וועדעם און דרך־ארץ צו זיך אַליין. דאָס וואָס מיר טוען אין דער הײַנטיקער וועלט־מלחמה אויף צוזאַמענצוקלײַבן אַזאַ אינפֿאָרמאַציע און אויפֿצוהיטן זי ווי אַ שטענדיקע געדעכטניש פון יידישן צושטײַער אין פֿאַרטיידיקן אונדזער לאַנד אין דער צײַט פון זיין גרעסטן קריזיס וועט שטאַרק צוהעלפֿן אויפֿצובויען די עמאָציאָנאַלע קראַפֿט און דאָס געפֿיל פון אינעווייניקסטער זיכערקייט, וואָס פֿעלט הײַנט בײַ אַזוי פֿיל יידן.

דער צווייטער פּראַקטישער ציל פֿאַרן קלײַבן דעם מאַטעריאַל איצט באַשטייט אין דעם וואָס אַ קאַנטיקע צאָל פון אונדזערע יונגע מענטשן אין דער אַרמיי וועלן נאָך דער מלחמה זיך אומקערן אַהיים פֿיזיש אָדער גייַסטיק געשעדיקט. די אָגענטורן פון דער רעגירונג שאַצן, אַז ווען די מוראַדיקע שחיטה וועט אַריבער, וועלן בערך 10 פּראָצענט צוריקגעקומענע פון דער אַרמיי זיך נייטיקן אין הייַלאויפֿזיכט מחמת פֿיזישע אָדער גייַסטיקע שטערונגען.

צו דעם קאָן מען נאָך צוגעבן, אַז בערך נאָך 20 פּראָצענט פון דער אַרמיי וועלן זיך נייטיקן אין ספּעציעלער אַלגעמיינער אָדער פֿאַך־אויסבילדונג, פֿדי זיי זאָלן קענען ווײַטער טאָן זייער אַרבעט פון דעם פונקט ווו זיי האָבן איבער־גערישן, בשעת זיי זײַנען אַרײַן אין מיליטער־דינסט. אַ סך יונגע־לײַט האָבן פֿאַרלאָזט דעם קאַלעדזש איידער זיי האָבן גראַדוירט; אַ היפּשע טייל האָבן אי־בערגעריסן זייער נאָך־קאַלעדזש־אויסבילדונג אין די אוניווערסיטעטן; אַ גאַנץ גרויסע צאָל זײַנען אַוועק דינען, וועלן זיי האָבן געהאָלטן ביזן איבערגיין פון שולן צו אַרבעט, און נאָך אַ היפּשער טייל האָבן נאָר וואָס אָנגעהויבן די פּראַקטיק אין די פֿאַכן אַדער פֿרײַע פּראָפֿעסיעס.

די ספּעציעלע אויסשולונג וואָס די אַרמיי און פֿלאָט גיבן, די גרויסע פֿאַרשיידנקייט פון דערפֿאָרונג וואָס די מענטשן וועלן האָבן דורכגעמאַכט צוליב זייער דינסט אין דער גרויסער מלחמה־מאַשין וועט ברענגען דערצו, אַז בײַ אַ גרויסן טייל געווענע זעלנערס וועלן זיך האָבן שטאַרק געביטן די אינטעלעקטועלע אין בילדונג און אין פֿאַך.

פֿאַר די דאָזיקע גרופּעס, סײַ די וואָס וועלן זיך נייטיקן אין פֿיזישער אָדער גײַסטיקער רעהאַביליטאַציע און פֿאַרזאָרגונג, און סײַ די וואָס וועלן זיך נייטיקן אין ספּעציעלער אַלגעמיינער און פּראָפֿעסיאָנעלער אויסבילדונג — וועט זיכער אָ סך טאָן די פֿעדעראַלע רעגירונג, די רעגירונגען פֿון די באָונדעדע שטאָטן, און אַפֿילו די מוניציפּאַליטעטן. באמת, אונדזער בריטהאָרציקייט וועט אפֿשר זײַן אַזוי גרויס, אַז מען וועט פֿאַרחידושט ווערן. די פֿריוואָטע אינדוסטריע וועט אויך ניט שטיין אין אָ זײַט בײַם העלפֿן די וועטעראָנען. דורכצוקריכן דורך די פֿלאָנטערנישן פֿון הכנסה־שטײַער פֿון 1944 וועט זײַן אָ קינדערשפּיל אין פֿאַרגלײַך מיט די פּראָבלעמען וואָס דער וועטעראָן וועט דאַרפֿן פֿאַרענטפֿערן בעת ער וועט דאַרפֿן בײַ זיך אָפּמאַכן, צו וועלכע פֿון די פֿאַרשיידענע פֿעדעראַלע, שטאָטישע, מוניציפּאַלע, געזעלשאַפֿטלעכע אָדער פּריוואָטע אינסטיטוציעס ער זאָל זיך וועלדן מיט זײַנע נויטן. דאָס איז אַלץ געראָטן, אויב ער וועט זײַן בפוח צו דערקענען זײַנע אייגענע נויטן.

אָט דאָס איז דער מאָטיוו, פֿאַר וואָס אויך יידישע קהילות וועלן האָבן אָ חובֿ צו העלפֿן די צוריקגעקומענע זעלנערס און זייערע פֿאַמיליעס בײַם פֿאַרענטפֿערן זייערע פֿאַרשיידענע פּראָבלעמען. מען וועט דאַרפֿן האָבן באָונדעדע יידישע אינסטיטוציעס פֿון הילף, ווײַל די יידישע געוועזענע זעלנערס וועלן האָבן אַלגעמיינע אויך די באָונדעדע פּראָבלעמס — דאָס זײַן אָ יוד.

מען קען בשום אופֿן ניט בלײַבן גלײַכגילטיק צו די אַלע טעמים וואָס מיר האָבן דאָ אויבן אַרויסגעברַכט, לְמַאי מען דאַרף קלײַבן מאָטעריאַלן וואָס שייך יידן אין דער אַרמיי. מען וואָלט מיט קיין זאַך זיך ניט געקענט באַרעכטיקן, אויב מיר זאָלן דאָס ניט געווען טאָן.

2. די פּראָגראַם פֿון אונדזער ביוראָ

די פּראָגראַם פֿון אונדזער ביוראָ — Bureau of War Records — קען אײַנגעטיילט ווערן אין צוויי טיילן:

ערשטנס, די איצטיקע אַרבעט בעת דער מלחמה; צווייטנס, מיגלעכע פֿאַרשלאָגן פֿאַר אָ נאָכמלחמה־פּלאַן.

א) איצטיקער פּראָגראַם.

אפֿשר דער וויכטיקסטער פּונקט פֿון אונדזער איצטיקער אַרבעט איז צו פֿאַראינטערעסירן אַלע יידישע קהילות איבערן לאַנד, זיי זאָלן אײַנשטעלן אַרטיקע קאָמיטעטן פֿאַר מלחמה־ענינים — אָדער ווי אונטערקאָמיטעטן בײַ די אַרטיקע אַלגעמיינע אַרמיי־ און פֿלאָט־קאָמיטעטן, אָדער (ווו אָזאַ אַלגעמיינער קאָמיטעט איז ניטאָ) ווי זעלבשטענדיקע קאָמיטעטן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט וועלכער עס איז גרעסערער יידישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט, אָ שטייגער דער אַרטיקער קהילה־ראָט אָדער קהילה־צענטער אָדער די יידישע צדקה־פֿעדעראַציע.

דאָס ביוראָ פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען אַרבעט אויס באַשטימטע אייגהייטלעכע פּראָצעדורן און מעטאָדן, ווי אָזוי די לאָקאַלע ביוראָען דאַרפֿן קלײַבן מאָטעריאַלן וועגן יידן אין דער אַרמיי, און סטימולירט און פֿירט אָן די אַרבעט

פֿון די דאָזיקע אָרטיקע קאָמיטעטן איבערן גאַנצן לאַנד. אָהוץ דעם אַרבעט אויס דאָס צענטראַלע ביורא פֿלענער צו קאָאָרדינירן די לאָקאַלע טעטיקייטן דורך פֿאַרמולירן אַ פּראָגראַם און אויסאַרבעטן מוסטערן פֿאַר שטאָטישע און רעגיאָנאַלע אינסטיטוציעס, ווי אָזוי צו פֿירן די מלחמה־פֿאַרצייכענונגען. אין איצטיקן מאָמענט פֿאַרמאָגן בערך 300 אָרטיקע יידישע קהילות באַזונדערע קאָמיטעטן פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען, וואָס קלייבן מאַטעריאַלן וועגן יידן אין די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון אונדזער לאַנד. עס אַרבעטן שוין אָדער עס האַלטן בײַם אָנהייבן אַרבעטן זיבן רעגיאָנאַלע און שטאָטישע אָרגאַניזאַציעס.

אָהוץ דער דאָזיקער אַלגעמיינער השגחה איבער דער אַרבעט אין גאַנצן לאַנד איז דאָס צענטראַלע ביורא פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען אויך פֿאַרנומען מיטן פֿאַרצייכענען טאָג נאָך טאָג אַלע מילִיטעריש׳ע כיבודים, באַלוינונגען און אויסצייכענונגען וואָס עס קריגן יידישע מענער און פֿרויען. עס ווערט אויך געפֿירט און כסדר איבערקאָנטראָלירט אַ פֿולע רשימה פֿון אַלע יידן וואָס זײַנען אויף דער מלחמה געהרגעט געוואָרן, פֿאַרוווּנדעט געוואָרן, פֿאַרפֿאַלן געוואָרן אָדער געזונט געוואָרן אין געפֿאַנגנשאַפֿט.

דאָס ביורא שטעלט אויך צונויף רשימות פֿון אַלע יידישע אָפֿיצירן און פֿון אַלע יידישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן דרײַ אָדער מער קינדער אין דער אַרמיי. מיר סטימולירן אויך די אָרטיקע קאָמיטעטן צו טאָן די אַרבעט פֿאַראַלע, כדי די רשימות זאָלן זײַן וואָס פֿולער.

דאָס ביורא האָט אויך אַ פּראָגראַם פֿאַר ספּעציעלע שטודיעס, למשל: פֿעסטשטעלן די צאָל יידישע דאָקטוירים אין דער אַרמיי, די צאָל פֿליטים וואָס זײַנען שוין אַרײַנגעצויגן אין דער אַרמיי, די צאָל אָנדערע יידישע פּראָפֿעסיאָנאַלן אין אוניפֿאָרמען אד״גל.

אָזוי ווי די שאָצונגען וועגן דער איצטיקער צאָל יידן אין אַמעריקע זײַנען באַזירט אויף דעם רעליגיעזן צענזוס פֿון 1936, מוז מען דורכפֿירן לאָקאַלע אויספֿאָרשונגען וועגן דער צאָל יידן, כדי צו קענען באַקומען אַ ריכטיקע פּראָפּאָרציע פֿון דער צאָל יידן אין דער אַרמיי אין פֿאַרגלײַך צו דער יידישער באַפֿעלקערונג. דעריבער האָט דאָס צענטראַלע ביורא געמוזט אויף זיך די אַרבעט אַדורכצופֿירן לאָקאַלע צייטונגען, פֿעסטשטעלן די צאָל יידישע מענער, ספּעציעל די געניט צאָל מענער צווישן 18 און 44 יאָר און די פֿינקטלעכע צאָל יידן פֿון געגעבענעם אָרט וואָס זײַנען שוין אין דער אַרמיי. פֿאַרגלײַכנדיק די ציפֿער מיט די ענלעכע ציפֿער וואָס ווערן פֿאַרעפֿנטלעכט דורך דער רעגירונג אָדער דורך די אָרטיקע „דראַפֿט באָרדס״, קען מען קומען צו אַ ריכטיקן אויספֿיר וועגן יידישן אַנטייל אין דער מלחמה אין פֿאַרגלײַך מיט דעם אַלגעמיינעם.

מיר האָפֿן, אַז ווען די אַרבעט פֿון אונדזער ביורא וועט זײַן פֿאַרענדיקט, וועלן מיר פֿאַרמאָגן אַ קאָנטיקע צאָל אָרטיקע שטודיעס וואָס וועלן אַרומנעמען פֿאַרשיידענע טיילן פֿון לאַנד אין מיזרח, מערב, דרום און צפֿון. דאָס עדות־זאָגן מצד די אַלע אָרטיקע פֿאַרשונגען וועט שאַפֿן אַ יסוד פֿאַר די סך־הכּלען און

אויספֿירן וועגן דעם, ווי אַזוי יידן זײַנען רעפּרעזענטירט אין אַלע באַוואָפֿנטע כוחות פֿון לאַנד.

דאָס ביורא זאָרגט אויך וועגן באַקומען אינפֿאָרמאַציעס, ווי אַזוי זײַנען יידן רעפּרעזענטירט אין די פֿאַרשיידענע צווײַגן פֿון דער אַרמיי, פֿון פֿלאָט און פֿון די היל׳פּסדינסטן. מען קען רעכענען, אַז וועלן די אַרבעט פֿון דעם ביורא וועט זײַן פֿאַרענדיקט, וועט מען האָבן פֿאַרלאָזעכע ציפֿער וועגן אָט די פּרטים.

ב) די פּראָגראַם אויף נאָך דער מלחמה.

עס לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז ווי גוט עס זאָל ניט זײַן די אַרבעט פֿון צונויפֿנעמען די צאָל יידישע מענער און פֿרויען וואָס זײַנען אין אונדזער אַרמיי, וועט מען ערשט נאָך דער מלחמה קענען אויף אַן אמת האָבן אַ פֿול בילד, וואָס רעם ערשט יעמאָלט וועט מען האָבן אַ צוטריט צו אַזעלכע מקורים פֿון אינפֿאַרמאַציע, וואָס זײַנען איצט פֿאַרשלאָסן. ס׳וועלן איצט אויסגעאַרבעט פֿאַרשיידענע פּלענער און פּראַיעקטן, ווי אַזוי נאָך דער מלחמה צו דערגאַנצן די איצטיקע אויספֿאַרשונגען פֿון דעם ביורא. אַן שום ספֿק וועט מען דעמאָלט אין וואַשינגטאָן קענען קריגן אַ גרויסן טייל מאַטעריאַל וואָס איז איצט נאָך ניט פֿאַראַן אַפֿילו ניט אין די אָקטן פֿון מלחמה־דעפּאַרטעמענט. דער National Jewish Welfare Board זוכט שוין איצט אַ פּראַמינענטן יידישן היסטאָריקער וואָס זאָל באַאַרבעטן דעם גאַנצן מאַטעריאַל וואָס דאָס ביורא וועט האָבן צוזאַמענגענומען, ער זאָל אַרויסברענגען די ענדגילטיקע רעזולטאַטן אין אַ לעצטגילטיקער דויער־דיקער פּאָפּולערער פֿאָרעם.

מען דאַרף דאָ אונטערשטרײַכן, אַז 37 צענטראַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס זײַנען אָנגעשלאָסן אינעם ביורא פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען און זיי העלפֿן אים אין דער אַרבעט. זיי זײַנען שותפֿים אין דעם אָפֿן פֿאַר דער אַרבעט און פֿאַראינטערעסירט, אַז זי זאָל האָבן אַ פּעולה. ס׳איז זייער וויכטיק, אַז יעדער יידישע קהילה איבערן גאַנצן לאַנד זאָל צוזאַמענאַרבעטן מיט דער צענטראַלע בײַם קלײַבן די נייטיקע אינפֿאָרמאַציע. דער שטאַרקער אינטערעס און די שטענדיקע גרייטקייט צו העלפֿן, וואָס מען האָט פֿון אַלע צדדים עד־היום אַרויסגעוויזן אונדזער ביורא — זיי זײַנען די גאַראַנטיע, אַז מיר וועלן זײַן בכוח צו פֿאַרצייכענען פֿול און פֿינקטלעך דעם יידישן אַנטייל אין די אַמעריקאַנער באַוואָפֿנטע כוחות בעת דער איצטיקער מלחמה.

3. וואָס זעען מיר שוין?

איך מוז פֿון סאַמע אָנהייב וואַרענען, אַז די אַלע צאָלן זײַנען נאָך אַלץ דערווײַליקע רעזולטאַטן פֿון אַ טיילווײַזן דערגרייך, און זיי דאַרפֿן באַטראַכט ווערן ניט מער ווי אַ באַריכט פֿאַר זיך אַליין, זיי קענען נאָר געבן פֿיל־ווינציק אַ באַגריף וועגן דעם מאַטעריאַל וואָס מיר וועלן האָבן שפּעטער אין אַ מער אויסגעבריטערטער און מער באַאַרבעטער פֿאָרעם. מען טאָר אויפֿן סמך פֿון די דאָזיקע צאָלן ניט מאַכן קיין שום סך־הכּלעס וועגן אַ גאַנצער גרופּע, וועגן אַנדערע יידישע קהילות אין לאַנד אָדער וועגן אַלע יידן אין די פֿאַראייניקטע

שטאַטן. ערשט ווען מיר וועלן האָבן דעם גאַנצן מאַטעריאַל וועט מען קענען קומען צו סך־הכּלל און צו אויספֿירן. דאָך קען מען פֿון אונדזערע ביזאיצטיקע אויספֿאָרשונגען באַקומען געוויסע אינטערעסאַנטע ציפֿער וואָס פֿאַרדינען — בײַ די אויבן דערמאָנטע באַווערנישן — מען זאָל זיי שוין איצט מפֿרסם זײַן:

א) אַרטיקע אויספֿאָרשונגען.

כּדי פֿעסטצושטעלן די צאָלן ייִדן אין אונדזערע באַוואָפֿנטע כּוחות אין פֿאַרגלײַך מיט די שייכדיקע צאָלן מענער וואָס זײַנען אין דינסטעלטער צווישן דער גאַנצער באַפֿעלקערונג, זײַנען אַדורכגעפֿירט געווארן אויספֿאָרשונגען אין פֿיר שטאַט:

אויגוסט 1942 — טערנטאָן, נ״דזש; יולי 1943 — לין, מאַס׳; נאָוועמבער 1943 — פֿאָרטלאַנד, מעין; נאָוועמבער 1943 — סטאַמפֿאָרד, קאַנ׳.

די רעזולטאַטן פֿון די אויספֿאָרשונגען זײַנען אַזעלכע:

	טערנטאָן	לין	פֿאָרטלאַנד	סטאַמפֿאָרד
ייִדן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג	6.1%	7.1%	3.5%	5.4%
ייִדן אין דינסט־רעזערוואַר	6.8%	7.8%	4.4%	6.2%
ייִדן אין דינסט אין פֿאַרגלײַך צו אַלע אין דינסט	7.5%	7.7%	4.8%	7.1%
ייִדן אין דינסט צווישן דעם ייִדישן דינסט־רעזערוואַר	22.7%	38.5%	48.1%	44.3%
סך־הכּל פֿון מענער אין אין דינסט פֿון גאַנצן דינסט־רעזערוואַר	20.4%	38.9%	45.0%	35.5%

פֿון דער טאַבעלע איז קלאָר, אַז די פּראָפּאָרציע פֿון ייִדן אין דער אַרמיי לגבי דער אַלגעמיינער צאָל ייִדן צווישן 18 און 44 יאָר איז העכער ווי אין דער זעלבער עלטער־גרופּע אין דער גאַנצער שטאַט. די דערקלערונג פֿאַר דעם איז נישט, אַז ייִדן זײַנען סופּערפּאַטריאָטן, נאָר עס האָט גיכער צו טאָן מיט די אונטערשיידן אין דער גרייס פֿון ייִדישע פֿאַמיליעס פֿון ערשטן דור, מיט דער אַלגעמיינער ייִדישער באַשעפֿטיקונג־סטרוקטור, מיטן נידעריקערן פּראָצענט פֿאַמיליע־אָפּהענגיקייט, מיגלעך אויך מיט שפּעטערע חתונות, מיט קלענערן אַנאַלפֿאַבעטיזם, און ענלעכע פֿאַקטאָרן.

מען קען זיך ריכטן, אַז ווען אַלע אַזעלכע פֿאַקטן וועלן זײַן באַקאַנט פֿאַר דעם גאַנצן לאַנד, וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז דער פּראָצענט ייִדן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי איז אַ ביסל העכער פֿון דעם פּראָצענט ייִדן אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון לאַנד.

ב) דאָקטוירים פֿון ניו־יאָרק (ביז נאָוועמבער 1943).

די אויספֿאָרשונג האָט אַרומגענומען 7,404 דאָקטוירים אין צוויי שטאָטטיילן: בראָנקס און ברוקלין; פֿאַר דער גרופּע איז די רעליגיעזע אָדער עטנישע צוגעהעריקייט פֿעסטגעשטעלט געוואָרן לגבי 92 פּראָצענט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פֿון יידישע דאָקטוירים זײַנען 32 פּראָצענט אין דער אַרמיי, פֿון ניט־יידישע — 27.5 פּראָצענט.

אין שייכות דערמיט דאַרף מען געדענקען, אַז אַן אויספֿאָרשונג פֿון ד״ר דזשייקאָב גאָלדבערג אין יאָר 1939 האָט באַוויזן, אַז אַן ערך 10 פּראָצענט פֿון אַלע דאָקטוירים אין לאַנד זײַנען יידן. הייסט עס, אַז כאָטש יידן־דאָקטוירים אין דער אַרמיי זײַנען רעפּרעזענטירט אין אַ ביסל אַ העכערן פּראָצענט ווי דער אַלגעמיינער דאָקטוירים־שטאַנד אין גאַנצן לאַנד, איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן, אַז יידישע דאָקטוירים האָבן „פֿאַרכאַפּט״ די מעדיצינישע אָפּטיילונג אין דער אַרמיי און פֿלאָט.

אין דעצעמבער 1943 האָבן מיר באַקומען פֿולע אינפֿאָרמאַציע וועגן די וויטערדיקע פֿיר שטעט וואָס שייך יידישע דאָקטוירים אין דינסט:

סוסיטי, אינאָווא; מידלטאָון, נ״י; אַטלאַנטיק־סיטי, נ״דזש; יאַנקערס, נ״י.

אין די דאָזיקע פֿיר שטעט זײַנען דאָ אַרום 500 דאָקטוירים. וואָס שייך דאָקטוירים אין עלטער ביז 44 יאָר, זײַנען יידן רעפּרעזענטירט אין דער אַרמיי מיט 67 פּראָצענט, ניט־יידן — מיט 56 פּראָצענט.

באַריכטן קומען אָן פֿון אַנדערע יידישע קהילות איבערן גאַנצן לאַנד. מיר רעכענען, אַז אין 6 חדשים אַרום וועלן מיר שוין קענען צונויפֿשטעלן אַ געניוערן באַריכט וועגן גאַנצן לאַנד. אויף יעדן פֿאַל איז דוכט זיך קלאָר, אַז יידן־דאָקטוירים זײַנען פֿאַראַן אין דינסט אַ ביסל אין אַ גרעסערער מאָס אַיידער דאָקטוירים בכלל.

ג) פֿליטים (דער סך־הכל פֿון די באַריכטן ביזן 23סטן דעצעמבער 1943).

פֿולע באַריכטן זײַנען אָנגעקומען פֿון די וויטערדיקע 27 שטעט:

בוירמינגהאַם, אַלאַ׳	לאַנסינג, מיש׳	יאַנגסטאַון, אָ׳
פּעאָריע, אילי׳	דולוט, מינ׳	אָקלאַהאָמאַ סיטי, אָקלאַ׳
ראָקפֿאָרד, אילי׳	מאַנטשעסטער, נ״ה	אַלענטאַון, פּ״ע
ראַק אײלענד, אילי׳	אַלבאַני, נ״י	סקרענטאָן, פּ״ע
ספּרינגפֿילד, אילי׳	באַפֿאַלאָ, נ״י	סאַן אַנטאָניא, טעקס׳
דייוענפּאָרט, אײַאָווא	אַשוויל, נ״ק	ספּאָקיין, וואַש׳
שרעוועפּאָרט, לאַ״	שאַרלאָט, נ״ק	פֿאַנד די לאַק, וויס׳
ניו־בעדפֿאָרד, מאַס׳	דייטאָן, אָ׳	לאַ קראָס, וויס׳
קאַלאַמאַזו, מיש׳	טאָלעדאָ, אָ׳	שעבאָיגאַן, וויס׳

אין די דאָזיקע שטעט זײַנען אָנגעציילט געוואָרן 1,521 פֿליטים, מענער, פֿרויען און קינדער, מיט געוויע אינפֿאָרמאַציעס וועגן עלטער, געשלעכט, און ווער פֿון זיי עס דינט אין דער אַרמיי. ס׳איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז 10 פּראָצענט פֿון די אַלע פֿליטים דינען איצט שוין אין דער אַרמיי, בעת פֿאַרן גאַנצן לאַנד מאַכט אויס דער פּראָצענט אַרום 7.5. פֿון די פֿליטים־מענער אינעם על־

טער צווישן 18 און 44 יאָר דינען 34 פּראָצענט. עס איז אינטערעסאַנט, אַז דאָס איז כּמעט פּינקטלעך דער זעלבער פּראָצענט ווי פֿון דער גאַנצער צאָל מאַנסביל אין דינסט איבערן גאַנצן לאַנד. מען קען דעריבער זאָגן, אַז די זין און טעכטער פֿון די פּליטים־פֿאַמיליעס זינען פֿאַראַן אין די אַמעריקאַנער באַוואָפנטע כּוחות פּונקט אין אַזאַ מאָס ווי די זין און טעכטער פֿון די פֿרייַער אַריַבערגעקומענע אָהער און פֿון די געבאָרענע וואָס יחוסן זיך מיט זייער עכטער אַמעריקאַנישקייט.

ד) ווי אַזוי זינען יידן רעפּרעזענטירט אין פֿאַרשידענע צווייגן מיליטער?

צוליב צווי טעמים ווייסן מיר הינט צו טאָג וויניק וועגן דעם ענין. ערשטנס איז בכלל דאָ זייער וויניק אינפֿאָרמאַציע וועגן די צאָלן אין די באַזונדערע צווייגן פֿון דער אַרמיי און פֿלאָט, און דערבי האַלטן זיך די צאָלן כּסדר אין בייטן. א טייל פֿון דעם מין אינפֿאָרמאַציע ווערט באַטראַכט ווי א מיליטערישער סוד. צווייטנס, אויף וויפֿל מיר האָבן אינפֿאָרמאַציעס פֿון די באַזונדערע ערטער, קריגן מיר נאָר אַגרעגאַטיינע צאָלן אָן ספּעציפֿיקאַציע וועגן די באַזונדערע צווייגן פֿון מיליטער, און אין דער אמתן וואָרענען מיר גאָר די אַרטיקע קאָמיטעטן קעגן קלייבן אזעלכע געגויע אינפֿאָרמאַציעס וואָס וואָלטן א מאָל געקענט איבער אן אומפֿאַרזיכטיקייט זיין א הילף פֿאַרן שונא.

און פֿאַרט דאַרפֿן מיר געדענקען אָט וואָס: דער וויכטיקסטער טעם, צוליב וועלכן מיר דאַרפֿן דעם מין אינפֿאָרמאַציע, איז דער חשד וואָס מען הערט צו מאָל, אַז יידן מיידן אויס די געפֿערלעכע אָפּטיילן פֿון דינסט און "קלייבן אויס" אין דער אַרמיי "לייכטע אַרבעט": בתים שרייבטיש און הינטער די קאָמפּליניעס. דער ענטפֿער אויף דעם מין חשדים איז באַזירט אויף דרי קלאָרע פֿאַקטן:

1. יעדער איינער וואָס איז באַקאַנט מיט דער פּראָצעדור פֿון קריגס־און פֿלאָט־דעפּאַרטמענט בתים באַשטימען מענטשן צו אזא אָדער אן אַנדער צווייג אין מיליטער־דינסט וועט לייכט פֿאַרשטיין, אז א יונגער־מאַן וואָס קומט אריין אין דער אַרמיי קען ניט פּשוט זיך אויסקלייבן וווּ ער וויל דינען, ווען אפֿילו דאָס זאָל זיך אים גרייַך גלוסטן. דעם יונגן רעקרוט וועלט געגעבן א גרויסע צאָל גייסטיקע און פֿיזישע טעסטן, מען איז שטאַרק בודק זינן אויסבילדונג און ביזאהעריקע פּראַקטיק, מען נעמט אין באַטראַכט די באַדערפֿענישן פֿון די באַזונדערע טיילן פֿון דער אַרמיי — דאָס זינען אַלץ מאַמענטן, מיט וועלכע מען רעכנט זיך זייער שטאַרק, איידער מען שטעלט אַוועק דעם נייעם זעלנער אויף זינ פֿלאָץ. יעדער איינער וויסט פֿון א סך פֿאַלן, אז א יונגער־מאַן מיט א באַשטימטן טיפּ ביל־דונג און פֿאַכמענישער פּראַקטיק וואָס וואָלט געווואָלט אויסקלייבן עפּעס אן ענלעכע פֿונקציע אין דער אַרמיי ווערט גאָר צוגעטיילט צו אן אַרמייצווייג וואָס האָט א קנאַפּן אַדער גאָר קיין שום שייכות ניט צו זינ פֿאַכמענישער אויסבילדונג.

די ענדגילטיקע צוטיילונג פֿון א זעלנער צו א געווויסן צווייג איז באַזירט, הייסט עס, נישט אויף זינ פּערזענלעכן אויסקלייב, נאָר בלויז אויף די באַדער־

פֿענישן פֿון דער אַרמיי. מען טיילט אים צו אַהין וווּ ער — מיט זײַן ספּעציעלער אויסבילדונג און דערפֿאַרונג — איז אין דעם מאָמענט צום מערסטן נייטיק. די באַדערפֿענישן פֿון דער אַרמיי און פֿלאָט, און נישט דער פֿערזענלעכער אויסקלײַב, דעצידירן בײַם צוטיילן אַ זעלנער צו אַ געוויסער פֿונקציע.

2. דער אופֿן פֿירן די הינטיקע מלחמה האָט צו נישט געמאַכט די צעטיילונג אויף פֿראָנטליניע און הינטערפֿראָנט־שטחים. דער אַרמיי־פּלאַן האָט געמאַכט דערצו אַ סוף. אויב די דײַטשן האָבן אַ מאָל געטראַכט וועגן אַן אָרט וואָס ליגט ווײַט פֿון דער פֿראָנטליניע און ממילא אויך פֿונעם קאָמפּספֿראָנט איז דאָס געווען די שטאָט בערלין. נאָר טוט הינט אַ קוק אויף בערלין! שפּיטאָלן, געלערנטע־שטאָבן, שטאָבן פֿון קוואַרטיר־מײַסטערס, פֿאַרזאָרגונג־ און אַמוניציע־לאַגערן, — זיי אַלע קענען פונקט אַזוי אַטאַקירט ווערן ווי האַרמאַטן־נעסטן און טראַנשייען פֿון דער פֿראָנטליניע. ס׳איז הינט נישטאָ קיין אונטערשייד צווישן קעמפֿנדיקע און ניט־קעמפֿנדיקע טיילן פֿון דער אַרמיי אין דעם זינען, אַז איינע איז מער געפֿערלעך פֿאַרן לעבן ווי די צווייטע.

3. דאָס אַרײַנפֿירן פֿרויען פֿאַר הילפֿדינסט אין דער אַרמיי האָט שטאַרק פֿאַרקלענערט די צאָל שרײַבטיש־אַרבעטן און אַנדערע מינים אַרבעטן וואָס ווערן אויסגעפֿירט ווײַט הינטער די פֿראָנטליניעס. וואָס מער פֿרויען עס טרעטן אַרײַן אין דער אַרמיי, אַלץ קלענער און קלענער ווערט די צאָל „לײַכטע אַרבעטן" פֿאַר מענער־זעלנערס.

ס׳איז גאָנץ מיגלעך, אַז מיר וועלן קענען פֿאַרענטפֿערן די פֿראָגע וועגן דער פֿאַרטיילונג פֿון יידן אין די פֿאַרשיידענע צווײַגן מיליטער ערשט נאָכן סוף פֿון דער מלחמה. דעמאָלט וועט מען לײַכטער קענען באַקומען די אַלע נייטיקע מאַטעריאַלן.

4. וואָס קענען מיר שוין איצט לערנען פֿון די פֿאַקטן?

פֿון די געבראַכטע פֿאַקטן איז קלאָר, אַז מיר האָבן דערווײַל מאַטעריאַל אויפֿן שפּיץ מעסער. מיר האָבן דערווײַל נאָר אָנצוהערענישן, נישט קיין פֿעסטשטעלונגען. פֿון דעם וואָס מיר זײַנען געוואָרן ביז איצטער איז דאָס זיך צו זען, אַז די רעגירונג און די מיליטערישע אָנפֿירונג זײַנען געווען גערעכט, אַז דער אָקט וועגן סעלעקטיוון דינסט וועט אָנגירן גלײַכמעסיק און יושרדיק יונגע־לײַט פֿון אַלע געאָגראַפֿישע טיילן פֿון לאַנד, אַן אונטערשייד פֿון ראַסע, אמונה אָדער נאַציאָנאַלן אָפשטאַם.

לסוף לאָמיר ניט פֿאַרבײַגיין דעם דערפֿרייענדיקן פֿאַקט, אַז דורכן ביורא פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונגען האָבן מיר אַ קלאָרן באַווײַז: עס איז פֿראַקטיש מיגלעך, אַז צענטראַלע ירדישע אָרגאַניזאַציעס זאָלן אַרבעטן אין איינעם, אויף אײַן פֿאַראײניקטן פֿראָנט, פֿאַר איין און דעם זעלביקן ציל.

עס קומט אָנערקענונג די 37 צענטראַלע ירדישע אָרגאַניזאַציעס וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן National Jewish Welfare Board און וואָס האָבן דורך זייער איבערגעגעבנקייט צו אונדזערע יונגע מענטשן אין דינסט און צו אונדזער פֿאָלק

בכלל געמאַכט מיגלעך, מען זאָל קענען פֿירן א וויכטיקע אַרבעט פֿון רעקאַרדירן און פֿאַרשון אָלץ וואָס האָט א שייכות צו יידן אין די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון אונדזער לאַנד.

הוספֿה צום 20סטן נאָוועמבער 1944

זינט מיין פֿירבריפֿ פֿון רעפֿעראַט אויף דער 18טער קאָנפֿערענץ פֿון יידן (דעם 7טן יאַנואַר 1944) איז צוגעקומען נאָך א שלל אינפֿאָרמאַציע. כדי צו דערגאַנצן דעם באַריכט קען מען נאָך צוגעבן דאָס ווייטערדיקע.

1. מען האָט דורכגעפֿירט נאָך באַפֿעלקערונג־שטודיעס אין:

אָלענטאַון, פּ״ע	האַמאָנד, אינד׳	טאָלידאָ, א׳
דענווער, קאָלא׳	מאַדיסאָן, ווים׳	ווילמינגטאָן, דעל׳
גראַנד ראַפּידס, מיש׳	סיאַטל, וואַש׳	יאַנגסטאַון, א׳

2. שאַצונג פֿון דער אָלגעמיינער צאָל יידן אין די באַוואָפֿנטע כוחות.

ד״ר לוי י. דובלין האָט אין *Notes and News* פֿון יוני־יולי 1944 גע־פֿרוווט אויסרעכענען די אָלגעמיינע צאָל יידן אין די באַוואָפֿנטע כוחות פֿון לאַנד. ער קומט צו אַזאַ אויספֿיר:

אויפֿן סמך פֿון מוסטער־שטודיעס וואָס מען האָט שוין דורכגע־פֿירט און אויפֿן סמך פֿון די צאָלן וואָס זיינען בכלל געשטעלט פֿאַר די באַוואָפֿנטע כוחות זעט אויס, אז צום 1טן יולי 1944 וועלן אין ערך 9 פּראָצענט פֿון יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זיין אין דינסט: אין דער אַרמיי, אין פֿלאָט, אין דער ברעגוואַך און צווישן די מאַרינען. אָנ־נעמענדיק אז די אָלגעמיינע צאָל יידן מאַכט אויס אין ערך פֿיר און א האַלב מיליאָן (וואָס דאָס איז דער דורכשניט פֿון פֿאַרשיידענע אויסרע־כענונגען וואָס נילטן הייַנט צו טאָג), קומט מען צום באשלוס, אז לכל־הפּחות 400,000 יידן וועלן דינען אין דער אויבן אָנגעוויזענער דאָטע. די צאָל נעמט ניט אַרום יענע מענטשן וואָס וועלן שוין זיין באפֿרייט פֿון דינסט.

3. די צאָל קאַמיטעטן וואָס האָבן זיך אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿאַר־נומען מיט מלחמה־פֿאַרצייכענונגען איז דעם 20סטן סעפּטעמבער 1944 געווען איבער 500. זייער צאָל האָלט נאָך אין שטייגן זינט אָט דער דאָטע.

4. רעגיאָנאָלע און שטאָטישע אָרגאַניזאַציעס פֿאַר מלחמה־פֿאַרצייכענונ־גען אַרבעטן הייַנט צו טאָג אין די ווייטערדיקע 13 שטאָטן: קאָלאָראַדאָ, קאַנע־טיקאָט, אינדיאַנאַ, מעין, ניו־האַמפּשיר, ניו־דזשוירזי, ניו־מעקסיקע, ניו־יאָרק, נאָרט־קאַראָלינאַ, אָהייאָ, סאָוט־קאַראָלינאַ, ווערמאָנט, ווייאָמינג.

חוץ דעם פֿונקציאָנירט א קאַמיטעט פֿאַר א געביט וואָס פֿאַרכאַפּט דרי־שטאָטן; מיזרח־טייל פֿון אָהייאָ, צפֿון־טייל פֿון וועסט־ווירדזשיניע, מערב־טייל פֿון פּענסילוווייניע.

אין די ווייטערדיקע שטאָטן ווערט איצט דורכגעפֿירט דאָס אָרגאַניזירן רעגיאָנאָלע און שטאָטישע אָרגאַניזאַציעס: דזשאָרדזשיע, מאַסאַטשוסעטס, פּענ־סילווייניע, ראָד־אייַלענד, ווירדזשיניע.

מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז אין די שטאַטן וואָס זײַנען דאָ אויבן אויס־
געראַכנט וווינען אַן ערך 90 פּראָצענט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין לאַנד.

5. „און דאָס זײַנען די פֿאַקטן" (צום 1טן יוני 1944):

„מער ווי 3,000 ייִדישע מענער אין אוניפֿאָרם האָבן געקראָגן אויסצייכע־
נונגען פֿאַר העלדישקייט און פֿאַרדינסטן, אָפֿט אַחרי־מות־אויסצייכענונגען.

„צווישן ייִדן פֿון ניו־יאָרק וואָס דינען אין מיליטער האָט מען שוין פֿאַר־
צייכנט איבער 1,100 קרבנות, און אַ סך מער דאַרפֿן נאָך ווערן דורכקאָנטראָלירט.

„פֿופֿציק פּראָצענט פֿון אַלע ראַבינים אין אַמעריקע האָבן וואָלונטירט פֿאַר
מיליטער־דינסט ווי קאַפּלאַנען.

„פֿיר און דרײַסיק פּראָצענט פֿון די מענער־פּליטים אין די פֿאַראייניקטע
שטאַטן, אין עלטער צווישן 18 און 45, דינען פֿאַר זייער אַדאָפּטירטן לאַנד.

„פֿינף און צוואַנציק פּראָצענט ייִדן וואָס מען האָט געזומען אין מיליטער־
דינסט פֿון אַ טיפּישער אינדוסטריעלער שטאָט זײַנען אין דעם צוויג וואָס ווערט
אַלגעמיין באַטראַכט ווי דער געפֿערלעכסטער — אין די לופֿט־כּוחות פֿון דער
אַרמיי.

„זיבן און דרײַסיק ייִדישע מענער האָבן געקראָגן 10 אָדער מער באַלוי־
נונגען פֿאַר העלדישקייט, און אַלע אין איינעם פֿאַרמאָגן זיי 403 אַזעלכע בא־
לוינונגען.

„פֿינף הונדערט און צוועלף ייִדישע משפּחות אין אַמעריקע האָבן צוגע־
שטעלט 1,791 זין פֿאַר די באַוואָפֿנטע כּוחות. פֿופֿצן צווישן אָט די משפּחות האָבן
98 זין אין מיליטער־דינסט.

"Distinguished Service Cross" די צווייט העכסטע באַלוינונג אין דער
אַרמיי פֿאַר העלדישקייט, איז געגעבן געוואָרן צו 29 ייִדן".

די אינעווייניקסטע אָרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה

וועגן צווייטן באַנד פֿון ש. באַראַנס „די יִידישע קהילה"

פֿון ד"ר יעקב שאַצקי

דער אַרטיקל איז דער לעצטער אין דער סעריע וועגן ש. באַראַנס דרייבענדיקן ווערק אויף ענגליש „די געשיכטע פֿון דער יִידישער קהילה". וועגן ערשטן באַנד און די שייכדיקע טיילן פֿון דריטן האָט דער מחבר געשריבן אין יוּוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 2, זז׳ 206—224 און נומ׳ 3, זז׳ 370—388. דער איצטיקער אַרטיקל איז דער סוף פֿון אַנאַליז פֿון צווייטן באַנד און די שייכדיקע טיילן פֿון דריטן. דער אַנהייב פֿון אָט דעם אַנאַליז איז געווען אין פֿרײַערדיקן נומער יוּוואָ־בלעטער, ב׳ XXIV, נומ׳ 1, 79—97. די הערות וועלן דערבײַ דאָ נומערירט פּסדר, אַנהייבנדיק פֿון 47.

די פֿאַרשיידענע געשעפֿטן פֿון די קהילות

עטלעכע בודזשעטן און רשימות פֿון הכנסות און הוצאות פֿון ביימישע שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען האָבן אַזוי פֿיל ענלעכקייטן מיט דער קהילה־בעל־הבתיש־קייט, אַז עס בעט זיך ממש אַ פֿאַרגלײַך צווישן אַ יִידישער און ניט־יִידישער אַדמיניסטראַטיוּער קערפּערשאַפֿט אין דער זעלבער שטאָט אָדער לאַנד.[47]

וועגן דער אָרגאַניזאַציע פֿון הכנסות אין די קהילות זאָגט אונדז ש. באַראָן ווינציק. אין פֿאַרשיידענע לענדער זעט דער כאַראַקטער פֿון הכנסות אויס אַנדערש. אין אזא אָרעם לאַנד ווי סלאָוואַקיי למשל האָט מען אין אַ קהילה (סטופּאָווא) געצאָלט אין 1727 די שטייַערן מיט... געלדן. ממילא איז די דאָזיקע קהילה געווארן אַ געשעפֿט־אונטערנעמונג.[48] קהילות ווי ווירטשאַפֿטלעכע אונטערנעמונגען באַגעגנט מען זייער אָפֿט.

אין 1441 האָבן פּאָרטוגעזישע קהילות פֿינאַנצירט אַ ריי גרויסע האַנדלס־געזעלשאַפֿטן וואָס די מלוכה האָט אָרגאַניזירט. די דאָזיקע קהילות האָבן אַפֿילו געהאַט צווייַ פֿאַרטרעטערס

---

[47] די קהילה פֿון דער מערישער שטאָט מיגלין האָט אין 1569 געהאַט אַ בודזשעט פֿון 2,255 עסטר׳ גולדן, פֿון זיי זײַנען 898 גולדן געגאַנגען אויף צאָלן צינזן און חובֿות.

J. Kux, "Der Gemeindehaushalt der Stadt Müglitz im Jahre 1569", *Zt. d. deut. Vereins f. Gesch. Mährens,* VIII, p. 367—387.

וועגן חובֿות פֿון אַרמעניש און שאַטלענדיש „קהילות" אין פּוילן זען:

F. Bostel, "Rachunek skarbu koronnego," *Archiwum Komisyi historycznej,* VI, 1891, pp. 317—356.

[48] *Zt. f. G. d. J. in der Tschechoslovakei,* 2, p. 137.

דעם כאַראַקטער פֿון דער דאָזיקער קהילה אַנטפּלעקט אונדז דער פּאַקט, אַז וועז צוויי סוחרים זײַנען געווארן יורדים, גייט אונטער די גאַנצע קהילה. בײַדע לײַען געלט פֿאַר זיך אין נאָמען פֿון דער קהילה.

אין דער אָנפירונג פֿון דער געזעלשאַפֿט וואָס האָט געפֿירט מיסחר מיט די קאָנאַריש אינזלען.[49]

אין אויגסבורג האָט די קהילה געהאַט אין 1372 אַן אייגענע בעקערײ, אין 1346 — אַן אָפּטייק, אין 1362 — אַ קהילה־קיך.[50]

די קהילה אין ריישע האָט אַרענדירט שיפֿן אויף צו פֿירן סחורות קיין דאַנציק, אויך פּולווער־אויסאַרבעטונגען (אין 1727), כשר מילכיקס און אייער (אין 1728) און טאַבעק (אין 1757).[51]

אין אָבאָרניק (פּויזן) איז אַ טייל צאָלשטײַערן געווען אַרענדירט פֿון דער קהילה. אין אַלט־קאָנסטאַנטין האָט די קהילה געהאַט אַ הכנסה פֿון אַ ספּעציעלן ברויטשטײַער.[52]

די דאָזיקע רשימה וואָלט מען קענען לײַכט פֿאַרגרעסערן, אָבער עס איז גענוג כדי צו ווײַזן, אַז די פֿראָגע פֿון באַאַמטע איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער ווירטשאַפֿטלעכער טעטיקייט פֿון קהילות, וואָס דאָס וואָלט געהייסן אויפֿקלערן דעם סאָציאָלאָגישן אינהאַלט פֿון דער סטרוקטור פֿון אַ קהילה און איר אַדמיניסטראַטיוון אָפּאַראַט.

די גבֿירים און די קהילה

אין שײַכות מיט די „רעליגיעזע" באַאַמטע, ד"ה רבנים און דיינים, איז געווען נייטיק קלאָרער אַרויסצובערענגען דעם קאָנפֿליקט צווישן די פּני אין אַ קהילה און דעם בית־דין, אַ קאָנפֿליקט וואָס איז זייער בולט אין די סאָמע פֿראָמינענטסטע קהילות זינט מיטל־עלטער.

די ריזיקע פֿינאַנציעלע טראַנסאַקציעס, למשל, פֿון די פּני פֿון דער קהילה אין קעלנער, וואָס האָט אין 14טן י"ה געציילט סך־הכל צוואַנציק משפּחות, האָבן אומפֿאַרמיידלעך געמוזט גורם זײַן, אַז די דאָזיקע פֿינאַנציסטן זאָלן זוכן פֿאַר זיך פּריווילעגיעס, און דאָס האָט אונטערגעגראָבן דעם פֿונדאַמענט פֿון דער קהילה, ד"ה די חשיבות פֿון בית־דין, דעם הויפּט־יסוד פֿון דער יידישער רעכטלעכער אויטאָנאָמיע. עס איז געווען צו דערמאָנען דעם קאָנפֿליקט וואָס דער קעלנער גביר זלמן פֿון באַזל (געווען פּרנס אין די יאָרן 1301—1312) האָט געהאַט מיט דער קהילה, ווײַל ער האָט ניט געוואָלט צאָלן שטײַערן. אַ חרם וואָס מען האָט אויף אים אַרויפֿגעלייגט האָט מען געמוזט אַראָפּנעמען, ווען מען ווייסט, אַז איבער 22% פֿון אַלע שטאָטישע הלוואות אין קעלן האָבן

---

[49] E. Fitzler, "Überblick über die portugiesischen Überseehandelgesellschaften", *Viertelj. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXIV, 282—298; XXV, 209—250.

[50] R. Grünfeld, *Ein Gang durch die Geschichte der Juden in Augsburg*, 1917.

[51] Pęckowski, *Dzieje m. Rzeszowa*, p. 378.

[52] E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski*, 1842, I, p. 113;
עס איז כדאי אָנצוווײַזן, אַז לויט די אויספֿירונגען פֿון דעם היסטאָריקער באַש האָט די אַרמאָניזירטע קהילה אַ סך מיטגעהאָלפֿן דער אָנטוויקלונג פֿון האַנדל בכלל. זען:
E. Baasch, "Die Juden und der Handel in Lübeck," *Viertelj. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte*, XVI, 1922, pp. 370-398.

געגעבן ייִדן, קען מען זיך פֿאַרשטעלן, אַז די עקאָנאָמישע חשיבות פון די פּני האָט ניט געקענט ווירקן פֿאַזיטיוו אויף דעם פּרעסטיזש פון אַ קהילה.[53]

אַ גרויסער רב פון יענער תקופה באַקלאָגט זיך, אַז דער בית־דין איז בדרך־כלל מיד צו גבירים.[54]

אין אַנדערע קהילות איז די יורידישע ראָלע פון בית־דין דערפֿירט גע־ווָארן צו אַ מינימום דורכן באַגרענעצן די געלט־תּביעות צו אַזאַ קליינער סומע, אַז דער גבֿיר איז פּטור געווען פון האָבן צו טאָן מיט אַ בית־דין. אין אַ סך דייטשישע קהילות דערהערן זיך אַפֿילו פּראָטעסטן קעגן די בית־דינס בכלל.[55]

דאָס קאָנטראָלירן דעם כּסא־הרבנות מצד די שפּיציידן איז אויך ניט קיין זעלטענע דערשיינונג בעתן מיטל־עלטער.[56]

די אָרגאַניזאַציע פון דער קהילה איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער פֿראָגע פון דער צאָל מיטגלידער און פון איר גרונטבאַזיס. (אונטער גרונטבאַזיס ווערט דאָ פֿאַרשטאַנען באַזיס פון הכּזער, ווי אַ רעזולטאַט פון הלוואה־טראַנסאַקציעס. בדרך כלל ווערן די דאָזיקע הכּזער ניט באַווויגט פון ייִדן, ווייל דער באַזיס איז קיין מאָל ניט קיין פּערמאַנענטער.) אַזוי למשל איז אין זעקסטל הכּזער אין ווין פֿאַר דער גזירה פון 1421 געווען אין ייִדישן באַזיס.[57]

עס זיינען נאָך פֿאַראַן אַנדערע ניט אויפֿגעקלערטע פּראָבלעמען טאָקע אין שייכות מיט דעם אַדמיניסטראַטיוון אַפּאַראַט פון די קהילות.

נאָר אַן אַנאַליז פון פֿאַרמען פון קהילות, לויט געוויסע מאָרפֿאָלאָגישע סימנים אין אַ באַגרענעצטער תקופה אָדער אין אַן אויסגעטיילטער טעריטאָריע, וואָלט געקענט אונדז ברענגען צו אַ צופֿרידנשטעלנדן היסטאָרישן אויספֿיר.

אַן אַלגעמיינע אָפּשאַצונג פון די לעצטע קאַפּיטלען

די וויטערדיקע קאַפּיטלען פון דעם צווייטן באַנד באַשרייבן די רעליגיעזע הדרכה (קאַפּיטל XII), חינוך און עפֿנטלעכע אויפֿקלערונג (קאַפּיטל XIII), דעם חיזוק־הדין, די פֿינאַנץ־ענינים און די סאָציאַלע פֿאַרזאָרגונג. דאָס בוך פֿאַר־

---

[53] R. Knipping, "Das Schuldenwesen der Stadt Köln im 14. und 15. Jahrh.", *Westdeutsche Ztsch. f. Geschichte*, XIII, 1894, pp. 344, 379; Kober, *ibidem*, XXVIII, 1909, pp. 262—263.

[54] ר׳ יעקב ווייל אין זיינע שאלות ותשובות, סימן קס״ג;

A. Jaraczewsky, *Die Geschichte der Juden in Erfurt*, 1868, p. 53.

[55] L. Baur, "Die Juden in der Landgraffschaft Hessen-Darmstadt, 1567—1807", *Ztsch. für deutsche Kulturgeschichte*, 1874, N. F., pp. 645—661.

A. Riemer, *Die Juden in niedersächsischen Städten des Mittelalters*, Göttingen, 1907.

[56] וועגן דעם איז פֿאַראַן זייער אַ רייכער מאַטעריאַל. לדוגמא זען:

L. Heffner, *Die Juden in Franken*, Nürnberg, 1855, pp. 73—74.

[57] O. H. Stowasser, "Zur Geschichte der Wiener Geserah," *Viertelj. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XVI, pp. 104—118.

וועגן שטייער־משא אויף קליינע קהילות זען: י. שיפּער, יידישע געשיכטע, II, זז׳ 242—243.

ענדיקט זיך מיט אַן עפּילאָג וואָס טראָגט אַ נאָמען: „דער שמעלצטיגל פֿון קאַפּיטאַליזם און השׂפּה".

די דאָזיקע קאַפּיטלען פֿאַרמאָגן די זעלבע מעלות פֿון אַ ברייטער ביבליאָגראַפֿישער באַזע און די זעלבע חסרונות פֿון איגנאָרירן תקופות און לענדער. דאָס האָט ממילא געמוזט פֿירן צו דעם, אַז דער סינטעז באַפֿרידיקט ניט, ווײַל דער אילוסטראַטיוויער מאַטעריאַל איז פֿאַר אַ גאַנצן בילד ניט געגנוג רײַך און אָפּט ניט אָביעקטיוו כאַראַקטעריסטיש.

עס זײַנען אָבער פֿאַראַן געגנוג וויכטיקע פּראָבלעמען אין שײַכות מיט די דאָזיקע קאַפּיטלען, וואָס מען קען זיי ניט פֿאַרבײַגיין אַן אַ קריטישן פּירוש.

צוגאָבן און באַמערקונגען וועגן פֿאַרשיידענע ענינים

עס איז שווער מספּים צו זײַן מיטן חשובן מחבר, אַז די הילצערנע שולן אין אָלט־פּוילן „זײַנען נעענטער צו אַן אמתן ייִדישן סטיל, ווי וועלכע עס איז אַנדערע ייִדישע קונסט זינט קדמוניות" (II, 137).

קודם כּל איז נאָך אַלץ ניט קלאָר, וואָס איז אַזוינס ייִדישער סטיל; והשנית, די זעלבע אויטאָריטעטן, אויף וועלכע דער מחבר פֿאַרופֿט זיך, זאָגן גאָר עפּעס אַנדערש:

„די קאָנסטרוקטיוו אויסבילדונג פֿון דעם בוי [פֿון די שולן] ווײַזט אויף דער אַפֿהענגיקייט פֿון דער אָלצבויקונסט אין פּוילן. די אַרכיטעקטאָנישע אויסגעשטאָלטונג ווײַזט, אַז די סטרוקטור פֿון די דאָזיקע סינאַגאָגעס וואָרצלט אין דער אײַנגעשטעלטער אַרטיקער קונסט".[58]

בנוגע באַגרענעצונגען אויף ייִדישע שוחטים (II, 158) איז אויך כּדאַי אָנצווײַזן, אַז אָזעלכע באַגרענעצונגען האָט מען פּראַקטיצירט אויך לגבי אַנדערע, ווי למשל די אַרמענער אין פּוילן. לויט אַ דעקרעט פֿון 24סטן דעצעמבער 1584 האָבן די לעמבערגער אַרמענער געהאָט דאָס רעכט אויף צוויי אייגענע יאַטקעס.[59]

דער אתרוגים־האַנדל (II, 165) איז ניט אַלע מאָל געווען קאָנטראָלירט מצד די קהילות. אָפּט מאָל איז דאָס געווען דער מאַנאָפּאָל פֿון דער קאָסע פֿאַר אָרעמע־לײַט, ווי אין קראָקע למשל, אָדער פֿון רב גופֿא, ווי אין בריסק

---

[58] Breyer-Eisler-Grunwald, "Holzsynagogen in Polen," *Menorah,* X, 1932, p. 310.

די וויכטיקסטע ליטעראַטור וואָס דער מחבר האָט ניט באַנוצט איז:

W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu,* Kraków, 1892; J. Strzygowski, *Ostschlesische Holzkirchen,* Posen, 1929; S. Zajczyk, "Architektura barokowych bóżnic murowanych w Polsce", *Biuletyn Naukowy* (Warszawa), 1933, No. 4.

וועגן שולן אין שפּאַניע זען:

S. M. Gonzáles, *Las sinagogas de Toledo,* Madrid, 1929, 44 pp.

[59] T. Wierzbowski, *Matricularium,* V, p. 144, "in 2 macellis per eos extructis carnes armenis vendere possint".

לְמשׁל. כּדי צו פֿאַרזאָרגן יידן אין פּוילן מיט אתרוגים איז אֲפֿילּו געווען באַשטימט אַ ספּעציעלּער אָגענט וואָס האָט זיי אימפּאָרטירט. אין די יאָרן 1693—1707 איז אָזאַ איינער געווען הירש בנימין פֿון בענדין, אַ לעמבערגער תושב, וואָס פֿלעגט קומען אויף די ברעסלּער ירידים ווי דער שמש־הירייד. ער איז געווען אַ פּראָטעזשע פֿון פּירשט יאַקוב סאָביעסקי. אין 1693 איז אין וואַרשע פֿאָרגעקומען אַן אָסיפּה פֿון פּרנסים פֿון וועד המדינות, ווו מען האָט געשלּאָסן אַן אָפּמאַך מיט הירש בנימינען אויף צו באַזאָרגן יידן מיט אתרוגים.[60]

גאָר אַ וויכטיקע ראָלּע האָט געשפּילט אין דעם לעבן פֿון דער קהילה אַ מיקווה אָדער דער מרחץ. דוכט זיך אָזאַ קלייניקייט — און דאָך לאָזט זיך פֿעסטשטעלּן, אַז דאָס וואָס עס האָבן עקסיסטירט באַזונדערע יידישע בתי־מרחץ דאַרף מען אויך דערקלּערן מיט דער טענדענץ פֿון דער קריסטלּעכער סביבה זיך צו איזאָלירן פֿון יידן. יידן האָבן באַנוצט די זעלּבע באָדפּלּעצער וואָס ניט־יידן ביז מען האָט זיי דאָס פֿאַרבאָטן.

אין פֿראַנקפֿורט־מײַן למשל האָט מען ביזן יאָר 1450 דערלויבט יידן זיך צו באָדן אין די אַלגעמיינע בעדער, הגם עס זײַנען שוין צו יענער צײַט געווען יידישע בעדער, וווּ אַ ניט־יִד האָט געמעגט זיך באָדן.

אין שוועריזענ (פּוילן) וועלט נאָך אין 17טן י״ה די אַלגעמיינע באָד באַנוצט פֿון יידן. אין הילדבורגהויזן (זאַקסן) זײַנען געווען באַשטימט פֿאַר יידן באַזונדערע טעג אין דעם שטאָטישן מרחץ.[61]

וועגן די דאָזיקע ענינים איז פֿאַראַן אַ ספּעציעלע ליטעראַטור, וואָס ציילט צענדלינגער ביב־ליאָגראַפֿישע איינסן. זי איז ניט אויסגענוצט געווָארן פֿונעם מחבר, ממילא איז דער פּרט ניט ריכטיק באַלויכטן געווָארן.[62]

דער קאָפּיטל וועגן חיבור און עפֿנטלּעכער אויפֿקלּערונג (II, 169—207) ברענגט וויצניק נײַס, און גאָר אַ סך פֿון דעם וואָס איז שוין באַקאַנט איז ניט אויסגענוצט געווָארן. באַזונדער וויכטיק איז געווען פֿעסטצושטעלּן דעם סאָציאָלן מעמד פֿון דעם מלמד, די פּאָזיציע וואָס חינוך האָט געהאַט אין די קהילה־בודזשעטן. דאָס האָט אפֿשר געפֿאָדערט אַ גרעסערע אויספֿאָרשונג, אָבער עס

---

[60] ספר מטעי משה פֿון משה טענענבוים, וואַרשע, 1837, הקדמה (וועגן בריסק).
B. Brilling, *Jüdische Familienforschung*, 1932-33, Heft 32-33; *Jahrbuch*, Frankfurt a. M., XXX, 185.
ע. רינגעלבלום, „צו דער געשיכטע פֿון יידישע דאָקטוירים אין פּוילן", סאָציאָלע מעדיצין, 1933, נומערן 9-10.

[61] G. L. Kriegk, *Deutsches Bürgerthum in Mittelalter*, Fr. a. M., 1871, pp. 26-27; *Ztschr. f. Geschichte der Juden in Deutschland*, IV, p. 178; H. Human, *Chronik der Stadt Hildburghausen*, 1909, p. 59.

[62] די וויכטיקסטע ליטעראַטור:
A. Martin, *Deutsches Badewesen in vergangenen Tagen*, Jena, 1906; Jan Lachs, *Dawne łaziebnictwo krakowskie*, Kraków, 1919; *Zur Geschichte der jüdischen Ritualbäder in Württemberg*, 1914, 8 pp.; J. Mendels, "Onhygiënische toestanden in het begin van 19de ceuw", *Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde*, VI, pp. 46-48 (וועגן מיקוות אין אַמסטערדאַם אין 1802).

וואָלט זיך געלוינט, בפֿרט ווען מען פֿאַרגלײַכט דאָס מיט די דעטאַלירטע באַריכטן וואָס האָבן זיך אָפּגעהיט פֿון ניט־ייִדישע קאָמונאַלע לערן־אינסטיטוציעס.[63]

ענינים וואָס האָבן אַ שייכות צו חיזוק־הדין

דער קאָפּיטל וועגן חיזוק־הדין וועט קודם־כל געגעבן צו קורץ. חוץ דעם וועט מאָל פֿאַרשוויגן די אופּנים פֿון אַרויפֿצווינגען דעם דין, אַזוי אַז עס באַקומט זיך וויניק ניט קיין אָביעקטיוו בילד. עס איז ניט פֿון די לייכטע זאַכן פֿעסטצושטעלן, אויף וויפֿל דאָס וואָס די ייִדישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט אַרויסגעפֿישט ווי דאָס „סקאַנדאַליעזע" — איז אַ כּלל אַדער אַ יוצא מן הכּלל. דער מהלך צווישן דעם נאָרמאַטיוון אות פֿון די תקנות און דעם פּראַקטישן זײַן פֿון לעבן איז די עיקרדיקע פּראָבלעם וואָס דאַרף אינטערעסירן אַ היסטאָריקער בעת ער פֿאָרשט די אַנטוויקלונג פֿון דעם רבנישן אויטאָריטעט אין די בתי־דין. אַזוי למשל איז זייער וויכטיק די ראָלע וואָס דער חרם האָט געשפּילט ווי אַ מיטל אויף אויסצופֿירן דעם פּסק־דין פֿון דער קהילה, בפֿרט נאָך אַז מיר באַגעגענען זיך צו אָפֿט מיט דערפֿאָלגרייכע אָפּאָזיציעס פֿון יחידים וואָס באַקעמפֿן אַ חרם קעגן זיך גופֿא און דערבײַ וועלן זיי געשטיצט פֿון די ניט־ייִדישע מאַכטהאָבערס.[64]

צו דעם דאָזיקן ענין געהערן אויך די באָרימטע גט־פּראָצעסן, אין וועלכע דער יושר איז תמיד געווען אויפֿן צד פֿון די רבנישע, און דאָס אַליין האָט ממילא געמוזט אָפּשוואַכן דעם אויטאָריטעט פֿון די רבנישע פּוסקים. מיטן באָרימטן ווינער גט פֿון 1613 איז פֿאַרבונדן דער נאָמען פֿון יצחק אַבראָמאָוויטש, דעם הויפּפֿאָקטאָר. דער האָמבורגער גט־פּראָצעס פֿון 1765, דער גט־פּראָצעס אין קלעווע פֿון 1767 א״א[65] זײַנען אַלע פֿאַרבונדן מיט ייִדישע גבירים.

דער חרם ווי אַן עקזעקוטיווער מיטל וועט באַטראַכט אין די שאלות ותשובות פֿון דעם ספֿרדישן רבֿ אין אַמסטערדאָם, ר׳ יצחק ששפורטס, ווײַל

---

[63] די וויכטיקסטע ליטעראַטור איז אָנגעוויזן אין מײַן רעצענזיע אויף אָספֿס מקורים צו דער געשיכטע פֿון ייִדישן חינוך, ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XXII, זז. 215—225.

צו דער הערה 31 (באַגד III, 171) וועגן דער אינטערוועגן פֿון ייִדישע קהילה־פֿירערס מכוח פֿאַרבאָטן אָנטיסעמיטישע ליטעראַטור איז כּדאַי צוצוגעבן, אַז וועגן דעם זײַנען פֿאַראַן אַ סך פּרטים אין דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דיסעלדאָרף (פֿון ר. וועגדעל) און אַ סך אָנדערע מאָנאָגראַפֿיעס וועגן ייִדישע קהילות.

וועגן אינטערוועגן מכוח דעם רעכט צו האָנדלען מיט ספֿרים איז וויכטיק צו לייענען די אַרבעט פֿון

Hans Melzl, "Zur Geschichte der Juden in Brünn", *Ztsch. d. d. Vereins f. d. Geschichte Mährens*, v. 8, 296 sq.

[64] וועגן חרם אין אַלט־פּוילן זען די אַרבעט פֿון:

Izaak Lewin, *Klątwa żydowska na Litwie w 17 i 18 w.*, Lwów, 1932.

[65] וועגן וויניער גט־פּראָצעס זען:

Izaak Lewin, *Rozwód wiedeński*, Lwów, 1931

עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ פּרינציפּיעלער פֿראַגע: ווער איז אויטאָריזירט אַרויסצוגעבן אַ חרם — די קהילה אָדער דער רבֿ?[66]

דער פֿאַקט גופֿא, וואָס אין אַ סיכסוך צווישן קליקעס פֿון פּרנסים האָט איין צד געמוטמעט אַליין די גערעכטיקייט אין די הענט און דער ענין האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט אַ מאָרד (אין ווין, אין 1651) — איז אויך אַ וויכטיקער פּרט אין דעם אַלגעמיינעם בילד פֿון חיזוק־הדין.[67]

ש. באַראָן גיט זיך אָפּ אַ דין־וחשבון וועגן דער קאָמפּליצירטקייט פֿון דעם דאָזיקן ענין. ער איז זייער אָפּגעהיט, און ווײַל עס איז לײַכט אַרײַנצופֿאַלן אין אָפּאָלגעטישן טאָן דורך פֿאַרשמירן די שאָטנזײַטן, האָט ער געגעבן אין לעצטן סך־הכל צו ווינציק, אַז עס זאָל זיך באַקומען אַן אַלזײַטיק בילד, ווי אַזוי עס האָט באמת געאַרבעט דער יורידישער סעקטאָר פֿון דער קהילה.

פֿינאַנץ־ענינים

אין קאַפּיטל וועגן פֿינאַנץ־ענינים (קאַפּיטל XV) ווערן באַרירט אַ סך פּראָבלעמען אין שייכות מיט די בודזשעטן פֿון די קהילות. די ידיעות זײַנען פֿראַגמענטאַרע און געמומען פֿון פֿאַרשיידענע טעריטאָריעס און תקופֿות. דער פֿאַקטועלער מאַטעריאַל איז אַבער אַ רײַכער. מיט דער צײַט, וען עס וועלן אַרויס רעגיאָנעלע מאָנאָגראַפֿיעס, וועט ערשט דער ענין קענען זײַן אַביעקט פֿון אַ ספּעציעלער פֿאָרשונג. די גרויסע ראָלע וואָס די פֿאָזיציע חובֿות שפּילט אין די „בוכהאַלטעריש" ביכער פֿון די קהילות האָט פֿאַרדינט אַ מער דעטאַילירטע אויספֿאָרשונג. וואָס מער מען שטודירט דעם דאָזיקן ענין, אַלץ זיכערער מוז מען קומען צום אויספֿיר, אַז אַ סך פֿון די דאָזיקע חובֿות זײַנען פֿיקציעס: דאָס זײַנען כאָטש־פֿאָזיציעס פֿאַרמאַסקירט ווי חובֿות, און די אויסגעצאָלטע פֿורשָׁצענטן זײַנען פֿאַקטיש פֿראָצענטן פֿון אַרויסגעוווגענע הלוואות מצד דער שליאַכטע און דעם קליאָסטער (ווען עס רעדט זיך וועגן פּויל).

ווען מען האָט צו טאָן מיט אַ בודזשעט פֿון אַ קהילה דאַרף מען נישט איזאָלירן די קהילה־בעל־הבתישקייט פֿון דעם אַרומיקן עקאָנאָמישן לעבן. די גרויסע צאָל רעגיאָנעלע אַרבעטן וועגן פּויל און ביימען, וואָס טיילן פֿון זיי ברענגען פּרט־פֿאָזיציעס ממש „ייִדישע" אין זייער אינהאַלט (דאָס שטיצן וואַנדערנדיקע קאָטויליש „ישיבֿה־בחורים", „טעג" פֿאַר פֿרעמדע סעמינאַריסטן, פֿאַר רײַזנדיקע מחברים, פֿדיון־שבֿויים־פֿאַנד א"א) — איז אַזוי אינטערעסאַנט. אַז עס בעט זיך ממש אַ פֿאַרגלײַכיקע ארבעט.

---

[66] *Revista de estudios hebraicos*, Lisboa, 1928, I, pp. 76—78.
(שאלה פֿון 1672).
וועגן דעם צושטאַנד פֿון די בית־דינס אין פּויל סוף 18טן י"ה זען דעם באַריכט פֿון קרוקאָוויעצקי אין 1773:
Przewodnik historyczno-prawny, I, p. 130.

[67] L. Moses, "Die 'Märtyrerin' Leonore von Wien", *M. G. W. J.*, 81, pp. 439—443.

ענינים פון סאָציאַלער פאַרזאָרגונג

דער קאָפּיטל וועגן סאָציאַלער פאַרזאָרגונג איז זייער אינטערעסאַנט און וויכטיק. דער מחבר רעדט אַרום קודם־כל די אַלע פאַרמען פון עקאָנאָמישער רעגימענטאַציע, ווי למשל די פראָגע פון דירות אין געטאָ, דער קאַמף קעגן לוקסוס, קעגן זנות, די אַרגאַניזאַציע פון הילפס־אינסטיטוציעס, ווי שפּיטאָלן, הכנסת־אורחים־הטיזער, די הילף פאַר אַרעמע־לייט און די קרוין פון דער יידישער צדקה — דעם פּדיון שבויים.

די אַלע ענינים וועלן געגעבן אין ראַשי־פּרקים, הגם די ביבליאָגראַפּישע אָנווייזן זיינען אַ סך ריכער ווי דאָס וואָס וועלט געגעבן אין טעקסט גופּא. משמעות, אַז דער מחבר האָט שוין צום סוף פון זיין וועלק גענומזט שטאַרק שנייַדן און אָפּשיקן דעם לייענער צו דער גרויסער פילשפראַכיקער ליטעראַטור וועגן די דאָזיקע וויכטיקע ענינים.

דערפאַר איז אין דעם פאַל ניט וויכטיק ביבליאָגראַפּיש מוסיף צו זיין צו ש. באַראָנס קריטישן אָפּאַראַט. עס איז אָבער ביז גאָר וויכטיק צו זען, אויף וויפל די דאָזיקע פראָגעס זיינען מעטאָדאָלאָגיש ריכטיק אַוועקגעשטעלט געוואָרן.

לאָמיר נעמען די זעלבע פראָגע וואָס איז שוין פריער באַרירט געוואָרן: וועגן נאַרמע און פאַקט אין יידישן ציבור־לעבן. צי זיינען די תקנות קעגן לוקסוס אָדער די אַזוי גערופענע קלייד ער־תקנות אַ באַווייז פון לוקסוס אין די יידישע געטאָס, אָדער דאָס זיינען יידישע קאָפּיעס פון אַ ניט־יידישער ווירקלעכקייט? כּמעט אַלע תקנות וועגן קלייד ער, וואָס יידישע קהילות האָבן אַרויסגעגעבן (זייער צאָל איז איבער 40 און זיי שטאַמען פון אַ סך לענדער און פאַרשיידענע תקופות) זיינען וואַריאַציעס פון ניט־יידישע טעקסטן. אפילו די קלאַסיפיקאַציע פון פאַרווילונגען, ווי בריתן, חתונות מיט דער צאָל דערלויבטע געסט, פּלי־זמרים און אפילו בדחנים לויט סאָציאַלן מעמד זיינען גענומען געוואָרן פון דער אַרומיקער סביבה.[68] בנוגע דעם ענין קלייד ער איז כּדאי אויפּמערקזאָם צו מאַכן אויף איין טשיקאַווער דערשיינונג. די גויישע רייזנדערס וואָס באַשרייבן די „לוקסוס־בגדים" פון יידן אין באַזונדערס שטעט גיבן טייל־וויזי אַזעלכע פרטים, אַז עס באַקומט זיך אַ בילד פון אַ מאַסקאַראַד און ניט פון געווייניטלעכע קלייד ער.[69] בעת מען שטודירט אָבער דעם כאַראַקטער פון

[68] Z. Glogier, *Encyklopedia Staropolska*, I, p. 179.
(אַנטילוקסוס־תקנה פאַר די קראַקעווער מעשטשאַנעס פון 1336).
Zt. f. deutsche Kulturgeschichte, 1874, pp. 652—653 (1773, העסן);
A. Schultz, *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker*, 1903, pp. 244 sq.
(זייער אַ וויכטיקער מקור).
M. Bałaban, "Zbytek u Żydów polskich", *Księga jubileuszowa gimnazyum im. Długosza*, Lwów, 1928, pp. 165—175.

[69] J. Uffenbach, "Reise durch die Pfalz (1731)", *Mannheimer Geschichtsblätter*, XXIX, p. 135.
Lambert, "Briefe aus der Zeit der Koalitionskriege", *ibidem*, XXIX, 199—202.

די משפּנות אין די יידישע לאָמבאַרדן פֿון יענער צייט וואָרפֿט זיך אין די אויגן די גרויסע צאָל פֿאַרמשפּנטע קליידער. די דאָזיקע קליידער פֿון פּריצים־יורדים און געוועזענע הויפֿלאַמען וועלן ניט אויסגעלייזט און פֿאָלן אָזוי אָרום אַרײַן אין די אָרעמע יידישע הײַזער, וואָס אויס דלות טראָגט מען דאָרטן פֿאַר־עלטערטע „לוקסוסקליידער".[70]

דאָס וועלט נאָך מער באַשטעטיקט, בעת מיר געפֿינען למשל אַ תּקנה קעגן לוקסוס־בגדים אין אַ קהילה, וואָס איר רבּ באַשרײַבט, אַז אין זײַן קהילה הערשט אַ גרעסערע אָרעמקייט ווי אין פּוילן.[71]

גאָר אַ וויכטיקער ענין איז די פֿראַגע פֿון דירות, וואָס די קהילה האָט געמוזט רעגולירן, ווײַל די טעריטאָריעלע גרענעצן פֿון געטאָ זײַנען זעלטן פֿאַרבליטערט געווארן (אָפּט מאָל אָפּילו פֿאַרשמעלערט געווארן) און די באַ־פֿעלקערונג איז פֿאָרט געוואַקסן. דאָ האָבן מיר פֿאָר זיך דעם פֿרוושטיין פֿאָר אַ היסטאָרישער אינטערפּרעטאַציע פֿון דער פּראַבלעם: נאָרמע אָנטקעגן לעבן. די דירה־פּאָליטיק אין די קהילות האָבן געפֿירט די וואָס האָבן דווקא געהאַט דירות צו פֿאַרדינגען. דער קאָמף פֿאָר אַ דירה אין די מערישע קהילות איז אַ קלאָטישע אילוסטראַציע, ווי ווײַט עס גיט צו סאַציאַלע חשיבות דאָס האָבן אַ מויער אָדער אָפּילו בלויז אַ דירה. וועגן דעם איז פֿאָראָן אַזוי פֿיל מאַטעריאַל אין די טעקסטן, וואָס דער פֿאַרדינסטפֿולער ד״ר ה. פּליש האָט פֿאַרעפֿנטלעכט, אַז מען דאַרף אָפּשיקן צו זײַנע פּובליקאַציעס.

אויך אין פּוילן האָט די דירה־פֿראַגע געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער קהילה־פּאָליטיק און איז געווען אַ האַרטער נוס פֿאָר דער יידישער קאָמונאַלער בעל־הבתישקייט. אין פּוזין, קראָקע און לעמבערג הערט מען ניט אויף זיך באַקלאָגן אויף דעם, אַז דירות זײַנען טײַער און די קהילה טוט גאָרניט אין דעם ענין. אָפּילו קעלערן פֿלעגט מען פֿאַרדינגען פֿאָר אַ הויכן פּרײַז און מען האָט זיך געהייסן צאָלן פֿאָר אָזאַ „דירה" פֿאָר אַ יאָר אין פֿאָרויס.

באַלאַבאַן ציטירט פֿון פּויזענער כשרים־בוך פֿון די יאָרן 1630, 1636 און 1683 וועגן סיכסוכים צווישן פֿאָלק און זײַנע „פֿאַרטרעטערס" מפּוח דעם ענין דירות. נאָך דער לעמבערגער שרפּה אין 1571, ווען מען האָט ניט געקענט באַזאָרגן די אָרעמע־לײַט מיט דירות, האָט מען זיי פּשוט געמאַכט אָזוי ענג, אַז זיי האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן די שטאָט.[72]

---

[70] H. Kux, "Das Olmützer Judenregister vom Jahre 1413—1420", *Zt. d. d. V. f. d. G. Mährens*, IX, 1905, pp. 385 sq.

E. Forchhammer, "Zur Geschichte der Juden in Magdeburg", *Geschichtsblätter für Stadt Magdeburg*, 16, p. 364.

און אין די צענדלינגער מאַנאַגראַפֿיעס וועגן ביימען און דײַטשלאַנד.

[71] אהבת ציון פֿון יחזקאל לאַנדוי, I (וועגן פּראָג). די לוקסוס־תּקנות זײַנען פֿון יאָר 1767.

[72] M. Bałaban, *Umysłowość i moralność Żydostwa polskiego XVI w.*, Kraków, 1932, p. 24.

מיטן ענין געטא־ענגשאפט איז אויך פאַרבונדן דער מאַראַלישער פרצוף פון דעם קהילה־לעבן. אז עס איז געווען אוממאַראַלישקייט, אויף דעם זאָגן עדות די פּילפּאָליקע טעקסטן אין די שאלות ותשובות. פאַרשוויגן דאָס האָט מען ניט באַדאַרפט, ווייל דאָס איז אַן אינטעגראַלער טייל פון יענער אַרעמקייט וואָס האָט געהערשט אין די קהילות. אָבער אין פאַרגלייך מיט דער ניט־יידישער וועלט איז דאָס יידישע לעבן אַן ערך מאַראַלישער. דערפאַר זינען אין דעם פרט קיין אפּאָלאָגיעס ניט נייטיק.[73]

דער ענין צדקה איז בלי שום ספק אַ צענטראַלע טעמע, בעת מען אַנאַלייזירט די אינעווייניקסטע טעטיקייט פון אַ קהילה. די דאָזיקע טעמע האָט אָבער ניט געהאָט אזא מזל אין דער היסטאָריישער ליטעראַטור ווי זי האָט עס עד־היום אין פאַקטישן לעבן. דאָס וואָס ס׳איז געשריבן געווארן וועגן דער ראָלע פון צדקה אין יידישן לעבן איז מער אפּאָלאָגיע און אידעאַליזאַציע, ווען עס קומט צו פרעמדע לשונות, און מער טעאָלאָגיע, ווען עס האַנדלט זיך וועגן די פּילפּאָליקע חיבורים, וואָס דער עיקר איז אין זיי די מאמרי חז״ל, ד״ה די נאָרמאַטיווע אַרויסזאָגונגען וועגן דער הילקייט פון געבן צדקה. אָבער צו קיין סאָציאָלאָגיע פון צדקה־טעטיקייט קומט עס ניט. דאָ רעדט זיך ניט בלויז מכוח טרוקענע חשבונות וואָס זאָלן באַווייזן די פּראָצענטועלע גרייס פון צדקה אין וועלכער עס איז בודשעטאַרישער סכעמע. דאָ גייט קודם־כל אין אַ סאָציאָלאָגישן אַנאַליז פון דער צדקה־קלייענטור, מחמת דעם וואָס די סטאַטיסטישע ציפער וואָס רובריצירן אין אַ באַזונדערער קאַטעגאָריע די „ארעמע־לייט״, זינען ניט פאַרלאָזלעך: דער דאָזיקער ארעמאַנסקער לאָגער איז ניט שארף דעפֿינירט און ממילא ניט אפּגרענעצט געווארן ווי אַ באַזונדערע שיכט.

אַוודאי ווייסן מיר, אז די פּויפּעריזאַציע אין יידישן לעבן איז געגאַנגען מיט אַ גיכן טעמפּ בכלל און ערב דער פּראָנציזישער רעוואָלוציע בפרט. דאָך לאָזט זיך בייַ אַ פאַרזיכטיקן אַנאַליז אויסשיילן פון דער גרויסער מקורים־לייטעראַטור וואָס מיר פאַרמאָגן, ברוך השם, וועגן „אבֿיונישקייט״ אַ גרופּע פערמאָגנטע אָדער פּראָפעסיאָנעלע ארעמע־לייט און די סעזאָן־אָדער קאָניונקטור־שנאָרערס. אַרייַנגעווארפן אין איין סטאַטיסטישן טאָפּ, רופן די דאָזיקע

---

[73] I. Kracauer, *Die Geschichte der Judengasse in Fr. a. M.*, 1904. (די תקנות פון 1754).

Jahrbuch, Fr. a. M., XIV, pp. 78—83 (העגע, אין 18טן י״ה).

M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien*, 1896, I, 32 (1375), II, p. 73. וועגן פּראָסטיטוציע אויף ירידים אין מיטל־עלטער וועלט געבראַכט אין ספר חסידים (סימן קעט), זען: צינבערג ב׳ 11, ד׳ 76.

וועגן ווילנע אין אַנהייב 19טן י״ה זען: פנחס קאַן אין יוננער היסטאָריקער, 1926, זז׳ 90־98.

דער פאַראַט, אז יידישע פרויען זאָלן גיין אַליין אין די פרעמדע ישובֿים צוליב מיסחר, האָט געהאַט אַ גרויסע וויכטיקונג אין זינען פון אויפֿהאַלטן אַ מאַראַלישן ניוהאָ. אַנדערש איז אָבער געווען מיט יידישע דינסטמיידלעך. דער דאָזיקער ענין איז נאָך ניט אויסגעפֿארשט געווארן. וועגן דער לאָגע אין בערלין זען:

J. Silbermann, "Berlinisches Gesindewesen im 17. und 18. Jahrh.", *Zt. f. Kulturgeschichte*, 1895, pp. 302—320.

ציפֿער אַרויס אַ סך באַוואָרענישן און חשדים, בפֿרט נאָך, אַז די אַנטיסעמיטישע לייטעראַטור האָט די דאָזיקע שנאָרער־אַרמיי מיט אַ כיוון פֿאַרגרעסערט, כדי עס זאָל זיך אַרײַנפּאַסן אין איר לייבלינג־טעאָריע פֿון יידישן „פּאַראַזיטיזם".

בײַ די אומות העולם געפֿינען מיר אויך בעטלערס וואָס זײַנען אין תוך געגנומען „סעזאָן"־שנאָרערס אָדער קאָניונקטור־בעטלערס, ווי סאָלדאַטן, וואָגאָבונדן־סטודענטן, פּויערים, סתם אַרבעטלאָזע. אָבער דאָס איז ניט די פֿאָרמאָנעטע אַרמיי וואָס לייגט זיך ווי אַ שוועָרע משׂא אויף דעם פּאָפּירענעם באָלאָנס פֿון צדקה־בוכהאַלטעריע פֿון אַ מוניציפּאַלער פֿאָרוואַלטונג.[74]

ד"ר משה מאַרקוזע רופֿט אָן די יידישע בעטלערס (אין זײַן ספֿר רפֿואות, 1790) די „שלום־עליכם־געבערס". דאָס זײַנען געוויס סתם ליידיק־גייערס, וואָס מען פֿלעגט זיי געבן קוויטלעך אָדער פֿלעטן בריוולעך לענדיס, ווי מען האָט עס געראָפֿן. ווער זײַנען געווען די דאָזיקע ליידיק־גייערס? צווישן זיי זײַנען געווען ישיבֿה־בחורים, שדכנים, מלמדים און סתם לאָ־יוצלחס; זיי האָבן מיט אַ גרינגער האַנט מקבל גענווען די נדבֿה, וואָס ניט שטענדיק איז געווען גרינג זי אַרויסצוקריגן.

אין די דײַטשע קהילות פֿון 18טן י"ה איז געווען פֿאָפולער אַ וועָרטל: מיט געסט גיט מען אויס קינדער. דאָס האָט געמיינט אַז ניט איינער פֿון די אורחים וואָס האָט אין זכות פֿון דער קהילה, וואָס ער איז פֿאַרבײַגאַנגען, באַקומען אַ טאָג בײַ אַ יידישן בעל־הבית, האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ שדכן. די מאַמעס האָבן זיך דערוווסט, אין וואָס פֿאַר אַ שכנישן שטעטל ס'איז פֿאָראַן אַ בחור, און אַזוי אַרום איז געשלאָסן געוואָרן אַ זיווג.

אויך דאָרפֿסיידן, בעת זייערע געשעפֿטן זײַנען געגאַנגען שלעכט, פֿלעגן זיך לאָזן גרופּעסווײַז איבער די הײַזער פֿון דער נאָענטסטער קהילה.

גויים האָבן אויך געווווסט, אַז יידן גיבן צדקה, אַז מען קען ניט נאָר קריגן עסן, נאָר אויך איבערנעכטיקן; האָבן זיי זיך אויך געלאָזט צו דער יידישער טאָרבע און זײַנען אויף אַזאָ אופֿן אַרײַן אין דער רובריק יידישע שנאָרערס.

מיר פֿאַרמאָגן וועגן די דאָזיקע ענינים זייער אַ גרויסע ליטעראַטור, אָבער אויף איין קלאָסישן מקור איז פּדאי זיך אָפּצושטעלן באַריכות. אַ יידישער בוכהענדלער אין נירנבערג, אַ געוויסער יוסף יצחק, האָט אין יאָר 1790 פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אינטערעסאַנטן באַריכט וועגן די הוצאות פֿון אויסהאַלטן בעטלערס אין אַ קליינעם יישוב אין גאָכסהיים, אין פֿראַנקען. די דאָזיקע קהילה האָט סוף 18טן י"ה געציילט סך־הכל 26 בעלי־בתים. זי האָט געשטיצט אין דורכשניט יעדן יאָר 1,200 פֿאַרבײַגייענדיקע בעטלערס. יעדערער פֿון זיי האָט באַקומען אַ פּלעט אויף דרײַ מאָלצײַטן אַ טאָג. חוץ דעם פֿלעגט יעדער בעל־הבית צאָלן אַ גרײַצער לטובֿת אַ הכנסת־אורחים־שײַער, וווּ די בעטלערס פֿלעגן בלײַבן איבער נאַכט. אַזעלכע

---

[74] Gerber, Ruppersberg und Vogel, *Der Allgemeine Almosenkasten zu Frankfurt am Main (1531—1931)*, 1931, 83 pp.

פֿון דער עלטערער ליטעראַטור:

H. Schorer, "Das Bettlertum in Kurbayern", *Forschungen zur Geschichte Bayerns*, XII, 1904; A. Chybiński, "Opieka nad ubogimi w Poznaniu w ubiegłych wiekach", *Kronika m. Poznania*, 1925.

פּלעטן פּלעגט מען אַרויסגעבן 6 אַ טאָג, ד״ה אויף 18 מאָלצייטן. עס זײַנען אָבער געווען בעטלערס וואָס זײַנען צום גבאי פֿון דער קהילה ניט געגאַנגען, ווײַל ס׳האָט זיך ניט געלוינט. שנאָרן אינדיווידועל פֿון טיר צו טיר האָט זיי אַרײַנגעבראַכט אַ סך מער. אויב אַן אורח איז געקומען ערבֿ שבת, פּלעגט ער באַקומען פּלעטן אויף צוויי טעג. עס איז אינטערעסאַנט, אַז צוויי דריטל פֿון די דאָזיקע „אורחים״ זײַנען געווען פֿון פֿראַנקען גופֿא, בעת איין דריטל איז געקומען פֿון „אויסלאַנד״, ד״ה פֿון אַנדערע פּראָווינצן. לויט די אויס־רעכענונגען פֿון דעם דאָזיקן יוסף יצחק האָט אַן עדה פֿון 26 משפּחות אויסגעגעבן 9,000 רײַניש פּלאָרין אַ יאָר נאָר פֿאַר דעם צוועק.[75]

די קהילה אין מאַנהיים האָט געהאַט יעדן פֿרײַטיק 50 אורחים. בײַם יידישן שפּיטאָל איז געווען אַ ספּעציעלער צימער אויף איבערצונעכטיקן פֿאַר די דאָזיקע פֿרעמדע „אָרעמע ברידער״.[76]

דאָס אויסקלײַבן די גבאַים פֿאַר צדקה איז געווען ענג פֿאַרבונדן מיט דער סיסטעם פֿון פֿאַרטיילן די „פּלעטן לעניים״. אין אָפּענבאַך למשל האָט נאָר אַזאַ איינער זוכה געווען אויסצוגעקליבן צו ווערן ווי אַ גבאי הצדקה, וואָס האָט געצאָלט מינימום פֿאַר 13 בילעטן, ד״ה פֿאַר 13 אורחים.[77]

צווישן די אורחים זײַנען געווען אַ סך אַוואַנטוריסטן, אַפֿילו אַזעלכע וואָס זײַנען געגאַנגען צו די קריסטלעכע צדקה־אינסטיטוציעס, ווו פֿאַר אַ שמד האָבן זיי באַקומען אַ נדבֿה.[78]

הגם די בעטלערס זײַנען געווען פֿון פֿאַרשיידענע לענדער, דאָך האָט זיך צוגעקלעפּט צו „בעטלײַד״ דער סינאַנים — פּוילישער יידן. עס זײַנען געווען קהילות וואָס האָבן בפֿירוש אָנגעגעבן, אַז דאָס רובֿ פֿון זייער „קלײַענטור״ זײַנען דווקא ביימישע יידן, אָבער דער ביבֿל׳ אויף פּוילישע יידן זיך ניט געלאָזט אויסוואַרצלען.[79]

ווי אַזוי האָט מען די דאָזיקע אורחים באַהאַנדלט? דאָס איז וויכטיק צו וויסן, כדי צו זען דעם מהלך פֿון נאָרמע און פּאַקט. וועגן דעם איז פֿאַראַן אַן אינטערעסאַנטע ליטעראַטור. אָוודאי איז זי אינזײַטיק, ווײַל יעדער אורח פֿילט זיך ערגעץ ווו געקריוודעט, אָבער אין גאַנצן נעגירן די אויטענטישקייט

---

[75] ש. באַראַן ברענגט אין זײַן ביבליאָגראַפֿיע אַ דײַטשע בראָשור פֿון דעם יוסף יצחק און שרײַבט, אַז זי איז איבערגעזעצט פֿון ייִדיש (III, 271). מיר איז די דאָזיקע בראָשור אומבאַקאַנט. אָפּגעזען זשע דער וויכטיקער באַריכט, די ערשטע דעטאַלירטע אַרבעט וועגן צדקה אין אַ יידישער קהילה, פֿון דעם זעלבן מחבר איז אים געבליבן אומבאַקאַנט. עס איז געדרוקט אין:

Journal von und für Franken, Nürnberg, 1790, pp. 435—446, 606—619.

[76] *Mannheimer Geschichtsblätter,* XXIII, pp. 180—181.

[77] E. Guggenheim, *Die Juden in Offenbach,* p. 42.

וועגן דעם „בעטל־יודען־וועזען״ אין בערלין זען דעם אינטערעסאַנטן באַריכט פֿון 1779 אין:

Mitt. d. Vereins für die Geschichte Berlins, 1913, pp. 134—137.

[78] *Zt. f. G. des Oberrheins,* N. F. (1911), XXVI, 390 (1751).

[79] *Zt. f. Kulturgeschichte,* 1895, p. 396.

וועגן שטיק פֿאַר זעלנערס אין די פּוילישע קהילות זען: שו״ת הר הכרמל פֿון אליהו בן יחזקאל (בילגאָריי־רב) נאָוויזוואָר, 1782, י״ג.

דער מהר״ל האָט געהייסן גיין „כדרך הריקים״, ד״ה אַז מען וואַנדערט זאָל מען בעסער אויסזען ווי אַן אָביון, כדי חס־וחלילה רויבערס זאָלן ניט אָנפּאַלן.

M. G. W. J., 71, pp. 364—371.

פֿון זייערע שילדערונגען קען מען בשום אופֿן ניט. ראשית כל ברענגט די דאָ־זיקע ליטעראַטור אַרויס, אַז עס איז געווען אַ פֿאַראורטייל קעגן „אויסלענדישע" יידישע בעטלערס.

אין דער פּרעכטיקער העברעישער פּאָעמע פֿון גומפּלין, וואָס שטאַמט פֿון די צייטן פֿון דער דרייסיקיריקער מלחמה, ווערן אויסגעלאַכט די גבֿירים פֿון רײַנלענדישע מקומות וואָס זינגען זייער קאָרע. ער רופֿט אָן צרפֿת (פֿראַנקרײַך) קאָלאָמבוריש צר פּת (עס פֿעלט אַ שטיקל ברויט).[80] אין אַזיזיק וואָליכט לידער איז פֿאַראַן אַ סאַטירע אויף דעם, ווי אַזוי מען באַ־האַנדלט די אורחי ופורחי, ד"ה די בעטלערס, די דורכפֿאָרערס אין באַמבערגער לאַנד: „די פֿרנסים אָנטון דעם אָרעמאַן גראָסע שאַנד."[81]

נאָך בולטער איז דער כאַראַקטער פֿון הכנסת־אורחים אין דײַטשלאַנד לגבי פּוילישע יידן, אויסגעדריקט אין דער סאַטירישער פּאָעמע „די בשרײַבונג פֿון אַשכנז אונ׳ פּאָלק" (פּאָלאַק), וואָס שטאַמט פֿון אַן ערך 1675.[82] אויך אין דעם פֿראַנקפֿורטער בחורים־ליד פֿון 18טן י"ה ווערט שטאַרק אויסגעלאַכט די צדקה פֿון די דאָרטיקע בעלי־הבתים.[83]

צו די וויכטיקסטע אויפֿגאַבעס פֿון צדקה האָט געהערט ניט טיילן סתם נדבֿות, נאָר שאַפֿן מוסדות, ווי שפּיטאָלן, בתי־יתומים און אַנדערע אינסטיטו־ציעס. וועגן דעם איז פֿאַראַן אַ רײַכער מאַטעריאַל וואָס וואַרט אויף אַ מאַנאַ־גראַפֿישער באַאַרבעטונג.

די סאָציאָלאָ־היגיענישע פּראָקטיק אין אַ יידישער קהילה איז כּמעט ווי ניט באַאַרירט געוואָרן אין ש. באַראָנס אַרבעט. עס איז דאָך למשל ביז גאָר אינטערעסאַנט צו וויסן, אַז אַ מעריש קהילה אַנגאַשירט זיך פֿינאַנ־ציעל מיט צוויי חלקים אין דער הוצאה צו מאַכן אַ „רינשטאָק" בײַ אַ קצבֿס יאָטקע, כּדי דער שלעכטער ריח זאָל ניט דערגיין צום שולהויף.[84]

וועגן שפּיטאָלן איז פֿאַראַן אַ וויכטיקער מאַטעריאַל וואָס איז צע־וואַרפֿן אין פֿאַרשיידענע זאַמלונגען פֿון אַרכיוואָלישן רוישטאָף. עס זינגען געוועזן חוץ שפּיטאָלן פֿאַר יידן אויך אָפּטיילונגען פֿאַר יידן אין אַלגעמיינע שפּיטאָלן, באַזונדער פֿאַר מצורעים. אַזאַ יידישער לעפּראָזיום איז געווען אין היידעלבערג אין 1367. אין ריימס האָבן יידן געצאָלט אַ שטײַער פֿאַר הייליקן פֿון צרעת. אין פּרעשבורג האָט די קהילה געהאַט אַ באַזונדערן רופֿא פֿאַר אָזעלכע וואָס מען האָט חושד געווען אין האָבן די פּעסטקראַנקייט; זי האָט אָפּילו

---

[80] אָפּגעדרוקט פֿון אַברהם גייגער אין זײַן זאַמלונג מלא חפנים, בערלין, 1840, ז׳ 51. פֿאַרגלײַכן מיט דײַטשע אָפּקלאַנגען וואָס זינגען ציטירט בײַ:

F. Bezold, "Die 'Armen Leute' und die deutsche Literatur", *Historische Zeitschrift*, 41, 1879.

[81] *Z. f. G. d. J. in D.*, II, p. 257.

[82] אָפּגעדרוקט פֿון מ. ווײַנרײַכן אין פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון ייוואָ, III, ז׳ 537—551.

[83] אָפּגעדרוקט פֿון א. פֿרײַמאַנען אין וואָכנשטיין־בוך פֿון ייוואָ, זז׳ 346—353.

וועגן דער פּראַקטיק פֿון צדקה־געבן זען די וויכטיקע החלטה פֿון דער קהילה רײַכן אין זאָקסן פֿון 1682, וואָס Cohn האָט אָפּגעדרוקט אין זײַן ביכל וועגן Eschweg, העברעישער טייל, ז׳ 4.

[84] *Jahrbuch, Fr. a.M.*, XVIII, p. 23.

געהאַט אויסגעטיילט אויפֿן בית־עולם אַ שטח לאַנד פֿאַר די וואָס זײַנען געשטאַרבן פֿון דער מגפֿה.[85]

וועגן שפּיטאָלן (און ניט הכנסת־אורחים־הײַזער) קען מען געפֿינען אין צעוואַרפֿענע אַרבעטן אַ רײַ וויכטיקע ידיעות.

אין קראָקע וועלט אַ יידישער שפּיטאָל פֿאַרנאָטירט אין 1469, אין גראָדנע — אין 1560, אין ווילנע — אין 1655, אין מאַנהיים — אין 1730, אין נירנבערג — אין 1770.

צי האָבן די דאָזיקע שפּיטאָלן געהאַט דאָקטוירים־יידן אָדער רופֿאים, וואָס דאָס האָט געמיינט אַ פֿעלדשער וואָס האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט כירורגיע?

בדרך כלל האָבן יידן דאָקטוירים ניט געהאַט קיין מזל מיט יידישע פּאַציענטן. הגם אַ סך קהילות פֿלעגן צאָלן שכירות יידישע דאָקטוירים, כדי זיי זאָלן היילן אָרעמע פּאַציענטן אָן געלט (נאָר פֿאַר רפֿואות האָבן זיי געמעגט רעכענען) — איז פֿאַקטיש דער אָרעמאַן געווען בארויבט פֿון דער הילף פֿון דעם אמתן דאָקטאָר. מיר זעען דאָס פֿון די תקנות פֿון דער ספֿרדישער קהילה אין אַמסטערדאַם פֿון 1703, מיט אַ קלאַסיפֿיקאַציע פֿון פּאַציענטן אין דרײַ קלאַסן, און דער חולה פֿון דריטן קלאַס האָט קוים געקענט האָבן אַ האַפֿענונג אויף אמתער מעדיצינישער הילף. ניט בעסער איז געווען אין פּויזן, ווי דאָס איז צו זען פֿון דעם אָפּמאַך מיט איינעם פֿון דער רופֿאים־משפּחה ווינקלער (אין 1712). אַזאַ רופֿא האָט תמיד געהאַפֿט, אַז פֿאַר דער צדקה וואָס ער גיט לטובת דעם אָרעמען חולה וועט דער רײַכער יידּ באַצאָלן מיט אַן עודף. די פּראַקטיק האָט אָבער אַנטוישט. דער יידישער גביר האָט זיך אַפֿילו אין יענע צייטן געהיילט בײַ דעם ניט־יידישן רופֿא, און דער יידישער רופֿא האָט אויך געזוכט גליקן צווישן ניט־יידישע פּאַציענטן. ממילא האָבן זיך פּראָמינענטע יידישע דאָקטוירים לאַנג ניט געהאַלטן אין דינסט פֿון דער קהילה. אויב יאָ, האָבן זיי געזוכט פֿאַר זיך מער פֿריוויליגיעס ווי זיי האָבן געקענט געפֿינען ערגעץ אַנדערש.[86]

אַ יידישער רופֿא פֿון אַוויניאָן וואָס איז געשטאָרבן אין 1489 שרײַבט אין זײַן צוואה, אַז די קריסטלעכע פּאַציענטן זײַנען אים גאָרניט געבליבן שולדיק,

---

[85] דער גאַנצער ענין איז מצד ש. באַראָנען ניט ריכטיק אַוועקגעשטעלט געוואָרן. די וויכטיקסטע ליטעראַטור:

Mitt. z. Geschichte der Medizin, XIII; Paul Hildenfinger, *La léproserie de Reims du XX au XIV siècle*, 1906, 53.

S. Vamossy, *Beiträge zur Geschichte der Medizin in Pressburg*, 1912, p. 227 [וועגן 1713].

וועגן צרעת בײַ יידן (באַראָן, III, 155) זען:

H. M. Fay, *Histoire de la lèpre en France*, Paris, 1910.

[86] *Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, LXXI, pp. 635—636; *R. E. J.*, XX, p. 286; A. Eckstein, *Nachträge zur Geschichte der Juden in Bamberg*, 1899, pp. 41—49.

(וועגן אַ רופֿא וואָס האָט געפֿאָדערט, מען זאָל אים באַפֿרײַען פֿון אַלע קהילה־שטײַערן).

ד״ה אַז יידן זײַנען געווען זײַנע בעלי־חובֿות. הגם דער דאָזיקער רופֿא איז געווען אַ פֿרנס פֿון דער דאָרטיקער קהילה, האָט ער אָבער קיין קהילה־רופֿא ניט געוואָלט ווערן.[87]

דערפֿאַר אָבער איז די אַרגאַניזאַציע פֿון העלפֿן אָרעמע קראַנקע געווען אַרגאַניזירט אין טייל קהילות אויף זייער אַ גוטן אופֿן, און וועגן דעם האָט אין אַ געשיכטע פֿון יידישע קהילות געמעגט זײַן מער און אַ סך וואָגיקערער מאַטעריאַל ווי מיר געפֿינען בײַ ש. באַראַנען.

שוין די יידישע היסטאָרישע לידער וועגן „עיפוש" אין ביימען ברענגען אַ סך מאַטעריאַל וועגן אַרגאַניזירן הילף אין אַ קהילה בעת אַ מגפֿה. אין דעם טשעכישן מקורים־בוך וועגן מגפֿות אין ביימען זײַנען דאָ אַ סך אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דעם סאַניטאַר־היגיענישן מעמד אין די אַלטע קהילות.[88]

וועגן ביקור־חולים און זייער טעטיקייט, וועגן רופֿאים און זייערע שכירות, וועגן זאָרגן פֿאַר פֿאַציענטן, אַפֿילו וועגן ארויסשיקן קראַנקע יידן אין די בעדער איז פֿאַראַן אַ וואָגיקער מאַטעריאַל.[89]

משה מאַרקוזע למשל האָט אַפֿילו פֿאַרגעשלאָגן, אַז די פוילישע קהילות זאָלן מאַכן אַן עווידענץ־רשימה פֿון אַלע יידישע רופֿאים אין פוילן, כדי מען זאָל קענען אַ טייל טראַנספֿערירן אין אַזעלכע קהילות ווו זיי זײַנען ניט געווען בנימצא.[90]

פֿדיון שבֿויים

דער לעצטער ענין וואָס ווערט באַרירט אין דעם קאַפּיטל איז פֿדיון שבֿויים. דאָס איז זייער אַ וויכטיקער ענין וואָס האָט שוין לאַנג פֿאַרדינט אַ מאָנאָגראַפֿישע באַאַרבעטונג. עס זײַנען געווען פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פֿון

---

[87] P. Pansier, "Les médecins juifs à Avignon aux XIII, XIV et XV siècles", *Janus*, 1910, XV, pp. 421—451.

[88] V. Schulz, *Příspěvky k dějinam moru v zemich českých z let 1531—1746*, Praha, 1906.

[89] R. Feder, "Prvni Židovské nemocenské pokladny", *Kalendař česko-židovsky*, XLVIII, pp. 183—193.

זען דאָס אינטערעסאַנטע יידישע ביכל וועגן ביקור חולים א״נ דרך ישרה, פֿראָג, 1804 (פֿעלט אין פֿרײַמאַנס רשימה פֿון פֿראָגער דרוקער אין סאַנצינאַ־בלעטער, 3, 1930).

וועגן פֿוילן זען די גאָר וויכטיקע מאַטעריאַלן בײַ שמעון הובערבאַנד: דאָקטוירים אין פּיעטריקאָו פֿון 17טן י״ה ביז הײַנט, סאַציאַלע מעדיצין, וואַרשע, 1938, און באַלאַבאַן אין: *Głos Gminy Żydowskiej*, 1938, pp. 130—132.

[90] ספר רפואות, פּאַריץ 1790, אין פּרילוצקיס זאַמלביכער 2.

וועגן יידישע שפּיטאָלן אין דער אַמאָליקער גאַליציע זען:

W. Szumoski, "Tymczasowa notatka o 314 szpitalach, objętych w 1772 przez zabór austryacki", *Biuletyn Ministerstwa Zdrowia Publicznego*, 1919, No. 8.

וועגן אַנדערע שפּיטאָלן:

S. Janikowski, "Do dziejów szpitalów w dawnej Polsce", *Przegląd Lekarski*, 1867.

וועגן ליטע:

Tauta ir Žodis, V. 1928, p. 279 (היגיענישער מצב פֿון אַ שטעטל אין 1783).

פדיון שבויים: אַן אינטערנאַציאָנאַלע פֿאַרעם, בעת אַ סך לענדער האָבן זיך באַמיט צו העלפֿן אַרויסראַטעווען יידן פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט אין מלחמות: אַ מלוכישע, בעת אין די גרענעצן פֿון אַ מלוכה האָבן יידן געוואָלט ראַטעווען פֿון תפֿיסות אָדער פֿון אַנדערע גזירות זייערע ברידער, און דאָס האָט מען געקענט טאָן נאָר דורך געלט, און אַ לאָקאַלע פֿאַרעם, ווען אַ קהילה האָט באַדאַרפֿט מיט געלט אויסלייזן אַ יידן פֿון איר קהילה. צו דער ערשטער קאַטעגאָריע געהערן די צייטן פֿון גזירות ת״ח, ווָאס ווען דעם איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן. עס איז אָבער געווען כּדאַי אָנצווויזן אויף דעם פֿענאָמען, ווָאס דווקא איטאַליענישע יידן האָבן זיך אָזוי ווָאַרעם באַטייליקט אין קלייבן פֿאָנדן אויסצולייזן פּוילישע יידן פֿון טאַטערישן יאָך. איטאַליענער גופֿא פֿלעגן קלייבן געלט כּדי אויסצולייזן זייערע קרובֿים פֿון טערקישער געפֿאַנגענשאַפֿט. אַ קאַטוילישער „גבאי״ ווָאס קלייבט געלט פֿאַר אָזאַ פּדיון איז אַ פֿאַפּולערע געשטאַלט אַפֿילו אין דער פֿאַלקס־ליטעראַטור.[91]

אָז עס זייַנען דאָ געווען קאָנפֿליקטן אויף דעם געביט פֿון „לאָקאַלן פֿאַטריאָטיזם״ קען מען זען פֿון דעם ווייטערדיקן פֿאַקט: בעת די טערקן זייַנען אָנגעפֿאַלן אויף אָפֿען (אין 1686) און געגנומען אַ סך יידן געפֿאַנגען, האָט אַ פּראָגער תּושבֿ און מחבר פֿון אַ ליד וועגן חורבן־אָפֿען — אַלעקסאַנדער זיסקינד טויסק — זיך באַקלאָגט, אַז די טערקישע יידן האָבן זיך ניט אָפּגערופֿן אויף זייַן קול־קורא, ווייל „זיא האבן גנוג צו טון מיט די [שבויים] אויז פוילן״.[92]

געווען אַ פֿאַל פֿון פּדיון שבויים פֿאַר אַ גאַנצער קהילה וואָס מען אַרייַנגעזעצט אין תּפֿיסה פֿאַר שטייַערן; דאָס איז געשען מיט יידן אין דער שטאָט פּרידבערג, אין 13טן י״ה.[93]

וועגן אַוועקרויבן אַ יידיש קינד דערפֿאַר וואָס דער פֿאָטער איז געווען שולדיק אַ באַאַמטן געלט און ווי אָזוי דער „רייכסמאַרשאַל״ האָט געפּסקנט, אַז דער יידּ מוז צוריק־געבן דאָס געלט, כּדי צו קריגן זיין קינד, און וועגן אופֿן, ווי די יידן האָבן געקליבן דאָס פּדיון־שבויים־געלט — דערציילט אַן אינטערעסאַנטער צייטונג־באַריכט פֿון רעגנסבורג, פֿון יאָר 1727.[94]

דער אופֿן ווי אָזוי אַ קהילה אין פּוילן האָט געאַרבעט כּדי אויסצוקויפֿן אירן אַ יידן וועט באַלויכטן דורך דער אינטערוועניע פֿון דער לובלינער קהילה לטובֿת אַן אָרעסטירטן לובלינער יידן אין וואַרשע. אין די פּוילישע רעגיאָנאַלעע מאַנאַגראַפֿיעס געפֿינט מען אַ סך אָזעלכע פֿאַקטן.[95]

---

[91] *Ztsch. f. Kulturgeschichte,* 1895, pp. 418—426.
פּדיון־שבויים־שטייַערן אין ליוואָרנע אין די יאָרן 1655 — 1691.
Orient, 1847, p. 514 sq.

[92] M. Brann, "Zum Ofener Judenmord (1686), *M. G. W. J.,* 1881, p. 548.
וועגן אַ פֿאַל מיט פּויזענער יידן וואָס זייַנען אין 1715 פֿאַרקויפֿט געוואָרן קיין קרים: *Harkavy-Festschrift,* 1908, XI.

[93] N. J. Zimmels, *Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland in 13. Jahrh.,* 1926, p. 83.

[94] E. Buchner, *Das Neuste von Gestern,* II, p. 180.

[95] T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski,* V. p. 191.

אויך אין זאַמלען נדבות פֿאַר פֿרעמדע שולן, תּלמוד־תּורות, פֿאַר נשׂרפֿים האָט מען געזען אַ פֿאַרעם פֿון פּדיון שבֿויים, ווי מען קען דאָס אַרויסלייענען פֿון די קול־קוראס פֿון יענע תּקופֿות.[96] די דאָזיקע צדקה־טעטיקייט האָט אָפֿילו אַרויסגערופֿן אַ פֿאַרלאַנג זיך צו באַקענען מיט דער צדקה־אַרגאַניזאַציע פֿון יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, וואָס האָט טיילווײַז געפֿונען אַן אָפּשפּיגלונג אין דער מיטצײַטלעריש פֿרעסע.[97]

דער סך־הכּל

ש. באַראָנס דרײַבענדיק וועלט דער יידישער קהילה איז אַ ר י ז י ק ע ר בנין, אין וועלכן דער אַרכיטעקט האָט געמאַכט אַזוי פֿיל קלייניע צימערן, אַז מען קען זיך טײַל מאָל ניט אַ ריר טאָן. אין דעם דאָזיקן וועלט וועלן אַרומגערעדט אַזוי פֿיל ענינים אין אַזאַ סקיצירטער פֿאַרעם, אַז אין לעצטן סך־הכּל וויס דער לייענער זייער ווינציק וועגן אַ סך ענינים.

דער קריטישער אָפּאַראָט אין דרײַטן באַנד איז זייער ג ר ו י ס און וו אָ ג י ק. אָפּט מאָל זײַנען אין די הערות אַרויסגעבראַכט געוואָרן ענינים אַ סך עיקרדיקער ווי אין דעם לייענטעקסט גופֿא. ניט איין לייענער וועט פֿראָפּיטירן דווקא פֿון די הערות.

דער גאַנצער מאַטעריאַל איז אָבער, מיט קלייניע אויסנעמען, ניט געניט מען פֿון דער ערשטער האַנט. דער מחבר האָט זיך צו פֿיל פֿאַרלאָזט אויף מיינונגען פֿון אַנדערע, צווישן זיי אָזעלכע וואָס האָבן אָפֿילו ניט פֿאַרדינט דערמאָנט צו ווערן. דאָס ניט אויסשייַן קריטיש וויכטיקע מקורים פֿון סתּם קאָמפּילאַציעס האָט דעם בוך געבראַכט שאָדן. באַזונדער וואַרפֿט זיך אין די אויגן דאָס ניט אויסנוצן די רײַכע ליטעראַטור וועגן יידן אין אַמאָליקן פּויל. פֿאַר דער שטייגערישער געשיכטע איז די שאלות־ותשובות־לידעראַטור ניט אויסגענוצט געוואָרן.

---

[96] J. Zoller, "Ein Brief des Freiherrn Diego de Aguilar", *Freie jüdische Lehrerstimme*, VI, 1917, pp. 128—129;

נ. סאָקאָלאָוו, "Nos Irmanos de Polonia", העולם, 46, 1932 (וועגן שטיצן פֿוילישע יידן מצד די אַמסטערדאַמער ספֿרדים).

זאָנע אין *Corriere Isr.*, XV, 197.

וועגן שטיצן אַ תּלמוד־תּורה אין קאָנעלאָנאָ אין 1665.

וועגן דערלויבן אַן אָפּגעברענטן יידישן ישׂוב אין אונגערן צו קלײַבן נדבות צווישן די 32 שוציידן אין וויַן (אין 1798) אין: *Jahrbuch*, Fr. a. M., XIX, 210-214.

[97] *Vossische Zeitung*, 1776 (Buchner, III, p. 490)

ברענגט אַ בריוו פֿון אַ דײַטשן רבֿ צו אַ פּוילישן וועגן דער אַרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער צדקה.

וועגן פּדיון שבֿויים זען אויך: שאלות ותשובות שער אפרים (וועגן אונגערן אין 17טן י״ה). וויכטיק איז די אַרבעט פֿון הרבֿ מ. ציפּפּער אין:

Literaturblatt des Orients, 1846—1847.

מען געפֿינט דאָרט זייער אַ דעטאַלירטע שילדערונג פֿון דעם יידישן קהילה־לעבן אין 17טן י״ה.

דער מחבר מיבדט אפֿט אויס צו שטעלן פֿראבלעמען, הגם דאָ און דאָרט אין די הערות מאַכט ער זייער גוטע פּירושים וועגן דעם וואָס עס דאַרף נאָך אויס־געפֿאָרשט ווערן און וואָס עס פֿעלט אין אונדזער ליטעראַטור וועגן דעם דאָזיקן ענין.

אַוודאי וואָלט געווען גרינגער צו שרייבן אַזאָ בוך, ווען עס וואָלט געווען אַ רייכערע מאַנאַגראַפֿישע ליטעראַטור וועגן ענינים וואָס האָבן צו טאָן מיט דער געשיכטע פֿון דער קהילה. אַז אַזאָ פּרט־ליטעראַטור איז דאָ — האָב איך פֿאַר טייל לענדער אָנגעווויזן, אָבער פֿאַר אַ סך לענדער פֿעלט זי אין גאַנצן.

דער סטאַטישער מעטאָד פֿון אַ האַריזאָנטאָלער דעסקריפּציע האָט באַ־רויבט דאָס בוך פֿון יענעם לעבעדיקן אָטעם, וואָס עס וואָלט בלי ספֿק אַרייַנ־געטראָגן אַ ווערטיקאָלער מעטאָד: ער וואָלט געגעבן די סאָציאָלע דינאַמיק פֿון דעם גרויסן געזעלשאַפֿטלעכן כּוח וואָס אַ קהילה האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט.

דער גאַנצער ענין האָט אַזאָ גרויסן פֿאַרנעם אַז נאָר אַ שטאָב היסטאָ־ריקערס וואָלט געקענט אָנשרייבן אַ קאָלעקטיוו געשיכטע פֿון דער קהילה לויט לענדער און תקופֿות.

ש. באַראָן האָט זיך אָבער פֿאַרמאַסטן אויף דעם און **דער פֿאָרדינט ער די גרעסטע אָנערקענונג**. ער האָט פּיאָנעריש באַאַרבעט אַ ריזיק פֿעלד. דאָס וואָס עס איז אים ניט אין גאַנצן געלונגען — דאָס איז ניט זײַן שולד אַליין. דער כאַראַקטער פֿון די מקורים, די פּאָליגלאָטישקייט פֿון דער שייכדיקער ליטעראַטור, וואָס אַ יחיד קען פּשוט ניט באַנעמען — טראָגט אין אַ גרויסער מאָס די שולד פֿאַר דעם וואָס אַ יחיד קען אַזאָ פֿאַרצווייגטן, ממש אוניווערסאַלן ענין ניט באַהייבן.

אויב דער אַלגעמיינער לייענער וועט אַ סך לערנען וועגן דער ראָלע פֿון דער קהילה אין דעם יידישן לעבן פֿון דעם טעקסט גופֿא, וועט אָבער אַ היסטאָריקער לערנען נאָך מער פֿון **דרי ט ן** באַנד, וואָס איז אַ בוך געשריבן נאָר פֿאַר היסטאָריקערס. די ביבליאָגראַפֿיע איז אָבער ווייט ניט קיין פֿולשטענ־דיקע און אויך ניט קיין קריטישע. זייער אַ סך ביבליאָגראַפֿישע פּאָזיציעס זײַנען ממש ווערטלאָז.

ש. באַראָנס אינטערפּרעטאַציע איז זייער אַן עלאַסטישע. די עיקר־ענינים וואָס האָבן צו טאָן מיט דער ירידה פֿון קהילה־מאַכט און מיט דעם פֿאַלן פֿון פּרעסטיזש פֿון ראָבינאָט אין יידישן לעבן — מיבדט ער אויס. דאָ און דאָרטן איז ער אַפֿילו אַפּאָלאָגעטיש. ער מיבדט אויס צו באַירן די סאָציאָלע אַספּעקטן פֿון יידישן ציבור־לעבן. דער מחבר באַמיט זיך צו שטעלן אַ שיינע מצבֿה דער אינסטיטוציע פֿון קהל און וויל זען אין איר אַנטוויקלונג אַן אימאַנענטן טייל פֿון דער יידישער רעליגיע. די „מיסטישע נויטוועניקייט" פֿון אַ ציבור־לעבן באַמיט ער זיך צו באַווײַזן וויי זײַן הויפּטטעזיס, דורך אָפּוואַרפֿן וויי קלייני־געלט די אָפּאָזיציאָנעלע כּוחות אין דער קהילה וואָס זײַנען אַ באַגלייט־דער־שיינונג פֿון דעם יידישן ציבור־לעבן זינט די עלטערע צייטן. די אָפּאָזיציע איז אין מיטל־עלטער און שפּעטער געקומען מצד תקיפֿים וואָס האָבן זיך ניט געוואָלט

אונטערוואַרפֿן דעם אויטאָריטעט פֿון קהל; אין 18טן יאָרהונדערט איז שוין די אָפּאָזיציע געקומען פֿון די מאַסן גופֿא. דאָס פֿאַרווישן די סאַציאַלע סטרוקטור פֿון דעם יידישן קאָלעקטיוון לעבן איז אַ צווייטער שוואַכער פונקט פֿון זיין אינטערפֿרעטאַציע.

א גרויסן שבֿח פֿאַרדינט באַראָן פֿאַר דער זעלטן גוטער אַרכיטעקטאָנישער צעגליִדערונג פֿון דעם מאַטעריאַל גופֿא. אמת, עס פֿעלט טייל מאָל פֿראָפֿאָרציע, און דאָס איז די סיבה, וואָס גראָד אומוויכטיקע ענינים ווערן ערטערוויז אויספֿירלעכער באַשריבן ווי וויכטיקע.

ש. באַראָנס בוך איז דאָס ערשטע סאָלידע וואָרט וועגן דער יידישער קהילה, אָבער וויט ניט דאָס לעצטע. פֿאַרקערט, זיין אימפּאָזאַנט ווערק וועט אַרויסרופֿן ביי יידישע היסטאָריקערס דעם חשק צו גיין טיפֿער און צו באַאַרבעטן אייניקלַנע טעמעס מער אויספֿירלעך, ווי עס איז געטאָן געוואָרן אין זיין בוך און אויף די ערשטע מקורים. אָבער ווער עס זאָל זיך ניט נעמען פֿאַר די ענינים פֿון קהילה־לעבן ביי יידן און וואָס פֿאַר אַ פּרט־טעמע מען זאָל ניט באַאַרבעטן מאַנאַגראַפֿיש — דער פֿונדאַמענט וועט מוזן זיין ש. באַראָנס ווערק, די ווי־כטיקסטע דערשיינונג אויף דעם געביט פֿון דער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע במשך פֿון די לעצטע יאָרן.

הוספֿה 1

קהילה־אַרכיוון

וועגן קהילה־אַרכיוון איז פֿאַראַן אין באַראָנס בוך וויניק אינפֿאָרמאַציע. די דאָזיקע רשימה איז אויסן אַנצוזוכן נאָר אויף די מקורים וואָס וועלן בײַ אים ניט דערמאָנט:

1. די אָקטן פֿון דער בריסקער קהילה האָבן זיך געפֿונען בײַ איינעם שמערל בן דוד. זיי זײַנען פֿאַרברענט געוואָרן אין 1568.

Русско-Еврейский Архивъ, II, 274.

2. דער אַרכיוויסט פֿון דער פּראָגער קהילה עליאָש ליבעק האָט אין 1650 אַוועק־געגנומען די אָקטן צו זיך אַהיים, ווײַל ער האָט געווינט אין אַ געמויערטן הויז. אין 1677 האָט ער דעם אַרכיוו איבערגעגעבן דעם צאָלאָמט. ערשט אין 1681 זײַנען די אָקטן אַריבער צוריק אין רשות פֿון דער קהילה.

J. Bergl, *Judaica v archivu Ministerstva Vnitra v Praze*, 1933, p. 14.

3. אין 1668 האָט דער קאַרדינאַל־וויקאַר אין רוים באַפֿוילן דעם רב סאַלוואַטאָרע סאַנאַטאָרע (ישוע מנחם), ער זאָל אויפֿזוכן די אַרכיוואָקטן וואָס געפֿינען זיך אין די הענט פֿון די מיטגלידער פֿון דער קהילה.

A. Milano e R. Bachi, *Storia e Riordinamento dell' Archivio col Catalogo dell' Archivio e un Saggio di bibliografia sugli Ebrei di Roma*, 1929, p. 10.

4. אין אונגעריש־בראָד האָט דער רב ר׳ הירש נאַש אײַנגעפֿירט אַ קהילה־אַרכיוו און האָט אים איבערגעגעבן אין רשות פֿון וועד הקהילה.

Frankl-Grün, *Die Juden in Ungarisch-Brod*, p. 66.

הוספֿה 2

תּפֿיסות אין די קהילות

1. אין 1611 האָט די קהילה אין קאָלין (בײַמען) אויפֿגעבויט אַן אייגענע תּפֿיסה.
J. Vávra, *Dějiny Královského měste Kolina nad Labem*, 1888, II, p. 19.

2. אין האַנאָווער איז געווען אַ ייִדישע תּפֿיסה אין 14טן י״ה.
Wiener, *Jahrbuch*, I, 1860.

3. אין פּראָג איז געווען אַ „ייִדישער אַרעסט״; דערמאָנט אין 1744.
Wolf, *Jahrbuch*, IV, p. 183.

4. אין שוערזענץ (פּוילן) ווערט דערמאָנט Żydowska Komórka אין 17טן י״ה.
Zt. f. G. d. J. in D., IV, pp. 176—177.

5. אין קאַרלסרוע האָט דער שטאָטראַט געהאַט אַ באַזונדערע „ייִדישע תּפֿיסה״.
M. G. W. J., 71, p. 209.

6. אין ראָגאָזשנע (פּוילן) ווערט דערמאָנט אַ *jüdische Komorka* אין 18טן י״ה.
J. *Jacobson, Zur Geschichte der Juden in Rogasen*, Berlin, 1935.

7. די קונע איז געווען באַקאַנט אין פּוילן אין די דערפֿער נאָך אין 16טן י״ה ווי אַ שטראָף פֿאַר פּאַראָבקעס און מיידלעך, באַשולדיקטע אין זנות.
Z. Glogier, *Encyklopedia Staropolska*, III, p. 118.

הוספֿה 3

וויכטיקע ייִדישע בריוון־טרעגערס

1. אין ברעסלע שוין באַקאַנט אין 1355.
M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien*, II, p. 61.

2. אין ביימען אין 1588.
Jahrbuch, Berlin, XXX, 1936, p. 185.

3. אין האַמבורג פֿון 17טן ביזן 19טן י״ה.
Israel. Familienblatt (Hamburg), XV, 29 (1913).

4. אין אונגעריש־בראָד האָט דער ייִדישער בריוון־טרעגער געמעגט גיין ביז 2 מיל אין די דערפֿער.
Frankl-Grün, *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod*, 1905, pp. 3—4.

5. אין פֿראַנקפֿורט־מיין איז בריוון־טרעגערי געווען דער מאַנאָפּאָל פֿון אַ גאַנצער רייַ דורות ביי דער זעלביקער משפּחה (פֿון 1748 ביז 1846).
Z. G. d. J. in D., IV, p. 309.

6. וועגן ברעסלער בריוון־טרעגערס אין 1776:
M. Brann, *Die schlesische Judenheit*, 1913, p. 11.

7. וועגן אַמסטערדאַם דער מקור נומער 3.

8. אין דעם באַרימטן אויפֿצוג אין פּראָג פֿון 1741 פֿיגורירט אַ ייִדישער בריוון־טרעגער.
Neuzeit, 1888, p. 25.

from the beginning of the German occupation of Warsaw may be found in the report sent by him to the Yivo (published in the *Yivo Bleter*, XXIV, 1 in Yiddish, and in the *Newsletter of the Yivo*, No. 5 in English).

JEWS IN THE UNITED STATES ARMED FORCES

By Samuel C. Kohs (pp. 318-330)

This paper, written by the Director of the Bureau of War Records of the National Jewish Welfare Board, gives a summary of the work and research studies of the Bureau on the participation of Jews in the United States Armed Forces. Following a discussion of the program of the Bureau of War Records, results are given for some community studies on the ratio of Jewish men in our armed forces in comparison with eligible men for service from the community as a whole. Special studies on physicians from New York and refugees from twenty-seven cities are summarized.

This paper will be issued in English in January, 1945.

A HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY: ITS INTERNAL STRUCTURE

By Jacob Shatzky (pp. 331-350)

This is the last of four papers on Professor Salo W. Baron's *History of the Jewish Community* (the first three appeared in the *Yivo Bleter*, XXIII, 2, 3; XXIV, 1). The present paper discusses some of the business and religious affairs conducted by the *kehilles* in Central and Eastern Europe. Numerous addenda to Professor Baron's book are given by the author.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווינריך, י. מאַרק.

ABSTRACTS

THE CLASSIFICATION OF JEWISH IMMIGRANTS AND ITS IMPLICATIONS: A SURVEY OF OPINION

140 Replies to a Questionnaire and Papers by Jacob Lestchinsky, Nathan Goldberg and Max Weinreich (pp. 147-306)

Shortly after the Immigration and Naturalization Service received instructions for the deletion of the term "Hebrew" from its category of races and peoples in classifying immigrants, the Yiddish Scientific Institute instituted an inquiry among social scientists and Jewish public leaders on the issues involved. The 140 replies received in answer to the questionnaire are published here. In addition there are three papers: one by Jacob Lestchinsky, "The Need for Specific Data on Jewish Immigration," an analysis of the occupational structure of Jewish immigrants; one by Nathan Goldberg, "Forty-Five Years of Controversy: Should Jewish Immigrants Be Classified as Jews?", a historical survey of the problem since the inception of the rubric "Hebrew race"; and one by Max Weinreich, "Summary and Conclusions," an analysis of the replies to the questionnaire.

The entire study is being published separately in English translation.

EMANUEL RINGELBLUM (1900—1944)

By Raphael Mahler (pp. 307-317)

This brief biography of Emanuel Ringelblum, one of the rising young Jewish historians in Poland, who died in March, 1944, in Warsaw at the hands of the Nazis was written at the request of the editorial board of the *Yivo Bleter* by his lifelong friend and colleague, Dr. Raphael Mahler. The paper outlines the life of Ringelblum, with special emphasis placed on his communal activity and historical research. It is pointed out that most of Dr. Ringelblum's studies on the history of the Jews in Warsaw were planned to fit into an ambitious undertaking of the entire history of Warsaw Jews on the basis of archive materials which was to serve as a basis for a many-sided history of the Jews in all of Poland. Even in the last tragic years of his life, Dr. Ringelblum, an active member of the Yivo Section of History, did not cease collecting material for his history of Polish Jews. A description of his activities

TABLE OF CONTENTS (Continued)

RAPHAEL MAHLER
Emanuel Ringelblum (1900-1944) ..... 3(

SAMUEL C. KOHS
Jews in the United States Armed Forces ..... 3[

JACOB SHATZKY
A History of the Jewish Community: Its Internal Structure..... 3[

The table of contents of Volume XXIV of the *Yivo Bleter* will be issued in Vol. XXV, No. 1 (January-February, 1945).

Presented to the 19th Annual Conference of the Yivo

January 5—7th, 1945, New York

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXIV NOVEMBER-DECEMBER, 1944 No. 2

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 145

THE CLASSIFICATION OF JEWISH IMMIGRANTS AND ITS IMPLICATIONS: A SURVEY OF OPINION

M. W.

The Reasons for and the Purpose of the Inquiry..... 147

The Questionnaire and the Circular Letter 150

The Replies 154

JACOB LESTCHINSKY

The Need for Specific Data on Jewish Immigration..... 224

NATHAN GOLDBERG

Forty-Five Years of Controversy: Should Jewish Immigrants Be Classified as Jews? 232

MAX WEINREICH

Summary and Conclusions 252

(Continued on Inside Cover)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....352

YIVO BLETER — Nov.-Dec., 1944 — Vol. XXIV, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the

YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO, INC.

535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

Copyright, 1944, by the
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO